ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УРСР

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ

ІСТОРІЯ МІСТ
І СІЛ
УКРАЇНСЬКОЇ
РСР

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

В ДВАДЦЯТИ ШЕСТИ ТОМАХ

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

КИЇВ — 1973

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

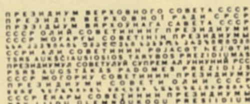

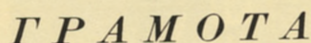
АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА
ім. М. В. ФРУНЗЕ

І $\frac{0161-005}{М.222(04)-73}$ 421—73

ГРАМОТА

ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА
СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

за достижения трудящихся области в хозяйственном и культурном строительстве Указом от 5 июня 1967 года наградил Тернопольскую область Украинской ССР

ОРДЕНОМ ЛЕНИНА

Председатель Президиума Верховного Совета СССР

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР

МОСКВА, КРЕМЛЬ. 16 июня 1967 г.

Свято мистецтв братніх республік на честь 50-річчя утворення Союзу РСР. Тернопіль. Жовтень 1972 р.

Вклейка надрукована на
Книжковій фабриці «Комуніст»

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ ТОМУ

Під зорею Радянської влади знайшла своє щастя, розквітла Тернопільщина. В минулому населення її було силоміць відірване від російського й українського народів, зазнавало жорстокого соціального й національного гноблення іноземних загарбників та місцевих експлуататорів. Низький життєвий рівень, хронічний голод, безробіття, масова еміграція та неписьменність — таке недалеке минуле цього краю. Його економіка мала аграрний характер, у промисловості переважали дрібні підприємства з примітивною технікою.

Справжнє сонце свободи над містами й селами краю зійшло у вересні 1939 року, коли Червона Армія визволила трудящих Західної України з-під гніту польських окупантів. Возз'єднання Західної України з УРСР і входження її до складу Союзу РСР стало справжнім тріумфом ленінської національної політики Комуністичної партії.

За короткий історичний період Тернопільщина стала краєм сучасної індустрії, високорозвинутого сільського господарства, соціалістичної культури. В період розвинутого соціалізму вона, як і інші області Української РСР, з безкорисливою допомогою братніх народів успішно розвиває господарство і культуру. Як відзначив Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв на спільному урочистому засіданні ЦК КП України і Верховної Ради Української РСР, присвяченому врученню Українській Радянській Соціалістичній Республіці ордена Дружби народів: «Сьогоднішні успіхи соціалістичної України це, звичайно, насамперед — плід праці українського народу, його синів і дочок. Кожна союзна республіка на своєму досвіді знає, як багато робить Україна і для нашої спільної справи.

З другого боку, успіхи України — це значною мірою і плід дружби братніх народів усієї Радянської країни, плід їх спільної праці».

Минуле Тернопільщини багате історичними подіями. Ще в сиву давнину ця територія входила до складу Київської Русі, де сформувалася давньоруська народність — спільний корінь російського, українського та білоруського народів.

Протягом віків населення краю мужньо відбивало спустошливі напади монголо-татарських орд, боролося проти непосильного гніту литовських, польських та українських феодалів. Народні маси Тернопільщини, як і весь український народ, завжди прагнули до возз'єднання з великим російським народом. Здійснення цього важливого акту було торжеством історичної справедливості, воно відкрило шлях трудящим до нового соціалістичного життя.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції відкрила перед трудящими краю широкий шлях до свободи і щастя. Вони рішуче виступали проти австро-німецьких імперіалістів і польських окупантів, проти антинародної політики українських буржуазних націоналістів. Улітку 1920 року Червона Армія визволила значну частину Східної Галичини. Майже два місяці тривало радянське будівництво під керівництвом Галревкому, який перебував у Тернополі. Після того як західноукраїнські землі загарбала буржуазно-поміщицька Польща, робітники й селяни Тернопільщини під керівництвом Комуністичної партії Західної України вели наполегливу боротьбу за відновлення Радянської влади, за возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР.

В роки Великої Вітчизняної війни трудящі Тернопільської області разом з усім радянським народом одностайно стали на захист соціалістичної Батьківщини, на яку віроломно напала фашистська Німеччина. Перебуваючи в діючих частинах Червоної Армії, підпільних організаціях, партизанських загонах, тернопільці відважно билися проти окупантів та їх підсобників — українських буржуазних націоналістів.

За роки Радянської влади трудящі області під керівництвом Комуністичної партії, завдяки величезній допомозі всіх народів нашої країни, здійснили грандіозні соціалістичні перетворення. В області діє понад 300 промислових підприємств машинобудівної, легкої, харчової, деревообробної та інших галузей. Величезні зміни відбулися в сільському господарстві. Нині в області є 409 колгоспів і радгоспів — великих багатогалузевих господарств, на ланах яких працює 11 тис. тракторів, 7 тис. комбайнів, тисячі автомобілів. У краю, де до 1939 року більшість населення була неписьменною, тепер понад 250 тис. чоловік мають вищу і середню освіту, кожен третій житель області вчиться.

Самовіддана праця трудящих краю, спрямована на невпинний розвиток народного господарства, культури, їх внесок у загальну справу побудови комунізму в нашій країні високо оцінені Комуністичною партією і Радянським урядом. У 1967 році область нагороджена орденом Леніна. Нині трудящі Тернопільщини успішно працюють над здійсненням програми комуністичного будівництва, накресленої XXIV з'їздом КПРС, достроковим виконанням виробничих зобов'язань третього, вирішального року дев'ятої п'ятирічки.

Книга «Тернопільська область»— колективна праця, в якій систематизовано й узагальнено героїчне минуле й сучасне трудящих Тернопільщини. Вона становить частину 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР», що видається за рішенням ЦК КП України.

В томі вміщено 44 нариси про міста, районні центри і найвизначніші населені пункти, 422 довідки про центри сільських Рад.

Матеріали тому розповідають про хід історичного процесу, соціально-економічне

становище трудящих, їх боротьбу проти гнобителів, за встановлення Радянської влади. Провідне місце в нарисах відведено висвітленню соціалістичних перетворень у містах і селах, розвитку культури, освіти, становленню нової людини — активного будівника комуністичного суспільства.

На численних фактах у книзі розкривається торжество ленінської національної політики, величезне значення дружби народів і пролетарського інтернаціоналізму, яскраво відображено соціалістичне змагання трудящих на честь 50-річчя Радянської влади, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Том ілюстровано картами, схемами, фотографіями, виявленими в архівах і музеях, виготовленими спеціально для видання. Чимало ілюстрацій публікується вперше. Для зручності користування томом в кінці книги подано іменний і географічний покажчики.

Методологічною основою праці є твори основоположників марксизму-ленінізму, рішення з'їздів КПРС, зокрема XXIV з'їзду КПРС, Пленумів ЦК КПРС та інші важливі партійні документи. Широко використані монографічні дослідження й публікації історичних джерел, а також матеріали партійних і державних архівів Москви, Ленінграда, Києва, Львова та області, рукописних відділів бібліотек і музеїв, поточних архівів партійних, радянських та профспілкових органів, періодична преса, спогади, твори художньої літератури.

Над створенням тому працювали широкі кола громадськості: викладачі вищих навчальних закладів і шкіл, працівники музеїв, архівів, бібліотек, органів державної статистики, учасники громадянської і Великої Вітчизняної воєн, ветерани праці, працівники державних установ, партійних, профспілкових та комсомольських організацій.

Підготовкою книги до видання керувала Головна редакційна колегія. Науково-методичну допомогу авторам подавав Інститут історії АН УРСР. Наукове редагування і видання книги здійснила Головна редакція Української Радянської Енциклопедії Академії наук УРСР.

Редакційна колегія висловлює щиру подяку робітникам, колгоспникам, інтелігенції, викладачам вузів і шкіл, працівникам культурно-освітніх закладів і установ, партійних, комсомольських, профспілкових організацій — всім, хто взяв активну участь у створенні тому «Тернопільська область».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ТОМУ

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ

МАСШТАБ

10 0 10 20 30 км

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ за КІЛЬКІСТЮ ЖИТЕЛІВ

ТЕРНОПІЛЬ	Міста з населенням понад 100 000 чол.
КАЛУШ	Міста з населенням 30 000—100 000 чол.
Кременець	Міста з населенням 10 000—30 000 чол.
Борщів	Міста з населенням до 10 000 чол.
Бурштин	Селища міського типу з населенням понад 10 000 чол.
Підволочиськ	Селища міського типу з населенням до 10 000 чол.
Колодрібка	Села

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ за АДМІНІСТРАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ

- Центр області
- Центри районів
- Інші населені пункти

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ

ернопільська область утворена 4 грудня 1939 року після возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР і входження їх у Союз Радянських Соціалістичних Республік. Розташована в західній частині Правобережної України. Межує на сході з Хмельницькою, на півдні — Чернівецькою, південному заході — Івано-Франківською, на північному заході — Львівською, на півночі з Ровенською областями. Площа — 13,8 тис. кв. км (2,3 проц. території республіки). Населення за станом на 1 січня 1973 року — 1167,3 тис. чоловік (2,4 проц. населення республіки), у т. ч. міського — 287,9 тис. чоловік (24,7 проц.), сільського — 879,4 тис. чоловік (75,3 проц.). Густота — 84,6 чоловіка на кв. км. Українців — 96 проц., росіян — 2,3 проц., поляків — 1,3 проц., решта — інші національності.

Область поділяється на 16 районів, має одне місто обласного, 13 міст районного підпорядкування, 15 селищ міського типу, 437 сільських Рад. Всього в області налічується 988 населених пунктів, у т. ч. 959 сільських.

Тернопільська область розташована в західній частині Подільського плато, основу якого становить Волино-Подільська височина, що має хвилясту поверхню, підвищену в північній і центральній частинах від 300 до 432 метрів над рівнем моря. Головні річки: Дністер і його притоки Збруч, Нічлава, Серет, Стрипа, Золота Липа, Нараївка, Коропець. На півночі області течуть річки Вілія, Іква, Горинь, які належать до басейну Прип'яті. Вони використовуються як джерело електроенергії та для водопостачання.

В грунтовому покрові області переважають чорноземи: в центральній та східній частинах — типові середньогумусні суглинисті чорноземи, в західній і південно-східній частинах — опідзолені суглинисті грунти. Грунтово-кліматичні умови сприятливі для сільського господарства, яке становить основу економіки області. Провідні галузі сільського господарства — землеробство й тваринництво. Головними культурами є озима пшениця, ячмінь, горох, жито, овес, кукурудза, гречка, картопля, цукрові буряки, тютюн. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

Ландшафт області має окультурений характер. Понад 70 проц. площі розорано, ліси (150 тис. га) збереглися в долинах річок, на Кременецьких та Товтрових горах,

на вододілах. Типовими деревними породами є граб, ясен, в'яз, липа, дуб, осика, верба, береза, сосна. Тваринний світ Тернопільщини сформувався під впливом трьох зоогеографічних районів: Полісся, Карпат, Степу. Тут поширені лисиця, заєць-русак, тхір, ховрах, хом'як, кріт; з птахів — крижень, чирок, чайка, бекас, білий лелека, дрізд, перепілка, зяблик, куріпка, снігур, кедрівка. З диких тварин зрідка трапляються козуля, дика свиня, куниця, видра, ондатра. У ріках і озерах водяться короп, карась, сом, лин, окунь, щука.

Клімат області помірно-континентальний. Літо тепле, вологе, зима з частими відлигами. Абсолютний мінімум температури повітря —36°, абсолютний максимум +36°. Пересічна температура липня +18—19°, січня —4—6°. Середня кількість опадів становить 600—680 мм. Найбільше їх випадає в липні — 150—170 мм.

З корисних копалин є буре вугілля, родовища якого найкраще вивчені в Кременецькому районі, невеликі поклади торфу. Найбільше поширені глина, пісковик, вапняк, гравій, гіпс, мергель, крейда, фосфорити, бентоніти, мідисті пісковики[1].

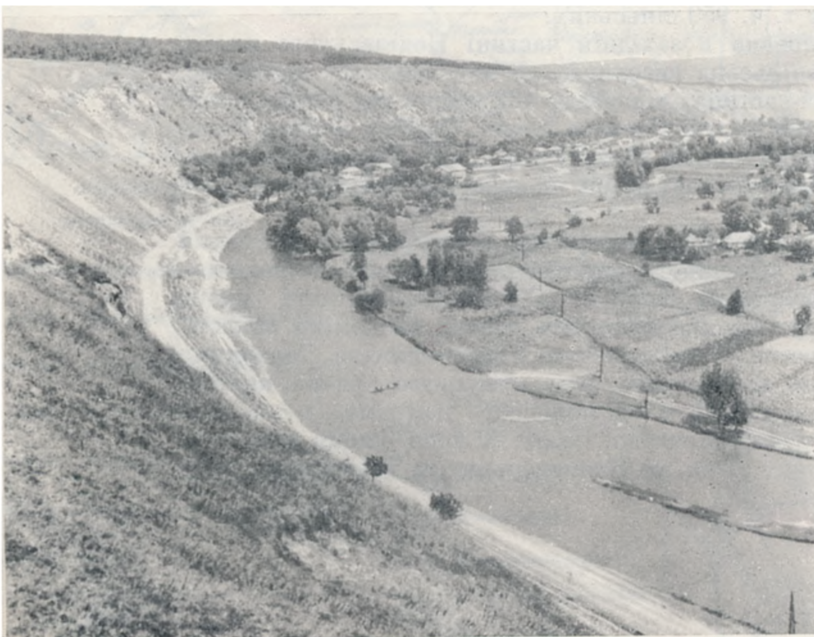
Територія Тернопільщини почала залюднюватися близько 50 тисяч років тому, в добу середнього палеоліту. Залишки тогочасних стоянок виявлено в південній частині області — в Касперівцях Заліщицького району та поблизу Більчого-Золотого Борщівського району[2]. Первісні мисливці за доби пізнього палеоліту (40—11 тис. років тому) заселяли всю територію нинішньої області. Виявлено понад 40 стоянок та поселень того часу. На двох довготривалих поселеннях, відкритих у м. Кременці, що існували 30 і 25 тис. років тому, протягом 1968—1972 рр. досліджено три чумоподібні житла з вогнищами, понад 15 вогнищ поза житлами та 8 місць виготовлення крем'яних знарядь, яких тут знайдено понад тисячу.

В долинах річок 10—8 тис. років тому проживали окремі групи мисливців, озброєні луком із стрілами. Близько 15 їхніх короткочасних поселень виявлено в Кременецькому, Тернопільському та інших районах, поблизу сіл Сапанова, Великих Бережців, Верхнього Іванова тощо.

У добу неоліту, тобто в V—IV тис. до н. е., коли людина від мисливства, рибальства, збиральництва поступово переходила до мотичного землеробства й скотарства, на території Тернопільщини проживали найдавніші землероби, що розводили також свійських тварин (корів, свиней, кіз). Вони входили до етнічного масиву, який охоплював територію сучасної Молдавської РСР, Румунії, Польщі, Чехословаччини[3].

Залишки поселень первісних землеробів знайдено в Заліщицькому районі біля Торського та Богданівки, в Гусятинському біля Яблунева (колишній Сухостав).

В долині річки Збруч. 1971 р.

В добу міді, що тривала протягом IV—III тис. до н. е., територію Тернопільщини, особливо її південну частину, густо заселяли землеробські та скотарські племена трипільської культури, поширеної на Подністров'ї та правобережному Придніпров'ї. В області відомо понад 80 поселень цієї культури. На поселеннях, які розташовувалися на високих

[1] П. В. Волобой. Тернопільська область. Географічний нарис. К., 1959, стор. 11—17.

[2] Материалы и исследования по археологии СССР, № 81. М.—Л., 1960, стор. 20.

[3] Археологія Української РСР, т. 1. К., 1971, стор. 98, 103.

місцях та річкових долинах поблизу Кошилівців, Колодрібки й Заліщиків у Заліщицькому районі, виявлено рештки наземних жител та господарчі ями. Привертають увагу майстерно розписані глиняний посуд й глиняні статуетки людей і тварин. Знайдений на поселенні біля Заліщиків мідний риболовний гачок свідчить, що трипільці, крім землеробства і тваринництва, займалися також і рибальством.

Медобори. Скелі Івана Франка поблизу с. Вікна Гусятинського району. 1971 р.

В пізню пору доби міді та протягом доби бронзи (кінець III — початок I тисячоліття до н. е.) на землях сучасної області мешкали різноетнічні групи населення, що змінювали одна одну або ж співіснували. Так, наприкінці III — на початку I тисячоліття до н. е. тут проживала група скотарських племен, поширених також на території Польщі, Чехословаччини та румунської Молдови. Ці племена ховали своїх покійників у кам'яних гробницях, яких виявлено понад 20, зокрема поблизу Довгого Теребовлянського, Увисли Гусятинського, Ворвулинців Заліщицького і Глибочка Борщівського районів. Приблизно в цей же час межиріччя верхів'їв Дністра, Стиру та Горині заселяла інша група скотарських племен, що ховали своїх покійників під насипними курганами. Кілька таких поховань виявлено в Лановецькому, Підволочиському, Гусятинському та Бережанському районах[1].

У передмісті Кременця, поблизу Білокриниці Кременецького району, Новосілки Заліщицького району тощо виявлено поселення землеробських племен комарівської культури, що існувала в II тис. до н. е. Племена цієї культури деякі вчені вважають протослов'янськими.

Південну частину території області в X—VII ст. до н. е. заселяли племена, що входили до Карпато-Дунайського фракійського масиву. Поселення й могильники цих племен відомі в Заліщицькому районі поблизу Лисичників, Кулаківців, Колодрібки, в Гусятинському районі — біля Федорівки та ін. Основним заняттям населення цієї культури було землеробство й скотарство. Значного розвитку набуло бронзоливарне виробництво. Виготовлені з бронзи знаряддя праці, зброя та прикраси мали широкий збут на суміжних територіях і, зокрема, там, де не було сировини для їх виготовлення. Розвиток обміну прискорював зростання майнової нерівності в первісній общині, ознаки якої з'явилися ще в II тисячолітті до н. е. Доказом того, що на території Тернопільщини в XII—X ст. до н. е. почала інтенсивно виділятися заможна верхівка, є скарби бронзових знарядь праці та прикрас, знайдені у Заложцях Зборівського району та Заліщиках. Про рівень майнового розшарування фракійських племен свідчать два скарби VII ст. до н. е. з Михалкова Борщівського району, до складу яких входили золоті прикраси тонкої ювелірної роботи (в т. ч. діадема, застібки, бляхи, браслети, намисто тощо) й золота чаша. Є припущення, що скарби належали вождеві племені, але можливо, якщо взяти до уваги культову символіку орнаменту на прикрасах, їх власники були жерцями[2].

В VII ст. до н. е. на придніпровських та придністровських землях починає поширюватися залізо. Виготовлені з нього знаряддя праці сприяли значному підвищенню продуктивності господарства та прискоренню процесу майнової диференціації. Територію сучасної Тернопільщини тоді заселяли дві групи землеробських племен, у господарстві яких певну роль відігравало й скотарство.

---

[1] Археологія Української РСР, т. 1, стор. 240, 241, 292, 355—357, 362.
[2] Журн. «Советская археология», 1968, № 1, стор. 10—27.

Зразки крем'яних і кістяних виробів з пізньопалеолітичних поселень, м. Кременець. 1970—1971 рр.

На досліджених поселеннях біля Кременця, Яблунева та Залісся виявлено залишки заглиблених та наземних жител. На поселенні в Іване-Пустому відкрито шість наземних жител, що мали дерев'яний каркас. Подвір'я біля одного з них було устелене галькою, а до житла вела доріжка із вапнякових плит. Знайдено також чотири господарські ями. Показовою є знахідка великої кількості обгорілих зерен хлібних злаків (трьох сортів пшениці, ячменю, жита, проса, сочевиці), олійних (рижій) і технічних (льон) культур. Ці племена підтримували зв'язки з фракійським Подунав'ям, античними містами (зокрема з Тірою, Родосом). На них мала вплив скіфська культура[1].

Всю територію Тернопільської області протягом I тисячоліття заселяли слов'янські племена. Лише на півдні області — в Заліщицькому районі виявлено кілька поселень II—III ст. н. е. племен дакійського походження (Заліщики, Зелений Гай, Лисичники).

В III—VI ст. на території Тернопільської області проживали племена черняхівської культури, які входили до антського племінного союзу. В області відомо понад 50 їхніх поселень. Найкраще досліджені поселення біля Великих Вікнин, Кретівців у Збаразькому, Яблунева в Гусятинському, Новосілок у Заліщицькому районах. На поселеннях були наземні і злегка заглиблені в землю житла та господарські ями. Могильники знаходилися поблизу поселень на узвишшях. На одному з них неподалік Раковця в Збаразькому районі розкопано 18 поховань. Дослідження провадились також на могильниках у Романовому Селі (Збаразький район), Целієві (Гусятинський район) та Чистилові (Тернопільський район).

Слов'янські поселення VI—VII ст. знайдено в Тернопільському (Верхній Іванів), Чортківському (Звиняч), Заліщицькому (Зелений Гай, Касперівці, Колодрібка) районах, а в Кременецькому (Горинка) і Гусятинському (Копичинці) районах — слов'янські поселення VIII—IX століть[2].

Основною галуззю господарства у ранніх слов'ян було орне землеробство. Знахідка залізного чересла на поселенні в Кретівцях засвідчує, що вже в перших століттях н. е. слов'яни користувалися дерев'яним плугом — найбільш досконалим тоді знаряддям обробітку грунту на великих площах.

Розвивалися ремесла: залізоробне, гончарне, ювелірне, косторізне, які вже становили окремі галузі виробництва.

На Тернопільщині, зокрема в південній її частині — районах Заліщицькому (Касперівці, Колодрібка), Борщівському (Більче-Золоте, Сапогів), Монастириському (Красіїв), Теребовлянському (Гайворонка) та на півночі — в Збаразькому (Збараж, Максимівка), Кременецькому (Кременець) знайдено десять скарбів римських монет, зміст яких переконливо засвідчує наявність у той час глибокої майнової нерівності. Майновий стан племінної верхівки можна уявити на підставі скарбів з Касперівців, що містив понад 1000, та з Красієва — близько 2300 монет.

З подальшим розвитком продуктивних сил у слов'янському суспільстві заможна верхівка територіальних общин поступово перетворювалася на клас експлуататорів — феодалів. Виникли перші об'єднання державного типу. Про одне з них у слов'янського племені дулібів (волинян) повідомляють письмові джерела. Відомо, наприклад, що у VII ст. «царем» тут був Маджак[3]. Це об'єднання включало, очевидно, і територію сучасної Тернопільської області. Літопис розповідає, що вже в 907 році дуліби брали участь у переможному поході київського князя Олега на Візантію. За

[1] Археологія Української РСР, т. 2. К., 1971, стор. 97—100.
[2] Археологічні пам'ятки Української РСР (Короткий список). К., 1966, стор. 139—321.
[3] Нариси стародавньої історії України. К., 1957, стор. 358, 359.

князювання Володимира в кінці X — на початку XI ст. всі східнослов'янські землі, і в т. ч. землі дулібів, що тоді вже звалися волинянами, ввійшли до складу давньоруської держави — Київської Русі. Це сприяло зміцненню зв'язків між племенами, прискорювало розвиток господарства. Заселення земель сучасної Тернопільщини в давньоруський період відбувалося інтенсивно, про що свідчать понад 160 виявлених городищ, поселень та могильників[1]. З числа 80 відомих в області городищ частина, мабуть, була укріпленнями — феодальними замками, решта — містами, центрами ремесла, торгівлі й зосередження феодальної верхівки. Про нагромадження багатств у руках цієї верхівки свідчать скарби ювелірних прикрас із срібла, виявлені в м. Збаражі та Вербові[2] Бережанського району. Ці скарби, а також численні ювелірні вироби, знайдені в різних місцях, і зокрема в Семенові Теребовлянського району, а також ливарні формочки є свідченням високого рівня місцевого ювелірного ремесла.

На території сучасної Тернопільщини наприкінці XI ст. виникли удільні князівства — Теребовльське, що займало південну й центральну частини краю, та Шумське, яке знаходилось у північній його частині. Міста Теребовль і Шумськ перетворилися на значні політичні, економічні й культурні центри. За князювання Романа Мстиславича 1199 року окремі князівства, в т. ч. Теребовльське й Шумське, об'єдналися в Галицько-Волинське князівство. Воно успішно боролося проти нападів половців, литовських, польських і угорських феодалів. Але після смерті Романа Мстиславича в 1205 році на території князівства розгорілися феодальні міжусобиці, посилилися напади зовнішніх ворогів, які намагалися захопити багаті, родючі землі. Спираючись на підтримку дрібних і середніх служилих феодалів і городян, князь Данило Романович завдав рішучого удару великим боярам та іноземним завойовникам. 1238 року його військо вщент розгромило німецьких лицарів під Дорогичином, а 1245 року в битві під Ярославом — угорсько-польських феодалів і дружину великих галицьких бояр. Так завершилась боротьба за зміцнення єдності Галицько-Волинського князівства, що тривала близько 40 років. Народні маси — смерди й городяни — рішуче допомагали Данилу Романовичу захищати рідну землю від ворогів[3]. Найбільш трагічною за наслідками подією в історії Галицько-Волинського князівства, як і всієї Русі середини XIII ст., була монголо-татарська навала. Данило Романович разом з іншими руськими князями в 1223 році брав участь у битві з монголо-татарами на р. Калці. Захопивши в 1240 році Київ, орди Батия рушили далі на захід і, розоривши багато сіл та міст, на початку 1241 року обложили місто Кременець, але оволодіти ним не змогли[4].

В 1246 році Галицько-Волинське князівство змушене було визнати залежність від Золотої Орди. У 1259 році руським князям довелось укласти угоду, за якою вони зобов'язувались знищити укріплення Кременця, Данилова, Стіжка та інших міст і платити величезну данину. Після кожного нашестя татари залишали спустошені села і міста, захоплювали в полон тисячі людей, яких продавали на східних ринках або використовували як рабів.

Монголо-татарська навала, постійні міжфеодальні чвари, що точилися між нащадками князя Данила Романовича, відірваність галицьких і волинських земель від Північно-Східної

Гончарний посуд черняхівської культури з могильника, дослідженого на території с. Чистилова Тернопільського району. 1971 р.

[1] О. О. Ратич. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. К., 1957, стор. 59—72, 80—82.

[2] Г. Ф. Корзухина. Русские клады IX—XIII вв. М.—Л., 1954, стор. 136.

[3] Полное собрание русских летописей, т. 2. СПб., 1843, стор. 795—797.

[4] Д. Иловайский. Княжий период Украины — Руси до княжения Данила Галицкого, т. 2. Тернополь, 1886, стор. 215.

Русі призвели до поступового занепаду економічного життя краю. Цим скористалися польські феодали, які в 1349 році, подолавши запеклий опір місцевого населення, захопили Галицько-Волинські землі, в т. ч. центральну й південну частини території сучасної Тернопільщини. Тоді ж литовські феодали загарбали північ краю з Кременцем, а 1362 року — подільські землі, розташовані по Дністру. Переважну більшість земель Волині, Галичини й Поділля захопили члени литовського великокнязівського роду Коріатовичів, а потім дарували їх за військову службу литовським і руським феодалам[1].

Внаслідок жорстокої боротьби за землі Поділля, Східної Галичини й Волині між Польщею, Литовським князівством і Угорщиною, яка тривала протягом двох десятиріч, у 1387 році Східну Галичину, включаючи територію сучасної Тернопільщини, захопила феодальна Польща.

На загарбані землі було поширено адміністративний поділ, який існував у польсько-шляхетській державі. Територія сучасної області ввійшла до складу Галицької і Львівської земель Руського воєводства, управляли нею великі польські магнати, королівські старости і підлегла їм адміністрація. В своїй політиці вони спиралися на місцевих феодалів, які в XV ст. були зрівняні в правах з польськими.

1439 року Західне Поділля, включаючи південно-східну частину Тернопільщини, ввійшло до складу Подільського воєводства. Після тривалої боротьби між Польщею та Литвою під владою останньої до 1569 року лишилась лише Волинь, куди входили Кременець і Шумськ.

У цей час помітно погіршилося правове становище селян — основної маси населення. Обмежили їх право переходу від одного феодала до іншого, а з 1505 року його зовсім скасували. Основною формою експлуатації селян лишались досить великі натуральні й грошові повинності. З розвитком товарно-грошових відносин феодали посилювали експлуатацію залежного від них населення. Якщо до XV ст. панщина в середньому становила 14 днів на рік, то з 1520 року за рішенням польського сейму вона була збільшена і становила щонайменше один день на тиждень[2].

В інтересах феодалів у 1557 році польський король Сигізмунд II Август здійснив аграрну реформу, що дістала назву волочної поміри, внаслідок чого частина селян була обезземелена, решта відтиснута на гірші грунти. Ця реформа прискорила переведення селян на найтяжчу форму ренти — відробіткову, що означало їх повне закріпачення.

Новий литовський статут, виданий урядом 1588 року, позбавив селян будь-якого права власності на землю. Феодали забирали під фільварки кращі поля й луки, які належали селянам, руйнували общинне землекористування. Це призвело до того, що багато селян втратило землю. Так, вже наприкінці XVI ст. в Кременецькому повіті безземельні й малоземельні селяни становили 46 проц. Одночасно із зменшенням селянського наділу феодали збільшували норми експлуатації селян. У першій чверті XVII ст. відробіткова рента становила вже 5—6 днів на тиждень від півланового господарства і три дні — від чвертьланового[3].

Загарбавши селянські землі, феодали значно розширили свої землеволодіння. На Тернопільщині у XV—XVI ст. найбільшими землевласниками стали магнати Збаразькі, Калиновські, Синявські, Потоцькі, Тарновські, Бучацькі. Князеві Я. Вишневецькому в середині XVII ст. лише в Кременецькому повіті належало 135 населених пунктів[4].

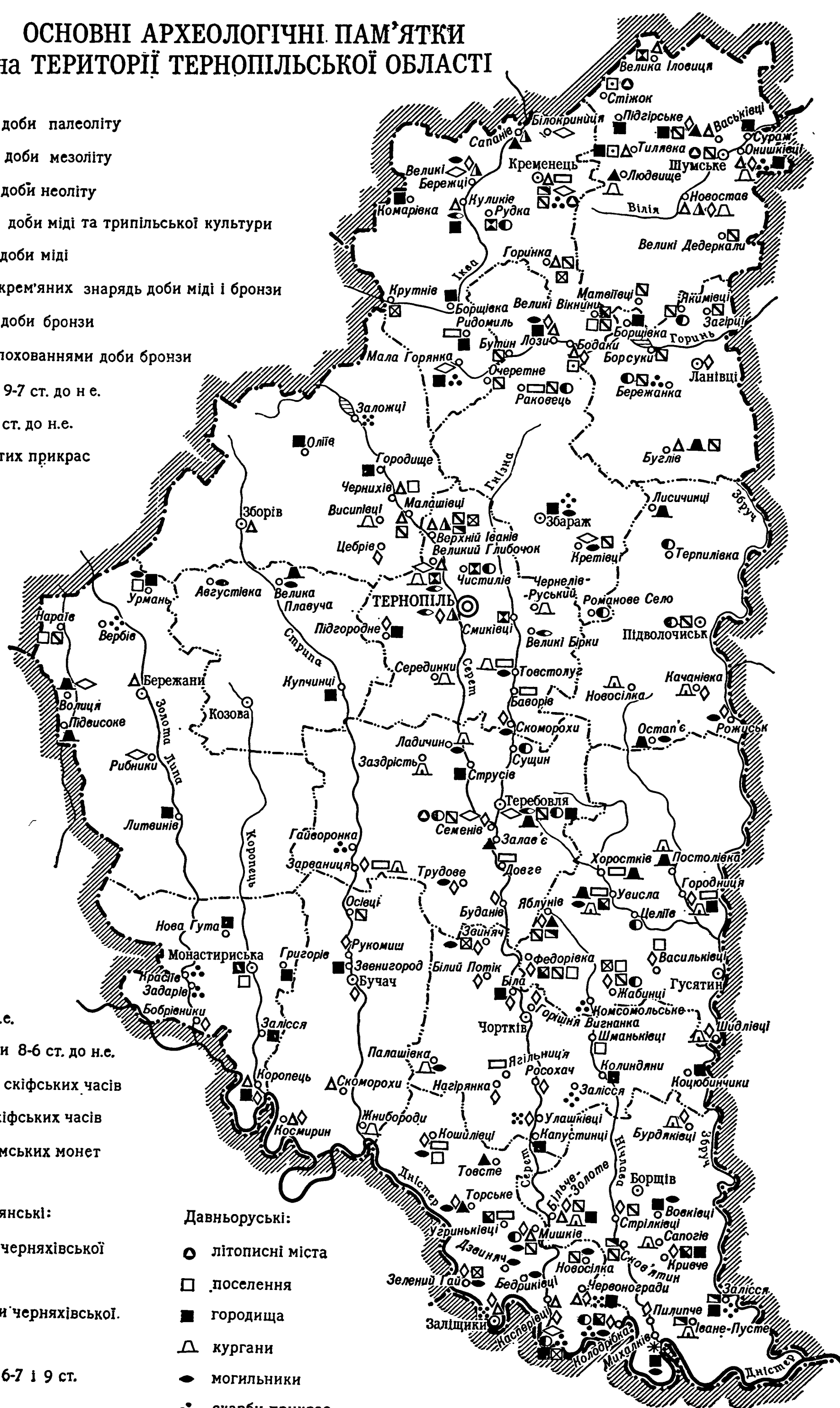
[1] Історія Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 104, 105.

[2] Торжество історичної справедливості. Львів, 1968, стор. 83.

[3] І. Д. Бойко. Селянство України в другій половині XVI — першій половині XVII ст. К., 1963, стор. 112, 141.

[4] Україна перед визвольною війною 1648—1654 рр. Збірка документів (1639—1648 рр.). К., 1946, стор. 29; Н. И. Теодорович. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии, т. 3. Почаев, 1893, стор. 98, 99.

ОСНОВНІ АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ на ТЕРИТОРІЇ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

- Поселення доби палеоліту
- Поселення доби мезоліту
- Поселення доби неоліту
- Поселення доби міді та трипільської культури
- Поховання доби міді
- Майстерні крем'яних знарядь доби міді і бронзи
- Поселення доби бронзи
- Кургани з похованнями доби бронзи
- Поселення 9-7 ст. до н е.
- Скарби 9-7 ст. до н.е.
- Скарб золотих прикрас 7 ст. до н.е.
- Поселення 8-6 ст. до н.е.
- Могильники 8-6 ст. до н.е.
- Поселення скіфських часів
- Кургани скіфських часів
- Скарби римських монет

Ранньослов'янські:

- поселення черняхівської культури
- могильники черняхівської культури
- поселення 6-7 і 9 ст.

Давньоруські:

- літописні міста
- поселення
- городища
- кургани
- могильники
- скарби прикрас

Шляхта почувала себе повновладним господарем закріпачених селян. Один з сучасників писав у XVI столітті: «Немає держави, де б піддані й землероби були такі пригноблені, як у нас під безмежною владою шляхти. Розгніваний шляхтич або королівський староста не тільки забирає у бідного хлопа все, що у нього є, а й самого вб'є, коли схоче і як схоче, і за те ні від кого слова поганого не потерпить. Азіатські деспоти за все життя не замордують стільки людей, скільки їх замордують кожного року у «вільній» Речі Посполитій»[1]. Пан міг продати кріпака і його дітей або програти в карти, забрати собі його жінку. Економічне закабалення селянства таким чином поєднувалось з позбавленням його будь-яких громадянських прав. У 1505 році сейм прийняв постанову, за якою королівські старости не мали права втручатися в конфлікти між селянами й поміщиками. Кріпак не мав права подати скаргу на свого поміщика у королівський суд. Крім того, селянин не міг без дозволу поміщика віддавати дітей до школи. Поміщик на свій розсуд віддавав молодих кріпаків до війська, де служба тривала 20, а пізніше 12 років.

Центрами господарського життя на Тернопільщині в той час були поміщицькі маєтки (фільварки), куди входили млини, гуральні, пасіки, ставки, ліси. Їм підпорядковувалися села й містечка.

Протягом XV—XVI ст. на території тодішньої Тернопільщини виникло чимало нових міських поселень. Розвитку міст і містечок сприяло багато факторів, зокрема близькість торгових шляхів, густота населення тощо. Вже в середині XVI ст. в краї налічувалося 40 міст і містечок, серед них найбільшими вважалися Заложці, Чортків, Бережани, Борки, Буданів, Тернопіль, Гусятин, Золотий Потік, Микулинці, Язловець. Переважна більшість міських поселень належала феодалам. Так, з 25 великих міст і містечок Кременецького повіту в XVI ст. 24 були приватними і лише одне — королівським[2], а в Теребовлянському повіті у 1590—1648 рр. із 24 міст тільки 4 були королівськими. Щоправда, під час утворення нових містечок чи міст не завжди враховувалися можливості майбутнього їх розвитку, тому часто такі «міста» не розвивалися.

На певному етапі свого розвитку в боротьбі з феодалами міста добиваються права на самоврядування за магдебурзьким міським правом. Протягом XIV—XVII століть його дістали 19 міст Тернопільщини, в т. ч. Теребовля — в 1389 році, Кременець — у 1438, Чортків — у 1522, Бережани — у 1530, Тернопіль — у 1548 році[3]. Магдебурзьке право не порушувало інтересів феодалів, воно лиш дещо послаблювало залежність міських жителів від них, надавало місту певних свобод щодо розвитку ремесел, торгівлі, а це сприяло піднесенню економіки й культури. Найбільшого розвитку ремесла досягли в Теребовлі. Ще у 1578 році тут виникли кушнірський і шевський, у 1617 році — кравецький, у 30—40 роках XVII ст. — ткацький і різницький цехи.

В містах і містечках Галицької землі в кінці XVI — на початку XVII ст. ремесло ще не цілком відокремилося від землеробства. Ремісники нерідко одержували наділи землі. Так, з 32 ремісників Буданова 4 обробляли по чверть лану, 9 були городниками, мали невеликий клаптик землі і відробляли пішо два дні панщини на тиждень, 19 ремісників належали до халупників і комірників. Вони землі не мали, а сплачували грошовий чинш. Навіть у великих містах багато жителів було землеробами. Згідно з поборовими списками за 1569 рік місту Кременцю належало 277 ланів[4], Бучачу в 1579 році — 41 лан, Теребовлі — 22, Тернополю — 172 лани землі.

Дальший розвиток сільського господарства, ремесла, зростання міст і сіл Західного Поділля та населення сприяли пожвавленню торгівлі, зокрема ярмаркової.

---

[1] Є. Яцкевич. Визвольні походи Богдана Хмельницького на західні землі України. Львів, 1954, стор. 6, 7.

[2] І. Д. Бойко. Селянство України в другій половині XVI— першій половині XVII ст., стор. 16.

[3] Журн. «Архіви України», 1968, № 1, стор. 38—41.

[4] І. Д. Бойко. Селянство України в другій половині XVI — першій половині XVII ст., стор. 90, 91, 95.

Предметами купівлі й продажу були хліб, худоба, мед, віск, риба, ремісничі вироби, а також товари, привезені з Росії, Волощини, Молдавії, Угорщини, Туреччини, Греції та інших країн. В Теребовлі, Тернополі, Язловці, Кременці, Бучачі, Чорткові, Почаєві, Золотому Потоці відбувалися багатолюдні ярмарки, які тривали по два-три і навіть більше тижнів.

Розвитку продуктивних сил краю великої шкоди завдавали постійні вторгнення сюди іноземних завойовників, особливо турків і кримських татар. Через Тернопільщину проходив т. зв. Чорний шлях, який татаро-турецькі орди не раз використовували для нападів на галицькі й волинські землі. Особливо руйнівних нападів Тернопільщина зазнала в 1508 і 1575 роках. Під час першого з них татари й турки вщент спалили Теребовлю і Микулинці, під час другого — зруйнували Тернопіль і навколишні села.

Економічне й політичне становище поневоленого польською шляхтою українського народу було нестерпним. Крім панщини, яка в багатьох маєтках досягала 6 днів на тиждень, селяни відробляли ще різні «толоки», «шарварки», «гвалти» — роботи на відсипанні гребель, спорудженні оборонних укріплень тощо. Поміщики примушували селян, крім поборів і данин, за безцінь продавати їм овес, яйця, коноплі. Селяни платили ще державний податок — подимне, лановий, чоповий (від пива, меду, горілки), на утримання війська. Польський історик XVII ст. В. Коховський писав, що доля селянина залежала «від суворої чи м'якої вдачі старости або панів, які самовільно заковували селян у кайдани, кидали в тюрми, морили голодом, обрізували вуха й носи, підрізували жили на ногах, щоб не втікали, вішали, саджали на палі, гвалтували жінок і дочок своїх підданих»[1].

Політичний, економічний і національно-релігійний гніт особливо посилився після Брестської церковної унії — об'єднання православної церкви України й Білорусії з католицькою церквою,— проголошеної під натиском Ватикану в 1596 році при підтримці верхівки українських духовних і світських феодалів. За допомогою унії польські пани й католицьке духівництво сподівалися обернути православних, які стануть уніатами, на католиків, щоб таким чином денаціоналізувати, ополячити український і білоруський народи, розірвати їхні зв'язки з братнім російським народом. Одним з головних знарядь насильницького покатоличення й насадження унії на українських землях став чернечий орден василіанів, який мав свої школи, друкарні. Протягом XVI—XVIII ст. василіани створили середні школи за єзуїтським зразком у Бучачі, Збаражі, Кременці, Теребовлі. 1721 року уніатам удалося захопити Почаївський православний монастир і зробити його опорним пунктом католицької експансії на західноукраїнські землі. Українське населення чинило запеклий опір запровадженню католицизму й уніатства, які насаджувались шляхом відкритого насильства.

Тяжке соціально-економічне й національно-релігійне гноблення було причиною загострення класових протиріч, наростання визвольного руху. Поширеною формою антифеодальної боротьби трудящих мас у XVI—XVII століттях була втеча на Поділля і Наддніпрянщину, де становище селян порівняно з Галичиною було дещо легшим. Частина втікачів приєднувалась до запорізьких козацьких загонів. У «реєстрі козаків низових запорізьких» 1581 року знаходимо вихідців з Тернопільщини, зокрема Озерян, Збаража, Заложців[2]. Втечі селян посилювалися із зростанням фільварково-панщинної системи, коли феодали почали силоміць захоплювати селянські наділи та збільшувати феодальні повинності[3].

В кінці XVI — на початку XVII ст. покріпачене селянство підіймало збройні повстання. Яскравим прикладом цього є опір селян села Семенова Теребовлянського

---

[1] Є. Яцкевич. Визвольні походи Богдана Хмельницького на західні землі України, стор. 8, 9.

[2] Źródła dziejowe, t. 20. Warszawa, 1894, стор. 154—164.

[3] В. В. Грабовецький. Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI—XIX ст. Львів, 1966, стор. 29.

повіту, що у 1587 році зі зброєю в руках виступили проти пана, який знущався з них[1]. У 1594—1596 роках під проводом Северина Наливайка спалахнуло козацько-селянське повстання. Трудяще населення Тернопільщини взяло в ньому активну участь. Коли в липні—серпні 1594 року Наливайко на чолі повсталих козаків і селян вступив у межі Галицького Поділля, до його загонів влилося чимало поневолених шляхтою міщан і селян Тернопільщини. В Тернополі повстанці захопили в шляхти коней, порох, продовольство і рушили на маєтки магната Калиновського в Гусятин. Повсталих налічувалося близько 4 тис. чоловік.

Селянські рухи поєднувалися з виступами міщан, які відстоювали свої права в міському самоуправлінні, повставали проти міського патриціату. Гострою була боротьба українських міщан проти міського уряду в Теребовлі в кінці XVI — першій половині XVII ст. В 1597 році вони виступили проти війта та його помічників, вибрали з-поміж себе старших і заявили урядовцям-католикам, що не визнають їх.

Активну участь трудяще населення Тернопільщини брало в селянсько-козацьких повстаннях, які прокотились по Україні в першій половині XVII ст. Коли в 1648 році спалахнула визвольна війна українського народу проти польсько-шляхетського гніту, боротьба народних мас Тернопільщини за соціальне й національне визволення набула ще більшого розмаху. Вже повесні 1648 року великі повстанські загони діяли в районі Теребовлі, Підгайців, Зборова, Кременця. Теребовлянський староста, наляканий наростанням народно-визвольного руху, у серпні 1648 року повідомляв уряд, що в його старостві настала «вже справжня Україна». У вересні 1648 року повстанці захопили Гусятин. Тоді ж сталися виступи селян і міщан Теребовлі.

У період найбільшого піднесення визвольного народного руху восени 1648 року визначилось кілька основних повстанських центрів у Товстому, Хоросткові, Теребовлі, Тлустому, Чорткові, до яких входили громади близько 50 населених пунктів. Озброєні повстанці нападали на феодальну верхівку, польську шляхту, католицьке духовенство. Вони оволоділи замками в Теребовлі, Янові, Будзанові, Соколові, Гримайлові, Червонограді, руйнували ненависні костьоли і панські маєтки[2].

30 червня 1649 року велике селянсько-козацьке військо, очолене Богданом Хмельницьким, оточило Збаразьку фортецю, в якій засів лютий кат українського народу Я. Вишневецький. Зважаючи на міцні укріплення, селянсько-козацькі полки почали тривалу облогу фортеці. Обложених шляхтичів урятував король Ян Казимир, який на чолі великої армії підійшов до Зборова. Там відбулася велика битва. Раптовим ударом селянсько-козацьке військо мало не знищило всю королівську армію. Тільки через зраду татар противник уникнув розгрому. Хмельницький змушений був погодитися на перемир'я. 8 серпня 1649 року укладено Зборівський договір, за яким у трьох воєводствах — Київському, Чернігівському, Брацлавському — влада польської шляхти обмежувалась. На Тернопільщині її позиції лишилися без змін. Народні маси чинили рішучий опір шляхті, яка поверталася до своїх маєтків. Повстанський рух на Тернопільщині не припинявся і в 1650—1654 роках.

Трудящі Тернопільщини радо вітали історичне рішення про возз'єднання України з Росією в 1654 році і сподівались на визволення від польсько-шляхетського поневолення. Коли 1655 року російсько-українські війська під командуванням В. В. Бутурліна і Б. Хмельницького завдали поразки польсько-шляхетському війську під Бучачем, визволивши частину Східної Галичини, місцеве населення допомагало їм у цій боротьбі.

За Андрусівським перемир'ям (1667 р.) Правобережна Україна й Східна Галичина залишилися під владою Польщі. Але тривала війна послабила Польщу. Скориставшись цим, султанська Туреччина у 1672 році захопила Поділля. Польський

[1] Торжество історичної справедливості, стор. 102.

[2] В. В. Грабовецький. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648—1654 рр. К., 1972, стор. 83.

уряд поспішив укласти з Туреччиною невигідний для себе Бучацький мирний договір, за яким територія, де тепер Борщівський, Заліщицький, Чортківський, Гусятинський і значна частина Бучацького районів, потрапила під владу Туреччини. Через деякий час війна між Туреччиною й Польщею відновилась. У 1675 році турки й татари захопили Збараж. Місто було спалене, а населення знищене або взяте в полон. Наступного року турки спустошили майже все Поділля. Після поразки турецького війська під Віднем у 1683 році загарбана турками територія Тернопільщини знову відійшла до Польщі.

Економічне становище трудящих Тернопільщини протягом XVIII століття характеризується дальшим посиленням закріпачення селянства, зміцненням влади феодалів. Закріпачене селянство становило на той час понад 70 проц., міщани — близько 12 проц., чиновники та інше незакріпачене населення — близько 11 проц., магнати, шляхта — понад 3 проц., інші — 4 проц. Пануючою формою експлуатації селян лишалася панщина.

Поміщики мали чималі прибутки від бортних дерев, річок, ставів, пасік, садів, сіножатей. На користь пана йшла також «відумерщина», тобто майно померлих підданих, «одбіжчина» — майно втікачів, «куничне» — данина за дозвіл одружитись тощо. Огидним було право пропінації — монополія пана примусово продавати своїм підлеглим пиво й горілку.

Повинності селян були різноманітними. Наприклад, парове господарство мало стовкти два корці проса на пшоно, вимочити, висушити і вим'яти дві копи конопель, напрясти два мотки пряжі, здати панові певну кількість вівса, курей, овець, яєць, меду тощо. Поєдинки віддавали половину норми парового.

Селяни ремонтували панські млини, корчми, стайні, їм доводилось відробляти панщину навіть за те, що збирали в панських лісах гриби і ягоди, знімали березову кору тощо.

Протягом усього XVIII ст. на Тернопільщині майже безперервно вибухали антифеодальні народні повстання. На початку століття тут розгорнувся опришківський рух. У кожному селі й місті повстанцям надавались притулок, харчі й інша допомога. Як показав у 1704 році на суді один з опришків загону Пискливого, що діяв на півдні Тернопільщини, в селі Сапогові Борщівського повіту повсталі мали доброго побратима, який давав їм харчі, порох, свинець для куль та сукно для одягу[1]. У 1717 році біля Борщева діяв загін опришків Івана Лютого, що складався переважно з селян навколишніх сіл. Опришки нападали на орендарів та багатих купців, захоплене майно віддавали бідноті[2]. Рух опришків сприяв зростанню антифеодальної боротьби селян. Почастішали селянські виступи, під час яких повсталі знищували ненависних їм панів, палили їх маєтки. Селяни Мшанця Теребовлянського повіту відмовились виконувати панщину, напали на орендаря[3]. Налякана селянським рухом шляхта на сеймику Галицької землі в квітні 1736 року прийняла рішення про створення ополчення для боротьби з опришками і просила в уряду допомогти військом[4].

Селянські рухи на західноукраїнських землях, які відбувалися в першій половині XVIII ст., мали безпосередній зв'язок з боротьбою селянських мас проти польсько-шляхетського гніту на Наддніпрянській Україні.

Великий селянський рух прокотився Тернопільщиною, коли тут 1734 року з'явився гайдамацький загін на чолі з Верланом. Гайдамаки пройшли Брацлавщину, Поділля, південно-західну Волинь і оволоділи рядом населених пунктів Тернопільщини, в т. ч. Збаражем[5]. До повстанців приєдналися місцеві селяни й міщани.

---

[1] З історії західноукраїнських земель, вип. 4. К., 1960, стор. 24.

[2] Львівська державна наукова бібліотека АН УРСР (далі — ЛНБ АН УРСР), ф. Оссолінських, інв. № 1352, стор. 51.

[3] З історії західноукраїнських земель, вип. 4, стор. 21.

[4] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. Збірник документів. К., 1970, стор. 80.

[5] Там же, стор. 52, 53; Коліївщина 1768. Матеріали ювілейної наукової сесії, присвяченої 200-річчю повстання. К., 1970, стор. 48, 49.

У 1734 році гайдамака Андрій Суляк із загону Верлана на суді заявив, що народився він біля Збаража, потім пішов до Верлана, де було, як він стверджував, «багато наших» (тобто з Східної Галичини) людей[1].

В 30—40 роках XVIII ст. рух опришків досяг свого найвищого розмаху під проводом прославленого народного ватажка Олекси Довбуша. Народний месник після успішної боротьби з шляхтою на Прикарпатті в 1744 році перейшов на Тернопільщину. На початку травня він оволодів маєтком шляхтича Золотницького в Борщеві. Шляхтич благав пощади, пропонуючи за себе викуп, але Олекса Довбуш «не хотів брати грошей і срібла», говорячи: «Не по гроші сюди прийшов, а по твою душу, щоб ти більше людей не мучив»[2]. Після придушення королівськими й царськими військами гайдамацького руху у 1768 році польська шляхта, щоб залякати трудящих, стратила в Микулинцях 5, Підгайцях — 11 гайдамаків, частину повстанців було відправлено через Бережани у Рогатин і Комарно, де й четвертовано[3].

Польсько-шляхетську державу роздирали внутрішні суперечності —соціальні й національні. Панівна магнатська верхівка довела її до остаточного занепаду. У 1772 році південну, більшу, частину Тернопільщини загарбала Австрія. Північна частина — Кременецький повіт і частина Збаразького повіту — в 1793 році була возз'єднана з Росією і ввійшла спочатку до Ізяславського (Волинського) намісництва, а в 1797 році — до Волинської губернії.

Після загарбання Східної Галичини Австрією становище народних мас значно погіршало: тепер їх визискувала не тільки польська шляхта, але й австрійські пани. На Тернопільщині запровадили новий адміністративний поділ, за яким її територія увійшла до складу Тернопільського, Заліщицького (потім Чортківського) та частково Бережанського, Станіславського і Золочівського округів. На чолі їх стояли старости. Обов'язки адміністративної влади на місцях виконували власники маєтків або їх заступники — мандатори.

Панування Австрії — однієї з найвідсталіших держав Європи — негативно позначилося на економічному розвитку краю. Політика австрійського абсолютизму, спрямована на збереження кріпосницьких порядків, стала основним гальмом промислового зростання краю. Провідною галуззю економіки лишалося сільське господарство, де було зайнято 70 проц. населення. Міста й містечка також мали переважно аграрний характер і належали панам. Хоч у 70—80-х роках XVIII ст. австрійський уряд і здійснив ряд аграрних реформ, зокрема скасував особисту залежність селян від поміщиків та деякі другорядні кріпосні повинності (панщину обмежив трьома днями на тиждень, сільським громадам надав право на самоврядування), але це були половинчаті заходи, які не порушували основ кріпосницького ладу.

Австрійський уряд провадив політику онімечення українського населення. Тернопільщину заполонили німецькі колоністи, які захоплювали урядові посади. Все діловодство в округах велося лише німецькою мовою, якою викладали і в міських школах[4].

У 1809 році між Росією та Австрією було укладено Шенбрунське перемир'я, за яким частина Тернопільщини відійшла до Російської імперії. Площа цієї території становила 121 квадратну милю (7 міст, 25 містечок і 472 села, в яких проживало 79 519 родин). Тернопільський край, як стала називатись ця частина території Тернопільщини, становив окрему територіальну одиницю і спочатку був поділений на два адміністративні округи — Тернопільський і Заліщицький. 1814 року був створений третій — Теребовлянський. Управління краєм з 15 червня 1810 року до 6 серпня 1815-го здійснювали російський сенатор і спеціальний урядовий комітет при

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 3. К., 1876, стор. 67—69.

[2] В. Грабовецкий. Олекса Довбуш, легендарный герой украинского народа. М., 1959, стор. 57.

[3] Журн. «Жовтень», 1968, № 7, стор. 113.

[4] Торжество історичної справедливості, стор. 182, 184, 187.

ньому. Перебування Тернопільщини в складі Росії сприяло деякому поліпшенню становища населення. Було зменшено розмір податків, побудовано лікарню, у Збаражі відкрито гімназію і трикласну нормальну школу тощо.

Після вторгнення наполеонівських військ у Росію (1812 р.) місцеве населення, особливо молодь, добровільно записувалось у російську армію для боротьби з полчищами Наполеона, тільки їздовими до діючої армії пішло 5200 чоловік[1].

За рішенням Віденського конгресу (1815 р.) Тернопільський край знову перейшов під владу Австрії. У своїй політиці поневолення трудящих Східної Галичини австрійський уряд і надалі спирався переважно на польську шляхту. Уся земля поділялася на домінікальну, рустикальну й вільну. Домінікальні землі були власністю феодалів, держави, церкви. Рустикальні також належали поміщикам, але ними користувалися селяни, які відбували за це феодальні повинності. Вільними вважалися ті землі, якими володіли міська громада, однодвірна шляхта або вільне населення.

З середини другого десятиліття XIX ст. посилився наступ поміщиків на селянські маси: різко збільшилися феодальні повинності, масового характеру набуло загарбання поміщиками селянських земель. Вартість лише облікованих повинностей становила 84,7 проц. чистого річного доходу селянських господарств. Безмежна експлуатація феодалами та австрійським урядом призводила селянські господарства до повного занепаду. Іноземців, які побували в Східній Галичині, вражало злиденне становище населення. Селянські хати, якщо це не були курені, зводили з неотесаної деревини, щілини в хаті законопачували клоччям. Замість вікна — отвір з наглухо замазаним склом. Димарів зовсім не було. Дах покривали соломою, через яку пробивався дим з хати, а дощова волога потрапляла до хати. Опалювали таку халупу за допомогою вогнища, розкладаючи його посередині. Тут же варили, обігрівалися. Харчувалися селяни переважно квашеною капустою і вівсянкою. Не задовольнялися навіть найелементарніші їх потреби. Один з австрійських чиновників так писав про життя галицького селянина: «Його житло і одежа дуже погані і брудні. Багато дітей помирало. Взагалі він існує тільки фізично, бо це не є людське життя»[2]. В такому становищі перебувала більшість селян.

Одним з напівлегальних шляхів збільшення селянських повинностей, особливо панщини, було примусове дроблення селянських наділів. Поділивши наділ, пан, як правило, вимагав з кожної його частини навіть більшої за розміром панщини, ніж та, що раніше виконувалася з усього наділу. В Тернопільському окрузі землевласники ділили наділ «цілого» господаря (36 моргів), з якого виконувалося близько 133 днів панщини, на дві половини (по 18 моргів) і примушували селян відробляти не половину панщини (66,5 дня), а 81 день, як «півгосподаря». Отже, панщина від тієї ж земельної площі зростала з 133 до 162 днів. Під час поділу наділу «півгосподаря» на дві половини кожен селянин був змушений відробляти не 40,5, а 52 дні. В даному випадку панщина з тієї самої землі зростала з 81 до 104 днів[3].

Масове загарбання поміщиками селянських наділів і поступове дроблення їх призводило до загострення земельного голоду. Так, площа селянських земель з 1787 по 1847 рік зменшилась у Бережанському повіті на 12, Тернопільському — 9,6, Чортківському — 17,7 процентів[4].

Утискам кріпосників селяни чинили опір. Вони подавали скарги на пана в державні установи. Проте чиновники здебільшого залишали їх без відповіді. Масовими були втечі селян. Від панської сваволі шукали порятунку не лише окремі селяни, а й цілі

---

[1] Ю. Г. Гошко. Тернопільщина в складі Росії (1810—1815 рр.). Львів, 1957, стор. 6—9, 13—15, 26.

[2] М. П. Герасименко. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства. К., 1959, стор. 24.

[3] Центральний Державний історичний архів УРСР у Львові (далі — ЦДІА УРСР у Львові), ф. 146, оп. 4, спр. 740, арк. 47.

[4] Е. М. Косачевская. Восточная Галиция накануне и в период революции 1848 г. Львов, 1965, стор. 20.

сім'ї на Буковині, Наддніпрянській Україні, в Молдавії. Всього з 1815 по 1848 рік з Тернопільщини втекло 4975 селян[1]. Активною формою їхнього протесту проти кріпосницького гноблення були підпали панських дворів, господарських приміщень, гуралень та ін. Постійною і найбільш масовою формою антифеодальної боротьби було ухиляння селян від виконання феодальних повинностей. Великого поширення ця боротьба набула в 20-х роках XIX століття.

Щоб примусити селян виконувати панщину, феодали вдавалися до насильства. Непокірних били, заковували в кайдани, ув'язнювали. У відповідь селяни часто самовільно припиняли роботу, відкрито погрожували адміністрації. Іноді їх невдоволення набирало форм більш рішучих виступів. В кінці 1803 — на початку 1804 року великі селянські заворушення сталися в селах Струсівського ключа. В 1809 році заворушення селян відбулися в Чортківському окрузі[2]. Найбільший виступ стався тут у 1838 році. Приводом послужило поширення серед селян чутки про імператорський указ, за яким нібито зменшувалися розміри панщини. Першими виступили жителі села Бабинців, які відмовилися відбувати панщину більше одного дня на тиждень від селянського двору. Щоб примусити селян скоритись, пан наказав ув'язнити найбільш активних з них. Однак селяни визволили заарештованих. Наляканий рішучими діями громади, пан звернувся по допомогу до окружного управління, яке направило в Бабинці військову команду і слідчу комісію, але селяни продовжували чинити опір[3]. Подібні виступи відбулися і в інших селах.

На початку 40-х років у Чортківському окрузі знову сталися заворушення селян, а в 1846 році великі антифеодальні виступи потрясли Бережанський, Тернопільський і Чортківський округи[4]. Як не лютували загарбники, нерідко вдаючись до військової сили, боротьба трудящих за соціальне й національне визволення не припинялася.

В XIV—XVI ст. культура на Тернопільщині розвивалась у вкрай несприятливих умовах іноземного поневолення. Запроваджений загарбниками режим національно-політичної нерівноправності місцевого українського населення негативно позначився на культурному розвитку краю. У XV—XVI ст. освіта зосереджувалася переважно в православних монастирях та церквах, де існували церковнопарафіяльні школи. Із зростанням ролі міст і міського населення у XV—XVI ст. поряд з православними парафіяльними школами значну роль стали відігравати міські громадські школи. Певний вплив на розвиток шкільної освіти на Тернопільщині мала Острозька школа, відкрита близько 1580 року. В Кременці з 1636 року діяла школа — філія Києво-Могилянської колегії.

Католицька церква, спираючись на підтримку королівського уряду, намагалась покатоличити й полонізувати українське населення. Переслідувались його мова, культура, школи. У Кременці, Теребовлі в 30-х роках XVI ст. були відкриті уніатські школи. На противагу єзуїтам у Збаражі братство створило слов'яно-руську школу, що існувала при церкві Спаса[5].

Наступові католицизму на українську культуру й школу українське населення Східної Галичини протиставляло свої організації — братства, створені на зразок найстарішого Львівського братства. У 1589 році братство створюється в Тернополі, в 1613 році — в Кременці, Бережанах. Ці організації існували не лише в містах, а й в окремих селах.

В умовах австрійського панування культура й освіта на Тернопільщині лишалися на низькому рівні. Насильне онімечування, до якого вдавався австрійський уряд,

---

[1] Ф. І. Стеблій. Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту в першій половині XIX ст. К., 1961, стор. 38, 58, 59.

[2] Там же, стор. 106.

[3] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 5, спр. 934, арк. 2,4.

[4] Г. Ю. Гербільський. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині XIX ст. (до 1848 р.). Львів, 1964, стор. 24, 25.

[5] Архив Юго-Западной России, ч. I, т. 4. К., 1871, стор. 148.

згубно впливало на всі ділянки культурного життя. Особливо це позначилось на народній освіті, яка мала чітко виражений класово-становий і великодержавно-монархічний характер. За указом від 4 грудня 1774 року на Тернопільщині були створені народні школи трьох типів: парафіяльні — однокласні, де навчали читати, писати й рахувати рідною мовою; тривіальні — трикласні в містечках і нормальні — чотирикласні в містах. У тривіальних і нормальних школах викладання здійснювалось німецькою і частково польською мовами. Але й таких шкіл було мало. Гімназії працювали лише в чотирьох містах Тернопільщини: в Кременці, Бучачі, Бережанах і Тернополі. Викладали в них німецькою мовою. У 1805 році австрійський уряд видав новий шкільний закон, згідно з яким народні школи потрапляли під вплив римсько-католицької консисторії. Отже, було зроблено ще один крок на шляху онімечення й полонізації корінного населення. На підставі закону від 18 червня 1813 року австрійський уряд відсторонювався від участі в розвитку народної освіти, про будівництво та утримання шкіл мало дбати місцеве населення. Це значно уповільнило розвиток початкової освіти в сільській місцевості. Всіляко перешкоджали освіті селян і польські поміщики. Вони відмовлялися брати участь в утриманні українських шкіл і вчителів, під різними приводами відбирали шкільні приміщення, водночас створюючи польські школи. Письменних селян поміщики віддавали в солдати. Так, 1848 року Бережанська окружна рада повідомляла, що селяни відмовляються вчитись грамоти, бо тих, хто вмів читати й писати, пани віддають у рекрути[1]. В 40-х роках XIX ст. в школах краю навчалося тільки 10 проц. дітей шкільного віку.

Але трудящі маси наполегливо боролися за українську школу, і австрійський уряд змушений був піти на деякі поступки. У травні 1848 року нарешті було дозволено запровадити «руську мову» в тривіальних школах[2].

На початку XIX ст. значним культурним центром став Кременець. У 1805 році російський уряд відкрив тут Вищу Волинську гімназію, реорганізовану 1819 року в ліцей. В ній навчалося 700 учнів, переважно дітей польських поміщиків. Курс навчання був розрахований на десять років і складався з 7 класів, з яких перші три були дворічні. У 1807 році при гімназії працювала школа землемірів, садівників, семінарія для підготовки сільських учителів[3]. Ліцей був вищим шляхетським навчальним закладом. Тут вивчались гуманітарні й точні науки, а також військова справа. Ліцей мав велику бібліотеку, в якій налічувалося понад 50 тисяч книжок, у т. ч. багато рідкісних видань. Велику кількість книг на військову тему бібліотеці подарував генерал-фельдмаршал М. І. Кутузов. У 1809 році в Кременці відкрилася школа геометрів і механіків, астрономічна обсерваторія, засновано ботанічний сад.

Протягом XVI—XVIII ст. на Тернопільщині розвивалась видавнича справа, мистецтво, зокрема живопис. Відомі друкарні в Кременці, Рохманові та Почаєві. В цьому велика заслуга українського письменника, церковноосвітнього діяча, друкаря-видавця К. Транквіліона (Ставровецького), який видав 1618 року у Почаївській друкарні книгу «Зерцало богословія». За час свого існування Почаївська друкарня випустила 187 книг (з них 148 церковнослов'ян-

Титульна сторінка першої книги, виданої в Кременецькій друкарні. 1638 р.

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 180, оп. 2, спр. 20, арк. 45, 46.

[2] Б. Н. Мітюров. Школа та освіта в західноукраїнських землях. Львів, 1956, стор. 30.

[3] «Волынские епархиальные ведомости», 1874, № 12, стор. 479.

ською та староукраїнською, 32 — польською і 7— латинською мовами)[1]. У містечку Рохманові (тепер село Шумського району) 1619 року К. Транквіліон видав «Учительное євангеліє», (примірник його зберігається в Кременецькому краєзнавчому музеї). На церковному соборі 1690 року книгу було засуджено до спалення як єретичну[2].

На 30-і роки XVII ст. припадає діяльність друкарні в Кременці, де вийшли «Грамматика или писменница языка словінского», видана 1638 року, та інші книги[3]. Благотворний вплив на загальний розвиток й оформлення української книги XVII—XVIII ст. мали перші видання Івана Федорова.

Розвивалась і писемна творчість, за змістом релігійна, але з елементами живої народної мови. Робляться спроби перекласти релігійні твори українською народною мовою. В околицях Кременця було переписане «Євангеліє Негалевського» (1581)[4].

У XVI—XVIII ст. значного розвитку на Тернопільщині набули архітектура, живопис, художнє ремесло. Архітектура розвивалась на самобутній староруській основі.

Переважна більшість селянських хат мала убогий вигляд. У тогочасних документах їх називали халупами. Польська шляхта й місцеві багатії жили в розкішних будинках і палацах.

На Тернопільщині було зведено багато замкових споруд, залишків яких чимало збереглося. Їх будували у своїх володіннях феодали. Ряд з них є архітектурними пам'ятками. Це Старий замок у Тернополі, споруджений 1548 року, Троїцький собор XVII ст. у Бережанах, палац у селі Білокриниці Кременецького району, збудований у XVI ст., Теребовлянська фортеця, зведена в XVII ст. на місці зруйнованого раніше татарами замку. Споруджували їх не тільки для оборони від нападу зовнішніх ворогів, а й для наступу на повсталі народні маси. Архітектура XVII—XVIII ст. представлена великою кількістю цінних пам'яток дерев'яного народного будівництва. До них належать численні різноманітні дерев'яні церкви. Під впливом народної дерев'яної архітектури розвивається муроване будівництво. До кращих споруд такого типу належить ратуша в Бучачі (архітектор Б. Меретин). Комплекс споруд Почаївського монастиря (виник у 1771—1794 рр.) складається з трьох поверхів підпорних споруд, увінчаних барочним собором. Споруда тісно пов'язана з місцевими архітектурними традиціями.

Народне мистецтво Тернопільщини завжди відзначалося багатством жанрів і форм. У кінці XVIII — на початку XIX ст. високого рівня досягла різьба на дереві. Нею прикрашали наличники, сволоки, різні господарські й побутові речі. Великого поширення набуло художнє оздоблення керамічних виробів, зокрема посуду. В першій половині XIX ст. особливо славився керамічний посуд, виготовлений майстрами-умільцями з Кременця, Буданова, Струсова. Крім поширених рослинного й геометричного орнаментів, в розписі кераміки використовувалися жанрові й побутові, а також соціальні мотиви. Розвивалося малярство. Відомим живописцем того часу був уродженець с. Городища (Бережанський повіт) О. Білявський. Протягом 1807—1810 років у Почаєві працював український художник Л. Долинський, який брав участь в оформленні Успенської лаври в Почаєві. У його фрески, що прикрасили інтер'єр цього собору при зображенні біблійних сюжетів внесено багато реального (природа, одяг тощо).

Сприятливий грунт для поширення серед населення краю мала прогресивна література, яка надходила сюди з Росії, Наддніпрянської України, зі Львова та інших міст. Тут поширюються твори О. С. Пушкіна, М. В. Ломоносова, І. П. Котляревського, Т. Г. Шевченка, польських поетів Адама Міцкевича та Юліуша Словацького, який народився в Кременці.

---

[1] Галичанин, кн. 1, вип. 3—4. Львів, 1863, стор. 158—161.
[2] М. Возняк. Історія української літератури, т. 2. Львів, 1921, стор. 184.
[3] М. А. Максимович. Собрание сочинений, т. 3. К., 1880, стор. 673, 674.
[4] Торжество історичної справедливості, стор. 127.

В суспільно-політичному русі значно зміцнів антикріпосницький табір, до якого належали передові вчені, літератори, публіцисти. Серед них М. Шашкевич та Я. Головацький, які входили до «Руської трійці». М. Шашкевич навчався у Бережанській гімназії (1825—1829 рр.), а Я. Головацький працював у с. Хмелевій недалеко від Бучача. Під час революційних заворушень 1848 року Я. Головацький їздив по селах Східної Галичини, виступав на зборах, зокрема, на народному вічі в Чорткові, де зібралося близько трьох тисяч селян[1]. У 30—40-х роках XIX століття налагоджуються більш тісні зв'язки з російськими та східноукраїнськими літераторами, художниками, що позитивно впливало на розвиток прогресивної культури й літератури.

Відкриття пам'ятника великому польському поету Юліушу Словацькому в м. Кременці. 1959 р.

У 40-х роках антикріпосницькі настрої народних мас посилилися, класова боротьба загострилася. Селянський рух подекуди переріс у повстання. Це примусило австрійський уряд частково зменшити повинності. 13 квітня 1846 року був виданий імператорський указ, який скасовував т. зв. помічні дні й підводну повинність та надавав селянам право скаржитися на панів безпосередньо до окружного управління[2]. Селяни, які виступали проти панщини, поставились до указу негативно. На Тернопільщині майже всі представники селянських громад відмовилися підписати протокол про оголошення урядового указу і рішуче вимагали повного скасування панщини.

В березні 1848 року в Австрійській імперії почалася революція. У краї посилюється селянський рух. Селяни відмовлялися працювати на панів, захоплювали поміщицькі землі. В таких умовах австрійський уряд змушений був весною 1848 року скасувати панщину. Селяни звільнялися від кріпосної залежності, їм надавалися громадянські права і права власності на ту землю, якою за панщини вони користувалися на правах спадковості. Закон передбачав повну компенсацію селянами на користь поміщиків 20-кратної вартості всіх річних кріпацьких повинностей. Питання про сервітути було вирішено на користь поміщиків. Селяни фактично позбавлялися права користуватися поміщицькими лісами й пасовищами. Спираючись на закон, поміщики відбирали й громадські пасовиська.

Селяни активно обстоювали своє право на сервітути. Вони самовільно захоплювали ліси й пасовиська, якими користувалися раніше, вдавалися до збройних виступів. У 1849 році великий селянський рух за сервітути охопив Чортківський, Бережанський і Тернопільський округи[3]. Селянські громади Чортківського округу вели боротьбу за право випасу худоби й користування лісом аж до 1914 року[4].

У пореформений час на Тернопільщині забезпеченість селян землею була дуже низькою: 3/4 селянських господарств мали землі від 2 до 10 моргів (1 морг — 0,59 га), що призводило до напівголодного існування переважної більшості сімей[5]. У Чортківському окрузі у 50-х роках XIX ст. 78,2 проц. селянських господарств

---

[1] О. Петраш. «Руська трійця». К., 1972, стор. 35, 36, 73, 136, 137.
[2] Ф. І. Стеблій. Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту в першій половині XIX ст., стор. 167.
[3] Історія селянства Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 428, 429.
[4] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 87, спр. 1293, арк. 31.
[5] Е. М. Косачевская. Восточная Галиция накануне и в период революции 1848 г., стор. 100.

мали менше десяти моргів землі кожне[1]. Ленінська «Искра» відзначала, що в 1848 році галицькі селяни «одержали землі стільки, скільки було потрібно, щоб гарантувати регулярну сплату платежів і податків»[2].

За «звільнення» селянам довелося платити чималий викуп. Австрійський уряд стягав з них, крім того, непосильні податки. Тяжким був земельний податок: у 50—80 роках XIX ст. він поглинав 22,7 проц. чистого доходу селянських господарств. Селянські землі були навмисно віднесені до вищих класів за врожайністю й доходами. Отже, селянинові доводилося сплачувати податок з моргу землі в два-чотири рази більший, ніж поміщикові. Обтяжливим для селян був податок від будинків. З населення, крім прямих державних податків, стягувалися також платежі на потреби крайового та гмінного самоврядування[3].

Скасування панщини 1848 року, як і реформа 1861 року в Росії, за своєю суттю було кріпосницьким, половинчатим. Проте капіталістичні відносини поступово стають панівними в промисловості й сільському господарстві. Після реформи селяни втратили значну частину орної землі, пасовищ і лісів, якими раніше мали право користуватися. Це спричинилося до гострої нестачі землі. Вони не мали коней, їх сільськогосподарський реманент складався з лопати, мотики, граблів та інших примітивних знарядь. «Важко уявити собі,— писав І. Франко,— карликове господарство площею від половини до трьох іохів, з одним поросям, парою курей і жалюгідною коровою, з одним кожухом, з однією парою чобіт на всю сім'ю; необхідно уявити собі їх харчі — самі овочі, картопля і не завжди вдоволь чорного хліба, майже повна відсутність м'яса і тільки інколи молоко; необхідно уявити собі опалення соломою і гноєм, заткнуті ганчір'ям курні хати і денний заробіток у поміщика в розмірі від 9 до 20 крейцерів»[4].

Жорстока нужда, зумовлена малоземеллям і непосильними податками, змушувала селян за безцінь продавати свої господарства і емігрувати за кордон. Тільки за десять років, з 1873 по 1883 рік, 12,5 тис. селян Східної Галичини, переважно Тернопільщини, продали свої господарства і вирушили шукати кращої долі в США, Канаду, Аргентіну, Францію та інші країни[5].

Внаслідок колоніальної політики австро-угорського уряду Східна Галичина лишалася відсталою аграрною провінцією, яка була сировинною базою для австрійської промисловості і водночас ринком збуту її товарів. Колоніальну політику Габсбургів підтримували галицькі поміщики, зацікавлені в дешевих робочих руках.

З кінця 80-х років XIX ст. на Тернопільщині намітився перехід поміщицьких і куркульських господарств на шлях капіталістичного розвитку. У поміщицьких господарствах, де вироблялося зерно та вирощувалась картопля на продаж, зростали посівні площі, підвищувалася врожайність, а отже й збільшувалися валові збори зерна і технічних культур.

Друга половина XIX і початок XX століть позначилися зростанням ролі вільнонайманої робочої сили. Поміщицькі господарства починають застосовувати техніку.

З ростом товарності сільського господарства зростала промисловість, переважно для переробки сільськогосподарської сировини: борошномельна, спиртова, пивоварна та інші галузі. У 1883 році на території сучасної області вже працювало 8 великих парових млинів, продукцію яких вивозили до центральних районів Австро-Угорщини, та 680 невеликих водяних млинів. Якщо в 1876 році працювало 170 спиртових і пивоварних заводів, то в 1910 році їх було 390. Діяло кілька боєнь і підприємств обробки шкіри, виробництва свічок, мила, ферментації тютюну, понад 100 дрібних підприємств, де виробляли цеглу, черепицю, кахлі, глиняний посуд, вози,

---

[1] Ф. І. Стеблій. Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту в першій половині XIX ст., стор. 19.

[2] Газ. «Искра», 15 жовтня 1902 р.

[3] З історії Української РСР, вип. 6—7. К., 1962, стор. 89.

[4] Цитується за «Історією Української РСР», т. 1, стор. 656.

[5] П. В. Волобой. Тернопільська область, стор. 42, 43.

колеса, багато лісопилок, кам'яних та інших кар'єрів. Найбільшим підприємством краю була Монастириська тютюнова фабрика, що стала до ладу 1812 року. У 1914 році тут працювало 1130 робітників. Серед підприємств одними з найбільших були цегельний завод у Збаражі, де на початку XX ст. було зайнято 70—80 робітників, паровий млин у Тернополі (100 чоловік), цукровий завод у с. Усті біля Борщева (70 чоловік) та консервний завод у Підволочиську, де в 1913 році налічувалося близько 100 робітників. Проте в промисловості краю переважали дрібні, напівкустарні і кустарні підприємства. З 623 підприємств понад 250 було таких, де працювало від 2 до 5 робітників. І хоч Тернопільщина становила 6,1 проц. території Австро-Угорщини, на якій проживало 6,5 проц. населення, тут зосереджувалося лише 2,6 проц. промислових підприємств і 1,1 проц. робітників[1].

Помітне місце в економіці Тернопільщини в другій половині XIX — на початку XX ст. посідала торгівля. Звідси вивозили зерно, худобу, шкіру, спирт-сирець, довозили головним чином промислові вироби: машини, тканини та предмети першої потреби (сіль, гас, сірники, цукор). Переважала оптова торгівля. Найважливіші галузі промисловості зосереджувалися здебільшого в руках іноземних капіталістів — австрійців, німців та ін. Кілька торговельних підприємств належало українським багатіям. Конкуруючи з представниками буржуазії інших національностей, вони створювали свої товариства та об'єднання. Виникли філії таких об'єднань торговельно-промислового характеру, як «Крайового союзу кредитового», «Союзу спілок для збуту худоби», «Народної торгівлі», «Сільського господаря», страхового товариства «Дністер» та інші[2].

Певним стимулом розвитку економіки Тернопільщини стало будівництво залізниць. Але, прокладаючи їх, австрійський уряд дбав не про економічний розвиток краю. Малися на увазі стратегічні цілі. Протягом 1869—1871 років споруджено залізницю Підволочиськ—Тернопіль—Львів, що сполучила внутрішні райони Австро-Угорщини з залізничною мережею Росії. У 1884 році стала до ладу залізнична лінія Станіслав—Ярмолинці, яка пройшла через Бучач, Чортків і Гусятин. У 1896 році від неї проклали відгалуження на Заліщики, а в 1898 році — на Скалу-Подільську й Мельницю-Подільську. У 1897 році залізниця зв'язала Тернопіль з Бережанами і таким чином сполучила Тернопільщину з Прикарпаттям. 1906 року збудовано залізничну лінію від Тернополя до Збаража, в 1909 році — від Бережан до Підгайців.

З розвитком промисловості відбувався процес формування робітничого класу. Джерелом його в основному були пролетаризовані селянські маси та розорені ремісники. Загалом же робітничий клас був нечисленним, розпорошеним по дрібних підприємствах.

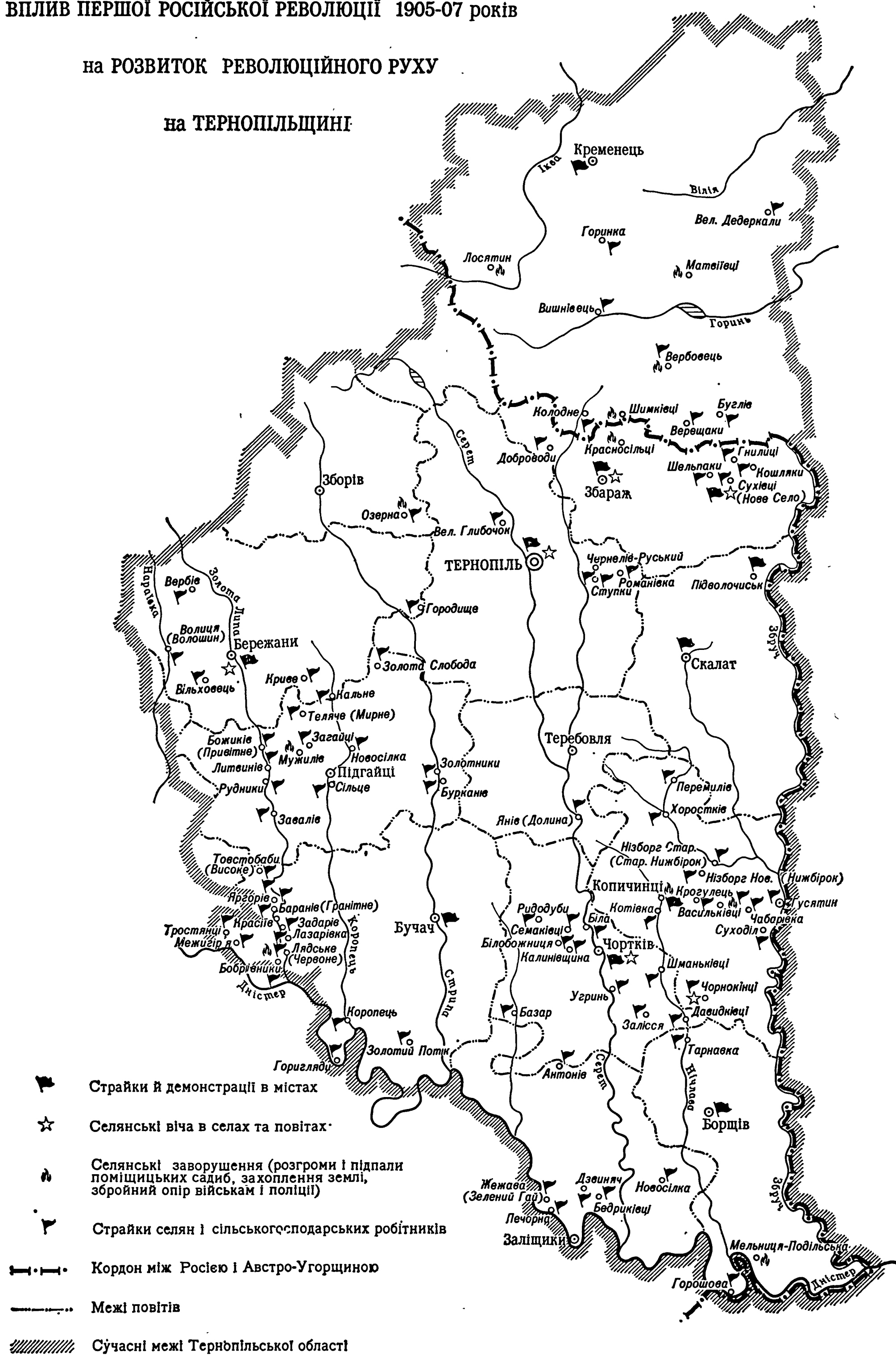
Жилося робітникам дуже важко. Згідно із законом від 8 березня 1885 року робочий день обмежувався 11 годинами, але закон поширювався лише на фабричні підприємства, які мали 20 і більше чоловік працюючих та використовували машини. На дрібних підприємствах Тернопільщини робочий день тривав від зорі до зорі по 14—17 годин.

Набагато нижчою, ніж у робітників власне Австро-Угорщини, була заробітна плата робітників Тернопільщини. Наприкінці XIX ст. прожитковий мінімум робітничої сім'ї з чотирьох чоловік становив приблизно 110 крон на місяць, а тимчасом заробітна плата кваліфікованого робітника (майстра) досягала пересічно 96, напівкваліфікованого — 76 й поденника — 38 крон на місяць. Отже, заробіток більшості робітників не міг задовольнити їх мінімальних життєвих потреб. Ще менше одержували сільськогосподарські робітники. В Бережанському та Підгаєцькому повітах їх денний заробіток становив (на своїх харчах) для чоловіків — 30, а для жінок — 20—25, для підлітків — 6—15 крейцерів, тоді як кілограм хліба коштував 12—13 крейцерів.

[1] Podręcznik statystyki Galicyi, t. 2, cz. 2. Lwów, 1912, стор. 216, 217.

[2] І. І. Компанієць. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст. (1900—1919 рр.). К., 1960, стор. 50—52.

ВПЛИВ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1905-07 років на РОЗВИТОК РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ на ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

Група заарештованих учасників страйку 1906 року з с. Мужилова перед будинком Бережанського суду. 1906 р.

Тяжкими були побутові умови життя робітників, особливо некваліфікованих і тимчасових. Кімната в підвалі коштувала від 6 до 9 ринських на місяць, на першому поверсі— 10—15 ринських. Тому робітники частіше жили в бараках, спали на соломі, в одній кімнаті тулилося кілька сімей. Іноді робітники спали у виробничих приміщеннях.

Австрійський уряд жорстоко придушував будь-які прояви визвольної боротьби західноукраїнських трудящих. Але вони повставали проти соціального й національного гноблення, за возз'єднання з Наддніпрянською Україною. На піднесення класової свідомості робітників і селян впливала революційна боротьба пролетаріату Росії, який на рубежі XIX — XX ст. почав відігравати авангардну роль у міжнародному русі.

В цей час на Тернопільщині посилився також аграрний рух. Провідною його формою стали сільськогосподарські страйки, які все більше набирали масового характеру. Перший великий страйк сільськогосподарських робітників відбувся в квітні 1900 року у Борщівському повіті. Робітники вимагали скоротити робочий день, підвищити заробітну плату. Вже в травні того ж року з 25 сіл повіту страйк охопив 15. За наказом уряду на придушення «непокірних» до повіту направили 6 рот піхоти. Сільськогосподарський страйк у Борщівському повіті був, за висловом І. Я. Франка, «мініатюрним образком картини 1902 р. непомірно ширшої, розгорнутої»[1].

У липні—серпні 1902 року селянські виступи охопили майже всю Східну Галичину. В них взяло участь 100 тис. сільськогосподарських робітників. Страйкуючі вимагали підвищення заробітної плати, скорочення робочого дня, забезпечення роботою в зимовий період, скасування штрафів тощо. Створивши страйкові комітети, трудящі настійливо добивалися задоволення своїх вимог.

Великий вплив на розвиток революційного руху в краї мала буржуазно-демократична революція 1905—1907 рр. у Росії. В Тернополі та багатьох містах і селах Гусятинського, Тернопільського, Борщівського, Збаразького, Скалатського повітів піднялася хвиля масових мітингів та демонстрацій, учасники яких гаряче вітали російську революцію, висловлювали ненависть до царського режиму та виступали проти колоніальної політики уряду Габсбургів. Селянський рух відзначався все більшою активністю і зростаючою єдністю. В Гусятинському, Бучацькому, Тернопільському та інших повітах відбувалися селянські віча. Зростали аграрні страйки. Вони проходили під безпосереднім впливом робітничого класу. Наприкінці квітня 1906 року на боротьбу піднялися селяни Підгаєцького, Бережанського, Борщівського, Заліщицького і ще кількох повітів. У Гусятинському повіті на 20 травня страйкували 11 сіл, а на кінець місяця до боротьби приєдналися селяни понад 30 сіл[2].

Наляканий масовими виступами трудящих, уряд надіслав сюди великі контингенти військ. В. І. Ленін з приводу цього писав: «В Австрії, в Галичині, на російському кордоні, де бояться також можливості поширення аграрного руху за типом російського, зосереджено три армійські корпуси. Галицький намісник, який є до того ж російським поміщиком, 26 червня видав навіть відозву до населення, попереджаючи, що всякі заворушення будуть придушені якнайрішучіше»[3]. В січні 1907 року

---

[1] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 520.

[2] І. І. Компанієць. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст., стор. 156, 157, 161.

[3] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 13, стор. 285.

австрійський уряд ввів нову виборчу систему. Українці, що становили 13,2 проц. населення Австро-Угорщини, одержали лише 6,4 проц. мандатів. Про дискримінацію українського населення свідчив, зокрема, той факт, що один польський депутат обирався на 50 тис. жителів, а один український — на 100 тисяч[1]. До рейхсрату, як і до галицького сейму, потрапляли лише представники експлуататорських класів.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. на Тернопільщину почали проникати ідеї марксизму-ленінізму, тут поширювалися «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса, твори В. І. Леніна «Що робити?», «Крок вперед, два кроки назад», «До сільської бідноти»[2].

Великий вплив на формування революційної свідомості трудящих Тернопільщини мала ленінська газета «Искра». Один з шляхів її транспортування до Росії проходив через Тернопільщину, зокрема через Тернопіль, Копичинці, Гусятин. Нелегальне транспортування «Искры» та інших іскрівських видань через Тернопільщину почалося з середини 1901 року. Кожного місяця за допомогою жителів Тернополя та села Шилів Збаразького повіту переправлялося 8—10 пудів «Искры» та іскрівських видань. Всього до лютого 1902 року цим шляхом перевезли 45 пудів «Искры» та іншої нелегальної літератури. Лише в квітні 1902 року через Тернопільщину переправили 30 тисяч першотравневих листівок. З другої половини 1902 року «Искра» у Росію надходила через Гусятинський повіт. Транспорти з літературою, на яких значилося, що в посилках є інструмент, полотно тощо, надсилалися на станцію Гусятин на ім'я місцевих жителів або прикордонну залізничну станцію Васильківці. Часто літературу одержували окремі мешканці села Шидлівців (нині Гусятинський район)[3]. Існувало ще два шляхи транспортування нелегальної літератури. Вони проходили південніше Гусятина. Один з них ішов із Львова на Тернопіль, Копичинці, Іване-Пусте. З Іване-Пустого іскрівська література потрапляла в село Окопи, а вже звідти вона надходила до Кам'янця-Подільського, де містився головний склад «Искры» та іскрівських видань»[4]. Ленінська «Искра» йшла до Росії і через Підволочиськ.

Творчість і громадсько-політична діяльність І. Я. Франка були тісно пов'язані з Тернопільщиною. Сюди він багато разів приїжджав, зустрічався з прогресивною інтелігенцією, виступав на робітничо-селянських зборах (вічах). Вперше І. Я. Франко побував на Тернопільщині в серпні 1882 року.

Кандидатура І. Я. Франка була висунута до австрійського парламенту й галицького сейму в 1895, 1897 і 1898 роках. Під час виборів 1897 року, які сам І. Франко назвав «кривавими», австрійський уряд за допомогою платної агентури та поліції зробив усе, щоб не допустити «мужицького» посла до парламенту.

Українське трудове населення Тернопільщини підтримувало постійний зв'язок з братами-українцями Наддніпрянщини та братнім російським народом, розглядаючи цю дружбу як запоруку свого визволення з-під іноземного гніту і возз'єднання західноукраїнських земель з українськими землями, що були в складі Російської імперії. В цих зв'язках уряд Австро-Угорщини вбачав загрозу своєму пануванню в Галичині. Головним принципом політики австро-угорського уряду на західноукраїнських землях було розпалювання національної ворожнечі між українськими, польськими і єврейськими трудящими, щоб підірвати їх класову солідарність.

Антинародна система освіти, за якою для дітей трудящих призначалася лише початкова школа, а для дітей панівних класів — середні та вищі навчальні заклади, остаточно склалася в 70—80-х роках XIX ст. На початку XX ст. в 11 повітах (у межах сучасної Тернопільщини) налічувалося 557 шкіл, з яких 5 було семикласних, 10 — шестикласних, 29 — чотирирічних і 490 — одно- та двокласних шкіл. В краї, де про-

---

[1] З історії західноукраїнських земель, вип. 5, стор. 128.

[2] М. Волянюк, В. Маланчук. Поширення марксистсько-ленінських ідей на Західній Україні. Львів, 1960, стор. 70.

[3] М. М. Волянюк. Ленінська «Искра» в Галичині. Львів, 1959, стор. 20, 24, 26.

[4] Там же, стор. 27.

живало понад мільйон чоловік населення, в 1901 році діяло п'ять гімназій, та й ті з польською мовою викладання[1]. Лише в 1906 році відкрили першу українську гімназію в Тернополі. Характерно, що в повітах, де переважали українці, у п'ятій частині сіл шкіл не було. Зокрема, в Збаразькому повіті не мали шкіл 10 сіл, у Підгаєцькому — 12. 44 села Тернопільщини не тільки не мали шкіл, а не були навіть прикріплені до сіл, де школи існували. Все це призводило до того, що майже третина дітей трудящих лишалася поза школою. Так, у 1902/1903 навчальному році на Тернопільщині налічувалося 142 508 дітей шкільного віку, але школу відвідувало лише 99 890 дітей[2].

П. А. Думка — український поет кінця XIX— початку XX ст. Фото 1907 р.

Великий вклад у розвиток української демократичної культури зробили Іван Франко, Василь Стефаник, Осип Маковей, Лесь Мартович та інші. Уродженцями Тернопільщини були український фольклорист і етнограф демократичного напряму В. М. Гнатюк, український поет П. А. Думка.

З кожним роком зростали й міцніли зв'язки з літературою, культурою й прогресивними діячами Наддніпрянської України. В села проникали твори класиків української літератури— М. Коцюбинського, Л. Українки, П. Мирного, виконувалися музичні твори М. Лисенка.

На рубежі XIX—XX ст. важливу роль в ідейно-політичному житті краю відігравала прогресивна преса. В журналах «Народ» та «Житє і слово» з'явилася спеціальна рубрика «З Росії і для Росії», де публікувалися матеріали про життя й боротьбу народів царської імперії.

Продовжувало розвиватись народне прикладне мистецтво, насамперед килимарство. Основними осередками його в другій половині XIX ст. були Збаразький, Теребовлянський, Бучацький та Заліщицький повіти. Досить відомими на той час народними килимарями були Михайло Кирик з села Медина, Іван Шлищ з села Кошляків, Іван Івахів з села Кобилля[3]. З осередків виробництва шовкових і золотистих тканин найбільше відзначався Бучач.

З самого початку першої світової війни територія Тернопільщини стала ареною кривавих боїв між австро-угорською і російською арміями. Одна з найбільших битв першого періоду війни відбувалася з 23 серпня по 21 вересня 1914 року у межиріччі Серету і Стрипи. Перемогу здобула російська армія. Вже на кінець серпня російські війська оволоділи всією територією Тернопільщини. В ході боїв дуже потерпіли багато населених пунктів. Так, від артилерійського обстрілу згоріла майже вся центральна частина Гусятина. Проведена австрійським урядом мобілізація резервістів і гужового транспорту, воєнні дії, що розгорнулися на цій території, перешкодили селянам повністю зібрати врожай. Зросли ціни на продовольство й товари першої потреби, в містах і селах лютував голод. Лише з серпня 1914 по липень 1915 року ціна пуда житнього борошна в Кременці зросла з 80 коп. до 1 крб. 50 коп., солі — з 60 коп. до 2 крб., гасу — з 1 крб. 80 коп. до 2 крб. 40 копійок[4].

Лютнева буржуазно-демократична революція в Росії застала російську армію на західноукраїнських землях. Переважна більшість військових частин, що входили до

---

[1] А. П. Кондратюк. Развитие школы и образования на Тернопольщине. Тернополь, 1958, стор. 6, 7.

[2] О. П. Кондратюк. Трудящі Тернопільщини в боротьбі за школу для народу. Тернопіль, 1957, стор. 7.

[3] І. Гургула. Народне мистецтво західних областей України. К., 1966, стор. 35, 38.

[4] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 531.

складу 7, 8 і 11 армій, дислокувалася на Тернопільщині. Події у Росії сколихнули революційно настроєні солдатські маси, які сподівалися, що Тимчасовий уряд припинить кровопролитну війну. Але, прагнучи затримати процес назрівання революції у Росії, під тиском імперіалістичних кіл Антанти Тимчасовий уряд вирішив активізувати бойові дії на фронті. Основним районом наступу стала Тернопільщина. Солдати ряду корпусів і полків 11-ї армії відмовилися брати участь у наступі, а 20-а дивізія цієї армії повністю відмовилася зайняти вихідну бойову позицію[1].

Виступи солдатів проти Тимчасового уряду і його намірів вести грабіжницьку війну «до переможного кінця», що відбувалися у військах Південно-Західного фронту, спрямовували більшовицькі організації. Велику роботу щодо більшовизації солдатських мас, роз'яснення Квітневих тез В. І. Леніна здійснювали у військах 11-ї армії М. В. Криленко та Г. І. Чудновський, які були учасниками III з'їзду представників частин 11-ї армії, що проходив 3—4 грудня 1917 року в місті Кременці[2].

18 червня 1917 року наступ російських військ на Тернопільщині все ж почався. Але він виявився невдалим. Це стало зрозумілим вже наприкінці наступного дня. 6 липня 1917 року австро-німецькі війська, використавши значну перевагу в артилерії, перейшли в контрнаступ і прорвали оборону російських військ на північний захід від Тернополя. Знекровлені боями, надломлені морально, частини 11-ї армії не змогли стримати противника і стали відступати. Того ж дня австро-німецькі війська прорвали оборону і на дільниці 7-ї армії. Протягом наступних днів відступ 7-ї і 11-ї армій набув загрозливого характеру. 9 липня почала відходити і 8-а армія. 11 липня було залишено Тернопіль. Лише 15—16 липня 11-а і 7-а армії змогли зупинити просування противника[3]. До осені 1917 року австро-німецькі війська захопили всю Тернопільщину.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції у Росії відкрила нову епоху в історії боротьби трудящих за своє соціальне й національне визволення. Ідеї Великого Жовтня, народження суверенної Української Радянської Соціалістичної держави зробили величезний вплив на визвольну боротьбу трудящих Тернопільщини. Перші великі революційні виступи відбулися в січні 1918 року в Тернополі та інших містах. Робітники вимагали припинення імперіалістичної війни, скасування законів воєнного часу й цензури, амністії для політичних в'язнів.

Значна роль у розгортанні революційної боротьби на західноукраїнських землях належала військовополоненим і репатріантам, які побували в Росії й після підписання Брестського мирного договору поверталися на Батьківщину. В. І. Ленін через рік після укладення миру, в березні 1919 року, відзначав, що сотні тисяч колишніх військовополонених, «пересунувшись в Угорщину, в Німеччину, в Австрію, створили те, що бацили більшовизму захопили ці країни цілком»[4].

Завдяки колишнім військовополоненим, що повернулися з Росії, «бацили більшовизму» охопили цілком і західноукраїнські землі, в т. ч. й Тернопільщину. Свідки перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, збагачені її досвідом, вони стали активними пропагандистами комуністичних ідей у рідному краї. Колишні полонені активно втручалися у взаємовідносини селян з поміщиками, провадили революційну агітацію, поширювали серед населення листівки, привезені з Радянської Росії[5]. Так, у циркулярі Галицького намісництва до всіх повітових і поліцейських властей краю говорилося, що «полонені, повертаючись додому, про-

---

[1] П. Голуб. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов (март 1917 года — февраль 1918 года). К., 1958, стор. 81.

[2] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр. (Документи і матеріали). Тернопіль, 1959, стор. 19.

[3] П. Голуб. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов, стор. 84, 85.

[4] В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 136.

[5] І. І. Компанієць. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст., стор. 283—286.

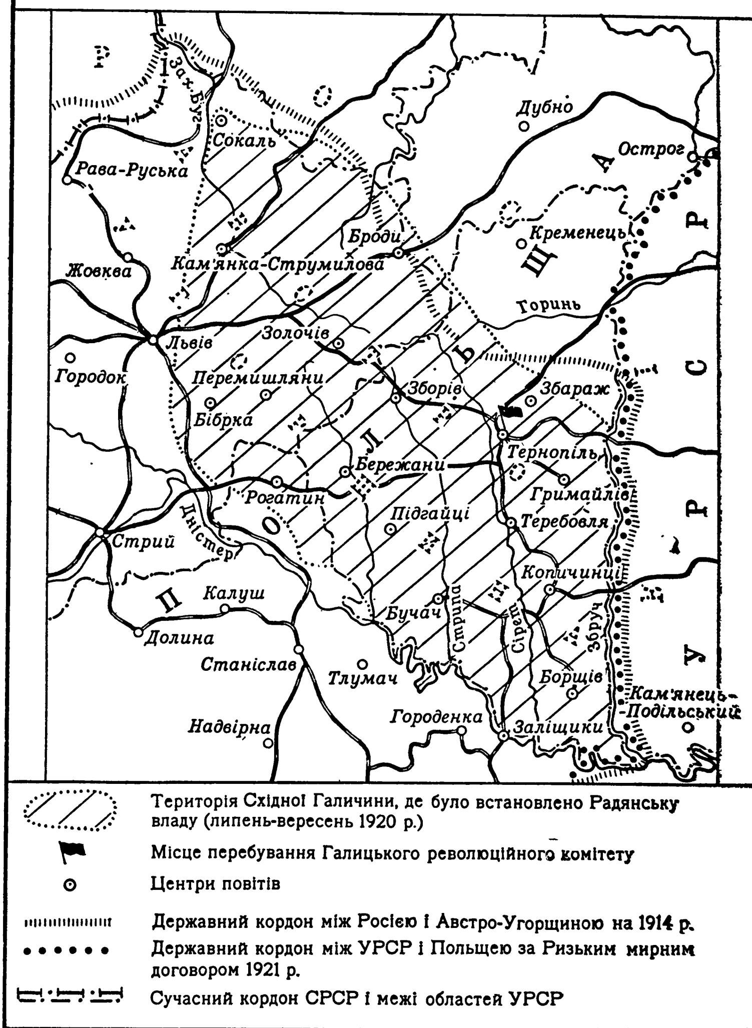
водять соціалістичну пропаганду, роздають російські листівки, які, незважаючи на енергійно вжиті заходи, широко розповсюджуються»[1]. Саме через військовополонених ідеї російської соціалістичної революції проникали в середовище робітників і селян, саме вони в багатьох випадках були ініціаторами й керівниками революційних виступів трудящих.

У листопаді 1918 року під ударами революційних мас Австро-Угорська імперія розпалася. Скориставшись з цього, українські буржуазні націоналісти захопили владу на західноукраїнських землях і 13 листопада 1918 року проголосили створення буржуазно-націоналістичної т. зв. Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Залишивши в силі всі закони австро-угорської монархії, контрреволюційний уряд ЗУНР насамперед вдався до придушення народних рухів.

Народні маси Тернопільщини не визнавали влади українських буржуазних націоналістів й розгорнули наполегливу боротьбу за возз'єднання з Радянською Україною. У лютому—березні 1919 року проти зунрівців відбулися виступи робітників та солдатські заворушення в Тернополі[2]. В березні—квітні спалахнули селянські повстання в Борщівському, Збаразькому, Підгаєцькому та інших повітах.

ТЕРИТОРІЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ

яка була визволена Червоною Армією під час наступу проти військ буржуазно-поміщицької Польщі й на якій у липні-вересні 1920 р. відбувалося радянське будівництво

Боротьбою трудящих керували комуністичні організації, що виникли на Тернопільщині в кінці 1918 — на початку 1919 року. В грудні 1918 року на нараді представників комуністичних гуртків Тернополя, Стрия, Дрогобича, що відбулася в Тернополі, було порушено питання про створення Комуністичної партії. Велику допомогу молодому комуністичному рухові в Східній Галичині подавали РКП(б) і КП(б)У. Сюди за дорученням РКП(б) виїхало чимало комуністів-галичан, які перебували на території Радянської Росії й України. Після проведення організаційної роботи в лютому 1919 року відбулася перша крайова конференція галицьких комуністів, яка проголосила створення Комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ) та обрала її Центральний Комітет. (Наприкінці 1923 року її перейменовано на Комуністичну партію Західної України (КПЗУ)). Комуністичні організації очолили боротьбу трудящих західноукраїнських земель за возз'єднання з Радянською Україною, проти буржуазно-націоналістичного уряду ЗУНР.

[1] «Під прапором Жовтня», стор. 82.

[2] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 5.

Бійці Першої Кінної армії допомагають селянам Тернопільщини збирати хліб. 1920 р.

В середині липня 1919 року за згодою держав Антанти польські війська окупували Східну Галичину, включаючи Тернопільщину. Інтервенти вчинили люту розправу над трудящими. Тисячі людей було заарештовано й кинуто до в'язниць та концентраційних таборів. Лише в тернопільській в'язниці в середині серпня 1919 року перебувало близько тисячі арештованих. Про розміри терору свідчить таке: протягом одного дня 5 жовтня 1919 року в Тернопільському повіті потрапило за грати 2 тис. селян[1].

Трудящі маси рішуче піднялися на боротьбу проти окупантів, за возз'єднання з Радянською Україною. Повсюдно створювалися збройні групи й партизанські загони, які нападали на підрозділи польських інтервентів, громили адміністративні установи окупантів. Багато озброєних загонів діяло на півночі краю, в районах Кременця, Почаєва, Вишнівця, Шумська. Партизанський рух охопив Чортківський повіт. Месники руйнували залізничні колії, порушували телефонний і телеграфний зв'язок[2].

Рух за возз'єднання ще більше посилився після нападу буржуазно-поміщицької Польщі на Радянську країну, а після того, як стало відомо, що польські пани зазнали поразки на Україні і відступають, знялася нова хвиля революційного піднесення. Готуючись до збройної боротьби, населення Тернопільського повіту ховало зброю в лісах, окопах і канавах. Жителі села Слов'ятина Підгаєцького повіту вирішили вчинити напад на жандармський пост[3].

Влітку 1920 року Червона Армія, переслідуючи ворога, вступила на землі Західної України. На півночі Тернопільщини наступальні бої вела Перша Кінна армія, на півдні і в її центральній частині — 14-а армія. Протягом липня—серпня 1920 року радянські війська визволили 20 повітів, в т. ч. 16 на Тернопільщині (близько 33 проц. всієї території і 35 проц. населення Східної Галичини). Повністю було визволено Збаразький, Зборівський, Заліщицький, Підгаєцький, Скалатський, Теребовлянський, Тернопільський, Чортківський, Гусятинський, Борщівський, Бучацький, і Бережанський повіти[4].

Було проголошено Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку. Керівним її органом влади став Галицький революційний комітет (Галревком), утворений за порадою В. І. Леніна 8 липня 1920 року на спільному засіданні Політбюро ЦК КП(б)У і Галоргкому (Галицького організаційного комітету). Його очолив В. П. Затонський.

Трудящі Тернопільщини з великою радістю вітали Червону Армію. «Треба було бачити, як зустріло нас галицьке селянство... Люди раділи, мало не плакали від радості, що позбавилися віковічного гніту та панської неволі»,— згадував В. П. Затонський[5]. На зборах і мітингах, які відбувалися в містах і селах з нагоди їх визволення від польських інтервентів, трудящі висловлювали готовність боротися проти контр-

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 3030, арк. 10.

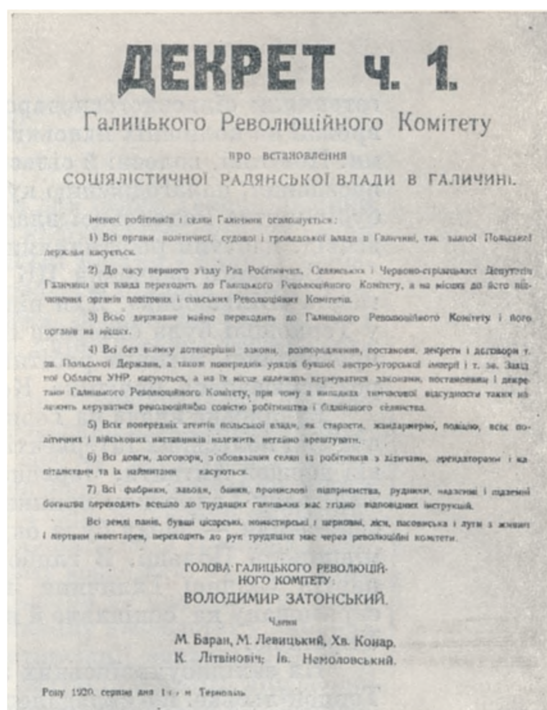
[2] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 47, 48.

[3] І. І. Компанієць. Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня (1917—1920 рр.). К., 1957, стор. 80.

[4] У боротьбі за Радянську владу і соціалізм. Львів, 1960, стор. 12.

[5] Газ. «Комуніст», 14 липня 1929 р.

революції, послати на фронт для боротьби проти інтервентів усю молодь[1]. Тисячі чоловіків-добровольців вступили до Червоної Армії. Зокрема, з Підгаєцького повіту пішло на фронт 300 чоловік, з Теребовлянського — 176, з Кременецького — понад 1000 чоловік[2].

ДЕКРЕТ ч. 1.

Галицького Революційного Комітету

про встановлення

СОЦІЯЛІСТИЧНОЇ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В ГАЛИЧИНІ.

Іменем робітників і селян Галичини оголошується:

1) Всі органи політичної, судової і громадської влади в Галичині, так званої Польської держави касуються.

2) До часу першого з'їзду Рад Робітничих, Селянських і Червоно-стрілецьких Депутатів Галичини вся влада переходить до Галицького Революційного Комітету, а на місцях до його [illegible] органів повітових і сільських Революційних Комітетів.

3) Все державне майно переходить до Галицького Революційного Комітету і його органів на місцях.

4) Всі без виїмку дотеперішні закони, розпорядження, постанови, декрети і договори т. зв. Польської Держави, а також попередніх урядів бувшої австро-угорської імперії і т. зв. Західної Области УНР касуються, а на їх місце належить керуватися законами, постановами і декретами Галицького Революційного Комітету, при чому в випадках тимчасової відсутности таких належить керуватися революційною совістю робітництва і біднійшого селянства.

5) Всіх попередніх агентів польської влади, як старости, жандармерію, поліцію, всіх політичних і військових наставників належить негайно арештувати.

6) Всі довги, договори, з'обовязання селян і робітників з дідичами, арендаторами і капіталістами та їх наймитами касуються.

7) Всі фабрики, заводи, банки, промислові підприємства, рудники, надземні і підземні богацтва переходять всецільо до трудящих галицьких мас згідно відповідних інструкцій.

Всі землі панів, бувші цісарські, монастирські і церковні, ліси, пасовиська і луги з живим і мертвим інвентарем, переходить до рук трудящих мас через революційні комітети.

ГОЛОВА ГАЛИЦЬКОГО РЕВОЛЮЦІЙНОГО КОМІТЕТУ:
ВОЛОДИМИР ЗАТОНСЬКИЙ.

Члени

М. Баран, М. Левицький, Хв. Конар.
К. Літвінович; Ів. Немоловський.

Року 1920, серпня дня 1-го м. Тернопіль

Декрет Галревкому про встановлення Радянської влади в Галичині. 1 серпня 1920 р.

Галревком розмістився в Тернополі. Він провів велику роботу, спрямовану на ліквідацію наслідків соціального й національного гноблення, чимало зробив для перебудови суспільного життя на нових, соціалістичних засадах. Використовуючи досвід радянських республік, Галревком здійснив націоналізацію підприємств, конфіскацію земель великих власників, почав розподіляти їх серед селянської бідноти. Провадилися заходи для поліпшення матеріального добробуту населення. Галревком звернувся до трудящих Галичини із закликом взяти активну участь в організації Радянської влади на місцях[3].

Трудящі маси одностайно підтримували всі заходи, здійснювані Галревкомом. Встановлення Радянської влади на значній території Галичини було величезною перемогою робітничого класу й трудового селянства західноукраїнських земель, свідченням того, що ідеї Великого Жовтня глибоко запали в свідомість народних мас, що українське населення Східної Галичини не уявляє свого життя без Радянської влади і поза Українською РСР.

З перших днів Галревком приділяв велику увагу створенню місцевих органів Радянської влади — ревкомів, їх класовому складу. До ревкомів трудящі обирали комуністів, представників робітничого класу, найбіднішого селянства й прогресивної інтелігенції, дотримуючись принципів інтернаціоналізму. Для зміцнення революційного порядку й боротьби з контрреволюцією ревкоми створювали загони народної міліції. Повітовим ревкомам, які призначалися в межах повіту, належала вся повнота політичної і державної влади на місцях. Під керівництвом ЦК КПСГ створювалися повітові партійні комітети. В період існування Радянської влади (липень—вересень 1920 р.) на Тернопільщині діяло 12 таких комітетів (на всій території Східної Галичини їх було 20). Виникали міські й сільські партійні осередки, які об'єднували на той час 232 члени і 246 кандидатів у члени партії[4].

В своїй діяльності щодо розгортання партійного й радянського будівництва КПСГ і Галревком спиралися на велику допомогу ЦК РКП(б) та ЦК КП(б)У, відчували постійну підтримку В. І. Леніна. Як згадував В. П. Затонський, Володимир Ілліч вимагав від галицьких комуністів зробити все можливе, щоб широкі маси робітників та біднішого селянства негайно й наочно відчули, що Радянська влада несе їм життя[5].

Повітові ревкоми вживали заходів до відродження економічного життя, для забезпечення населення продуктами харчування й промтоварами. З цією метою за-

[1] Під прапором Жовтня (1917—1920 рр.) Документи й матеріали. Львів, 1957, стор. 416, 417, 469, 470.

[2] Газ. «Більшовик», 26 серпня 1920 р.

[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України (далі — АІІП ЦК КП України), ф. 38, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

[4] В боротьбі за маси. Діяльність КПЗУ на Прикарпатті. К., 1966, стор. 43.

[5] КПЗУ — організатор революційної боротьби. Спогади колишніх членів Комуністичної партії Західної України. Львів, 1958, стор. 47.

готовляли сільськогосподарські продукти, відкривали їдальні, магазини, збирали врожаї на колишніх панських ланах, розподіляли землю між безземельними селянами. Повітові, волосні й сільські ревкоми багато уваги приділяли трудовлаштуванню населення, налагодженню культосвітньої роботи, лекційної пропаганди. У практиці будівництва Радянської влади трудящі Східної Галичини використовували багатий досвід, набутий робітниками й селянами Країни Рад.

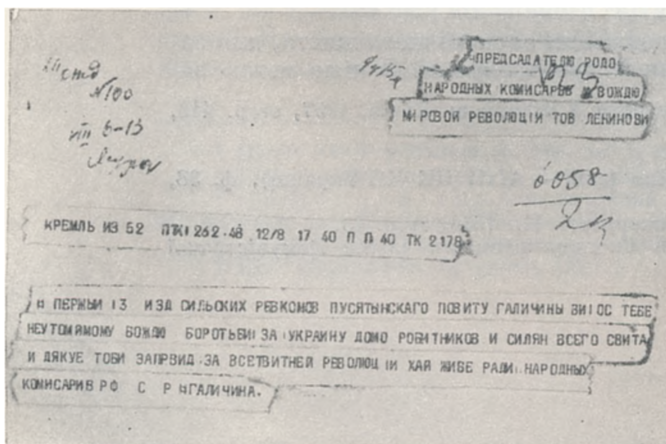
Великого значення ЦК КПСГ надавав ідеологічній роботі. Почала виходити газета «Більшовик». Для підготовки партійних і радянських кадрів при ЦК КПСГ у Тернополі була створена центральна партійна школа на 200 чоловік[1]. Регулярно проводились мітинги робітників і селян, лекції, доповіді, бесіди з трудящими, де роз'яснювалась політика Комуністичної партії і Радянського уряду.

Радянська влада на Тернопільщині проіснувала недовго. Під тиском переважаючих сил польських інтервентів, які одержали велику військову й фінансову допомогу від держав Антанти, Червона Армія змушена була відступити за Збруч. 21 вересня 1920 року Галревком припинив свою діяльність. Тернопільщина — одвічна українська земля — знову була окупована і насильно включена до складу буржуазно-поміщицької Польщі. В глибокому підпіллі, в умовах лютого терору Комуністична партія Східної Галичини продовжувала свою революційну роботу серед мас, спрямовану на соціальне й національне визволення і возз'єднання з Радянською Україною.

На західноукраїнських землях у 1921 році було утворено 4 воєводства, в т. ч. Тернопільське, що складалось із 17 повітів. Північна частина сучасної області (сучасні Кременецький та Шумський райони) увійшли до Волинського воєводства.

Захопивши Тернопільщину, уряд буржуазно-поміщицької Польщі почав насаджувати колоніальний режим. Окупанти чинили жорстоку розправу. У вересні 1920 року міністр внутрішніх справ Польщі видав розпорядження притягати до кримінальної відповідальності осіб, які працювали в ревкомах. Відповідно до цього розпорядження в усіх повітах Тернопільщини поліція склала списки тих, хто «скомпрометував себе під час приходу більшовиків». Сотні робітників і селян, які брали участь у роботі органів Радянської влади, були заарештовані й віддані до суду.

Жорстокому окупаційному режиму і поліцейському терору трудящі чинили збройний опір. Ідея возз'єднання українського народу в єдиній Радянській державі стала важливим спрямовуючим і мобілізуючим фактором революційно-визвольної боротьби. Основною формою її були партизанські дії, які доповнювались масовими виступами селян проти панів, куркулів, церкви, а також проти різних заходів польського уряду: перепису населення 1921 року, виборів у сейм 1922 року, т. зв. надзвичайних податків, військової повинності тощо. У 1922 році на півдні воєводства активно діяв партизанський загін «Червона дванадцятка», який очолювали комуністи Степан Мельничук, Петро Шеремета та Іван Цепко. Про відданість партизанів народові, їх непохитну віру в свою справу, ненависть до гнобителів свідчать передсмертні листи Мельничука й Шеремети до рідних і друзів. Політичним заповітом, наказом для борців за волю трудящих став передсмертний «Лист до товаришів», написаний Мельничуком і Шереметою 11 листопада 1922 року в Чортківській тюрмі за годину до страти. «Вам, товариші, ми, йдучи на смерть, посилаємо привіт. На великій дорозі життя не один з вас міряв широкі шляхи з нами, леліяв ті великі надії, що й ми. Йдіть дальше, наша смерть нехай буде вам заохотою.

ПРЕДСАДАТЕЛЮ РОДО НАРОДНЫХ КОМИСАРОВ ВОЖДЮ МИРОВОИ РЕВОЛЮЦІИ ТОВ ЛЕНИНОВИ

КРЕМЛЬ ИЗ 52 ПТКІ 262 48 12/8 17 40 П П 40 ТК 2178

И ПЕРЖЫИ 13 ИЗД СИЛЬСКИХ РЕВКОМОВ ГУСЯТЫНСКАГО ПОВИТУ ГАЛИЧИНЫ ЗИІОС ТЕБЕ НЕУТОМИМОМУ ВОЖДЮ БОРОТЬБИ ЗА УКРАИНУ ДОМО РОБИТНИКОВ И СИЛЯН ВСЕГО СВИТА И ДЯКУЕ ТОБИ ЗАПРВИД ЗА ВСЕСВИТНЕИ РЕВОЛЮЦІИ ХАЙ ЖИВЕ РАДИ НАРОДНЫХ КОМИСАРИВ РФ С Р ЧГАЛИЧИНА.

Телеграма В. І. Леніну, надіслана з'їздом голів сільських ревкомів Гусятинського повіту. 1920 р.

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 9, оп. 1, спр. 28, арк. 8.

Хай живуть борці за волю народу!
Хай живе революція!
Петро Шеремета, Степан Мельничук»[1].

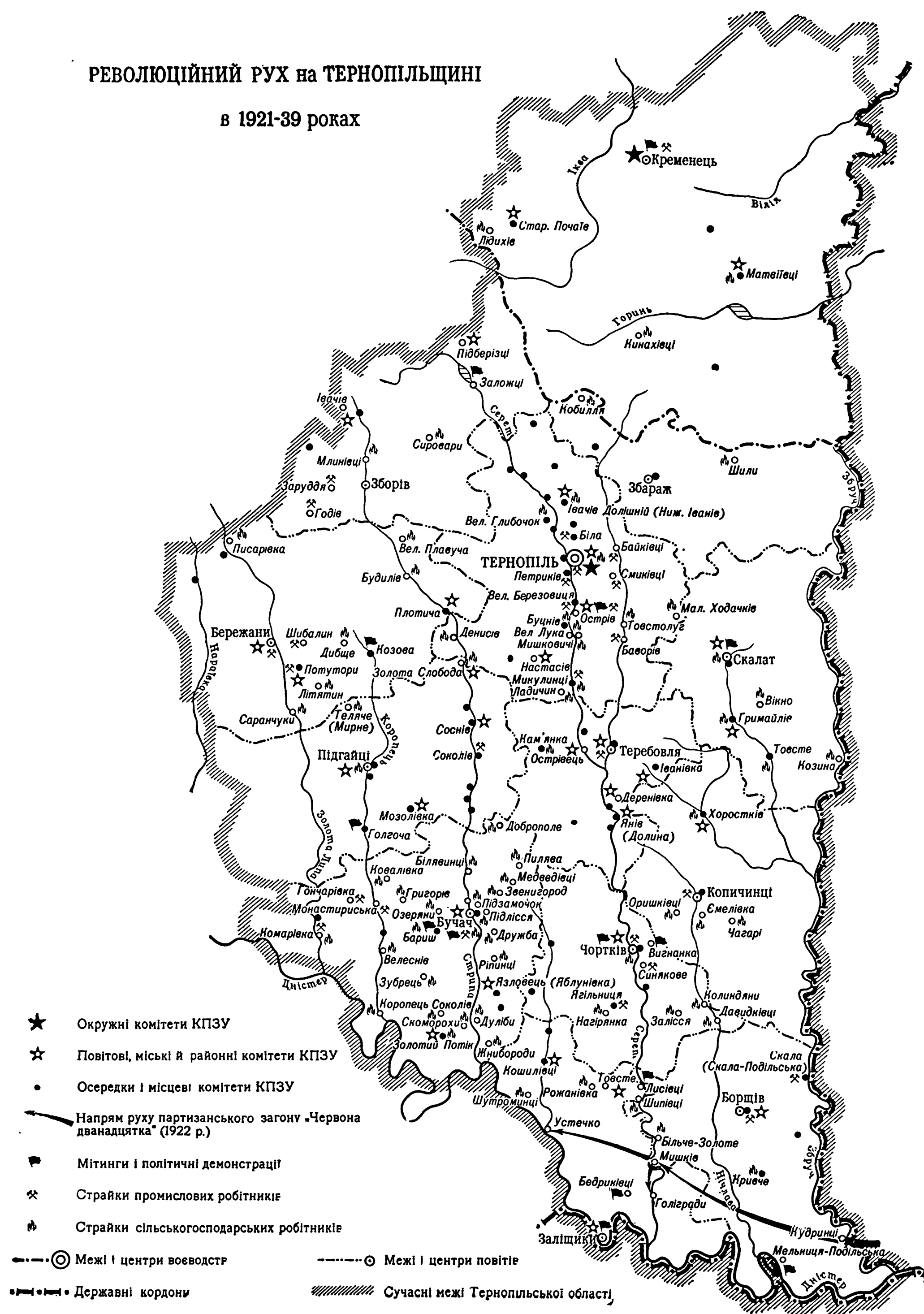
Героїчні дії партизанів були запалюючим прикладом для селян Тернопільщини в їх боротьбі проти загарбників. Не минало й дня, щоб не відбувалися сутички селян з поміщиками й окупаційними властями, не палали панські маєтки і скирти хліба. Лише протягом лютого 1922 року в Тернопільському воєводстві сталося 111 сутичок селян з поміщиками, куркулями та окупаційними властями. За жовтень того ж року у воєводстві було зареєстровано 216 підпалів фільварків, куркульських господарств та поліцейських дільниць[2].

Боротьба трудящих Тернопільщини проти окупантів активізувалася під час виборів до польського сейму в листопаді 1922 року. Проголосивши на словах «рівноправність» усіх громадян, польський уряд вжив заходів, щоб не допустити дійсного волевиявлення трудящих. Масовий рух трудового населення, спрямований проти виборів, ставив під загрозу не тільки їх проведення, але й саме існування окупаційного режиму. Тому окупаційні власті, намагаючись придушити опір трудящих, посилили терор. За кілька днів до виборів у Тернопільському воєводстві було заарештовано й кинуто до в'язниці близько 2 тис. чоловік[3]. Вибори до польського сейму бойкотувала більшість робітників і селян. У Тернопільському воєводстві у виборах взяло участь лише 35 проц. виборців. Поштовхом до активізації визвольного руху в 1923 році стало запровадження в кінці 1922 року в Західній Україні військової повинності. У перші ж дні призову до армії тисячі рекрутів не з'явилися на призовні пункти. Багато молоді пішло в партизанські загони. Дуже часто між селянами і поліцією, що намагалася силоміць доставити рекрутів на призовні пункти, виникали збройні сутички. Масовий характер вони мали в Бучацькому, Збаразькому, Чортківському повітах. Багато молоді, яку польським властям все-таки вдалося забрати в солдати, одержавши зброю, втекло. Тільки в 1923 році, за неповними даними, в Тернопільському воєводстві дезертирувало близько 500 чоловік. Вони поповнювали діючі і створювали нові партизанські загони. Восени 1923 року чимало партизанських загонів діяло в Кременецькому, Чортківському, Тернопільському, Збаразькому, Бучацькому повітах[4]. На кінець 1923 року за допомогою українських буржуазних націоналістів, які стали на шлях тісного співробітництва з польським урядом, окупантам силою зброї вдалося тимчасово придушити виступи селян на Тернопільщині. Викриваючи зрадницьку роль буржуазно-націоналістичної партії УНДО, селяни писали: «Селянство Тернопільщини знає добре вас, ще з тих пам'ятних років, як ви встановляли владу. Коли голодні селяни в деяких місцях нашого повіту та інших сусідніх повітів нарушили «святу» приватну власність на землю, то ви посилали цілі курені карних експедицій та поводилися з ними гірше мадьярів та інших завойовників... Коли ми боролись на фронті у голоді і холоді, то ви добре собі сиділи у теплих бюрках, на м'яких фотелях та й робили гарні інтереси. А коли ми мучилися по тюрмах та таборах, то ви бавились по віденських та паризьких готелях. Нині нібито відносини трохи наладилися, то вам знов запахли польські мандати, а може й міністерські посади, які ви дістали б за свою вірну службу»[5].

Трудящі Тернопільщини з перших днів панування буржуазно-поміщицької Польщі потрапили в надзвичайно тяжке становище. Робітники й селяни жили в злиднях. Крім важкого буржуазно-поміщицького гніту, вони все ще відчували страшні наслідки першої світової війни, в ході якої третину будинків на Тернопільщині було зруйновано, а в повітах, що стали ареною особливо жорстоких боїв, ще більше.

---

[1] Газ. «Земля і воля», 18 листопада 1922 р.
[2] У боротьбі за Радянську владу і соціалізм, стор. 63, 64.
[3] Газ. «Волынский пролетарий» (Житомир), 26 грудня 1922 р.
[4] У боротьбі за Радянську владу і соціалізм, стор. 68—70.
[5] Газ. «Світло», 20 вересня 1925 р.

РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ на ТЕРНОПІЛЬЩИНІ
в 1921-39 роках
Кременець
Іква
Вілія
Стар. Почаїв
Лідихів
Матвіївці
Горинь
Кинахівці
Підберізці
Заложці
Кобилля
Серет
Івачів
Сировари
Млинівці
Шили
Збруч
Заруддя
Зборів
Годів
Збараж
Івачів
Долішній (Ниж. Іванів)
Вел. Глибочок
Біла
Писарівка
Вел. Плавуча
Байківці
ТЕРНОПІЛЬ
Петриків
Смиківці
Будилів
Вел. Березовиця
Плотича
Мал. Ходачків
Бережани
Шибалин
Козова
Денисів
Буцнів
Острів
Вел Лука
Товстолуг
Дибще
Мишковичі
Скалат
Потутори
Золота Слобода
Настасів
Баворів
Літятин
Микулинці
Ладичин
Вікно
Нараївка
Саранчуки
Теляче (Мирне)
Коропець
Соснів
Грималів
Кам'янка
Підгайці
Соколів
Острівець
Теребовля
Товсте
Козина
Іванівка
Деренівка
Мозолівка
Хоростків
Янів (Долина)
Доброполе
Голгоча
Золота Липа
Біляєвці
Пилява
Ковалівка
Медведівці
Гончарівка
Григорів
Звенигород
Копичинці
Монастириська
Озеряни
Бучач
Підзамочок
Оришківці
Підлісся
Ємелівка
Комарівка
Бариш
Дружба
Чагарі
Чортків
Вигнанка
Велеснів
Ріпинці
Синякове
Дністер
Зубрець
Стрипа
Язловець (Яблунівка)
Ягільниця
Колиндяни
Коропець
Соколів
Нагірянка
Заліссі
Давидківці
Скоморохи
Дуліби
Золотий Потік
Жнибороди
Скала (Скала-Подільська)
Кошилівці
Товсте
Лисівці
Шутромиці
Рожанівка
Шипівці
Борщів
Устечко
Більче-Золоте
Мишків
Бедриківці
Нічлава
Кривче
Голігради
Заліщики
Кудринці
Мельниця-Подільська
Окружні комітети КПЗУ
Повітові, міські й районні комітети КПЗУ
Осередки і місцеві комітети КПЗУ
Напрям руху партизанського загону «Червона дванадцятка» (1922 р.)
Мітинги і політичні демонстрації
Страйки промислових робітників
Страйки сільськогосподарських робітників
Межі і центри воєводств
Межі і центри повітів
Державні кордони
Сучасні межі Тернопільської області

За даними перепису 1921 року, на Тернопільщині (в її сучасних межах) проживало 1 029 535 чоловік. Міське населення становило 14,3 проц. Із загальної його кількості в промисловості працювало лише 6 проц. Основними промисловими галузями в 1920—1939 роках на Тернопільщині були деревообробна й харчова, в яких зосереджувалось три чверті робітників. Переважали дрібні, напівкустарні підприємства. На всіх 560 діючих підприємствах краю в 1927 році налічувалось 3919 робітників, тобто, пересічно 7 чоловік на одне підприємство. На цей час у промисловості було зайнято всього 5,9 проц. населення краю[1]. Становище не змінилося і в наступні роки. На кожному з 27 лісопильних заводів у 1937 році пересічно працювало 25 чоловік, а на одне підприємство металообробної промисловості припадало лише 7 робітників[2].

Тяжко жилося робітникам. За свою працю вони одержували ще менше, ніж робітники в Польщі. Якщо в серпні 1937 року середній заробіток робітників-чоловіків за годину на підприємстві у Варшаві становив 1,07 злотого, то в Тернопільському воєводстві — 0,41 злотого. У 1932—1936 роках менше 20 злотих на тиждень одержувало 66,8 проц. робітників. Понад три чверті бюджету робітничих сімей йшло на харчування й квартплату і лише 4,8 проц. — на культурні потреби й медичну допомогу[3].

Характерним для Тернопільщини було хронічне безробіття. Кількість безробітних дедалі зростала. На початок 1934 року налічувалося частково та повністю безробітних 29 525 чоловік[4]. У 1936 році порівняно з 1928 роком безробіття зросло у 3,5 раза[5]. Найбільше лишалося без роботи українців: польські капіталісти під час прийому на роботу застосовували до них національну дискримінацію. Особливо масовим було безробіття серед сезонних сільськогосподарських робітників, яких у 1924 році налічувалося 91,9 процента від загальної кількості постійно працюючих у великих маєтках Тернопільського воєводства[6].

В скрутному становищі перебувало трудове селянство Тернопільщини. Більшість селянських господарств мала злиденні наділи. За даними перепису 1921 року, в Тернопільському воєводстві менш як двома гектарами землі володіло 138 941 господарство, або 55,2 проц. всіх селянських господарств. Їм належало лише 10,5 проц. земельних угідь. Від 2 до 5 га мало 78 477 господарств, або 31,2 проц., від 5 до 10 га — 25 967 господарств, або 10,3 процента.

Великі площі землі належали поміщикам. Розміри кожного з 143 поміщицьких господарств перевищували 1000 га. Серед цих землевласників переважали поляки. Проте багато з них були й українцями. 18 маєтків, що належали українським панам, мали пересічно 245 га кожний. Великими землями володіли монастирі, церкви й костьоли. На кінець 1930 року їм належало 66 622 га кращої землі, що становило майже 5 проц. усіх земельних угідь[7]. Селянські господарства були погано забезпечені продуктивною і робочою худобою. У 1927 році 46,5 проц. селянських господарств не мали коней, 27,3 проц. мали лише по одному коню, 18,3 проц. господарств лишалися без корів, 63,4 проц. господарств мали лише по одній корові[8]. Це були, власне, батрацькі з наділом та бідняцькі господарства, кількість яких щороку зростала. Отже, характерною особливістю аграрних відносин і системи землеволодіння в Тернопільському воєводстві, як і в усій Західній Україні, була концентрація великої земельної власності в руках поміщиків, церков, монастирів і куркулів, з одного боку, і наявність великої кількості селянських господарств з низькою землезабезпеченістю, економічно залежних від великих землевласників, з другого.

---

[1] Województwo Tarnopolskie. Tarnopol, 1931, стор. 64, 261, 262.
[2] Журн. «Мировое хозяйство и политика», 1939, № 11, стор. 8—11.
[3] Журн. «Statystyka pracy». Warszawa, 1931, № 3, стор. 144, 223.
[4] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 6, спр. 1750, арк. 4.
[5] 20 років під ярмом польських панів. Збірник документів. К., 1940, стор. 8.
[6] Л. Я. Корнійчук. Становище трудящого селянства західних областей України під владою панської Польщі (1920—1939 рр.). К., 1957, стор. 17.
[7] М. К. Івасюта. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР. К., 1962, стор. 14, 15.
[8] Kwartalnik statystyczny, t. 5, zesz. 1. Warszawa, 1928, стор. 662; zesz. 2, стор. 517.

Класове розшарування серед селянства поглиблювалось. Наприкінці 20-х років бідняцькі господарства, які становили $^4/_5$ усіх селянських господарств, володіли 48,1 проц. селянських земель. А тим часом куркулі, які становили 5,9 проц. всіх селянських господарств, володіли 28,8 проц. всіх земельних угідь. У 1360 поміщицьких маєтках зосереджувалось 47,4 проц. земельних угідь. Аграрне законодавство польського буржуазно-поміщицького уряду 1919, 1920 і 1925 років, яке проголошувало так звану парцеляцію землі, фактично мало на меті зберегти поміщицьке землеволодіння та зміцнити куркульство за рахунок частини державних земель і ліквідації нераціонально організованих поміщицьких маєтків. Спочатку в Тернопільському воєводстві парцеляції (поділу на дрібні ділянки-парцели, призначені на продаж) підлягало 348 544 га. Під різними приводами було звільнено від парцеляції 741 господарство з 154 541 га землі. Зрештою для створення парцеляційного земельного фонду лишилось тільки 193 903 га землі, а всього на 1 січня 1938 року у воєводстві було парцельовано близько 170 тис. га. Через високі ціни на землю селяни-бідняки фактично не могли її придбати, банк надавав кредити тільки платоспроможним клієнтам[1].

Колонізаторська політика польського уряду на західноукраїнських землях особливо яскраво проявилася в широкій роздачі земель польським колоністам-осадникам, в яких польський буржуазний уряд вбачав не лише опору в боротьбі проти революційних виступів трудящих, але й військову силу у можливій війні проти Радянського Союзу. У грудні 1920 року польський сейм видав спеціальний закон про утворення земельних фондів у східних воєводствах та про колонізацію їх осадниками, яких вербували з офіцерів та унтер-офіцерів запасу, що найбільше проявили себе в контрреволюційній війні з Радянською Росією і були найбільш надійними з точки зору польського уряду. Оселяли колоністів вздовж кордону з Радянським Союзом, навколо великих міст і поблизу важливих шляхів сполучення. У 1934 році в Тернопільському воєводстві налічувалось 4976 куркульських і осадницьких господарств-хуторів. Тільки того року тут було створено 219 нових осадницьких господарств[2]. Осадники одержали 155 тис. га землі, з них 80 тис. відібраної в українських селян. У 1938 році на Тернопільщині налічувалось 2,5 тис. осадницьких колоністських господарств.

Виразно класовий характер мала податкова система. Основним податком для селян був поземельний. Господарства, що мали до 5 га, платили за гектар 2,26 злотого на рік, а ті, що володіли двома і більше тисячами га, платили за гектар 1,07 злотого. Інші податки також визначалися за цим принципом. Крім основного податку, селяни сплачували місцевий податок (на самоврядування) в розмірі 100 проц. поземельного, кризисну надбавку — 10 проц., маєтковий податок — 22—24 проц., зрівняльний — до 25 проц. поземельного податку і т. д. Селяни платили також за корову, коня, свиню, собаку, на утримання костьолу, війта, поліції, сажотруса[3]. Широко застосовувалися штрафи та численні мита. Доводилося платити за в'їзд до міста, переїзд через міст, за право забою худоби тощо.

Становище переважної більшості селянства невпинно погіршувалося. Про це, зокрема, свідчила заборгованість по податках. Якщо в 1928 році заборгованість селянських господарств на 1 га землі у Тернопільському воєводстві становила 228 злотих, то у 1933 році — вже 379 злотих[4], тобто за чотири роки зросла майже на 70 процентів.

---

[1] Наукові записки Станіславського державного педагогічного інституту, вип. 4. Станіслав, 1960, стор. 56, 60.

[2] М. К. Івасюта. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР, стор. 18.

[3] Л. Я. Корнійчук. Становище трудящого селянства західних областей України під владою панської Польщі, стор. 29, 35, 37.

[4] М. Герасименко, Б. Дудикевич. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною, стор. 104.

Зубожіння широких мас трудящого селянства досягло таких розмірів, що навіть предмети першої потреби — сіль, цукор, сірники, гас — стали для нього предметами розкоші. Один селянин з Бучацького повіту, що мав 6 моргів землі, розповідав: «У нас сірники купуються на штуки по 4 на ґріш, одна пачка тютюну ділиться на 4 частини, а сіль купується на грами, гас по $^1/_4$, $^1/_8$ літра. Кілька хат користується однією запальничкою». Інший селянин з Тернопільщини писав: «Із усієї родини у мене взуття найкраще — з невеликими дірками, а родина має те, що можна назвати напівчеревиками, але не такі, які носять городяни, а такі, що мають лише халяви, але не мають головок»[1].

Й. С. Замковий — секретар Тернопільського окружкому КПЗУ в 1924—1925 рр. Фото 1920 р.

Письменниця Ванда Василевська в газеті «Робітник» у 1937 році так змальовувала життя західноукраїнського селянства: «Чорними отворами неосвітлених халуп бачать селяни примару смерті, що наближається. Страшний цей час, коли немає жодного корця зерна в коморі, жодного лантуха картоплі в ямі, жодної корови в хліві, а по хаті бродять висохлі, знемічні, туберкульозні діти»[2].

Безземелля й малоземелля, зубожіння й розорення селянства спонукувало його до масової еміграції, шукання порятунку за океаном — у Канаді, Південній Америці, США. Лише за 1925—1928 роки з Тернопільського воєводства емігрувало 80 145 чоловік[3]. Тисячі таких селян блукали по чужині в пошуках хліба й роботи. Багато знедолених людей виїхало за кордон і з села Великого Ходачкова (тепер Козівського району), де протягом багатьох років жив письменник Тимофій Бордуляк. У своїй новелі «Бузьки» він показав злиденність селян, змушених покидати свої хати. Господар однієї з них бідував, «... голодував, а в кінці побачив, сердешний, що єму тісно вріднім краю, що єму прийдесь тут з голоду вмерти, та й покинув рідне гніздище... Забрав жінку, забрав діти та й потягнув з другими сіромахами, такими, як він, у далеку, непевну чужину...»[4].

Соціально-економічне гноблення трудящих доповнювалось їх національним безправ'ям. Нещадно переслідувалась українська культура. Українська мова заборонялась у державних установах, школах, яких з кожним роком все більше закривалось. Політика дискримінації українського населення в галузі освіти у Тернопільському воєводстві призвела до того, що 62 проц. населення у віці 10 і більше років у 1931 році не вміло читати й писати[5].

Трудящі Тернопільщини не мирилися з тяжким соціально-економічним, політичним і національним гнітом. Їх боротьба проти буржуазно-поміщицького ладу панської Польщі проявлялась у різноманітних формах — економічних страйках, політичних демонстраціях, бойкоті політичних та економічних заходів польського уряду. Починаючи з літа 1930 року, революційний рух селянства на Тернопільщині набув особливо гострого характеру. У вересні—жовтні 1930 року в Тернопільському воєводстві сталося 89 великих селянських виступів.

Фашистський уряд Пілсудського, наляканий розмахом руху, в кінці 1930 року надіслав на Тернопільщину великі військові й поліцейські каральні загони, які жорстоко розправлялись з населенням. Придушення збройною силою виступів трудящих польські власті називали пацифікацією (втихомиренням). Особливо жорстоко

---

[1] Польские крестьяне о своей жизни. М., 1936, стор. 101, 102.

[2] В. Ю. Маланчук. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. К., 1957, стор. 9, 10.

[3] М. К. Івасюта. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР, стор. 21.

[4] Т. Бордуляк. Твори. К., 1958, стор. 171.

[5] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 344, оп. 1, спр. 1311, арк. 1.

С. А. Горбата — член Тернопільського окружкому КПЗУ в 1935—1936 рр. Фото 1930 р.

пацифікація проводилася в Збаразькому, Бережанському, Тернопільському, Підгаєцькому, Зборівському повітах.

У 1935—1939 рр. загострювалась нова економічна криза, напруженішою ставала боротьба. Дедалі ширився страйковий рух. Якщо в 1934 році у воєводстві було зареєстровано 9 страйків, то в 1939 році їх сталося вже 37[1]. У 1937 році сільськогосподарські робітники страйкували в Бучацькому, Підгаєцькому, Зборівському, Скалатському та інших повітах[2].

Революційно-визвольною боротьбою трудящих Тернопільщини керувала випробувана в боротьбі КПЗУ, що входила до складу Комуністичної партії Польщі. За неповними даними, на кінець червня 1937 року на території Тернопільщини (в її сучасних межах) існувало 54 осередки КПЗУ, в яких об'єднувалося понад 230 комуністів. Керівництво ними здійснювали два підпільні окружкоми — Тернопільський і Кременецький, 8 міськкомів, 3 повітові і 12 районних комітетів КПЗУ. Бойовим помічником КПЗУвиступала Комуністична Спілка МолодіЗахідної України. Тоді ж діяли окружний, два повітові, три міські комітети та 31 осередок КСМЗУ[3]. Хоч партійні та комсомольські організації Тернопільщини були порівняно нечисленними, але діяли вони дуже активно. Комуністи й комсомольці провадили велику агітаційно-масову роботу серед трудящих. Вони розповсюджували листівки і нелегальну комуністичну літературу, роз'яснювали політику Комуністичної партії Радянського Союзу, вели наполегливу боротьбу за маси. Особливо активною ця боротьба стала після V конференції КПЗУ, яка відбулася в квітні 1924 року в Харкові, та II з'їзду КПЗУ, що проходив у жовтні 1925 року[4]. В своїй роботі, спрямованій на згуртування мас, Тернопільський окружком КПЗУ спирався на профспілки. За його активною участю виникли професійні спілки робітників харчових, кравецьких, деревообробних, будівельних та шкіряних підприємств[5]. Використовуючи профспілки і такі масові організації як «Просвіта», «Сельроб-єдність», МОДР та інші, окружні, повітові та районні комітети КПЗУ проводили широкі політичні кампанії, викривали підступність різних реакційних партій.

Розвиток страйкової боротьби промислових робітників та батраків, яка в окремих повітах переростала в політичні виступи проти фашизації країни, створили настільки загрозливе становище для уряду, що не лише він сам, але й буржуазні партії та католицька й уніатська церкви взялися рятувати становище. Вони ставили головним своїм завданням розладнати народний фронт, посіяти зерно недовір'я й підозри між українськими і польськими трудящими. Особливо активізувалися українські буржуазні націоналісти, які прагнули розпалити національну ворожнечу, щоб послабити революційну боротьбу українських трудящих. Але трудящі швидко збагнули антинародний характер буржуазно-націоналістичної пропаганди, на власному досвіді вони переконувалися, що лише встановлення Радянської влади відкриває їм шлях до нового, щасливого життя.

Польський буржуазний уряд жорстоко переслідував комуністів і комсомольців — організаторів революційно-визвольної боротьби трудящих. У 30-х роках на Тернопільщині пройшли великі політичні процеси над комуністами. Так, у 1931 році

---

[1] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 246—248.
[2] Львівський облдержархів, ф. 102, оп. 1, спр. 25, арк. 36, 41, 44.
[3] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 215—219.
[4] Є. М. Галушко. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919—1928 рр. Львів, 1965, стор. 130, 171.
[5] КПЗУ — організатор революційної боротьби, стор. 140—144.

відбувся судовий процес у Кременці над 24 комуністами, яких засудили на тривалі строки ув'язнення[1]. У липні 1936 року відбувся судовий процес над 26 комуністами в Чорткові. Їх звинувачували в організації страйків, демонстрацій, пропаганді комуністичних ідей, розповсюдженні листівок[2]. Незважаючи на репресії, трудящі Тернопільщини під керівництвом комуністів продовжували боротьбу за своє соціальне й національне визволення. Вона проходила під лозунгом возз'єднання з Радянською Україною і охоплювала найширші верстви населення.

Уряд буржуазно-поміщицької Польщі не дбав про охорону здоров'я трудящих окупованої Тернопільщини. Серед населення лютували такі захворювання, як туберкульоз, висипний тиф, дизентерія, трахома, від яких гинули сотні й тисячі людей, особливо діти. За офіційними, далеко не повними даними, у 1929 році на туберкульоз хворіло 829 чоловік, з них 410 вмерло, а в 1934—1938 рр. туберкульоз забрав життя у 1927 чоловік. Протягом 1926—1936 рр. було зареєстровано 2478 випадків захворювання на трахому[3]. У 1938 році в Тернопільському воєводстві на 1,5 млн. населення припадало тільки 14 лікарень на 900 місць, причому в 6 повітах їх взагалі не було[4]. На кожні 1000 чоловік було 0,61 ліжка. В усьому воєводстві працювало 70 лікарів, тобто один лікар припадав на 15—18 тисяч чоловік населення[5]. Медична допомога була платною. Тяжкі матеріальні умови життя, незадовільна медична допомога спричинювали високу смертність серед населення.

Серед офіційних документів, які визначали політику польського буржуазного уряду в галузі освіти на західноукраїнських землях, одним з основних був «шкільний статут» від 31 липня 1924 року, або, як його називали, «кресовий шкільний закон», який суворо регламентував створення українських шкіл. Хоч у ньому зазначалося, що українська мова запроваджуватиметься за умов, коли громада налічуватиме не менше 25 проц. українського населення і якщо не менше 40 батьків дітей шкільного віку забажають цього, насправді ж польський буржуазний уряд вживав усіх заходів для ліквідації існуючих українських шкіл. Якщо в 1921/22 навчальному році в Тернопільському воєводстві було 51,4 проц. шкіл з українською мовою навчання, то в 1935/36 — тільки 5,6 процента.

Близько однієї третини дітей трудящих Тернопільщини не вчились у початковій школі, середня ж освіта була зовсім недоступна широким масам. У Тернопільському воєводстві в 1938 році працювало 12 державних гімназій і 11 приватних. Усі вони знаходилися в містах.

Комуністична партія Західної України очолила боротьбу народних мас за українську школу. ЦК КПЗУ і Тернопільський окружком у своїх листівках, зверненнях, виданих у 1933—1935 рр., роз'яснювали населенню значення боротьби за українську прогресивну культуру та її місце в класовій і національно-визвольній боротьбі трудящих західноукраїнських земель.

Хоч колонізаторська шовіністична політика фашистської кліки Пілсудського гальмувала розвиток української культури, але під впливом прогресивних ідей на захист трудящих активно виступали громадські діячі, письменники демократичного напрямку, зокрема Осип Маковей, Дмитро Макогон, Тимофій Бордуляк, Іванна Блажкевич, Денис Лукіянович, які у своїх творах засуджували польський окупаційний режим, відображували усвідомлення західноукраїнськими трудящими своєї єдності з братами на Радянській Україні.

В цьому напрямі й розвивалася на Тернопільщині діяльність цілого ряду представників прогресивного мистецтва. У 1920—1922 роках в Тернополі працював напів-

[1] «Український історичний журнал», 1967, № 1, стор. 63.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. 283, оп. 1, спр. 153, арк. 2, 25, 51, 62, 114—143.
[3] М. К. Івасюта. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР, стор. 23.
[4] Л. Я. Корнійчук. Становище трудящого селянства західних областей України під владою панської Польщі, стор. 55.
[5] Г. І. Шевчук. Висока ідейність комуніста. К., 1965, стор. 5.

професіональний драматичний український театр під керівництвом М. М. Крушельницького і Г. С. Юрчакової. В його репертуарі були твори Г. Квітки-Основ'яненка, Л. Українки, А. Чехова та інших. У складних умовах окупаційного переслідування, шовіністичного цькування колектив театру міцно став на прогресивні позиції. Як згадувала Г. Юрчакова, театр «працював у винятково несприятливих умовах. 1921 рік, час переслідувань і арештів... На кожну виставу потрібен був дозвіл польського старости, за яким треба було добре находитись... Усе робилось на ентузіазмі тернопільської молоді і культурних діячів міста. Незважаючи на всякі неприємності й погрози жандармів, ми... вірили в близьке визволення»[1].

У розвитку української культури на Тернопільщині певну роль відіграла масова легальна культурно-освітня організація «Просвіта». За вплив на неї точилася гостра боротьба між комуністами й націоналістами. На початку 30-х роках чимало низових організацій «Просвіти» все більше проймалося революційними ідеями і працювало під впливом місцевих комуністичних організацій. Завдяки цьому активізувалася діяльність читалень «Просвіти», робота аматорських хорових, драматичних та інших гуртків.

Відомо, що імперіалістичні кола Заходу разом з польською і західноукраїнською буржуазією розглядали Західну Україну, насамперед прикордонні її райони, як передній край т. зв. санітарного кордону і намагалися перетворити ці землі в антирадянський форпост міжнародної реакції. Перед організаціями КПЗУ постало дуже важливе й складне завдання — згуртувати навколо себе революційні та прогресивні сили і повести їх на боротьбу проти реакції, широким фронтом розгорнути антифашистську боротьбу. Велику роботу в масах комуністи провадили за допомогою «Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання («Сельробу»). Разом з комуністами організації «Сельробу» виступали проти розпалювання антирадянської ворожнечі та підготовки до війни з СРСР. Комуністичні і прогресивні організації викривали справжнє обличчя ворогів народу — українських, польських і єврейських буржуазних націоналістів, широко пропагували історичний досвід і успіхи соціалістичного будівництва в СРСР, несли в широкі маси марксистсько-ленінське вчення. В 20—30-х роках тисячі примірників праць К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, книжок і листівок про успіхи СРСР у будівництві нового життя нелегально розповсюджувалися в містах і селах краю. З великим піднесенням трудящі щороку відзначали ленінські дні, річниці Великого Жовтня, революційні свята — 1 Травня, 8 Березня, під час яких розповсюджували листівки, відозви, відбувалися демонстрації, мітинги[2].

У вирі революційної боротьби мужніли й гартувалися керівні партійні кадри. Це такі, як О. М. Платонова, М. С. Білий, Й. С. Замковий, С. А. Горбата, Є. Ф. Веселовський, Ю. С. Стронович, А. О. Корнійчук та інші.

Під керівництвом КПЗУ агітаційну і виховну роботу серед молоді краю проводила Комуністична Спілка Молоді Західної України. Вона брала активну участь у підготовці демонстрацій, розповсюдженні комуністичної літератури тощо. Під час підготовки до Всесвітнього конгресу миру в Брюсселі (1936 р.) в містах й селах краю відбувалися масові антивоєнні виступи. 30 липня трудящі вийшли на демонстрацію з лозунгами «Хай живе 1 серпня — міжнародний антивоєнний день! Геть збройний напад на СРСР! Геть фашистський уряд!». Трудящі Тернопільщини приєднали свій голос протесту проти ув'язнення в гестапівських катівнях Георгія Димитрова та Ернста Тельмана[3]. Яскравим прикладом вияву почуттів інтернаціоналізму й міжнародної солідарності була широка допомога республіканській Іспанії. Комуністи, комсомольці розповсюджували в містах і селах краю поштові листівки із зображенням члена політбюро ЦК КПІ Долорес Ібаррурі, видом Мадріда і написом «і no pasa-

---

[1] Мар'ян Крушельницький. Спогади, статті. К., 1969, стор. 126, 128, 171.
[2] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 196—199.
[3] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 2159, арк. 30, 31.

ran!» (Вони не пройдуть!). У 1936—1939 рр. зі зброєю в руках за свободу іспанського народу боролися уродженці Тернопільщини Юліуш Гюбнер, Михайло Литвин та інші[1].

Зустріч населенням м. Тернополя бійців Червоної Армії. Вересень. 1939 р.

Тривала боротьба трудящих Тернопільщини за соціальне й національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною злилась у вересневі дні 1939 року з визвольним походом Червоної Армії в Західну Україну й Західну Білорусію. 17 вересня 1939 року Червона Армія, виконуючи наказ Радянського уряду, перейшла річку Збруч і вступила на землі Західної України. Цього ж дня, вранці, трудящі Гусятина, Гримайлова, Підволочиська та інших прикордонних населених пунктів першими вітали воїнів-визволителів. 17 вересня були також визволені Тернопіль і Збараж[2], а 18 вересня радянські війська повністю визволили Тернопільщину. Ще до приходу радянських військ у багатьох населених пунктах були створені революційні комітети, організовані загони робітничо-селянської гвардії, які роззброювали поліцію, брали під охорону громадське майно. В містах і селах відбулися багатолюдні мітинги й збори. Присутні на них гаряче дякували доблесним бійцям за своє визволення від гніту поміщиків та капіталістів. У мітингах і зборах в Копичинському, Бучацькому та Чортківському повітах взяли участь понад 89 тис. чоловік. Трудящі одностайно ухвалили: «Ми бажаємо бути в єдиній сім'ї з нашими братами, які щасливо живуть у Радянській Україні». За дорученням всіх, хто був на мітингах і зборах, листи до Радянського уряду підписали 1213 представників трудящих[3].

Для керівництва всім політичним, економічним і культурним життям вже 17—18 вересня 1939 року у 17 повітових центрах були створені тимчасові управління, а в селах — селянські комітети, які відіграли велику роль у боротьбі за встановлення й зміцнення Радянської влади на місцях.

Спираючись на підтримку широких мас, тимчасові воєводське, повітові, міські управління та селянські комітети встановили чіткий революційний порядок. Долаючи опір буржуазії і поміщиків, вони залучали широкі трудящі маси до активного політичного життя. Завдяки їх діяльності населення міст і сіл забезпечувалося продовольством, розгорталася торгівля, відновлювали роботу промислові підприємства, де створювались робітничі комітети, що здійснювали контроль над виробництвом, збутом продукції, регулюванням цін. Запроваджувався восьмигодинний робочий день. Безробітні одержували роботу. В містах і селах відкривалися школи з рідною мовою навчання, кінотеатри, клуби, читальні. З жовтня 1939 року вийшов перший номер газети «Вільне життя». Органи народної влади на місцях розгорнули підготовку до виборів у Народні Збори Західної України, що проходили 22 жовтня 1939 року. Із загальної кількості виборців (понад 1 млн.) у голосуванні взяло участь понад 88 проц. Трудящі з радістю віддали свої голоси за народних кандидатів, продемонструвавши при цьому велику політичну активність, одностайність і єдність. За висунутих кандидатів голосувало 92,5 проц. тих, що брали участь у голосуванні[4]. Від Тернопільщини депутатами Народних Зборів Західної України було обрано 330 чоловік — представників робітничого класу, трудового селянства, прогресивної інтелігенції.

---

[1] «Український історичний журнал», 1972, № 12, стор. 83.

[2] М. Герасименко, Б. Дудикевич. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною, стор. 191.

[3] Г. І. Ломов. Народні Збори Західної України. Львів, 1959, стор. 15.

[4] Газ. «Вільна Україна», 25 жовтня 1939 р.

Депутат Народних Зборів Західної України, нині директор Тернопільської швейної фабрики С. І. Туркевич серед молоді. 1970 р.

Народні Збори, які відбулися 26—28 жовтня у Львові, обрали Повноважну комісію в складі 63 членів, якій доручили подати на розгляд Верховним Радам Союзу РСР та Української РСР Декларацію Народних Зборів. Від Тернопільщини до складу комісії ввійшло 8 чоловік, у т. ч. селянин М. В. Качоровський, робітниця Ягільницької тютюнової фабрики С. І. Туркевич[1]. В листопаді 1939 року позачергові сесії Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР прийняли закони про входження Західної України до складу СРСР і возз'єднання з УРСР.

Возз'єднання Західної України з Радянською Україною, яке було тріумфом ленінської національної політики, відкрило перед Тернопільщиною невичерпні можливості для економічного, політичного й культурного розвитку. ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У надіслали сюди для роботи 296 партійних і радянських працівників[2]. Партійна організація області швидко зростала за рахунок кращих представників робітничого класу й трудового селянства.

На початку грудня 1939 року була утворена Тернопільська область. Раднарком СРСР, Раднарком УРСР та братні народи Радянського Союзу подали їй значну допомогу в будівництві нового життя. Вже на початку жовтня 1939 року із східних областей УРСР та РРФСР сюди почали прибувати вагони з хлібом, гасом, сіллю та іншими предметами першої потреби[3].

Для забезпечення колгоспів і батрацько-бідняцьких господарств посівним матеріалом на весну 1940 року держава видала зернобобових 14 265 цнт, багаторічних трав 151 цнт, картоплі 18 560 цнт[4]. Сюди надходили сільськогосподарський інвентар, машини, матеріали тощо.

Великі зміни відбулись у сільському господарстві. Після ліквідації поміщицького й монастирського землеволодіння стало можливим забезпечити землею тих селян, які зовсім її не мали або мусили вдовольнятися невеликими ділянками. Селянські господарства Тернопільщини безплатно одержали 200 тис. га землі, 11 229 коней, 11 062 корови та 1222 воли[5].

В промисловості були націоналізовані підприємства та майстерні. Завдяки цьому виникли сприятливі умови для її дальшого розвитку. Вже в квітні 1940 року працювало 1673 невеликих підприємств, де було зайнято 12 478 робітників[6], більшість яких за часів панування буржуазно-поміщицької Польщі не мала роботи. Відбудовувались зруйновані підприємства, ставали до ладу законсервовані. Водночас здійснювалось об'єднання споріднених підприємств, удосконалювалась їх структура. На початок 1941 року в області діяло 14 підприємств союзного підпорядкування, 111 республіканського, 108 обласного і 14 районних промкомбінатів. За 11 місяців 1940 року підприємства місцевої промисловості випустили продукції у незмінних цінах 1926—1927 рр. на 6029,5 тис. крб., що становило

---

[1] Радянська Тернопільщина. 1939—1958. Документи й матеріали. Львів, 1971, стор. 4.

[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 145, спр. 190, арк. 72, 78.

[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 145, спр. 215, арк. 68, 94; газ. «Вільне життя», 6 жовтня 1939 р.

[4] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 1а, спр. 6, арк. 64.

[5] Й. Д. Черниш. Комуністична партія України — організатор соціалістичних перетворень на селі в західних областях УРСР (1939—1958). Львів, 1963, стор. 38.

[6] Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (далі — ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС), ф. 17, оп. 22, спр. 3399, арк. 73, 77.

112,5 проц. до річного плану[1]. Вживалися заходи до об'єднання кустарів-одинаків у промислові артілі. У квітні 1940 року в області було 102 артілі, які об'єднували 2018 членів[2], а на початок 1941 року їх стало 164, де працювало 6878 чоловік[3]. За 11 місяців 1940 року промислова кооперація випустила продукції на 21802,1 тис. карбованців.

І. Д. Компанець — перший секретар Тернопільського обкому КП(б)У в 1939—1941 та 1944—1948 рр. Фото 1948 р.

Возз'єднання західноукраїнських земель з Українською РСР поклало край злидням, відкрило трудящим шлях до заможного життя, вільного від експлуатації і гніту, шлях постійного зростання добробуту, культурного процвітання. За короткий строк зникло безробіття. Реальна заробітна плата набагато перевищувала заробітки за часів буржуазно-поміщицької Польщі. Робітники одержували квартири, щорічні оплачувані відпустки.

На селі розгорнулась кооперативна торгівля. Вже в березні 1940 року в області діяло 1684 крамниці, 32 їдальні, 9 буфетів, 51 хлібопекарня, 19 лісоскладів[4].

Після встановлення протягом грудня 1939 — січня 1940 рр. нового радянського адміністративно-територіального поділу у Тернопільській області, замість повітів, стало 38 районів. Розгорнулась підготовка до обрання районних, сільських і селищних Рад. Обранню нових органів влади передували звіти тимчасових управлінь і сільських комітетів перед трудящими.

Місцеві органи Радянської влади під керівництвом партійних організацій розгорнули велику політичну, господарсько-організаторську і культурно-освітню роботу серед населення. За їх участю в усіх селах створювалися земельні громади й кооперативні товариства, через які селяни одержували потрібні машини, сільськогосподарський реманент.

У будівництві нового життя провідна роль належала партійним організаціям області. Обком КП(б)У, першим секретарем якого був затверджений І. Д. Компанець, райкоми партії дбали про найбільш доцільну розстановку комуністів на всіх ділянках виробництва, добивались злагодженості й чіткості в усіх ланках виробничої й суспільно-політичної діяльності.

Соціалістичні перетворення здійснювалися в умовах гострої класової боротьби. Особливо скаженіли українські буржуазні націоналісти. Вони вдавалися до терористичних актів проти партійно-радянського активу, поширення різних провокаційних чуток, антирадянських листівок[5]. Підступність буржуазно-націоналістичних елементів рішуче викривали трудящі. Одностайна активна підтримка ними заходів Комуністичної партії і Радянського уряду з новою силою виявилася під час підготовки й проведення в 1940 році виборів до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР. На виборах до місцевих Рад, які відбулися 15 грудня 1940 року, обрано 4125 депутатів.

Партійні й радянські органи багато уваги приділяли розвитку сільського господарства — основної галузі економіки області, переходу його на соціалістичні рейки. Розгорнулося колгоспне будівництво. У квітні 1940 року в області вже налічувалося 45 колгоспів, що об'єднали 3905 господарств[6]. Новоствореним колективним господарствам держава подавала велику матеріальну допомогу. Їм було передано з по-

---

[1] Радянська Тернопільщина, стор. 92, 93.
[2] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 1а, спр. 2, арк. 26.
[3] Газ. «Вільне життя», 10 січня 1941 р.
[4] Радянська Тернопільщина, стор. 70.
[5] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 22, спр. 3399, арк. 126.
[6] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 1а, спр. 2, арк. 82.

І. Ф. Бугайченко — перший секретар Тернопільського обкому ЛКСМУ у 1939—1941 рр.

міщицьких маєтків понад 3 тис. житлових та господарських будинків, багато сільськогосподарського реманенту, 1570 коней, 3240 голів великої рогатої худоби, 900 свиней, 1440 овець, виділено 234 тис. крб. кредиту[1].

На початок лютого 1941 року в області працювало 95 колгоспів та надійшло понад 5 тис. заяв від бідняків і середняків з проханням організувати в їх селах колгоспи[2]. Більшість колгоспів області успішно виконала господарські плани 1940 року. Середня врожайність зернових у колгоспах становила 13,2 цнт, цукрових буряків — 215, картоплі — 139 цнт з гектара[3], що було значно вище, ніж в індивідуальних господарствах.

Незважаючи на певні труднощі початкового періоду, значних успіхів досягла майже кожна сільгоспартіль. Так, у селі Мужилів Підгаєцького району колгосп виник навесні 1940 року. В ньому об'єдналися 103 селянські господарства, за ним було закріплено 803 га землі, в т. ч. 736 га орної. Пересічна врожайність зернових становила 16,4 цнт з 1 га, надій на одну фуражну корову — 1204 літрів. Більшість членів артілі працювала самовіддано: 53 колгоспники виробили від 200 до 400 трудоднів, а 112 — по 150 трудоднів. Високою була оплата праці. За неповний рік роботи окремі колгоспні сім'ї одержали по 100—150 пудів хліба і по 700—1000 крб. грішми.

Важливе значення для розвитку сільського господарства молодої радянської області мало створення державних машинно-тракторних станцій, яких на початок червня 1941 року вже було 38. Для новостворених МТС Радянська держава виділила 396 тракторів, 40 автомашин, 45 комбайнів, 396 плугів та іншу сільськогосподарську техніку. На постійну роботу в МТС області були направлені кваліфіковані кадри директорів, їх заступників по політроботі, бухгалтерів, старших агрономів, багато трактористів і бригадирів тракторних бригад із східних областей республіки.

Трудяще селянство Тернопільської області активно запозичувало досвід соціалістичного будівництва, набутий східними областями УРСР. У лютому 1940 року відбулась нарада передовиків сільського господарства республіки, в якій взяли участь представники селян Тернопільщини. Делегації від промислових підприємств та селян у 1940 році побували в Кам'янець-Подільській, Вінницькій, Дніпропетровській, Київській областях, відвідали сільськогосподарську виставку в Москві. Приділялась велика увага організаційно-господарському зміцненню молодих колгоспів, вихованню трудящих у дусі свідомого ставлення до праці й громадської власності, непримиренності до порушників трудової дисципліни. Комуністи, яких у квітні 1940 року було 2512 чоловік, об'єднаних у 216 первинних партійних організаціях, роз'яснювали селянам політику Комуністичної партії, на конкретних фактах переконували бідняків і середняків у перевагах колективного господарювання. Комуністам активно допомагали комсомольці області, яких у 1940 році було 1890, об'єднувались вони в 166 первинних організаціях[4]. Обласну комсомольську організацію очолював І. Ф. Бугайченко, який у роки Великої Вітчизняної війни залишився на підпільній роботі і був по-звірячому закатований гітлерівцями на Житомирщині. За виявлені героїзм і відвагу І. Ф. Бугайченку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Обком і райкоми партії, радянські органи постійно дбали про підготовку кадрів з місцевого населення. У 1940 році на сільськогосподарських курсах і семінарах на-

[1] Тернопільщина на колгоспному шляху. Тернопіль, 1941, стор. 8.
[2] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 1а, спр. 33, арк. 25.
[3] Тернопільщина на колгоспному шляху, стор. 6.
[4] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 1а, спр. 2, арк. 52, 53.

Пам'ятник
В. І. Леніну
в Тернополі.
1972 р.

Меморіал Слави в Тернополі, відкритий 9 травня 1970 р.

Вклейка надрукована на
Книжковій фабриці «Комуніст»

вчалося понад 6 тис. керівних кадрів артілей, трактористів та інших спеціалістів сільського господарства.

Соціалістичні перетворення в сільському господарстві здійснювалися швидкими темпами. На 1 червня 1941 року в області вже було 529 колгоспів, об'єднували вони 46 525 господарств, або 14,8 проц. від загальної їх кількості. Колгоспи обробляли 183 856 га землі — 18 проц. земельних угідь[1].

Приділяючи велику увагу розвитку економіки, обком, райкоми партії, облвиконком та райвиконкоми не випускали з поля зору такі питання, як поліпшення добробуту трудящих, розвиток охорони здоров'я, народної освіти, культури.

В усіх районних центрах і в деяких населених пунктах області відкрилися безплатні лікарні, а в багатьох селах — медичні пункти. Всього в області працювало 38 лікарень, 73 амбулаторії, 19 поліклінік, 16 дитячих і жіночих консультацій, 14 диспансерів та інші медичні установи[2]. Трудящі вперше за багатовікову історію почали одержувати безплатну лікарську допомогу. Медичні працівники організували профілактичний огляд населення, вони облікували всіх хворих на туберкульоз, забезпечили їм повсякденну медичну допомогу. Лише на 1940 рік на медичне обслуговування Радянська держава асигнувала 19 млн. крб., в той час як до 1939 року по Тернопільському воєводству витрачалось на рік всього 1250 тис. злотих.

Радянська влада усунула будь-які обмеження в справі освіти. Всі діти трудящих дістали змогу вчитися. Вже 1939/40 навчального року в області розгорнули роботу 1186 шкіл, у 1076 школах викладання велося українською мовою, в решті — польською. Кадри з місцевого населення стали готувати Кременецький учительський інститут, 3 педагогічні школи та ще кілька спеціальних середніх навчальних закладів. У 1940 році Наркомос УРСР направив на роботу до Тернопільщини 1250 учителів. У 1940/41 навчальному році за парти сіли всі діти шкільного віку, школи були забезпечені педагогічними кадрами.

Радянська держава витратила 1940 року на розвиток народної освіти області понад 60 млн. крб.[3] (буржуазно-поміщицька Польща по Тернопільському воєводству витрачала на школи щонайбільше 1,8 млн. злотих на рік).

Вживалося заходів до якнайшвидшої ліквідації неписьменності й малописьменності серед дорослого населення. Із 120 тис. неписьменних і малописьменних у березні 1940 року 75 тис. чоловік вивчали грамоту в школах і гуртках ліквідації неписьменності.

В області розгорнули роботу 13 будинків культури, 25 районних, 903 сільські клуби, почали працювати обласна й районні бібліотеки та інші культурно-освітні заклади[4]. При багатьох клубах створювалися хорові, танцювальні, драматичні, музичні та інші гуртки художньої самодіяльності, в них брали участь сотні людей. В усі населені пункти почали надходити газети, було налагоджено торгівлю книжками.

Досягнення Тернопільщини за досить короткий проміжок часу в галузі розвитку культури були торжеством ленінської національної політики, переконливим доказом того, що лише соціалістичний лад спроможний забезпечити всебічне зростання людини.

Мирну творчу працю трудящих Тернопільщини, які вже пізнали радість вільного життя, перервав віроломний напад гітлерівської Німеччини. Як і всьому радянському народові, їм довелося пройти ще через одне велике випробування — війну.

Комуністи й комсомольці, робітники, селяни, інтелігенція, згуртовані навколо обласної партійної організації, здійснювали першочергові заходи, спрямовані на розгром ворога — надавали допомогу Червоній Армії, перебудовували життя на воєн-

[1] М. К. Івасюта. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР, стор. 59, 60, 67.
[2] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 1а, спр. 2, арк. 94.
[3] Газ. «Вільне життя», 11 січня 1941 р.
[4] Газ. «Вільне життя», 25 квітня 1940 р.

ний лад, відправляли у глибокий радянський тил державні цінності, організовували цивільну оборону. Багато комуністів і комсомольців добровільно влилися в ряди Діючої армії.

Тернопіль одним з перших зазнав удару гітлерівської військової машини. Мужньо стримували натиск чисельно переважаючих фашистських військ бійці 6-ї армії під командуванням генерала І. М. Музиченка, що обороняли підступи до Тернополя. Але сили були нерівні. Після тяжких оборонних боїв 2 липня 1941 року частини Червоної Армії залишили місто.

Протягом останніх днів червня й початку липня 1941 року німецько-фашистські загарбники окупували територію Тернопільської області. Південну й центральну частини вони включили до т. зв. генерал-губернаторства під назвою «дистрикт Галичина», а Кременецький, Шумський, Лановецький і частину Збаразького районів — до т. зв. рейхскомісаріату Україна. Концентраційні табори, в'язниці, гестапівські катівні, де гітлерівці знищували тисячі людей, насамперед комуністів, комсомольців і безпартійних активістів,— такі «порядки» запровадили фашистські недолюдки. Усього за період тимчасової окупації на території Тернопільщини фашистські загарбники знищили 278 772 чоловіка[1], в т. ч. 256 040 мирних жителів та 22 732 радянських військовополонених. Місцями найбільш масових страт були Петриківський і Янівський ліси поблизу Тернополя, де гітлерівці знищили понад 28 тис. чоловік, військовий тир у Кременці, де розстріляно 13 тис. радянських громадян, подвір'я в'язниці й кладовище в м. Чорткові, де розстріляно 13 тис. чоловік. На примусові роботи до Німеччини гітлерівці вивезли з Тернопільщини 164 046 юнаків та дівчат[2].

Ганебною була роль уніатської церкви, і зокрема її глави митрополита Шептицького, у роки Великої Вітчизняної війни. З розкритими обіймами зустріло уніатське духовенство німецько-фашистських загарбників, з церковних амвонів прославляло воно фашистів, било поклони за їх перемогу у війні, заявляючи, що «Гітлер — божий вождь і та війна — то є війна божа». Разом з українськими буржуазними націоналістами уніатські попи, які служили в парафіях Тернопільської області, допомагали гітлерівцям запроваджувати «новий порядок» — формували т. зв. українські комітети, а подекуди й очолювали їх, сприяли вивезенню багатьох тисяч людей на фашистську каторгу. Уніатські священики на чолі з митрополитом Шептицьким були організаторами дивізії СС «Галичина», яка використовувалася головним чином для каральних експедицій проти населення. Уніатські священики перетворилися на фашистських прислужників. Відомі факти їхнього співробітництва з німецькою розвідкою. Під час сповідей вони випитували віруючих про настрої односельців, потім виказували гестапівцям радянських патріотів. Співробітництво уніатської церкви з фашистською Німеччиною остаточно викрило греко-католицьке духовенство як ворога українського народу.

Окупанти віддали адміністративне керівництво селами в руки буржуазно-націоналістичних запроданців, за активною допомогою яких вони ліквідували колгоспи та відібрали в бідняків і середняків передану їм у 1939 році землю. Колишнім поміщикам німецької, австрійської та української національностей, прибулим сюди, окупанти повернули маєтки. На базі окремих господарств були створені т. зв. державні господарства («лігеншафти»).

Трудящі Тернопільщини, які після возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною в складі СРСР відчули справжню радість життя, не стали на коліна перед загарбниками. Сотні робітників, колгоспників, представників трудової інтелігенції вже з перших днів війни пішли до лав Червоної Армії і пліч-о-пліч з синами великого російського та інших братніх радянських народів зі зброєю в ру-

---

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 3. К., 1969, стор. 150.

[2] Радянська Тернопільщина, стор. 5.

ках відстоювали честь і незалежність своєї соціалістичної Батьківщини. На території області розгорнулась підпільна й партизанська боротьба. Для роботи в підпіллі обком КП(б)У залишив велику групу працівників з числа партійно-радянського активу. Активну діяльність розгорнув у тилу ворога голова виконкому Микулинецької районної Ради депутатів трудящих Я. А. Кравченко[1]. Під його керівництвом з вересня 1941 року по березень 1943 року в Микулинецькому районі діяла підпільна патріотична організація «Вуйко» та її бойова група «ОРТ», що об'єднувала понад 30 патріотів. Підпільники нападали на невеликі ворожі гарнізони, виводили з ладу лінії зв'язку, мости, вели активну агітаційну роботу серед населення. 18 березня 1943 року керівники організації «Вуйко» потрапили в засідку. В нерівному бою з фашистами Я. А. Кравченко загинув. Більшість підпільників потрапила до в'язниці, а згодом була знищена у фашистських таборах смерті[2].

О. М. Артамонов — один з керівників антифашистської групи, яка діяла у Шумському районі в 1942—1943 р. Фото 1940 р.

В Гусятинському й Копичинському районах діяла підпільна антифашистська група під керівництвом колишнього завідуючого партійним кабінетом Підгаєцького райкому партії М. М. Погоди. Підпільники поширювали зведення Радянського інформбюро, провадили агітаційну роботу серед населення, закликали радянських людей саботувати здачу хліба німцям, допомагали військовополоненим та втікачам з полону.

З липня 1942 року по березень 1943-го активно діяли підпільні антифашистські групи в селах Старій Гуті й Руській Гуті Шумського району. Їх очолювали радянські військовослужбовці, що втекли з фашистського полону, В. Г. Бєляєв, О. М. Артамонов, П. С. Козлов. В селі Кутах цього ж району діяла підпільна група, якою керував З. І. Бондарук, до війни секретар сільської комсомольської організації. Підпільники здійснювали сміливі напади на ворожі загони, що займалися заготівлею продуктів, знищували склади боєприпасів і продовольства, громили поліцейські дільниці[3].

Діяльність патріотичних груп на Тернопільщині посилилась завдяки перемогам Червоної Армії та рейду партизанського з'єднання С. А. Ковпака в Карпати влітку 1943 року, під час якого було проведено велику масово-політичну роботу серед населення. Загони проходили територією Шумського, Лановецького, Збаразького, Підволочиського, Гусятинського, Чортківського та інших районів. Трудящі області допомагали партизанам знешкоджувати фашистів та їх пособників — українських буржуазних націоналістів, які служили в поліції, каральних загонах. Під час Карпатського рейду чимало трудящих області влилось у партизанські загони.

За роки тимчасової окупації гітлерівці заподіяли величезних збитків народному господарству й населенню Тернопільщини. Вони повністю або частково знищили 200 сіл, зруйнували 21 167 житлових будинків. Було зруйновано господарства всіх 529 колгоспів, забрано в Німеччину понад 21 тис. коней, 7 тис. корів, 5,5 тис. свиней, близько 5 тис. овець і кіз, розграбовано сільськогосподарський інвентар. У населення окупанти пограбували 22 780 коней, близько 32 тис. корів, 1155 тис. цнт зерна тощо[4].

З особливою жорстокістю фашисти руйнували все, що було надбанням радянської соціалістичної культури. Вони знищили або пограбували 38 лікарень, 565 шкіл,

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 2, спр. 12, арк. 15, 16.
[2] Радянська Тернопільщина, стор. 135.
[3] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 42, спр. 65, арк. 48.
[4] Там же, оп. 2, спр. 13, арк. 26, 118.

Герої Радянського Союзу уродженці Тернопільщини:

Ю. С. Гюбнер

І. І. Дворський

А. Т. Кживонь

всі бібліотеки з фондом книжок 540 тис. примірників, зруйнували 211 культурно-освітніх закладів, 3 музеї[1].

Кінець фашистської неволі настав у березні 1944 року, коли героїчна Червона Армія, визволивши Правобережну Україну, вступила на територію області. В липні війська 1-го Українського фронту повністю визволили її від гітлерівських окупантів.

У боях за міста і села Тернопільщини відзначилися тисячі солдатів і офіцерів, синів великого російського та інших народів Радянського Союзу. Успішно керували бойовими операціями відомі радянські воєначальники А. А. Гречко, М. Г. Каманін, С. Я. Красовський, П. А. Курочкін, Д. Д. Лелюшенко, І. І. Людников, П. П. Полубояров, П. С. Рибалко, І. Д. Черняховський, М. Ю. Катуков, А. Х. Бабаджанян та інші. За героїзм, виявлений у боях за визволення Тернопільщини, 12 командирів та бійців Червоної Армії удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу. Серед них сини російського народу Б. К. Кошечкін, Г. В. Танцоров, М. Г. Пігорєв, В. Г. Кочеров, А. П. Живов, О. П. Синицин, С. Ф. Сингаєвський, українського — М. Г. Карпенко, І. В. Лавроненко, С. Я. Устименко, І. Х. Календюк, татарського — В. О. Чалдаєв[2].

Воїни Червоної Армії уродженці Тернопільщини С. М. Кошель, А. Т. Кживонь, І. І. Дворський та Ю. С. Гюбнер одержали високе звання Героя Радянського Союзу на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Трудящі Тернопільщини свято шанують пам'ять про тих, хто віддав своє життя за визволення Батьківщини від фашистських загарбників. Імена героїв присвоєно установам, вулицям, школам, піонерським загонам. Підгаєцьке профтехучилище названо ім'ям Героя Радянського Союзу Я. М. Топоркова, іменами Г. В. Танцорова, М. Г. Карпенка, А. П. Живова, І. Ф. Бугайченка, М. П. Кучеренка, О. П. Максименка названо вулиці міста Тернополя.

В облдержархіві, обласному державному краєзнавчому музеї та в шкільних і народних музеях зібрано багато документів, спогадів про героїчні подвиги радянських воїнів під час визволення Тернопільщини. Біля пам'ятників і стендів, присвячених героям Великої Вітчизняної війни, відбувається прийом школярів до лав жовтенят, піонерів, до комсомолу, тут юнь зустрічається з тими, хто відзначився в бою й труді.

Жителі міст і сіл з великою любов'ю доглядають 15 могил, де поховані Герої Радянського Союзу, і 101 братську могилу. На честь воїнів, які полягли в боях на території Тернопільщини, в області споруджено 324 пам'ятники та обеліски, відкрито понад 600 кімнат бойової слави.

Населення міст і сіл з величезною радістю вітало своїх визволителів і всіляко допомагало радянським військам. Між трудящими області і воїнами Червоної Армії

---

[1] Радянська Тернопільщина, стор. 127, 128.
[2] Там же, стор. 6.

С. М. Кошель.

зав'язалась міцна дружба. За допомогою жителів Збаража в місті було відкрито військовий госпіталь. Під ворожими кулями жителі Тернополя доставляли бійцям воду, харчі. Велику допомогу подавали населенню і військові частини. Під час весняних польових робіт 1944 року вони засіяли хліборобам 9626 га землі, передали їм 1327 коней[1].

Комуністична партія і Радянський уряд ще в ході війни приділяли велику увагу відбудові народного господарства в західних областях УРСР. Раднарком УРСР і ЦК КП(б)У прийняли спеціальну постанову «Про заходи по відбудові та дальшому розвитку господарства у Львівській, Станіславській, Дрогобицькій, Тернопільській, Ровенській, Волинській і Чернівецькій областях УРСР на 1945 рік». Постанова яскраво свідчила про взятий партією курс на ліквідацію успадкованої від минулого економічної відсталості західних областей Української РСР. Ставилося завдання розпочати соціалістичну індустріалізацію краю, використовуючи місцеві ресурси та наявний резерв робочої сили. Величезну допомогу подали держава, трудящі братніх республік. На відбудову народного господарства області лише 1944 року виділялося близько 65 млн. крб., 15 тис. кубометрів ділової деревини, багато цегли, черепиці, вапна та інших будівельних матеріалів.

Промисловість відроджувалася швидкими темпами. На кінець 1944 року почали діяти 51 спиртозавод, 26 маслозаводів, кілька підприємств будівельних матеріалів, які випустили продукції на 8,5 млн. крб.[2]. У 1945 році на Тернопільщині почалося будівництво 5 промислових підприємств. З цією метою виділялися значні асигнування, а також обладнання, сировина, матеріали. Так, облспиртотрест одержав для придбання обладнання 2745 тис. крб. та на будівництво — 3150 тис. крб.; облмісцевпром — відповідно 694 тис. і 2,3 млн. крб. До Монастириськ, на тютюнову фабрику, того року надійшло з РРФСР 54 різні верстати. Партія та уряд подали допомогу кадрами. На роботу до Тернопільщини прибуло понад 500 партійних, радянських і господарських працівників[3].

Великі кошти призначалися для відбудови житлово-комунального господарства, медичних закладів та інших соціально-культурних об'єктів. Тільки в 1944 році з цією метою асигновано понад 8 млн. крб. Приділялась увага розвитку охорони здоров'я трудящих. На початку 1945 року в області вже працювало 44 лікарні на 1700 ліжок, 116 поліклінік, 127 фельдшерсько-акушерських пунктів, 20 санепідстанцій тощо[4].

Після визволення області від німецько-фашистських загарбників вже 1944 року на розвиток шкільної справи витрачено 17 млн. крб. У 1944/45 навчальному році відчинили двері 1099 шкіл, які відвідувало 166 286 учнів[5]. В 1945 році в школах області приступило до роботи 285 учителів, направлених із східних областей.

Центральна частина Тернополя, зруйнована гітлерівцями. 1944 р.

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 3 спр. 19, арк. 14, 15.

[2] Тернопільський облдержархів, ф. Р-1833, оп. 1, спр. 108, арк. 9—15.

[3] Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (далі — ЦДАЖР УРСР), ф. 2, оп. 7, спр. 1828, арк. 83—86; ф. 337, оп. 3, спр. 37, арк. 189, 190.

[4] Там же, ф. 2, оп.7, спр. 1834, арк. 210, 211.

[5] М. М. Грищенко. Народна освіта в західних областях Української РСР. К., 1960, стор. 59.

За рік після визволення повністю відновили й значно розширили роботу культурно-освітні заклади. Ще в 1944 році почали діяти Тернопільський державний український драматичний театр, обласна державна хорова капела, відновили діяльність будинки культури, клуби, бібліотеки, хати-читальні. Бібліотеки Тернопільської області одержали 150 тис. томів книжкового фонду. 1945 року в область прибуло 45 пересувних, 10 стаціонарних кіноустановок, а також устаткування для 32 електростанцій, 26 радіовузлів та 19 районних друкарень[1].

У роки першої післявоєнної п'ятирічки багато зроблено для дальшого розвитку промисловості. Передбачалося до кінця 1950 року за рахунок реконструкції існуючих та будівництва нових підприємств, механізації окремих процесів виробництва та підвищення продуктивності праці збільшити випуск валової продукції на 48 проц.[2]. З цим завданням трудящі області успішно справились. На кінець 1950 року в області вже працювало понад тисячу підприємств державної промисловості, промислової споживчої кооперації, на яких було зайнято 85 200 робітників, інженерно-технічних працівників і службовців, тобто в 6,8 раза більше, ніж у 1940 році. В області більш як удвоє зросла енергетична база, а виробництво електроенергії потроїлось[3].

Промисловий розвиток області був тісно пов'язаний із сільським господарством. Переважна кількість підприємств призначалася для переробки сільськогосподарської продукції. На початку 1947 року в області вже діяли цукрозавод «Поділля», 14 ферментаційних заводів, 51 спиртозавод, 26 маслозаводів, Кременецька ватна фабрика, м'ясокомбінат, крохмальний завод. У підпорядкуванні місцевої промисловості було 9 заводів будівельних матеріалів, 38 райпромкомбінатів, обозний завод, 2 ливарно-механічні заводи. Крім того, в області працювало 4 швейно-взуттєві фабрики, 9 торфопідприємств, 71 промислова артіль[4].

Активно включилося в роботу, спрямовану на ліквідацію наслідків ворожої окупації, селянство. До кінця 1945 року 108 939 селянським господарствам Радянська держава повернула 147 958 га землі, яку відібрали у них фашистські загарбники[5]. На кінець 1944 року в області відновили діяльність 35 сільгоспартілей, в яких об'єдналося 1177 селянських господарств. Більшість молодих колгоспів організовано провела осінню сівбу, заклавши міцну основу під урожай 1945 року. Створювалися земельні громади, виникали супряги, завдяки яким біднота й батраки позбавлялись куркульської кабали, переконувались у перевагах колективної праці. На 1 червня 1945 року в області налічувалося 998 земельних громад. За рік вони організували близько 55 тис. супряг, які допомогли 65 тис. селянських господарств обробити понад 100 тис. га землі.

На відбудову сільського господарства області держава асигнувала понад 14 млн. крб. Крім того, на будівництво житла та для придбання худоби, коней, реманенту селянам було надано 3825 тис. крб. довгострокового кредиту, видано 18 500 цнт насіннєвої позики[6].

Велику допомогу надав уряд і сім'ям, що переселилися з Польської Народної Республіки. До кінця 1945 року 12 770 переселенців одержали від держави 41 363 га землі та 10,5 млн. крб. грошима. Кожна переселенська сім'я одержала позику в розмірі 5 тис. крб. строком на 5 років.

Відродження зруйнованого господарства проходило в умовах жорстокої класової боротьби. Українські буржуазно-націоналістичні банди, спираючись на куркульство, намагалися зірвати мирне соціалістичне будівництво. Вони залякували

---

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 30, арк. 34, 35.

[2] Тернопільський облдержархів, ф. Р-1833, оп. 2, спр. 56, арк. 11, 22—24.

[3] Народне господарство Тернопільської області. Статистичний збірник. Тернопіль, 1957, стор. 29, 219.

[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 73, спр. 439, арк. 4.

[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 1834, арк. 207.

[6] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 122, арк. 8.

населення, поширювали різні вигадки, вдавалися до диверсій, терору. Свою підривну діяльність вороги спрямовували насамперед проти колгоспного будівництва. Бандити підпалювали колгоспні будівлі, скирти хліба, жорстоко розправлялися з сільськими активістами, радянськими й партійними працівниками. В селах Літовищі й Антонівці Шумського району вони спалили школи, клуби, у селі Косові Чортківського району — господарські будівлі артілі, внаслідок чого згоріло 10 корів, 8 коней, 7 овець; у селі Товстобабах (тепер с. Високе) Монастириського району — школу і 106 селянських хат. Під час пожежі загинуло 52 жителі, в т. ч. жінки й діти.

Трудящі області на власному досвіді переконувалися, що буржуазні націоналісти — люті вороги, і вели рішучу боротьбу проти їхніх банд. В селах були організовані загони самооборони, які охороняли мирну працю селян, захищали їх від бандитських наскоків. Вже на початку 1945 року з активною підтримкою трудящих мас було розгромлено кілька банд, а обмануті оунівцями люди, які перебували в бандах, почали з'являтися з повинною до радянських органів.

Учасники першої обласної наради селян, яка відбулася в грудні 1944 року, на весь голос заявили про відданість селянства Тернопільщини Комуністичній партії і Радянській державі, про свою ненависть до українських буржуазних націоналістів. «Це вони, мерзенні зрадники своєї Батьківщини,— писали у зверненні до всіх селян учасники наради,— ... намагаються перешкодити народові мирно жити, відбудовувати своє господарство, відновлювати радянські закони, що оберігають нашу свободу і незалежність,... ці підлі агенти німецького фашизму приховують від народу правду про те, що вони мають намір підкорити українські землі й український народ німецьким поневолювачам. Вони розуміють «незалежність» України як відрив її від нашого брата — російського народу та інших народів Радянського Союзу»[1].

Бандитський терор був тісно пов'язаний з антирадянськими діями куркульства — соціальної бази українського буржуазного націоналізму. Куркулі відмовлялися засівати поля, здавати державі обов'язкові поставки, водночас всіляко підтримували оунівців. Передовики сільського господарства області, які зібралися в березні 1945 року, писали: «Глитаї мріють про повернення свого панування над бідняками й середняками. Не вийде! Рідна наша Радянська влада не дозволить глумитись над чесними трудівниками. Вона дала нам землю, допомагає машинами, всебічно сприяє селянам, які вирішили господарювати спільно»[2]. В наступні роки, в ході успішного завершення колективізації, куркульство було ліквідоване остаточно.

На кінець 1947 року в області налічувалось 312 колгоспів, які об'єднували 21 319 бідняцько-середняцьких господарств[3]. Із 963 сіл області 253 стали селами суцільної колективізації. Великих успіхів у цьому досягнуто і в наступні три роки. На 1 липня 1949 року колективні господарства вже об'єднали понад половину селянських дворів, а через рік в області завершилася суцільна колективізація сільського господарства — 1195 колгоспів об'єднали близько 250 тис. бідняцько-середняцьких (99,4 проц.) господарств.

Перемога нових, соціалістичних відносин на селі, залучення до громадського виробництва переважної частини селянства означали велике торжество ленінського кооперативного плану, торжество політики Комуністичної партії. З утвердженням колгоспного ладу основним і невідкладним завданням партійних організацій стало організаційно-господарське й політичне зміцнення колгоспів, перетворення їх на великі високопродуктивні господарства. За ініціативою партійних організацій і колгоспників 1950 року було здійснено укрупнення колгоспів. На кінець року замість 1195 артілей працювало 986 господарств[4]. За цих умов особливо гостро постало питання про добір, підготовку й правильну розстановку колгоспних кадрів. На посади голів колгоспів райкоми партії рекомендували досвідчених керівників, спеціалі-

---

[1] Радянська Тернопільщина, стор. 167.
[2] Історія селянства Української РСР, т. 2. К., 1967, стор. 381, 382.
[3] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 5, спр. 2576, арк. 13, 14.
[4] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 13, спр. 139, арк. 22.

стів сільського господарства. Спираючись на досвід колгоспного будівництва у східних областях республіки й підтримку ЦК КП(б)У та уряду Української РСР, вони разом з правліннями артілей, зміцнювали трудову дисципліну, краще організовували роботу колгоспників. У розв'язанні всіх цих питань позитивну роль відіграли політвідділи при машинно-тракторних станціях, які діяли протягом 1950—1953 років.

Здійснення колективізації сільського господарства та організаційно-господарське зміцнення колгоспів стало можливим завдяки великій матеріально-технічній та фінансовій допомозі Радянської держави. Колгоспи області лише в 1947 році одержали 6900 тонн мінеральних добрив і понад 30 тис. цнт сортового насіння. Колгоспам і селянським господарствам було надано сільськогосподарського інвентаря та будівельних матеріалів на суму понад 6 млн. карбованців[1].

Авангардну роль у відбудові й розвитку промисловості та сільського господарства відіграли первинні партійні й комсомольські організації. На кінець 1948 року в області налічувалось 589 первинних партійних організацій[2]. Обком КП(б)У послав на постійну роботу на село багато комуністів і комсомольців. На початку 1948 року безпосередньо в МТС і колгоспах працювало 308 комуністів[3]. Обком і райкоми партії провадили велику роботу, створюючи нові і зміцнюючи вже існуючі первинні партійні організації МТС і колгоспів. Тільки 1950 року створено 90 нових організацій[4]. Комсомольські організації працювали в 671 артілі. За активною участю комсомольців лише в 1948 році було створено 38 колгоспів.

Заходи, здійснені партійними організаціями і Радами депутатів трудящих, сприяли піднесенню колгоспного виробництва. У 1950 році в колгоспах області посівні площі збільшилися порівняно з 1949 роком на 18,3 тис. га, в 2 рази розширились посіви цукрових буряків, озимої пшениці. Краще, ніж у попередні роки, були доглянуті посіви. Високі врожаї зернових і технічних культур виростили колгоспи Гримайлівського, Козівського, Скалатського, Підволочиського та інших районів. Підвищилась продуктивність громадського тваринництва. Надій молока зріс проти 1949 року на 37 проц., було одержано значно більший приплід худоби.

За роки четвертої п'ятирічки широко розгорнулось житлове будівництво. З бюджетів місцевих Рад на нього було витрачено близько 10 млн. крб., у селах споруджено 19 850 індивідуальних будинків[5]. Зросла також торговельна мережа області. На кінець 1950 року Тернопільщина мала 2066 підприємств роздрібної державної і кооперативної торгівлі, 376 підприємств громадського харчування.

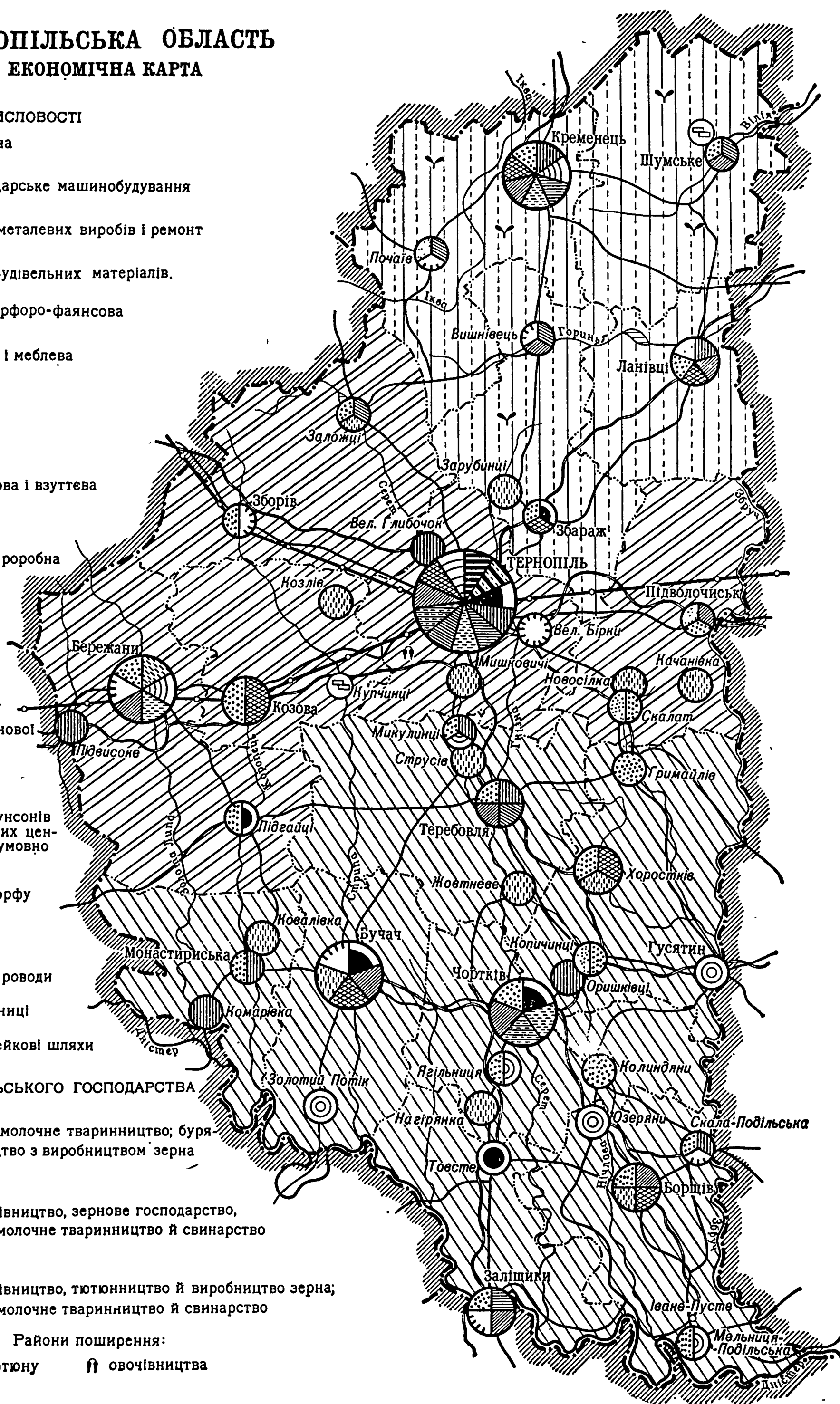
Більшало лікувальних і оздоровчих закладів. На кінець 1950 року в області діяло 102 лікарні, які мали 3400 ліжок. Працювало також близько 200 фельдшерських пунктів, 85 жіночих і дитячих консультацій, 6 санаторіїв, 2 будинки відпочинку. Населення обслуговували 683 лікарі і 2600 працівників з середньою медичною освітою[6].

Протягом 1946—1950 років в області успішно здійснювалося загальне семирічне навчання в селах і десятирічне в містах. У 1949/50 навчальному році працювало 1143 школи, в т. ч. 477 семирічних і 69 середніх. Щороку зростали витрати на розвиток народної освіти. Лише в 1950 році держава асигнувала 145,5 млн. крб.[7]. У 1950/51 навчальному році на Тернопільщині працювали Кременецький учительський інститут, 11 технікумів та інших середніх спеціальних навчальних закладів, де навчалося 5350 студентів і учнів[8]. Велика культурно-освітня робота провадилась у 1086 будинках культури й клубах та 1705 бібліотеках.

---

[1] Історія селянства Української РСР, т. 2, стор. 399.
[2] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 18, спр. 166—168.
[3] Там же, ф. 1, оп. 1, спр. 1, арк. 40
[4] Історія селянства Української РСР, т. 2, стор. 404.
[5] Тернопільський облдержархів, ф. Р-1833, оп. 2, спр. 261, арк. 5, 6.
[6] Народне господарство Тернопільської області. Статистичний збірник. Тернопіль, 1967, стор. 121—123, 136, 137, 139, 183, 186.
[7] О. П. Кондратюк. Трудящі Тернопільщини в боротьбі за школу для народу, стор. 34.
[8] Народне господарство Тернопільської області, 1967, стор. 171.

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ
ЕКОНОМІЧНА КАРТА

ҐАЛУЗІ ПРОМИСЛОВОСТІ

- Електротехнічна
- Сільськогосподарське машинобудування
- Виготовлення металевих виробів і ремонт
- Виробництво будівельних матеріалів.
- Склоробна і фарфоро-фаянсова
- Деревообробна і меблева
- Текстильна
- Швейна
- Шкіряна, хутрова і взуттєва
- М'ясна
- Маслоробна; сироробна й молочна
- Цукрова
- Спиртова
- Консервна та овочесушильна
- Інші галузі харчової промисловості
- Різна

Примітка. Розміри пунсонів промислових центрів дано умовно

- Видобування торфу

- Газопроводи
- Залізниці
- Безрейкові шляхи

СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

- М'ясо-молочне тваринництво; буряківництво з виробництвом зерна
- Буряківництво, зернове господарство, м'ясо-молочне тваринництво й свинарство
- Буряківництво, тютюнництво й виробництво зерна; м'ясо-молочне тваринництво й свинарство

Райони поширення:

- тютюну
- овочівництва

Успішно виконавши завдання четвертої п'ятирічки, трудящі області зробили важливий крок уперед на шляху подолання економічної відсталості, створили міцну основу для розв'язання нових відповідальних завдань, поставлених Комуністичною партією і Радянським урядом перед працівниками промисловості й сільського господарства області в наступні роки.

Дальше зростання народного господарства області в період розвинутого соціалізму відбувалося за рахунок будівництва нових підприємств і реконструкції та розширення на новій технічній основі діючих. Виникли галузі промисловості, яких раніше Тернопільщина не знала: машинобудівна, металообробна, газова, хімічна, енергетична та інші. Так, у 1965, останньому році семирічки, енергетичній і паливній галузям у загальному обсязі промисловості області належало 11,1 проц., машинобудівній і металообробній — 9,4 проц.[1]. У 50-х роках стали до ладу заводи: машинобудівний, «Електроарматура», авторемонтний у Тернополі, холодного асфальту у Великому Глибочку і Скалі-Подільській, цукрові — в Бучачі, Хоросткові, Ланівцях, плодоовочевий консервно-сушильний завод у Почаєві, маслоробний у Копичинцях та багато інших. Значні зміни сталися в розміщенні продуктивних сил. Нові підприємства споруджували насамперед там, де були відповідна сировинна база і необхідний резерв робочих рук. У наступні роки були введені в дію Бережанський склозавод, Бучацький і Хоростківський кукурудзокалібрувальні заводи, Борщівський цукровий завод, Кременецький комбікормовий завод, Вишнівецька галантерейна фабрика, Козівська фабрика спортивного інвентаря, Чортківський м'ясокомбінат, Тернопільський фарфоровий завод, Бережанська макаронна фабрика, Бучацький плодоконсервний завод, Кременецький цукровий завод, Чортківський сирзавод, Тернопільський бавовняно-прядильний комбінат, Лановецький молочний завод, Збаразький цукровий завод, Тернопільський комбайновий завод та інші. Державні асигнування на розвиток промисловості області зростали з року в рік. Якщо протягом четвертої п'ятирічки обсяг капіталовкладень становив 34 млн. крб., то лише в 1970 році вони досягли майже 100 млн. карбованців.

Для відбудови й розвитку промисловості багато значила братерська допомога всіх народів СРСР, особливо — великого російського народу. Лише за роки семирічки до області надійшло близько 250 тис. тонн різного обладнання й машин. Бавовняно-прядильний комбінат обладнаний нині прядильними верстатами, виготовленими в Пензі й Ташкенті, різними машинами і автоматичними ткацькими верстатами, які прибули з РРФСР, мотальними й пухозбиральними машинами, зробленим в Латвії і Таджикистані. Основну сировину — бавовняне волокно — комбінат одержує з Узбецької, Таджицької, Туркменської й Азербайджанської республік. На головному підприємстві промислово-виробничого об'єднання «Ватра» працюють найсучасніші верстати, виготовлені руками російських, молдавських, грузинських, вірменських, литовських, узбецьких і таджицьких робітників. Тернопільський комбайновий завод одержує верстати й обладнання з усіх братніх союзних республік.

Значні зміни сталися і в розвитку залізничного та автомобільного транспорту. До 1970 року Тернопільське відділення Львівської залізниці повністю переведено на тепловозну тягу, завдяки чому збільшилася її пропускна спроможність, прискорився оборот вагонів. Автобусні маршрути від Тернополя пролягли в Київ, Одесу, Кишинів, Брест, Житомир, Вінницю, всі обласні центри західних областей Української РСР та в усі районні центри. Велику роль відіграє авіатранспорт. Авіалінії з'єднують

Весняне підживлення озимини в колгоспі «Дружба», с. Потутори Бережанського району. 1965 р.

[1] Народне господарство Тернопільської області, 1967, стор. 16.

Механізоване збирання картоплі в колгоспі ім. Шевченка, с. Синява Збаразького району. 1970 р.

обласний центр з Москвою, Києвом та столицями союзних республік, а також з найвіддаленішими райцентрами області.

На підприємствах і транспорті широко розгорнулося соціалістичне змагання. Зокрема, робітники, інженерно-технічні працівники і службовці Тернопільської швейної фабрики одними з перших не лише в області, а й серед підприємств легкої промисловості України виборoли звання колективу комуністичної праці.

За успіхи у виконанні завдань восьмого п'ятирічного плану в розвитку промисловості, транспорту й сільського господарства орденами й медалями Союзу РСР нагороджено 2898 чоловік. Високого звання Героя Соціалістичної Праці удостоєно машиніста тепловозного депо станції Тернопіль Є. Н. Федорченко, бригадира будівельників О. І. Шимкова; 109 чоловік удостоєні ордена Леніна та 168 — ордена Жовтневої Революції.

Важливим чинником у піднесенні сільського господарства також стало соціалістичне змагання. Партійні організації колгоспів, яких на кінець 1955 року було 232, дбали про те, щоб воно стало дійовим засобом комуністичного виховання трудівників села. Багато уваги приділялось правильному розв'язанню питання матеріальної заінтересованості колгоспників, зміцненню МТС і колгоспів кадрами спеціалістів, поліпшенню структури посівних площ, забезпеченню колгоспів і МТС керівними кадрами.

Усі ці заходи сприяли піднесенню сільськогосподарського виробництва. Значно зросли посіви таких культур, як озима пшениця, цукрові буряки. У 1965 році посівна площа під зерновими культурами становила 428,8 тис. га, у т. ч. під озимою пшеницею 230,7 тис. (проти 61,5 тис. га у 1950 році). Посівна площа цукрових буряків за ці роки зросла з 15,5 тис. до 106,4 тис. га. В 1965 році порівняно з 1950 роком урожайність зернових підвищилась на 10,4 цнт, цукрових буряків — на 91 цнт. Значні зрушення сталися в галузі тваринництва. Збільшилось поголів'я великої рогатої худоби, особливо корів (з 1950 по 1965 рік великої рогатої худоби стало більше у 13 разів, корів — у 32 рази). Помітно зросла продуктивність громадського тваринництва. Середньорічний надій на одну фуражну корову протягом 1950—1965 років підвищився з 978 до 2009 літрів. 1965 року електрифіковано 99,6 проц. колгоспних ферм. Колгоспи одержали 231,7 млн. крб. грошових прибутків проти 8,9 млн. у 1950 році. За цей же час неподільні фонди сільськогосподарських артілей зросли майже в 15 разів[1]. Збільшилися грошові доходи колгоспників, поліпшився їх добробут.

У колгоспах області множились лави передовиків, майстрів

Збирання цукрових буряків у колгоспі «Комуніст», с. Остап'є Підволочиського району. 1971 р.

[1] Народне господарство Тернопільської області, 1967, стор. 34, 38, 68, 81, 86, 99, 102.

Двічі Герой Соціалістичної Праці Є. О. Долинюк з казахськими колгоспницями на ділянці кукурудзи колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, с. Вигода Борщівського району. 1961 р.

високих урожаїв, досвідчених тваринників, механізаторів. Їх досягнення дістали високу оцінку Комуністичної партії і Радянського уряду. В 1958 році високого звання Героя Соціалістичної Праці були удостоєні сім передовиків, понад тисячу трудівників сільського господарства нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, а знатна ланкова з Борщівського району Є. О. Долинюк стала двічі Героєм Соціалістичної Праці.

Значними трудовими перемогами зустріли трудящі області 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Промисловість достроково виконала державний план випуску продукції. Понад план було випущено продукції на суму 13,8 млн. крб. Трудівники сільського господарства зібрали в 1967 році з кожного гектара посіву близько 27 цнт зернових, у т. ч. озимої пшениці — 30,7, цукрових буряків — 423, картоплі і овочів — 107 цнт з га. Колгоспи й радгоспи області виробили на сто гектарів сільськогосподарських угідь по 298 цнт молока і 69 цнт м'яса[1]. За високі показники, досягнуті в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня, області присуджено Червоний Прапор Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС, Перехідні Червоні Прапори ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР за перше місце у вирощуванні цукрових буряків і друге — у вирощуванні зернових культур. У ювілейному році область нагороджена пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС, який передано їй на вічне зберігання. Того ж року Тернопільщина удостоєна ордена Леніна. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 5 червня 1967 року про нагородження області викликав серед трудівників міст і сіл небувале піднесення. Адже ця висока нагорода була загальнонародним визнанням великого вкладу робітників, колгоспників, трудової інтелігенції у справу будівництва комунізму в нашій країні.

Вже давно зникли дрібні, одноосібні селянські господарства, основними знаряддями яких були рало, дерев'яна борона, драпак, ціп і решето. Нині в області налічується 395 колгоспів і 14 радгоспів. Це великі багатогалузеві, високомеханізовані господарства, на їх ланах працює 11 тис. тракторів, 7 тис. комбайнів, тисячі автомобілів. Рік у рік колгоспи і радгоспи нарощують свої енергетичні ресурси, все ширше застосовують електроенергію в усіх галузях виробництва. В центрі уваги партійних і радянських органів області стоять питання інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Здійснюється спеціалізація тваринництва — будівництво великих комплексів, перебудова й реконструкція існуючих ферм, оснащення їх новою технікою, переведення тваринництва на промислову основу. Так, в області діє 15 спецгоспів, в яких вирощується 11,5 тис. телиць. У 18 міжколгоспних комплексах щороку відгодовується близько 70 тис. голів великої рогатої худоби, в 33 господарствах — 200 тис. свиней. На виробництві яєць спеціалізується 30 колгоспів та 12 міжколгоспних ферм. 1972 року з загальної кількості виробленої в області тваринницької продукції на спеціалізовані господарства припало 42 проц. свинини і яловичини та 86 проц. яєць.

З розвитком економіки неухильно підвищується добробут і культурний рівень життя трудящих. За роки восьмої п'ятирічки значно зросли заробітна плата робітників і службовців та оплата праці колгоспників. Невпинно зростають реальна заробітна плата робітників і службовців та доходи колгоспників у роки дев'ятої п'ятирічки.

---

[1] Народне господарство Тернопільської області. Статистичний збірник. К., 1972, стор. 74, 75, 79, 81, 99, 100.

Щорік збільшуються масштаби житлового будівництва. Тільки за роки восьмої п'ятирічки в області споруджено 2218,7 тис. кв. метрів житла, в т. ч. за рахунок держави, підприємств і житлових кооперативів — 435,6 тис. кв. метрів та індивідуальним способом за рахунок державного кредиту — 1783,1 тис. кв. метрів. Протягом 1970 року в області введено в експлуатацію 455,6 тис. кв. метрів житла, в т. ч. за рахунок держави, підприємств і житлових кооперативів — 111,8 тис. кв. метрів. Індивідуальні забудовники спорудили в містах і селищах міського типу 65,9 тис. кв. метрів, у сільській місцевості — 277,9 тис. кв. метрів. Немає вже на Тернопільщині курних хат під солом'яною стріхою. Споруджувані будинки — це котеджі на три — чотири кімнати, з високими стелями, широкими вікнами, з мезоніном чи верандою, покриті бляхою або шифером. У 1970 році повністю завершена електрифікація міст і сіл області, а число газифікованих квартир у 1972 році досягало 24 тисяч.

Із зростанням реальної заробітної плати робітників і прибутків колгоспників помітно підвищилась їх купівельна спроможність. Про це свідчить роздрібний товарооборот державної і кооперативної торгівлі, який за роки восьмої п'ятирічки збільшився майже в півтора раза. Трудящі області стали більше купувати радіотоварів, меблів, мотоциклів, велосипедів, швейних машин, тканин, готового одягу.

Делегати XXIV з'їзду КПРС від Тернопільської обласної партійної організації. 1971 р.

Значний крок уперед зроблено в галузі охорони здоров'я. Зросла мережа лікувальних і профілактичних закладів, поліпшилося лікувально-профілактичне обслуговування населення. За рахунок будівництва нових лікарень, реконструкції та розширення старих кількість лікарняних ліжок проти 1960 року збільшилась на 4530 одиниць. На початок 1972 року в області діяло 957 лікувальних установ, у т. ч. 107 лікарень на 10 180 ліжок, 844 фельдшерсько-акушерські пункти, 6 санаторіїв. Охорону здоров'я трудящих здійснюють 2360 лікарів і 8400 працівників з середньою медичною освітою[1]. Серед працівників охорони здоров'я 19 заслужених лікарів УРСР.

Комуністична партія і Радянський уряд велику увагу приділяють розвитку освіти. За післявоєнні роки в області споруджено 285 початкових, восьмирічних та середніх шкіл на 65 820 місць, у т. ч. 9 шкіл-інтернатів. У 1972/73 навчальному році на Тернопільщині діяло 1022 загальноосвітні школи, з них 176 середніх, 436 восьмирічних, 404 початкові та 6 спеціальних. Їх відвідувало близько 195 тис. учнів. Молодь, яка працює, має змогу здобути середню освіту в школах робітничої і сільської молоді, яких в області 67, та в 16 заочних. В них налічується понад 20 тис. учнів. У школах працює 12 875 учителів, серед яких 34 удостоєні почесного звання заслуженого вчителя Української РСР.

Партійні організації області надають великого значення позашкільному вихованню дітей. В обласному і районних центрах є будинки піонерів, станції юних натуралістів, спортивні школи; у Бучачі працює художня школа. Дошкільне виховання здійснюється в 247 дитячих садках, де перебуває понад 17 тис. дітей.

Успішно розвивається й зміцнюється вища школа. В області діють фінансово-економічний, медичний, педагогічний інститути та філіал Львівського політехнічного

[1] Народне господарство Української РСР в 1971 році. К., 1972, стор. 486, 488.

інституту. У вересні 1972 року до навчання приступило 10 434 студенти (5920 — на стаціонарному відділенні, 3816 — заочному і 698 на вечірньому). У вузах працюють 630 викладачів, із них 24 доктори наук, професори і 235 кандидатів наук, доцентів. У 17 середніх спеціальних навчальних закладах вчиться 12 870 учнів (з них 8865 стаціонарно). Крім того, в області є 17 професійно-технічних училищ.

За післявоєнні роки значно розширилась мережа культурно-освітніх закладів. В області працюють 1023 клубні установи, 977 масових бібліотек[1], 45 кінотеатрів. Вони провадять культурно-освітню роботу серед трудящих, влаштовують вечори, лекції, доповіді, виступи гуртків художньої самодіяльності. Їм належить провідне місце у впроваджуванні в життя нових радянських обрядів і звичаїв — вечорів трудової слави, вшанування ветеранів праці, свят пісень, комсомольських весіль тощо.

У 1971 році при будинках культури і клубах працювало 5 тис. колективів художньої самодіяльності. Серед них чимало таких, які за своєю виконавською майстерністю наближаються до рівня професійних. Почесного звання народних удостоєно 32 самодіяльні колективи[2], в т. ч. Чортківський, Заліщицький, Шумський, Кременецький самодіяльні театри, Мельнице-Подільський оркестр українських народних інструментів, Струсівська капела бандуристів, лемківський хор села Лошнева Теребовлянського району, Добровлянський хор, Заліщицька чоловіча хорова капела, Чортківський ансамбль танцю. У березні 1973 року відбувся звіт майстрів мистецтв та художніх колективів Тернопільщини перед трудящими міста-героя Києва, присвячений 50-річчю утворення СРСР. За підсумками республіканського фестивалю, присвяченого 50-річчю утворення СРСР, 7 колективів удостоєно звання народних, 18 — відзначено золотими, 22 — срібними і 42 — бронзовими медалями.

На Тернопільщині видається 2 обласні, 16 районних і 5 багатотиражних газет, тираж яких досягнув близько 350 тис. примірників.

При редакції обласної газети «Вільне життя» з 1957 року працює літературне об'єднання, в роботі якого беруть участь понад 50 молодих поетів, прозаїків, драматургів, критиків. Тут, в об'єднанні, починали свою творчу діяльність члени Спілки письменників України В. З. Гжицький, Р. М. Лубківський, В. І. Фольварочний. Уродженцями області є українські письменники І. О. Блажкевич та М. М. Тарновський.

Партійні, комсомольські та профспілкові організації області приділяють багато уваги розвитку фізкультури і спорту, якими займається кожен четвертий житель. Працює 1449 низових фізкультурних колективів, є 19 стадіонів, 260 комплексних спортивних майданчиків, 110 гімнастичних залів.

В усіх великих соціалістичних перетвореннях, які відбулися на Тернопільщині за післявоєнний час, величезна заслуга обласної партійної організації, яка налічує понад 36 тис. комуністів, об'єднаних у 1497 первинних партійних організаціях. У різний час обласну партійну організацію очолювали І. Д. Компанець, В. М. Дружинін, І. І. Профатілов, Г. І. Шевчук. З 1968 року першим секретарем Тернопільського обкому КП України працює І. М. Ярковий.

Обласна партійна організація постійно дбає про дальший розвиток ленінських принципів і організаційних форм управління народним господарством, дальше удосконалення радянської соціалістичної демократії шляхом підвищення ролі Рад, які здійснюють державне керівництво комуністичним будівництвом. У 1973 році до складу обласної Ради депутатів трудящих обрано близько 120 чоловік. Ради

Самодіяльний народний хор, с. Добрівляни Заліщицького району. 1969 р.

---

[1] Народне господарство Української РСР в 1971 році, стор. 475, 477.

[2] «Робітнича газета», 18 квітня 1972 р.

зміцнюють зв'язки з масами за допомогою постійних комісій, в яких бере участь 35 тис. активістів.

Активну роботу щодо залучення широких мас до участі в громадському житті області беруть масові добровільні організації, товариства, спілки. Найбільш масовими є профспілки, які на початок 1972 року об'єднували майже 250 тис. чоловік.

Надійним помічником комуністів області виступає обласна комсомольська організація, що на початок 1973 року об'єднувала понад 141 тис. юнаків та дівчат. Комсомольські організації, яких в області 2030, провадять велику організаторську й виховну роботу серед молоді, мобілізують її на успішне виконання народногосподарських завдань.

Вшанування передових колгоспників на обласному святі тваринника у м. Тернополі. 1971 р.

Широку діяльність розгорнули серед трудящих обласне й районні відділення Українського товариства охорони пам'ятників історії і культури і такі масові громадські організації, як обласна організація ДТСААФ, організація товариства Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Велику виховну роботу ведуть обласні організації товариства охорони природи та «Знання».

Разом з усім радянським народом надзбручанці піднесено, радісно відзначили славне п'ятдесятиріччя Союзу вільних, рівноправних республік. У дні підготовки до всенародного свята в містах і селах області розгорнулося передювілейне соціалістичне змагання за дострокове виконання планів і зобов'язань другого року п'ятирічки, сотні робітничих колективів виборювали звання ім. 50-річчя СРСР. У Тернополі відбулося свято мистецтв, у якому взяли участь гості з Пензи, Білорусії, Молдавії, а також Болгарії. В містах і селах області провадилися лекції з питань ленінської національної політики, організовувалися тематичні вечори, книжкові виставки, демонстрації кінофільмів про життя братніх народів. Урочисті збори і сесії, що проходили в грудні 1972 року на підприємствах та будовах, у колгоспах і радгоспах, в установах і навчальних закладах, районних і обласному центрі, перетворилися на яскраву демонстрацію єдності і відданості радянських людей справі Комуністичної партії і Радянської влади, торжества дружби народів. Учасники зборів і сесій зверталися з палкими словами привіту й подяки до рідної Комуністичної партії, що дала колишнім біднякам і наймитам справжнє щастя.

На урочистому засіданні обкому й міськкому КП України, обласної і міської Рад депутатів трудящих 9 грудня 1972 року наводились яскраві цифри і факти, що переконливо показують величезні здобутки, досягнуті за роки Радянської влади.

Обсяг промислової продукції порівняно з 1940 роком зріс більш як у 15 разів. В області діє понад триста промислових підприємств, де трудиться 220 тис. робітників, інженерів і техніків. До золотого ювілею Союзу РСР промислові підприємства області достроково виконали план виробництва й реалізації продукції, обсяг якої порівняно з 1971 роком збільшився на 7 проц.[1]. Продуктивність праці в промисловості тільки за два роки дев'ятої п'ятирічки зросла на 14,4 проц. У січні 1973 року видав свою першу продукцію первісток великого сільськогосподарського машинобудування на Тернопільщині — комбайновий завод, гігантські цехи якого виростають на місті колишнього заводу «Бурякокомбайн». Він випускатиме шестирядні самохідні бурякозбиральні комбайни, які працюватимуть у комплексі з гичкозбиральними машинами. Тернопільський комбайновий завод — ударний пусковий об'єкт третього, вирішального року 9-ї п'ятирічки.

[1] Газ. «Вільне життя», 10 лютого 1973 р.

Хлібороби області зібрали в 1972році по 27,9 цнт зернових з га, по 454 цнт цукрових буряків, по 123 — картоплі, на 100 га сільськогосподарських угідь виробили по 374 цнт молока і по 97,4 цнт м'яса[1]. Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили здобутки учасників ювілейного соціалістичного змагання. За вирощення високих урожаїв цукрових буряків області вручено перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС, а за одержання високих врожаїв і збільшення виробництва зерна — перехідний Червоний прапор ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР. Вісім колективів нагороджено Ювілейними Почесними знаками Центрального Комітету КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС, п'ять — Ювілейними Почесними грамотами ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради. За успіхи, досягнуті в збільшенні виробництва й продажу державі зерна, цукрових буряків та інших продуктів землеробства, і виявлену трудову доблесть на збиранні врожаю 1399 передовиків сільського господарства нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, в т. ч. орденом Леніна — 41. Всього за післявоєнний час орденами і медалями Союзу РСР нагороджено 5708 передовиків сільського господарства.

Розквітли, невпізнанно змінилися за Радянської влади міста й села Тернопільщини. Відійшло в минуле західноукраїнське село тих гірких часів, коли в більшості хат, як писав Т. Бордуляк, «...хліба не було ні шматочка, а в коморі ні пучки муки, ні одної крупочки, ні одного пшонця»[2]. Нині більшість сіл області перебудована. Так, у селі Кам'янках Підволочиського району замість старих осель під солом'яними стріхами споруджено чудові сучасні будинки, в яких є центральне опалення, газ, водопровід. У центрі розмістилися торговельний комплекс, дитячий комбінат, будинок культури із залом на 500 місць, середня школа. Квітучим стало село Великий Ходачків, сумну долю якого колись відобразив у своїх творах Тимофій Бордуляк. У красивих, добротних будинках з каменю і цегли живуть сини, онуки і правнуки безіменного господаря самотньої хатини, над якою жалібно клекотали лелеки, що повернулися з вирію. Заможне, щасливе життя прийшло до жителів Великого Ходачкова. Сума заощаджень 506 вкладників сільської ощадкаси перевищила 280 тис. крб. У селі виросли нові вулиці — Сонячна, Тернопільська, ім. Карпенка. Завершено газифікацію, протяжність газопроводу в селі — 11 км. Нещодавно побував у своєму рідному селі Жеребках (Підволочиського району) Г. Верещак, нині житель Канади, який сорок років тому емігрував з України. Те, що він побачив, вразило й здивувало його: «Багато нових хатів у селі... всюди квіти. Де вгощали мене родичі, їх столи заставлені їжею, достойною, щоб нею накрити столи найкращих ресторанів світу. Прекрасна худоба в колгоспі, а також будівлі. На моє запитання родичам, чи хотіли б вони взяти землю і господарювати одноосібно, жоден з них не дав ствердної відповіді. Я переконався, що колективне господарство перемогло остаточно... Розвиток моїх ровесників і їх дітей в культурі і науці найбільше порадував мене».

Зустріч болгарської делегації з трудящими с. Коропця Монастирського району. 1971 р.

В. І. Шимчишин — син українського робітничого поета І. Шимчишина, який у 1928 році виїхав за океан із Борщівського району, побувавши на Україні, писав: «Від свого батька багато чув про знедолену в минулому Україну. А ось тепер на власні очі побачив прекрасні міста і села, заводи і фабрики, чудові театри й палаци культури, вузи і школи, пам'ятники й музеї. З радістю розповім своїм рідним і знайомим про все бачене».

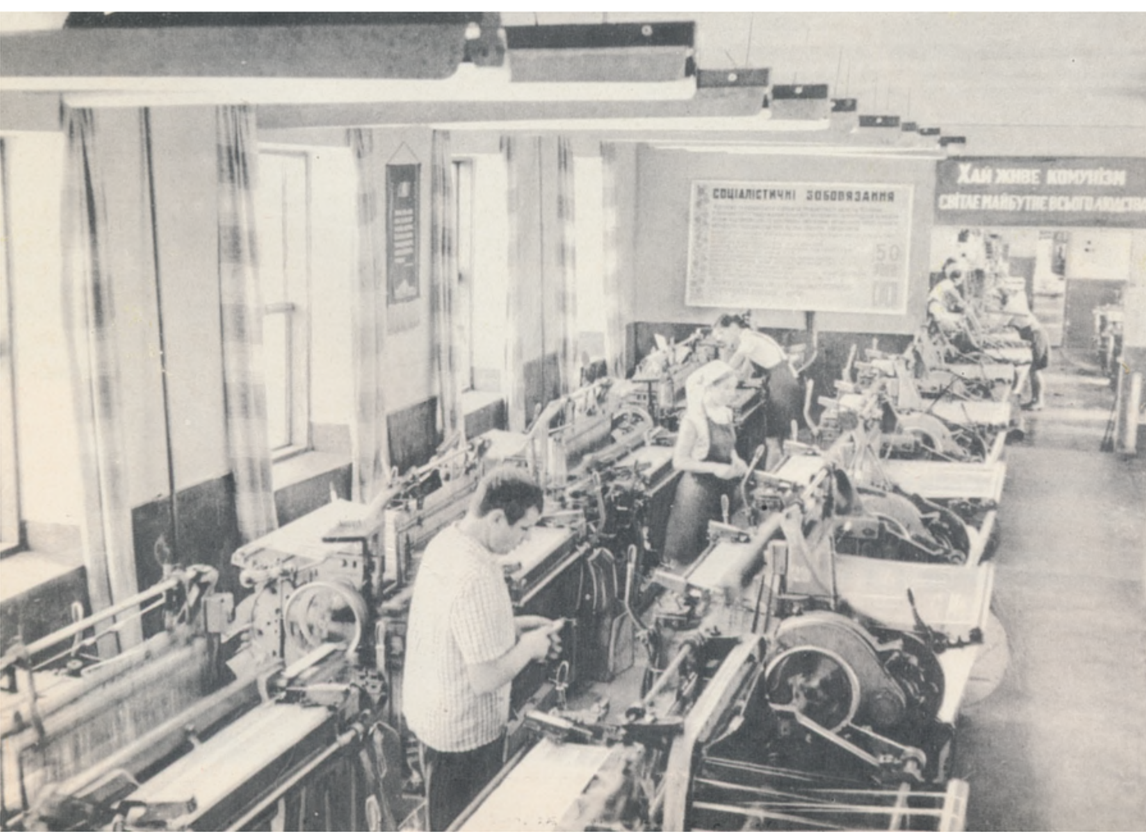
Життя кожної робітничої і колгоспної сім'ї Тернопільщини — яскраве свідчення

[1] Газ. «Вільне життя», 26 січня 1973 р.
[2] Т. Бордуляк. Твори, стор. 170.

На Тернопільському бавовняному комбінаті. 1972 р.

Бурякопереробний цех Кременецького цукрозаводу. 1972 р.

Один з цехів текстильно-галантерейної фабрики в Заліщиках. 1972 р.

Вклейка надрукована на Книжковій фабриці «Комуніст»

незмірних переваг соціалістичного ладу над капіталістичним. Воно переконливо спростовує вигадки буржуазної пропаганди про радянську дійсність, наочно показує, що тільки Радянська влада змогла задовольнити споконвічні прагнення й сподівання трудящих. Трудяща людина здобула право вчитися, творчо працювати, виконувати роботу, яка їй найбільше до душі.

У Борщівському районі живе й плідно працює ланкова колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС Є. О. Долинюк. За часів буржуазно-поміщицької Польщі вона була безправною людиною, наймичкою пана Камінського. В сім'ї Долинюк про освіту, бодай середню, ніхто не міг і мріяти. Не те що вчитися, а й у школу піти ні в чому було. З братом Василем вони на двох мали одного батькового кожуха. Нині Є. О. Долинюк — знатна людина Радянської України, депутат Верховної Ради УРСР. За самовіддану працю її двічі удостоєно почесного звання Героя Соціалістичної Праці. Дочка Є. О. Долинюк — Ганна закінчила інститут і працює в колгоспі агрономом, син Іван одержав диплом інженера.

Знедоленою і сумною була юність у робітниці Ягільницької тютюнової фабрики Сабіни Туркевич. Двадцять шість разів звільняли її з роботи. Але мрія про світле майбутнє не згасала. Разом зі своїми подругами-робітницями, разом з тисячами тернопільців вийшла вона назустріч радянським воїнам у вересні 1939 року. Незабаром С. І. Туркевич була обрана депутатом Народних Зборів Західної України, а в 1940 році трудящі обрали її депутатом Верховної Ради Української РСР. Нині С. І. Туркевич — директор Тернопільської швейної фабрики.

В с. Жеребках Підволочиського району мешкає велика дружна сім'я М. І. Федуна. За часів буржуазно-поміщицької Польщі він наймитував. Жив в убогій хатині під солом'яною стріхою. Зараз його родина має новий, добротний будинок. Усі діти (їх шестеро) здобули вищу або середню освіту, улюблену професію. Син Іван і дочка Ольга — вчителі, Михайлина працює на заводі в Норільську, Мар'ян і Орислава трудяться в рідному селі: Мар'ян — шофером, Орислава — ланковою. Володимир — студент Львівського політехнічного інституту. Сам батько — людина пенсійного віку, але ще працює бригадиром шляхової бригади, виконує велику громадську роботу.

Нерозривні зв'язки трудящих Тернопільщини з трудящими братніх республік. Вже давно дружать і змагаються трудівники Тернопільської та Пензенської областей, у 1972 році вони обмінялись делегаціями. У школі хліборобської майстерності двічі Героя Соціалістичної Праці Є. О. Долинюк вчилися молоді ланкові з Російської Федерації, Казахстану, Білорусії і Молдавії.

З кожним роком міцніють і ширшають інтернаціональні зв'язки трудящих області. Вони служать справі миру й дружби. Трудівники комбайнового заводу міцно дружать з машинобудівниками міста Торгау. Вже двічі представники заводу сільгоспмашин з НДР відвідували Тернопіль, двічі у них побували й комбайнобудівники. З кожним роком міцніє дружба з трудящими Сливенського округу братньої Болгарії.

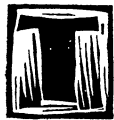
Натхнені рішеннями XXIV з'їзду КПРС, трудящі Тернопільщини наполегливо борються за дострокове здійснення народногосподарських планів 1973, вирішального року дев'ятої п'ятирічки. На 1973 рік вони уклали договори на змагання з Пензенською та Хмельницькою і Вінницькою областями. Зваживши наявні можливості і набутий досвід, тернопільці дали слово план третього, вирішального року п'ятирічки виконати до 27 грудня. Це зобов'язання успішно виконується.

Радянський суспільний лад відкрив невичерпні можливості для вияву творчої енергії і сил трудящих Тернопільщини. Як і весь український народ, вільно й радісно трудяться й живуть вони у великій сім'ї радянських народів, не шкодуючи сил для перетворення в життя історичних накреслень XXIV з'їзду КПРС, для процвітання і дальшого зміцнення могутності рідної Батьківщини.

В. П. АНДРЄЄВ, М. П. ГЛИНСЬКИЙ. М. К. ІВАСЮТА, С. П. НЕЧАЙ

ТЕРНО́ПІЛЬ

ернопіль — місто обласного підпорядкування, адміністративний, економічний і культурний центр Тернопільської області. Розташований на р. Сереті (ліва притока Дністра). Вузол залізничних та автомобільних шляхів. Є аеропорт. Відстань від Тернополя до Києва 415 км. Населення на 1 січня 1973 року — 106 300 чоловік.

Місцевість, де розташований Тернопіль, була заселена здавна. На його околицях збереглася стоянка доби мезоліту, що існувала тут 10—9 тисяч років тому, виявлено залишки поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.) та могильник VIII—VII ст. до нашої ери.

Перша письмова згадка про Тернопіль припадає на 1540 рік. Того року польський король Сигізмунд I дав грамоту краківському магнату Яну Тарновському на місцевість Тернопілля в Теребовлянському повіті з умовою побудувати за річкою Серетом фортецю. Назва «Тернопілля», мабуть, означала тернове поле. Спорудження фортеці почалося в 1540 році і закінчилося 1548 року зведенням високих кам'яних стін. Навколо неї почали осідати люди. У 1548 році місто дістало магдебурзьке право, йому були дозволені три ярмарки на рік і щотижневі торги.

Власник одержував з міста значні прибутки. Ті жителі, які мали в тимчасовому користуванні невеликі земельні наділи, сплачували податки збіжжям або відробляли на панських ланах. Ремісники й дрібні торговці за кожен будинок платили грішми. Окремо доводилося сплачувати за проживання на центральних вулицях, за право торгівлі, користування панською броварнею, лісом. Міщани мали давати безплатно тягло, житло для жовнірів, які прибували в місто.

У перші десятиліття після виникнення міста більшість населення була зв'язана з сільським господарством, займалася хліборобством і скотарством, а також мисливством і бортництвом. Вигідне розташування Тернополя на торгових шляхах сприяло швидкому зростанню ремесла й торгівлі. Тернопільські купці підтримували зв'язки з Росією, а також великим на той час торговельно-ремісничим центром — Львовом.

Пам'ятка архітектури XVI ст. Старий замок у м. Тернополі. Фото 1971 р.

Вже в 1566 році королівський уряд дозволив створити в Тернополі склади для зберігання товарів, що надходили з російських та інших земель.

З розвитком ремесла створюються цехові організації ремісників. У 1566 році власник міста затвердив статут першого тут цеху шевців[1]. Пізніше, у 1636 році виник цех кравців. Цехи були невеликими, в них об'єднувалося по кілька чоловік. Вступ у цехи був дуже обмежений. Учні не одержували плати, більше того, ще вносили певну суму за навчання. Підмайстер одержував за свою роботу малу платню, його робочий день, як правило, тривав 15—16 годин на добу.

У наступні десятиліття основу економічного життя міста становили ремесло й торгівля. Значного розвитку набули гончарство, млинарство, бондарство, виникли ковальські, слюсарні, будівельно-керамічні майстерні та невеликі пекарні.

Жорстоким визискувачем трудящих мас міста з перших років його виникнення було православне та католицьке духовенство, яке спиралося на підтримку уряду й магнатів. Здійснювалося примусове покатоличення трудового населення. Після Брестської церковної унії (1596 р.) переслідування православних міщан ще більше посилилися, їм чинилися всілякі перешкоди в заняттях ремеслом і торгівлею.

Міщани активно виступали на захист своїх станових інтересів, проти засилля католицького духовенства. Ці виступи часто проходили під релігійними гаслами, за якими крилися класові інтереси. Наприкінці XVI ст. в Тернополі виникло братство[2], яке користувалося певною автономією, було першим культурно-освітнім осередком міста. Братчики організовували ремісників православного віросповідання на боротьбу за свої права, приділяли увагу поширенню освіти, виступали проти національно-релігійного гноблення українського населення.

Великої шкоди місту завдали турецькі й татарські набіги. Ще в 1544 році, коли замок перебував у стадії будівництва, а міського населення було небагато, на Тернопіль напали татари. Мешканці навколишніх сіл, рятуючись від ворога, зійшлися до фортеці і стали на її захист. Штурмом взяти фортецю татарам не вдалося, і вони вдалися до облоги. Довгий час захисники стримували натиск татар, поки з Сандомира не підійшло польське військо. Татари відступили, але місту вони завдали збитків і руйнувань. Через п'ять років татари знову з'явилися під містом, але теж зазнали невдачі. Новий напад татар стався 1575 року. Були зруйновані околиці міста і навколишні села. Захопивши багато полонених і зажадавши від городян викупу, ординці розташувалися під містом табором. Міщани й селяни сховалися за стінами фортеці. Через кілька днів татар відігнали від міста і в бою під Збаражем розбили їх військо. В серпні 1589 року велике татарське військо вторглося до Західного Поділля. Головний свій табір татари влаштували під Тернополем. Звідси хан розіслав загони в усі кінці західноукраїнських земель. Вони захопили в полон велику кількість чоловіків, жінок і дітей, але містом, яке на той час уже було міцною фортецею, вороги оволодіти не змогли. І в XVII ст. тернопільці жили під постійною загрозою ворожого

[1] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 12. Warszawa, 1892, стор. 190.

[2] Я. Д. Ісаєвич. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI—XVIII ст., стор. 217.

нападу. В серпні 1605 року татари дійшли до околиць Тернополя, але були відбиті. 1618 року вони знову вдерлися до Галицьких земель, пограбували ряд міст, у т. ч. й Тернопіль. Під час цього нападу місто зазнало великих руйнувань. Частокіл на земляному валу і всі дерев'яні будинки згоріли. Татари підступали до Тернополя і в 1621 та 1626 роках.

Руйнівні татарські набіги згубно позначилися на економічному розвитку міста. Кожного разу лишалися пограбованими й спаленими майже всі навколишні села. Після кожного набігу на плечі міщан лягав обтяжливий обов'язок ремонтувати й відбудовувати міські укріплення, закупати порох, мушкети та інше військове спорядження.

В першій половині XVII ст. важливу роль у житті міста відігравала транзитна торгівля. Тернопіль підтримував широкі торговельні зв'язки з Росією, Волощиною, Молдавією, Грецією, Угорщиною, а також близькими містами — Львовом, Галичем, Коломиєю, Теребовлею. Місцеві купці торгували сукнами, полотном, волами, кіньми, зерном, сіллю, поташем, деревиною, медом, воском, пивом тощо. Через Тернопіль до Варшави для королівського двору і для польської знаті надходило чимало товарів: з Туреччини — маслинова олія, арабські коні, коштовна зброя, з Волощини — дорогі вина, риба, з Греції — прянощі, вина тощо.

Народні маси вели наполегливу й тривалу боротьбу проти посилення соціального й національного гноблення. Спрямовувалася вона, насамперед, проти магнатів, шляхти, духовенства та міського патриціату. На початку XVII ст. важким тягарем для жителів міста було утримання королівських військ, тому часто спалахували сутички між міщанами й польськими жовнірами. Особливо гострого характеру вони набули в 1614 році, коли міщани виступили проти продовольчої контрибуції, накладеної власниками міста для утримання війська. У 1621 році в місті відбулася збройна сутичка між міщанами й жовнірами, під час якої були поранені три шляхтичі. Подібні виступи мали місце і в 1633 році.

Тернопільські міщани брали участь у визвольній війні 1648—1654 років проти панування шляхетської Польщі. Ще до приходу повстанської армії у Галичину Тернопіль підтримував таємні зв'язки із запорізьким військом[1]. Особливо посилилася боротьба населення міста проти шляхетського гніту під час походу у 1648 році селянсько-козацького війська на Львів. Шляхтич Холмський з Тернополя писав іншому шляхтичеві в Замостя, що в Тернополі, містечках та селах навколо нього повстанців діє кілька тисяч, і Вишневецький «втратив немало людей від їх могутніх ударів»[2]. У 1649 році, коли армія, очолена Богданом Хмельницьким, обложила Збараж, у Тернополі, розташованому за 20 км від фортеці, знову розгорілася запекла боротьба. Значна частина жителів пішла до селянсько-козацького війська, а ті, що лишилися в місті, активно виступали проти шляхти й духовенства. У вересні 1655 року російські війська й українські козацькі полки, просуваючись по шляху на Львів, в числі інших населених пунктів оволоділи Тернополем[3]. Налякана шляхта, щоб не потрапити в полон, втекла з міста.

Народні маси Тернополя, що лишився під владою шляхетської Польщі, зазнавали тяжкого соціального, національного і релігійного гніту.

Пам'ятка архітектури XVII ст. Воздвиженська церква у м. Тернополі. Фото 1971 р.

[1] Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в 3-х томах, т. 2. М., 1953, стор. 70; І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький. К., 1954, стор. 110, 111;

[2] О. П. Лола. Максим Кривоніс. (Короткий історичний нарис). К., 1957, стор. 34.

[3] Є. Яцкевич. Визвольні походи Богдана Хмельницького на західні землі України, стор. 27.

Жорстока розправа шляхти над учасниками визвольної війни, неврожайні роки, часті спустошливі напади татарських орд підірвали економіку міста. У 50-х роках XVII ст. тут було 270 зруйнованих будинків. Польський уряд, зацікавлений у зміцненні однієї з фортець на своїх південних кордонах і зростанні населення, змушений був у 1663 році підтвердити привілеї, надані Тернополю попередніми польськими королями, що сприяло поступовому його відродженню.

За інвентарним описом 1672 року місто мало 420 будинків, з яких тільки 12 були кам'яними. Населення становило близько 2,5 тис. чоловік. У місті було 14 вулиць, всі вони сходилися до ринку. Працювали 4 млини, пивоварні й солодовні. 181 господарство займалося землеробством.

У другій половині XVII ст. напади татар і турків на місто тривали. Особливо великого спустошення місто зазнало у 1672 році, коли турецькі війська Ібрагіма Шишмана-паші, прямуючи на Львів, несподівано з'явилися біля Тернополя, штурмом взяли його і кілька тижнів бешкетували там. Вони спалили замок, зруйнували обидві вежі, розібрали кам'яні мури замку, пограбували всі наявні запаси продовольства, спалили костьол, зруйнували водяні млини, греблю, спустили воду з ставка. Тільки через багато років після цього нападу місто стало відроджуватися. З опису 1690 року видно, що тут було тільки 40 будинків, будівлі замку стояли без дахів, підвісний міст не мав ланцюгів, там, де були вежі, лишилися купи цегли, земляний вал у багатьох місцях був зруйнований.

В умовах жорстокого соціального і національного гніту польських феодалів перша половина XVIII ст. для Тернополя, як і для інших міст польської держави, була періодом застою і навіть занепаду економіки. Населення міста майже не зростало, а торгівля, особливо та, яку вели іноземні купці, фактично припинилася. Щоб хоч якоюсь мірою пожвавити економічне життя міста, королівський уряд надав у 1724 році Тернополю додатково привілей на влаштування щорічного ярмарку в липні, в якому могли брати участь купці всієї Польщі. Але це не дало відчутних наслідків. Як зазначалося в одному з документів тих років, «міста з різних причин дійшли до останнього ступеня занепаду, утисків і безправ'я, зовсім спустошені й остаточно зубожілі»[1]

Згубно позначилася на стані міста й епідемія чуми 1770 року, від якої загинуло багато людей. Частина жителів в цей час розосередилася по селах.

У 1772 році Тернопіль потрапив під владу Австрії. У здійсненні колоніальної політики на західноукраїнських землях австрійський уряд спирався на польських феодалів. Експлуатація трудящих міщан шляхтою й католицькою церквою значно зросла. Тяжкі феодальні повинності доповнювались податками на користь австрійської держави. Щоб утримувати окупаційні війська, великий чиновницький апарат, поповнювати казну, австрійський уряд з року в рік підвищував їх розміри. З 1773 року до кінця XVIII ст. їх сума зросла майже в три рази[2]. За новим адміністративним поділом Тернопіль став окружним містом, що сприяло певному збільшенню населення. Всі ділянки міського життя, за винятком судових і фінансових справ, якими керувало спеціальне відомство у Відні, регламентувала адміністрація округу.

З перших років окупації австрійський уряд вдався до політики насильницького онімечування місцевого населення. До міста прибуло багато німецьких колоністів, які користувалися значними привілеями. Місця для спорудження житлових приміщень колоністи одержували там, де бажали, ліс та інші будівельні матеріали їм надавали безплатно; вони звільнялися на 10 років від сплати різних податків. Все офіціальне діловодство окружних адміністративних органів велося німецькою мовою. Українською мовою користуватися було заборонено, польська дозволялась лише в міському суді, але з 1785 року і тут офіційною стала німецька мова.

---

[1] История Польши, т. 1. М., 1954, стор. 274.
[2] Там же, стор. 385.

Місто, як і раніше, належало Потоцьким. На початку 1800 року Й. Потоцький склав новий перелік обов'язків тернопільських міщан. Панщина й натуральна рента майже повністю скасовувалися, запроваджувався єдиний грошовий податок — чинш. У 1800 році він становив для міста 11 050 злотих. Міщани залучалися до військової служби.

Після того, як Тернопіль став окружним центром, змінився його вигляд. В центрі були прокладені дерев'яні, а потім кам'яні тротуари, почалося будівництво адміністративних будинків. Одним з них була двоповерхова будівля магістрату, споруджена 1809 року.

З розвитком капіталістичних відносин у першій половині XIX ст. в місті з'явилися перші невеликі підприємства мануфактурного типу — слюсарні, ковальські, шевські, кравецькі та переробки сільськогосподарської продукції. Діяли шкіряне, цегельне, тютюнове підприємства. Кількість робітників на них була невелика, працювали вони за вільним наймом. Це були вихідці з навколишніх сіл, відпущені шляхтою на оброк. Цехове ремесло тоді в місті майже занепало. Значна кількість жителів міста не поривала з сільським господарством. Крім землеробства, займалися тваринництвом і бджільництвом. Ті, хто тримав пасіки, віддавали феодалу десяту частину меду.

З березня 1810 до серпня 1815 року Тернопіль був адміністративним центром земель, які за Шенбрунським перемир'ям між Францією і Росією відійшли до Росії. Це мало прогресивне значення для Тернополя. Перебування його в складі Російської держави дещо полегшило економічне й політичне становище населення. Обмежувалося сваволля єзуїтів, які мали тут сильні позиції. Розгорнулося деяке цивільне будівництво, було відбудовано старий замок, упорядковано вулиці[1]. Після вторгнення армії Наполеона в Росію Тернопіль був оголошений на воєнному становищі. Населення міста допомагало російській адміністрації охороняти його, підтримувати належний порядок на державному кордоні, що проходив поблизу Тернополя.

За рішенням Віденського конгресу у 1815 році Тернопільський край знову потрапив під владу Австрії. У 1817 році населення міста становило понад 10 тис. чоловік. На той час місто вважалось великим населеним пунктом, але вигляд мало непривабливий: забруднені вулиці, дерев'яні покривлені будинки без огорожі, вкриті соломою і черепицею. У 1832 році велика пожежа знищила більшу частину міста. Згоріли майже всі дерев'яні будинки. Все це підірвало його економіку, більшість підприємств закрилася, торгівля скоротилася.

Соціальні протиріччя дуже загострилися, особливо в 30—40-х роках XIX ст. На поневолених Австрією землях назрівала революція. Населення міста все активніше виступало за своє звільнення від феодалів. Це примусило одного з останніх власників Тернополя Туркула у 1843 році укласти з бургомістром контракт, за яким він відмовився від своїх прав на місто за 175 тисяч флоринів сріблом, і воно стало вільним. Так закінчилося майже трьохсотлітнє панування польських феодалів. 1844 року Тернопіль одержав цісарську грамоту, якою йому надавалися права королівського міста. В другій половині XIX ст. населення Тернополя досягло 17 тисяч чоловік[2]. Тут діяли 12 ремісничих майстерень і невеликих кустарних підприємств, 4 млини, 3 броварні, 4 крупорушки, 6 олійниць, на яких працювало 1247 чоловік.

Після реформи 1848 року Тернопіль все більше втягувався в капіталістичний розвиток. Зростанню економіки значно сприяло будівництво залізниць. Особливо велике значення мала лінія Львів—Підволочиськ через Тернопіль, яка стала до ладу 1870 року. В цьому ж році завершено будівництво вокзалу. Це була перша залізнична магістраль на Тернопільщині. В кінці XIX ст. залізнична колія з'єднала його з Бережанами. У 1906 році проклали залізницю від Тернополя до Збаража. Водночас

[1] Ю. Г. Гошко. Тернопільщина в складі Росії, стор. 21.
[2] Samorząd miejski, t. 1. Warszawa, 1921, стор. 351.

будували й шосейні шляхи. 1895 року Тернопіль був з'єднаний шосе з Теребовлею, Збаражем, Підволочиськом. На початку XX ст. у місті діяли, крім згаданих підприємств, електростанція, збудована у 1900 році, спиртовий завод на Загребеллі та фабрика сиру. Всі підприємства були дрібними.

І в наступні роки промисловість розвивалася дуже повільно, кількість робітників не зростала, а часом, у зв'язку з кризисними явищами в економіці Австро-Угорщини, скорочувалася. У 1902 році в промисловості було зайнято 1230 робітників, а в 1910 році їх зменшилося до тисячі.

Частина мешканців продовжувала займатися сільським господарством, хоч після скасування кріпосного права чимало сільського населення пролетаризувалося. У 1894 році мешканці міста обробляли 6591 морг землі, мали 398 моргів пасовиська, 568 моргів лісу, тримали 1029 голів великої рогатої худоби, 1330 коней тощо.

Після прокладення залізниць Тернопіль став важливим центром оптової торгівлі. Залізницями в інші райони Австро-Угорщини та за кордон надходила сільськогосподарська продукція і довозилися промислові товари. В значних розмірах велася торгівля спиртом-сирцем, борошном. Зростала і роздрібна торгівля. У 1895 році в місті було 167 дрібних крамничок, 181 шинок, 18 заїжджих дворів. На кінець XIX ст. в торгівлі було зайнято мешканців міста значно більше, ніж на промислових підприємствах. Важливу роль у промисловості й торгівлі відігравав іноземний капітал, який почав проникати сюди у 80-х роках. Один з найбільш потужних млинів міста належав американцям. Для обслуговування оптової торгівлі відкрилися кредитно-банківські установи — філії Галицької ощадної каси, крайового банку тощо.

Із зростанням промисловості і поступовим перетворенням Тернополя на залізничний вузол у місті складалися кадри постійних робітників. Їх лави поповнювалися за рахунок пролетарізованого селянства з навколишніх сіл і розорених кустарів. Умови праці робітників були дуже тяжкі. Низький технічний рівень промислових підприємств, наявність залишків феодально-кріпосницьких відносин, велика кількість дешевої робочої сили зумовлювали нечувану експлуатацію робітників. Майже всі дрібні підприємства тулилися в напівпідвалах, вогких, холодних і темних приміщеннях, про елементарну охорону праці ніхто не дбав, підприємці встановлювали необмежений робочий день. На дрібних підприємствах, які в Тернополі переважали (у 1902 році тут не було жодного підприємства, де працювало понад 100 робітників), робочий день тривав 16—18 годин. Жорстокої експлуатації зазнавали жінки, а заробітки їх були на 50 проц. нижчі, ніж у чоловіків. Підлітки одержували ще менше. На зниження життєвого рівня робітників впливала висока квартирна плата. Вона поглинала 25 проц. заробітку. Все це призводило до того, що робітники та їх сім'ї змушені були харчуватися найдешевшими, часто недоброякісними продуктами. Системою були штрафи, видача замість грошей талонів на придбання продуктів у крамницях підприємств, де вони коштували значно дорожче. Жахливі умови праці, довготривалий робочий день, хронічне недоїдання призводили до масових захворювань і високої смертності серед робітників. У 1900 році смертність населення в Тернополі перевищувала народжуваність. Робітники не мали політичних прав. Вони не могли скаржитися на великі штрафи, сваволю підприємців. На дрібних підприємствах та будовах досить часто вдавалися до фізичних покарань. Тяжкий соціальний гніт, політичне безправ'я доповнювалися національними утисками.

Робітники Тернополя, як і всіх західноукраїнських земель, вели боротьбу проти свого безправного становища. Спочатку їх виступи були стихійними, локальними й короткочасними. Робітники висували головним чином економічні вимоги — підвищення зарплати, зменшення штрафів, скорочення робочого дня. Це був період, коли класова свідомість трудящих лише формувалася. За приклад таких виступів може правити описаний І. Франком у поемі «Сучасний літопис» виступ робітників міста у 1896 році[1]. Міська біднота, вийшовши на вулиці, протестувала проти поси-

---

[1] І. Франко. Твори, т. 11. К., 1952, стор. 398.

лення податкового гніту. Австро-угорські власті назвали цей виступ «Тернопільським бунтом», заарештували й віддали до суду кількох його учасників.

У тому ж 1896 році страйкували будівельники, які зводили гімназію, споруджували ринок, приміщення староства, а також скотобійню та електростанцію. В цей час припинили роботу близько ста чоловік. Вони вимагали підвищення заробітної плати й скорочення робочого дня, який тривав 14 годин, на одну годину. У 1900 році їх приклад наслідували робітники міських пекарень. Вони вимагали підвищення заробітної плати, скорочення робочого дня, ліквідації підприємцями заборгованості в зарплаті. Страйкарів підтримали робітники млинів і гуралень. Більшість вимог трудящих була задоволена.

Наступні виступи робітників Тернополя відзначалися більшою організованістю і революційною спрямованістю. Великий вплив на формування їх класової свідомості мало поширення в місті ленінських ідей. У 1901—1903 роках через Тернопіль проходив шлях транспортування ленінської «Искры» та іншої нелегальної літератури в Росію[1].

Могутнім стимулом до піднесення революційної боротьби трудящих міста стала перша революція в Росії. У січні 1905 року, коли до жителів Тернополя дійшла звістка про криваву розправу царизму над робітниками Петербурга, на підприємствах міста пройшли збори робітників, на яких висловлювалася солідарність з російськими пролетарями. 10 лютого 1905 року відбулися загальноміські збори робітників. Резолюція, в якій йшлося про підтримку героїчної боротьби революційного пролетаріату Росії, була прийнята під бурхливі оплески переповненого залу[2]. 5 квітня 1905 року в Тернополі відбулося селянське віче, на якому були присутні понад 600 селян з Тернопільського і двох сусідніх повітів. З палкою промовою виступив І. Франко. Він гостро критикував вигадки, нібито царський уряд Росії готується конституційним шляхом забезпечити свободу народу. Промовець закликав галицьких робітників і селян за прикладом російського пролетаріату активно боротися проти гніту австро-угорської монархії[3].

Робітники Тернополя широко відзначили робітниче свято Першого травня 1905 року. На багатьох підприємствах міста припинилася робота. На мітингах і зборах робітники вимагали встановлення восьмигодинного робочого дня й загального виборчого права[4].

Особливо широкого розмаху набула революційна боротьба в місті під впливом Жовтневого всеросійського загального страйку. За прикладом своїх російських братів робітники Тернополя вирішили провести масовий політичний страйк та демонстрації. Це викликало гарячкові контрзаходи властей, спрямовані на придушення руху збройною силою. У місті на цей час було розміщено роту піхоти[5]. В кінці листопада тут спалахнув загальний політичний страйк. Припинили роботи всі промислові підприємства, не працювали крамниці. Активні політичні виступи проти уряду почали залізничники міста. Рух на залізниці завмер. У загальноміському мітингу, що відбувся 29 листопада, взяли участь 10 тис. чоловік[6].

Страйкова боротьба в місті тривала і в наступні роки. Під час першотравневих свят 1908 року трудящі Тернополя влаштували велику демонстрацію під лозунгами боротьби проти мілітаризму й шовінізму, за інтернаціональну єдність робітників

---

[1] М. Волянюк, В. Маланчук. Поширення марксистсько-ленінських ідей на Західній Україні, стор. 65.

[2] І. І. Компанієць. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст., стор. 138.

[3] І. І. Довгаль. Вплив російської революції 1905 року на розвиток революційного руху в Галичині. К., 1952, стор. 39.

[4] В. К. Осечинський. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму, стор. 78.

[5] І. І. Компанієць. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст., стор. 145.

[6] З історії західноукраїнських земель, вип. 5, стор. 126.

у революційному русі[1]. На початку березня 1910 року пройшов страйк робітників харчових підприємств, які вимагали скорочення робочого дня й підвищення зарплати. На першотравневій демонстрації 1911 року робітники гнівно засудили підготовку до імперіалістичної війни, закликали посилити єдність і згуртованість українських і польських робітників у боротьбі за свої класові інтереси[2].

У формуванні революційно-демократичної суспільної думки в останній чверті XIX та на початку XX ст. чималу роль відіграв великий український письменник революційно-демократичного напряму І. Я. Франко, який вперше побував у Тернополі в серпні 1882 року. В кінці червня й на початку липня 1887 року письменник проживав у Тернополі як кореспондент газети «Кур'єр львівський» і звідси надіслав до газети кілька кореспонденцій. Під час виборів до австрійського парламенту й галицького сейму у 1895, 1897 і 1898 роках трудящі міста висували І. Франка кандидатом у депутати. 16 травня 1898 року письменник виступив на віче. Він говорив, що за всіх умов (буде депутатом чи ні) продовжуватиме боротьбу за права рідного народу, ніколи не зрадить його і не піде на змову з ворогами[3]. Обмежуючи всілякими нечесними методами виборчі права трудящих, австрійські власті вдалися до різних махінацій, щоб позбавити всякого доступу в рейсхрат або сейми представників народних мас. Не допустили вони до парламенту й революціонера-демократа І. Я. Франка, який усе своє життя захищав інтереси народу, послідовно боровся проти експлуататорського ладу.

Повільно розвивалася економіка міста, повільно зростало і його населення. В 1900 році Тернопіль належав до числа середніх міст на західноукраїнських землях, жителів у ньому було 32 тис. чоловік[4]. З 1900 по 1911 рік кількість жителів збільшилася на 4 тисячі[5].

Правлячі кола Австро-Угорської імперії мало дбали про охорону здоров'я трудящих на уярмлених ними західноукраїнських землях. До 80-х рр. XVIII ст. в місті не існувало державної медичної служби. Тому, коли в 1831 році тут поширилася епідемія холери, багато жителів померло. Наприкінці 80-х років у місті вперше запроваджено посаду лікаря, відкрилася аптека. В середині XIX ст. тут працювала одна лікарня на 30 ліжок, містилась вона в старому, малопридатному для цього будинку[6]. Ще в 1837 році на кошти міщан почали зводити нове приміщення для лікарні на 75 ліжок, але будівництво тривало понад 20 років. В кінці XIX ст. це була єдина лікарня не лише на все місто, а й на весь повіт. Населення обслуговували 9 лікарів, з яких лише один перебував на державній службі, решта практикувала приватно. Відсутність кваліфікованої медичної допомоги була однією з причин високої смертності, особливо дитячої. Так, з 1881 по 1890 рік у Тернопільському повіті народилося понад 54 тис. дітей, з них померло в перший місяць після народження понад 5 тис. та протягом першого року понад 14 тис., не дожили до п'яти років понад 43 проц.[7] Такої високої смертності серед дітей не знала жодна країна Європи. Особливо багато дітей гинуло від віспи, вітрянки, скарлатини, коклюшу, дифтерії. У місті не боролися з інфекційними захворюваннями, тут не було жодного санітарного лікаря.

У XIX — на початку XX ст. українська культура на західноукраїнських землях перебувала в особливо тяжкому становищі. Насильна полонізація й онімечування населення, переслідування української мови, офіціальне усунення її з шкіл згубно

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 294, оп. 1, спр. 2, арк. 72.
[2] Там же, спр. 3, арк. 52.
[3] П. К. Медведик, І. С. Михайлюк. Іван Франко і літературна Тернопільщина. Львів, 1963, стор. 21.
[4] А. Куц, М. Шраг. Львівський економічний адміністративний район. Львів, 1958, стор. 20.
[5] Samorząd miejski, t. 1, стор. 351.
[6] О. Г. Рябишенко. Охорона здоров'я населення західних областей України. К., 1963, стор. 14.
[7] Rocznik kółka naukowego Tarnopolskiego za rok 1895. III. Tarnopol, 1896, стор. 88.

позначалося на всіх ділянках культури. До 1817 року в Тернополі не було жодної української школи. В 1820 році відкрилася гімназія, якою спочатку заправляли єзуїти костьолу домініканів. У зв'язку з тим, що гімназія давала право вступу до університету, власті особливо пильно слідкували за контингентом її учнів. Доступ у гімназію навіть для дітей української заможної верхівки був дуже обмежений. Так, у 1895/96 навчальному році з 583 учнів було тільки 6 українського походження[1], решта — поляки, німці та ін. В 1855 році відкрилася чотирикласна реальна школа. Але потрапити до неї могли лише діти заможної верхівки міста, тому що навчання коштувало дуже дорого: вступний внесок становив 96,6 злотих, річна плата за навчання — у 1859 році 298 злотих, а в 1876 році вже 903 злотих. 1875 року в Тернополі відкрилась учительська семінарія, яка готувала учителів в основному для сільських початкових шкіл. Але, незважаючи на те, що в селах переважна більшість, а часом і все населення без винятку розмовляло українською мовою, майже половину учнів становили особи польської національності. У 70-х роках XIX ст. в місті працювали 2 чотирикласні народні школи (чоловіча й жіноча), які утримував магістрат міста, але виділяв він на них мізерні кошти. У 1895/96 навчальному році в усіх чотирьох школах навчався лише 491 учень[2]. У 1891 році для підготовки кваліфікованої робочої сили в місті відкрилася дворічна промислова школа. Вона готувала робітників-майстрів кількох спеціальностей. Контингент учнів був дуже обмежений. У 1901/02 навчальному році тут навчалося лише 88 дітей. Якщо взяти до уваги, що 1890 року в місті проживало 26 тис. чоловік, то стане зрозумілим, що наявних шкіл було далеко недостатньо і лише незначна частина дітей трудящих могла одержати навіть початкову освіту.

Наляканий могутнім розмахом революційного руху, особливо в 1905—1906 роках, австро-угорський уряд змушений був піти на деякі поступки щодо розвитку освіти. 1905 року в місті відкрилася перша українська гімназія. У 1907 році почала працювати ще одна польська гімназія. Чотирикласна реальна школа була перетворена на семикласну.

Навесні 1864 року у Львові організувався перший професійний український театр товариства «Руська бесіда». В червні 1865 року театр вперше приїхав на гастролі до Тернополя. З цього часу жителі міста почали знайомитися з кращими творами української класичної драматургії. Свої виступи театр розпочав п'єсою І. Котляревського «Наталка-Полтавка». Були також показані «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка та інші. В 1875 році з театром товариства «Руська бесіда» в Тернополі виступав видатний український драматург, актор і режисер, основоположник українського реалістичного театру М. Л. Кропивницький. У листопаді 1903 року в місті побував композитор М. В. Лисенко. Він зустрічався з діячами культури, робітниками, учнями гімназії. У 1905—1906 рр. у Тернополі виступали М. К. Садовський (Тобілевич) та М. К. Заньковецька.

З Тернополем пов'язані життя й діяльність цілої плеяди революційно-демократичної інтелігенції, яка зробила значний вклад у розвиток демократичної української культури. Серед них композитори Д. В. Січинський, Г. Г. Топольницький, В. О. Барвінський; артисти Т. Ф. Романович, А. Осиповичева, А. Стечинський. Помітний слід залишила по собі в місті представниця передової української культури, співачка з світовою славою С. А. Крушельницька. Навчаючись у Тернополі, вона в 1883 році вперше взяла участь у шевченківському концерті, а в 1884—1891 роках багато разів виступала в складі хору товариства «Українська бесіда». Ставши видатною оперною співачкою, С. Крушельницька завжди знаходила час відвідати Тернопіль і виступити з концертом.

Коли спалахнула імперіалістична війна, австрійці запровадили жорстокий воєнно-поліцейський режим. Свавілля й насильство щодо мирного населення набуло нечу-

---

[1] Rocznik statystyki Galicyi. Lwów, 1898, стор. 89.
[2] Там же, стор. 92.

ваних масштабів. Часто заарештовували ні в чому не винних людей. Особливо переслідувань зазнавали жителі міста за вияв симпатій до Росії. В цей час було заарештовано 100 чоловік[1]. 12 серпня 1914 року російські війська вступили в Тернопіль. Тут розмістилися російська адміністрація, тили тощо. Влітку 1915 року німецьке командування почало наступ у напрямку Львів—Тернопіль. В районі Тернополя розгорнулися запеклі бої, які з перемінним успіхом тривали майже рік, і лише влітку 1916 року фронт стабілізувався по р. Серету.

С. А. Крушельницька — видатна українська співачка і педагог, уродженка с. Білявинець Бучацького району. Фото 20-х рр.

В роки першої світової війни Тернопіль кілька разів переходив з рук у руки. Під час воєнних дій багато будинків було зруйновано. Майже всі промислові підприємства припинили роботу. Значно скоротилася торгівля. Різко погіршилося матеріальне становище трудящих. Ціни на хліб у 1917 році зросли проти 1913 року в два рази, на картоплю — в 3, ще більше — на м'ясо, масло й паливо.

Майже три роки перебувала в Тернополі російська армія. Серед солдатів було чимало членів більшовицької партії. Прибуваючи сюди з резерву, вони привозили з собою багато революційної літератури і розповсюджували її не лише в військах, а й серед жителів, що мало велике значення для формування класової свідомості робітників міста.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції в Росії революційні солдати, керовані більшовиками, роззброїли й заарештували всіх жандармів і конфіскували зброю в канцелярії жандармського управління[2]. Про відкрите співчуття більшовикам свідчило також привітання в газеті «Правда», надіслане з Тернополя групою революційних студентів з нагоди відновлення її виходу[3].

30 березня 1917 року в Тернополі виник Тимчасовий комітет у складі 21 чоловіка, в т. ч. 12 військових. Серед його членів лише двоє представляли робітників. Комітет з перших днів став на шлях підтримки Тимчасового уряду, був слухняним знаряддям реакційного офіцерства.

Більшовики розгорнули велику роз'яснювальну роботу серед солдатів Тернопільського гарнізону й жителів міста, викривали контрреволюційну суть буржуазного Тимчасового уряду. Під керівництвом армійського комітету 11-ї армії (голова більшовик М. В. Криленко), частина військ якої дислокувалася в районі міста, 1 травня тут відбувся великий мітинг. Солдати разом з трудящими заповнили одну з центральних площ міста та всі прилеглі вулиці. Над колонами майоріли червоні транспаранти з вимогою негайного миру без анексій і контрибуцій. На мітингу М. В. Криленко та інші більшовики розповідали про події в Петрограді, про Квітневі тези В. І. Леніна, закликали не подавати ніякої підтримки Тимчасовому уряду та виступати за негайне припинення імперіалістичної війни[4].

Серед населення міста широко розповсюджувалася більшовицька література, що регулярно надсилалася в армійські комітети військовою організацією ЦК РСДРП(б). Особливою популярністю користувалася газета «Правда», в якій майже щоденно друкувалися статті В. І. Леніна, а також «Солдатская правда». Властi суворо переслідували тих, хто розповсюджував більшовицькі газети та провадив більшовицьку агітацію[5].

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 322, оп. 1, спр. 136, арк. 27.
[2] Там же, спр. 4, арк. 182, 183.
[3] Газ. «Правда», 28 березня 1917 р.
[4] КПЗУ — організатор революційної боротьби, стор. 85.
[5] Тернопільський облдержархів, ф. 302, оп. 2, спр. 14, арк. 131.

Першотравневий мітинг у Тернополі. 1917 р.

Влітку 1917 року Тернопіль опинився в зоні воєнних дій. За наказом Тимчасового уряду на початку літа розгорнулася підготовка до наступу на Південно-Західному фронті. У місті розташувалися частини 11-ї армії, 5-й кавалерійський корпус, Читинський полк, 11-й авіадивізіон. Крім того, тут стояв 283-й запасний полк, перебувало 5 госпіталів тощо[1].

Перед початком наступу, 15 червня, до 1-го гвардійського корпусу 11-ї армії, що дислокувався в районі Тернополя і на його околицях, прибув військовий міністр Тимчасового уряду есер Керенський. Було наказано вишикувати 10 тис. солдатів. Керенський готувався виголосити перед солдатами запальну промову, щоб піднести наступальний дух полків. Наступного дня мав відбутися огляд військових частин гарнізону. Але солдати Гренадерського й Павловського полків висунули перед міністром свої вимоги. Штабс-капітан І. Дзевалтовський передав Керенському резолюцію, прийняту 14 червня на солдатському мітингу представників усіх полків корпусу за участю 8500 чоловік, в якій наступ на фронті кваліфікувався як злочин. Довга й пишномовна промова Керенського будь-якого враження на солдатів не справила[2].

Наступ почався 18 червня, але успіху не мав. 6-го липня 1917 року австро-німецькі війська, використавши свою перевагу в артилерії, перейшли в контрнаступ, а 11 липня зайняли Тернопіль. Безладний відступ тривав по всій лінії Південно-Західного фронту. Командування фронту замість того, щоб організувати відсіч наступаючим австрійським військам, кинуло козачі полки й броневики на розправу з солдатами, які відступали. В Тернополі, просто на вулицях, козаки 40-го Донського полку розстрілювали відступаючих солдатів.

Величезний вплив на розгортання революційної боротьби трудящих Тернополя мала перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії. Про перемогу збройного повстання в Петрограді в місті стало відомо 26 жовтня 1917 року. Наступного дня тернопільці дізналися про перші декрети II Всеросійського з'їзду Рад. В Тернополі, де більшовики своєю діяльністю в 1915—1917 рр. заклали міцний фундамент інтернаціонального братерства, ідеї Великої Жовтневої соціалістичної революції знаходили сприятливий грунт.

Після розпаду Австро-Угорської імперії буржуазія західноукраїнських земель проголосила створення т. зв. Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Прихід до влади української буржуазії не поліпшив становища трудящих. Робітники не одержали ні восьмигодинного робочого дня, ні підвищення заробітної плати. Заправляли всіма справами представники буржуазії. У місцеві органи влади призначалися особи, далекі від народу — попи, юристи, чиновники і взагалі багаті люди. Комісаром у Тернополі став колишній австрійський суддя, секретарем — викладач гімназії. Серед делегатів з'їзду «національно-демократичної партії», що відбувся в березні 1919 року, не виявилося жодного робітника від Тернополя. Трудящі міста на власному досвіді швидко переконалися, що уряд ЗУНР антинародний, що він має контрреволюційний характер. У місті не працювала більшість підприємств, кількість безробітних дедалі зростала, катастрофічно підвищились ціни на продовольчі й промислові товари. За антиурядові виступи та вияв симпатії до Радянської України багато робітників і прогресивної інтелігенції були кинуті до в'язниць. Все це викликало обурення трудящих міста. В другій половині лютого 1919 року серед робітників харчових підприємств виникло масове заворушення, яке було

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 302, оп. 2, спр. 14, арк. 18, 112, 119.

[2] П. Голуб. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов, стор. 83.

Будинок, де в липні — вересні 1920 року знаходився Галревком, м. Тернопіль. Фото 1971 р.

придушене з допомогою війська[1]. Через два місяці застрайкували пекарі. Уряд ЗУНР вдався до масових репресій. 10 березня 1919 року бюро преси Радянської України повідомляло: «Всіх арештованих за більшовицьку агітацію галицька влада відправляє в Тернопіль. У тернопільських тюрмах нині знаходиться близько двох тисяч заарештованих, які групами розстрілюються»[2].

Боротьбу проти антинародної політики уряду ЗУНР у місті очолювали комуністи. Вже на початку 1919 року тут діяв гурток комуністів, до складу якого входили переважно військовополонені галичани, що повернулися з російського полону. Він мав свої осередки в містах і селах Тернопільщини і провадив агітаційну роботу, яка мала вплив на галицьке селянство, яке піднялося на боротьбу проти буржуазних націоналістів. Місцеві власті з ставлеників Галицької національної ради намагались підірвати вплив комуністів на маси, розстрілювали всіх приналежних до комуністичної організації[3]. Після окупації Східної Галичини буржуазно-поміщицькою Польщею в 1919 році переважна більшість комуністів залишилася в підпіллі для організації боротьби проти польських окупантів, решта пішла на схід.

Населення міста опинилося в тяжкому становищі. В січні 1920 року тернопільський повітовий староста доповідав окупаційним властям, що в Тернополі немає ніяких запасів продовольства, багато будинків, зруйнованих у роки війни, не відбудовуються через нестачу будівельних матеріалів, «а дощок бракує навіть на домовини для людей, які сотнями вмирають від висипного тифу», що в Тернополі кількість хворих серед солдатів й населення перевищує 2 тисячі чоловік[4].

Завдяки успішному контрнаступу радянських військ проти польських загарбників улітку 1920 року створились об'єктивні умови для здійснення прагнень трудящих Східної Галичини до возз'єднання з Радянською Україною. 8 липня 1920 року на спільному засіданні Галицького організаційного комітету КП(б)У і Політбюро ЦК КП(б)У було сформовано Галицький Революційний Комітет (Галревком) на чолі з В. П. Затонським[5]. 26 липня 1920 року 8-а кавалерійська дивізія Червоного козацтва під командуванням В. М. Примакова, що входила до складу 14-ї армії, визволила Тернопіль.

Радісно зустріли червоні частини в Тернополі. 16 серпня залізничники одноголосно прийняли резолюцію, в якій вітали встановлення Радянської влади, а також запевняли, що вони «вважають за свою найідеальнішу задачу та найвищу ціль присвячувати всі зусилля для підтримки і захисту Радянської влади». Вони урочисто обіцяли «чесно і совісно сповняти свої обов'язки та стояти твердо і непохитно на сторожі інтересів всесвітнього пролетаріату»[6].

Після встановлення Радянської влади докорінно змінилося становище трудящих міста. Всі промислові підприємства контролювалися робітниками, на підприємствах запровадили 8-годинний робочий день (7-годинний у нічну зміну), для інвалідів і літніх людей були визначені пенсії, щорічні відпустки для працюючих, 16-тижневі відпустки до й після пологів для жінок. Заборонялося використовувати на

---

[1] З історії західноукраїнських земель, вип. 3. К., 1958, стор. 78.
[2] Газ. «Правда», 14 березня 1919 р.
[3] Під прапором Жовтня, стор. 113.
[4] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 50.
[5] Під прапором Жовтня, стор. 346.
[6] І. І. Компанієць. Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня, стор. 87.

роботі дітей до 15 років, держава опікувала дітей-сиріт. На підприємствах відбувалися вибори фабрично-заводських комітетів, на які покладалися завдання управління виробництвом, дотримання виробничої дисципліни, поліпшення матеріального становища робітників[1].

Вперше в історії трудящі Тернополя дістали можливість безплатно лікуватися. За короткий час тут була відкрита загальна лікарня № 1 на 50 ліжок, епідемічна лікарня теж на 50 ліжок, загальна лікарня № 2 на 16 і госпіталь на 50 ліжок. Крім того, було створено чотири амбулаторії. Наприкінці серпня в Тернополі працювало 19 лікарів та 6 лікарських помічників.

У місті провадилася велика підготовча робота до запровадження загального обов'язкового навчання. Перебудовувалася структура шкіл — створювалася єдина трудова школа для хлопчиків і дівчат віком від 8 до 15 років. Всі школи бралися на державний бюджет. Планувалося відкрити професійні школи для підготовки спеціалістів з різних галузей господарства, українську гімназію, вчительську семінарію. Зверталась увага на підбір учительських кадрів. Для поліпшення матеріального забезпечення вчителів їм була підвищена заробітна плата. В місті розгорталась робота щодо ліквідації неписьменності серед населення, налагоджувалась діяльність читалень.

Багато уваги приділялось інтернаціональному вихованню, розгорталася боротьба проти виявів буржуазного націоналізму. Декретом Галревкому всі мови, якими користувалися жителі міста, були визнані рівноправними. Всі, хто намагався посіяти національну ворожнечу, оголошувалися ворогами революції. Ще тривала війна з польськими загарбниками, тому в місті облікували все здатне до військової служби населення, розгорнулося навчання робітників військової справи.

Соціалістичним будівництвом керували створені 3 серпня 1920 року повітовий ревком та 8 серпня — повітовий партком. Багато уваги приділяли здійсненню революційних перетворень у місті члени Галицького ревкому і ЦК Компартії Східної Галичини. В. П. Затонський, І. І. Краснокутський, М. М. Левицький, М. Л. Баран та інші часто зустрічалися з робітниками міста, інтелігенцією, виступали з доповідями, лекціями, брали участь у мітингах[2].

Серед трудящих міста панувало велике політичне й трудове піднесення. Великого поширення набули комуністичні суботники. Початок їм поклали червоноармійці. Відновлювали роботу промислові підприємства, відбудовувалася залізниця Підволочиськ—Тернопіль. 10 вересня 1920 року з Волочиська до Тернополя по відбудованій колії прийшов уквітчаний прапорами перший поїзд[3].

У посиленні політичної роботи серед трудящих міста й повіту значна роль належала газеті «Вісті» — органу повітового парткому, що почала виходити з серпня 1920 року.

Тернопільський ревком багато уваги приділяв розвитку мистецтва. 15 серпня 1920 року в Тернополі розгорнув роботу Український радянський драматичний театр. Організатором його був М. М. Крушельницький, який починав тут свою сценічну діяльність ще 1915 року актором театру «Тернопільські театральні вечори», створеного О. С. Курбасом.

Серед членів Комуністичної партії Східної Галичини, що працювали тоді в Тернополі, були письменник Мирослав Ірчан (Андрій Бабюк) — співробітник газет «Більшовик» і «Красный меч», поет І. Кулик, письменник О. Досвітній, журналіст Н. Хомин та інші. В Тернополі І. Кулик почав, а в Харкові закінчив збірку поезій «Червона Галичина», присвячену великому політичному піднесенню, що панувало в той час серед західноукраїнських трудящих[4].

---

[1] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 66, 67.
[2] АІПП ЦК КП України, ф. 9, оп. 1, спр. 11, арк. 17; спр. 28, арк. 2; спр. 40, арк. 1, 2.
[3] Під прапором Жовтня, стор. 407, 547.
[4] З історії Української РСР, вип. 6—7, стор. 98.

Велику допомогу ревкому і парткому в перебудові життя на радянський лад подавала молодь. При повітовому парткомі 9-го серпня 1920 року був створений відділ для роботи серед молоді[1]. Під його керівництвом молодь допомагала партійним організаціям у будівництві нового життя, збирала одяг і продукти харчування для військових частин, вступала до лав Червоної Армії. Молоді робітники залізничного депо створили першу в місті комсомольську організацію, 15 серпня відбулися збори молоді промислових підприємств і залізничників міста, на яких прийнято рішення створити міську комсомольську організацію. Було обрано тимчасовий міський комітет комсомолу. На 24 серпня організація вже налічувала 45 чоловік. Міськком комсомолу відкрив комсомольський клуб, у якому працювала школа політичної грамоти, відбувалися вечори відпочинку. З міською спілкою молоді підтримували зв'язок підпільні молодіжні організації, що діяли на території, окупованій пілсудчиками.

Активним помічником партійних організацій щодо налагодження радянського будівництва в місті виступали професійні спілки. За ініціативою парткому провели реєстрацію членів профспілок. Найбільші профспілкові організації були серед залізничників, які становили на той час ядро робітничого класу визволених повітів Східної Галичини. Так, на станції Тернопіль працювало 230 залізничників[2]. На початку вересня 1920 року в місті відбулися організаційні збори членів профспілок, в яких взяли участь близько 600 чоловік. Збори одностайно заявили, що єдиним органом влади в Східній Галичині вони визнають Галицький революційний комітет. Учасники зборів ухвалили створити єдину профспілку для робітників усіх професій[3].

Радянська влада проіснувала в місті недовго, але зроблено за цей час було багато. 20 вересня 1920 року польські війська наблизилися до Тернополя. Політбюро КПСГ, яке 21 вересня провело своє останнє засідання, прийняло рішення про евакуацію Галревкому. Працівники Тернопільського ревкому й парткому разом з полками 60-ї і 41-ї радянських дивізій відійшли на Збараж[4], війська буржуазно-поміщицької Польщі окупували Тернопіль. Настав тривалий період жорстокого режиму соціального й національного гноблення.

З 1921 по 1939 роки Тернопіль був адміністративним центром воєводства. Внаслідок воєнної розрухи економіка міста зовсім занепала. На початку 20-х років тут діяли: невелика електростанція потужністю 400 квт, столярна майстерня, пивний завод, тютюнова фабрика, скотобойня, два цегельні заводи, механічний цех та близько 75 кустарних підприємств[5]. Реальна заробітна плата робітників у 1921 році становила 90 проц. від рівня 1914 року, в 1922 — 82 проц., а в 1923 році — тільки 64 проценти[6].

Після окупації міста буржуазно-поміщицькою Польщею трудящих позбавили всіх завоювань, здобутих ними за Радянської влади. Почалися репресії проти колишніх членів ревкому, активістів і всіх, хто співчував Радянській владі. Робітники й службовці, що брали участь у втіленні в життя її заходів, були звільнені з роботи. Комуністи, що залишилися в місті, змушені були піти в глибоке підпілля.

Удар, який завдала польська реакція трудящим міста, був досить відчутним, але він не зломив їх революційного духу, прагнення до возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. У складних умовах підпілля комуністи поступово налагоджували зв'язки з трудящими. Партійна організація докладала багато зусиль, щоб підвищити політичну свідомість робітників, зміцнити їх організованість у боротьбі проти наступу капіталу. Серед робітників, які становили невеликий, але

---

[1] АІП ЦК КП України, ф. 9, оп. 1, спр. 28, арк. 4, 8.

[2] І. І. Компанієць. Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня, стор. 96.

[3] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 93, 94.

[4] АІП ЦК КП України, ф. 9, оп. 1, спр. 11, арк. 32, 33.

[5] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 4, спр. 3320, арк. 54.

[6] М. Герасименко, Б. Дудикевич. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною, стор. 35.

тісно згуртований прошарок міського населення, розповсюджувалася комуністична газета «Наша правда» — орган ЦК КПСГ, роботи В. І. Леніна «Держава і революція», «Чергові завдання Радянської влади», «Пролетарська революція і ренегат Каутський».

Під керівництвом комуністів ширився рух опору проти польських окупантів. Уже 1921 року робітники міста провели кілька страйків. Вони висували не тільки економічні вимоги — підвищення зарплати, скорочення робочого дня, але й виступали з політичними вимогами, добиваючись загального виборчого права, проти національних утисків. А коли в 1923 році Антанта визнала окупацію Східної Галичини Польщею, масові протести трудящих вибухнули з новою силою. В Тернополі відбулася багатолюдна демонстрація, учасники якої протестували проти польської окупації Східної Галичини, вимагали возз'єднання з Українською Радянською Соціалістичною Республікою, звільнення політичних в'язнів, роботи й підвищення зарплати[1]. В цей час у Тернополі нелегально працював окружний комітет КПЗУ.

Поряд з соціально-економічним гнобленням польські імперіалісти все більше посилювали національний гніт. В жовтні 1921 року польський уряд провів перепис населення. За допомогою різних махінацій і фальсифікації матеріалів перепису окупанти намагалися довести, що більшість населення хоча й не належить до польської національності, але вважає себе польськими громадянами. Обурені вчинками фальсифікаторів, трудящі міста, керовані комуністами, відповіли демонстрацією протесту. Після схвалення в липні 1924 року закону «Права мови», за яким державною мовою визнавалася лише польська, на пошті, телеграфі, в суді, прокуратурі, нотаріаті діловодство і листування українською мовою були заборонені. Запроваджувалась т. зв. утраквістична або двомовна школа. Це фактично означало перехід школи на польську мову викладання, бо, крім фізкультури, рукоділля й релігії, решту предметів викладали лише польською мовою. З шкільних бібліотек вилучалися всі українські книжки. Вчителі-українці, що відмовлялися викладати польською мовою, негайно звільнялися з роботи. В 1925/26 навчальному році з 12 шкіл міста 10 повністю перевели на навчання польською мовою і тільки дві початкові школи були двомовні. З 3232 учнів 2661 навчалися в польських школах і лише 571 — у змішаних.

У період панування буржуазно-поміщицької Польщі економіка міста фактично не розвивалася. Уряд, проводячи колонізаторську політику на загарбаних західноукраїнських землях, не вживав ніяких заходів до розвитку промисловості. Нові підприємства майже не будувалися. За роки окупації стало до ладу лише одне підприємство — фабрика цигаркових гільз «Калина», на якій працювало 80—90 робітників. Дещо розширили свою потужність млини міста, тютюнова фабрика й механічний завод. Працювали столярні майстерні, друкарні, невеликі підприємства харчової промисловості.

У своїй діяльності, спрямованій на згуртування трудящих, Комуністична партія використовувала профспілки та інші легальні організації. У 1926 році в місті налічувалося 10 профспілок. У семи з них діяли комуністичні фракції, на чолі багатьох профспілкових комітетів стояли комуністи[2]. Завдяки великому впливу комуністів у профспілках міста робітники пекарень вперше добилися укладення колективного договору з підприємцями. Згодом такий договір уклали також робітники деревообробних підприємств[3].

Комуністи Тернополя в своїй роботі серед мас широко використовували масові організації трудящих, скеровуючи їхню діяльність на згуртування робітників для боротьби за соціальне і національне визволення.

---

[1] М. Герасименко, Б. Дудикевич. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною, стор. 56.

[2] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 133.

[3] КПЗУ — організатор революційної боротьби, стор. 127.

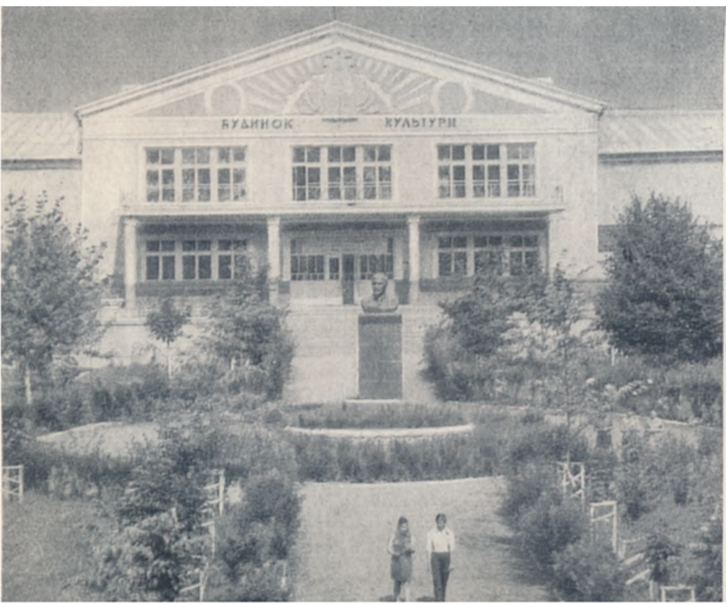
Визволення Тернополя червоними козаками у 1920 році. Картина В. В. Полтавця. Олія. 1961 р.
Тернопільський обласний краєзнавчий музей.

В музеї В. М. Гнатюка. Село Велеснів Монастириського району. 1972 р.

Дороги Тернопільщини. 1972 р.

Будинок культури в с. Глибочку Борщівського району. 1972 р.

Важливою формою мобілізації трудящих на боротьбу проти польських окупантів була підготовка й проведення революційних свят. Так, 1926 року в мітингу, який відбувся на центральній площі Тернополя під час святкування Першого травня, взяло участь близько двох тисяч чоловік[1].

На честь десятої річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції у місті вивісили великий червоний транспарант, а на ньому напис: «Хай живуть X роковини пролетарської революції в СРСР!». Велику увагу комуністи міста приділяли питанням організації і керівництва страйковою боротьбою. В 1927 році майже три місяці тривав страйк 100 робітників-столярів. На заклик комуністів страйкарів підтримали всі трудящі міста, провівши одноденний страйк солідарності, а також робітники інших західноукраїнських міст, які за кілька днів зібрали на допомогу страйкуючим понад тисячу злотих[2].

Вплив комуністів на трудящі маси міста невпинно зростав. Про це свідчили наслідки виборів до міського магістрату, що відбулися в серпні 1927 року. Виборчу кампанію комуністи провели під лозунгом «Більше місць робітничим депутатам у міському магістраті!». У 1928 році під час виборів до парламенту комуністи одержали по Тернопільському виборчому округу 20 тис. голосів, або майже 20 процентів[3].

В період світової економічної кризи 1929—1933 рр. багато робітників втратило роботу. Наприкінці квітня 1930 року в місті за офіційними даними налічувалося 1476 безробітних, а наступного року вже 3100[4].

Підпільна організація КПЗУ провадила велику агітаційну роботу серед трудящих міста. На успіхах Радянської України у здійсненні завдань першого п'ятирічного плану комуністи показували перевагу соціалістичного ладу над капіталістичним, роз'яснювали, чому в Країні Рад немає економічних спадів, криз і безробіття. Незважаючи на репресії, вони керували страйковою боротьбою. В ніч на 30 квітня 1929 року в центрі міста з'явилися лозунги з вимогами негайного звільнення всіх політичних в'язнів, возз'єднання Західної України з Радянською Україною та засудження фашистського терору[5]. В липні цього ж року робітнича колона, очолена комуністами, з червоними прапорами й транспарантами попрямувала до староства, протестуючи проти безробіття, але загони поліції розігнали демонстрантів. Демонстрації проти безробіття відбувалися і в наступному році. В одній з них у березні 1930 року, в Міжнародний день боротьби з безробіттям, взяло участь понад 10 тис. чоловік.

У повсякденній боротьбі зростали й гартувались кадри партійних працівників, які у тяжких умовах підпілля провадили велику роботу серед робітників міста, виховуючи в них почуття класової солідарності, розуміння того, що повного соціального й національного визволення можна добитися тільки возз'єднавшись з Радянською Україною. Серед них Ю. С. Стронович, Є. Ф. Веселовський, Й. С. Замковий, С. А. Горбата та інші.

Щоб позбавити трудящі маси керівництва, власті намагалися ліквідувати організації КПЗУ в Тернополі, для чого мобілізували весь жандармський апарат. Протягом 1930 року майже весь склад окружного комітету КПЗУ був заарештований. Але й цей удар партійна організація витримала. В кінці того ж року окружний комітет відновив свою діяльність. З числа комуністів, які залишилися на волі, утворили тимчасовий комітет, який до скликання конференції здійснював керівництво партійною організацією округу.

В місті діяла підпільна комсомольська організація. Комсомольці щорічно відзначали Міжнародний день молоді, брали участь у розповсюдженні комуністичної

---

[1] КПЗУ — організатор революційної боротьби, стор. 141.
[2] З історії західноукраїнських земель, вип. 1, стор. 118.
[3] Газ. «Вільне життя», 28 вересня 1969 р.
[4] Тернопільський облдержархів, ф. 3, оп. 2, спр. 277, арк. 5; ф. 231, оп. 1, спр. 2196, арк. 34; ф. 287, оп. 1, спр. 86, арк. 3, 55, 61.
[5] З історії західноукраїнських земель, вип. 1, стор. 99.

преси, підготовці мітингів і демонстрацій. Працював окружний комітет комсомолу. У 1930 році майже всі керівники окружної організації і міського осередку були заарештовані. Незабаром міський комітет КСМЗУ відновив свою роботу. 1932 року в місті відбулася окружна конференція КСМЗУ, яка обрала новий склад окружкому. В 1934 році міська комсомольська організація об'єднувала 33 члени КСМЗУ[1].

30 липня 1932 року під керівництвом комуністів у місті відбулася велика демонстрація безробітних. Понад 2 тисячі трудящих з червоними транспарантами пройшли головними вулицями міста, вимагаючи роботи, хліба, демократичних свобод. Демонстранти розкидали на вулицях понад 100 листівок, у яких засуджувалась антинародна політика фашистського уряду Пілсудського. Під час демонстрації виголошувалися заклики «Геть фашизм!». Солідарність робітників була настільки високою, а демонстрація проходила так організовано, що представники уряду не наважилися використати проти неї війська. Лише згодом заарештували кількох її учасників.

У березні 1933 року в Тернополі розпочався суд над великою групою робітників, які брали активну участь у революційному русі. Але, незважаючи на репресії, революційна боротьба тривала. В день Першого травня в Тернополі відбулися дві масові маївки — одна на Казимирській площі, друга — на ринку. Поліція затримала 53 чоловік і зробила обшуки в 58 будинках[2].

Промисловість міста виходила з кризи повільно. Єдиним новим підприємством, будівництво якого завершилося в 1937 році, був цукровий завод «Поділля» на околиці Тернополя. У сезон цукроваріння на заводі працювало 500 робітників. В місті в цей час діяли 32 підприємства, де під час найвищої кон'юнктури було зайнято близько 2-х тис. чоловік. Переважна більшість підприємств були дрібними, напівкустарного й кустарного типу. Вони переробляли головним чином сільськогосподарську продукцію. Працювали електростанція, дві невеликі друкарні.

Період 1934—1939 рр. характеризується дальшим посиленням наступу реакції на життєві інтереси трудящих. У цих умовах страйкова боротьба продовжувалася, набуваючи все гострішого характеру. 1934 року страйкували робітники деревообробної промисловості і кравці, вимагаючи встановлення восьмигодинного робочого дня. Робітники все рішучіше вимагали роботи й хліба, політичних свобод, звільнення з тюрем політичних в'язнів, гнівно засуджували дії окупаційних властей.

У 1937 році, напередодні святкування Першого травня, відбувся масовий політичний страйк будівельників цукрового заводу «Поділля». Страйкарі заявили, що Першого травня не працюватимуть і візьмуть участь у міській демонстрації. Робітники також зажадали зменшити тривалість робочого дня. Налякані керівники будови за кожними 8—10 чоловіками закріпили поліцая. Але більша частина робітників на ніч пішла до міста, а ті, що залишилися, до роботи не приступили. Страйк був придушений збройною силою[3]. Наступного дня адміністрація звільнила третину робітників. Багатьох заарештували й кинули до в'язниці.

1938 року в місті мешкало 45 тис. жителів[4]. В самому центрі жили чиновники, офіцери, купці, підприємці, маклери. Три церкви й три костьоли, безліч дрібних приватних крамниць, велика триповерхова в'язниця, маленькі убогі будиночки, які тулилися один біля одного, вузенькі вулички — таким був Тернопіль у ті часи.

Кращі багатоповерхові будинки в центрі міста належали польській, українській і єврейській буржуазії. Багато вулиць, заселених біднотою, навіть не мали назв. З 4-х тисяч житлових будинків електроосвітлення було лише в третині. Хоч Тернопіль був центром воєводства, будували тут мало. Зводили переважно приватні житлові будинки. Міського транспорту не було. У 1937/1938 бюджетному році на утри-

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 1990, арк. 12; спр. 1991, арк. 1, 10; спр. 2163, арк. 4.

[2] Там же, спр. 2132, арк. 45

[3] Там же, ф. 387, оп. 1, спр. 255, арк. 10, 12, 17, 18.

[4] Там же, ф. 237, оп. 1, спр. 183, арк. 29.

У визволеному м. Тернополі. Вересень 1939 р.

мання служби безпеки й поліції було витрачено 113 тис. злотих, а на торгівлю, освіту, культуру і комунальне господарство — 98 тис. злотих[1].

Медична допомога переважно була платною. Працювали одна лікарня на 200 ліжок, яку обслуговували 7 лікарів і 10 медичних сестер, та осередок здоров'я для бідних, де було три лікарі. Лікування коштувало дорого. Тільки за перебування в лікарні протягом доби хворий мусив платити 5—8 злотих, а за звичайну операцію — від 200 до 300 злотих. Багато людей хворіло на туберкульоз, тиф, трахому, ревматизм, рахіт та інші тяжкі недуги. Високою була смертність серед дітей.

Вся система освіти підпорядковувалась інтересам панівних класів. Діяли 4 початкові (1—2 класні) школи та 7 семирічних, з яких лише в одній початковій і одній семирічній викладання здійснювалося українською мовою[2]. В місті працювало 8 гімназій, в т. ч. 4 приватні. В гімназіях навчалися головним чином діти заможної верхівки міста і воєводства. Пригноблені і принижені українські трудящі, що перебували під тяжким подвійним — соціальним і національним гнітом, над якими постійно висіла загроза смерті від голоду, часто не могли навіть прогодувати своїх дітей, не те що віддавати їх хоча б в існуючі школи. За рік навчання в гімназії у середньому потрібно було заплатити 230 злотих (на той час за ці гроші можна було купити 150 пудів хліба чи двох корів). Отже, практично доступ до середньої освіти для дітей трудящих був закритий. У 1938/39 навчальному році в місті було відкрито трирічну торгову школу першого ступеня, до якої приймали по 4 чоловіка від кожного повіту Тернопільського воєводства, але тільки дітей заможної верхівки.

1 вересня 1939 року фашистська Німеччина нападом на Польщу розв'язала другу світову війну. 17 вересня війська Червоної Армії перейшли польський кордон і взяли під захист життя та майно трудящих Західної України й Західної Білорусії, яким загрожувала фашистська окупація. На Тернопіль рухалась Волочиська група радянських військ під командуванням генерала П. І. Голікова. Увечері того ж дня танкісти 10-ї танкової бригади, а також кавалерійська дивізія вступили до міста. Хлібом-сіллю зустріло населення Тернополя радянських воїнів. Відбувся мітинг, на якому трудящі гаряче дякували Комуністичній партії і Радянському урядові за визволення з-під капіталістичного ярма. «Настав кінець нашому безправ'ю і недолі»,— казали вони з сльозами радості[3]. Вже у вересні розгорнуло діяльність тимчасове управління, яке насамперед взялося налагоджувати міське господарство, поліпшувати побутові умови трудящих, відновлювати роботу залізничного транспорту, телефонного й поштового зв'язку, нормалізовувати роботу торговельних закладів, лікарень, відкривати школи та культурно-освітні заклади. Міське тимчасове управління вживало дійових заходів, щоб ліквідувати безробіття. Але невеликі, напівкустарного типу підприємства, навіть працюючи у 2 й 3 зміни, не могли забезпечити всіх роботою. За таких умов уряд Радянської України допоміг безробітним організовано виїхати на постійну роботу в промислові центри України. Цією нагодою скористалося чимало безробітних. Так, лише 6 жовтня 1939 року до Житомира виїхало 300 чоловік[4]. Багато їх вирушило до Дніпропетровська, Кривого Рога, на Донбас. Вживалися

---

[1] Budżet miasta Tarnopola za rok 1938/39, 1939/40.

[2] Rocznik polityczny i gospodarczy. Warszawa, 1936, стор. 349.

[3] О. Г. Цибко. Революційно-визвольна боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з УРСР (1934—1939 р.). Львів, 1963, стор. 118.

[4] Газ. «Вільне життя», 7 листопада 1939 р.

заходи для безперебійного забезпечення населення продуктами харчування; робітникам, які ще не мали роботи, видавалася грошова допомога, безплатне паливо, мануфактура, предмети першої потреби. Запрацювали млини, пекарні та інші харчові підприємства міста.

Першою радянською газетою, яку читали тернопільчани зразу після визволення, була армійська газета «Червона Україна», що виходила в Тернополі з 17 вересня по 2 жовтня 1939 року. 3 жовтня 1939 року в місті почала видаватись українською мовою щоденна газета «Вільне життя» (орган тимчасового управління).

Для забезпечення нормального життя населення та охорони важливих промислових об'єктів наприкінці вересня в місті створено робітничі дружини, у складі яких було чимало колишніх членів КПЗУ і КСМЗУ. Вони також боролись із спекуляцією, допомагали Червоній Армії виявляти приховану зброю. Робітничі дружини діяли на всіх промислових підприємствах та в багатьох установах.

Встановлення Радянської влади в місті відбувалося в умовах гострої класової боротьби. Контрреволюційні сили намагалися всіляко перешкодити будівництву нового життя. Незабаром після визволення в місті викрили підпільну націоналістичну організацію, що складалася з колишніх польських офіцерів, жандармів, католицьких священиків і окремих чиновників ліквідованого воєводського управління. Шалений опір народній владі чинили українські буржуазні націоналісти, насамперед оунівці. Вони тероризували трудящих, убивали дружинників, намагалися проникнути в органи народної влади, щоб саботувати всі її заходи.

Політичні працівники Червоної Армії спільно з місцевим активом викривали антинародний характер дій буржуазних націоналістів, яким би прапором вони не маскувалися. Для подання допомоги населенню в перебудові життя на соціалістичний лад Центральний Комітет КП(б)У направив до Тернополя велику групу досвідчених партійних, комсомольських, профспілкових і радянських працівників. Із східних областей у місто прибули вчителі, лікарі, письменники, артисти, зокрема, перед робітниками й інтелігенцією міста виступали В. Лебедєв-Кумач, В. Шкловський, С. Вашенцев, Д. Покрасс, О. Довженко, А. Малишко, Г. Майборода, В. Собко, О. Петрусенко, З. Гайдай.

В кінці вересня та на початку жовтня відкрилися кіоски для продажу газет, журналів та іншої радянської літератури. Наприкінці місяця жителі міста одержували близько 20 тис. примірників періодичної преси 34 назв. У кінотеатрах почали демонструватися радянські кінофільми. Зали їх були переповнені.

З великим політичним піднесенням готувалися жителі Тернополя до виборів Народних Зборів Західної України. 6 жовтня понад тисячу чоловік зібралися в залі колишнього «Міщанського братства» і висловили одностайне бажання, щоб Народні Збори прийняли рішення про возз'єднання з Радянською Україною. Подібні мітинги пройшли серед залізничників, на тютюновій фабриці та інших підприємствах. 8 жовтня відбулися збори молоді міста, яка також одностайно висловилася за те, щоб Народні Збори просили Радянський Уряд возз'єднати західноукраїнські землі з Радянською Україною[1].

Трудящі міста уважно стежили за роботою Народних Зборів, які проходили у Львові 26—27 жовтня 1939 року. З великим піднесенням зустріли вони повідомлення про встановлення Радянської влади, возз'єднання Західної України з УРСР у складі СРСР, націоналізацію банків і промисловості, про конфіскацію поміщицької землі. «Ми, залізничники, в цей прекрасний час, коли над вільною Західною Україною замайорів червоний прапор Радянської країни, шлемо вам, вірним оборонцям і слугам народу, свій палкий привіт. Ваше рішення — це рішення народу. Ми просимо вас запевнити ЦК ВКП(б) і Радянський уряд в тому, що в сім'ї народів СРСР будемо

[1] Газ. «Вільне життя», 7 жовтня 1939 р.

до кінця вірними великій справі Леніна»[1] — написали у телеграмі депутатам Народних Зборів робітники й службовці залізничної станції.

За новим територіальним поділом Тернопіль став обласним центром. У місті розгорнули роботу обком КП(б)У, міськком КП(б)У, облвиконком та міськвиконком. До міської Ради депутатів трудящих був обраний 161 депутат[2].

24 березня 1940 року в західних областях України відбулися перші вибори до Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР. Трудящі міста одностайно віддали свої голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних.

Водночас із встановленням Радянської влади у місті проходило організаційне оформлення партійних організацій. 20 грудня 1939 року обком КП(б)У затвердив бюро міського комітету партії. На початку 1940 року створюються первинні партійні організації на підприємствах і в установах, а в середині січня в місті відбулися перші збори партійного активу.

З 10 по 15 квітня 1940 року в усіх первинних партійних організаціях міста відбулися звітно-виборні збори, а 20—21 квітня — перша міська партійна конференція. На цей час міська партійна організація налічувала 577 членів і 244 кандидати в члени партії[3].

Під керівництвом партійних організацій молодь залучалася до активної участі в будівництві нового життя. Створювалися комсомольські організації. Одною з перших почала свою діяльність комсомольська молодь депо ст. Тернопіль та фабрики «Калина». В лютому 1940 року в місті вже налічувалося 29 первинних комсомольських організацій[4]. Молодь брала активну участь у реконструкції промислових підприємств і транспорту, суботниках, налагодженні роботи шкіл, бібліотек, клубів, червоних кутків тощо. Організовувались професійні спілки.

Поряд з глибокими перетвореннями в політичному й громадському житті успішно здійснювалася перебудова економіки міста. Комуністи залучали робітників до участі у націоналізації промислових підприємств. До кінця 1939 року державними стали 32 промислові підприємства, банки, 100 великих житлових будинків, готелі[5].

В місті проживало близько 4-х тисяч кустарів. Серед них розгорнувся рух за об'єднання в промислові артілі. На кінець травня 1940 року їх налічувалося близько 30[6].

Державні підприємства й промислові артілі одержували значну й всебічну допомогу від республік Радянського Союзу. До міста надходили нові машини, різноманітне обладнання, запасні частини тощо.

Вже в перший рік після возз'єднання докорінно змінилася економіка міста. З'явилися нові підприємства, реконструювалися старі. У вересні 1940 року почала працювати фабрика музичних інструментів, державна друкарня. На місці невеликих боєнь виник м'ясокомбінат, де у вересні 1940 року було 129 робітників. Розширили виробництво ливарно-механічний завод, фабрика «Калина», тютюново-ферментаційний й лакофарбовий заводи, завод безалкогольних напоїв, цукрозавод «Поділля». На кінець 1940 року в місті діяло 36 промислових підприємств, на яких було зайнято 1480 робітників і службовців. Крім того, 1516 кустарів об'єдналися в промислові артілі. Лише підприємства державної промисловості за 1940 рік виробили продукції в три рази більше в порівнянні з попереднім роком[7].

Партійні й радянські органи висували на керівну роботу місцевих активістів, насамперед з числа колишніх членів КПЗУ та КСМЗУ. З часу визволення і до квітня

---

[1] Газ. «Вільне життя», 29 жовтня 1939 р.
[2] Газ. «Вільне життя», 1 січня 1941 р.
[3] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 22, спр. 3418, арк. 15.
[4] Газ. «Вільне життя», 19 березня 1940 р.
[5] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 1а, спр. 4, арк. 95.
[6] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 18, оп. 22, спр. 3418, арк. 4.
[7] Там же, ф. 17, оп. 22, спр. 3401, арк. 95, 96.

1941 року керівниками заводів і фабрик, головами промислових артілей, працівниками партійних і радянських органів стали 270 чоловік з місцевого населення[1].

Велика увага приділялась також розгортанню державної і кооперативної торгівлі. Комуністична партія і уряд Радянської України подали трудящим міста велику матеріальну допомогу продовольством і промисловими товарами. Наркомторг УРСР в грудні 1939 року відкрив у Тернополі оптову торговельну базу[2]. Вживалися заходи для повного забезпечення потреб населення в борошні, м'ясі, крупах. На початку січня 1940 року в місті вже було 37 державних та кооперативних магазинів, хлібопекарні, кафе, їдальні і ресторани. В державній торгівлі працювало близько 800 чоловік.

Розгортали роботу заклади охорони здоров'я. Через рік після визволення в місті діяли 2 лікарні на 355 ліжок, які обслуговували 24 лікарі та 74 фахівці з середньою медичною освітою, 3 поліклініки, жіноча й дитяча консультації, кілька спеціалізованих диспансерів. Наприкінці липня 1940 року відкрився пологовий будинок на 35 ліжок, розширений у 1941 році до 60 ліжок[3].

Докорінні зміни сталися в розвитку освіти й культури. На народну освіту було асигновано майже половину міського бюджету[4]. У 1939/40 навчальному році в місті працювало 11 загальноосвітніх шкіл. Розгорнулася підготовка спеціалістів для основних галузей господарства і культури. Вже в 1940 році в місті працювали технікуми залізничного транспорту, радянської торгівлі та школа механізаторів.

Партійні і радянські органи вживали заходів до ліквідації неписьменності й малописьменності серед дорослого населення. За ініціативою комсомолу на підприємствах, в установах і квартальних комітетах в грудні 1939 року розпочали роботу курси лікнепу. У 1939/40 навчальному році ліквідували неписьменність 490 чоловік, наступного навчального року гуртки ліквідації неписьменності й малописьменності почали відвідувати ще 564 чоловіка[5].

В жовтні 1939 року здійснена націоналізація приватних бібліотек і на їх базі створено обласну державну бібліотеку з двома філіалами. Велику допомогу в поповненні її фонду подала Одеська обласна бібліотека.

Розпочав роботу Державний обласний театр ім. І. Франка. Відкрилися також обласний і міський будинки народної творчості, які стали організаційними центрами художньої самодіяльності. В кінці року прийняла перших відвідувачів філармонія.

Завдяки величезній всебічній допомозі всіх народів Радянського Союзу місто за короткий час стало невпізнанним. У його житті відбулися великі зміни. Тернопіль став на соціалістичний шлях розвитку.

Натхненна вільна праця трудящих була перервана віроломним нападом фашистської Німеччини на Радянську країну. Мужньо стримували натиск чисельно переважаючих фашистських військ воїни Червоної Армії. Але сили були нерівні. 2 липня 1941 року частини Червоної Армії залишили Тернопіль.

З перших днів окупації почалися масові облави, арешти, жителів силоміць вивозили до Німеччини. В листопаді 1941 року з тернопільської біржі праці було відправлено на примусові роботи до Німеччини понад 7 тис. чоловік.

За час окупації міські околиці перетворилися на мертву пустелю, оточену кільцем могил. Людською кров'ю була полита земля в Петриківському та Янівському лісах, де гітлерівські душогуби по-звірячому закатували тисячі громадян. Особливо вони переслідували комуністів, комсомольців, радянських активістів. Кати знищували також представників радянської інтелігенції. За час тимчасової окупації

---

[1] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 22, спр. 3403, арк. 95.
[2] В. Л. Варецький. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР. К., 1959, стор. 104.
[3] Тернопільський облдержархів, ф. Р-5, оп. 1, спр. 13, арк. 4.
[4] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 1а, спр. 2, арк. 15.
[5] Газ. «Вільне життя», 7 вересня 1940 р.

Тернополя було замордовано 437 учителів, інженерів, лікарів[1]. Усього фашисти вбили в місті 28 тис. мирних жителів[2].

Понад 33 місяці жителі Тернополя були під ярмом фашистської окупації. За цей час населення міста зменшилося на дві третини. Гітлерівцям в усьому прислужували українські буржуазні націоналісти. Запроданці служили в поліції, міській управі, на біржі праці, брали участь у масових стратах радянських людей.

Окупанти планомірно знищували промисловість міста. З 8 липня 1941 до 15 квітня 1944 року вони демонтували й вивезли обладнання 29 промислових підприємств. Були зруйновані м'ясокомбінат, тютюнова та меблева фабрики, фабрика музичних інструментів, обозний і два цегельні заводи, залізничне депо та інші підприємства[3].

Трудящі Тернополя не схилили голови перед загарбниками та їх прислужниками — українськими буржуазними націоналістами. Населення саботувало економічні й воєнні заходи фашистських властей — не виконувало їх наказів, не платило податків, не виходило на роботу, ухилялося від виїзду до Німеччини.

Хоч і тяжко було, але тернопільці не втрачали надії на визволення, вірили в перемогу над ворогом.

На початку березня 1944 року війська 1-го Українського фронту вступили в межі Тернопільської області.

Тернополю гітлерівське командування надавало великого значення. Тому в районі міста гітлерівці зосередили значні сили.

Визволення Тернополя покладалось на війська 60-ї, 1-ї гвардійських армій, 3-ї гвардійської і 4-ї танкової армій. Здійснивши важкий марш по бездоріжжю і подолавши опір ворога, радянські воїни оточили фашистський гарнізон—12 тис. солдатів з 145 гарматами. Ворог створив навколо міста систему оборонних споруд. Гітлер вимагав будь-що утримати місто, обіцяючи за це солдатам і офіцерам високі нагороди. Солдатів штрафних батальйонів в разі успіху обіцяв помилувати. Щоб підбадьорити війська, посилено поширювалися чутки, нібито на допомогу обложеному гарнізону поспішають великі танкові сили. Справді, ворог неодноразово намагався прорватися до Тернополя, вдаючись до запеклих атак проти 23-го стрілецького корпусу[4].

Радянські війська, що оточили гарнізон ворога, пред'явили йому ультиматум про здачу, який було відхилено. Тоді наші війська почали готуватися до штурму міста. 25 березня сюди були підтягнуті 94-й стрілецький корпус (99-а і 117-а гвардійські стрілецькі дивізії) та 4-й гвардійський танковий корпус. Більш як півмісяця тривали запеклі бої з оточеним ворогом. 31 березня війська 15-ї, 94-ї стрілецьких дивізій та 4-го танкового корпусів увірвалися в місто з півночі, сходу й півдня. 12 квітня радянські війська після артилерійської підготовки і удару авіації почали штурм центральної частини міста. Через два дні головні сили ворожого гарнізону були знищені. 16 квітня закінчилася ліквідація його залишків[5].

У боях за місто радянські воїни виявили масовий героїзм. Ударна група танків під командуванням 23-річного гвардії лейтенанта Бориса Кошечкіна однією з перших увірвалася в місто. Його танк був підбитий снарядом, але танкіст не розгубився. Кількома влучними пострілами він вивів з ладу ворожий бронепоїзд, з пошкодженого танка пересів на самохідну гармату й продовжив бій. Визволяючи Тернопіль, гвардії лейтенант Борис Кошечкін особисто підбив 2 танки, знищив 70 автомашин, батарею протитанкових гармат, а танкісти, якими командував відважний радянський офіцер, знищили 6 ворожих танків, 18 бронетранспортерів, 23 гармати,

---

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 2, спр. 1, арк. 289.

[2] Тернопільський облдержархів, ф. Р-274, оп. 1, спр. 123, арк. 181.

[3] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 20, спр. 6, арк. 23, 24.

[4] А. Н. Грылев. Днепр—Карпаты—Крым. Освобождение Правобережной Украины и Крыма в 1944 году. М., 1970, стор. 139, 141, 157.

[5] Там же, стор. 158.

Г. П. Хілько — учасник боїв за м. Тернопіль. 15 квітня 1944 року він підняв червоний прапор над визволеним містом. 1944 р.

близько 300 солдатів і офіцерів противника. За мужність і вміле керівництво танковою групою Б. Кошечкіну Указом Президії Верховної Ради СРСР присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу.

Екіпаж самохідної гармати молодшого лейтенанта Г. В. Танцорова підбив три ворожі танки, знищив батарею протитанкових гармат, 15 бронетранспортерів, 85 автомашин. Фашистам вдалося підбити самохідну гармату Танцорова. Відважний командир спрямував палаючу машину на ворожі вогневі точки. Весь екіпаж — командир Г. В. Танцоров, механік-водій старший сержант О. В. Кудренко, наводчик сержант І. І. Конін і заряджаючий рядовий В. Л. Єрмаченко—загинув смертю героїв. За цей подвиг Г. В. Танцоров посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

Дев'ятнадцятирічний комсомолець А. П. Живов повторив подвиг Матросова. Одним з важливих опорних пунктів фашистів у центрі міста була в'язниця. Воїнам Червоної Армії довгий час не вдавалося оволодіти нею — заважала вогнева точка в будинку за 100 метрів на північ. Знищити її взявся А. Живов. Двічі під прикриттям рушнично-кулеметного вогню штурмової групи він наближався до амбразури, закидаючи її пляшками з запальною рідиною, проте обидва рази гітлерівці гасили пожежу. Боєць втретє вирішив здійснити сміливу операцію, але на шляху до ворожої точки був поранений. Долаючи біль, він кинувся на амбразуру, закривши її своїм тілом. Кулемет замовк. Штурмова група оволоділа будинком. За цей подвиг А. П. Живову посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Мужність і героїзм у боях за визволення Тернополя виявили також двічі Герої Радянського Союзу Н. Д. Гулаєв та А. В. Ворожейкін, Герої Радянського Союзу З. І. Макаров, Т. Ф. Філіпов, М. О. Монетов, В. І. Гамаган, В. І. Мішустін, В. Ф. Зуділов та багато інших. Після визволення Тернополя три дивізії і три бригади дістали найменування «Тернопільських»[1].

Місто лежало в руїнах. Не тільки проїхати, пройти вулицями було неможливо. Промислові підприємства спалені або пограбовані. З 4211 довоєнних житлових, адміністративних і культурно-побутових будинків 2490 були зруйновані дощенту, а решта потребувала капітального ремонту. З 11 шкіл уціліли лише 2. Не працювали водопровід, каналізація. В перші дні після визволення міста в ньому налічувалося трохи більше тисячі мешканців[2].

9-го серпня 1944 року Указом Президії Верховної Ради СРСР зроблено уточнення щодо найменування міста. До цього воно називалося Тарнопіль. У зв'язку з тим, що його назва пішла від тернового поля, місто стало іменуватися Тернополем.

Відбудовні роботи в місті розгорнулися з другої половини квітня 1944 року. Ще поблизу нього кипіли бої, ще не вщухли пожежі, а жителі взялися розчищати вулиці, ремонтувати будинки, які частково збереглися. Протягом 1944—1945 років були знешкоджені десятки тисяч авіабомб, снарядів, різних мін та ручних гранат тощо.

Особлива увага приділялася відбудові залізничного вузла. Міськком партії закликав усіх, хто працював на транспорті, приступити до роботи. В умовах безперервних бомбардувань за короткий час виконали основні відбудовні роботи. Військові ешелони рушили на фронт через 15 днів після визволення міста радянськими частинами.

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 36, арк. 1; спр. 23, арк. 7, 8.
[2] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 4, спр. 10, арк. 35.

У надзвичайно складних умовах почалося відродження промислових підприємств. На багатьох з них робітники виявляли в цьому велику ініціативу. Так, 17 квітня робітники почали відбудову обозного заводу. За короткий час відновили роботу ковальський, деревообробний, слюсарний, токарний цехи. 15 серпня завод дав першу продукцію. В липні 1944 року вже працювали м'ясокомбінат, млин, пивзавод, завод безалкогольних напоїв, 6 промислових артілей. На цих підприємствах і залізничному вузлі було зайнято 2460 робітників[1]. В кінці 1944 року відновили роботу меблева фабрика, електростанція тощо. В грудні 1945 року став до ладу цукрозавод «Поділля»[2].

Водночас з відбудовою промислових підприємств і транспорту важливе значення мала розчистка міста від руїн і згарищ, пристосування будинків під житло. Робітники й службовці міста, учнівська молодь вирішили відпрацювати на розчистці міста не менше як по 100 годин. Лише за місяць, з 26 травня по 26 червня, було відпрацьовано понад 12 тис. людино-днів, підготовлено до капітального ремонту приміщення готелю, облвиконкому й обкому КП(б)У[3].

Відбудова Тернополя стала справою всієї країни, трудящих області. Влітку 1945 року чортківські залізничники звернулися до всіх робітників, селян і службовців області із закликом: «Спільними зусиллями відбудуємо Тернопіль!». У вільний від роботи час вони виготовляли віконні рами, цвяхи, залізоскоб'яні вироби. Наслідуючи цей приклад, майже всі райони виділяли кінний транспорт для розчистки вулиць, кваліфікованих робітників-будівельників, допомагали будівельними матеріалами, продуктами харчування. Був створений обласний будівельний трест, який вже в червні 1945 року почав відбудову першочергових об'єктів. У лютому 1945 року до Тернополя прибула бригада з Українського державного інституту проектування міст. Постало складне завдання. Фактично треба було спроектувати нове соціалістичне місто, зручне для його жителів.

У серпні 1945 року ЦК КП(б)У і Раднарком України схвалили генеральний план забудови міста, допомогли йому механізмами й фондовими матеріалами. Це прискорило темпи відбудовних робіт. Вже на кінець 1945 року було здано 73,8 тис. кв. метрів житлової площі[4]. Швидко відбудовувалися адміністративні приміщення, школи, лікувальні заклади. Місто впорядковувалося. На кінець 1945 року відремонтували 4800 метрів тротуарів, 4 км каналізаційної сітки, посадили 7500 дерев, розчистили 7 га парку і скверів.

Відновили роботу лікувальні заклади. На кінець 1944 року діяли міська лікарня, поліклініка, протитуберкульозний диспансер, міська санепідстанція, а на кінець 1945 року відкрилися залізнична поліклініка, пологовий будинок, дитячі ясла, дитячий садок.

Партійні та радянські органи багато уваги приділяли відновленню мережі шкіл і культурно-освітніх установ. Вже наприкінці квітня 1944 року відкрилися двері початкової і трьох середніх шкіл, які відвідувало 1620 учнів[5]. Працювали драмтеатр, міська бібліотека, історико-краєзнавчий музей, хорова капела філармонії та симфонічний оркестр. З 26 грудня 1944 року в місті почала виходити газета «Радянський Тернопіль».

Радянський танк, який 1944 року першим увірвався в окупований фашистами Тернопіль. 1970 р.

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 3, оп. 1, спр. 18, арк. 6, 7.

[2] Газ. «Вільне життя», 8 січня 1946 р.

[3] Тернопільський облпартархів, ф. 3, оп. 1, спр. 25, арк. 5, 6.

[4] Тернопільський облдержархів, ф. Р-1833, оп. 1, спр. 551, арк. 45.

[5] Тернопільський облпартархів, ф. 3, оп. 1, спр. 30, арк. 36, 37.

Висадження розсади в теплицях радгоспу «Тернопільський». 1970 р.

За планом четвертої п'ятирічки передбачалось не лише відбудувати всі довоєнні підприємства, а й здійснити їх реконструкцію на новій технічній основі. 1946 року в Тернополі 12 промислових підприємств випускали до 20 найменувань продукції, головним чином для задоволення невідкладних потреб населення[1]. Виробляли продукцію також 8 промислових артілей. Робітничий колектив машинно-тракторних майстерень (нині комбайновий завод) налічував усього 33 чоловіка. Підприємства й артілі працювали у напівзруйнованих виробничих приміщеннях, не мали належного обладнання, часто бракувало сировини.

У роки четвертої п'ятирічки відбудовувались і розширювались обозний завод, меблева фабрика, цукрове підприємство «Поділля», цегельні заводи. На кінець п'ятирічки потужність цукрозаводу «Поділля» становила 8500 цнт переробки цукрових буряків на добу, а виробництво цукру— 128 тис. цнт на рік.

За роки четвертої п'ятирічки було не лише досягнуто, а й перевищено довоєнний рівень виробництва. Випуск валової продукції в 1950 році порівняно з 1940 роком досяг 109,5 процента[2]. На кінець п'ятирічки Тернопіль став провідним промисловим центром області. Значним підприємством була швейна фабрика, де працювало 262 чоловіка. Випуск продукції досяг 1315 тис. крб. на рік. Машинно-тракторні майстерні перетворилися на моторемонтний завод республіканського значення. Підприємство спеціалізувалося на капітальному ремонті тракторних і автокомбайнових двигунів, виготовленні ручних насосів, тросових волокуш, запасних частин до сільськогосподарських машин і нафтових двигунів. За роки п'ятирічки були збудовані й пущені в дію хлібозавод і авторемонтний завод.

Вже з самого початку п'ятирічки широко розгорнулось соціалістичне змагання між підприємствами, цехами, змінами й дільницями. У відповідь на заклик робітників ленінградських підприємств розгорнулось соціалістичне змагання за виконання п'ятирічки в чотири роки. На честь 30-ї річниці Жовтня з 22 промислових підприємств 20 колективів узяли підвищені соціалістичні зобов'язання. Перевиконали зобов'язання міський промкомбінат, швейна фабрика, пивзавод, цукрозавод «Поділля», в два рази збільшив випуск продукції цегельний завод. Загалом приріст промислової продукції 1947 року порівняно з попереднім роком становив 76 процентів[3].

Новатори виробництва показували зразки самовідданої творчої праці, високе розуміння свого громадського обов'язку. 1948 року лише в паровозному депо налічувалося 310 стахановців і 17 ударників. За дострокове виконання плану третього року п'ятирічки, безаварійне водіння великовагових поїздів машиніста депо станції Тернопіль В. С. Гавриленка було удостоєно ордена Леніна. Особливо масовим соціалістичне змагання стало в останньому році п'ятирічки. Робітники вагонної дільниці за рахунок заощаджених матеріалів відремонтували 192 вагони, зекономивши 218 тис. крб. План останнього року п'ятирічки промислові підприємства й промислово-кооперативні артілі виконали на 110 процентів.

Велика заслуга в успішному виконанні планів четвертої п'ятирічки належала міській партійній організації, яка після переїзду з Чорткова обласних установ у серпні 1946 року швидко зростала. Якщо на час першої (після війни) міської партійної конференції (лютий 1945 р.) вона налічувала 256 комуністів, то на 1 січня 1951 року

---

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 7, спр. 76, арк. 12.
[2] Там же, оп. 20, спр. 30, арк. 70.
[3] Там же, ф. 3, оп. 8, спр. 4, арк. 234—235.

в місті працювали 1983 члени і кандидати в члени партії[1]. Вони об'єднувалися в 91 первинну партійну організацію. На промислових підприємствах і транспорті було 28 первинних партійних організацій. Навколо міської партійної організації згуртувався широкий актив з робітників і трудової інтелігенції. Спираючись на нього, міськком посилив ідеологічну роботу серед широких мас трудящих. На конкретних прикладах комуністи-агітатори, яких у 1949 році було 980, розкривали велику силу дружби народів багатонаціональної Радянської держави і пролетарського інтернаціоналізму, викривали зрадництво українських буржуазних націоналістів. У місті працювали гуртки вивчення історії КПРС, філософії, політекономії, біографії В. І. Леніна.

Одним з найважливіших завдань трудящих була відбудова житлового фонду. На початку 1946 року в місті мешкало близько 12 тисяч жителів, або в п'ять разів менше, ніж до війни, але й для них чималою проблемою лишалося житло. В перші післявоєнні роки головна увага зосереджувалася на відбудові найменш зруйнованих будинків і пристосуванні їх для житла. Водночас розгорталося нове будівництво. Нові житлові квартали прикрасили вулиці Костюшка, Островського, Горького, Паркову та інші. На кінець п'ятирічки житловий фонд міста становив 112,5 тис. кв. метрів. Велика увага приділялася поліпшенню комунального обслуговування населення. Протяжність газової мережі в 1950 році досягла 12,2 км, а витрати газу на промислові й житлово-комунальні потреби становили 8,5 млн. кубометрів[2]. Завдяки успішній відбудові міста, зокрема житлового фонду, зростало населення, яке в останньому році п'ятирічки досягло 26 тис. чоловік. Фактично заново була створена торговельна мережа. Роздрібний товарооборот проти 1945 року збільшився майже в 10 разів[3].

Вживалися заходи до відновлення й розширення роботи закладів охорони здоров'я. З кожним роком зростали асигнування на охорону здоров'я. У 1950 році вони становили близько 6,5 млн. карбованців.

Більшало шкіл і культурно-освітніх закладів. Усі діти шкільного віку сіли за парти. 1950 року в місті працювали 8 шкіл, у т. ч. 5 середніх, одна семирічна й дві початкові. В них навчалося 4038 учнів, викладало 158 учителів[4].

Відновили діяльність міська бібліотека для дорослих, дитяча, науково-методична й науково-технічна бібліотека. Бібліотеки багатьох міст Російської Федерації та України надіслали в дар тернопільцям художню й наукову літературу. На 1950 рік книжкові фонди міської бібліотеки порівняно з довоєнним часом збільшилися в два рази, а дитячої — у сім разів. Комсомольська організація міста взяла шефство над радіофікацією. Багато юнаків та дівчат у неробочий час допомагали прокладати лінії, встановлювати радіоточки в квартирах.

Важливі заходи здійснювалися і в розвитку театрального мистецтва. У квітні 1945 року з Сумської області переведено в Чортків заснований ще в 1930 році Охтирський робітничо-селянський пересувний театр. У березні 1948 року його об'єднали з обласним драматичним театром ім. І. Франка в обласний музично-драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка.

П'яту п'ятирічку промислові підприємства міста виконали за 4 роки і 8 місяців. Щорічний приріст продукції становив майже 15 проц. Випуск продукції проти

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 3, оп. 1, спр. 22, арк. 9—11; оп. 12, спр. 86, арк. 77.

[2] Там же, оп. 20, спр. 148, арк. 38.

[3] Народне господарство Тернопільської області. Статистичний збірник. Тернопіль, 1957, стор. 205.

[4] Там же, стор. 240, 242.

Один із скверів м. Тернополя. 1971 р.

1950 року збільшився в 2,5 раза. Розширився асортимент виробів з 39 до 100 найменувань[1]. Продуктивність праці зросла на 33 проц. Це була велика трудова перемога трудящих міста. Реконструювалися й розширювалися діючі підприємства, розгорталося спорудження нових: заводу залізобетонних конструкцій облбудтресту, першої черги заводу будівельних деталей тресту «Цукробуд», заводу штучної шкіри, який поклав початок розвитку хімічної промисловості на Тернопільщині. 1959 року він дав першу продукцію. Став до ладу молокозавод потужністю 10 тис. тонн переробки молока на рік. Після реконструкції цегельний завод 1959 року перейшов на цілорічне виробництво цегли. Запрацювали холодильник ємкістю 1000 тонн та завод «Електроарматура», що спеціалізувався на виготовленні освітлювально-технічного обладнання. Вже з 1958 року він виробив продукції на суму 1120 тис. крб. У 1958 році в Тернополі давали продукцію 28 промислових підприємств і артілей, де було зайнято 10 тис. чоловік[2]. Згідно з генеральним планом реконструкції міста переважну більшість промислових підприємств споруджували в його північно-східній частині, в окремому промисловому районі. Вирішальну роль у прискореній індустріалізації Тернополя відігравала допомога всіх братніх народів і особливо великого російського народу. Машини й обладнання, автомобілі й паровози, сировина й паливо, будівельний ліс і цемент надходили з багатьох місць Радянської країни. В цьому, зокрема, був прояв непорушної дружби і взаємодопомоги народів нашої Вітчизни.

В місті широко розгорнулося соціалістичне змагання. У листопаді 1958 року в депо станції Тернопіль виникла перша в області бригада комуністичної праці, яку очолив майстер-новатор В. М. Шевченко, а вже в грудні 1958 року 80 виробничих колективів, у яких налічувалося понад тисячу робітників, змагалися за звання бригад комуністичної праці[3].

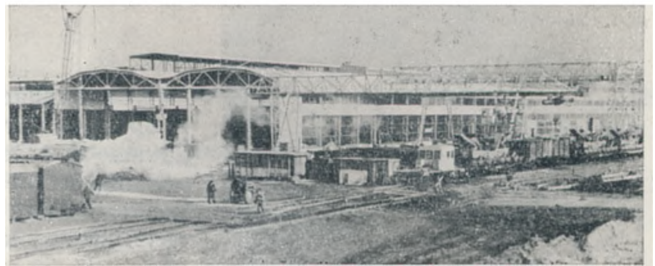
Швидкими темпами розвивалася промисловість міста і в наступні роки. 1966 року розгорнулося будівництво бавовняно-прядильного комбінату. До 1970 року стала до ладу перша й друга його черги. Самовіддано працювали на будівництві цього підприємства члени комплексної бригади бетонярів під керівництвом комуніста А. М. Кравченка та комплексної бригади штукатурів і мулярів, де бригадиром був комуніст Б. І. Гуменюк. 62 кращі будівельники нагороджені ювілейними медалями «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Завершиться будівництво комбінату в дев'ятій п'ятирічці. Він матиме 240 тис. прядильних, 12,5 тис. крутильних веретен, 6 тис. ткацьких верстатів. Тут працюватимуть понад 12 тис. робітників, інженерно-технічних працівників та службовців. Комбінат даватиме щорічно більше як 100 млн. метрів тканин.

Промисловість міста достроково, 26 грудня 1970 року, завершила план восьмої п'ятирічки щодо загального обсягу виробництва. Випуск промислової продукції порівняно з 1965 роком зріс в 1,7 раза. Більше як п'яту частину приросту промислової продукції (27,6 млн. крб.) одержано за рахунок підвищення продуктивності праці, рівня технічного прогресу та впровадження наукової організації управління виробництвом. За роки восьмої п'ятирічки підприємства міста освоїли 230 видів нової продукції. За новою системою планування й економічного стимулювання працювали 32 підприємства, які виробляли 77,6 проц. всієї продукції. За цей час здійснено близько 6 тис. раціоналізаторських пропозицій, зроблено 38 винаходів, впровадження яких дало економічний ефект близько 5 млн. карбованців.

Промислові підприємства Тернополя виготовляють різноманітне світлотехнічне обладнання, сільськогосподарські машини, швейні вироби, фарфоровий і фаянсовий посуд, штучну шкіру, що своєю якістю не поступається перед натуральною, галантерейні вироби, цукор тощо.

---

[1] Газ. «Вільне життя», 3 червня 1956 р.
[2] Газ. «Вільне життя», 15 квітня 1958 р.
[3] Тернопільський облпартархів, ф. 3, оп. 25, спр. 21, арк. 7, 8.

Будівництво Тернопільського комбайнового заводу. 1973 р.

Найбільшим промисловим підприємством міста є бавовняно-прядильний комбінат. Другим великим підприємством міста став колишній завод «Електроарматура», перетворений у 1971 році на головне підприємство виробничого об'єднання «Ватра». Зараз тут працює близько 4-х тис., робітників, службовців та інженерно-технічних працівників. Світильники цього заводу користуються великим попитом. У соціалістичному змаганні підприємств елетротехнічної промисловості країни колектив заводу неодноразово виходив переможцем. 1970 року десять видів світильників атестаційна комісія удостоїла Державного знака якості. Набагато зріс обсяг виробництва заводу штучної шкіри. У 1972 році тут вироблено 1460 тис. кв. метрів штучної шкіри та понад 5 млн. кв. метрів плівки. Завод став високорентабельним підприємством. З невеликих майстерень виріс потужний комбайновий завод. Загальне визнання здобули вироби підприємства комуністичної праці—Тернопільської швейної фабрики, також галантерейної, меблевої фабрик, цукрокомбінату «Поділля», комбінату «Будіндустрія». Кожний з них відзначається високим рівнем механізації і автоматизації виробничих процесів, неухильним зростанням продуктивності праці, дотриманням режиму економії сировини й матеріалів.

Планом 9-ї п'ятирічки передбачено дальше розширення діючих підприємств та будівництво ряду нових — машинобудівної, електротехнічної, легкої та харчової промисловості. Буде споруджено кілька нових заводів, зокрема, вторинного алюмінію, тракторних деталей, сантехнічного обладнання тощо. Значно збільшиться потужність головного підприємства виробничого об'єднання «Ватра», заводу штучної шкіри, виростуть нові цехи на комбінаті «Будіндустрія», авторемонтному і цегельному заводах, м'ясокомбінаті тощо. Пусковим об'єктом третього, вирішального року 9-ї п'ятирічки буде повністю реконструйований у 1973 році комбайновий завод. Замість дворядкових бурякокомбайнів він випускатиме самохідні, шестирядкові КС-6, які працюватимуть у комплексі з гичкозбиральними машинами БМ-6. Комбайн збиратиме за один день урожай з площі 15 га, замість 2—2,5 га, які були під силу дворядному комбайну.

Наприкінці 1970 року в місті розгорнулось соціалістичне змагання на честь XXIV з'їзду КПРС. Працівники промисловості достроково виконали виробничі програми IV кварталу 1970 року та І кварталу 1971 року. Понад завдання реалізовано промислової продукції на суму 1850 тис. крб.

Робітники, інженерно-технічні працівники і службовці міста розгорнули активну роботу по виконанню рішень XXIV з'їзду КПРС. Особливо відзначилися бригадир комплексної бригади «Житлобуд» О. І. Шимків, слюсар головного підприємства виробничого об'єднання «Ватра» Ф. Є. Світовий, водій автомашини Д. І. Скрипник, швея швейної фабрики В. Г. Том'як, слюсар комбайнового заводу депутат Верховної Ради Української РСР В. М. Горішній та багато інших. Вони взяли на себе підвищені зобов'язання і з честю їх виконують. Трудящі міста широко розгорнули соціалістичне змагання за дострокове виконання 9-ї п'ятирічки. Готуючи гідну зустріч 50-й річниці утворення СРСР, вони достроково виконали виробничі завдання перших двох років п'ятирічки. За цей час обсяг промислового виробництва збільшився на 34,6 проц., реалізації продукції — на 32,3 проц., продуктивність праці підвищилася на 12,7 проц. У 1972 році капітальні вкладення в промисловість міста становили 46,7 млн. крб. На кінець року в Тернополі випускали продукцію 44 промислові підприємства, на яких було зайнято близько 25 тис. робітників, службовців та інженерно-технічних працівників. Це значно більше, ніж було робітників на промислових підприємствах всього Тернопільського воєводства за часів буржуазно-поміщицької Польщі.

Герой Соціалістичної Праці О. І. Шимків, м. Тернопіль. 1972 р.

За Радянської влади докорінно змінилися умови життя і праці робітників, зріс їх культурно-технічний рівень. Далеко за межами області відоме ім'я одного із знатних будівельників Тернополя, Героя Соціалістичної Праці О. І. Шимкова. Змалку довелося йому, сироті, заробляти на хліб, гнути спину на поміщика, багатіїв. Тільки після 1939 року опанував він професію теслі, про яку завжди мріяв. У роки Великої Вітчизняної війни був на фронті, а після тяжкого поранення на білоруській землі працював у радянському тилу. Коли Червона Армія визволила Тернопіль, повернувся до рідного міста. З того часу — майже три десятиліття — О. І. Шимків на риштуваннях будов. Важко знайти в місті споруду, в зведенні якої не брав би він участі. Закоханий у свою професію, він весь час підвищує кваліфікацію. Знатний робітник-новатор зумів прищипити любов до будівельної справи і своїм синам Володимиру та Бориславу. Після закінчення десятирічки вони спочатку пройшли трудову школу поруч з батьком, а вже потім влилися в інші робітничі колективи. Середній син Любомир — студент фізико-математичного факультету педагогічного інституту, але й для нього батько — найвищий авторитет, людина, на яку він рівняється, з якої бере приклад.

Предметом особливої турботи партійних і радянських органів у післявоєнні роки стало житлове будівництво. Ще 1951 року в місті налічувалось всього 33,7 проц. довоєнної житлової площі, 650 сімей проживали в 137 аварійних будинках. Спираючись на велику допомогу, яку подавали Комуністична партія і Радянський уряд, будівельники з року в рік нарощували темпи житлового будівництва. Якщо в 1950 році на будівництво житла витрачено 14 млн. крб., то 1955 року — 41,4 млн. крб[1]. З 1958 року місто почало забудовуватися багатоповерховими житловими будинками. У відповідності з генеральним планом здійснювалася забудова центру міста — проспекту Карла Маркса, вулиці В. І. Леніна, площі Свободи. Виникли нові житлові масиви «Дружба» та «Східний». За післявоєнний час здано понад півмільйона квадратних метрів житла. Квартир споруджено набагато більше, ніж за всю попередню кількавікову історію міста. Лише протягом восьмої п'ятирічки будівельники здали 318,2 тис. кв. метрів житлової площі. На 1 січня 1973 року житловий фонд міста становить 1083,1 тис. кв. метрів. На 9-у п'ятирічку заплановано спорудити 237 тис. кв. метрів.

Сучасний Тернопіль — місто широких вулиць, площ, скверів. Міська Рада депутатів трудящих постійно дбає про поліпшення комунального господарства. Тільки з 1968 по 1970 рік протяжність міського газопроводу збільшилась на 37,5 км, водопроводу — більше як на 20 км, каналізаційної мережі — на 16 км. Будується новий потужний водопровід.

Багато уваги приділяється благоустрою міста. З 1951 року почалося спорудження озера і насадження парку культури й відпочинку поблизу нього. Протягом двох років трудящі міста методом народної будови насадили 16 га парку. Після перекриття р. Серету утворилося озеро площею 400 га, яке стало улюбленим місцем відпочинку населення. Місто потопає в зелені. На його вулицях і площах ростуть крислаті липи, клени, каштани, тополі. За ініціативою міської комсомольської організації на площі понад 200 га закладено парк. Побувавши у Тернополі у 1972 році, професор А. Смакула із США записав у книзі відгуків: «Після 50 років я відвідав Тернопіль. Які великі зміни! Всюди багато зелені, квітів. Місто чисте, околиці забудовані. Люди

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 20, спр. 120, арк. 205; ф. 3, оп. 21, спр. 4, арк. 63.

добре одягнені, харчів доволі. Часу було мало, щоб усе оглянути, але вже й за короткий час я бачив усюди великий прогрес».

Чимало зроблено для поліпшення побутового обслуговування трудящих. У Тернополі діють фабрика індивідуального пошиття одягу, хімічної чистки, побуткомбінат, телеательє та ін.— всього 8 спеціалізованих підприємств, багато ательє, майстерень та приймальних пунктів, які надають населенню понад 250 видів різних послуг.

Значно розширилася торговельна мережа міста. Якщо на початку 1966 року діяв 201 магазин на 619 робочих місць, то в 1971 році їх кількість зросла до 280 на 1036 робочих місць. До послуг жителів міста 137 підприємств громадського харчування, в т. ч. 36 їдалень, 8 кафе, 7 ресторанів. Тільки за восьму п'ятирічку кількість посадочних місць у системі громадського харчування подвоїлась.

За роки Радянської влади неухильно зростає матеріальний добробут трудящих. Одним з його важливих показників є збільшення обсягу товарообороту. Якщо 1951 року він становив 12,8 млн. крб. (в новому масштабі цін), то в 1970 році — 101,7 млн. крб., тобто зріс у 8 разів, а тим часом населення міста за ці роки збільшилося у 3 раза.

З кожним роком поліпшується медичне обслуговування населення. У 1972 році в місті працювало 18 лікувальних закладів. За післявоєнний час число ліжок у лікарняних закладах зросло в 20 разів. Тільки 1970 року почав діяти новий п'ятиповерховий корпус пологового будинку та два корпуси психоневрологічного диспансеру. На східній околиці міста розкинулось медичне містечко обласної лікарні на 600 ліжок, поліклініка й станція переливання крові. Про здоров'я трудящих турбуються 751 лікар та 1411 працівників з середньою медичною освітою.

Відрадні зміни сталися в розвитку освіти й культури. З року в рік зростала матеріальна база шкіл, збільшувалися асигнування на народну освіту. Особлива увага приділяється будівництву нових шкіл. За післявоєнні роки в місті за типовими проектами побудовано приміщення 10-ти середніх шкіл. Реконструйовані старі шкільні приміщення. Кожна школа має спортивний зал для занять фізкультурою, предметні кабінети та майстерні, де провадяться заняття з трудового виховання. Якщо в 1960/61 навчальному році в місті працювало 11 загальноосвітніх шкіл (без шкіл робітничої молоді), у т. ч. 9 середніх та 2 семирічні, де навчався 7051 учень, то в 1972/73 навчальному році їх було 16, охоплювали вони 15 400 учнів. Великим досягненням був перехід у 1959 році всіх шкіл на однозмінне навчання. Зростав кількісно і якісно учительський колектив. У 1960/61 навчальному році в школах працю-

Одна з вулиць м. Тернополя на початку XX ст.

Вулиця Леніна в м. Тернополі. 1972 р. ►

Учні Тернопільського кооперативного технікуму. 1970 р.

вало 397 учителів. Майже половина їх мала вищу освіту; у 1972/73 навчальному році в школах міста було понад 900 учителів, з них 720 з вищою педагогічною освітою.

Багато робиться в місті для позашкільного виховання молодого підростаючого покоління. Працюють палац піонерів, дитяча спортивна школа, дитяча технічна станція, станція юних натуралістів. У ювілейному 1970 році діти й молодь одержали чудовий подарунок — фізкультурний комплекс із закритим плавальним басейном.

Велика увага приділяється дошкільному вихованню дітей. Якщо за часів буржуазно-поміщицької Польщі у місті не було дошкільних закладів, то тепер у 24 дитячих садках виховується понад 3 тис. дітей, працює понад 300 вихователів, переважно з вищою спеціальною освітою.

4 професійно-технічні училища, де щорічний прийом понад дві тисячі чоловік, готують спеціалістів для роботи на бавовняно-прядильному комбінаті, будівельників різних спеціальностей, кравців, шевців, слюсарів для ремонту побутового обладнання. Лише за восьму п'ятирічку профтехучилища міста підготовили 4470 робітників високої кваліфікації.

В Тернополі є три середні спеціальні навчальні заклади — технікум кооперативної торгівлі, музичне училище імені С. Крушельницької і технікум радянської торгівлі.

У радянський час Тернопіль став містом студентської молоді. Тут працюють чотири вищі навчальні заклади — медичний, педагогічний, фінансово-економічний інститути та філіал Львівського політехнічного інституту. У вузах міста навчається понад 11 тис. студентів, працює 24 доктори і 216 кандидатів наук. Лише в медичному інституті, відкритому ще в 1957 році, у 1972/73 навчальному році здобували освіту близько 2500 студентів. На 34-х кафедрах працює 276 викладачів, серед них 22 доктори та 142 кандидати наук. За час своєї роботи інститут випустив близько 3 тис. лікарів. До послуг студентів бібліотека, що налічує 160 тис. томів літератури, спортивний комплекс, будинок відпочинку, де одночасно зміцнюють здоров'я 150 чоловік.

1969 року з Кременця в Тернопіль переведено педагогічний інститут, на його стаціонарному й заочному відділеннях навчається понад 3 тис. студентів. За післявоєнний час інститут випустив 8600 педагогів.

З 1 січня 1971 року на базі факультету Київського інституту народного господарства розгорнув роботу фінансово-економічний інститут, що готує економістів-фінансистів широкого профілю. У 1972/73 навчальному році тут на денному, вечірньому й заочному відділеннях навчалося понад 4 тисячі студентів.

У 1960 році відкрився загальнотехнічний факультет Львівського ордена Леніна політехнічного інституту з механічним (денне, вечірнє і заочне відділення) і загальнотехнічним (вечірнє і заочне відділення) факультетами. Тут навчається понад 2 тис. студентів.

Тернопіль відомий чималими здобутками в культурному будівництві. У кожному житловому районі, на великому підприємстві чи в профспілках є центри культурно-освітньої роботи, а саме: 4 будинки культури, 7 клубів, 6 державних та 15 профспілкових бібліотек з книжковим фондом близько 300 тис. томів. Серед 70 колективів художньої самодіяльності сім лауреатів республіканського фестивалю самодіяльного мистецтва. Академічній хоровій капелі будинку культури «Будівельник», хору бавовняного комбінату та хору працівників народної освіти присвоєно високе звання народних колективів.

В місті — 6 кінотеатрів, в т. ч. один широкоформатний; в їх залах та в будинках культури кінофільми одночасно можуть дивитися 4 тис. чоловік.

Бульвар Карла Маркса. Тернопіль. 1972 р.

Обеліск Слави на фоні житлового масиву «Дружба». Тернопіль. 1971 р.

Новий житловий масив «Східний» у Тернополі. 1972 р.

Напередодні 40-ї річниці Великого Жовтня обласний музично-драматичний театр одержав нове приміщення, споруджене за проектом архітекторів І. Д. Михайленка, В. І. Новикова та Д. С. Чернова. Творчі досягнення театру відомі далеко за межами республіки. Тут працюють народні артисти УРСР Я. Т. Геляс, С. І. Оніпко, заслужені артисти УРСР С. В. Коваль, Г. Т. Авраменко, І. Є. Биков, П. Т. Ластівка, заслужений діяч мистецтва С. І. Данилишин. В місті є обласна філармонія, а при ній — ансамбль танцю «Надзбручанка», який користується великою популярністю.

Керівник делегації Слівенського округу НРБ Іван Ликов приймає хліб-сіль від тернопільців. 1970 р.

З кожним роком у місті більшає спортивних споруд. Стадіон «Будівельник», палац спорту, дві спортивні школи, 5 тенісних кортів — постійні місця для занять і змагань з усіх видів спорту. Великого поширення набули такі популярні види спорту як лижі, хокей, класична боротьба, водно-моторний і парусний. Далеко за межами області відомі імена кращих спортсменів І. В. Владимирової, що в лютому 1971 року виграла Кубок СРСР на лижних гонках, А. Л. Лосева — кандидата до Олімпійської збірної з класичної боротьби, В. Д. Дем'яного — призера СРСР з класичної боротьби та інших. Післявоєнного часу Тернопіль став місцем міжнародних спортивних зустрічей. 1958 року тут побували спортсмени з Угорщини, Болгарії, Польщі, 1970 року відбулася міжнародна зустріч з важкої атлетики, 1971 року — матчеві зустрічі з класичної боротьби між командами Москви, Тбілісі й Мінська. З 1967 року в місті провадяться традиційні турніри з класичної боротьби серед юнаків на приз обласної комсомольської газети «Ровесник». В них беруть участь команди областей, союзних республік, також Москви й Ленінграда. З 1969 року проходять турніри з вільної боротьби на приз ім. Героя Радянського Союзу І. Ф. Бугайченка за участю команд союзних республік, Москви й Ленінграда.

Велику увагу партійні й радянські органи приділяють питанням ідеологічного виховання трудящих. Лекційну пропаганду в місті ведуть понад 1300 лекторів. Ленінські читання, тематичні вечори, науково-теоретичні конференції, ленінські суботи, дні науки стали невід'ємною рисою життя трудящих. З 1953 року в місті працює вечірній університет марксизму-ленінізму. На початку 1971 року завершено спорудження будинку політичної освіти обкому і міськкому КП України з лекційним залом на 650 місць.

На підприємствах, будовах, в установах, навчальних закладах широко практикуються вечори цікавих зустрічей та різні форми виховання на революційних, бойових і трудових традиціях партії і народу. В цій роботі активну участь беруть керівники підприємств, установ, передовики виробництва, учасники громадянської та Великої Вітчизняної воєн. У багатьох організаціях вивчають і пишуть історію своїх колективів, створюють музеї, кутки, стенди бойової і трудової слави. Ініціатором цього чудового почину був партком локомотивного депо станції Тернопіль. Заснований тут музей трудової слави став центром масово-політичної роботи серед робітників підприємства.

В Тернополі свято бережуть історико-революційні й історичні пам'ятники. На будинку № 5 по вулиці Карла Маркса, де в 1920 році працював Центральний Комітет Комуністичної партії Східної Галичини, та на будинку № 6 по вулиці Шевченка, де містився Галревком, встановлені меморіальні дошки. Як архітектурний пам'ятник минулого охороняються законом старовинна фортеця (нині тут розміщені спортивні організації), споруджена в середині XVI ст., та Воздвиженська церква, побудована 1540 року (обидві споруди реставровані в 60-х роках),

В парку ім. Т. Г. Шевченка, м. Тернопіль. 1972 р.

костьол домініканців (середина XVIII ст.), церква Різдва зведена на початку XVII століття.

Тернопільчани шанують пам'ять тих, хто віддав своє життя за визволення міста від фашистських загарбників. Іменами героїв, які визволили Тернопіль, названо вулиці міста. В школах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах створені музеї і кімнати бойової слави, де зібрано багато документів про героїчні подвиги визволителів Тернополя. 1959 року при в'їзді до міста з боку Львова встановлено дев'ятнадцятиметровий обеліск на честь воїнів-визволителів, у травні 1969 року на новому житловому масиві «Дружба» поставлено на п'єдестал танк Т-34, 9 травня 1970 року в міському парку відкрито меморіал Слави визволителям та запалено вічний вогонь. У грудні 1972 року на вулиці Леніна встановлено високий постамент, а на ньому — літак — на честь льотчиків, які відзначилися в боях за визволення Тернополя.

В листопаді 1967 року на честь 50-річниці Великого Жовтня на площі Свободи відбулось урочисте відкриття пам'ятника засновникові Комуністичної партії і Радянської держави В. І. Леніну. З великою любов'ю трудящі міста, молодь, піонери й школярі віддають шану вождеві трудящих усього світу.

Усіма ділянками багатогранного життя керують міська партійна організація та міська Рада депутатів трудящих. За післявоєнні роки партійна організація кількісно і якісно зросла і на 1 січня 1973 року налічувала 275 первинних партійних організацій, що об'єднували 8233 члени КПРС та 440 кандидатів у члени КПРС. Комуністи виступають ініціаторами всіх передових починань, відіграють авангардну роль на виробництві, очолюють рух за комуністичне ставлення до праці, провадять велику виховну роботу серед населення. Під керівництвом міськкому партії працює комсомольська організація, на обліку в якій перебувають понад 26 тис. членів ВЛКСМ, об'єднаних у 218 первинних організаціях. Більшість виробничих колективів становить молодь. Так, на бавовняно-прядильному комбінаті, головному підприємстві об'єднання «Ватра», комбайновому заводі, заводі штучної шкіри, фарфоровому та інших близько 80 проц. робітників становить молодь. Комсомольсько-молодіжні бригади ведуть наполегливу боротьбу за підвищення якості продукції, економію сировини й матеріалів, впровадження у виробництво новітніх досягнень науки і техніки.

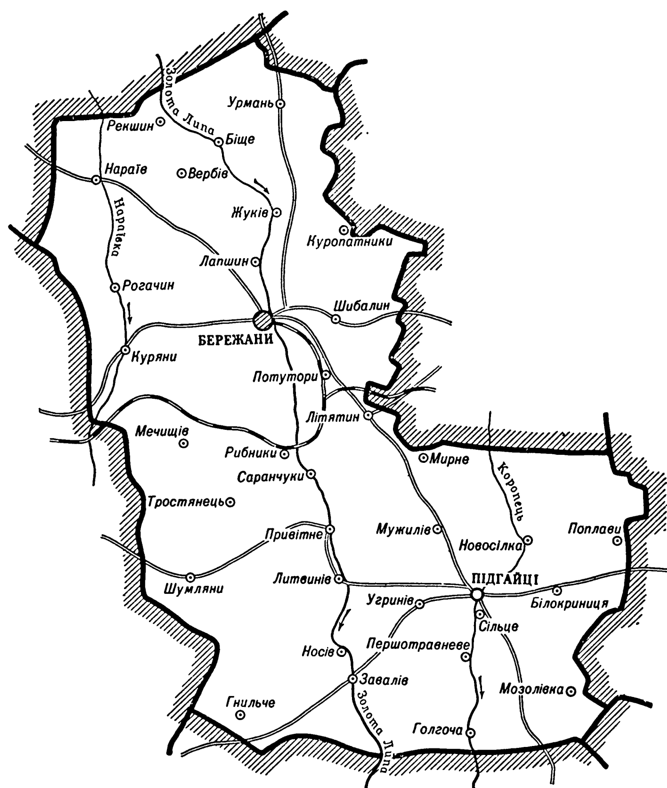
Велику роботу в галузі господарського й культурного будівництва здійснюють депутати міської Ради депутатів трудящих. До міської Ради обрано 262 депутати, з них 119 жінок. Серед депутатів — 133 члени і кандидатів у члени КПРС та 48 комсомольців. Переважна більшість депутатів — 160 чоловік — безпосередньо працює на виробництві. Міська Рада має широкий актив. У 14 постійних галузевих комісіях — близько 500 чоловік. Для поліпшення керівництва промисловими підприємствами, комунально-побутовими закладами створено 12 депутатських груп, з них 7 на великих підприємствах і 5 територіальних при житлово-експлуатаційних конторах та домоуправліннях. Робота депутатських груп сприяє зміцненню зв'язків з виборцями, посиленню ролі й рівня організаторської роботи депутатів на виробництві та у виборчих округах.

З кожним роком зростає бюджет міста. У 1973 році його затверджено в сумі 10 780 тис. крб. (у 1945 році — 835,8 тис. крб.), з них понад 3 млн. крб. на народну освіту, 4 390 тис. на охорону здоров'я.

Добрий старт узяли трудящі Тернополя в третьому, вирішальному році 9-ї п'ятирічки. Соціалістичне змагання за успішне втілення в життя історичних накреслень XXIV з'їзду КПРС стало справді всенародним. Кожний виробничий колектив узяв на себе підвищені соціалістичні зобов'язання. Тернопільці постійно відчувають батьківське піклування Комуністичної партії і Радянського уряду про дальше зростання й розквіт рідного міста. Вони докладають багато зусиль, уміння й енергії, щоб своєю самовідданою працею зробити гідний вклад у всенародну справу побудови комуністичного суспільства в нашій країні.

М. В. СОКОЛОВ, Ф. Ф. ЧЕРНЯВСЬКИЙ

БЕРЕЖАНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1,1 тис. кв. км. Населення — 83,3 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 66,5 тис. (77,4 проц.). Пересічна густота населення — 76 чоловік на кв. км. 2 міським і 33 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 85 населених пунктів. В районі 86 первинних партійних, 141 комсомольська і 170 профспілкових організацій. В економіці району провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. 1 радгосп і 33 колгоспи користуються 60,8 тис. га угідь, у т. ч. 51,6 тис. га орної землі. В районі 14 промислових підприємств. Населення обслуговують 80 медичних закладів. У 87 загальноосвітніх школах, у т. ч. 14 середніх, та 36 спеціальних середніх навчальних закладах навчається 16 350 учнів, працює 934 викладачі. Культурно-освітню роботу ведуть 14 будинків культури, 58 клубів, 71 бібліотека; є 72 стаціонарні кіноустановки. У районі 2 пам'ятники В. І. Леніну, 17 пам'ятників радянським воїнам-визволителям, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

БЕРЕЖА́НИ

Бережани — місто районного підпорядкування, центр району, розташоване по обох берегах річки Золотої Липи, притоки Дністра, за 52 км від Тернополя. Залізнична станція на лінії Тернопіль—Ходорів. Населення — 13,5 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковані села Рай та Лісники.

Місцевість, де розкинулося місто, була заселена здавна. На його околицях виявлено залишки трьох стоянок доби пізнього палеоліту[1].

Перша письмова згадка про Бережани датується 1375 роком. В 1530 році польський король віддав їх шляхтичеві Синявському, одночасно надавши статус міста

[1] Материалы и исследования по археологии СССР, № 81. М. — Л., 1960, стор. 128.

і магдебурзьке право. У 1534 році Синявський заклав тут замок-фортецю, спорудження якої тривало 20 років. Замок був зведений між двома рукавами річки Золотої Липи і обнесений високими валами з бастіонами.

Вигідне географічне розташування Бережан, які лежали на торговому шляху між містами Львовом і Теребовлею, значно сприяло швидкому розвитку ремесла і торгівлі. Місто одержало привілей на проведення щороку двох ярмарків та щотижня торгів. 1570 року місто мало 40 будинків; населення досягало 200—260 чоловік, серед яких було 20 ремісників — зброярів, столярів, шевців, слюсарів, бляхарів, кравців, цеглярів, римарів, кушнірів, ткачів. Частина жителів займалася торгівлею, візництвом, землеробством, обслуговувала замок[1]. Серед купців, які оселилися тут, переважали поляки, євреї, були й вірмени. На місцеві ярмарки зі своїми товарами приїжджали купці з багатьох галицьких міст, а також польських воєводств, Угорщини, Росії. Вони торгували тканинами, жіночими прикрасами, коштовною зброєю, а місцеві ремісники й торговці — гончарними, шкіряними, дерев'яними виробами, медом, горілкою, зерном, худобою, рибою, яку розводили в двох великих ставках[2].

У XVII столітті за користування землею, за худобу, пасіку, за право на торгівлю міщани вносили плату власникам міста Бережан. Крім того, вони повинні були відробляти по 3 дні панщини на жнивах, а комірники — по дню в замку. Селяни виконували панщину 5—6 днів на тиждень. Населення мусило ремонтувати вали навколо міста, будувати й лагодити мости, греблі, вартувати в замку, давати підводи для перевезення вантажів феодала[3].

Жителям українського походження заборонялося оселятися в центрі міста. Їх також не допускали до органів міського самоврядування. Служителі костьолу, спорудженого 1600 року, провадили насильницьке покатоличення корінного населення. Все це загострювало антифеодальну боротьбу міщан проти польської шляхти. Особливо вона посилилася під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. У 1648 році загони селянсько-козацького війська, очолюваного Богданом Хмельницьким, при підтримці місцевого українського населення оволоділи Бережанським замком. Згодом, коли в липні 1649 року татари обложили замок, жителі взяли активну участь в його захисті. Відступаючи, татари спустошили місто, спалили понад 50 будинків, багатьох людей забрали в полон. Восени 1655 року селяни й міщани Бережан радо зустріли російське військо і українські козацькі полки, що йшли на Львів, подали їм допомогу продовольством, фуражем, підводами[4]. Це було виявом братнього ставлення українського населення до російського народу.

В 1695 році в Бережанах налічувалося 404 будинки й 3475 жителів. За наступні 12 років кількість мешканців збільшилася до 3720 чоловік. На початку XVIII ст. місто було забудовано переважно дерев'яними будинками.

1772 року Бережани підпали під владу Австрії. У 1781 році за новим поділом вони стали центром циркулу (округу), до складу якого ввійшло кілька повітів. Наприкінці 80-х років XVIII ст. у місті налічувалося 346 будинків, 5 винниць, корчма, млин. На місці старої дерев'яної ратуші тут в 1811 році зводиться кам'яна з баштовим годинником. Її нижній поверх займали крамниці і склади найбільш впливових і багатих купців. На другому поверсі містилася міська гімназія. При церкві й костьолі існували школи[5]. Всі урядові посади в місті займали австрійські чиновники й польська шляхта, які разом вели наступ на права місцевого населення, відбирали в нього землю. За даними 1787 року, панській економії в Бережанах належало 727 моргів польової землі, 332 морги лук і пасовищ, 761 морг лісу,

[1] Targi wschodnie. Lwów, 1934, стор. 27.
[2] Г. Н. Логвин. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки. К., 1968, стор. 322.
[3] M. Maciszewski. Brzeżany w czasach Rzeczypospolitej Polskiej. Brody, 1911, стор. 16.
[4] Воссоединение Украины с Россией, т. 1, стор. 295.
[5] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 19, оп. 9, спр. 23, арк. 2—38.

О. Л. Кульчицька — народний художник УРСР. Фото 1958.

560 моргів під ставами. Міська громада мала в користуванні всього 32 морги польової землі, 38 моргів під городами і луками[1].

За реформою 1848 року бережанці за викуп одержали у власність ті мізерні земельні ділянки, якими вони користувалися раніше. Велика кількість халупників, комірників, що не мали жодного клаптика поля, перетворилася на пролетарів.

У 80-х роках XIX ст. в місті працювали сірникова фабрика, броварня. В 1906 році діяли вже 3 цегельні заводи, 3 кар'єри для добування гравію, лісопильний завод, дві друкарні. Існували невеликі заклади шевців, кравців та інших ремісників. Робітники промислових підприємств зазнавали жорстокої експлуатації: робочий день тривав 12—14 годин, а заробітків ледве вистачало на прохарчування сім'ї. Через відсутність охорони праці частим явищем були каліцтва і загибель робітників.

На початок XX ст. в Бережанах і повіті посилилася класова боротьба. Великий вплив на її розгортання мала перша російська буржуазно-демократична революція 1905—1907 рр. 22 травня і 16 жовтня 1905 року відбулися мітинги трудящих. Виступи не припинялися і наступного року. 30 січня та 12 лютого 1906 року на великі віча зібралися селяни з усієї округи — майже 15 тис. чоловік. Наприкінці квітня 1906 року в Бережанському повіті прокотилася хвиля страйків. Для керівництва виступами створювалися страйкові комітети[2]. Трудящі почали сміливіше висувати не тільки економічні, а й політичні вимоги. На масовому мітингу, який відбувся в місті 1907 року, його учасники рішуче заявили, що «коли уряд не виконає вимог народу щодо запровадження демократичного виборчого закону, то народ зробить те саме, що зробив у Росії»[3].

Напередодні першої світової війни в Бережанах проживало 12,3 тисячі чоловік.

Міська біднота мешкала на околицях в жалюгідних халупах, нерідко по кілька сімей в одній кімнатці. Через велику скупченість, жахливу антисанітарію тут часто спалахували епідемії інфекційних хвороб, які забирали в домовину багато людей. Особливо високою була смертність серед дітей. Міські власті не дбали про налагодження медичної допомоги трудящому населенню. У лікарні на 18 ліжок, в якій працювали 2 лікарі, і в чотирьох приватних лікарів, що практикували в місті, лікувалися переважно заможні жителі. Для трудящих недоступною була й освіта. В двох п'ятикласних школах і гімназії, за навчання в якій бралася велика плата, викладання велося польською мовою. У ці навчальні заклади потрапляло дуже мало дітей робітників, селян, бідних ремісників. Незважаючи на шовіністичний дух, що панував у гімназії, з її стін вийшло чимало талановитих діячів науки, культури. У різні часи її закінчили видатний український поет-демократ Маркіян Шашкевич, український радянський письменник Михайло Яцків. З гімназією був тісно зв'язаний український письменник, культурний і громадський діяч Осип Маковей. В Бережанах жив і працював український письменник Андрій Чайковський, в якого кілька разів бував І. Я. Франко. Тут народилися український поет і перекладач С. А. Твердохліб, радянська художниця Олена Кульчицька.

Під час першої світової війни місто, яке кілька разів переходило з рук у руки, зазнало великих руйнувань. Згоріло більше третини будинків.

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 19, оп. 9, спр. 23, арк. 61.

[2] І. І. Компанієць. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст., стор. 152.

[3] В. Богайчук. Боротьба трудящих Тернопільщини проти соціального і національного гніту за возз'єднання з УРСР. (1900—1920 рр.). Станіслав, 1961, стор. 18.

Після розпаду Австро-Угорської імперії в листопаді 1918 року Бережани ввійшли до складу т. зв. Західноукраїнської народної республіки. Виступаючи проти антинародної політики буржуазно-націоналістичного уряду ЗУНР, трудящі міста рішуче ставили політичні вимоги. 7 травня 1919 року учасники двохтисячного мітингу в місті одностайно висловилися проти війни, що її вів зунрівський уряд разом з Петлюрою проти Радянської Росії. Вони зажадали від уряду ЗУНР конфіскації поміщицької землі і передачі її трудящим селянам, запровадження демократичного виборчого закону[1]. Величезний вплив на зростання революційної свідомості мас, зокрема солдатів УГА, мала революційна пропаганда. Навіть військові чини констатували, що «досить однієї більшовицької бесіди, щоб потягнути за собою всю масу»[2]. Це позначилось і на галицьких стрільцях, розквартированих в місті, серед яких зрів протест проти антинародної політики уряду ЗУНР.

У середині липня 1919 року Бережани були окуповані військами буржуазно-поміщицької Польщі. В місті почався голод, спалахнули епідемії.

Трудящі Бережан з великою надією чекали приходу Червоної Армії, що влітку 1920 року погнала польські війська на захід. 20 серпня до міста вступила 179-а бригада 60-ї стрілецької дивізії 14-ї армії[3]. З перших днів визволення вся повнота влади перейшла до повітового революційного комітету, куди ввійшли представники від робітників, селян, трудової інтелігенції. Наприкінці серпня створено повітовий партійний комітет[4]. Радянські і партійні органи, взявши на облік поміщицьку й церковну землю, приступили до її розподілу серед трудящих селян, вживалися заходи до трудовлаштування безробітних; провадилася боротьба зі спекуляцією тощо. Проте в кінці вересня 1920 року Червона Армія через тяжку обстановку на фронті мусила залишити Східну Галичину. Бережани знову захопили польські окупанти, які відновили старі порядки.

За часів окупації міста буржуазно-поміщицькою Польщею частина зруйнованих або напівзруйнованих під час війни підприємств так і не відновила роботи. В 20—30-х роках у Бережанах працювало лише 2 цегельні і лісопильний заводи, 2 млини, друкарня та кілька невеликих кустарних майстерень[5]. З кожним роком погіршувалося становище робітників. Реальна заробітна плата в 1921 році дорівнювала лише 90 проц. від рівня 1914 року, в 1922 році — 81 проц., в 1923 році — 64 проц. Розорені селяни навколишніх сіл шукали роботу в місті, але її не вистачало і для місцевих робітників. 1931 року в місті налічувалося 349 безробітних, на утриманні яких було 630 членів сімей. У 1935 році кількість безробітних зросла до 460, а через 2 роки їх стало вже 600 чоловік[6].

Трудове населення міста всіляко саботувало виконання розпоряджень окупаційних властей, відмовлялося брати участь у політичних кампаніях, що проводилися польським буржуазно-поміщицьким урядом. Першим організованим виступом бережанців був бойкот виборів до сейму, що відбулися 5 листопада 1922 року. Поліція кинула за грати 15 робітників, які вели активну агітацію проти виборів[7].

Боротьбою трудящих проти окупантів керувала місцева організація КПЗУ, створена на початку 20-х років, а з середини 30-х років — повітовий та районний комітети КПЗУ[8].

---

[1] Під прапором Жовтня, стор. 131, 132.

[2] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 36, 37.

[3] Центральний державний архів Радянської Армії (далі — ЦДАРА), ф. 245, оп. 3, спр. 325, арк. 92.

[4] АІП ЦК КП України, ф. 9, оп. 1, спр. 26, арк. 1; ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 43, арк. 64.

[5] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 108, арк. 57; спр. 1985, арк. 25.

[6] Там же, спр. 2196, арк. 13; ф. 274, оп. 1, спр. 3244, арк. 8.

[7] Газ. «Нове життя» (Бережани), 5 грудня 1962 р.

[8] Тернопільський облдержархів, ф. 7, оп. 1, спр. 191, арк. 1, 2; Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 216.

Напередодні 15-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції в місті було розповсюджено листівки, які закликали робітників і селян до революційного виступу проти фашистського режиму Пілсудського.

Широкого розмаху набрав страйковий рух. З 20 по 29 травня 1928 року страйкували 120 робітників-будівельників, які вимагали збільшення заробітної плати й в результаті одностайності добилися часткового задоволення своїх вимог. 31 липня 1933 року стався виступ цегельників. 5 грудня того ж року припинили роботу, вимагаючи підвищення плати, 200 робітників лісових розробок. 29 жовтня 1935 року оголосили страйк 40 поденних робітників, зайнятих на спорудженні водопроводу. З 6 по 16 листопада 1936 року не працювали будівельники водогону. Їх лозунгом було: «Страйкуємо до перемоги». Комуністи поширили листівки, в яких закликали водопровідників створити страйковий комітет. Протягом 10 днів травня 1937 року не виходили на роботу цегельники. 28 березня 1938 року відмовилися працювати муляри, вимагаючи підвищення заробітної плати.

Багато міської бідноти, яка наймитувала в навколишніх поміщиків і осадників, брало участь у страйках сільськогосподарських робітників. 21 вересня 1930 року двохтисячний загін поліції було направлено в Бережанський та інші повіти для «втихомирення бунтівників»[1].

Місцеві власті чинили жорстоку розправу над членами КПЗУ і тими, хто їм співчував. Так, у травні 1932 року в місті відбулися масові арешти робітників і учнівської молоді. В червні поліція заарештувала групу бережанців за приналежність до КПЗУ. 18 серпня того ж року в Бережанах було заарештовано представника ЦК КПЗУ. Особливого розгулу набрав поліцейський терор у 1936 році. Тоді в місті були схоплені і ув'язнені члени Тернопільського окружного комітету КПЗУ, представник ЦК Комуністичної Спілки Молоді Західної України, який прибув для організації окружного комітету комсомолу[2]. З розгортанням визвольного руху скаженіли різного роду фашистські і націоналістичні організації, які, добре засвоївши методи гітлерівських громил, тероризували населення, нападали на комуністів і прогресивно настроєних людей. Жахливий випадок стався в Бережанах 20 січня 1938 року: оунівські бандити напали на родину бідняка Івана Басари. Вони вбили Басару, тяжко поранили його дружину, сестру дружини, стару хвору матір[3].

Важке становище трудящих Бережан до того ж погіршувалось незадовільним медичним обслуговуванням, на яке польські власті виділяли мізерні кошти, яких ледь вистачало на оренду приміщення для лікарні і утримання двох лікарів. Решта витрат (обслуговування, ліки, харчування тощо) йшла за рахунок хворих. Вартість лікування була висока. За рентген, наприклад, хворий мусив платити 30 злотих.

Уряд буржуазно-поміщицької Польщі провадив відверту шовіністичну політику, переслідував українську мову, культуру. В 30-х роках у місті були державна гімназія, жіноча вчительська семінарія, дві семирічні школи (чоловіча й жіноча), де викладання велося виключно польською мовою і вчилися діти заможних родин міста, а також з Бережанського та сусідніх повітів, і п'ятикласна українська школа, яка утримувалася коштом місцевого українського населення. Мало кому з трудящих вдавалося здобути освіту. В 1938 році 70 проц. жителів повіту були неписьменними[4].

Нове щасливе життя для бережанців настало після 17 вересня 1939 року. З радістю зустрічали жителі Бережан воїнів Червоної Армії. 19 вересня 1939 року в місті відбувся багатотисячний мітинг. А наступного дня, за активною участю

---

[1] В. Л. Варецький. Соціалістичні перетворення в західних областях УРСР, стор. 65.

[2] Тернопільський облдержархів, ф. 3, оп. 1, спр. 350, арк. 1; ф. 274, оп. 4, спр. 202, арк. 38; спр. 206, арк. 55; КПЗУ — організатор революційної боротьби, стор. 281.

[3] О. Г. Цибко. Революційно-визвольна боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з УРСР, стор. 99.

[4] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 4, спр. 1263, арк. 5; ф. 274, оп. 1, спр. 2012, арк. 19; газ. «Червоні Бережани», 25 грудня 1957 р.

колишніх членів КПЗУ було створено повітове тимчасове управління, головою якого обрано Н. М. Крамара. Організовано повітовий комітет КП(б)У[1]. 22 жовтня 1939 року в Бережанах відбулися вибори депутатів до Народних Зборів Західної України. Одним з перших заходів Радянської влади в Бережанах, які на початку 1940 року стали районним центром, була націоналізація промислових підприємств — лісопильного й цегельних заводів, кам'яних кар'єрів, млинів, друкарні,— а також поміщицьких земель. У Бережанському районі органи Радянської влади передали селянам у безкоштовне користування близько 2,3 тис. га землі[2]. Ремісники-кустарі об'єдналися у промислові артілі «Прогрес», «Червона зірка», «Серп і молот», «Третя п'ятирічка», які випускали дрібний сільськогосподарський інвентар, галантерейні вироби, харчові продукти. У червні 1940 року в місті почав працювати райпромкомбінат, що випускав посуд і меблі. У промартілях налічувалося 382 робітники, у райпромкомбінаті — 121.

Центр м. Бережан, зруйнований фашистськими окупантами. 1944 р.

Наприкінці 1939 року в Бережанах було створено повітовий відділ охорони здоров'я, почали працювати лікарня, поліклініка, дитяча консультація, аптека[3]. Наступного року в місті відкрилися середня школа з рідною мовою викладання, педагогічне і торговельне училища; будинок культури, кінотеатр, бібліотека.

Напад гітлерівських полчищ на Радянський Союз перервав соціалістичне будівництво. 7 липня 1941 року фашистські війська окупували Бережани. Гітлерівці вчинили жорстоку розправу над мирним населенням. Біля села Рая і в Літятинському лісі вони розстріляли 13 тис. жителів міста і навколишніх сіл[4]. Катувати радянських людей окупантам допомагали їхні пособники — українські буржуазні націоналісти, які створили спеціальні каральні загони. Та, незважаючи на кривавий терор, населення саботувало виконання наказів окупаційних властей, ухилялося від трудової повинності, поставок продовольства, сплати численних податків тощо. Ворог посилював репресії, але не міг зломити опір жителів. Відступаючи, фашисти спалили 185 житлових будинків, зруйнували промислові підприємства.

22 липня 1944 року радянські війська визволили Бережани від фашистських окупантів[5]. В боях за місто відзначилися воїни 172-ї Павлоградської та 149-ї Новоград-Волинської дивізій, що входили до складу Першого Українського фронту. Смертю героїв полягло 88 радянських бійців, серед них росіянин І. М. Резников, грузин І. Є. Цицадзе, татарин Р. Є. Хайдаров та інші. Як символ народної пам'яті стоїть на братській могилі монумент воїна-визволителя, біля ніг якого горить вічний вогонь. 278 бережанців зі зброєю в руках брали участь у розгромі німецько-фашистських загарбників, з них 57 чоловік загинули смертю хоробрих, 160 фронтовиків одержали урядові нагороди.

У перші ж дні після визволення трудящі Бережан, долаючи численні труднощі, взялися за відродження міста. До кінця 1944 року відновили роботу цегельні заводи, деревообробна артіль, райхарчокомбінат, електростанція, побудована на початку

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 1а, спр. 1, арк. 2; оп. 3, спр. 136; арк. 6—9; газ. «Вільне життя», 3 листопада 1964 р.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. Р-1833, оп. 1, спр. 146, арк. 32, 33.
[3] Там же, оп. 6, спр. 2, арк. 10, 11.
[4] Тернопільський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 1, арк. 63; оп. 71, спр. 12, арк. 24.
[5] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 24, арк. 131.

Пам'ятник полеглим радянським воїнам у м. Бережанах. 1971 р.

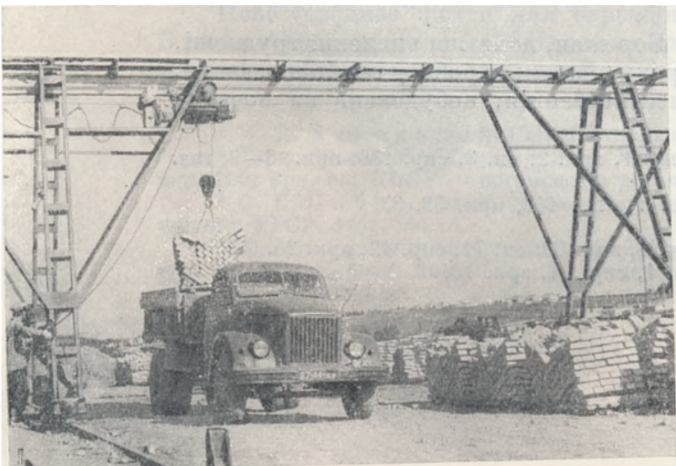
30-х років, МТС, побутові майстерні, телеграф, пошта. Відкрито лікарню, поліклініку. 1 вересня почалося навчання в двох середніх школах, педагогічному училищі. Працювали будинок культури, бібліотека; відновлено випуск районної газети «Червоні Бережани» (з 1960 року — «Нове життя»). Значні кошти на відбудову промислових підприємств, житлового фонду, культурно-освітніх закладів виділила держава. Для будівельних робіт ліс надходив з Карелії й Архангельської області, цемент з Новоросійська, трактори, комбайни й автомашини з Челябінська, Таганрога, Горького.

Післявоєнною відбудовою господарства керувала районна партійна організація, ряди якої швидко зростали. Так, якщо на початок 1945 року в місті працювало 55 комуністів, то через три роки — вже 187 членів і кандидатів у члени ВКП(б), об'єднаних у 16 первинних партійних організаціях[1]. Активними помічниками комуністів були 200 комсомольців міста. Вони виступали ініціаторами проведення недільників для впорядкування виробничих приміщень, вулиць. Велику й важливу роботу у відбудовний період провадила міська Рада депутатів трудящих, що повсякденно дбала про відродження економіки й культури в місті. Недобитки українських буржуазних націоналістів всіляко намагалися перешкодити соціалістичному будівництву. Вони вдавалися до залякувань радянських громадян, вбивали партійних і радянських працівників, активістів. У 1945—1948 рр. у боротьбі проти бандерівців загинули голова виконкому міської Ради Ф. М. Шагай, редактор районної газети І. С. Сидоренко та інші. Та радянські люди, змітаючи зі свого шляху фашистських пособників, завершили у 1950 році відродження господарства.

У наступні роки під керівництвом районного комітету партії і міськвиконкому було проведено будівництво нових і реконструкцію старих підприємств. Навесні 1953 року розпочато спорудження великого овочесушильно-консервного заводу, який уже через 3 роки видав першу продукцію. В 1960 році на базі деревообробної артілі почав працювати меблевий комбінат (тепер філіал Тернопільської меблевої фабрики). За післявоєнні роки з невеликого цеху промкомбінату виріс завод, що виготовляє скляний посуд. В останньому році восьмої п'ятирічки підприємство дало продукції на 3,5 млн. карбованців. У жовтні 1954 року в Бережанах організовано автопарк, який у 1971 році мав 137 різних автомашин, 46 автобусів. Місто зв'язане автобусним сполученням із Львовом, Івано-Франківськом, Тернополем, Чернівцями, Хмельницьким.

На початок 1973 року в місті діяло 10 промислових підприємств: районне об'єднання «Сільгосптехніки», цех Тернопільського рибокомбінату, три цегельні заводи, хлібокомбінат, маслозавод та ін. На них працювало понад 2,8 тис. робітників, інженерно-технічних працівників. Робітничі колективи міста завдання восьмої п'ятирічки по валовому випуску продукції виконали на 106,1 проц. З кожним роком зростають ряди передовиків промислового виробництва, трудові успіхи яких відзначено урядовими нагородами. За успішне виконання восьмого п'ятирічного плану ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно видувальника склозаводу

На Бережанському цегельному заводі. 1970 р.

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 6, оп. 5, спр. 6, арк. 99, 100; спр. 27, арк. 58.

Міжрядний обробіток посівів сосни в Бережанському лігоспзагу. 1972 р.

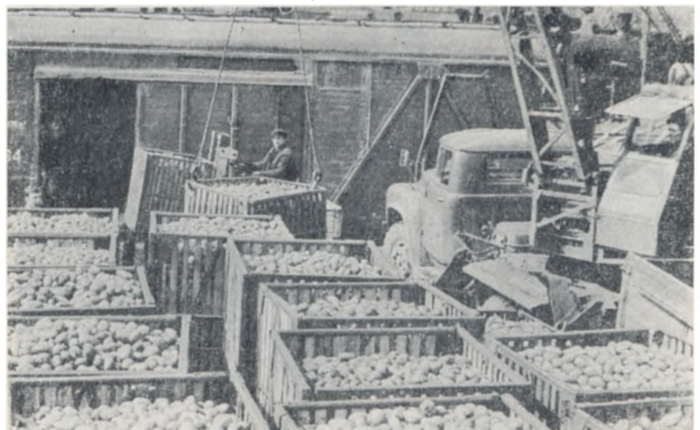
В. І. Околиту, начальника гаража автопідприємства І. П. Кокавського, завідуючого дільницею рибгоспу Р. В. Карася; ордена «Знак Пошани» — 4 чоловік. У 1972 році за визначні виробничі досягнення орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено працівників лісгоспзагу В. М. Відзиванця, С. М. Семака.

Вступивши у третій, вирішальний рік п'ятирічки, колективи всіх підприємств міста взяли підвищені зобов'язання. Робітники Бережанського овочесушильно-консервного комбінату зобов'язалися до 20 грудня 1973 року виконати державний план випуску та реалізації найважливіших видів продукції. Робітники склозаводу борються за підвищення продуктивності праці проти минулого року на 10,5 проц., за випуск надпланової продукції на 50 тис. карбованців. Його колектив змагається з робітниками Дятьківського склозаводу Брянської області.

Поряд з промисловим значне місце в економіці міста займає сільськогосподарське виробництво. Ще навесні 1949 року у приміській зоні було створено колгосп ім. XI з'їзду ВЛКСМ, а трохи пізніше — ще дві артілі, які 1952 року об'єдналися в одне господарство, що дістало назву «Червоні Бережани». За колгоспом було безкоштовно закріплено 1,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,1 тис. га орної землі. На державні кредити артіль придбала для тваринницьких ферм чимало молодняка. Того ж 1952 року в них налічувалося 145 голів великої рогатої худоби, 130 свиней. На фуражну корову було надоєно 2,5 тис. кг молока. У наступні роки завдяки наполегливій праці членів артілі, широкому розвитку соціалістичного змагання зростали врожайність і виробництво тваринницької продукції. Великих успіхів досягли трудівники колгоспу в роки восьмої і перші роки дев'ятої п'ятирічок. У восьмій п'ятирічці середньорічний урожай зернових становив 24 цнт з га. 1972 року на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 404 цнт молока, 150 цнт м'яса, з кожного га посіву зібрано по 643 цнт цукрових буряків, понад 130 цнт картоплі. Помітно зросла й оплата праці колгоспників. 1972 року оплата одного людино-дня дорівнювала 3 крб. проти 2,5 крб. в останньому році восьмої п'ятирічки. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва, систематичне перевиконання норм виробітку ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно комбайнера колгоспу Л. А. Пашулю і тракториста Є. П. Процака. Орденом «Знак Пошани» нагороджено 2 чоловіка. З 1952 року колгосп «Червоні Бережани» очолює кавалер двох орденів Леніна, комуніст А. Г. Музиченко, який був делегатом XXIV з'їзду КПРС.

Провідна роль у господарському, громадсько-політичному та культурному житті міста належить 42 первинним партійним організаціям, на обліку в яких 1973 року перебував 821 член КПРС, а також міській Раді. Вона має в своєму складі 50 депутатів, серед яких 27 робітників, 6 колгоспників, 17 представників інтелігенції. У своїй роботі парторганізації, міськрада спираються на 46 комсомольських організацій, що об'єднують 3,1 тис. членів ВЛКСМ, 81 профспілкову організацію, на широкі маси трудящих. Партійні й радянські органи, трудящі дбають про зростання та розвиток міста.

Відправка картоплі з колгоспів Бережанського району в індустріальні центри країни. 1971 р.

Делегат XXIV з'їзду КПРС, голова колгоспу «Червоні Бережани» А. Г. Музиченко серед молоді міста. 1971 р.

За післявоєнні роки в ньому здійснено велике житлове будівництво. Лише протягом восьмої п'ятирічки споруджено 13 багатоповерхових комунальних і 132 індивідуальні будинки. Поряд із спорудженням нових багато уваги приділяється збереженню старих будівель, особливо історичних пам'яток XVI—XVII ст.—руїн замку, Троїцької церкви, готичного костьолу з оборонними мурами, міської ратуші.

Бережани красивішають, поліпшується благоустрій. На вулицях висаджено декоративні дерева, кущі, розбито сквери. Місто газифіковано, впорядковано водопровід. Тільки за один 1972 рік з бюджету міськради, що становив 503,5 тис. крб., на благоустрій витрачено 185 тис. крб. Значно розширено торговельну мережу. Якщо в 1950 році тут налічувалося 16 підприємств торгівлі і громадського харчування, то 1972 року — вже 107. Їх товарооборот перевищив 13 млн. крб. За відмінну роботу орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено завідуючу виробництвом комбінату громадського харчування М. І. Палій та старшого повара В. В. Петрушевську.

У радянський час незмірно зріс добробут трудящих, підвищився їхній освітній, культурний рівень. Яскравим свідченням цього є сім'я Д. Т. Якимця. За часів панування буржуазно-поміщицької Польщі бідняк Д. Т. Якимець не мав ні землі, ні власної хати, поневірявся з дружиною і малолітніми дітьми по куркульських наймах. За Радянської влади родина живе щасливо й заможно. Всі 9 синів і дочок здобули середню освіту й спеціальність, добре працюють. Зокрема син Йосип — шахтарем у Кривому Розі, Роман — майстром на Бережанському хлібокомбінаті, його обрано секретарем парторганізації комбінату, дочка Міра — медичний працівник з середньою спеціальною освітою. Така ж щаслива доля й у інших дітей. Тепер їхні батьки на заслуженому відпочинку, одержують пенсію.

Величезні зміни сталися в галузі охорони здоров'я трудящих. В місті працюють лікарня на 275 ліжок з терапевтичним, хірургічним, пологовим, інфекційним та дитячим відділеннями, поліклініка, водолікарня, стоматологічна клініка. Діють дитячий профілактично-лікувальний санаторій на 125 ліжок, протитуберкульозний диспансер. На промислових підприємствах створено фельдшерські пункти. Про здоров'я трудящих дбають 60 лікарів і 209 працівників з середньою медичною освітою.

За роки Радянської влади повністю ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. 1972 року в Бережанах у трьох середніх, двох восьмирічних і одній початковій школах вчилося понад 2,7 тис. учнів, працювало 202 вчителі. В місті діють 2 середні школи — робітничої молоді й районна заочна. Відкрито спортивну й музичну школи. Тут працюють заслужений вчитель УРСР А. М. Браташевська та вчителька Є. С. Галімова, нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора. У Бережанах працюють технікум механізації та електрифікації сільського господарства, медичне училище. Технікум має добре устатковані майстерні, парк сільськогосподарських машин. Медичне училище за 1960—1970 рр. випустило 294 акушерки, 236 медичних сестер, 403 фельдшери.

Залишки замку XVI—XVII ст. у м. Бережанах. 1971 р.

Загальний вигляд м. Бережан. 1970 р.

Колишні червоні козаки С. В. Топорець та М. М. Султан, які в складі частин Червоного козацтва 1920 року брали участь у визволенні м. Бережан від польських окупантів, серед бережанських школярів. 1971 р.

Добре налагоджено в місті культурно-освітню роботу. При будинку культури створено хоровий, вокальний, танцювальний та інші гуртки художньої самодіяльності, в яких беруть участь 270 чоловік. Є народний драматичний театр, хорова капела, якій у 1967 році присвоєно звання народної, та самодіяльний естрадний оркестр — учасник республіканського фестивалю на честь 50-річчя утворення СРСР. Керівник оркестру М. П. Бездільний — директор музичної школи, самодіяльний композитор і художник, учасник республіканської і Всесоюзної виставок, присвячених 50-річчю Радянської влади. Він нагороджений дипломами III ступеня цих виставок. В 1972 році як лауреат республіканської виставки, відкритої до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, одержав Срібну медаль. У творчому доробку самодіяльного майстра полотна «Верховинка», «Ріка єднання», аплікації «Щаслива сім'я», «Пісня трьох поколінь» та інші. Понад 30 гуртків та колективів художньої самодіяльності створено на підприємствах і в організаціях. При редакції районної газети «Нове життя» на громадських засадах працює літературна студія. До послуг населення 16 бібліотек: районні для дорослих і дітей, профспілкові та на підприємствах і в навчальних закладах. Загальний книжковий фонд лише районних бібліотек перевищує 363 тис. примірників. 1960 року відкрито народний університет культури. Працює 10 груп районної організації товариства «Знання», які об'єднують 106 лекторів. Лише 1972 року прочитано близько 700 лекцій. В пошані у бережанців нові обряди: урочиста реєстрація шлюбів, новонароджених, проводи до лав Радянської Армії, видача перших паспортів тощо.

Жителям міста є де провести своє дозвілля. На озері впорядковано пляж, навколо Бережан створено зону відпочинку. Міська молодь захоплюється футболом волейболом, легкою і важкою атлетикою та іншими видами спорту. На міському стадіоні влаштовуються спортивні змагання, фізкультурні паради.

Багато віків пролетіло над Бережанами, складний і важкий шлях боротьби за соціальне й національне визволення пройшли його трудівники і тільки під зорею Радянської влади, в дружній сім'ї радянських народів-братів знайшли вони своє щастя.

Ф. М. КРЖЕЧКІВСЬКИЙ, В. І. КОС, Ю. П. ФАРДИГА

ПІДГА́ЙЦІ

Підгайці — місто районного підпорядкування, розташоване у верхній течії річки Коропця (ліва притока Дністра), за 28 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Потутори — 24 км. Через Підгайці проходить автошлях Тернопіль — Івано-Франківськ. Населення — 3277 чоловік. Міській Раді підпорядковані села Голендра, Загайці і Старе Місто.

Підгайці вперше згадуються в історичних джерелах за 1463 рік вже як місто[1]. Після загарбання Поділля феодальною Польщею Підгайці входили до складу Галицького повіту Руського воєводства. Наприкінці XV — на початку XVI ст. вони належали шляхетській родині Бучацьких, а з 1630 року — магнатам Потоцьким. Місто Підгайці не раз зазнавало руйнівних нападів татар. Під міськими мурами з'являлися ординці в 1516, 1612, 1615, 1617, 1633 роках. З метою захисту від нападу ворогів, а також для придушення антифеодальних виступів селян і міщан власник міста збудував тут замок.

Жителі міста здавна займалися ремеслом, землеробством, а згодом і торгівлею. 1536 року Підгайцям надано привілей на проведення двох щорічних ярмарків та щотижневих базарів. У 1539 році місто одержало магдебурзьке право. Значну частину населення становили ремісники — ткачі, кравці, шевці, гончарі, муляри, тесляри. У другій половині XVI ст. вже існував кушнірський цех, а наступного століття було створено шевський, ковальський, гончарний і бондарський цехи. Ремісники збували свої вироби на місцевих ярмарках, а також вивозили до інших міст. У XVI—XVII ст. на ярмарках у Підгайцях торгували здебільшого зерном, рибою, худобою, кіньми тощо. Жило в місті й багато селян. Переважну частину населення становили українці. З розвитком торгівлі у місті оселилося також чимало поляків, вірменів, євреїв. Шляхта, купці, цехові майстри мешкали в кам'яних будинках на вулицях, розташованих поблизу замку й викладених бруківкою. Один з найбільших будинків займало міське управління, яке стягувало податки та розглядало скарги. У центрі міста височіла споруджена 1653 року Успенська церква, при якій в 40-х роках XVII ст. було відкрито церковнопарафіяльну школу. З метою покатоличення населення 1634 року неподалік замку Потоцькі збудували костьол.

Більшість мешканців міста перебувала в тяжкій економічній залежності від феодала. Селяни відробляли в його маєтку 5—6 днів панщини на тиждень, давали десятину від овець, свиней, рогатої худоби, бджіл, відбували шарваркову та інші повинності. Ремісники, які користувалися землею феодала, теж відробляли панщину, але в менших розмірах, давали данину натурою. Решта платила чинш. Чинш сплачували також власники будинків, крамниць тощо. 1628 року феодал одержав з жителів міста понад 400 флоринів грошових податків[2].

Корінне українське населення зазнавало не тільки жорстокої експлуатації, а й національних та релігійних утисків. Його не допускали до місцевих органів самоврядування, обмежували право займатися ремеслом і торгівлею, силоміць примушували переходити в унію, католицизм. Усе це викликало загострення боротьби селян і найбідніших міщан проти гнобителів. У 1591, 1593 і 1601 роках відбулися виступи міської бідноти проти польської шляхти.

Особливо загострилася боротьба трудящого населення проти феодального гніту під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Найбільша кількість виступів сталася у жовтні 1648 року, коли селянсько-козацьке військо вступило на територію Східної Галичини. Селяни Підгайців і навколишніх сіл за-

---

[1] M. Niedzwieski. Powiat Podhajecki pod względem geograficzno-statystycznym i historycznym. Stanisławów, 1896, стор. 118.

[2] E. Hornowa. Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi Halickiej w latach 1590—1648. Opole, 1963, стор. 187, 215, 274, 284, 285, 335, 372.

хоплювали і палили панські фільварки. Перелякані шляхтичі тікали до Польщі, але по дорозі селяни нападали на них, відбирали награбоване в народу майно. Так, повстанці відбили в одного з утікачів великий табун коней[1]. У вересні 1655 року російське військо й українські козацькі полки штурмом взяли замок.

Протягом 50—60-х років XVII ст. король Ян II Казимир, намагаючись відновити владу Польщі над усіма українськими землями, не раз ходив походом на Лівобережну Україну. В 1663 році, під час одного з них, король зупинився в Підгайцях, його військо вщент пограбувало населення. У 1667, 1675 роках місто зазнало спустошливих нападів турків і татар. Після великих руйнувань, заподіяних ворогами, у місті занепали ремесло, торгівля, багато ремісників і купців залишили його. Через часті неврожаї і епідемії польський уряд мусив у 1677 році звільнити міщан на 12 років від податків. Місто почало відроджуватися, але 1698 року турецько-татарські завойовники знову завдали йому руйнувань. У зв'язку зі зменшенням прибутків власник міста в 1756 році здав його і навколишні села в оренду за 180 тис. злотих[2].

Коли у 1772 році Підгайці підпали під владу Австрійської імперії, цісарський уряд наклав на жителів міста важкі податки. За даними 1787 року, в Підгайцях з передмістям Галичем проживало 3589 чоловік. До міста було приписано 4715 моргів орної землі, 630 моргів пасовищ і лук та 1167 моргів лісу. В панському фільварку було понад 1265 моргів орної землі, 193 морги ставків і весь ліс. Церкві та костьолові належало 239 моргів землі. Міщани й селяни користувалися 3188 моргами орної землі, на якій сіяли пшеницю, жито, ячмінь, овес тощо[3]. Тяглі селянські господарства — поєдинки та парові — користувалися наділами по 10 і 20 моргів і відробляли в поміщицькому фільварку по 81—133 дні тяглої панщини на рік; піші за 5 моргів землі відбували 52 дні панщини. Крім того, всі ці категорії селян давали поміщикові данину натурою. Халупники, городники й міщани, що користувалися панською землею, сплачували чинш.

Після реформи 1848 року селяни одержали у власність землю, якою користувалися раніше, але за скасовані феодальні повинності мали платити 2 тис. флоринів викупних платежів. Понад третина землі залишилася в руках феодала. Так, із 6776 моргів земельних угідь, приписаних до Підгайців, йому належало 2742 морги[4]. Селяни й міщани втратили право користуватися панськими луками, пасовиськами, лісом, а це підірвало їхні господарства. У пореформений період йшов швидкий процес роздроблення та обезземелення селянських дворів, пролетаризації населення.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. в Підгайцях, які з 1867 року стали повітовим центром, відкриваються чимало невеликих підприємств: фабрика сільськогосподарських машин та знарядь, кілька печей для випалювання гончарного посуду, дві каменоломні, пивоварний завод[5]. Працювали гуральня, млин. Здебільшого це були дрібні підприємства, що мали від 10 до 30 робітників. У місті переважало кустарне виробництво. У 80-х роках тут налічувалося близько 150 ремісників, у т. ч. 52 шевці, 22 гончарі, 16 кушнірів, 15 бондарів, 12 м'ясників, 11 ковалів. У Підгайцях, які залишалися значним торговельним центром Східної Галичини, йшла жвава торгівля худобою. 1895 року, наприклад, тут було продано до 10 тис. голів великої рогатої худоби і стільки ж свиней[6]. Після спорудження у 1897 році залізниці, що пізніше з'єднала Підгайці з Львовом і Тернополем, торгівля і промислове виробництво набували дальшого розвитку.

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 17, оп. 1, спр. 131, арк. 642, 643; Є. Яцкевич. Визвольні походи Богдана Хмельницького на західні землі України, стор. 19.

[2] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 17, оп. 1, спр. 212, арк. 257.

[3] Там же, ф. 19, оп. 9, спр. 219, арк. 239—242; ф. 20, оп. 9, спр. 167.

[4] Там же, ф. 146, оп. 30, спр. 56, арк. 1, 2, 8, 46, 47, 52, 53, 93.

[5] Там же, оп. 8, спр. 303, арк. 9.

[6] Wiadomości statystyczne, t. 17, zesz. 1, 1898, стор. 4, 5.

Пам'ятник великому польському поету Адаму Міцкевичу в м. Підгайцях. Фото 1971 р.

Багатіли купці, підприємці, великі землевласники, а трудяще населення зазнавало дедалі жорстокішої експлуатації. Робочий день на підприємствах тривав 10—12 годин на добу, заробітки робітників були мізерні. З ранку до пізнього вечора гнули спини наймити на полях поміщиків і куркулів. Промислові та сільськогосподарські робітники не раз протестували проти визиску. Великий вплив на розгортання класової боротьби в місті й повіті справила революція 1905—1907 рр. у Росії. У травні 1906 року в Підгаєцькому повіті відбувся страйк сільськогосподарських робітників, активну участь в якому взяли й жителі міста. Для його придушення було кинуто 5 рот піхоти й ескадрон гусарів[1]. Повітовий староста, гмінна управа притягли до суду найбільш активних учасників страйку.

Австрійські власті не дбали про медичну допомогу трудящим, їх освіту. Особливо високою була смертність серед дітей. За 1881—1890 рр. в Підгаєцькому повіті від голоду і різних хвороб із 36 тис. новонароджених померло понад 28 тисяч[2]. З 1802 року в Підгайцях існувала двомовна школа, а з 70-х років XIX ст. діяли чоловіча та жіноча п'ятикласні школи з польською мовою викладання. Відвідували їх діти переважно міської верхівки та заможних міщан. Відзначаючи 100-річчя від дня народження Адама Міцкевича, громадськість міста на зібрані кошти спорудила в 1898 році пам'ятник поетові, що зберігся до нашого часу.

В роки першої світової війни у Підгайцях, навколо яких ішли жорстокі бої, багато будівель було зруйновано, а кількість населення зменшилася на 11,8 процента[3].

Під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції трудящі західноукраїнських земель посилили боротьбу за соціальне й національне визволення. У донесенні підгаєцького повітового старости від 5 квітня 1918 року вказувалося, що населення, «підбурене агітаторами, чинить опір представникам гмінної влади»[4].

Після розпаду Австро-Угорської імперії в листопаді 1918 року Підгайці підпали під владу т. зв. Західноукраїнської народної республіки, створеної українськими буржуазними націоналістами, а в липні 1919 року місто захопили польські інтервенти. Окупаційні власті примушували селян працювати на польських поміщиків, віддавати їм частину врожаю тощо.

20 серпня 1920 р. частини 123-ї бригади 41-ї стрілецької дивізії Червоної Армії вигнали з міста польських загарбників. Того ж дня відбувся багатолюдний мітинг, на якому трудящі висловлювали щиру вдячність радянським воїнам за своє визволення. В Підгайцях було створено повітовий ревком, до якого перейшла влада в місті й повіті. На чолі повітревкому став М. Петрів[5]. На початку вересня організовано повітовий партійний комітет, очолений комуністом І. М. Сірком[6]. Того ж місяця в Підгайцях відбувся з'їзд представників сільських ревкомів повіту, деле-

---

[1] П. В. Свєжинський. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці XIX — на початку XX ст. Львів, 1966, стор. 163.

[2] Rocznik statystyki Galicyi. Rok 4, 1892—1893. Lwów, 1893, стор. 69, 81.

[3] Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1926, стор. 15.

[4] Під прапором Жовтня, стор. 73, 74.

[5] ЦДАРА, ф. 245, оп. 3, спр. 325, арк. 92; ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 43, арк. 64, Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 234, арк. 33, 34.

[6] На чолі визвольної боротьби. Спогади колишніх активних діячів Комуністичної партії Західної України. К., 1965, стор. 36.

гати якого одностайно висловилися за всебічну підтримку Радянської влади, ухвалили розподіляти землю на основі ленінського декрету.

Відсутність достатньої кількості кадрів, особливо комуністів, утруднювала роботу Підгаєцького повітревкому та повітпарткому. На початку їхньої діяльності в Підгаєцькому повіті налічувалося лише чотири члени КПСГ. Завдяки великій роботі повітпарткому в масах кандидатами в члени КПСГ стали 20 робітників і селян. У місті був створений комуністичний осередок, який налічував 30 чоловік. Працівники політвідділу 41-ї стрілецької дивізії допомогли організувати профспілки[1]. Для охорони революційного порядку та боротьби з контрреволюцією наприкінці серпня в місті створено народну міліцію. Коли нависла загроза з боку польських інтервентів, 300 добровольців з Підгаєцького повіту стали під червоні знамена, щоб захищати здобутки Радянської влади[2].

Однак буржуазно-поміщицькій Польщі з допомогою імперіалістів Антанти у вересні 1920 року вдалося знов окупувати Східну Галичину. Почалася жорстока розправа з тими, хто брав активну участь у встановленні Радянської влади в місті і повіті. В 1921 році підгаєцька поліція схопила й кинула до в'язниці колишнього комісара В. Кордубу та членів повітревкому[3]. Польські окупанти принесли трудящим жорстоку експлуатацію, злидні, голод. Більшість підприємств у Підгайцях було закрито, інші працювали не на повну потужність. 1924 року в місті налічувалося три цегельні і три невеличкі заводи — шкіряний, маслоробний і безалкогольних напоїв, а також млин і лісопилка. На цих напівкустарних підприємствах було зайнято всього близько 200 робітників. Лише за офіційними даними на кінець 1936 року в Підгайцях 100 чоловік не мали роботи[4], а фактично безробітних було набагато більше.

Провадячи політику колонізації Східної Галичини, окупанти переселяли сюди осадників, надаючи їм землю, відібрану в корінного населення або куплену в поміщиків. За даними 1935 року, з 1475 га землі, приписаної до міста, у громадському користуванні перебувало 137 га; в той час як костьол і церква володіли 240 га землі[5].

Трудящі міста не скорилися іноземним окупантам, дедалі рішучіше виступали проти гнобителів, за возз'єднання з своїми єдинокровними братами в складі СРСР. Протягом усього періоду окупації точилася страйкова боротьба промислових і сільськогосподарських робітників. Улітку 1925 року відбувся страйк робітників лісопильні, які зажадали восьмигодинного робочого дня, поліпшення умов праці. 1928 року, відзначаючи міжнародне свято трудящих Перше травня, робітники Підгайців не вийшли на роботу. Було проведено мітинг[6].

Страйковою боротьбою трудящих керував підпільний осередок КПЗУ, створений у Підгайцях 1925 року[7]. Через легальні організації члени КПЗУ розповсюджували серед робітників і селян комуністичні листівки, літературу, які надходили з Тернополя. Так, у січні 1930 року поліція конфіскувала в міській бібліотеці «Комуністичний маніфест» К. Маркса і Ф. Енгельса, працю В. І. Леніна «Держава і революція». Напередодні Першого травня того року було розповсюджено листівки КСМЗУ, що закликали до боротьби проти фашистського режиму Пілсудського[8]. В зв'язку з поширенням революційних видань поліція провела в місті ма-

---

[1] Під прапором Жовтня, стор. 560, 561; Є. М. Галушко. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919—1928 рр., стор. 61; Б. Й. Тищик. Галицька Соціалістична Радянська Республіка (1920 р.), стор. 180.

[2] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2288, оп. 1, спр. 2, арк. 6—9; Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 3. К., 1970, стор. 356.

[3] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 205, оп. 1, спр. 506, арк. 1—7.

[4] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 3244, арк. 8.

[5] Там же, спр. 1985, арк. 2.

[6] Там же, спр. 1052, арк. 13; спр. 3320, арк. 25,49.

[7] АІІП ЦК КП України, ф. 6, оп. 1, спр. 93, арк. 26.

[8] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 1471, арк. 13; ф. 282, оп. 1, спр. 224, арк. 3,4.

сові обшуки й арешти. Провадячи політику «втихомирення» трудящих, польський буржуазний уряд вдавався до кривавого терору. У вересні 1930 року, під час однієї з карних акцій у місті Підгайцях було жорстоко побито польськими жандармами 30 чоловік[1].

Та, незважаючи на поліцейські катування, боротьба трудящих тривала, зростала кількість комуністів. Якщо в квітні 1932 року в Підгайцях після жорстоких репресій залишилося 5 комуністів, то в лютому 1934 року тут налічувалося 16 членів КПЗУ. З їх участю відбулася нелегальна районна конференція, на якій обрали райком КПЗУ в складі 5 членів. У 1937 році у Підгайцях діяли міський комітет КПЗУ і 7 осередків, куди входило 28 комуністів, та міський комітет КСМЗУ, що об'єднував 7 осередків, в яких було 35 комсомольців. Партійні організації мали зв'язки з осередками КПЗУ в Бережанах, Монастириськах, Потуторах[2].

На початку 1932 року комуністи Підгайців організували в селах Сільці і Загайцях осередки масової легальної революційної організації трудящих «Сельроб-єдність». Комуністи проводили мітинги робітників і селян. Під їх керівництвом у лютому 1934 року знов застрайкували робітники лісопильні, а восени наступного року — робітники млина, вимагаючи збільшення заробітної плати.

Влітку 1936 року в Підгаєцькому повіті великого розмаху набрав страйковий рух сільськогосподарських робітників. У серпні наступного року тут прокотилася нова хвиля селянських страйків[3]. Народні маси боролися проти соціального й національного гноблення, проти нестерпних умов життя.

Трудящі були фактично позбавлені медичної допомоги. В місцевій лікарні лікування було платним. Кваліфікована допомога під час пологів коштувала 40—50 злотих. Діти українських робітників і селян не могли здобувати освіту рідною мовою. В Підгайцях діяла семирічна школа з польською мовою навчання[4].

У вересневі дні 1939 року Червона Армія визволила народні маси західноукраїнських земель від іноземного ярма, принесла їм довгожданy свободу, нове, світле життя. 18 вересня майже все населення Підгайців на чолі з колишніми членами КПЗУ зустрічало своїх визволителів. На підприємствах проходили мітинги й збори, робітники висловлювалися за возз'єднання Західної України з УРСР в складі СРСР. Після визволення міста в ньому створено тимчасове управління, яке встановило контроль над промисловими підприємствами, взяло на облік поміщицьку й церковну землю, провело підготовку до виборів у Народні Збори Західної України.

В січні 1940 року Підгайці стали районним центром. Почали працювати райком партії, райвиконком[5]. Під їх керівництвом було проведено розподіл між безземельними й малоземельними селянами землі, конфіскованої у поміщиків, куркулів і церкви, завершено націоналізацію приватних підприємств. Почалася реконструкція лісопильні, маслоробного заводу. В 1940 році стала до ладу текстильна фабрика. На підприємствах розгорнулося соціалістичне змагання за дострокове виконання виробничих планів. Соціалістичні перетворення сталися і в сільському господарстві. У березні 1940 року 150 селянських господарств передмістя Підгайців вступили до колгоспу. Держава додатково виділила артілі 153 га орної землі, що раніше належала куркулям, кілька голів худоби, сільськогосподарський інвентар[6].

---

[1] М. Герасименко, Б. Дудикевич. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною, стор. 107.

[2] АІІП ЦК КП України, ф. 6, оп. 2, спр. 175, арк. 29; спр. 206, арк. 3, 4; Тернопільський облдержархів, ф. 282, оп. 1, спр. 1101, арк. 16; Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 216, 217.

[3] М. М. Кравець. Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921—1939 рр. К., 1959, стор. 209, 219.

[4] Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 463, арк. 26.

[5] Газ. «Вільне життя», 22 січня 1940 р.

[6] Газ. «Вільне життя», 16 березня 1940 р.; газ. «Більшовик» (Підгайці), 23 березня 1941 р.

Великі зміни сталися в галузях охорони здоров'я, освіти й культури. Відкрилися районна лікарня і поліклініка. Наприкінці 1939 року в місті почала працювати середня школа, навчання в якій провадилося рідною мовою. Викладали в ній учителі, що за буржуазної Польщі були безробітними. Того ж року відкрилася школа ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Розпочав роботу районний будинок культури. Вшановуючи пам'ять В. І. Леніна, трудящі Підгайців у квітні 1940 року встановили йому пам'ятник.

У побудові нового, соціалістичного життя активну роль відігравали первинні комсомольські організації, райком комсомолу, створені на початку 1940 року, й районна газета «Більшовик», що почала виходити з листопада 1939 року.

Напад гітлерівської Німеччини на СРСР на довгі три роки перервав радянське будівництво. 5 липня 1941 року фашистські загарбники вдерлися у місто[1]. За час окупації фашисти та їхні лакеї — українські буржуазні націоналісти розстріляли близько 3 тис. жителів міста і навколишніх сіл, 1,5 тис. юнаків і дівчат вивезли на каторгу до Німеччини[2]. Але населення не корилося ворогові й чинило йому опір. 26 березня 1944 року частини 8-ї стрілецької дивізії 60-ї армії вибили з Підгайців фашистських загарбників. Однак фашистське командування зосередило в районі Підгайців великі танкові сили, які 5 квітня двома групами перейшли у наступ. Незважаючи на значні втрати (в районі Підгайців було знищено 16 танків і близько 600 ворожих солдатів та офіцерів), гітлерівцям вдалося потіснити радянські частини та захопити Підгайці. Остаточно визволили місто війська 1-го Українського фронту 22 липня 1944 року[3]. У цих боях пліч-о-пліч відважно билися представники багатьох народів СРСР: росіяни Герой Радянського Союзу майор Я. М. Топорков і капітан М. В. Зубков, вірменин молодший сержант В. А. Захарян та інші. 160 бійців та офіцерів Червоної Армії віддали своє життя за те, щоб вільно й щасливо жили трудящі міста.

Відступаючи, фашистські окупанти підірвали залізничну станцію, зруйнували текстильну фабрику, електростанцію, більшість житлових будинків і громадських будівель.

З перших днів визволення населення почало відбудовувати місто, розчищати вулиці й ремонтувати будинки. Йому на допомогу прийшла держава. Так, у 1945 році тільки на відродження міста і його комунального господарства було виділено понад 100 тис. крб., на охорону здоров'я населення — більше як 160 тис. крб.[4]. До Підгайців із РРФСР та східних областей УРСР прибуло близько 30 вчителів, лікарів, інженерів, робітників різних спеціальностей, які разом з жителями піднімали з руїн місто. Завдяки героїчним зусиллям відбудовників, державній допомозі наприкінці 1944 року стали до ладу млин та електростанція, побуткомбінат. На початку наступного року відновив роботу маслозавод, створено райпромкомбінат, який, зокрема виробляв дрібний сільськогосподарський інвентар. Видав першу продукцію цех випалювання вапна. Цього ж року було створено кілька промислових артілей, у т. ч. кравецьку[5].

Великий обсяг робіт здійснили будівельні організації міста: до початку зимового сезону 1945—46 рр. було відремонтовано 22 громадські і виробничі приміщення, 70 житлових будинків.

У першу річницю визволення міста від німецько-фашистських загарбників відкрилися універмаг, будинок культури, районна бібліотека, кінотеатр. Розпочали роботу районна лікарня на 45 місць, поліклініка з дитячою консультацією,

---

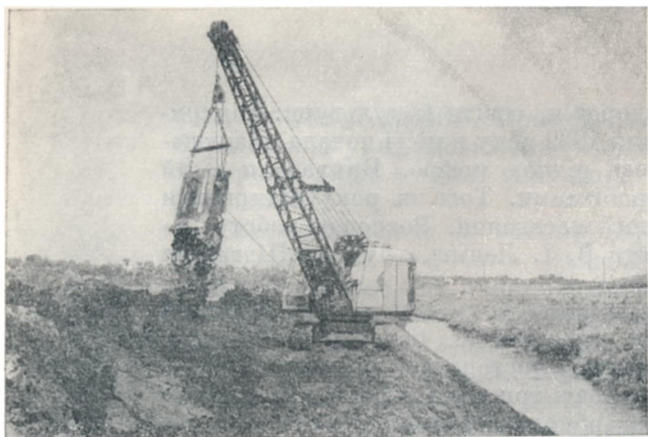
[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 24, арк. 129.

[2] Газ. «Нове життя», 3 грудня 1964 р.

[3] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 6. арк. 71, 72; спр. 7, арк. 51, 62; А. Н. Грылев. Днепр — Карпаты — Крым, стор. 150, 151, 156.

[4] Тернопільський облдержархів, ф. Р-290, оп. 1, спр. 42, арк. 19—21; оп. 5, спр. 11, арк. 71, 72.

[5] Газ. «Радянська правда» (Підгайці), 27 червня, 21, 27 липня 1945 р.

Осушувальні роботи в долині річки Коропця поблизу м. Підгайців. 1971 р.

санепідстанція. Відкрилися дитячі ясла. 732 учні сіли за парти середньої школи, в якій працювало 36 учителів. Для робітничої молоді було створено вечірню школу[1].

Багато праці доклали хлібороби для відродження розграбованого фашистами колективного господарства. На околиці Підгайців 1947 року відновив діяльність колгосп, до якого спочатку вступило 60 родин, а роком пізніше ще 84. На його ланах працювали машини Загаєцької МТС. Партійна організація, створена на початку 1948 року[2], та комсомольська, що відновила діяльність 1947 року, розгорнули масово-політичну роботу серед колгоспників. Уже в перші повоєнні роки трудівники артілі зібрали найвищий в районі врожай — по 16 цнт зернових з гектара.

Навесні 1948 року в Старому Місті (околиці Підгайців) організувався ще один колгосп, а наприкінці 1949 року колективізацію одноосібних селянських господарств було завершено. 1950 року обидва колгоспи об'єдналися з сільськогосподарською артіллю с. Загайців в одне господарство, що дістало назву «Шлях до комунізму». Серйозною перешкодою успішному розгортанню радянського будівництва були недобитки українських буржуазних націоналістів. Вони тероризували населення, вбивали активістів. По-звірячому закатували заступника директора МТС по політчастині Я. Плескуна. Для знешкодження банд жителі Підгайців організували загін самозахисту. При активній допомозі населення, яке всіляко підтримувало заходи Радянської влади,у перші післявоєнні роки з бандитами було покінчено. В роки четвертої й п'ятої п'ятирічок швидкими темпами розвивалася промисловість міста. В 1957 році на базі млина створено харчокомбінат з цехами: хлібопекарським, макаронним, консервним, борошномельним та безалкогольних напоїв. У наступні роки він перетворився на велике підприємство. Якщо в 1945 році тут працювало 40 робітників, то 1971 року було зайнято вже 159 робітників і службовців, в т. ч. 13 комуністів, 15 комсомольців. На початку восьмої п'ятирічки в Підгайцях стала до ладу фабрика металовиробів, що виникла на базі металообробних цехів промкомбінату. На ній працює понад 100 робітників, які виготовляють в основному речі домашнього вжитку.

Провідне місце серед підприємств міста посідає сироварний завод, що виробляє масло, сир, цільномолочну продукцію. За роки восьмої п'ятирічки завод обладнано найновішим устаткуванням. Ровесником 9-ї п'ятирічки буде нове підприємство — комбікормовий завод, проектна потужність якого 50 тонн продукції на добу. На підприємствах міста широкого розмаху набуло соціалістичне змагання, рух раціоналізаторів і винахідників. Так, бригада комуніста Б. М. Томика виступила ініціатором боротьби колективу харчокомбінату за економію коштів і сировини на окремих операціях. Це дало змогу в 1964 році дати додаткової продукції на 180 тис. крб., знизити собівартість виробів на 3 проценти.

Робітники підприємств підвищують професіональну майстерність. Йдучи назустріч 50-річчю утворення Союзу РСР, робітники міста успішно здійснили свої зобов'язання достроково виконати річний виробничий план. Колектив харчокомбінату в 1972 році випустив валової продукції на 1,3 млн. крб., виконавши виробниче завдання на 107,2 процента.

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 290, арк. 22; ф. Р-2366, оп. 1, спр. 7, арк. 183; спр. 10, арк. 53.

[2] Тернопільський облпартархів, ф. 383, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

Значні перспективи розвитку економіки міста відкрилися в 9-й п'ятирічці. На кінець 1975 року обсяг продукції підприємств Підгайців зросте майже в півтора раза.

Великі зрушення відбулися і в сільському господарстві. Нині колгосп «Шлях до комунізму» — високорозвинуте господарство зерново-бурякового й тваринницького напряму. За ним закріплено 2,3 тис. га земельних угідь, з них 1,6 тис. га орної землі, 110 га пасовищ. Завдяки самовідданій праці трудівників артілі невпинно зростала врожайність сільськогосподарських культур, зокрема пшениці. Так, якщо 1965 року в колгоспі було зібрано озимої пшениці по 18 цнт з га, то в 1972 році — 33 цнт. Другого року дев'ятої п'ятирічки врожай цукрових буряків становив 564 цнт з га. Тваринники виробили на 100 га угідь по 172,4 цнт м'яса. На підприємствах, у колгоспі виросло чимало передовиків. Тільки за останні роки за трудові досягнення 32 чоловіка нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. За перевиконання завдань восьмої п'ятирічки телятниця колгоспу «Шлях до комунізму» В. А. Бенч, бригадир І. К. Магас у 1971 році нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

У рослинництві й тваринництві широко застосовується передовий досвід, який впроваджують на практиці 14 спеціалістів з вищою та середньою освітою. На полях колгоспу 1972 року працювало 19 тракторів, 15 комбайнів, 18 вантажних автомашин та інші сільськогосподарські машини й знаряддя. Провадиться велике капітальне будівництво. Споруджено 3 корівники, телятник, три свинарники, кормокухню, тракторний стан, пилораму тощо.

За роки Радянської влади величезні зміни сталися не тільки в економічному розвитку Підгайців, а й в житті трудівників міста. Лише протягом 1970—1972 рр. у Підгайцях споруджено 75 комунальних й індивідуальних житлових будинків. Поступово місто впорядковувалось. Восени 1964 року воно одержало електричний струм від Добротвірської ДРЕС. Повністю завершено електрифікацію і радіофікацію житлових будинків. У багатьох квартирах є газ. З кожним роком поліпшується побутове обслуговування населення. На початок 1973 року в місті працювало 9 продовольчих, 13 промтоварних, 2 господарські та книжковий магазини. У місті є 13 підприємств громадського харчування, 10 майстерень побутового обслуговування. Для малят споруджено дитячий комбінат.

Значно розширилася мережа закладів охорони здоров'я трудящих: працюють районна лікарня на 175 ліжок, поліклініка, пологовий будинок, жіноча та дитяча консультації, протитуберкульозний диспансер. Медперсонал лікарні складається з 17 лікарів та 76 медичних працівників з середньою спеціальною освітою. За заслуги в галузі охорони здоров'я головний лікар Підгаєцької лікарні І. Л. Цимбалюк у 1971 році нагороджений орденом «Знак Пошани».

Набагато підвищився освітній рівень населення. Якщо до 1939 року в Підгайцях було лише 4 чоловіка з вищою і 25 чоловік з середньою освітою, то за роки Радянської влади 526 випускників середньої школи здобули вищу освіту й стали лікарями, агрономами, вчителями. У 1972/73 навчальному році в Підгаєцькій середній школі налічувалося понад тисячу учнів, 57 учителів. 1956 року в місті відкрилася восьмирічна школа-інтернат з добре обладнаними механічною, швейною, деревообробною майстернями, в яких учні оволодівають фаховою майстерністю. Крім загальноосвітніх шкіл, у Підгайцях в 1963 році відкрито професійно-технічне училище ім. Героя Радянського Союзу Я. М. Топоркова, яке вже підготувало для сільського господарства понад 2,5 тис. трактористів, мотористів, електрозварювальників, слюсарів-ремонтників.

Професійно-технічне училище в м. Підгайцях. 1971 р.

Радянська влада відкрила перед трудящими широкий шлях до культурного розвитку. До послуг жителів будинок культури, 3 клуби, широкоекранний кінотеатр, міська й відомчі бібліотеки. При будинку культури працюють 11 гуртків художньої самодіяльності, агіткультбригада, ленінська кімната. Велику культурно-освітню й виховну роботу провадять лектори міської організації товариства «Знання».

Для любителів спорту споруджено стадіон, є спортивні зали, 6 волейбольних і баскетбольних майданчиків.

У докорінних перетвореннях у галузі економіки, побуту й культури провідна роль належить 11 міським партійним організаціям, які об'єднують 204 члени й кандидати у члени КПРС. Комуністи очолюють боротьбу трудящих за виконання рішень XXIV з'їзду КПРС. Активними помічниками членів партії виступають 803 комсомольці міста. 22 профспілкові організації підприємств, установ, організацій міста налічують понад 1700 чоловік.

Повноважним органом влади є Підгаєцька міська Рада депутатів трудящих. Серед 50 її депутатів — 29 робітників, 5 колгоспників, 25 членів КПРС, 9 комсомольців, 22 жінки. Бюджет Ради в 1972 році становив 213,5 тис. крб., з них на благоустрій міста витрачено 122,3 тис. карбованців.

Турботою депутатів і працею трудящих дедалі більше впорядковується, озеленюється місто. Площі та вулиці заасфальтовані і забруковані, прикрашені квітниками, газонами.

У Підгайцях народився український радянський письменник, професор Львівського державного університету ім. Ів. Франка М. І. Рудницький.

Трудівники Підгайців — свідомі будівники свого щастя — докладають усіх зусиль, щоб втілити в життя накреслення XXIV з'їзду КПРС, достроково виконати завдання третього, вирішального року п'ятирічки.

М. П. ГЛИНСЬКИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД БЕРЕЖАНСЬКОГО РАЙОНУ

БІЛОКРИНИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Коропця, за 40 км від районного центру. До залізничної станції Потутори на лінії Тернопіль — Ходорів — 33 км. Дворів — 310. Населення — 1037 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Світанок», за яким закріплено 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,4 тис. га орної землі. Напрям господарства — буряко-зерновий з розвинутими садівництвом, городництвом; тваринництво переважно м'ясо-молочне. 1971 року в колгоспі зібрано по 35 цнт озимої пшениці, 38 цнт ячменю з гектара. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва ордена Леніна удостоєно ланкову О. С. Коцур. Орденами Леніна й Трудового Червоного Прапора нагороджено голову колгоспу В. С. Панченка і тракториста П. Г. Фінка.

Є восьмирічна школа, в якій вчаться 159 учнів і працюють 12 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, кравецька майстерня, магазин.

На обліку в партійній організації (створена в 1952 році) 16 комуністів, в комсомольській — 65 членів ВЛКСМ.

Перша згадка про Білокриницю датується 1490 роком.

У серпні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада.

У роки Великої Вітчизняної війни 65 місцевих жителів билися проти фашистів у лавах діючої Червоної Армії. 10 з них загинули. 45 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

На шлях колективного господарювання місцеві селяни стали в 1948 році.

БІ́ЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Золотої Липи, за 17 км від районного центру і залізничної станції Бережани. Дворів — 414. Населення — 1591 чоловік.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Радянська Україна», що користується 1,4 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

Тут працюють восьмирічна школа, в якій 15 учителів навчають 227 учнів, клуб, бібліотека. До послуг населення фельдшерсько-акушерський пункт, є пологовий будинок, відділення зв'язку, 2 магазини — продовольчий і промтоварний.

В колгоспній партійній організації (створена 1955 року) налічується 17 комуністів, в комсомольській (створена 1950 року) — 74 члени ВЛКСМ.

Перша письмова згадка про Біще датується 1367 роком.

В серпні — вересні 1920 року встановлена Радянська влада. 40 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 8 з них загинули, 7 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

ВЕ́РБІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км від районного центру і залізничної станції Бережани. Дворів — 480. Населення — 1648 чоловік.

У Вербові міститься центральна садиба колгоспу «Молода гвардія», за яким закріплено 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь; з них 1,4 тис. га орної землі. Спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Тваринництво переважно м'ясо-молочне. Розвинуте садівництво.

В селі працюють восьмирічна школа, в якій 18 учителів навчають 250 учнів, клуб із залом на 200 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, магазини продовольчих і промислових товарів. Є кравецька й шевська майстерні. В селі встановлено пам'ятники В. І. Леніну і Т. Г. Шевченку.

У колгоспній партійній організації (створена в 1955 році) на обліку 12 комуністів, в комсомольській (виникла в 1947 році) — 58 членів ВЛКСМ.

Вербів уперше згадується в історичних джерелах за 1448 рік. 1906 року страйкували місцеві селяни. У серпні — вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада. В боях проти фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни брали участь 250 чоловік. За мужність і відвагу 53 з них удостоєні орденів та медалей СРСР, 33 загинули на фронті.

На території села знайдено скарб срібних ювелірних прикрас XII—XIII століть.

ГНИ́ЛЬЧЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 52 км від районного центру і за 26 км від залізничної станції Потутори. Дворів — 432. Населення — 1293 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Пановичі та Червень.

У Гнильчому розміщена центральна садиба колгоспу «Жовтень». Це — багатогалузеве господарство, за яким закріплено 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь; з них 1,7 тис. га орної землі. Основні культури — озима пшениця, ячмінь, картопля, цукрові буряки, тютюн. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

Є восьмирічна школа, в якій вчаться 296 учнів і працює 22 вчителі, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, відділення зв'язку, продовольчий і промтоварний магазини, кравецька майстерня.

В селі працюють 20 комуністів, 86 комсомольців. Партійна організація створена 1954 року.

Гнильче згадується в історичних документах за 1476 рік. У серпні — вересні 1920 року встановлена Радянська влада.

Колгосп організовано у 1940 році, відновив діяльність у 1949 році.

У роки Великої Вітчизняної війни 63 жителі села боролися проти німецько-фашистських загарбників, 46 з них загинули. 48 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. У селі споруджено пам'ятник на честь загиблих радянських воїнів-односельців.

У Гнильчому народився Іван Григорович (1876— р. см. невід.) —український актор-співак.

ГОЛГО́ЧА — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Коропця, за 42 км від районного центру та за 36 км від залізничної станції Потутори. Дворів — 885. Населення — 3113 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Івана Франка. В його користуванні є 4,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,6 тис. га орної землі. Господарство вирощує озиму пшеницю, цукрові буряки, тютюн, картоплю. Напрям тваринництва — м'ясо-молочний. Розвинуті також садівництво й городництво.

Із допоміжних підприємств у колгоспі діють ремонтні майстерні, цегельний завод, млин, пилорама.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено свинарку колгоспу М. М. Гончар і тракториста М. Ф. Єлисевича, голову колгоспу О. М. Охрімчука.

Працюють середня школа, в якій 26 учителів виховують і навчають 529 учнів; будинок культури, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, профілакторій, є відділення зв'язку, продовольчий і промтоварний магазини. Жителів обслуговують кравецька і шевська майстерні.

Партійна організація (створена в 1950 році) об'єднує 17 комуністів, комсомольців налічується 195.

Вперше село згадується в історичних джерелах за 1445 рік. У серпні — вересні 1920 р. тут встановлена влада Рад. В 30-х роках, коли село було окуповане буржуазно-поміщицькою Польщею, в Голгочі діяв осередок КПЗУ. За належність до КПЗУ Тернопільський окружний суд наприкінці 1937 року засудив до різних строків ув'язнення групу жителів села. Місцевий колгосп засновано у 1940 році, відновив свою діяльність 1949 року. В роки Великої Вітчизняної війни 140 місцевих жителів брали участь у боротьбі проти німецьких загарбників, 52 з них загинули, 29 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

У селі споруджено 2 пам'ятники загиблим воїнам-односельцям.

ЖУ́КІВ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Золотої Липи, за 8 км від районного центру. Дворів — 254. Населення — 1051 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гиновичі, Надрічне (до 1947 року — Дрищів), Підлісне.

Колгосп «40-річчя Жовтня» користується 1,4 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1,1 тис. га орної землі. Спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Із допоміжних підприємств працює млин. Є ветеринарний пункт.

У Жукові — восьмирічна школа, в якій 13 учителів вчать 223 учнів, будинок культури, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, магазини продовольчих, промислових товарів, шевська майстерня. За 1962—1972 рр. в селі зведено 158 житлових будинків.

В селі працюють 41 комуніст, 89 комсомольців. Партійна організація створена в 1955 році.

Перша письмова згадка про Жуків належить до 1420 року. В серпні — вересні 1920 р. в селі встановлена влада Рад. 45 місцевих жителів, які боролися проти ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни, відзначені урядовими нагородами. Загинули 10 чоловік. На території села споруджено пам'ятники загиблим в роки Вітчизняної війни воїнам і також Т. Г. Шевченку.

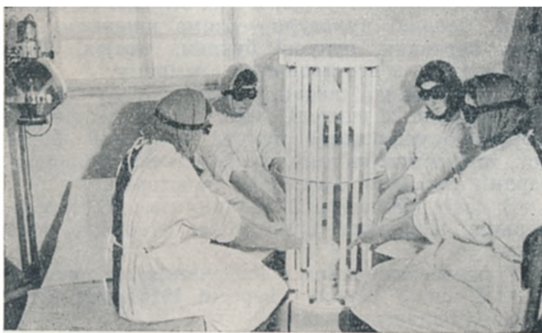
Біля села Гиновичів виявлено залишки поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.) та окремі знахідки часів Київської Русі.

ЗАВА́ЛІВ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Золотої Липи, за 40 км від районного центру та за 33 км від залізничної станції Потутори. Дворів — 457. Населення — 1294 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Затурин і Середнє.

В Завалові розміщена центральна садиба колгоспу «Іскра». Господарство має рослинницько-тваринницький напрям. За ним закріплено 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,4 тис. га орної землі. Колгосп вирощує озиму пшеницю, ячмінь, горох, кукурудзу, цукрові буряки, тютюн, картоплю, овочі. З допоміжних підприємств має цегельний та вапняний заводи, кахельний цех, млин. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 58 трудівників відзначені урядовими нагородами.

Є середня школа, в якій навчається 458 учнів і працює 29 учителів, будинок культури із залом на 350 місць, бібліотека; медамбулаторія, аптека, дитячий садок, відділення зв'язку. Відкриті майстерня побутового обслуговування,

Медичний профілакторій на тваринницькій фермі колгоспу «40-річчя Жовтня», с. Жуків. 1971 р.

магазини продовольчих, промислових і господарських товарів, взуттєвий і книжковий.

Більш як половина будинків, що є в селі, побудована у післявоєнний час.

Партійна організація (створена 1948 року) налічує 22 комуністи. Комсомольська (існує з 1947 року) — 180 членів ВЛКСМ.

Село відоме з другої половини XIV ст. Під впливом революційних подій у Росії восени 1905 року відбувся страйк сільськогосподарських робітників, жорстоко придушений поліцією.

У серпні-вересні 1920 р. в селі, визволеному від польських інтервентів, встановлена Радянська влада. Колективне господарство організовано в 1941 році, відновило роботу 1948 року.

У роки Великої Вітчизняної війни близько 300 жителів села зі зброєю в руках захищали рідну землю від фашистських загарбників, 86 місцевих жителів відзначені урядовими нагородами. На честь загиблих радянських партизанів-ковпаківців П. М. Сухоцького, Ф. К. Вариводи, В. С. Левикова і І. К. Сафонова в селі споруджено обеліск Слави.

В Завалові проживають Є. Ф. Бабецька — депутат Верховної Ради Союзу РСР другого скликання, М. Й. Фостій, заслужений учитель Української РСР. Тут народився А. І. Монастирський (1878—1969), народний художник УРСР, живописець.

На околиці села знайдено бронзовий меч доби пізньої бронзи.

КУРОПА́ТНИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Ценіївки, за 12 км від районного центру і залізничної станції Бережани. Дворів — 341. Населення — 1496 чоловік. Сільраді підпорядковані села Баранівка і Ясне.

В Куропатниках розміщена центральна садиба колгоспу ім. Калініна. Земельний фонд — 2,4 тис. га, з них 2,1 тис. га орної землі. Напрям господарства — зерно-тваринницький. Допоміжне підприємство — млин потужністю 5 тонн борошна на добу.

У селі є середня школа, в якій 27 учителів навчають 462 учнів, будинок культури із залом на 500 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, продовольчий, промтоварний і господарський магазини. До послуг трудящих кравецька і шевська майстерні.

На обліку в партійній організації (створена 1956 року) 12 комуністів, в комсомольській (існує з 1950 року) 140 членів ВЛКСМ.

Перша згадка про село належить до 1445 року.

В серпні-вересні 1920 р. в селі встановлена Радянська влада. 58 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 9 з них загинули, 35 нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

КУРЯ́НИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на березі Нараївки, за 15 км від районного центру, за 4 км від залізничної станції Підвисоке на лінії Тернопіль — Ходорів. Дворів — 269. Населення — 1004 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Гутисько, Демня, Павлів, Підвисоке.

У Курянах розміщена центральна садиба колгоспу ім. Т. Г. Шевченка. За ним закріплено 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 1,1 тис. га орної землі. Напрям господарства — зерно-тваринницький. З допоміжних підприємств є млин, 3 кар'єри. За успішне виконання завдань восьмої п'ятирічки орденом Жовтневої Революції нагороджено голову сільської Ради В. Д. Лісевича, орденом Трудового Червоного Прапора — доярку Ю. С. Кметко.

Працює восьмирічна школа, в якій 14 учителів навчають 202 учні, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, відділення зв'язку. Діє шевська майстерня та 3 магазини. В селі ведеться велике житлове й громадське будівництво. 70 проц. індивідуальних будинків і громадських будівель споруджено головним чином за роки семирічки й восьмої п'ятирічки.

Партійна організація (створена в 1948 році) налічує 18 комуністів, комсомольська (існує з 1947 року) — 83 члени ВЛКСМ.

В історичних джерелах Куряни вперше згадуються 1488 року.

У серпні-вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. Колективне господарство організоване у 1940 році. 43 жителі села були учасниками Великої Вітчизняної війни, 9 з них загинули.

В селі споруджено пам'ятники Т. Г. Шевченку та першій комсомолці Л. Г. Мартинюк, яка загинула в боротьбі за встановлення Радянської влади.

Село Гутисько є визначним центром художнього різьблення на дереві. Тут проживають понад 30 майстрів-різьбярів: Г. Д. Бенч, Д. І. та М. І. Долинські, І. Ю. Іляш, С. М. Орисик та інші, твори яких експонувалися на виставках народного мистецтва в Москві, Києві, Львові.

Поблизу с. Підвисокого є кілька курганів. В одному з них досліджено поховання доби ранньої бронзи (III тисячоліття до нашої ери).

ЛАПШИ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Золотої Липи, за 5 км від районного центру. Дворів — 400. Населення — 1398 чоловік. Сільраді підпорядковане село Гайок.

У Лапшині розміщена центральна садиба колгоспу ім. Петровського, за яким закріплено 1,1 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1 тис. га орної землі. Господарство займається вирощуванням насіння зернових. Розвинуті городництво, садівництво, тваринництво м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств діє млин. За досягнуті успіхи у виконанні завдань восьмої п'ятирічки 43 колгоспники нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

У селі є восьмирічна школа, в якій вчаться 234 учні і працюють 15 учителів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, продовольчий і промтоварний магазини, відділення зв'язку, кравецька і шевська майстерні. З 1962 по 1972 рік споруджено 100 індивідуальних житлових будинків.

Партійна організація (створена в 1953 році) об'єднує 16 комуністів; комсомольська — 67 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1578 року.

У серпні-вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада. На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися проти ворога 55 жителів села, 22 з них загинули, 37 нагороджені орденами й медалями. У другій половині XIX — на початку XX ст. у Лапшині жив і творив народний майстер різьби на дереві Василь Бідула, скульптури якого відзначаються великою точністю деталей (одяг, взуття).

На території села виявлено поховання часів Київської Русі, де знайдено срібний кручений перстень.

ЛИТВИ́НІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Золотій Липі, за 24 км на південний схід від районного центру. До залізничної станції Потутори — 14 км. Дворів — 435. Населення — 1216 чоловік. Сільраді підпорядковані села Рудники та Старий Литвинів.

У Литвинові розміщена центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе. За ним закріплено 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі. Колгосп спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

Є середня школа, в якій 23 вчителі навчають 348 учнів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, кравецька майстерня, два магазини. З 1962 по 1972 рік тут побудовано 103 житлові будинки. Партійна організація, створена в 1950 році, налічує 25 комуністів, комсомольська — 117 членів ВЛКСМ.

В історичних джерелах Литвинів уперше згадується в 1476 році. У червні 1848 року в селі відбувся великий селянський виступ проти місцевого пана, придушений військами, які вчинили жорстоку розправу над селянами. Навесні 1906 року страйкували селяни Литвинова.

У серпні-вересні 1920 р. в Литвинові встановлена Радянська влада. Колективне господарство створено в 1941 році. 20 уродженців боролися проти німецько-фашистських загарбників, 19 з них загинуло. Полеглим у боях у селі споруджено обеліск Слави.

Біля села Литвинова збереглися залишки давньоруського городища XI—XIII століть.

ЛІТЯ́ТИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на південний схід від районного центру та за 7 км від залізничної станції Потутори. Дворів — 249. Населення — 980 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 994 га орної землі. Колгоспники вирощують зернові й технічні культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

Працює восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 171 учня, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, профілакторій, дитячий садок, магазин. Відкрито кравецьку й шевську майстерні. За післявоєнний час житловий фонд у селі майже повністю відновлено.

Партійна організація, створена 1957 року, об'єднує 11 комуністів. У селі — 60 комсомольців.

Перша згадка про Літятин належить до 1473 року.

У серпні — вересні 1920 року тут встановлена Радянська влада.

В 1930 році за часів окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею, тут відбувся страйк селян, під час якого вони спалили поміщицький маєток. Керівники страйку були ув'язнені.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистів бився 41 житель, загинуло — 3. За мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями 12 чоловік.

МЕЧИ́ЩІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 2 км від однойменної залізничної станції на лінії Тернопіль—Ходорів, за 15 км від районного центру. Дворів — 295. Населення — 805 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кути, Надорожнів, Червоне.

Колгосп ім. XXII з'їзду КПРС, центральна садиба якого розміщена в Мечищеві, має в користуванні 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі. Вирощує озиму пшеницю, цукрові буряки, картоплю. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Розвинуто також садівництво.

У селі є середня школа, в якій вчаться 243 учні і працюють 18 учителів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, магазини продовольчих, промислових і господарських товарів, відділення зв'язку. З 1962 по 1972 рік тут побудовано 114 житлових будинків, комбінат побутового обслуговування.

Партійна організація, створена в 1954 році, налічує 17 комуністів. У комсомольській організації на обліку перебуває 70 членів ВЛКСМ.

Мечищів — давнє поселення, яке згадується в історичних документах за 1438 рік. У серпні-вересні 1920 р. в селі встановлена Радянська влада. В 1940 році засновано колгосп. 44 чоловіка билося проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, 28 загинуло. Всі учасники війни нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

МИ́РНЕ (до 1964 року — Теляче) — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Потутори. Дворів — 277. Населення — 961 чоловік.

У селі міститься колгосп «Мир», який користується 1,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 1,2 тис. га. Господарство зерно-тваринницького напряму з розвинутим садівництвом. Тут також розташоване лісництво Бережанського лісгоспзагу. За багаторічну плідну працю в колгоспному виробництві 1971 року орденом Леніна нагороджено комбайнера Д. С. Мицька.

У Мирному працює восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 146 учнів, клуб, бібліотека; є фельдшерсько-акушерський пункт,

дитячі ясла, універмаг. В селі працюють 11 комуністів, 20 комсомольців.

Вперше в історичних документах село згадується 1440 року. В травні 1906 року відбувся селянський страйк. У серпні-вересні 1920 р. тут встановлена Радянська влада. За буржуазно-поміщицької Польщі, в 1927 році в селі страйкували сільськогосподарські робітники. На шлях колективного господарювання селяни стали 1941 року. Понад 40 жителів села брало участь у боях проти гітлерівських окупантів. 12 загинуло на фронтах Великої Вітчизняної війни, 18 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР. У 1966 році в селі споруджено обеліск Слави на честь загиблих односельців.

МОЗОЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 37 км від районного центру. До залізничної станції Потутори — 30 км. Дворів — 263. Населення — 696 чоловік.

У Мозолівці міститься рільнича бригада колгоспу ім. Івана Франка (центральна садиба в с. Голгочі).

Тут є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, продовольчий і промтоварний магазини.

В селі працюють 12 комуністів і 20 комсомольців.

Мозолівка відома з 1785 року.

У серпні-вересні 1920 р. в Мозолівці встановлена влада Рад. В 30-х роках, за часів окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею, діяв підпільний осередок КПЗУ, в 1936 році перебував нелегальний районний комітет КПЗУ. В 1930 році, під час проведення пацифікації, до села вдерся каральний загін і вчинив жорстоку розправу над трудящими.

30 жителів села були учасниками Великої Вітчизняної війни, всі вони нагороджені орденами та медалями Союзу РСР; 27 чоловік загинули в боях.

МУЖИ́ЛІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру. До залізничної станції Потутори — 20 км. Дворів — 503. Населення — 1801 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Прогрес», у його користуванні 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. Вирощують зернові культури, цукрові буряки, картоплю. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств діє цегельний завод потужністю 1 млн. штук цегли на рік.

Є восьмирічна школа, в якій вчаться 293 учні і працюють 16 учителів, будинок культури, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, 2 магазини. Партійна організація, створена 1950 року, об'єднує 13 членів КПРС, комсомольська, створена 1947 року, налічує 69 членів ВЛКСМ.

В історичних документах Мужилів уперше згадується в 1476 році. У 1906 році під впливом першої російської революції в Мужилові відбувся селянський страйк. Страйкарі вимагали підвищення заробітку і скорочення робочого дня, розподілу поміщицьких пасовиськ. На придушення страйку й виступу сільської бідноти до села прибув каральний загін. Було заарештовано багатьох селян, притягнуто до суду 76 учасників, у т. ч. 19 жінок віком від 14 до 70 років. У серпні-вересні 1920 р. встановлена влада Рад. 1940 року селяни організували колективне господарство. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти ворога боролося 89 жителів села, з яких 31 чоловік загинув, 26 відзначено урядовими нагородами. В 1967 році в селі споруджено пам'ятник односельцям, які загинули в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників.

Відкриття пам'ятника односельцям, які загинули в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів, с. Мирне. 1966 р.

НАРА́ЇВ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Нараївки (басейн Дністра), за 16 км від районного центру й залізничної станції Бережани. Дворів — 1009. Населення — 3396 чоловік. Сільраді підпорядковані села Дуляби та Шайбівка.

В Нараєві розміщена центральна садиба колгоспу «Більшовик», за яким закріплено 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,3 тис. га орної землі. Це багатогалузеве господарство з розвинутими рільництвом і м'ясо-молочним тваринництвом. За успіхи в розвитку господарства й дострокове виконання завдань восьмої п'ятирічки бригадир рільничої бригади Ф. С. Гичку нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В Нараєві працюють середня і восьмирічна школи, в яких 39 учителів навчають 650 учнів, будинок культури, бібліотека; дільнична лікарня, аптека, відділення зв'язку, є комбінат побутового обслуговування, 5 магазинів, книгарня, кравецька майстерня. За роки семирічки і восьмої п'ятирічки в Нараєві споруджено 157 житлових будинків. В селі працюють 19 комуністів і 230 комсомольців. Партійна організація створена в 1953 році, комсомольська — 1950 року.

Уперше Нараїв згадується як містечко в 1443 році. У серпні-вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком. У 30-х роках, за часів окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею, існував осере-

Абхазькі колгоспники в гостях у хліборобів с. Носова. 1972 р.

док КПЗУ. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистів боролися 202 місцеві жителі. 67 з них загинуло, 37 — удостоєні урядових нагород. Воїнам-односельцям, полеглим в боях проти фашистів, споруджено пам'ятник. Встановлено обеліск радянському льотчикові О. С. Браїлку, який загинув у повітряному бою над селом.

Біля села знайдено крем'яні знаряддя праці доби бронзи та виявлено залишки поселень черняхівської культури (III—VI ст.) й часів Київської Русі.

НОВОСІ́ЛКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Коропця, за 36 км від районного центру та за 30 км від залізничної станції Потутори. Дворів — 650. Населення — 1967 чоловік. Сільраді підпорядковане село Юстинівка.

У Новосілці розміщена центральна садиба колгоспу «Росія», який користується 3,7 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 3,4 тис. га орної землі. Спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. В роки восьмої п'ятирічки споруджено комплекс для відгодівлі свиней. Розвинуті також садівництво й городництво.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва завідуючого фермою І. А. Сабоха нагороджено орденом Жовтневої Революції, 4 чоловіка — орденом «Знак Пошани».

В селі є середня школа, в якій вчиться 461 учень і працюють 32 вчителі, будинок культури, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, промтоварний, продовольчий та господарський магазини, кравецька майстерня. В 1962—1972 рр. у селі споруджено 130 індивідуальних житлових будинків На обліку в партійній організації — 26 членів КПРС. Комсомольська організація, створена в 1946 році, налічує 113 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1785 року. 1906 року в Новосілці відбувся страйк селян.

У серпні-вересні 1920 р. в селі встановлена Радянська влада. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистів боролися 89 чоловік, з них 21 загинув, 15 — нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

НО́СІВ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Золотої Липи, за 28 км від районного центру і 21 км від залізничної станції Потутори. Дворів — 574. Населення — 1736 чоловік.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Заповіт Ілліча», за яким закріплено 2,1 тис. га земельних угідь, в т. ч. 1,2 тис. га орної землі. Господарство займається рільництвом і тваринництвом м'ясо-молочного напряму. Є цегельний і вапняний заводи. За високі показники в розвитку рослинництва й тваринництва голову колгоспу М. І. Решетника нагороджено орденом Леніна. 3 чоловіка відзначено орденом «Знак Пошани».

В Носові є восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 208 учнів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, продовольчий і промтоварний магазини, кравецька майстерня.

В селі працюють 12 комуністів і 61 комсомолець.

Село відоме з 1785 року. У серпні-вересні 1920 року в Носові встановлена влада Рад. В роки Великої Вітчизняної війни в боях проти гітлерівських окупантів брали участь 72 місцеві жителі. 22 з них загинули, 9 нагороджено орденами і медалями Союзу РСР. На честь загиблих у селі споруджено обеліск Слави.

ПЕРШОТРАВНЕ́ВЕ (до 1964 року — Вербів) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Коропця, за 28 км від районного центру. До залізничної станції Потутори — 21 км. Дворів — 385. Населення — 1311 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Перше травня», який користується 2 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,5 тис. га орної землі. Основні галузі господарства — рільництво й м'ясо-молочне тваринництво. Розвиваються городництво, садівництво та бджільництво. Проведено значні роботи щодо зрошування місцевих земель. З допоміжних підприємств діє цегельний завод потужністю мільйон штук цегли на рік.

За високі показники в роботі орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено бригадира колгоспу В. П. Нискоклона, доярку О. К. Савку, голову колгоспу М. В. Бондарчука

У восьмирічній школі 14 учителів виховують і навчають 205 учнів, є клуб, бібліотека; медпункт, відділення зв'язку. Населення обслуговує магазин, кравецька майстерня. Майже всі будинки в селі збудовані в післявоєнний час.

У селі працюють 9 комуністів, 50 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1564 року. В серпні-вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. Учасниками Великої Вітчизняної війни були 87 жителів села, з яких 21 загинув. За мужність, виявлену

в боях проти фашистських окупантів, 22 чоловіка нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

ПО́ПЛАВИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 32 км від районного центру, до залізничної станції Потутори — 26 км. Дворів — 69. Населення — 254 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Ригайлиха, Шкіндирівка.

В Поплавах розміщена центральна садиба колгоспу «Правда», за яким закріплено 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,1 тис. га орної землі. Господарство вирощує озиму пшеницю, цукрові буряки, розводить м'ясо-молочну худобу. Тут розвивається птахівництво, садівництво й городництво. За високі показники в роботі 35 колгоспників нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. Найвищої урядової нагороди — ордена Леніна — удостоєно бригадира рільничої бригади В. П. Кицкая, ордена Трудового Червоного Прапора — тракториста М. С. Манюка, колгоспницю С. В. Зозуляк, пташницю М. І. Гусар та доярку Є. І. Когут. Колгосп «Правда» удостоєно 1972 року Ювілейної Почесної грамоти ЦК КП України, Президії Верховної Ради Української РСР, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради.

У Поплавах є початкова школа, будинок культури, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, магазин.

У селі працюють 18 членів КПРС, 51 комсомолець.

Село відоме з 1785 року.

В серпні — вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. У боях проти фашистських окупантів під час Великої Вітчизняної війни брали участь 28 місцевих жителів, всі удостоєні урядових нагород.

ПОТУ́ТОРИ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річок Золотої Липи й Ценіївки, за 7 км від районного центру. Залізнична станція. Дворів — 205. Населення — 801 чоловік. Сільраді підпорядковані села Жовнівка й Посухів.

Тут міститься центральна садиба колгоспу «Дружба», який має в користуванні 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,2 тис. га орної землі. Це багатогалузеве господарство з розвинутими рослинництвом і тваринництвом. З 1962 року колгосп спеціалізується на відгодівлі свиней. У 1971 році колгосп виробив по 547 цнт молока і 141 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь. За визначні успіхи в розвитку колгоспного виробництва голові колгоспу Д. Т. Некрасову присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Леніна нагороджено ланкову-буряківницю М. М. Пасемник, бригадирів М. В. Петрушку та Є. І. Трач, орденом Трудового Червоного Прапора — ланкових колгоспу Е. Г. Денис, М. З. Левицьку, свинарку М. В. Мороз, колгоспницю М. М. Костельну.

В селі є восьмирічна школа, в якій вчаться 272 учні і працюють 20 учителів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, діє фельдшерсько-акушерський пункт і профілакторій, магазини продовольчих і промислових товарів.

Герой Соціалістичної Праці Д. Т. Некрасов, с. Потутори. 1972 р.

У 1962—1972 рр. у Потуторах споруджено 120 житлових будинків. З 1957 року село газифіковане. Партійна організація, що виникла 1954 року, об'єднує 19 членів КПРС. В комсомольській організації на обліку перебуває 83 члени ВЛКСМ.

Перша згадка про село належить до 1453 року. У серпні — вересні 1920 р. встановлена влада Рад. В 30-х роках, за часів окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею, діяв осередок КПЗУ. Тут містився районний комітет КПЗУ. 1928 року відбувся страйк робітників лісопильні.

В роки Великої Вітчизняної війни в боях проти гітлерівських окупантів брали участь 54 жителі села, з них 16 — загинули, 39 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

На шлях колективного господарювання селяни стали наприкінці 1948 року.

ПРИВІ́ТНЕ (до 1964 року — Божиків) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Золотої Липи, за 15 км від районного центру. До залізничної станції Потутори — 8 км. Дворів — 587. Населення — 1750 чоловік. Сільраді підпорядковане село Квіткове.

В Привітному міститься центральна садиба колгоспу «Комуніст», за яким закріплено 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,2 тис. га орної землі. Вирощують озиму пшеницю, ячмінь, кукурудзу, цукрові буряки, тютюн, займаються м'ясо-молочним тваринництвом, ставковим рибництвом, садівництвом, городництвом. Колгосп має цегельний завод, водяний і механічний млини. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено голову колгоспу П. М. Перепелюка, бригадира В. І. Сливинського.

Є восьмирічна школа, в якій 18 учителів навчають 235 учнів, будинок культури із залом на 250 місць, 2 бібліотеки; фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, продовольчий, промтоварний і господарський магазини, кравецька майстерня. За 1962—1972 рр. споруджено 108 житлових будинків.

Тут працюють 25 комуністів, 70 комсомольців.

Село відоме з 1455 року. У серпні — вересні 1920 року встановлена влада Рад. Місцевий колгосп організований 1941 року. У роки Великої Вітчизняної війни в боях проти гітлерівських окупантів брали участь 40 жителів села, 23 з них загинули, 32 нагороджено орденами й медалями СРСР.

Поблизу села Привітного знайдено глиняний посуд VIII—VI ст. до н. е. та срібні прикраси часів Київської Русі (XI—XIII століть).

РЕ́КШИН — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Золотої Липи, за 21 км від районного центру. Дворів — 433. Населення — 1338 чоловік. Сільраді підпорядковані села Двірці, Писарівка й Поточани.

В Рекшині розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму». В його користуванні 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,5 тис. га орної землі. Господарство зерно-тваринницького напряму з розвинутими садівництвом і городництвом. З допоміжних підприємств є млин, піщаний і кам'яний кар'єри. За високі врожаї цукрових буряків буряківницю М. І. Дикунську нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Є середня школа, в якій вчаться 276 учнів і працюють 20 учителів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, продовольчий і промтоварний магазини. В 1962—1972 рр. у селі збудовано 122 житлові будинки. Партійна організація, створена 1956 року, налічує 28 комуністів. У селі працюють 120 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1424 року. У серпні — вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. Колективне господарство селяни організували взимку 1940 року. Учасниками Великої Вітчизняної війни були 53 місцеві жителі, 16 з них загинули. Всі вони удостоєні урядових нагород.

РИ́БНИКИ — село, центр сільської Ради, розкинулося на правому березі річки Золотої Липи, за 17 км від районного центру й за 7 км від залізничної станції Потутори. Дворів — 194. Населення — 615 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вільховець, Котів, Молохів, Нова Гребля.

В Рибниках розміщена центральна садиба колгоспу «Нове життя», за яким закріплено 2 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,7 тис. га орної землі. Провідні галузі господарства — рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму.

В селі є початкова школа, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, магазин.

Партійна організація, створена 1951 року, налічує 20 комуністів, комсомольська — 86 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1785 року.

У серпні — вересні 1920 р. в Рибниках встановлена Радянська влада. В 30-х роках, коли село було окуповане буржуазно-поміщицькою Польщею, тут діяв підпільний осередок КПЗУ. В боях проти гітлерівських загарбників брали участь 33 місцеві жителі, з яких 13 загинули смертю хоробрих.

Біля села Котова виявлено залишки поселення IX—VII ст. до н. е., поблизу Вільхівця — поховання XI—XIII ст. із срібними та бронзовими прикрасами.

РОГАЧИ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Нараївки, за 13 км від районного центру. До залізничної станції Підвисоке — 5 км. Через село проходить автошлях Івано-Франківськ — Тернопіль. Дворів — 240. Населення — 934 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Волиця.

За колгоспом ім. Б. Хмельницького рослинницько-тваринницького напряму закріплено 1 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 812 га орної землі. З допоміжних підприємств є млин.

У селі — восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 211 учнів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, магазин. У 1962—1972 рр. в селі споруджено 96 житлових будинків.

В Рогачині працюють 22 комуністи і 67 комсомольців. Партійну організацію створено в 1954 році.

Село відоме з 1578 року.

У серпні — вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. В боях проти гітлерівських окупантів під час Великої Вітчизняної війни брали участь 34 жителі села, з яких 3 загинули. Всі учасники відзначені урядовими нагородами Радянського Союзу.

В селі встановлено пам'ятник Богдану Хмельницькому.

Поблизу села Волиці виявлено курганний могильник, залишки поселення доби ранньої бронзи.

САРАНЧУКИ́ — село, центр сільської Ради, розкинулося на берегах річки Золотої Липи, за 12 км від районного центру. До залізничної станції Саранчуки на лінії Тернопіль—Ходорів — 3 км. Дворів — 323. Населення — 1039 чоловік. Сільраді підпорядковані села Базниківка та Войсовичівка.

В Саранчуках міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна. Він користується 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі. Провідні галузі господарства — рільництво й тваринництво. З допоміжних підприємств є млин, пилорама. За високі показники в роботі ланкові колгоспу М. В. Гнатович, Г. М. Дубчак і О. Ф. Фенцур нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

Тут є середня та початкова школи, в яких 26 учителів навчають 315 учнів, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, 4 магазини, діє кравецька майстерня.

В селі працюють 17 комуністів та 156 комсомольців. Партійна організація створена 1948 року, комсомольська — 1950 року.

Саранчуки відомі з 1476 року. В серпні — вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. За панування буржуазно-поміщицької Польщі, в 1937 році тут відбувся страйк сільськогосподарських робітників.

На фронтах Великої Вітчизняної війни в боях проти фашистів брав участь 41 місцевий житель, 12 загинуло, 13 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. У селі споруджено пам'ятник односельцям, які загинули в боях, захищаючи Батьківщину.

Уродженцем Саранчуків є відомий діяч української прогресивної еміграції та робітничого руху в США М. М. Торченко (Цісельський).

На території села Базниківки виявлено поховання часів Київської Русі (XII—XIII століть).

СІЛЬЦЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Коропця, за 25 км від районного центру та за 18 км від залізничної станції Потутори. Дворів — 285. Населення — 1030 чоловік. Сільраді підпорядковані села Галич та Леонти.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Димитрова, що користується 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі. Напрям господарства — рослинницько-тваринницький. З допоміжних підприємств є цегельний завод потужністю 1,5 млн. штук цегли на рік. За трудові успіхи 35 передовиків виробництва удостоєні урядових нагород. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено бригадира рільничої бригади С. П. Лисого і буряківницю С. І. Залуцьку.

В селі є восьмирічна школа, в якій 12 учителів навчають 171 учня, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок. У 1962—1972 рр. у селі побудовано 136 житлових будинків.

Партійна організація (створена 1954 року) об'єднує 17 комуністів. Комсомольська (існує з 1945 року) налічує 56 членів ВЛКСМ.

Перша згадка про Сільце належить до 1466 року. 19 серпня 1906 року тут мав місце селянський страйк. У серпні — вересні 1920 р. встановлена влада Рад. У 1930—1936 рр., коли село перебувало під п'ятою польських окупантів, тут знаходився осередок КПЗУ. Колективне господарство створено 1940 року. На фронтах Великої Вітчизняної війни в боях проти фашистів брали участь 52 місцеві жителі, з яких 23 — загинули. 17 фронтовиків нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

ТРОСТЯНЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру. До залізничної станції Потутори — 15 км. Дворів — 269. Населення — 925 чоловік.

В Тростянці розміщена комплексна бригада колгоспу «Комуніст» (центральна садиба в селі Привітному).

Тут є восьмирічна школа, в якій 11 учителів навчають 150 учнів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, кравецька майстерня, магазин.

В селі працюють 6 комуністів і 25 комсомольців.

Тростянець відомий з 1441 року. У серпні — вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. Учасниками Великої Вітчизняної війни були 33 жителі, з яких 7 — загинули. За мужність і відвагу, виявлені в боях проти фашистів, 6 учасників війни нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

УГРИ́НІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру. До залізничної станції Потутори — 20 км. Дворів — 475. Населення — 1519 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Маяк». В його користуванні 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,2 тис. га орної землі. Спеціалізується на вирощуванні озимої пшениці, цукрових буряків, тютюну. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. В господарстві розвинуте садівництво. З допоміжних підприємств є цегельний завод.

Тут є восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 174 учнів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, магазин, кравецька майстерня. В 1962—1972 рр. тут побудовано 133 житлові будинки. В селі працюють 23 комуністи, 31 комсомолець.

Угринів відомий з 1515 року. У серпні — вересні 1920 року встановлена влада Рад. В боях проти фашистських загарбників брали участь 50 жителів села, 5 з них загинули. 35 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

У́РМАНЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру, в долині річки Золотої Липи. Дворів — 262. Населення — 941 чоловік. Сільраді підпорядковані села Краснопуща, Пліхів.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Україна». За ним закріплено 1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 967 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. У тваринництві переважає м'ясо-молочний напрям. В колгоспі виробляють цеглу, гончарну черепицю, випалюють вапно. За трудові успіхи голову колгоспу М. П. Мельника нагороджено орденом Леніна, агронома Б. Я. Ващишина — орденом Трудового Червоного Прапора.

В Урмані розташоване господарство Тернопільського рибокомбінату та лісництво Бережанського лісгоспзагу.

Тут є восьмирічна школа, в якій 15 учителів навчають 186 учнів, клуб, бібліотека; працюють дільнична лікарня, аптека, відділення зв'язку, діють продовольчий і промтоварний магазини, кравецька і шевська майстерні. У 1962—1972 р. тут споруджено 96 житлових будинків, павільйон побутового обслуговування тощо.

В партійній організації, створеній 1954 року, на обліку перебуває 19 комуністів, комсомольців у селі 61 чоловік.

Село відоме з 1385 року. В серпні — вересні 1920 р. встановлена влада Рад. В боях проти фашистських окупантів брали участь 36 місцевих жителів, 3 з них загинули смертю хоробрих. На їх честь у селі споруджено обеліск Слави.

У 90-х роках XIX ст. у с. Краснопущі бував видатний український письменник, революціонер -демократ І. Я. Франко.

Біля села Урмані виявлені залишки городища, поселення, а також поховання XI—XIII ст.

ШИ́БАЛИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру, па березі річки Ценіївки. Через село проходить автошлях Тернопіль — Івано-Франківськ. Дворів — 474. Населення — 1744 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Комарівка.

В Шибалині розміщена центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, за яким закріплено

1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,5 тис. га орної землі. Це багатогалузеве господарство, що вирощує зернові й технічні культури, розвиває садівництво й городництво. Тваринництво має м'ясо-молочний напрям. За успіхи у виконанні завдань восьмої п'ятирічки бригадира тракторної бригади І. М. Головацького, ланкову буряківницю С. І. Шийку, голову колгоспу П. П. Звенигородського нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Тут є восьмирічна школа, в якій 18 учителів навчають 285 учнів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, продовольчий і промтоварний магазини. В 1962—1972 рр. побудовано 144 житлові будинки.

Партійна організація, створена 1950 року, об'єднує 23 комуністи, комсомольська — 66 членів ВЛКСМ.

Шибалин відомий з 1475 року. В серпні — вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. В боях проти гітлерівських окупантів у роки Великої Вітчизняної війни брали участь 42 чоловіка, 4 з них загинули, 11 — удостоєні орденів і медалей СРСР.

ШУМЛЯ́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 39 км від районного центру. До залізничної станції Потутори — 32 км. Дворів — 526. Населення — 1759 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також села Боків, Діброва, Слов'ятин.

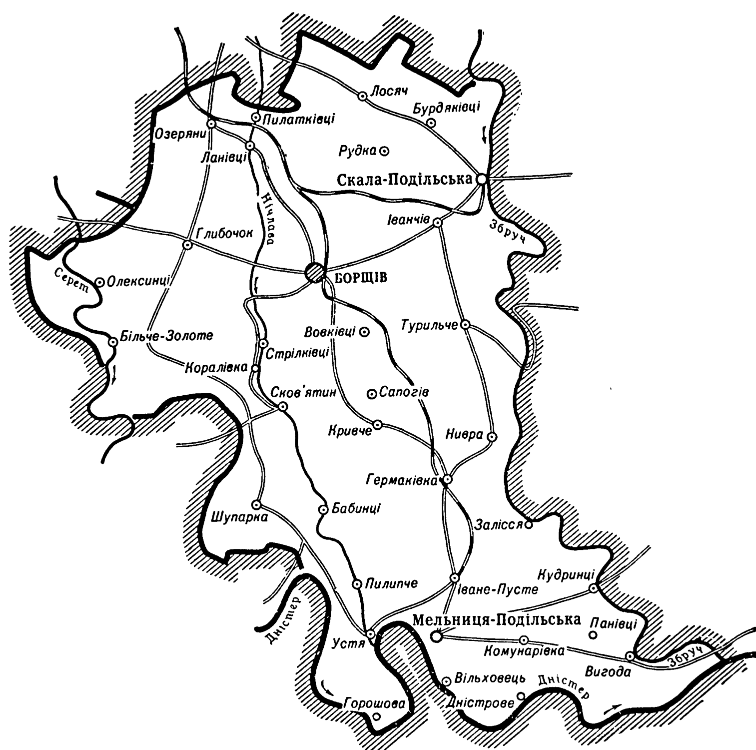
У Шумлянах розміщена центральна садиба радгоспу «Україна», який користується 3,2 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,8 тис. га орної землі. В господарстві переважає м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуті садівництво й городництво. В 1971 році став до ладу цегельний завод. З допоміжних підприємств працюють пилорама, тютюносушарка, цех для переробки овочів і фруктів.

В селі є середня школа, в якій 22 вчителі навчають 312 учнів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, аптека, пологовий будинок, відділення зв'язку, продовольчий, промтоварний і господарський магазини. Відкрито кравецьку й шевську майстерні. За роки семирічки та восьмої п'ятирічки в селі побудовано 259 житлових будинків. У селі працюють 47 комуністів та 126 комсомольців.

Село відоме з 1467 року. В серпні — вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. На фронтах Великої Вітчизняної війни в боях проти фашистів брали участь 45 місцевих жителів, 5 з них загинули. 8 чоловік відзначено урядовими нагородами.

На території Шумлян знайдено бронзовий меч IX ст. до нашої ери.

БОРЩІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 1 тис. кв. км, населення 88,1 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 68,8 тис. (78,1 проц.). Середня густота населення 88,4 чоловіка на кв. км. Міській, 2 селищним і 27 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 70 населених пунктів. У районі 86 партійних, 11 комсомольських, 171 профспілкова організації. В економіці провідне місце належить сільському господарству. За радгоспом, 24 колгоспами і навчальним господарством технікуму механізації та електрифікації сільського господарства закріплено 86 тис. га угідь, у. т. ч. 61,4 тис. га орної землі. Борщівському району, трудівники якого у 1972 році зібрали по 552 цнт цукрових буряків з га на площі в 7,8 тис. га, присуджено перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. В районі 16 промислових підприємств. Населення обслуговує 101 медичний заклад. У 69 загальноосвітніх школах, у т. ч. 13 середніх, у технікумі механізації та електрифікації сільського господарства навчається 15,5 тис. учнів. Культурно-освітню роботу ведуть 72 будинки культури і клуби, 68 бібліотек, 5 народних музеїв; є 2 кінотеатри, 69 стаціонарних кіноустановок. У населених пунктах району встановлено 8 пам'ятників В. І. Леніну, 31 пам'ятник радянським воїнам-визволителям і місцевим жителям, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

БОРЩІВ

Борщів — місто районного підпорядкування, центр району. Розташований на лівому березі річки Нічлави, притоки Дністра, за 110 км від Тернополя, з яким сполучений залізницею і шосейною дорогою. Залізнична станція на лінії Чортків—Іване-Пусте. Населення — 8,6 тис. чоловік. Борщівській міській Раді підпорядковані села Верхняківці і Висічка.

Про давнє заселення людиною території сучасного Борщева свідчать виявлені на його околицях два поселення трипільської культури, городище та могильник часів Київської Русі[1].

[1] Археологічні пам'ятки УРСР (Короткий список), стор. 310; Археологія, т. 2. К., 1948, стор. 106; О. Ратич. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР, стор. 81.

Перша письмова згадка про Борщів датується 1456 роком. Тоді він був приватновласницьким містом. У XVI — першій половині XVII ст. ним володіли шляхтичі Дудинські, потім Золотницький. У 1629 році королівським привілеєм Борщеву надано магдебурзьке право, за яким місто одержало самоврядування, право на проведення трьох ярмарків на рік і щотижневих базарів, а ремісники — на створення цехів. Це сприяло розвитку ремесла, торгівлі. Особливого поширення набрало виробництво грубошерстого сукна[1]. В другій чверті XVII ст. в Борщеві споруджено замок, рештки якого збереглися до наших днів. На прилеглих до замку вулицях міста мешкали шляхта, купці, багаті ремісники; закріпачене українське населення — селяни, позацехові ремісники — заселяло околиці. Воно зазнавало жорстокої експлуатації, яка дедалі зростала. Якщо в XV ст. панщина становила 1 день на тиждень, то на початку XVII ст.— вже 5—6 днів на тиждень з півланового господарства[2]. Крім того, селяни Борщева платили феодалу натурою і грішми, виконували на користь замку різні роботи — лагодили шляхи, ремонтували укріплення і господарські будівлі, відбували варту. Міщани платили подушне, подимне та інші податки; ті з них, що користувалися панською землею, теж відбували панщину. Дедалі посилювалися релігійні утиски. Польські феодали силою примушували українське населення приймати унію. У православних церков і монастирів відбирали землю, забирали коштовні речі. У зв'язку з цим чимало братств і монастирів зверталися по допомогу до російського уряду. Так, 1643 року прийшов до Путивля один з ченців Борщівського монастиря, де й одержав «милостиню»[3].

У відповідь на посилення соціального та національно-релігійного гноблення селяни і міщани Борщева піднімалися на боротьбу проти польських феодалів і шляхти. Особливої гостроти вона набрала під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр., а також восени 1655 року, коли російське військо і українські козацькі полки зайняли Борщів[4].

На початку 70-х років XVII ст. посилилися зазіхання турецьких завойовників на територію Поділля. Влітку 1672 року разом з іншими населеними пунктами вони захопили Борщів. Частина жителів розбіглася по лісах, а тих, хто не встиг залишити місто, вороги вбивали або забирали в полон і продавали в рабство. Після остаточного вигнання турків у 1699 році уціліле населення повернулося до Борщева. Польський уряд мусив на 10 років звільнити розорених жителів від більшості податків і повинностей, але власник міста полковник Золотницький ще до кінця пільгового строку посилив феодальне гноблення селян і міщан. За свідченням сучасників, «був той пан злий до людей і навіть кількох замучив»[5]. У 40-х роках XVIII ст., коли на Прикарпатті почався антифеодальний рух під проводом Олекси Довбуша, багато жителів Борщева приєдналося до опришків. 4 травня 1744 року Олекса Довбуш з двадцятьма побратимами з'явився в місті. З допомогою панської челяді вони пробралися до замку. За знущання і кривди, яких зазнавали від Золотницького його кріпаки, опришки вбили пана, спалили його маєток[6]. Селяни міста і навколишніх сіл брали участь у Коліївщині 1768 року. В лавах повстанців мужньо билися Я. Руденко і Москаленко з-під Борщева. Спійманий шляхтою, Руденко заявив на суді, що подався до козаків, з якими ходив на Станіслав[7].

---

[1] M. Baliński i T. Lipiński. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym, t. 2, cz. 2. Warszawa, 1845, стор. 991.

[2] І. Д. Бойко. Селянство України в другій половині XVI — першій половині XVII ст., стор. 141.

[3] І. П. Крип'якевич. Зв'язки Західної України з Росією до середини XVII ст. К., 1953, стор. 32.

[4] В. В. Грабовецький. Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII — першій половині XVIII ст., стор. 74.

[5] В. Грабовецкий. Олекса Довбуш, легендарный герой украинского народа, стор. 56, 57.

[6] А. С. Петрушевич. Сводная галицко-русская летопись с 1700 до конца августа 1772 года. Львов, 1887, стор. 165.

[7] Торжество історичної справедливості, стор. 155, 156.

1772 року місто підпало під владу Австрійської імперії. Спочатку воно входило до Заліщицького, а потім Чортківського округів. Як і раніше, повновладним господарем Борщева залишався польський феодал. Крім відбуття повинностей на його користь, жителі сплачували державі земельний (рустикальний) податок, розмір якого пересічно становив 16,6 проц. чистого доходу від селянського господарства[1]. На основі імператорського указу 1785 року Борщів переведено до розряду містечок[2]. За даними 1787 року, до нього приписано 2360 моргів орної землі, 795 моргів городів, пасовищ і лук, 1073 морги лісу. З цієї кількості у поміщицькому фільварку було 600 моргів ріллі, більша частина лук та пасовищ і весь ліс. У користуванні селян і міщан знаходилося 1434 морги землі. Рештою земельних угідь володіли монастир і церква. На той час у містечку налічувалося 245 дворів. Серед кріпаків феодала було 18 парових господарств, 41 поєдинкове, 85 піших та 23 халупники. Парові користувалися наділами в 24 морги кожний, поєдинкові — в 12 моргів, піші — в 6 моргів. Халупники мали лише городи. Залежно від кількості землі, якою користувалися селяни, вони відробляли й панщину. Для парових вона була встановлена в розмірі 133 днів, поєдинкових — 81 дня з тяглом, піших — 52, халупників — 12 днів на рік, але в дійсності феодал примушував селян працювати у своєму фільварку по 5—6 днів на тиждень. Крім того, піддані давали пану натурою курей, яйця, прядиво тощо[3].

Панщину відробляла і та частина жителів Борщева, що займалася ремеслом. У 1789 році 20 родин входило до суконного, 17 — до шевського, 11 — до гончарного і ковальського, 10 — до ткацького і кушнірського цехів. Щороку в жнива вони по 10 днів працювали в фільварку, сплачували чинш, давали панові данину натурою[4].

У 1810 році, коли російські війська за Шенбрунським договором вступили в Тернопільський край, жителі Борщева повідомили командування, що на місцеві склади для потреб російської армії доставлено борошно, овес, сіно[5]. Під владою Росії становище населення дещо поліпшилося — було деякою мірою обмежено сваволю поміщика щодо селян, зменшено податки. Та після того, як у 1815 році в Борщеві було відновлено австрійське панування, феодальне гноблення селян і міщан ще більше посилилося. Крім основної панщини, феодал примушував їх відробляти додаткові, т. зв. помічні дні, працювати на гуральні, броварні. Борщівці не раз піднімалися на боротьбу проти свого гнобителя. Вони були активними учасниками селянських заворушень, що сталися в липні 1838 року в Чортківському окрузі. Приводом до виступу селян стали чутки, ніби поміщики приховують імператорський указ про зменшення панщини до 12 днів на рік. Припинивши виконання панщинних і помічних днів, громада Борщева подала урядовцям скарги на поміщика. Війська, надіслані урядом, вчинили жорстоку розправу над населенням[6].

Реформа 1848 року скасувала кріпацтво, але лишила недоторканним велике поміщицьке землеволодіння. Із 3719 моргів земельних угідь, приписаних до Борщева, у 70-х роках поміщик володів 984 моргами орної землі, лук, пасовиськ і 541 моргом лісу. Жителям містечка, яких було понад 3,6 тис. чоловік, належало 2194 морги землі, в т. ч. 1902 морги орної[7]. Отже, на луки, пасовиська припадало менше 300 моргів, а лісу селяни зовсім не мали. Крім сплати великого викупу за скасовані феодальні повинності, борщівці мусили платити поміщику за користування пасовись-

---

[1] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 295.
[2] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 88, спр. 188, арк. 35.
[3] Там же, ф. 19, оп. 10, спр. 248, арк. 1, 46, 65, ф. 146, оп. 18, спр. 1196, арк. 1, 2, 20—22.
[4] Там же, ф. 146, оп. 18, спр. 1196, арк. 24, 25.
[5] Там же, оп. 2, спр. 95, арк. 266.
[6] Там же, оп. 5, спр. 933, арк. 5, 6.
[7] Słownik geograficzny, t. 1, стор. 326—328.

ком, луками, лісом, проїзд та перегін худоби по дорогах і мостах тощо. У пореформений період дедалі посилювався процес розорення селянських господарств. Втрачаючи за борги землю, місцева біднота поповнювала лави сільськогосподарських або промислових робітників.

У 60-х роках XIX ст. у Борщеві, який 1867 року став центром повіту і знов здобув статус міста, працювали 2 фабрики — жіночого одягу та паперова, яка за рік переробляла до 500 цнт ганчір'я і виготовляла 200 тюків високоякісного паперу. Належала вона бургомістру австрійцю Герінгеру. У наступні два десятиріччя споруджуються гуральня, пивоварний завод[1]. Наприкінці XIX ст. через Борщів пролягла залізниця Чортків — Іване-Пусте. Це сприяло дальшому розвитку промисловості. В 90-х роках став до ладу тютюново-ферментаційний завод, споруджено ще одну гуральню, цегельню. Працювали каменоломня, три кар'єри, де добували гравій, гравіювальна майстерня. Збільшилася кількість ремісників — шевців, сукнярів, хутровиків, кравців, гончарів, а також промислових робітників. Протягом 1892—1910 рр. чисельність населення зросла з 3,3 тис. до 4766 чоловік[2].

Незважаючи на досить значний розвиток промисловості і ремесла, основна маса жителів, як і раніше, займалася сільським господарством. У 1914 році селянам і міщанам міста належало 1299 моргів землі[3]. Багато борщівців працювало у панському фільварку на сезонних роботах або в куркульських господарствах. За робочий день, що тривав 14—16 годин, наймит одержував від 10—15 до 25—30 крейцерів.

На початок XX ст. припадає розгортання страйкового руху в повіті. Перший великий страйк сільськогосподарських робітників стався в квітні 1900 року. Страйкарі вимагали підвищення заробітку до 50 крейцерів, а під час жнив — до одного золотого ринського, продажу палива за твердими цінами, безплатного помелу зерна в поміщицьких млинах та ін.[4]. За наказом австрійського уряду в повіт було направлено війська, які жорстоко придушили виступи селян. Навесні і влітку 1902 року могутня хвиля страйків прокотилася по багатьох повітах Східної Галичини і, зокрема, Борщівському. В ряді сіл селяни не допускали до роботи в економіях штрейкбрехерів, вступали у сутички з жандармами[5]. Під впливом першої російської революції 1905—1907 рр. у повіті і самому Борщеві знов посилилася страйкова боротьба[6]. В квітні 1906 року відмовилися працювати на старих умовах робітники тютюново-ферментаційного заводу, залізничники, сільськогосподарські робітники. Були створені страйкові комітети, які від імені робітників і селян вимагали підвищення заробітної плати, скорочення робочого дня тощо. Але й ці виступи трудящих власті придушили.

Кінець XIX — початок XX ст. був періодом масової еміграції з Борщівського повіту. Вона охопила широкі верстви трудящого населення і, головним чином, селян. Лише напередодні першої світової війни з міста і повіту виїхало за океан 479 чоловік[7]. І це не дивно, бо панівні класи Австро-Угорщини прирекли народні маси на нещадну експлуатацію, безпросвітні злидні, голод, хвороби. На початку XX ст. у Борщеві практикувало 6 приватних лікарів, та лікуватися у них могли лише заможні верстви населення. При повітовій раді був державний лікар, але він не мав навіть приміщення для прийому хворих.

---

[1] Skorowidz przemysłowo-handlowy Królestwa Galicyi. Lwów, 1906, стор. 17, 18; Rocznik statystyki Galicyi. Lwów, 1898, стор. 12, 20.
[2] Powieszchnia miast i miasteczek powiatowych. Warszawa, 1933, стор. 59.
[3] Тернопільський облдержархів, ф. 322, оп. 1, спр. 6а, арк. 5, 6, 67, 68.
[4] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 2502, арк. 1.
[5] І. І. Компанієць. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст., стор. 124—128.
[6] П. В. Свєжинський. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці XIX — на початку XX ст., стор. 162.
[7] Там же, стор. 114.

Через школу уряд провадив політику полонізації українського населення. У 1875 році в місті було відкрито однокласну народну школу, у 80-х роках її реорганізовано у трикласну з німецькою мовою викладання. Наприкінці XIX ст. створено шестикласну школу з польською мовою навчання. Напередодні першої світової війни в місті працювали польські чоловіча і жіноча семирічні школи, приватна гімназія.

28 липня 1914 року спалахнула імперіалістична війна, а вже 14 серпня російські війська вступили до Борщева. Вони побачили тут жахливі злидні. Два попередні роки були неврожайними, і населення голодувало. Протягом майже трьох років у місті розміщувалися частини 8-ї російської армії. Наприкінці липня 1917 року, після невдалого наступу російських військ на Південно-Західному фронті, німецько-австрійські війська зайняли Борщів[1]. Почалися масові арешти і розстріли тих, хто прихильно ставився до Росії. Селян силою примушували працювати на панських землях, а міських жителів — відбувати трудову повинність — копати окопи, ладнати шляхи тощо.

Велика Жовтнева соціалістична революція в Росії справила на трудящих Борщева, як і всієї Східної Галичини, величезний вплив, надихнула їх на боротьбу проти імперії Габсбургів, а після її розпаду — буржуазно-націоналістичного уряду ЗУНР. В березні—квітні 1919 року селяни Борщева і повіту почали самовільно захоплювати поміщицьку землю, вимагаючи негайного розв'язання земельного питання «в дусі декрету Леніна». В липні того року за згодою Антанти буржуазно-поміщицька Польща захопила Східну Галичину. 7 липня польські війська окупували Борщів.

1 серпня 1920 року окупантів вибили звідси частини Червоної Армії. Трудящі щиро вітали своїх визволителів, які принесли їм свободу; владу в місті було передано робітникам і селянам. 5 серпня 1920 року створено повітовий та міський ревкоми, повітовий комітет КПСГ. Того ж місяця у Борщівському повіті організовано 2 комуністичні гуртки, що об'єднували 80 чоловік[2]. Радянські й партійні органи керували всім господарським і культурним життям в місті й селах повіту. Було конфісковано і взято на облік всі поміщицькі й церковні землі, організовано збирання на них урожаю, почато розподіл цих земель між найбіднішими селянами. Ревкоми подавали допомогу бідноті насінням для посіву, продуктами харчування, займалися трудовлаштуванням безробітних. В Борщеві відкрито їдальні для дітей-сиріт, інвалідів, безробітних. Вживалися заходи для забезпечення шкіл приміщеннями і посібниками. До початку навчального року було проведено дві учительські конференції. Дійову допомогу міськревкому подавала міська комсомольська організація, створена в серпні того року в складі 40 чоловік[3]. За півтора місяця існування в Борщеві Радянської влади вона встигла багато зробити для трудящих, і весь наступний період польського панування робітники і селяни плекали надію на її відновлення.

17 вересня 1920 року війська буржуазно-поміщицької Польщі, захопивши Борщів, почали репресії проти населення, яке підтримувало Радянську владу. Восени 1922 року на території Борщівського повіту боротьбу з окупантами вела партизанська група «Червона дванадцятка» під керівництвом комуністів С. О. Мельничука, П. М. Шеремети, І. Г. Цепка. Проти партизанів було кинуто значні військові сили.

Польські власті, проводячи політику колонізації окупованих земель, заселяли їх колоністами, під час переписів навмисно зараховували українців до польської

---

[1] Центральний державний військово-історичний архів СРСР (далі — ЦДВІА СРСР), ф. 2003, оп. 1, спр. 131, арк. 124, 125.

[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 20, арк. 2; Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 3, стор. 350.

[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 20, арк. 2.

нації, намагаючись довести, що українське населення є національною меншістю. Так, за даними перепису 1921 року, в Борщеві проживало 5122 чоловіка, з них українців тільки 1528, решта поляки, євреї, німці[1]. Посилилися національні утиски. У повітових установах мали право працювати лише особи католицького віросповідання. Промисловці брали українців тільки на найважчу й найнижче оплачувану роботу. Відводячи Східній Галичині роль аграрного придатка Польщі, правлячі кола навмисно скорочували промислове виробництво, закривали підприємства. В 20-х роках у Борщеві залишилися тютюново-ферментаційний і цегельний заводи, 2 млини[2]. Цегельний завод працював лише 4—5 місяців на рік та ще й не на повну потужність.

Раніше великою підмогою для жителів міста було сільське господарство. На кінець 1921 року з 2212 га землі, приписаної до міста, у населення лишилося менше 800 га, а 1428 га володіли поміщики і польські осадники[3]. За три кілометри від міста 25 родинам осадників було відведено кращі землі, надано державні кредити на придбання худоби, машин тощо. Поступово осадники перетворилися в справжніх куркулів. Вони жорстоко експлуатували міську і сільську бідноту, що працювала в них у наймах.

Використовуючи т. зв. комасацію (землевпорядкування), яку польський буржуазний уряд почав провадити 1923 року, куркулі прибирали до своїх рук кращі землі, а бідноті лишалися малородючі ділянки. Всі видатки щодо землевпорядкування лягали на селянські родини. Селяни за комасацію кожного гектара повинні були сплачувати понад 20 злотих. В результаті цього бідняцькі й середняцькі господарства були обтяжені великими боргами. Часто не лише ділянки землі, а й все господарство такого боржника продавалися з молотка. Численні тяжкі податки, насамперед поземельний, посилювали розорення бідняцьких сімей. Особливо погіршало становище трудящих під час економічної кризи 1929—1933 рр. Підприємства або закрилися, або скоротили виробництво, що призвело до зростання безробіття. Наприкінці 1931 року в Борщеві мешкало 6235 чоловік, з яких 313 були повністю безробітними; вони мали на своєму утриманні 789 чоловік[4].

Протестуючи проти нестерпних умов життя, жахливого колоніального режиму, трудящі піднімалися на боротьбу за своє соціальне і національне визволення. Очолював цю боротьбу міський осередок КПЗУ, створений у 1924 році. В 1931—1933 рр. до нього входило 9 комуністів. 1937 року в Борщеві вже діяв райком КПЗУ, що об'єднував 21 комуніста[5]. Члени КПЗУ розповсюджували революційні прокламації, марксистську літературу. Так, 30 квітня 1930 року на вулицях Борщева було розкидано й розклеєно комуністичні листівки із закликом до боротьби за возз'єднання Західної України з УРСР. Жителі жадібно їх читали, потай передаючи один одному. У 1931 році через легальні організації серед робітників були поширені такі видання, як «Маніфест III Інтернаціоналу», «Хто такі комуністи?», «Програма Комуністичної партії Росії», «Соціальна реформа чи революція?», «Сім'я і комуністична держава», «Жовтнева революція і незаможні» та ін. 18 червня 1932 року за пропаганду і зберігання комуністичної літератури власті закрили місцеву організацію «Просвіти» і три її читальні[6].

Наприкінці 30-х років досить широкого розмаху набрала страйкова боротьба робітників. У лютому 1937 року в Борщеві страйкувало понад 100 будівельників.

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 179, оп. 2, спр. 624, арк. 32, 33.

[2] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 1692, арк. 1; оп. 4, спр. 3320, арк. 36.

[3] Там же, оп. 1, спр. 108, арк. 43.

[4] Там же, ф. 3, оп. 2, спр. 277, арк. 5.

[5] Там же, ф. 231, оп. 1, спр. 1528, арк. 6; спр. 1990, арк. 7; Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 215.

[6] АІІП ЦК КП України, ф. 6, оп. 1—6, спр. 627, арк. 26; ЦДІА УРСР у Львові, ф. 133, оп. 1, спр. 514, арк. 23; ф. 205, оп. 1, спр. 725, арк. 9.

10 травня 1938 року застрайкували робітники, зайняті на будівництві складу тютюнової фабрики. Майже одночасно спалахнув страйк робітників будівельної фірми Б'ялковського і Гофмана. Страйкарі, серед яких були українці, поляки, євреї, вимагали підвищення заробітної плати, поліпшення умов праці, одностайно виступали проти нерівноправного становища корінного українського населення. Будівельники добилися підвищення оплати праці[1].

Дискримінаційна політика польських окупантів щодо українців особливо яскраво проявлялася в галузі освіти. У 30-х роках шкільна мережа в Борщеві складалася з приватної польської гімназії, двох семирічних шкіл — польської і єврейської — і початкової школи з українською мовою навчання. Не дивно, що серед українського населення було найбільше неписьменних і малописьменних. Переважно на нього припадали ті 40 проц. неписьменного населення віком понад 10 років, зареєстровані статистикою 1931 року[2]. Серед учителів і лікарів, які працювали у Борщеві, майже не було українців.

Трудящі Борщева вірили, що від експлуатації й безправ'я їх врятує тільки Радянська влада, возз'єднання з Радянською Україною в складі СРСР. І жаданий час визволення прийшов. 17 вересня 1939 року населення міста урочисто зустріло воїнів Червоної Армії. З перших днів визволення в місті почало діяти тимчасове повітове управління. За короткий час воно провело підготовчу роботу до виборів у Народні Збори Західної України. Трудящі взяли активну участь у виборах і послали до Зборів своїх представників. В січні 1940 року Борщів став районним центром. Почали працювати райком партії і райвиконком. Партійні і радянські органи очолили боротьбу трудящих за розвиток господарства. Протягом півроку було реконструйовано тютюново-ферментаційний завод, пущено спиртозавод, який не працював багато років, створено п'ять промислових артілей, що виробляли меблі, посуд, одяг, взуття тощо; промкомбінат з цехами: шевським, кравецьким, ковбасним, безалкогольних напоїв. Роботою були забезпечені всі колишні безробітні. На підприємствах розгорнулося змагання за перевиконання виробничих завдань[3]. Наприкінці 1939 — на початку 1940 року малоземельні і безземельні селяни Борщева були наділені землею. В їх користування держава безкоштовно передала 764 га. Допомогу в обробітку землі трудящим хліборобам подавала Борщівська МТС, створена навесні 1940 року.

Радянська влада дбала про поліпшення охорони здоров'я трудящих, про розвиток народної освіти і культури. У 1940 році в Борщеві вже працювали лікарня, поліклініка, дитяча консультація, оздоровчий пункт. Хворих обслуговувало 15 лікарів, 6 акушерок, 18 медсестер. Були відкриті середня і дві семирічні школи. У 1940 році їх відвідувало 1260 учнів, яких рідною мовою навчало 46 учителів. Почали працювати районний будинок культури, районна і міська бібліотеки, кінотеатр[4].

Широкі світлі обрії відкрилися перед населенням Борщева. Та їх затьмарили зловісні хмари війни. Через 16 днів після віроломного нападу гітлерівської Німеччини на Радянський Союз фашистські війська захопили місто. Багато лиха і страждань зазнали борщівці під час тимчасової фашистської окупації. Гітлерівські кати та їх найманці — українські буржуазні націоналісти розстріляли 2,8 тис. жителів міста й навколишніх сіл, грабували населення, вивозили молодь на каторжні роботи до Німеччини. Жителі всіляко саботували розпорядження військових властей щодо пуску промислових підприємств. На початку 1944 року окупанти, відчуваючи,

---

[1] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 248, 250.

[2] Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 463, арк. 3; П. В. Волобой. Тернопільська область, стор. 50.

[3] Газ. «Червоний Жовтень» (Борщів), 8 березня 1940 р.; Радянська Тернопільщина, стор. 89.

[4] Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 463, арк. 3; газ. «Червоний Жовтень», 5 березня, 9 серпня 1940 р.

що їх пануванню приходить кінець, вщент пограбували промислові підприємства, МТС, спалили більшість виробничих приміщень тютюново-ферментаційного заводу, знищили залізничну станцію і електростанцію, половину житлового фонду міста, зруйнували школи, лікарню, будинок культури[1].

24 березня 1944 року, наступаючи зі сходу й північного сходу, з'єднання 1-ї гвардійської, 18-ї та 38-ї армій 1-го Українського фронту оволоділи Борщевим. Але 30 березня фашистські війська, яким вдалося вирватися з оточення в районі Кам'янця-Подільського, знову захопили місто. Та вже 6 квітня радянські частини остаточно вибили з нього ворога[2].

Під керівництвом райкому КП(б)У і райвиконкому, що відновили свою діяльність, трудящі Борщева взялися за відбудову зруйнованого окупантами міста і його господарства. Завдяки допомозі Радянської держави до кінця 1944 року стали до ладу тютюново-ферментаційний, спиртовий і цегельний заводи. Наступного року почали працювати олійниця, промисловий і харчовий комбінати. По закінченні війни Радянська держава збільшила допомогу західним областям УРСР спеціалістами, машинами. Протягом 1947—1950 рр. більшість борщівських підприємств було реконструйовано, обладнано новим устаткуванням, розширено виробничі площі[3].

Велика увага приділялася соціалістичній перебудові сільського господарства. Вже в липні 1944 року в Борщеві організовано перший в районі колгосп, до якого вступило 99 селянських родин. У користування артілі держава передала 585 га землі[4]. Колгоспна партійна організація, створена 1947 року, очолила змагання трудівників артілі за високі врожаї, підвищення продуктивності громадського тваринництва. В 1947 році з кожного га посіву було зібрано пересічно по 17,2 цнт зерна, 218 цнт цукрових буряків. Ще вищих показників колгоспники досягли в наступні роки. 1950 року вони зібрали на круг по 26 цнт озимої пшениці з га. За ці виробничі успіхи ордена Леніна удостоєно голову артілі І. В. Лисака та ланкового М. М. Рибака. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено ланкову Р. П. Кошубську. У 1970 році Борщівський колгосп «Україна» злився з Ланівецьким колгоспом «Дружба».

Партійні й радянські органи дбали про якнайшвидшу відбудову та дальше розширення мережі закладів охорони здоров'я, шкіл, культурно-освітніх закладів. Протягом 1944—1945 рр. в Борщеві знов почали працювати районна лікарня, поліклініка, санітарно-епідеміологічна станція, жіноча і дитяча консультації, дитячі ясла і садок. 1 вересня 1944 року учні сіли за парти середньої школи, їх навчали 16 учителів. У 1946 році в місті відкрилася сільськогосподарська школа, яка готувала рільників, садівників, лісівників, пасічників. З культурно-освітніх закладів працювали будинок культури, кінотеатр, 2 бібліотеки[5].

Якщо перші п'ять післявоєнних років були періодом заліковування ран, заподіяних гітлерівськими окупантами місту, то наступні роки — періодом становлення і дальшого бурхливого розвитку його економіки. У 1962 році закінчено будівництво цукрового заводу. В його оснащенні брали участь 70 підприємств Радянського Союзу, підприємства Чехословаччини, Німецької Демократичної Республіки. Щодоби він переробляє 25 тис. цнт цукрових буряків. Продукція підприємства надходить в усі радянські республіки. Її закуповують Болгарія, Угорщина, НДР, Югославія. На заводі працюють люди різних національностей — українці, росіяни, білоруси, молдавани, литовці та інші.

---

[1] Газ. «Вільна праця» (Борщів), 14 квітня 1946 р.

[2] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 24, арк. 95; А. Н. Грылев. Днепр—Карпаты—Крым, стор. 152.

[3] Газ. «Вільна праця», 17 вересня 1953 р.

[4] Тернопільський облдержархів, ф. Р-1833, оп. 1, спр. 1213, арк. 45.

[5] Там же, ф. Р-18, оп. 1, спр. 290, арк. 3; газ. «Вільна праця», 17 вересня 1953 р.

Самодіяльний народний оркестр українських інструментів Мельнице-Подільського будинку культури Борщівського району. 1972 р.

У Тернопільському медичному інституті. 1972 р.

Вклейка надрукована на
Книжковій фабриці «Комуніст»

Другою великою новобудовою міста є кукурудзокаліброувальний завод, що став до ладу 1961 року. Це також високомеханізоване підприємство. За сезон завод переробляє до 5 тис. тонн зерна кукурудзи. 1963 року видала першу продукцію фабрика канцелярських товарів. Радянська держава рік у рік збільшує капіталовкладення у промислове будівництво. Лише за роки восьмої п'ятирічки порівняно з 1961—1965 рр. вони збільшилися вдвоє. В 1970 році було здано в експлуатацію сироварний завод. Він повністю механізований і автоматизований, оснащений найновішим обладнанням, що надійшло з братніх радянських республік.

В цеху готової продукції Борщівського сироварного заводу. 1972 р.

На велике підприємство перетворився тютюново-ферментаційний завод, який щороку переробляє 4—4,5 тис. тонн тютюну. За роки восьмої п'ятирічки його обладнано машинами й устаткуванням, що надійшли з Грузії, Алтайського краю, Казані, Краснодара. Потужні транспортери поставили підприємства Болгарії. Продукція заводу відправляється на тютюнові фабрики Ленінграда, Хабаровська, Ярославля, Душанбе та інших міст країни. За роки Радянської влади повністю реконструйовано і спиртозавод, внаслідок чого добова потужність підприємства за 1950—1972 рр. зросла в десять разів — з 200 до 2 тис. декалітрів спирту-ректифікату. Великий обсяг вантажних і пасажирських перевезень здійснює автопідприємство, що має 224 вантажні автомашини, 27 автобусів і легкових таксі.

Чималу роль у піднесенні врожайності соціалістичних ланів відіграє Борщівське районне відділення «Сільгосптехніки». Воно має ремонтну майстерню, автопарк, що налічує 96 автомашин, механізований загін з 26 тракторів, лінійно-монтажну дільницю і торгову базу, яка постачає колгоспам сільськогосподарську техніку, добрива тощо.

Всього в Борщеві 9 промислових підприємств, де працюють 3140 робітників, інженерно-технічних працівників та службовців. Розгорнувши змагання на честь 50-річчя Радянської влади і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, колективи промислових підприємств під керівництвом партійних організацій достроково завершили план восьмої п'ятирічки. Порівняно з попереднім п'ятиріччям випуск промислової продукції збільшився у 3,1 раза, продуктивність праці зросла на 18 проц. Понад план випущено промислової продукції на 3,9 млн. крб. За перевиконання завдань восьмої п'ятирічки і взятих соціалістичних зобов'язань ордена Леніна удостоєна сатуральниця цукрозаводу М. В. Стрєлкіна, ордена Жовтневої Революції — моторист І. Т. Ярмощук. А всього по місту нагороджено орденами й медалями 21 чоловіка.

Перші два роки дев'ятої п'ятирічки стали роками нових трудових звершень, успішного виконання історичних рішень XXIV з'їзду КПРС, соціалістичних зобов'язань, взятих на честь 50-річчя утворення СРСР. Всі без винятку підприємства міста перевиконали річні виробничі програми. Колектив цукрового заводу в 1972 році виробив 48,2 тис. тонн цукру-піску, а на 1973 рік взяв зобов'язання дати державі 63,5 тис. тонн. Велику роль у виробничих успіхах промислових підприємств відіграють партійні організації, найбільшою з яких є парторганізація цукрового заводу, де на обліку перебувають 65 членів КПРС. Комуністи особистим прикладом запалюють трудящих на дострокове виконання планів третього, вирішального року дев'ятої п'ятирічки, ведуть перед у соціалістичному змаганні. Під їх керівництвом широкого розвитку в місті набрав рух за комуністичне ставлення

В центрі м. Борщева. 1972 р.

до праці. 360 передовиків виробництва, 10 кращих бригад і 11 цехів вже вибороли почесне звання ударників і колективів комуністичної праці.

Величезні перетворення сталися в місті. Його окрасою є нові сучасні будівлі. Це два будинки торгівлі, де розміщені універмаг, гастроном, їдальня, ресторан, молодіжне кафе, триповерховий будинок побутового комбінату, кінотеатр «Дружба» із залом на 450 місць, триповерхове приміщення середньої школи, двоповерхове— дитячого комбінату та багато інших. До кінця дев'ятої п'ятирічки заплановано спорудити будинок Рад, нове приміщення будинку піонерів тощо.

У післявоєнний час коштом держави, а також підприємств і установ споруджено 69 будинків з житловою площею 15,3 тис. кв. метрів. Лише за 1970 рік трудящі міста одержали 2580 кв. метрів житла. Крім того, за 1960—1972 рр. шляхом індивідуальної і кооперативної забудови в місті споруджено 210 будинків. Неподалік цукрового заводу виросло впорядковане робітниче селище на 37 будинків, які мають парове опалення, водопровід, каналізацію. До послуг мешканців селища — продовольчий, промтоварний магазини, їдальня, шевська і кравецька майстерні. Є тут дитячий садок і ясла, медичний пункт, школа, клуб, бібліотека. Міська Рада, громадськість віддають багато сил упорядкуванню міста. Тільки 1972 року з бюджету Ради, що становив 339 тис. крб., на благоустрій і житлово-комунальне господарство витрачено 211,1 тис. крб. Забруковано і заасфальтовано багато вулиць, збудовано водонасосну станцію, водонапірну башту, прокладається каналізація. З ініціативи комсомольців і молоді провадиться озеленення вулиць, закладено парк. Закінчено спорудження оранжереї, озера площею 50 гектарів.

У Борщеві створено широку мережу лікувально-профілактичних закладів. Споруджено нові приміщення центральної районної лікарні на 330 ліжок, стоматологічної поліклініки, будується 4-поверхове приміщення міської поліклініки. Медичну допомогу трудящим подають 55 лікарів і 173 медичні працівники з середньою спеціальною освітою. За багаторічну бездоганну роботу лікаря-окуліста М. О. Пакалюка нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Борщів став містом суцільної письменності. У 1972/73 навчальному році в 2 середніх і восьмирічній школах з українською мовою викладання налічувалося 1,6 тис. дітей. Працююча молодь здобуває середню освіту у вечірній і заочній школах. Учнів навчають і виховують 107 учителів, серед яких високою педагогічною майстерністю відзначається вчителька Г. А. Головніна, удостоєна ордена Леніна. За післявоєнний час середні школи закінчило понад 1,5 тис. юнаків і дівчат. Третина випускників здобула вищу освіту, 10 з них стали кандидатами наук.

На великий навчальний заклад перетворився технікум механізації та електрифікації сільського господарства, відкритий 1955 року. За час свого існування він випустив понад три тис. техніків-механізаторів і техніків-електриків. В 1972 році тут навчалося 950 чоловік.

З підвищенням освітнього рівня населення зростають його культурні запити,

Кінотеатр «Дружба», м. Борщів. 1972 р.

і працівники культурно-освітніх закладів прагнуть задовольнити їх якнайповніше. При районному будинку культури плідно працюють гуртки художньої самодіяльності. Незмінний успіх у глядачів мають народний ансамбль пісні й танцю — лауреат республіканського фестивалю самодіяльного мистецтва, присвяченого 50-річчю утворення СРСР, хоровий колектив, якому теж присвоєно звання народного. У 1970—1972 рр. перед борщівцями виступали артисти і самодіяльні колективи з Чернівців, Івано-Франківська, Тирасполя, академічний хор ім. Добрі Чінтулова з болгарського міста Слівена та ін. До послуг трудящих районні бібліотеки для дорослих і дітей, бібліотеки на підприємствах, в установах і навчальних закладах. На громадських засадах діють народний університет культури, позаштатні групи лекторів.

Всім господарським і культурним життям у місті керують 33 первинні парторганізації, які об'єднують 680 членів і кандидатів у члени КПРС, а також міська Рада — повноважний і представницький орган трудящих Борщева. Серед її депутатів 34 робітники і колгоспники, 16 представників інтелігенції; 25 комуністів, 9 комсомольців, 22 жінки. Велику силу являють собою комсомольські організації. 2,1 тис. міських комсомольців є одним з найбільших і найактивніших загонів районної комсомольської організації, якій 1972 року присуджено перехідний Червоний прапор ЦК ВЛКСМ.

Великі успіхи трудящих Борщева, здобуті ними під зорею Радянської влади, були б неможливі без батьківського піклування Комуністичної партії і Радянського уряду, братньої допомоги народів багатонаціонального Радянського Союзу.

О. К. КОНОНЮК, В. П. ШКВАРЕЦЬ

БІЛЬЧЕ-ЗОЛОТЕ́

Більче-Золоте (до 90-х років XIX ст.— Більче) — село, центр сільської Ради. Розташоване у великій мальовничій улоговині, поділеній навпіл річкою Серетом, за 18 км від райцентру та 12 км від залізничної станції Озеряни. Село сполучене з Тернополем і Борщевим асфальтовою дорогою. Дворів — 805. Населення — 2544 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Міжгір'я (стара назва — Монастирок), Мушкарів і Юр'ямпіль.

Територія, де розкинулося сучасне село, була заселена ще в сиву давнину. На його околицях виявлено найдавніше на Тернопільщині поселення середнього палеоліту (50 тисяч років тому), два поселення трипільської культури, одне з яких — в печері Вертебі. Розкопано курганні поховання ранньоскіфського часу (VI—V ст. до н. е.); в урочищі Кадубах знайдено рештки поселення черняхівської культури. На високому березі Серету збереглися залишки одного з найбільших на Поділлі давньоруських городищ, оточеного потрійними ровами й валами[1].

На початку XV ст. неподалік колишнього городища, над річкою Серетом, виникло поселення Більче, яке вперше згадується в історичних документах за 1482 рік[2]. У другій половині XVI ст. воно належало шляхетській родині Язловецьких. За тогочасним адміністративним поділом село входило до складу Червоногородського повіту Подільського воєводства. В XVI ст. у Більчому був збудований замок, однак він не врятував населення від руйнівних нападів татар. Ці напади гальмували економічний розвиток села, завдавали страшного лиха жителям. За даними подимних реєстрів, у 1629 році тут було 37 осель, а 1650 року лишилося всього 20[3].

[1] Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. (Збірник статей), вип. 2. К., 1959, стор. 114—118; О. Ратич. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР, стор. 60.

[2] Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej, t. 19. Lwów, 1906, стор. 203.

[3] Центральний державний історичний архів УРСР у Києві (далі — ЦДІА УРСР у Києві), ф. 36, оп. 1, спр. 2, арк. 9.

Селяни зазнавали дедалі тяжчого економічного й національного гніту. Якщо в першій чверті XVI ст. панщина від півланового господарства становила в середньому один день на тиждень, то в першій половині XVII ст. вона досягла 5—6 днів на тиждень. Силою насаджувалися католицизм і уніатство. З цією метою 1600 року неподалік Більчого, на території сучасного села Міжгір'я, засновано уніатський монастир василіан (руїни його збереглися до наших днів).

Місцеве населення не схиляло голови перед гнобителями. Під час народно-визвольної війни 1648—1654 рр. селяни Більчого активно підтримали козацькі загони, що діяли в цій місцевості. З їхньою допомогою був зруйнований уніатський монастир. В 40-х роках наступного століття жителі Більчого допомагали опришкам Олекси Довбуша. Про його перебування в селі збереглося чимало легенд. Кам'яну брилу на крутій прямовисній скелі Серету в народі й досі називають Довбушевою (до речі, це язичеський жертовник — один з небагатьох, що збереглися на Україні).

1772 року на зміну польському пануванню прийшло австрійське, та становище корінного населення лишалося таким же тяжким. Магнати Потоцькі, до яких наприкінці XVI ст. перейшло село, продовжували жорстоко експлуатувати селян. За даними 1787 року, земельні угіддя Більчого (разом з присілком Монастирком) становили 8137 моргів, у т. ч. 4023 морги орної землі[1]. У фільварку Потоцького було більше половини всієї польової землі, 390 моргів сіножатей, пасовиськ, городу, 2752 морги лісу, 9 моргів ставів; 113 моргами володів відбудований уніатський монастир. Решта земельних угідь (2994 морги орної землі, 583 морги лук і городів) перебувала в користуванні 249 селянських родин. Земля між селянськими господарствами розподілялася нерівномірно; 14 парових користувалися наділами в 29 моргів, 118 поєдинкових — в 15 моргів, 117 піших — в 7 моргів. Крім того, в селі жив 21 халупник, яким виділялися лише невеличкі городи[2]. У 80-х роках XVIII ст. жителі Більчого відробляли на рік 8663 дні тяглової і 5340 днів пішої панщини. Усі селянські господарства, що користувалися польовою землею, мусили давати феодалу курей, яйця, пряжу, десятий вулик з медом, десяту вівцю з ягням. Разом річні феодальні повинності і данини обчислювалися в 15,5 тис. золотих ринських[3]. Крім того, феодал примушував селян за незначну плату додатково працювати у маєтку в жнива (т. зв. помічні дні), ремонтувати дороги, мости, постачати підводи для війська й чиновників. Тяжким тягарем для жителів була військова служба, яка тривала 14 років.

З 1810 по 1815 рік Більче перебувало в складі Росії. В ці роки становище селян дещо поліпшилося: були зменшені повинності, деякий час жителів не брали до армії. Але після того, як австрійські власті відновили тут своє панування, знов посилилася феодальна експлуатація. За даними 1820 року, із 411 селянських господарств Більчого (з присілком Монастирком) 280 користувалися земельними наділами до десяти моргів, тобто не могли забезпечити більш-менш нормального існування сім'ї. Особливо тяжким було становище 107 селянських господарств з наділами до 5 моргів[4].

Поширеною формою протесту селян проти злиднів, голоду, нещадного визиску були втечі. Тікала на Правобережну Україну переважно малоземельна та безземельна сільська біднота. Влітку 1838 року під час одного з найбільших антифеодальних заворушень на Чортківщині селяни Більчого рішуче відмовилися виконувати панщину. В донесенні військового командування від 9 липня 1838 року більчецьку громаду названо однією з найнеспокійніших[5]. У вересні того ж року селяни знову відмовилися виконувати інвентарну панщину й літні допоміжні дні. До Більчого

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 19, оп. 1, спр. 209, арк. 56, 57.
[2] Там же, арк. 60; ф. 146, оп. 18, спр. 1193, арк 1.
[3] Там же, ф. 146, оп. 17, спр. 1102, арк. 7, 10; оп. 18, спр. 1193, арк. 1.
[4] Там же, ф. 20, оп. 2, спр. 4, арк. 381, 382.
[5] Там же, ф. 146, оп. 5, спр. 933, арк. 10, 11, 29; Ф. І. Стеблій. Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту в першій половині XIX ст., стор. 142.

було відправлено каральний загін, який вчинив жорстоку розправу над населенням[1].

У 1848 році, у зв'язку з революційним піднесенням в імперії, в т. ч. і Галичині, австрійський уряд змушений був скасувати панщину. Але в сільському господарстві збереглися великі феодальні пережитки. Більша частина орної землі та пасовиськ і весь ліс залишилися в руках князя Сапєги, який на початку 50-х років купив маєток у Більчому. За скасовані повинності і побори він одержав з державної казни велику грошову компенсацію, яку селяни мусили виплачувати державі протягом двох десятиліть. І після реформи 1848 року жителі не припиняли боротьби проти поміщика. Особливо гострого характеру вона набула за право користування лісом і пасовиськами. Так, у 1866 році Більчецька громада подала до Галицького намісництва скаргу на князя Сапєгу за позбавлення її сервітутів. У скарзі, яку підписали 490 чоловік, вказувалося також на знущання, що їх зазнавали селяни з боку власника маєтку[2]. Не добившись задоволення своїх вимог у Львові, громада Більчого у грудні 1867 року звернулася зі скаргою до міністерства внутрішніх справ у Відні. Але й там селяни не добилися справедливості. Користуючись потуранням властей, поміщик всілякими засобами привласнював селянську землю. Тільки за один 1871 рік під виглядом «заокруглення» своїх угідь він захопив у жителів 25 земельних ділянок[3].

Антинародна політика правлячих кіл Австро-Угорщини, численні пережитки феодалізму в сільському господарстві, нещадний визиск з боку поміщиків призводили до розорення й деградації селянських господарств. Так, якщо 1848 року на 437 дворів припадало 270 коней, 514 голів великої рогатої худоби, то в 1900 році на 650 господарств — відповідно 308 і 680[4]. Отже, в розрахунку на двір кількість коней і худоби різко зменшилася. Розорені селяни мусили шукати засобів до існування, але в селі знайти роботу було майже неможливо. Хоч у 90-х роках XIX ст. Більче віднесено до розряду містечок (тоді ж перейменовано на Більче-Золоте), але з промислових підприємств тут існували лише гуральня, цегельня, кілька млинів. Усі вони належали поміщикові; працювали на них по 2—3 робітники. Частина жителів займалася ремісництвом. Наприкінці XIX — на початку XX ст. у містечку налічувалося 10 ткачів, які виготовляли полотно, були також ковалі, теслярі, бляхарі. Селянська біднота наймитувала в поміщиків і куркулів.

З 1900 року в містечку діяла т. зв. народна трирічна школа. Проте значна частина дітей шкільного віку через злидні та нестатки не могла в ній навчатися. Більшість населення була неписьменна.

З початком першої світової війни, у серпні 1914 року, в містечко вступили російські війська, які з перервами перебували тут до липня 1917 року, а потім Більче-Золоте знову захопили австро-німецькі війська.

Животворні визвольні ідеї Великого Жовтня, що проникли через кордон до Галичини, сколихнули народні маси, збудили їх революційну енергію. Селяни Більчого-Золотого вимагали ліквідації поміщицького землеволодіння, розподілу земель Сапєги на основі ленінського декрету. Однак правлячі кола Австро-Угорської імперії, а після її розпаду буржуазно-націоналістичний уряд ЗУНР нещадно придушували аграрні заворушення. Ще жорстокіше розправлялася з виступами народних мас буржуазно-поміщицька Польща, війська якої в липні 1919 року окупували західноукраїнські землі.

У липні 1920 року, коли Червона Армія вступила на територію Західної України, радість селян Більчого-Золотого не мала меж. Ревком, який було створено, взяв на облік усю поміщицьку і монастирську землю, панське майно й почав розподіляти їх між бідняками. Всіх дітей шкільного віку було охоплено навчанням,

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 5, спр. 934, арк. 31, 47.
[2] Там же, оп. 64б, спр. 5937, арк. 3927.
[3] Там же, ф. 20, оп. 10, спр. 4, арк. 48, 53.
[4] ЛНБ АН УРСР, відділ рукописів, ф. Чоловського, спр. 446, арк. 55.

в школі запроваджувалася українська мова. Трудящі гаряче схвалювали всі заходи Радянської влади, але вона проіснувала в селі недовго. У вересні польські війська знову окупували Західну Україну.

Період панування буржуазно-поміщицької Польщі для Більчого-Золотого був часом економічного й культурного застою. Промислове і ремісниче виробництво мало мізерні розміри. За офіційними даними, в 1930 році тут працювали 2 олійні та поміщицький млин. Налічувалося 12 ремісників, у т. ч. 2 стельмахи, 3 ковалі, кравець тощо[1]. У тяжкому становищі перебували селянські господарства. В 1921 році 727 дворам належало 3182 га землі, переважна більшість родин була малоземельною і безземельною. Селяни, що не мали землі, змушені були гнути спину на поміщика та куркулів. Взимку часто-густо вони наймалися на роботу лише за харчі. Зазнаючи жорстокого визиску, селянська біднота не раз піднімалася на боротьбу проти експлуататорів. Так, 1 квітня 1930 року оголосили страйк сільськогосподарські робітники, що працювали у фільварку Сапєги. Страйкарі вимагали підвищення поденної плати, поліпшення умов праці. Не набагато краще жилося й тим, хто мав клаптик землі, але мусив відробляти багатіям за тяглову силу. Важким тягарем на плечі трудящих лягали податки. Вони платили за землю, будинки, худобу, димарі і навіть собак. За несплату податків у хліборобів відбирали землю, майно. Не маючи змоги прожити з свого господарства, селяни поодинці й сім'ями емігрували в інші країни. Лише з 1927 по 1938 рік з Більчого-Золотого виїхало за океан понад 200 чоловік. Масова еміграція, а також велика смертність призводили до різкого зменшення кількості жителів. Так, якщо у 1928 році в містечку проживало 3500 чоловік, то вже в 1930 році — лише 3080[2].

Намагаючись закріпити за собою загарбані українські землі, польський уряд проводив політику полонізації населення. У 1932 році в Більчому-Золотому була семирічна школа з двомовним навчанням, в якій усі основні дисципліни викладалися польською мовою, хоч українське населення рішуче виступало за навчання своїх дітей українською мовою[3].

Початком нової історії для жителів Більчого-Золотого стали знаменні вересневі дні 1939 року, коли довгождану волю принесли з собою воїни Червоної Армії. На багатолюдному мітингу, що відбувся 20 вересня, трудящі створили селянський комітет, до якого перейшла влада в селі. Керуючись рішеннями Народних Зборів, які проголосили на західноукраїнських землях Радянську владу й висловилися за возз'єднання їх з Радянською Україною в складі СРСР, селянський комітет конфіскував поміщицьку землю, безкоштовно передавши її селянам-біднякам. У грудні 1940 року трудящі обрали депутатів до Більче-Золотецької сільської Ради. Сільрада подавала допомогу бідняцько-середняцьким родинам у проведенні сівби, жнив, організувала 303 супряги, очолила боротьбу селян за піднесення сільського господарства. У цьому активну роль відіграло соціалістичне змагання з жителями сіл Пищатинців і Мушкарова[4].

Депутати Ради, члени комсомольської організації, створеної 1940 року, роз'яснювали хліборобам переваги колективного господарства над одноосібним. На початку 1941 року трудяще селянство Більчого-Золотого стало на шлях колективного ведення господарства. Було організовано сільськогосподарську артіль «Червона Зірка», в якій об'єдналося понад 40 сімей. Радянська держава подавала їм всіляку допомогу. Додатково до усуспільненої землі артілі було виділено 100 га колишньої поміщицької землі, надано кредити для придбання коней, худоби, сільськогосподарського реманенту.

---

[1] Księga adresowa Polski wraz z w. m. Gdańskiem dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa. Warszawa, 1930, стор. 1650.
[2] T. Kunzek. Przewodnik po województwie Tarnopolskiem. Tarnopol, 1928, стор. 247.
[3] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 179, оп. 2, спр. 624, арк. 7, 9.
[4] Газ. «Червоний Жовтень», 26 липня, 2 серпня і 2 жовтня 1940 р.

Великі кошти асигнувала держава на медичне і побутове обслуговування населення, розвиток освіти, культури. В селі організовано дитячий садок; безплатну медичну допомогу жителям подавали лікар і акушерка. Було відремонтовано й розширено приміщення семирічної школи. У 1940 році 11 вчителів навчали і виховували 367 хлопчиків і дівчаток. Викладання провадилося рідною мовою. Відкрито клуб, бібліотеку. При клубі працювали гуртки художньої самодіяльності[1].

Віроломний напад гітлерівської Німеччини на СРСР майже на три роки перервав соціалістичне будівництво. 7 липня 1941 року в село вдерлися німецько-фашистські окупанти і угорсько-хортистські війська. Того ж місяця неподалік Більчого-Золотого хортісти захопили і розстріляли 17 радянських воїнів, які потрапили в оточення. В селі почалися масові грабежі: в населення забирали хліб, худобу, хатнє майно; провадилися облави на молодь. Понад 120 юнаків і дівчат було вивезено на каторжні роботи до Німеччини. Жителі чинили опір фашистам та їх найманцям — українським буржуазним націоналістам: уникали примусової трудової повинності, відправки на фашистську каторгу.

8 квітня 1944 року радянські війська, форсувавши Збруч, вибили ворога з Більчого-Золотого[2]. Та фашисти бомбами і снарядами перетворили село на руїни. В боях за Більче-Золоте загинуло 88 радянських воїнів.

Через кілька днів після приходу радянських військ близько 800 жителів влилося в ряди Червоної Армії і взяло участь у боротьбі проти гітлерівських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни. Понад 140 з них за мужність і відвагу, виявлені в боях, удостоєно урядових нагород, близько 400 віддали своє життя в боротьбі з ворогом. Населення свято береже пам'ять про них. 1965 року, в двадцяту річницю перемоги радянського народу над фашистською Німеччиною, у сільському парку споруджено пам'ятники односельцям, які загинули на фронті та від рук українських буржуазних націоналістів, полеглим воїнам-визволителям. В 1969 році на місці страти 17 радянських воїнів встановлено обеліск.

Після визволення жителі Більчого-Золотого взялися за відбудову зруйнованого господарства. Обстановка в селі і в районі була дуже напруженою: буржуазно-націоналістичні банди намагалися будь-що перешкодити соціалістичному будівництву, вдаючись до залякування населення, вбивств комуністів, радянських активістів, до підпалів і руйнувань. У боротьбі з бандерівцями загинули голови сільської Ради І. П. Костюк і С. І. Бондарчук. Націоналісти по-звірячому вбили сім'ю активіста Ф. І. Шейчука. Та ні терор, ні залякування не могли перешкодити утвердженню в селі нового, соціалістичного життя.

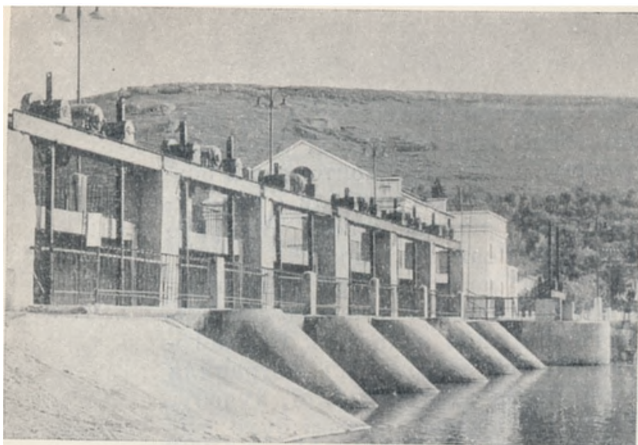
В 1948 році відновив діяльність колгосп, названий ім'ям сина російського народу полковника В. О. Шеленкова, який загинув у боях за визволення села. Спочатку колгосп об'єднував 104 господарства і мав 494 га орної землі. В 1949 році в селі організовано ще два колгоспи — «Червона зірка» та ім. Чапаєва. До кінця 1949 року в артілі вступило понад 90 проц. селянських дворів, а наступного року колективізацію було завершено. На той час колгоспи користувалися разом 3,5 тис. га землі, але в них не вистачало спеціалістів, техніки, сортового насіння, мінеральних добрив. Тому і врожаї були низькими. Пшениці збирали в середньому по 5 цнт з га, кукурудзи — 8,1, тютюну — 4,3 цнт. Відставало тваринництво: в артілях налічувалося всього 19 корів, близько 200 свиней, 168 овець. Коней було більше — 580. Справи пішли значно краще, коли в 1951 році три більче-золотецькі колгоспи об'єдналися в один, що дістав назву «Перемога». Того року валовий збір зернових досяг 18,3 тис. центнерів.

Восени 1958 року члени артілі прийняли у свою сім'ю трудівників колгоспу ім. XVI партз'їзду (с. Мушкарів), а згодом і артілі «Правда» (села Юр'ямпіль та

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 463, арк. 3; газ. «Червоний Жовтень», 4 серпня, 13 вересня, 11 жовтня 1940 р.

[2] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 24, арк. 149.

Більче-Золотецька ГЕС. 1971 р.

Міжгір'я). Держава закріпила за колгоспом понад 5,3 тис. га угідь, з них 4,9 тис. га орної землі. Великі земельні масиви дали змогу краще використовувати робочу силу, ширше застосовувати сільськогосподарську техніку, передові досягнення агрономічної науки. За 12 років (1948—1960) врожайність зернових зросла втроє, тютюну — в сім разів. Постійна увага приділялася розвиткові тваринництва. Поновлювалося громадське стадо, будувалися тваринницькі приміщення. З 1951 по 1961 рік поголів'я худоби збільшилося в 4,5 раза, в т. ч. корів — в 11; свиней — у 9 разів.

Особливо успішно розвивався колгосп протягом восьмої, перших років дев'ятої п'ятирічок. За цей час він перетворився на багатогалузеве, високомеханізоване господарство. Тепер колгосп «Перемога» має більше сільськогосподарської техніки, ніж її було до 1939 року, за панування буржуазно-поміщицької Польщі, в усьому Тернопільському воєводстві. На артільних ланах працюють 75 тракторів, 39 комбайнів, 60 вантажних машин та ін. Лише в 1972 році колгосп одержав 6 тракторів з Білоруської РСР, 6 автомашин з Москви і Горького, глибинні водяні насоси з Молдавії тощо. В 1967 році, включившись у всенародне соціалістичне змагання на честь 50-річчя Великого Жовтня, трудівники артілі «Перемога» досягли чудових результатів. З кожного га було зібрано зернових культур по 41,7 цнт. П'ятирічний план виробництва зерна було виконано на 114 проц., технічних культур — на 150 проц. У 1971 році колгосп посів перше місце в районі по виробництву цукрових буряків і тютюну. Великими здобутками зустріли колгоспники 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, в складі якого вони знайшли справжнє людське щастя. У всенародне соціалістичне змагання, присвячене знаменному ювілею, включилися всі виробничі колективи. Того року в колгоспі зібрали високий урожай цукрових буряків — по 582 цнт з га[1]. У дев'ятій п'ятирічці господарство спеціалізується на виробництві молока. 1972 року тваринники виробили на 100 га угідь по 658 цнт молока і 158 цнт м'яса. Заплановано будівництво молочнотоварного комплексу на 1,2 тис. корів з повною механізацією всіх виробничих процесів.

Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили самовіддану працю колективу передового господарства. У п'ятдесяту річницю Великого Жовтня колгосп «Перемога» нагороджено орденом Леніна[2]. У 1967 і 1970 році йому було присуджено перехідний Червоний прапор Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради, видано грошові премії. Багато передовиків і новаторів виробництва відзначено урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєно колишнього бригадира четвертої комплексної бригади І. В. Савкуна, ланкову Г. В. Козак, завідуючого тваринницькою фермою А. О. Бекиша, який добився виробництва 816 центнерів молока на сто га сільськогосподарських угідь. Дванадцять чоловік нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, 8 — орденом «Знак Пошани». 14 років колгосп «Перемога» очолював Герой Соціалістичної Праці, кавалер орденів Леніна, Жовтневої Революції і Трудового Червоного Прапора В. І. Стецько (з 1972 року працює головою Борщівського райвиконкому). Його тричі обирали депутатом Верховної Ради СРСР, він був делегатом XXIV з'їзду КП України. Талановитий організатор вивів колгосп у ряди передових господарств не тільки району, а й області.

Провідну роль у перетворенні колгоспу на економічно міцне, високопродуктивне господарство відіграє партійна організація, створена у 1950 році. 1972 року

[1] Газ. «Надзбручанська правда», 3 березня 1972 р.
[2] Газ. «Радянська Україна», 27 травня 1967 р.

під керівництвом партійного комітету тут працювало три цехові парторганізації, в яких об'єднано 68 членів КПРС. Комуністи очолюють найважчі, найвідповідальніші ділянки громадського виробництва, ведуть перед у соціалістичному змаганні. Активним помічником колгоспної парторганізації є 198 комсомольців. Поряд з комуністами, комсомольська юнь показує приклад самовідданої праці. В 1967 році молодіжній бригаді тваринників було присвоєно почесне звання колективу ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції[1]. Того ж року комсомольську організацію колгоспу «Перемога» нагороджено пам'ятним Червоним прапором ЦК ВЛКСМ.

Монумент Праці, с. Більче-Золоте. 1972 р.

Величезну роль у багатогранному житті села відіграє сільська Рада, до складу якої входить 52 депутати. Діяльність сільради, її постійних комісій охоплює широке коло питань. Тут і розвиток сільськогосподарського виробництва, і поліпшення медичного та культурно-побутового обслуговування населення, народна освіта, благоустрій села, зміцнення соціалістичної законності, підготовка висококваліфікованих кадрів та багато інших. Разом з партійною організацією і правлінням колгоспу сільська Рада дбає про виховання трудящих у дусі патріотизму, пролетарського інтернаціоналізму, ленінської дружби народів.

На базі передової артілі «Перемога» в Більчому-Золотому з 1962 по 1968 рік працювала обласна дворічна школа голів колгоспів. У село по передовий досвід часто приїздять гості з інших районів і областей. У 1972 році тут побували делегації трудящих з Пензенської області РРФСР, Заліщицького, Гусятинського районів Тернопільської області. Ширяться інтернаціональні зв'язки жителів села з трудівниками країн соціалістичної співдружності. 1968 року між колгоспом «Перемога» і кооперативом ім. Благоєва Слівенського округу Болгарії встановлено тісні виробничі і дружні стосунки. В 1970 році делегація з Більчого-Золотого гостювала в болгарських побратимів. У свою чергу, на запрошення колгоспу у селі двічі — в 1969 й 1970 рр.—побували представники болгарського кооперативу. Українським колгоспникам було про що розповісти й що показати друзям з Болгарії. За Радянської влади невпізнанним стало Більче-Золоте, заможним і культурним життя його мешканців. Це щасливе життя приніс їм колгоспний лад. І завжди пам'ятаючи про це, сільські трудівники 1967 року спорудили монумент Праці — пам'ятник тим, хто проклав першу борозну на артільних ланах. На гігантському молоті, обрамленому серпом, встановлено трактор. Внизу на колоні розміщено фотографії зачинателів колгоспного руху в селі.

Неухильне зростання прибутків господарства, які за роки восьмої п'ятирічки перевищили 13,9 млн. крб., державні кредити дають можливість збільшувати витрати на капітальне й житлове будівництво. У 1958 році стала до ладу гідроелектростанція потужністю 530 кіловат; 1962 року споруджено колгоспний хлібозавод, який повністю забезпечує потреби населення у хлібобулочних виробах. Протягом восьмої п'ятирічки здано в експлуатацію цегельний завод з річною потужністю 3,5 млн. штук цегли, що йде на потреби господарства та колгоспників; побутовий комбінат з кравецькою і шевською майстернями. У 1967—1972 рр. збудовано приміщення лікарні, поліклініки, їдальні, дитячого комбінату, двох дитячих садків, будинок тваринника, будинок культури із залом на 900 місць, два клуби, телевізійний ретранслятор та інші об'єкти.

[1] Тернопільський облдержархів. Історія комсомолу Тернопільської області в альбомах, т. 10, арк. 9.

Підвищення оплати праці членів колгоспу (в 1965 році вартість людино-дня становила 2 крб. 95 коп., а в 1972 році вже 3 крб. 95 коп.) дає змогу споруджувати добротні, красиві будинки під шифером і черепицею на 3—5 кімнат. За післявоєнний час справили новосілля понад 500 родин. У власності колгоспників є 34 легкові автомашини, 220 мотоциклів, 230 телевізорів, багато радіоприймачів тощо. Тільки у 1972 році через торговельну мережу села, що складається з 6 магазинів, населення придбало різних товарів більше ніж на мільйон карбованців. До послуг жителів — відділення зв'язку з автоматичною телефонною станцією на сто номерів, ощадна каса.

У Більчому-Золотому, де до вересня 1939 року була лише акушерка, тепер в лікарні на 50 ліжок працюють 2 лікарі і 14 чоловік середнього медперсоналу. У тваринницькому містечку для трудівників ферм створено профілакторій. Споруджується грязелікарня.

З 1951 року в селі працює середня школа. Вона має добре обладнані кабінети, майстерні, метеорологічну станцію, бібліотеку. В 1972/73 навчальному році контингент учнів складався з 543 хлопчиків і дівчаток, педагогічний колектив — з 31 вчителя. За час існування школи атестат про середню освіту одержало 615 випускників, з них 60 закінчили вищі навчальні заклади й стали висококваліфікованими спеціалістами різних галузей господарства. Багато молоді здобуває середню освіту у вечірній школі сільської молоді.

Центром культурно-освітньої і політико-виховної роботи в селі є будинок культури. Він стоїть у чудовому старовинному парку, віднесеному до пам'яток природи республіканського значення. Будинок культури має зал для глядачів на 900 місць, кімнати для гурткової роботи, кімнату бойової і трудової слави. При ньому працюють хоровий, драматичний і танцювальний гуртки, оркестр народних інструментів, духовий і естрадний оркестри, вокально-інструментальний ансамбль. Репертуар хору, якому 1970 року присвоєно звання самодіяльного народного, багатий і різноманітний. Поряд з піснями про В. І. Леніна, Комуністичну партію, великою популярністю користуються «Пісня про Більче-Золоте», «Надзбручанка», «Чарівні струни», написані самодіяльними митцями. Сільські співаки демонстрували своє мистецтво в Тернополі, Чернівцях і Львові, де виступали по телебаченню. 14 квітня 1968 року Більче-Золоте першим на Тернопольщині запалило факел Лeнініани. Тут стартував обласний фестиваль самодіяльного мистецтва, присвячений 100-річчю з дня народження В. І. Леніна. На святі, яке надовго залишиться в пам'яті учасників, були численні гості з Тернополя та Борщева, представники всіх колгоспів області, які носять ім'я В. І. Леніна.

В селі є бібліотека, книжковий фонд якої перевищує 11 тис. примірників. Працівники бібліотеки, будинку культури систематично провадять конференції, літературні вечори, диспути, зустрічі молоді з ветеранами праці. Велику роботу по пропаганді матеріалів і рішень XXIV з'їзду КПРС ведуть 30 членів первинної організації товариства «Знання».

У побут населення дедалі міцніше входять нові звичаї та обряди. Цікаво провадяться зустрічі Нового року, свято врожаю тощо. Урочисто організовано проводи юнаків до лав Радянської Армії. Призовникам односельці наказують самовіддано служити соціалістичній Батьківщині, якій вони завдячують своїм повнокровним радісним життям. З величезним піднесенням відзначили трудящі свято всіх радянських народів-братів — 50-річчя утворення СРСР.

Зростає і молодіє оновлене Більче-Золоте, наполегливо працюють його трудівники над виконанням завдань третього, вирішального року дев'ятої п'ятирічки.

Г. П. ГАФІЙЧУК, С. М. ТРУСЕВИЧ

МÉЛЬНИЦЯ-ПОДÍЛЬСЬКА

Мельниця-Подільська (до 1940 року — Мельниця-над-Дністром) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на лівому березі Дністра, за 35 км від Борщева й 4 км від залізничної станції Іване-Пусте. Населення — 5097 чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Зелене й Худиківці.

Археологічні знахідки свідчать, що територія Мельниці-Подільської та її околиць була заселена з давніх давен. В урочищі Гончарівці виявлено поселення трипільської культури, на якому розкопано залишки наземних жител, а в урочищі Новому Полі — залишки слов'янського поселення VI—VII століть[1].

Уперше Мельниця згадується в історичних джерелах початку XVII ст. як володіння магнатів Лянцкоронських[2]. 1615 року Мельниця зазнала руйнівного нападу татарських орд. Село майже обезлюдніло. За ревізією 1616 року в Мельницькому фільварку Лянцкоронського більшість землі лишалася необробленою. Селяни, яким пощастило врятуватися, не мали будь-яких засобів до існування. Влітку 1672 року Мельниця була спустошена військами турецького султана Магомета IV. Того ж року за Бучацьким мирним договором, укладеним між Польщею і Туреччиною, село підпало під владу султана. В ході польсько-турецьких війн 70-х — 90-х років Мельниця не раз переходила з рук у руки.

Наприкінці XVII ст. нечисленне населення Мельниці знову опинилося під владою польської шляхти. На кілька років розорених ущент жителів було звільнено від відробітків і податків, але вже в першому десятилітті XVIII ст. власник села граф Дунін-Борковський довів панщину до 5 днів на тиждень. Посилилися релігійні утиски. Феодал примушував корінне українське населення переходити в уніатство і католицтво. Селяни зазнавали всіляких збитків від феодальних чвар. У Мельниці та навколишніх селах безчинствували озброєні загони власника Борщева полковника Золотницького, що грабували селян, витолочували їхні посіви[3]. Скривджене населення чекало лише нагоди, щоб виступити проти своїх гнобителів.

Коли навесні 1744 року Олекса Довбуш з загоном опришків з'явився на Поділлі, місцеві селяни разом з народними месниками розгромили Мельницький маєток графа Дуніна-Борковського, вбили Золотницького[4]. В 1768 році жителі Мельниці взяли участь у могутньому народному русі проти польської шляхти, що охопив Правобережну Україну й увійшов в історію під назвою Коліївщини. Справедливо вбачаючи в барських конфедератах своїх запеклих ворогів, що жадали увічнення соціального, національного і релігійного гноблення українського населення, мельничани рішуче виступили проти загону конфедератів, який діяв у цій місцевості. Озброївшись косами, сокирами й кілками, селяни Мельниці та навколишніх сіл розгромили загін.

Напередодні загарбання Галичини Австрією Мельниця була чималим населеним пунктом з досить розвинутими торгівлею і ремеслом. З 1747 року вона користувалася магдебурзьким правом. Тут щороку відбувалося два ярмарки, кожного тижня — торги[5].

Захопивши в 1772 році західноукраїнські землі, Австрія зберегла тут велике феодальне землеволодіння і кріпосницькі відносини, що були основним гальмом економічного розвитку краю. За кадастром (описом) 1785—1788 рр. Мельницький фільварок мав 1514 моргів польової землі, лук, лісу. Селянська громада міс-

---

[1] Інститут археології АН УРСР. Науковий архів, інв. № 1951/22, стор. 39.

[2] Źródła dziejowe, t. 5. Warszawa, 1877, стор. 3, 4.

[3] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 243, кн. 243, стор. 1573, 1574.

[4] В. В. Грабовецький. Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII — першій половині XVIII ст., стор. 200.

[5] M. Baliński i T. Lipiński. Starożytna Polska, t. 2, cz. 2, стор. 995, 996.

течка, що налічувала 194 двори (усього 221 двір, з них 27 належало ремісникам, дрібним торговцям) користувалася 2426 моргами польової землі, 268 моргами лук і 200 моргами пасовищ[1]. Таким чином, на селянський двір припадало в середньому по 12,5 морга орної землі та 1,5 морга лук. Пасовиська були в спільному користуванні громади. За «Францисканською метрикою» 1819—1820 рр. панщина для парових селянських господарств становила 133 дні, поєдинкових — 81 день на рік із своїм тяглом, піших — 52 дні, халупників — 26 днів пішої панщини. Та фактично вона тривала 4—6 днів на тиждень, бо феодал встановлював на день такий великий обсяг робіт, який можна було виконати ледь-ледь за півтора-два дні. Для праці на своєму полі селянинові здебільшого залишалися неділі й свята та нічні години. Громада також сплачувала великий земельний податок, який 1821 року дорівнював 1220 золотих ринських. Усе це призводило до розорення селянських господарств. Не випадково податковий чиновник скаржився, що не може зібрати всієї суми податку, бо в Мельниці багато парових і поєдинкових господарств втратило худобу та перейшло до розряду піших. З 298 дворів 51 стояв пусткою[2].

У 1838 році на півдні Східної Галичини сталися селянські заворушення. Охопили вони й Мельницю. 15 липня на своїй сходці селяни урочисто поклялися одностайно виступити проти утисків феодала-землевласника й австрійських чиновників[3]. Додержуючи клятви, мельничани відробляли лише по одному дню панщини на тиждень, відмовилися відбувати помічні дні, нічні варти, шарварки та інші повинності, коритися наказам пана. Той спробував заарештувати організаторів заворушення, однак селяни, озброївшись косами та кілками, відбили своїх ватажків. 18 липня окружний комісар одержав наказ з допомогою військової сили придушити опір громади в Мельниці. Одночасно власникам маєтків запропоновано розправлятися з непокірними «з усією законною суворістю». Опір Мельницької громади було жорстоко придушено, керівників виступу покарано киями[4].

Масові селянські заворушення, революційні події 1848 року примусили австрійський уряд скасувати кріпосне право. Проте реформа 1848 року не виправдала сподівань селян. Було збережено велике поміщицьке землеволодіння, а колишні кріпаки лишилися на тих клаптиках землі, якими користувалися раніше. За скасовані феодальні повинності вони сплачували великі гроші. 1880 року в магнатів Дуніних-Борковських, яким належали тут два фільварки — Борисівка та Юліанівка, було 1720 моргів орної землі, 288 — лук і пасовиськ, 680 — лісу, тоді як у 2565 жителів Мельниці — лише 3192 морги землі. Більшість селянських дворів мала по 1—3 морги. Не маючи можливості прожити з свого господарства, багато селян наймитувало у фільварках, дехто працював на тютюновій фабриці, заснованій 1837 року, і спиртовому заводі. Близько 100 мешканців займалося ремеслом і торгівлею[5].

Хоч австро-угорська конституція 1867 року офіційно декларувала національну рівноправність, українське населення Мельниці фактично не допускалося ні до місцевих органів самоврядування, ні до крайового сейму, який називали «шляхетським». До нього обирався лише граф Дунін-Борковський. Найбідніші верстви населення дедалі рішучіше піднімалися на боротьбу проти соціального й національного гноблення. У квітні 1900 року в Мельниці та навколишніх селах відбувся великий страйк сільськогосподарських робітників. Наймити вимагали у поміщика збільшити поденну плату з 18—20 до 50 центів. У відозві, яка поширювалася серед селян, закликалося жати хліб не менше, ніж за сьомий сніп. Проти страйкарів було

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 19, оп. 10, спр. 279, арк. 2—34, 46.

[2] Там же, ф. 20, оп. 10, спр. 88, арк. 37, 110, 138, 303—310.

[3] Ф. І. Стеблій. Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту в першій половині XIX ст., стор. 144.

[4] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 5, спр. 933, арк. 9—15, 60—65; ЛНБ АН УРСР, відділ рукописів, ф. Оссолінських, спр. 2854, арк. 26.

[5] Słownik geograficzny, t. 6, стор. 344, 345.

кинуто війська, але наймити трималися стійко й примусили поміщика піти на поступки[1].

Великий вплив на трудящих селян справляла ленінська газета «Искра», яка різними шляхами йшла з-за кордону до Росії. Один з таких шляхів у 1902—1903 pp. пролягав поблизу Мельниці. Газету везли до села Іване-Пустого, а далі до Новосілки (нині Збручанське). «Искру» транспортували також через села Кудринці і Окопи. Всі ці маршрути газети вели до Кам'янця-Подільського[2].

Перша російська буржуазно-демократична революція 1905—1907 pp. справила революціонізуючий вплив і на трудящих Мельниці. В 1906 році застрайкували робітники спиртозаводу, вимагаючи збільшення заробітної плати. Влітку 1907 року селяни спалили панський двір. Виступ селянської бідноти було придушено.

За часів австрійського панування в Східній Галичині дітям трудящих Мельниці було дуже важко здобути навіть початкову освіту. В 1885 році відкрито двокласну школу, через десять років — чотирикласну з польською мовою навчання. За переписом 1898 року, понад 50 проц. жителів не вміло ні писати, ні читати.

Невдовзі після початку першої світової війни, 18 серпня 1914 року, в Мельницю вступили частини 8-ї російської армії. 4 червня 1916 року в околицях містечка відбувся жорстокий бій між російськими й австрійськими військами, в результаті якого з обох сторін загинуло близько 20 тис. чоловік. До наших часів збереглася братська могила жертв імперіалістичної війни. У липні 1917 року Мельницю знову захопили австрійські військові частини.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії та встановлення Радянської влади на Україні ще більше посилилися прагнення трудящих Мельниці вирватися з-під гніту іноземних загарбників і возз'єднатися з своїми єдинокровними братами в складі УРСР. Коли в листопаді 1918 року контрреволюційна українська буржуазія, захопивши в Східній Галичині владу, стала формувати загони «січовиків» для боротьби проти Радянської України, селяни Мельниці рішуче відмовилися вступати до них. За це українські буржуазні націоналісти розстріляли 12 чоловік.

7 липня 1919 року містечко окупували війська буржуазно-поміщицької Польщі, яких 27 липня 1920 року вигнали звідси частини Червоної Армії. Як рідних братів зустріли мельничани воїнів-визволителів[3]. Одразу ж були створені органи Радянської влади — революційний та земельний комітети. Одним із організаторів ревкому був місцевий житель І. Ю. Колтунюк[4]. Ревком та земельний комітет приступили до розподілу між селянами панської землі, худоби й реманенту. Селянські господарства одержали від 0,5 до 3 га землі, бідняцькі родини — ще й корів, сільськогосподарський реманент[5]. Трудящі палко підтримували всі заходи Радянської влади. Однак тоді вона проіснувала недовго.

21 вересня 1920 року в Мельницю знову вдерлися польські окупанти. Понад 40 жителів залишили містечко разом з радянськими частинами. Серед них був і В. П. Скринник, який в лавах Червоної Армії захищав завоювання Великого Жовтня в роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн. Він повернувся до рідного села через 25 років у званні майора.

Польський буржуазний уряд, проводячи політику колонізації загарбаних західноукраїнських земель, заселяв їх колоністами, надаючи переселенцям з Польщі чималі кредити. У 20-х роках поблизу Мельниці було створено два осадницькі

---

[1] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 519, 520.

[2] Газ. «Правда», 27 березня 1969 р.; М. Волянюк. Ленінська «Искра» в Галичині, стор. 27.

[3] Газ. «Красная Армия», 3 серпня 1920 р.

[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 20, арк. 2.

[5] Газ. «Красная Армия», 3 серпня 1920 р.

хутори: Гай і Яблунівку. Осадникам виділялося по 10—20 га найкращих земель, тоді як 1935 року на селянську родину Мельниці в середньому припадало всього 0,6 га землі[1].

Непосильним тягарем на плечі трудящих лягали численні державні податки. У зверненні ЦК КПЗУ 1935 року до селян вказувалося: «Майже 100 видів усякого роду податків тиснуть на селянство вшестеро тяжчим, як за Австрії або за царя, тягарем. Хмари експлуататорів... обсіли наше село, виконуючи свою прокляту роботу. На кожному кроці, як у найгірші часи польської панщини, з селян деруть рогаткове, постоєве, доходове, маєткове, за пса, за нумер і т. д.». Так, за собаку без номера стягували 15 злотих штрафу, за відсутність на возі таблички з номером — 5 злотих[2].

Тяжкі податки призводили до все більшого зубожіння трудящих Мельниці. У 1937 році понад 100 родин зовсім не мали орної землі, близько 250 — мали менше ніж по 1 га, у 300 селянських господарств не було тягла[3]. Важко жилося біднякам. Туберкульоз та інші хвороби десятками косили виснажених нестатками людей. В 30-х роках у містечку працював лише приватний лікар. Польські колонізатори переслідували українську мову, культуру, забороняли відкривати школи з українською мовою викладання. На початку 30-х років у Мельниці була семирічна школа з польською мовою навчання.

Знедолене українське населення не припиняло боротьби. Першого травня 1931 року в Мельниці відбулася демонстрація, учасники якої протестували проти фашистської диктатури, вимагали ліквідації капіталістичного ладу та побудови суспільства без експлуататорів і експлуатованих[4]. Протягом 1934—1936 рр. сільськогосподарські робітники не раз відмовлялися працювати на жнивах за 12-й сніп, вимагали збільшення поденної оплати та поліпшення умов праці.

Трудящі вірили — настане час, коли і їм посміхнеться щастя, коли й вони, як їхні єдинокровні брати в Радянській Україні, стануть повновладними господарями своєї долі. І такий час настав. 17 вересня 1939 року доблесні частини Червоної Армії перейшли кордон, щоб узяти під захист народні маси Західної України. Того ж дня трудящі Мельниці урочисто зустрічали воїнів-визволителів. Звідусіль лунали вигуки «Слава Червоній Армії!», до ніг червоноармійців кидали квіти. Біля школи відбувся великий мітинг, на якому промовці і всі присутні щиро дякували радянським воїнам за визволення з-під багатовікового іноземного гніту. 22 жовтня жителі Мельниці обрали депутатів до Народних Зборів Західної України.

Нове, щасливе життя забуяло в Мельниці. В січні 1940 року вона стала районним центром (до 1962 року) і була перейменована на Мельницю-Подільську. Почали діяти райком партії, райвиконком, які очолили соціалістичне будівництво в селі і районі. В січні-лютому 1940 року в Мельниці-Подільській організовано колгосп ім. Тимошенка, до якого вступили 32 бідняцькі родини. Дійову допомогу в обробітку землі,збиранні врожаю колгоспникам подавала машинно-тракторна станція, заснована в сусідньому селі Михайлівці.

Радянські органи приділяли увагу налагодженню безплатного медичного обслуговування населення, створенню навчальних і культурно-освітніх закладів. З перших днів Радянської влади почали працювати лікарня на 25 ліжок, середня школа з українською мовою викладання, будинок культури. У 1940/41 навчальному році школу відвідувало 560 учнів, педагогічний колектив складався з 28 вчителів[5]

---

[1] Ogólne zestawienie powieszchniowe gruntów agronomicznych i Lasów oraz sredni procent województwa Tarnopolskiego. Stan na dzień 1 lipca 1935 r, Warszawa, 1935 r.

[2] КПЗУ — організатор революційної боротьби, стор. 302; О. Г. Цибко. Революційно-визвольна боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з УРСР, стор. 34, 35.

[3] Газ. «Радянське село» (Мельниця-Подільська), 7 листопада 1945 р.

[4] На чолі визвольної боротьби, стор. 129, 130.

[5] Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 463, арк. 21.

Напад гітлерівської Німеччини на СРСР тимчасово перервав соціалістичне будівництво. 8 липня 1941 року Мельниця-Подільська була окупована фашистськими військами[1]. Майже три роки лютували в селі гітлерівські кати та їхні поплічники — українські буржуазні націоналісти. Вони закатували 500 жителів і серед них 40 дітей та підлітків віком від 2 до 15 років, насильно вивезли до Німеччини понад 150 юнаків і дівчат. Окупанти забрали в населення 1200 голів великої рогатої худоби і свиней, багато зерна, фуражу; відступаючи, вони спалили центр села, повирубували садки[2]. В лютому 1944 року до села вступив партизанський загін під командуванням С. А. Олексенка, що діяв на Хмельниччині. Серед партизанів був і місцевий житель, колишній учень Мельницької середньої школи В. П. Кропивко, який не раз відзначався в боях з окупантами. Але партизанам не вдалося вдержати село. Через кілька днів вони відступили. Протягом трьох тижнів, аж до підходу частин Червоної Армії, місцева жителька А. М. Голик, незважаючи на смертельну небезпеку, переховувала від фашистів пораненого партизана[3].

Пам'ятник В. І. Леніну в смт Мельниці-Подільській. 1972 р.

Наприкінці березня 1944 року радянські частини наблизилися до Мельниці-Подільської. 1 квітня передові підрозділи 203-го полку 70-ї гвардійської стрілецької дивізії (командир генерал-майор І. А. Гусєв) зав'язали бої на підступах до села, а 6 квітня остаточно визволили його від фашистських загарбників. Наступного дня на південний захід від Мельниці-Подільської радянські війська відрізали від основних сил велике угруповання ворога. Німецька піхота й танки будь-що намагалися прорватися з оточення, але раз у раз потрапляли під нищівний вогонь радянської артилерії. В ході боїв було підпалено й підбито 19 танків ворога, 3 бронемашини та понад 200 автомашин з піхотою[4]. За визволення Мельниці-Подільської віддали своє життя 290 солдатів, сержантів і офіцерів Червоної Армії — представників багатьох національностей нашої країни. В братській могилі поховані Герой Радянського Союзу Я. Г. Митяшкін, якого відзначено цим високим званням за форсування Дніпра, І. П. Гаврилов, І. Ф. Фабрін, Л. Д. Багдасарян, С. Х. Зиналієв та інші.

Звільнившись від фашистського рабства, 765 жителів села влилися до лав Червоної Армії і билися з ворогом на різних фронтах Великої Вітчизняної війни. За героїзм і мужність 505 чоловік удостоєно урядових нагород, 141 місцевий житель загинув. Брати Олексій і Юрій Рогожинські полягли смертю героїв під час форсування річки Одеру; О. П. Николюк загинув при визволенні Литви. Піонери Круопяйської середньої школи Литовської РСР розшукали рідних О. П. Николюка і в своїх листах до них пишуть про те, якою шаною оточено ім'я воїна, як доглядають його могилу.

Під керівництвом райкому КП(б)У і райвиконкому трудящі Мельниці-Подільської з величезною енергією взялися за відбудову господарства. Вже 1945 року відновив роботу колгосп ім. Тимошенка. В листопаді 1948 року створено сільськогосподарську артіль ім. XVI з'їзду КП(б)У. В 1950 році ці колгоспи об'єдналися в одне господарство, до якого наступного року приєдналися артілі ім. Жданова (с. Зелена) й «30 років ВЛКСМ» (с. Худиківці)[5]. Радянська держава передала кол-

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 24, арк. 95.
[2] Газ. «Радянське село», 7 листопада 1945 р.
[3] Радянська Тернопільщина, стор. 141.
[4] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 20, арк. 25, 26; спр. 24, арк. 95.
[5] Там же, ф. Р-1833, оп. 2, спр. 300, арк. 23, 63; спр. 2151, арк. 59; газ. «Радянське село», 18 квітня 1951 р.

госпові в довічне користування 2866 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2241 га орної землі, допомогла худобою, сортовим насінням. Поля артілі обробляли трактори, збирали врожай комбайни Івано-Пустенської МТС.

Завдяки допомозі держави і наполегливій праці колгоспників господарство поступово міцніло. Протягом 1953—1955 pp. поголів'я великої рогатої худоби зросло в 1,6 раза, зокрема корів — у 3,5 раза, надої молока збільшилися вчетверо. В 1955 році артіль, що дістала назву «Прогрес», посіла перше місце в області за розвитком тваринництва. Їй було вручено перехідний Червоний прапор обкому КП України та облвиконкому. Того ж і наступного року колгосп «Прогрес», що збирав високі, як на той час, урожаї зернових — по 16—17 цнт з га, був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. За успіхи в розвитку громадського господарства його нагороджено дипломом першого ступеня та премійовано вітродвигуном, вантажною і легковою автомашинами. Другою вантажною автомашиною преміювало колгосп Міністерство сільського господарства СРСР. Велику групу членів артілі удостоєно золотих і срібних медалей виставки[1]. Партія і уряд високо оцінили самовіддану працю колгоспників. 1951 року орденом Леніна нагороджено завідуючого тваринницькою фермою П. М. Підгірняка, доярку Ю. І. Мельник, колгоспника В. І. Магаса, а в 1958 році — голову артілі М. Г. Барабаша.

Рік у рік зростає і розвивається господарство колгоспу. Тільки за восьму п'ятирічку врожайність зернових збільшилася з 18.6 до 25,7 цнт, цукрових буряків — з 254 до 421,5 цнт з га. Дальших успіхів досягнуто в галузі тваринництва. Якщо 1965 року на сто га угідь припадало 57 голів великої рогатої худоби і 40 свиней, то на кінець 1970 року — відповідно 71,1 і 63.

Натхнені історичними рішеннями XXIV з'їзду КПРС, трудівники колгоспу з величезним завзяттям працюють над виконанням завдань дев'ятої п'ятирічки. Включившись у всенародний рух за гідну зустріч 50-річного ювілею Радянського Союзу, вони добилися нових виробничих успіхів. У 1972 році було зібрано зернових по 34 цнт з га, в т. ч. озимої пшениці — 42,1 цнт, цукрових буряків — по 510 центнерів. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, виконання планів виробництва й продажу державі продуктів землеробства і тваринництва, 18 передовиків відзначено урядовими нагородами. Ордена Жовтневої Революції удостоєно члена КПРС Є. М. Дем'яна, чотирьох чоловік — ордена Трудового Червоного Прапора, серед них — дочку колишнього бідняка, доярку комуністку М. С. Кушнір. Її батько С. А. Кушнір за панування буржуазно-поміщицької Польщі не мав навіть власної хати і не міг зі своїх 2 моргів прогодувати багатодітну сім'ю. Радянська влада допомогла йому виростити й вивчити 12 дітей. 9 з них трудяться в колгоспі доярками, свинарками, механізаторами, шоферами тощо; 6 вступили до лав Ленінської партії. Всі вони сумлінно працюють і добре живуть: мають добротні будинки, красиві сучасні меблі, телевізори, майже в усіх є мотоцикли, велосипеди тощо.

Провідна роль у піднесенні господарства, поліпшенні добробуту трудящих належить партійній організації колгоспу. У 1972 році вона об'єднувала 72 членів і кандидатів у члени КПРС, з них 65 працювали безпосередньо на виробництві. Надійним помічником парторганізації є комсомольська організація, яка налічує 82 члени ВЛКСМ. Комуністи й комсомольці виступають ініціаторами всіх прогресивних починань, стоять на чолі змагання за вирощення високих урожаїв зернових і технічних культур, дальше підвищення продуктивності громадського тваринництва.

В колгоспі провадиться велике капітальне будівництво. Тільки за восьму п'ятирічку споруджено потужний млин, допоміжне підприємство, що виробляє оліфу, фарби, лак, переобладнано і механізовано тваринницькі ферми тощо. Велику допомогу колгоспові подає держава. Так, тільки за два роки дев'ятої п'ятирічки він одержав 650 тис. крб. державних кредитів. На ці кошти збудовано великий корівник, до ферм прокладено доріжки з твердим покриттям, зведено колгоспний адмі-

---

[1] Газ. «Радянське село», 31 липня 1955 р., 15 січня, 12 липня 1956 р., 14 березня 1957 р.

ністративний будинок тощо. Понад 200 тис. крб. витрачено на спорудження типового приміщення для середньої школи.

У післявоєнні роки в Мельниці-Подільській, яку в 1960 році віднесено до категорії селищ міського типу, виросло кілька підприємств місцевої промисловості: оліфоварний завод, фабрика господарсько-побутових виробів, промисловий і харчовий комбінати, комбінат побутового обслуговування з шевською, кравецькою, художньою майстернями та ін. Найбільшим підприємством селища є фабрика господарсько-побутових виробів, що випускає столярні інструменти та побутові вироби з пластмаси — карнизи, пластмасові труби, сувеніри. Продукція фабрики йде в усі кінці країни — на Далекий Схід, в Сибір, Середню Азію, в Закавказзя.

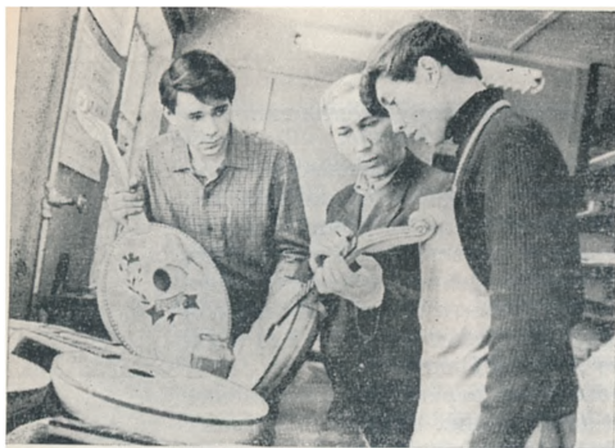
В 1966 році до Мельниці-Подільської з м. Монастириськ переведено Українську дослідну станцію тютюну й махорки, яка є одним з найстаріших науково-дослідних закладів України. В 1970 році їй минуло 80 років (заснована в січні 1890 року в м. Лохвиці на Полтавщині). Селекціонери вивели близько 20 сортів махорки, 12 сортів і гібридів тютюну. Державне випробування проходить сорт тютюну Подільський 23. Наукові працівники подають практичну допомогу колгоспам України у збільшенні врожайності тютюну.

За часів Радянської влади значні зміни сталися в соціальному й національному складі населення Мельниці-Подільської. На кінець 1972 року в промисловості було зайнято 920 робітників, інженерно-технічних працівників і службовців. Поряд з українцями в селищі проживає чимало росіян, поляків. Є тут і білоруси, вірмени, азербайджанці, осетини, татари. Всі вони живуть і працюють єдиною дружною сім'єю. Докорінні зміни сталися в житті та побуті трудящих Мельниці-Подільської. Незмірно підвищився їхній добробут. Про це свідчить, зокрема, широкий розмах індивідуального житлового будівництва. Протягом 1955—1970 рр. тут споруджено 297 будинків під бляхою, черепицею, шифером; кожний — на кілька кімнат. У 1972 році в особистому користуванні робітників, колгоспників та службовців було 26 легкових автомашин, 158 мотоциклів. У 1972 році в 20 торговельних підприємствах селища, серед яких є 14 спеціалізованих магазинів, жителі придбали товарів на 2,6 млн. карбованців.

Мельниця-Подільська зв'язана автобусним сполученням з багатьма населеними пунктами не тільки району, а й області, республіки. У Тернопіль, Кам'янець-Подільський, Чернівці, Заліщики, Борщів можна дістатися також рейсовими пасажирськими літаками.

Добре налагоджено медичне обслуговування населення. У селищі працюють лікарня з шістьма відділеннями на 100 ліжок, поліклініка, два медичні пункти, санітарно-епідеміологічна станція, станція невідкладної медичної допомоги, аптека. Серед 77 чоловік медичного персоналу — 18 лікарів. Великим піклуванням оточені діти. Для малят створено дитячий садок, ясла. Тільки в 1972 році селищна Рада асигнувала на їх утримання 56,5 тис. карбованців.

Літні люди добре пам'ятають тяжкі часи панування буржуазно-поміщицької Польщі, коли переслідувалися українська мова, культура, коли переважна більшість жителів не могла навчати своїх дітей. В радянський час освіта стала надбанням найширших мас трудящих. Усі діти шкільного віку, а їх у селищі понад 1600, навчаються в середній, восьмирічній і початковій школах з українською мовою викладання. Юнаки й дівчата, що працюють, здобувають освіту в школі робітничої молоді. Серед учительського колективу, який складається з 89 чоловік, є багато досвідчених педагогів. Вчительку української мови й літератури М. М. Васьків нагороджено орденом «Знак Пошани»; значком «Відмінник народної освіти» відзначено трьох учителів. У післявоєнні роки 730 юнаків і дівчат Мельниці-Подільської здобули середню освіту. Майже третина з них продовжувала навчання у вузах і технікумах. Три вихованці школи — Я. М. Стаднійчук, Ю. М. Стемпурський, О. П. Андрейків — стали докторами наук, п'ять чоловік — кандидатами наук. В селищі відкрито дитячу музичну школу, в якій навчається 160 дітей.

В майстерні музичних інструментів, смт Мельниця-Подільська. 1969 р.

Своє дозвілля жителі провадять у будинку культури. Тут працюють хоровий, драматичний, хореографічний, вокальний та інші гуртки. Гордістю жителів є самодіяльний оркестр старовинних народних інструментів, таких як сопілка, ліра, дуда (коза), трембіта, бугай, решето, луска, сурма, тулумбаси та ін. Оркестр відродив народні традиції, наповнивши їх новим змістом. У 1960 році йому присвоєно почесне звання самодіяльного народного оркестру. Талановитий колектив, що складається з 40 аматорів — людей різних професій, побував в усіх районах Тернопільщини, в Житомирській, Чернівецькій областях, не раз виступав по телебаченню. Його знімали на кіностудіях художніх і документальних фільмів. В лютому 1968 року громадськість Борщівського району та області урочисто відзначила 20-річчя оркестру. З цієї нагоди його керівникові В. О. Зуляку було присвоєно звання заслуженого працівника культури УРСР, групу ветеранів оркестру нагороджено Почесними грамотами Міністерства культури УРСР. У 1969 році в Мельниці-Подільській створено майстерню Українського музично-хорового товариства по виготовленню старовинних українських народних інструментів і українського народного вбрання.

До послуг жителів — кінотеатр, чотири масові й п'ять відомчих бібліотек. З середини 50-х років у селищі існує історико-краєзнавчий музей, де зібрано понад 2,5 тис. експонатів. Навколо музею, що працює на громадських засадах, об'єдналися місцеві любителі-краєзнавці, які підтримують зв'язки з музейними закладами Києва, Львова, Тернополя та інших міст. У центрі селища встановлено пам'ятники К. Марксу, В. І. Леніну, а також полеглим радянським воїнам-визволителям і односельцям, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Усім господарським і культурним будівництвом у Мельниці-Подільській керують 9 партійних організацій, які об'єднують 206 комуністів, і селищна Рада. Серед 70 її депутатів — 27 колгоспників, 25 робітників, 18 представників інтелігенції. З свого бюджету, який 1972 року дорівнював 138,8 тис. крб., на впорядкування селища і капітальний ремонт житлової площі Рада витратила 47,4 тис. карбованців.

Золотий ювілей Союзу РСР трудящі Мельниці-Подільської відзначили великими успіхами в галузі сільськогосподарського та промислового виробництва, у будівництві, впорядкуванні селища. Споруджено 2 багатоквартирні житлові будинки для працівників науково-дослідної станції та робітників фабрики господарсько-побутових виробів; прокладено дороги, водопровід, збудовано автобусну станцію.

Постійна допомога російського та інших братніх радянських народів, натхненна вільна праця дали можливість трудящим західноукраїнських земель, зокрема Мельниці-Подільської, в найкоротший строк здійснити великі соціалістичні перетворення в економіці, культурі й побуті. Ці перетворення запалюють мельничан на нові звершення в боротьбі за побудову комунізму.

О. І. ГОЛИК

На святі пісні і танцю в смт Мельниці-Подільській. 1955 р.

СКАЛА́-ПОДІ́ЛЬСЬКА

Скала-Подільська (до 1940 року — Скала-над-Збручем) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на правому березі річки Збруча, за 15 км від райцентру. Залізнична станція. Населення — 5600 чоловік.

Територія навколо Скали-Подільської була заселена здавна, про що свідчить виявлене на її околиці городище часів Київської Русі[1].

Скала відома з першої половини XIV ст. Поряд з Кам'янцем, Бакотою, Брацлавом вона була тоді одним з найбільших і найукріпленіших міст Поділля[2]. З південно-східного боку її захищала неприступна скеля, що височіла над Збручем, з інших — оточували рови й мури замку, спорудженого у 60—70-х роках того ж століття.

У 1434 році місто остаточно загарбала шляхетська Польща. За даними 1443 року, Скала належала до королівських міст, була центром повіту Кам'янець-Подільського староства. У 1494 році при Скалецькому замку існувало фільваркове господарство, в якому працювало феодально залежне населення навколишніх сіл. У першій чверті XVI ст. Скалі надано право на влаштування щорічних ярмарків і щотижневих базарів, і це сприяло розвитку міста. У 1570 році в ньому налічувалося вже 1166 мешканців. З 232 будинків 186 належало міщанам, 10 — торговцям, 25 — замковим слугам, решта — військовим, шляхтичам, церковнослужителям[3]. На користь замку міщани й торговці сплачували чинш. Міщани, які користувалися замковими землями (30 ланів), віддавали старості десятину від урожаю, худоби, бджільну десятину тощо.

Жорстоко експлуатуючи корінне населення загарбаних українських земель, польська феодальна держава, магнати й шляхта не дуже дбали про їх захист від ворогів. Розташована поблизу південно-східного кордону Речі Посполитої, Скала постійно зазнавала руйнівних нападів татаро-турецьких орд. У 1497 році турки й татари завдали місту такого спустошення, що король мусив звільнити міщан на 8 років від податків і на 4 роки від чиншу[4]. У першій чверті XVI ст. татари двічі пограбували і спалили місто, завдали руйнувань замку. У 1538 році королівський староста С. Лянцкоронський відбудував оборонні укріплення, залучивши до цього міщан, але наступного року татари знову зруйнували замок і місто. Жителі були настільки розорені, що староста не міг зібрати з них податок. Та, незважаючи на тяжке становище населення, він примушував його відбудовувати замкові укріплення, споруджувати два мости через Збруч, виготовляти вози для війська. Непосильна праця і великі побори спричинялися до постійних конфліктів між міщанами і Лянцкоронським. У 1545 році справа дійшла навіть до королівського суду. На становищі жителів тяжко відбивалися міжусобиці місцевих феодалів. Так, у 1592 році розгорілася боротьба за Скалецьке староство між Гербуртом й Лянцкоронським, від чого найбільше терпіли мешканці міста, бо кожен з ворогуючих магнатів змушував давати йому продовольство, обкладав непосильними податками.

Тяжким для Скали був 1615 рік. Напавши на місто, турки спалили більшість будинків, зруйнували замок. Яничари живцем закопували в землю людей, виколювали очі, четвертували. Багатьох жінок і дітей забрали в полон. Скориставшись беззахисністю міста, у 1620 році на нього напав молдавський господар Олександр. Та, незважаючи на постійні напади ворогів і руйнування, Скала кожного разу відроджувалася. В XVII ст. вона була не тільки містом-фортецею, але й одним

[1] О. Ратич. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР, стор. 81.

[2] Памятники старины в Подолии. Каменец-Подольский, 1901, стор. 86; П. Н. Батюшков. Подолия. Историческое описание. СПб., 1891, стор. 2, 36.

[3] Źródła dziejowe, t. 19. Warszawa, 1889, стор. 62.

[4] Słownik geograficzny, t. 10, стор. 643.

з торговельно-ремісничих центрів Поділля. У місті працювали ковалі, гончарі мечники, ювеліри, кушніри, кравці та інші ремісники, більшість яких була об'єднана в цехи. Однак внаслідок дискримінаційної політики польсько-шляхетського уряду українські ремісники не мали доступу до привілейованих цехів — ювелірів, мечників та деяких інших. Українське населення фактично було усунуте також від участі в органах місцевого самоврядування, зазнавало релігійних утисків.

Економічне й національне гноблення викликало протест народних мас, який не раз переростав у відкриті виступи проти польських загарбників. Жителі Скали були активними учасниками селянсько-козацького повстання під проводом Северина Наливайка, визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. проти польсько-шляхетських гнобителів. У серпні 1648 року українське населення Скали допомогло козацьким загонам на чолі з Максимом Кривоносом захопити замок, багато місцевих жителів тоді ж приєдналося до повстанців.

На початку 70-х років над краєм нависла загроза турецького поневолення. Влітку 1672 року війська султана Магомета IV, розгромивши польську армію, захопили багато фортець, у т. ч. й Скалу. Турки й татари пограбували місто, забрали в полон і продали в рабство чимало жителів, а на решту наклали величезний податок у 6387 злотих[1]. Під владою Туреччини Скала з невеликими перервами перебувала до 1699 року. За цей час зовсім занепали ремесло, торгівля.

Повернувши собі Поділля, польські феодали ще більше посилили соціальний і національний гніт. У першій половині XVIII ст. панщина досягла 135—156 днів на рік. Це тяжко позначилося на становищі жителів Скали, які здебільшого займалися сільським господарством. З метою покатоличення українського населення 1719 року в Скалі споруджено римсько-католицький костьол. У 60-х роках на місці зруйнованого турками замку староста Скали Тарло почав зводити палац. Гроші на його будівництво здиралися з населення міста і навколишніх сіл. 1765 року воно мусило сплатити понад 45,4 тис. злотих[2]. Обтяжена непосильними податками, розорена нескінченними війнами, більшість мешканців міста ледве животіла. Голод міцно оселився в хатах бідноти. Виснажених людей косили пошесні хвороби. В 1770 році мало не половина жителів Скали вимерла від епідемії чуми.

Не краще жилося населенню Скали й під владою Австрії (з 1772 року). За даними 1787 року, до Скали, яку два роки тому переведено до розряду містечок, було приписано 1898 моргів землі. З цієї кількості земельних угідь, що належали місцевим феодалам, у користуванні селян перебувало 983 морги орної землі, 155 — лук, городів та пасовиськ[3]. На той час у Скалі було два панські маєтки: Корсаковської, яка мала 114 дворів, і Вілінського (21 двір). Селяни першої користувалися польовою землею і городами, другого — лише городами. Парокінним господарствам Корсаковська виділила по 35 моргів землі, за що вони мусили відробляти протягом 29 весняних і літніх тижнів по три дні панщини на тиждень, решту 23 тижні — по два дні, а всього 133 дні. Ті, що володіли одним конем, користувалися наділами в 14 моргів, відробляли навесні і влітку по три дні панщини, восени і взимку по одному дню на тиждень, всього 81 день. Піші з наділами у 8 моргів відробляли один-два дні панщини на тиждень. Крім того, всі категорії селян давали поміщиці данину натурою. Халупники, в користуванні яких були лише городи, відробляли 12 днів панщини на рік. 13 селян Вілінського відробляли по 12 днів панщини на рік, решта платила чинш. У Скалі мешкали 17 ремісників-чиншовиків, які виконували певні роботи на користь поміщицького двору, давали йому данину натурою. 1789 року громада Скали сплатила 567 золотих ринських чиншу, тоді як весь прибуток від землі становив 1712 золотих ринських[4].

---

[1] Słownik geograficzny, t. 10, стор. 643.

[2] J. Bauer. Z przeszłości osiedli województwa Tarnopolskiego, cz. 1. Tarnopol, 1935, стор. 47, 48.

[3] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 19, оп. 10, спр. 232, арк. 31—35.

[4] Там же, ф. 146, оп. 18, спр. 1378, арк. 1, 8, 16.

Економічне становище селянських господарств Скали дещо поліпшилося, коли з 1810 по 1815 рік вона в складі Тернопільського краю входила до Росії. Російський уряд зменшив податки та деякі повинності. Починаючи з 1812 року, селянин, який мав пару коней або одного коня, відробляв на феодала 81 день панщини на рік, а безкінний — 52 дні. Селянам дозволялося вирощувати тютюн для власних потреб, чого не було раніше[1]. Однак, коли Тернопільщина знов потрапила під владу Габсбургів, феодали збільшили і панщину і натуральні побори.

Внаслідок реформи 1848 року феодальні повинності було скасовано за викуп, дві третини якого сплачували селяни, а третину — держава. Річна вартість усіх панщинних повинностей жителів Скали визначена в 931 флорин 29 крейцерів[2]. Селяни одержали у власність землю, якою користувалися до реформи, але були позбавлені права на користування панськими луками, пасовиськами, лісом, що поставило їх в дуже скрутне становище. Неврожай 1849 року ще більше підірвав хліборобські господарства. Щоб не загинути з голоду, селяни мусили закладати свою землю, за харчі працювати в маєтку, який належав графам Голуховським. У 80-х роках XIX ст. власник маєтку мав 3138 моргів землі, а 5,2 тис. мешканців Скали — всього 2162 морги. Землі у населення було мало, а податків доводилося платити багато. У 1896 році жителі містечка сплатили 7110 золотих ринських державних податків і 902 золотих ринських на потреби гміни[3].

Аграрна реформа 1848 року, хоч і зберегла велике поміщицьке землеволодіння, та все ж давала певний простір для розвитку капіталістичних відносин. За даними 1886 року, в Скалі працювали броварня, гуральня, паровий та водяний млини, дві олійниці. Ремісники займалися виготовленням полотна, грубошерстого сукна, возів, саней, плугів. Значних розмірів набула торгівля худобою, яку сюди приганяли з Росії[4].

Наприкінці XIX — на початку XX ст. великої гостроти набрав соціальний конфлікт між селянами й великими землевласниками, що був результатом обезземелення основної маси населення, жорстокої експлуатації наймитів у поміщицьких економіях. 1900 року по Борщівському повіту прокотилася хвиля страйків сільськогосподарських робітників, в яких взяли участь селяни 15 сіл і містечка. Страйкарі вимагали у поміщиків підвищення оплати праці, поліпшення побутових умов[5]. Навесні і влітку 1902 року страйковий рух охопив десятки повітів і, зокрема, Борщівський. Селяни не допускали до роботи в поміщицьких маєтках штрейкбрехерів, вступали у боротьбу з жандармами[6]. Селянські виступи місцеві власті придушили з допомогою військової сили.

Трудящі жили в злиднях, наслідком яких були тяжкі хвороби. В Скалі діяла невелика приватна лікарня, практикували три приватні лікарі, лікування у яких коштувало дорого.

Місцева біднота не мала можливості вчити своїх дітей. У 1886 році в чотирикласній школі навчалося всього 140 хлопчиків і дівчаток.

На початку першої світової війни Скалу зайняли російські війська, які з невеликими перервами перебували тут до середини липня 1917 року. Населення містечка прихильно ставилося до російських солдат. Солдати-більшовики проводили революційну роботу серед трудящих. Ця робота значно активізувалася після перемоги в Росії Лютневої буржуазно-демократичної революції.

Під впливом ідей Великого Жовтня революційний рух трудящих Скали, як і народних мас західноукраїнських земель, знову загарбаних австро-німець-

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 181, оп. 1, спр. 1483, арк. 33.
[2] Там же, ф. 488, оп. 1, спр. 1035 (не пронумерована).
[3] Там же, ф. 146, оп. 4, спр. 3062, арк. 83.
[4] Słownik geograficzny, t. 10, стор. 642, 643.
[5] Торжество історичної справедливості, стор. 267.
[6] І. І. Компанієць. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст., стор. 124, 128.

кими військами, набирає характеру боротьби за возз'єднання з УРСР. Цей рух намагалися жорстоко придушити правлячі кола Австро-Угорщини, буржуазно-націоналістичний уряд ЗУНР, буржуазно-поміщицька Польща.

Влітку 1920 року Червона Армія прийшла на допомогу трудящим Західної України. 3 серпня 1920 року 41-а дивізія 14-ї армії визволила Скалу від польських окупантів. Селяни і робітники з величезною радістю зустріли червоних бійців. Того ж дня створено революційний комітет, до складу якого увійшли місцеві бідняки І. І. Чорпіта (голова), Л. Л. Ганевич, М. В. Олійник та інші. Уродженець Скали М. Л. Баран (1880—1937) став заступником голови Галревкому. Органам Радянської влади доводилося працювати в дуже складних умовах. Іноземні окупанти, українські буржуазні націоналісти нескінченними грабежами й поборами довели економіку краю до цілковитого занепаду. До цього додалися воєнні руйнування. В Скалі не працювали броварня, гуральня, млин, олійниці; селянські поля заросли бур'яном. Частина житлового фонду була зруйнована, не діяла школа. Виконуючи розпорядження Галревкому, Скалецький ревком організував збирання врожаю з панських земель, склав списки малоземельних і безземельних селян для розподілу між ними поміщицької та церковної землі. Особливу увагу ревком приділив поліпшенню матеріального становища трудящих, постачанню населенню продовольства. Було взято на облік усі товари в магазинах, встановлено сталі ціни, налагоджено роботу хлібопекарні, відкрито їдальню для бідноти, дітей-сиріт та інвалідів. Ремонтувалося приміщення школи[1].

Недовго проіснувала Радянська влада в Скалі. У вересні 1920 року містечко знов окупували війська буржуазно-поміщицької Польщі. Буржуазний уряд, провадячи колоніальну політику, перетворив загарбані західноукраїнські землі на сировинний придаток Польщі. Більшість населення містечка займалася сільським господарством. За переписом 1921 року жителям Скали, яких налічувалося 4 тис. чоловік, належало всього 1416 моргів землі[2]. Майже половина селян взагалі не мала польової землі і заробляла на хліб працею в поміщицькому маєтку. Небагатьом вдавалося влаштуватися на роботу в невеличких напівкустарних підприємствах — цегельні, спиртозаводі, а також млині. Робочий день на підприємствах тривав 12—14 годин.

Украй незадовільно стояла справа з охороною здоров'я трудящих, освітою. 1934 року в Скалі, де проживало тоді 5144 чоловіка, працювало лише 3 приватні лікарі. Семирічна школа, де викладання велося польською мовою, фактично була недоступна для дітей української бідноти. Кожний другий житель не вмів ні читати, ні писати.

Боротьбу трудящих Скали проти окупаційного режиму очолював місцевий осередок КПЗУ, створений 1926 року. На кінець червня 1931 року до його складу входило 16 чоловік. Він підтримував тісні зв'язки з комуністами Чорткова і Тернополя[3]. З 1923 року в містечку існував осередок КСМЗУ, в якому в 1931 році налічувалося 11 чоловік передової молоді[4]. Комуністи і комсомольці працювали в умовах жорстокого терору і переслідувань. Масові арешти відбулися в містечку в березні та листопаді 1931 року. До в'язниці було кинуто 10 членів КПЗУ, чимало робітників, селян. Протягом того року поліція десять разів робила обшуки на квартирах місцевих жителів, яких підозрівали в приналежності до КПЗУ або КСМЗУ. Та, незважаючи на арешти, комуністичний осередок не припиняв революційної діяльності. 1 травня 1932 року він організував першотравневий мітинг трудящих містечка. На найвищій вежі старої фортеці було вивішено червоний прапор. Між учасниками мітингу і поліцією сталася сутичка. У грудні того ж року застрай-

---

[1] Б. Й. Тищик. Галицька Соціалістична Радянська Республіка, стор. 83, 140, 141.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 108, арк. 43, 70.
[3] Там же, спр. 1528, арк. 6, 7.
[4] Там же, ф. 283, оп. 1, спр. 149, арк. 6.

кували робітники пекарні, які вимагали підвищення заробітної плати і поліпшення умов праці. 21 січня 1934 року Скалецький осередок КПЗУ провів мітинг, присвячений пам'яті В. І. Леніна, К. Лібкнехта і Р. Люксембург. Виступаючи на ньому, комуністи закликали селян боротися зі спробами імперіалістів розв'язати війну проти Союзу Радянських Соціалістичних Республік. У 1936 році в Скалі, як і всюди в Тернопільському воєводстві, члени КПЗУ збирали кошти у фонд допомоги республіканській Іспанії[1].

Прагнучи скинути гніт буржуазної Польщі, трудящі з надією дивилися на схід, на той берег Збруча, де квітло радянське життя. І нарешті прийшов щасливий час визволення. Рано-вранці 17 вересня 1939 року трудящі Скали вийшли на вулиці, щоб зустріти своїх визволителів — бійців Червоної Армії. З цього дня почався новий період в житті населення містечка — період докорінних соціалістичних перетворень. Уже 18 вересня в Скалі було створено селянський комітет і народну міліцію. Розгорнулася підготовка до виборів депутатів у Народні Збори Західної України. Обранці трудящих Скали разом з усіма депутатами Народних Зборів проголосували за встановлення Радянської влади, за возз'єднання Західної України з Радянською Україною в складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Селянський комітет націоналізував цегельню, млин, конфіскував поміщицьку землю. Для розподілу її між безземельними і малоземельними селянами створено спеціальну комісію. Наприкінці 1939 — на початку 1940 року найбідніші селяни Скали безкоштовно одержали 366 га поміщицької землі. В січні 1940 року Скала, яку було віднесено до розряду селищ міського типу і перейменовано на Скалу-Подільську, стала центром однойменного району (проіснував до 1959 року). Дальшу роботу по налагодженню господарства в селищі і районі очолили райком партії та райвиконком. Протягом першої половини 1940 року стали до ладу спиртозавод, цегельня, млин; видали першу продукцію шевська, кравецька, столярна майстерні. Селяни вільно господарювали на землі, наданій Радянською владою. Велику допомогу машинами, реманентом подавала їм МТС, заснована того ж року.

Партійні, радянські органи приділяли постійну увагу поліпшенню побутового, медичного й культурного обслуговування населення. З районного бюджету, який у 1940 році становив понад 1,7 млн. крб., на охорону здоров'я було асигновано 190,2 тис. крб., на народну освіту — 886,6 тис. крб.[2]. За рахунок цих, а також державних асигнувань у райцентрі, в колишньому панському будинку, обладнано поліклініку і лікарню. Почали працювати три семирічні школи з українською мовою навчання, що дало можливість дітям робітників і селян здобувати освіту рідною мовою. При школах організовано курси ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Відкрився районний будинок культури[3]. З допомогою Радянської держави, народів-братів трудящі Скали-Подільської виходили на широку дорогу вільного й щасливого життя. Віроломний напад фашистської Німеччини на СРСР тимчасово перервав соціалістичне будівництво.

14 липня 1941 року селище було окуповано гітлерівськими загарбниками. Фашисти, які встановили жорстокий режим терору, чинили страхітливі злочини над мирними людьми. За час окупації на околицях Скали-Подільської було розстріляно 2350 чоловік — жителів селища і навколишніх сіл. 223 юнаків і дівчат гітлерівці насильно вивезли у фашистське рабство[4]. Окупанти відбирали у населення худобу, продовольство, прирікаючи його на голодне вимирання. Близько 3 років чинили фашисти свою чорну справу в Скалі-Подільській. Відступаючи з селища, вони

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 1965, арк. 12; ф. 274, оп. 4, спр. 192, арк. 40; спр. 198, арк. 96; журн. «Архіви України», 1972, № 6, стор. 56—65.

[2] Місцеві бюджети Тернопільської області на 1940 рік. Тернопіль, 1940, стор. 4, 32, 34.

[3] Газ. «Вільне життя», 26 жовтня 1940 р.

[4] Тернопільський облдержархів, ф. Р-274, оп. 1, спр. 123, арк. 17—19; ф. Р-2004, оп. 1, спр. 24, арк. 95.

пограбували й зруйнували МТС, спиртозавод, цегельню, млин, культурно-освітні заклади, знищили майже чверть житлового фонду.

В другій половині березня 1944 року частини Червоної Армії з боями форсували Збруч. 24 березня о 14 годині 17-а гвардійська механізована бригада у взаємодії з 63-ю гвардійською танковою бригадою 4-ї танкової армії зломала опір ворога і оволоділа Скалою-Подільською. Було розгромлено кілька військових частин групи армій «Південь», захоплено понад 40 танків, 55 гармат і багато інших трофеїв[1]. Проте 29 березня ворог на короткий час знов оволодів селищем. 6 квітня частини 4-ї танкової армії остаточно вибили окупантів з Скали-Подільської. В цьому бою радянські війська знищили понад 4 тис. солдатів і офіцерів противника, захопили 5 транспортних літаків, 17 гармат, 7 танків та інші трофеї[2]. За визволення селища віддали життя росіяни М. С. Брюзгін, брати В. М. і Ф. М. Єгорови, українці Ф. І. Візнюк і І. Д. Барищук, вірменин А. М. Акопян, азербайджанець Алі-Ага Гаджієв, удмурт І. О. Главацьких, узбек К. Джураєв, татарин І. П. Кулієв — всього 259 солдатів і офіцерів. Жителі свято шанують пам'ять загиблих, дбайливо доглядають братську могилу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти ворога 140 жителів Скали-Подільської, 67 з них нагороджені орденами й медалями. В Скалі-Подільській проживає І. В. Китаєв — колишній учасник французького руху Опору, боєць партизанського загону, яким керував Герой Радянського Союзу В. В. Порик. Комуніст В. А. Гурченко воював проти ворога в складі партизанського з'єднання «Смерть фашизму», яке діяло з 1944 року і до кінця війни на території Польщі та Чехословаччини. Він нагороджений урядом ЧССР двома орденами «Партизанська зірка».

Відразу ж після визволення селища його мешканці під керівництвом райкому КП(б)У, райвиконкому, селищної Ради взялися за відродження зруйнованого окупантами господарства. Відбудовувалися житла, медичні, культурні та освітні заклади. У червні 1944 року почав працювати млин. Першого вересня відкрилася середня школа, в якій 18 учителів навчали 345 учнів. Відновили роботу лікарня, поліклініка, будинок культури, бібліотека.

Відродження господарства відбувалося в дуже складній обстановці. Пособники фашистів — українські буржуазні націоналісти, організувавши банди, нападали на радянських активістів, палили хати, грабували і залякували населення. Вони розгромили приміщення сільради в Старій Скалі, замордували голову сільради Є. І. Маюка. Від рук бандерівців загинули уповноважений ЦК КП(б)У О. Я. Сердюк, нарсуддя В. І. Татаренко, комуніст П. М. Вакуленко, радянські активісти Ф. С. Томашевський, В. Д. Перепічка та чимало інших. Під керівництвом комуністів радянські люди одностайно піднялися на боротьбу проти українських буржуазно-націоналістичних банд і знищили їх.

Радянська держава подавала допомогу трудящим у відбудові та дальшому розвитку господарства. Протягом 1945—1946 рр. завдяки державним кредитам, поставкам будівельних матеріалів, машин, устаткування в Скалі-Подільській було відбудовано та реконструйовано спиртовий і цегельний заводи, створено промисловий і харчовий комбінати, промартіль «Прогрес». Улітку 1947 року закладено фундамент заводу холодного асфальтобетону, а вже через рік нове підприємство дало першу продукцію. В 1949 році став до ладу овочеконсервний завод.

Одночасно йшла відбудова сільського господарства. 1945 року відновила роботу Скала-Подільська МТС. У 1949—1950 рр. МТС одержала 10 тракторів, 8 молотарок, 9 плугів, 13 сівалок, 6 культиваторів та інші машини, що надійшли з різних респуб-

---

[1] Д. Д. Лелюшенко. Москва—Сталинград—Берлин—Прага. М., 1970, стор. 222, 223.

[2] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 20, арк. 79; спр. 24, арк. 95; Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941—1945 рр.). Збірник документів і матеріалів. Львів, 1969, стор. 309, 310.

лік країни[1]. Зміцнення технічної бази створило сприятливі умови для переходу одноосібних селянських господарств на соціалістичний шлях розвитку. У 1948 році 175 родин колишніх бідняків об'єдналися в сільськогосподарську артіль «Шлях до комунізму». Через два роки створено плодоягідний радгосп «Скала-Подільський».

Завод холодного асфальтобетону, смт Скала-Подільська. 1972 р.

Радянська держава дбала про поліпшення матеріального становища жителів, розвиток освіти, культури. Тільки в 1946 році в Скала-Подільському районі сім'ям загиблих воїнів та військовослужбовців виплачено 313,6 тис. крб. пенсій і одноразової допомоги.

У роки післявоєнних п'ятирічок соціалістичні перетворення сталися в усьому економічному і культурному житті. В селищі успішно розвивається промисловість. Радянська держава подбала про оснащення підприємств новою технікою, зростання їх виробничих потужностей. Одним з найбільших підприємств Скали-Подільської є завод холодного асфальтобетону. Протягом восьмої п'ятирічки підприємство видало продукції на 7,3 млн. крб. Після реконструкції в 1971 році завод виробляє холодного асфальту і чорного щебеню в півтора раза більше, ніж раніше. Механізація виробничих процесів дала змогу колективу заводу у 1972 році збільшити випуск асфальту до 125 тис. тонн. Таких успіхів підприємство досягло завдяки допомозі держави, трудящих радянських республік устаткуванням, кадрами. Завод одержує машини з Москви, Талліна, Горького, Мінська, Караганди; екскаватори, тракторні самоскиди, електрообладнання надходять з країн соціалістичної співдружності — Угорщини, Польщі, Болгарії, НДР. На підприємстві трудяться робітники й спеціалісти 6 національностей: українці, росіяни, білоруси, вірмени, марійці, латиші. Виконуючи свій інтернаціональний обов'язок, колектив підприємства в 1967—1972 рр. посилав кількох своїх кращих спеціалістів до Афганістану і Непалу для технічної допомоги в пуску і експлуатації асфальтобетонних заводів.

Партійна і профспілкова організації керують в колективі соціалістичним змаганням, повсякденно дбають про зростання кваліфікації кадрів, їх виробниче навчання. За час роботи на підприємстві від коваля до начальника майстерень виріс І. Ф. Грицюк, від шофера до начальника цеху — І. М. Репетовський. Серед робітників — 209 ударників комуністичної праці. Трьом з них — О. А. Даниленку, О. І. Баб'яку, М. О. Тишку присвоєно почесне звання заслуженого шляховика УРСР, а П. Я. Борейку — заслуженого будівельника УРСР. За успіхи, досягнуті у виконанні завдань п'ятирічки, 1971 року орденом Жовтневої Революції нагороджено начальника цеху заводу С. І. Михайличенка. 12 серпня 1972 року робітники та інженерно-технічні працівники урочисто відзначили 25-річний ювілей свого підприємства. На околиці селища завершується спорудження потужного щебеневого заводу, перші його агрегати вже пущено в дію. На базі міжколгоспної будівельної організації в 1971 році створено заводоуправління облміжколгоспбуду, в кар'єрах якого видобувається будівельний камінь, пісок, гравій. Столярні цехи виготовляють вікна, двері, пиломатеріали. Цегельні заводи за рік випалюють 12 млн. штук цегли.

На велике підприємство перетворився консервний завод. За рік він виробляє понад 3,8 млн. умовних банок консервів. У 1972 році завод виконав план на 118 проц.,

[1] Газ. «Радянський селянин» (Скала-Подільська), 12 березня 1950 р.

Збирання яблук у радгоспі «Скала-Подільський». 1972 р.

випустивши на 2 млн. крб. надпланової продукції. В найвіддаленіші райони країни надходять його смачні компоти, салати, томати, маринади, натуральні соки, джеми. Після докорінної реконструкції високомеханізованим підприємством став харчокомбінат. Він має цехи безалкогольних напоїв, кондитерський, виноробний, фруктопереробний, маслоробню, млин, хлібопекарню. План восьмої п'ятирічки комбінат виконав на 107,6 процента.

У Скалі-Подільській розміщені відділення «Сільгосптехніки», а також база районного об'єднання «Сільгосптехніки». Протягом 1965—1970 рр. вона постачила колгоспам району більше ніж на 10 млн. крб. тракторів, автомашин та іншої сільськогосподарської техніки, а також запасних частин і мінеральних добрив.

З великим піднесенням працюють колективи підприємств у роки дев'ятої п'ятирічки. Ставши на трудову вахту на честь 55-ї річниці Великого Жовтня і 50-річчя утворення СРСР, вони випустили надпланової продукції на 1,5 млн. карбованців.

Чимале місце в економіці селища посідає плодоягідний радгосп, до якого 1958 року за рішенням загальних зборів членів колгоспу приєднано його землі. Тепер радгосп має 1001 га сільськогосподарських угідь. Під садами та ягідниками, пальметним садом зайнято близько 400 га. Великі прибутки дають тепличне плівкове господарство, новозбудований цех переробки фруктів, розсадник, звідки саджанці постачаються в усі райони області. Важливе місце в економіці радгоспу посідають рослинництво і тваринництво. Завдяки самовідданій праці робітничого колективу, широкому розгортанню соціалістичного змагання виробничий план восьмої п'ятирічки радгосп виконав на 206 проц. Готуючи гідну зустріч 50-річчю утворення СРСР, робітники виростили і зібрали чудовий урожай садових і зернових культур: фруктів — по 80 цнт, ягід — 42 цнт, зернових — 32 цнт з га. План продажу м'яса державі виконано на 200 проц., молока — на 118 проц. В радгоспі закладається двохсотгектарний пальметний сад з штучним зрошенням, для чого будується водоймище площею в 9 гектарів.

За роки Радянської влади величезні зміни сталися в житті мешканців Скали-Подільської. Це можна бачити на прикладі сімей колишніх безземельних бідняків В. С. Поліщука, М. К. Федини, Г. І. Кравчика. Вони живуть у нових добротних будинках. Їх діти здобули освіту: два сини В. С. Поліщука працюють інженерами, дочка і син М. К. Федини — студенти вищих навчальних закладів, їх брату І. М. Федині присвоєно звання кандидата медичних наук, обидві дочки Г. І. Кравчика вчителюють. І таких родин в селищі багато.

З кожним роком молодіє і красивішає Скала-Подільська. На вулицях зараз не побачиш старих, критих соломою хат. Замість них рівними рядами вишикувалися чепурні будинки на три-чотири кімнати, оточені садками. Лише з 1960 по 1972 рік на кошти держави та індивідуальних забудовників споруджено понад 12,8 тис. кв. метрів житлової площі; за один тільки 1972 рік зведено 31 будинок. У селищі добре налагоджено побутове обслуговування населення. Тут є понад 40 підприємств торгівлі та громадського харчування, побутовий комбінат. Працівники торгівлі постійно борються за поліпшення культури обслуговування населення. Широко застосовуються вільний доступ до товарів, продаж багатьох видів продуктів у розфасованому вигляді, відпуск товарів у кредит і т. д. За високу культуру обслуговування покупців краща працівниця прилавку Г. М. Корецька у 1971 році була удостоєна ордена Леніна. Орденом Леніна відзначено також колишнього начальника місцевого відділення зв'язку К. М. Пруса.

Турбаза в смт Скалі-Подільській. 1972 р.

Дедалі поліпшується медичне обслуговування трудящих. Лише за один 1972 рік держава асигнувала на охорону здоров'я населення Скали-Подільської 170,3 тис. крб. Тут працюють лікарня на сто ліжок, поліклініка, дитяча і жіноча консультації, пологовий будинок, санітарно-епідеміологічна станція, будинок для інвалідів війни і праці. Обслуговують хворих 12 лікарів та 42 медичні працівники з середньою спеціальною освітою. Для малят відкрито дитячі ясла і садок.

В Скалі-Подільській міститься республіканська туристська база, відкрита 1968 року. У великому двоповерховому корпусі, призначеному для одночасного проживання 250 чоловік, є все необхідне для відпочинку: зручні кімнати на два й чотири чоловіка, добре обладнані холи тощо. Щороку на базі відпочиває більше десяти тисяч туристів з усіх кінців країни. База, як і лікарня, розташована в мальовничому старовинному парку, який є одним з кращих на Україні.

За Радянської влади незмірно підвищився освітній і культурний рівень трудящих. Якщо за панування панської Польщі половина населення була неписьменною, то тепер 285 жителів мають вищу освіту, 2,8 тис.— середню і спеціальну середню. Випускник Скала-Подільської середньої школи Б. В. Байдюк став доктором технічних наук, 7 чоловік — кандидатами наук. У 1972 році в двох середніх і початковій школах навчалося 995 учнів, працювало 87 учителів. Є школа робітничої та сільської молоді. Відкрито філіал Борщівської музичної школи. Скала-Подільська дала батьківщині кількох діячів української культури. Тут народилися М. О. Левицький (1873—1927) — музичний діяч, диригент, засновник першої на Буковині української музичної школи ім. М. Лисенка в Чернівцях; український актор В. М. Юрчак (1876—1914).

Плідну роботу провадять будинок культури, дві бібліотеки — для дорослих і дітей. При будинку культури, що має зал на 500 місць, кімнати для гурткової роботи, працюють драматичний, хоровий, танцювальний та інші самодіяльні колективи, в яких бере участь 140 аматорів. Бібліотеки, книжковий фонд яких обчислюється у 33 тис. примірників, обслуговують 3,2 тис. читачів.

Глибокі соціалістичні перетворення, що сталися в Скалі-Подільській за роки Радянської влади,— результат повсякденного піклування Комуністичної партії про благо народу, активної діяльності партійних і радянських органів. На початок 1973 року в селищі було 14 парторганізацій, що об'єднували 234 членів і кандидатів у члени КПРС. Першими помічниками комуністів в організації соціалістичного змагання на честь 50-річчя утворення СРСР, за дострокове виконання плану третього, вирішального року п'ятирічки, є профспілкові та комсомольські організації. На початок 1973 року в селищі налічувалося 815 членів ВЛКСМ.

Велику роль у житті селища відіграє Рада депутатів трудящих. До її складу обрано 72 депутати — передові люди підприємств, радгоспу, організацій, установ. Серед них П. Я. Борейко — заслужений будівельник УРСР, М. М. Яблонська — краща робітниця відділення «Сільгосптехніки» та інші.

Не одна сотня років пролетіла над стародавньою Скалою-Подільською. Та справжня її історія почалася тоді, коли над усіма західноукраїнськими землями засяяла зоря Радянської влади. Це — історія розквіту, історія вільного щасливого життя в братній сім'ї радянських народів.

М. Й. ВИРОВИЙ, А. Ф. ТРИНЬКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД БОРЩІВСЬКОГО РАЙОНУ

БА́БИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах Нічлави, за 18 км від районного центру й залізничної станції Борщів на лінії Чортків — Іване-Пусте. Дворів — 391. Населення — 1239 чоловік. Сільраді підпорядковане село Худіївці.

У Бабинцях розміщена центральна садиба колгоспу ім. Галана, який користується 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі. Провідними галузями господарства є рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму, розвинуте городництво. За вирощування високих урожаїв кукурудзи ордена Леніна в 1958 році удостоєно кукурудзівника І. М. Мартинюка; орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено колгоспницю Г. П. Ситник, майстра-наладника В. П. Козара.

Тут є восьмирічна школа, в якій 12 учителів навчають 167 учнів, бібліотека, будинок культури із залом на 300 місць; відділення зв'язку, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, відкрито 2 магазини, кравецьку майстерню. Партійна організація, створена 1952 року, об'єднує 30 комуністів, комсомольська — 75 членів ВЛКСМ.

Бабинці відомі з 1785 року. Селяни Бабинців, обурені каторжними умовами праці у поміщика, в лютому 1900 року застрайкували. У липні — вересні 1920 року встановлена Радянська влада. Великих руйнувань село зазнало в роки фашистської окупації. Відступаючи, гітлерівці спалили багато будівель. За післявоєнний час воно відбудувалося. Тільки за 1962—1972 рр. побудовано 296 житлових будинків та споруджено понад 15 громадських приміщень. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистів билися 133 місцеві жителі, 75 з них загинуло. За відвагу й мужність, виявлені в боях, 64 мешканці села нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Колгосп утворено 1947 року.

В 1966 році в селі спорудили пам'ятник полеглим воїнам-односельцям та обеліск голові сільської Ради М. І. Шкварку, який загинув в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів.

Поблизу Худіївців виявлено залишки земляних укріплень (вал Траяна) перших ст. н. е. та давньоруського городища (XI—XII століть).

БУРДЯ́КІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру та за 10 км від залізничної станції Скала-Подільська. Дворів — 458. Населення — 1676 чоловік. Сільраді підпорядковані села Дубівка й Збриж.

У Бурдяківцях міститься центральна садиба колгоспу ім. Василя Котика. Це — велике багатогалузеве господарство з розвинутими рільництвом і тваринництвом, що використовує 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,2 тис. га орної землі. Буряківники господарства виростили 1972 року по 636 цнт цукрових буряків з га на площі 250 га. За успіхи в розвитку сільського господарства колишній бригадир рільничої бригади, нині голова сільської Ради депутатів трудящих В. Ф. Даньків нагороджений двома орденами Леніна. Ордена Леніна удостоєно голову колгоспу С. В. Котика, ланкову О. М. Мосьондз, орденом Трудового Червоного Прапора — доярку М. І. Мосьондз, комбайнера Л. М. Хомишина, колгоспницю П. І. Радчук. Працює щебеневий цех Скала-Подільського заводу холодного асфальтобетону.

У Бурдяківській восьмирічній школі 16 учителів навчають 282 учнів. Діють будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 2 магазини, їдальня, кравецька майстерня. Встановлено пам'ятник голові колгоспу В. І. Котику, який загинув в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів. На вшанування пам'яті загиблого його ім'ям названо місцевий колгосп. За післявоєнний час споруджено 382 нові житлові будинки та близько 20 громадських приміщень. В Бурдяківцях працюють 51 комуніст і 70 комсомольців. Партійну організацію створено 1949, комсомольську — 1946 року.

Село відоме з 1785 р. У 1911 році, відзначаючи 50-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка, жителі села за свої кошти спорудили пам'ятник поетові. У липні — вересні 1920 р. встановлена Радянська влада, діяв ревком. За окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею революційно-пропагандистську роботу серед трудящих провадив підпільний осередок КПЗУ і місцева організація «Сельроб-єдності».

У роки Великої Вітчизняної війни 213 місцевих жителів брали участь у боях проти фашистських окупантів. 68 з них загинуло на фронтах війни. За мужність і відвагу 145 жителів нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Полеглим воїнам споруджено пам'ятник.

У Бурдяківцях народився український радянський художник Л. І. Левицький.

Неподалік Бурдяківців та Збрижа виявлено залишки 2 поселень трипільської культури (III тисячоліття до н. е.). Розкопане курганне поховання ранньоскіфського часу (VII—VI ст. до нашої ери).

ВИ́ГОДА — село, центр сільської Ради, розташоване за 55 км від районного центру й за 25 км від залізничної станції Іване-Пусте. Дворів — 108. Населення — 351 чоловік. Сільраді підпорядковані села Білівці, Боришківці, Окопи, Трубчин.

У Вигоді розміщена центральна садиба багатогалузевого колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, за яким закріплено 2,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,3 тис. га орної землі. Працюють млин, дві пилорами. Є водопровід. У колгоспі ім. XXII з'їзду КПРС працює ланкова, двічі Герой Соціалістичної Праці Є. О. Долинюк, яка обиралася депутатом Верховної Ради СРСР 6-го скликання, депутатом Верховної Ради УРСР 4—8-го скликань, була делегатом

XXI—XXIV з'їздів КПРС. Її ланка 1972 року виростила близько 800 цнт цукрових буряків з га. За здобуті успіхи в ювілейному році колгоспові ім. XXII з'їзду КПРС вручено Ювілейний Почесний знак ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС. Орденом Леніна нагороджено Є. О. Долинюк (двічі), тракториста М. М. Гросуляка, Ф. О. Тустановського, А. С. Завальнюк, орденом Трудового Червоного Прапора — ланкову М. М. Боднарук, комбайнера І. П. Кочмана. В селі встановлено погруддя Є. О. Долинюк.

Двічі Герой Соціалістичної Праці Є. О. Долинюк, с. Боришківці. Фото 1958 р.

У Вигоді є початкова школа, будинок культури із залом на 480 місць, відкритий до 50-річчя Радянської влади, бібліотека, музей трудової слави (на громадських засадах), діють фельдшерсько-акушерський пункт, 2 магазини, дитячий садок, ясла. Колгоспна партійна організація (виникла в 1952 році) об'єднує 52 комуністів, комсомольська (з 1953) — 103 чоловіка.

Село відоме з 1785 р. У липні — вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком.

Під час Великої Вітчизняної війни 21 житель бився проти гітлерівських загарбників, 12 — загинуло. За мужність і відвагу, виявлені в боях, 20 нагороджено орденами і медалями Союзу РСР. Місцевий колгосп створено 1947 року.

Поблизу сіл Білівців та Боришківців виявлені залишки 2 поселень трипільської культури та поховання перших століть н. е., а поблизу Окопів — рештки городища часів Київської Русі.

ВІЛЬХОВЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Дністра, за 12 км від залізничної станції Іване-Пусте на лінії Іване-Пусте—Чортків і за 41 км від районного центру. Дворів — 588. Населення — 1846 чоловік.

Збирання кукурудзи в колгоспі ім. XXII з'їзду КПРС, с. Вигода. 1968 р.

Тут розташована центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна. В його користуванні 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1,5 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво й м'ясо-молочне тваринництво, з допоміжних галузей — городництво та виноградарство. В 1971 році колгосп одержав по 37 цнт зернових з га, в т. ч. по 44 цнт озимої пшениці та по 27 цнт ячменю з гектара. В роки дев'ятої п'ятирічки тракториста М. В. Соколика, ланкову Д. М. Куропатву нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, де 14 учителів навчають і виховують 228 учнів, будинок культури із залом на 250 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок і ясла, 2 магазини, відділення зв'язку, дві кравецькі майстерні. За 1962—1972 рр. споруджено 154 житлові будинки та близько 10 громадських приміщень, у т. ч. будинок механізатора, магазин.

Партійна організація, створена 1951 року, налічує 20 комуністів, комсомольська, що існує з 1946 року, 98 чоловік.

Перша згадка про Вільховець належить до 1517 року. В 1905—1907 рр. в селі відбулося кілька великих страйків сільськогосподарських робітників. У липні — вересні 1920 року тут встановлена Радянська влада.

210 жителів села були учасниками Великої Вітчизняної війни, 112 з них загинуло в боях проти гітлерівців, 98 за мужність, виявлену в боях, нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. В селі відкрито пам'ятник воїнам-визволителям.

Колективне господарство створене в березні 1946 року.

Поблизу Вільхівця виявлено поховання часів Київської Русі, де знайдено срібні прикраси.

ВО́ВКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від районного центру й залізничної станції Борщів, за 2 км від автошляху Мельниця-Подільська—Тернопіль. Дворів — 454. Населення — 1506 чоловік. Сільраді підпорядковані села Мушкатівка і Слобідка-Мушкатівська.

На території Вовківців розміщена центральна садиба колгоспу «Прапор Леніна», який користується 5,7 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 5,2 тис. га орної землі. Добре розвинуті рільництво й тваринництво. За післявоєнний час в колгоспі споруджено тваринницьке містечко, механічну майстерню. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 95 передовиків відзначені урядовими нагородами, в т. ч. орденом Леніна комбайнер колгоспу А. І. Вороний і ланкова М. К. Запоточна, орденом Трудового Червоного Прапора — колгоспник П. М. Кравчук, бригадир В. О. Щербанюк, ланкова І. І. Васильців, механізатор В. Т. Мацієвський.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 235 учнів і працюють 15 учителів, бібліотека, будинок культури із залом на 400 місць; фельдшерсько-акушерський пункт і аптека, дитячі ясла, 2 магазини. За післявоєнні роки жи-

телі села збудували 294 житлові будинки. Партійна організація (виникла 1949 року) об'єднує 18 комуністів, комсомольська — 123 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1785 р. У липні — вересні 1920 року у Вовківцях встановлена влада Рад. 1940 року організовано колективне господарство.

Під час Великої Вітчизняної війни проти гітлерівців бились 87 місцевих жителів, 36 з них загинули смертю хоробрих, 42 учасників за бойові подвиги нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. В селі споруджено пам'ятник загиблим радянським воїнам-визволителям.

На околицях сіл Вовківців і Мушкатівки розкопано поховання доби пізньої бронзи. Виявлено залишки 2 городищ і могильник часів Київської Русі. Розкопано 5 поховань.

ГЕРМАКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру. Залізнична станція на лінії Чортків — Іване-Пусте. Дворів — 701. Населення — 2196 чоловік.

За багатогалузевим господарством «Більшовик» закріплено 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1,5 тис. га орної землі. Головний напрям господарства — зерно-буряко-тваринницький з розвинутими городництвом і садівництвом. У 1971 році в колгоспі зібрано по 117 цнт овочів і по 200 цнт картоплі з кожного гектара. Господарство обслуговує ветеринарна дільниця. В селі розміщено бурякопункт Борщівського цукрозаводу, олійний цех Скала-Подільського харчокомбінату. За успіхи в розвитку господарства колгосп «Більшовик» 1957 року нагороджено дипломом Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві. Урядовими нагородами відзначені за трудові подвиги колгоспники: орденом Леніна — доярка Г. І. Бойчук і ланкова М. Ф. Слоньовська, орденом Трудового Червоного Прапора — доярка С. П. Мартинюк, завідуюча фермою Г. В. Боєчко, голова колгоспу М. Г. Моторний, механізатор Д. С. Чорнобай, головний агроном В. В. Сердюк.

Тут є середня школа, в якій 23 вчителі навчають 432 учнів, будинок культури із залом на 600 місць, відкритий до 50-річчя утворення СРСР, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, аптека, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, 3 магазини. Діють кравецька й шевська майстерні. За 1962—1972 рр. тут збудовано 238 житлових будинків.

У Гермаківці розташований дендропарк (понад 1700 порід дерев), закладений у 1956 році.

В селі працюють 20 комуністів і 147 комсомольців. Партійна організація існує з 1952 року, комсомольська — з 1945 року.

Гермаківка відома з 1785 р. У липні — вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада, діяв ревком.

185 жителів Гермаківки брали участь у боях проти фашистів під час Великої Вітчизняної війни, 95 з них загинули, 90 за мужність, виявлену в боях з ворогом, нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

В селі встановлено пам'ятники К. Марксу і В. І. Леніну, Т. Г. Шевченку, а також полеглим воїнам-односельцям.

ГЛИБО́ЧОК — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Драпани (притоки Нічлави), за 10 км від районного центру. До залізничної станції Озеряни-Пилатківці на лінії Чортків — Іване-Пусте — 8 км. Дворів — 630. Населення — 2143 чоловіка.

У Глибочку розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря», за яким закріплено 4,6 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 4,3 тис. га орної землі. З 1968 року спеціалізується на відгодівлі свиней. Вирощують також озиму пшеницю, цукрові буряки й тютюн. У 1972 році колгосп зібрав по 802 цнт цукрових буряків з га на площі посіву 610 га. Діє цегельний завод. За трудові успіхи у роки дев'ятої п'ятирічки відзначені урядовими нагородами колгоспники: орденом Леніна — ланкова Г. І. Кава, тютюнник колгоспу М. К. Старух; орденом Жовтневої Революції — бригадир колгоспу П. С. Юрків; орденом Трудового Червоного Прапора — голова колгоспу В. П. Олексійчук, головний бухгалтер І. Л. Гайдамаха, завідуючий фермою В. М. Стецишин і заступник голови колгоспу О. Ю. Шпіляк, ланкові С. І. Королюк, О. А. Пєтльована, механізатори В. М. Гринишин, В. М. Вирозуб.

У селі є восьмирічна школа, в якій 20 учителів навчають 335 учнів; будинок культури із залом на 700 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок і ясла. Відкрито 3 магазини, відділення зв'язку, комбінат побутового обслуговування з кравецькою та шевською майстернями. За післявоєнний час споруджено 530 житлових будинків.

Створена 1951 року, партійна організація налічує 28 членів КПРС. Комсомольська організація, що виникла 1950 року, має на обліку 73 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1785 року. У липні — вересні 1920 року в Глибочку встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком.

На фронтах Великої Вітчизняної війни бились проти фашистських загарбників 443 жителі села, 102 з них загинули, 103 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. На честь загиблих радянських воїнів-односельців встановлено пам'ятник. 1970 року відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

Колективне господарство створено в 1948 році.

На околиці села виявлено залишки поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.), поховання доби міді.

І́ВАНЕ-ПУ́СТЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру. Залізнична станція. Дворів — 623. Населення — 2128 чоловік. Сільраді підпорядковані села Залісся і Збручанське.

Тут розміщена центральна садиба колгоспу «Нове життя», який користується 2,9 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,5 тис. га орної землі. З 1962 року спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Розвинуті рільництво й городництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Леніна наго-

роджений тютюнник колгоспу М. Г. Синьків, орденом Трудового Червоного Прапора колгоспниці М. І. Кіцяк і Ф. М. Тимчук, голова колгоспу А. С. Матущак, заступник голови колгоспу В. К. Демидасюк, головний зоотехнік Т. М. Мельник, ланкові Г. А. Равлюк, Г. П. Цюник.

У селі — відділення «Сільгосптехніки», «Міжколгоспшляхбуд», заготконтора, хлібоприймальний та паливний пункти, інкубаторна птахівнича станція, ветеринарна дільниця. До 50-річчя утворення СРСР закінчено будівництво комбікормового заводу.

В Іване-Пустому є восьмирічна школа, в якій вчаться 324 учні і працюють 19 учителів, бібліотека, будинок культури із залом на 550 місць; є фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 4 магазини, в т. ч. книжковий і магазин одягу, відділення зв'язку. До послуг жителів кравецька й шевська майстерні, павільйон побутового обслуговування.

За післявоєнний час у селі побудовано 354 житлові будинки.

Партійна організація, створена 1948 року, має на обліку 88 членів КПРС, комсомольська, що виникла 1945 року, 162 чоловіка.

Село відоме з 1785 року. У 1902—1903 рр. через Іване-Пусте проходив один із шляхів транспортування ленінської газети «Искра» в Росію. У липні — вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада, діяв ревком.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 167 місцевих жителів, з них 82 загинули, 69 за мужність і відвагу, виявлені в боях проти фашистських окупантів, нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. Є пам'ятник воїнам-односельцям, споруджено пам'ятник Т. Г. Шевченку. Місцевий колгосп утворено в 1948 році.

Біля сіл Іване-Пустого й Залісся досліджено кургани та залишки 2 поселень ранньоскіфського часу (VII—VI ст. до н. е.), на одному з них виявлено 6 наземних жител, 4 господарські ями та зерна пшениці, ячменю, льону. Поблизу Залісся збереглися залишки валу Траяна та знайдено римські монети (II—III ст. до н. е.), а також скарб срібних прикрас (VII—VIII ст. н. е.). Виявлено рештки городища часів Київської Русі з потрійними валами й ровами. В селі збереглася пам'ятка архітектури — дерев'яна церква, споруджена 1775 року. З давніх часів тут розвинені ткацький промисел та вишивання.

ІВА́НКІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру й за 3 км від залізничної станції Скала-Подільська. Дворів — 756. Населення — 2570 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бережанка та Зоряне (до 1964 року — Трійця).

На території Іванкова міститься центральна садиба колгоспу «Маяк», що користується 2,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,4 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво й тваринництво, а також городництво. За високі показники в розвитку сільського господарства 13 колгоспників нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Ордена Леніна удостоєна ланкова колгоспу М. М. Срібняк, ордена Жовтневої Революції — голова колгоспу П. І. Тарташов, ордена Трудового Червоного Прапора — бригадир тракторної бригади М. М. Тимчик, доярка М. В. Селедцова, ланкова М. М. Гарасимів, помічник бригадира П. М. Перищук.

Тут ведеться інтенсивне будівництво. За роки семирічки та восьмої п'ятирічки споруджено 12 тваринницьких та інших господарських приміщень, будинок культури, приміщення школи та 184 індивідуальні житлові будинки.

У селі є восьмирічна школа, в якій 33 вчителі навчають 385 учнів, будинок культури із залом на 375 місць, бібліотека; діє фельдшерсько-акушерський пункт, 5 магазинів. Партійна організація (виникла 1954 року) об'єднує 42 комуністи, комсомольська (існує з 1950 року) — 149 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1785 року.

У липні — вересні 1920 року встановлена влада Рад. 155 жителів села були учасниками Великої Вітчизняної війни, 55 з них загинули в боях проти німецько-фашистських загарбників, 155 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

На шлях колективного господарювання селяни стали в 1948 році.

В Іванкові збереглися залишки поселення трипільської культури (II тисячоліття до н. е.), розкопано поховання часів Київської Русі (XII—XIII століть).

КОМУНА́РІВКА (до 1964 року — Дзвинячка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від районного центру. До залізничної станції Іване-Пусте — 15 км. Дворів — 333. Населення — 1128 чоловік. Сільраді підпорядковані села Дзвенигород, Дністрове (до 1964 року — Вовківці), Латківці, Урожайне (до 1964 року — Бабинці).

В Комунарівці розміщена центральна садиба колгоспу «Комунар». В господарстві — 3,7 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 3,5 тис. га орної землі. Головний напрям господарства — рільництво й тваринництво. Розвинуте городництво. З допоміжних підприємств є цегельний завод потужністю 2 млн. штук цегли на рік, пилорама.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва в роки дев'ятої п'ятирічки орденом Леніна нагороджена ланкова колгоспу М. І. Вівсяник, орденом Жовтневої Революції — голова колгоспу В. Д. Дідич, орденом Трудового Червоного Прапора — ланковий-тютюнник Д. Ю. Кравецький, тракторист О. М. Білоус, заступник голови колгоспу С. М. Березюк, бригадир П. М. Ренецький, доярки М. Ф. Григорик і О. О. Петришин.

Працює середня школа, в якій 21 учитель навчає 271 учня, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, відділення зв'язку, магазини продовольчих і промислових товарів. За 1962—1972 рр. споруджено 150 житлових будинків. До 50-річчя утворення СРСР прокладено водогін. У партійній організації (створена 1954 року) — 77 комуністів, у комсомольській (виникла 1949 року) — 162 комсомольці.

Село відоме з другої половини XVI ст. У липні — вересні 1920 р. встановлена влада Рад. В роки Великої Вітчизняної війни 79 жителів села брали участь у боях проти німецько-фашистських

загарбників, з них 61 чоловіка за бойові подвиги нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, 18 — загинули на фронтах.

1948 року утворено колективне господарство.

З народних промислів розвинуті вишивання та художнє ткацтво.

Біля села Дзвенигорода знайдено поховання перших століть н. е. Неподалік виявлено могильник та залишки давньоруського городища (XI—XIII ст.) з багатьма ювелірними прикрасами.

КРИ́ВЧЕ (давня назва — Оплакана) — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Циганки, за 15 км від районного центру та за 5 км від залізничної станції Гермаківка на лінії Чортків — Іване-Пусте. Дворів — 675. Населення — 2405 чоловік.

Місцевий колгосп «Жовтень» користується 2 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 1,9 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво й м'ясо-молочне тваринництво, з допоміжних галузей — городництво й садівництво. В господарстві 1972 року зібрано по 678 цнт цукрових буряків з га на площі 245 гектарів. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджений голова колгоспу Т. І. Туркевич, бригадир І. В. Миронюк, ланкова М. Р. Хома.

В селі є середня школа, в якій 27 учителів навчають 397 учнів, будинок культури із залом на 600 місць, бібліотека; амбулаторія, аптека, два дитячі садки, павільйон побутового обслуговування, відділення зв'язку, продовольчий і промтоварний магазини, їдальня.

В партійній організації (виникла 1955 року) на обліку 26 членів КПРС, у комсомольській (створена 1947 року) — 67 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1650 року. Побудований у важкодоступній місцевості замок не раз зазнавав нападів турецько-татарських орд. У 1672 році його поруйнували загони турецького султана Магомета IV.

У липні — вересні 1920 р. в селі встановлена влада Рад. У 1926—1930 рр., за часів панування буржуазно-поміщицької Польщі, у Кривчому існувала підпільна організація КПЗУ, що провадила революційну пропаганду серед населення.

Під час Великої Вітчизняної війни 127 жителів села боролися проти німецько-фашистських загарбників у лавах Червоної Армії, 35 з них загинули. За мужність і відвагу, виявлені в боях за Батьківщину, 93 чоловіка нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Колективне господарство селяни організували в 1944 році.

Кривче відоме т. зв. кришталевою печерою, довжина розвіданих ходів якої 18 кілометрів.

На території села збереглися залишки поселень трипільської культури (III тисячоліття до н. е.) та IX—VII ст. до н. е., також рештки давньоруського городища (XI—XIII ст. нашої ери).

КУ́ДРИНЦІ — село, центр сільської Ради, розкинулося на правому березі Збруча, за 40 км від районного центру й за 9 км від залізничної станції Іване-Пусте. Дворів—535. Населення — 1907 чоловік. Сільраді підпорядковані села Михайлівка й Панівці.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. XXIV з'їзду КПРС. Це велике багатогалузеве господарство з розвинутими рільництвом і тваринництвом м'ясо-молочного напряму, за яким закріплено 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 3 тис. га орної землі. Колгосп має ремонтну майстерню, кузню, гідроелектростанцію потужністю 480 квт, яка обслуговує ряд сіл Борщівського та Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. За високі показники в праці орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено колгоспницю Є. В. Суху й свинарку Є. І. Молдован, тракториста І. М. Коновальчука.

У Кудринцях — середня школа, в якій вчаться 442 учні і працюють 24 учителі, будинок культури із залом на 650 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла. До послуг жителів села — 3 магазини, відділення зв'язку. За післявоєнні роки тут зведено 438 житлових будинків.

Партійна організація, що створена 1951 року, має на обліку 74 комуністи, комсомольська, яка існує з 1949 року, налічує 80 комсомольців.

В історичних джерелах Кудринці згадуються з 1672 року.

У липні — вересні 1920 р. в селі встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком. У роки Великої Вітчизняної війни проти фашистів боролися 132 місцеві жителі, 80 з них за мужність і відвагу в боях нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, 66 — загинуло смертю хоробрих.

Колективне господарство засновано в 1947 році.

Неподалік села Кудринців знаходиться Траянів вал. Виявлені залишки поселення трипільської культури (IV—III тисячоліть до н. е.), а також давньоруський могильник (XI—XIII століть).

ЛА́НІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Нічлави, за 6 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Тересин на лінії Чортків — Іване-Пусте. Дворів — 675. Населення — 2016 чоловік. Сільраді підпорядковане село Тулин.

У Ланівцях міститься центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 4,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,9 тис. га орної землі. Тут вирощують пшеницю, цукрові буряки, тютюн, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має 55 га саду. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Жовтневої Революції нагороджений бригадир колгоспу М. В. Федчишин, орденом Трудового Червоного Прапора — ланкові Ю. Ф. Хархаль, О. Г. Срібна, комбайнер М. Й. Крисак, колгоспник Й. Ю. Кисіль. Звання Героя Соціалістичної Праці в 1972 році удостоєно ланкову — буряківницю М. П. Стрільчук, ланка якої виростила по 785 цнт цукрових буряків з гектара.

В селі є восьмирічна школа, в якій 17 учителів навчають 315 учнів, будинок культури із залом на 550 місць, бібліотека; фельдшерсько-

акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі садок і ясла, відділення зв'язку, продовольчий і промтоварний магазини, торговельний комбінат. Обслуговують жителів кравецька і шевська майстерні. Тут працюють 29 комуністів і 123 комсомольці.

Перша письмова згадка про село належить до 1570 року. У липні — вересні 1920 р. в Ланівцях встановлена влада Рад. У 1941—1945 рр. 298 місцевих жителів боролися проти фашистських окупантів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 80 з них загинули, 100 учасників війни нагороджені орденами й медалями СРСР.

Колгосп в селі організовано 1948 року.

В Ланівцях розвинуті вишивання та різьбярство.

На території села та поблизу нього збереглися залишки поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.), знайдено бронзовий меч XIII—IX ст. до н. е., виявлені рештки поселення черняхівської культури, городища, поселення та могильник часів Київської Русі.

ЛО́СЯЧ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Рудки, що бере тут свій початок і впадає в Нічлаву, за 14 км від районного центру й за 10 км від залізничної станції Скала-Подільська. Через село проходить автошлях Чортків — Кам'янець-Подільський. Дворів — 498. Населення — 1885 чоловік.

У колгоспі «Світанок» — 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1,6 тис. га орної землі. Основною зерновою культурою є озима пшениця, технічною — цукрові буряки. Вирощуються також картопля, тютюн, кукурудза. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. В Лосячі працював тютюнник В. І. Шпикалюк, якому в 1966 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. За трудові успіхи орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені голова колгоспу О. П. Кушнір, ланкова Г. М. Кондра, доярка Ф. М. Тхорик, бригадир колгоспу С. М. Візнюк, колгоспник М. П. Антонюк.

У селі є восьмирічна школа, в якій 273 учні і 17 учителів, бібліотека, будинок культури із залом на 600 місць, споруджений до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна; діють фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 3 магазини. До послуг населення — кравецька й шевська майстерні.

За 1962—1972 рр. трудівники Лосяча спорудили 280 індивідуальних житлових будинків і 87 господарських приміщень. Тут працюють 30 комуністів і 48 комсомольців. Партійна організація створена 1959, комсомольська — 1951 року.

Село відоме з 1785 року. В липні—вересні 1920 року в Лосячі встановлена влада Рад, діяв ревком.

На колективний шлях господарювання селяни Лосяча стали у 1940 році, колгосп відновив роботу у 1948 році.

В роки Великої Вітчизняної війни 65 місцевих жителів брали активну участь у боях проти фашистських загарбників, 33 з них удостоєні урядових нагород, 32 загинули в боях за Батьківщину. Воїнам-односельцям, що полягли під час війни, споруджено пам'ятник.

На околиці села виявлено давньоруське поховання.

НИ́ВРА — село, центр сільської Ради, розкинулось на правому березі Збруча, за 25 км від районного центру й за 5 км від залізничної станції Гермаківка. Дворів — 337. Населення — 1047 чоловік. Сільраді підпорядковане село Залуччя.

У Ниврі розміщена центральна садиба колгоспу «9 Травня», який користується 1,8 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,7 тис. га орної землі. Головний напрям господарства — рільництво й тваринництво, розвинуті городництво й садівництво. Тут працює міжколгоспна гідроелектростанція потужністю 400 кіловат. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено голову колгоспу В. К. Соломанюка й комбайнера В. Д. Гуменюка.

У селі є восьмирічна школа, де 18 учителів навчають 165 учнів, будинок культури, бібліотека; діє фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, ясла, продовольчий і промтоварний магазини, відділення зв'язку.

За післявоєнні роки тут споруджено 150 індивідуальних житлових будинків.

В селі працюють 23 комуністи й 30 комсомольців. Партійну організацію створено 1954 року, комсомольську — 1946.

Перша письмова згадка про село належить до 1500 року. Селяни Ниври 1873 року виступили проти австро-угорських властей, які для будівництва дороги насильно відбирали у них городи. 1893 року тут відбувся страйк наймитів, що вимагали збільшення заробітної плати. Обидва виступи були жорстоко придушені, а їх керівників кинуто до в'язниці. У квітні 1900 року селяни Ниври виступили проти поміщика.

У липні — вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком.

Колективне господарство селяни утворили 1940 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 146 місцевих жителів билися проти ворога на фронтах війни, 66 з них загинули, 80 учасників війни за бойові подвиги удостоїлись урядових нагород. Споруджено пам'ятник односельцям, що полягли в боях за Батьківщину та в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів.

Біля Ниври розкопано п'ять давньоруських поховань.

ОЗЕРЯ́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру. Залізнична станція на лінії Чортків — Іване-Пусте. Дворів — 835. Населення — 2494 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Констанція.

В Озерянах міститься центральна садиба багатогалузевого колгоспу ім. Леніна, що користується 3,7 тис. га угідь, в т. ч. 3,5 тис. га орної землі. Місцеве господарство обслуговує ветеринарна дільниця. Є меблевий комбінат, лісосклад Чортківського лісгоспзагу, хлібопекарня, м'ясоцех Борщівської райспоживспілки, бурякопункт Хоростківського цукрового заводу. Ланка Ю. П. Гиби в 1972 році виростила по 752 цнт цукрових

Нова вулиця в с. Озерянах. 1972 р.

буряків. В роки дев'ятої п'ятирічки ордена Трудового Червоного Прапора удостоєні головний агроном М. Г. Шевчук, бригадир О. П. Ременда.

В селі є середня школа, побудована до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, в якій 40 учителів навчають 593 учнів, будинок культури на 240 місць, бібліотека з фондом 14 тис. книжок, дільнична лікарня, пологовий будинок, аптека. Відкрито побутовий комбінат, 5 магазинів, поштове відділення. Тут працюють 54 комуністи, 244 комсомольці. Сільська партійна організація виникла у 1947 році, комсомольська — в 1945 році.

Перша письмова згадка про Озеряни належить до 1565 року. У липні—вересні 1920 року встановлена влада Рад, діяв ревком. 620 озерянців воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 88 загинуло, 163 удостоєно урядових нагород. Тим, хто поліг смертю мужніх в боротьбі з ворогом, споруджено пам'ятник.

За післявоєнні роки близько 80 уродженців здобули вищу освіту, серед них 2 кандидати наук.

ОЛЕ́КСИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Серету, за 16 км від районного центру й за 18 км від залізничної станції Озеряни-Пилатківці. Дворів — 371. Населення — 1407 чоловік. Сільраді підпорядковане село Шершенівка.

В Олексинцях розміщена комплексна бригада колгоспу «Зоря» (центральна садиба в селі Глибочку), яка використовує 1,3 тис. га орної землі. Тут вирощують пшеницю, кукурудзу, цукрові буряки, тютюн тощо, розводять велику рогату худобу.

Є восьмирічна школа, в якій 12 учителів навчають 239 учнів, бібліотека, клуб на 250 місць; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 2 магазини. Жителів обслуговують кравецька й шевська майстерні. За післявоєнні роки споруджено 164 житлові будинки.

Партійна організація (виникла 1955 року) налічує 21 комуніста, комсомольська (створена 1947 року) — 57 членів ВЛКСМ.

Вперше в історичних джерелах Олексинці згадуються під 1448 роком. В с. Шершенівці 1902 року страйкували кількасот селян на чолі з Петром Волощуком і Дмитром Кучерою. Обидва селянини були засуджені до ув'язнення. У липні—вересні 1920 року в селі встановлена влада Рад, діяв ревком. Під час окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею селяни Олексинець не раз виступали проти своїх гнобителів. Найбільший страйк тут відбувся у червні 1936 року, коли страйкуючі вимагали збільшення заробітної плати, поліпшення умов праці. Виступ було жорстоко придушено, багатьох учасників кинуто до в'язниці.

Під час Великої Вітчизняної війни 195 жителів боролися проти фашистів на фронтах війни, 62 чоловіка загинули, 133 за бойові подвиги удостоєні урядових нагород. Відступаючи під ударами радянських військ, гітлерівці підпалили село. Завдяки мужності бійців з підрозділу майора Табишкіна й місцевого населення вдалося погасити пожежу та врятувати багатьох жителів. У боях за визволення села полягли 41 воїн і 12 місцевих жителів.

ПИЛА́ТКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Нічлави, за 12 км від районного центру й за 5 км від залізничної станції Озеряни-Пилатківці. Дворів — 265. Населення — 731 чоловік. Сільраді підпорядковані села Грабівці і Жилинці.

Тут розташована комплексна бригада колгоспу ім. Леніна (центральна садиба в селі Озерянах).

Працює восьмирічна школа, в якій 13 вчителів навчають 214 учнів, клуб, бібліотека; є фельдшерсько-акушерський пункт, 2 магазини. За роки семирічки й восьмої п'ятирічки жителі спорудили 102 житлові будинки. В партійній організації — 7 членів КПРС, у комсомольській — 42 члени ВЛКСМ.

Пилатківці виникли на початку XV століття. У липні — вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада.

Під час Великої Вітчизняної війни 133 жителі села брали участь у боях проти фашистських загарбників, 61 загинув, 44 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

ПИЛИ́ПЧЕ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Нічлави та її притоки Бівни, за 40 км від районного центру та за 9 км від залізничної станції Іване-Пусте. Дворів — 503. Населення — 1512 чоловік.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Комсомолець», який користується 1,3 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1 тис. га орної землі. Провідні галузі господарства — рільництво й м'ясо-молочне тваринництво. Вирощують озиму пшеницю, кукурудзу, горох, гречку, цукрові буряки, картоплю, тютюн тощо. За роки дев'ятої п'ятирічки за трудову доблесть ланкову колгоспу М. І. Процюк відзначено орденом Трудового Червоного Прапора.

Є восьмирічна школа, споруджена до 50-річчя утворення Союзу РСР, в якій 233 учні і 14 учителів, школа сільської молоді, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 3 магазини. Тут працюють 16 комуністів та 42 комсомольці. Партійна організація створена 1959 року, комсомольська — 1945 року.

Село вперше згадується в 1415 році під назвою Філіповище. У липні—вересні 1920 р. встановлена влада Рад. Під час Великої Вітчизняної війни в боях проти фашистських загарбників билися 156 жителів села, 83 з них загинули, 73 —

за мужність і відвагу, виявлені в боях, нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. Колгосп організовано 1948 року.

На околицях села досліджено поселення трипільської культури (IV—III тисячоліття до н. е.), на якому виявлено залишки житлових споруд.

РУ́ДКА (до 1945 року — Цигани) — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Рудки, за 9 км від районного центру й за 5 км від залізничної станції Тересин. Дворів — 553. Населення — 1832 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Гуштин.

На території Рудки міститься центральна садиба колгоспу «Прапор комунізму», за яким закріплено 2,1 тис. га орної землі. Головні галузі — м'ясо-молочне тваринництво й рільництво. Розвинуті садівництво, городництво, бджільництво. У 1971 році в колгоспі зібрано по 557 цнт цукрових буряків з 1 га. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 715 цнт молока і 138 цнт м'яса. В селі живе й працює бригадир колгоспу Герой Соціалістичної Праці М. А. Карабінович. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Леніна нагороджені голова колгоспу П. В. Базилевич (двічі), механік колгоспу І. В. Скоропад, свинарка С. М. Бартусяк і доярка М. І. Савчак, орденом Трудового Червоного Прапора — заступник голови колгоспу В. Я. Ангеловський (двічі) і ланкові колгоспу Е. І. Бондарчук, О. Л. Кормило, бригадири М. М. Дідик, В. К. Мазурок.

Тут є середня школа, в якій вчаться 380 учнів і працюють 23 вчителі, бібліотека, будинок культури із залом на 600 місць; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 2 магазини. Відкрито кравецьку майстерню.

Герой Соціалістичної Праці М. А. Карабінович, уродженець с. Рудки. Фото 1970 р.

За 1962—1972 рр. колгоспники спорудили 255 житлових будинків. Є партійна (виникла 1955 року) й комсомольська (створена 1949 року) організації, що мають на обліку 35 членів КПРС та 138 членів ВЛКСМ.

Цигани відомі з 1785 року.

В липні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада, діяв ревком.

У роки Великої Вітчизняної війни проти фашистів боролися 100 чоловік, 42 загинуло, 50 за бойові подвиги нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. На честь полеглих воїнів-односельців споруджено пам'ятник.

Колективне господарство створене 1948 року.

САПОГІ́В — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Циганки, за 15 км від районного центру й залізничної станції Борщів. Дворів — 320. Населення — 1122 чоловіка.

Тут розміщена комплексна бригада колгоспу «Прапор Леніна» (центральна садиба в селі Вовківцях).

В Сапогові є восьмирічна школа, в якій вчаться 163 учні і працюють 10 учителів, бібліотека, клуб; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок і ясла, пологовий будинок, крамниця, шевська майстерня. За післявоєнний час споруджено 102 індивідуальні житлові будинки.

В партійній організації (виникла 1954 року) — 9 комуністів, у комсомольській — 56 чоловік.

У письмових джерелах Сапогів згадується з 1564 року. В липні—вересні 1920 р. в селі встановлена влада Рад. Під час Великої Вітчизняної війни 280 місцевих жителів боролися проти фашистів у лавах Червоної Армії, 32 з них полягли в боях, 69 чоловік нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Пам'яткою архітектури є дерев'яна церква, побудована 1777 року.

Поблизу Сапогова розкопано поховання скіфських часів (VI ст. до н. е.), в яких знайдено бронзові прикраси, зброю.

СКОВ'Я́ТИН — село, центр сільської Ради, розкинулося на березі річки Нічлави, за 10 км від районного центру й залізничної станції Борщів. Дворів — 294. Населення — 886 чоловік. Сільраді підпорядковане село Шишківці.

На території Сков'ятина розміщена комплексна бригада колгоспу «Прапор Леніна». За нею закріплено 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,5 тис. га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Тут є восьмирічна школа, в якій 17 учителів навчають 201 учня, бібліотека, будинок культури із залом на 650 місць; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, ясла, магазин, кравецька майстерня.

У Сков'ятині працюють 23 комуністи й 32 комсомольці.

Село відоме з 1785 року. У липні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада.

В роки Великої Вітчизняної війни 190 жителів Сков'ятина брали участь у боях проти гітлерівських загарбників. 40 загинуло на фронтах війни. За мужність і відвагу, виявлені в битвах з ворогом, 154 чоловіка нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

В околицях Сков'ятина виявлено залишки поселення скіфського часу (VII—VI ст. до н. е.) та черняхівської культури (II—VI століть).

СТРІ́ЛКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Нічлави, за 10 км від районного центру й залізничної станції Борщів. Дворів — 389. Населення — 1436 чоловік. Сільраді підпорядковані села Коралівка й Пищатинці.

В Стрілківцях міститься центральна садиба колгоспу «Радянська Україна», великого багатогалузевого господарства, яке користується 3,2 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,9 тис. га орної землі, і вирощує пшеницю, кукурудзу, цукрові буряки, тютюн. Добре розвинуте городництво. В тваринництві переважає

м'ясо-молочний напрям. За трудові досягнення орденами Леніна й Трудового Червоного Прапора нагороджена ланкова І. М. Скоропад, орденом Трудового Червоного Прапора — бригадири колгоспу В. І. Криворучко і О. В. Стецько, ланкові М. П. Задворна, О. І. Бабак, тракторист С. М. Москаль. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно вчительку Коралівської середньої школи О. Ф. Коваленко.

У восьмирічній школі 14 учителів навчають 166 учнів; є клуб із залом на 220 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, дитячий садок, 2 магазини, кравецька майстерня. За післявоєнний час споруджено 207 індивідуальних житлових будинків.

У селі працює 13 комуністів, 73 комсомольці. Партійна організація виникла 1955 року, комсомольська — в 1950 році.

Вперше в історичних джерелах село згадується за 1469 рік. В липні—вересні 1920 року у Стрілківцях встановлена Радянська влада. Колективне господарство виникло 1941 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 198 місцевих жителів боролися проти німецько-фашистських військ, з них 58 чоловік загинули, 140 одержали урядові нагороди. На честь полеглих у боях за Вітчизну споруджено пам'ятник.

У с. Коралівці народився Р. В. Андріяшик — український радянський письменник.

На околицях Стрілківців збереглися залишки поселень трипільської та черняхівської культур. Тут одна з найбільших досліджуваних гіпсових печер, довжина якої 21 км. Біля села Пищатинців знайдено рештки давньоруського городища XI—XIII ст. Неподалік Коралівки в печері виявлено поховання часів Київської Русі з бронзовими та скляними прикрасами.

ТУРИ́ЛЬЧЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км від районного центру та за 10 км від залізничної станції Скала-Подільська. Дворів — 395. Населення — 1223 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Вербівка й Підпилип'я.

У Турильчому розміщена центральна садиба колгоспу «Перше травня», що користується 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 2 тис. га орної землі, займається рільництвом і тваринництвом. Добре розвинуті садівництво, овочівництво й бджільництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Леніна нагороджено М. Ю. Гончарика (нині пенсіонер); ордена Трудового Червоного Прапора удостоєні колгоспники В. Д. Осняк, М. П. Бук, Є. П. Гоцуляк, механізатори В. В. Лазарук, Б. А. Мудрик, голова колгоспу М. О. Трач; ордена Жовтневої Революції — голова сільської Ради М. К. Каліщук.

У восьмирічній школі вчаться 172 учні й працюють 16 учителів; є бібліотека, будинок культури із залом на 650 місць; фельдшерсько-акушерський пункт, аптека, пологовий будинок, дитячий садок і ясла, відділення зв'язку, 4 магазини. Жителів обслуговують кравецька й шевська майстерні. За 1962—1972 рр. споруджено 102 індивідуальні житлові будинки. В Турильчому працюють 51 комуніст, 56 комсомольців, партійну організацію створено 1953 року, 1949 року виникла комсомольська організація.

Село відоме з 1785 року.

Селяни Турильчого навесні 1920 року виступили проти місцевого поміщика з вимогою поліпшення умов праці.

В липні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада. Під час перебування села під владою буржуазно-поміщицької Польщі тут діяв осередок КПЗУ.

Колгосп створено в жовтні 1940 року. В Великій Вітчизняній війні брали участь 104 місцеві жителі, 20 чоловік загинули на фронтах війни, 76 за мужність і відвагу нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Біля Турильчого виявлено давньоруське поховання (XI—XIII століть).

У́СТЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Нічлави, за 35 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Іване-Пусте. Дворів — 397. Населення — 1163 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Горошова, Михалків.

На території Усті міститься комплексна бригада колгоспу «Молода гвардія» (центральна садиба в селі Горошовій), яка користується 1,5 тис. га орної землі. Із допоміжних підприємств працює млин. В господарстві вирощують зернові культури і розводять м'ясо-молочну худобу. За виробничі досягнення ланкову комсомолку О. А. Яремій відзначено в 1972 році призом обкому комсомолу «Врівень з героями» ім. Є. О. Долинюк.

Є восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 192 учні, школа сільської молоді, бібліотека, будинок культури із залом на 600 місць; діє фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі садок і ясла. За роки семирічки й восьмої п'ятирічки споруджено 320 індивідуальних житлових будинків. У селі — 13 членів КПРС, 86 комсомольців. З 1954 року тут працює партійна, а з 1945 року — комсомольська організації.

Вперше Устя згадується в історичних документах за 1530 рік. У липні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком.

У роки Великої Вітчизняної війни 87 жителів села боролись проти фашистів у рядах Червоної Армії, 39 загинуло. 48 за мужність і відвагу, виявлені в боях проти ворога, удостоєні урядових нагород.

Поблизу та на території сіл Усті, Горошової, Михалкова виявлено залишки поселень доби пізнього палеоліту, трипільської культури, знайдено бронзові прикраси та римські монети; поселення перших століть н. е. Збереглися рештки 2 городищ та могильник часів Київської Русі, на якому в одному з розкопаних поховань виявлено срібну діадему. Наприкінці XIX ст. поблизу Михалкова знайдено 2 скарби VII ст. до н. е. Один із скарбів (прикраси, посуд) мав 7,5 кг золота.

ШУ́ПАРКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру й за

22 км від залізничної станції Іване-Пусте. Дворів — 638. Населення — 2118 чоловік.

Колгосп ім. Куйбишева користується 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,4 тис. га орної землі. Вирощують озиму пшеницю, кукурудзу, цукрові буряки, тютюн тощо. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. За трудові досягнення механізатора колгоспу І. Т. Антонюка в роки дев'ятої п'ятирічки відзначено орденом Трудового Червоного Прапора.

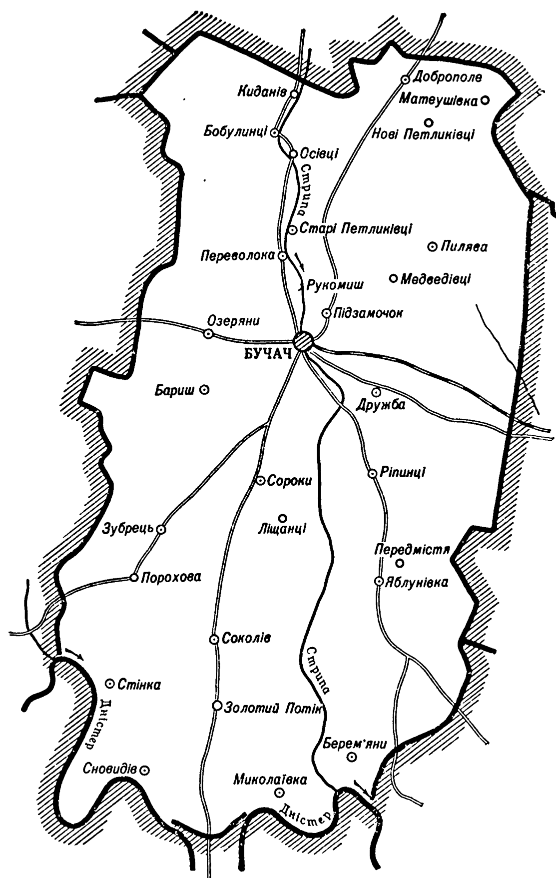
Є восьмирічна школа, в якій вчаться 359 учнів, працюють 24 вчителі, бібліотека, будинок культури із залом на 650 місць; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, відділення зв'язку, продовольчий і промтоварний магазини. Відкрито павільйон побутового обслуговування. За післявоєнний час споруджено 258 житлових будинків, 14 виробничих приміщень. В партійній організації, яка створена 1952 року, налічується 27 членів КПРС, в комсомольській, що виникла 1950 року,— 139 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1785 року.

У липні — вересні 1920 року в Шупарці встановлена влада Рад, діяв ревком. Колгосп у селі організувався у 1940 році. 460 жителів Шупарки боролися проти фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни. За мужність і відвагу, виявлені в боях за Радянську Батьківщину, 135 чоловік відзначені орденами й медалями Союзу РСР, 86 загинули в боях. На честь полеглих воїнів-односельців у селі споруджено пам'ятник.

На території Шупарки збереглися залишки поселення трипільської культури, знайдено знаряддя праці доби пізньої бронзи.

БУЧАЦЬКИЙ РАЙОН

Площа району 802 кв. км. Населення 70,5 тис. чоловік, у т. ч. сільського 59,1 тис. (83,9 проц.). Пересічна густота населення 86,6 чоловіка на кв. км. Міській і 16 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 162 населені пункти. В районі 67 первинних партійних, 113 комсомольських і 145 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. За 14 колгоспами і радгоспом-технікумом закріплено 55,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 49,5 тис. га орної землі. В районі 12 промислових підприємств. Населення обслуговує 71 медичний заклад. У 59 загальноосвітніх школах, у т. ч. 11 середніх, у сільськогосподарському профтехучилищі навчаються 15,3 тис. учнів. Культурно-освітню роботу провадять 51 будинок культури і клуб, 49 бібліотек; є 57 стаціонарних кіноустановок. У районі 8 пам'ятників В. І. Леніну, 14 пам'ятників радянським воїнам-визволителям і воїнам-односельцям, які полягли в роки Великої Вітчизняної війни, а також тим, що загинули у боротьбі проти українських буржуазних націоналістів.

БУ́ЧАЧ

Бучач — місто районного підпорядкування, центр району, розкинулось у вузькій долині на обох берегах річки Стрипи, притоки Дністра. Залізнична станція. Відстань до обласного центру — 72 км. Населення — 11,4 тис. чоловік.

Територія та околиці сучасного Бучача були заселені з давніх часів, про що свідчать виявлені на березі Стрипи залишки двох поселень трипільської культури та поховання доби бронзи[1].

---

[1] І. К. Свєшніков. Підсумки дослідження культур бронзової доби Прикарпаття і Західного Поділля. Львів, 1958, стор. 4, 6, 7.

Річка Стрипа біля м. Бучача. 1972 р.

Перша письмова згадка про Бучач датується 1397 роком[1]. Перебуваючи під владою феодальної Польщі, Бучач з 1434 року входив до складу Руського воєводства. В другій половині XVI ст. ним володіли магнати Потоцькі, які спорудили тут кам'яний замок (його мури збереглися до нашого часу). У Бучачі, який 1515 року одержав статус міста за магдебурзьким правом, щороку відбувалося два ярмарки, щотижня — торги. Розвивалися гончарство, килимарство, кравецтво. Проте основна маса населення займалася сільським господарством. До міста було приписано 41 лан землі. За користування землею селяни мусили відробляти 3—4 дні панщини на тиждень, віддавати феодалові данину натурою, сплачувати подимне, церковну десятину, виконувати шляхову повинність тощо. Ремісники, які користувалися панською землею, теж відробляли панщину, але в менших розмірах, платили податки. Жорстока експлуатація викликала загострення боротьби населення проти феодала.

Особливо великого розмаху антифеодальний рух у Бучачі і навколишніх селах набрав під час народно-визвольної війни 1648—1654 рр. У вересні 1648 року до міста підступили селянсько-козацькі загони. Після облоги й штурму вони з допомогою місцевих жителів оволоділи замком. Пізніше ще не раз точилися бої під стінами фортеці. У вересні 1655 року російське військо та українські козацькі полки під Бучачем завдали поразки кінноті коронного гетьмана С. Потоцького і примусили її відступити[2].

Через два роки Бучацький замок намагалися захопити татари та завдяки мужності оборонців зазнали невдачі. Відступаючи, татарські завойовники спалили і зруйнували місто. В жовтні 1672 року Бучач захопило турецьке військо. 18 жовтня тут було підписано мирний договір між Польщею і Туреччиною, за яким усе Поділля відійшло під владу султана. Кордон пройшов через Бучач по річці Стрипі. До нашого часу збереглися прикордонні камені, які розмежовували турецькі володіння (східна частина міста) і польські (західна частина). За умовами мирного договору Польща сплатила 80 тис. талерів контрибуції та зобов'язалася давати щороку 22 тис. злотих харача (данини). Але польський сейм під тиском магнатів і шляхти, які втратили маєтки на захоплених землях, відмовився ратифікувати Бучацький договір. Тоді турки вчинили жорстоку розправу над жителями міста — багато людей було вбито або забрано в полон. Одинадцять років турки хазяйнували в Бучачі і лише в 1683 році, після поразки султанського війська під Віднем, Бучач знову підпав під владу шляхетської Польщі, а в 1699 році до неї відійшло і все Поділля.

За часів турецького панування господарське життя міста настільки занепало, що польський сейм мусив на кілька років звільнити селян і міщан від подушного й подимного податків.

Наприкінці XVII — на початку XVIII ст. Бучач почав поступово відроджуватися, перетворюючись на один із значних торгових і ремісничих центрів Західного

---

[1] Słownik geograficzny, t. 1, стор. 434.

[2] В. В. Грабовецький. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648—1654 рр., стор. 83; І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 496.

Поділля. На ярмарках і торгах ішла торгівля сіллю, вовною, сукном, медом, тютюном, воском тощо. На початку XVIII ст. у Бучачі працювали шевський, кушнірський, кравецький цехи і цех, що об'єднував мечників, ковалів, бондарів. До них входило 82 майстри; поза цехами перебувало 13 ремісників[1].

Розвиток ремесла й торгівлі сприяв дальшому зростанню міста, яке швидко забудовувалося. Талановиті українські й польські майстри звели в ньому красиві кам'яні споруди. На початку 70-х років XVIII ст. в центрі Бучача, на базарній площі, архітектором Б. Меретином була збудована ратуша в стилі барокко, що являє собою велику цінність як архітектурна та художня пам'ятка. Ратуша оздоблена скульптурами роботи видатного львівського майстра Пінцеля. Серед скульптур особливо виділяється алегорична постать «невільника», яка уособлює народного повстанця — борця проти панського гноблення[2]. В Бучацькій ратуші розміщувалися міські й повітові установи. Ще у 1610 році в місті було збудовано Миколаївську церкву, яка славилася високохудожнім різьбленим іконостасом і живописом. У XVIII ст. зведено костьол і Покровську церкву з унікальними барельєфами, вирізьбленими на дереві. В наш час ці чудові мистецькі пам'ятки перебувають під охороною держави.

У 1712 році, насаджуючи католицизм і унію серед корінного українського населення, магнати Потоцькі заснували у Бучачі монастир василіан. У 1754 році при монастирі відкрито т. зв. латинську загальну школу[3]. В ній навчалися синки польської й української шляхти.

Коли в 1772 році Бучач підпав під владу Австрійської імперії, становище народних мас ще погіршало: до експлуатації польських феодалів додався гніт австрійських чиновників. Вдвоє зросли податки. За даними 1789 року, до Бучача було приписано 2432 морги землі. Панський маєток займав 359 моргів орної землі, 1420 моргів городів, лук, пасовищ і лісу. Церква і монастир володіли 220 моргами. Рештою землі користувалися селяни, міщани, чиншова шляхта. У феодальній залежності перебувало 293 міщанські сім'ї, які платили панові 400 золотих ринських чиншу. Крім того, вони давали бджільну десятину, виконували 12 днів на рік шарварків (ремонтували шляхи, мости, греблі), відбували нічну варту[4].

Після скасування кріпосного права в 1848 році селяни й міщани Бучача дістали у володіння невеликі ділянки землі, за які мусили сплатити великий викуп. Протягом 13 років вони сплачували щороку по 2240 флоринів[5]. Скасування кріпацтва сприяло розвиткові капіталістичних відносин. Незважаючи на колоніальну політику австрійського уряду, що навмисно гальмував розвиток промисловості в Східній Галичині, заповзятливі підприємці, яких приваблювала дешевизна робочої сили й сільськогосподарської сировини, заснували в Бучачі чимало підприємств. Проте всі вони були дрібні, напівкустарні. У 50—60-х роках XIX ст. почали працювати килимарська та шовкоткацька фабрики, завод, що виготовляв черепицю, плити та бетонні труби[6].

Дальшому розвитку промисловості й торгівлі сприяло прокладення в 1884 році залізничної лінії Станіслав—Ярмолинці, яка пройшла через Бучач. В місті відкрито майстерню парових котлів, вступив у дію великий паровий млин, горілчано-лікерний завод, три олійниці, дві фабрики оцту, вазелінова фабрика, кілька каменоломень. Наприкінці XIX ст. на промислових підприємствах працювало понад тисячу робітників, а всього в місті проживало близько 9 тис. чоловік . На початку

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 17, оп. 1, спр. 153, арк. 25—46.

[2] Торжество історичної справедливості, стор. 175, 176.

[3] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 178, оп. 3, спр. 17, арк. 79—81; Akta grodzkie i ziemskie, t. 1, стор. 145.

[4] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 18, спр. 1182, арк. 1, 7, 14, 15, 17—19, 23—25.

[5] Там же, оп. 30, спр. 3987, арк. 19.

[6] A. Schnejder. Statystyka miast i miasteczek powiatowych według nowej organizacyi kraju. Lwów, 1866, стор. 34.

XX ст. у Бучачі було дві механізовані майстерні, які виробляли деталі сільськогосподарських машин, обладнання для спиртових заводів і млинів[1]. У 1910 році в місті налічувалося 440 кустарів, з них — 120 шевців, 58 кравців, 43 ковалі тощо.

Значна кількість населення Бучача й далі займалася землеробством. Селянам і міщанам належало 932 морги орної землі, 181 морг лук, городів і пасовиськ, 146 моргів лісу[2]. Більшість господарств мала від півморга до 1 морга поля, по кілька десятків сажнів городів і лук. Чимало безземельних і малоземельних мешканців міста наймитувало в навколишніх поміщицьких економіях і в куркулів. Від сходу й до заходу сонця працювали сільськогосподарські робітники. Поміщик Гніваш, маєток якого був поблизу Бучача, розраховувався з наймитами папірцями, в яких вказувався заробіток. По них в поміщицькій крамниці робітникам відпускали продукти, часто зіпсовані, горілку тощо[3]. Таку систему папірців нерідко застосовували й власники промислових підприємств. Користуючись тим, що фабричний закон, який існував в Австрії, фактично не поширювався на Східну Галичину, підприємці платили робітникам за 14—16-годинний робочий день по 1—2 крони — в півтора-два рази менше, ніж на австрійських підприємствах[4]. Відсутність найелементарнішої охорони праці часто призводила до каліцтва і навіть загибелі робітників.

Протестуючи проти нестерпних умов життя і праці, злиденних заробітків, трудящі дедалі рішучіше ставали на шлях боротьби проти своїх визискувачів. Влітку 1902 року в Бучацькому повіті розгорнувся широкий страйковий рух сільськогосподарських робітників. У липні бучацький староста телеграфував у Львів, що всі роботи припинилися, а для придушення страйку не вистачає жандармів[5]. Революційні події 1905—1907 рр. у Росії справили великий вплив на розгортання класової боротьби на західноукраїнських землях. 17 січня 1906 року на підтримку російської революції в Бучачі відбулася масова демонстрація, в якій взяли участь робітники, а також селяни навколишніх сіл. Реакційні газети зчинили галас, ніби в Бучачі стався бунт. Невдовзі до міста прибув сам намісник, який облудно заявив, що у робітників і селян нема підстав страйкувати, а до виступів їх підбурюють руські газети і брошури, які намагаються викликати серед галицького населення класову боротьбу і ненависть[6]. Звичайно, російські соціал-демократичні видання, що поширювалися серед трудящих, справляли на них революціонізуючий вплив, але причина загострення класової боротьби була в безпросвітному злиденному житті народних мас, у політичній безправності, соціальному та національному гнобленні, якого вони зазнавали.

Австрійські загарбники, польські поміщики позбавляли трудящих українців елементарних людських прав, зокрема на лікарську допомогу, освіту, розвиток національної культури. Послугами приватних лікарів у Бучачі могли користуватися лише заможні верстви, а бідняки та їхні діти гинули від хвороб. Лише 1906 року під час епідемії тифу в місті померло 169 чоловік. У Бучачі налічувалося чимало освітніх закладів, але навчання в більшості з них було платним, а викладання велося польською і німецькою мовами. Ще на початку XIX ст. на базі колишньої латинської школи відкрито чотирикласну гімназію для синків дворян і чиновників, а також 2 штатні школи — чоловічу й жіночу — для дітей заможних міщан. У першому десятиріччі XX ст. на кожну тисячу жителів (усього їх було 14,3 тис.)

[1] Sprawozdanie zarządu stowarzyszenia pomocy przemysłowej w Buczaczu za rok 1904. Buczacz, 1905, стор. 16—18.
[2] Słownik geograficzny, t. 1, стор. 434.
[3] П. В. Свєжинський. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці XIX — на початку XX ст., стор. 64.
[4] І. Довгаль. Вплив російської революції 1905 року на розвиток революційного руху в Галичині, стор. 10, 11.
[5] Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов в 2-х томах, т. 1. К., 1955, стор. 683.
[6] Газ. «Діло», 19 січня 1906 р.

припадало 508 неписьменних, хоч у місті працювали восьмирічна гімназія, промислова школа на три класи, кілька початкових шкіл. Навіть у селянській бурсі, відкритій 1905 року, за навчання і утримання учня батьки мусили сплачувати до 20 крон на місяць, що було під силу тільки заможним селянам.

З початком першої світової війни і наступом російських військ австрійські власті силоміць евакуювали в глибинні райони Австро-Угорщини значну частину жителів міста, мобілізували до армії всіх чоловіків віком від 20 до 50 років. 15 серпня 1914 року в Бучач вступили російські війська. В березні 1917 року тут розміщувався штаб 7-ї армії Південно-Західного фронту. Осередок більшовиків армійської друкарні організував у місті клуб і бібліотеку, де для солдатів і місцевого населення читали революційну літературу[1]. Виступи більшовицьких агітаторів і пропагандистів сприяли поширенню революційних ідей в масах. У липні 1917 року в зв'язку з невдалим наступом російської армії Бучач знов загарбали австро-німецькі війська.

Наприкінці 1918 року, після розпаду Австро-Угорської імперії, Бучач підпав під владу буржуазно-націоналістичного уряду т. зв. Західноукраїнської народної республіки. Українські буржуазні націоналісти, захопивши владу, не скупилися на демагогічні обіцянки поліпшити життя народу, але матеріальне становище трудящих стало навіть гіршим, ніж за австрійців. У Бучачі, як і в інших містах, майже зовсім припинили роботу промислові підприємства[2]. Робітники, втративши засоби до існування, голодували. Бідували й ремісники, селяни. Реквізиційні загони зунрівського «уряду» забирали в хліборобів збіжжя, коней. Трудящі Бучача, як і всієї Східної Галичини, дедалі рішучіше протестували проти антинародної політики правлячої верхівки ЗУНР, виступаючи на захист Радянської країни, за возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР.

У липні 1919 року Бучач окупували польські війська, але через рік, 10 серпня 1920 року, їх вигнали звідси 336-й і 368-й полки 41-ї стрілецької дивізії Червоної Армії. Населення зустріло червоноармійців як рідних братів. Того ж дня в місті було створено повітовий революційний комітет. Для боротьби з контрреволюцією при повітревкомі організовано політбюро. Відповідно до декретів Галревкому в Бучачі почалася націоналізація підприємств, було запроваджено восьмигодинний робочий день, заборонено дитячу працю. Вживалися заходи до організації громадського харчування, відкрито їдальню для бідняків. Провадилася велика виховна робота в масах. 5 вересня на відзнаку міжнародного дня молоді в місті організовано збори і демонстрацію[3]. Трудящі активно підтримували всі заходи Радянської влади. Як доповідав інструкторсько-інформаційний відділ ЦК Комуністичної партії Східної Галичини, «у Бучачі настрій населення дуже прихильний до Радянської влади і до Червоної Армії»[4].

Проте, в зв'язку з тяжкою обстановкою, що склалася на фронті, Червона Армія мусила відступити, і 15 вересня 1920 року польські війська знов окупували Бучач. Уряд буржуазно-поміщицької Польщі негайно ліквідував усі здобутки Радянської влади, відновив приватну власність на землю, промислові підприємства тощо. За переписом 1921 року, з 2074 моргів землі, приписаної до Бучача, 43 проц. належало поміщикові, 36 проц.— польським колоністам та церкві і лише 21 проц.— міським жителям, яких налічувалося 7517 чоловік (вдвоє менше, ніж до війни)[5].

Посилився процес пролетаризації українського населення. Однак нечисленні

---

[1] П. Голуб. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов, стор. 27, 62.

[2] З історії західноукраїнських земель, вип. 3, стор. 70.

[3] ЦДАРА, ф. 1402, оп. 1, спр. 175, арк. 51; ф. 2189, оп. 1, спр. 20, арк. 3; ф. 3155, оп. 1, спр. 1, арк. 13; Під прапором Жовтня, стор. 531, 532; Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 3, стор. 355, 356.

[4] АІІП ЦК КП України, ф. 9, оп. 1, спр. 21, арк. 1, 2.

[5] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 108, арк. 40.

дрібні підприємства — спиртозавод, дві цегельні, ливарний завод, молочарня, три млини та ще кілька напівкустарних майстерень, які залишилися в Бучачі, не могли забезпечити роботою навіть половини тих, хто її потребував. У 1935 році тут було 200 безробітних, а через два роки кількість їх зросла до 300 чоловік[1]. Становище безробітних було жахливим, але не набагато краще жили й ті, що мали роботу. Робочий день тривав 10—15 годин, а заробітки лишалися мізерними — на 50—60 проц. нижчими, ніж у робітників центральних польських воєводств[2].

На жорстоку експлуатацію трудівники промислових підприємств відповідали страйками. Керувала ними міська організація Комуністичної партії Західної України, створена в Бучачі 1923 року. В своїй роботі вона спиралася на масові легальні організації — професійні спілки, спортивні товариства тощо. Наприкінці 20-х років страйковий рух набув досить широкого розмаху. В ньому спільну участь брали робітники різних національностей — українці, поляки, євреї та ін. 4 червня 1927 року не вийшли на роботу робітники столярної майстерні, вимагаючи збільшення заробітної плати на 75 проц. У серпні того ж року відбувся страйк вантажників трьох фірм, що заготовляли яйця. Він закінчився частковою перемогою робітників: їм дещо підвищили заробітну плату. 29 серпня зажадали встановлення восьмигодинного робочого дня 250 мулярів. 9 липня 1928 року застрайкували 79 будівельників, у вересні наступного року — 36 сезонних робітників поміщицького фільварку. 21 квітня 1930 року оголосили страйк пекарі[3].

Боротьба робітників за свої права не припинялася і в наступні роки. Але якщо раніше страйки мали переважно економічний характер, то в 30-х роках трудящі поряд з економічними висували і політичні вимоги. Це пояснювалося активізацією діяльності комуністичних організацій. На початку 30-х років у Бучачі діяли повітовий і міський підпільні комітети, а також 3 осередки КПЗУ. В гімназії був осередок КСМЗУ[4]. Навесні 1932 року члени КПЗУ і КСМЗУ розгорнули широку політичну кампанію під лозунгом: «Геть імперіалістичну війну проти СРСР!». Вони закликали українську й польську молодь ухилятися від призову до армії. В одному з повідомлень повітового старости воєводському управлінню за 1932 рік говорилося, що вночі з 23 на 24 травня в Бучачі розкидано 26 листівок українською мовою, які закликали новобранців відмовлятися «від виконання наказів». В ніч на 30 червня неподалік від приміщення призовної комісії комуністи вивісили транспарант з лозунгом: «Хай живе Радянська республіка в Західній Україні!»[5]. У березні 1933 року на вшанування пам'яті Карла Маркса бучацькі комуністи та комсомольці поширили в місті листівки. «В 50-і роковини смерті нашого вождя,— говорилося в них,— закликаємо робітників і селян до боротьби проти окупації західноукраїнських земель, проти імперіалістичної війни і нападу на Радянський Союз, за працю і хліб для всіх безробітних...»[6]. Повітовий комітет КПЗУ створив кілька осередків МОДРу, що збирали кошти у фонд допомоги політичним в'язням, у червні 1935 року провів збирання підписів під петицією, в якій вимагалося звільнити з тюрми вождя німецького пролетаріату Ернста Тельмана[7].

Комуністи й комсомольці поєднували політичну боротьбу з боротьбою за захист життєвих інтересів робітників і селян Бучача та навколишніх сіл, активно відгукувалися на всі події місцевого життя. В 1933 році у відповідь на рішення міської управи зруйнувати 10 бараків, де жило 170 сімей бідняків, комуністи провели збори,

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 2196, арк. 17; оп. 4, спр. 3244, арк. 10; спр. 3320, арк. 34, 35.
[2] З історії західноукраїнських земель, вип. 1, стор. 91.
[3] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 236—238.
[4] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 1990, арк. 10.
[5] Там же, спр. 1801, арк. 77; Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 152.
[6] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 1802. арк. 88.
[7] Там же, спр. 2325, арк. 97.

створили комітет боротьби, випустили листівку. В ній говорилося: «Не дозволяйте виганяти вас на вулицю! Робітники, не піддавайтесь експлуатації! Організовуйте страйки! Геть фашистський уряд! Геть національне гноблення! Геть війну проти Радянського Союзу! Хай живе революційна боротьба за робітничо-селянську республіку на Західній Україні!». У своєму зверненні до селян з приводу посилення податкового гніту повітовий комітет закликав їх одностайно виступити проти уряду Пілсудського, організовувати антиподаткові комітети, боротися за землю без викупу. 5 серпня 1937 року в Бучачі з ініціативи членів КПЗУ відбувся великий мітинг трудящих селян, на якому ухвалено оголосити в повіті десятиденний страйк на знак протесту проти зниження оптових цін на сільськогосподарські продукти. В селах створювалися страйкові комітети, які керували виступами селян. У травні і серпні 1939 року в Бучацькому повіті відбулися страйки сільськогосподарських робітників, під час яких спільно виступали українці й поляки[1].

Члени КПЗУ очолювали боротьбу трудящих українців проти національної дискримінації, проти позбавлення їхніх дітей права на освіту, на навчання рідною мовою. За панування буржуазно-поміщицької Польщі в місті, де проживало 5 тис. українців, існували дві польські гімназії, де навчалися діти заможних верств населення. В т. зв. школах для народу викладання всіх дисциплін, крім «закону божого», теж велося польською мовою. Виступаючи від імені робітників і селян, комуністи вимагали запровадження української мови в школах, безплатної середньої освіти.

З кожним роком зростав вплив комуністів на маси, які бачили в них виразників своїх інтересів, розширювалася мережа комуністичних осередків. На початку 1938 року в Бучачі діяли підпільний районний комітет і п'ять територіальних осередків КПЗУ. Того року мала відбутися районна комуністична конференція, але повітова поліція заарештувала й кинула до концентраційного табору багатьох членів райкому, розгромила міські осередки КПЗУ. Та комуністи, які уникли арешту, знов почали відновлювати комуністичні осередки в місті[2].

Трудящі ніколи не мирилися з соціальним і національним гнобленням. Їх погляди були звернуті на схід, до Радянського Союзу, де розквітало щасливе життя. Жадане визволення прийшло 18 вересня 1939 року. Того дня бучачці урочисто зустрічали воїнів Червоної Армії. У місті відбувся багатолюдний мітинг, на якому жителі щиро дякували Радянському урядові за своє визволення. Наступного дня в Бучачі було створене тимчасове управління, до якого перейшла вся повнота влади в місті. Тимчасове управління активно взялося за підготовку виборів до Народних Зборів Західної України. Від трудящих Бучача депутатом Народних Зборів було обрано Ф. П. Удовиченка. З січня 1940 року Бучач став районним центром. Почали працювати райком партії, районний та міський виконкоми. Велику увагу райком та виконкоми приділили налагодженню роботи промисловості. В грудні 1939 року в місті створено дві промислові артілі, в яких об'єдналися кравці та шевці. Протягом останніх двох місяців 1939 й першого кварталу 1940 року відновили роботу спиртовий і ливарний заводи, молочарня, три млини, електростанція[3].

Партійні та радянські органи дбали про якнайповніше задоволення побутових і культурних потреб населення. Було створено розгалужену торговельну мережу, відкрито поліклініку, лікарню на 95 ліжок, де працювало 8 лікарів, половина яких прибула із східних областей України. За перші три місяці роботи медичну допомогу подано 4193 хворим[4]. З кінця 1939 року почали діяти дві середні і одна неповна середня школи, які в 1940/41 навчальному році відвідувало 1,3 тис. дітей трудящих. Створено бібліотеку, відкрилися кінотеатр, будинок культури.

---

[1] З історії західноукраїнських земель, вип. 1, стор. 101, 102.
[2] « Український історичний журнал», 1959, № 4, стор. 67, 68.
[3] Радянська Тернопільщина, стор. 52; газ. «За нове життя» (Бучач), 8 березня 1941 р.
[4] Газ. «За нове життя», 24 січня 1940 р.

Державний план подолання економічної та культурної відсталості західноукраїнських областей відкривав широкі перспективи розвитку промисловості, народної освіти, культури. Та віроломний напад на СРСР фашистської Німеччини тимчасово перервав соціалістичне будівництво.

7 липня 1941 року гітлерівські війська окупували Бучач. Майже три роки безчинствували тут фашисти. Вони по-звірячому знищили сім тисяч мирних жителів міста й навколишніх сіл, вивезли до Німеччини 1839 юнаків і дівчат. В останні місяці окупації вороги зруйнували залізничну станцію, виробничі приміщення, спиртозавод, маслозавод, спалили 138 будинків[1]. Населення чинило опір загарбникам: уникало виконання трудової повинності, відправки на фашистську каторгу, ховало продукти тощо.

Наприкінці серпня 1943 року, повертаючись з Карпатського рейду, північними околицями Бучача пройшли партизанські загони з'єднання С. А. Ковпака. Жителі допомогли червоним партизанам продуктами харчування, були їхніми провідниками. В ніч з 26 на 27 серпня у навколишніх фільварках ковпаківці спалили склади хліба, призначеного для відправки до Німеччини[2].

У середині березня 1944 року жителі Бучача почули гарматні залпи, що свідчили про наближення Червоної Армії, а 25 березня стали свідками відчайдушно сміливого подвигу радянських воїнів. Того дня танковий підрозділ з десантом автоматників під командуванням Героя Радянського Союзу В. Н. Підгорбунського з боєм прорвався до Бучача і вибив з нього ворога[3]. Але бої на підступах до міста тривали. У першій декаді квітня проти 8-ї стрілецької дивізії 60-ї армії в районі Бучача діяли дивізії ворога, що наступали на Підгайці, і частини 1-ї німецької танкової армії, яка вирвалася з оточення північніше Кам'янця-Подільського. Під натиском переважаючих сил противника 8-а дивізія відступила. 11 квітня фашисти знову захопили місто. Переслідуючи німецьку танкову армію, війська 1-ї гвардійської й 4-ї танкової армій вийшли в район Бучача і після жорстоких боїв закріпилися на рубежі Золотники—Бучач — гирло Стрипи[4]. Остаточно місто визволено 21 липня 1944 року[5]. В боях за Бучач загинуло понад 500 радянських воїнів; близько тисячі солдатів і офіцерів нагороджено орденами й медалями.

28 липня відновили роботу райком КП(б)У і райвиконком, які накреслили заходи якнайшвидшої відбудови зруйнованого ворогом господарства. Особливу увагу приділено налагодженню видобутку каменю, піску, виробництву цегли, вапна та інших будівельних матеріалів. За короткий час було здійснено великий обсяг робіт. Вже в серпні — вересні 1944 року почали працювати спиртозавод, маслозавод, електростанція, промисловий і харчовий комбінати. Відновили діяльність лікарня, поліклініка, будинок культури, кінотеатр, дві бібліотеки. 1 вересня діти сіли за шкільні парти. Того ж року було відкрито зооветеринарний технікум. До 1950 року господарство міста в основному було відбудоване. Виробництво промислової продукції досягло довоєнного рівня. Але це був ще дуже низький рівень.

Послідовно проводячи в життя ленінську національну політику, Комуністична партія, Радянський уряд, народи-брати подавали всебічну допомогу трудящим західноукраїнських областей у господарському й культурному будівництві, у подоланні економічної відсталості. У плані розвитку економіки Бучача провідне місце відводилося харчовій промисловості. В 1955 році держава асигнувала 100 млн. крб. на спорудження в місті цукрового заводу. Це була одна з найбільших на той час будов області: тут працювало близько тисячі чоловік — з України, Росії, Грузії,

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-274, оп. 1, спр. 123, арк. 17; ф. Р-2004, оп. 1, спр. 24, арк. 128; ф. Р-2098, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

[2] В. О. Войцехович. Сто днів звитяги. (Партизанські зшитки). К., 1970, стор. 261.

[3] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 1, арк. 58.

[4] А. Н. Грылев. Днепр — Карпаты — Крым, стор. 156.

[5] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 1, арк. 58; спр. 24, арк. 128.

Учасники визволення м. Бучача від німецько-фашистських окупантів у гостях у жителів міста. Зліва направо: О. Р. Грунте, Г. П. Дубинський, Герой Радянського Союзу Д. К. Шишков, П. П. Крюковський, І. О. Балюк, Герой Радянського Союзу Д. О. Бакуров. 1969 р.

Вірменії та інших республік; понад 70 підприємств країни постачали устаткування і апаратуру[1]. Завдяки самовідданій праці будівельників, всебічній допомозі держави Бучацький завод було споруджено в стислі строки — за три роки. Вже в 1958 році він щодоби переробляв 14—15 тис. цнт цукрових буряків і за виробничий сезон дав країні 172 тис. цнт цукру. В наступні роки потужність заводу невпинно зростала і досягла 25 тис. цнт переробки буряків на добу.

Протягом 1969—1970 рр. було докорінно реконструйовано спиртозавод і перетворено його на спирто-дріжджовий комбінат. Завдяки механізації і автоматизації технологічних процесів добове виробництво зросло до 3 тис. декалітрів спирту й 200 тонн кормових рідких дріжджів. У 1966 році в місті споруджено консервний завод, який виготовляє м'ясні і овочеві консерви, фруктові компоти. Це сучасне підприємство, основні технологічні процеси на якому повністю механізовано й автоматизовано. У другому році дев'ятої п'ятирічки в Бучачі став до ладу маслоробний завод, який щодня переробляє до 80 тонн молока. Молокопереробні агрегати, електродвигуни та інші машини й апаратура для обладнання маслоробного заводу надійшли з РРФСР, Латвійської РСР, а також Чехословаччини. На будівництво маслоробного й консервного заводів держава витратила 6 млн. крб. У місті працює також комбінат хлібопродуктів. На базі промартілі ім. Сєдова виріс ливарно-механічний завод. Він виробляє товари господарського вжитку: садово-городній інвентар, чавунне литво тощо. В 1969 році введено в дію лісозавод. Основна його продукція — заготовки для паркету. 1971 року став до ладу комбікормовий завод.

Важливе місце серед промислових підприємств Бучача посідає районне об'єднання «Сільгосптехніки». Його майстерні обладнані досконалим устаткуванням, що дає можливість проводити ремонт сільськогосподарської техніки на індустріальній основі. В роки восьмої п'ятирічки створено лукомеліоративну станцію, яка має потужну матеріально-технічну базу для меліоративних робіт на колгоспних землях. Отже, за роки Радянської влади Бучач, де до возз'єднання налічувалося кілька невеликих напівкустарних підприємств, перетворився на значний промисловий центр області. Тут працюють 3,2 тис. робітників, інженерів, техніків, службовців. Робітничі колективи міста успішно завершили восьму п'ятирічку. Понад план вироблено промислової продукції на 4 млн. крб. За самовіддану працю ордена Леніна удостоєно слюсаря спирто-дріжджового комбінату комуніста З. Д. Луцева—ударника комуністичної праці, раціоналізатора і винахідника, доброго порадника молодих робітників. Трудящі міста двічі обирали його депутатом Верховної Ради Української РСР. Орденом Жовтневої Революції відзначено ветерана цукрового заводу, кочегара І. О. Зарівного й слюсаря райоб'єднання «Сільгосптехніки» Й. Я. Павликова. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено 3 чоловіка, орденом «Знак Пошани» — 2. Ленінську ювілейну медаль одержали 270 чоловік.

Натхненні рішеннями XXIV з'їзду КПРС, робітники Бучача, підтримавши почин москвичів і ленінградців, розгорнули змагання за дострокове виконання планів дев'ятої п'ятирічки. Як до найбільшого свята готувалися трудящі Бучача до 50-річчя утворення СРСР. На початку 1972 року колективи ливарного та консервного заво-

[1] Газ. «Колгоспне життя» (Бучач), 26 жовтня 1958.

дів, спирто-дріжджового комбінату виступили ініціаторами змагання за перевиконання завдань другого року дев'ятої п'ятирічки. Цей патріотичний почин знайшов гарячий відгук серед трудящих міста. Того року право називатися ударником і колективом комуністичної праці виборювало 1165 робітників, 12 змін, 26 бригад і ланок. Завдяки широкому розгортанню змагання, самовідданій праці робітників, інженерно-технічного персоналу всі промислові підприємства Бучача виконали завдання другого року п'ятирічки до 20 грудня. Понад план було вироблено продукції на 2,6 млн. крб. проти 1,4 млн. крб. у 1971 році. В день всенародного свята в місті відбулися урочисті засідання, маніфестації, масові гуляння.

До знаменного ювілею в будинку культури, радгоспі-технікумі, профтехучилищі, у середніх школах обладнано кімнати дружби народів СРСР. На великих картах нашої Батьківщини позначено союзні республіки і міста, звідки Бучач одержує машини, вугілля, нафтопродукти, товари побутового призначення. Так, з Москви, Ленінграда, Ярославля, Куйбишева, Душанбе надходить технологічне обладнання; з Ульяновська, Тольятті, Горького, Харкова, Мінська — автомобілі, трактори тощо. На картах позначено також, куди іде продукція підприємств міста: бучацькі консерви і цукор одержують трудящі РРФСР, Білорусії та ін. республік.

У зв'язку зі святкуванням золотого ювілею СРСР до Бучача приїжджали делегації з РРФСР, прибалтійських і закавказьких республік. Радо зустрічали мешканці міста посланців Слівенського округу Народної Республіки Болгарії. З трудящими цього округу жителі Бучача вже не один рік підтримують дружні зв'язки. Слівенці тричі побували у Бучачі. В свою чергу, 9 вересня 1970 року представники трудящих міста брали участь в урочистому святкуванні в Слівені 26-ї річниці Вересневого народного повстання 1944 року. Учні бучацьких шкіл листуються з школярами Слівена, Варни, Софії. Напередодні 50-річчя СРСР шкільні клуби інтернаціональної дружби одержали від них цікаві матеріали про допомогу народів Радянського Союзу у визволенні Болгарії та будівництві в ній соціалізму.

Відзначаючи піввіковий ювілей Союзу РСР — свято всіх радянських народів,— трудящі Бучача з вдячністю згадують, що саме допомога цих народів-братів докорінно змінила їхнє життя — з безправних злидарів вони стали вільними і щасливими людьми, повноправними громадянами могутньої Країни Рад. Колективи всіх промислових підприємств з натхненням працюють над тим, щоб не тільки виконати, а й перевиконати підвищені соціалістичні зобов'язання, взяті у третьому, вирішальному році дев'ятої п'ятирічки — завершити планові завдання до 20 грудня, дати країні надпланової продукції на 2,4 млн. карбованців. На чолі трудівників міста йдуть 800 комуністів, об'єднаних у 43 первинних партійних організаціях. Вони провадять велику політичну й організаторську роботу в масах, виховують їх у дусі радянського патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму. Надійним помічником комуністів є великий загін комсомольців, що налічує 3 тис. юнаків і дівчат. Дбайливим господарем міста є міська Рада депутатів трудящих. Якщо за буржуазно-поміщицької Польщі трудівники, а тим більше жінки, не могли й мріяти стати біля керма управління, то нині серед 50 депутатів Ради є 28 робітників, 5 колгоспників, 22 жінки. Успішно поєднують виробничу діяльність з виконанням депутатських обов'язків робітник ливарно-механічного заводу М. Й. Єдинак, робітник цукрозаводу П. В. Балук. За післявоєнний час на розвиток освіти, культури, благоустрій міста Рада витратила з свого бюджету понад 4,5 млн. карбованців.

Сучасний Бучач — красиве, добре впорядковане місто. В його центральній

Музична школа в м. Бучачі. 1972 р.

Учні Бучацької дитячої художньої школи на етюдах. 1969 р.

частині простяглися заасфальтовані, освітлювані лампами денного світла вулиці з багатоповерховими будинками, старовинними архітектурними пам'ятками. На околиці виросло селище цукровиків. На початок 1973 року житловий комунальний фонд дорівнював 64,1 тис. кв. метрів. Крім того, у післявоєнні роки за допомогою державних кредитів індивідуальні забудовники спорудили понад 360 будинків.

У місті налічується 57 торговельних підприємств, здебільшого спеціалізованих. Їх товарооборот у 1972 році становив 9,4 млн. крб. У сфері обслуговування населення зайнято понад 7 проц. трудящих міста. Більше як 500 спеціалістів трудяться в закладах охорони здоров'я, народної освіти й культури.

Висококваліфіковані спеціалісти-медики працюють у двох лікарнях — районній і дільничній (у селищі цукровиків), міській поліклініці, протитуберкульозному диспансері. Один з лікарів — М. Г. Рекалюк 1971 року нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

Невпинно розширюється мережа освітніх закладів міста. У 1956 році відкрито середню школу в селищі цукровиків. Невдовзі почала діяти середня школа-інтернат на 330 учнів. У 1972 році в трьох середніх і восьмирічній загальноосвітніх школах навчалося понад 2,3 тис. дітей, працювало 178 вчителів; в місті є також вечірня і районна заочна середні школи. Відкрито обласну художню і музичну школи. Кадри для колгоспів і радгоспів області готує сільськогосподарське професійно-технічне училище, відкрите 1950 року. Щороку воно випускає до 300 трактористів-машиністів, комбайнерів, бригадирів тракторних бригад тощо. Понад 2,5 тис. зоотехніків і ветеринарних фельдшерів підготував зооветеринарний технікум. У 1966 році йому було передано велике підсобне господарство й реорганізовано на радгосп-технікум, який готує також агрономів. У 1970 році почалося і в останньому році дев'ятої п'ятирічки має бути завершено спорудження навчального містечка. На його будівництво держава асигнувала близько 4 млн. крб. До середини 1973 року вже зведено головний корпус, два гуртожитки, їдальню. В радгоспі-технікумі учні здобувають міцні знання. 1972 року ланковую радгоспу-технікуму О. М. Мокій нагороджено орденом Леніна[1]. Поряд з навчальною та виробничою тут провадиться велика виховна робота. На громадських засадах працюють військово-патріотичний клуб «Примножимо славу Батьківщини», музей бойової слави. В експозиції музею сотні фотографій воєнних років, газет, листів колишніх бійців, що висвітлюють бойовий шлях 1-ї гвардійської п'ятиорденоносної Глухівської дивізії, яка брала участь у визволенні Тернопільщини від німецько-фашистських окупантів. У 1971 році за рішенням вченої ради Ленінградського військово-історичного музею артилерії, інженерних військ і військ зв'язку Міністерства оборони СРСР музей бойової слави при радгоспі-технікумі було перетворено на філіал Ленінградського музею. В лютому наступного року його нагороджено дипломом та Почесною грамотою Центрального музею Збройних Сил СРСР.

Футбольна команда «Колос» — п'ятиразовий чемпіон УРСР серед сільських колективів, м. Бучач. 1972 р.

[1] Газ. «Вільне життя», 23 грудня 1972 р.

В місті широкого розвитку набуло самодіяльне мистецтво. При будинку культури, на промислових підприємствах працюють численні гуртки й колективи художньої самодіяльності, кращі з них відомі далеко за межами міста. За досягнення в розвитку художньої самодіяльності й народної творчості, високий рівень виконавської майстерності та репертуару, а також успішний виступ на заключному концерті республіканського фестивалю самодіяльного мистецтва, присвяченого 50-річчю утворення СРСР, постановою колегії Міністерства культури Української РСР звання самодіяльного народного присвоєно духовому оркестру Бучацького районного будинку культури. Лауреатом фестивалю був також чоловічий вокальний ансамбль. Ансамбль «Гармонія» з успіхом виступив на концерті-звіті майстрів мистецтв та художніх колективів Тернопільської області в Києві у березні 1973 року. Жителі міста люблять свій народний театр, який підготував і показав глядачам понад сорок вистав. До послуг жителів кінотеатр «Комсомолець», вісім бібліотек з фондом у 120 тис. книжок.

В Бучачі споруджено стадіон, де відбуваються змагання з легкої атлетики, футбола, волейбола. Особливою популярністю в населення міста, району і області користується бучацька футбольна команда «Колос» — п'ятиразовий чемпіон України серед сільських команд, триразовий володар кубка СРСР «Золотий колос». За високі спортивні досягнення команди її тренера П. І. Савчука в 1972 році удостоєно почесного звання заслуженого тренера УРСР.

Невпинно зростає трудова, політична й громадська активність трудящих Бучача. Як бойову програму дій сприйняли вони постанову ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ про розгортання Всесоюзного соціалістичного змагання за дострокове виконання плану третього, вирішального року дев'ятої п'ятирічки.

П. К. ВОЗНЮК, І. О. ЄЛАГІН, Б. С. ТРОФИМ'ЯК

ЗОЛОТИ́Й ПОТІ́К

Золотий Потік — село, центр сільської Ради, розташоване неподалік впадіння річки Стрипи в Дністер, за 18 км від районного центру і залізничної станції Бучач. Дворів — 732. Населення — 2422 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Жванець і Костильники.

Поселення виникло наприкінці XIV ст. і називалося Загайполем[1]. У першій половині XVI ст. польський король подарував Загайполе разом з навколишніми землями магнату Я. Потоцькому. В 1570 році власник домігся для села статуса містечка і перейменував його на Золотий Потік[2]. Через вісім років містечко здобуло право на проведення щороку двох ярмарків і щопонеділка — торгів. У 1601 році Золотому Потоку надано магдебурзьке право, за яким населенню дозволялося обирати органи місцевого самоврядування, займатися ремеслом, торгівлею. Це сприяло економічному зростанню Золотого Потоку, що лежав на важливому торговельному шляху з Галичини на Поділля і в Молдавію. Цим шляхом часто їздили валки коломийців, які возили сіль. Наприкінці XVI — на початку XVII ст. в Золотому Потоці було вже чимало ремісників: ковалів, мулярів, теслярів, кравців, кушнірів, шевців, а також мірошників.

---

[1] M. Baliński i T. Lipiński. Starożytna Polska, t. 2, cz. 2, стор. 715, 716.
[2] Źródła dziejowe, t. 13, cz. 2. Warszawa, 1903, стор. 70.

На початку XVII ст. для захисту своїх володінь від нападів татарських орд Потоцький руками залежного населення збудував у містечку замок. Тут завжди перебував гарнізон, готовий виступити проти зовнішніх ворогів, а також селян, щоб тримати їх у покорі. Для покатоличення корінного українського населення 1634 року споруджено костьол. Селяни протестували проти тяжкої панщини, яка досягала 5—6 днів на тиждень, проти національно-релігійних утисків. У 1613 році населення одностайно допомогло загону запорізьких козаків, який ішов походом на Покуття, здобути замок магнатів Потоцьких. Налякана шляхта закликала на допомогу белзького воєводу, війська якого витіснили козаків з Коломийщини[1].

Особливої гостроти набрала боротьба селян проти гнобителів під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Коли у вересні 1648 року селянсько-козацькі загони підступили до Золотого Потоку, багато місцевих жителів приєдналося до них і брало участь в здобутті фортеці, розгромі панських фільварків. Про це, зокрема, свідчить зізнання мешканця містечка Амброжина, схопленого слугами Потоцького у січні 1649 року. Під тортурами він розповів, що приєднався до повстанців і разом з ними нищив панське майно. Навесні 1649 року для придушення селянсько-козацьких виступів магнати й шляхта продовжували збирати військові сили, а також гроші, які передавалися спеціальному чиновнику, що перебував у Золотому Потоці.

1655 року російське військо разом з українськими козацькими полками, йдучи походом на Львів, зайняло Золотий Потік[2]. У наступні роки навколо фортеці ще не раз точилися запеклі бої. Але, якщо під час визвольної війни місцеве населення само допомагало у її здобутті, то в 1672 році, коли величезна турецька армія рушила на Поділля, жителі героїчно захищали містечко, а після спалення його ворогами, зачинилися в замку і продовжували опір. Озвірілі яничари, захопивши фортецю, винищили всіх — і чоловіків, які билися з ними, і старих, жінок та дітей, що сховалися за її стінами. У 1675 році польські війська вибили із замку турків, та наступного року вони знов захопили його. 1683 року турецько-татарські завойовники мусили піти звідси, але їх руйнівні напади тривали до 1699 року. Містечко зовсім занепало, і в історичних документах першої половини XVIII ст. про нього немає згадок.

1772 року Золотий Потік підпав під владу Австрійської імперії. За даними 1787 року, з 4246 моргів земельних угідь, приписаних до містечка, панський маєток займав 2560 моргів, церква і костьол володіли 132 моргами, а в користуванні 138 селянських дворів було всього 1554 морги. Тяглові й піші селяни відбували панщину 4484 дні на рік, давали панському двору данину натурою: кури, яйця, мед, мітки прядива та ін. Халупники, а також ремісники, дрібні торговці сплачували чинш[3].

Протягом перших двох десятиріч XIX ст. поміщик Скварчинський, до якого перейшло містечко, забрав у селян понад 350 моргів землі. У 1820 році в користуванні 165 селянських господарств лишилося всього 1187 моргів землі. Наділи 6 заможних дворів перевищували 20 моргів, у 61 двора вони були від 10 до 20 моргів, у 17 — від 1 до 10, а в 81 двора, тобто майже в половини господарств,— менші за 1 морг[4]. Власник містечка примушував селян відробляти понаднормову панщину, забороняв користуватися пасовиськами тощо. Скривджене населення раз у раз подавало скарги на гнобителя в Галицьку крайову раду. В скарзі від 2 листопада 1822 року селяни вимагали дати їм дозвіл піти від пана, переселитися в іншу частину краю, бо «не в змозі далі терпіти утиски». 15 квітня 1823 року крайова рада

---

[1] Торжество історичної справедливості, стор. 104.

[2] В. В. Грабовецький. Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII — першій половині XVIII ст., стор. 74.

[3] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 18, спр. 1336, арк. 1—15.

[4] Там же, ф. 20, оп. 6, спр. 65, арк. 1—9.

відповіла, що селяни мусять без опору виконувати свої повинності, бо інакше «будуть покарані тілесно»[1].

Внаслідок реформи 1848 року за викуп було скасовано феодальні повинності селян, але збережено велике феодальне землеволодіння. В руках поміщика лишилося 1799 моргів найкращої орної землі, лук, пасовиськ і лісу. Колишні ж кріпаки одержали у власність лише ті невеликі ділянки, якими користувалися до реформи.

Скасування кріпацтва дало більший простір для розвитку в містечку кустарних промислів. Місцеві ремісники виробляли лляне полотно, брилі, гудзики тощо. Наприкінці XIX — на початку XX ст. у Золотому Потоці працювали кушніри, шевці, кравці, ткачі, гончари, різники. Тоді ж було створено два невеликі напівкустарні підприємства — фабрики гіпсу й дренажних труб. Та як і раніше, основна маса населення займалася сільським господарством. Внаслідок класового розшарування більшість селянських родин втратила майже всю свою землю. Так, на початок 1915 року з 280 дворів близько 190 мали лише по 0,5—2 морги, тоді як у 30 куркульських сімей було по 15—20 і більше моргів[2]. Бідняки наймитували у поміщика, місцевих багатіїв, за мізерну плату працювали на лісорозробках.

Напередодні першої світової війни в Золотому Потоці мешкало понад 3,7 тис. чоловік. На цю досить значну кількість жителів був один лікар, та й той приватний. З 1817 року в містечку працювала двомовна школа, в якій тривалий час один учитель навчав 40—50 дітей. 1880 року замість неї відкрито чотирикласну початкову школу, в якій навчалося 160 хлопчиків і дівчаток[3], тобто менша частина дітей шкільного віку. Більшість жителів лишалася неписьменною.

В серпні 1914 року в Золотий Потік вступили російські війська. Протягом 1915—1917 рр. містечко кілька разів переходило з рук у руки. В ході боїв було зруйновано третину будинків.

Великий вплив на політичні настрої трудящих Золотого Потоку мали російські солдати-більшовики. Від них жителі дізналися про Лютневу революцію в Росії й повалення самодержавства, про боротьбу більшовицької партії за переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. Палкий відгук у серцях робітників і найбідніших селян містечка знайшли ідеї Великого Жовтня. І під владою буржуазно-націоналістичного уряду ЗУНР, і під гнітом буржуазно-поміщицької Польщі, яка в липні 1919 року окупувала Східну Галичину, трудящі Золотого Потоку мріяли про Радянську владу, боролися за її встановлення. Влітку 1920 року Червона Армія допомогла їм здійснити цю мрію.

10 серпня частини 14-ї армії визволили містечко, а вже наступного дня тут було створено революційний комітет з п'яти чоловік[4]. За короткий час ревком з допомогою населення провів конфіскацію поміщицьких та церковних земель і приступив до їх розподілу серед селянської бідноти. Здійснювалися заходи щодо поліпшення добробуту трудящих, налагодження роботи школи. Але обставини склались так, що Червона Армія змушена була відступити.

У вересні 1920 року війська буржуазно-поміщицької Польщі знову окупували село. Ще жорстокішою стала експлуатація трудящих, посилилося їх зубожіння. В 1931 році в Золотому Потоці було 309 селянських господарств, дві третини з яких не мали ні коней, ні корів; їхні земельні наділи не перевищували 2 моргів[5]. Ці бідняки мусили шукати роботу, але знайти її було майже неможливо, бо переважна більшість дрібних промислових підприємств не діяла. У 30-х роках працювали лише

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 87, спр. 789, арк. 32, 33.

[2] Там же, ф. 19, оп. 4, спр. 21, арк. 186; Тернопільський облдержархів, ф. 322, оп. 1, спр. 7, арк. 109.

[3] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 175, оп. 2, спр. 1438, арк. 1—3.

[4] ЦДАРА, ф. 245, оп. 3, спр. 445, арк. 5; Тернопільський облдержархів, ф. Р-2827, оп. 1, спр. 6, арк. 14, 15.

[5] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 1985, арк. 8.

гуральня, що належала поміщику, і два млини. На початку 1937 року в містечку налічувалося 120 безробітних, які зовсім не мали засобів до існування[1].

Трудящі Золотого Потоку дедалі рішучіше протестували проти тяжкого становища, потай читали комуністичні листівки, радянські газети «Правда» і «Вісті», в яких розповідалося про успіхи народів СРСР у будівництві соціалізму. Поширював революційну літературу нелегальний осередок КПЗУ, створений в містечку в 1931 році[2]. Так, вночі на 1 січня 1933 року понад 30 листівок було розкидано на базарній площі і прилеглих до неї вулицях. Того ж року напередодні міжнародного свята трудящих 1 Травня в містечку знов були розповсюджені комуністичні листівки. Члени осередку КПЗУ, яких у 1937 році було 6 чоловік[3], очолювали страйкову боротьбу трудящих. В 1937 році відбувся масовий селянський страйк, учасники якого виступали проти зниження цін на сільськогосподарську продукцію і підвищення цін на промислові товари. Поліція придушила страйк, кинувши до в'язниці найбільш активних його учасників[4].

Іноземні загарбники дивилися на Східну Галичину як на колонію, по-хижацькому виснажували природні багатства, грабували й експлуатували її народ. Вони не дбали ні про охорону здоров'я трудящих, ні про народну освіту. В Золотому Потоці продовжував працювати лише приватний лікар, що мав власну лікарню на кілька ліжок. Лікування і ліки коштували дорого. За прийом до лікаря хворий мусив платити 2—3 злотих. І медична допомога, й освіта були фактично недоступні для трудящих. У 1926 році в шестикласній школі з польською мовою викладання навчалося 279 дітей, три чверті з них — із заможних родин містечка й навколишніх сіл. У 30-х роках діяли 2 маленькі бібліотеки, але в жодній з них не було українських книг.

Зазнаючи жорстокого гноблення і національних утисків, біднота Золотого Потоку з надією дивилася на схід, на Радянський Союз, і вірила, що визволення прийде саме звідти. І такий день настав. 18 вересня 1939 року трудящі з величезною радістю зустрічали своїх визволителів — воїнів Червоної Армії. Вже 25 вересня щойно створений селянський комітет приступив до розподілу між селянами-бідняками 500 га поміщицької та церковної землі. В жовтні трудяще населення взяло участь у вільних, справді демократичних виборах депутатів до Народних Зборів Західної України.

В лютому 1940 року в селі створено машинно-тракторну станцію, яка одержала від Радянської держави 8 тракторів, локомобіль, 3 молотарки та інші машини й механізми. Протягом 1940—1941 рр. МТС подала велику допомогу селянським господарствам у польових роботах. Почали працювати націоналізовані млини й гуральня.

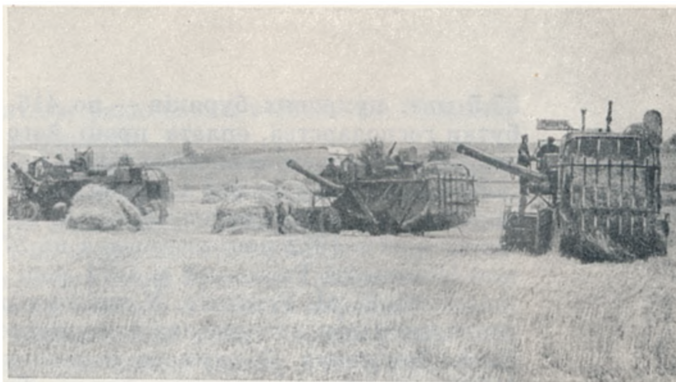
У січні 1940 року Золотий Потік став районним центром. Партійні й радянські органи взялися за розвиток економіки, ліквідацію безробіття, підвищення добробуту населення. Було створено харчокомбінат, промислові артілі, розгорнуто державну і кооперативну торгівлю. Почала працювати середня школа з українською мовою викладання. 585 учнів, тобто всі діти шкільного віку, були охоплені навчанням. Педагогічний колектив складався з 27 вчителів[5]. Організовано курси ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Відкрито клуб, бібліотеку.

Вторгнення гітлерівських полчищ на радянську землю тимчасово перервало будівництво нового життя. 10 липня 1941 року фашисти окупували Золотий Потік. Вони відібрали у селян землю, яку їм дала Радянська влада, і створили державний фільварок, т. зв. лігеншафт, запровадивши в ньому рабську працю. Окупанти розстріляли 170 мирних жителів з села й району, силоміць вивезли на каторжні роботи

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 3244, арк. 10.
[2] Там же, спр. 3203, арк. 106.
[3] Там же.
[4] Там же, ф. 284, оп. 1, спр. 186, арк. 21.
[5] Там же, ф. Р-18, оп. 1, спр. 463, арк. 16.

до Німеччини 550 юнаків і дівчат[1]. Та хоч як шаленіли гітлерівці, населення всіляко саботувало сільськогосподарські роботи, уникало відправки до Німеччини, ухилялося від поставок хліба, м'яса, молока тощо.

Збирання хліба в колгоспі ім. Калініна, с. Золотий Потік. 1972 р.

27 березня 1944 року, прорвавши оборону фашистських військ, танкові підрозділи 1-го Українського фронту вибили гітлерівців з Золотого Потоку, але через кілька днів під натиском переважаючих сил ворога змушені були залишити село. Майже три місяці на цій ділянці фронту точилися бої. Лише 22 липня з села було остаточно вигнано окупантів. Відступаючи, гітлерівці зруйнували паровий млин, МТС, приміщення школи, багато житлових будинків.

Після визволення села 48 його жителів, ставши до лав Червоної Армії, брали участь у розгромі ворога, 22 з них загинуло, 20 відзначено урядовими нагородами. У перших числах серпня 1944 року в Золотому Потоці відновили діяльність райком КП(б)У і райвиконком. Під їх керівництвом населення, долаючи всілякі труднощі — нестачу робочих рук, машин і механізмів, будівельних матеріалів, взялося за відбудову села і його господарства. Жителі розчищали від завалів вулиці, ремонтували будинки, зводили виробничі приміщення зруйнованих ворогом промислових підприємств. Держава допомогла кредитами, будівельними матеріалами. Завдяки цьому та наполегливій праці трудящих Золотий Потік піднімався з руїн. Протягом 1944—1945 рр. відновили роботу машинно-тракторна станція, млин. Було в основному відбудовано житла, налагоджено торгівлю. Відкрилася лікарня. 1 вересня 1944 року учні сіли за шкільні парти.

Великі зміни сталися в селі в наступний час. Восени 1948 року організовано промислову артіль «30 років Жовтня». Селяни ставали на шлях колективного ведення господарства. У березні 1947 року 29 бідняцьких дворів об'єдналися в колгосп, назвавши його ім'ям В. І. Леніна, а вже 1949 року колективізацію одноосібних селянських господарств було завершено. Однак невеликому колгоспові важко було досягти значних успіхів у розвитку сільськогосподарського виробництва. Урожайність зернових зростала повільно. У 1956 році вона становила 11,7 цнт з га. Краще пішли справи після того, як у другій половині 50-х років до колгоспу ім. Леніна приєдналися артілі сусідніх сіл Сновидова і Возилова. Поліпшилося використання землі й техніки, ширше застосовувалися досягнення передової агрономічної науки. Все це позитивно позначилося на розвитку рільництва й тваринництва. У роки восьмої п'ятирічки середньорічна врожайність озимої пшениці становила 25 цнт, цукрових буряків 285 цнт з га. На сто га угідь вироблено 223 цнт молока, 80 цнт м'яса.

В листопаді 1971 року із золотопотіцьким колгоспом об'єднався колгосп села Миколаївки. Нині в користуванні цього великого високомеханізованого господарства, яке носить ім'я М. І. Калініна, є близько 5,5 тис. га угідь, у т. ч. понад 3,6 тис. га орної землі. Більша частина площі використовується під посіви зернових, а також технічних і городніх культур.

Натхнені історичними рішеннями XXIV з'їзду КПРС, трудівники колгоспу самовіддано працюють у роки дев'ятої п'ятирічки. План 1971 року було виконано успішно. Наступного року, включившись у всенародне соціалістичне змагання за відзначення новими трудовими успіхами 50-річчя утворення СРСР, колгоспники зібрали з кожного га посіву по 28,6 цнт зернових, у т. ч. озимої пшениці — по

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-274, оп. 1, спр. 123, арк. 17–19.

35,5 цнт, цукрових буряків — по 416 цнт. Невпинно збільшуються грошові прибутки господарства, оплата праці його трудівників. Було одержано 2,7 млн. крб. доходу, середньомісячний заробіток колгоспника становив 78 карбованців.

За самовіддану працю і високі виробничі показники 12 передовиків колгоспного виробництва нагороджено орденами СРСР. Ордена Леніна удостоєно М. Д. Струк, ланка якої в 1972 році виростила по 573 цнт буряків на кожному га посіву. Орденом Жовтневої Революції у 1971 році нагороджено бригадира тракторної бригади комуніста В. М. Гнатюка. У другому році дев'ятої п'ятирічки високих показників добилася ланка, очолювана комуністкою, членом обкому і райкому КП України П. І. Дем'янчук. З кожного га посіву зібрано по 25 цнт сухого листя тютюну. 1972 року ланкову удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора. Орденом «Знак Пошани» нагороджено 4 чоловіка[1].

Завдяки допомозі Радянської держави в селі, поряд з сільськогосподарським, успішно розвивається промислове виробництво. У 1964 році на базі промислового комбінату створено завод господарських інструментів. Підприємство достроково, ще у вересні 1969 р. виконало план восьмої п'ятирічки і дало на 1,5 млн. крб. надпланової продукції. Включившись у всенародне змагання за виконання історичних рішень XXIV з'їзду КПРС, колектив заводу на чолі з комуністами успішно завершив виробничі завдання першого і другого року дев'ятої п'ятирічки. У 1971 році завод видав продукції на 1,8 млн. крб., а наступного року — вже на 2,3 млн. крб. На підприємстві немає жодного робітника, який би не виконував норм виробітку. Цих успіхів заводський колектив досяг під керівництвом партійної організації, на обліку в якій 1972 року перебувало 16 комуністів. Багато років трудиться на заводі пресувальник комуніст І. Д. Віцингловський. Він — один з кращих виробничників, добрий порадник і вихователь молоді. Досвідченим спеціалістом і активним раціоналізатором є механік комуніст О. М. Надвернюк. Лише протягом двох років дев'ятої п'ятирічки він подав сім раціоналізаторських пропозицій, запровадження яких дало підприємству близько 2 тис. крб. економії. У 1973 році комуністи очолили змагання заводського колективу за дострокове виконання виробничих завдань третього, вирішального року п'ятирічки.

В селі діє майстерня Бучацького районного відділення «Сільгосптехніки», що має моторний, тракторний, слюсарний, ковальський, зварювальний і вулканізаційний цехи. Тут виріс великий загін спеціалістів, які досконало оволоділи новими, індустріальними методами ремонту машин. Наприкінці 1971 року в Золотому Потоці створено філіал Миколаївського науково-дослідного інституту випробування сільськогосподарської техніки. З розвитком промислових підприємств сталися значні зміни в соціальному складі населення. 1972 року майже 40 проц. працездатних жителів було зайнято в промисловому виробництві.

Заможно живуть трудівники села, про що, зокрема, свідчить широкий розмах житлового будівництва. За післявоєнні роки споруджено понад 270 індивідуальних житлових будинків на 3—4 кімнати. З'явилися нові вулиці — Кірова, Чапаєва та інші. До кінця дев'ятої п'ятирічки буде споруджено житловий масив на 75 будинків, торговий центр, нові приміщення пошти й автоматичної телефонної станції.

Золотий Потік перетворився на красиве, впорядковане село. Його електрифіковано й радіофіковано, прокладено водогін. Село, яке 1962 року увійшло до складу Бучацького району, сполучене з райцентром автошляхом. З кожним роком розширюється мережа підприємств торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування. В селі є універмаг, гастроном, спеціалізовані магазини — взуттєвий, книжковий, культтоварів; працюють три їдальні. До послуг жителів — ательє для пошиття і ремонту одягу, взуттєва майстерня, прокатний пункт, фотоательє, телемайстерня. В центрі розміщено дитячий садок-ясла, де виховуються 115 малят. Для школярів відкрито будинок піонерів. Силами населення посаджено парк.

[1] Газ. «Перемога» (Бучач), 28 грудня 1972 р.

Тут височать пам'ятник В. І. Леніну, пам'ятник радянським воїнам, що загинули в боях за визволення села від фашистських окупантів.

Добре налагоджено охорону здоров'я трудящих. 1963 року дільничну лікарню розміщено у новозбудованому приміщенні. В лікарні на 100 ліжок є хірургічне, терапевтичне, пологове, дитяче та інфекційне відділення. Працюють поліклініка, аптека. Населення обслуговують 15 лікарів і 55 медичних працівників з середньою спеціальною освітою. Для них споруджено двоповерховий будинок з усіма вигодами.

За роки Радянської влади докорінні зміни сталися в галузі народної освіти, набагато зріс освітній рівень населення. За період з 1948 року, коли відбувся перший випуск, до 1972 року Золотопотіцьку середню школу (денну і вечірню) закінчило 1164 чоловіка, з них 201 здобув вищу освіту, 204 — середню спеціальну. Лише 1972 року у вузах країни стаціонарно й заочно навчалося 58 вихованців школи. 52 колишні її випускники працюють в селі вчителями, лікарями, інженерами, агрономами тощо. У 1972/73 навчальному році в середній школі налічувалося 665 учнів, 49 учителів. Школярі не тільки здобувають міцні знання з загальноосвітніх дисциплін, а й набувають виробничих навичок. Для учнівської виробничої бригади колгосп виділив 24 га орної землі, на якій підлітки вирощують пшеницю, ячмінь, цукрові буряки, кукурудзу та інші культури. Старшокласники набувають спеціальності механізатора сільського господарства. В школі піклуються про гармонійний розвиток дітей. Тут створено музичний, танцювальний, хоровий та інші гуртки.

Центром культурно-масової роботи є будинок культури, який має зал на 500 місць, кімнати для занять самодіяльних гуртків і музичної студії. В 1961 році в селі споруджено широкоекранний кінотеатр на 400 місць. До послуг жителів — бібліотека з книжковим фондом 34,5 тис. примірників. 1972 року бібліотека провела читацькі коференції на теми «Образ людини праці в сучасній радянській літературі», «Україна в сузір'ї радянських республік» та ін., організувала книговиставки, присвячені 50-річчю утворення Союзу РСР.

Величезні зміни, що сталися в економічному та культурному житті села, — результат повсякденного піклування Комуністичної партії, Радянського уряду про благо народу, наполегливої організаторської й виховної роботи комуністів. 1972 року в Золотому Потоці налічувалося 6 партійних організацій, які об'єднували 85 членів і кандидатів у члени КПРС. Незмінними їх помічниками є 300 комсомольців села, що перебувають на обліку в 7 первинних організаціях ЛКСМУ.

У багатогранному житті Золотого Потоку, поряд з партійними організаціями, провідну роль відіграє сільська Рада. Серед її депутатів — 36 робітників і колгоспників, 15 представників інтелігенції. Депутатами сільради є одна з кращих робітниць заводу господарських інструментів О. І. Шувальська, передовий тракторист районного відділення «Сільгосптехніки» С. М. Побуренний та інші. Яскравим свідченням турботи Радянської влади про добробут трудящих є сільський бюджет, який складається з бюджету сільради і відрахувань з районного бюджету. 1972 року на охорону здоров'я було виділено 253,3 тис. крб., на народну освіту й культуру — 119,1 тис. карбованців.

Трудящі Золотого Потоку постійно відчувають на собі благотворний вплив дружби радянських народів-братів. Колгосп одержує сільськогосподарську техніку й автомашини з Москви, Горького, Мінська, Уралу. До заводу господарських інструментів сировина надходить з РРФСР і Молдавії, а продукція відправляється в усі радянські республіки. На підприємствах працюють представники багатьох народів нашої країни. Їх єднає велика любов до нашої багатонаціональної Радянської Батьківщини, відданість ідеалам комунізму.

О. Д. НАЛИВАЙКО

ЯБЛУНІВКА

Яблунівка (до 1947 року — Язловець) — село, центр сільської Ради, розташоване в долині невеличкої річки Вільхівця, притоки Стрипи. Відстань до районного центру і залізничної станції Бучач — 16 км. Населення — 1123 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Бровари, Дуліби, Заліщики, Новосілка, Передмістя і Пожежа.

Територія сучасної Яблунівки та її околиць була заселена вже в III тисячолітті до н. е., про що свідчать виявлені тут залишки поселення трипільської культури. Біля села Дулібів розкопано поховання доби міді[1].

Первісна назва села — Язловець походить від невеличкого струмка Язлівки, що впадає до річки Вільхівця. Язловець відомий з першої половини XIV ст.[2]. Вигідне географічне розташування — на торговому шляху зі Львова до Молдавії, родючі землі, великі ліси і пасовиська сприяли швидкому зростанню поселення, яке того ж століття стало містечком. Ним володіли польські магнати Бучацькі. Пізніше одна з поростей цього роду почала називати себе Язловецькими. Руками залежного населення вони спорудили замок.

У середині XV ст. Язловець вже був одним із значних центрів торгівлі на Поділлі і конкурував навіть зі Львовом. Про це свідчить скарга львівського купецтва, подана 1461 року королю. Останній наказав львівському воєводі пильнувати, щоб ярмарки в Язлівці не проводилися. Це ущемило інтереси феодала, і магнати Язловецькі тривалий час домагалися відновлення прав містечка на торгівлю. Тільки у 1519 році вони отримали привілей на проведення в Язлівці одного ярмарку на рік. Невдовзі містечко одержало право на самоврядування. В другій половині XVI ст. Язловець виріс у великий торговельний пункт Поділля і в деяких документах того часу згадується як місто. На його ярмарки, що були відомі далеко за межами краю, купці приїздили навіть з-за кордону.

В 1578 році в містечку проживало 1235 чоловік, було 247 будинків. Тут мешкало багато торговців, 17 ремісників. Більша частина населення займалася сільським господарством. Приписані до містечка 29 ланів землі належали родині Язловецьких. За користування землею селяни і міщани відробляли панщину, давали феодалу «рогове», десятину від овець, свиней, вуликів тощо. З жителів здирали численні побори і податки. Так, у 1589 році тільки самого чопового податку вони сплатили 90 флоринів[3].

Селяни та бідні ремісники мешкали на околицях містечка в глиняних мазанках, по вікна вкрослих у землю. В центрі Язлівця в кам'яних, оздоблених різьбою будинках жили багаті купці і міщани. Вірменські купці селилися окремо, на вулиці, яка називалася Вірменською. Вона була навіть забрукована і вважалася найкрасивішою. В центрі містечка височіли мурована вірменська церква, а також ратуша, де розміщувалися містечкове управління і суд. Керівні посади в цих адміністративних установах займали шляхта і заможні польські міщани; українське населення до них не допускалося. Війта призначав феодал, який був повновладним господарем містечка. Ян Радзівілл, до якого перейшов Язловець, жорстоко гнобив феодально залежне населення, особливо селян. На початку XVII ст. панщина досягла 5—6 днів на тиждень з півланового господарства, зросли натуральні та грошові побори. Посилилися національно-релігійні утиски. Споруджені у XVI — першій половині XVII ст. костьол і домініканський монастир стали осередками покатоличення українського населення. Щоб примусити селян і міщан прийняти унію, католицизм, ксьондзи і ченці заковували їх в кайдани, ув'язнювали, забирали майно, худобу. Все це викликало відчайдушний опір з боку корінного населення. У 1641 році язло-

[1] І. К. Свєшніков. Підсумки дослідження культур бронзової доби Прикарпаття і Західного Поділля, стор. 13.

[2] Słownik geograficzny, t. 3, стор. 538; Województwo Tarnopolskie. Tarnopol, 1931, стор. 8, 9.

[3] Żródła dziejowe, t. 19, стор. 21, 23, 63, 65.

вецький міщанин Л. Кравець за кривди і знущання вбив ксьондза Сіверського, за що Снятинський суд засудив його до четвертування[1].

Під час народно-визвольної війни 1648—1654 рр. боротьба язловецьких селян і міщан проти гнобителів набрала великого розмаху. У 1648 році в околицях містечка діяв загін опришків на чолі з Іваном Проскурничином. Опришки, підтримані місцевими жителями, громили й палили панські маєтки[2]. Коли влітку 1649 року селянсько-козацькі загони підступили до Язлівця, його населення разом з селянами навколишніх сіл розгромило фільварок Радзівілла, допомагало козакам штурмувати замок, але взяти його не вдалося[3]. Багато селян приєдналося тоді до козаків і пішло з ними під Зборів. Активну участь у визвольній війні українського народу брало і вірменське населення містечка[4]. У вересні 1655 року через Язловець, прямуючи з-під Кам'янця до Львова, проходили російське військо й українські козацькі полки. Це викликало нове посилення боротьби місцевих селян і міщан проти польської шляхти.

У 1672 році містечко захопило турецьке військо, яке зруйнувало майже всі будівлі, забрало в полон багато жителів. Намагаючись закріпитися на Поділлі, завойовники зміцнили язловецьку фортецю, що стояла на північному рубежі нового турецько-польського кордону. Вони відбудували старі фортифікаційні споруди, добудували до них нові, обнісши їх високим валом. У 1683 році коронний гетьман А. Потоцький з 12-тисячною армією невдало штурмував фортецю, і лише в серпні наступного року після тривалої облоги і штурму полякам вдалося примусити турків здатися.

Після турецького панування містечко довго не могло піднятися. Зменшилася кількість населення, занепали ремесла, торгівля. 1713 року в Язлівці мешкало 290 жителів, з них 125 міщан, 118 селян-комірників, решта — торговці, купці. Вірмени почали переселятися до Львова, Бережан, Бродів[5]. Наприкінці XVIII ст. Язловець майже повністю втрачає роль торговельного містечка.

У 1772 році, коли Східна Галичина підпала під владу Австрійської імперії, Язловець і його землі перейшли до баронів Блажовських. У 1797 році селяни і міщани користувалися близько 1 тис. моргів землі. З 131 селянського господарства 27 парових обробляли по 10 моргів орної землі, 70 поєдинкових — по 5 моргів, 34 піші — по 2,5 морга. Селяни панщину не відбували, а сплачували поміщикові чинш. Чинш платили і ремісники. У 1780 році в Язлівці було 30 кушнірів, 20 шевців, 17 ткачів[6]. Після скасування в 1848 році кріпосного права селяни і міщани за великий викуп одержали у власність землю, якою користувалися до реформи. Тільки за один 1855 рік вони сплатили 593 флорини викупних платежів[7].

Наприкінці XIX — на початку XX ст. Язловець став типовим сільськогосподарським містечком. Промисловість майже не розвивалася. Працювала лише невелика кустарна майстерня, що виробляла казани. Провадячи політику гноблення народних мас, австрійський уряд всіляко зміцнював апарат примусу і насильства. Так, 1914 року на утримання в Язлівці адміністративних органів було витрачено 6448 крон, у т. ч. 1258 крон — на поліцію[8]. В той же час на охорону здоров'я, освіту населення власті виділяли мізерні кошти. В містечку було 2 приватні лікарі і аку-

---

[1] В. В. Грабовецький. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648—1654 рр., стор. 35.

[2] Там же, стор. 133.

[3] Торжество історичної справедливості, стор. 140.

[4] W. Łoziński. Prawem i lewem, t. 1. Kraków, 1960, стор. 332.

[5] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 475, оп. 1, спр. 635, арк. 2. Słownik geograficzny, t. 3, стор. 538.

[6] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 19, оп. 10, спр. 97, арк. 1—6, 37—46. Słownik geograficzny, t. 3, стор. 539.

[7] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 488, оп. 1, спр. 1129 (не пронумерована).

[8] Тернопільський облдержархів, ф. 322, оп. 1, спр. 59, арк. 80, 89, 90; Skorowidz przemysłowo-handlowy Królestwa Galicyi, стор. 53, 191.

шерка. Однокласну школу відкрито 1790 року. У 1880 році при монастирі діяла польська жіноча гімназія. Переважна більшість українського населення залишалася неписьменною.

Невдовзі після початку першої світової війни в Язловець вступили російські війська. Протягом 1915—1917 рр. в його околицях точилися кровопролитні бої, містечко кілька разів переходило з рук у руки. У липні 1917 року Язловець знов захопили австро-німецькі війська. Після розпаду Австро-Угорської імперії в містечку було встановлено владу буржуазно-націоналістичного уряду ЗУНР, а в липні 1919 року його окупувала буржуазно-поміщицька Польща.

Влітку 1920 року, переслідуючи польських інтервентів, Червона Армія вступила на землі Західної України. 5 серпня 364-й стрілецький полк 41-ї стрілецької дивізії 14-ї армії вигнав окупантів з Язлівця[1]. В містечку було обрано революційний комітет, до складу якого ввійшло 5 місцевих жителів-бідняків. Ревкомівці взяли на облік поміщицьку, монастирську та церковну землю і приступили до її розподілу між безземельними й малоземельними селянами. Створений загін народної міліції вів боротьбу проти контрреволюційних елементів.

Та в вересні 1920 року, спираючись на допомогу країн Антанти, буржуазно-поміщицька Польща знов окупувала Західну Україну. 16 вересня польські війська захопили Язловець[2]. 1921 року в містечку проживало 1982 чоловіка. З 1429 га земельних угідь, приписаних до містечка, більшість землі перебувала в руках осадників.

У 1930 році в Язлівці працювали гуральня, де було зайнято 5 робітників, та три невеликі млини, що належали місцевим лихварям. Робочий день тривав 12—14 годин, а заробітків робітників не вистачало навіть на те, щоб прогодувати сім'ї. З ремесла жили 27 чоловік, з торгівлі — 26. Позбавлене землі, далеко не все трудяще населення могло знайти роботу. Навесні 1937 року в містечку налічувалося 265 безробітних[3]. Значна частина жителів була зайнята лише на сезонних роботах в панському маєтку.

В Язлівці точилася гостра класова боротьба. На чолі революційного руху стояли комуністи, які через місцеве відділення легальної революційної організації трудящих «Сельроб-єдність» провадили ідейно-політичну роботу в масах, розповсюджували нелегальну революційну літературу. Так, 30 серпня і 1 листопада 1931 року в містечку було розклеєно комуністичні листівки, вивішено транспаранти польською і українською мовами із закликами: «Геть фашизм!», «Хай живе Радянська Польща і Радянська Україна!», «Хай живе КПЗУ!», «Хай живе Радянський Союз!». У 1932 році під час поліцейських обшуків та арештів, зв'язаних із забороною діяльності «Сельроб-єдності», в Язлівці було знайдено чимало примірників газети «Сель-Роб» та іншої революційної літератури[4].

У 1933 році в містечку створено районний комітет та осередок КПЗУ. На червень 1935 року до складу першого входило 11 чоловік, другого — 3 чоловіка[5]. Комуністи викривали антинародну політику фашистського уряду Пілсудського, запроданство українських буржуазних націоналістів, керували страйковим рухом трудящих. Влітку 1937 року в Язлівці спалахнув страйк сільськогосподарських робітників, який швидко поширився на навколишні села. Протягом десяти днів страйкували наймити, вимагаючи підвищення оплати на жнивах. Поміщик змушений був піти на поступки.

Комуністи очолювали боротьбу трудящих і проти національних утисків, за демократизацію школи, збільшення контингенту учнів. У 1925/26 навчальному році

---

[1] ЦДАРА, ф. 1402, оп. 1, спр. 175, арк. 51.
[2] Там же, арк. 59, 64.
[3] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 3244, арк. 10; оп. 4, спр. 3320, арк. 34, 35.
[4] Там же, ф. 274, оп. 4, спр. 189, арк. 49; спр. 190, арк. 2; Г. Сизоненко. «Сельроб» у боротьбі за возз'єднання. Львів, 1971, стор. 166.
[5] Тернопільський облдержархів, ф. 284, оп. 1, спр. 129, арк. 1, 7, 9.

в містечку працювала лише чотирикласна школа на 130 учнів. 1933 року її було реорганізовано в семикласну з польською мовою викладання. У 1938 році в ній навчалося 230 учнів[1]. У 1928 році відкрилася приватна жіноча гімназія, яку через п'ять років перетворено на семінарію домоводства для жінок. Через легальну бібліотеку «Просвіти» члени КПЗУ поширювали революційну літературу, зокрема газети «Правда», «Вісті», які у другій половині 30-х років надходили з Радянської країни. З них трудящі Язлівця дізнавалися про те, як живуть їх українські брати за Збручем, як будується соціалізм у СРСР. Порівнюючи свою долю з долею радянських народів, трудящі палко мріяли про Радянську владу.

У вересні 1939 року їх мрії здійснилися. 18 вересня вони з радістю вітали своїх визволителів — воїнів Червоної Армії. Того ж дня було створено селянський комітет. Разом з сільським активом комітет організував міліцію, яка охороняла народне добро, забезпечувала громадський порядок. Було проведено підготовку до виборів депутатів Народних Зборів Західної України. Своїм депутатом трудящі Язлівецького виборчого округу обрали бідняка-активіста О. І. Логуша[2]. За рішенням Народних Зборів провадився розподіл поміщицької і церковної землі, селянам було передано 800 га. Селяни, робітники, прогресивна інтелігенція Язлівця гаряче вітали возз'єднання Західної України з УРСР в складі великого Радянського Союзу.

У січні 1940 року Язловець, якого було віднесено до розряду сіл, увійшов до Золотопотіцького району. Складні завдання постали перед сільвиконкомом, а після 15 грудня 1940 року — новообраною сільською Радою депутатів трудящих. Вони доклали багато зусиль до ліквідації безробіття, налагодження безперебійної роботи торговельної мережі, допомагали селянським господарствам сортовим насінням, тяглом. Машини Золотопотіцької МТС подавали допомогу селянам в обробітку їхніх полів, збиранні врожаю.

Почалася наполеглива боротьба з неписьменністю, перебудова школи на нових, соціалістичних засадах. У 1940/41 навчальному році в Язлівці працювала середня школа з українською мовою викладання, яку відвідувало 400 учнів, їх навчали й виховували 14 учителів. В селі організовано курси ліквідації неписьменності серед дорослого населення. У лютому 1940 року створено зооветеринарний технікум на 300 учнів. При технікумі діяли курси перепідготовки зоотехніків, на яких навчалося 55 чоловік[3]. У 1940 році відкрилися лікарня, клуб, бібліотека.

Менше двох років тривала мирна будівнича праця трудящих Язлівця. Її перервав напад фашистських орд на Радянський Союз. 7 липня 1941 року гітлерівці окупували село[4]. З ними з'явилися їх вірні слуги —українські буржуазні націоналісти. За завданням своїх хазяїв вони знищували радянських активістів, а також бійців і командирів Червоної Армії, що виходили з оточення. На початку липня оунівці захопили і розстріляли за селом групу червоноармійців. Ці люті вороги українського народу допомагали окупантам відбирати у населення продукти, худобу, вивозити юнаків та дівчат на каторжні роботи до Німеччини. За роки окупації було вивезено 112 чоловік.

Ведучи наступальні бої, радянські частини 25 березня 1944 року зайшли в тил німецько-фашистських військ і оволоділи Язлівцем. Радості населення не було меж. Та наступного дня, підтягнувши свіжі сили, ворог перейшов у контрнаступ. 21 липня 1944 року радянські війська остаточно вибили ворога з Язлівця[5]. Відступаючи, фашисти спалили 97 будинків, залишили в селі й на полях безліч мін, на яких підірвалося кілька чоловік. У перші ж дні після визволення Язлівця до лав Червоної Армії влилося 67 чоловіків, які відважно билися з ворогом на фронтах Великої

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 2, спр. 463, арк. 16.
[2] Газ. «Вільне життя», 26 жовтня 1939 р.
[3] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 1а, спр. 5, арк. 75—77.
[4] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 24, арк. 129.
[5] Там же.

На колгоспному пасовищі, с. Яблунівка. 1972 р.

Вітчизняної війни, 23 з них загинули, 20 чоловік за бойові подвиги нагороджено орденами та медалями.

Під керівництвом сільради жителі взялися за відбудову зруйнованих осель, лагодили дороги, готувалися до осінніх польових робіт. На допомогу їм прийшла Радянська держава, яка виділила необхідну кількість посівного матеріалу, технічні засоби. Завдяки цьому хлібороби вчасно посіяли озимину, заклали міцну основу під урожай 1945 року. Протягом 1944—1946 рр. населення майже повністю відбудувало село. Восени 1944 року відновила роботу школа. Наступного року почали діяти дільнична лікарня, клуб, бібліотека тощо.

У 1947 році в селі, яке було перейменоване на Яблунівку, організовано колгосп. 37 сімей колишніх бідняків, що вступили до артілі, назвали її ім'ям українського поета-революціонера Т. Г. Шевченка[1]. Чималих труднощів зазнало молоде колективне господарство. Не вистачало досвідчених керівних кадрів, спеціалістів сільського господарства. Партійні та радянські органи всіляко допомагали колгоспові — надсилали сюди фахівців, техніку. Парторганізація, яка була створена 1947 року і об'єднувала 5 членів партії, закріпила комуністів за окремими ділянками колгоспного виробництва. Наприкінці того ж року утворено комсомольську організацію. Члени партії та комсомольці виступали організаторами соціалістичного змагання між ланками та бригадами артілі, вели роз'яснювальну роботу серед одноосібників. Діяльність комуністів і комсомольців дала плідні наслідки. На 1949 рік всі селянські господарства Яблунівки вступили до колгоспу[2]. Під керівництвом партійної організації в артілі ім. Шевченка широко розгорнулося соціалістичне змагання за підвищення врожайності зернових і технічних культур, продуктивності громадського тваринництва. Вже 1953 року Яблунівський колгосп став одним з передових у районі. У 1958 році він об'єднався з артіллю села Новосілки. В колгоспі, який 1962 року дістав назву «Здобуток Жовтня», дедалі зростала врожайність сільськогосподарських культур. 1963 року з кожного га посіву було зібрано по 18 цнт озимої пшениці, 218 цнт цукрових буряків. Того року одержано понад 343,7 тис. крб. доходу. Збільшення грошових прибутків дало можливість колгоспу розгорнути широке капітальне будівництво. За період з 1963 по 1970 рік в колгоспі споруджено три корівники, сім свинарників, електростанцію, млин, який працює на електроенергії, водонапірну башту. В Яблунівці коштом колгоспу прокладено водопровід.

В 1970 році до колгоспу «Здобуток Жовтня» приєднався колгосп «Маяк» села Передмістя (став називатись «Золотий колос»). У 1971 році вступила в дію перша черга тваринницького комплексу, що дало можливість колгоспові щороку відгодовувати 8 тис. свиней. За восьму п'ятирічку поголів'я продуктивної худоби зросло на 26 проц., а виробництво молока на 100 га угідь збільшилося з 150 до 361 цнт, м'яса — з 44 до 85 цнт. По виробництву зерна колгосп виконав п'ятирічку на 170 проц., цукрових буряків — на 200 проц., м'яса і молока — відповідно на 121 і 132 проц. Із зростанням урожайності, підвищенням продуктивності громадської худоби набагато збільшилися прибутки господарства. Якщо у 1965 році до колгоспної каси надійшло 492,3 тис. крб., то у 1970 році — близько 1,9 млн. карбованців. Досягнення в розвитку сільськогосподарського виробництва стали можливими завдяки величезній допомозі колгоспу з боку держави. За п'ятирічку більше ніж удвоє збільшилося внесення в грунт мінеральних добрив, зросла і технічна озброєність.

[1] Газ. «Вперед» (Золотий Потік), 24 липня 1947 р.
[2] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 5, спр. 660, арк. 247—251.

Протягом 1965—1970 pp. колгосп отримав 14 зернових, 16 бурякозбиральних та 3 силосозбиральні комбайни, 46 вантажних автомобілів та багато інших машин. Ця техніка надійшла з Харкова, Дніпропетровська, Запоріжжя, а також промислових центрів РРФСР, Білорусії, Молдавії та інших республік. За час існування колективного господарства проведено меліоративні роботи на площі 230 гектарів.

Загальний вид с. Яблунівки. 1971 р.

Ще більших успіхів добився колгосп у перші 2 роки дев'ятої п'ятирічки. У березні 1972 року до колгоспу «Золотий колос» приєдналося сусіднє колективне господарство ім. Котовського сіл Берем'янів, Жнибородів, Дулібів. Земельні угіддя збільшилися до 7,2 тис. га, в т. ч. орні землі до 6,5 тис. га. Готуючись гідно відзначити 50-річчя утворення СРСР, колгоспники включилися у всенародне соціалістичне змагання. В ювілейному році вони зібрали з кожного га посіву по 30 цнт зернових, 450 цнт цукрових буряків. Тваринники виробили на 100 га угідь по 329 цнт молока і 143 цнт м'яса.

Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили досягнення трудівників. За ударну працю в роки восьмої п'ятирічки 32 чоловіка нагороджено орденами й медалями. За перевиконання сезонних норм виробітку і високі намолоти зерна комбайнера комуніста Д. М. Заболотного удостоєно ордена Леніна. Орденом Жовтневої Революції відзначено бригадира механізаторів Т. Й. Рожанського. У 1972 році за трудову доблесть, виявлену на збиранні врожаю ювілейного року, бригадира рільничої бригади комуністку І. А. Галаван нагороджено орденом Леніна[1]. В 1971—1972 pp. 76 трудівників колгоспу завоювали високе звання ударника комуністичної праці, 8 ветеранам присвоєно звання заслуженого колгоспника.

Соціалістичне змагання за втілення в життя історичних рішень XXIV з'їзду КПРС очолює партійна організація, яка зросла до 68 чоловік. Більшість комуністів працює безпосередньо на виробництві. Так, Г. В. Беднаровська, В. М. Гончаров очолили рільничі бригади, В. М. Рожелюк — тваринницький комплекс. Партійний комітет, до складу якого обрано 11 чоловік, постійно вникає в роботу усіх ланок виробництва, проводить велику масово-політичну роботу серед колгоспників. У колгоспі працює численний загін комсомольців. Майже всі 136 членів ВЛКСМ зайняті в сфері виробництва.

Дедалі активнішу роль у багатогранному житті села відіграє сільська Рада, до якої обрано 63 депутати, серед яких 27 членів КПРС. Із загальної кількості депутатів 39 безпосередньо зайняті в колгоспному виробництві. З свого бюджету, який 1972 року становив 63,9 тис. крб., сільрада виділила на розвиток освіти й культури 55,2 тис. карбованців.

Невпізнанною стала колгоспна Яблунівка, зросли її люди. Оточені батьківським піклуванням Комуністичної партії і Радянського уряду, щасливо і вільно живуть вони на оновленій землі. Про поліпшення добробуту трудівників села свідчить, зокрема, житлове будівництво. Лише протягом 1960—1970 pp. коштом колгоспу та індивідуальних забудовників споруджено 68 будинків під черепицею, шифером або бляхою, капітально відремонтовано 55. В багатьох з них є газ. Майже кожна сім'я має радіоприймач, кожна друга — телевізор. Не дивиною для яблунівців є холодильники, пральні машини, пилососи, які населення придбаває через торговельну мережу села. Вона складається з сільмага, взуттєвого, продовольчого, меблевого і книжкового магазинів, магазину культтоварів. До послуг жителів —

[1] Газ. «Вільне життя», 23 грудня 1972 р.

кравецька та шевська майстерні районного побутового комбінату. Сільському споживчому товариству підпорядковані хлібопекарня, ковбасний, кондитерський цехи, цех безалкогольних напоїв, чайна, шкільна їдальня.

Значно розширилася мережа медичних закладів. В Яблунівці є дільнична лікарня, амбулаторія, пологовий будинок, протитуберкульозний санаторій на 400 ліжок. Хворих обслуговують 17 лікарів і 47 медичних працівників з середньою спеціальною освітою. Медичний персонал протитуберкульозного санаторію очолює заслужений лікар УРСР Ф. Ф. Горбатюк.

За роки Радянської влади величезні зміни сталися також в галузі народної освіти і культури. Середню школу у 1972/73 навчальному році відвідувало 607 учнів, в ній працювали 40 учителів. За час її існування школу закінчило 848 чоловік, з них 167 одержали вищу освіту. На початок 1973 року в колгоспі працювало 130 спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою, з них 96 — вихованці Яблунівської середньої школи.

Люблять жителі Яблунівки свій будинок культури, близько ста з них беруть участь у роботі гуртків художньої самодіяльності: хоровому, драматичному, вокальному, художнього слова тощо. Співаки-аматори виступали в Бучачі й Тернополі на оглядах художньої самодіяльності, присвячених 100-річчю з дня народження В. І. Леніна та 50-річчю утворення СРСР.

Є в селі бібліотека з читальним залом. Послугами бібліотеки користується понад 750 читачів. Працює сільська організація товариства «Знання».

Міцно увійшли в побут населення нові обряди та звичаї: урочиста реєстрація шлюбів і новонароджених, посвячення в хлібороби, проводи юнаків до Радянської Армії, свято урожаю та інші.

Як велике свято відзначили трудящі Яблунівки 50-річчя утворення СРСР. З цієї нагоди 15 грудня 1972 року в селі відбулися урочисті збори представників громадськості. На них було підбито підсумки зробленого, визначено дальші рубежі.

Складний багатовіковий шлях пройшли трудящі Яблунівки і тільки під зорею Радянської влади досягли омріяного щастя.

Й. Г. ІВАНОНЬКІВ, Б. Й. МУДРИЙ, С. Д. ОЛЕКСЮК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД БУЧАЦЬКОГО РАЙОНУ

БА́РИШ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Баришки (притока Дністра), за 14 км від районного центру. Дворів — 629. Населення — 2326 чоловік.

Колгосп ім. Кірова користується 3,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,6 тис. га орної землі. Господарство зерно-бурякового напряму з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Вирощують картоплю, тютюн. З допоміжних підприємств є цегельний завод потужністю 5 млн. штук цегли на рік, споруджено водонапірну башту. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва і виконання восьмого п'ятирічного плану, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено ланкових Г. Я. Вуйцик, С. П. Танчук та комбайнера М. В. Клецка.

У Бариші діє середня школа, де вчаться 547 учнів і працюють 30 учителів, будинок культури із залом на 350 місць, бібліотека, є лікарня, аптека, дитячий садок, 7 магазинів, відділення зв'язку, кравецька майстерня. За 1960—1970 рр. тут споруджено 376 нових будинків. Партійна організація (створена 1951 року) об'єднує 30 комуністів, комсомольська організація (виникла 1945 року) — 306 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1454 року.

В серпні—вересні 1920 року в Бариші встановлена влада Рад. У серпні 1937 року, за часів панування буржуазно-поміщицької Польщі, в Бариші відбувся великий страйк селян, спрямований проти зниження цін на сільськогосподарські продукти. Організаторів і активних учасників страйку, що тривав 10 днів, було кинуто до в'язниці. 1938 року селяни влаштували першотравневий мітинг. На шлях колективного господарювання селяни стали 1941 року. 49 жителів села брали участь у боротьбі проти гітлерівців на фронтах Великої Вітчизняної війни. 16 чоловік загинуло. 33 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

У центрі села споруджено обеліск на честь тих, хто загинув, захищаючи Батьківщину від гітлерівських загарбників. Є пам'ятник С. М. Кірову.

БЕРЕМ'Я́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру та за 22 км від залізничної станції Пишківці на лінії Бучач — Чортків. Дворів — 302. Населення — 1040 чоловік. Сільраді підпорядковано село Жнибороди.

На території Берем'янів розміщена рільнича бригада колгоспу «Золотий колос» (центральна садиба в селі Яблунівці). За успіхи в розвитку сільського господарства доярку Г. І. Папушак, слюсаря-наладчика Д. М. Сухорибку нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, де 18 учителів навчають 275 учнів, будинок культури, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, два дитячі садки, відділення зв'язку, 2 магазини, майстерня побутового обслуговування. За 1960—1970 рр. збудовано 193 індивідуальні житлові будинки. В селі працюють 20 комуністів і 78 комсомольців. Партійна організація створена 1951 року.

Село відоме з 1785 р. В Берем'янах у серпні — вересні 1920 р. встановлена влада Рад. На фронтах Великої Вітчизняної війни в боротьбі з фашистами брали участь 140 жителів села, загинуло 22. За мужність, виявлену в боях, 37 учасників війни нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

Неподалік села Берем'янів виявлено залишки поселень пізньопалеолітичної доби, а також трипільської культури. Розкопані поховання доби міді, бронзи та 5 курганів скіфських часів. Біля села Жнибороди на курганному могильнику часів Київської Русі досліджено 18 курганів.

БОБУ́ЛИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Стрипи, за 15 км від районного центру. Дворів — 278. Населення — 993 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Киданів і Осівці.

В Бобулинцях міститься комплексна бригада колгоспу ім. Горького (центральна садиба в селі Осівцях). Тут вирощуються зернові і просапні культури, розводять племінних корів. Із допоміжних підприємств працює цегельний завод річною потужністю 1,5 млн. штук цегли, розробляється піщаний кар'єр. За успіхи в розвитку сільського господарства нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора ланкових М. Ю. Дерецьку і М. Ф. Яцишин та механізаторів С. М. Дерецького і В. А. Леськова.

Є восьмирічна школа, в якій 11 учителів навчають 176 учнів, будинок культури, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, магазин. Населення користується пунктом побутового обслуговування. В 1960—1970 рр. тут споруджено 108 індивідуальних житлових будинків. У селі працюють 8 комуністів і 71 комсомолець.

Село відоме з 1785 р. У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада. Під час тимчасової окупації фашисти майже повністю спалили Бобулинці. 78 місцевих жителів були учасниками Великої Вітчизняної війни, 16 загинуло, 65 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Поблизу с. Киданова виявлено залишки поселення перших століть до н. е. Неподалік села Осівців знайдено рештки поселення черняхівської культури.

ДОБРОПО́ЛЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на автошляху Тернопіль — Івано-Франківськ, за 18 км від районного центру. Дворів — 319. Населення — 1086 чоловік. Сільраді підпорядковані села Матеушівка та Пушкарі.

На території Доброполя розміщена центральна садиба колгоспу «Заповіт Ілліча», за яким закріплено 4,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,7 тис. га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств є цегельний завод, ремонтна майстерня. За успіхи в розвитку сільського господарства механізатора М. М. Замороза та колгоспницю Г. С. Бігун нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є середня школа, в якій 17 учителів навчають і виховують 272 учнів, будинок культури, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, відділення зв'язку, два магазини. Партійна організація, створена 1952 року, об'єднує 20 членів КПРС, комсомольська, що існує з 1946 року,— 100 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1785 року. У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада. За буржуазно-поміщицької Польщі, в 1929 році, відбувся виступ сільськогосподарських робітників. Місцевий колгосп створено 1940 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни в боротьбі з фашистами брало участь 79 жителів села, загинуло 31, 48 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. У центрі села споруджено обеліск Слави полеглим воїнам-односельцям.

ДРУ́ЖБА (до 1961 року — Трибухівці) — село, центр сільської Ради. Розташована уздовж річки Вільхівця, поблизу автошляху Бучач—Чортків, за 3 км від районного центру й 1 км від залізничної станції Пишківці. Дворів — 811. Населення — 2708 чоловік. Сільраді підпорядковане село Пишківці.

На території Дружби міститься центральна садиба радгоспу-технікуму, який користується 5,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4,3 тис. га орної землі. Господарство має рослинницько-тваринницький напрям. За успіхи, досягнуті в розвитку колгоспного виробництва, орденом Леніна нагороджено доярку М. Т. Кістяник, ланкову О. М. Мокій — орденом Жовтневої Революції, механізатора Г. Г. Лапинську та бригадира В. Ф. Максимова; орденом Трудового Червоного Прапора — ланкову М. М. Мардаль, бригадира свиноферми В. С. Мардаля, механізатора В. І. Білика, керуючого центральним відділком В. П. Сурм'яка, головного агронома Г. Г. Ящишину, комбайнера П. Г. Пошелюжного і бригадира Ф. І. Горина.

Середня школа і будинок культури в с. Дружбі. 1972 р.

В селі є середня школа, побудована до 50-річчя Радянської влади, в якій 36 учителів навчають 525 учнів, будинок культури з залом на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, 3 магазини, майстерня побутового обслуговування. В 1960—1970 рр. побудовано 264 індивідуальні житлові будинки. Працюють 46 комуністів, 427 комсомольців.

Село відоме з 1785 року.

У серпні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада.

За буржуазно-поміщицької Польщі в 20—30 роках відбулися страйки сільськогосподарських робітників.

Учасниками Великої Вітчизняної війни були 120 жителів села, з них 45 загинуло. 106 чоловік за мужність і відвагу, виявлені в боях, нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. Воїнам-односельцям, полеглим у роки війни, в центрі села споруджено пам'ятник.

За післявоєнний час близько 60 жителів села здобули вищу освіту. Кандидатами медичних наук стали уродженці села С. Й. Ярош, І. Г. Балюк, технічних наук — І. А. Васько, педагогічних наук — Р. П. Скульський.

ЗУБРЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради. Розташований за 14 км від районного центру. Дворів — 435. Населення — 1527 чоловік. Сільраді підпорядковане село Порохова.

У Зубреці міститься центральна садиба колгоспу «Прогрес», який користується 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,3 тис. га орної землі, займається рільництвом і м'ясним тваринництвом. З допоміжних підприємств діють 2 цегельні заводи, 2 млини, пилорама. За високі показники у розвитку господарства ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно ланкову Я. М. Бобин. Ленінською ювілейною медаллю нагороджено 119 колгоспників.

У селі є восьмирічна школа, в якій 16 учителів навчають 299 учнів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, 2 магазини, збудовано павільйон побутового обслуговування. У 1960—1970 рр. зведено 181 житловий будинок. У партійній організації (створена 1950 року) на обліку перебуває 21 комуніст, у комсомольській — 121 член ВЛКСМ.

Вперше Зубрець згадується в документах за 1774 рік. У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада. 1929 року, за панування буржуазно-поміщицької Польщі, тут страйкували сільськогосподарські робітники.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 46 жителів, з них 17 загинуло, 30 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Місцевий колгосп організовано в 1947 році.

Біля села Зубреця виявлені курганні поховання ранньоскіфських часів (VII—VI ст. до н. е.) з бронзовими стрілами, а поблизу с. Порохової — доби ранньої бронзи.

МИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Дністра, за 27 км від районного центру. Дворів — 159. Населення — 618 чоловік.

У Миколаївці міститься рільнича бригада колгоспу ім. Калініна (центральна садиба в Золотому Потоці). З допоміжних підприємств є млин, гіпсовий і кахельний заводи, кар'єр для розробки каменю. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено зоотехніка П. В. Скаржинського, доярку А. П. Мельничук. В селі трудиться заслужений агроном УРСР, делегат 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників Р. Ю. Іванків. 87 передовиків колгоспного виробництва нагороджені Ленінською ювілейною медаллю.

В селі є восьмирічна школа, в якій 11 учителів навчають 195 учнів, будинок культури із залом на 250 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, магазини, їдальня.

В Миколаївці встановлено пам'ятник М. І. Калініну. Тут працюють 19 комуністів, 126 комсомольців. Партійну організацію в селі створено 1952 року, комсомольську — 1945 року.

Село відоме з 1785 року.

У серпні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. На фронтах Великої Вітчизняної війни захищали Батьківщину 58 жителів села, з них 30 загинуло, 38 нагороджено орденами і медалями Союзу РСР.

На околиці села Миколаївки збереглися рештки 2 палеолітичних поселень (15 тис. років тому), поховання доби міді та залишки поселення часів Київської Русі.

ОЗЕРЯ́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване обабіч автошляху Івано-Франківськ — Тернопіль, за 8 км від районного центру. Дворів — 338. Населення — 1206 чоловік. Сільраді підпорядковано село Верб'ятин.

В Озерянах розміщується рільнича бригада колгоспу ім. Леніна (центральна садиба в с. Переволоці). За трудові досягнення ланкових М. К. Бородицю та Г. І. Кулик відзначено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 247 учнів. При школі діє консультаційний пункт Бучацької заочної середньої школи. Тут працюють будинок культури із залом на 250 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, два магазини, відділення зв'язку. Відкрито кравецьку й шевську майстерні. За 1960—1970 рр. збудовано 239 індивідуальних житлових будинків.

У селі — 17 комуністів і 124 комсомольці. Партійна організація створена в 1954 році, комсомольська — 1944 року.

Озеряни відомі з 1469 року. У серпні—вересні 1920 року тут встановлена влада Рад. На фронтах Великої Вітчизняної війни бився проти ворога 51 житель села, 27 загинуло, 28 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

ПЕРЕ́ВОЛОКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 7 км на південний захід від районного центру і за 6 км від залізничної станції Бучач. Дворів — 645. Населення — 2326 чоловік. Сільраді підпорядковане село Курдибанівка.

В дитячому садку, с. Дружба. 1972 р.

У Переволоці міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який має рослинницько-тваринницький напрям, користується 5,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4,7 тис. га орної землі. За високі показники у розвитку господарства пташницю М. І. Бачинську та завідуючу тваринницькою фермою М. В. Белінську, механізаторів В. Ф. Марцинова, Т. Т. Птицю нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, завідуючого зерноскладом В. Р. Богуна — орденом Жовтневої Революції. 52 колгоспники удостоєні Ленінської ювілейної медалі.

В селі є середня школа, в якій 28 учителів виховують й навчають 560 учнів, будинок культури із залом на 400 місць, відкритий до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, бібліотека (17 тис. книжок); дільнична лікарня, аптека, відділення зв'язку, дитячий садок, три магазини, діє майстерня побутового обслуговування населення. За 1960—1970 рр. тут побудовано 577 індивідуальних житлових будинків.

Партійна організація, створена 1949 року, об'єднує 37 комуністів, комсомольська (виникла 1946 року) — 222 членів ВЛКСМ.

Вперше село згадується в історичних документах за 1467 рік. У серпні — вересні 1920 року тут встановлена влада Рад. 196 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 53 з них загинуло, 56 нагороджено орденами й медалями СРСР. Односельцям, які загинули в боях, споруджено обеліск Слави. Колективне господарство було створено у Переволоці 1948 року.

М. М. Крушельницький — народний артист СРСР, уродженець с. Пиляви.

ПИ́ЛЯВА — село, центр сільської Ради. Розташована за 10 км від районного центру. Дворів — 219. Населення — 547 чоловік. Сільраді підпоряд-

ковані села Мартинівка, Медведівці та Новоставці.

У Пиляві міститься центральна садиба колгоспу ім. XXIV з'їзду КПРС. За господарством, яке має рослинницько-тваринницький напрям, закріплено 4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,5 тис. га орної землі. Орденом Трудового Червоного Прапора відзначено за високі трудові показники в праці ланкову О. І. Штоник, механізаторів Т. М. Андрухова, М. І. Вербицького та секретаря парторганізації С. А. Гаврилків.

В селі є восьмирічна школа, в якій працюють 15 учителів і вчаться 246 учнів, будинок культури із залом на 250 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, відділення зв'язку, 2 магазини. За 1960—1970 рр. побудовано 65 індивідуальних житлових будинків.

Партійна організація (створена 1957 року) об'єднує 16 комуністів, комсомольська — 56 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1785 року. В серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада. За окупації буржуазно-поміщицькою Польщею, в 1929 році в селі відбувся страйк селян. 22 жителі були учасниками Великої Вітчизняної війни, 12 загинуло, 10 нагороджено орденами й медалями СРСР.

У Пиляві народився український радянський актор, режисер, педагог, народний артист СРСР М. М. Крушельницький (1897—1963).

На околиці села Медведівців знайдено поховання доби ранньої бронзи.

ПІДЗА́МОЧОК — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Стрипи, за 3 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Пишківці. Через село проходить автошлях Тернопіль — Івано-Франківськ. Дворів — 300. Населення — 1111 чоловік. Сільраді підпорядковані села Заривинці, Звенигород, Зелена, Підлісся, Рукомиш.

На території Підзамочка міститься центральна садиба колгоспу «Росія», за яким закріплено 2,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,7 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — рільництво з розвинутими овочівництвом і м'ясо-молочним тваринництвом. У 1971 році в колгоспі одержано пересічно по 28 цнт зернових з га, в т. ч. 32 цнт озимої пшениці, зібрано по 455 цнт цукрових буряків і 153 цнт картоплі з га. З допоміжних підприємств є кар'єр і млин. За успіхи в розвитку сільського господарства 65 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. За вирощення високих урожаїв цукрових буряків ордена Леніна удостоєно ланкових колгоспу О. К. Яскілку, М. С. Козар, ордена Трудового Червоного Прапора—голову колгоспу М. П. Качана, доярку Ю. А. Пиж, механізаторів М. В. Дутчака, С. Т. Стрілецького і ланкову П. П. Мокрецьку, 2 чоловіка нагороджено орденом «Знак Пошани».

Пам'ятник воїнам-односельцям, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни, с. Заривинці. 1972 р.

В селі є восьмирічна школа, в якій працюють 17 учителів та навчається 260 учнів, будинок культури із залом на 250 місць, бібліотека; діє фельдшерсько-акушерський пункт, три крамниці, відділення зв'язку.

Партійна організація об'єднує 12 комуністів, на обліку в комсомольській — 80 членів ВЛКСМ. За 1960—1970 рр. збудовано 370 індивідуальних житлових будинків.

Село відоме з 1785 року.

В серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада. 1937 року, за буржуазно-поміщицької Польщі, страйкували селяни. Місцевий колгосп було організовано у 1940 році, відновив діяльність 1947 року.

92 жителі села брали участь у боях з фашистами на фронтах Великої Вітчизняної війни, 62 з них нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

В околицях Підзамочка, на лівому березі Стрипи, збереглися руїни замку, збудованого в 1600 році.

На території села Рукомиша виявлено рештки поселення трипільської культури, а поблизу села Звенигорода — залишки давньоруського городища і поховання XI—XIII століть.

РІ́ПИНЦІ — село, центр сільської Ради. Розкинулись на обох берегах Вільхівця, за 7 км від районного центру. До залізничної станції Пишківці — 5 км. Дворів — 193. Населення — 695 чоловік. Сільраді підпорядковані села Поміруі і Цвітова.

В Ріпинцях — центральна садиба колгоспу ім. Богдана Хмельницького, за яким закріплено 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2 тис. га орної землі. Вирощуються зернові та просапні культури. Розвинуто тваринництво м'ясо-молочного напряму. В 1971 році одержано зернових по 30 цнт з га, в т. ч. озимої пшениці — 32 цнт, цукрових буряків — 438, картоплі — 162 цнт з га. Із допоміжних підприємств діє цегельний завод. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва бригадира тракторної бригади Г. А. Фарботу нагороджено орденом Леніна, механізаторів В. П. Коковчика, О. А. Кухаришина — орденом Трудового Червоного Прапора.

Є восьмирічна школа, в якій навчаються 282 учні, працюють 16 учителів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, магазин. В Ріпинцях за

1960—1970 рр. побудовано 96 житлових будинків. В партійній організації (створена 1952 року) — 17 комуністів, у комсомольській (виникла 1946 року) — 60 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1785 року.

В серпні—вересні 1920 року в Ріпинцях встановлена влада Рад. За буржуазно-поміщицької Польщі, в 1935 році страйкували сільськогосподарські робітники. На шлях колективного господарювання місцеві селяни стали 1941 року. 76 жителів села були учасниками Великої Вітчизняної війни, з них 12 — загинуло. За мужність і відвагу, виявлену на фронтах війни, 64 чоловіка нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

СНОВИ́ДІВ — село, центр сільської Ради. Розташований на лівому березі річки Дністра, за 25 км від районного центру. Дворів — 398. Населення — 1644 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Возилів і Рублин.

На території Сновидова розміщена рільнича бригада колгоспу ім. Калініна (центральна садиба в селі Золотому Потоці). З допоміжних підприємств діє цегельний завод, ремонтна майстерня, кам'яний кар'єр. За успіхи в колгоспному виробництві агронома колгоспу Ф. К. Мельника і ланкову С. В. Джердж удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора.

У Сновидові є восьмирічна школа, в якій 22 вчителі навчають 358 учнів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, відділення зв'язку, магазини продовольчих і промислових товарів, їдальня. Відкрито майстерню побутового обслуговування.

За післявоєнні роки село повністю відбудовано. Лише за 1960—1970 рр. споруджено 160 житлових будинків. В селі працюють 31 комуніст і 102 комсомольці.

Село відоме з 1457 року. У серпні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада, діяв ревком. Під час тимчасової окупації фашисти спалили 60 хат. 20 жителів билися проти ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни, 9 загинули, 10 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. У селі є братська могила радянських воїнів-визволителів.

Поблизу села Возилова знайдено бронзові знаряддя праці доби ранньої бронзи (III тисячоліття до нашої ери).

СОКОЛІ́В — село, центр сільської Ради. Розташований за 16 км від районного центру. Дворів — 466. Населення — 1960 чоловік. Сільраді підпорядковані села Русилів і Скоморохи.

В селі Соколові міститься центральна садиба колгоспу «Перемога». Господарство рослинницько-тваринницького напряму, користується 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,4 тис. га орної землі.

За високі показники в розвитку господарства голова колгоспу С. М. Федорончук, головний зоотехнік І. В. Федоришин, доярки О. В. Мулик і С. С. Тимошів та свинарка О. І. Крисюк, ланкові К. М. Храпко і М. М. Тимчишин, механізатор І. М. Боднар нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, в якій 17 учителів виховують і навчають 333 учнів, клуб, бібліотека; діє фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, 4 магазини, їдальня. За 1966—1971 рр. тут збудовано 180 житлових будинків. У Соколові працюють 26 комуністів і 96 комсомольців.

Село відоме з 1462 року. В серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада. В 1937 році, за буржуазно-поміщицької Польщі, відбувся виступ сільськогосподарських робітників. На фронтах Великої Вітчизняної війни воювало 22 жителі, з них 9 загинуло, 13 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Колективне господарство в селі засновано 1946 року. В околицях Соколова та Скоморохів виявлено рештки 2 пізньопалеолітичних поселень (15 тис. років тому).

СОРОКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру. Дворів — 350. Населення — 1393 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Жизномир і Ліщанці.

В Сороках розміщена центральна садиба колгоспу «Авангард», за яким закріплено 3,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,1 тис. га орної землі. Основні площі тут займають зернові й технічні культури. З допоміжних підприємств працює цегельний завод. За трудові досягнення ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно ланкову К. М. Курашин.

В селі є восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 234 учнів, клуб, бібліотека; діє фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок. За 1966—1970 рр. в Сороках побудовано 200 будинків. Тут працюють 11 комуністів і 76 комсомольців.

Уперше Сороки згадуються в документах 1457 року. В серпні—вересні 1920 року в селі встановлена влада Рад. 66 жителів села билися проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, 22 загинуло на фронтах війни, 53 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Поблизу села Сорок знайдено поховання III—IV століть.

СТАРІ́ ПЕ́ТЛИКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Стрипи, за 10 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Пишківці. Дворів — 338. Населення — 1193 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Білявинці та Нові Петликівці.

На території Старих Петликівців розташована центральна садиба колгоспу «Україна». В господарстві 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі, воно займається рослинництвом і м'ясо-молочним тваринництвом.

У Старих Петликівцях діє цех Бучацького сироварного заводу та млин Бучацького хлібокомбінату. За трудові успіхи ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно комбайнера М. Ф. Віничина й ланкову М. Г. Рогатинську.

Тут є восьмирічна школа, в якій 11 учителів навчають 182 учнів, будинок культури із залом на 290 місць, бібліотека; медичний пункт, дитя-

чий садок, відділення зв'язку. Діє майстерня побутового обслуговування, 3 магазини. За 1960—1970 рр. в селі побудовано 198 житлових будинків.

В селі працюють 21 член КПРС і 78 членів ВЛКСМ. У Старих Петликівцях партійна організація виникла в 1940 році, комсомольська — 1945 року.

Село відоме з 1467 року. В серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада. На фронтах Великої Вітчизняної війни в боях проти ворога боролося 70 жителів села, з них загинув 21 чоловік. Орденами й медалями Союзу РСР нагороджено 43. Полеглим у боях воїнам-односельцям споруджено обеліск Слави.

В Білявинцях народилася С. А. Крушельницька (1873—1952) — видатна українська співачка і педагог, заслужений діяч мистецтв УРСР.

СТІ́НКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 24 км від районного центру. Дворів — 455. Населення — 1829 чоловік. Сільраді підпорядковані села Космирин, Млинки, Набережна.

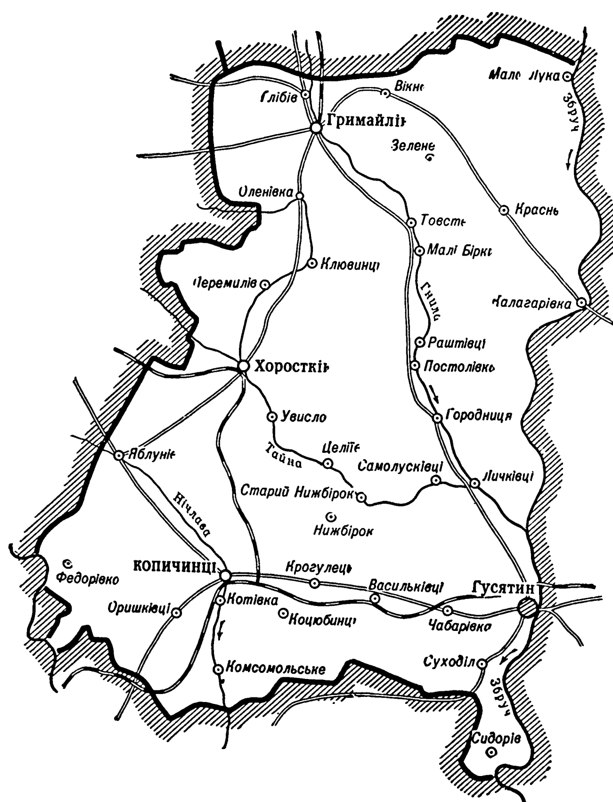
В Стінці міститься центральна садиба рослинницько-тваринницького колгоспу «Дністер». У його користуванні — 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі. Допоміжні підприємства — млин, цегельний завод.

У селі є восьмирічна школа, в якій вчаться 390 учнів і працюють 21 учитель, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок; два магазини, відділення зв'язку, майстерня побутового обслуговування населення. За 1960—1970 рр. в селі побудовано 170 житлових будинків. Є партійна організація, що виникла 1951 року, та комсомольська, які об'єднують 27 комуністів і 120 комсомольців.

Уперше згадується село в історичних документах 1453 року. В серпні—вересні 1920 року в Стінці встановлена Радянська влада.

В роки Великої Вітчизняної війни проти ворога билися 73 жителі села, 32 загинуло, 33 — нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. Біля с. Космирина знайдено залишки пізньопалеолітичної стоянки (15 тис. років тому). Поблизу с. Стінки збереглися залишки поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.) та давньоруського городища.

ГУСЯТИНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1 тис. кв. км. Населення — 77,2 тис. чоловік, у т. ч. сільського 57,0 тис. (70,8 проц.). Середня густота населення — 77 чоловік на 1 кв. км. Міській, 3 селищним і 30 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковані 63 населені пункти. На підприємствах, колгоспах, в установах працює 88 первинних партійних, 123 комсомольські та 154 профспілкові організації. В економіці провідне місце належить сільському господарству. За обласною дослідною сільськогосподарською станцією і 27 колгоспами закріплено 72,4 тис. га угідь, у т. ч. 67,3 тис. га орної землі. В районі є 16 промислових підприємств, 3 будівельні організації. Населення обслуговують 80 медичних закладів. У 61 загальноосвітній школі, в т. ч. 12 середніх, 29 восьмирічних, 20 початкових, навчається 12 621 учень, працює 863 вчителі, культурно-освітню роботу ведуть 18 будинків культури, 48 клубів, 65 бібліотек. Діють 56 кіноустановок. Споруджено 4 пам'ятники В. І. Леніну, 34 пам'ятники та обеліски Слави на честь воїнів, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни, захищаючи Батьківщину.

ГУСЯ́ТИН

усятин — селище міського типу, центр району, розкинулося на правому березі річки Збруча, за 74 км від Тернополя. Залізнична станція. Населення — 2436 чоловік.

Територія селища була заселена давно. У південній частині міста виявлено поселення перших століть нашої ери, а на околицях — Федоровій горі та Високому березі — два поселення трипільської культури. Збереглися також залишки давньоруського городища[1].

Час заснування Гусятина невідомий. Перша письмова згадка про Гусятин датується 1559 роком, коли він дістав магдебурзьке право, статус міста й дозвіл

[1] Археологія, т. 4. К., 1950, стор. 118; О. Ратич. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР, стор. 81.

на проведення трьох ярмарків на рік і щотижневих торгів[1]. Тоді поселення розташовувалося на обох берегах річки Збруча[2]. Деякий час Гусятин (Усятин, Всятин) був королівським містом, потім став власністю польських магнатів Калиновських (з 1574 р.), Забельських, Голуховських.

З переведенням села до розряду міст тут почало розвиватися ремесло, зокрема кушнірство, шевство, кравецтво, пожвавилася торгівля. Основна частина населення міста займалася сільським господарством.

Проте розвиткові міста перешкоджали часті напади турецько-татарських орд. Щоб відродити місто, яке особливо великого спустошення зазнало в 70-х роках XVI ст., уряд змушений був піти на деяке послаблення податків, зокрема у 1578 році мешканців міста було звільнено від сплати міського податку.

До 1583 року Гусятин повністю відбудували. Оскільки його оборонні споруди вже не відповідали вимогам часу, Калиновські спорудили на місці колишнього дерев'яно-земляного замку мурований (залишки його збереглися досі). Замок мав форму квадрата. З трьох боків його оточував глибокий рів, через який було збудовано перекидний міст.

Власники міста рік у рік посилювали експлуатацію селян-кріпаків. Наприкінці XVI ст. панщина досягла 3 днів на тиждень з півланового господарства. Існували й позапанщинні повинності — толоки, шарварки тощо. Селяни й міщани терпіли від сваволі магнатів. За найменший непослух панські посіпаки нерідко забивали людей насмерть. Так було закатовано батька одного з керівників селянсько-козацького повстання 1594—1596 рр. Северина Наливайка, який постійно жив у Гусятині, мав там хату, садибу з невеликою ділянкою землі, займався кушнірством[3]. Про його долю так розповідалося в одній з народних пісень:

У Гусятині над річкою верба похилилась,
Під вербою вдова бідна плаче, зажурилась.
Мужа її Наливайка пани-ляхи вбили,
А нещасну хатину та й вогнем спалили.

Після смерті батька Северин Наливайко разом із матір'ю виїхав у місто Острог і деякий час жив у свого брата Дем'яна. Значною подією в його житті було перебування на Запорізькій Січі. Тут він добре оволодів військовою справою, ходив з козаками в походи на татар і турків. У 1594 році він очолив народне повстання, що охопило всю Брацлавщину, поширилося на Київщину і Волинь, а також Білорусію, частково Галичину.

Водночас з погіршенням соціально-економічного становища трудящих мас посилювалося національно-релігійне гноблення. Споруджений на початку XVII ст. монастир бернардинів був ідеологічним пунктом колонізаторської політики польських магнатів.

Народні маси не мирилися з феодально-кріпосницьким і національно-релігійним гнітом. Однією з форм антифеодального протесту були масові втечі селян і бідних міщан на Південне Поділля та Наддніпрянщину.

Коли в 1648 році спалахнула визвольна війна українського народу проти польсько-шляхетського гніту, яку очолив Богдан Хмельницький, боротьба жителів Гусятина проти феодалів, за національне визволення набула ще більшого розмаху. Один з сучасників писав: «Вся Русь аж до самого львівського передмістя піднялася

---

[1] M. Baliński i T. Lipiński. Starożytna Polska, t. 2, cz. 2, стор. 937.
[2] Нині на території колишнього Гусятина міститься два населені пункти: селище Гусятин Тернопільської області і село Гусятин Хмельницької області, що лежить на лівому березі річки Збруча.
[3] Д. І. Мишко. Северин Наливайко. К., 1962, стор. 25.

на повстання. Гусятин, Сатанів, Скалат, Зіньків і багато інших місцевостей взяті опришками. . . »[1].

Населення міста знову піднялося на боротьбу восени 1655 року, коли російські війська разом з українськими козацькими полками, переслідуючи шляхетські війська, вступили на територію Галичини, прямуючи через Гусятин на Львів.

За Андрусівським перемир'ям, укладеним між Росією та Польщею в 1667 році, правобережні і західноукраїнські землі залишилися у складі Польщі. Відновивши свою владу, шляхта нещадно розправилася з учасниками визвольної боротьби — людей палили живцем, садили на палі, четвертували. Посилювалась експлуатація. Тяжке становище населення Гусятина ускладнювалося ще й розбійницькими нападами турецько-татарських завойовників. У 1672 році, після поразки польського війська на Поділлі, місто загарбала султанська Туреччина, під владою якої воно перебувало до 1683 року. Великої шкоди населенню міста завдавала і польська шляхта. Під час великого народного повстання 1702—1704 рр., очолюваного С. Палієм та С. Самусем, польські каральні загони, що діяли проти повстанців, нещадно грабували населення.

Занепад економіки міста примусив уряд надати йому деякі привілеї. У 1754 році з метою сприяння торгівлі дозволено було проводити додатково в Гусятині два великі ярмарки на рік тривалістю сім днів кожний.

1772 року, за першим поділом Польщі, кордон пройшов по річці Збручу: західна частина міста відійшла до Австрії, східна — до Росії. Тоді в західній частині Гусятина було 455 дворів, проживало 2,5 тис. чоловік[2].

Поступово занепадає ремесло, зменшується прошарок майстрів і підмайстрів, вони втрачають свій вплив і вагу в міському житті. Населення займалося переважно сільським господарством. Врожайність на міщанських землях була низькою — близько 40 пудів з гектара.

Жителі, як і раніше, перебували у феодальній залежності від власника міста. Вони виконували на користь поміщика різні повинності. Згідно з інвентарем 1788 року міщани, які мали одного коня, виконували влітку 2 дні тяглової панщини на тиждень, взимку — 1 день. Крім того, вони вносили панові численні натуральні податки та платили грошовий, т. зв. грунтовий чинш. Піддані, що не мали робочої худоби, влітку відробляли 2 дні панщини, взимку — 1 день, віддавали панові певну частину курей, яєць, платили рогове тощо. Вони також платили земельний чинш. Халупники відбували один день пішої панщини на тиждень влітку і взимку. Чиншовики платили податок грішми, давали курей та яйця. Піддані, що мали бджіл, віддавали десятину[3].

У 1810—1815 рр., коли Гусятин перебував у складі Росії, феодальні повинності для міщан було скасовано, сваволя шляхти щодо селян обмежено, заборонено за рахунок шарваркових днів лагодити мости, греблі, які належали володарям, тощо.

Після 1815 року, коли Гусятин знову перейшов під владу Австрії, було ліквідовано й ті незначні привілеї, що їх надала населенню російська адміністрація. Реформа 1848 року мала половинчатий, кріпосницький характер. За скасовані феодальні повинності селяни мусили сплатити великий викуп. Зберігалося поміщицьке землеволодіння, селянські господарства одержали невеликі клаптики землі, якими до того користувалися. Внаслідок зростання класової диференціації, яка після реформи посилилася, селянські наділи безперервно зменшувалися, зростало куркульське землеволодіння. Селянам заборонялося випасати худобу на панських пасовиськах і в лісах, збирати хмиз тощо. Громада міста вела вперту боротьбу за сервітути. Поміщик Голуховський заявив, що міщани мають право випасати худобу лише

---

[1] О. К. Касименко. Російсько-українські взаємовідносини 1648— початку 1651 р. К. 1955, стор. 155.
[2] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 88, спр. 188, арк. 53.
[3] Там же, ф. 19, оп. 18, спр. 242, арк. 2; спр. 4356, арк. 2.

на площі 33 морги, решта — 109 моргів — належить йому. Селяни подали скаргу до крайової сервітутної комісії. Після довгої тяганини громаді, як компенсацію за втрачені пасовиська, виділили 13 моргів землі. Численні клопотання добитися відшкодування за решту втраченого не мали успіху. Поміщик позбавив громаду права користуватися лісом для будівництва, збирати гілля на паливо, гриби, ягоди тощо. На скарги міщан про те, що він кривдить їх, ніхто не звертав уваги[1]. Поміщику належало 954 морги орної землі, 59 моргів лук і городів, 106 моргів пасовиськ, 302 морги лісу, а майже 500 селянських господарств володіли 819 моргами орної землі, 102 моргами лук і городів та 30 моргами пасовиськ[2].

Утиски, що їх постійно зазнавали трудящі від поміщика, тісно перепліталися з національним гнобленням та політичним безправ'ям. Вони були позбавлені будь-яких політичних прав, а вибори в рейхсрат, сейм та повітову раду фактично були фікцією, бо потрапляли туди лише великі землевласники і місцеві багатії. Так, у 1890 році під час виборів до повітових рад маршалом Гусятинської повітової ради було обрано графа Голуховського, віце-маршалом — попа Левицького. Польські поміщики посідали панівне становище у повіті і містечку. Суть австрійської конституції, влучно названої революціонером-демократом І. Я. Франком свинською, добре відчуло населення Гусятина й на сеймових виборах, коли мандати в повіті одержали польські поміщики.

У 1902 році, коли по всій Східній Галичині проходили масові аграрні страйки, відбулися заворушення і в Гусятинському повіті. Боротьбу почали селяни Говилова Великого, Говилова Малого та Котівки. Всього страйкували 40 сіл повіту[3]. Повітовий страйковий комітет виробив єдині вимоги: платити на косовиці 7—9-й сніп від накошеного хліба або 1 золотий ринський робітнику, 60 крейцерів — робітниці за день тощо. Постійним сільськогосподарським робітникам наймачі мали надавати житло, паливо, 1 морг городу, 16 корців зерна, корм для корови. 13 липня страйковий комітет у відозві закликав селян стійко добиватися задоволення своїх вимог. «Брати селяни-русини, все одно чи ви грецького, чи латинського обряду. . . Вже досить нашого горовання. Досить наших сліз, нужди і кривди. Браття. Не в Канаді і не в Бразілії наш хліб. Наша Канада і Бразілія на тій землі, яку наші прадіди кров'ю поливали, за яку батьки і діди буки брали[4]».

Поміщики й орендарі, що з'їхалися до Гусятина, вирішили ні в якому разі не погоджуватися на вимоги страйкарів. У села повіту було направлено жандармерію і війська, проведено численні арешти. Страйкарі трималися стійко. Вони вступали в сутички з солдатами, знищували панські посіви. Поміщики змушені були піти на окремі поступки. Селянам вдалося домогтися задоволення лише деяких своїх вимог. У 1903 році страйкували вантажники Гусятина. Вони вимагали підвищення заробітної плати.

У 1902—1903 рр. через Гусятин проходив один із шляхів, яким транспортувалася в Росію ленінська газета «Искра» та марксистська література. Посилки з газетою та літературою надсилалися на ім'я гусятинських торговців або селян під виглядом інструменту чи полотна. Здебільшого транспорти слідували залізницею із Львова через Тернопіль на Гусятин або прикордонну залізничну станцію Васильківці[5]. На лініях пересилання іскрівських видань були склади. Один із них містився в Гусятині.

Незважаючи на постійні переслідування, іскрівські зв'язкові в кінці 1902 — на початку 1903 року переправили через Гусятин в Росію 5 транспортів з «Искрою»

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 64а, спр. 398, арк. 1; спр. 399, арк. 29, 59, 71—74, 79.

[2] Słownik geograficzny, t. 3, crop. 223.

[3] Газ. «Діло», 10 липня і 9 серпня 1902 р.

[4] І. І. Компанієць. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст., стор. 126.

[5] М. Волянюк. Ленінська «Искра» в Галичині, стор. 26, 27, 29.

та іншою нелегальною літературою: два ящики вагою 188 кг й три ящики вагою по 159, 74 і 52 кг. Крім того, окремий транспорт літератури складався з трьох ящиків. Львівська газета «Dziennik Polski» писала: «Староство гусятинське помітило, що в прикордонних селах діється щось ненормальне. Ці села навістив справжній потоп російських революційних видань»[1].

Наприкінці січня 1903 року в Гусятинському повіті австрійській поліції вдалося затримати транспорт з літературою і газетою «Искра», супроводжуваний політичним емігрантом М. Надьожним. Його було заарештовано й ув'язнено в тернопільській тюрмі. Незабаром після цих подій власті під конвоєм відправили до Гусятина заарештованих на залізничній станції в Копичинцях двох місцевих селян, куди вони прибули, щоб одержати революційну літературу й переправити її через кордон[2].

Революція 1905—1907 рр. у Росії знайшла відгомін у Галичині. Під її впливом у 1905 — на початку 1906 року селяни Гусятина й повіту збиралися на збори, де обговорювали свої економічні й політичні вимоги. Поширеною формою боротьби селян проти поміщиків стали сільськогосподарські страйки, якими керували спеціально створені комітети. На придушення селянського руху австрійський уряд направив у Гусятинський повіт війська і жандармерію, які жорстоко розправлялися з страйкарями.

Напередодні першої світової війни в Гусятині, який був повітовим центром, проживало близько 6 тис. чоловік. Довгий час тут існувала прикордонна митниця.

З промислових підприємств у місті діяли пивзавод і гуральня. Кустарі виготовляли грубошерсте сукно та одяг переважно для продажу на місцевому базарі, кушнірські вироби й різні знаряддя господарського призначення. Не витримуючи конкуренції з фабрично-заводським виробництвом, місцеві ремісники розорялися.

Місто мало непривабливий вигляд. На околицях і в центрі тулилися глинобитні хатини. Навесні й восени вулиці потопали в багнюці. Місцеві власті не дбали про благоустрій. У місті діяла єдина лікарня на 16 ліжок, завжди переповнена хворими. Одержати медичну допомогу трудящій людині практично було неможливо.

Не набагато краще було з народною освітою. У двокласній школі та гімназії викладання велося польською мовою. Там переважно навчалися діти місцевих багатіїв.

Горе та страждання принесла жителям Гусятина перша світова війна. У серпні 1914 року в місто вступили російські війська. Під час боїв було зруйновано багато житлових і господарських будівель. Після відходу російських військ австрійські власті, повернувшись у вересні 1917 року до міста, відновили старі порядки. Трудящі маси, доведені до зубожіння, дедалі частіше робили напади на маєтки поміщиків, знищували їхні посіви.

У листопаді 1918 року Гусятин підпав під владу контрреволюційного уряду т. зв. Західноукраїнської народної республіки, а в липні 1919 року — під владу буржуазно-поміщицької Польщі. Становище трудящих дедалі погіршувалося. Не маючи змоги розрахуватися з боргами, селяни змушені були віддавати за них поміщикам третину врожаю.

В липні 1920 року наступаючі частини Червоної Армії визволили Гусятин з-під гніту польської вояччини. Трудове населення з радістю зустріло своїх визволителів. Чимало гусятинців вступило тоді до червоного війська. У місті виникла повітова партійна організація. Було створено ревком, до складу якого ввійшли місцеві жителі-бідняки В. Явний, Я. Петровський, П. Дудар, В. Прайзнер[3]. Ревком взяв на облік усіх безземельних і малоземельних селян, почав розподіл поміщицької й церковної землі, приступив до налагодження культурно-освітньої роботи.

---

[1] М. Волянюк. Ленінська «Искра» в Галичині, стор. 27.
[2] Там же, стор. 42, 43.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 43, арк. 18.

14 3-150

Наприкінці серпня в Гусятині відбувся перший з'їзд сільських ревкомів повіту. Від імені трудящих учасники з'їзду надіслали В. І. Леніну вітального листа, в якому палко дякували за визволення Червоною Армією з-під панського гніту, за піклування про їхню долю, обіцяли не шкодувати сил у боротьбі за утвердження радянського життя на західноукраїнських землях[1].

Восени 1920 року війська буржуазно-поміщицької Польщі знову окупували Гусятин. За Ризьким мирним договором 1921 року він залишився під владою Польщі і був включений до складу Чортківського повіту. Почалися переслідування і арешти активних учасників радянського будівництва. За підтримку Радянської влади в 1920 році та за входження до складу ревкомів ще 1924 року у повітовій прокуратурі розглядалося 193 справи жителів Гусятина[2].

Значно зменшилася кількість населення міста. За даними 1921 року, в Гусятині жило 1980 чоловік. Існували цегельний завод, 3 приватні пекарні. На кінець 1936 року тут почали діяти каменоломні та 2 цегельні, на яких працювало лише по 10—15 чоловік[3]. Робітники перебували в тяжкому становищі. За 12 годин виснажливої праці вони одержували менше злотого. Жінки заробляли майже вдвічі менше, ніж чоловіки. Не існувало на підприємствах охорони праці.

Не краще жилося селянам. 1936 року в Гусятині налічувалося 38 безземельних селянських господарств, 98 господарств мали від чверті до півморга землі, 198 — до 3 моргів, 38 — від 3 до 5 моргів, 5 — від 5 до 8 моргів[4]. 69 селянських сімей не мали житла.

Трудящі Гусятина боролися проти капіталістичної експлуатації, за возз'єднання з своїми єдинокровними братами з Радянської України. Безробітні боролися за забезпечення їх роботою. В травні 1939 року вони провели збори, на яких вимагали від властей будь-якої роботи[5]. Тяжкі умови життя примушували трудящих емігрувати за кордон — до Сполучених Штатів Америки, Канади, Аргентіни, Франції. Лише в 1936 році з Гусятина на заробітки виїхало 17 чоловік[6].

Через нестатки трудящі не користувалися кваліфікованою медичною допомогою. У місті працювали лікар, акушерка, діяла аптека. Та оскільки лікування було платним, дорого коштували ліки, бідне населення не зверталося до лікаря.

Соціальний гніт доповнювався національним гнобленням. Для місцевого українського населення був закритий доступ до роботи в державних установах. Польські власті переслідували українську мову, культуру, намагалися насильно полонізувати і покатоличити українців.

У Гусятині працювали 2 семирічні школи, навчання в яких велося польською мовою. Внаслідок скрутного матеріального становища багато дітей трудящих не могли відвідувати школу. Адже за навчання доводилося платити. Не дивно, що понад 70 проц. жителів міста не знали грамоти. Малодоступними були й культурно-освітні заклади. У трьох невеликих бібліотеках, де налічувалося 605 книжок, було лише 70, виданих українською мовою. За користування книгами теж треба було платити.

Усі свої надії й сподівання на краще життя трудящі Гусятина пов'язували з Радянською Україною. Вони бачили, що по той бік Збруча вирує щасливе життя, на безкраїх колгоспних ланах працюють трактори й комбайни, вечорами там лунають радісні пісні вільних, щасливих людей.

17 вересня 1939 року настав щасливий день визволення. Трудящі міста радо вітали своїх визволителів. З перших же днів вони приступили до будівництва нового

---

[1] «Український історичний журнал», 1965, № 4, стор. 37.
[2] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 113/205, оп. 1, спр. 882, арк. 130—148.
[3] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 108, арк. 1; спр. 3241, арк. 20; спр. 3324, арк. 6.
[4] Там же, оп. 4, спр. 3323, арк. 10, 21.
[5] Там же, ф. 288, оп. 1, спр. 178, арк. 72.
[6] Там же, ф. 231, оп. 4, спр. 3323, арк. 21.

життя. Новостворене тимчасове управління здійснило націоналізацію підприємств. У грудні 1939 року Гусятин став районним центром, було створено відповідні районні партійні та радянські органи.

Свято пісні в смт Гусятині. 1968 р.

За короткий час між безземельними й малоземельними селянами було розподілено поміщицьку й церковну землю, роздано посівний матеріал. Велику увагу приділяли організації охорони здоров'я трудящих і народній освіті. На початку 1940 року було відкрито поліклініку, школу-десятирічку, будинок культури, бібліотеку. Радянський уряд подав велику допомогу педагогічними, медичними та культосвітніми кадрами.

На початку 1940 року утворилися партійна й комсомольська організації. Комуністи й комсомольці Гусятина провадили виховну та агітаційно-масову роботу серед селян-одноосібників. За їхньою активною участю було організовано кілька поїздок у сусідні села Хмельницької області, де гусятинські селяни мали можливість ознайомитися з досвідом роботи колгоспів, життям і умовами праці трудівників. Це сприяло тому, що в 1940 році кілька десятків бідняцьких родин об'єдналися в колгосп, який назвали ім'ям найдорожчої людини — В. І. Леніна.

Колгоспники успішно провели весняні польові роботи, старанно доглядали посіви, без втрат зібрали перший урожай. Земля винагородила селян за сумлінну працю. З кожного гектара колгоспники одержали в середньому по 16 цнт зернових, по 268 цнт цукрових буряків. Ще вищий урожай виростили окремі ланки. Так, ланка Т. Л. Сметани виростила по 300 цнт буряків з кожного га, а ланка Г. Ф. Цілійовської — по 290 цнт. Про такі врожаї селяни раніше не могли навіть мріяти.

За досягнуті успіхи гусятинський колгосп ім. Леніна був затверджений учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1940 року[1]. Ще кращі перспективи для розвитку колективного господарства відкривалися перед колгоспниками в наступні роки. Як і в попередньому році, весною 1941 року вони успішно обсіялися, ретельно підготувалися до збирання врожаю.

Але на шляху щасливого життя став розбійницький напад на Радянську країну гітлерівської Німеччини. 6 липня 1941 року фашистські війська окупували Гусятин.

Майже три роки тривала окупація. Населення Гусятина не корилося гітлерівському режимові. Воно саботувало розпорядження військових властей, подавало допомогу антифашистській групі, яка діяла в Гусятинському районі під керівництвом М. М. Погоди (І. І. Ткаченка). Направлений ЦК КП(б)У на підпільну роботу у Тернопільську область, він створив з місцевого населення і колишніх радянських військовослужбовців підпільну групу, члени якої провадили серед населення агітаційну роботу, закликали саботувати здачу хліба гітлерівцям, надавати притулок втікачам з полону. Група мала в селах району зв'язкових та інформаторів. Підпільники розповсюджували зведення Радянського інформбюро, поширювали антифашистські листівки. В складі групи активно діяла розвідниця-комсомолка Р. Кшинова. Влітку 1943 року гітлерівці вислідили підпільників. Більшість їх було заарештовано й ув'язнено в концтаборах Бухенвальді та Освенцімі[2]. Проте на цьому діяльність групи не припинилася. Її продовжувала Р. Кшинова та її то-

[1] Тернопільщина на колгоспному шляху, стор. 7.
[2] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 42, спр. 65, арк. 48, 79, 80, 82.

вариші. У січні 1944 року юну розвідницю схопили й замордували українські буржуазні націоналісти[1].

У березні 1944 року радянські війська, громлячи ворога, підійшли до Збруча. В ніч з 23 на 24 березня частини 4-ї танкової армії 1-го Українського фронту визволили від фашистських загарбників 10 міст, у т. ч. й Гусятин. 45-й гвардійській танковій бригаді було присвоєно звання «Гусятинської» і нагороджено орденом Богдана Хмельницького 2-го ступеня[2].

Серед 57 радянських воїнів, що полягли в боротьбі за визволення Гусятина, представники багатьох національностей — росіяни, білоруси, узбеки. На могилі героїв споруджено пам'ятник. Жителі міста, зокрема піонери й комсомольці, доглядають братську могилу, насаджують тут квіти, листуються з сім'ями полеглих радянських воїнів.

Активну участь у боротьбі проти ворога брали й жителі міста. Після визволення Гусятина до лав Червоної Армії влилося понад 80 чоловік. 23 учасники Великої Вітчизняної війни нагороджені орденами й медалями, 14 загинуло в боях проти гітлерівців.

Фашисти завдали Гусятину великої шкоди. Вони зруйнували близько 100 будинків, у т. ч. 30 адміністративних, будинок культури, бібліотеку тощо. За участю лютих ворогів народу—українських буржуазних націоналістів гітлерівці знищили 83 мирних жителів, головним чином жінок, дітей, стариків. На каторжні роботи до Німеччини вони насильно вивезли 415 юнаків і дівчат[3].

Вже в перші дні після визволення Гусятина від фашистських окупантів відновили роботу райком партії, райвиконком та інші районні організації. Під їх керівництвом трудящі приступили до відбудови господарства. Незабаром відновили роботу заклади охорони здоров'я, освіти і культури. 1944 року розгорнули роботу поліклініка, лікарня на 25 ліжок, кістковотуберкульозний санаторій на 125 місць, аптека Відкрилися будинок культури та бібліотека. У середній школі сіло за парти близько 200 учнів. Стала до ладу друкарня. Наприкінці червня вийшов перший номер районної газети «Радянські вісті». У системі райспоживспілки відкрилося три їдальні, кілька буфетів. У найближчі роки почали діяти хлібопекарня, майстерні для пошиття одягу та взуття, відкрився цех для виробництва безалкогольних напоїв

Держава допомогла хліборобам швидше відродити сільське господарство. Лише в 1944 році вони одержали безповоротно 5430 цнт зерна, 120 коней. Поступово відновлювалися посівні площі, зростало продуктивне тваринництво.

Соціалістичним перетворенням всіляко перешкоджали націоналістичні банди. Вони залякували активістів, убивали партійних і радянських працівників, погрожували розправою тим, хто вступав до колгоспів. Та проти бандитів рішучу боротьбу повело місцеве населення.

У жовтні 1947 року відновив свою діяльність колгосп ім. Леніна. До кінця наступного року в ньому об'єдналося 95 проц. одноосібних селянських господарств[4]. Велику допомогу колгоспу в його організаційно-господарському зміцненні подавала територіальна партійна організація, створена в жовтні 1948 року. До її складу входило тоді п'ять комуністів. Партійна організація глибоко вникала в усі ланки господарської діяльності артілі, регулярно заслуховувала на своїх зборах голову колгоспу, спеціалістів з різних галузей господарства. Комуністи сумлінно працювали на вирішальних ділянках виробництва, були прикладом для інших. У 1950 році колгосп ім. Леніна увійшов до складу колгоспу «Ленінським шляхом» сусіднього села Суходолу.

---

[1] Газ. «Прапор комунізму» (Гусятин), 26 червня 1969 р.
[2] Газ. «Прапор комунізму», 14 липня 1957 р.
[3] Тернопільський облдержархів, ф. Р-274, оп. 1, спр. 123, арк. 17—19.
[4] Газ. «Радянські вісті» (Гусятин), 28 листопада 1948 р.

Будинок побуту «Збруч», смт Гусятин. 1972 р.

В післявоєнні роки в Гусятині почала інтенсивно розвиватися місцева промисловість. Було побудовано фабрику господарських товарів, 'яка спочатку випускала швейні вироби та дитячі іграшки. З 1966 року, після реконструкції, вона перейшла на випуск м'яких диванів, кухонних шаф і столів. З великим трудовим піднесенням колектив фабрики зустрів 50-річчя Радянської влади. До цієї дати було завершено виконання річного плану, а до кінця року випущено понадпланової продукції на 56 тис. крб. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна колектив фабрики понад завдання чотирьох місяців виробив додаткової продукції на 12 тис. крб. 11 кращих передовиків виробництва було відзначено ювілейними медалями «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Одним з провідних підприємств селища є районне об'єднання «Сільгосптехніки». Тут працює згуртований робітничий колектив, в якому багато передовиків виробництва, раціоналізаторів. За систематичне перевиконання норм виробітку й сумлінну працю водій П. І. Цитулець нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, а токар Р. П. Мороз — орденом «Знак Пошани».

В Гусятині (1961 року віднесений до категорії селищ міського типу) є також міжколгоспна будівельна організація, ремонтно-будівельна дільниця, комбінат побутового обслуговування населення. 1972 року на промислових підприємствах і в будівельних організаціях селища працювало 696 робітників, інженерно-технічних працівників і службовців, у сфері побутового обслуговування населення було зайнято 495 чоловік.

Під керівництвом партійних і радянських органів у селищі широко розгорнулося дійове соціалістичне змагання за дострокове виконання планів восьмої п'ятирічки. До 15 грудня 1970 року промислові підприємства Гусятина успішно завершили план восьмої п'ятирічки. Було випущено надпланової продукції на 422,2 тис. карбованців.

Добре працюють трудящі і в перші роки дев'ятої п'ятирічки. За трудові здобутки, досягнуті трудівниками району у збільшенні виробництва і продажу державі зерна, цукрових буряків та інших продуктів землеробства, три чоловіка відзначено урядовими нагородами, а головного агронома районного управління сільського господарства П. І. Ткачука удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора.

З великим патріотичним піднесенням трудящі Гусятина відзначили всенародне свято — 50-річчя утворення СРСР. На урочистому засіданні, присвяченому цій знаменній даті, було оголошено підсумки соціалістичного змагання за дострокове виконання завдань 1972 року, відзначено передові підприємства, колгоспи району. Трудящі селища грунтовно ознайомилися з доповіддю Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік» і доповіддю першого секретаря ЦК КП України В. В. Щербицького та взяли нові соціалістичні зобов'язання на третій рік дев'ятої п'ятирічки. Промислові колективи зобов'язалися достроково виконати виробничий план 1973 року, підвищити продуктивність праці, знизити собівартість продукції.

Приклад сумлінної праці на підприємствах, у громадському й культурному житті селища подають комуністи. В 23 первинних партійних організаціях на обліку перебуває 418 комуністів. Переважна більшість з них працює у сфері матеріального виробництва. Старанно працюють і комсомольці. 14 комсомольських організацій селища об'єднують 610 юнаків і дівчат.

За роки Радянської влади незрівнянно зросли матеріальне становище і культурний рівень жителів Гусятина. Про це яскраво свідчить попит на культурно-побутові товари: телевізори, радіоприймачі, холодильники, пральні машини тощо. У 1972 році в особистій власності трудящих селища було 16 легкових машин, багато мотоциклів, велосипедів.

Оновився і сам Гусятин. Його вулиці озеленено, вкрито бруківкою і асфальтом. Виросли нові житлові квартали. Лише протягом 1961—1970 рр. споруджено 217 індивідуальних та 5 комунальних багатоквартирних житлових будинків. 1972 року почав діяти новий триповерховий готель.

Важливу роль у громадському, господарському й культурному житті селища відіграє селищна Рада депутатів трудящих, до якої обрано 35 депутатів, у т. ч. 17 робітників, 12 службовців. Серед депутатів — 18 членів КПРС. При Раді створено й працюють 6 постійних комісій, члени яких провадять значну роботу щодо контролю за господарською діяльністю підприємств, дбають про дальший розвиток освіти, культури, охорони здоров'я.

Значну увагу селищна Рада приділяє роботі торговельної мережі, санітарному станові селища, медичному обслуговуванню населення, громадському харчуванню, роботі культурних, навчальних і дошкільних закладів.

У селищі діє районна лікарня на 205 ліжок, при якій, крім інших відділень, є також дитяче на 20 та пологове на 28 ліжок. Кабінети районної поліклініки обладнано новітньою апаратурою. В 1972 році охорону здоров'я трудящих селища здійснювало 29 лікарів і 112 працівників з середньою медичною освітою. Багаторічну сумлінну працю лікарів М. Т. Парамей відзначено орденом Трудового Червоного Прапора, Н. І. Павлової — орденом «Знак Пошани». В 1968 році споруджено нове приміщення дитячого комбінату, де 1972 року виховувалося 160 дітей.

Багато зроблено для розвитку освіти й культури. В селищі працює середня загальноосвітня школа з виробничим навчанням, в якій вчаться 587 учнів. Школа має навчальні кабінети, просторий спортивний зал, бібліотеку з фондом понад 14 тис. книжок. Особливою гордістю учнів і вчителів є Ленінський зал, де зібрано багато матеріалів, які розповідають про дитячі та юнацькі роки В. І. Леніна, його революційну діяльність, про революційний рух на західноукраїнських землях. З 1949 року при школі відкрито інтернат для тих учнів, що прибувають до школи з навколишніх сіл. Діти молодших класів, які залишаються після уроків у групах подовженого дня, одержують безкоштовне харчування. За післявоєнні роки середню школу закінчили 1102 юнаки і дівчини, з них 652 здобули вищу й середню спеціальну освіту й працюють вчителями, лікарями, агрономами, інженерами тощо. Два колишні випускники школи стали кандидатами наук.

Серед педагогічного колективу школи, який налічує 46 чоловік, є фахівці, які за свою сумлінну працю удостоєні високих урядових нагород. Так, учительку Л. П. Ященко в 1961 році нагороджено орденом «Знак Пошани». 1970 року 5 учителів відзначено ювілейними медалями «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Завжди людно в районному будинку культури. Тут працюють вісім гуртків художньої самодіяльності — драматичний, хоровий, танцювальний та інші. Активну участь в їхній роботі бере понад 300 трудівників селища.

З розвитком освіти і культури зростає потяг трудящих до книги. В районній та дитячій бібліотеках налічується 55 тис. книжок. У 1972 році районна бібліотека мала близько 2 тис. читачів. У читальному залі відбуваються колективні обговорення книжок, читацькі конференції, зустрічі з літераторами, композиторами. В селищі працюють також будинок піонерів та дитяча бібліотека.

Високого культурного й життєвого рівня жителі Гусятина досягли завдяки сумлінній праці, повсякденному піклуванню Комуністичної партії та Радянської влади.

О. К. БОНДАР, М. М. КРАВЕЦЬ,
Б. Д. ЛАНОВИК, В. П. ШКВАРЕЦЬ

ГРИМАЙЛІВ

Гримайлів — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на схилі лівого берега річки Гнилки, що впадає в Збруч поблизу підніжжя гірського плато Медоборів. Залізнична станція. Віддаль до районного центру — 34 км. Через селище проходить автошлях Тернопіль—Кам'янець-Подільський. Населення — 2800 чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Буцики та Оленівка.

Заселення території Гримайлова почалося ще в давні часи. На околицях селища знайдено крем'яні знаряддя праці доби міді, а також римський світильник перших століть нашої ери.

Перша письмова згадка про Гримайлів датується 1600 роком у зв'язку з описом мурованого замку. Гримайлів багато разів зазнавав спустошливих нападів татарських орд. Лише з 1612 по 1634 рік їх було понад 20[1]. Чимало лиха завдавали і шляхетські міжусобиці. Так, близько 1630 року на Гримайлів вчинив напад загін магнатки Лагодовської з сусіднього села, під час якого було спалено село.

У першій половині XVII ст. переважну більшість населення Гримайлова становили селяни. Вони відробляли на користь феодала панщину, яка з лану становила 156 днів на рік, а з півлану — 81 день, платили грошовий податок, працювали на будівництві шляхів, мостів, гребель тощо. Міщани, крім сільського господарства, займалися ремеслом. Найбільш розвинутими були кушнірство, шевство, різництво й колодійство (колісництво). В містечку існувало два ремісничі цехи — мулярів і теслярів[2].

У роки визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. трудящі маси Гримайлова піднялися на боротьбу проти польсько-шляхетського гніту. В 1648 році, під час переходу через Гримайлів загонів селянсько-козацького війська, яке після битви під Пилявцями йшло на Львів, багато місцевих жителів влилося до його складу. Селяни палили панські маєтки, захоплювали землю й ліси. Повстанці здобули замок[3], напали на двір шляхтича Карасницького у сусідньому селі Глібові та захопили його майно. Як пам'ять тих давніх подій, навколишні урочища й досі називають Козацьким та Хмельницею.

Після того як у 1672 році Західне Поділля захопили турецько-татарські орди, їхні загони часто нападали на Гримайлів. Особливо руйнівним був набіг татар у 1675 році, під час якого вони вщент зруйнували село, а багатьох його жителів забрали в неволю.

На початку XVIII ст. власником Гримайлова став коронний гетьман А. Синявський. За інвентарем 1714 року, йому належали фільварок, 57 тяглових і 17 піших господарств[4] (близько 370 чоловік). У 1720 році Синявський надав Гримайлову право на самоврядування і статус міста[5]. Щороку дозволялося проводити 8 ярмарків і щотижневі торги, на яких торгували худобою, збіжжям, ремісничими виробами. У першій половині XVIII ст. в містечку існувало сім цехів ремісників — гончарний, бондарський, ковальський, ткацький, кушнірський, кравецький та шевський. Частина міщан займалася чинбарством та торгівлею лісоматеріалами. Як і селяни, міщани за своїм майновим станом поділялися на парових, поєдинкових, чвертьових, халупників, комірників. Хоч усім цим категоріям міщан привілей Синявського і надавав деякі права (займатися ремеслом, варити пиво для власних потреб тощо), але й нормував їхні повинності. Парові, поєдинкові, чвертьові та халупники мали щороку відробляти 24 дні тяглової або пішої панщини, комірники — 13 днів[6].

---

[1] E. Hornowa. Stosunki ekonomiczno-społeczne, стор. 21, 41—43.
[2] Там же, стор. 84.
[3] В. В. Грабовецький. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648—1654 рр., стор. 83.
[4] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 17, оп. 1, спр. 153, арк. 442—448.
[5] І. Франко. Твори, т. 19. К., 1956, стор. 335.
[6] Там же, стор. 340, 341.

Від міщан феодал вимагав натуральну данину й грошові платежі від землі й хати. Ті, що мали землю, давали кожні шість років вола, 20-у голову від ягнят і свиней, бджільну десятину. Грошові платежі становили по злотому від морга землі щороку, по 2 злоті 6 грошів від будинків на головній вулиці та по злотому 3 гроші від будинків на інших вулицях Усі міщани відробляли шарварки — лагодили шляхи, греблі, мости тощо.

Після загарбання у 1772 році Гримайлова Австрією, соціально-економічне становище трудящих майже нічим не відрізнялося від того, яким воно було за панування шляхетської Польщі. За інвентарем 1800 року, в Гримайлові налічувалося 204 міщанські господарства і 39 селянських, які мали у своєму користуванні 1428 моргів землі. Влітку вони переважно пололи панські городи, вивозили гній із стаєнь, доглядали худобу, заготовляли дрова, мочили й тіпали коноплі, товкли просо, пряли тощо.

Панщинні повинності селян були досить значними. Парові і поєдинкові відробляли по 130 днів панщини на рік, чвертьові — 78, халупники — 52, комірники — 13. Норми щоденних робіт пан встановлював сам. За день роботи селянин мав нажати і зв'язати 1,5 копи озимини, або 3 копи ячменю, або 4 копи гречки чи вівса, вимолотити копу озимини чи 1,5 копи ярини. Такого обсягу робіт селянин не міг виконати за світловий день, а тому мусив ставати до роботи ще вдосвіта й кінчати пізно ввечері або переносити її на наступний день. Таким чином, практично кількість днів панщини значно перевищувала норму. Крім того, селяни платили чинш за будинок, жорна, вулики, давали данину птицею та яйцями.

Непосильна панщина, великий тягар натуральних і грошових повинностей призводили до швидкого розорення. Стало менше парових і поєдинкових господарств, збільшилася кількість чвертьових, халупників. У 1810 році міщани відробили 3120 днів толоки, 2088 днів шарварків узимку, виплатили різних чиншів на суму 1704 злоті і 9 грошів, дали 99 пнів бджільної десятини, заплатили 54 злоті 18 грошів очкового[1].

Після того як у 1810 році Гримайлів разом з усім Тернопільським краєм увійшов до складу Росії, були скасовані феодальні повинності для міщан, вони лише відробляли літом толоки, а взимку шарварки. Панщинні повинності селян лишилися майже без змін.

1815 року Гримайлів знову підпав під владу Австрії. Згодом його власники перебудували зруйнований замок на палац, а в 1837 році тут відкрили цукроварню, яка діяла до 1882 року.

У першій половині XIX ст. майнове розшарування селян і міщан прискорилося. 1842 року в Гримайлові налічувалося 309 міщанських і селянських господарств, у т. ч. 75 чвертьових, 31 поєдинкове, 53 городники, 150 халупників. Парових господарств зовсім не стало[2]. Скасування кріпосного права в 1848 році практично не поліпшило економічного становища селян. І надалі землею та лісами володіли переважно шляхтичі, великі землевласники. У 1870 році їм належало 1783 морги орної землі, 307 моргів лісу, 205 моргів лук і пасовищ. А тимчасом усім селянам і міщанам належало 3251 морг орної землі, 394 морги лук і пасовищ. На той час у місті проживало близько 4 тис. чоловік.

Після реформи почала розвиватися промисловість. Наприкінці XIX ст. у Гримайлові вже діяло 8 підприємств, у т. ч. паровий млин, пивоварний і спиртовий заводи, цегельня. На них працювало близько 100 робітників, робочий день яких тривав 10—12 годин. Підприємці не дбали про охорону праці, тому часто траплялися нещасні випадки.

Становище робітників та міської бідноти було тяжким. Робітники одержували

[1] І. Франко. Твори, т. 19, стор. 342—345.
[2] Там же, стор. 345.

низьку заробітну плату, їм постійно загрожувало безробіття. Часто спалахували епідемії. Лікарні в місті не було.

Надзвичайно повільно розвивалася освіта. В середині XVIII ст. було дві школи, де вчилося кілька десятків учнів із заможних сімей. Кожний учитель учив дітей на свій власний розсуд. 1794 року тут відкрили початкову школу з польською мовою викладання[1]. У 1895 році початкова двокласна школа стала чотирикласною, а 1900 року її поділили на чоловічу й жіночу. Навчання було платним, тому її відвідувала незначна кількість дітей.

У серпні 1914 року, коли вибухнула перша світова війна, місто зайняла російська армія. Під час боїв, які відбувалися в районі міста, Гримайлів зазнав значних руйнувань, було поранено і вбито близько 50 чоловік місцевого населення.

Влітку 1917 року австро-угорські війська знову захопили Гримайлів. Після розпаду Австро-Угорської імперії місто в листопаді 1918 року на короткий час підпало під владу контрреволюційного уряду т. зв. Західноукраїнської народної республіки. У липні 1919 року Гримайлів окупувала буржуазно-поміщицька Польща.

Наприкінці липня 1920 року частини Червоної Армії підійшли до Гримайлова. Бійці 367-го полку 41-ї стрілецької дивізії розгромили ворожі сили й визволили місто. Їх радо зустрічали трудящі. Була встановлена Радянська влада, діяв ревком. Але у вересні 1920 року до міста знову повернулися польські окупанти. Світова війна, розруха, голод зумовили зменшення населення. На 30 вересня 1921 року воно становило всього 2746 чоловік. Занепала економіка міста. В 1922 році працювали лише два млини й пивзавод, на яких було зайнято лише 12 робітників. Через три роки відновив роботу спиртозавод, де працювало 7 робітників. Незначна частина населення займалася ремеслом, зокрема бондарством, кушнірством, шевством. Головним заняттям основної частини населення було землеробство.

Становище народних мас погіршувалося, ремісники і селянство розорялися. Чимало мешканців міста, не маючи достатньої кількості землі, були змушені шукати будь-якої роботи у фільварках поміщиків, на заводах. Кількість безробітних рік у рік зростала. Якщо на кінець березня 1935 року тут було 186 безробітних, то через два роки роботи не мали вже 246 чоловік[2].

Буржуазно-поміщицький уряд Польщі здійснював політику соціального і національного гноблення, тримав трудящих у темряві. Хоч у Гримайлові в 20-х роках і було 2 школи — шестикласна чоловіча і семикласна жіноча, в яких викладали польською мовою, в школах могла вчитися незначна частина дітей, переважно місцевої верхівки. У 1925/26 навчальному році з 513 учнів лише 17,7 проц. становили діти українців[3].

Українське населення вело наполегливу боротьбу за відкриття народної школи. В 1921 році прогресивна інтелігенція заснувала гурток «Рідна школа», який мав на меті надати допомогу дітям бідняків здобути початкову освіту, але створені ним наступного року курси були закриті польськими властями. В 1925 році жителі-українці Гримайлова звернулися до міністерства освіти й уряду з проханням відкрити школу з українською мовою викладання, проте ніякої відповіді не одержали. Середню освіту мали лише 3 чоловіка української національності.

Трудящі маси Гримайлова не мирилися з тяжким соціально-економічним становищем, вели боротьбу проти гнобителів. З кінця 20-х років діяв місцевий осередок КПЗУ. Вплив комуністів на населення зростав. Під керівництвом комуністів у червні 1928 року застрайкували сезонні робітники, вимагаючи збільшення заробітної плати, поліпшення умов праці. У квітні 1930 року на дільниці дороги Гримайлів—

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 80, спр. 104, арк. 56, 57; оп. 85, спр 1917, арк. 21—24.

[2] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 108, арк. 15; спр. 3244, арк. 26.

[3] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 179, оп. 2, спр. 454, арк. 45, 46.

Хоростків було розкидано листівки з закликом до загального страйку. У вересні внаслідок підпалу згоріло 7 скирт хліба у фільварку місцевого поміщика. Згодом запалали і панські будівлі. У ніч на 1 травня 1931 року на телеграфних дротах по дорозі на Гримайлів було розвішано червоні прапори. Протягом 1932—1933 рр. у місті розповсюджувалися листівки ЦК КПЗУ, що закликали до єднання трудящих у спільній боротьбі проти гнобителів та диктатора Пілсудського. Активними помічниками комуністів були комсомольці. В 1932 році комсомольська організація об'єднувала 45 юнаків і дівчат[1].

Наприкінці грудня 1933 року в селі налічувалося 40 комуністів, існував підпільний райком КПЗУ. Комуністи організовували відзначення знаменних дат, пов'язаних з життям і діяльністю відомих революціонерів, вождів міжнародного комуністичного й робітничого руху, закликали до боротьби за возз'єднання з Радянською Україною. У січні 1934 року поліція знайшла 30 листівок КПЗУ, присвячених пам'яті В. І. Леніна, Рози Люксембург, Карла Лібкнехта. У березні 1935 року в Гримайлові було вивішено 5 транспарантів з гаслами: «Геть з кривавим катом Пілсудським!», «Геть з фашистською державою!», «Хай живе СРСР, хай живе КПЗУ!», «Геть з терором!»[2].

Місцеві власті вдавалися до обшуків, арештів, переслідувань усіх, кого підозрювали в розповсюдженні листівок чи в антиурядовій пропаганді. 18 квітня 1934 року, 9 червня 1935 року, 25 лютого 1937 року в місті були проведені масові арешти[3]. Чимало заарештованих віддали до суду.

Довгождане визволення настало у вересневі дні 1939 року. Населення міста з великою радістю зустріло Червону Армію. Негайно було створено селянський комітет. На підставі декларації, прийнятої Народними Зборами, в Гримайлові конфіскували понад 1 тис. га поміщицької землі та лісу. Землю розподілили між найбіднішими господарствами. Їм передали також 50 коней, 100 корів, зерно для посіву, інвентар. А найбільш нужденним видано 240 пудів борошна, 30 пудів цукру[4].

В січні 1940 року Гримайлів став центром району. Почали діяти районний комітет КП(б)У, райком комсомолу, виконком районної Ради, а також інші установи та організації. Вживалися заходи для розвитку промисловості. Вже 1940 року відновили роботу два млини, пивзавод, електростанція, розгорнулася державна й кооперативна торгівля.

Радянські органи подбали про налагодження медичної допомоги. Було відкрито районну лікарню, амбулаторію, дитячу консультацію, санепідемстанцію, аптеку. Вперше в житті трудящі одержали можливість лікуватися безплатно.

Незабаром після визволення почали працювати середня, дві неповні середні школи, дитячі ясла, клуб, бібліотека.

Соціалістичні перетворення перервав віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз. 6 липня 1941 року село захопили німецько-фашистські загарбники. Гітлерівці під час тимчасової окупації вбили й замордували в Гримайлові та селах району понад 2,5 тис. чоловік мирного населення, вивезли на каторжні роботи до Німеччини 740 чоловік[5]. Фашисти пограбували лікарню, аптеку, школу, під час відступу вони майже повністю зруйнували громадські будівлі, дві третини житлового фонду.

Здійснюючи Карпатський рейд, неподалік Гримайлова у липні 1943 року проходили частини партизанського з'єднання С. А. Ковпака. Окремі групи розвід-

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 6, оп. 2, спр. 175, арк. 29.

[2] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 1802, арк. 60; спр. 1990, арк. 11; ф. 287, оп. 1, спр. 187, арк. 37.

[3] Газ. «Вільне життя», 3 жовтня 1939 р.

[4] Історія селянства Української РСР, т. 2, стор. 254; М. К. Івасюта. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР, стор. 41.

[5] Тернопільський облдержархів, ф. Р-274, оп. 1, спр. 123, арк. 17—19.

ників побували й у самому селі, де ворог зосереджував сили для боротьби з партизанами. Населення допомагало партизанам продуктами, фуражем[1].

23 березня 1944 року частини 10-го гвардійського Уральського добровольчого танкового корпусу 1-ї гвардійської армії 1-го Українського фронту визволили Гримайлів від фашистських загарбників. 82 радянські воїни полягли в боях за визволення села.

У роки Великої Вітчизняної війни на різних фронтах билися проти ворога понад 300 місцевих жителів, з них 43 віддали життя за свою соціалістичну Батьківщину. Уродженцю села Ю. С. Гюбнеру (Ю. С. Хібнеру), який вступив у польську дивізію ім. Т. Костюшка, за героїзм і мужність, виявлені в боях, присвоєно звання Героя Радянського Союзу[2].

Вже з перших днів після визволення в Гримайлові поновили роботу районні партійні та радянські органи. Населення села негайно приступило до впорядкування вулиць, ремонту будинків. Велику допомогу коштами, будівельними матеріалами надавала держава[3]. Трудящі доклали багато зусиль, щоб якнайшвидше ліквідувати наслідки війни. До кінця року вони відбудували приміщення установ, лікарню, школу, магазини. На кінець відбудовного періоду в селі діяли харчовий і промисловий комбінати, промартіль ім. Кірова.

Важко доводилося відновлювати сільське господарство. Відчувалася нестача техніки, посівного матеріалу, робочих рук. Щоб виорати своє поле, селяни змушені були впрягати в плуги корів, хоч їх і залишилося після війни дуже мало. Певну допомогу в обробітку землі надала господарствам МТС, відновлена 1944 року.

Значною подією в житті селян Гримайлова стало створення в 1948 році колгоспу ім. 31-х роковин Жовтня. Спочатку в господарстві було кілька коней, три десятки корів і кілька десятків овець. Розміщували їх у наспіх споруджених, вкритих соломою, обмазаних глиною приміщеннях. Низькою ще була врожайність. У 1950 році зібрано пшениці по 9,3 цнт з га, цукрових буряків — 160, картоплі — по 42 цнт з гектара[4].

Першого повоєнного року почала працювати семирічна школа, яку відвідувало 145 учнів. У 1947 році її реорганізували в середню, а через два роки при ній відкрили інтернат для учнів з навколишніх сіл. 1944 року відновили роботу бібліотека, будинок культури, де почали демонструвати кінофільми. Розгорнули роботу школи й гуртки політосвіти. Високу політичну свідомість виявили трудящі Гримайлова в березні 1950 року під час виборів до Верховної Ради СРСР, проголосувавши за кандидатів блоку комуністів і безпартійних.

У 1956 році Гримайлів став селищем міського типу. У березні 1959 року Гримайлівський район було ліквідовано, його територія ввійшла до складу Скалатського, пізніше Підволочиського району. Згодом селище Гримайлів відійшло до Гусятинського району.

Колгоспна партійна організація (утворилася в 1955 році) активізувала політико-виховну роботу, зміцнила зв'язки з безпартійними. Поліпшилася трудова дисципліна. Зросло виробництво продукції. Того року до колгоспу ім. 31-х роковин Жовтня приєднався колгосп села Буциків, а в 1959 році — села Оленівки. Об'єднане господарство назвали іменем Героя Радянського Союзу М. І. Кузнецова. Протягом семирічки і восьмої п'ятирічки колгосп перетворився на велике багатогалузеве господарство, на полях якого нині працюють 27 тракторів, 17 комбайнів, 19 автомашин та інші сільськогосподарські машини.

Широке застосування техніки і передової агротехніки дало можливість набагато збільшити врожайність зернових і технічних культур. Протягом восьмої п'яти-

---

[1] В. О. Войцехович. Сто днів звитяги, стор. 78, 79.

[2] История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941—1945, т. 3. М., 1961, стор. 377, 378.

[3] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 4, арк. 34.

[4] Газ. «Прапор комунізму», 30 листопада 1972 р.

В одному з цехів Гримайлівського консервного заводу. 1972 р.

річки середня врожайність зернових культур зросла з 19,2 цнт до 28,4 цнт з га. Значно збільшилося виробництво молока і м'яса. З підвищенням урожайності, а також продуктивності тваринництва зросли прибутки колгоспу. Якщо у 1958 році, до об'єднання колгоспів, їхні доходи становили 195,8 тис. крб., то в 1970 році колгосп ім. Кузнецова одержав 915,4 тис. крб. прибутку. Оплата людино-дня зросла з 2,63 крб. у 1965 році до 3,56 крб. у 1970 році. Високі прибутки дозволили широко розгорнути господарське будівництво. За роки восьмої п'ятирічки колгосп спорудив тваринницьке містечко, типову майстерню ремонту сільськогосподарських машин, птахофабрику.

За трудові здобутки, досягнуті в розвитку сільського господарства, колгосп ім. Кузнецова двічі (в 1961 і 1963 рр.) був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР, нагороджений двома дипломами 3-го ступеня. В 1966 році голову колгоспу І. Р. Реву нагороджено орденом Леніна, бригадира третьої рільничої бригади М. Д. Пилипишина — орденом Трудового Червоного Прапора, заступника голови колгоспу І. А. Бека, ланкову М. І. Фейду та бригадира другої рільничої бригади С. І. Яцишина — орденом «Знак Пошани».

Перетворюючи в життя рішення XXIV з'їзду КПРС, трудівники колгоспних ланів самовіддано працюють над виконанням планів дев'ятої п'ятирічки. Колгосп спеціалізується на вирощуванні птиці. У 1971 році на фермі утримувалося 14 923 штуки птиці, у 1972 році кількість її досягла 31 050 штук. Хороших показників добиваються колгоспні тваринники й рільники. У 1972 році колгосп мав 1435 голів великої рогатої худоби, було вироблено на 100 га сільськогосподарських угідь 403 цнт молока, вирощено в середньому на кожному гектарі 30,3 цнт зернових культур, у т. ч. 35,6 цнт пшениці, 482 цнт цукрових буряків, 163 цнт картоплі. За успіхи, досягнуті у збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції, виконання зобов'язань, взятих на честь 50-річчя утворення Союзу РСР, у 1972 році 5 колгоспників удостоєно урядових нагород, у т. ч. ланкових Л. В. Коциру та М. І. Фейду — ордена Трудового Червоного Прапора.

У Гримайлові розвивається й промисловість. Працюють консервний (створений 1967 року на базі харчокомбінату) та цегельний заводи, пересувна механізована колона (ПМК-3) тресту «Тернопільсільспецмонтаж», що займається механізацією тваринницьких ферм у колгоспах. У селищі містяться обласна база комплектування сільськогосподарських машин обласного об'єднання «Сільгосптехніки» та зональна станція сортової картоплі.

Продукція консервного заводу — овочеві й м'ясні консерви, соки, штучний мед — користується широким попитом у покупців, її відправляють у різні міста країни. Протягом 1967—1970 рр. завод реалізував продукції на 3,6 млн. крб. і дав державі 427 тис. крб. прибутку. За рахунок прибутків завод реконструював консервний цех, де всі виробничі процеси механізовано й автоматизовано.

Набагато зріс випуск продукції заводу в першому і другому роках дев'ятої п'ятирічки. У 1972 році завод виробив 2600 тис. умовних банок консервів, 27 тонн кондитерських виробів. За 2,5 року підприємство виконало трирічний план випуску продукції.

В післявоєнний час у Гримайлові здійснено значне житлове й культурно-побутове будівництво. Тільки за 1960—1970 рр. в селищі зведено 90 житлових будинків індивідуальними забудовниками, споруджено приміщення 8-річної школи-

інтернату, адміністративний будинок консервного заводу, обласної бази комплектування сільськогосподарських машин, добудовано лікарню, забруковано й заасфальтовано 4800 кв. м шляхів, впорядковано парк. Нині йде забудова чотирьох нових вулиць. Працюють перукарня, фотоательє, майстерні пошиття одягу і взуття.

Постійну увагу тут приділяють розвиткові торгівлі та громадського харчування. Неухильно зростає добробут,ліпшає побут трудящих Гримайлова, про що свідчить збільшення з року в рік товарообороту. У 1971 році робітники, колгоспники та службовці селища придбали через магазини селищного споживчого товариства різних товарів на суму 2,8 млн. крб. Лише товарів культурно-побутового вжитку було продано на 197,2 тис. крб. У 1972 році жителі селища мали в особистій власності 21 легкову автомашину, 140 мотоциклів, близько 1500 велосипедів, 400 телевізорів, 350 радіоприймачів. 300 сімей користуються газобалонними установками.

Значно поліпшилося медичне обслуговування трудящих селища. В 1972 році працювала дільнична лікарня на 95 ліжок, поліклініка, аптека. Населення обслуговувало 56 медичних працівників з вищою й середньою спеціальною освітою. Є в селищі дитячий комбінат на 100 місць, збудований на кошти колгоспу.

Багато зроблено й у галузі освіти. В 1971/72 навчальному році працювали середня школа, середня школа-інтернат, допоміжна восьмирічна школа-інтернат, де навчалося 1112 учнів і викладало 106 учителів. За 1947—1971 рр. лише середню загальноосвітню школу закінчило понад 1300 чоловік, з них понад 500 здобули вищу освіту, 342 — середню спеціальну. Серед колишніх випускників школи є різні фахівці, зокрема вчителі, лікарі, інженери, економісти, агрономи, зоотехніки, які працюють у різних місцевостях країни.

Центром культурно-освітньої роботи селища став будинок культури, при якому діє шість гуртків художньої самодіяльності. В них беруть участь близько 200 чоловік. На сцені будинку культури виступають також артисти Тернопільського обласного музично-драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка, обласної філармонії та інших художніх колективів. У селищі є дві бібліотеки — для дорослих і дітей. Їхній фонд у 1972 році становив 40 тис. книжок. Багато читачів користується послугами колгоспної та шкільних бібліотек, в яких налічується близько 80 тис. книжок. Щодня демонструються кінофільми (в т. ч. широкоекранні) в кінотеатрі на 300 місць. У Гримайлові немає жодної сім'ї, яка б не передплачувала газет і журналів. 1972 року їх надходило 5395 примірників.

Чудовим місцем відпочинку трудящих є добре впорядкований старовинний парк. Тут же, поблизу перехрестя доріг, стоїть пам'ятник: в скорботній позі схилився воїн Радянської Армії над могилою тих, хто, вірний своєму військовому обов'язкові та священній клятві матері-Вітчизні, віддав життя за радість і щастя радянського народу.

У центрі селища, в сквері, закладеному на ознаменування 30-ї річниці Великого Жовтня, височить пам'ятник В. І. Леніну. Сюди приходять учні, вступаючи в піонери, до лав комсомолу, дають клятву на вірність Вітчизні. В селищі встановлено пам'ятники відважному радянському розвідникові М. І. Кузнецову, великому кобзареві Т. Г. Шевченку, співцю слов'янської єдності А. Міцкевичу.

Успіхи, досягнуті трудящими селища, великою мірою є результатом наполегливої, спрямовуючої роботи чотирьох партійних організацій, в яких об'єднано 66 комуністів. Вони показують приклад у праці, наполегливо борються за перевиконання виробничих планів дев'ятої п'ятирічки. 1972 року в Гримайлові працювало і вчилося 385 членів ВЛКСМ. Роботою молоді керує селищний комітет комсомолу, що працює на громадських засадах. До його складу входять кращі комсомольці-виробничники.

Велику роботу провадить селищна Рада, до складу якої обрано 48 депутатів, серед них колгоспники, робітники, службовці, та її депутатські комісії. За їхньою ініціативою на вулицях селища населення щороку висаджує дерева, кущі, квіти.

Депутати Ради, комсомольці, всі жителі селища дбають про дотримання правопорядку. Діють товариський суд, добровільна народна дружина.

В селищі працюють кабінет політичної освіти, первинні організації товариства «Знання», охорони пам'ятників історії та культури, рада при будинку культури, яка займається організацією художньої самодіяльності, спортивних змагань.

Традицією стало проведення вечорів трудової слави, зустрічей трьох поколінь, комсомольських весіль, реєстрацій новонароджених, проводів юнаків до лав Радянської Армії, посвячення у робітники й колгоспники тощо.

Уродженцем селища є український фізик і електротехнік І. П. Пулюй (1845—1918 рр.).

Заможно й культурно живуть трудящі Гримайлова. Здійснюючи накреслення XXIV з'їзду КПРС, вони множать трудові успіхи, вносять свій вклад у будівництво комунізму.

Г. Л. БАБИЧ, Р. П. РОСТИКУС

КОПИ́ЧИНЦІ

Копичинці — місто районного підпорядкування, розташоване у південній частині Волино-Подільської височини, на річці Нічлаві. Залізнична станція. Відстань до районного центру 24 км. Через місто проходить автошлях Тернопіль—Чернівці. Населення — 7500 чоловік.

На території міста і його околиць виявлено залишки поселення трипільської культури (III тис. до н. е.) та слов'янське поселення VIII—IX ст. н. е.[1]. Перші письмові відомості про Копичинці належать до першої половини XIV ст. На той час селом володіли Копичинські. Копичинці не раз зазнавали нападів зовнішніх ворогів, населення терпіло і від міжусобиць, які нерідко виникали між магнатами. У 1443 році тут було споруджено замок[2].

Поступово Копичинці стають досить значним поселенням і в письмових документах за 1564 рік вже згадуються як місто[3]. Наприкінці XVI ст. навколо міста, яке швидко зростало, виникли присілки Баворівщина, Калинівщина, Кутець, Гора, де селилося переважно ремісниче населення. На початку XVII століття значного розвитку набули ковальство, гончарство, кушнірство, гарбарство тощо. Свої вироби ремісники збували на місцевому ринку, на ярмарках найближчих міст і сіл. Але основним заняттям жителів лишалося землеробство. Закріпачення населення посилювалося. Спочатку панщина становила 2 дні на тиждень, з часом вона збільшилася до 3 днів. Крім того, кріпаки платили поміщикові натуральну й грошову данини, виконували численні додаткові повинності.

Населення Копичинців терпіло не лише від визиску місцевих магнатів, але й від частих нападів татар. Особливо великого спустошення зазнало місто у 1605, 1607, 1613, 1616, 1623, 1626 роках. У зв'язку з постійною загрозою турецько-татарських нападів королівський уряд і місцеві магнати були змушені тримати тут значний гарнізон. Утримання його важким тягарем лягало на плечі жителів міста. Вони не раз скаржилися Теребовлянській повітовій управі на безчинства жовнірів, які грабу-

---

[1] Т. С. Пассек. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья. М., 1961, стор. 18, 24, 73; Археологічні роботи Львівського історичного музею в 1952—1957 рр. Львів, 1959, стор. 11, 12.

[2] Słownik geograficzny, t.13, стор. 97.

[3] Źródła dziejowe, t. 18, cz. 2, стор. 97.

вали їх, нерідко навіть палили будівлі. У 1626 році населення міста, обурене діями жовнірів загону шляхтича Лаща, роззброїло і вигнало їх з міста[1].

Коли спалахнула визвольна війна українського народу проти шляхетської Польщі (1648—1654 рр.), місцеві селяни й ремісники масово вступали до повстанських загонів. Повстанці спалили панські будівлі в Копичинцях і Хоросткові, а в жовтні 1648 року разом з повсталими міщанами міста Теребовлі захопили Теребовлянський замок. Багато місцевих жителів влилося до селянсько-козацького війська під проводом Богдана Хмельницького, що отаборилося між Копичинцями та Хоростковом.

У 1672 році Поділля захопили турецько-татарські війська. 11 років під турецьким ігом перебували й Копичинці. За найменшу непокору турки вбивали людей, палили їх житла. Місто спустіло, зменшилася кількість населення, занепали торгівля й ремесло. 1683 року місто знову потрапило під владу шляхетської Польщі.

1772 року Копичинцями заволоділа Австрія. Становище трудящих мас дедалі гіршало. Посилився соціально-економічний гніт, зокрема зросли податки, збільшилася кількість днів різних відробітків. У 80-х роках XVIII ст. з 4387 моргів орної землі 1107 моргів лук, пасовиськ і городів, 2241 моргу лісу поміщикові належало близько 1400 моргів орної землі, 588 моргів лук, пасовиськ і городів[2].

За «Описом діючих повинностей до 1789 року», населення Копичинців поділялося на парових, поєдинків, піших, халупників, комірників, ремісників і чиншову шляхту.

Парові селяни користувалися 24 моргами польової землі і 4 моргами сіножаті. Протягом 29 літніх тижнів вони відробляли 3 дні панщини щотижня, в зимовий період — по 2 дні на тиждень, разом 133 робочі дні (з парою коней). Додаткової панщини вони відробляли на рік 12 днів, шарварків — також 12, разом 157 днів. Відбували також одну поїздку на далеку відстань або платили 8 злотих, що дорівнювало 16—20 панщинним дням. Кожний паровий двір мав стовкти два корці проса на пшоно, вимочити, витіпати й вим'яти дві копи конопель , а також напрясти два мітки пряжі. Крім того, парові двори давали панові натуральну або грошову данину. Якщо всі повинності, данину й чинші перевести в піші робочі дні (за прийнятою тоді оцінкою), то вони становили на рік 361 день пішої панщини[3].

Поєдинки, або півселяни, мали в користуванні половинний наділ і відбували таку ж кількість панщинних днів, що й парові, тільки з одним конем. Осипи (данина зерном) для них становили половину норми парових.

Піші (чвертьселяни) мали в користуванні чверть наділу і відбували ту саму кількість днів, що й парові, але без тяглової худоби. Данина для них птицею становила половину норми парового селянина.

Халупники, якщо вони, крім хати, користувалися городами, відбували звичайної панщини один день щотижня, або 52 дні на рік. Літні й шарваркові дні халупники відробляли нарівні з пішими. Бджільну десятину, садові повинності халупники, як і поєдинки та піші, виконували нарівні з паровими.

Ремісники користувалися городньою землею, за яку зобов'язані були платити чинш залежно від розмірів ділянок. Крім того, вони відробляли на пана 12 літніх і 12 шарваркових днів.

У 1810—1815 рр. місто входило до складу Росії. Це позитивно позначилося на становищі його населення. Хоч російська адміністрація і залишила чинними всі види податків, запроваджених австрійським урядом, але значно зменшила їх, дещо обмежила сваволю польської шляхти, заборонила за рахунок шарварків лагодити мости, греблі, які належали власникам. Було ліквідовано панщинні повинності для міщан.

---

[1] E. Hornowa. Stosunki ekonomiczno-społeczne, стор. 286.

[2] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 19, оп. 17, спр. 240, арк. 328—330.

[3] М. П. Герасименко. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства, стор. 79, 80.

Після того як 1815 року Копичинці знову підпали під владу Австрії, були повністю скасовані навіть ті незначні полегшення, що їх надали населенню російські власті. Місцеві феодали збільшили панщину. У 1845—1846 рр. кріпосні повинності селян поглинали 74 проц. суми доходів селянських господарств[1]. Напередодні реформи 1848 року в Копичинцях більше половини господарств — 113 з 237 — мали в своєму користуванні менше одного морга землі[2].

Трудяще населення було позбавлене можливості одержувати медичну допомогу. Лікування коштувало дорого. На початку XX ст. в місті працювали лише лікар та акушерка.

Антифеодальні повстання селян, які набирали дедалі більшого розмаху, змусили австрійський уряд скасувати панщину. Селяни стали юридично вільними. Проте велике поміщицьке землеволодіння збереглося. У поміщика Копичинців лишилося 1500 моргів кращої орної землі, 482 морги пасовиськ і лісів. Селянам дісталася за великий викуп тільки та земля, яку вони обробляли до реформи. До того ж їх позбавили права користуватися лісом, пасовиськами та іншими угіддями.

З 80-х років XIX ст. у Копичинцях один за одним спалахують виступи сільськогосподарських робітників і селян. Особливо великий селянський виступ проти поміщика Баворовського, який хотів захопити селянські землі, відбувся у травні 1884 року. Свої вимоги поміщику селяни направили через уповноважених, але війт заарештував їх. Тоді селяни оточили його будинок і зажадали звільнення заарештованих. Жандарми відкрили вогонь по беззбройному натовпу. Трьох чоловік було вбито, кількох поранено. Понад 35 учасників цього виступу заарештували і віддали до суду. Але боротьба продовжувалася. Того року в Копичинцях відбулися масові виступи трудящих проти т. зв. дорожного закону, який передбачав примусові роботи населення на будівництві, ремонті і догляді доріг. У 1890 році знову стався виступ селян, спрямований проти сваволі місцевого поміщика. У 1902 році на великому вічі, де зібралося близько 10 тис. жителів Копичинців і навколишніх сіл, трудящі заявили, що під час польових робіт жатимуть панський хліб за 8—10-й сніп, а не за 12-й, як раніше. Комітет, створений для підготовки віча, звернувся до селян з відозвою, в якій говорилося, що кривда й злидні зникнуть, якщо вони відберуть политу їхньою кров'ю і потом землю від панів[3].

На початку XX ст. Копичинці були значним населеним пунктом. Тут проживало понад 7 тис. чоловік, налічувалося близько 1200 будинків, але великих промислових підприємств не було. Працювали тільки кустарні майстерні, млин, діяло господарсько-кредитне товариство «Поміч», кредитами якого могли скористатися переважно сільські глитаї, бо їх давали під заклад рухомого чи нерухомого майна.

У 1902—1903 рр. Копичинці були одним з пунктів нелегального транспортування ленінської газети «Искра». У лютому 1903 року на залізничній станції в Копичинцях поліція перехопила кілька комплектів «Искры» і заарештувала двох її агентів, які прибули за літературою. Але вони не виказали тих осіб, яким мали передати газету та іншу літературу[4].

Загострення класової боротьби викликало чималий переполох серед прислужників Габсбургів — буржуазних націоналістів. Щоб відвернути трудящих від соціальних питань, вони розпалювали національну ворожнечу. Український буржуазний націоналіст копичинський піп М. Струминський не раз намагався посіяти ворожнечу між українцями і поляками[5]. У свою чергу польські буржуазні націоналісти намагалися нацькувати поляків на українців.

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 733, арк. 71, 72; спр. 740, арк. 152—155.

[2] М. П. Герасименко. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства, стор. 238.

[3] Газ. «Pszegląd», № 171 за 1902 р.

[4] М. М. Волянюк. Ленінська «Искра» в Галичині, стор. 27, 43.

[5] П. В. Свежинський Аграрні відносини на Західній Україні в кінці XIX— на початку XX ст., стор. 156.

2 червня 1904 року поліція з шаблями та багнетами вчинила криваву розправу над селянами Копичинців[1].

Під впливом буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. в Росії трудящі маси ще активніше розгорнули боротьбу. Особливої гостроти набрала боротьба селян за землю. Селяни Копичинців двічі захоплювали панський маєток і приступали до поділу поміщицької землі, але кожного разу втручалися поліція та війська, викликані з Чорткова, і виступи закінчувалися невдачею.

Основною формою боротьби були страйки. Їм іноді передували збори селян. 30 травня 1906 року в Копичинцях відбулися таємні збори, на яких було присутніх близько 200 чоловік[2].

Селяни напередодні першої світової війни, як і раніше, зазнавали утисків. Продовжувався процес обезземелення, збільшувалася кількість селянських дворів, що не мали робочої худоби й реманенту.

Освітній рівень значної частини населення продовжував лишатися низьким, бо тільки в середині XIX ст. в Копичинцях було відкрито початкову школу, а в 1909 році — трикласну приватну гімназію, що містилась у звичайній селянській хаті.

Тяжкі випробовування випали на долю жителів міста в роки першої світової війни. Економічне становище селянських господарств різко погіршало, частина орної землі лишалася не засіяною. Населення всіляко ухилялося від насильної мобілізації до австро-угорської армії. Влітку 1914 року місто зайняли російські війська, які перебували тут до середини 1917 року.

Після розпаду Австро-Угорщини Копичинці потрапили під владу буржуазно-націоналістичного уряду ЗУНР, а у 1919 році — під владу буржуазно-поміщицької Польщі. Трудящі активно виступали проти соціального і національного гніту, за возз'єднання з Радянською Україною. Агітаційну роботу серед населення міста вели революційно настроєні робітники-залізничники. Вони розповідали про Радянську владу, закликали сприяти наступаючим частинам Червоної Армії[3]. І коли в липні 1920 року в Копичинці вступили частини 41-ї радянської дивізії, населення зустріло їх з великою радістю[4].

В перші дні після визволення в місті поширювалася газета «Червона Галичина» (орган політвідділу 41-ї стрілецької дивізії), утворилися ревком, народна міліція. Ревком активно боровся за здійснення декретів Галревкому. Було націоналізовано приватний млин, панську землю, розпочалася підготовка до налагодження навчання в школі. За участю ревкомівців на околиці Копичинців створили зразкове господарство, якому виділили кращий інвентар, тягло, посівний матеріал[5].

До ревкому йшли зі своїми думками й планами сотні трудівників. Десятки юнаків поповнили ряди Червоної Армії, чимало активістів вступило до лав Комуністичної партії Східної Галичини. Вже у вересні 1920 року в місті налічувалося 49 кандидатів у члени КПСГ[6]. З сумом і надією проводжало населення Копичинців червоноармійців, які залишали місто. Хоч Радянська влада проіснувала недовго, але вона залишила глибокий слід у свідомості трудящих, посилила революційні настрої серед населення.

Під час майже 20-річної окупації міста буржуазно-поміщицькою Польщею економіка не розвивалася. У 1921 році в Копичинцях проживало 7923 чоловіка, у т. ч. незначна кількість ремісників.

---

[1] П. В. Свєжинський. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці XIX — на початку XX ст., стор. 156.

[2] І. І. Компанієць. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст., стор. 164.

[3] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 205, оп. 1, спр. 511, арк. 101—104.

[4] ЦДАРА, ф. 1402, оп. 1, спр. 175, арк. 39.

[5] Б. Й. Тищик. Галицька Соціалістична Радянська Республіка, стор. 120.

[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 1, арк. 14.

Основна маса населення, у т. ч. і частина ремісників, займалася сільським господарством. Проте кращі землі належали поміщикові. Класове розшарування, яке з кожним роком поглиблювалося, призводило до дальшого обезземелення бідняцьких господарств. Так, у 1930 році в Копичинцях налічувалося 395 безземельних родин, а через два роки кількість їх збільшилася до 570. У користуванні переважної більшості селянської бідноти були ділянки розміром від 0,1 до 1,5 морга[1]. Високі податки, на сплату яких йшло три чверті доходу від господарства, остаточно розоряли селян. В роки поневолення західноукраїнських земель панською Польщею трудящі маси виступали проти гнобителів. Цією боротьбою керували комуністи. З 1923 року в Копичинцях існував місцевий осередок КПЗУ[2].

Комуністи розгорнули широку агітаційну роботу, спрямовану на боротьбу за возз'єднання з Радянською Україною, викривали антинародну політику буржуазно-поміщицького уряду, висміювали псевдопатріотизм галицьких українських буржуазних націоналістів.

Під впливом комуністів повітовий виборчий комітет, обраний у березні 1922 року, звернувся до сільських виборчих комітетів із закликом не брати участі у виборах до сейму, оскільки сейм не є і не може бути верховною владою Східної Галичини[3]. На заклик комітету населення бойкотувало вибори.

Комуністи стали організаторами й керівниками страйкової боротьби. У 1928 році місцеві робітники вимагали підвищення заробітної плати, скорочення робочого дня, виступали проти підприємців, які наймали за низьку плату людей з інших місць. У червні 1934 року застрайкували каменотеси, до яких приєдналися й інші робітники. Вони вимагали встановлення 8-годинного робочого дня, підвищення денної заробітної плати до 2 злотих 20 грошів. Страйк закінчився частковим задоволенням вимог робітників[4]. У місті зростала кількість безробітних. У 1936 році їх налічувалося близько 600 чоловік[5].

Постійне зубожіння, тяжке економічне становище призводили до еміграції населення за кордон. Цілими сім'ями жителі Копичинців лишали свої домівки і виїжджали за океан — в США, Канаду, Бразілію, Аргентіну. Лише 1936 року до Аргентіни емігрували 9, а до Канади — 91 родина[6]. Та земля і гроші за океаном були лише маревом. Багато з тих, хто поїхав, повернулися додому розореними, без шматка хліба і притулку.

Боротьба трудящих Копичинців була спрямована також проти політики ополячення місцевого українського населення. Польський уряд переслідував українську мову, закривав і ті школи, що ще існували. У 1928/29 навчальному році в Копичинцях було закрито українські шестикласну школу і приватну гімназію на підставі того, що викладання в них велося українською мовою «на шкоду польським наукам». Заборонялося також вести діловодство українською мовою[7]. Боротьбу проти насильної полонізації очолили місцеві комуністи. 19 жовтня 1930 року поліція провела масові обшуки й арешти у зв'язку з виступами проти закриття української гімназії[8]. 1931 року зроблено обшуки у членів і співчуваючих прогресивній організації «Сельроб-єдність», які проводили збір коштів для політичних в'язнів. Поліція конфіскувала зібрані гроші, а організаторів збору покарала двотижневим ув'язненням.

Не дбав польський уряд про охорону здоров'я трудящих. У Копичинцях діяла лише т. зв. каса хворих, при якій працювало 2 лікарі і медсестра. Медична допомога подавалась за гроші. Великою в місті була смертність, особливо серед дітей.

---

1 Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 4, спр. 3323, арк. 7, 9, 10, 21.
2 Газ. «Прапор комунізму», 22 червня 1965 р.
3 Тернопільський облдержархів, ф. 322, оп. 1, спр. 59, арк. 108, 109.
4 Там же, ф. 274, оп. 4, спр. 219, арк. 141, 153; ф. 287, оп. 1, спр. 179, арк. 70.
5 Там же, ф. 3, оп. 2, спр. 277, арк. 5; ф. 231, оп. 1, спр. 3244, арк. 33.
6 Там же, ф. 231, оп. 4, спр. 3323, арк. 21.
7 Там же, оп. 1, спр. 27, арк. 76—86, 110, 112.
8 Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр. стор. 240.

Мітинг у м. Копичинцях, присвячений 22-й річниці Великого Жовтня. 1939 р.

На низькому рівні була освіта трудящих. Хоч у місті діяли 3 семирічні і початкова школи, в яких викладання велося польською мовою, але, як і раніше, вчилися в них переважно діти заможних міщан і селян. Для бідноти освіта лишалася недоступною, бо за навчання щорічно доводилося платити 230 злотих. На ці гроші можна було купити корову. Тому переважна більшість жителів не знала грамоти. Так само ніхто з бідняків не міг користуватися послугами двох платних бібліотек. До того ж більшість книжок були видані польською мовою.

Справжнє щастя для трудящих Копичинців настало 17 вересня 1939 року, коли Червона Армія назавжди визволила їх від гніту, горя і злиднів. Вже наступного дня в Копичинцях було створено тимчасове управління, до якого ввійшли представники від робітників і трудящих селян.

У жовтні жителі міста взяли активну участь у виборах до Народних Зборів Західної України, які мали вирішити питання про суспільно-політичний і державний устрій. У листі Радянському урядові, прийнятому на міському мітингу, трудящі писали: «Після всього того, що ми одержали з приходом Червоної Армії, ми для себе не шукаємо іншого шляху, крім радянського. Ми хочемо бути в єдиній сім'ї з нашими братами, які щасливо живуть в Радянській Україні. Ми висловлюємо своє бажання перед урядом СРСР влитися всією Західною Україною в єдину сім'ю трудящих Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Така воля всіх трудящих Західної України»[1].

В січні 1940 року Копичинці стали районним центром. Були створені й розпочали роботу райком партії, райком комсомолу, райвиконком та інші організації й установи. Нові органи влади приступили до налагодження роботи промислових підприємств, медичних і культурно-освітніх закладів, вони надавали необхідну допомогу селянським господарствам. На початку 1940 року в передмістях Калинівщині і Баворівщині організувалися перші колгоспи — ім. Калініна та «17 вересня». Велику допомогу їм подала Копичинська МТС, яка одержала від держави 11 тракторів і комбайнів, 4 тракторні сівалки, культиватори, плуги та інші сільськогосподарські машини. Під час осінніх польових робіт МТС виконала укладені з колгоспами договори. Одноосібним безкінним господарствам було виорано під озимину та на зяб 581 га землі[2].

Органи Радянської влади велику увагу приділяли розвитку охорони здоров'я, освіти й культури. У місті відкрились лікарня на 25 ліжок, дитячий садок. Почався новий навчальний рік у школі з рідною мовою викладання. Розгорнули роботу кілька бібліотек, будинок культури, кінотеатр. Молодь і літні люди потяглися до будинку культури, де брали участь у художній самодіяльності. Восени 1940 року міський хор завоював друге місце на обласному огляді художньої самодіяльності.

Вільне, радісне життя, яке дала Радянська влада трудящим Копичинців, перервав віроломний напад гітлерівської Німеччини на Країну Рад. 7 липня 1941 року німецько-фашистські війська вдерлися до міста[3]. Фашисти, а з ними й українські буржуазні націоналісти катували і знищували радянських людей. За час окупації вони вбили понад 9 тис. жителів міста і навколишніх сіл, зруйнували 73 житлові будинки та понад 80 громадських будівель[4].

---

[1] В. Л. Варецький. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР, стор. 126.
[2] Газ. «Сталінським шляхом» (Копичинці), 7 листопада 1940 р.
[3] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 24, арк. 83.
[4] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 2, спр. 13, арк. 31.

Меморіальний комплекс на братській могилі воїнів Червоної Армії в м. Копичинцях. 1970 р.

Трудящі міста включилися в активну боротьбу проти загарбників та їхніх прислужників — українських буржуазних націоналістів. З червня 1942 року в Копичинцях і навколишніх селах діяла підпільна патріотична група, учасниками якої було переважно місцеве населення та колишні військовополонені, які втекли з гітлерівського полону. Групу очолював М. М. Погода (І. І. Ткаченко)[1]. Підпільники провадили агітаційну роботу, спрямовану проти фашистських окупантів, закликали радянських людей саботувати здачу хліба загарбникам, надавати притулок втікачам з полону, розповсюджували зведення Радянського інформбюро. На початку липня 1943 року гестапо вислідило підпільну групу, багато її членів було заарештовано й кинуто в табори смерті Освенцім та Бухенвальд[2].

На початку липня 1943 року поблизу Копичинців, здійснюючи Карпатський рейд, пройшло партизанське з'єднання С. А. Ковпака. До нього вступило чимало місцевих жителів.

23 березня 1944 року війська 1-го Українського фронту в ході наступальних боїв визволили місто від гітлерівських окупантів[3]. У боях за його визволення смертю героїв полягло 645 радянських солдатів і офіцерів, синів і дочок багатьох радянських народів. Серед полеглих росіяни й українці, білоруси й узбеки, грузини й казахи. Трудящі Копичинців свято шанують пам'ять загиблих, дбайливо доглядають могили. На увічнення пам'яті полеглих у бою споруджено пам'ятник, а також меморіальний комплекс на братській могилі.

З перших днів визволення багато місцевих жителів влилося до лав Червоної Армії, 62 з них загинули в боях проти гітлерівців. За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 96 бійців нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. В Копичинцях встановлено пам'ятник жителям, полеглим у роки Великої Вітчизняної війни.

Одразу ж після визволення міста від фашистських окупантів розгорнули роботу партійні та радянські органи. Вони очолили боротьбу трудящих за відбудову зруйнованого господарства.

Велику допомогу трудящим міста Копичинців надавала Радянська держава. Вже в квітні 1944 року для бідніших селян Копичинського району було виділено 100 коней, 50 тонн насіння, здійснені інші заходи, які забезпечили успішне проведення весняної сівби[4]. Завдяки самовідданій роботі трудящих до кінця 1944 року в місті почали діяти райпромкомбінат, райспоживспілка, 2 їдальні на 250 місць. Відновили роботу дві середні школи (в 1944/45 навчальному році їх відвідувало 860 учнів і працювало 37 учителів), бібліотека для дорослих, у 1945 році — дитяча бібліотека, лікарня на 50 ліжок. Хворих обслуговували 2 лікарі і 39 медичних працівників з середньою освітою. У 1944 році в місті встановлено пам'ятник В. І. Леніну, у 1946 році — пам'ятник Т. Г. Шевченку.

Для поліпшення побутового обслуговування населення 1946 року в місті організували промислову артіль «Вільне життя» та артіль інвалідів Великої Вітчизняної війни «17 вересня», що займалися пошиттям одягу, ремонтом взуття і різних побутових приладь. Протягом 1946—1950 рр. вступили в дію харчокомбінат, масло-

[1] Радянська Тернопільщина, стор. 140, 141.
[2] Газ. «Вільне життя», 20 березня 1964 р.
[3] Поділля у Великій Вітчизняній війні, стор. 291.
[4] Радянська Тернопільщина, стор. 148.

завод. За цей же час було споруджено 22 житлові будинки, відремонтовано всі адміністративні приміщення[1].

У роки наступних післявоєнних п'ятирічок у місті виникли нові підприємства. На базі цеху дитячих іграшок райпромкомбінату було створено фабрику гумових іграшок. Після її реконструкції обсяг виробництва, порівняно з 1966 роком, збільшився у 2,5 раза, значно зросла продуктивність праці. На фабриці працює 42 ударники комуністичної праці, є три бригади, які в змаганні вибороли високе звання бригад комуністичної праці. Готуючи гідну зустріч 50-річчю утворення СРСР, колектив фабрики взяв на себе підвищені зобов'язання й успішно їх виконав. Виробничий план 1970 року було виконано на 126,7 проц. Тут широко розгорнуто раціоналізаторський рух. Лише за 1970—1971 рр. раціоналізатори внесли 38 пропозицій, втілення яких у виробництво заощадило 74,4 тис. крб. Чимало раціоналізаторських пропозицій вніс комуніст М. П. Кайдалов. Їх впровадження у виробництво дало змогу механізувати ряд трудомістких процесів, поліпшити якість продукції фабрики.

Одним з провідних підприємств є відділення райоб'єднання «Сільгосптехніки». Тут є кілька добре обладнаних цехів, працює 145 робітників і службовців. Розгорнувши змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна та XXIV з'їзду КПРС, колектив зустрів ці знаменні дати виконанням і перевиконанням взятих зобов'язань. Добрих показників домігся він і в першому році дев'ятої п'ятирічки. За підсумками роботи четвертого кварталу 1971 року колективу підприємства присуджено перехідний Червоний прапор Всесоюзного об'єднання «Сільгосптехніки» та вручено першу грошову премію. 17 робітників удостоєні звання ударників комуністичної праці.

До значних промислових об'єктів міста належить автопідприємство, створене на базі автопарку. Щодня з його воріт вирушає в рейси 130 вантажних автомашин, десятки автобусів. Колектив підприємства успішно справляється з державними планами перевезень. За досягнуті виробничі успіхи орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено водія І. І. Іванова, орденом «Знак Пошани» — робітників І. Ф. Башту та Е. М. Беренду. 28 кращих виробничників підприємства нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». 63 робітники вибороли високе звання ударника комуністичної праці.

В Копичинцях розміщується «Міжколгоспбуд». Крім проведення будівельно-монтажних робіт, він виготовляє залізобетонні деталі, цеглу, столярні вироби, провадить розробку кам'яних і піскових кар'єрів. Комбінат побутового обслуговування, що має кравецький і шевський цехи, виконує ремонт побутової техніки, столярні роботи тощо. З 1958 року в місті працює хлібокомбінат, який виробляє різні хлібобулочні вироби, борошно, безалкогольні напої тощо. Є в місті лісництво, підпорядковане Чортківському лісгоспзагу.

Промислові підприємства міста Копичинців успішно завершили завдання восьмої п'ятирічки.

У післявоєнні роки партійні та радянські органи багато уваги приділяли переведенню дрібних селянських господарств на соціалістичний шлях. Протягом 1946—1948 рр. у селах, що були на той час підпорядковані Копичинській міській Раді, відновили діяльність колгоспи, створені до війни. У 1950 році вони об'єдналися в один — «17 вересня». Розгорнулась наполеглива боротьба за високі сталі врожаї зернових і технічних культур, приділялася належна увага піднесенню культури землеробства. У 1952 році до колгоспу приєдналися ще дві сусідні артілі. Нове господарство дістало назву «Україна». З року в рік зростала врожайність, підвищувалася продуктивність громадського тваринництва, збільшувалися доходи колгоспу. Все

---

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 67, оп. 1, спр. 22, арк. 15; Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 290, арк. 13, 14; ф. Р-2366, оп. 1, спр. 25, арк. 41.

це стало можливим завдяки неухильному росту механізації трудомістких процесів у рільництві й тваринництві, безкорисливій допомозі радянських народів. У цей період яскраво виявилася братерська дружба трудящих Копичинського району з трудівниками Подольського району Московської області. Колгоспи Подольського району надіслали колгоспам Копичинського району 104 голови племінної худоби, 5 тонн насіння конюшини. В свою чергу копичинські колгоспники передали подольцям 100 цнт насіння кукурудзи. МТС Подольського району надіслала Копичинській МТС три гвинторізальні верстати, повний комплект інструменту для ремонту машин і на 100 тис. крб. запасних частин для сільськогосподарських машин[1].

Відрадних успіхів добився колгосп у роки восьмої п'ятирічки. Порівняно з 1953 роком у 1970 році більш як удвічі зросли врожаї зернових і цукрових буряків. На громадських фермах налічувалося понад 1400 голів великої рогатої худоби, багато свиней, птиці. Від реалізації продукції рільництва й тваринництва в 1970 році колгосп одержав 1,9 млн. крб. прибутку.

Широко розгорнувши соціалістичне змагання на честь XXIV з'їзду КПРС, колгоспники домоглися ще кращих успіхів. У першому році дев'ятої п'ятирічки трудівники колгоспу на 100 га сільськогосподарських угідь виробили по 305 цнт молока. Колгосп «Україна» — багатогалузеве господарство. За ним закріплено 3427 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3147 га орної землі. На його полях працює 33 трактори, 10 комбайнів різних марок, 20 вантажних автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки.

Самовіддана праця хліборобів не раз відзначалася урядовими нагородами. За одержання високих урожаїв цукрових буряків у 1969 році ланкову Н. М. Дочуминську було удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора. 78 кращих колгоспників відзначені медалями «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Взявши до уваги наявність кваліфікованих кадрів, забезпеченість засобами механізації робіт у рільництві, дальше застосування досягнень передової агротехнічної науки, колгоспна партійна організація, яка налічує 55 комуністів, виступила ініціатором боротьби за дальше підвищення врожайності всіх культур. Колгоспники зобов'язалися успішно завершити план дев'ятої п'ятирічки. У 1971 році колгосп одержав у середньому з гектара по 27 цнт зернових, у т. ч. 33,2 цнт озимої пшениці, 140 цнт картоплі, 344 цнт цукрових буряків. З ще кращими показниками колгосп завершив другий рік дев'ятої п'ятирічки. В 1972 році було вирощено на кожному гектарі по 31 цнт зернових, у т. ч. 36 цнт озимої пшениці, 141 цнт картоплі, 474 цнт цукрових буряків.

Рік у рік зростає добробут трудящих. Значно розширилося житлове будівництво. Протягом 1961—1971 рр. лише індивідуальними забудовниками було споруджено 322 сучасні будинки. В багатьох квартирах встановлено газові плити. Для особистого користування жителі міста придбали 56 легкових автомашин, 780 мотоциклів, багато велосипедів, холодильників, телевізорів.

Зросла торговельна мережа. Працює 21 спеціалізований магазин, 26 підприємств громадського харчування. Товарооборот їх у 1971 році становив 4665 тис. карбованців.

Добре в місті поставлена охорона здоров'я. Тут діє лікарня на 175 ліжок з хірургічним, терапевтичним, дитячим, інфекційним, пологовим відділеннями, поліклініка, протитуберкульозний диспансер на 20 ліжок, санітарно-епідеміологічна станція. Про охорону здоров'я трудящих піклуються 96 медичних працівників, у т. ч. 26 лікарів. Партія і уряд високо оцінили сумлінну працю багатьох з них. Зокрема, лікаря М. Д. Матичака у 1971 році нагороджено орденом Трудового Червоного Пра-

---

[1] В. Ю. Маланчук. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР, стор. 47.

пора. 16 медичних працівників удостоєні медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Копичинський сільськогосподарський технікум. 1972 р.

Справжнього розквіту в Копичинцях набула народна освіта. У 1971/72 навчальному році в середній і восьмирічній школах ,навчалося 1286 дітей, працювало 82 вчителі. Серед учителів міста багато досвідчених майстрів педагогічної справи, вмілих вихователів молоді. За довголітню і плодотворну працю на ниві народної освіти орденом Трудового Червоного Прапора нагороджена вчителька Х. М. Гнатенко, орденом «Знак Пошани» — вчитель Є. Й. Грома. Звання заслуженого вчителя УРСР удостоєно Г. Р. Остапова.

Широку популярність у Копичинській середній школі здобули історико-краєзнавчий і ленінський музеї. Як переможця огляду роботи ленінських музеїв, залів і кімнат на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна у 1970 році шкільний музей було нагороджено Почесною Грамотою Міністерства освіти УРСР і ЦК ЛКСМУ.

В місті є також семирічна музична школа. В ній по класу баяна, скрипки, фортепіано, акордеона та домри навчається 125 дітей. З 1963 року в Копичинцях працює сільськогосподарський технікум, який має два відділи: бухгалтерського обліку та планування сільського господарства.

Важливу роль у комуністичному вихованні трудящих відіграють культурно-освітні заклади — будинок культури на 400 місць, два клуби на 350 місць, кінотеатр. Чимало жителів міста бере активну участь у роботі гуртків художньої самодіяльності. Протягом багатьох років при копичинському будинку культури працює драматичний гурток. За високу виконавську майстерність самодіяльних акторів, виявлену на обласному огляді, присвяченому 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, постановою колегії Міністерства культури УРСР від 15 грудня 1967 року гурток перейменовано у самодіяльний народний театр ім. 50-річчя Ленінського комсомолу. З того часу тут працює дитяча драматична студія, яка на обласному огляді дитячих драматичних гуртків, присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, посіла друге місце. На обласному огляді, присвяченому XXIV з'їзду КПРС, самодіяльний народний театр за постановку «Лісової пісні» Лесі Українки був відзначений дипломом 1-го ступеня. Духовому оркестру «Боян», у складі якого понад 30 чоловік, у 1970 році присвоєно звання народного. Широко відомий і хор, в якому бере участь понад 60 чоловік.

До послуг трудящих у місті є 4 бібліотеки, у фондах яких налічується близько 90 тис. книжок. Широко ведеться лекційна пропаганда, яку здійснюють 125 лекторів, членів товариства «Знання».

Розвиваються фізкультура і спорт. Діють два стадіони, спортивні майданчики,

У місті налічується 15 партійних організацій, на обліку в яких перебувають 236 комуністів. Комуністи йдуть у перших лавах борців за виконання грандіозних планів дев'ятої п'ятирічки. Активну допомогу їм подає майже тисячний загін комсомольців, які об'єднані в 16 комсомольських організаціях. Серед комсомольців-виробничників 75 юнаків і дівчат — ударники комуністичної праці. Значну виховну роботу серед трудящих провадять 17 профспілкових організацій міста.

Багатогранне життя трудящих міста скеровує міська Рада депутатів трудящих, до якої обрано 50 депутатів. Серед них 25 комуністів і 9 комсомольців. При міській Раді створені і працюють постійні комісії: планово-бюджетна, промисловості й транспорту, сільськогосподарська, культури й освіти, торгівлі і побутового обслу-

говування, благоустрою і комунального господарства, соціалістичної законності. Вони охоплюють своїм впливом усі сфери міського життя, контролюють діяльність підприємств і колгоспу, дбають про благоустрій, слідкують за правильним використанням бюджету міської Ради тощо. У 1972 році з бюджету, що становив 273 тис. крб., на благоустрій міста було витрачено 34 100 крб., капітальний ремонт житлового фонду — 68 300, на придбання книг для міської бібліотеки — 2573 крб., на дитячі заклади — 11 640 крб. Протягом дев'ятої п'ятирічки на кошти міської Ради буде збудовано два будинки — на 8 і 40 квартир, реконструйовано будинок культури, завершено освітлення всіх вулиць, прокладено кілька кілометрів водогону, доріг з твердим покриттям, упорядковано набережну міського озера.

Перетворюючи в життя рішення XXIV з'їзду КПРС, трудящі міста докладають усіх зусиль, щоб достроково виконати план дев'ятої п'ятирічки.

М. С. МАНДЗЮК, Р. П. РОСТИКУС

ХО́РОСТКІВ

Хоростків — селище міського типу, розташоване на річці Тайні (права притока Гнилої), за 31 км від районного центру. Залізнична станція. Населення — 7515 чоловік. Селищній Раді підпорядковане село Карашинці.

Про заселення цієї місцевості у III та II тис. до н. е. свідчать досліджені поховання доби міді та курганні поховання доби ранньої бронзи[1].

Перша письмова згадка про Хоростків датується 1564 роком, коли королівським привілеєм поселення було передане у володіння магнатів Якуба і Юрія із Струсова. Родючі землі, де був розташований Хоростків, приваблювали багатьох польських феодалів. З 1578 року Хоростків вже згадується як власність кількох магнатів. Його жителі мусили відробляти на користь власників 2 дні панщини на тиждень, платити данину збіжжям, городиною, медом, птицею тощо[2].

Наприкінці XVI — на початку XVII ст. у Хоросткові, який тоді входив до складу Теребовлянського староства, набули розвитку окремі види ремесла. Найбільш поширеними були ткацтво й кравецтво. Значних розмірів досягла торгівля. Основним заняттям переважної більшості населення було землеробство. В містечку проживало близько 70 міщанських родин. Їх становище мало чим відрізнялося від становища селян. Вони також відбували певні повинності на користь власників містечка, мусили сплачувати грошові податки, натуральні данини. Піддані польської національності відробляли 2 дні панщини на костьольних землях, утримували ксьондза[3]. Українське населення зазнавало релігійних утисків. Проводячи політику покатоличення населення, ксьондз всіляко примушував українців приймати католицтво.

Дбаючи про охорону своїх маєтків та оборону від татаро-турецьких набігів, власники Хоросткова збудували тут замок. Під час численних спустошливих походів татар на Галицьку землю містечко теж зазнало руйнувань.

В роки визвольної війни 1648—1654 рр. у Хоросткові відбулися антифеодальні виступи. Разом з селянами активну участь у них брали й міщани. Після перемоги селянсько-козацького війська над шляхетськими військами під Пилявцями, бідне населення Хоросткова організовувало збройні загони, які діяли проти шляхти. Об'єднавшись з селянами навколишніх сіл і містечок, вони у жовтні 1648 року напали на маєток феодала та костьол у селі Янові, розгромили фільварок у Будзанові, зруйнували греблю, панський маєток у селі Великому Говилові. Особливо ненависним їм

[1] І. К. Свєшніков. Мегалітичні поховання на Західному Поділлі. Львів, 1957, стор. 23, 24.
[2] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 201, оп. 4, спр. 411, арк. 8, 9, 13.
[3] E. Hornowa. Stosunki ekonomiczno-społeczne, стор. 67, 89, 206, 233—234.

був власник містечка Калиновський. Повстанці вщент зруйнували його господарські будівлі, відібрали й розділили між собою панське майно. Жителі Хоросткова виступали проти феодала і в 1649 році[1]. Не маючи достатньої сили для їх придушення, місцеві магнати зверталися по допомогу королівського війська.

Після Зборівського договору, коли селянсько-козацьке військо залишило західноукраїнські землі, польська шляхта жорстоко розправилася з повстанцями. Тяжке становище жителів містечка погіршувалося ще й тим, що татари, повертаючись з війни, вчинили грабежі, захопили багато людей у полон. У 1650 році, знову напавши на Хоростків, вони спалили понад 300 будинків і вщент пограбували містечко. Населення змушене було ховатися в лісах, тікати в інші місцевості. Після визвольної війни поміщик посилив експлуатацію залежних селян, довівши відробіткову ренту до 4 днів на тиждень. Крім того, були збільшені грошові й натуральні платежі.

Перша половина XVIII ст. позначилася дальшим розвитком ремесла. За дозвіл займатися певним ремеслом чи промислом власник містечка брав плату. Так, мірошники мали віддавати більшу частину мірчука, ткачі — частину готової продукції.

У 1772 році Хоростків підпав під владу Австрії. За даними поземельного перепису 1786—1787 pp., з 5633 моргів орної землі, 1026 моргів лук, пасовищ і городів власникові Хоросткова належало 1358 моргів орної землі та 457 моргів інших угідь, ксьондзу — 123 морги[2]. Рештою землі користувалися 2538 селянських і міщанських господарств містечка та присілків. Селяни-кріпаки, до яких належала переважна більшість населення, відробляли 133 дні панщини на рік, а також шарварки, заорки, закоски, зажинки, обжинки тощо, відбували гужову й сторожову повинності, платили чинш, грунтове, давали данину зерном, птицею, різними продуктами[3].

Наприкінці XVIII ст. містечко стало значним торговим центром. Тут проводилося 2 ярмарки на рік та щотижневі базари[4]. Торгували здебільшого хлібом, худобою, полотном, поташем та іншими товарами, які привозили землевласники навколишніх сіл, а також купці міст Галичини. Місцеві торговці, лихварі збудували у центрі Хоросткова крамниці, відкрили шинки.

З 1810 по 1815 рік Хоростків у складі Тернопільського краю входив до Російської держави. Населення доброзичливо ставилося до росіян.

За описом грошових і натуральних доходів, 1820 року в містечку налічувалося 483 двори, проживало близько 3 тис. чоловік. Як і раніше, кращі землі знаходилися в руках феодала й ксьондза. Тяжким було життя кріпаків. 102 поєдинкові двори відробляли 10 660 днів тяглової панщини, а 161 двір піших — 11 960 днів. Крім відробітків та різних повинностей, селяни сплачували ренту натурою: курми, яйцями, зерном, медом, давали поволовщину, жінки пряли пряжу тощо[5]. Селянам забороняли навіть вхід до панського лісу. Лише раз на тиждень, у визначений день, вони могли назбирати на паливо трохи хмизу і сухого гілля. Було у містечку 10 городників та 210 дворів, що сплачували тільки грошовий чинш. Це шляхтичі, які користувалися земельним наділом, міщани — власники будинків, ремісники, мельник. Чиншова шляхта зобов'язана була ще перевозити вантажі для фільварку. Жили в містечку 100 халупників.

Населення не одержувало медичної допомоги, понад 90 проц. жителів не знали грамоти. Різні інфекційні хвороби спричинялися до високої смертності, особливо серед дітей.

За реформою 1848 року селяни стали юридично вільними. Проте становище їх не поліпшилося. Великий викуп за наділи, здебільшого за ту землю, якою селяни ко-

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 17, оп. 1, спр. 131, арк. 499, 500.

[2] Там же, ф. 19, оп. 17, спр. 245, арк. 164.

[3] М. П. Герасименко. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства, стор. 77—80.

[4] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 88, спр. 269, арк. 3, 4.

[5] Там же, оп. 19, спр. 4987, арк. 30, 43; оп. 80, спр. 98, арк. 98, 99.

ристувалися раніше, призводив до дальшого їх зубожіння. В магната залишилася значна кількість земельних угідь, пасовиськ, лук, лісів. Селянські господарства дедалі більше розорялися. В 60-х роках XIX ст. поміщику належало 2046 моргів кращої землі, 136 моргів лук і городів, 281 морг пасовищ та 74 морги лісу, а 4647 жителям містечка (за переписом 1857 року) — лише 4111 моргів орної землі і 445 моргів інших угідь[1]. Як і раніше, селяни не мали права користуватися лісом, пасовиськами. Та навіть з цієї кількості землі майже половину прибрали до своїх рук куркулі, які володіли 20 і більше моргами землі. В той же час 20 проц. бідняцьких господарств мали по 5 і менше моргів.

Великим тягарем для трудящих Хоросткова були податки, різні побори й штрафи. В 1896 році жителі містечка мусили сплатити тільки одного податку 20 329 злотих. З них на потреби гміни, створеної 1866 року, відпускалося 567 злотих, а на утримання поліцейського відділку — 920 злотих[2]. Велике поміщицьке землеволодіння та інші залишки кріпосництва, обтяжливі податки викликали протести трудящих. Посилилася боротьба селян за ліс і пасовища, проти шляхового закону, який зобов'язував кожного господаря, кожного власника хати відробити на рік 6 днів шарварку. Виступи хоростківських селян у маєтку графа Семинського-Левицького кваліфікувалися владою як «порушення публічного спокою» або пункту 81 карного кодексу[3]. В лютому 1881 року Тернопільський окружний суд засудив кількох селян до різних строків тюремного ув'язнення.

Розвиткові економіки містечка, зокрема торгівлі, сприяло будівництво залізниці Тернопіль—Копичинці, яка пролягла через Хоростків (1890 р.). Містечко стало одним з пунктів зосередження і перепродажу сільськогосподарської сировини. Поступово зростав лихварський капітал. У 1906 році тут були відділення семи різних кредитних і страхових компаній, торгово-промислового і кредитно-комерційного банків, діяли молочарня, броварня, гуральня, невелике підприємство содової води, що належали графові Семинському-Левицькому та місцевій верхівці. На кожному з них працювало 3—10 робітників. Слабо розвинені промисловість і сільське господарство не могли забезпечити роботою людей, позбавлених землі й засобів існування. Через це значного розміру набуває еміграція в Канаду, США, Аргентіну, Бразілію. У період 1900—1910 рр. еміграція з Хоросткова перевищувала природний приріст населення.

Коли 1902 року в Східній Галичині розпочався страйк робітників, трудящі містечка підтримали його. Під впливом революційних подій 1905 року в Росії селяни виступали проти австрійської влади та землевласників, вимагали дозволу користуватися пасовищами, підвищення оплати праці на збиранні врожаю тощо. Повітовий староста з тривогою повідомляв вищим інстанціям, що селянство всього повіту дуже цікавиться подіями в Росії і готується до нового страйку[4]. Коли в середині 1906 року в Гусятинському повіті вибухнув страйк, до нього приєдналися і селяни Хоросткова. На зборах і мітингах вони заявляли, що в Галичині повторяться російські події[5].

Трудяще населення жило в злиднях і темряві. Лише 1855 року в Хоросткові було відкрито тривіальну (трикласну) школу, в якій до 1871 року учнів навчав один учитель. 1896 року її реорганізовано в чотирикласну. Та скрутне матеріальне становище більшості жителів містечка не давало їм змоги вчити своїх дітей. Переважна більшість населення була неписьменною.

Багато лиха зазнало населення в роки першої світової війни. Мобілізація працездатних чоловіків до австрійської армії, реквізиції робочої худоби позбавили селян

---

[1] Skorowidz wszystkich miejscowości, położonych w Królestwie Galicyi i Lodomeryi wraz z w.x. Krakowskiem. Lwów, 1868, стор. 30, 31.

[2] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 3064, арк. 65, 66.

[3] П. В. Свєжинський. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці XIX — на початку XX ст., стор. 147.

[4] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 8, спр. 431, арк. 1—2.

[5] Там же, спр. 430, арк. 1—3.

можливості вчасно обробити землю. Значна частина селянської землі лишилася незасіяною. В серпні 1914 року Хоростків зайняли російські війська, але він ще довгий час перебував у прифронтовій зоні. Під час боїв, що точилися тут між російськими та австро-угорськими військами, містечку було завдано значних руйнувань.

В листопаді 1918 року владу в Східній Галичині захопили українські буржуазні націоналісти. Трудящі виступали проти політики властей ЗУНРу, спрямованої на захист поміщицького землеволодіння.

Наприкінці липня 1919 року містечко окупували війська буржуазно-поміщицької Польщі. 28 липня наступного року частини 396-го полку Червоної Армії, переслідуючи розгромлені польські війська, вступили до Хоросткова[1]. Зразу ж після визволення було створено ревком[2]. За короткий час існування Радянської влади ревком провів велику роботу: націоналізував приватні підприємства, почав розподіл поміщицької, куркульської та церковної земель серед бідняків. На підприємствах було введено 8-годинний робочий день, встановлено робітничий контроль за виготовленням і розподілом продукції. Виконуючи декрети Галревкому, хоростківський ревком заборонив продаж спиртних напоїв. На облік взяли всіх дітей шкільного віку, вчителів.

Наприкінці серпня 1920 року в Хоросткові утворився комуністичний осередок, в якому налічувалося 26 чоловік[3]. Однак довести до кінця соціалістичні перетворення не вдалося. 21 вересня 1920 року польські війська захопили містечко. Було відновлено старі порядки. Польські власті ліквідували всі завоювання трудящого населення.

За переписом 1921 року в містечку налічувалося 6,5 тис. мешканців, 1083 будинки[4]. В роки панування буржуазно-поміщицької Польщі Хоростків розвивався дуже повільно. В 1930 році діяли лише кілька дрібних приватних деревообробних підприємств, цегельня, спиртозавод, млин, дві кравецькі та дві шевські майстерні, чотири пекарні, на яких працювало по 5—10 робітників[5]. За мізерну плату вони гнули спину по 12 годин на добу. Переважна частина жителів містечка трудилася у сільському господарстві. З 1394 селянських господарств 1054 мали мізерні клаптики землі — від 0,5 до 3 моргів, 297 — по 4—7 моргів, а 4 куркульські господарства прибрали до своїх рук 230 моргів кращої землі. Поміщик і куркулі використовували дешеву робочу силу наймитів, які працювали за харчі, одяг і житло. Через нужденне життя багато жителів містечка в пошуках засобів існування були змушені емігрувати. Лише 1936 року виїхали за кордон 96 чоловік[6]. Частина селянської бідноти, сподіваючись знайти роботу, йшла до Тернополя, Львова, Лодзі та інших міст, але здебільшого поповнювала там лави безробітних[7].

Трудящі були позбавлені можливості користуватися медичною допомогою. Два приватні лікарі, які жили в містечку, брали за прийом великі гроші, їхніми послугами могли користуватися лише заможні люди.

Для значної частини жителів містечка освіта була мрією. Хоч тут і працювала семирічна школа, але викладання в ній велося лише польською мовою. Через нестатки бідняки не могли посилати своїх дітей до школи. Тому більшість жителів не знала грамоти.

В містечку діяло 4 бібліотеки, в яких налічувалося 3 тис. книжок, виданих переважно польською мовою. Українському населенню з великими труднощами вдалося відкрити невелику громадську читальню, придбати на кошти читачів 150 книжок.

---

[1] ЦДАРА, ф. 1402, оп. 1, спр. 175, арк. 38.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 43, арк. 15.
[3] Під прапором Жовтня, стор. 567.
[4] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 108, арк. 1 зв.
[5] Там же, оп. 4, спр. 3324, арк. 2—5.
[6] Там же, оп. 1, спр. 3323, арк. 21.
[7] Там же, оп. 4, спр. 3320, арк. 18.

Трудящі не мирилися з важким соціально-економічним і політичним становищем, переслідуванням української мови й культури. Революційною боротьбою їх керували комуністи-підпільники, які 1930 року об'єдналися в партійний осередок. 1932 року тут вже діяло два осередки КПЗУ, в яких налічувалося 8 чоловік[1]. Комуністи вели активну агітаційно-пропагандистську роботу серед трудящого населення, збирали кошти для допомоги МОДРу. В квітні 1933 року на вулицях були розкидані листівки з закликом боротися за підвищення заробітної плати, вивішено транспаранти з революційними лозунгами. Влітку того ж року утворився районний комітет, що підпорядковувався Теребовлянському повітовому комітетові КПЗУ[2]. Комуністи підтримували тісний зв'язок з членами КПЗУ села Сухоставу (приєднане до села Яблунова), координували з ними свої дії.

На початку 30-х років у Хоросткові створено підпільний комсомольський осередок, який очолили Є. Г. Пилипів та І. Вільгуш. Спочатку в організацію входило 13 чоловік, а невдовзі до неї потяглися десятки молодих борців за свободу. Члени організації вивчали революційну літературу, зокрема твори В. І. Леніна, поширювали листівки серед селян, що приїжджали на хоростківські ярмарки. Поліція не раз натрапляла на слід підпільників, арештовувала їх. Не раз кидали до в'язниці І. Вільгуша, але, виходячи на волю, він знову продовжував роботу серед молоді. У 1935 році поліція заарештувала одного з керівників молодіжного підпілля А. Добровольського, який просидів у в'язниці аж до вересня 1939 року[3].

1937 року в містечку відбувся загальний сільськогосподарський страйк, яким керував райком КПЗУ[4]. Страйкарі висунули вимоги не лише економічного, а й політичного характеру, зокрема свободи слова, створення профспілок, проведення зборів тощо. Страйкарям не вдалося добитися задоволення своїх вимог, багатьох з них було заарештовано, проте страйк продемонстрував зростання політичної свідомості робітників і селян, готовність їх до боротьби.

Давно омріяне вільне життя трудящим Хоросткова принесла Червона Армія 17 вересня 1939 року. Як рідних братів зустрічали тут радянських воїнів-визволителів. Через кілька днів після визволення був створений селянський комітет. Він здійснив конфіскацію поміщицької та куркульської землі, розподілив її між бідняцькими господарствами. Понад 2 тис. га землі перейшло тоді до рук безземельних і малоземельних селян. Селянський комітет вжив енергійних заходів для відновлення роботи спиртозаводу, млина, організував торгівлю промисловими і продовольчими товарами[5].

Глибокі перетворення сталися і в культурно-освітньому житті. В селищі розпочали роботу лікарня, семирічна школа з українською мовою викладання, відкрилися будинок культури, бібліотека.

У грудні 1940 року відбулися вибори до місцевих Рад депутатів трудящих. Депутатом Хоростківської сільської Ради трудящі обрали також колишнього вожака молоді Є. Г. Пилипова, звільненого з тюрми Червоною Армією. Він став секретарем сільради.

Віроломний напад гітлерівської Німеччини на нашу країну перервав радянське будівництво. 5 липня 1941 року до Хоросткова вдерлися фашистські загарбники[6]. Страшні, чорні дні настали для трудящих. Окупанти та їхні прислужники вчинили розправу над радянськими активістами. За роки тимчасової окупації вони закатували у Хоросткові понад 2 тис. чоловік. Від жорстоких знущань і тортур гітлерівців загинув у 1943 році Є. Г. Пилипів[7]. Фашисти спалили або зруйнували близько

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 205, оп. 1, спр. 722, арк. 6.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. 283, оп. 1, спр. 149, арк. 10.
[3] Газ. «Зоря комунізму» (Копичинці), 29 жовтня 1958 р.
[4] Революційна боротьба на Тернопільщині. 1917—1939 рр., стор. 216.
[5] Газ. «Зоря комунізму», 7 листопада 1959 р.
[6] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 24, арк. 84.
[7] Газ. «Зоря комунізму», 29 жовтня 1958 р.

700 житлових будинків, майже всі адміністративні й культурно-побутові приміщення, перетворили на руїни весь центр села.

Населення не ко́рилося гітлерівським катам, саботувало розпорядження місцевих властей, ухилялося від примусових робіт, вивезення до Німеччини, приховувало сільськогосподарські продукти. Коли у липні 1943 року під час Карпатського рейду через Хоростків проходив загін партизанського з'єднання С. А. Ковпака, мешканці села подавали йому всіляку допомогу[1].

24 березня 1944 року частини 40-ї гвардійської Червонопрапорної Чортківської бригади 1-ї гвардійської танкової армії 1-го Українського фронту визволили Хоростків від фашистських загарбників. У боях за село смертю хоробрих полягло понад 50 радянських воїнів — синів багатьох народів нашої Батьківщини, серед них москвич майор М. В. Єфімов. Його ім'ям названо одну з вулиць Хоросткова та піонерський загін місцевої школи.

Зразу ж після визволення села понад 500 чоловік влилося до лав Червоної Армії. 73 з них загинули в боях проти ворога, 242 воїни відзначені урядовими нагородами. На честь полеглих односельців і воїнів-визволителів 1973 року в сквері встановлено пам'ятник Слави.

З великим ентузіазмом населення приступило до ліквідації наслідків війни. Одержавши допомогу від держави, яка відпустила кошти, будівельні матеріали для ремонту житлових приміщень, підприємств, шкіл, трудящі Хоросткова зуміли в короткий строк відбудувати своє господарство. Вже через два місяці після визволення почали працювати хлібопекарський і ковбасний цехи. Незабаром видав першу продукцію спиртозавод, відкрилася лікарня. У вересні 1944 року розпочалися заняття в семирічній школі, відновили роботу клуб, бібліотека. 1946 року виникла комсомольська організація, наступного року — партійна. За ініціативою комуністів та комсомольців жителі Хоросткова в 1948 році завершили капітальний ремонт клубу, при якому розгорнули роботу гуртки художньої самодіяльності, демонструвалися кінофільми тощо.

Величезної шкоди завдали окупанти сільському господарству. Багато зусиль доклали хлібороби, щоб обробити посіви й зібрати врожай. У червні 1944 року було організовано радгосп «Хоростківський», за яким закріпили 2180 га землі. Радянська держава подбала про забезпечення його технікою, тяглом, насінням, коштами, направила необхідних спеціалістів[2]. У 1946 році в селі було створено дослідно-селекційну станцію.

Одержавши від Радянської влади землю, натхненно працювали селяни, будуючи нове життя. Та скоро, переконавшись у перевагах колективного ведення господарства, вони вирішили об'єднати свої зусилля. До 1950 року в селі організувалося п'ять невеликих сільськогосподарських артілей — ім. Жданова, ім. Ковпака, ім. Ватутіна, ім. Чапаєва та ім. Чкалова. 1950 року до колгоспу ім. Жданова приєднався колгосп ім. Чапаєва. Згодом артілі ім. Ватутіна та ім. Чкалова злилися в колгосп «Шлях до комунізму».

Соціалістичним перетворенням намагалися перешкодити оунівські банди; вони вели антирадянську агітацію, вдавалися до терору проти партійних, радянських і комсомольських працівників та активістів. Трудящі Хоросткова повели рішучу боротьбу проти бандитів з націоналістичного охвістя. Було створено загін самооборони, до якого вступило 35 місцевих жителів, здебільшого молоді. Завдяки активній допомозі населення до 1948 року з бандитизмом було повністю покінчено.

Неухильно йшов процес економічного зміцнення радгоспу «Хоростківський». Зростала врожайність зернових культур. У 1949 році радгосп одержав по 465 цнт цукрових буряків, а ланки М. М. Гуски і Г. М. Стефанець — по 700—800 цнт з га. Водночас підвищувалася продуктивність громадського тваринництва. У 1951 році дояр-

---

[1] В. О. Войцехович. Сто днів звитяги, стор. 79.
[2] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 4, арк. 34.

Весняні роботи в саду Тернопільської обласної державної сільськогосподарської дослідної станції, смт Хоростків. 1972 р.

ка М. Салацька надоїла в середньому по 4500 літрів молока на кожну фуражну корову. Партія й Радянський уряд високо оцінили звитяжну працю трудівників, нагородивши у 1950 році ряд працівників радгоспу орденами й медалями Союзу РСР. Бригадира рільничої бригади радгоспу П. І. Єськова удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора.

У 1956 році дослідно-селекційну станцію було реорганізовано в Тернопільську обласну державну сільськогосподарську дослідну станцію. Згодом їй підпорядкували три насінницькі радгоспи: «Сади», центральна садиба якого розташована в однойменному селі Теребовлянського району, ім. Котовського (село Горинка Кременецького району) та ім. Мічуріна (село Теофіпілка Козівського району). Радгоспи спеціалізуються на вирощуванні високоякісного насіння зернових культур — еліти і першої репродукції; племінного молодняка великої рогатої худоби і свиней.

В 1961 році на базі радгоспу «Хоростківський», колгоспів ім. Жданова, «Шлях до комунізму» та ім. Ковпака утворився радгосп «Перемога». З 1962 року радгосп став науково-дослідним господарством Тернопільської державної обласної сільськогосподарської дослідної станції. В 1964 році при станції організовано Тернопільську зональну агрохімічну лабораторію.

Нині Тернопільська державна сільськогосподарська дослідна станція — велике комплексне господарство. За дослідним господарством станції та її насінницькими радгоспами закріплено 16 757 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 13 106 га орної землі; вони мають 83 трактори, 76 автомашин, 42 комбайни, у т. ч. 21 зерновий, великі тваринницькі ферми, де утримується 2660 голів великої рогатої худоби, 2200 свиней, багато птиці. У 8 наукових відділах станції — землеробства, селекції, насінництва, механізації, тваринництва, економіки й організації праці, захисту рослин, науково-технічної інформації та в агрохімлабораторії працюють 43 наукові працівники, в т. ч. 19 кандидатів біологічних і сільськогосподарських наук, 23 лаборанти з вищою й середньою освітою.

Колектив наукових працівників станції розробив і рекомендував для впровадження у виробництво ряд ефективних заходів, спрямованих на підвищення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва. За успішне здійснення нової технології вирощування цукрових буряків з мінімальними затратами ручної праці станцію нагороджено дипломом 3-го ступеня ВДНГ, а ряд її працівників — срібними й бронзовими медалями. У колгоспі «Червоні Бережани» Бережанського району науковці станції протягом 10 років розробляють і впроваджують у виробництво агротехнічні заходи боротьби з водною ерозією грунтів. Лише в двох колгоспах, де запроваджено ці заходи, вони дають понад 7 тис. крб. економії на рік. На станції вивчено також ефективність кукурудзо-бобових сумішок на зелений корм і силос.

Дослідне господарство станції та її насінницькі радгоспи щорічно реалізують колгоспам і радгоспам області 20—25 тис. цнт насіння озимих і 12—15 тис. цнт насіння ярих зернових і зерно-бобових культур, а також племінний молодняк великої рогатої худоби, свиней і птиці. В 1966 році шість працівників станції нагороджені орденом «Знак Пошани», а доярка Г. С. Хромейко удостоєна високого звання Героя Соціалістичної Праці, 14 працівникам присвоєно звання ударника комуністичної праці. У 1970 році 101 чоловік одержав медаль «За доблесну працю. На відзна-

ку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

З 1958 року працює у Хоростові цукровий завод «Комсомолець». Зараз його потужність становить 30 тис. цнт переробки сировини на добу. В роки восьмої п'ятирічки завод обладнано новітнім устаткуванням, здійснено автоматичне регулювання ряду технологічних процесів, що дало можливість з кожним роком нарощувати виробничу потужність. Якщо в 1960 році було вироблено 353 тис. цнт цукру, то в 1970 році — 423,7 цнт, а в 1972 році — 481 тис. цнт. Вдвічі зросте випуск продукції заводу після його реконструкції і розширення, які будуть здійснені в роки дев'ятої п'ятирічки.

За сумлінну працю 23 робітники та інженерно-технічні працівники удостоєні урядових нагород, серед них слюсар В. М. Мінцюк — ордена Трудового Червоного Прапора, начальник електроцеху С. С. Підсуха — ордена Жовтневої Революції.

Г. С. Хромейко — Герой Соціалістичної Праці, доярка Тернопільської обласної державної сільськогосподарської дослідної станції, смт Хоростків. 1971 р.

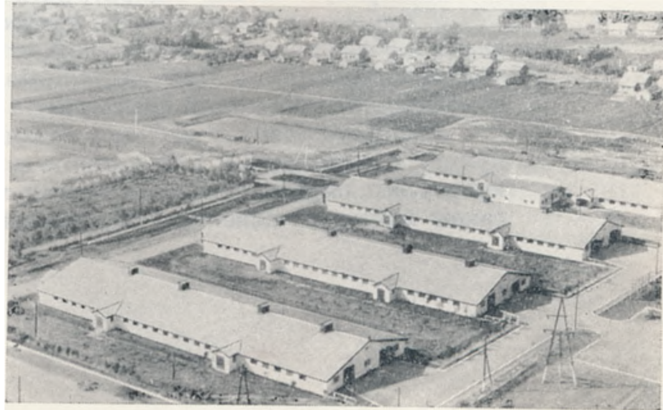
Поряд з цукрозаводом виросли корпуси трьох відгодівельних пунктів — Гусятинського, Теребовлянського і Підволочиського районів, на яких одночасно утримується майже 3,5 тис. голів великої рогатої худоби. Лише протягом 1970 року працівники пунктів відгодували і здали державі 10 465 голів худоби. Найбільшим пунктом є Гусятинський. Основні процеси виробництва тут механізовано. Господарство має 12 автомашин і 16 тракторів. На кінець дев'ятої п'ятирічки передбачено розширення Гусятинського відгодівельного пункту, що дасть можливість відгодовувати за рік до 10 тис. голів великої рогатої худоби. Буде закінчено будівництво комбікормового заводу.

Праця скотарів-відгодівельників високо оплачується. Середній заробіток робітників Гусятинського пункту становить 120—160 крб. на місяць. За добрі виробничі показники 6 працівників удостоєні урядових нагород. Орденом Трудового Червоного Прапора у 1971 році нагороджено завідуючого Гусятинським відгодівельним пунктом П. Г. Говенка і робітницю М. Г. Керчей, яка добилася середньодобового приросту худоби 1300 грамів. Орденом «Знак Пошани» нагороджено С. С. Ворончак, що забезпечила в 1970 році середньодобовий приріст 1262 грами при нормі 700 грамів від кожної із закріплених 335 голів худоби. За рік вона здала державі 1089 цнт м'яса.

В потужне підприємство виріс спиртозавод. До 1939 року це було невелике, напівкустарне підприємство, що виробляло 40 декалітрів спирту на добу. За післявоєнні роки завод набагато розширено, обладнано новим технологічним устаткуванням. 1967 року його реорганізовано в комбінат. Тепер це найбільше підприємство у Тернопільському спиртотресті. У 1970 році він виробив спирту-ректифікату вищої якості 917,8 тис. декалітрів, 1876 тонн пекарських дріжджів та 341,6 тонни вуглекислоти. За сумлінну працю в роки восьмої п'ятирічки С. О. Калайджан, Я. С. Москаль, І. В. Притула нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора. 30 передовиків підприємства удостоєні медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Самовіддано трудиться колектив у роки дев'ятої п'ятирічки. Змагаючись за гідну зустріч 50-річчя утворення Союзу РСР, спиртокомбінат достроково завершив виробничий план другого року п'ятирічки. У 1972 році було вироблено 1113 тис.

Гусятинський відгодівельний пункт, смт Хоростків. 1971 р.

Будинок культури в смт Хоросткові. 1972 р.

декалітрів спирту, в т. ч. 1096 тис. декалітрів ректифікату, 683 тонни вуглекислоти, 3443 тонни пекарських дріжджів.

Крім цих підприємств, у Хоросткові є комбінат хлібопродуктів, кукурудзокаліброувальний завод, який дає колгоспам області і республіки каліброване сортове насіння кукурудзи та комбіновані корми. Наприкінці 1972 року став до ладу міжколгоспний комбікормовий завод потужністю 100 тонн кормів на добу.

За роки Радянської влади в селищі здійснено значне житлове й культурно-побутове будівництво. На місці вузьких, кривих завулків пролягли рівні, широкі вулиці, виросли світлі, просторі будинки — навчальний корпус і гуртожиток професійно-технічного училища, корпуси двох середніх шкіл, торговельний центр, житлові будинки. Тільки протягом 1965—1971 рр. у Хоросткові збудовано 232 індивідуальні будинки. Ряд будов зведено для дослідної станції — чотириповерховий лабораторний корпус з актовим залом на 205 місць, 4 багатоквартирні житлові будинки, приміщення для медпункту, їдальні, клубу, бібліотеки, музичної школи, дитячого садка. Гуртожиток, лазню, приміщення для перукарні збудовано для працівників відгодівельних пунктів, чотириповерховий гуртожиток — для учнів професійно-технічного училища № 7.

Зростає протяжність водопроводу, 1972 року вона становила 8 км, у 760 квартирах встановлено газові плити. Жителі селища мають 98 власних легкових автомашин, 456 мотоциклів.

Багато уваги приділяється розвиткові торгівлі та громадського харчування. 1972 року в Хоросткові працювало 20 торговельних точок і 10 підприємств громадського харчування.

Значно поліпшилося медичне обслуговування трудящих. У селищі є лікарня на 50 ліжок, поліклініка, пологовий будинок, рентгено- і фізіотерапевтичний кабінети, жіноча й дитяча консультації, 2 аптеки, 2 здоровпункти на підприємствах, в яких працюють 9 лікарів, 36 чоловік середнього й молодшого медичного персоналу. Для дітей дошкільного віку відкрито 2 дитячі комбінати.

Докорінні зміни сталися в галузі освіти. З 1948 року в селищі працює середня школа № 1. У 1972/73 році в ній вчилося 455 дітей. За час своєї діяльності середня школа випустила 930 чоловік, 68 з них здобули вищу освіту. 1972 року восьмирічку було реорганізовано в середню школу № 2. Для неї збудували типове чотириповерхове приміщення з спортивним та актовим залами, навчальними кабінетами. Просторі, світлі класи розраховані на 1100 учнів. У Хоросткові діє й середня школа робітничої молоді. На ниві народної освіти 1972 року працювало понад 90 вчителів. За сумлінну працю 12 учителів удостоєно ювілейної медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

1968 року в селищі відкрито дитячу музичну школу. В ній вчиться 145 дітей.

У Хоросткові працює також професійно-технічне училище № 7. Його відкрили на базі міжобласної школи механізації, створеної 1945 року. За 25 років свого існування училище підготувало 5748 спеціалістів для народного господарства — трактористів, комбайнерів, помічників трактористів і помічників комбайнерів.

Широкого розмаху набула в селищі культосвітня робота. Її ведуть два будинки культури і три клуби, 8 бібліотек з загальним фондом 75 тис. книжок. У будинках культури і клубах працюють гуртки художньої самодіяльності. В них виступають також мистецькі колективи Тернополя, Львова, Києва, Москви. В професійно-тех-

нічному училищі добре налагоджено роботу клубу бойових і трудових традицій, ленінського залу.

Багатогранне життя трудящих Хоросткова скеровують партійні організації. 1972 року у 8 первинних партійних організаціях налічувалося 137 комуністів. Бойовими помічниками комуністів є 518 комсомольців, об'єднаних у 14 первинних комсомольських організаціях.

До Хоростківської селищної Ради депутатів трудящих обрано 103 передовики виробництва і представники інтелігенції (у т. ч. 48 комуністів, 15 комсомольців). Серед депутатів 43 жінки. Всі депутати активно працюють у постійних комісіях, дбають про добробут, благоустрій селища, розвиток усіх галузей господарства, культури та освіти.

У Хоросткові народився, жив і працював український письменник і педагог Д. Я. Макогон (1881—1961).

Радісно живуть хоростківці, своєю творчою працею множать вони багатство рідної Батьківщини.

В. М. КОЦУБА, М. О. ПЕТРИГА, П. М. ХОЛЯВА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ГУСЯТИНСЬКОГО РАЙОНУ

ВАСИЛЬКІ́ВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Кривеньської (притока Збруча), за 12 км від районного центру. Залізнична станція. Дворів — 603. Населення—1809 чоловік. Сільраді підпорядковане село Юрківці.

У Васильківцях розміщена центральна садиба колгоспу «Перемога», в користуванні якого 4,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4 тис. га орної землі. Розвинуте рільництво, виробляють м'ясо-молочну продукцію. Працює ремонтна майстерня.

Трудову перемогу у всесоюзному соціалістичному змаганні на честь 50-річчя утворення Союзу РСР здобула ланка Й. П. Пивнюк, що виростила по 721 цнт буряків з гектара. У господарстві надоєно по 3,5 тис. кг молока від корови, а доярка Ю. Й. Жолинська надоїла по 4,3 тис. кг молока від кожної із закріплених за нею корів. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Жовтневої Революції нагороджено свинарку Г. М. Зданяк, орденом Трудового Червоного Прапора — доярку М. Р. Машталяр, механізаторів Г. Ф. Качана, І. І. Куземчака, А. М. Стремського і ланкових Я. Д. Леськів та Я. П. Нагорняк.

У селі є восьмирічна школа, в якій 18 учителів навчають 302 учнів, клуб, бібліотека; діє пологовий будинок, дитячі садок і ясла, сільський універмаг, 2 магазини, відділення зв'язку. У 1962—1972 рр. у Васильківцях споруджено 174 житлові будинки.

В селі працюють 20 комуністів і 68 комсомольців. Партійна організація створена у 1951 році.

Перша письмова згадка про село належить до 1573 року. 1902—1903 рр. через залізничну станцію Васильківці проходив один з шляхів транспортування ленінської газети «Искра» в Росію. У липні — серпні 1905 року тут відбувся страйк; він був жорстоко придушений властями. Понад 50 селян було заарештовано й кинуто до в'язниці. Вдруге селяни виступили в 1906 році, після чого власті розмістили в селі жандармську дільницю. В липні—вересні 1920 року в селі встановлена влада Рад, діяв ревком. У 30-х роках, за польської окупації, тут працювала місцева організація «Сельроб-єдності». Колгосп у селі створений восени 1940 року.

Станція Васильківці, через яку транспортувалася ленінська газета «Искра». 1967 р.

278 жителів села були учасниками Великої Вітчизняної війни, 86 з них загинуло, 160 — нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. На вшанування полеглих у боях за Батьківщину односельців в селі споруджено обеліск.

Неподалік Васильківців та Юрківців виявлено залишки 2 поселень трипільської культури та 2 — давньоруських часів. Крім того, знайдено римські монети перших століть нашої ери.

ВІКНО́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Гримайлів на лінії Тернопіль—Гримайлів. Дворів — 666. Населення — 2242 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Білинівка, Лежанівка.

У Вікні розміщений колгосп ім. Ів. Франка. Це велике багатогалузеве господарство з розвинутими рільництвом і тваринництвом. У його користуванні знаходиться 3,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,8 тис. га орної землі. За трудові успіхи у виконанні державних п'ятирічних планів орденом Леніна нагороджені С. Б. Палка і В. Д. Процик, орденом Трудового Червоного Прапора — Д. В. Вонс, О. М. Ізанська, М. М. Вербова, С. П. Метельський.

Тут є восьмирічна школа (217 учнів і 17 учителів), філіал Гусятинської заочної середньої школи, будинок культури, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 3 магазини, відділення зв'язку. За післявоєнний час збудовано 181 житловий будинок.

У партійній організації колгоспу на обліку 18 комуністів, у комсомольській — 65 членів ВЛКСМ. Колгоспна партійна організація створена 1952 року.

Село відоме з 1464 року. Протягом 1883—1884 років тут жив і працював І. Я. Франко. Матеріал, зібраний у селі, став основою для ряду праць, зокрема «Панщина та її скасування в 1848 році» та ряд інших. Жителі Вікна встановили пам'ятник Івану Франку. Великою популярністю користувалася вікнянська килимарня, знищена під час першої світової війни. Тут працювали відомі майстри народного ткацтва Іван Івахів, який виткав понад 640 килимів і Андрій Турик. Килими їхньої роботи в 1873 році дістали найвищі призи Віденської виставки.

У липні — вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада. За буржуазно-поміщи-

цької Польщі, в 1937 році страйкували селяни. Під час Великої Вітчизняної війни через село в 1943 році проходили Карпатським рейдом загони партизанського з'єднання С. А. Ковпака. 280 жителів брали участь у боях проти ворога на фронтах війни, 60 з них загинуло, 64 за бойові подвиги удостоїлися високих урядових нагород. Полеглим воїнам-визволителям у селі споруджено пам'ятник.

Колгосп засновано 1949 року.

Біля Вікна виявлено поховання та римські монети II століття.

ГЛІ́БІВ — село, центр сільської Ради. Віддаль до районного центру — 39 км і 5 км до залізничної станції Гримайлів. Дворів — 434. Населення — 1361 чоловік. Сільраді підпорядковане село Пізнанка.

На території Глібова розміщена центральна садиба колгоспу ім. Островського. В його користуванні 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 2,8 тис. га орної землі. Працює пивоварний завод. За високі виробничі показники доярку колгоспу М. Ф. Шуст нагороджено орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, доярку С. Ф. Бас, ланкову М. Д. Бідованець, тракториста І. М. Герауса — орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, де 17 учителів навчають 290 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека; медичний пункт, дитячий садок, 4 магазини.

У селі працюють 18 членів КПРС і 69 членів ВЛКСМ.

Перша письмова згадка про Глібів датується 1564 роком.

В липні — вересні 1920 р. в селі встановлена влада Рад. 167 жителів села билися проти фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, 41 з них загинув, 126 фронтовиків за подвиги нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. На шлях колективного господарювання селяни стали у 1948 році.

Поблизу Глібова збереглися залишки поселення трипільської культури та знайдено прикраси VII—V ст. до нашої ери.

ГОРОДНИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована на берегах річки Гнилої, притоки Збруча, за 14 км від районного центру й залізничної станції Гусятин на лінії Чортків—Гусятин. Дворів — 589. Населення — 2039 чоловік.

На території села розміщений колгосп ім. XX з'їзду КПРС, за яким закріплено 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі. В господарстві вирощують зернові, цукрові буряки, виробляють м'ясо-молочну продукцію. Діє цегельний завод, млин, споруджено ремонтну майстерню. За високі показники в праці бригадир П. І. Майданюк нагороджений орденом Леніна, голова колгоспу Й. С. Любий — орденом Жовтневої Революції, тракторист С. С. Фрицький та ланкова А. П. Маланчик — орденом Трудового Червоного Прапора.

В Городниці є середня школа (461 учень і 29 учителів), будинок культури із залом на 500 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, 2 магазини, їдальня, відділення зв'язку.

Д. Я. Лукіянович — український радянський письменник, літературознавець, публіцист, уродженець с. Городниці.

В селі працюють 28 комуністів і 90 комсомольців. Партійна організація створена в 1952 році.

Село відоме з першої половини XVII століття.

В липні — вересні 1920 року в Городниці встановлена Радянська влада. У 1943 році, здійснюючи Карпатський рейд, через село проходили загони партизанського з'єднання С. А. Ковпака. За зв'язок з партизанами фашисти розстріляли понад 20 місцевих селян. 310 жителів брали участь на фронтах Великої Вітчизняної війни. 147 за бойові заслуги нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. 152 полеглим у боях фронтовикам встановлено пам'ятник.

Тут народився український радянський письменник, літературознавець та публіцист Д. Я. Лукіянович (1873—1965).

Поблизу села Городниці виявлено залишки поселення трипільської культури, знайдено поховання доби міді, розкопано кілька курганів ранньоскіфських часів (VII—VI ст. до н. е.), збереглися рештки городища часів Київської Русі.

ЗЕЛЕ́НЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру й за 9 км від залізничної станції Гримайлів. Дворів — 193. Населення — 611 чоловік. Сільраді підпорядковане село Паївка.

В Зеленому міститься комплексна бригада колгоспу ім. Леніна (центральна садиба в селі Паївці). Колгосп вирощує зернові, технічні культури, займається тваринництвом. За успіхи в розвитку виробництва голова колгоспу І. М. Бушаєв нагороджений орденом Жовтневої Революції, агроном П. З. Далека і зоотехнік М. Й. Пахолок орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 209 учнів, будинок культури, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, два магазини. Тут працюють 9 комуністів і 49 комсомольців.

Село відоме з 1343 року. В липні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. В роки Великої Вітчизняної війни 111 жителів Зеленого були бійцями Червоної Армії, 42 загинуло, 76 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

КАЛАГАРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташована на правому березі річки Збруча, за 47 км від районного центру й за 23 км від залізничної станції Гримайлів. Дворів — 299. Населення — 1029 чоловік. Сільраді підпорядковані села Волиця та Крутилів.

На території Калагарівки міститься центральна садиба колгоспу «Колос», що користується 1,3 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,2 тис. га орної землі. У господарстві вирощують зернові й технічні культури, займаються м'ясо-молочним тваринництвом.

Д. В. Січинський — український композитор, уродженець с. Клювинців.

За визначні успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ланковому П. І. Бабію в 1947 р. присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці; Т. Д. Гарматюк та В. М. Козар нагороджені орденом Леніна, І. М. Вінярський — орденом Трудового Червоного Прапора.

Є восьмирічна школа (230 учнів, 15 учителів), клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, два магазини, відділення зв'язку. Відкрито майстерню побутового обслуговування населення. В Калагарівці працюють 29 комуністів і 62 комсомольці. Колгоспну партійну організацію створено в 1947 році.

Село відоме з 1581 року. В липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада. Колгосп організовано в 1940 році, відновив роботу в 1947 році. У роки Великої Вітчизняної війни 196 жителів Калагарівки були бійцями Червоної Армії, 43 з них загинуло на фронтах війни. Полеглим воїнам-односельцям у 1967 році встановлено пам'ятник.

На околицях Калагарівки та Крутилова знайдено римський скляний посуд і бронзові прикраси перших століть н. е., виявлено залишки давньоруського городища.

КЛЮ́ВИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру й за 9 км від залізничної станції Хоростків на лінії Тернопіль — Чернівці. Дворів — 447. Населення — 1524 чоловіка.

На території села розміщений колгосп «Зоря комунізму». В його користуванні 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво й тваринництво. Працює ремонтна майстерня.

У Клювинцях є восьмирічна школа, споруджена на кошти колгоспу до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, де 17 учителів навчають 314 учнів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 3 магазини, відділення зв'язку. Відкрито кравецьку майстерню.

В селі працюють 19 комуністів і 53 комсомольці. Партійна організація в колгоспі створена в 1953 році.

Вперше село згадується в документах за 1615 рік під назвою Клюїнце. В липні—вересні 1920 року в Клювинцях встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком. 123 місцеві жителі боролися проти фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 52 з них загинуло, 71 за відвагу й мужність, виявлені в боях, нагороджено орденами і медалями Союзу РСР. В селі споруджено обеліск загиблим воїнам-односельцям.

У Клювинцях народився український композитор Д. В. Січинський (1865—1909).

КОМСОМО́ЛЬСЬКЕ (до 1964 року — Гадинківці) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 24 км від районного центру. Через село проходить залізниця Тернопіль — Чортків. Залізнична станція — Гадинківці. Дворів — 485. Населення — 1581 чоловік. Сільраді підпорядковане село Вигода.

В Комсомольському розміщена комплексна бригада колгоспу «Маяк» (центральна садиба в Котівці). Діють два цегельні заводи, бурякоприймальний пункт, овочева база.

У селі є восьмирічна школа, в якій 16 учителів навчають 281 учня, будинок культури із залом на 300 місць, дві бібліотеки; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, 3 магазини, відділення зв'язку. До послуг жителів — кравецька майстерня. За 1966—1970 рр. споруджено 112 житлових будинків.

Колгоспна партійна організація виникла в 1953 році. Тут працюють 22 комуністи й 38 комсомольців.

Гадинківці відомі з першої половини XVII століття.

У липні — вересні 1920 року в селі встановлена влада Рад. 310 місцевих жителів боролися проти гітлерівських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, 48 загинуло, за бойові подвиги 156 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. В селі є пам'ятник радянським воїнам-односельцям, які загинули в боях, захищаючи Батьківщину.

В околицях села Комсомольського знайдено скарб римських монет (II століття).

КОТІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру. Через село проходить залізнична лінія Тернопіль — Чортків. До залізничної станції Копичинці — 5 км. Дворів — 261. Населення — 902 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Ємелівка, Теклівка.

В Котівці міститься центральна садиба колгоспу «Маяк», за яким закріплено 4,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,5 тис. га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, цукрові буряки, виробляють м'ясо й молоко. За трудові успіхи голову колгоспу І. М. Сорокаліта нагороджено орденом Леніна, бригадира механізаторів Р. М. Нарадку — орденом Жовтневої Революції, механізаторів Й. М. Гичпана, І. А. Процаніна, П. І. Скікевича — орденом Трудового Червоного Прапора.

У Котівці є восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, магазин. У 1962—1972 рр. споруджено 90 житлових будинків.

В селі працюють 21 комуніст і 18 комсомольців. Колгоспну партійну організацію створено 28 березня 1953 року.

Село відоме з другої половини XVII століття.

У липні — вересні 1920 року встановлена Радянська влада. У Великій Вітчизняній війні

брало участь 48 місцевих жителів, 15 загинуло. За мужність, виявлену в боях проти фашистських окупантів, 31 чоловіка нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. На честь загиблих воїнів-односельців споруджено пам'ятник.

КОЦЮБИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 26 км від районного центру й за 8 км від залізничної станції Копичинці. Дворів — 564. Населення — 2044 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Жабинці, Ліски, Чагарі.

У Коцюбинцях міститься центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС. Це багатогалузеве господарство, що на 3,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,1 тис. га орної землі, вирощує зернові й технічні культури, займається м'ясо-молочним тваринництвом. На території села розміщені ставки Копичинського рибгоспу. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено ланкових колгоспу М. М. Гурляк, М. Й. Душницьку, тракториста І. М. Ділая.

Тут є середня школа, в якій 22 вчителі навчають 416 учнів, будинок культури, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок. Відкрито майстерні — шевську й кравецьку. 3 магазини, відділення зв'язку. За 1962—1972 рр. 149 колгоспних родин оселилися в нових будинках.

В селі працюють 17 членів КПРС і 71 член ВЛКСМ. Партійну організацію колгоспу створено 1950 року.

Вперше Коцюбинці згадуються в історичних джерелах за 1562 рік. У липні—вересні 1920 року в селі встановлена влада Рад. У роки Великої Вітчизняної війни 191 житель боровся проти фашистів, 95 чоловік загинуло в боях, за мужність і відвагу нагороджено 76 учасників війни. В селі є обеліск односельцям, що загинули в боротьбі за Вітчизну.

Місцевий колгосп був організований у 1947 році.

В Коцюбинцях народився український радянський поет М. М. Тарновський.

Біля села виявлено поховання доби міді. На околиці Жабинців збереглися залишки поселень черняхівської культури (III—VI ст. н. е.) та рештки поселення давньоруських часів.

КРАСНЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване вздовж автошляху Тернопіль—Кам'янець-Подільський, за 32 км від районного центру й за 15 км від залізничної станції Гримайлів. Дворів — 312. Населення — 911 чоловік. Сільраді підпорядковані села Козина і Ставки.

На території Красного розміщена центральна садиба колгоспу «Авангард», який на 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,1 тис. га орної землі вирощує зернові й технічні культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденами Леніна й Трудового Червоного Прапора нагороджені бригадири колгоспу Є. І. Вітошинський (делегат 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників), Є. М. Гаврилишин, орденом Трудового Червоного Прапора — ланкові М. М. Сулима, Г. М. Марцинів, комбайнер М. І. Кава.

Обеліск на честь партизанського з'єднання двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака поблизу с. Красного.

В селі є середня школа, в якій 21 вчитель навчає 297 учнів, будинок культури, бібліотека; діє фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 3 магазини, відділення зв'язку. Відкрито кравецьку майстерню, приймальний пункт хімчистки. Тут працюють 12 комуністів і 47 комсомольців. Колгоспна партійна організація створена в липні 1954 року.

Красне відоме з 1564 року. В липні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада, діяв ревком. У роки Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 122 жителі, 35 загинуло, 87 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. У центрі села споруджено обеліск радянським воїнам-односельцям, а в Краснянському лісі — пам'ятник партизанам-ковпаківцям, які проходили через село влітку 1943 року. На шлях колективного господарювання селяни стали у 1948 році.

Біля Козини виявлено залишки поселення трипільської культури. Неподалік села Ставків є курганний могильник доби ранньої бронзи (кінець III — початок II тисячоліть до нашої ери).

КРО́ГУЛЕЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Нічлави, за 18 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Копичинці. Дворів — 344. Населення — 1095 чоловік.

Місцевий колгосп «30-річчя Радянської України» — багатогалузеве господарство, що займається рільництвом і м'ясо-молочним тваринництвом. У ювілейному, 1972 році, доярка колгоспу Г. А. Безкоровайна надоїла по 4,1 тис. кг молока від корови. Тваринники одержали по 126 цнт м'яса на 100 га ріллі. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені: голова кол-

госпу Є. П. Шиманський, зоотехнік К. І. Шиманська, бригадири П. П. Козак, П. І. Антонів, свинарка Є. В. Білан і доярка Г. С. Сверлик.

Є восьмирічна школа, будинок культури із залом на 360 місць, введений в дію до 50-річчя Великого Жовтня, бібліотека; діють фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 3 магазини, відділення зв'язку Жителів обслуговує кравецька майстерня. За 1962—1972 рр. побудовано 116 житлових будинків. У селі працюють 16 комуністів і 31 комсомолець. Колгоспна партійна організація створена 1950 року.

Село відоме з 1581 року.

Під впливом першої буржуазно-демократичної революції в Росії в Крогульці 1905 року відбувся селянський страйк, придушений силою зброї.

В липні — вересні 1920 року встановлена влада Рад. В селі діяв ревком. У роки Великої Вітчизняної війни 231 місцевий житель бився проти фашистів на фронтах, 63 загинуло. За бойові подвиги 118 фронтовиків нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Полеглим у боях воїнам-односельцям у селі встановлено обеліск Слави.

Колективне господарство селяни створили 1948 року.

ЛИ́ЧКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річок Тайни та Гнилої, за 10 км від районного центру та залізничної станції Гусятин. Дворів — 747. Населення — 2607 чоловік. Сільраді підпорядковане село Вільхівчик.

У селі розташована центральна садиба багатогалузевого колгоспу ім. Жданова, за яким закріплено 4,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,4 тис. га орної землі. Провідне місце в господарстві посідає виробництво зерна, тютюну, цукрових буряків, молока і м'яса. Рільнича бригада М. З. Хоми в 1972 році одержала по 634 цнт буряків з гектара. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва комбайнера Д. В. Мацка удостоєно ордена Леніна. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено ланкових С. Т. Сіцинську, М. В. Цуприк, Г. М. П'ятковську та свинарку П. П. Журбик.

Тут є 2 восьмирічні школи, в яких 28 учителів навчають 366 учнів, 2 клуби, 2 бібліотеки, дільнична лікарня, аптека, дитячі ясла. До послуг колгоспників 3 магазини, відділення зв'язку, кравецька майстерня. В 1962—1972 рр. тут збудовано 92 житлові будинки. В селі працюють 41 комуніст і 158 комсомольців. Колгоспна партійна організація створена 1954 року.

Личківці відомі з 1562 року. У липні—вересні 1920 р. в селі встановлена влада Рад. Під час Великої Вітчизняної війни в лавах Червоної Армії билися проти фашистів 153 жителі, 42 чоловіка загинуло, 35 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. У селі встановлено обеліск воїнам-односельцям. Колгосп організовано 1948 року.

На околиці Личківців виявлено залишки поселення трипільської культури, знайдено срібні прикраси часів Київської Русі.

МАЛА́ ЛУКА́ — село, центр сільської Ради, що розкинулося на правому березі Збруча, за 49 км від районного центру. До залізничної станції Гримайлів — 20 км. Дворів — 261. Населення — 801 чоловік. Сільраді підпорядковані також села Кокошинці та Монастириха.

В Малій Луці міститься центральна садиба колгоспу ім. 50-річчя Жовтня — багатогалузевого господарства рослинницько-тваринницького напряму, що користується 3,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,9 тис. га орної землі. З допоміжних підприємств є млин і цегельний завод. Трудівниці ланки І. І. Кубишин зібрали по 243 цнт картоплі з га й посіли перше місце в районі; ювілейного року в господарстві одержано по 576 цнт молока та по 126 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь. За високі показники у Всесоюзному соціалістичному змаганні на честь 50-річчя утворення Союзу РСР колгосп нагороджено Ювілейним Почесним знаком ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Доярок Х. В. Гайдукову та О. М. Герман удостоєно ордена Леніна; телятницю Є. Д. Магеровську, трактористів В. А. Кирилова, Я. М. Сюту нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Х. В. Гайдукова була делегатом 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників та делегатом XXIV з'їзду КПРС.

Тут є середня школа (204 учні та 19 учителів), побудована на кошти колгоспу до 50-річчя Жовтня, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, 2 магазини, відділення зв'язку, відкрито кравецьку майстерню.

В селі працюють 18 комуністів, 69 комсомольців. Колгоспна партійна організація створена 1957 року.

Мала Лука відома з 1564 року. В липні—вересні 1920 р. встановлена влада Рад. В роки Великої Вітчизняної війни в боях проти ворога брали участь 154 місцеві жителі, 42 з них загинуло. В селі споруджено пам'ятник воїнам-визволителям.

Колгосп організовано в листопаді 1948 року.

МАЛІ́ БІ́РКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Гнилій, за 27 км від районного центру й за 12 км від залізничної станції Гримайлів. Дворів — 285. Населення — 1093 чоловіка.

За місцевим господарством ім. Маяковського закріплено 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1,6 тис. га орної землі. Його трудівники вирощують зернові культури, тютюн, цукрові буряки, виробляють м'ясо-молочну продукцію. За доблесну працю у виконанні дев'ятого п'ятирічного плану орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені голова колгоспу М. С. Продивус, агроном М. В. Черевата, ланкова Г. Г. Тимчишин, бригадири Б. М. Романчук і Й. П. Сирота.

Тут є восьмирічна школа, в якій 12 учителів навчають 160 учнів, будинок культури, побудований до 50-річчя Жовтня, бібліотека; пологовий будинок, магазин, відділення зв'язку.

В селі працюють 25 комуністів і 39 комсомольців. У 1955 році тут була створена колгоспна партійна організація.

Малі Бірки відомі з 1564 року. У липні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. 298 чоловік були учасниками Великої Вітчизняної війни, 53 з них загинуло. За бойові подвиги 89 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Полеглим у боротьбі за свободу й незалежність Батьківщини воїнам-односельцям встановлено обеліск Слави. В 1948 році в Малих Бірках створено колгосп.

НИ́ЖБІРОК (до 1966 року — Новий Нижбірок) — село, центр сільської Ради. Розташований за 14 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Копичинці. Дворів — 490. Населення — 1667 чоловік.

У селі — центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, за яким закріплено 3 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 2,4 тис. га орної землі. Вирощують зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Доярка колгоспу Г. І. Гловак, включившись у Всесоюзне соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення СРСР, надоїла від кожної корови по 4,5 тис. кг молока. За успіхи, досягнуті в роки восьмої п'ятирічки, ланкову колгоспу Г. І. Довгань удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Вона — заслужений працівник сільського господарства Української РСР. Ланкові колгоспу М. Т. Чіп і П. Ю. Трисирука нагороджені орденом Леніна, а ланкові Г. Ф. Гром та М. С. Машталяр, комбайнер М. І. Безкоровайний — орденом Трудового Червоного Прапора.

Тут є середня школа, в якій 25 учителів навчають 357 учнів, клуб із залом на 260 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, аптека, дитячий садок, 2 магазини, відділення зв'язку, кравецька майстерня. В селі працюють 15 комуністів і 42 комсомольці. Партійна організація колгоспу створена 1953 року.

Село відоме з 1564 року.

У липні — вересні 1920 року в Нижбірку встановлена Радянська влада, активно діяв ревком. Колгосп створено 1940 року, поновив свою діяльність у 1949 році. 112 жителів села билися проти фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни; 60 загинуло. За мужність і відвагу, виявлені в боях, 59 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Полеглим у боях за Вітчизну встановлено пам'ятник.

ОРИ́ШКІВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 30 км від районного центру, до залізничної станції Копичинці — 7 км. Дворів — 557. Населення — 1892 чоловіка.

В селі міститься рільнича бригада колгоспу «Маяк» (центральна садиба в с. Котівці). Вирощують зернові й технічні культури, тваринництво м'ясо-молочного напряму. Тут діє цегельний завод.

Є восьмирічна школа, в якій 18 учителів навчають 322 учні, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, 3 магазини, кравецька й шевська майстерні. За післявоєнний час 181 колгоспна сім'я справила новосілля.

Тут працюють 11 комуністів та 41 комсомолець. Колгоспна партійна організація створена 1953 року.

Перша згадка про село належить до 1579 року.

У липні — вересні 1920 р. встановлена влада Рад. За буржуазно-поміщицької Польщі, в 1937 році, відбувся виступ сільськогосподарських робітників. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистів боролися 270 чоловік. За мужність і відвагу, виявлені в боях, 95 чоловік нагороджено орденами і медалями Союзу РСР, 93 односельцям, які загинули в боротьбі за свободу Радянської Батьківщини, споруджено обеліск Слави.

В селі встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

В Оришківцях народився Р. Я. Пилипчук — кандидат мистецтвознавства.

ПЕРЕМИ́ЛІВ — село, центр сільської Ради, розташований на берегах річки Тайни, за 37 км від районного центру й за 10 км від залізничної станції Хоростків. Дворів — 393. Населення — 1358 чоловік. Сільраді підпорядковане село Верхівці.

У Перемилові розміщена центральна садиба колгоспу «Іскра», за яким закріплено 2 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 1,6 тис. га орної землі. В господарстві вирощують зернові і технічні культури, розводять велику рогату худобу, свиней. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва голова колгоспу Д. І. Філіпович нагороджений орденом Леніна, агроном М. І. Пантьо — орденом Жовтневої Революції. Завідуючу фермою Є. Д. Масник, свинарку Г. А. Давидяк, ланкову Г. І. Дідур, тракториста М. С. Сивого удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, де 16 учителів навчають 247 учнів, будинок культури із залом на 500 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт. Працює кравецька майстерня. За 1962—1972 рр. тут споруджено 152 житлові будинки. В Перемилові працюють 27 комуністів і 102 комсомольці. Колгоспна первинна партійна організація створена в 1955 році.

Село згадується в документах за 1568 рік. У липні — вересні 1920 року в Перемилові встановлена Радянська влада, діяв ревком. Місцевий колгосп організовано в 1940 році, відновив діяльність 1949 року. 219 місцевих жителів — учасники Великої Вітчизняної війни, 81 чоловік загинув, за бойові подвиги 128 чоловік відзначені урядовими нагородами. В Перемилові споруджено пам'ятник воїнам-односельцям, які полягли за свободу і незалежність Батьківщини.

ПОСТОЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на берегах річки Гнилої, правої притоки Збруча, за 18 км від районного центру й залізничної станції Гусятин. Дворів — 479. Населення — 1657 чоловік.

На території села розміщений колгосп ім. Богдана Хмельницького. На площі 1,8 тис. га

сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,4 тис. га орної землі, тут вирощують зернові культури і цукрові буряки, розводять м'ясо-молочну худобу. В 1972 році тут почав діяти автоматизований цегельний завод Гусятинської міжколгоспної будівельної організації потужністю 12 млн. штук цегли на рік. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва в роки дев'ятої п'ятирічки, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені ланкова М. М. Гливка, бригадир С. С. Кравчук.

Тут є восьмирічна школа, де 16 учителів навчають 287 учнів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, 2 магазини. Відкрито кравецьку майстерню. В селі працює 21 комуніст і 79 комсомольців. Партійна організація колгоспу створена 1954 року.

Постолівка відома з 1574 року. У 1897 році під час виборів до сейму відбулося селянське заворушення, придушене силою зброї. У липні—вересні 1920 р. встановлена влада Рад. Колгосп організовано 1941 року, відновив діяльність у 1947 році.

В роки Великої Вітчизняної війни, здійснюючи Карпатський рейд, через село проходили загони партизанського з'єднання С. А. Ковпака. 267 жителів були учасниками Великої Вітчизняної війни, 92 загинуло. За мужність і відвагу, виявлені в боях проти фашистів, 116 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Воїнам-односельцям встановлено обеліск Слави.

Поблизу села Постолівки виявлено курганний могильник доби ранньої бронзи та скіфського часу (VII—VI ст. до н е.), на якому розкопано кілька курганів зі зброєю та бронзовими прикрасами. Знайдено римські монети (II ст. до н. е.) та давньоруські ювелірні прикраси.

РА́ШТІВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на березі річки Гнилої Липи, за 22 км від районного центру й залізничної станції Гусятин. Дворів — 308. Населення — 1154 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Сорока.

Місцевий колгосп «Більшовик» користується 3,1 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,6 тис. га орної землі. Це — високопродуктивне господарство, що займається рільництвом і тваринництвом м'ясо-молочного напряму. За успіхи, досягнуті в розвитку колгоспного виробництва, голову колгоспу І. І. Леся удостоєно ордена Леніна. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені бригадири колгоспу С. І. Басан, М. М. Дудка, свинарка П. Т. Савицька, тракторист М. Ю. Полоз.

У Раштівцях є восьмирічна школа, клуб; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 2 магазини, відкрито кравецьку й шевську майстерні. Тут працюють 14 комуністів і 83 комсомольці. Колгоспна партійна організація створена в травні 1952 року.

Село відоме з 1564 року. У липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада. Діяв ревком. У роки Великої Вітчизняної війни 117 чоловік билися на фронтах проти фашистських загарбників, з них 50 загинуло, 38 за бойову доблесть у боротьбі з ворогом удостоєно урядових нагород. У 1948 році організовано колективне господарство.

В селі встановлено пам'ятник Богдану Хмельницькому.

На околиці села виявлено поховання перших століть н. е. та залишки давньоруського городища (XI—XIII століть).

САМОЛУ́СКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Тайни, за 13 км від районного центру й залізничної станції Гусятин. Дворів — 371. Населення — 1330 чоловік.

Тут міститься колгосп ім. Лесі Українки рослинницько-тваринницького напряму, за яким закріплено 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,1 тис. га орної землі. Діє крохмальний завод. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, орденом Трудового Червоного Прапора в 1971 році нагороджені ланкові колгоспу О. М. Чупак, В. Й. Кришталович.

У селі є восьмирічна школа, в якій 12 учителів навчають 204 учні, будинок культури на 400 місць, бібліотека; діє районний протитуберкульозний диспансер, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 2 магазини, відділення зв'язку, створено кравецьку майстерню. Тут працюють 23 комуністи і 93 комсомольці. Колгоспна партійна організація створена в 1949 році.

Село відомо з 1564 року.

У 1910—1913 рр. у Самолусківцях відбулися страйки сільськогосподарських робітників. У липні — вересні 1920 р. встановлена влада Рад. Діяльну роботу проводив ревком. Колгосп засновано в 1940 році, відновив свою діяльність у 1949 році. Під час Великої Вітчизняної війни 102 жителі були бійцями Червоної Армії, 29 з них загинуло. 45 відзначено орденами й медалями Союзу РСР. На честь тих, хто поліг у боротьбі за незалежність Вітчизни, встановлено обеліск Слави.

СИ́ДОРІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Збруча, за 13 км від районного центру. Дворів — 487. Населення — 1563 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Шидлівці.

В Сидорові міститься центральна садиба колгоспу «Прогрес», за яким закріплено 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі. Тут вирощують зернові культури, цукрові буряки. Колгосп має розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Діє цегельний завод. За досягнення в розвитку колгоспного виробництва в роки дев'ятої п'ятирічки ланкову Є. Й. Гладку нагороджено орденом Леніна, ланкового А. І. Кіляра — орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі є восьмирічна школа, збудована на кошти колгоспу до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, в якій 19 учителів навчають і виховують 261 учня, клуб на 200 місць, бібліотека; діють фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, 3 магазини, відділення зв'язку. До послуг населення — кравецька й шевська майстерні. За післявоєнні роки побудовано 108 індивідуальних житлових будинків. Партійна організація, створена 1952 року, об'єднує 19 комуністів, комсомольська — 84 члени ВЛКСМ.

Село відоме з другої половини XIV ст. У липні — вересні 1920 р. в селі встановлена Радянська влада.

Господарство створено 1941 року, відновило роботу 1947 року. В роки Великої Вітчизняної війни в боротьбі проти фашистів брало участь 155 жителів, 42 загинуло. Бойові подвиги 85 учасників війни відзначено орденами й медалями Союзу РСР. В селі споруджено обеліск Слави, на увічнення пам'яті радянських воїнів-односельців, які полягли в боях.

В 1903 році село Шидлівці були одним з пунктів транспортування ленінської газети «Искра».

На околицях сіл Сидорова та Шидлівців виявлено рештки 2 поселень трипільської культури та могильник скіфських часів (22 кургани), на якому розкопано кілька поховань.

СТАРИЙ НИЖБІРОК — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Тайни, за 14 км від районного центру. Дворів — 305. Населення — 1051 чоловік.

На території села міститься бригада колгоспу ім. Ілліча (центральна садиба в селі Нижбірку), за якою закріплено 1,3 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,2 тис. га орної землі. З допоміжних підприємств працює автоматизований цегельний завод потужністю 10 млн. штук цегли на рік. В селі працює ланковою колгоспу Герой Соціалістичної Праці Г. І. Довгань.

Є восьмирічна школа (157 учнів і 14 учителів), побудована до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, клуб на 200 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 3 магазини, їдальня. В селі працюють 15 комуністів і 44 комсомольці.

Село відоме з другої половини XVI ст. У травні 1906 року відбувся селянський страйк.

У липні — вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада.

На шлях колективного господарювання селяни стали в грудні 1940 року. Колгосп відновив діяльність у листопаді 1948 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 140 чоловік боролися проти ворога на фронтах, 64 загинуло, 76 чоловік за бойові подвиги нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

У Старому Нижбірку встановлено пам'ятники В. І. Леніну, радянському працівникові М. С. Легкій та сільському активісту С. П. Легкому, які загинули в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів.

СУХОДІЛ — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від районного центру. Дворів — 208. Населення — 665 чоловік. Сільраді підпорядковане село Боднарівка.

Колгосп «Ленінським шляхом» на площі 1,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,1 тис. га орної землі розвиває зерно-бурякове господарство, займається тваринництвом.

Є восьмирічна школа, клуб із залом на 200 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, 2 магазини. В селі працюють 21 комуніст і 31 комсомолець.

Герой Соціалістичної Праці Г. І. Довгань, с. Старий Нижбірок, 1971.

Село відоме з другої половини XVII ст. У липні — вересні 1920 року в Суходолі встановлена Радянська влада, діяв ревком.

Наприкінці 1939 року виник перший у районі колгосп, який відновив діяльність у 1947 році. В роки Великої Вітчизняної війни боролись проти фашистів 126 чоловік, 48 загинули на фронтах війни. За мужність і відвагу в боях проти фашистів 83 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Тут встановлено обеліск Слави радянським воїнам-односельцям.

Біля Суходола виявлено залишки поселення трипільської культури (III тисячоліття до нашої ери).

ТОВСТЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 26 км від районного центру й за 10 км від залізничної станції Гримайлів. Дворів — 454. Населення — 1348 чоловік. Сільраді підпорядковане село Саджівка.

На території Товстого міститься колгосп ім. Мічуріна, за яким закріплено 3,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,8 тис. га орної землі. Напрям господарства — зерно-буряковий. З допоміжних підприємств діє кахельний цех. За успіхи в роки дев'ятої п'ятирічки орденом Леніна нагороджений М. І. Семенюк, орденом Трудового Червоного Прапора — скотар колгоспу І. М. Тройчак, ланкова Ю. В. Лендюк.

У селі є середня школа (265 учнів і 22 учителі), клуб, бібліотека; пологовий будинок, дитячі ясла, 3 магазини, відділення зв'язку. До послуг населення кравецька майстерня. Здавна в селі розвинуте виробництво килимів.

У Товстому працюють 21 комуніст і 62 комсомольці. Партійна організація колгоспу створена 1955 року.

Перша письмова згадка про село датується 1648 роком. У липні — вересні 1920 р. в Товстому встановлена Радянська влада. В 30-х роках, за панування буржуазно-поміщицької Польщі, в селі діяв осередок КПЗУ. Під керівництвом комуністів у липні 1934 року в селі відбувся страйк сільськогосподарських робітників, в якому взяло участь понад 250 чоловік. Під час Великої Вітчизняної війни 172 мешканці боролися проти фашистів у лавах Червоної Армії. 61 чоловік загинув. Бойові подвиги 111 фронтовиків відзначено орденами й медалями Союзу РСР. Тут споруджено пам'ятник воїнам-односельцям, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

УВИСЛА — село, центр сільської Ради. Розташована за 28 км від районного центру. До залізничної станції Хоростків — 5 км. Дворів — 412. Населення — 1514 чоловік. Сільраді підпорядковане село Хлопівка.

В Увислі міститься рільнича бригада колгоспу «Україна», яка користується 1,4 тис. га орної землі.

Є восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 214 учнів, клуб на 200 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, 3 магазини, дитячий садок, кравецька майстерня. У 1962—1972 рр. 116 сімей переселилися до нових будинків. Тут працюють 11 комуністів, 37 комсомольців. Колгоспна партійна організація створена в листопаді 1951 року.

Село відоме з 1458 року. У липні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. В роки Великої Вітчизняної війни у боях проти фашистів брало участь 174 жителі села. За мужність і відвагу 25 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. 69 односельцям, які загинули в боротьбі за свободу і незалежність Батьківщини, споруджено обеліск Слави.

Поблизу та на території села Увисли виявлено поховання доби міді та ранньої бронзи, залишки поселення IX—VII ст. до н. е., курганне поховання скіфських часів (VII—VI ст. до н. е.), могильник перших століть н. е. та часів Київської Русі.

ФЕДОРІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 39 км від районного центру. До залізничної станції Копичинці — 15 км. Дворів — 288. Населення — 1034 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Майдан.

У Федорівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, за яким закріплено 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,1 тис. га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За трудові досягнення механізатор С. Д. Флисняк відзначений орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі є восьмирічна школа, в якій 20 учителів навчають 240 учнів, будинок культури, бібліотека, пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, 2 магазини, відділення зв'язку. Тут працюють 17 членів КПРС та 67 членів ВЛКСМ. Колгоспна партійна організація створена в квітні 1953 року.

Село відоме з 1442 року. В липні — вересні 1920 р. у Федорівці встановлена Радянська влада.

В роки Великої Вітчизняної війни на фронтах проти фашистів боролися 49 жителів села, 35 загинуло. За мужність і відвагу 14 нагороджено орденами і медалями Союзу РСР. Односельцям, які загинули за незалежність і свободу Вітчизни, споруджено обеліск Слави.

Місцевий колгосп утворено у вересні 1949 року.

Поблизу села виявлено залишки поселення трипільської й черняхівської культур та рештки городища часів Київської Русі.

ЦЕЛІ́ЇВ — село, центр сільської Ради. Розташований на берегах річки Тайни (правої притоки Збруча), за 25 км від районного центру й за 15 км від залізничної станції Копичинці. Дворів — 459. Населення — 1688 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Світанок», за яким закріплено 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,5 тис. га орної землі. Господарство займається виробництвом зернових культур, цукрових буряків, картоплі, городини, тютюну тощо. Працює ремонтна майстерня. За трудові успіхи в роки дев'ятої п'ятирічки орденом Жовтневої Революції нагороджено ланкову колгоспу В. Я. Безкоровайну, орденом Трудового Червоного Прапора ланкову М. М. Карп, тракториста М. І. Козака.

У селі є восьмирічна школа, в якій 15 учителів навчають 220 учнів, клуб із залом на 200 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, кравецька майстерня.

За післявоєнні роки 133 колгоспні сім'ї при допомозі колгоспу спорудили нові сучасні будинки. В селі працюють 16 комуністів і 84 комсомольці. Партійна організація колгоспу існує з 1953 року.

Целіїв уперше згадується в документах за 1458 рік.

У липні — вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. Селяни об'єдналися для колективного господарювання в 1940 році. 215 чоловік билися проти фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 44 загинуло. 54 чоловіка нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

На околиці села виявлено поховання черняхівської культури.

ЧАБАРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Гусятин. Дворів — 514. Населення — 1579 чоловік.

В селі міститься комплексна бригада колгоспу «Перемога» (центральна садиба в селі Васильківцях).

В Чабарівці є восьмирічна школа, клуб із залом на 250 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 3 магазини, відділення зв'язку. Діють кравецька і шевська майстерні. В селі працюють 10 комуністів і 42 комсомольці.

Село відоме з першої половини XVII століття.

У липні—вересні 1920 року в селі існувала Радянська влада. Колгосп виник у 1940 році, відновив свою діяльність у 1949 році. Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах билися проти гітлерівців 108 жителі села, 48 загинули. Полеглим у боротьбі за Вітчизну воїнам встановлено обеліск Слави.

Я́БЛУНІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 28 км від районного центру. До залізничної станції Копичинці — 8 км. Дворів — 1151. Населення — 3919 чоловік. Сільраді підпорядковане село Рудки.

В Яблунові міститься центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, за яким закріплено 3,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,6 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві м'яса, головним чином свинини. 1972 року вироблено на 100 га сільськогосподарських угідь по 199 цнт м'яса, в т. ч. по 151 цнт свинини. Є цегельний завод. За успіхи

в розвитку колгоспного виробництва доярку Г. М. Павлишину нагороджено орденами Леніна й Трудового Червоного Прапора, голову колгоспу О. С. Горбика, бригадира І. О. Нападія і голову сільської Ради Н. М. Чорноброву — орденом Трудового Червоного Прапора. Орденом Леніна нагороджено також директора школи П. Ф. Мазура.

В селі є середня школа (434 учні та 25 учителів), будинок культури, дві бібліотеки; фельдшерсько-акушерський пункт, обласний протитуберкульозний санаторій на 200 місць, два дитячі садки, відділення зв'язку, кравецька й шевська майстерні, приймальний пункт хімчистки, 5 магазинів.

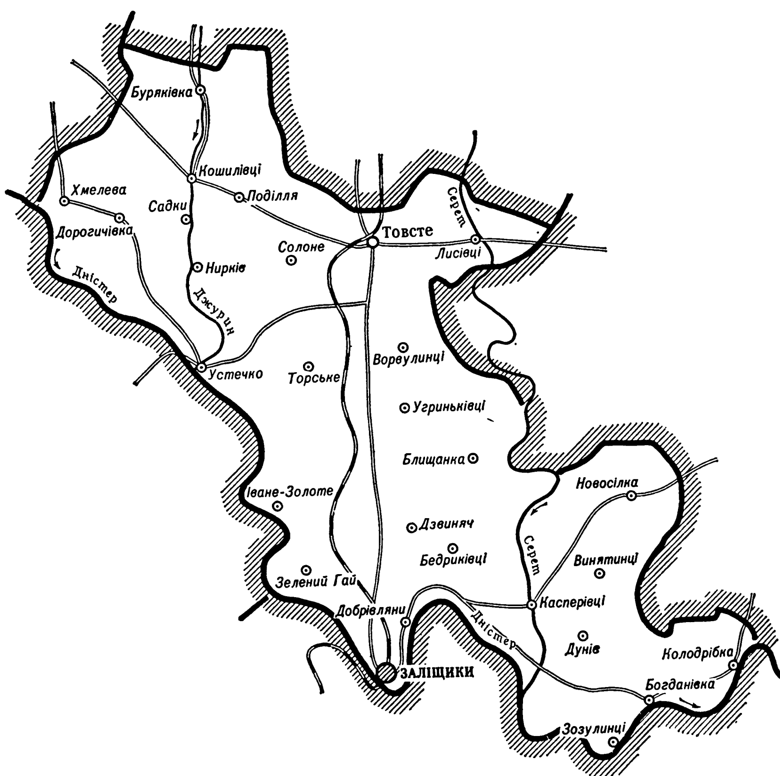
За 1962—1972 рр. у Яблунові справили новосілля 184 колгоспні родини. В селі працюють 56 комуністів та 192 комсомольці. Колгоспна партійна організація створена 1953 року.

Село відоме з 1414 р. У липні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. У роки Великої Вітчизняної війни боролися проти ворога 400 чоловік, з них 129 загинуло, 367 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Односельцям, які загинули в боях за Батьківщину, споруджено пам'ятник.

Колгосп організовано 1949 року.

На околицях села виявлено залишки поселень доби неоліту, трипільської культури, ранньоскіфського часу та 2 поселень черняхівської культури, на одному з яких досліджене наземне житло.

ЗАЛІЩИЦЬКИЙ РАЙОН

Площа району 687,3 кв. км. Населення 60,1 тис. чоловік, у т. ч. сільського 46,6 тис. (77,5 проц.). Пересічна густота населення 88 чоловік на кв. км. Міській, селищній та 26 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 50 населених пунктів. У районі 72 первинні партійні, 100 комсомольських і 129 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. За 22 колгоспами закріплено 47,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 43,8 тис. га орної землі. В районі 13 промислових підприємств. Населення обслуговують 67 медичних закладів. У 52 загальноосвітніх школах, у т. ч. 8 середніх, у сільськогосподарському технікумі, двох профтехучилищах вчаться 11,2 тис. учнів. Культурно-освітню роботу провадять 52 будинки культури й клуби, 50 бібліотек; є 53 стаціонарні кіноустановки. У районі п'ять пам'ятників В. І. Леніну, 33 пам'ятники загиблим радянським воїнам-визволителям, воїнам-односельцям, які полягли в роки Великої Вітчизняної війни, а також радянським активістам, що загинули у боротьбі проти українських буржуазних націоналістів.

ЗАЛІЩИКИ

Заліщики — місто районного підпорядкування, центр району, розташоване на лівому терасовому березі Дністра, за 137 км від обласного центру. Через місто проходять залізниця і автошлях Тернопіль—Чернівці. Залізнична станція, пристань. Населення — 8400 чоловік.

Територія сучасного міста та його околиць була заселена з давніх-давен. Тут виявлено стоянки середнього палеоліту, залишки пізньопалеолітичного поселення і поселення трипільської культури, скарб бронзових серпів IX—VII ст. до н. е. та поселення перших століть нашої ери[1].

Перша згадка про Заліщики зустрічається в документах за 1340 рік, коли поселення належало польському королю (королівщина). Розташовані на перехресті

[1] Материалы и исследования по археологии СССР, № 81. М.—Л., 1960, стор. 20, 125.

торговельних шляхів з Волині, Польщі, Литви до Молдавії, Болгарії, Туреччини, Заліщики були ласим шматком для польських феодалів. У 1454 році село вже належало магнату Бучацькому.

Протягом XV ст. становище залежного населення дедалі погіршувалося: феодал захоплював споконвічні селянські землі, зростали натуральні та грошові повинності, запроваджувалася панщина, яка становила один день на тиждень. Жителі люто ненавиділи свого гнобителя, і коли в 1490 році спалахнуло селянське повстання під проводом Мухи, вони взяли в ньому активну участь. Після придушення повстання селян було жорстоко покарано.

Великого лиха зазнавало населення від нападів турків, татар, хоч захопити Заліщики було нелегко, бо з трьох боків їх захищали стрімкі скелясті береги Дністра, а з півночі — високий земляний вал. І все ж протягом XV—XVII ст. вороги не раз перетворювали село на руїни. У 1669 році турецькі загарбники зруйнували Заліщики, а протягом 1672—1699 рр., коли подільські землі перебували під владою султана Магомета IV, майже винищили населення. Тільки на початку XVIII ст. село почало відроджуватися. Було споруджено чимало цегляних будинків. 1754 року Заліщики одержали привілей на проведення чотирьох ярмарків на рік, а 1766 року село віднесено до розряду міст з наданням магдебурзького права[1]. З цього часу тут швидко розвиваються ремесло, торгівля. Серед ремісників було багато ткачів, шевців, теслярів та ін. Заліщицькі народні майстри на все Поділля славилися як чудові килимарі, різьбярі та випалювачі на дереві. Місцеві червонодеревці зробили для церкви різьблений інкрустований іконостас, який був справжнім витвором мистецтва.

У другій половині XVIII ст. діяла килимарна майстерня, засновано суконну мануфактуру, що працювала на вовні, привезеній з Молдавії. Продукція мануфактури йшла в основному на потреби армії. Величезні прибутки одержував феодал від визиску міщан і селян. Панщина вже досягала 5—6 днів на тиждень. Міщани, які користувалися землею, теж відробляли панщину. Зростали грошові й натуральні повинності населення.

У 1772 році Заліщики підпали під владу Австрійської держави. За даними 1787 року, в місті, яке стало центром циркулу (округу), налічувався 271 будинок, працювали суконна мануфактура, винокурня, млин, броварня[2].

Коли у 1810 році Тернопільський край відійшов до Росії, його було поділено на два округи: Тернопільський та Заліщицький. Окружна адміністрація наглядала за торгівлею, збирала податки, продукти для постачання війську. Після переходу до Російської держави становище населення Заліщиків дещо поліпшилося: податки було зменшено, кілька років молодь не брали до армії. Але так тривало недовго. 1815 року Тернопільський край знов потрапив під владу Габсбургів. Визиск селян і міщан посилився, що викликало з їх боку рішучий протест. У 1838—1839 рр. у селах Заліщицького округу почалися селянські заворушення. Селяни відмовлялися відробляти інвентарну панщину й додаткові т. зв. помічні дні. До окружного управління в Заліщиках приходили від громад 20—30 і більше уповноважених з скаргами на поміщиків. За час з 2 по 18 липня 1838 року скарги подали селянські громади 38 сіл. Австрійські власті вживали всіх заходів до придушення опору селян. Так, 9 липня 1838 року було розігнано селянських уповноважених, що прибули в Заліщики; в села відправлено каральні загони, які піддавали учасників заворушень жорстоким катуванням[3].

1867 року Заліщики стали повітовим центром. Під час Кримської війни 1853—1856 рр. австрійський уряд, готуючись до воєнних дій проти Росії, війська якої

---

[1] Słownik geograficzny, t. 14, стор. 346.

[2] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 19, оп. 10, спр. 137, арк. 4—20.

[3] Ф. І. Стеблій. Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту в першій половині XIX ст. стор. 142, 143, 146, 147.

вступили до Молдавії і Волощини, витратив великі кошти на будівництво в місті, по обох берегах Дністра, фортифікаційних споруд (проіснували до кінця XIX ст.). У середині 60-х років у Заліщиках проживало 5,1 тис. чоловік, у т. ч. 249 ремісників з 22 учнями, 147 торговців. Серед ремісників переважали стельмахи, шевці, муляри, ковалі, бондарі, м'ясники. Наприкінці XIX — на початку XX ст. у місті виникло кілька невеликих напівкустарних підприємств: пивоварний і цегельний заводи, гуральня, два кам'яні кар'єри[1]. Діяли різьбярська, столярна і слюсарна майстерні. Не витримуючи конкуренції з австрійською фабричною промисловістю, занепадали традиційні народні промисли і, зокрема, килимарство, гончарство[2].

1895 року через місто пройшла залізниця Тернопіль—Чернівці—Станіслав, що сприяло дальшому розвитку торгівлі. Купці, поміщики й куркулі дістали можливість вивозити залізницею збіжжя та інші сільськогосподарські продукти у промислові міста Австро-Угорщини. Великі землевласники, намагаючись збільшити виробництво зерна, посилювали визиск наймитів, що викликало загострення класової боротьби. Навесні й влітку 1902 року в Заліщицькому повіті прокотилася хвиля сільськогосподарських страйків, які охопили 53 села, понад половину поміщицьких економій. Наймити вимагали збільшення заробітної плати, скорочення робочого дня, права на користування панськими лісами, луками. Поміщики виписали сільськогосподарських робітників з Товмацького й Печеніжинського повітів. 20 серпня, коли штрейкбрехери прибули до Заліщицького повіту, їх зустрів 7—8-тисячний натовп страйкарів. Селяни зажадали, щоб прибулі поверталися назад. Війська й поліція, не наважуючись протидіяти багатотисячному натовпові, відступили, а штрейкбрехери розбіглися[3]. В багатьох селах жандарми нападали на страйкарів, чинили над ними жорстоку розправу. Влітку з Заліщиків повідомляли: «У нас вже справді винятковий стан. Безперестанно арештовують і закованих ведуть на суд. Люди ночують в кукурудзах. Жандарми їздять по хатах, витягають людей, знущаються над людьми, б'ють сивоволосих старців»[4].

Великий вплив на розгортання революційної боротьби трудящих мас справила перша російська революція 1905—1907 рр. Щоб запобігти масовим виступам селян, галицький намісник наказав старостам Заліщицького та інших прикордонних повітів посилити пильність, виселяти всіх підозрілих осіб, зокрема, переселенців з-за російського кордону. Та, незважаючи на утиски властей, навесні 1906 року селяни Заліщицького повіту знов піднялися на боротьбу. Це налякало не лише австрійські власті, а й українських буржуазних націоналістів. Наприкінці липня в місті було розповсюджено відозву т. зв. Руського хлопського комітету, надіслану з Львова. Автори відозви умовляли страйкарів виставляти поміщикам помірковані вимоги, не чіпати посесорів-русинів (українців) тощо. Однак, селяни не слухали цих «благодійників»[5]. Уряд кинув проти страйкарів війська й поліцію, які знов придушили селянські заворушення.

Проте ніякі репресії не спроможні були запобігти виступам трудящих, становище яких під владою Габсбурзької монархії дедалі гіршало. Вони протестували проти злиднів, політичного безправ'я, проти позбавлення їх права на безплатну медичну допомогу, освіту. На початку XX ст. у Заліщиках працювали платна лікарня, п'ять приватних лікарів, лікування в яких було недоступне для бідноти. У двох п'ятикласних школах — чоловічій і жіночій з польською мовою викладання, в учительській семінарії навчалися переважно діти заможних родин. Трудящі вимагали відкриття шкіл з українською мовою навчання. Їхні вимоги підтримувала прогресив-

---

[1] Statystyka miast i miasteczek powiatowych. Warszawa, 1933, стор. 60.

[2] І. Гургула. Народне мистецтво західних областей України, стор. 34, 65.

[3] І. І. Компанієць. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст., стор. 125, 127, 129; П. В. Свєжинський. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці XIX — на початку XX ст., стор. 153.

[4] Книга для читання з історії Української РСР. З кінця 50-х років XIX ст. до лютого 1917 року. К., 1961, стор. 158.

[5] З історії західноукраїнських земель, вип. 1, стор. 51.

на інтелігенція, зокрема український письменник і громадсько-культурний діяч О. С. Маковей (1867—1925) та польський поет і драматург Ян Каспрович (1860—1926), що жили в той час у Заліщиках.

В роки першої світової війни територія Заліщицького повіту стала ареною кровопролитних боїв між російськими і австрійськими військами. В серпні 1914 року російські війська вступили до Заліщиків. Відступаючи, австрійці насильно евакували з міста більшість населення. Лишилися старі, малі та немічні[1]. У липні 1917 року під натиском переважаючих сил ворога російські війська з боями відступили. В ці роки в Заліщиках побував військовий кореспондент американського журналу «Метрополітен» Джон Рід, пізніше — один із засновників Комуністичної партії США, автор відомого твору «10 днів, що потрясли світ». У своєму фронтовому щоденнику «Вздовж фронту» розділ про цей край Джон Рід назвав «Заліщики — місто жаху»[2].

Перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії і утворення Української Радянської Соціалістичної Республіки трудящі Заліщиків зустріли з радістю і надією. Вони прагнули возз'єднатися з своїми єдинокровними братами в складі УРСР і за це боролися проти іноземних загарбників, а також буржуазно-націоналістичного уряду ЗУНР.

Наприкінці липня — на початку серпня 1920 року на допомогу народним масам Західної України прийшла Червона Армія. В останніх числах липня Заліщики були визволені від польських загарбників частинами 41-ї стрілецької дивізії 14-ї армії. Відступаючи через Заліщицький повіт, польсько-петлюрівські війська вщент пограбували населення, забрали коней і корів, повиносили з хат хліб, одяг[3].

8 серпня в Заліщиках відбулися збори жителів міста, на яких були й представники селян повіту. В своїй резолюції вони писали: «Величаве віче селян і робітників міста Заліщики й повіту, в якому взяло около 1500 жителів участь, вітає з великим одушевленням визвольну Червону Армію, котра визволила їх з-під тяжкого ярма польських панів та від грабіжницьких банд зрадника трудового народу — Петлюри.

Віддає їй щиру подяку тим, що рішає віддати що тільки зможуть для Червоної Армії і самі вступлять в її ряди і не вернуть так довго додому, аж доки остаточно не поконають ворогів селянсько-робітничої Радянської Республіки.

Ми, селяни й робітники міста і повіту Заліщики, доводимо се наше рішення до відома провідників світової революції, зібраних на Конгресі III Інтернаціоналу в колисці теперішньої революції місті Петрограді.

Шлемо щирий привіт і подяку та просимо вести дальше пролетарську визвольну Червону Армію, а в її рядах нас, до остаточної побіди, яка вже скоро наступить»[4].

9 серпня 1920 року в Заліщиках було створено міський ревком, до якого увійшов і О. Маковей (був директором учительської семінарії); він виконував також обов'язки повітового комісара в справах культури[5]. Тоді ж створено й повітревком, повітовий партійний комітет. У Заліщицькому повіті організовано 3 комуністичні гуртки, до яких входило 74 чоловіка[6]. В налагодженні діяльності органів Радянської влади велику допомогу подавали політпрацівники 363-го стрілецького полку, який дислокувався в Заліщиках, зокрема москвич І. Вєткін, киянин В. Козаковський, білорус К. Шершень та інші[7]. 21—22 серпня в місті відбувся повітовий з'їзд революційних комітетів, на якому 120 делегатів від 40 сільських ревкомів обговорили завдання радянських органів на місцях.

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 361, оп. 1, спр. 1188, арк. 1.

[2] Джон Рид. Вдоль фронта. М.-Л., 1928, стор. 141—147; газ. «Надзбручанська правда», 7 листопада 1962 р.

[3] Під прапором Жовтня, стор. 420.

[4] Там же, стор. 383.

[5] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2287, оп. 1, спр. 9, арк. 3.

[6] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 3, стор. 350.

[7] Газ. «Вільне життя», 22 січня 1964 р.

Повітовий і міський ревкоми провадили велику роботу щодо здійснення декретів і постанов Галревкому. Тільки в серпні селянам міста та повіту передано 12,1 тис. га поміщицької й церковної землі, 100 пар волів, 180 коней, 300 корів, насіння для посіву, реманент[1]. Провадилася реєстрація робітників за професіями з метою їх трудовлаштування. На початку вересня створено 9 профспілок: чорноробів, швейників, працівників шкіл і соціалістичної культури та інші[2]. Житловий відділ міськревкому взяв на облік будинки багатіїв, які втекли з Заліщиків, і переселяв до них бідняцькі родини. Було відкрито їдальню, вживалися термінові заходи до постачання населення продовольством. Велика увага приділялася народній освіті. Всі шкільні приміщення було відремонтовано, школи укомплектовано вчителями.

Населення Заліщиків, зокрема інтелігенція, палко підтримувало Радянську владу, всіляко допомагало радянським органам і Червоній Армії. Газета «Більшовик» від 24 серпня 1920 року писала: «Селяни допомагають всіма силами червоному війську... Червоноармійці надзвичайно гарно поводяться з населенням... Українська інтелігенція в повіті ставиться надзвичайно прихильно до Радянської влади і готова віддати всі свої сили для закріплення її»[3].

Однак у другій половині вересня радянське будівництво було перерване окупацією краю військами буржуазно-поміщицької Польщі. Окупанти вдалися до жорстокого терору: в Заліщиках заарештовано й піддано катуванням 60 активних борців за Радянську владу. Жандарми закатували голову повітревкому Г. І. Кузняка. Свято зберігаючи пам'ять про нього, жителі викарбували на надмогильному камені: «Григорій Кузняк уроджений 1873 р. Помер 6 січня 1921 року, набавився в чортківській тюрмі. Його правидне життя нехай буде приміром для кожного українського селянина». Багато заарештованих було засуджено на довгі роки ув'язнення.

Та, незважаючи на терор, трудящі вели рішучу боротьбу проти польських окупантів, за своє соціальне й національне визволення. Восени 1922 року в Заліщицькому, Борщівському повітах розгорнувся партизанський рух. Тут діяла партизанська група, відома в історії під назвою «Червона дванадцятка». Її організаторами й керівниками були комуністи П. М. Шеремета, С. О. Мельничук, І. Г. Цепко. Партизани громили маєтки поміщиків, господарства польських осадників. Окупанти кинули проти народних месників великі сили. Наприкінці жовтня поблизу Заліщиків жандарми оточили групу партизанів на чолі з С. О. Мельничуком. Після запеклого бою вороги схопили тяжко пораненого Мельничука і кинули до чортківської в'язниці. І. Г. Цепко загинув у бою, а С. О. Мельничука і П. М. Шеремета окупанти розстріляли в Чорткові.

У наступні роки боротьбою трудящих керував районний підпільний комітет КПЗУ[4], створений 1927 року. Через масові легальні організації комуністи тримали зв'язок з трудящими, вели революційну агітацію. Під її впливом робітники й селяни дедалі рішучіше виступали проти жорстокої експлуатації, непосильних податків, шарваркових повинностей, проти полонізації шкіл. У Заліщиках також діяв підпільний осередок Комуністичної спілки молоді Західної України. Навесні 1932 року в Убіжевському лісі проведено засідання 34 членів КПЗУ і КСМЗУ, яким керував секретар Тернопільського окружкому Є. Ф. Веселовський. Було вирішено взяти участь у виборах до муніципалітету, використавши виборчу кампанію для пропаганди комуністичних ідей, викриття колонізаторської політики в Східній Галичині фашистського уряду Польщі[5].

---

[1] Львівський облдержархів, ф. 129, оп. 2, спр. 191, арк. 14, 192; У боротьбі за Радянську владу і соціалізм, стор. 26.

[2] АІІП ЦК КП України, ф. 9, оп. 1, спр. 30, арк. 1, 2; газ. «Червона Галичина», 15 вересня 1920 р.; Під прапором Жовтня, стор. 385.

[3] Під прапором Жовтня, стор. 420.

[4] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 219.

[5] КПЗУ — організатор революційної боротьби, стор. 143; газ. «Вільне життя», 22 січня 1964 р.

За польської окупації Заліщики переживали економічний застій. В середині 30-х років тут діяла ткацька фабрика, цегельний та шкіряний заводи. Це були дрібні напівкустарні підприємства, на яких працювало від 7 до 20 робітників. Рік у рік зростало безробіття. Якщо в 1931 році налічувалося 132 безробітні, то через шість років — уже 400[1]. Власті провадили політику дискримінації українського населення. Українців брали на роботу в останню чергу й тільки чорноробами, а на краще оплачувану роботу вони могли розраховувати, якщо приймали римсько-католицьке віросповідання. Не витримуючи злиднів, знущань, багато родин кидало свої оселі й виїздило в інші міста, емігрувало за кордон. Внаслідок цього, а також високої смертності, населення Заліщиків невпинно зменшувалося. 1931 року в місті налічувалося 4147 жителів проти 5752 — у 1899 році[2].

У Заліщиках існувала лікарня з двома лікарями й 4 медичними сестрами, але вона була платна й обслуговувала переважно урядовців та офіцерів польської армії, що приїздили сюди на відпочинок. В чоловічій і жіночій гімназіях, де викладання велося польською мовою, комерційній рільничій школі навчалися здебільшого діти міської верхівки та багатіїв з навколишніх сіл[3].

Трудящі Заліщиків, поневіряючись у злиднях, страждаючи від соціального і національного гноблення, з надією дивилися на схід, де їхні єдинокровні брати успішно будували соціалізм. І радянський народ подав руку допомоги народним масам Західної України. 17 вересня 1939 року в Заліщики вступили частини Червоної Армії. Трудове населення вийшло на вулиці з червоними прапорами й лозунгами «Спасибі Червоній Армії за визволення!»[4]. Того ж дня в місті створено тимчасове управління, до якого перейшла влада. Воно запровадило робітничий контроль над виробництвом і торгівлею, провело підготовку виборів до Народних Зборів Західної України. Народні обранці проголосували за встановлення Радянської влади на території Західної України, за возз'єднання її з Радянською Україною в складі СРСР.

У січні 1940 року було утворено Заліщицький район. З перших днів своєї діяльності новостворені райком КП(б)У, районна партійна організація, на обліку в якій було 90 комуністів, райвиконком спрямували всі зусилля на зміцнення Радянської влади на місцях, організацію господарства на нових, соціалістичних засадах. Малоземельним і безземельним селянам міста й району було передано понад 7,3 тис. га поміщицької та церковної землі, 2 тис. голів худоби, багато сільськогосподарського інвентаря[5]. Велика увага приділялася розвиткові промисловості міста. Було утворено промислові артілі: кравецьку, столярну, на базі шкіряного заводу й ткацької фабрики — шевську та ткацьку. Вони об'єднували понад 200 чоловік. Відновив роботу цегельний завод. Вже на середину 1940 року в Заліщиках не лишилося безробітних.

Вживалося заходів до поліпшення матеріального становища трудящих, розвитку освіти, культури. З підвалів у впорядковані квартири переселено понад 800 сімей трудящих. 22 багатодітні матері одержали державну допомогу в 46 тис. крб. У 1940 році з районного бюджету, який перевищував 3 млн. крб., на впорядкування міста асигновано 145,2 тис. крб., охорону здоров'я населення — 100 тис. крб., на освіту — 1,4 млн. крб.[6]. Було відремонтовано дороги й тротуари, насаджено 700 фруктових дерев. Працювали лікарня, поліклініка. Створено дві середні школи. Відкрилися будинок культури, кінотеатр, бібліотека. Почала виходити районна газета «Червоний прапор».

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 3, оп. 2, спр. 277, арк. 5; ф. 231, оп. 1, спр. 3244, арк. 33; спр. 3320, арк. 40.
[2] Там же, ф. 231, оп. 1, спр. 1985, арк. 62.
[3] Там же, ф. Р-18, оп. 1, спр. 463, арк. 12.
[4] Газ. «Червоний прапор» (Заліщики), 17 вересня 1940 р.
[5] Газ. «Червоний прапор», 17 вересня 1940 р.
[6] Газ. «Червоний прапор», 17 вересня 1940 р.

З величезним піднесенням трудящі міста готувалися до виборів у місцеві Ради депутатів трудящих. Десятки агітаторів з числа комуністів, комсомольців і безпартійного активу провадили роз'яснювальну роботу серед виборців, знайомили їх з Радянською Конституцією. День виборів — 15 грудня 1940 року перетворився на свято демократії, свободи й рівності. У Заліщицьку міську Раду обрано 11 депутатів[1]. Народні обранці докладали багато зусиль до розвитку господарства, освіти й культури.

Віроломний напад фашистської Німеччини на СРСР перервав соціалістичне будівництво в Заліщиках. 5 липня 1941 року вони були окуповані ворогом. Майже три роки гітлерівці катували й грабували населення. В кар'єрах поблизу міста фашистські варвари розстріляли 3,7 тис. мирних жителів із Заліщиків і навколишніх сіл, силоміць вивезли до Німеччини 600 чоловік дорослого населення і 218 підлітків. Жителі чинили опір ворогові: уникали трудової повинності, відправки на фашистську каторгу, допомагали продуктами харчування радянським воїнам, що потрапили в полон. У березні 1944 року фронт наблизився до Заліщиків. Перед відступом окупанти зруйнували промислові підприємства, залізничну станцію, два мости через Дністер, багато адміністративних і житлових будинків.

23 березня 1944 року 20-а гвардійська механізована бригада під командуванням гвардії полковника А. Х. Бабаджаняна з боями вийшла до Дністра в районі Заліщиків. Першою під шквальним вогнем ворога через річку переправилася розвідрота на чолі з гвардії старшим лейтенантом С. Я. Устименком. Укріпившись на правому березі, вона забезпечила переправу основних сил. 24 березня частини 20-ї бригади зламали опір ворога і вигнали його з міста. За героїзм, виявлений в боях під час форсування Дністра, багато радянських солдатів і офіцерів відзначено урядовими нагородами. Високого звання Героя Радянського Союзу удостоєно гвардії полковника А. Х. Бабаджаняна, гвардії старшого лейтенанта С. Я. Устименка, гвардії старших сержантів О. П. Синицина, В. Г. Кочерова, гвардії рядового І. Х. Календюка[2]. 1971 року в Заліщиках встановлено величний монумент, на якому викарбувано: «Радянським воїнам-визволителям нашого міста, героям форсування Дністра 24 березня 1944 року — трудящі Заліщицького району».

У квітні в місті відновили роботу районні партійні і радянські органи, які очолили відбудову зруйнованого окупантами господарства. Завдяки великим зусиллям трудящих, допомозі держави вже наприкінці 1944 року видали першу продукцію ткацька артіль, млин, цегельний завод. Стали до ладу консервний завод, харчокомбінат. 1 вересня 517 учнів сіли за шкільні парти. Почала працювати районна міжколгоспна школа садівників[3]. Відкрилися будинок культури, кінотеатр; поступово поповнювався книжковий фонд бібліотек. 5 серпня 1944 року вийшов перший номер районної газети «Перемога».

Вороги народу — українські буржуазні націоналісти будь-що намагалися зірвати соціалістичне будівництво. Вони вдавались до провокацій, залякування, терору. У 1945—1946 рр. від рук бандерівців загинули партійні і радянські працівники Г. П. Сасоєв, С. М. Бараник, М. Ф. Самофалов та інші[4]. Було створено мобільний комсомольсько-молодіжний загін, який брав активну участь у ліквідації націоналістичних банд[5]. На честь полеглих у боротьбі проти українських буржуазних націоналістів у Заліщиках споруджено пам'ятник.

Рік у рік зростала промисловість міста, розквітала культура. Радянська держава асигновувала великі кошти на будівництво нових і докорінну реконструкцію

---

[1] Газ. «Червоний прапор», 23 грудня 1940 р.

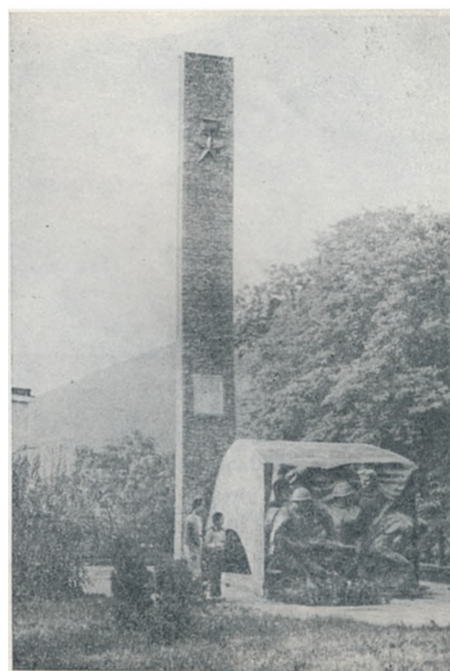
[2] Архів Міністерства оборони СРСР (далі — архів МО СРСР), ф. 33, оп. 793 756, спр. 4, арк. 2; спр. 24, арк. 55; спр. 44, арк. 30; спр. 49, арк. 94.

[3] Тернопільський облпартархів, ф. 21, оп. 1, спр. 47, арк. 14; Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 290, арк. 8, 9.

[4] Тернопільський облпартархів, ф. 21, оп. 1, спр. 99, арк. 23.

[5] Там же, спр. 46, арк. 2, 3, 7, 18.

старих підприємств. Наприкінці 1945 року став до ладу маслоробний завод, який протягом післявоєнних п'ятирічок перетворився на високомеханізоване підприємство. У 1972 році воно щомісяця виробляло 20 тонн масла, а також сир, морозиво та іншу продукцію. В 1960 році відкрито цех для виробництва капронової тканини. Через два роки на його базі створено текстильно-галантерейну фабрику (з 1971 року — фабрика текстильно-художніх виробів). За наступні 10 років вона збільшила випуск капронових тканин з 79 тис. метрів до 780 тис. метрів. У 1962 році в Заліщиках став до ладу кукурудзяно-калібрувальний завод з річною потужністю 6,1 тис. тонн. Відкаліброване, просушене і протруєне зерно відправляється колгоспам і радгоспам України та інших республік.

Монумент на честь радянських воїнів — героїв форсування Дністра 24 березня 1944 року. Заліщики, 1972 р.

За післявоєнні роки на високомеханізовані підприємства, оснащені найновішою технікою, перетворилися консервний і цегельний заводи, а також харчокомбінат, який має цехи хлібопекарський, безалкогольних напоїв, сушіння фруктів. У Заліщиках розміщено районне відділення «Сільгосптехніки», ремонтно-будівельну дільницю Тернопільського будівельно-ремонтного тресту, районний відділ Головного управління Дністровського річкового пароплавства.

Завдання восьмої п'ятирічки промисловість міста виконала на 121,7 проц. Порівняно з попереднім п'ятиріччям виробництво промислової продукції зросло в 2,4 раза, продуктивність праці — на 50 проц. За ці роки середньомісячна заробітна плата трудівників підприємств збільшилася з 87 до 105 крб. Уряд високо оцінив самовіддану працю передовиків промислових підприємств. 8 чоловік нагороджено орденами СРСР. Орденом Трудового Червоного Прапора відзначено ткалю фабрики текстильно-художніх виробів М. Н. Панащук, робітницю маслозаводу М. П. Гуменну, робітницю кравецької майстерні побуткомбінату М. М. Брик.

Включившись у Всесоюзне соціалістичне змагання за виконання історичних рішень XXIV з'їзду КПРС, за гідну зустріч 50-річчя утворення СРСР, трудящі міста протягом двох років дев'ятої п'ятирічки добилися нових виробничих успіхів. 1972 року колектив консервного заводу дав країні на 393 тис. крб. надпланової продукції, робітники цегельного заводу виконали річне завдання на 106,7 проц. Достроково виконали план другого року п'ятирічки колективи фабрики текстильно-художніх виробів, харчокомбінату та інших підприємств. Цих успіхів трудящі міста досягли під керівництвом 38 первинних партійних організацій, на обліку в яких 1972 року перебувало 646 комуністів. Великою силою в місті є 2120 комсомольців, об'єднаних в 29 первинних організацій ЛКСМУ. Комуністи й комсомольці ведуть перед у соціалістичному змаганні, очолюють рух за комуністичне ставлення до праці. 1972 року на підприємствах Заліщиків працювало 1,6 тис. робітників, з них 206 завоювали почесне звання ударників комуністичної праці.

Повноважним і представницьким органом влади в місті є міська Рада депутатів трудящих. На виборах, які відбулися 17 червня 1973 року, населення обрало до неї 50 депутатів, з них 29 робітників і 21 представника інтелігенції. Серед депутатів 25 комуністів, 9 комсомольців, 22 жінки. З свого бюджету на 1973 рік, який становить 329,7 тис. крб., на благоустрій міста Рада асигнувала 146,7 тис. крб., решту — на охорону здоров'я трудящих, освіту, житлово-комунальне господарство.

За роки Радянської влади Заліщики зросли, прикрасилися багатоповерховими будинками сучасної архітектури. Тільки протягом восьмої п'ятирічки було зведено триповерховий універмаг, готель «Світанок», два адміністративні приміщення, чо-

Дністер в районі Заліщиків. 1970 р.

тири багатоквартирні житлові будинки тощо. У місті провадиться велике індивідуальне будівництво. У післявоєнний час трудящі власним коштом і з допомогою державних кредитів спорудили 477 будинків.

До послуг населення 88 магазинів і підприємств громадського харчування, комбінат побутового обслуговування з шевською, кравецькою та іншими майстернями, бюро побутових послуг. За зразкову організацію торгівлі в системі споживчої кооперації голові Заліщицької райспоживспілки І. М. Кльовану присвоєно звання заслуженого працівника торгівлі УРСР. Завідуючого магазином споживчої кооперації І. Й. Бобика нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

У Заліщиках працюють районна лікарня на 150 ліжок, протитуберкульозний диспансер, будинок дитини; є дитячі садок і ясла. З 1946 року діє госпіталь інвалідів Великої Вітчизняної війни. Далеко за межами області і республіки йде слава про Заліщики як про місто-курорт. Тут рання весна, довге тепле літо, м'яка зима. В Заліщиках розміщені будинок відпочинку ВЦРПС, протитуберкульозний дитячий санаторій. У медичних і оздоровчих закладах трудящих обслуговують 45 лікарів, 170 медичних працівників з середньою спеціальною освітою. За успіхи, досягнуті в галузі охорони здоров'я населення, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено завідуючу пологово-гінекологічним відділенням районної лікарні П. А. Романовську.

В радянський час Заліщики стали містом суцільної письменності. За післявоєнні роки середню школу ім. Маковея закінчило понад тисячу юнаків і дівчат. У 1972/73 навчальному році в ній було 1,3 тис. учнів, 70 педагогів. За багаторічну самовіддану працю вчительку Г. М. Малашенко нагороджено орденом «Знак Пошани», звання заслуженого вчителя УРСР присвоєно О. С. Турові. Школа має добре обладнані навчальні кабінети, виробничі майстерні, спортивний зал, оранжерею, метеорологічну станцію, географічний майданчик. У шкільному історико-краєзнавчому музеї, створеному силами вчителів і учнів, зібрано багато цікавих експонатів, зокрема, археологічних знахідок. Учні старших класів беруть участь в археологічних розкопках, що провадяться поблизу Заліщиків. Є в місті восьмирічна школа-інтернат. Понад 300 дітей навчається в музичній школі по класу фортепіано, скрипки, духових і народних інструментів. З 1948 року працює професійно-технічне училище, яке готує спеціалістів для швейної промисловості, з 1955 року — сільськогосподарський технікум.

Великого розвитку в Заліщиках набрало самодіяльне мистецтво. При районному будинку культури й на підприємствах, у навчальних закладах діють аматорські гуртки і колективи. У 1959 році драматичному гуртков і будинку культури було присвоєно звання самодіяльного народного театру, а чоловічому хору — народної хорової капели. При районному будинку культури працюють самодіяльний народний

ансамбль пісні і танцю «Дністер», чоловічий вокальний квартет — лауреат республіканського конкурсу-огляду 1967 року.

В шкільному музеї, Заліщики. 1972 р.

Тісне спілкування з аматорськими колективами братніх радянських республік і Слівенського округу Народної Республіки Болгарії, з яким змагається Тернопільщина, збагачує заліщицьких самодіяльних митців. У травні 1969 року чоловічий вокальний квартет брав участь у фестивалі «Слівенські вогні», успішно виступав у театрі, перед трудящими міст і сіл округу. Один з його виступів транслювався по радіо. Створена самодіяльними митцями Заліщиків пісня «Тернопіль і Слівен — брати» була надрукована в місцевій газеті. У 1971 році заліщани приймали в себе самодіяльний хор ім. Добрі Чінтулова із міста Слівена. У червні 1972 року чоловіча народна хорова капела була учасником Всесоюзного фестивалю хорів «Таллін-72», присвяченого піввіковому ювілею СРСР. На цьому фестивалі Заліщицька капела завоювала бронзову медаль[1]. На гастролі до міста приїжджають артисти з Тернополя, Чернівців, Львова та ін. У міському кінотеатрі, а в літній час і в Зеленому театрі жителі мають можливість дивитися нові кінофільми. Великим попитом у заліщан користується книга. Читацький колектив міської бібліотеки для дорослих, яка має понад 30 тис. книг, налічує 1,2 тис. чоловік. Майже стільки ж юних читачів у дитячій бібліотеці. Чимало бібліотек є на підприємствах.

Шаною і любов'ю оточене в Заліщиках ім'я О. С. Маковея. 1952 року за ініціативою громадськості споруджено пам'ятник письменникові, а пізніше відкрито літературно-меморіальний музей. У місті працює чимало талановитих майстрів народного мистецтва, серед яких особливо відзначається родина Панчаків — різьбярів на дереві, скульпторів, живописців.

Плідну виховну й культурно-освітню роботу провадять районне відділення товариства «Знання», правління районної організації товариства охорони пам'ятників історії та культури. Добре працюють батьківський комітет при середній школі, жіночі ради сприяння сім'ї і школі в установах і організаціях міста. Додержанню громадського порядку та соціалістичної законності сприяють 19 народних дружин. У місті створено 17 вуличних комітетів, які стежать за санітарним станом, озелененням дворів і вулиць, впорядкуванням доріг тощо.

Під зорею Радянської влади зростають і квітнуть соціалістичні Заліщики. Вдячні Комуністичній партії за щасливе сьогодення, трудящі міста віддають всі сили здійсненню її величних накреслень.

О. С. ТУР

Пам'ятник О. С. Маковею, Заліщики, 1972 р.

[1] Газ. «Культура і життя», 26 листопада 1972 р.

ТОВСТÉ

Товсте — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване у південній частині Волино-Подільської височини, на річці Тупі (Дуплі), за 24 км від районного центру. Залізнична станція на лінії Тернопіль—Чернівці. Населення — 5085 чоловік. Селищній Раді підпорядковане село Головчинці.

Як свідчать археологічні знахідки, на території селища люди селилися з давніх часів. Поблизу нього виявлено поселення доби неоліту, знайдено римський глиняний світильник та глиняні писанки періоду Київської Русі[1].

Перша письмова згадка про Товсте (Тлусте) датується 1449 роком[2]. У той час воно входило до складу Червоногородського повіту Подільського воєводства. Розміщене на важливому торговому шляху, що з'єднував Львів з Волощиною, поселення вже тоді було значним торговельним центром Західного Поділля. Сюди з'їжджалися купці з найвіддаленіших міст, тут осідали ремісники, які займалися ковальським, гончарним і столярним промислами. У 1548 році Товстому надано статус містечка й магдебурзьке право. В 1571 році Товсте одержало право на проведення двох ярмарків на рік та щотижневих торгів[3]. Це сприяло дальшому розвиткові ремесла, пожвавленню торгівлі. Власник містечка Ходоровський збував продукцію з свого маєтку на ярмарках у Товстому, в сусідніх містечках і навіть у Львові, куди возили солону рибу, мед та інші продукти. Наприкінці XVI ст. феодал на свої дедалі зростаючі прибутки звів замок і костьол. Замок мав боронити його володіння від нападів зовнішніх ворогів, а також селян і міщан, які виступали проти посилення соціального й національного гноблення, насадження католицизму. На початку XVII ст. тяглові селяни з лану відробляли на тиждень до п'яти днів панщини; городники, що не мали польової землі,— один день пішої панщини, а їх жінки — 6 днів т. зв. додаткової панщини у жнива або на прополці городів. Крім того, пан здирав з селян та з міщан грошовий і натуральний оброки. Великого лиха населенню Товстого завдавали шляхетські війська, які зупинялися тут на постій. Вони грабували мешканців, забирали в них коней, фураж, продовольство. У 1612 році, наприклад, жителі містечка кілька разів скаржилися на безчинства офіцерів і солдатів[4].

У роки визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького проти польсько-шляхетських гнобителів (1648—1654 рр.) антифеодальні виступи місцевого населення набрали широкого розмаху. В той період Товсте було одним з семи основних повстанських центрів на Галицькому Поділлі. Міщани й селяни нападали на панські маєтки, костьоли, розправлялися з польською шляхтою, католицьким духовенством. У 1648 році вони разом з жителями сусідніх сіл Лисівців і Головчинців зруйнували замок Даниловича в Червоногороді. Польські війська жорстоко розправилися з повстанцями, майже повністю зруйнували містечко. Протягом 1648—1649 рр. тут було знищено 195 будинків[5].

Влітку 1672 року польське військо зазнало поразки від армії султана Магомета IV й мусило залишити Поділля. Того ж року турки захопили й Товсте, яке перебувало під їхньою владою до 1683 року. За цей час вони пограбували містечко, забрали в полон і продали в рабство багато чоловіків, жінок і дітей. Після турецького спустошення містечко не один десяток років ледве животіло. Лише з 1701 року, коли йому було надано привілей на проведення чотирьох ярмарків на рік, його господарство поступово почало відроджуватися. Феодал негайно збільшив побори,

---

[1] Львівський історичний музей. Фонди з археології.

[2] Akta grodzkie i ziemskie, t. 12, стор. 198.

[3] M. Baliński i T. Lipiński. Starożytna Polska, t. 2, cz. 2, стор. 985.

[4] E. Hornowa. Stosunki ekonomiczno-społeczne, стор. 24, 184, 186, 229.

[5] В. В. Грабовецький. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648—1654 рр., стор. 82, 83.

примушував селян відбувати тяжку панщину. З метою ополячення і покатоличення українців у Товстому 1717 року було засновано римсько-католицьку парафію[1]. Протест жителів проти феодального гніту й релігійних утисків не раз переростав у збройні виступи. Так, 31 травня 1734 року на околиці Товстого, в селі Головчинцях, спалахнуло повстання, яке очолив опришок Андрій Пушок. Проте виступ селян було придушено, а їхнього ватажка кинуто до в'язниці[2].

В 1772 році Товсте підпало під владу Австрійської держави. В адміністративному відношенні воно входило до Чортківського округу. У 1787 році в Товстому налічувалося 182 будинки, 6 винокурень. Селянська громада користувалася 3210 моргами поля, 56 — лук і городів та 8 моргами пасовищ. У містечку було 12 парових господарств, 46 поєдинкових, 67 піших, 7 халупників[3]. Розширюючи свій фільварок, який мав 1060 моргів земельних угідь, феодал забирав у селян орну землю. Вже 1789 року у них лишилося тільки 3074 морги поля. Парові селяни користувалися наділами в 17 моргів, поєдинкові — у 8, піші — 4 морги. Перша категорія селян відробляла щороку по 124 дні панщини, друга — 72, третя — 52. Крім того, вони повинні були сплачувати чималі гроші за випас своєї худоби на панському пасовиську, давати данину натурою, бджільну десятину тощо[4]. За даними 1820 року, панщинні повинності селян Товстого обчислювалися в 1697 золотих ринських 29 крейцерів. На користь фільварку селяни давали 230 голів птиці, близько 600 яєць, виробляли з панського прядива 1188 мітків пряжі.

Протягом першої половини XIX ст. панщина й повинності значно збільшилися. 1846 року паротяглі вже відробляли по 133 дні на рік, поєдинкові по 81 дню. Лише для піших і халупників розмір панщини лишився без змін. Для всіх категорій селян зросли й грошові податки[5]. На знак протесту проти наступу феодала в серпні 1838 року селяни відмовилися виконувати панщину. Австрійський уряд кинув проти «бунтівників» військовий загін, який придушив цей виступ. Багатьох жителів Товстого було покарано киями.

Наляканий революцією 1848—1849 рр., зростанням народного визвольного руху в Галичині та інших частинах імперії, австрійський уряд змушений був скасувати кріпацтво. Селяни мали компенсувати феодалові вартість панщини та інших повинностей. На один морг землі платежі в Товстому становили 12 флоринів, а на одне селянське господарство — в середньому 124 флорини. Ці величезні суми колишні кріпаки мали виплатити через банк, починаючи з 1 листопада 1855 року по 1868 рік включно[6].

У пореформений період селяни, які були переважно безтяглові, поневірялися в злиднях на мізерних клаптиках землі. У 1861 році в Товстому налічувалося 144 селянські господарства, з яких тільки 4 мали по парі коней, 32 — по одному коню, 65 господарств належали до розряду піших, 43 — халупників і городників[7]. 1880 року в містечку проживало 3199 чоловік; у власності селян було 1203 морги орної землі, 99 моргів лук і городів. Більшість безземельних і малоземельних селян мусила наймитувати у пана. Жили наймити в жахливих умовах: у холодних і сирих дворових приміщеннях тулилося 78 чоловік. У містечку поширювалися пошесті, боротися з якими один приватний лікар та 2 акушерки були безсилі. В занедбаному стані перебувала освіта, бо пануючі класи Австрії не були зацікавлені в поширенні письмен-

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 88, спр. 507, арк. 7; Słownik geograficzny, t. 12, стор. 353.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 3, стор. 67.

[3] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 19, оп. 10, спр. 202, арк. 56, 59.

[4] Там же, ф. 148, оп. 18, спр. 1389, арк. 1—3, 23, 27.

[5] Там же, ф. 146, оп. 5, спр. 933, арк. 68—77; оп. 19, спр. 4945, арк. 2; спр. 4947, арк. 2.

[6] Там же, оп. 30, спр. 4136, арк. 58; М. П. Герасименко. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства, стор. 295.

[7] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 64а, спр. 1847, арк. 1—14.

ності серед українських трудящих. Протягом 35 років, з 1818 по 1853 рік, товстенська громада вела листування з Чортківським окружним управлінням про виділення коштів на утримання однокласної школи. 1880 року її було перетворено на двокласну. Через школу австрійський уряд і місцеві власті проводили політику ополячення українського населення. Всупереч утискам, жителі Товстого зберігали свою рідну мову, традиції національного народного мистецтва. Наприкінці XIX ст. в містечку жив і працював народний умілець гончар Я. Прикарський. У 1906 році тут діяв цех художнього розпису гончарних виробів[1].

Найбідніше населення Товстого з захопленням стежило за розгортанням революційної боротьби робітничого класу й селянства Росії, за подіями революції 1905—1907 рр. Чималий вплив на трудящих містечка справила революційна агітація російських солдатів-більшовиків у роки першої світової війни. Російські військові частини перебували тут з серпня 1914 до червня 1915 року та з червня 1916 до липня 1917 року. Від солдатів населення дізналося про Лютневу буржуазно-демократичну революцію, а вже після відступу російських військ, у листопаді — про Велику Жовтневу соціалістичну революцію.

З розпадом імперії Габсбургів владу в Східній Галичині захопила українська буржуазія, яка проголосила т. зв. Західноукраїнську народну республіку. Трудящі не визнавали «уряду» ЗУНР, рішуче протестували проти його антинародної політики, виступали на захист Радянської Росії, проти угоди «уряду» ЗУНР з Антантою і польським командуванням. 10 липня 1919 року містечко захопили війська буржуазно-поміщицької Польщі. У жителів Товстого окупаційні власті відбирали збіжжя та інші продукти харчування. Посилився голод, спалахнула епідемія висипного тифу, яка з кожним днем набирала дедалі більшого розмаху[2].

З великою надією трудящі Товстого звертали свої погляди до Країни Рад. 28 липня 1920 року частини 41-ї стрілецької дивізії Червоної Армії вступили в Товсте. Населення зустріло їх з щирою радістю. Влада перейшла до ревкому[3]. Трудящі маси вітали утворення Галревкому, його декрети про встановлення в Східній Галичині Радянської влади, конфіскацію поміщицької й церковної землі, відокремлення школи від церкви та ін. Селяни приступили до збирання врожаю на поміщицьких землях, допомагали Червоній Армії продовольством і фуражем. Ревком проводив підготовку до наділення землею безземельних і малоземельних селян, до перебудови життя на соціалістичних засадах. Але 21 вересня 1920 року соціалістичне будівництво було перерване окупацією містечка військами буржуазно-поміщицької Польщі.

19 років польські власті, поміщики й куркулі жорстоко гнобили й визискували трудяще населення. В 20-х роках у Товстому кращі землі перейшли до польських осадників, які оселялися в самому містечку та на околицях. У той же час переважна більшість селянських родин мала по 1,5—2 морги та ще й кількома клаптями, розкиданими далеко один від одного. Користуючись безвихідним становищем безземельних і малоземельних селян, поміщик і осадники жорстоко експлуатували бідняків, платили їм за 12—14-годинний робочий день по 40—50 грошів, а в роки кризи 1929—1933 рр. ввели натуральну оплату і, по суті, відновили панщину. За надання убогого житла, 1/3 га землі та права випасу корови селянська сім'я мусила відробляти на їхніх ланах 50—60 днів на рік.

Протягом усього часу окупації не припинялася боротьба трудящих за соціальне і національне визволення, за возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. На чолі цієї боротьби стояли комуністи. З 1929 року в Товстому діяв районний підпільний комітет КПЗУ[4]. Комуністи, використовуючи легальні

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 66, спр. 1679, арк. 5, 28; І. Гургула. Народне мистецтво західних областей України, стор. 65.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 1, арк. 5.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 20, арк. 2.
[4] Тернопільський облдержархів, ф. 231. оп. 1, спр. 3203, арк. 106, 107.

організації, проводили активну роботу серед мас; поширювали марксистську літературу, революційні листівки, нелегальну комуністичну газету «Політичний в'язень» та інші видання. Так, у лютому 1932 року з Ягільниці Чортківського повіту на адресу товстенської бібліотеки товариства «Народна школа» було надіслано книги революційного змісту, які потай читали її відвідувачі. Довідавшись про це, поліція закрила бібліотеку. 17 березня 1934 року в містечку були розповсюджені листівки із закликом до страйку, а в ніч на 8 вересня 1935 року на вулицях розкидано 368 листівок, виданих КПЗУ, в яких закликалося бойкотувати вибори до місцевих органів буржуазної влади[1]. Члени КПЗУ знайомили селян, ремісників, сільськогосподарських робітників з життям трудящих СРСР та його складової частини УРСР, вселяли в них віру, що прийде час визволення і тим швидше, чим рішучіше вони вестимуть боротьбу проти поневолювачів. У 1936 році комуністи очолили великий страйк сільськогосподарських робітників, що стався в поміщицькому фільварку в с. Рожанівці (околиця Товстого). Власті придушили цей виступ з допомогою поліції і війська.

За часів панування буржуазно-поміщицької Польщі, яка перетворила Східну Галичину на свою колонію, в економічному житті Товстого панував застій. У 20-х — 30-х роках тут діяли лише цегельня, каменоломня, що були невеликими підприємствами, і 4 млини; працювали 29 ремісників: бляхарів, колісників, ткачів, шевців, столярів тощо[2]. Проте вони не тільки не розширювали виробництво, а, навпаки, згортали його, бо не могли конкурувати з фабричною промисловістю.

Більшість селян, ремісників і особливо наймити й робітники жили в жахливих злиднях. Ніхто не дбав про їхній побут, медичне обслуговування, освіту. 1927 року в Товстому було два приватні лікарі, 2 акушерки, але їхніми послугами могло користуватися переважно заможне населення. В містечку була лише одна школа, де кількість учнів рік у рік зменшувалася. Так, у 1925/1926 навчальному році школу відвідувало 446 дітей, а наприкінці 30-х років — усього 121[3]. Навчання в ній провадилося польською мовою, за винятком «закону божого». Половина жителів не вміла ні читати, ні писати. Українське населення виступало проти політики національного гноблення, здійснюваної польським буржуазним урядом, відстоювало свою національну культуру, зберігало рідну мову.

Трудящі не втрачали віру в краще майбутнє. І воно прийшло 17 вересня 1939 року, коли Червона Армія перейшла Збруч. Немов рідних братів зустріли товстенці воїнів-визволителів. З перших днів визволення щойно створений селянський комітет розгорнув підготовку до конфіскації поміщицької землі, подбав про забезпечення селян і робітників продовольством та необхідними промисловими товарами. Під час виборів депутатів до Народних Зборів Західної України трудящі Товстенського виборчого округу послали туди своїх представників.

У січні 1940 року Товсте, яке було віднесено до категорії селищ міського типу, стало районним центром (до 1962 р.). Того ж року трудящі селяни Товстенського району одержали 3749 га землі, відібраної в поміщиків і церкви, 975 коней, 730 голів великої рогатої худоби та багато сільськогосподарського інвентаря. Радянська держава забезпечила бідняків посівним матеріалом[4]. Створена в 1940 році машинно-тракторна станція одержувала трактори з Харкова, Сталінграда, з інших міст — сівалки, культиватори. Почали створюватися перші колективні господарства. Навесні 1941 року в Товстому організовано колгосп ім. Шевченка.

Партійні і радянські органи дбали про розвиток місцевої промисловості. У 1940 році в селищі почали діяти промисловий і харчовий комбінати, млин. Роз-

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 2719, арк. 38; ф. 274, оп. 4, спр. 198, арк. 83; спр. 228, арк. 117; ф. 285, оп. 1, спр. 918, арк. 7.

[2] Księga adresowa Polski wraz z w. m. Gdańskiem dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa, стор. 1903, 1905.

[3] Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 463, арк. 34.

[4] Газ. «Більшовицьким шляхом» (Товсте), 25 січня 1948 р.

горталася державна торгівля. Радянська держава подала значну допомогу трудящим Товстого кадрами інтелігенції. Сюди із східних областей України були направлені на роботу 7 учителів, 3 лікарі, партійні і радянські працівники[1]. В селищі відкрилися районна лікарня, поліклініка, жіноча і дитяча консультації, в яких населенню безкоштовно подавалася медична допомога. В 1940 році створено середню школу з рідною мовою навчання. Організовано також гуртки й класи ліквідації неписьменності та малописьменності. Трудящі потягнулися до знань, до культури. Відкрито клуби, при них працювали гуртки художньої самодіяльності; в їхньому репертуарі були радянські п'єси, народні й революційні пісні. Організовувалися вечори відпочинку, на яких читалися лекції, обговорювалися художні твори, демонструвалися кінофільми.

Докорінні соціально-економічні і культурні перетворення, здійснювані Радянською владою, були перервані нападом на СРСР гітлерівської Німеччини. 7 липня 1941 року німецько-фашистські війська окупували Товсте[2]. Почався жорстокий терор. У селищі та його околицях гітлерівці закатували близько 5 тис. мирних жителів — місцевих, а також з Чорткова, Заліщиків, Коломиї та Городенки. У цих кривавих злочинах фашистам допомагали мерзенні запроданці — українські буржуазні націоналісти. Фашистські загарбники з допомогою націоналістичних пособників вивезли з Товстенського району на каторжні роботи до Німеччини близько 2,5 тис. юнаків і дівчат; розграбували 16 колгоспів, МТС, 1214 селянських господарств; відступаючи, окупанти зруйнували й спалили 1688 будинків[3]. Звірствам ворогів жителі Товстого протиставили непохитну віру в перемогу й торжество радянського народу. Незважаючи на смертельну небезпеку, вони допомагали партизанам з'єднання С. А. Ковпака, що у вересні 1943 року, повертаючись з Карпатського рейду, проходили околицями селища.

24 березня 1944 року радянські війська вибили ворога з Товстого, але бої тривали ще 20 днів. Остаточно його було визволено 13 квітня. Свято бережуть жителі пам'ять про мужніх радянських воїнів, що віддали своє життя за їхню свободу й щастя: росіян А. І. Соколова, І. П. Судакова, Н. А. Бєлова, І. В. Орлова, українців В. І. Савченка, М. Н. Семенчука, В. Д. Ковальчука, білоруса О. А. Громовича та інших, яких поховано в селищі. Сотні мешканців Товстого захищали соціалістичну Вітчизну від німецько-фашистських загарбників. Тільки після визволення селища 530 чоловіків влилися до лав Червоної Армії. Понад 100 жителів загинуло на фронтах Великої Вітчизняної війни, 435 — за бойові заслуги нагороджені орденами й медалями. Звитяжним шляхом від Волги до Берліна пройшли два сини М. М. Кошеля — Петро та Степан. Три довгі роки окупації батьки не мали про них жодної звістки, а наприкінці липня 1944 року одержали від Степана листа, в якому той повідомляв, що його удостоєно звання Героя Радянського Союзу. В поданні командування 248-го армійського мото-інженерного батальйону від 22 жовтня 1943 року про подвиг С. М. Кошеля говорилося: В ніч з 29 на 30 вересня 1943 року, незважаючи на шквальний вогонь противника, старший сержант С. М. Кошель першим висадив на правий берег Дніпра десантну групу. Виявляючи мужність і безстрашність, він запалював на подвиг десантників, які вступили у нерівний бій з переважаючими силами ворога і успішно прикривали висадку основного десанту[4]. За хоробрість, виявлену в боях, був нагороджений і Петро Кошель.

Одразу ж після визволення Товстого трудящі приступили до відродження зруйнованого ворогом господарства. Робітники, селяни, інтелігенція, учні місцевої школи розчищали від завалів вулиці, відбудовували зруйновані будівлі, радянські бійці виявляли й знешкоджували міни, щоб можна було відновити роботу промислових

[1] Газ. «Більшовицьким шляхом», 17 вересня 1940 р.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 24, арк. 102.
[3] Газ. «Більшовицьким шляхом», 26 квітня 1945 р.
[4] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 39, арк. 2; газ. «Вільне життя», 1 травня 1945 р.

підприємств, приступити до обробітку землі. Уже наприкінці 1944 року випустили першу продукцію шевський, кравецький та меблевий цехи промкомбінату, знову почали працювати харчокомбінат, паровий млин, залізнична станція[1]. Одночасно йшла підготовка до нового навчального року — в тимчасових майстернях виготовлялися парти, столи, класні дошки. Дорослим допомагали школярі. 1 вересня 1944 року перед дітьми відчинилися двері середньої школи.

По закінченні війни відбудова селища пішла швидкими темпами. Лише протягом 1946—1949 рр. держава асигнувала на це 219 тис. крб. Радянська влада подбала про сім'ї фронтовиків, допомагала дітям-сиротам. У 1946 році дітям, батьки яких загинули, було виплачено 14 850 крб. державної допомоги, видано одяг, 240 пар взуття. Інвалідам та сім'ям загиблих воїнів тільки в 1949 році сплачено 725,4 тис. карбованців[2]. Успішно відроджувалося сільське господарство. 1947 року відновила діяльність артіль ім. Шевченка. Одночасно організовано ще один колгосп — ім. Чапаєва. У 1949 році в них створено партійні організації, які відіграли важливу роль у боротьбі за становлення і зміцнення колективних господарств. Машинно-тракторна станція, яка відновила роботу в 1944 році, одержувала машини з Сибіру, Уралу, Ростова-на-Дону, що дало змогу механізувати найбільш трудомісткі процеси в рослинництві.

Відбудова народного господарства відбувалася в дуже складній обстановці: банди українських буржуазних націоналістів тероризували населення. У боротьбі проти них загинуло близько 50 партійних і радянських працівників: секретар райкому партії Й. М. Лучший, нарсуддя І. Й. Цимбаленко, начальник міліції майор І. М. Слєпцов, секретар райкому комсомолу Д. Дячук та інші. 70 жителів селища вступили до загонів самооборони, які допомагали органам Радянської влади знешкоджувати банди націоналістів. Народ змів з свого шляху цих фашистських поплічників і пішов далі шляхом соціалістичного розвитку.

В післявоєнний час у селищі розгорнулося велике промислове будівництво.Стали до ладу хлібо- і маслозавод, цегельний і гіпсовий заводи, міжколгоспна будівельна організація, бурякоприймальний та хлібоприймальний пункти, ковбасний цех сільського споживчого товариства, електропідстанція, шосейно-експлуатаційна дільниця. Швидко зростав обсяг промислового виробництва на Товстенському промкомбінаті. З 1951 по 1961 рік валова продукція підприємства збільшилася в 7 разів. 1963 року на базі промкомбінату створено завод металовиробів, який виріс у найбільше підприємство селища. В 1972 році на ньому працювало понад 300 робітників. Підприємство випускає металеві та пластмасові вироби, водопровідні труби, термоси, поліетиленову плівку тощо. Вироби заводу надходять у різні кінці нашої країни. Чимало робітників, опанувавши новітню техніку, добиваються високих показників у роботі. На честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна 12 передовиків, новаторів виробництва завоювали почесне звання ударника комуністичної праці.

Міжколгоспна будівельна організація, створена 1957 року, обслуговує 14 колгоспів. Тут зайнято понад 250 чоловік. У першому та другому році дев'ятої п'ятирічки «Міжколгоспбуд» виконав робіт на 985 тис. крб. З 1963 року працює відділення «Сільгосптехніки», яке спеціалізується на ремонті бурякозбиральних комбайнів. У ньому зайнято понад 150 робітників. У 1970 році побудовано нове добре обладнане приміщення майстерень. Значно збільшився обсяг і якість ремонтних робіт, знизилася їхня собівартість.

Ідучи назустріч п'ятдесятирічному ювілею Союзу РСР, колективи промислових підприємств Товстого успішно виконали зобов'язання, взяті на честь свята всіх братніх народів. Так, робітники та інженерно-технічний персонал заводу металовиробів виконали план другого року дев'ятої п'ятирічки на 111,4 проц., дали народному господарству продукції на 2,5 млн. крб. Серед правофлангових п'ятирічки — слюсар

---

[1] Газ. «Більшовицьким шляхом», 18 березня 1945 р.
[2] Газ. «Більшовицьким шляхом», 3 вересня 1946 р., 12 березня 1950 р.

інструментального цеху, кавалер ордена Трудового Червоного Прапора П. К. Образцов, робітник пластмасового цеху В. С. Слободян та інші[1].

Поряд з промисловим успішно розвивається сільськогосподарське виробництво. В 1950 році після об'єднання товстенських артілей створено колгосп ім. Чапаєва. Укрупнення господарства сприяло зміцненню кадрів, підвищенню культури землеробства. Якщо до об'єднання врожайність зернових культур становила в середньому 12,8 цнт, то вже наступного року вона виросла в півтора раза. Вдвоє підвищилася продуктивність тваринництва. За три роки (1950—1953) прибутки колгоспу зросли в 2,5 раза. У 1958 році до нього приєдналася Головчинська артіль ім. Калініна. За укрупненим колгоспом держава закріпила 2,7 тис. га земельних угідь, у т. ч. 2,5 тис. га орної землі. Це багатогалузеве високомеханізоване господарство, основний напрям якого — вирощування технічних (цукрові буряки, тютюн) і зернових культур. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Протягом восьмої п'ятирічки колгосп щороку виробляв на 100 га угідь пересічно по 400 цнт молока й 98 цнт м'яса. Середньорічна врожайність зернових становила 26 цнт з га, цукрових буряків — 406 цнт, тютюну — 16,4 цнт. У першому та другому роках дев'ятої п'ятирічки зібрано в середньому по 29,2 цнт зернових, у т. ч. 35,4 цнт пшениці, по 452 цнт цукрових буряків. Тваринники значно підвищили виробництво молока, м'яса, яєць. 1972 року грошові прибутки колгоспу зросли до 1444 тис. карбованців.

Важливу роль в організаційно-господарському зміцненні колгоспу відіграє первинна партійна організація. За рахунок передовиків її чисельність зросла з 8 чоловік у 1962 році до 28 у 1972 році. Комуністи самовіддано працюють на всіх ділянках колгоспного виробництва, особистим прикладом, палким словом мобілізують трудящих на виконання народногосподарських планів. Зразок високопродуктивної праці показує пташниця комуністка П. Й. Соляр. У другому році дев'ятої п'ятирічки від кожної з трьох тисяч курок-несучок вона отримала по 180 яєць. Передову виробничницю у 1971 році нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. В ногу з комуністами йдуть комсомольці колгоспу. Ланка, яку очолює комсомолка С. А. Швед, виростила й зібрала в 1972 році по 548 цнт цукрових буряків з кожного га посіву. За самовіддану працю С. А. Швед відзначено орденом Трудового Червоного Прапора. За трудові успіхи 42 колгоспників нагороджено орденами й медалями. 70 чоловік одержали ювілейну медаль «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

14 первинних партійних організацій селища, які в 1972 році налічували в своїх рядах 189 комуністів, повсякденно дбають про зростання промислового й сільськогосподарського виробництва, підвищення добробуту трудящих, проводять в масах велику політико-виховну роботу. За плідну діяльність агітколективу колгоспної парторганізації керівникові її М. Г. Золотому присвоєно звання заслуженого працівника культури УРСР. Бойовими помічниками партійних організацій виступають 795 членів ВЛКСМ, об'єднаних у 12 первинних комсомольських організаціях. Провідна роль в житті Товстого належить також селищній Раді. До її складу обрано 63 депутати з числа передових робітників, колгоспників, представників інтелігенції.

Завдяки піклуванню парторганізацій та селищної Ради Товсте перетворилося на красиве і впорядковане селище. Протягом восьмої п'ятирічки на його благоустрій було витрачено понад 120 тис. крб., а 1972 року з бюджету Ради, що становив 121 тис. крб., на це асигновано 39 тис. Лише протягом 1968—1972 рр. за рахунок державних коштів здано в експлуатацію 1157 кв. метрів

Навчальний тракторний парк Товстенської середньої школи, 1971 р.

[1] Газ. «Колос», 13 січня 1973 р.

житлової площі. Широкого розмаху набрало індивідуальне житлове будівництво: за останні дванадцять років побудовано понад 240 добротних осель. Виникли нові вулиці — 40 років Жовтня, Шкільна, Олега Кошового, Лесі Українки, Сонячна. Невпізнанно змінилася центральна частина селища. Тут виросли будівлі професійно-технічного училища № 9, середньої школи, дільничної лікарні, універмагу, магазину культтоварів, будинку піонерів, дитячого садка та інші. Силами жителів закладено парк. У 1954 році урочисто відкрито пам'ятник В. І. Леніну. Того ж року на відзнаку 300-річчя возз'єднання України з Росією встановлено пам'ятник Богдану Хмельницькому. Споруджено також два пам'ятники загиблим у боротьбі проти українських буржуазних націоналістів. У 10-у річницю перемоги радянського народу над фашистською Німеччиною в сквері встановлено пам'ятник полеглим воїнам-визволителям.

Ансамбль сопілкарів, смт Товсте. 1972 р.

За роки Радянської влади в Товстому виросли нові люди — освічені, культурні, добробут яких дедалі зростає. Як страшний сон, згадують старожили безпросвітне жебрацьке існування за панування буржуазно-поміщицької Польщі. Хіба міг простий трудівник мріяти в ті часи про такі речі, як власна машина, фабричні меблі. А нині товстенці мають 28 легкових автомобілів, 95 мотоциклів, придбаних на трудові заощадження. В більшості будинків є газові плити, холодильники, сучасні гарні та зручні меблі. Над багатьма оселями виструнчилися телевізійні антени.

Жителі селища користуються безплатною медичною допомогою. Персонал районної дільничної лікарні на 100 ліжок складається з 100 медичних працівників, які провадять велику лікувальну та профілактичну роботу. В недалекому майбутньому розпочнеться широке використання джерел мінеральних вод, виявлених на території селища. За висновками Всесоюзного інституту курортології їх можна застосовувати для лікування шлунку, нирок, печінки та при порушенні обміну речовин. На західній околиці Товстого є торфосірководнева грязь, яку використовують для лікування захворювань нервової системи, кінцівок тощо.

У післявоєнний час величезних успіхів досягнуто в галузі освіти й культури. Починаючи з 1947 року, Товстенську середню школу, яка є однією з кращих в районі, закінчило близько 1,3 тис. учнів. Майже третина з них здобула вищу та середню спеціальну освіту. Це уродженці Товстого й навколишніх сіл, батьки яких до возз'єднання були позбавлені можливості мати навіть початкову освіту. В 1972/73 навчальному році в школі налічувалося 911 учнів, працювало 74 вчителі. З кожним роком міцніє навчально-матеріальна база Товстенської середньої школи. У 1957 році учні одержали від Батьківщини чудовий подарунок — триповерховий навчальний корпус. Невдовзі було споруджено другий корпус на 300 учнівських місць. Обладнано спортивний комплекс, стрілецький тир, гуртожиток на 80 місць, їдальню, актовий зал на 350 місць, бібліотеку з книжковим фондом близько десяти тис. примірників. Школа має свій радіовузол. Для навчальних цілей придбано шість тракторів, магнітофони, телевізори, закуплено десять електронних екзаменаторів.

Школа прищеплює дітям любов до землі, до професії хлібороба, виховує з них палких патріотів соціалістичної Вітчизни. 280 старшокласників набувають профе-

сію тракториста; добре працює учнівська виробнича бригада. В школі влаштовуються тижні дружби союзних республік, ленінські уроки. Створено клуб інтернаціональної дружби, відкрито музей бойової і трудової слави, працює загін червоних слідопитів, який розшукав і вписав у літопис бойової слави нашого народу не один десяток прізвищ раніше невідомих героїв. Червоні слідопити листуються з 46 сім'ями загиблих воїнів, піонери — з Героями Радянського Союзу М. А. Єгоровим і М. В. Кантарія, які підняли червоний прапор над рейхстагом. Учні місцевої школи часто зустрічаються з Героєм Радянського Союзу земляком С. М. Кошелем, з А. Є. Савченком і Г. Ф. Чулимом—офіцерами 876-го стрілецького полку, який визволяв Товсте. Робітничій молоді селища створено всі умови для навчання без відриву від виробництва. Вечірню школу відвідує 250 чоловік. Справжньою кузнею висококваліфікованих кадрів для колгоспних ланів стало училище механізації сільського господарства, відкрите 1963 року. За час існування воно випустило 3,2 тис. механізаторів.

Мешканці Товстого міцно здружилися з книгою, журналом, газетою. Близько половини жителів є читачами двох бібліотек — для дорослих і дітей, що мають книжковий фонд у 60 тис. примірників. Населення передплачує понад вісім тисяч примірників газет і журналів.

Великого розвитку набрало в селищі самодіяльне мистецтво. При будинку культури працюють хоровий, драматичний, танцювальний гуртки. Заслуженою популярністю користується ансамбль сопілкарів, якому 1969 року присвоєно звання самодіяльного народного оркестру. В його репертуарі — українські народні пісні, пісні народів СРСР, твори радянських композиторів. Ансамбль сопілкарів виступав на Львівській і Чернівецькій телестудіях; грамплатинки з записами народних пісень у виконанні талановитого колективу користуються попитом в усій країні.

Квітне під зорею Радянської влади оновлене селище Товсте. Трудящі своєю повсякденною працею успішно перетворюють в життя накреслення XXIV з'їзду КПРС, добиваються дальшого піднесення всіх галузей господарства й культури.

М. Г. ЗОЛОТИЙ, О. Я. МАЦЮК, Б. Й. МУДРИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЗАЛІЩИЦЬКОГО РАЙОНУ

БЕ́ДРИКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Тупи (притока Серету), за 7 км від районного центру й за 5 км від залізничної станції Дзвиняч на лінії Тернопіль — Чернівці. Дворів — 505. Населення — 1800 чоловік.

В селі розміщена комплексна бригада колгоспу «Золотий колос» (центральна садиба в селі Дзвинячі), за якою закріплено 749 га орної землі. Основні площі — під цукровими буряками, тютюном та городніми культурами. У селі працює млин.

У Бедриківцях є восьмирічна школа, в якій 17 учителів навчають 335 учнів, клуб із залом на 200 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 2 магазини.

Тут працюють 17 комуністів та 112 комсомольців. Партійна організація створена в 1950 році, комсомольська — в 1948.

Бедриківці відомі з 1469 року. В 1906 році відбувся селянський страйк. В липні—вересні 1920 р. в селі встановлена влада Рад. Діяв у селі ревком. У 30-х роках, за часів окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею, в селі існував осередок «Сельроб-єдності», мали місце селянські заворушення. У роки Великої Вітчизняної війни 296 жителів із зброєю в руках громили фашистів, 118 загинуло, 227 чоловік за бойові подвиги удостоєні урядових нагород.

На території села виявлено залишки поселення трипільської культури та могильник часів Київської Русі, на якому розкопано 8 поховань із срібними, бронзовими, скляними браслетами та іншими прикрасами.

БЛИ́ЩАНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру й за 9 км від залізничної станції Торське на лінії Тернопіль — Чернівці. Дворів — 349. Населення — 1018 чоловік. Сільраді підпорядковані села Мишків і Ставки.

У Блищанці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Дзержинського, який має в користуванні 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2 тис. га орної землі. В господарстві вирощують озиму пшеницю, цукрові буряки, тютюн. Розвинуті тваринництво, садівництво.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено бригадира І. М. Скомського, ланкову М. М. Чернецьку.

Є восьмирічна школа, клуб на 300 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок і ясла, магазини промислових і продовольчих товарів, кравецька майстерня. В Блищанці працюють 29 комуністів, 88 комсомольців. Партійна організація створена у 1953 році, комсомольська — у 1948.

Село відоме з першої половини XVII ст. У липні — вересні 1920 р. встановлена влада Рад, діяв сільський ревком. Під час Великої Вітчизняної війни 148 жителів боролися проти німецьких окупантів, 36 — загинули в боях. За мужність і відвагу, виявлені на фронтах, 121 мешканець нагороджений орденами й медалями Союзу РСР. На честь полеглих односельців у селі споруджено пам'ятник.

На шлях колективного господарювання селяни Блищанки стали у 1948 році.

На околицях сіл Мишкова та Блищанки виявлено залишки поселень доби пізнього палеоліту, трипільської культури, рештки двох поселень та могильник черняхівської культури (на якому розкопано поховання з бронзовими прикрасами й римськими монетами) та 2 могильники часів Київської Русі. Знайдено також бронзовий наконечник до древка прапора II ст.

БОГДА́НІВКА (до 1947 року — Синьків) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Дністра, за 25 км від районного центру й залізничної станції Заліщики на лінії Тернопіль—Чернівці. Дворів — 520. Населення — 1550 чоловік.

За колгоспом ім. Богдана Хмельницького закріплено 1,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму, з допоміжних галузей — садівництво, ягідництво, виноградарство. 1972 року овочівники колгоспу зібрали високі врожаї овочевих культур — понад 200 центнерів з гектара. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Леніна і Трудового Червоного Прапора нагороджено свинаря С. В. Щупака, орденом Трудового Червоного Прапора — ланкову Г. В. Мизунську, бригадирів П. В. Ільницького та С. В. Кошманюка.

У Богданівці є середня школа, в якій 21 учитель навчає 362 учнів, бібліотека, будинок культури; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 3 магазини, відділення зв'язку. Відкрито кравецьку й шевську майстерні. За роки семирічки й восьмої п'ятирічки споруджено 96 житлових будинків. В селі працюють 24 комуністи й 199 комсомольців. Партійна організація створена в 1953 році, комсомольська — в 1948.

Село відоме з першої половини XVII ст. У липні—вересні 1920 р. встановлена влада Рад, діяв ревком. Під час Великої Вітчизняної війни в лавах Червоної Армії боролися проти гітлерівців 168 чоловік, загинуло 44 чоловіка. За відвагу й мужність, виявлені в боях проти ворога, 137 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. У селі споруджено пам'ятник односельцям, які загинули в боротьбі за свободу й незалежність Батьківщини, а також пам'ятник Богданові Хмельницькому.

Місцевий колгосп створено в 1947 році.

Поблизу Богданівки виявлено залишки поселення доби неоліту, знайдено бронзову культову статуетку II—III століть.

БУРЯ́КІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Джурину (ліва притока Дністра), за 39 км від районного центру й за 17 км від залізничної станції Тлусте на лінії Тернопіль — Чернівці. Дворів — 338. Населення — 1222 чоловіка.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Золота нива». В його користуванні 2,6 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 2,4 тис. га орної землі. В господарстві вирощують озиму пшеницю, гречку, ячмінь, кукурудзу, цукрові буряки, тютюн, картоплю. Розвинуті садівництво й городництво. З допоміжних підприємств діє цегельний завод. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва ордена Леніна удостоєно бригадира колгоспу В. Ф. Павлика, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені ланкові О. О. Бойчук, Г. Г. Якимець і С. М. Лучко та бригадир В. М. Бамбурак і колгоспниця М. М. Блащук.

У селі є восьмирічна школа, споруджена до 50-річчя Радянської влади, в якій 13 учителів навчають 320 учнів, будинок культури, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, колгоспний профілакторій для тваринників, дитячий садок, магазини продовольчих і промислових товарів, їдальня. За післявоєнні роки в селі 104 родини справили новосілля. Тут працюють 36 комуністів, 123 комсомольці. Партійна організація створена в 1954 році, комсомольська — в 1948.

Село відоме з другої половини XVII ст. Влітку 1902 року відбувся страйк сільськогосподарських робітників. У серпні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. За часів окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею в Буряківці діяв осередок КПЗУ. Колективне господарство утворено в 1940 році, відновило діяльність у жовтні 1948 року.

В боротьбі проти фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни брало участь 117 жителів, на полі бою загинуло 33. Односельцям, які полягли в боях за Батьківщину, та сільським активістам, що загинули в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів, встановлено пам'ятники. За бойові подвиги 93 фронтовиків нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

На околиці Буряківки виявлено поховання доби міді.

ВИНЯ́ТИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Хромовій (притока річки Серету), за 20 км від районного центру і залізничної станції Заліщики на лінії Тернопіль — Чернівці. Дворів — 301. Населення — 1003 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Червоногради (до 1964 року — Голігради).

У Винятинцях розміщена центральна садиба колгоспу «Шляхом Леніна». Колгосп користується 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1,4 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові й технічні культури, має сад і виноградники. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Діють млин і цегельний завод. У 1971 році в колгоспі зібрано по 30 цнт зернових, по 490 цнт цукрових буряків з га та вироблено по 109 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Леніна нагороджено бригадира колгоспу М. П. Боднарука й ланкову Г. П. Кузему, орденом Жовтневої Революції — завідуючого тваринницькою фермою колгоспу С. Р. Прокопчука, орденом Трудового Червоного Прапора — ланкового В. С. Бойчука й свинарку М. Р. Гарап'юк.

Є восьмирічна школа, в якій 14 учителів навчають 225 учнів; клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, 2 магазини, діють кравецька й шевська майстерні. На обліку в партійній організації, створеній в 1952 році, перебуває 31 комуніст, у комсомольській (виникла 1948 року) — 122 члени ВЛКСМ.

Село відоме з першої половини XVII століття. Підпорядковані сільраді Червоногради відомі з XIII ст. В XVI ст. село мало назву Ольгинград. За панування буржуазно-поміщицької Польщі в жовтні 1922 року в Червоноградах трагічно загинув один з керівників партизанського загону «Червона дванадцятка» Іван Цепко.

В липні — вересні 1920 р. у Винятинцях встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком. Під час Великої Вітчизняної війни 182 чоловіка були учасниками боїв проти фашистів, з яких 50 — загинуло. В центрі села їм побудовано пам'ятник. Створено кімнату-музей бойової і трудової слави. За відвагу й мужність, виявлені в боях, 134 воїни нагороджені орденами та медалями Союзу РСР.

Колгосп створено 1947 року.

У Винятинцях народився український радянський актор, заслужений артист УРСР Є. Т. Коханенко (1886—1955). Уродженець села П. В. Михайлина — кандидат історичних наук. В західній частині села є найбільший на Поділлі водоспад на річці Джурині 16 м заввишки.

Поблизу с. Червоноградів виявлено залишки 4 поселень доби пізнього палеоліту, рештки поселення трипільської культури, поселення та скарб бронзових знарядь праці IX—VIII ст. до н. е., залишки поселення черняхівської культури та давньоруського городища. Біля села Винятинців збереглися рештки поселення трипільської культури.

ВОРВУ́ЛИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру. Залізнична станція на лінії Тернопіль — Чернівці. Дворів — 295. Населення — 970 чоловік. Сільраді підпорядковане село Бересток.

У Ворвулинцях міститься центральна садиба колгоспу ім. Івана Франка, в користуванні якого 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 1,8 тис. га орної землі. На колгоспних полях висівають озиму пшеницю, горох, гречку, ячмінь, кукурудзу, цукрові буряки, картоплю. Розводять худобу м'ясо-молочної породи. За післявоєнний час споруджено близько 20 громадських й виробничих приміщень та 102 індивідуальні житлові будинки. В 1971 році в колгоспі вироблено по 115 цнт м'яса й по 75 кг вовни на 100 га сільськогосподарських угідь, зібрано в ювілейному, 1972 році, по 42 цнт озимої пшениці, 32 цнт ячменю, 194 цнт овочів з гектара. За

Касперівська ГЕС.
Заліщицький район. 1972 р.

Продукція Тернопільського
заводу бурякозбиральних
комбайнів. 1970 р.

Відгодівельний комплекс колгоспу ім. Леніна. Село Устя-Зелене Монастирського району. 1972 р.

На заводі залізобетонних виробів. Микулинці. 1973 р.

Вклейка надрукована на Книжковій фабриці «Комуніст»

успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені зоотехнік Н. П. Ященко, свинарка П. Ф. Синишина та бригадир М. П. Бульдяк.

У селі є восьмирічна школа, в якій 14 учителів навчають 212 учнів, клуб із залом на 250 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок і ясла, 2 магазини, кравецька майстерня. Створено народний музей на громадських засадах. Партійна організація виникла 1953 року. У селі працюють 34 комуністи і 107 комсомольців.

Вперше Ворвулинці згадуються в історичних джерелах за 1469 рік під назвою Ворворчинці. Влітку 1903 року в селі відбувся страйк. У серпні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком. У роки Великої Вітчизняної війни понад 250 чоловік брали участь у боях проти фашистських окупантів, 63 — загинуло. 82 учасники війни нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. В селі споруджено пам'ятник полеглим у боях односельцям та голові колгоспу І. Ю. Безкоровайному, який загинув в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів.

Колгосп організовано в лютому 1948 року.

У Ворвулинцях народився діяч української прогресивної еміграції та робітничого руху в Канаді І. М. Навізівський (1888—1954).

На околицях села виявлено залишки поселення трипільської культури, поховання доби міді, кургани доби ранньої бронзи та рештки поселення IX—VII ст. до нашої ери.

ДЗВИ́НЯЧ — село, центр сільської Ради, лежить за 9 км від районного центру. Залізнична станція Дзвиняч. Дворів — 383. Населення — 1174 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Дуплиська.

Місцевий колгосп «Золотий колос» має в користуванні 3,6 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 3,4 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові культури, цукрові буряки, розводить м'ясо-молочну худобу.

За високі врожаї кукурудзи і цукрових буряків у 1955 році орденом Леніна нагороджено Л. Т. Костинюка, бригадира рільничої бригади М. Ф. Костинюка, бригадира механізаторів А. П. Костинюка, доярку Б. І. Заячківську. 10 чоловік удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора.

Працюють восьмирічна школа, в якій 14 учителів навчають 217 учнів, клуб, бібліотека, відділення зв'язку, 3 магазини, їдальня, кравецька та шевська мійстерні. На громадських засадах створено сільський історико-краєзнавчий музей.

У селі працюють 73 комуністи, 213 комсомольців.

Село відоме з 1786 року.

У 1906 році тут відбувся страйк сільськогосподарських робітників. У вересні—липні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 197 чоловік, 61 загинув смертю хоробрих, 153 нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

У колгоспній їдальні с. Дзвиняча, 1972 р.

1945—1948 рр. в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів загинуло 36 чоловік, у т. ч. голова колгоспу С. О. Костинюк, одна з перших сільських комсомолок Ю. В. Сохацька, радянські активісти Ю. Мартинчук, М. Кучер, Є. П. Костинюк, І. Шпін.

Поблизу с. Дуплиськи виявлено поховання скіфських часів (VII—VI ст. до н. е.), а на околиці Дзвиняча — ранньослов'янське поховання VI—VII ст. та поховання часів Київської Русі.

ДОБРІВЛЯНИ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Дністра, за 2 км від районного центру й залізничної станції Заліщики. Дворів — 491. Населення — 1787 чоловік.

У селі розміщена комплексна бригада колгоспу «Золотий колос» (центральна садиба в селі Дзвинячі).

У Добрівлянах є восьмирічна школа, в якій 18 учителів навчають і виховують 286 учнів, бібліотека, будинок культури. Добрівлянський народний самодіяльний хор не раз брав участь у республіканських оглядах художньої самодіяльності та VI Всесвітньому фестивалі молоді в Москві 1957 року. Працює фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 3 магазини, дві шевські та кравецька майстерні. За післявоєнні роки споруджено 250 житлових будинків.

Партійна організація (виникла в 1949 році) налічує 18 комуністів, комсомольська — 76 членів ВЛКСМ (існує з 1946).

Уперше село згадується в документах за 1783 рік.

У липні—вересні 1920 р. в Добрівлянах встановлена Радянська влада. Під час польської окупації на початку 30-х років у селі був створений підпільний осередок КПЗУ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти ворога понад 150 чоловік. 136 з них за бойові заслуги нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. 39 жителів загинуло смертю хоробрих. У 1965 році в селі споруджено пам'ятники першому заступникові голови райвиконкому І. М. Олійнику та місцевим активістам, що полягли в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів.

Поблизу села знайдено залишки поселення трипільської культури, бронзові знаряддя праці доби пізньої бронзи та давньоруські поховання.

ДОРОГИЧІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 42 км від районного центру й за 20 км від залізничної станції Тлусте. Дворів — 292. Населення — 967 чоловік. Сільраді підпорядковане село Литячі.

На території Дорогичівки розміщена бригада колгоспу «Молода гвардія» (центральна садиба у селі Хмелевій).

У Дорогичівці є середня школа, в якій вчаться 342 учні і працюють 22 вчителі, клуб, бібліотека. Відкрито фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 3 магазини. В 1962—72 рр. 102 колгоспні родини справили новосілля.

В партійній організації (створена 1954 року) 12 комуністів, у комсомольській (виникла в 1954 році) — 175 членів ВЛКСМ.

Село відоме з другої половини XVII ст. У серпні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. В роки Великої Вітчизняної війни 220 чоловік зі зброєю в руках боролися проти гітлерівських окупантів, з них 129 загинули. За мужність і відвагу в боях 79 фронтовиків нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

На околиці села виявлено залишки поселення трипільської культури, знайдено залізний орнаментований наконечник до списа перших століть нашої ери.

ДУ́НІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру й залізничної станції Заліщики. Дворів — 133. Населення — 466 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кулаківці, Малинівка й Щитівці.

На території Дунева розташована центральна садиба колгоспу ім. Калініна. За ним закріплено 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких — 2 тис. га орної землі. Це велике господарство, що виробляє зерно, вирощує технічні культури, розводить м'ясо-молочну худобу та має розвинуте садівництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені ланкові колгоспу М. М. Мандзюк, М. І. Тимчук, І. М. Мудрецька, свинарка М. А. Полупко, голова колгоспу І. С. Виклюк, бригадири С. Т. Лукасевич і М. Й. Лукасевич, 4 колгоспники нагороджені орденом «Знак Пошани».

У Дуневі є початкова школа, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, магазини продовольчих і промислових товарів, відділення зв'язку.

В селі працюють 27 комуністів, 102 комсомольці.

Партійна організація створена у 1955 році, комсомольська — у 1951.

Вперше Дунів згадується в історичних джерелах за 1453 рік. Восени 1648 року селяни Кулаківців розгромили маєток місцевого шляхтича. У липні — вересні 1920 р. встановлена влада Рад, діяв ревком. Під час Великої Вітчизняної війни 68 жителів села билися проти німецько-фашистських загарбників, 24 з них нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, 18 загинуло на полі бою. В Дуневі встановлено пам'ятник односельцям, які полягли в боротьбі за свободу й незалежність Батьківщини, а в центрі села Кулаківців — сільському комуністу Д. М. Вітюкові, який загинув в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів.

1944 року засновано колгосп.

На території Щитівців знайдено залишки двох поселень трипільської культури, а біля Кулаківців — поселення IX—VII ст. до нашої ери.

ЗЕЛЕ́НИЙ ГАЙ (до 1950 року — Жежава) — село, центр сільської Ради, розкинулось на лівому березі Дністра, за 7 км від районного центру. До залізничної станції Зелений Гай на лінії Тернопіль—Чернівці — 1 км. Дворів — 226. Населення — 656 чоловік. Сільраді підпорядковане село Печорна.

У Зеленому Гаю розміщена комплексна бригада колгоспу ім. Шевченка (центральна садиба в Торському).

Є восьмирічна школа, клуб із залом на 200 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, магазини промислових і продовольчих товарів. За післявоєнні роки жителі села спорудили 96 житлових будинків. Партійна організація створена в березні 1949 року, комсомольська — в 1948. Тут працюють 24 комуністи і 52 комсомольці.

Жежава відома з 1785 р. 1906 року тут відбувся селянський страйк. У липні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. Понад 60 жителів села боролися проти гітлерівців на фронтах Великої Вітчизняної війни, 22 з них загинули в боях, 55 — нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. У селі споруджено пам'ятник односельцям, які загинули, захищаючи Батьківщину.

Поблизу Зеленого Гаю виявлено залишки поселення трипільської культури, кілька поховань доби ранньої та пізньої бронзи, рештки поселень IX—VII ст. до н. е., перших століть н. е., ранньослов'янського поселення VI—VII ст. н. е. та 3 давньоруські могильники. Біля Печорної знайдено залишки поселення трипільської культури.

ЗОЗУ́ЛИНЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на лівому березі Дністра, за 22 км від районного центру й залізничної станції Заліщики. Дворів — 391. Населення — 1274 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Виноградне (до 1964 року — Костильники) і Городок.

У Зозулинцях міститься центральна садиба колгоспу «800-річчя Москви». На площі 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1,8 тис. га орної землі, вирощують озиму пшеницю, горох, кукурудзу, цукрові буряки, тютюн, овочі, розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. В селі виросло чимало новаторів колгоспного виробництва. Відоме ім'я кукурудзівника, Героя Соціалістичної Праці П. К. Мотрука (нині пенсіонер). Орденом Леніна нагороджені колишній голова колгоспу (нині пенсіонер) П. Ю. Матійчук, ланкові Г. І. Стронська, Г. В. Шепітко, бригадир М. В. Равлюк, орденом Трудового Червоного Прапора — голова колгоспу В. Ф. Гнатюк, бригадир І. Я. Олійник,

комбайнер П. Д. Іванищук, шофер І. Т. Німець, 5 чоловік відзначено орденом «Знак Пошани».

У Зозулинцях є восьмирічна школа, в якій 16 учителів навчають 261 учня, будинок культури із залом на 450 місць, бібліотека; дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, дитячий садок, 3 магазини, їдальня, шевська майстерня. За роки Радянської влади жителі спорудили 259 житлових будинків. У селі працюють 31 комуніст і 130 комсомольців. Партійна й комсомольська організації створені в 1947 році.

Герой Соціалістичної Праці П. К. Мотрук, мешканець с. Виноградного, 1970 р.

Зозулинці відомі з 1773 р. У серпні — вересні 1920 року встановлена влада Рад. В роки Великої Вітчизняної війни понад 150 жителів села брали участь у боротьбі проти фашистських загарбників. 68 з них загинули. За бойові подвиги 97 мешканців удостоєно урядових нагород. Колективне господарство організовано у вересні 1947 року. В 1965 році в селі відкрито пам'ятник односельцям, що полягли в боях за Радянську Батьківщину та загинули в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів.

На околицях сіл Зозулинців, Городка виявлено залишки поселень доби пізнього палеоліту, трипільської культури, IX—VII ст. до н. е. Розкопано кілька курганів скіфського часу (VII—VI ст. до н. е.). Виявлено також рештки поселення перших ст. н. е. та два давньоруські могильники.

ІВА́НЕ-ЗОЛОТЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Дністра, за 15 км від районного центру. До залізничної станції Дзвиняч — 4 км. Дворів — 383. Населення — 1036 чоловік.

В Іване-Золотому розміщена бригада колгоспу ім. Шевченка (центральна садиба в Торському).

У селі є восьмирічна школа, де 14 учителів навчають 183 учнів, клуб із залом на 300 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, магазини продовольчих і промислових товарів, кравецька майстерня. Тут працюють 11 комуністів та 112 комсомольців. Партійна організація створена в 1953 році. Комсомольська — у 1948.

Село відоме з 1349 року. У серпні—вересні 1920 р. встановлена влада Рад, працював ревком. У лави захисників Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни пішло 257 чоловік, з них орденами й медалями Союзу РСР нагороджені 193 фронтовики. У селі є пам'ятник 56 радянським воїнам-односельцям, полеглим у боротьбі проти фашистських загарбників.

На околиці села виявлено залишки поселення трипільської культури, поховання перших століть н. е., поселення та поховання часів Київської Русі.

КА́СПЕРІВЦІ — село, центр сільської Ради, розкинулось на берегах річки Серету, за 12 км від районного центру і залізничної станції Заліщики. Дворів — 422. Населення — 1317 чоловік. Сільраді підпорядковане село Лисичники.

У Касперівцях розміщена центральна садиба колгоспу «Комуніст». Це багатогалузеве господарство, за яким закріплено 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,5 тис. га орної землі. Високі врожаї тут дають пшениця, цукрові буряки, горох, тютюн. Виробляють м'ясо-молочну продукцію. З допоміжних підприємств діє два млини. Споруджено Касперівську ГЕС потужністю 5 тис. квт. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені бригадири І. І. Мартинюк, Г. Д. Николайчук, завідуючий тваринницькою фермою Б. В. Вербицький та ланкова Г. М. Зубик; 3 працівників удостоєно ордена «Знак Пошани».

Є середня школа, в якій 20 учителів навчають 355 учнів, клуб із залом на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, аптека, дитячий садок, магазини промислових і продовольчих товарів, кравецька майстерня. Діє дільнична ветеринарна лікарня. В селі працюють 35 комуністів, 125 комсомольців.

Партійна організація створена у березні 1949 року, комсомольська — в квітні 1947 року.

Касперівці вперше згадуються як місто в 1619 році. В липні — вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком. Під час Великої Вітчизняної війни понад 200 чоловік зі зброєю в руках захищали Батьківщину, 140 з них загинуло, 60 — нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

У центрі Касперівців споруджено пам'ятники В. І. Леніну, загиблим воїнам-односельцям, сільському активісту Р. М. Горуку, який загинув в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів. На шлях колективного господарювання місцеві селяни стали в 1947 році.

В селі збереглася пам'ятка архітектури — Георгіївська церква XVI століття.

На околицях Касперівців та Лисичників виявлено залишки стоянки доби середнього палеоліту (понад 50 тис. років тому) та 4 пізньопалеолітичні поселення, два — трипільської культури, рештки поселення доби бронзи, IX—VII ст. до н. е., перших століть н. е. Знайдено 3 скарби римських монет II—III ст. (в одному з них близько тисячі монет). Розкопано поховання черняхівської культури, залишки слов'янського поселення VI—VII ст., а також городище та поселеня часів Київської Русі.

КОЛО́ДРІБКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Дністра, за 35 км від районного центру й залізничної станції Заліщики. Дворів — 561. Населення — 1652 чоловіка.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Петровського, за яким закріплено 1,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1 тис. га орної землі. Напрям господарства — виробництво зернових і технічних культур, м'я-

Хор-ланка с. Колодрібки. 1970 р.

со-молочної продукції. Розвинуті садівництво, виноградарство, овочівництво. За вирощування високих урожаїв цукрових буряків у роки восьмої п'ятирічки — пересічно по 600 цнт з га — ланкову М. С. Середу удостоєно високого звання Героя Соціалістичної Праці. Того ж 1971 року її обрано головою колгоспу ім. Петровського. За успіхи в розвитку тваринництва 1972 року (на 100 га угідь у колгоспі вироблено 134 цнт м'яса, 548 цнт молока) орденом Жовтневої Революції нагороджено завідуючого тваринницькою фермою С. М. Касіяника. Орденом Трудового Червоного Прапора відзначено буряківницю Г. І. Касіяник. 1971 року став до ладу колгоспний овочеконсервний завод. У спорудженні заводу велику допомогу подали Радянська держава, братні республіки. Колгосп одержав 280 тис. крб. державних кредитів, устаткування надійшло з Молдавії, Російської Федерації. Продукція заводу відправляється, зокрема, в республіки Прибалтики, на Далекий Схід. З допомогою державних кредитів колгосп споруджує місцеву зрошувальну систему на площі 50 гектарів.

У Колодрібці є восьмирічна школа, в якій 12 учителів навчають 220 учнів; будинок культури, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, колгоспний профілакторій, дитячий садок. До послуг жителів — 5 магазинів, дві їдальні, швейна майстерня. Будується торговий центр.

В партійній організації (створена у квітні 1954 року) на обліку 33 комуністи, в комсомольській (виникла в 1948 році) — 98 чоловік.

Село відоме з 1570 року. 1838 року селяни, які навіть за визнанням урядовців, жили в «постійних злиднях», виступили проти шестиденної панщини, зажадали скасування т. зв. помічних днів. Селянське заворушення було жорстоко придушене. У 1908 році відбувся масовий страйк сільськогосподарських робітників.

У липні — вересні 1920 р. встановлена влада Рад. Під час окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею члени КПЗУ поширювали серед трудящих комуністичні листівки, марксистську літературу. В травні 1940 року створено колгосп, в якому навесні наступного року об'єдналося 144 селянські родини. В роки тимчасової німецько-фашистської окупації гітлерівці розграбували колгосп, завдали селу великих руйнувань. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти ворога 310 жителів села, з них 48 загинуло, 40 нагороджено орденами й медалями. 1947 року відновив діяльність колгосп.

Паблизу с. Колодрібки виявлено залишки поселення трипільської культури (IX—VII ст. до н. е.), поховання черняхівської культури, рештки поселення VI—VII ст. та давньоруський могильник. Знайдено скарб римських монет (II—III століть).

КОШИ́ЛІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру й за 9 км від залізничної станції Тлусте на лінії Тернопіль—Чернівці. Дворів — 228. Населення — 782 чоловіка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 1,5 тис. га орної землі. Колгосп вирощує озиму пшеницю, ячмінь, кукурудзу, цукрові буряки, тютюн. У 1971 році було зібрано по 33 цнт зернових з га, в т. ч. по 41 цнт озимої пшениці, по 457 цнт цукрових буряків з гектара. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Леніна нагороджений голова колгоспу М. І. Кольба, орденом Жовтневої Революції — старший зоотехнік В. І. Дем'янів, орденом Трудового Червоного Прапора — бригадири І. М. Стець, М. К. Бик, ланкова П. Д. Гуцул.

У Кошилівцях є початкова школа, будинок культури, бібліотека; медпункт, дитячий садок, 3 магазини, шевська майстерня, відділення зв'язку. За післявоєнний час споруджено 197 житлових будинків. Встановлено пам'ятники В. І. Леніну та І. Я. Франку.

В селі працюють 26 комуністів та 38 комсомольців. Партійна організація створена в 1953 році.

Кошилівці засновані в першій половині XVI століття. У серпні — вересні 1920 р. тут встановлена Радянська влада, діяв ревком. За часів окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею у 30-х роках у Кошилівцях містився підпільний осередок КПЗУ. В роки Великої Вітчизняної війни до лав Червоної Армії влилося понад 100 жителів села, з них 53 — загинули. Бойові подвиги 52 мешканців відзначені орденами й медалями Союзу РСР. У Попівцях у 1942—1944 рр. діяла підпільна антифашистська група, яку очолював колишній член КПЗУ І. М. Павлик.

Поблизу Кошилівців виявлено залишки 2 поселень трипільської культури, поховання доби міді, доби бронзи, могильник перших століть н. е., а також рештки поселення та могильник часів Київської Русі.

В селі збереглася пам'ятка архітектури — церква 1746 року.

ЛИСІВЦІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Серету, за 28 км від районного центру й за 7 км від залізничної станції Тлусте. Дворів — 521. Населення — 1968 чоловік. Сільраді підпорядковане село Шипівці.

У Лисівцях міститься центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», за яким закріплено 2,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,3 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві молока, добре розвинуте

рільництво — вирощують зернові, технічні й городні культури. За успіхи в сільськогосподарському виробництві орденом Леніна та Трудового Червоного Прапора нагороджено бригадира колгоспу В. Л. Золотого, орденом Трудового Червоного Прапора — ланкових колгоспу М. Ю. Золоту, С. В. Юркевич, депутата Верховної Ради УРСР доярку Г. С. Юрчишин, бригадирів колгоспу В. С. Сорбу, І. М. Данилевича, В. Д. Когута, механізаторів Ф. С. Гринчака, Т. О. Палагнюка.

У Лисівцях є восьмирічна школа, в якій 21 учитель навчає 327 учнів, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, профілакторій, дитячий садок, шевська й кравецька майстерні, відділення зв'язку, 2 магазини. За 1962—1972 рр. споруджено 192 житлові будинки. В селі працюють 34 комуністи і 153 комсомольці. В червні 1952 року створена партійна організація. Комсомольська організація виникла у травні 1948 року.

Село відоме з першої половини XVII ст. У липні — вересні 1920 р. встановлена Радянська влада, діяв ревком. 1921 року, за окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею, селяни вимагали розподілу землі. На фронтах Великої Вітчизняної війни боролись проти фашистів 207 чоловік. За мужність і відвагу, виявлені в боях проти ворога, 117 учасників війни нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. 98 полеглим жителям Лисівців споруджено пам'ятник. Встановлено пам'ятник І. Я. Франку.

Колгосп створено в 1948 році.

На околиці Лисівців виявлено залишки поселення трипільської культури, городище та могильник часів Київської Русі.

НИ́РКІВ — село, центр сільської Ради. Розкинувся на березі річки Джурину, за 25 км від районного центру. До залізничної станції Ворвулинці — 8 км. Дворів — 469. Населення — 1422 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Нагоряни.

На території Ниркова розміщена центральна садиба колгоспу «17 вересня». Господарство користується 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 2 тис. га орної землі, вирощує пшеницю, гречку, ячмінь, горох, кукурудзу. цукрові буряки, картоплю, тютюн, овочі, розводить м'ясо-молочну худобу. 1972 року колгоспники зібрали по 30 цнт зернових з гектара. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено доярку колгоспу Т. Ф. Кульку, 4 трудівників відзначено орденом «Знак Пошани».

У Нирківській восьмирічній школі 16 учителів навчають 306 учнів, працює будинок культури, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 3 магазини, відділення зв'язку.

Тут працюють 39 комуністів, 114 комсомольців.

Партійна організація виникла у 1951 році. комсомольська — в 1948.

Село відоме з першої половини XVII ст. У серпні—вересні 1920 р. встановлена влада Рад. Колгосп засновано 1940, відновив роботу 1948 року. На фронтах Великої Вітчизняної війни 127 жителів боролися проти фашистів, з них 62 загинули. За відвагу і мужність, виявлені в боях, 65 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

НОВОСІ́ЛКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру і залізничної станції Заліщики. Дворів — 646. Населення — 2112 чоловік.

У користуванні колгоспу ім. Кірова 1,8 тис. га сільськогосподарських угідь. Основними галузями господарства є рільництво і тваринництво. Вирощують озиму пшеницю, цукрові буряки, тютюн. За післявоєнний час споруджено 16 громадських і виробничих приміщень. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Леніна нагороджено зоотехніка Р. М. Литвина.

У восьмирічній школі 22 вчителі навчають 298 учнів, працює будинок культури із залом на 500 місць, бібліотека; дільнична лікарня на 25 ліжок, фельдшерсько-акушерський пункт, аптека, дитячий садок на 150 місць, 3 магазини, відділення зв'язку, кравецька й шевська майстерні. За 1962—1972 рр. справили новосілля 169 родин. В селі працюють 27 комуністів, 143 комсомольці. Партійна організація виникла в 1951 році.

Новосілка виникла в першій половині XVII ст. на місці селища, знищеного татарами. 1906 року страйкували селяни та робітники гуральні. У липні—вересні 1920 р. встановлена влада Рад. За окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею за океан емігрувало близько 400 жителів.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися проти фашистських окупантів 152 жителі, 82 з них загинули в боях, 54 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. У 1961 році в селі споруджено пам'ятник В. І. Леніну, у 1965 році — пам'ятник загиблим воїнам-односельцям.

Колгосп засновано в жовтні 1947 року.

Поблизу села виявлено залишки поселення доби пізнього палеоліту, трипільської культури, доби бронзи, IX—VII ст. до н. е., перших століть н. е., черняхівської культури та могильник часів Київської Русі.

ПОДІ́ЛЛЯ (до 1964 року — Цапівці) — село, центр сільської Ради, розташоване за 34 км від районного центру й за 10 км від залізничної станції Тлусте. Дворів — 520. Населення — 1999 чоловік. Сільраді підпорядковане село Весняне.

На території Поділля розміщена центральна садиба колгоспу «Маяк», за ним закріплено 2,5 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2,4 тис. га орної землі. Основний напрям господарства — рільництво й м'ясо-молочне тваринництво. Високі врожаї дають озима пшениця, цукрові буряки, картопля, тютюн, овочі. У 1971 році колгосп зібрав по 30 цнт зернових з га, в т. ч. озимої пшениці по 39 цнт, і виробив по 108 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь. Доярка колгоспу Я. В. Венгер отримала від кожної корови по 4,3 тис. кг молока, А. М. Лопушняк — по 3,8 тис. кг молока. Виробничі досягнення трудівників колгоспу 1972 року відзначено Почесною Грамотою ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів

УРСР і Української республіканської Ради профспілок. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені заступник бригадира П. С. Тихоліз, механік В. Й. Кузь, ланкова М. О. Львівська, механізатори Д. Р. Іванищук, В. Д. Павлик.

Є середня школа, в якій 18 учителів навчають 508 учнів, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 3 магазини. Відкрито кравецьку й шевську майстерні.

За післявоєнні роки 102 колгоспні родини справили новосілля. Тут працюють 37 комуністів і 232 комсомольці. У березні 1953 року створена партійна організація, а в 1949 році — комсомольська.

Село відоме з другої половини XVII ст. У серпні—вересні 1920 р. встановлена влада Рад, діяв ревком. За панування буржуазно-поміщицької Польщі в липні 1936 року близько 200 робітників фільварку страйкували, вимагаючи підвищення заробітної плати. Понад 320 чоловік брали участь у боях проти гітлерівців під час Великої Вітчизняної війни, загинуло 86 чоловік. Полеглим воїнам споруджено пам'ятник у центрі села. 150 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Тут встановлено пам'ятники В. І. Леніну та Т. Г. Шевченкові.

Колективне господарство створено 1948 року.

На території Поділля знайдено крем'яні знаряддя праці трипільської культури, розкопано давньоруське поховання.

САДКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Тлусте. Дворів — 370. Населення — 1338 чоловік. Сільраді підпорядковане село Шутроминці.

За місцевим колгоспом ім. Мічуріна закріплено 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 1,6 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові та технічні культури, займається тваринництвом. За післявоєнний час в колгоспі побудовано 11 тваринницьких приміщень.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені бригадири колгоспу П. І. Стасюк, Ю. С. Фрич, ланкові Г. Й. Макар, Н. Г. Саканчик.

У Садках є восьмирічна школа, в якій 15 учителів навчають 226 учнів, клуб із залом на 220 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, магазини продовольчих і промислових товарів. До послуг жителів кравецька й шевська майстерні, відділення зв'язку. Тут працюють 34 комуністи і 131 комсомолець. У березні 1954 року створена партійна організація.

Село відоме з першої половини XVII ст. У серпні—вересні 1920 р. встановлена влада Рад, діяв ревком. Під час Великої Вітчизняної війни в лавах Червоної Армії захищали Батьківщину 216 чоловік. Загинуло в боях 134 чоловіка. 102 чоловіка відзначено орденами й медалями Союзу РСР. В селі споруджено пам'ятники односельцям, полеглим у боях за незалежність Вітчизни, та І. В. Мічуріну.

СОЛО́НЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру. До залізничної станції Тлусте — 6 км. Дворів — 269. Населення — 817 чоловік. Сільраді підпорядковане село Рожанівка.

На території Солоного розміщена центральна садиба колгоспу ім. Котовського. У багатогалузевому господарстві на площі 2 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1,9 тис. га орної землі, вирощують озиму пшеницю, горох, ячмінь, кукурудзу, цукрові буряки, картоплю, тютюн. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджений комбайнер А. М. Швед, бригадир Е. Ф. Хмелевський і ланкова М. Г. Жабюк.

В Солоному є восьмирічна школа, бібліотека, будинок культури із залом на 400 місць; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, магазини продовольчих і промислових товарів, їдальня, відділення зв'язку. Тут працюють 32 комуністи, 49 комсомольців. Партійна організація створена в 1953 році, комсомольська — у 1945.

Село відоме з першої половини XVII століття.

У липні — вересні 1920 р. встановлена влада Рад, діяв ревком. У Великій Вітчизняній війні боролися проти фашистських загарбників 68 місцевих жителів, 17 загинуло, 39 фронтовиків удостоєні урядових нагород. У селі встановлено пам'ятник Г. І. Котовському.

Колгосп засновано у вересні 1948 року.

Поблизу села Солоного виявлено рештки поселення доби пізнього палеоліту.

ТО́РСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру й за 2 км від залізничної станції Торське. Дворів — 426. Населення — 1162 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Глушка, Якубівка.

У Торському розміщена центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, який користується 5,2 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 4,8 тис. га орної землі. Провідні галузі господарства — рільництво й тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Леніна нагороджено завідуючу фермою К. Й. Мар'яш; орденом Трудового Червоного Прапора й орденом «Знак Пошани» відзначено 11 чоловік.

Є середня школа, в якій 16 учителів навчають 338 учнів, будинок культури із залом на 500 місць, бібліотека. Працює фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, магазини промислових і продовольчих товарів, їдальня, відділення зв'язку. За роки Радянської влади побудовано 423 будинки. В селі працюють 48 комуністів та 212 комсомольців. Партійна організація виникла в 1950 році, комсомольська — в 1947.

Торське відоме з першої половини XVII ст. У серпні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком. Колгосп створено у 1941 році, відновив діяльність у 1944 році.

Близько 100 жителів села були учасниками Великої Вітчизняної війни, 22 полягли в боях проти фашизму. За мужність і відвагу 61 чоловіка нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

В Торському встановлено пам'ятники воїнам-визволителям та односельцям, що полягли у боях за Батьківщину, а також Т. Г. Шевченкові.

На околиці Торського виявлено поселення доби неоліту (IV тисячоліття до н. е.), трипільської культури та давньоруський могильник (18 поховань з ювелірними прикрасами).

УГРИ́НЬКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розкинулось на берегах річки Тупи (права притока річки Серету), за 15 км від районного центру й за 3 км від залізничної станції Торське. Дворів — 292. Населення — 958 чоловік.

За місцевим колгоспом «Іскра» закріплено 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві м'яса. Розвинуте рільництво. Великі площі відводяться під кормові культури. З допоміжних підприємств є два млини, цегельний завод. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено комбайнера В. А. Добровольського, ордена «Знак Пошани» удостоєно 3 чоловік.

У селі є восьмирічна школа, будинок культури, де працюють чоловіча хорова капела та жіночий ансамбль, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, профілакторій, дитячий садок. Відкрито кравецьку й шевську майстерні, відділення зв'язку, магазини промислових і продовольчих товарів.

Партійна організація, створена в 1951 році, налічує 28 комуністів, комсомольська — існує з 1948 року — 63 члени ВЛКСМ.

Угриньківці відомі з 1442 року. У серпні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада, діяв ревком. Колгосп створено в 1940, відновлено в 1948 році. 310 чоловік громили фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни, загинуло 47 односельців, на увічнення їх пам'яті споруджено пам'ятник. За бойові подвиги 118 чоловік удостоєні урядових нагород.

На околиці Угриньківців виявлено залишки поселень трипільської культури, IX—VII ст., до н. е. та поховання доби міді.

УСТЕ́ЧКО (стара назва — Устя) — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Джурину (ліва притока Дністра), за 19 км від районного центру. До залізничної станції Борвулинці — 11 км. Дворів — 418. Населення — 1239 чоловік.

Колгосп «Світанок» користується 902 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 840 га орної землі. Основний напрям — зерно-буряковий, розвинуте тваринництво та овочівництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Леніна нагороджено ланкову Д. П. Базюк.

В Устечку є середня школа, де 18 учителів навчають 270 учнів, будинок культури із залом на 300 місць, при якому створено музичну студію, бібліотека; дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека. Відкрито кравецьку і шевську майстерні, відділення зв'язку, 3 магазини.

В селі працюють 18 комуністів, 125 комсомольців.

Партійна організація створена в 1954 році, комсомольська — в 1947.

Устечко вперше згадується в історичних документах за 1590 рік. У серпні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. Колгосп створено 1940 року, відновив діяльність у 1948 році.

В роки Великої Вітчизняної війни до лав Червоної Армії пішли понад 150 жителів, з яких 74 чоловіка загинуло в боях. Полеглим на фронті споруджено пам'ятник. Поставлено також пам'ятник на могилі партизанів-розвідників із з'єднання С. А. Ковпака О. Соловйовій та М. Остроухову. За виявлену мужність і відвагу на фронтах Великої Вітчизняної війни 75 чоловік одержали бойові нагороди.

Біля села виявлено залишки стоянки доби пізнього палеоліту, крем'яні знаряддя праці доби міді.

ХМЕЛЕВА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 1 км від Дністра, за 48 км від районного центру й за 15 км від залізничної станції Тлусте. Дворів — 205. Населення — 690 чоловік. Сільраді підпорядковане село Свершківці.

В Хмелевій розміщена центральна садиба колгоспу «Молода гвардія», за яким закріплено 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,5 тис. га орної землі. Основний напрям — виробництво зерна й м'ясо-молочної продукції. Розвинуте садівництво. З допоміжних підприємств діють млин, ремонтна майстерня. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора й орденом «Знак Пошани» нагороджено 8 чоловік.

У Хмелевій є восьмирічна школа, в якій 14 учителів навчають 247 учнів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 2 магазини.

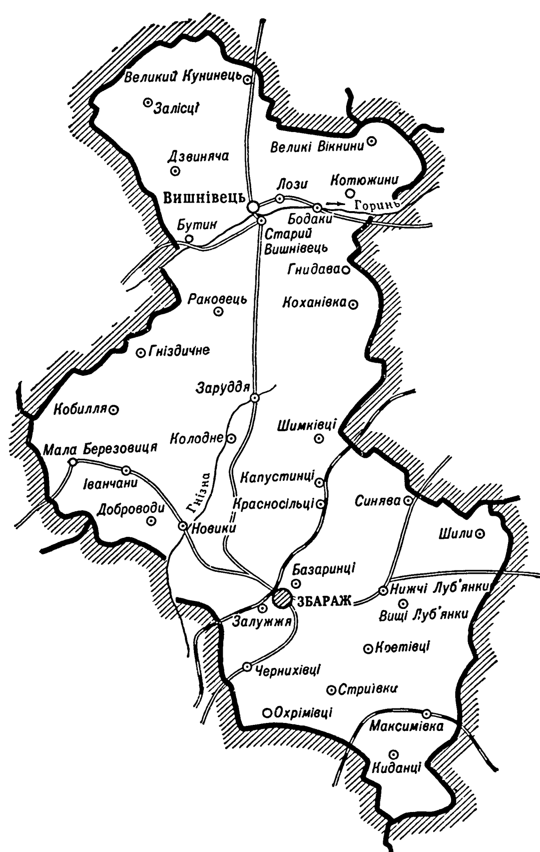
В селі працюють 29 комуністів та 72 комсомольці.

Партійна організація створена в 1955, комсомольська — в 1948 роках.

Вперше Хмелева згадується в історичних джерелах за 1456 рік. У серпні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. У Великій Вітчизняній війні билися проти фашистів 48 чоловік. За мужність і відвагу в боях з гітлерівськими окупантами 32 фронтовики нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

На території Хмелевої виявлено залишки стоянки доби пізнього палеоліту, а біля с. Свершківців — давньоруське поховання.

ЗБАРАЗЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 0,9 тис. кв. км. Населення — 68,7 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 54,2 тис. (79 проц.). Пересічна густота населення — 76,3 чоловіка на кв. км. Міській, селищній і 30 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 71 населений пункт. З корисних копалин є будівельний камінь. На підприємствах, у радгоспі, колгоспах, установах діє 83 первинні партійні, 129 комсомольських, 115 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. За радгоспом і 30 колгоспами закріплено 66,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 61,3 тис. га орної землі. В районі є 15 промислових підприємств. Населення обслуговують 67 медичних закладів. У 67 загальноосвітніх школах, у т. ч. 8 середніх, 32 восьмирічних, 27 початкових, 2 професійно-технічних училищах навчається 12 803 учні. Культурно-освітню роботу провадять 12 будинків культури, 53 клуби, 59 бібліотек, 2 кінотеатри. Працюють 64 кіноустановки. У районі встановлено 24 пам'ятники радянським воїнам, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни, пам'ятник І. Я. Франкові, два пам'ятники Т. Г. Шевченкові.

ЗБА́РАЖ

Збараж — місто районного підпорядкування, центр району, розкинулося на мальовничій Подільській височині за 22 км від Тернополя, на обох берегах річки Гнізни, притоки Серету. Залізнична станція на лінії Тернопіль—Шепетівка. Через місто проходить автошлях Тернопіль—Кременець. Населення — 8420 чоловік. Міській Раді підпорядковане село Старий Збараж.

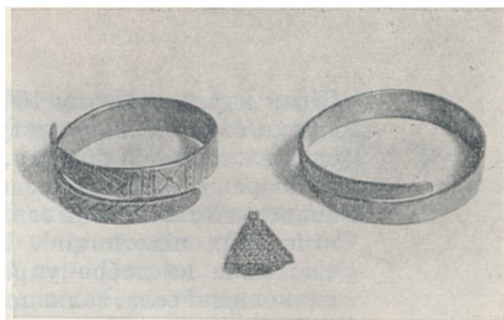
Про давнє заселення території Збаража свідчать археологічні знахідки — городище та могильник часів Київської Русі, скарб срібних прикрас XI—XII століть[1].

Перша письмова згадка про Збараж зустрічається в літописах під 1211 роком[2].

---

[1] B. J a n u s z. Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej. Lwów, 1918, стор. 203.

[2] Полное собрание русских летописей, т. 2. М., 1962, стор. 730.

Речі з срібного скарбу часів Київської Русі, знайденого на території м. Збаража. 1972 р.

Він входив до Галицько-Волинського князівства. Після смерті 1205 року галицько-волинського князя Романа Мстиславовича за ці землі почалася міжусобна боротьба. Скориставшись з цього, угорський король Андрій II і польський князь Лешко Білий 1214 року уклали договір про поділ Галицької землі та Волині. Збараж захопив Лешко. Але після вигнання 1219 року угорців з Галича Лешко Білий не зміг утримати в своїх руках волинські землі.

В середині XIII ст. Галицько-Волинське князівство змушене було визнати залежність від Золотої Орди. У 80-х роках XIV ст. Збараж загарбала шляхетська Польща. В середині XV ст. місто й навколишні землі перейшли до Дениска Мокосійовича, який походив з роду давньоруських удільних князів. Він і його нащадки почали йменувати себе князями Збаразькими.

Збараж не раз зазнавав нападів зовнішніх ворогів і в XV—XVI ст. Особливо спустошливими були наскоки турків і татар. У 1474 році велика татарська орда підійшла до міста. Мужньо боролися захисники Збаразької фортеці. Але сили були нерівні, татари перемагали. Останні захисники, не бажаючи здаватись ворогові, згоріли в полум'ї, що охопило фортецю. Татари, захопивши напівзруйнований замок, знищили його, розібрали навіть кам'яні мури. На початку XVI ст. замок відбудували. Проте 1598 року татари вдруге зруйнували його.

Після Люблінської унії 1569 року й утворення Речі Посполитої Збараж увійшов до Кременецького повіту Волинського воєводства. В 1583 році в місті налічувалося 284 будинки, проживало 1420 чоловік. Більшість жителів займалася сільським господарством. Розвивалися ремесла — кушнірське, шевське, кравецьке, теслярське, а також торгівля. Населення міста зазнавало жорстокої експлуатації. З міщан на користь феодала стягувалися великі грошові платежі. Все населення мусило виконувати чимало різних повинностей. Руками трудового люду в 20-х роках XVII ст. на лівому березі річки Гнізни було зведено новий замок.

Споруджений у формі квадрата, він був міцною фортецею. Після смерті Ю. Збаразького, який не мав спадкоємців, місто Збараж й навколишні землі перейшли в 1636 році до Я. Вишневецького. Замок став проклятим, ненависним для трудового люду місцем, оплотом феодального гноблення.

Трудяще населення Збаража не мирилося зі своїм тяжким становищем. Воно брало участь у селянсько-козацьких повстаннях кінця XVI — першої половини XVII ст. Антифеодальний рух набрав особливо широкого розмаху під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Після перемоги селянсько-козацького війська під Жовтими Водами й Корсунем під знамена Богдана Хмельницького стало багато жителів Збаража. За наказом Я. Вишневецького в бойову готовність привели Збаразький замок, у ньому додатково встановили 50 гармат, завезли велику кількість боєприпасів, продовольства. Та народний гнів виявився сильнішим від кам'яних мурів і гармат. Після перемоги під Пилявцями, в кінці 1648 року Максим Кривоніс з військом підступив до Збаража. Реєстрові козаки, що стояли в замку, перебивши рейтарів, відкрили браму. Оволодівши замком, селянсько-козацькі загони захопили численні трофеї — порох, кулі, гармати. Повстанці оволоділи також монастирем бернардинів, збудованим у 1627—1630 рр., де переховувалася шляхта, й зруйнували його[1].

Невдовзі, коли військо Максима Кривоноса рушило до Львова, щоб з'єднатися з головними силами, Вишневецький повернувся до Збаража і взявся знову укріплювати замок. Було завезено гармати, порох, гарнізон укомплектовано рейтарами.

[1] А. С. Петрушевич. Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. Львов, 1874, стор. 264.

Після поразки влітку 1649 року під Старокостянтиновом і Меджибожем польсько-шляхетське військо відступило до Збаража. Я. Вишневецький наказав частині війська залишитися в замку, а решті будувати біля нього укріплений табір. 30 червня до Збаража підійшли козацька кіннота й загони татар. Напавши на ще не укріплений польський табір, вони завдали значних втрат ворогові — знищили близько двох тисяч німецьких піхотинців[1]. Богдан Хмельницький приготувався до тривалої облоги, зважаючи на добре укріплення замку. Селянсько-козацькі полки зайняли всі навколишні села, залишивши таким чином польсько-шляхетське військо без провізії та фуражу, без зв'язку з королівською армією. Перший наступ на вали польського табору відбувся 3 липня, під час якого особливо відзначився полк під командуванням полковника Бурляя. Але через пасивність і ненадійність татарського війська козакам довелося відступити. Бій продовжувався і в наступні дні. Під Збаражем загинув корсунський полковник Морозенко (С. Морозовицький), був тяжко поранений Іван Богун.

Обложеному в Збаражі польському війську дошкуляли нестача продовольства, фуражу, хвороби. Поширювалися панічні чутки, посилилося дезертирство[2]. 27 липня почався головний наступ селянсько-козацького війська. Польському війську і на цей раз вдалося відбити атаки. У наступні дні відбувалися лише невеликі сутички. Тим часом стало відомо, що до Збаража вирушило військо на чолі з польським королем Яном II Казимиром. Богдан Хмельницький, залишивши під Збаражем частину війська під командуванням військового полковника Чорняти, рушив йому назустріч. Було вжито усіх заходів, щоб обложені не помітили цього: козаки разом з повстанцями з навколишніх сіл продовжували штурм замку.

Через зраду кримського хана битва під Зборовом закінчилася підписанням невигідного для України Зборівського договору. Це врятувало обложених у Збаражі від капітуляції. Облога Збаража була знята 14 серпня, після сплати польським військом контрибуції на користь татарського війська в розмірі 40 тис. талярів[3].

Після відходу селянсько-козацького війська Я. Вишневецький знову взявся за укріплення Збаразького замку. Але повстанські загони 1651 року по дорозі на Берестечко оволоділи замком, вивезли всю артилерію, боєприпаси, продовольство[4].

За Андрусівським перемир'ям 1667 року Збараж залишився під владою Речі Посполитої. В другій половині XVII ст. на місто не раз нападали татарські орди. 1655 року вони вчинили жорстоку розправу над жителями його околиць. У битві, що відбулася неподалік міста, російські війська та українські козацькі полки завдали татарам нищівної поразки. Напад татар повторився у грудні 1666 року. Вони вбивали стариків і дітей, багатьох жителів забрали в полон. У червні наступного року татарські загони знову з'явилися в районі Збаража, захопивши в полон понад 8 тис. чоловік. Та найбільшого розорення зазнав Збараж від татарсько-турецької навали в 1675 році. Оволодівши містом, ворог майже повністю зруйнував його, взявши великий ясир[5].

Польсько-шляхетське панування на українських землях супроводилося посиленням соціально-економічного гноблення, наступом католицизму і уніатства. В 1700 році власник Збаража Ю. Потоцький наказав прийняти унію жителям міста і сіл волості, а на тих, хто відмовлявся підкорятися уніатському духовенству, накладати штраф і жорстоко карати непокірних. На противагу єзуїтській школі, відкри-

---

[1] О. П. Лола. Данило Нечай. К., 1956, стор. 26.

[2] Визвольна війна 1648—1654 рр. і возз'єднання України з Росією. К., 1954, стор. 141; Літопис Самовидця. К., 1971, стор. 56—59.

[3] Визвольна війна 1648—1654 рр. і возз'єднання України з Росією, стор. 141, 147; І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 163—165.

[4] В. Голобуцкий. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648—1654 гг. К., 1962, стор. 200—203.

[5] А. И. Баранович. Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в. М., 1955, стор. 11, 12.

тій у монастирі бернардинів, Збаразьке братство створило слов'яно-руську школу, що існувала спочатку при церкві Спаса (споруджена 1600 року, збереглася дотепер), а коли її у 1700 році захопили уніати,— при Шевській церкві[1]. В місці народився живописець і графік С. Томашевський (1759—1832).

Під час Північної війни (1700—1721 рр.) російське військо разом з українськими козацькими полками, йдучи 1707 року на допомогу польському королю Августу II, зупинялися у Збаражі. В ті роки побував тут російський цар Петро I, який, оглянувши Збаразьку фортецю, високо оцінив її архітектуру та оборонні можливості. Ще раз, у 1734 році, російські війська й українські козаки побували в Збаражі, коли прибули сюди на виручку польському королеві Августу III[2].

Боротьба народних мас проти польсько-шляхетського панування посилилася з другої чверті XVIII ст. під впливом гайдамацького руху. На початку 1734 року один з керівників гайдамацьких загонів полковник Верлан, створивши значний повстанський загін, вирушив на Поділля і досяг західноукраїнських земель. У його загоні були й вихідці зі Збаража. 13 липня Верлан в листі із Збаража писав: «Броди взяті без будь-якої битви. Збараж взято внаслідок осади і без людських жертв»[3].

У 1772 році Австрія загарбала західноукраїнські землі, що входили до складу Речі Посполитої. Підпав під владу австрійської монархії й Збараж. Становище населення значно погіршало — воно зазнавало, крім експлуатації з боку польського панства, яке залишалося власником землі, ще й гніту пануючих класів Австрії. 1785 року в Збаражі проживало 5922 чоловіка, налічувалося 893 будинки. В користуванні жителів, які займалися сільським господарством, було 3704 морги земельних угідь, 145 моргів лісу. У володінні феодала було 135 моргів поля й городу, 114 — ставу, 145 — лісу. Церкві належав 81 морг поля й городу, 15 — ставу, 107 — лісів і пасовиськ.

Значна частина населення займалася ремеслами і торгівлею, що й визначало господарське життя міста. Жителі Збаража відробляли на користь феодала 12 днів панщини на рік, крім того, виконували будівельні роботи, лагодили дороги, мости тощо. Великим тягарем були численні податки і платежі — за користування землею і луками, з будинків, крамниць, худоби. Значні суми сплачувало населення і на користь церкви. Загальна сума платежів громади Збаража 1789 року, наприклад, становила 3672 золоті ринські[4]. Не раз міщани скаржились уряду на непосильний визиск. Власник міста В. Потоцький змушений був піти на деякі поступки. У вересні 1803 року він погодився на звільнення від феодальних повинностей міщан, але лише католицької віри[5].

Протягом 1810—1815 рр. Збараж у складі частини Тернопільщини на підставі Шенбрунського трактату входив до Росії. Під час Вітчизняної війни 1812 року жителі Збаража й навколишніх сіл нападали на французькі роз'їзди, громили панські маєтки. За Віденським договором Збараж знову відійшов до Австрії.

Скасування кріпосного права відбулося в Галичині 1848 року. За своє «звільнення» селяни повинні були сплатити величезний викуп. Багато з них, не маючи змоги обробляти мізерні клаптики землі, поповнювали лави міських пролетарів.

У січні 1867 року Збараж став повітовим центром. На той час у місті налічувалося 1615 будинків, проживало 7048 чоловік. За ним було закріплено 3047 моргів землі. З другої половини XIX ст. економічний розвиток міста дещо прискорився. 1883 року

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 1, т. 4, стор. 148; А. И. Баранович. Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в., стор. 21.

[2] Газ. «Вільне життя», 8 січня 1956 р.

[3] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 53; В. В. Грабовецький. Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII — першій половині XVIII ст., стор. 153, 154.

[4] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 19, оп. 17, спр. 1, арк. 68; ф. 146, оп. 18, спр. 4399, арк. 2, 4, 9; оп. 88, спр. 88, арк. 90.

[5] H. Śląski. Zbaraż w przeszłości i teraźniejszości, стор. 32.

було відкрито цукровий завод. Але 1896 року він згорів[1]. У місті налічувалося 246 ремісників з 283 підмайстрами. Ремісники об'єднувалися у 7 цехів — м'ясників, шевців, кушнірів, пекарів, кравців, ткачів, ковалів. На початку XX ст. діяли 2 цегельні, млин, кам'яний кар'єр. В 1906 році прокладено залізницю від Тернополя до Збаража.

Основна маса населення жила в жахливих умовах. Бідніше селянство, розорившись, шукало заробітку в напівкустарних підприємствах міста, поміщицькому маєтку. Надлишок робочої сили давав можливість власникам підприємств і маєтку щораз скорочувати заробітну плату. Розорені селяни змушені були покидати рідні оселі й шукати щастя за океаном. Так, лише 1892 року із Збаража до Америки виїхало 10 родин.

Боротьба проти існуючого ладу з новою силою розгорілася наприкінці XIX ст. У той період на розгортанні руху позначився вплив радикальної партії, заснованої 1890 року з участю І. Я. Франка.

Під впливом радикалів почастішали виступи в час виборів до австрійського парламенту. Збараж входив до того виборчого округу, де одним з кандидатів до парламенту балотувався І. Я. Франко. Та реакційні кола з допомогою австрійських властей провалили його кандидатуру. Під час кривавих «баденівських» виборів у 1897 році радикальна газета «Громадський голос» писала: «У Збаражі в день виборів було заарештовано 12 виборців і кільканадцять осіб, разом 30. Ще більших розмірів арешти досягли 16 березня. Того дня людей — виборців і невиборців, як овець, заганяли до в'язниці»[2].

Кілька разів побував у місті І. Я. Франко. Він виступав на вічах, вів бесіди з трудящими. Його вірш «Збаразька експедиція» присвячений героїзмові селянсько-козацьких загонів під час визвольної війни 1648—1654 років.

Боротьба трудящих проти соціального і національного гніту посилилася на початку XX ст. Через Збаразький повіт у 1901—1902 рр. проходив один з маршрутів транспортування ленінської «Искры» в Росію[3], участь у пересилці нелегальної літератури брали й жителі міста.

Особливо великого розмаху й гостроти досягла боротьба трудящого селянства в 1902 році. Селянський страйк почався у червні, продовжувався до серпня. В Збаразькому повіті страйкували селяни 30 сіл. До них приєдналися постійні робітники всіх поміщицьких маєтків. У багатьох селах організовано страйкові комітети, які керували ходом боротьби. Селяни вимагали збільшення оплати праці, права на користування поміщицькими лісами, луками. Нерідко до селянського руху прилучалася революційно настроєна інтелігенція. Так, учитель села Шилів, розміщеного неподалік Збаража, брав активну участь у проведенні народних зборів, які влаштовувалися в читальні, переконував селян, що добитися своїх прав можна лише об'єднавшись і за допомогою страйку. Австрійські власті вчинили масові арешти учасників страйкового руху в повіті. Ув'язнювали насамперед членів страйкових комітетів[4].

Великий вплив на піднесення революційного руху мала перша російська буржуазно-демократична революція 1905—1907 рр. У Збаражі й повіті, як і по всій Східній Галичині, з лютого 1905 по березень 1906 року головною формою аграрного руху були народні віча. На своїх зборах селяни вимагали видання закону про примусову парцеляцію (роздрібнення) поміщицьких земель, скасування деяких привілеїв великих землевласників, зменшення податків; поряд з економічними висувалися

---

[1] A. Schnejder. Statystyka miast i miasteczek powiatowych, стор. 172.

[2] Газ. «Громадський голос», 1 квітня 1897 р.

[3] В. Богайчук. Боротьба трудящих Тернопільщини проти соціального і національного гніту за возз'єднання з УРСР, стор. 15; М. Волянюк. Ленінська «Искра» в Галичині, стор. 18.

[4] І. І. Компанієць. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст., стор. 123—125, 129, 130.

також і політичні вимоги — надання загального виборчого права, демократичних свобод, зрівняння українців у правах з іншими національностями, що населяли Австро-Угорщину, тощо. Починаючи з весни 1906 року, в повіті розгорілася страйкова боротьба, до якої включилися селяни, а також сезонні робітники поміщицьких економій. Велика демонстрація трудящих Збаража відбулася в серпні 1907 року[1].

Вкрай занедбаною була охорона здоров'я в місті. Практикувало лише 4 приватні лікарі. Діяла аптека. З навчальних закладів працювала головна нормальна й жіноча тривіальна школи. Ще 1788 року було засновано гімназію, але в 1805 році її перевели до Бережан[2].

Незабаром після початку першої світової війни Збараж опинився в зоні бойових дій. Наприкінці липня 1914 року до нього вступили російські війська, які перебували тут протягом трьох років. У місті розміщувалися тилові частини, госпіталі. В липні 1917 року його захопили австро-німецькі війська.

Звістка про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді окрилила трудящих Збаража на посилення боротьби проти австро-угорських властей, місцевих поміщиків і капіталістів. Особливого розмаху аграрний рух у Збаразькому повіті набув улітку 1918 року. В липні—серпні мали місце навіть збройні сутички селян з каральними загонами, що інколи переростали в справжні бої[3].

Рішуче виступили трудящі міста проти антинародної політики буржуазно-націоналістичного уряду ЗУНР, створеного в листопаді 1918 року. Сільська біднота вимагала проведення аграрної реформи в дусі ленінського Декрету про землю. В березні 1919 року в Збаражі сталося заворушення[4]. Учасники його розігнали місцеву національну раду, арештували її керівників, мали намір організувати Раду робітничих і селянських депутатів. Проте через кілька днів виступ був придушений, а його керівники розстріляні.

В липні 1919 року Збараж загарбали війська буржуазно-поміщицької Польщі. Відповіддю на протести населення були каральні експедиції, посилення терору. Для придушення партизанського руху, що розгорнувся в повіті, в Збаражі в жовтні 1919 року розмістилися польські війська, які постійно влаштовували каральні експедиції[5].

Радісною подією стало визволення Збаража Червоною Армією наприкінці липня 1920 року. Бої за місто вела 3-а бригада 8-ї червонокозачої дивізії. Червоні кіннотники виявили масовий героїзм. Особливо відзначився 6-й полк. Командира його В. Г. Федоренка було нагороджено орденом Червоного Прапора[6].

Вже 27 липня в місті виникли тимчасові органи Радянської влади — міський і повітовий революційні комітети[7]. Першим своїм рішенням міський ревком оголосив недійсними на території Збаража всі закони ЗУНР та польського буржуазного уряду й приступив до розподілу поміщицької землі й майна; було видано наказ про введення восьмигодинного робочого дня, здійснено заходи щодо підготовки шкіл до нового навчального року, соціального забезпечення трудящих та ін. Всі промислові підприємства — ливарний і цегельний заводи, млини, миловарню, електростанцію, друкарню — було націоналізовано. 17 серпня 1920 року дала струм відремонтована електростанція, стали до ладу механічні майстерні. Щоб забезпечити їх сировиною, у підприємців конфіскували залізо. Для надання допомоги біднішому селянству організували центральний прокатний пункт сільськогосподарських знарядь.

---

[1] Газ. «Червона зірка» (Збараж), 7 серпня 1957 р.
[2] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 66, спр. 292, арк. 1.
[3] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1937 рр., стор. 29.
[4] Під прапором Жовтня, стор. 113.
[5] Там же, стор. 193—196.
[6] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 3, оп. 1, спр. 1862, арк. 1; І. Дубинський, Г. Шевчук. Червоне козацтво. К., 1961, стор. 132.
[7] ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 46, арк. 5.

Ревком ужив заходів щодо забезпечення трудящих продуктами харчування, відкрив безплатні лікарню на 20 ліжок і амбулаторію, організував спеціальну бригаду лікарів для боротьби з епідемічними захворюваннями. Почав працювати будинок для сиріт. 22 серпня відбулися повітові збори вчителів, де обговорювалися питання розвитку народної освіти. Було обрано повітовий шкільний комітет, який підготував і 5 вересня провів конференцію учителів. Усіх дітей шкільного віку облікували[1].

Делегати повітового з'їзду сільревкомів і сільських земельних відділів, зібравшись 29 серпня, підбили перші підсумки проведеної роботи за Радянської влади. В більшості сіл повіту вже розподілили нетрудові землі серед безземельних і малоземельних селян, зібрали врожай. У резолюції делегати з'їзду висловили робітничо-селянському урядові повне довір'я і подяку, заявили про готовність захищати Радянську владу і всебічно підтримувати Червону Армію. В надісланій В. І. Леніну вітальній телеграмі говорилося: «Збори представників сільських революційних комітетів повіту Збараж висилають привітальну телеграму, гаряче вітають вождя робітничо-селянської бідноти товариша Леніна, дякуючи за визволення з-під буржуазного і капіталістичного гніту. Зібрані представники уживають всі сили, щоб помогти усунути нужду і рабство з цілого світу»[2].

Було надіслано також вітальну телеграму Галревкомові. Представник його на з'їзді І. Кулик писав у своєму звіті: «Настрій селянства Збаражчини дуже революційний. Свідомість надзвичайна, пошана до Галревкому — також... Повітовий ревком розвиває досить активну діяльність, одкрив дві столові (одну безплатну), великий шпиталь... В повіті добре організована міліція, в деяких селах вже оголошуються добровольці в Червону Армію»[3].

В серпні 1920 року на зборах робітничої молоді Збаража створено комсомольський осередок. Велику роботу щодо ліквідації розрухи в промисловості ревком і партком, створений в середині серпня 1920 року, провадили через профспілку, яку організовано 20 серпня. Вона об'єднала понад 300 робітників і ремісників.

Червоноармійські частини, дислоковані в Східній Галичині, допомагали у створенні і зміцненні органів революційної влади, подавали всебічну допомогу селянам у збиранні врожаю. Так, 7 серпня в передмісті Збаража й у сусідньому селі Базаринцях червоноармійці влаштували суботник. За день роботи вони своїми кіньми перевезли з поля 141 віз снопів селянам, які не мали коней. Як писала 10 серпня газета «Більшовик» (орган політвідділу 14-ї армії), «суботник залишив у селян і червоноармійців якнайкращі спомини. Селяни переконалися, що Червона Армія — це дійсно армія робітників і селян, ідучих і ділом на поміч своїм браттям...»[4].

21 вересня 1920 року місто окупували війська буржуазно-поміщицької Польщі. Трудящі маси підпали під тяжкий гніт польських поміщиків і капіталістів. Значна частина земель Збаража перейшла у власність капіталіста Явеца та невеликої групи осадників. У Збаразькому повіті 235 родинам польських колоністів належало 1,5 тис. га землі. 1921 року в місті налічувалося 8,4 тис. жителів, більшість з них була зайнята в сільському господарстві. Серед цієї групи населення земля розподілялася нерівномірно: 55,2 проц. господарств належало менше ніж по 2 га землі, 31,2 проц. жителів мали по 2—5 га, 12,5 проц. по 5—20 га, 0,5 проц. населення володіло земельними наділами по 20—50 і більше гектарів[5].

---

[1] Б. Й. Тищик. Галицька Соціалістична Радянська Республіка, стор. 111, 127, 147—149, 152.

[2] І. І. Компанієць. Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня, стор. 99, 100; Є. М. Галушко. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919—1928 рр., стор. 62.

[3] Під прапором Жовтня, стор. 483, 505, 506.

[4] У боротьбі за Радянську владу і соціалізм, стор. 23, 24.

[5] Газ. «Червоний Збараж», 1 листопада 1940 р.; Powierzchnia miast i miasteczek powiatowych, стор. 53.

Підприємства в Збаражі були невеликі, напівкустарного характеру. Тут діяли цегельний, ливарний, 2 лікеро-горілчані і пивоварний заводи, електростанція, друкарня, 2 парові і 2 водяні млини, миловарня, золотильна майстерня[1]. Катастрофічно зростала кількість безробітних, лави яких поповнювалися насамперед за рахунок розореної селянської бідноти міста й навколишніх сіл. Так, лише за один рік — з березня 1936 по березень 1937 року — число безробітних збільшилося з 50 до 283 чоловік[2].

Тривалий час у Збаражі й повіті не було жодного медичного закладу. Практикували всього 3 приватні лікарі. Лише 1930 року в місті відкрили лікарню на 10 ліжок, але й там лікування було платним.

Провадячи колонізаторську політику, власті прагнули насильно ополячити українське населення. В міській гімназії та двох семирічних школах, де вчилися переважно діти з заможних родин, викладання велося польською мовою. Плата за навчання була надзвичайно високою, зокрема, в гімназії вона становила 320 злотих на рік. Дорого коштували підручники, зошити. В 1928/29 навчальному році школи міста охоплювали на 17 проц. дітей менше, ніж у 1922/23 році[3]. На 1 січня 1930 року в Збаражі діяло п'ять невеликих бібліотек, у фондах яких налічувалося 4040 книжок.

Боротьбу трудящих проти соціального й національного поневолення очолювали комуністи, які вміло використовували різні форми революційної боротьби: поширювали листівки, організовували мітинги, страйки тощо. Організаційне оформлення осередку КПЗУ в Збаражі у складі 29 чоловік відбулося в листопаді 1931 року[4].

У серпні 1925 року в Збаражі проходила V нелегальна конференція КСМЗУ. Сюди прибули представники революційної молоді з Станіслава, Тернополя, Самбора, Стрия та інших міст. Учасники її обговорювали питання про роль спілки в робітничому русі та зміцнення зв'язків з КПЗУ[5]. Конференція КСМЗУ сприяла згуртуванню революційної молоді навколо Комуністичної партії Західної України та її організацій на місцях.

Під час світової економічної кризи 1929—1933 рр. становище трудящих ще більше погіршилося, що зумовило піднесення революційної боротьби. У 1930 році рух охопив більшість сіл Збаразького повіту. Для придушення заворушень у вересні в 20 селах були розміщені військові підрозділи. Карателі чинили жорстокі розправи над учасниками руху. Були випадки, коли селяни вмирали від побоїв. Протягом 26—28 вересня поліція провела в цих селах понад 200 обшуків. 24 лютого 1932 року на демонстрацію до приміщення староства вийшли безробітні Збаража, які вимагали виплати грошової допомоги. Демонстрацію трудящих розігнала поліція, яка заарештувала її організаторів[6]. У ті роки в місті часто поширювалися комуністичні листівки[7].

Посилилися переслідування, облави, арешти комуністів. У 1936 році поліція заарештувала активних членів КПЗУ та КСМЗУ, які діяли в місті й повіті, звинувативши їх в антиурядовій діяльності. У вересні 1937 року було проведено нові масові арешти[8]. Трудящі Збаража не втрачали надій на краще життя, активно боролися за возз'єднання з Радянською Україною. Надії їх збулися у вікопомні вересневі дні 1939 року.

У неділю, 17 вересня, в місто вступили частини Червоної Армії. Мов рідних братів, зустріло населення радянських воїнів-визволителів. Того дня було створено

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 4, спр. 3320, арк. 42, 43.
[2] Там же, оп. 1, спр. 2196, арк. 23; спр. 3244, арк 33.
[3] Там же, оп. 4, спр. 1263, арк. 18; ф. 274, оп. 1, спр. 2012, арк. 14.
[4] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 205, оп. 1, спр. 717, арк. 1—5, 24.
[5] Тернопільський облдержархів, ф. 284, оп. 1, спр. 61, арк. 5.
[6] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 143, 141.
[7] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 1802, арк. 54.
[8] Там же, ф. 287, оп. 1, спр. 138, арк. 33—40; спр. 254, арк. 68.

На околиці м. Збаража. 1972 р.

тимчасовий комітет. Він провів велику підготовчу роботу до виборів депутатів Народних Зборів Західної України, що відбулися 22 жовтня 1939 року. Населення активно підтримувало заходи тимчасового комітету, який здійснив націоналізацію цегельного й ливарного заводів, 4 млинів. 622 га конфіскованих нетрудових земель одержали безземельні і малоземельні селяни. 25 вересня за новою програмою почали працювати середня і дві семирічні школи. Плата за навчання була скасована. Безробітні вчителі одержали роботу. За парти сіли всі учні шкільного віку — 1716 чоловік[1].

У січні 1940 року Збараж став центром району. Розпочали роботу районний комітет партії та райвиконком. У місті та районі широко розгорнулося соціалістичне будівництво. Розширилися цегельний та ливарний заводи, почав діяти районний харчокомбінат, пункт ремонту сільськогосподарського реманенту, а з 1940 року — МТС, що сприяло успішному проведенню сівби і жнив. У колишньому поміщицькому будинку відкрито лікарню, в місті вперше з'явився дитячий садок[2].

22 червня 1941 року німецько-фашистські орди без оголошення війни вторглися на територію СРСР. 6 липня вони окупували Збараж. Масовий терор і грабежі принесли трудящим фашисти. Вже другого дня окупації гітлерівці розстріляли 76 жителів міста. Вони вчинили жорстоку розправу над вчителями, які відмовлялися працювати в школі, організованій фашистами. Понад 2 тис. юнаків і дівчат району гітлерівці вивезли на примусові роботи до Німеччини[3]. Звірства окупантів не зламали волі трудящих до свободи, прагнення до визволення. Невідомі сміливці потай розклеювали по місту листівки з закликом до боротьби проти ворога, переписані від руки зведення Радянського інформбюро.

Настав 1944 рік. На початку березня відгомін далеких боїв долинув і до Збаража, а 4 березня вже зав'язалися бої на підступах до міста. Вранці наступного дня червоноармійські частини, долаючи шалений опір ворога, вийшли до південної околиці його. Першим до Збаража ввірвався танк, екіпаж якого очолював парторг роти 1-го танкового батальйону 14-ї гвардійської танкової бригади 4-го гвардійського танкового Кантемирівського Червонопрапорного корпусу гвардії лейтенант П. Г. Пивоваров. У ході короткого, але запеклого бою танковий екіпаж знищив 15 автомашин із військовим спорядженням і живою силою противника. Танк лейтенанта Дзасохова з 12-ї гвардійської танкової бригади цього ж корпусу знищив 80 ворожих солдатів і офіцерів, зім'яв два кулеметні гнізда. Через кілька годин усе місто було визволено, крім залізничної станції, де засіло понад 300 есесівців. Навальним ударом 2-а рота під командуванням старшого лейтенанта Алеутова з 1-го батальйону 3-ї гвардійської мотострілецької бригади оволоділа залізничною станцією. Проте два бронепоїзди гітлерівців продовжували обстріл міста. Група самохідних гармат під командуванням старшого лейтенанта Г. В. Танцорова влучним вогнем розбила паровоз і бронеплатформу, змусивши ворога відступити[4]. 6 березня 1944 року Збараж був повністю очищений від німецько-фашистських загарбників. У боях за місто смертю

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 463, арк. 15; газ. «Червоний Збараж», 5 листопада 1939 р.

[2] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 1а, спр. 5, арк. 18; газ. «Червоний Збараж», 1 і 8 січня 1940 р.

[3] Тернопільський облпартархів, ф. 49, оп. 1, спр. 2, арк. 8.

[4] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 4, арк. 89, 90.

хоробрих полягло 375 радянських воїнів різних національностей — українців, росіян, білорусів, грузинів, узбеків. Вони поховані в братській могилі в парку ім. Богдана Хмельницького.

Загальний вид м. Збаража. 1972 р.

За роки тимчасової окупації німецько-фашистські загарбники завдали місту величезної шкоди. Вони зруйнували 221 будинок, спалили всі пристанційні споруди, відібрали в населення велику кількість зерна, худоби, майна[1].

Трудящі визволеного Збаража самовіддано працювали, щоб наблизити перемогу над ненависним ворогом, відбудувати зруйноване господарство. Понад 790 жителів поповнило лави Червоної Армії, з них загинув на фронтах війни 61 чоловік. В першій половині 1944 року населення району здало до фонду оборони близько 13 тис. цнт зерна, 11 тис. цнт картоплі, 3,5 тис. цнт м'яса, 5,5 тис. цнт сіна. Червона Армія допомагала населенню. Для проведення весняної сівби військові частини виділили селянам 800 коней[2].

Незабаром після визволення відновили роботу всі районні організації. Велику увагу відбудові господарства, розгортанню широкої агітаційно-масової роботи приділяв районний комітет партії. До осені в місті вже діяли 19 первинних партійних організацій, які об'єднували 200 членів і кандидатів у члени партії[3].

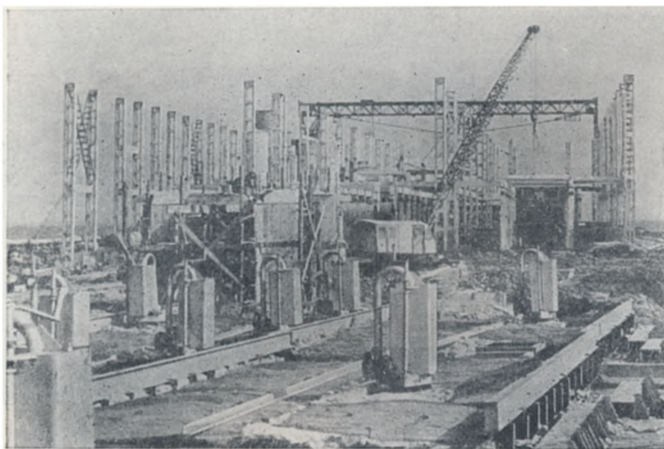
Комуністи очолили відбудову економіки, житлового фонду, дбали за налагодження навчання в школах, розширення мережі лікувальних закладів, особистим прикладом показували зразки самовідданої праці. Вже в перший рік після визволення відкрилася лікарня на 45 ліжок. Школу відвідувало 838 учнів. Почали працювати районний будинок культури, кінотеатр, бібліотека[4].

Помітні зрушення сталися в сільському господарстві. Цьому сприяв перехід селян до колективного господарювання. В квітні 1946 року 24 селянські господарства об'єдналися в артіль «Перше травня». Її фундаторами були місцеві селяни-бідняки І. М. Хрін, В. П. Деніс, П. М. Ткачик та інші. Господарству виділили 260 га землі. Воно мало 2 конюшні й корівник. Худоби спочатку було мало — 23 коней та 5 корів. Колгоспники своєчасно провели весняну сівбу та жнива, зібрали по 9 цнт зерна з га. На трудодень одержали по 3,3 кг зерна й гроші. Вже наступного року врожайність зернових зросла до 17 цнт з гектара[5]. 1947 року на околиці міста організовано ще один колгосп — «Перемога». В ньому об'єдналося 59 селянських господарств. Артілі виділили 299 га землі.

За час післявоєнних п'ятирічок місто перетворилося на один з промислових центрів області для переробки сільськогосподарської продукції. Одним з найбільших підприємств став цукровий завод, споруджений у 1963—1966 рр. На підприємстві встановлено обладнання, виготовлене на заводах Єревана та Рязані, Німецької Демократичної Республіки, Польської Народної Республіки, Чехословацької Соціалістичної Республіки. Тут переробляється 30 тис. цнт цукрових буряків на добу. 1971 року порівняно з 1970 продуктивність праці зросла на 6,3 проц. Колектив цукровиків виборов першість у всесоюзному змаганні 1972 року та одержав перехідний

---

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 49, оп. 1, спр. 2, арк. 9.
[2] Там же, арк. 9, 10.
[3] Там же, арк. 9—11.
[4] Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 290, арк. 11, 114; ф. Р-2366, оп. 1, спр. 25, арк. 26.
[5] Там же, ф. Р-2, оп. 2, спр. 524, арк. 291, 327; ф. Р-1833, оп. 1, спр. 874, арк. 2, 3; спр. 1217, арк. 12.

Будівництво цукрового заводу. Збараж, 1968 р.

Червоний прапор Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС і грошову премію. Дирекція заводу, партійна організація й профспілковий комітет багато уваги приділяють поліпшенню культурно-побутових умов працівників. Навколо заводу виросло впорядковане робітниче селище. Тут є своя школа. 1973 року завершується спорудження ще двох 45-квартирних і 30 індивідуальних будинків, почне роботу заводський будинок культури. Робітники можуть провести свою відпустку на Чорноморському узбережжі, де завод має базу відпочинку.

На високомеханізоване підприємство перетворився завод господарського литва з ливарним і механічним цехами, цегельнею. В місті працює тарний комбінат, який виготовляє бочки. Далеко за межами республіки відома продукція Збаразького соко-виноробного заводу. Сучасним підприємством стало районне об'єднання «Сільгосптехніки», де ремонт сільськогосподарських машин і механізмів поставлено на індустріальну основу. Колектив залізничної станції Збараж протягом багатьох років веде перед у змаганні працівників Львівської залізниці. 1961 року йому присвоєно почесне звання колективу комуністичної праці.

Значних успіхів працівники промисловості міста добилися за восьму п'ятирічку. План випуску валової продукції робітничі колективи виконали до 5 грудня 1970 року й дали додатково продукції на 3 млн. крб. Завершено реконструкцію соко-виноробного і пивоварного заводів. За п'ятиріччя промислове виробництво зросло на 14,6 проц. На підприємствах освоєно випуск 8 нових видів продукції: січкарень, деревостружкових плит, плодоягідних вин тощо. Широко розгорнулося в місті соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення Союзу РСР. Зобов'язання, взяті до знаменної дати трудівниками підприємств і колгоспу, успішно виконані. Колективи соко-виноробного заводу і районного побутового комбінату нагороджені ювілейною Почесною грамотою Центрального Комітету КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради. На урочистих мітингах, присвячених врученню високих нагород, робітники неодноразово згадували слова з доповіді Л. І. Брежнєва на спільному урочистому засіданні ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР 21 грудня 1972 року: «Найкращі плани не будуть виконані, якщо ті, хто працює біля верстатів або в полі, на тваринницькій фермі, в науково-дослідному інституті чи у сфері послуг, не вкладуть у справу частину свого серця, своєї душі»[1]. Саме такою самовідданою працею відзначили 50-річчя Союзу РСР робітники підприємств міста.

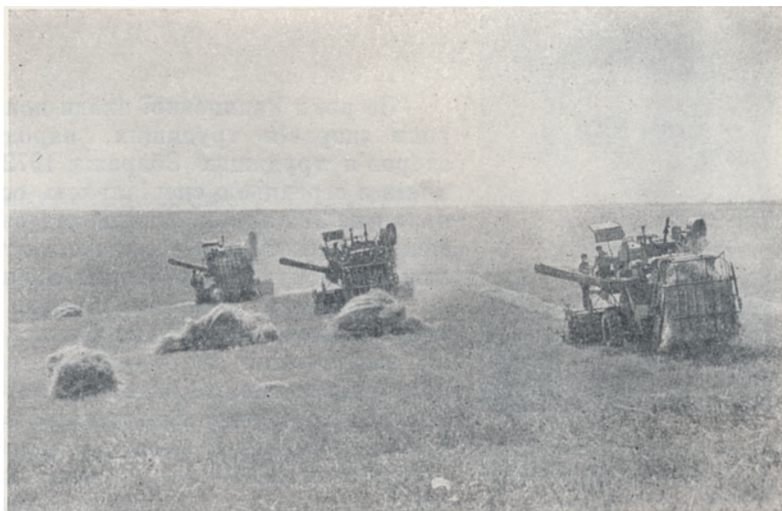
В усіх цих виробничих досягненнях важлива роль належить партійним, комсомольським і профспілковим організаціям, які виступають організаторами соціалістичного змагання, застрільниками всіх нових починань. На цукровому заводі з ініціативи партійної організації в 1970 році організовано фахове навчання робітників. Високих показників у роботі добиваються колективи інших підприємств. Комсомольці і молодь соко-виноробного заводу, розгорнувши змагання за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, за рахунок економії сировини заощадили 1500 карбованців.

На підприємствах, транспорті, в будівельних організаціях 1972 року працювало 3285 робітників. Сумлінну працю багатьох працівників достойно відзначив Радян-

[1] Л. І. Брежнєв. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., 1972, стор. 52.

ський уряд. Орденом Леніна нагороджено пресувальника соковиноробного заводу З. Є. Андрушкевича, начальника залізничної станції Збараж М. Н. Гулого.

Докорінні зміни сталися і в сільському господарстві. 1952 року колгоспи «Перше травня» і «Перемога» об'єдналися в одне господарство «Перше травня». Згодом до нього приєдналася Старозбаразька артіль ім. 30-річчя ВЛКСМ. За колгоспом закріплено 2375 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2225 га орної.

Збирання хліба в колгоспі «Перше травня», м. Збараж. 1971 р.

Колгосп «Перше травня» — багатогалузеве господарство з добре розвинутими рільництвом і тваринництвом. Трудівники його добиваються дедалі нових успіхів. 1972 року вони зібрали цукрових буряків по 614 цнт, картоплі — 131,4 цнт з кожного га. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 101 цнт м'яса і 477 цнт молока. Зростають щороку грошові прибутки господарства. 1972 року вони становили 1,25 млн. крб. Відповідно збільшується й грошова оплата праці — з 1 крб. 40 копійок у 1963 році до 4 крб. 29 коп. за людино-день у 1972 році. Очолює боротьбу колгоспників за дальший розвиток економіки первинна партійна організація, яка 1973 року об'єднувала 49 комуністів. Переважна більшість їх працює безпосередньо на виробництві — в рільничих і тракторній бригадах, на фермах. Міцна дружба зв'язує збаразьких колгоспників з членами трудового кооперативного землеробського господарства с. Блатець Слівенського округу Народної Республіки Болгарії. Вони діляться досвідом роботи, вже двічі обмінювалися делегаціями.

Радянський уряд і Комуністична партія високо оцінили працю колгоспників. З часу створення колгоспу 57 передовиків нагороджено орденами й медалями. Високого звання Героя Соціалістичної Праці удостоєно бригадира механізаторів Д. С. Янковича. Понад двадцять років очолює буряківничу ланку К. В. Мокра, вона добивається дедалі кращих показників. 1972 року ланка під її керівництвом виростила по 657 цнт цукрових буряків з га. За сумлінну багаторічну працю ланкову нагороджено орденом Леніна, їй присвоєно звання знатного буряківника УРСР. К. В. Мокра — депутат міської Ради депутатів трудящих, член правління колгоспу. Високої нагороди — ордена Леніна — удостоєно також колгоспників С. І. Сегіна, Т. І. Харчука та голову колгоспу Я. Я. Грещука, якого нагороджено також орденами Жовтневої Революції, Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани». Орден Жовтневої Революції вручено колгоспникові, нині пенсіонеру І. М. Шабату. 12 трудівників господарства нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора, 7 — орденом «Знак Пошани».

Культурно й заможно живуть трудящі міста. Про їхній добробут свідчить широке індивідуальне житлове будівництво. Лише з 1960 по 1970 рік 286 сімей робітників і службовців справили новосілля у власних будинках. У східній частині міста виріс новий житловий район. Прокладено водогін і каналізацію, упорядковано кілька центральних вулиць, парк ім. Хмельницького, сквери. Значно збільшився обсяг будівництва в дев'ятій п'ятирічці. Виростуть новий навчальний корпус профтехучилища, приміщення лічильної станції, районного вузла зв'язку, кілька багатоквартирних житлових будинків. На реставрацію парку ім. Богдана Хмельницького з місцевого бюджету асигновано 15 тис. крб. Закладено сквер у центрі міста, переобладнано вуличне освітлення.

Герой Соціалістичної Праці Д. С. Янкович, м. Збараж. 1972 р.

За роки Радянської влади докорінні зміни сталися в галузях охорони здоров'я трудящих, народної освіти, культури. На сторожі здоров'я трудящих Збаража 1972 року стояло 28 лікарів, 95 працівників з середньою спеціальною освітою. Медичні заклади міста — лікарня на 220 ліжок, яка нещодавно перейшла в новозбудоване приміщення, поліклініка — оснащені сучасною апаратурою. Близько 600 малюків виховуються в 5 дошкільних дитячих закладах.

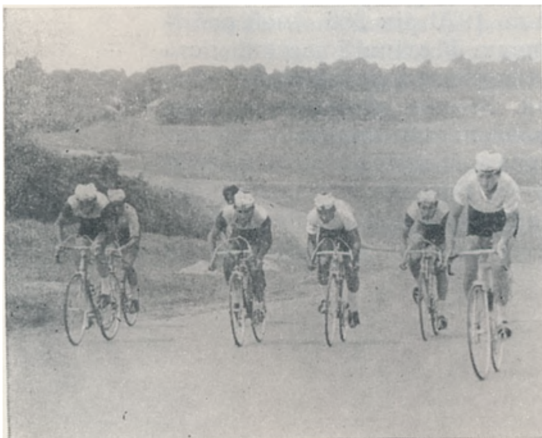
Працюють 3 середні школи, в т. ч. школа-інтернат санаторного типу, дві початкові. В них вчиться близько 3 тис. учнів. Серед колишніх випускників шкіл — 20 кандидатів наук, 187 учителів, 85 медичних працівників, 99 інженерів та багато інших фахівців народного господарства, освіти й культури. Є в місті заочна середня школа, вечірня школа робітничої молоді, професійно-технічне училище, яке щороку випускає понад 400 трактористів, комбайнерів, шоферів, електротехніків. 1947 року відкрито музичну школу.

В школах Збаража трудиться 287 учителів. За успіхи, досягнуті в навчанні та вихованні підростаючого покоління, 25 педагогів нагороджені орденами й медалями Союзу РСР та значками «Відмінник народної освіти». Двом педагогам міста — І. М. Сороці та Р. Я. Репесі присвоєно почесне звання заслуженого вчителя УРСР.

В місті є будинок культури з залом на 400 місць. Популярні серед населення виступи танцювального ансамблю, оркестрів — естрадного й духових інструментів, самодіяльного драматичного театру, чоловічої академічної капели, яким напередодні свята 50-річчя Великого Жовтня присвоєно звання народних. Самодіяльні колективи брали активну участь у підготовці до святкування 50-річчя утворення Союзу РСР. Народний хор Збаразького будинку культури виступав перед трудящими Бреста, а хор Брестського будинку культури залізничників приїздив до Збаража. Оркестрові народних інструментів районного будинку культури на заключному оглядіконкурсі республіканського самодіяльного мистецтва, присвяченому 50-річчю утворення Союзу РСР, присвоєно звання самодіяльного народного. Працюють у місті кінотеатр «Космос», дві бібліотеки. Періодичні видання одержує кожна родина. До 1939 року в Збаражі було п'ять радіоприймачів. Тепер місто повністю радіофіковане.

У розквіті економіки міста, розвиткові культури, освіти велика заслуга первинних партійних організацій. 1971 року їх у місті налічувалося 35, кількість комуністів становила близько 600. Бойовими помічниками партійних організацій є 1830 комсомольців, об'єднаних у 33 первинних організаціях. Міська Рада депутатів трудящих дбає про всі сторони життя міста — розвиток його економіки, культури, впорядкування й озеленення, а найголовніше — про людину з її турботами й радощами. До складу Ради обрано 59 депутатів. При ній діє 8 постійних комісій. Під керівництвом виконкому міської Ради працюють товариський суд, народна дружина, 15 вуличних комітетів, жіноча рада, комісія сприяння фонду миру та інші громадські організації. Бюджет Ради на 1972 рік становив 383 тис. крб., з них на впорядкування міста виділено 138 тис., на соціально-культурні потреби — 180 тис. карбованців.

Велогонки спортсменів біля м. Збаража. 1971 р.

Росте, молодіє Збараж, красивішають його сквери, вулиці. День у день множать трудову славу його робітники й колгоспники. Впевнено крокують вони у світле й радісне майбутнє, вписуючи в радянський літопис міста нові сторінки славної історії народутрудівника.

Т. І. БОДНАР, І. П. МИКОЛАЇВ

ВИ́ШНІВЕЦЬ

Вишнівець — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване у північній частині області, на березі річки Горині. Відстань до районного центру — 24 км, до залізничної станції Карначівка на лінії Тернопіль—Шепетівка — 16 км. Через селище проходить автошлях Луцьк—Чернівці. Населення — 6123 чоловіка. Селищній Раді підпорядковані села Бутин, Загороддя, Мухавець.

Про заселення цієї території з давніх часів свідчать виявлені поблизу села Бутина рештки поселення черняхівської культури.

Перша письмова згадка про Вишнівець зустрічається в історичних джерелах з 1395 року. Тоді великий князь литовський Вітовт, позбавивши Дмитрія Корибута Сіверського князівства, дав йому кілька поселень на Волині, в т. ч. і Вишнівець, де було закладено замок[1]. Він був побудований на правому березі річки Горині, там, де нині розміщується село Старий Вишнівець (рештки укріплених валів і руїни старої церкви збереглися дотепер). Згадки про Вишнівець зустрічаються в документах за 1434 і 1463 роки, які засвідчували перехід населеного пункту від одного власника до іншого[2].

Не раз протягом XV—XVI ст. Вишнівець зазнавав нападів татарських орд. Великих руйнувань було заподіяно йому 1494 року, коли переважаючі сили татар розбили під Вишнівцем польські війська. Нападники зруйнували поселення, багатьох жителів забрали в полон. 1512 року татари вчинили новий напад на Волинь. В бою під Вишнівцем 26-тисячне татарське військо на чолі з ханом Менглі-Гіреєм було розгромлене польськими військами[3].

В другій половині XVI ст. Вишнівець, що входив до складу Речі Посполитої, став резиденцією українських магнатів, князів Вишневецьких, які поступово покатоличилися і спольщилися. 1640 року Я. Вишневецький розпочав будівництво великого замку, а також монастиря для ченців ордену кармелітів — центру покатоличення жителів округи. Тоді Вишнівець був досить великим поселенням з розвинутими ремеслом і торгівлею. Значну кількість населення становили ремісники — шевці, кравці, пивовари, гончарі. На торги до Вишнівця з'їжджалися з Кременця, Почаєва та інших навколишніх міст і містечок. Найбільшого розвитку набула торгівля худобою, медом, ремісничими виробами. Основним же заняттям жителів було сільське господарство. Селяни відробляли 2—3 дні панщини на тиждень, платили на користь феодала чинш; двірська челядь виконувала роботи в панському маєтку.

Політика грубого насильства й грабежу, жорстока експлуатація з боку власників Вишнівця викликали наростання невдоволення і протестів трудящих. Особливо посилилася боротьба селян проти гнобителів напередодні і під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького. 1648 року, під час походу селянсько-козацької армії на Львів, окремі загони її йшли бічними шляхами, щоб підтримати виступи місцевого селянства. Один з таких загонів вступив до Вишнівця. Тоді було розгромлено монастир кармелітів. У 1649 році, коли селянсько-козацьке військо обложило Збараж, жителі Вишнівця допомагали козакам зводити укріплення, підвозили фураж, продовольство. Після підписання Зборівського договору, повертаючись у Крим, татари вщент пограбували і зруйнували Вишнівець. Багатьох його жителів вони забрали в полон або знищили[4].

---

[1] В. К. и Г. К. Лукомские. Вишневецкий замок, его история и описание. СПб., 1912, стор. 1—3; Н. И. Теодорович. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии, т. 3, стор. 86.

[2] С. М. Каретников. Волынская губерния. Почаев, 1912, стор. 7; Н. И. Теодорович. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии, т. 3, стор. 87, 88.

[3] Rocznik Wołyński. Równo, 1938, стор. 16.

[4] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 153; J. Jerlicz. Latopisiec albo kroniczka, t. 2. Warszawa, 1853, стор. 112—114.

Пам'ятка архітектури XVIII ст. Вишнівецький палац. Фото 1972 р.

Жорстока розправа чекала на повсталих селян і з боку власників Вишнівця. За наказом Я. Вишневецького сотні селян було страчено, палали українські села. Лють цього магната викликала подив навіть у самої польської шляхти. Тяжке становище народних мас ще більше погіршувалося стихійним лихом. 1649 року сарана знищила всі посіви, після чого вишнівецькі землі перетворилися на чорну пустелю[1]. Великий голод був 1651 року. Люди їли жолуді, шишки, кору з дерев, кропиву. Голод супроводився епідеміями і масовою смертністю.

Напади татарських орд повторювались і в другій половині XVII ст. Вони руйнували Вишнівець у кінці 1653 року, в грудні 1666, в червні — серпні 1667 року. Стариків і дітей татари вбивали, молодь забирали в полон. Особливо спустошливим був напад 1672 року. Татари вчинили криваву розправу над жителями: багатьох посадили на палі, інших порубали шаблями. Саме містечко було настільки зруйноване, що польський король мусив звільнити ремісниче й торгове населення від податків на 12 років.

У кінці XVII — на початку XVIII ст. гноблення трудящих Вишнівця, який залишився під владою Речі Посполитої, дедалі посилювалося. Велика панщина, численні платежі згубно впливали на селянські господарства. Щоб добути грошей на розкішне життя, магнати віддавали в оренду навіть родові резиденції. 1665 року Г. Вишневецька позичила 20 тис. злотих, заклавши Вишнівець. Посесори хазяйнували у Вишнівці до кінця XVII століття[2].

Після закінчення визвольної війни на українське населення посилився наступ католицької церкви, чому всіляко сприяли власники Вишнівця. 1702 року жителям було наказано виявляти покору католицькій церкві, а непокірним загрожував штраф у 100 кіп литовських грошів і навіть смертна кара. Не витримуючи жорстокої експлуатації, релігійного гніту, чимало вишнівецьких селян тікало в інші місцевості. У 1717 році, наприклад, власник Вишнівця сплатив почаївським ченцям велику винагороду за те, що ті затримали і повернули назад кількох збіглих кріпаків та їхні родини[3].

У 1720 році за наказом останнього з роду Вишневецьких — князя Михайла Серватія — побудовано розкішний палац, який зберігся донині і є визначною архітектурною спорудою. Після його смерті 1744 року Вишнівець перейшов у володіння князів Мнішеків[4].

Володарі Вишнівця наживали величезні багатства, жорстоко експлуатуючи кріпаків. 1771 року в містечку налічувалося 396 селянських господарств. Парокінні господарства відробили за рік 2808 днів панщини, поєдинки — 572, піші — 1456 днів. Усі вони відбули також 1560 днів літньої панщини і 3120 днів інших повинностей, виплатили за користування садибами 5168 злотих чиншу. Кріпакам доводилося на довгий час відриватися від своїх господарств, супроводжуючи транспорти з продуктами сільського господарства (насамперед пшеницею), якими власники Вишнівецького фільварку торгували у Львові, а також Варшаві, Любліні, Гданську та інших містах.

Не легшим було й становище ремісників. Покупців і замовників було обмаль, але повинності вони мусили виконувати великі. Ремісники платили феодалу чинш,

---

[1] Літопис Самовидця, стор. 59.

[2] А. И. Баранович. Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в., стор. 27.

[3] Тернопільський облдержархів, ф. 258, оп. 2, спр. 4. арк. 1, 2; Архив Юго-Западной России, ч 1, т. 4, стор. 204, 205.

[4] В. К. и Г. К. Лукомские. Вишневецкий замок, его история и описание, стор. 33.

податок «від ремесла», виконували різні роботи. 1763 року вишнівецькі шевці скаржилися, що вони виготовили для фільварку 32 пари чобіт, а їм заплатили мало; подібна скарга надійшла й від ткачів. На це власник маєтку відповів, що ремісники повинні відробляти згідно з інвентарем, а за це платні не одержують. Ремісники платили й державні податки. В таких умовах ремісничі цехи занепадали. 1760 року у Вишнівці діяло 10 цехів. Через вісім років їх налічувалося лише 3. Багато ремісників переходили до землеробства, деякі поєднували заняття сільським господарством з ремеслом.

Великі прибутки феодали одержували від виробництва і продажу спиртних напоїв. Власник Вишнівця часто здавав пивоварні та винокурні в оренду. Так, у 1779 і 1780 рр. доход його від оренди становив щороку 5 тис. злотих. 1764 року в містечку було споруджено невеликий цегельний завод.

Нужденне життя селян і ремісників різко контрастувало з розкішшю, що оточувала Мнішеків. Сума їхніх щорічних витрат була величезною. Так, лише поїздка одного з князів у Париж 1791 року обійшлася в 93 462 злоті[1].

Після возз'єднання 1793 року Волині з українськими землями в складі Росії Вишнівець як центр волості увійшов до Кременецького повіту Волинської губернії. 1846 року, подорожуючи Поділлям і Волинню, у Вишнівці провів кілька днів Т. Г. Шевченко. Він цікавився замком, старовинною бібліотекою, зробив кілька зарисовок[2]. Двома роками пізніше, у вересні 1848 року, у Вишнівці побував французький письменник Оноре де Бальзак[3].

Згідно з селянською реформою 1861 року селян Вишнівця — колишніх кріпаків — перевели до розряду тимчасовозобов'язаних. До оформлення викупної угоди вони мали відробляти на поміщика по 20 днів з десятини землі на рік або ж сплачувати оброк у сумі 3 крб. 10 коп. У Вишнівецькій волості найбільшою викупною нормою землі визначалося 4,5 десятини на селянський двір, причому за кожну десятину селянин мав заплатити 102 крб. Це набагато перевищувало ринкову вартість землі. Багато селян одержали наділи менші за ті, якими вони користувалися до реформи, до того ж поганої якості, далеко від садиб. Власник маєтку залишив у своїх руках 10,8 тис. десятин кращих земель[4].

У другій половині XIX ст. у Вишнівці виникло кілька дрібних підприємств для переробки овочів і фруктів. Дальшого розвитку набули ремесло й торгівля. Ремісники-кустарі шили чоботи, одяг, виготовляли вироби з вовни, які славилися на весь повіт. Ремісничі вироби збувалися, головним чином, через торговців-посередників, які набагато дорожче перепродували їх у своїх крамницях.

Важке економічне становище, національний гніт, що тяжіли над трудовим людом, нерідко викликали виступи трудящих. Особливої гостроти селянський рух набрав у роки першої російської революції 1905—1907 рр. Тоді кілька разів страйкували сільськогосподарські робітники Вишнівця та сусідніх сіл. Вони вимагали поліпшення умов праці, підвищення заробітної плати. Страйкуючі виступали і проти місцевих куркулів.

Столипінська аграрна реформа, спрямована на зміцнення куркульської верхівки, призвела до дальшого розорення основної маси селянських господарств. На 1907 рік у Вишнівецькій волості виникло 82 хутори загальною площею 548 десятин. Водночас біднота, не маючи змоги обробити свої мізерні земельні наділи, продавала їх. Лише у вересні 1907 року 31 селянин волості подав заяву до землевпорядної комісії на дозвіл продати землю.

---

[1] А. И. Баранович. Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в., стор. 136, 137 (таблиця), 152, 153, 175, 176.

[2] Є. П. Кирилюк, Є. С. Шаблiовський, В. Є. Шубравський. Т. Г. Шевченко. Біографія. К., 1964, стор. 191.

[3] Журн. «Жовтень», 1968, № 4, стор. 136, 137.

[4] Отмена крепостного права на Украине. Сборник документов и материалов. К., 1961, стор. 166, 168; И. К. Поляков. Крупное землевладение на Волыни. К., 1898, стор. 18.

Медичного закладу у Вишнівці не було. На 1903 рік тут працювали лише один приватний лікар і акушерка. Звичайно, надати всім допомогу вони не могли. До того за їхні послуги доводилося платити багато грошей. Далеко не всі вишнівецькі ремісники й селяни через скрутні матеріальні умови могли навчати своїх дітей. Однокласну школу відкрили лише 1878 року, відвідувала її незначна частина дітей шкільного віку. В 1881 році тут навчалося 59 учнів, працював один учитель. Навчання провадилося в звичайній селянській хаті.

Злидні, дальше розорення господарства принесла трудящим Вишнівця перша світова війна. Безпосередніх боїв у районі населеного пункту не було, але жителі терпіли від постою військових частин, виконання транспортних та інших повинностей. У Вишнівці й навколишніх селах стояли частини 11-ї армії. В палаці розмістився штаб 25-го корпусу цієї армії, в містечку — великі склади зброї, військового спорядження, продовольства[1]. У квітні 1917 року в 11-у армію прибули міністри Тимчасового уряду Мілюков і Гучков. Відвідали вони й 25-й корпус. Виступаючи перед солдатами, які зібралися у дворі вишнівецького палацу, міністри закликали їх продовжувати війну до переможного кінця. Та ось слова попросив один із солдатів. Виступаючи з більшовицьких позицій, промовець неспростовно довів, що воювати проти німецьких робітників і селян трудящим Росії безглуздо, що справжніми ворогами трудового люду є поміщики й капіталісти всіх країн. Солдати активно підтримали більшовика. Міністри Тимчасового уряду поспішно покинули збори[2]. Під впливом революційно настроєних солдатів розгорталася боротьба трудящих. Солдати брали активну участь у селянських виступах. За їхньою підтримкою жителі Вишнівця провадили масові порубки поміщицьких лісів, відмовлялися платити власникам землі орендну плату в розмірі третини врожаю[3].

Радо зустріли трудящі Вишнівця звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Вітаючи революційних російських робітників, вони провели на початку листопада 1917 року демонстрацію, на яку вийшли з червоними прапорами й транспарантами. Перед палацом, куди прийшли демонстранти, відбувся багатолюдний мітинг, на якому виступаючі вітали ленінські декрети про мир і землю, вимагали розподілити поміщицькі землю й майно. На мітингу було створено земельний комітет[4].

Але вже в лютому 1918 року Вишнівець окупували австро-німецькі війська. Окупанти видавали суворі накази про здачу сільськогосподарської продукції. Населення саботувало ці накази[5].

Після втечі австро-німецьких окупантів наприкінці 1918 року владу захопили петлюрівці. Вигнали їх з Вишнівця бійці Таращанської бригади під командуванням В. Н. Боженка наприкінці травня 1919 року. В перших числах червня організовано волосний ревком, який очолив Г. Ф. Кухта. Невдовзі було проведено запис добровольців до Червоної Армії. Велику кількість зброї, виявлену в палаці, передали червоноармійським частинам. Населення Вишнівця подавало допомогу Червоній Армії продовольством, одягом. Розгорнули активну діяльність створений ревкомом продзагін, міліція. Революційний комітет організував продовольчу допомогу голодуючим. Дітям безплатно відпускалися обіди[6].

Наступ військ буржуазно-поміщицької Польщі перервав радянське будівництво. Містечко було окуповано 19 липня 1919 року. На режим терору й грабежів трудящі відповіли активною боротьбою. Значні селянські заворушення в районі Вишнівця—Шумська сталися у вересні — жовтні. Розгорнулася справжня партизанська війна. Для придушення руху на початку жовтня окупаційні власті напра-

---

[1] ЦДВІА СРСР, ф. 2003, оп. 1, спр. 523, арк. 238.
[2] Газ. «Солдатская правда», 29 червня 1917 р.
[3] Тернопільський облдержархів, ф. 241, оп. 1, спр. 3, арк. 34.
[4] Там же, спр. 94, арк. 48.
[5] Там же, ф. 247, оп. 1, спр. 2, арк. 10, 12, 45.
[6] Кременецький краєзнавчий музей, фонди, інв. № 1—7487.

вили 19-й піхотний полк, а в середині місяця в околиці Вишнівця та Шумська надіслано додатково 10-у піхотну бригаду, артилерійську батарею, ескадрон кінних стрільців тощо. Командування цих частин одержало наказ жорстоко розправитися з повсталими селянами, направити війська «до центру заворушень так, щоб оточити повстанців з усіх боків, не дати навіть одиницям змоги втекти»[1].

Визволили Вишнівець від військ буржуазно-поміщицької Польщі частини 8-ї червонокозачої дивізії в липні 1920 року. 8 серпня у Вишнівці створено волосний ревком із земельним відділом і військовим комісаріатом[2]. Очолив волревком Г. Ф. Кухта. Зусилля трудящих були спрямовані на подолання розрухи. Успішно завершилося збирання врожаю. Почалася підготовка до розподілу серед незаможного селянства нетрудових земель. З 24 селян-добровольців було створено сторожовий загін на чолі з І. Комаровичем. 25 серпня загін відбув до Кременця, згодом влився до однієї з частин діючої армії[3].

15 вересня 1920 року частини 8-ї червонокозачої дивізії, що дислокувалися у Вишнівці, змушені були відступити. Західноукраїнські землі, в т. ч. й Вишнівець, на довгі роки потрапили під владу буржуазно-поміщицької Польщі. В селян забрали землю, наділену їм Радянською владою. До містечка прибула велика група осадників, для яких відводилася значна кількість землі, купленої урядом у місцевого поміщика. У Вишнівецькій гміні на початку 30-х років налічувалося понад 100 осадницьких господарств, розміри наділу кожного з них становили пересічно 20—30 га. Водночас понад 30 проц. господарств місцевих селян мали по 1—2 га землі[4]. З такого наділу прогодуватися було неможливо. Навіть місцеві власті визнали, що 1934 року близько третини селянських родин гміни голодувала, більшість господарств не мала насіння для весняної сівби[5]. Значних підприємств, які б дали заробітки бідноті, у Вишнівці не було. В трьох млинах, крупорушці та шкіряній майстерні працювало 25—30 чоловік. Рятуючись від злиднів і голоду, багато селян за безцінь продавали свої клаптики землі й виїздили до Канади, США, Бразілії та інших країн.

Жорстоке соціальне й національне гноблення, примусова полонізація, переслідування прогресивних діячів принесло трудящим-українцям панування буржуазно-поміщицької Польщі. Вже в перші місяці окупації за грати потрапило десятки людей — прихильників Радянської влади. Був, зокрема, ув'язнений колишній голова волревкому Г. Ф. Кухта. Деякий час його тримали у в'язниці, а потім переправили до Берези Картузької. Повернувся він звідти фізично понівеченим, хворим.

Але боротьба трудящих за визволення, за возз'єднання з Радянською Україною з року в рік зростала, набирала чимраз більшого розмаху. Керував цією боротьбою осередок КПЗУ в складі 32 чоловік, що виник у Вишнівці 1932 року. Комуністи провадили широку агітаційну роботу серед населення, поширювали листівки[6].

Власті не дбали про медичне обслуговування населення. Приватна лікарня на 10 ліжок, де працювали лікар і фельдшер, була недоступна для трудящих, бо лікування коштувало дуже дорого. Платним було й навчання в семирічній школі, до того ж викладання тут велося польською мовою[7]. Відвідувала школу незначна частина дітей шкільного віку.

Довгождане визволення західноукраїнським землям принесла Червона Армія 17 вересня 1939 року. Цей історичний день став для трудящого населення Вишнівця

---

[1] Під прапором Жовтня, стор. 182, 183; Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 46.
[2] ЦДАРА, ф. 199, оп. 2, спр. 206, арк. 156—158.
[3] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2801, оп. 1, спр. 20, арк. 29, 31.
[4] Там же, ф. 2, оп. 5, спр. 6, арк. 4.
[5] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 193.
[6] АІІП ЦК КП України, ф. 6, оп. 6—1, спр. 668, арк. 17; Ровенський облдержархів, ф. 33, оп. 1, спр. 59/20, арк. 288; спр. 667, арк. 18.
[7] Тернопільський облдержархів, ф. 2, оп. 3, спр. 893, арк. 9; ф. 222, оп. 1, спр. 1385, арк. 5, 6.

великим святом. Заповнивши всі вулиці містечка, вони з величезною радістю зустрічали радянських воїнів-визволителів. Уже другого дня було організовано селянський комітет, який негайно провів підготовку до завершення осінніх польових робіт, відкриття шкіл. Розпочався розподіл нетрудових земель, а також худоби, інвентаря. У січні 1940 року створено Вишнівецький район (він існував до кінця 1962 року, коли Вишнівець перейшов до Збаразького району). Кількість населення в селі становила 3380 чоловік[1]. Розгорнули діяльність райком партії та райвиконком.

У першій половині 1940 року відновили роботу три млини, крупорушка, а до кінця року стали до ладу нові підприємства — маслозавод, валянкова й трикотажна фабрики, шкірзавод, райпромкомбінат. Ремісники об'єдналися в п'ять промислових артілей[2].

Велику увагу партійні та радянські органи приділяли соціалістичній перебудові сільського господарства. В перевагах колективного господарювання переконувалися трудящі селяни. Вже 1940 року понад 20 господарств Вишнівця об'єдналися в колгосп ім. Жданова[3]. Поблизу села Старого Вишнівця, в колишньому поміщицькому маєтку створено МТС. Вона відіграла значну роль у зміцненні молодих артілей району, а їх на квітень 1941 року налічувалося вже 12[4].

Зі східних областей України до Вишнівця прибули лікарі, вчителі. В 1940—1941 рр. почали працювати амбулаторія, лікарня, дитяча й жіноча консультації, пологовий будинок, аптека. Широким фронтом проходив наступ на неписьменність. У гуртках лікнепу навчалася значна частина неписьменного дорослого населення. Рідною мовою велося викладання в створеній семирічній школі. 1940 року відкрито сільськогосподарський технікум, під який відвели колишній князівський палац. Розгорнули роботу клуб, бібліотека.

Розв'язана фашистською Німеччиною війна проти Радянського Союзу на довгий час перервала мирну працю трудящих. Гітлерівці захопили Вишнівець 1 липня 1941 року. Окупанти встановили жорстокий режим терору і грабежів. Навіть найменше порушення розпоряджень військових властей нещадно каралося. Окупанти виганяли жителів на примусові роботи, ніяк не оплачуючи їх, забирали в них продовольство, худобу, одяг, вчиняли справжнє полювання на молодь, силоміць примушуючи її їхати на каторжні роботи до Німеччини. За час свого «хазяйнування» вони примусово вивезли з району 735 юнаків і дівчат[5].

Населення не мирилося з німецько-фашистським поневоленням. Однією з форм боротьби став саботаж розпоряджень окупаційних властей. Всіляко уникала відправки до Німеччини молодь. Жителі переховували продовольство, одяг, аби все це не потрапило до рук фашистів. А 24 лютого 1944 року трудящі вітали у Вишнівці партизанів із з'єднання М. І. Шукаєва, яке здійснювало рейд по області. Вирішивши, що то наступають регулярні частини Червоної Армії, гітлерівці поспішно відступили. Всім, чим могли, допомогли тоді жителі партизанам[6].

Фашисти лютували, відчуваючи швидкий кінець. У лютому 1944 року, вдершись до костьолу, вони вчинили жорстоку розправу над віруючими, що в той час були там. Не відставали від хазяїв і оунівські бандити. Вони підпалювали будинки, стріляли в жителів[7]. За період тимчасової окупації німецько-фашистські загарбники майже повністю зруйнували всі підприємства, пограбували промислові артілі, МТС, колгосп, знищили значну кількість житлових будинків[8].

---

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 1а, спр. 1, арк. 22.
[2] Там же, спр. 38, арк. 80.
[3] Там же. ф. 54, оп. 1, спр. 12, арк. 4.
[4] Там же, ф. 1, оп. 1а, спр. 38, арк. 80.
[5] Тернопільський облдержархів, ф. Р-274, оп. 1, спр. 123, арк. 17—19.
[6] АІІП ЦК КП України, ф. 71, оп. 1, спр. 3, арк. 12, 14.
[7] Тернопільський облдержархів, ф. Р-274, оп. 1, спр. 5, арк. 1; спр. 123, арк. 17, 18.
[8] Тернопільський облпартархів, ф. 54, оп. 1, спр. 42, арк. 18.

Вишнівець визволили від фашистських окупантів підрозділи 60-ї армії 1-го Українського фронту 6 березня 1944 року. В боях за село смертю хоробрих загинули росіяни — рядовий Г. Смирнов, сержант І. Прошаєв, українці — старший лейтенант І. Дядюра, лейтенант Й. Смоляк, чуваш — старший сержант А. Веременников та інші — всього 486 бійців. У центрі Вишнівця після війни на їх честь споруджено пам'ятник.

Понад 600 жителів влилося до регулярної армії. Орденом Богдана Хмельницького 3-го ступеня нагороджено сержанта-кулеметника О. П. Логвина[1], який в числі перших увірвався до рейхстагу. Усього бойових нагород удостоєно 530 фронтовиків — вихідців з Вишнівця. Населення надавало всіляку допомогу Червоній Армії, щоб прискорити розгром ненависного ворога. Жителі району до кінця травня 1944 року здали у фонд перемоги 14,8 тис. цнт зерна, зібрали 500 тис. крб. на танкову колону «Селянин Тернопільщини». Молодь відправила бійцям на фронт сотні посилок з подарунками[2].

Через кілька днів після визволення відновили роботу райком партії та райвиконком. Багато зусиль доклали трудящі, щоб відбудувати зруйноване фашистами господарство. Вже 1944 року стали до ладу райпромкомбінат, промартіль ім. Дзержинського, масло- і шкірзаводи. До кінця року підприємства виготовили продукції на 370 тис. крб. З великими труднощами відновлювалася Вишнівецька МТС, яка почала працювати в господарських і складських приміщеннях колишнього вишнівецького палацу, що уціліли від пожежі. На кінець 1944 року МТС мала 7 тракторів, 2 комбайни, 4 молотарки, тракторний плуг, вантажну автомашину, сівалку[3]. Багато сил доклали трудящі для відродження закладів охорони здоров'я, освіти, культури. 1944 року розгорнули роботу поліклініка й лікарня, а також середня школа, клуб, бібліотека[4]. Велику допомогу Вишнівцю подала держава. З багатьох братніх республік прибували сільськогосподарська техніка, будівельні матеріали, насіння тощо.

Після переможного закінчення війни до села повернулися демобілізовані фронтовики. Темпи відбудовних робіт значно зросли. Але на перешкоді мирного будівництва стали недобитки буржуазно-націоналістичних банд, які йшли на все, аж до погроз і вбивств партійно-радянських працівників, активістів. Для боротьби з бандами у Вишнівці ще влітку 1944 року було створено загін самооборони, який брав активну участь у ліквідації місцевого оунівського підпілля. Чимало бійців загону одержали урядові нагороди[5]. За активною участю трудящих з оунівцями невдовзі було покінчено.

Селянство потяглося до колгоспів. 1948 року у Вишнівці створено колгосп. Господарство, що об'єднувало близько 20 дворів, назвали ім'ям В. І. Чапаєва. Суцільну колективізацію сільського господарства у Вишнівці й районі в основному завершено на початок 1950 року. На 20 січня створено 39 колгоспів, які об'єднували 5,3 тис. господарств — 83 проц. загальної кількості їх. За ними закріпили 84 проц. площі сільськогосподарських угідь району. 1949 року вишнівецькі колгоспники зібрали пересічно по 12 цнт зернових з га, в т. ч. по 20,3 цнт озимого жита. Колгоспники одержали на трудодень по 3—4 кг зерна[6].

Відрадні перетворення сталися у Вишнівці за роки наступних п'ятирічок. Значного розвитку набула промисловість, на новій соціалістичній основі розвивалося сільське господарство. Одним з найбільших підприємств Вишнівця став плодоовочевий консервно-сушильний завод, введений у дію 1954 року. Тут є консервні та крохмальний цехи. Завод виготовляє соки, лимонад, сушені картоплю і фрукти,

---

[1] Газ. «Колгоспне життя» (Збараж), 9 травня 1965 р.
[2] Тернопільський облпартархів, ф. 54, оп. 1, спр. 42, арк. 18.
[3] Там же, арк. 19.
[4] Там же, арк. 12, 20.
[5] Там же, спр. 43, арк. 116—118; спр. 96, арк. 67.
[6] Там же, спр. 159, арк. 14.

повидло, сухі киселі, овочеві консерви. Протягом 1954—1970 рр. випуск валової продукції підприємства збільшився в 4 рази. В 1972 році завод випустив понад 5 млн. умовних банок консервів. Колектив підприємства виконав восьмий п'ятирічний план на 152 проц. Взявши підвищені зобов'язання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, робітники заводу вже 21 січня 1970 року рапортували про дострокове виконання плану восьмої п'ятирічки. 23 передовики виробництва відзначені ювілейними медалями «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». У 1971 році колектив заводу удостоєний почесного права рапортувати XXIV з'їзду КПРС про свої виробничі успіхи. Досягнення колективу в першому році дев'ятої п'ятирічки були відзначені перехідним Червоним прапором облспоживспілки і обкому профспілки працівників торгівлі та першою грошовою премією. Підприємство було занесено в Книгу трудової слави Укоопспілки. 1962 року у відбудованому приміщенні колишнього палацу розмістився цех для виготовлення галантерейних виробів. Наступного року цех було розширено і перетворено на галантерейну фабрику, де виготовляються господарські та жіночі сумки. Фабрика розширюється, зростає випуск валової продукції. За 1965—1970 рр. кількість робітників збільшилася з 148 до 265 чоловік. Включившись у змагання на честь ленінського сторічного ювілею, колектив фабрики достроково виконав восьмий п'ятирічний план, одержавши 201,2 тис. крб. надпланових прибутків.

На велике високомеханізоване підприємство перетворився маслозавод. Його продукція — масло, сир, казеїн, морозиво, цільномолочні продукти. 1971 року завод перейшов у нове приміщення, розширився. Всі виробничі процеси на підприємстві механізовані і автоматизовані. Щодоби воно може переробити 70 тонн молока.

У Вишнівці працює механізований хлібозавод. Діє міжколгоспна будівельна організація, яка має заводи цегельний і для випалювання вапна, пилораму, механізовану столярну майстерню. На околиці Вишнівця виросло ціле містечко відділення «Сільгосптехніки» з виробничими майстернями, житловими будинками, магазинами, їдальнею, клубом та іншими спорудами. Відділення оснащене сучасною потужною технікою. У селищі є майстерні: кравецька, шевська, для ремонту годинників і телевізорів. Про досвід роботи завідуючого кравецькою майстернею В. О. Бурковського розповідає один із стендів павільйону товарів народного вжитку на ВДНГ у Москві.

Широкого розмаху серед робітників селища набуло соціалістичне змагання. Успішно виконано високі зобов'язання, взяті виробничими колективами на честь 50-річчя утворення Союзу РСР. Трудівники консервно-сушильного заводу завершили річну програму в серпні 1972 року й почали працювати в рахунок наступного року. Переможцем змагання на підприємстві стала зміна майстра Л. І. Мачальської, робітники якої вдвічі перевиконували денні норми. До 20 грудня здійснив план будівельно-монтажних робіт «Міжколгоспбуд», а робітники бетонного цеху цього підприємства завершили його ще в серпні 1972 року. Успішно працювали трудівники галантерейної фабрики. За 1972 рік вони виготовили сумок на 653,4 тис. крб. замість запланованих 617,4 тис. Підсумки соціалістичного змагання на всіх підприємствах підводяться щомісяця. На честь переможців піднімається прапор слави, їм вручаються вимпели. Портрети передовиків вміщуються на Дошку пошани.

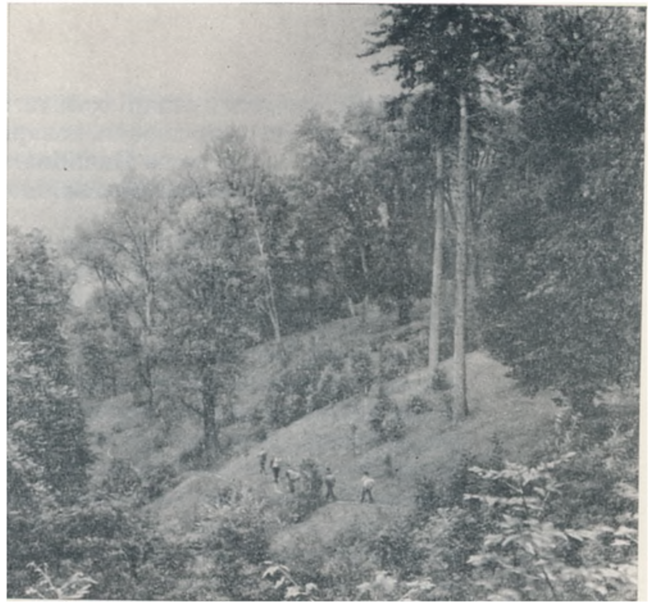
Великі зміни сталися в сільському господарстві. 1950 року на базі державного плодорозсадника, Вишнівецького колгоспу ім. Чапаєва та сусідньої Бутинської артілі «Перемога» організовано плодорозсадницький радгосп «Вишнівецький», центральна садиба якого розміщена у Вишнівці. На плантаціях господарства вирощуються саджанці фруктових дерев для колгоспів області, чорна смородина, полуниця, агрус. На 150 гектарах розкинувся яблуневий сад. У 1969 році радгосп побудував винзавод, сировиною для якого служать яблука.

Доброго розвитку в радгоспі набули й інші галузі господарства. На 100 га сільськогосподарських угідь 1972 року вироблено 441 цнт молока. Вирощено високі

врожаї зернових культур, цукрових буряків. Ланка під керівництвом С. О. Трибух зібрала по 545 цнт цукрових буряків з кожного гектара. 1972 року за успіхи в роботі тракториста радгоспу Б. І. Гонту нагороджено орденом «Знак Пошани».

В господарстві провадиться широке будівництво. 1972 року завершено спорудження цеху для переробки фруктів, телятника, молочного блоку. Збудовано під'їзні шляхи.

У селищі (до розряду селищ міського типу Вишнівець переведено 1960 року) створено широку торговельну мережу. 1972 року в ньому працювало 17 магазинів, 9 підприємств громадського харчування. Прийшов достаток у кожну оселю. Про це свідчить, зокрема, зростання купівельної спроможності населення. Лише 1972 року жителі придбали 3 легкові автомашини, 28 мотоциклів, 45 холодильників, 261 телевізор, 162 пральні машини, 230 радіоприймачів тощо.

Краєвид поблизу смт Вишнівця. 1971 р.

Значні кошти виділяються на впорядкування селища. Виросли нові адміністративні й житлові будинки. Вкрилися асфальтом центральні вулиці селища. Вишнівець добре озеленений. Декоративні дерева, квіти ростуть уздовж вулиць, у скверах. Люблять жителі відпочивати в старому парку, закладеному ще 1731 року. Створено штучне озеро площею понад 20 гектарів.

Держава виявляє батьківське піклування про здоров'я людини. У Вишнівці є лікарня на 125 ліжок з поліклінічним відділенням, пологовий будинок. У медичних закладах працюють 14 лікарів і 55 медичних працівників з середньою спеціальною освітою. Діє дошкільний дитячий заклад на 110 місць.

Працює загальноосвітня середня школа, що розмістилася 1952 року в новозбудованому приміщенні. У 1972/73 навчальному році вона охоплювала 776 учнів, працювало 49 учителів. За післявоєнний час школу закінчило 1256 учнів, з них 262 одержали вищу освіту. Відкрито професійно-технічне училище, що готує будівельників, столярів, штукатурів, продавців та кулінарів. У 1971/72 навчальному році в ньому було 750 учнів.

Активну роботу в селищі провадить Будинок культури ім. Т. Г. Шевченка, що має зал на 600 місць. Тут є добре обладнана кімната В. І. Леніна. Працюють 9 гуртків художньої самодіяльності. Популярні серед глядачів виступи вокально-інструментального ансамблю «Горинь», хору — лауреата обласного конкурсу 1970 року та тріо піонерок — лауреатів Всесоюзного конкурсу художньої самодіяльності 1971 року. В жовтні 1972 року до трудящих селища завітали друзі — болгарські митці з Слівенського округу. Їхні виступи мали великий успіх у населення. В селищі є кінотеатр. У фондах бібліотек — для дорослих і дитячої — є 67 тис. книжок. Бібліотеці для дорослих присвоєно звання закладу відмінної роботи. До знаменної дати — 50-річчя утворення Союзу РСР працівники бібліотеки провели читацьку конференцію на тему «Україна Радянська в Союзі незламнім цвіте».

Велике піклування про дальший розвиток селища виявляють комуністи, яких у Вишнівці працює 256. Діють 12 первинних партійних організацій. У всіх нових починаннях комуністи дістають підтримку від комсомольців, яких тут 756 чоловік, об'єднаних у 10 первинних організаціях. До складу селищної Ради депутатів трудящих обрано 64 депутати. 1972 року бюджет Ради становив 191,9 тис. крб., з них на освіту витрачено 93,1 тис. крб., розвиток культури — 43,5 тис. крб., на впорядкування селища — 40,7 тис. крб. Під керівництвом селищної Ради на громадських

засадах працюють вуличні комітети, які слідкують за чистотою і санітарним станом вулиць і дворів, жіноча рада, товариський суд, народна добровільна дружина.

Трудящі оновленого Вишнівця активно розгорнули боротьбу за успішне виконання завдань дев'ятого п'ятирічного плану.

М. О. ВОЛКОВ

ЧЕРНИХІВЦІ

Чернихівці — село, центр сільської Ради, розміщене на берегах невеликої річки Гнізни, притоки Серету. З півночі і заходу до села підступає ліс. Через Чернихівці проходить автошлях Тернопіль—Кременець. До районного центру — 5 км, до залізничної станції Збараж — 7 км. Дворів — 568. Населення — 1934 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане село Охрімівці.

В письмових джерелах Чернихівці згадуються з середини XV ст. В акті від 9 липня 1463 року село значилося як власність князів Збаразьких. Найзаможніші селяни мали по дві четвертини польової землі (близько гектара). Інша категорія селян — піші — володіли невеликими клаптиками землі, халупники мали хату, інколи — город. Найбіднішими були комірники, які не мали ні землі, ні власної хати, а тулилися по чужих оселях.

Не раз село, що лежало поблизу Чорного шляху, зазнавало руйнівних нападів турецько-татарських орд. Ці наскоки повторювалися у 1474, 1521, 1577, 1589 роках. Нападники залишали після себе попіл і згарища, але кожного разу жителі відбудовували село. Остерігаючись нападів, люди селилися на клаптиках суші серед боліт і в неходжених місцях, подалі від доріг.

Населення Чернихівців брало активну участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. Через село з боями проходили полки селянсько-козацького війська, очолюваного Богданом Хмельницьким. У червні—липні 1649 року воно було тилом повстанських військ, які вели облогу Збаража. Черниховецьким лісом просувалися загони й тоді, коли відбувалася битва під Зборовом.

У другій половині XVII — на початку XVIII ст. експлуатація трудящого населення Чернихівців, що залишилися у складі Речі Посполитої, ще більше посилилася. Переважала відробіткова рента. Панщина становила 4—5 днів на тиждень з лану[1]. Крім того, селяни виконували додаткові роботи. Поширеною була підводна повинність — повози. Їх виконували ті, хто мав своє тягло. Всі селяни мусили сторожити та обороняти панський маєток.

З 1772 року Чернихівці потрапили під владу Австрії. Наприкінці XVIII ст. трохи було регламентовано панщину — максимальний розмір її для тяглових господарств встановлювався 3 дні на тиждень. Халупники й комірники повинні були відробляти 12 днів на рік. Селяни сплачували поземельний і житловий податки. Згідно з першим поземельним кадастром Галичини — «Йосифинською метрикою» (1785—1788 рр.) у Чернихівцях налічувалося 170 дворів. Сільська громада користувалася 2188 моргами польової землі, 192 моргами городів, 198 — лук і пасовищ. Місцевому феодалові належало 760 моргів польової землі, 40 — лук і пасовищ, 37 — лісу, 174 морги ставу. Церква мала 86 моргів земельних угідь[2].

Згідно з Шенбрунським перемир'ям між Росією та Австрією Чернихівці в складі Тернопільщини протягом 1810—1815 рр. входили до Російської держави. Російський уряд дещо полегшив становище селянства, обмеживши розміри панщини та податків. Після переходу 1815 року цієї території до Австрії були відновлені старі порядки.

---

[1] І. Д. Бойко. Селянство України в другій половині XVI — першій половині XVII ст., стор. 141, 143.

[2] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 19, оп. 17, спр. 6, арк. 172.

За даними «Францисканської метрики» 1820 року, в Черниxівцях налічувалося 222 хати, було дві корчми. Діяла школа при церкві (заснована ще в другій половині XVIII ст.). У 1821 році грунтовий податок селянських господарств становив 1403 золоті ринські, з панських же земель було виплачено податку лише 498 золотих ринських[1].

Злидні, недоїдання спричинялися до хвороб. Великого лиха завдала населенню 1831 року пошесть холери. Вимирали цілі родини, адже медичної допомоги бідноті одержати було нізвідки. Дотепер у Черниxівцях збереглося кілька кам'яних пам'ятників того часу.

Реформа 1848 року не принесла сподіваної волі селянам. Основні земельні масиви, до того ж кращої якості, залишилися в руках поміщиків, селянам перепали гірші землі, їхні наділи були мізерними. Так, за переписом 1869 року, в Черниxівцях налічувалося 311 селянських дворів, проживало 1732 чоловіка. Їм належало 2983 морги орної землі, 289 моргів городів, лук і пасовищ, 34 морги лісу. Місцевий поміщик мав 1134 морги орної землі, 290 моргів городу, лук і пасовищ, 510 моргів лісу.

Про тяжке життя черниховецьких селян розповідав І. Я. Франко в своєму оповіданні «Свинська конституція» устами героя оповідання, місцевого жителя Антона Грицуняка. За свідченням І. Я. Франка, це була людина, якою «селянство справедливо може гордитися». Його знали «не тільки в Збаразькім, але також у Тернопільськім повіті, як незрівнянного народного бесідника, як гарячого борця за мужицькі права, за мужицьку гідність і справедливість»[2]. Він був неписьменним, але вмів виголошувати промови про народну біду на вічах. Одну з таких промов і слухав І. Я. Франко. А. Грицуняк так оповідав про становище селян після скасування кріпосного права: «Атаман не ходить уже з костуром по селу від хати до хати, се правда. Але що робить хлоп?... Хлоп устає з доброї волі рано-ранісінько, бере курку або півкопи яєць і йде до того самого атамана — тепер він називається «пан ржонца» — кладе перед ним свій дарунок і просить його «клінне вашеці», щоб позволив йому вийти робити панщину на панськім лані. А коли прийде без подарунка, то пан ржонца... полишить йому ласкаво свободу — вмирати з голоду».

Свободи, надані народові конституцією, яку А. Грицуняк влучно назвав «свинською», дійсно надавали селянам лише право вільно «вмирати з голоду». Житель Черниxівців Лук'ян Вітенько в числі селянської делегації їздив до Відня в грудні 1895 року скаржитися на губернатора Галичини графа Бадені. Всіх делегатів удома чекало покарання. Л. Вітеньку повітовий староста присудив 50 ринських штрафу. Щоб сплатити його, треба було продати корову. Селянин попросив замінити штраф покаранням різками, щоб не залишати родину без годувальниці. Староста не погодився, заявивши: «... ми тепер перед законом усі рівні, буків нема, а що велять заплатити, те заплати, хоч із коліна вилупи»[3].

У 1897 році незадовго до виборів в австрійський парламент до Черниxівців завітав І. Я. Франко. Тут зібралося народне віче, на якому письменник виступив з промовою, закликаючи селян віддати голоси за «мужицького, хлопського» посла — Антона Грицуняка. Але не судилося йому стати депутатом парламенту — напередодні виборів поліція заарештувала його та ще кількох селян. 1898 року І. Я. Франко ще раз побував у Черниxівцях в Антона Грицуняка. З його уст письменник записав легенду «Чоловіка не наситиш»[4].

Селяни Черниxівців активно включилися в загальну боротьбу трудящих Галичини за соціальне й національне визволення, що з новою силою розгорілася на по-

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 20, оп. 17, спр. 106, арк. 160—178.
[2] І. Франко. Твори, т. 3. К., 1950, стор. 471.
[3] Там же, стор. 210, 211.
[4] П. К. Медведик, І. С. Михайлюк. Іван Франко і літературна Тернопільщина, стор. 61; газ. «Вільне життя», 17 лютого 1950 р.

чатку XX ст. Під час жнив 1904 року жителі відмовилися жати панську пшеницю за п'ятнадцятий сніп, а коли до села прибув загін поліції з Тернополя, закидали прибулих камінням. У відповідь поліція відкрила вогонь і поранила кількох селян. Керівники страйку були заарештовані і кинуті до тернопільської в'язниці[1].

У квітні 1908 року студент Львівського університету, уродженець Чернихівців М. Січинський на знак протесту проти австро-шляхетського гніту вбив австрійського намісника в Галичині графа А. Потоцького. Австро-угорський суд засудив його до смертної кари, згодом заміненої 20-річним ув'язненням. Жителі Чернихівців брали участь у виступах протесту проти вироку суду, збирали кошти на допомогу М. Січинському[2].

В Чернихівцях, як і в інших селах Збаразького повіту, розвивалися художні промисли, зокрема ткацьке виробництво. Черниховецькі майстри виготовляли вовняні запаски, орнаментовані квітками, листочками, пояси (крайки). Наприкінці XIX ст. село славилося як один з центрів килимарства в повіті. Килими ткалися переважно двох кольорів, виготовлялися також покривала з орнаментом. До 20-х років XX ст. килимарство поступово занепало[3].

Кваліфікованої медичної допомоги населення Чернихівців не мало де одержати: в селі не було ні лікаря, ні фельдшера. Більш заможні жителі в разі потреби їздили до лікарів у місто, біднота ж «лікувалася» в знахарів і шептух.

Переважна більшість населення Чернихівців була неписьменною. Це й не дивно, бо в селі в другій половині XIX ст. існувала лише початкова (двокласна) школа з одним учителем.

Вже в перші дні після початку першої світової війни до австро-угорської армії забрали всіх чоловіків віком до 42 років. У серпні 1914 року Чернихівці зайняли російські війська. В ході боїв, що розгорілися в околицях села наприкінці серпня 1915 року, було зруйновано багато житлових будинків, знищено посіви. До села вступили австрійські війська. У червні наступного року село знову зайняли російські війська. 31 липня 1917 року за наказом командуючого 11-ю армією всіх жителів Чернихівців евакуювали за лінію фронту в Збараж. У серпні 1917 року село окупували австро-угорські війська. Після розпаду Австро-Угорської монархії, в листопаді 1918 року Чернихівці потрапили під владу буржуазно-націоналістичного уряду ЗУНР, а в липні 1919 року їх окупували війська буржуазно-поміщицької Польщі. Визволення від національного й соціального гноблення трудящим Чернихівців принесла Червона Армія влітку 1920 року. В селі було встановлено Радянську владу. 1 серпня створено ревком. Головою його став місцевий бідняк Д. Ленько[4]. Ревком насамперед узяв на облік поміщицькі землі й майно, готувався до розподілу їх серед бідняків. Цю роботу мав здійснити спеціальний земельний комітет, організований 24 серпня, що діяв під керівництвом сільревкому. Під час виборів комітету селяни пропонували поділити не лише орне поле, а й поміщицькі ліс та сіножаті. 23 серпня ревком ухвалив розподілити між біднотою панські коні й худобу[5]. В серпні розгорнув роботу обраний на одному з засідань сільревкому шкільно-просвітний комітет, який вирішив негайно впорядкувати шкільне приміщення, щоб можна було розпочати навчання[6].

Та обставини склалися так, що восени 1920 року західноукраїнські землі були загарбані буржуазно-поміщицькою Польщею. Довгий час жителі Чернихівців терпіли жорстокий іноземний гніт. Трудящі задихалися під тягарем непосильної експлуатації, репресій та сваволі окупаційних властей. Українське слово, освіта,

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 3780, арк. 120.
[2] Газ. «Молодь України», 5 грудня 1968 р.
[3] І. Гургула. Народне мистецтво західних областей України, стор. 11, 35.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 2190, оп. 1, спр. 32, арк. 16; Під прапором Жовтня, стор. 391.
[5] У боротьбі за Радянську владу і соціалізм, стор. 23; І. І. Компанієць. Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня, стор. 102.
[6] Б. Й. Тищик. Галицька Соціалістична Радянська Республіка, стор. 147.

культура переслідувалися. Скрізь панували шовіністичний розгул, намагання полонізувати українське населення.

Навесні 1921 року в Чернихівцях поселилося 12 родин польських колоністів — осадників. За невелику плату їм наділялися кращі землі, надавалися пільги в будівництві. Осадники водночас виконували роль жандармів, душителів революційної селянської боротьби. Їм належали великі земельні масиви. У володінні 487 селянських господарств перебувало 2,6 тис. моргів землі. Земля розподілялася дуже нерівномірно: 5 куркульських господарств мали 875 моргів. Водночас значна кількість селян була малоземельною, а за даними на березень 1936 року в селі налічувалося 36 чоловік, які не мали ніяких засобів для існування[1]. Кілька неврожайних років, що припали на 1923—1936 рр., підірвали більшість селянських господарств. Чимало селян, продаючи за безцінь свої клаптики землі, йшли шукати роботи до міста або ж вербувалися на заробітки за океан. Протягом 1923—1936 рр. до Франції, США, Канади, Бразілії та Аргентіни з села виїхало близько третини населення. Майже жодних змін не відбулося за часів окупації в медичному обслуговуванні населення. В 30-х роках у селі працювала лише акушерка. До лікаря треба було їхати в Збараж чи в Тернопіль.

Політику полонізації українського населення власті провадили насамперед через навчальні заклади. На перших порах викладання українською мовою обмежувалося, згодом його зовсім скасували. 1925/26 навчального року початкову школу, де працювало два вчителі, відвідувало 180 учнів. 1934 року в селі працювала чотирикласна початкова школа. Чотири вчителі навчали в ній близько 200 учнів з Чернихівців і навколишніх сіл[2]. Багато дітей залишалося поза школою.

Довгождане визволення прийшло до черниховецьких селян 17 вересня 1939 року. Радісно зустрічали жителі червоноармійців. Цей день перетворився на народне свято. Вже в перші після визволення дні в Чернихівцях розгорнув діяльність селянський комітет, очолюваний Й. Я. Баб'яком. Члени комітету розподілили серед малоземельних і безземельних селян землю, значну кількість робочої та продуктивної худоби, сільськогосподарський реманент. Через торговельну мережу жителів Збаража забезпечили продуктами першої потреби, гостра нестача яких відчувалася.

Визначною подією для трудящих стали вибори до Народних Зборів Західної України, що відбулися 22 жовтня 1939 року. Трудящі села одностайно висловилися за возз'єднання з Радянською Україною. Перше колективне господарство в Чернихівцях засновано у січні 1941 року. До нього вступило 32 бідняцькі господарства[3].

Широко розгорнувся наступ на неписьменність. Почали діяти гуртки лікнепу, де навчалося доросле населення. Було відкрито школу, в якій працювало 9 учителів. У 1940/41 навчальному році школу відвідувало 343 учні[4]. Розгорнули роботу клуб, бібліотека.

Нове життя прийшло в село за Радянської влади. Але розпочалася Велика Вітчизняна війна, нав'язана радянському народові німецько-фашистськими загарбниками, й мирне будівництво довелося тимчасово припинити. Фашисти окупували село 6 липня 1941 року. Жорстокі порядки встановили вороги. Жителів примушували працювати в т. зв. державному господарстві, створеному гітлерівцями в колишньому поміщицькому маєтку. Терор, грабежі стали звичайними в окупованому селі. Під виглядом «податків» фашисти забирали в населення худобу, майно, продукти харчування. Було закрито млини, зерно заборонялося молоти навіть на ручних жорнах.

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 108, арк. 34, 37; спр. 3244, арк. 14.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. 52, оп. 1, спр. 62, арк. 124.
[3] Газ. «Червоний Збараж», 10 січня 1941 р.
[4] Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 463, арк. 15.

Справжнім лихом стало насильне вивезення молоді на каторжні роботи до Німеччини. З 58 юнаків і дівчат, що їх окупанти вивезли з села, половина загинула в фашистській неволі. Прислужували фашистам вороги народу — українські буржуазні націоналісти. Під час тимчасової окупації Черниxівців від їхніх рук загинули радянські активісти та перші колгоспники В. А. Мазуренок, Ф. М. Кривий, Т. Т. Кикоть, Я. Й. Драганюк.

Населення чинило опір окупантам — не виходило на роботу, переховувало худобу, продукти харчування. Молодь ховалася по тайниках, у лісах, щоб не потрапити на каторгу до Німеччини. На початку 1944 року лінія фронту наблизилася до села. 7 березня жителі радо вітали своїх визволителів — бійців 4-го гвардійського корпусу 60-ї армії. В боях за Черниxівці був смертельно поранений Герой Радянського Союзу М. А. Курятников. Його поховали на сільському кладовищі, згодом труну з останками Героя перевезено до Збаража й поховано в братській могилі.

Відразу після визволення 430 місцевих жителів влилося до лав Червоної Армії, з них 181 чоловік загинув у боях проти загарбників, 82 — відзначені бойовими нагородами. Щоб наблизити перемогу, трудящі Черниxівців працювали, не шкодуючи сил. Вони взяли участь у передплаті державної позики в квітні 1944 року, вносили кошти на будівництво танкової колони «Селянин Тернопільщини».

Німецько-фашистські загарбники завдали селу великої шкоди. Вони пограбували селян, зруйнували громадські приміщення, житлові будинки. Довелося докладати багато зусиль для відбудови господарства. Держава допомогла селянам посівним матеріалом, надала кредити. Особливим піклуванням були оточені родини фронтовиків. Незабаром після визволення розгорнулося навчання в школі, для якої відвели найкраще приміщення в селі — колишній поміщицький будинок.

Будівництву нового життя всіляко перешкоджали українські буржуазні націоналісти. Особливу лють викликав у них колгоспний рух. Оунівці залякували й тероризували населення, вбивали з-за рогу активістів. Від рук підлих убивць у липні 1948 року загинув один з перших організаторів Черниховецької артілі О. М. Дроздовський. Але спроби ворогів перешкодити колективізації сільського господарства зазнали краху. Артіль «Радянська Армія», створена в селі наприкінці 1949 року, об'єднала 480 одноосібних господарств. Колгоспникам доводилося на перших порах переборювати чимало труднощів. Не вистачало знарядь для обробітку землі, господарських приміщень. Але, як і раніше, на допомогу прийшла держава. З державних фондів артіль одержала зерно для посіву, кредити на закупівлю худоби, сільськогосподарських знарядь, на будівництво господарських приміщень. У 1949 році в колгоспі збудували корівник, згодом кількість громадських приміщень збільшилася. МТС одержала нову сільськогосподарську техніку — трактори, комбайни. Господарство поступово міцніло, зростала врожайність полів, підвищувалася продуктивність громадського тваринництва. Важливе значення для дальшого розвитку господарства мав вересневий (1953 р.) Пленум ЦК КПРС. Створена напередодні цієї події колгоспна партійна організація, взявши на озброєння рішення Пленуму, накреслила шляхи піднесення артільного господарства.

Нині колгосп «Радянська Армія» — велике багатогалузеве господарство. За ним закріплено 3268 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2997 га орної землі. На колгоспних ланах 1970 року працювало 30 тракторів, 24 різні комбайни та інша сільськогосподарська техніка, 24 вантажні автомашини. Господарство має 25 добротних громадських будівель, у т. ч. чотири чотирирядні корівники, шість телятників з водогоном, автонапувалками, каналізацією, три свинарники, два механізовані пташники, гараж, майстерні тощо. Наявність відповідної техніки, спеціалістів, родючі грунти, самовіддана праця людей забезпечили щорічне зростання врожайності зернових і технічних культур. Так, 1958 року колгоспники зібрали пересічно по 11,5 цнт озимої пшениці з га, а в 1970 році — вже по 32,7 цнт; урожайність цукрових буряків у 1972 році порівняно з 1953 зросла з 200 до 518 цнт з кожного га. Щороку збільшується поголів'я худоби, виробництво тваринницької продукції.

Обробіток цукрових буряків у Черниховецькому колгоспі «Радянська Армія». 1971 р.

Збільшуються й прибутки господарства — 1970 року вони становили 1,3 млн. карбованців.

Черниховецькі колгоспники успішно завершили виконання восьмого п'ятирічного плану. В господарстві розгорнулося дійове змагання за успішне виконання завдань дев'ятої п'ятирічки. Добре працювали тваринники. 1971 року вони виробили на 100 га сільськогосподарських угідь 106 цнт м'яса і 400 цнт молока. Наступного року колгоспники успішно виконали підвищені соціалістичні зобов'язання, взяті на честь 50-річчя утворення Союзу РСР. Вони зібрали найбільший у районі врожай зернових культур — 30,4 цнт з кожного га. Картоплі одержано 128 цнт з гектара.

В колгоспі працює численна армія передовиків виробництва. Доярка О. Д. Дзюба щороку надоює від корови по 3 і більше тисячі кілограмів молока. Її удостоєно ордена Леніна. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені доярка С. М. Борак, буряківниці Н. П. Врубель і М. А. Цебринська. За вміле керівництво й виробничі успіхи колективу у восьмій п'ятирічці цієї нагороди удостоєно голову колгоспу С. М. Мороза. Трактористи С. М. Козик і О. І. Павлишин (раніше нагороджений орденом «Знак Пошани») систематично перевиконують норми виробітку, заощадили багато пального. В дні святкування 50-річчя СРСР вони удостоїлися високої урядової нагороди — ордена Трудового Червоного Прапора.

Велику і корисну роботу провадить група народного контролю колгоспу, до якої входить 78 чоловік. На всіх ділянках виробництва створено контрольні пости. Народні контролери стоять на сторожі народного добра, слідкують за збереженням і раціональним витрачанням кормів, безвтратним збиранням врожаю.

Черніхівці повністю електрифіковані. Широко розгорнулося будівництво. Триває перетворення в життя проекту забудови села, затвердженого 1965 року. Вже виросли новий торговельний центр, кафе «Черемшина», комбінат побутового обслуговування населення, будинок правління колгоспу. В недалекому майбутньому буде споруджено хлібопекарню, пральню, нові приміщення для кінотеатру, дошкільних дитячих закладів. Широко провадиться житлове будівництво. Протягом 1960 — 1972 рр. новосілля справили понад 160 родин. Передбачається спорудити 14 восьмиквартирних і 11 шістнадцятиквартирних будинків. Основну частину коштів для забудови села виділяє колгосп. Розростається насаджений жителями парк-сад.

До 1939 року в Черніхівцях не те що лікарні,— навіть фельдшера не було. Невдовзі після встановлення Радянської влади в селі організовано медичний пункт. Нині там працює два медичні працівники. Відкрито також колгоспний пологовий будинок. Діють сезонні дитячі ясла.

Багате культурне життя трудящих Черніхівців. Однією з кращих у районі стала восьмирічна школа, яка 1969 року розмістилася в новозбудованому приміщенні. Педагогічний колектив об'єднує 22 вчителі. У 1971/72 навчальному році школу відвідувало 326 учнів. За роки Радянської влади з села вийшло 14 учителів, 20 медичних працівників, 6 агрономів, 6 інженерів, 48 механізаторів сіль-

На колгоспному агітпункті, с. Черніхівці. 1972 р.

ського господарства. За часів же панської Польщі про освіту трудящим доводилося лише мріяти.

Люблять у селі музику, хорошу пісню. Сім гуртків художньої самодіяльності працюють при Черниховецькому будинку культури. Самодіяльні митці підготували великі концертні програми до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна та 50-річчя утворення Союзу РСР, з якими виступали не лише в своєму, але й в сусідніх селах. Є в Черниxівцях стаціонарна кіноустановка. У фондах сільської бібліотеки 11 тис. томів. Працівники її систематично провадять читацькі конференції, літературні диспути, а також організують тематичні виставки, зокрема на теми: «Чуття єдиної родини», «Україна в новій п'ятирічці», «Комунізм — прапор нашої епохи», «Орденоносне Тернопілля» тощо. Бібліотека є і при восьмирічній школі.

Досягнуті успіхи в соціалістичній перебудові села стали можливі завдяки мудрій політиці Комуністичної партії і Радянського уряду, завдяки невтомній діяльності первинних партійної та комсомольської організацій, сільської Ради депутатів трудящих. Партійну організацію в Черниxівцях створено в лютому 1953 року. Спочатку вона об'єднувала трьох комуністів. Лави організації щороку зростали. На початок 1973 року в складі партійної організації було 29 комуністів. Первинна партійна організація вела перед у боротьбі за дальше піднесення сільського господарства, за виконання завдань партії по комуністичному вихованню трудящих. Комуністи словом і ділом запалювали колгоспників на досягнення високих трудових успіхів, на дострокове здійснення соціалістичних зобов'язань. Велику увагу вони приділяють підвищенню ділової кваліфікації колгоспників. Чимало передовиків виробництва навчаються в агрономічному гуртку. Близько 80 комуністів і безпартійних вчаться в системі партійної освіти.

Багато корисних справ звершила і сільська комсомольська організація, створена в 1950 році. Комсомольці — надійні помічники комуністів — завжди виступають у перших лавах борців за організаційно-господарське зміцнення колгоспу, за вирощування високих урожаїв і розвиток громадського тваринництва. Успішно діє «Комсомольський прожектор». Всі комсомольці охоплені навчанням в системі політосвіти.

Велику роль в соціалістичному перетворенні села відіграє сільська Рада депутатів трудящих, до якої обрано 40 депутатів. Ще в післявоєнні роки вона здійснила величезну роботу щодо заліковування ран, завданих війною й окупацією, знешкодженню решток націоналістичних банд, організації життя на нових, соціалістичних засадах. Тепер у центрі уваги сільської Ради — питання виробничої діяльності, впорядкування села, підтримання громадського порядку, культурно-освітні і побутові заходи. Депутатські пости діють на фермах, у бригадах. Депутати, постійні комісії Ради активно працюють, щоб перетворити Черниxівці на зразкове, впорядковане соціалістичне село. Створені і діяльно працюють група сприяння народному контролю, товариський суд, народна дружина.

Радісне й щасливе сьогодення Черниxівців, але ще прекрасніше їхнє майбутнє. Натхнені рішеннями XXIV з'їзду КПРС, величною партійною Програмою, трудящі села, як і всі радянські люди, впевнено крокують до світлого майбутнього людства — комунізму.

Р. П. РОСТИКУС, Є. І. СІКОРА, Г. І. ЧЕРНИХІВСЬКИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЗБАРАЗЬКОГО РАЙОНУ

БАЗА́РИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Гнізни, за 1 км від районного центру та залізничної станції Збараж на лінії Тернопіль—Шепетівка. Дворів — 172. Населення — 548 чоловік. Сільраді підпорядковані села Малий Глибочок, Тарасівка, Чорний Ліс.

У Базаринцях розміщена комплексна бригада колгоспу ім. Щорса (центральна садиба в Тарасівці). Бригада вирощує зернові й технічні культури, розводить м'ясо-молочну худобу. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено тваринника А. А. Шабата.

У селі є початкова школа, бібліотека; медичний пункт, магазин. Відкрито шевську майстерню.

В селі працює 11 членів КПРС та 8 комсомольців.

Вперше Базаринці згадуються в історичних джерелах 1649 року. В липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком.

Під час Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 62 жителі, з них загинуло 17. За бойові подвиги 53 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

БОДА́КИ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Горині, за 24 км від районного центру й за 18 км від залізничної станції Ланівці на лінії Тернопіль — Шепетівка. Дворів — 327. Населення — 1212 чоловік.

Місцевий колгосп ім. Крупської має в користуванні 1,1 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1 тис. га орної землі. Господарство займається тваринництвом, вирощує зернові культури й цукрові буряки.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено ланкову колгоспу О. Ю. Колісник і комбайнера В. Г. Тимчука.

Є восьмирічна школа, в якій вчаться 183 учні та працюють 14 учителів, школа сільської молоді, будинок культури із залом на 350 місць, бібліотека; пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, магазин промислових і продовольчих товарів, кравецька майстерня. За 1962—1972 рр. збудовано 196 індивідуальних житлових будинків.

У селі працюють 22 комуністи й 49 комсомольців.

Бодаки вперше згадуються в історичних джерелах за 1482 рік.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні-липні 1919, липні-вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

У роки Великої Вітчизняної війни проти фашистських окупантів билися 182 жителі села, з яких 19 за бойові заслуги одержали урядові нагороди. 55 воїнам-односельцям, які загинули в боротьбі за незалежність Батьківщини, в селі споруджено пам'ятник.

Поблизу Бодаків виявлено залишки поселення доби пізнього палеоліту, досліджено поселення трипільської культури, на якому знайдено залишки наземних жител, гончарні печі та майстерні крем'яних знарядь праці.

ВЕЛИ́КИЙ КУНИ́НЕЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване поблизу Кременецьких гір Подільської височини, за 45 км від районного центру й за 15 км від залізничної станції Кременець. Дворів — 414. Населення — 1346 чоловік. Сільраді підпорядковане село Малий Кунинець.

На території Великого Кунинця розташована центральна садиба колгоспу ім. Котовського. Багатогалузеве господарство, що користується 4,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4,2 тис. га орної землі, вирощує зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво м'ясомолочного напряму, з допоміжних галузей — садівництво. З 1957 року в колгоспі споруджено понад 20 виробничих будівель, млин, електростанцію, сепараторний пункт і понад 30 приміщень громадського призначення. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденами Леніна та «Знак Пошани» нагороджено голову колгоспу І. Я. Гонтарука, орденом Жовтневої Революції — завідуючого фермою В. З. Бойка, орденом Трудового Червоного Прапора — ланкову А. В. Брегу, доярку Є. Т. Карпець. 5 чоловік відзначено орденом «Знак Пошани».

В селі є восьмирічна школа, в якій 15 учителів навчають і виховують 198 учнів, будинок культури із залом на 450 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, продовольчий і промтоварний магазини. Жителів обслуговує кравецька майстерня. З народних промислів у Великому Кунинці розвинуто гончарство, зокрема виробництво художньої кераміки.

Працюють 31 член КПРС та 40 комсомольців.

Великий Кунинець відомий з першої половини XVII століття.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні-липні 1919, липні-вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролося проти фашистів 218 жителів. За бойову доблесть 121 фронтовик одержав урядові нагороди. На вшанування 137 загиблих односельців у селі споруджено пам'ятник.

ВЕЛИ́КІ ВІ́КНИНИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від районного центру. До залізничної станції Ланівці — 15 км. Дворів — 372. Населення — 1384 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Котюжини, Малі Вікнини.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Червоний партизан». За багатогалузевим господарством рослинницько-тваринницького напряму закріплено 2,5 тис. га

сільськогосподарських угідь, з яких 2,2 тис. га орної землі. У ювілейному соціалістичному змаганні доярка колгоспу П. Кибалюк надоїла по 3,3 тис. кг молока від кожної корови, а працівники ферми виробили на 100 га сільськогосподарських угідь по 110 цнт м'яса. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Жовтневої Революції нагороджено бригадира колгоспу М. Я. Правдюка, орденом Трудового Червоного Прапора — трактористів В. О. Ревицького і О. А. Ганжу, комбайнера П. І. Кушнірука та колгоспницю П. А. Пришляк.

У селі є восьмирічна школа, у якій працюють 16 учителів і навчається 326 учнів, будинок культури із залом на 450 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, кравецька майстерня, продовольчий і промтоварний магазини.

В селі працює 17 комуністів і 62 члени ВЛКСМ.

Село відоме з першої половини XVII ст.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні-липні 1919, липні-вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

Учасниками Великої Вітчизняної війни були 75 мешканців, 23 загинуло. За відвагу й мужність 25 фронтовиків удостоєні урядових нагород.

На території села виявлені залишки поселень IX—VII ст. до н. е., черняхівської культури, на якому розкопано рештки 3 наземних жител, та давньоруського поселення. На околицях Котюжинів збереглися залишки поселення трипільської культури та городища часів Київської Русі.

ВИ́ЩІ ЛУБ'Я́НКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Збараж. Дворів — 337. Населення — 1273 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Добромірка й Новий Роговець.

У Вищих Луб'янках розміщена центральна садиба колгоспу «Більшовицька перемога», що користується 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, вирощує зернові культури, цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За трудові досягнення в розвитку колгоспного виробництва у 1966 році ордена Леніна удостоєно бригадира рільничої бригади С. І. Станиша. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджена голова сільської Ради О. Г. Порохняк. Комбайнера колгоспу С. Г. Цісельського за багаторічну працю і досягнуті успіхи удостоєно звання знатного механізатора.

Є восьмирічна школа, в якій навчаються 244 учні і працюють 16 учителів, клуб із залом на 200 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, колгоспний профілакторій, зубний кабінет, дитячий садок, магазин, відділення зв'язку. До послуг трудящих майстерня побутового обслуговування. За 1962—1972 рр. в селі збудовано 193 індивідуальні житлові будинки.

В партійній організації налічується 26 членів КПРС, у комсомольській — 44 члени ВЛКСМ.

Село відоме з 1564 року. У липні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада, діяв ревком.

Під час Великої Вітчизняної війни влітку 1943 року через село проходило з'єднання С. А. Ковпака. В боротьбі проти фашистських загарбників брало участь 249 чоловік. За відвагу й мужність у боях проти ворога 228 мешканців удостоєні орденів і медалей СРСР. У селі встановлено обеліск Слави 140 воїнам-односельцям, які загинули, захищаючи Батьківщину.

У Вищих Луб'янках народився М. С. Попович (1890—1943) — діяч української прогресивної еміграції та робітничого руху в Канаді, один з засновників Комуністичної партії Канади.

ГНІЗДИ́ЧНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 24 км від залізничної станції Збараж. Дворів — 400. Населення — 1433 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Хоми і Чеснівський Раковець.

На території Гніздичного розташована центральна садиба колгоспу «Перемога». В його користуванні 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 2,3 тис. га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розводять м'ясо-молочну худобу. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено свинарку колгоспу А. М. Смолу.

В селі є восьмирічна школа, в якій 18 учителів навчають і виховують 270 учнів, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, 3 магазини, кравецька й шевська майстерні, майстерня для ремонту годинників.

В Гніздичному працюють 31 член КПРС та 54 комсомольці.

Перша письмова згадка про село датується 1463 роком.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні-липні 1919, липні-вересні 1920 року тривало радянське будівництво. У роки Великої Вітчизняної війни 282 жителі села билися проти фашистів, 144 чоловіка нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. На фронтах війни загинуло 75 односельців, яким встановлено пам'ятник.

На шлях колективного господарювання селяни Гніздичного стали наприкінці 1947 року.

ДЗВИНЯ́ЧА — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від районного центру. До залізничної станції Кременець — 25 км. Дворів — 503. Населення — 1502 чоловіка.

Колгосп ім. Горького має в користуванні 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1,5 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові й технічні культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. 1972 року доярка колгоспу В. І. Фіяло надоїла від кожної корови по 3,9 тис. кг молока.

У Дзвинячій є восьмирічна школа, в якій вчаться 218 учнів і працюють 13 учителів, школа сільської молоді, клуб із залом на 250 місць, бібліотека; пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, продовольчий і промтоварний магазини, кравецька майстерня.

В селі працюють 26 членів КПРС та 38 членів ВЛКСМ.

Дзвиняча згадується вперше в 1703 році.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні-липні 1919, липні-вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

У роки Великої Вітчизняної війни проти фашистів билися 210 чоловік, з них 42 загинуло. За відвагу й мужність, виявлені в боях проти ворога, 119 фронтовиків нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

У селі побудовано обеліски Слави жителям, які загинули на фронтах війни, та односельцям, полеглим в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів.

В Дзвинячій народився І. Ф. Гнатюк — український радянський поет.

ДОБРОВО́ДИ — село, центр сільської Ради, розкинулося біля підніжжя Зубової гори (432 м над рівнем моря), за 15 км від районного центру й за 14 км від залізничної станції Збараж. Дворів — 521. Населення — 2034 чоловіка.

Місцевий колгосп «Зірка» користується 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,4 тис. га орної землі. Напрям господарства — зерно-буряковий, розвинуте тваринництво. За післявоєнний час у колгоспі споруджено 14 виробничих і громадських приміщень, зокрема ремонтну майстерню.

На території села розміщений завод будівельних матеріалів. Доброводівський камінь широко використовується на будовах міст країни. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено ланкову колгоспу К. Д. Стасюк, яка стала переможцем соціалістичного змагання, здобула почесне звання знатного буряківника.

У Доброводах є середня школа, в якій 35 учителів навчають і виховують 557 учнів, будинок культури; фельдшерсько-акушерський пункт, аптека, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, 4 магазини, їдальня, кравецька та шевська майстерні, майстерня для ремонту меблів. За післявоєнні роки 120 родин спорудили нові будинки.

В селі працюють 52 комуністи й 116 комсомольців.

Уперше поселення під назвою Добра Вода згадується в документах за 1463 рік. 1905 року відбувся страйк сільськогосподарських робітників. У липні—вересні 1920 року в Доброводах встановлена влада Рад, діяв ревком. За часів панування буржуазно-поміщицької Польщі в середині 30-х років у селі діяв осередок КПЗУ. Колгосп заснований у лютому 1941 року, відновив діяльність у 1949 році. 256 жителів села були безпосередніми учасниками Великої Вітчизняної війни, 68 чоловік полягли в боях. Загиблим радянським воїнам-односельцям споруджено обеліск Слави. За відвагу й мужність, виявлені в боротьбі з ворогом, 95 учасників війни нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. У Добороводах встановлено пам'ятник Т. Г. Шевченку.

У Доброводах народився і жив український фольклорист і перекладач О. І. Роздольський (1872—1945).

ЗАЛІ́СЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 51 км від районного центру й за 27 км від залізничної станції Кременець. Дворів — 814. Населення — 2516 чоловік.

На території села розміщені тракторна й дві рільничі бригади колгоспу ім. Котовського. Бригади вирощують зернові і технічні культури, розводять м'ясо-молочну худобу. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені колгоспниця К. Ю. Формазюк, бригадир Д. Я. Цокало, ланкова І. Ф. Сопига.

В селі є середня школа, в якій навчається 384 учні і працюють 24 вчителі, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, продовольчий і промтоварний магазини, кравецька й шевська майстерні. В Залісцях працюють 21 комуніст та 95 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1703 року.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні-липні 1919, липні-вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистів билися 326 жителів, 169 фронтовиків нагороджені орденами та медалями СРСР, 169 чоловік загинуло в боях з ворогом. У 1968 році відкрито пам'ятник воїнам-визволителям і односельцям, що полягли, захищаючи Батьківщину.

ЗАЛУ́ЖЖЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 2 км від районного центру та залізничної станції Збараж. Дворів — 436. Населення — 1448 чоловік. Сільраді підпорядковані села Зарубинці та Івашківці.

На території Залужжя міститься центральна садиба колгоспу ім. Богдана Хмельницького, за яким закріплено 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені Г. І. Каплуг (нині пенсіонер), шофер колгоспу В. С. Цолтан.

У селі є восьмирічна школа, в якій 17 учителів навчають та виховують 214 учнів, клуб із залом на 200 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, продовольчий і промтоварний магазини.

За 1962—1972 рр. в селі збудовано 156 індивідуальних житлових і 9 громадських будинків.

У Залужжі працюють 26 комуністів та 188 комсомольців.

Перша письмова згадка про село датується 1444 роком. Через Залужжя у 1901—1902 рр. проходив шлях транспортування ленінської «Искры» до Росії. Із Залужжям тісно пов'язане ім'я І. Я. Франка, який у 1896 і 1898 роках приїздив сюди, зустрічався з селянами, виступав неодноразово перед ними з палкими промовами.

У липні-вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком.

На фронтах Великої Вітчизняної війни в боях проти фашистів брали участь 134 чоловіка, 64 загинуло, 100 фронтовиків одержали урядові нагороди.

Колгосп селяни створили у вересні 1948 року.

У Залужжі збереглась пам'ятка архітектури — церква XVI століття.

В селі Зарубинцях народився український біохімік, гігієніст та епідеміолог, академік АН УРСР І. Я. Горбачевський (1854—1942).

ЗАРУ́ДДЯ — село, центр сільської Ради, розташоване обабіч шосейного шляху Тернопіль — Кременець, за 16 км від районного центру й залізничної станції Збараж. Дворів — 266. Населення — 838 чоловік. Сільраді підпорядковані села Витківці та Олишківці.

У Заруддї міститься центральна садиба колгоспу «Росія». За господарством закріплено 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2,2 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво, тваринництво — м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств діє цегельний завод. Є ветеринарний пункт. 1972 року в господарстві зібрали з га по 437 цнт цукрових буряків. Доярка М. С. Корнат надоїла від корови по 3,9 тис. кг молока. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено трактористів П. Я. Швидкого, І. М. Никифорова, ордена «Знак Пошани» удостоєно 3 чоловіка.

Тут є восьмирічна школа, в якій вчаться 199 учнів, працюють 15 учителів, будинок культури, бібліотека; дільнична лікарня на 35 ліжок, аптека, дитячі ясла, 4 магазини, відділення зв'язку, кравецька майстерня. За післявоєнні роки побудовано 117 житлових та 39 громадських приміщень.

У селі працюють 29 комуністів і 57 комсомольців.

Заруддя вперше згадується в 1564 році. В липні 1918 року в селі відбувся виступ селян проти поміщика, жорстоко придушений військом і поліцією. Карателі спалили село.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні — липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

На фронтах Великої Вітчизняної війни брали участь у боях проти гітлерівців 163 чоловіка, 26 фронтовиків полягли, за бойові подвиги 109 чоловік одержали урядові нагороди. Загиблим воїнам-односельцям споруджено пам'ятник.

ІВАНЧА́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру та залізничної станції Збараж. Дворів — 237. Населення — 915 чоловік. Сільраді підпорядковане село Мала Березовиця.

На території Іванчан — центральна садиба колгоспу «Україна». Господарство користується 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1,9 тис. га орної землі, вирощує зернові й технічні культури, виробляє м'ясо-молочну продукцію. За післявоєнний час у селі побудовано 19 громадських і виробничих приміщень та 117 індивідуальних житлових будинків.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Леніна нагороджено тваринницю колгоспу М. А. Хомицьку й трактористку З. П. Зайшлу, орденом Трудового Червоного Прапора — тваринницю В. О. Сагат, бригадира тракторної бригади Р. С. Сторожа.

У селі є восьмирічна школа, в якій вчаться 177 учнів і працюють 13 учителів, будинок культури із залом на 280 місць, відкритий до 50-річчя утворення СРСР, бібліотека; пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт, крамниця, відділення зв'язку, кравецька майстерня.

В селі працюють 19 членів КПРС та 154 комсомольці.

Іванчани вперше згадуються в 1463 році. Влітку 1919 року місцеві селяни виступали проти поміщика. В липні—вересні 1920 року тут встановлена Радянська влада, діяв ревком.

Колективне господарство засноване 1941 року, відновило діяльність у 1949 році.

Учасниками Великої Вітчизняної війни були 200 чоловік, з них 138 за мужність і відвагу, виявлені в боях проти фашистів, нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. 35 полягли у боях, односельцям у селі споруджено обеліск Слави.

КАПУ́СТИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Гнізни, за 8 км від районного центру, за 1 км від залізничної станції Красносільці на лінії Тернопіль — Шепетівка. Дворів — 70. Населення — 213 чоловік. Сільраді підпорядковані села Зарудечко, Капустинський Ліс, Мусорівці.

У Капустинцях міститься центральна садиба колгоспу ім. Калініна. За колгоспом рослинницько-тваринницького напряму закріплено 1,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,2 тис. га орної землі. За післявоєнний час у колгоспі споруджено 10 громадських і виробничих приміщень, 50 індивідуальних житлових будинків.

Тут є восьмирічна школа, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, магазин, відділення зв'язку, кравецька майстерня.

В селі працюють 7 комуністів та 22 комсомольці.

Капустинці засновані в першій половині XIX століття. У липні—вересні 1920 року в селі встановлена влада Рад, діяв ревком. У 30-х роках за польської окупації в селі діяв осередок КПЗУ.

Колгосп утворено в 1941 році, відновив діяльність 1949 року.

Учасниками Великої Вітчизняної війни були 84 жителі. За бойові подвиги 20 з них нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. На честь 50 воїнів-односельців, які загинули на фронтах війни, в селі побудовано обеліск Слави.

Неподалік Капустинців виявлено залишки поселення трипільської культури, поховання перших століть нашої ери.

КИ́ДАНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру. До залізничної станції Максимівка на лінії Львів—Київ — 7 км. Дворів — 326. Населення — 1105 чоловік. Сільраді підпорядковане село Романове Село.

В Киданцях міститься бригада колгоспу ім. Лесі Українки (центральна садиба в Романовому Селі), за якою закріплено 1,4 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво, тваринництво. Діє млин.

Тут є середня школа, в якій 18 учителів навчають і виховують 234 учні, клуб із залом на 200 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушер-

ський пункт, дитячий садок, продовольчий і промтоварний магазини, відділення зв'язку, кравецька й шевська майстерні.

За післявоєнний час у Киданцях збудовано 167 індивідуальних житлових, 18 громадських і виробничих приміщень.

У селі працюють 29 комуністів і 22 комсомольці.

Перша письмова згадка про Киданці належить до 1464 року. В липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада. Діяв ревком.

232 жителі села були учасниками Великої Вітчизняної війни. За бойові подвиги 125 з них нагороджені орденами й медалями СРСР. В селі споруджено пам'ятник 75 односельцям, які полягли в боях за свободу Батьківщини. Встановлено пам'ятник І. Я. Франкові.

Поблизу Романового Села є могильник черняхівської культури.

КОБИ́ЛЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру та за 24 км від залізничної станції Збараж. Дворів — 289. Населення — 1063 чоловіка.

У селі розташована центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», що має в користуванні 1,3 тис. га сільськогосподарських угідь. Провідне місце в господарстві належить виробництву зерна, молока й м'яса. Виробничі успіхи ланкової В. М. Вайди в роки дев'ятої п'ятирічки відзначено орденом Трудового Червоного Прапора.

В Кобиллі є восьмирічна школа, в якій навчається 166 учнів і працюють 14 учителів, клуб із залом на 200 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, магазини, кравецька майстерня. За 1962—1972 рр. в селі споруджено 166 індивідуальних будинків і 18 громадських і виробничих приміщень. У Кобиллі здавна розвинуте килимарство. В ньому трудиться майстер художнього ткацтва (орнаментальні й декоративні килими) А. М. Івахів, учасник обласних виставок з 1948 року.

В селі працюють 11 членів КПРС та 41 член ВЛКСМ.

Кобилля згадується в історичних джерелах за 1734 рік. За часів польської окупації влітку 1919 року та в 1934 роках в селі відбулися виступи селян. У липні — вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком.

Колгосп утворено в 1941 році, відновив діяльність у 1949 році.

Під час Великої Вітчизняної війни 157 жителів брали участь у боротьбі проти фашистів. 65 фронтовиків за бойову доблесть відзначено орденами й медалями Союзу РСР. В селі відкрито пам'ятник 62 загиблим воїнам-односельцям.

Неподалік Кобилля знайдено залишки поселення черняхівської культури (II—VI століття).

КОЛО́ДНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване обабіч автошляху Тернопіль — Ровно — Київ, за 12 км від районного центру. Дворів — 574. Населення — 1768 чоловік. Сільраді підпорядковані села Болязуби та Гличчуки.

В Колодному розміщена центральна садиба колгоспу ім. Суворова, який на площі 3,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. на 3,2 тис. га орної землі, вирощує озиму пшеницю, горох, гречку, ячмінь, цукрові буряки, тютюн. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Жовтневої Революції нагороджено телятницю А. І. Вінярську, орденом Трудового Червоного Прапора — бригадирів Ф. С. Кусого, В. М. Мурзу, зоотехніка Г. О. Швидку й свинарку О. А. Бугай.

В селі є середня школа, в якій 30 учителів навчають і виховують 435 учнів, клуб із залом на 250 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 3 магазини, будинок торгівлі, відділення зв'язку, кравецька майстерня.

За післявоєнні роки 365 родин справили новосілля.

В селі працюють 23 комуністи й 52 комсомольці.

Поселення як місто Колодін відоме з 1463 року. Жителі Колодного брали участь в облогах Збаразької фортеці в 1648—1651 роках. 1905 року відбувся селянський страйк. Влітку 1918 року під впливом революційних подій у Росії селяни виступили проти австрійських властей.

В селі в липні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. Був організований ревком. Колгосп заснували 1940 року, відновив роботу 1948 року.

В роки Великої Вітчизняної війни близько 200 чоловік пішли до лав Червоної Армії. На фронтах Вітчизняної війни загинуло 65 чоловік. На їх честь у центрі села споруджено пам'ятник. Всі воїни-односельці нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

КОХАНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 24 км від районного центру й за 12 км від залізничної станції Карначівка на лінії Тернопіль — Шепетівка. Дворів — 157. Населення — 468 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гнидава й Діброва.

В Коханівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, за яким закріплено 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,1 тис. га орної землі. Основна галузь виробництва — зернові й технічні культури, тваринництво — м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств є кам'яний кар'єр. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Жовтневої Революції нагороджено ланкову колгоспу Є. П. Матвійчук, орденом Трудового Червоного Прапора тракториста Д. Г. Качана, орденом «Знак Пошани» 4 колгоспники.

У селі є восьмирічна школа, в якій вчаться 155 учнів і працюють 14 учителів, клуб, бібліотека; дитячі ясла, фельдшерсько-акушерський пункт, профілакторій, 2 магазини, відділення зв'язку. За 1962—1972 рр. зведено 98 індивідуальних житлових будинків.

У Коханівці працюють 12 комуністів та 32 комсомольці.

Село відоме з 1628 року.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

Під час Великої Вітчизняної війни в боях проти фашистів брали участь 56 чоловік. За бойові подвиги на фронтах 49 з них удостоєні урядових нагород. 14 воїнам-односельцям, які полягли в боях за Батьківщину, встановлено пам'ятник.

КРАСНОСІ́ЛЬЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру та залізничної станції Збараж. Дворів — 213. Населення — 672 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Розношинці.

У Красносільцях розміщена бригада колгоспу ім. К. Маркса (центральна садиба в Розношинцях).

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, продовольчий і промтоварний магазини, відділення зв'язку, кравецька майстерня.

В селі працюють 16 комуністів і 18 комсомольців. Колгоспна парторганізація створена в 1953 році.

Село відоме з першої половини XVII століття.

Улітку 1907 року в Красносільцях у поміщицькому маєтку відбувся селянський страйк. У липні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада, діяв ревком.

Понад 80 жителів села брали участь у боротьбі проти фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 32 бійцям, що загинули в боях, споруджено пам'ятник, 55 мешканців удостоєні урядових нагород.

КРЕТІВЦІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру та залізничної станції Збараж. Дворів — 247. Населення — 836 чоловік.

В селі розміщена бригада колгоспу «Іскра» (центральна садиба в Стриївці).

Є восьмирічна школа, клуб із залом на 200 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, магазин. За Радянської влади збудовано 26 громадських та виробничих приміщень і 112 житлових будинків.

У селі працюють 19 комуністів та 28 комсомольців.

Кретівці відомі з першої половини XVII століття.

У липні — вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада.

В роки Великої Вітчизняної війни в боях проти фашистів брало участь 90 чоловік, з них 17 загинуло. За бойові подвиги 74 мешканці удостоєні урядових нагород.

На території Кретівців знайдено рештки поселень доби пізньої бронзи, черняхівської культури (на якому виявлено залізне чересло від дерев'яного плуга) та давньоруське поховання.

ЛО́ЗИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 37 км від районного центру. До залізничної станції Кременець — 35 км. Дворів — 200. Населення — 664 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Кривчики.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», в користуванні якого 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,5 тис. га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури, розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено ланкову колгоспу Т. М. Янусь. Орденом «Знак Пошани» відзначено 2 виробничники.

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека; дитячий садок, медичний пункт, магазин.

Тут працюють 12 членів КПРС та 25 комсомольців.

Лози відомі з першої половини XVII століття.

У липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком.

У роки Великої Вітчизняної війни в лавах Червоної Армії був 51 чоловік, 29 з них загинули. Всі воїни-односельці нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

У Лозах народився український радянський письменник Б. М. Харчук.

На околицях села виявлено залишки поселення пізнього палеоліту, трипільської культури та рештки городища й могильник часів Київської Русі.

МАКСИ́МІВКА — село, центр сільської Ради, в селі залізнична станція на лінії Львів—Київ. Розташована за 12 км від районного центру. Дворів — 294. Населення — 963 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Гори Стрийовецькі та Чагарі Збаразькі.

На території Максимівки міститься центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, за яким закріплено 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі. Основою господарства є рільництво й тваринництво. На території села діють дробильно-сортувальний та цегельний завод, ветеринарна лікарня.

В селі є восьмирічна школа, в якій 18 учителів навчають і виховують 267 учнів, клуб, бібліотека; дільнична лікарня, аптека, продовольчі і промтоварний магазини, їдальня; відділення зв'язку, кравецька й шевська майстерні. За 1962—1972 рр. тут споруджено 113 індивідуальних житлових будинків.

У Максимівці працюють 16 комуністів та 12 комсомольців.

Село відоме з першої половини XVII століття.

У липні — вересні 1920 р. встановлена Радянська влада, діяв ревком. У червні 1943 року через село проходив підрозділ партизанського з'єднання С. А. Ковпака, яким командував житель села А. Л. Будзан. 46 жителів були учасниками Великої Вітчизняної війни. 14 чоловік загинули в боях проти фашистів, 42 фронтовики удостоєні урядових нагород.

1948 року в селі створено колгосп.

Поблизу сіл Максимівки та Чагарів Збаразьких виявлено залишки 2 ранньослов'янських поселень, могильник черняхівської культури. Знайдено скарб римських монет II століття.

НИ́ЖЧІ ЛУБ'Я́НКИ — село, центр сільської Ради, розташоване по берегах річки Самця, що впадає в Гнізну, за 4 км від районного центру та за 5 км від залізничної станції Збараж. Дворів — 412. Населення — 1572 чоловіка.

У Нижчих Луб'янках розміщена центральна садиба колгоспу ім. Кірова, у користуванні яко-

го є 1,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі. Колгосп спеціалізується на виробництві свинини, вирощує зернові і технічні культури. 1971 року в колгоспі одержано по 28 цнт зерна з 1 га, в т. ч. по 32 цнт озимої пшениці, 28 цнт ячменю, 420 цнт цукрових буряків і по 167 цнт картоплі з гектара. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва звання Героя Соціалістичної Праці удостоєно голову колгоспу Т. С. Гевка. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено бригадира колгоспу Г. А. Галиша, ланкову М. М. Кошіль.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 230 учнів, працюють 18 учителів, клуб із залом на 200 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, профілакторій, дитячий садок, магазини продовольчих і промислових товарів, їдальня, кравецька й шевська майстерні. За 1962—1972 рр. споруджено понад 200 житлових будинків.

У селі працюють 22 комуністи та 34 комсомольці.

Перша згадка про село належить до 1463 року. В 1902 році у селі відбувся селянський виступ. У липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком.

Колективне господарство створене у квітні 1941 року.

В боях за визволення села під час Великої Вітчизняної війни загинуло 52 радянські воїни. В рядах Червоної Армії в роки війни билися проти фашистів 247 місцевих жителів, 85 з них загинуло. За бойові подвиги 54 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. В селі споруджено 2 пам'ятники воїнам, які загинули, захищаючи Батьківщину.

НО́ВИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру та за 13 км від залізничної станції Збараж. Дворів — 137. Населення — 568 чоловік. Сільраді підпорядковане село Опрілівці.

На території Новиків розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 1,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1 тис. га орної землі. Провідними галузями є рільництво й тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Леніна нагороджено знатну буряківницю ланкову М. П. Ленько, орденом Трудового Червоного Прапора — доярку Ю. М. Олійник, тракториста І. І. Конського.

Є початкова школа, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, продовольчий і промтоварний магазини, кравецька майстерня, За 1962—1972 рр. побудовано 94 індивідуальні житлові будинки.

В Новиках працюють 8 членів КПРС та 47 комсомольців.

Перша письмова згадка про село належить до 1463 року. В серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком.

Колективне господарство створене 1940 року, відновило діяльність 1948 року.

В боях проти фашистів у роки Великої Вітчизняної війни брали участь 104 чоловіка, з яких 87 одержали урядові нагороди Союзу РСР, 34 фронтовикам, що полягли у боях проти ворога, споруджено пам'ятник.

Герой Соціалістичної Праці Т. С. Гевко серед односельців, с. Нижчі Луб'янки. 1972 р.

РА́КОВЕЦЬ (до 1964 року — Великий Раковець) — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру та 26 км від залізничної станції Збараж. Дворів — 347. Населення — 1081 чоловік. Сільраді підпорядковане село Зашляхом.

У Раківці розміщена центральна садиба колгоспу «Шляхом Леніна», за яким закріплено 2 тис. га сільськогосподарських угідь. В господарстві розвинуті рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За післявоєнний час у колгоспі споруджено 14 виробничих приміщень. З допоміжних підприємств є цегельний завод потужністю 500 тис. штук цегли на рік. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджена ланкова Г. І. Заяць, ланка якої 1972 року виростила по 160 цнт картоплі з гектара.

В селі є восьмирічна школа, клуб з стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, аптека, дитячі ясла, продовольчий і промтоварний магазини, відділення зв'язку, кравецька майстерня.

За 1962—1972 рр. у селі споруджено 179 індивідуальних житлових будинків.

У Раківці працюють 16 членів КПРС та 14 членів ВЛКСМ.

Село відоме з першої половини XVII століття.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

На фронтах Великої Вітчизняної війни в боях проти фашистів брали участь 168 місцевих жителів, 77 чоловік загинуло, 80 удостоєні урядових нагород. Споруджено пам'ятник загиблим воїнам, встановлено погруддя В. І. Леніна.

Місцевий колгосп утворено 1948 року.

На території Раківця виявлено поховання доби міді, залишки поселення та могильник (18 поховань) черняхівської культури.

СИНЯВА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру та залізничної станції Збараж. Дворів — 386. Населення — 1474 чоловіка.

Місцевий колгосп ім. Шевченка має в користуванні 1,8 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,7 тис. га орної землі. Напрям господарства — буряко-зерновий, розвинуте тваринництво. Працює млин та цегельний завод.

В 1967 році за досягнуті трудові успіхи напередодні 50-річчя Радянської влади колгоспові вручено пам'ятний Прапор ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС.

Ювілейного, 1972 року, в колгоспі ім. Шевченка вирощено з кожного га посіву по 27 цнт зернових, 498 цнт цукрових буряків, по 152 цнт картоплі та вироблено 140 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь. Передова доярка колгоспу Є. І. Ришкулець надоїла від кожної корови по 4 тис. кг молока. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Леніна нагороджено ланкову колгоспу С. М. Гербіш і зоотехніка В. М. Юрчак, орденом Трудового Червоного Прапора — голову колгоспу В. М. Коня (двічі), доярку Л. В. Берник, тракториста З. І. Турського, орденом «Знак Пошани» — 6 трудівників колгоспу. Почесного звання знатного механізатора удостоєно бригадира тракторної бригади І. А. Погребецького.

Є восьмирічна школа, в якій вчаться 204 учні та працюють 14 учителів, клуб із залом на 200 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, магазин, їдальня, кравецька й шевська майстерні, майстерня ремонту годинників. За 1962—1972 рр. споруджено 147 житлових будинків та 25 громадських і виробничих приміщень.

У Синяві працюють 28 комуністів та 32 комсомольці.

Село відоме з першої половини XVII ст. В серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком.

Колгосп був створений у лютому 1941 року, відновив діяльність у 1949 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 168 чоловік, 72 з них одержали урядові нагороди. В Синяві споруджено пам'ятник 43 односельцям, що загинули в битвах, захищаючи Батьківщину. Встановлено пам'ятник Т. Г. Шевченкові.

На території Синяви знайдено прикраси IX—VIII ст. до нашої ери.

СТАРИ́Й ВИ́ШНІВЕЦЬ — село, центр сільської Ради. Розташований за 33 км від районного центру та за 31 км від залізничної станції Збараж. Дворів — 757. Населення — 2366 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кинахівці, Поляни.

У Старому Вишнівці розміщена центральна садиба колгоспу «Правда», за яким закріплено 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 2,5 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі свиней. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора удостоєно свинарку О. Г. Казновецьку і бригадира М. Д. Шелеста.

В Старому Вишнівці є восьмирічна школа, в якій вчаться 279 учнів і працюють 18 учителів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, продовольчий і промтоварний магазини.

За 1962—1972 рр. тут побудовано 302 індивідуальні житлові будинки.

В селі працюють 33 члени КПРС та 36 комсомольців.

Старий Вишнівець відомий з першої половини XV століття.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні — липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

Колективне господарство організовано у 1947 році.

118 жителів села — учасники Великої Вітчизняної війни (з них 72 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР). Загинуло 66 чоловік.

Неподалік Старого Вишнівця виявлено рештки 2 поселень доби пізнього палеоліту й залишки поселення доби бронзи.

СТРИЇ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру й за 2 км від залізничної станції Стриївка на лінії Львів — Київ. Дворів — 360. Населення — 1318 чоловік. Сільраді підпорядковане село Травневе (до 1964 року — Заруддя).

На території Стриївки розміщена центральна садиба колгоспу «Іскра». Це економічно міцне господарство, в користуванні якого є 3,4 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 3,1 тис. га орної землі. Провідні галузі господарства — рільництво й тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Леніна нагороджено Е. І. Висоцьку, орденом Трудового Червоного Прапора А. А. Сокальську, комбайнера П. В. Туранського, колгоспницю Г. І. Стах, тракториста колгоспу М. І. Крисоватого, ланкових Г. М. Колегу, М. І. Бреген, орденом «Знак Пошани» — 3 трудівників колгоспу.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, продовольчий і промтоварний магазини, кравецька майстерня.

У Стриївці працюють 13 комуністів та 44 комсомольці.

Село вперше згадується в документах за 1463 рік. В серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком.

Колгосп утворено 1941 року, відновив діяльність у 1947 році.

У Великій Вітчизняній війні в лавах Червоної Армії боронили Вітчизну 327 чоловік, 231 одержав урядові нагороди Союзу РСР, 96 воїнам-односельцям, які загинули в боротьбі проти фашистів, у селі встановлено пам'ятник.

Поблизу села є залишки поселення доби бронзи.

ШИЛИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру та за 16 км від залізничної станції Збараж. Дворів — 256. Населення — 874 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Діброва.

На території Шилів міститься центральна са-

диба колгоспу ім. XVI з'їзду КП(б)У, що має в користуванні 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь. Основний виробничий напрям — зернові й технічні культури, м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва ордена Трудового Червоного Прапора удостоєні О. Я. Горан і тракторист Б. І. Кравчук, ордена «Знак Пошани» — 3 виробничники.

У селі є восьмирічна школа, клуб, будинок культури, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, універмаг, відділення зв'язку, кравецька майстерня, приймальний пункт хімчистки. За післявоєнні роки тут споруджено 102 індивідуальні житлові будинки. Жителі села здавна займаються килимарством, різьбленням на дереві, художнім вишиванням. Тут працює майстер художнього ткацтва, колгоспник Д. Р. Кравчук, учасник обласних виставок з 1956 року. У Шилах працюють 16 членів КПРС та 20 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1703 року. В 1902—1903 рр. через село проходив шлях транспортування «Искры» з Тернополя до Теофіполя. Великі заворушення селян проти поміщика відбувалися в 1902 році та за польської окупації в 1919 та 1930 роках.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

Колективне господарство створено в 1940 році, відновило діяльність у 1949 році.

В роки Великої Вітчизняної війни в боях проти фашистських загарбників брали участь 127 чоловік, 96 з них одержали урядові нагороди. В селі встановлено обеліск Слави на честь 71 воїна-односельця, полеглого у боях проти фашистів за Радянську Батьківщину. Є пам'ятник Т. Г. Шевченкові.

ШИ́МКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру. Дворів — 316. Населення — 1032 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Решнівка.

На території Шимківців розміщена центральна садиба колгоспу ім. Енгельса, за яким закріплено 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,3 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові й технічні культури, відгодовує м'ясо-молочну худобу. Працюють кам'яний кар'єр, млин. За успіхи в розвитку громадського тваринництва ордена Леніна удостоєно свинаря колгоспу А. А. Байдака.

В Шимківцях є восьмирічна школа, клуб, бібліотека; дитячі ясла, крамниця, відділення зв'язку, кравецька майстерня. За 1962—1972 рр. в селі споруджено 103 індивідуальні житлові будинки.

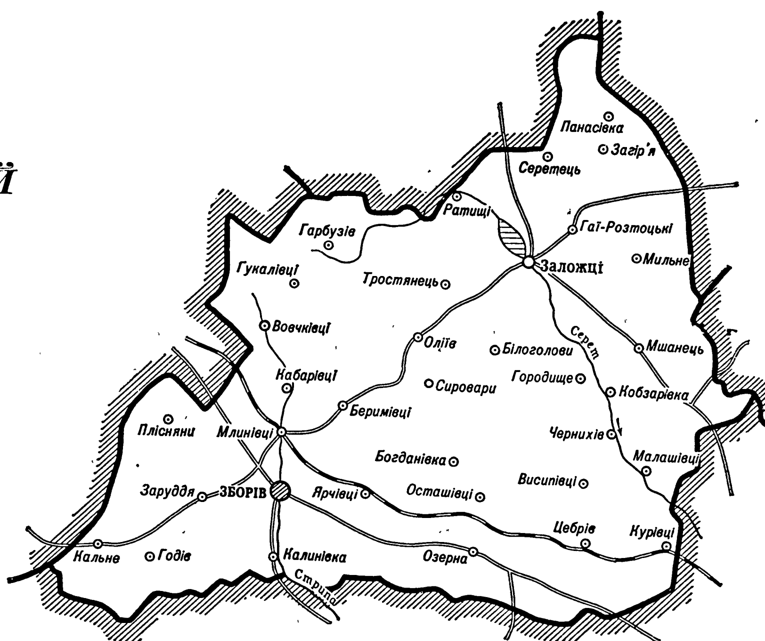
Тут працюють 18 комуністів, 32 комсомольці.

Шимківці відомі з 1463 року. 1906 року страйкували місцеві селяни. Влітку 1918 року в селі відбувся виступ селян проти австрійських властей. У липні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада, діяв ревком.

120 мешканців села — учасники Великої Вітчизняної війни, з них 64 за бойові заслуги здобули урядові нагороди. 36 воїнам-односельцям, які загинули в боях проти гітлерівців, встановлено пам'ятник. На шлях колективного господарювання селяни стали в жовтні 1948 року.

Поблизу Шимківців виявлено залишки поселення трипільської культури.

ЗБОРІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1,1 тис. кв. км, населення — 63 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 56,9 тис. (90,2 проц.). Густота населення 65 чоловік на кв. км. З корисних копалин є глина, торф, вапняк і бутовий камінь. Міській. селищній та 32 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 138 населених пунктів. На підприємствах, у радгоспах, колгоспах, установах діє 70 первинних партійних, 99 комсомольських і 133 профспілкові організації. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. За 30 колгоспами і рибгоспом закріплено 97,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 64,7 тис. га орної землі. В районі є 8 промислових підприємств, одна будівельна організація. Населення обслуговують 83 медичні заклади. У 86 школах, у т. ч. 8 середніх, 30 восьмирічних, 48 початкових, навчається 10,6 тис. учнів. Культурно-освітню роботу провадять 7 будинків культури, 70 клубів, 67 бібліотек. Є 74 кіноустановки. В районі 5 пам'ятників В. І. Леніну, 12 пам'ятників воїнам, які загинули у роки Великої Вітчизняної війни, 2 пам'ятники Богданові Хмельницькому, 3 — Т. Г. Шевченкові, а також М. І. Калініну, С. М. Кірову, Я. М. Свердлову.

ЗБО́РІВ

Зборів — місто районного підпорядкування, центр району. Розташований на Волино-Подільській височині, по обидва береги річки Стрипи — притоки Дністра, за 3 км від залізничної станції Зборів і 35 км на захід від обласного центру. Населення — 3,9 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковане село Футори.

Територія, де розміщений сучасний Зборів, заселялася з давніх часів. На його околицях виявлено залишки стоянки доби пізнього палеоліту[1].

Письмові згадки про Зборів зустрічаються в історичних документах, починаючи з XV ст. Він належав магнатам Зборівським, недовго — Вишневецьким, а з 1624 року перейшов у власність Я. Собеського. При ньому в місті було засновано римсько-католицьку парафію.

[1] Материалы и исследования по археологии СССР, № 81, стор. 126.

Розвиткові Зборова сприяло те, що він стояв на важливому торговому шляху, який зв'язував Львів з Тернополем. У XVI — на початку XVII століття основним заняттям жителів залишалося землеробство. Селяни відробляли панщину на користь феодала, яка досягала 3—4 днів на тиждень. Вони сплачували також численні податки: за город, за поле, за будинок, віддавали власникові десятину від свиней, бджіл, птиці та ін. Крім того, жителі Зборова ремонтували греблі, а під час спуску ставу — доставляли хмиз, палі, дрова, а також відвозили своїми возами рибу до Львова[1].

Народні маси Зборова брали активну участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. Блискучі перемоги селянсько-козацьких військ під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями стали сигналом до розгортання всенародної боротьби проти польсько-шляхетського гноблення. В Зборові ще до приходу на західноукраїнські землі війська під проводом Богдана Хмельницького виник повстанський загін. Повстанці нападали на шляхту, зруйнували костьол. Здійснили вони напади й на костьоли сусідніх містечок Поморянів та Дунаєва[2]. Під селом Плавучею загін відбив вози із сіллю у шляхтичів і затримав одного з них, а відібрані в нього срібло, гроші, вбрання і 20 коней передав війську Богдана Хмельницького[3]. Багато жителів міста поповнили селянсько-козацьке військо. Шляхетський суд, що відбувся у Зборові 1649 року, визнав за головних «винуватців» повстання ремісників—двох ткачів, двох шевців, мельника та інших. Ще один житель міста Грицько Турчиняк, який брав участь у повстанні, після жорстоких катувань у числі інших учасників антифеодального руху був страчений у Теребовлі[4].

Під Зборовом в роки визвольної війни відбулася одна з головних битв селянсько-козацького війська на чолі з Богданом Хмельницьким проти польсько-шляхетської армії. Коли головні польські сили потрапили в скрутне становище під час Збаразької облоги в червні 1649 року, на допомогу їм з-під Любліна виступило 30-тисячне військо на чолі з королем Яном II Казимиром. Богдан Хмельницький з більшою частиною свого війська непомітно вирушив з-під Збаража назустріч ворогові. Підійшовши до Зборова, селянсько-козацьке військо вранці 5 серпня раптово атакувало противника під час його переправи через річку Стрипу. Ворог зазнав значних втрат і нашвидку отаборився. Наступного дня битва відновилася з перевагою на боці селянсько-козацького війська. Частина польської армії залишилася в місті. Давній Зборів розміщувався на підвищенні й мав форму чотирикутника, обнесеного валами з частоколом і парканами. З північного і південного сходу його обмивала річка Стрипа з великим ставом, з північного заходу місто прикривав ще один великий став, а з південного заходу піднімався досить стрімкий горб.

[1] M. Baliński i T. Lipiński. Starożytna Polska, t. 2, cz. 2, стор. 586—589.

[2] В. И. Легкий. Крестьянство Украины в начальный период освободительной войны 1648—1654 гг. Л., 1959, стор. 117.

[3] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 197, 203.

[4] В. В. Грабовецький. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648—1654 рр., стор. 108.

У місто вели єдині ворота з південного заходу[1]. Козацька піхота почала облогу міста. Велику допомогу їй подали зборівські міщани, які вказали, де в шляхтичів найслабша оборона. Козаки збудували редути, поставили на них гармати й почали обстріл Зборова. Кілька разів повторювалися атаки. Нарешті козакам вдалося оволодіти містом. Після цього українські війська разом з татарами обложили королівський табір. Штурм його почався одночасно з усіх боків. Польсько-шляхетське військо перебувало в тяжкому становищі. За таких обставин Ян II Казимир розпочав сепаратні переговори з Іслам-Гіреєм III — союзником Богдана Хмельницького. Зрада хана врятувала польсько-шляхетську армію від повного розгрому[2], а керівників селянсько-козацького війська примусила укласти з королем 8 серпня 1649 року невигідний для України Зборівський договір. У боях під Зборовом було знищено близько 8 тис. польських жовнірів. Немало полягло також козаків та місцевих жителів. Ще й досі неподалік автошляху Тернопіль—Львів височить козацька могила.

Польська шляхта жорстоко помстилася населенню Зборова за активну участь у визвольній війні. З дозволу короля татари вщент пограбували місто. Не поступалося їм у жорстокості й польське військо. Багато жителів потрапило тоді в татарську неволю, частина загинула. Через це в середині XVII ст. 160 дворів міста залишилися без господарів. У 1667 році місто зазнало нападу татарів, які майже повністю спалили його, а багатьох жителів забрали в полон. Напади повторювалися також у 1672, 1675, 1688 роках.

У 1689 році польський король Ян Собеський, як власник Зборова, надав місту магдебурзьке право. Міщанам дозволялося варити пиво, гнати горілку, попередньо заплативши чопове, ловити рибу в ставу. На користь феодала вони мусили відбувати численні повинності — під час жнив виконувати 4 дні толоки, ремонтувати вали, рови, огорожі, платити за помел зерна, давати десятину від меду тощо[3].

В гіршому становищі перебували селяни Зборова. У другій половині XVII ст. панщина досягла шести днів на тиждень. Крім того, кожна родина повинна була вимочити, витіпати й напрясти двадцять мітків, зтовкти в ступі певну кількість проса чи ячменю, привезти дров та ін. За найменшу провину селян жорстоко карали. Звичайною мірою покарання були 25—30 і більше ударів палицями.

На початку XVIII ст. ремісники дістали дозвіл об'єднуватися в цехи. Найбільшим у місті став кушнірсько-кравецький цех, що дістав свої права 1727 року. Щоб вступити до цеху, до каси необхідно було внести значну суму грошей. Цех мав виключне право на купівлю шкур на ярмарках. У ньому запроваджувалися суворі порядки. Той, хто запізнювався на роботу, вносив до каси гріш штрафу, а хто не виходив взагалі — 3 гроші. Штраф сплачували й ті, хто не ходив до церкви[4]. На 1727 рік у Зборові діяв також водяний млин.

У першій половині XVIII ст. у місті двічі — в 1727 і 1740 рр. — траплялися великі пожежі, які завдавали йому значної шкоди. Протягом століття кілька разів змінювалися й власники Зборова. Місто було добре укріплене, обнесене валами й огорожею і являло собою досить значну фортецю. Тут розташовувалися ринкова площа й три вулиці. Три передмістя — Завальне, Золочівське й Куклинці — розміщувалися за валами. Діяла двокласна польська школа. Більшість українського населення залишалася неграмотною.

Австрія 1772 року загарбала частину західноукраїнських земель, у т. ч. й Зборів. Істотних змін у соціально-економічному устрої краю не відбулося, а псевдо-

---

[1] Є. Яцкевич. Визвольні походи Богдана Хмельницького на західні землі України, стор. 22, 23.

[2] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 166—168.

[3] M. Baliński i T. Lipiński. Starożytna Polska, t. 2, cz. 2, стор. 589.

[4] ЛНБ АН УРСР, відділ рукописів, ф. Чоловського, спр. 439, арк. 5—7.

реформи, що мали на меті утримати трудящих від антифеодальних повстань і зміцнити основи кріпосницького ладу, австрійський уряд незабаром скасував. Згідно з матеріалами першого поземельного кадастру Галичини («Йосифинською метрикою»), що здійснювався протягом 1785—1787 рр., площа всіх земель у Зборові (сюди входила і територія власне міста), становила 4441 морг. Орної землі було 3383 морги, луків 553 морги, під ставом 170 моргів. Місцевий феодал мав 720 моргів землі, церква й костьол — 220. Кілька великих власників мало понад 50 моргів. Водночас земельний наділ селянина Міхала Зварича становив 91 сажень, Федька Балицького — 66 сажнів. Таких убогих господарств у місті налічувалося понад третину[1].

За даними «Францисканської метрики», 1824 року в Зборові налічувалося 250 селянських господарств, з них 88 мали земельні наділи менше одного морга, 28 — від 1 до 3, 6 дворів користувалися наділами від 3 до 9 моргів, 36 — від 10 до 20, 89 — від 20 до 30, 3 — від 33 до 50 моргів. У володінні уніатської церкви було 109 моргів, костьолу — 110. Феодалові належало 719 моргів землі[2].

Закріпачене селянство мало відробляти на користь панського двору численні повинності. Головною формою експлуатації селян була панщина. Ланові й півланові господарства змушені були відробляти її переважно зі своїм реманентом і тягловою силою. Крім того, вони давали дві підводи для перевезення вантажів до Львова, платили по 3 крейцери від вулика, 6 — від вівці, 7 — від свині, давали 2 курки, 18 яєць. Городники відбували пішу панщину. Тривалий час жителі Зборова вели боротьбу за право користуватися лісами й пасовищами[3].

Протягом 1810—1815 рр. Зборів був прикордонним австрійським містом. Через нього проходили торгові шляхи зі Львова в Молдавію та Росію. Після 1815 року Зборів втратив значення торговельного центру і почав занепадати. Після великої пожежі, що виникла 1824 року, він зовсім опустів. В 1830 році тут налічувалося лише 12 мурованих будинків. Більшість жителів жила в напівземлянках, стіни яких виготовлялися з лози, обмазаної глиною.

Дещо пожвавився розвиток містечка після реформи 1848 року. У 1884 році в містечку працювало 8 різників, 5 ковалів, 2 ткачі, швець, стельмах, пекар, мотузник. Дехто з міщан виготовляв мило, свічки, олію. Значне поширення мали домашнє ткацтво та килимарство. В орнаменті переважали геометричні фігури малинових і синіх кольорів[4]. Розвивалася торгівля. Заможнішу частину купецтва становили торговці зерном, свиньми й великою рогатою худобою. Дрібні торговці займалися посередницькою торгівлею. У 1870 році споруджено залізничну лінію Тернопіль — Львів, що пролягла за 3 км від Зборова. 1882 року в Зборові засновано кредитне товариство.

Наприкінці XIX ст. містечку належало 2,8 тис. га землі, з них понад 2 тис. орної. Тут було 598 будинків, жило 4069 чоловік. Медичне обслуговування населення здійснювали три приватні лікарі та дві акушерки. Працювала аптека. Діти навчалися в однокласній народній школі, заснованій 1790 року[5]; в 1886 році її реорганізували в двокласну. В тій школі працювало два вчителі. Відвідувала її незначна кількість дітей шкільного віку. Але й вони часто мусили залишати школу, з ранніх років починаючи працювати в господарстві. Тому не дивно, що близько половини населення Зборова залишалося неписьменним.

Зборів початку XX ст.— це порівняно невелике містечко зі слабо розвинутою промисловістю. 1906 року в ньому діяли невелика суконна фабрика, млин і кар'єр, де видобували гравій. На кожному з цих підприємств працювало 3—5 робітників.

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 20, оп. 28, спр. 111, арк. 386—403.
[2] Там же, арк. 384—402.
[3] Там же, ф. 146, оп. 64а, спр. 1899.
[4] І. Гургула. Народне мистецтво західних областей України, стор. 36.
[5] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 85, спр. 1203, арк. 107.

Під час першої світової війни містечко кілька разів переходило з рук у руки. В серпні 1914 року сюди вступили російські війська, а влітку наступного Зборів захопили австро-німецькі частини. Після прориву Південно-Західного фронту, в червні 1916 року до Зборова вдруге вступили частини російської армії. Жителі дружньо ставилися до російських солдатів, які ділилися з ними харчами, одягом. Протягом року містечко перебувало в прифронтовій зоні. Після невдалого наступу, організованого Тимчасовим урядом, на початку липня 1917 року частини 11-ї армії залишили містечко, його знову захопили австро-німецькі війська. Разом з відступаючими російськими військами пішла на схід і частина населення. Внаслідок воєнних дій Зборів зазнав значних руйнувань. Від пожеж і артилерійських обстрілів було зруйновано майже 90 проц. будинків. Люди тулилися в землянках, по хлівах. Лютували пошесті холери, тифу, віспи, від яких померло близько 13 проц. жителів. Ті, що поверталися з фронту, заставали зруйновані житла, запустілі поля, свіжі могили.

В умовах розпаду «клаптикової» імперії Габсбургів виникла т. зв Західноукраїнська народна республіка. «Уряд» ЗУНР нічого не зробив для поліпшення катастрофічного становища народних мас. У червні 1919 року населення Зборівського повіту (існував з 1904 року) надіслало до «уряду» ЗУНР звернення про катастрофічне економічне становище в повіті, в якому змальовані жахливі умови життя в розорених, а то й зруйнованих вщент містечках і селах[1]. У середині липня 1919 року Зборів окупували війська буржуазно-поміщицької Польщі. Вони принесли трудящим нові страждання, терор, злидні. Однією з форм боротьби селян проти гнобителів був випас худоби на поміщицьких луках і полях, як це часто траплялося влітку 1919 року в Зборівському повіті.

19 серпня 1920 року бійці 178-ї та 180-ї бригад 60-ї дивізії Червоної Армії визволили Зборів від окупантів. На багатолюдному мітингу, що відбувся того ж дня, було створено революційний комітет. Мітинг пройшов під лозунгом: «Хай живе Радянська Галичина в союзі з Радянською Україною!»[2].

Радянське будівництво в містечку й повіті проходило в тяжких умовах. Як зазначалося в доповіді повітревкому від 3 вересня 1920 року, скрізь на полях залишилися колючі дроти й окопи, які неможливо засипати без сторонньої допомоги. Не було сільськогосподарських знарядь. У деяких населених пунктах діти не відвідували школу уже кілька років. На 80 сіл було лише 40 шкіл[3].

Члени революційного комітету діяльно взялися за втілення в життя декретів Галревкому: ліквідували повітове староство, створили загін народної міліції, взяли на облік продовольчі ресурси, приступили до розподілу нетрудових земель серед безземельних і малоземельних селян міста й повіту. Була намічена широка програма культурного будівництва, зокрема планувалося розпочати спорудження шкіл і народних будинків.

Радянська влада проіснувала в Зборові лише 30 днів. 17 вересня 1920 року частини Червоної Армії залишили містечко. Разом з ними, влившись до червоних полків, пішли 42 жителі Зборова[4].

Окупаційний режим, встановлений буржуазно-поміщицькою Польщею на території Східної Галичини, зводився до одного — перетворити край на аграрно-сировинний придаток Польщі. Промисловість Зборова занепадала. Станом на 1930 рік тут діяло 3 млини, 4 цегельні, невеличкі напівкустарні фабрики оцту, содової води та горілчаних виробів. На кожному з цих підприємств працювало 5—10 чоловік. Тому не дивно, що багато жителів не мали роботи. 1931 року в Зборові зареє-

---

[1] Під прапором Жовтня, стор. 135, 136.

[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 43, арк. 64; На чолі визвольної боротьби, стор. 41, 42.

[3] І. І. Компанієць. Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня, стор. 94, 105.

[4] Тернопільський облдержархів, ф. 274, оп. 4, спр. 5, арк. 104—108.

стровано 290 безробітних. У місті проживало 60 ремісників і 140 купців та дрібних торговців[1].

Тяжким було й становище селян. Польські власті відібрали в них землю, наділену їм Радянською владою. На західноукраїнські землі, в т. ч. й до Зборова, рушили польські колоністи-осадники, які стали надійною опорою колоніального режиму. За переписом 1921 року в місті з 2477 моргів землі 902 належало місцевому поміщикові. З кожним роком селянські наділи зменшувалися. 1937 року 125 селянських господарств мали лише 103 га землі, а на кожне з інших 119 дворів припадало по 1—3 га. В руках поміщика, церкви й куркулів концентрувалося близько 80 проц. землі[2].

Політика окупаційних властей спрямовувалася на те, щоб відвернути трудящих від визвольної боротьби, полонізувати населення. Призначивши на 1922 рік вибори до сейму, окупанти сподівалися на широку участь населення в них, що можна буде тлумачити як факт добровільного визнання польського громадянства. Проте бойкот виборів набув такого розмаху, що уряд навіть ввів спеціальний закон про штрафування на 20 тис. польських марок кожного, хто відмовиться брати участь у голосуванні. Юнаки-українці Зборова й навколишніх сіл всіляко ухилялися також від призову до польської армії, що провадився на початку 1923 року. Вони переховувалися по лісах, не з'являлися на призовні пункти[3].

Насильницьке насадження польської мови, культури особливо посилилося в 30-х роках. Населенню навіть заборонялося називатися українцями,під час переписів багатьох записували поляками. В проведенні такої політики всіляку підтримку властям надавали осадники. Вони, зокрема, брали участь у розгромі каральним загоном двох книжкових магазинів у Зборові, конфіскації літератури українською мовою.

Викладання в семирічній школі велося лише польською мовою. 1925 року її відвідував 401 учень[4]. Значна частина дітей шкільного віку, переважно з родин бідняків, не мала можливості відвідувати школу. 45 проц. населення Зборова залишалося неписьменним. З бібліотеки, що діяли в містечку, були невеликі, користувалося ними зовсім небагато людей. У двох із них користування книжками було платне. Лікарні в Зборові не було. Практикувало 3 приватні лікарі. Звичайно, біднота до них і не зверталася, бо не мала чим заплатити: приймання пологів, наприклад, коштувало 20 злотих, стільки ж коштував 1 цнт пшениці.

З перших днів окупації трудящі піднялися на рішучу боротьбу за визволення. Восени 1920 року на залізниці Зборів—Золочів активно діяли два партизанські загони. Народні месники заміновували залізничне полотно, робили поміж рейками завали з каміння. Поліції вдалося схопити 20 партизанів. Трьох з них військовий трибунал у Золочеві засудив до страти, решту — до різних строків тюремного ув'язнення[5]. З літа 1930 року, під час світової економічної кризи, боротьба трудящих посилилася — відбулися масові підпали економій та дворів осадників, скирт хліба, пошкодження залізничних колій, телеграфного зв'язку.

На чолі боротьби трудящих за соціальне й національне визволення стояли комуністи. Міський осередок КПЗУ створено наприкінці 1925 року. В наступному році організовано райком КПЗУ. 2 представники Зборівського осередку КПЗУ брали участь у роботі окружної партійної конференції, яка відбулася 19 липня 1926 року в селі Березовиці, що поблизу Тернополя. Активну діяльність у місті розгорнув

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 3, оп. 2, спр. 277, арк. 5; ф. 231, оп. 4, спр. 3320, арк. 44.

[2] Там же, ф. 231, оп. 1, спр. 108, арк. 28, 33; спр. 1985, арк. 29; ф. 2251, оп. 2, спр. 1, арк. 4, 5.

[3] Там же, ф. 274, оп. 1, спр. 1367а, арк. 39, 42; газ. «Прапор соціалізму» (Зборів), 27 жовтня 1957 р.

[4] Szkoły powszechne Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1925/26. Warszawa, 1927, стор. 538.

[5] Газ. «Прапор соціалізму», 24 жовтня 1957 р.

комуніст М. В. Качоровський. Він провадив значну роботу в осередкові товариства «Сельроб-єдність». Під його керівництвом працювала місцева організація МОДРу, в якій 1937 року налічувалося 14 членів. М. В. Качоровського за революційну діяльність було ув'язнено на 10 років у Березі Картузькій. Але йому вдалося втекти звідти й продовжувати нелегальну революційну роботу в Зборові[1].

Під керівництвом комуністів працював комсомольський осередок, створений 1931 року. Спочатку він об'єднував 10 чоловік. Комсомольці провадили роз'яснювальну роботу серед населення, поширювали листівки. В ніч з 3 на 4 серпня 1931 року поліції вдалося затримати 3 комсомольців, які розклеювали листівки КПЗУ українською й польською мовами. Юнаків засудили до тюремного ув'язнення[2].

Радісний день 18 вересня 1939 року назавжди залишиться в пам'яті трудящих Зборова як свято довгожданого визволення. О четвертій годині дня на околиці міста з'явилися перші три радянські танки. Кожен трудівник прагнув висловити свою вдячність, потиснути руки братам зі Сходу. Мітинг, що відбувся того ж дня, пройшов під лозунгом негайного встановлення Радянської влади й возз'єднання Західної України з Радянською Україною. На мітингу, що відбувся 5 жовтня, трудящі палко вітали відозву Львівського Тимчасового управління про скликання Народних Зборів Західної України. В ухваленій на мітингу резолюції, зокрема, говорилося: «Ми всі, як один, голосуємо за те, щоб Західна Україна приєдналася до своєї рідної сестри квітучої Радянської соціалістичної України, щоб у великій сім'ї братніх народів змогла розвинути своє господарство, свою культуру, національну формою, соціалістичну змістом. Ми, трудящі Зборова, жадаємо негайно встановити Радянську владу на Західній Україні»[3].

Під час виборів депутатів до Народних Зборів Західної України абсолютна більшість населення Зборова віддала голоси за народних кандидатів. Трудящі обрали своїм представником колишнього підпільника, члена КПЗУ М. В. Качоровського. Він входив до складу повноважної комісії Народних Зборів Західної України на сесії Верховної Ради СРСР. Під час Великої Вітчизняної війни М. В. Кочаровський брав участь у боях проти німецько-фашистських загарбників, 1944 року загинув смертю хоробрих.

З перших днів визволення в Зборові було створено тимчасове повітове управління, головою якого став М. А. Борохович. На початку жовтня 1939 року вийшов перший номер повітової газети «Прапор волі». Друкувалася вона українською мовою і виходила 3 рази на тиждень. У січні 1940 року Зборів перевели до розряду міст районного підпорядкування, він став районним центром. Розгорнули роботу районний комітет КП(б)У та райвиконком.

Повне схвалення і підтримку трудящих дістали заходи, спрямовані на перебудову на соціалістичних засадах і дальший розвиток економіки. Було націоналізовано промислові підприємства, проведено конфіскацію поміщицької та осадницьких земель, худоби, майна. 2,5 тис. га землі передали в користування 600 родинам безземельних і малоземельних селян району; між ними розподілили 29 тис. цнт хліба, 764 корови, 390 коней і понад 200 овець і свиней[4]. Всіх безробітних було трудовлаштовано. Вже до кінця 1939 року 213 родин одержали нові квартири[5].

Вперше трудящі одержали безплатну медичну допомогу. В жовтні 1939 року створено поліклініку, де працювало 5 лікарів. Невдовзі відкрилася лікарня на 25 ліжок з пологовим відділенням. Усі діти шкільного віку навчалися в середній школі. Викладання провадилося рідною мовою. Одержали роботу вчителі-українці,

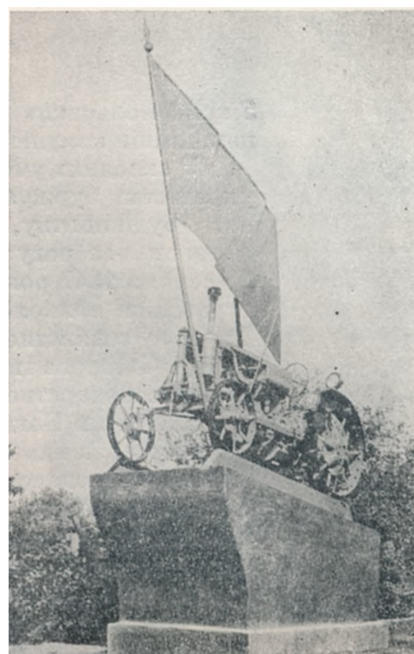
---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 3048, арк. 3.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 6, оп. 2, спр. 159, арк. 173.
[3] Газ. «Вільне життя», 6 жовтня 1939 р.
[4] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2251, оп. 2, спр. 1, арк. 8, 9.
[5] Газ. «Прапор волі» (Зборів), 16 березня 1940 р.

які за польської окупації залишалися безробітними. Діяли п'ятимісячні курси підготовки вчителів. Широко розгорнулося культурне будівництво. Активно працював при щойно створеному клубі український драматичний гурток. Щоденно демонструвалися кінофільми в кінотеатрі. З вересня 1940 року почала діяти районна бібліотека.

Напад фашистської Німеччини на Радянський Союз на три роки перервав мирну працю трудящих. Окупанти захопили місто 2 липня 1941 року. Фашисти розстрілювали комуністів, активістів, яких їм вдавалося схопити. 1770 юнаків і дівчат району гітлерівці насильно вивезли на каторжні роботи до Німеччини. Збитки, завдані місту німецько-фашистськими загарбниками за роки окупації, становили 1,7 млн. карбованців[1].

Населення саботувало заходи ворога, відмовлялося працювати, молодь всіляко уникала відправки до Німеччини. Уродженець Зборова В. Я. Яблонський був членом Львівської підпільної організації — Народної гвардії ім. Івана Франка. 23 квітня 1944 року його заарештували гестапівці, згодом вивезли до Освенціма, де він і загинув[2].

Пам'ятник першому трактору Зборівського району, м. Зборів. Фото 1972 р.

Радісно зустрічали жителі своїх визволителів — бійців 60-ї армії 1-го Українського фронту, які вступили до Зборова 22 липня 1944 року. Наступного дня трудящі разом з червоноармійцями проводжали в останню путь славних синів Радянської Вітчизни, які загинули в боях за Зборів — Героя Радянського Союзу лейтенанта С. Є. Жогіна, старшого сержанта І. А. Абдуліна, капітана П. Г. Рибалка та інших — усього 225 чоловік. У післявоєнний час на братській могилі встановлено пам'ятник. У ті дні 98 жителів пішло до Діючої армії, 40 з них загинуло смертю хоробрих. Високих урядових нагород удостоєно понад 60 учасників Великої Вітчизняної війни.

У визволеному Зборові трудящі, приступивши до відбудови господарства, працювали під лозунгом «Все для фронту. Все для перемоги!». Вони вносили гроші до фонду перемоги, посилали подарунки фронтовикам. Сотні жителів Зборова розчищали від завалів вулиці, дороги, ремонтували будинки. Було зроблено перші кроки у відбудові й налагодженні роботи промислових підприємств міста. Вже 1944 року відновила роботу хлібопекарня. На початку наступного року вступив у дію районний промкомбінат з 9 цехами. Влітку почав працювати маслозавод.

Незабаром після визволення відновили роботу лікарня, поліклініка, аптека. 1 вересня 1944 року учні пішли до середньої школи, де 11 учителів навчали 216 дітей. У жовтні наступного року відновлено випуск районної газети «Прапор волі», став до ладу радіовузол. Відчинилися двері кінотеатру, почала працювати районна бібліотека.

Першим успіхам у відбудові міста значною мірою сприяла допомога держави, братніх республік. З усіх кінців нашої Батьківщини до Зборова надходили техніка, будівельні матеріали, насіння. Встановлена в квітні 1945 року динамомашина дала струм для установ міста. Протягом 1947 року багатодітним матерям району виділено 0,6 млн. крб. допомоги[3].

Зростали й міцніли ряди міської партійної організації, яка в лютому 1945 року об'єднувала 31 комуніста і 6 кандидатів у члени партії. На цей час у місті діяло

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-274, оп. 1, спр. 32, арк. 1—53; спр. 123, арк. 17, 18.

[2] В. Варягіна, Г. Вакуленко. Народна гвардія імені Ів. Франка. Львів, 1967, стор. 291, 292.

[3] Газ. «Прапор волі», 26 квітня 1945 р.; 4 січня 1948 р.

5 комсомольських організацій, до складу яких входило 34 члени ВЛКСМ, активних помічників комуністів.

У складних умовах доводилося піднімати з руїн народне господарство. До того ж українські буржуазні націоналісти намагалися всіляко перешкодити соціалістичному будівництву, підірвати авторитет Радянської влади, тероризували населення, вбивали з-за рогу партійних і радянських працівників, активістів. Від їхніх рук 23 серпня 1947 року загинув голова райвиконкому А. М. Єременко. Трудящі, згуртувавшись навколо Комуністичної партії, дали рішучу відсіч класовим ворогам. Трудове селянство приступило до втілення в життя ленінського кооперативного плану. Створена ініціативна група в грудні 1948 року ухвалила організувати колективне господарство. Артіль, яку організували жителі передмістя у січні 1949 року, назвали ім'ям Богдана Хмельницького[1]. Наприкінці року господарство об'єднувало 214 дворів, за ним закріпили 1048 га орної землі. Спочатку в колгоспі майже не було сільськогосподарської техніки, лише плуги, кілька косарок. Значну допомогу господарству подала МТС, створена в сусідньому селі Млинівцях. Поступово артіль міцніла. На кінець 1950 року вона об'єднала всі селянські господарства Зборова. В грудні до неї приєднався колгосп ім. XI з'їзду ВЛКСМ села Футорів, а 1958 року — артіль ім. Тимошенка села Красного[2].

Сучасний колгосп ім. Богдана Хмельницького — це велике багатогалузеве господарство, за яким закріплено 3,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3 тис. га орної землі. Колгосп спеціалізується на молочному тваринництві й птахівництві. Розвинуте зернове господарство та буряківництво. Щороку збільшуються його доходи, підвищується врожайність сільськогосподарських культур, зростає продуктивність громадського тваринництва. 1972 року прибуток колгоспу від реалізації сільськогосподарської продукції становив 1,6 млн. крб. За семирічку й восьму п'ятирічку врожайність зернових культур з кожного гектара збільшилася вдвічі, цукрових буряків — в 1,7 раза і 1972 року становила відповідно 28,7 і 409 цнт з га. Поголів'я великої рогатої худоби за цей час зросло у 2,5 раза, а корів — майже в три рази. Таких успіхів трудівники досягли завдяки широкому застосовуванню досягнень агрономічної науки, сільськогосподарської техніки. У 1972 році на колгоспних полях працювали 31 трактор, 20 різних комбайнів, 26 вантажних автомашин та багато іншої техніки. Ферми повністю електрифіковані, встановлено автопоїлки. Розвинуті садівництво й городництво. 1969 року тут споруджено плодоконсервний завод, де виготовляються овочеві салати, компоти, соки тощо. За сезон 1970 року на підприємстві виготовлено 424 тис. умовних банок різних консервів. Того року завод дав прибутку колгоспові 185 тис. карбованців.

Досягнення господарства — результат самовідданої праці колгоспників. Значну групу передовиків виробництва за високі трудові досягнення відзначено урядовими нагородами. Ордена Трудового Червоного Прапора 1966 року удостоєні доярка Я. М. Коминко, керівник овочівницької бригади П. Ф. Редька, в 1971 році — бригадир рільничої бригади Є. І. Борисюк, тракторист С. Д. Веретільник, голова колгоспу М. М. Явний. Чотирьох колгоспників нагороджено орденом «Знак Пошани».

За післявоєнні роки значний крок зроблено в розвитку промисловості. В 1952—1954 рр. стали до ладу цехи райспоживспілки — бондарний, безалкогольних напоїв, булочних виробів. Протягом 1960—1962 рр. споруджено побутовий комбінат, цегельний завод. Потужність цегельного заводу Зборівського заводоуправління будівельних матеріалів 6 млн. штук цегли, 900 тис. штук гіпсошлакоблоків, 4 тис. тонн вапна на рік. Усі трудомісткі процеси виробництва механізовані. Добре працює колектив заводу, що налічує 145 чоловік. За успішне виконання завдань восьмого п'ятирічного плану директора заводоуправління С. П. Олійника нагороджено орденом «Знак Пошани».

---

[1] Газ. «Прапор волі», 23 грудня 1948 р.; 13 лютого 1949 р.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2673, оп. 1, спр. 7, арк. 43.

Пам'ятник Богдану Хмельницькому в м. Зборові. 1972 р.

В 1972 році розпочалося спорудження ще одного цегельного заводу, підпорядкованого «Міжколгоспбуду», який здійснює великий обсяг будівельних робіт у селах району. «Міжколгоспбуд» перетворився на велике, добре технічно оснащене підприємство. За роки восьмої п'ятирічки сюди прибуло 14 вантажних автомашин, 10 різних причепів, екскаватор, 8 різних тракторів, 3 електрозварювальні апарати, 12 бетоно- й розчиномішалок — з РРФСР, 4 автомашини — з Грузії, 4 трансформатори — з Молдавії та Вірменії. В «Міжколгоспбуді» працює 290 робітників, інженерно-технічних працівників. Колектив успішно виконав соціалістичні зобов'язання, взяті на честь 50-річчя утворення Союзу РСР. Плодоовочевий комбінат райспоживспілки, створений 1968 року, має цехи — для виготовлення пюре, соків, консервний, бондарний. Продукція комбінату реалізується в багатьох містах нашої країни.

З введенням у дію нових і розширенням діючих підприємств значно зросла кількість населення, зайнятого у сфері промислового виробництва. Якщо на 1 січня 1960 року в місті налічувалося 774 робітники, інженерно-технічні працівники та службовці, то на 1 січня 1971 року їх кількість зросла до 2325 чоловік.

Спочатку на комбінаті побутового обслуговування працювало 28 робітників. 1972 року кількість працівників становила 102 чоловіка. Обсяг побутових послуг по місту досяг 190 тис. крб. Населенню надається 15 видів послуг. За успішну роботу, зразкове обслуговування трудящих взуттєвика побутового комбінату Д. М. Сапужака 1971 року нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Добре розвинута торговельна мережа міста, діє 21 магазин і підприємство громадського харчування. Зростає купівельна спроможність трудящих, їхній матеріальний добробут. Про це свідчить зростання товарообороту, який 1971 року становив 4,5 млн. крб. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоївся за високі трудові досягнення завідуючий одного з магазинів Г. О. Павелко.

Зборів забудовується, розширюється. За післявоєнний час з'явилися нові вулиці — Комарова, Гагаріна, Ватутіна, Зелена, Паркова, 17 Вересня. Протягом 1953—1972 рр. споруджено кілька адміністративних будинків, торговельних закладів, завершується будівництво триповерхового приміщення для районного будинку зв'язку. 1970 року введено в дію нову автобусну станцію, з якої курсують автобуси до Львова, Тернополя, Вінниці, Кам'янця-Подільського, Чернівців, багатьох районних центрів області. Провадиться житлове будівництво, зводяться багатоквартирні, а також індивідуальні — на 3—4 кімнати — будинки. На 1 січня 1963 року комунальний житловий фонд міста становив 4,76 тис. кв. метрів, а через 10 років — уже 7,6 тис. кв. метрів. За перші два роки восьмої п'ятирічки споруджено 36 індивідуальних житлових будинків, а за такий же період дев'ятої — 89. Протяжність міського водогону 3,5 км. За генеральним планом реконструкції міста, розробленим спеціалістами «Діпроміст УРСР», в дев'ятій п'ятирічці намічається спорудити торговельний центр, приміщення райвиконкому, готелю, пекарні тощо. Зборів буде підключено до магістрального газопроводу.

Центральна частина міста добре впорядкована, всі вулиці освітлені, озеленені. Особливо красива головна магістраль Зборова, названа ім'ям В. І. Леніна. За останні роки проведено докорінну перебудову її. Вулицю значно розширили, тут розміщені районні та міські установи й організації, магазини тощо. В центрі міста встановлено пам'ятник В. І. Леніну. На честь 50-річчя Радянської влади жителі навколо 50-гектарного озера заклали парк. У ньому споруджено пам'ятник Богданові Хмельницькому.

Трудящі відчувають повсякденне піклування Партії та Уряду про охорону здоров'я, розширення мережі лікувальних закладів. Діють лікарня на 150 ліжок з хірургічним, інфекційним, терапевтичним, дитячим та іншими відділеннями, санітарно-епідеміологічна станція, пологовий будинок. У районній лікарні працюють 25 лікарів та 107 чоловік з середньою медичною освітою. В дитячому комбінаті виховується 120 малюків.

Радянська влада широко відкрила трудящим шлях до освіти. У середній школі, 1971/72 навчального року здобували знання 1129 учнів. При ній працюють окремі класи школи робітничої молоді, де вчаться 70 учнів. Педагогічний колектив школи налічує 64 вчителі. Вчителю І. П. Яковенку присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР. Педагоги М. К. Накашидзе і Е. П. Бутковська відзначені орденом «Знак Пошани». 16 вчителів нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». В 1965 році відкрито музичну школу, де вчаться 172 учні, працюють 13 педагогів. Організовано районний будинок піонерів, один з гуртків якого — авіамодельний — не раз був призером республіканських змагань.

Створено всі умови для культурного відпочинку трудящих. Споруджено будинок культури, в гуртках художньої самодіяльності якого беруть участь близько 200 чоловік. На його сцені часто виступають професійні актори з Москви, Ленінграда, Києва, братніх республік. У широкоекранному кінотеатрі щоденно демонструються кінофільми. В чотирьох бібліотеках міста, в т. ч. двох районних — для дорослих і дітей —налічується понад 80 тис. томів. Книги, газети, журнали стали постійними супутниками життя трудящих Зборова. Виходить районна газета «Радянське село».

Добре поставлена спортивна робота. В місті є 9 первинних колективів добровільних спортивних товариств «Спартак», «Колос», «Авангард». Різноманітні спортивні секції діють при середній школі. 1972 року методом народної будови розпочато будівництво стадіону на тисячу місць.

У всьому, чого досягли трудящі Зборова за роки Радянської влади, велика заслуга міської партійної організації, яка об'єднує 535 комуністів і 20 кандидатів у члени КПРС. На промислових підприємствах, в установах і організаціях працює 21 партійна організація. В 10 комсомольських організаціях — 818 членів ВЛКСМ.

До складу Ради депутатів трудящих входять 50 депутатів, у т. ч. 29 робітників, 5 колгоспників. Серед депутатів Ради — 25 комуністів, 10 комсомольців. При Раді працюють 8 постійних комісій. Депутати вникають у всі сторони життя міста. Бюджет міської Ради на 1973 рік становить понад 211 тис. крб. З цієї суми на впорядкування Зборова виділено 105,3 тис. крб., на газифікацію міста 14 тис. крб., на соціально-культурні заходи 62,6 тис. карбованців.

Росте, молодіє стародавній Зборів. Під зорею Радянської влади, під мудрим керівництвом Комуністичної партії трудящі міста вносять свій посильний вклад у здійснення грандіозної програми будівництва комунізму в нашій країні.

Б. Д. ЛАНОВИК, Б. Й. МУДРИЙ, Є. М. СОСНОВСЬКИЙ, А. Г. ТКАЧУК

ЗАЛО́ЖЦІ

Заложці — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на річці Сереті, притоці Дністра, за 29 км від районного центру й за 24 км від найближчої залізничної станції Зборів на лінії Львів—Київ. Через Заложці проходить автошлях Тернопіль—Броди—Червоноград. Населення — 2214 чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Ренів і Чистопади.

На території Заложців люди селилися здавна, про що свідчать археологічні знахідки — скарб знарядь праці та прикрас доби пізньої бронзи. Письмові згадки в історичних джерелах про поселення зустрічаються з 1483 року. На початку XVI ст. польський король Сигізмунд I подарував ці землі подільському воєводі М. Камінецькому, який заклав тут замок. Він був кам'яний, оточений високими валами з муром і мав важливе на той час стратегічне значення. До нього можна було потрапити лише через підвісний міст. Поселення, що виникло біля замку, почали називати Новими Заложцями, а більш давнє, розміщене на протилежному, правому березі Серету — Старими Заложцями. В наступні роки вони злилися в один населений пункт. В долині річки було споруджено великий став.

Щоб забезпечити приплив населення, М. Камінецький 1516 року звільнив жителів на чотири роки від податків. Того року Заложці стали містечком. У 1520 році їм надано магдебурзьке право[1].

З середини XVI ст. певного розвитку набули ремесла і торгівля. Населення здебільшого займалося землеробством, було залежним від феодала. Наприкінці XVI ст. селяни відробляли 2—3 дні панщини на тиждень, виконували інші повинності на користь феодала. Погіршувалося становище селян і внаслідок частих переходів міста від одного власника до іншого: після Камінецького воно належало великим феодалам Олеським, згодом — Вишневецьким і Потоцьким. Непоодинокими були випадки втечі кріпаків, у т. ч. на Запорізьку Січ. Так, в реєстрі низових запорозьких козаків за 1581 рік значиться і виходець з Заложців Я. Кунцевич[2].

Активну участь селяни взяли у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. Як тільки селянсько-козацьке військо вступило до Галичини, багато жителів Заложців поповнили їхні лави і разом з повстанцями боролися проти польсько-шляхетського війська під Збаражем і Зборовом. Коли ж у 1655 році, вже після закінчення визвольної війни, через Заложці проходили козацькі війська, що прямували до Львова, населення допомагало їм фуражем, продовольством, давало провідників.

У другій половині XVII ст. почастішали напади татарських орд на Східну Галичину. Не раз вони грабували і руйнували Заложці. Найбільш руйнівного нападу містечко зазнало 1675 року, коли татари обложили його. Населення, укрившись за мурами замку, героїчно оборонялося від переважаючих сил ворога, що змусило татар зняти облогу й відступити. Вони знищили врожай, майно та будівлі — все, що розміщувалося поза мурами замку. Населення потрапило в таке скрутне становище, що в 1677 році польський сейм звільнив жителів міста від сплати податків на 12 років. Поступово зусиллями трудового люду Заложці відродилися. Наприкінці століття, після п'ятдесятилітньої перерви, тут щороку відбувалося 16 великих ярмарків і торгів, на які з'їжджалися торговці та ремісники з Тернополя, Золочева, Бродів та інших населених пунктів.

Під час Північної війни, у 1705—1712 рр., на Заложці кілька разів нападали шведські війська, які грабували населення, руйнували житла, господарські будівлі. Кожного разу жителі змушені були кидати домівки і переховуватися в заростях на берегах Серету й ставу[3].

В 1772 році Заложці потрапили під владу Австрії. Містечко входило до Бродівського, а з 1788 року до Золочівського округів. Основним заняттям жителів залишалося землеробство. 1789 року в Заложцях проживало 412 селян-кріпаків, переважна більшість їх — 395 — були підданими М. Ронікера. Селяни виконували на користь феодала численні повинності. Найголовнішою з них була панщина. «Уроки» часто були настільки великими, що виконати їх за день не було змоги.

---

[1] M. Baliński i T. Lipiński. Starożytna Polska, t. 2, cz. 2, стор. 908.

[2] S. Barącz. Założce. Poznań, 1889, стор. 12; Źródła dziejowe, t. 20. Warszawa, 1894, стор. 154—164.

[3] S. Barącz. Założce, стор. 7.

Селяни, які мали наділ чи півнаділу землі й робочу худобу, обробляли панське поле, збирали врожай. Кріпаки, які не мали робочої худоби, виконували різні роботи в маєтку — доглядали худобу, ловили рибу тощо. Селяни щороку сплачували 1288 золотих ринських податку. Навіть халупники мусили вносити 198 золотих ринських на рік.

У 1795 році в містечку жило 136 ремісників — бондарів, стельмахів, ковалів, гончарів, кравців, шевців, кушнірів, столярів, м'ясників[1]. У середині XVIII ст. в Заложцях споруджено суконну фабрику, основною продукцією якої згодом стали килими і ковдри.

Як і польські власті, австрійський уряд не дбав про освіту українського населення. З 1791 року в Заложцях почала працювати трикласна школа, навчання в ній велося польською мовою.

Згідно з Шенбрунською угодою 1810 року про перемир'я між Австрією і Росією, під владу останньої перейшла значна територія Тернопільщини. Під час складання демаркаційного акту точилися уперті суперечки за Заложці та навколишню територію. При цьому обидві сторони приділяли особливу увагу суконній фабриці, що діяла в містечку. Після тривалих переговорів Росія повернула Австрії округ, до складу якого входили Заложці[2].

Під час проведення реформи 1848 року за селянами Заложців лишилися тільки ті землі, якими вони користувалися раніше. Ці грунти в основному були піщані й заболочені. Комірники й халупники так і залишилися безземельними. Селян позбавили можливості користуватися значною частиною лісів, пасовиськ, лук. 1890 року в містечку налічувалося 988 селянських родин, які мали 3499 моргів орної землі, 1474 морги лук і городів, 236 моргів пасовиськ і 431 морг лісу. Місцевому поміщикові належало 1043 морги орної землі, 728 — лук і городів, 98 моргів пасовиськ і 333 морги лісу. В нього лише двірської челяді було 367 чоловік[3].

Містечко 1867 року ввійшло до Бродівського повіту. В другій половині XIX ст. виникли підприємства — винокурний завод, водяний млин, цегельня, суконна фабрика. На початку XX ст. відкрилися паровий млин, пивоварний завод, майстерня для обробітку каменю, кар'єр для видобування гравію. Значного розвитку набуло художнє ткацтво, зокрема килимарство. Ці вироби виготовлялися не лише для власних потреб, але й для збуту[4].

Населення (а його налічувалося понад 5 тис., було 872 будинки) обслуговували 4 приватні лікарі, аптека. Плата за медичну допомогу була великою, її могло внести лише заможне населення. Наприкінці XIX ст. у Заложцях не було жодного навчального закладу з українською мовою викладання. Польською мовою велося навчання в двох школах — однокласній та трикласній.

Незабаром після початку першої світової війни, у серпні 1914 року до містечка вступили російські війська. Трудящі тепло зустріли їх, сподіваючись на визволення з-під австро-угорського гніту. Але на початку квітня 1915 року австрійські війська змусили російську армію відступити. В липні того року поблизу Заложців відбулися запеклі бої, внаслідок яких вони зазнали великих руйнувань. Оволодівши містечком, австрійські військові власті примусово евакуювали всіх жителів у тил. Три роки поневірялися вони на чужині, живучи в жахливих умовах, тяжко працюючи. Повернувшись 1918 року до своїх осель, вони побачили самі руїни. Неораною лежала земля, зруйновані та спалені були будинки. Багатьом сім'ям довелося тулитися в землянках. Звертаючись до «уряду» т. зв. Західноукраїнської народної республіки, влада якого на землях Східної Галичини встановилася у листопаді 1918 року,

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 18, спр. 1509, арк. 8—26.

[2] Там же, ф. 150, оп. 1, спр. 232, арк. 83, 84; Ю. Г. Гошко. Тернопільщина в складі Росії, стор. 7.

[3] Słownik geograficzny, t. 14, стор. 354, 355.

[4] Матеріали з етнографії та мистецтвознавства, вип. 7—8. К., 1962, стор. 41.

жителі влітку наступного року скаржилися, що з часу повернення в містечку не збудовано жодного будинку, бо немає ніяких будівельних матеріалів. За браком насіння, тяглової сили та інвентаря селяни спромоглися засіяти лише 10 проц. орних земель. Через нужду й голод поширилися пошесті, від яких умирало багато людей. Населення прохало «уряд» ЗУНР допомогти будівельним матеріалом, насінням для посіву, для боротьби з пошестями відкрити хоч би один госпіталь на всю округу і надіслати двох лікарів[1]. Це прохання, як і слід було чекати, так і залишилося без відповіді від буржуазно-націоналістичних правителів. Воєнні дії в Східній Галичині протягом листопада 1918 — липня 1919 року призвели до великих руйнувань, а грабіжницькі реквізиції, які без кінця здійснювали то зунрівці, то пілсудчики, остаточно підірвали сільське господарство, що викликало масовий голод.

В середині липня 1919 року Заложці окупували війська буржуазно-поміщицької Польщі, які встановили жорстокий окупаційний режим. З нетерпінням трудящі чекали приходу Червоної Армії, яка в липні 1920 року, женучи окупантів, наблизилася до Збруча. 26 липня бійці 45-ї стрілецької дивізії визволили Заложці. 10 серпня 1920 року в містечку створено революційний комітет. Уже з перших днів своєї діяльності ревком взяв на облік панські землі, майно, націоналізував підприємства. Було складено списки безземельних і малоземельних селян для розподілу між ними землі, розпочато збирання врожаю з панських ланів. Проте багато заходів ревком не встиг здійснити до кінця. 19 вересня 1920 року війська буржуазно-поміщицької Польщі знову захопили Заложці, цього разу на довгий час.

За переписом 1921 року в містечку було 907 будинків, проживало 4773 чоловіка. Більшість підприємств не працювала. 1925 року діяв лише млин, на якому було зайнято 11 робітників[2]. Багато жителів, розорившись, не могли звести кінці з кінцями. Деякі з них залишали рідні домівки й емігрували за океан, сподіваючись там знайти заробіток. Лише протягом 1921—1925 рр. на заробітки до США, Канади, Аргентіни, Бразілії виїхало 40 чоловік. Голод, злидні прийшли до осель трудящих. Щоб прогодувати дітей, люди у відчаї навіть жебракували, як про це розповідається в творах українського письменника Тимофія Бордуляка. Прототипом головного героя одного з оповідань став знайомий письменника ремісник із Заложців[3].

З перших місяців окупації західноукраїнських земель буржуазно-поміщицькою Польщею розгорнулася боротьба трудящих за соціальне й національне визволення, яка зростала з кожним роком. Очолювали її члени КПЗУ. Об'єднавши навколо себе актив, комуністи поширювали серед трудящих нелегальну літературу, закликали до боротьби проти окупантів, за возз'єднання з Радянською Україною. Члени КПЗУ провадили агітаційну роботу через місцеву організацію «Сельроб-єдності», створену в травні 1931 року. Наприкінці року поліція провела обшуки на квартирах комуністів, членів організації «Сельроб-єдності», арештувала кількох із них[4].

До дня визволення Західної України — 17 вересня 1939 року в Заложцях не було жодного медичного закладу. Практикувало 4 приватні лікарі та один фельдшер. 1932 року відкрито семирічну школу, навчання в якій велося польською мовою. За всі роки окупаційного режиму лише один уродженець Заложців здобув вищу й 4 — середню освіту. В містечку була одна невелика бібліотека[5].

Радісним святом став для жителів Заложців день 17 вересня 1939 року, коли на західноукраїнські землі прийшла визволителька — Червона Армія. Хлібом-сіллю, букетами квітів зустрічали трудящі воїнів. У жовтні, під час виборів депутатів до Народних Зборів Західної України, жителі вперше за багатовікову історію

---

[1] Львівський облдержархів, ф. 129, оп. 1, спр. 47, арк. 24, 25.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 108, арк. 28, 33; оп. 4, спр. 3320, арк. 44.
[3] Т. Бордуляк. Вибрані оповідання. Львів, 1953, стор. 165.
[4] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 1804, арк. 45, 56, 121, 122, 134.
[5] Там же, ф. Р-18, оп. 1, спр. 463, арк. 13.

вільно голосували за свого повноважного представника — голову Зборівського тимчасового управління М. А. Бороховича[1]. Протягом вересня—жовтня 1939 року між безземельними й малоземельними селянами було розподілено поміщицьку землю, худобу, посівний матеріал.

У січні 1940 року Заложці стали центром однойменного району (Заложцівський район існував до січня 1963 року). Розгорнули роботу райком партії, райвиконком, різні районні організації. Велику увагу вони приділяли розвитку промисловості, забезпеченню трудящих роботою. 1940 року почали працювати спиртозавод, цегельня, два млини, кар'єр, розгорнулася державна торгівля. Значну допомогу одноосібним селянським господарствам подала новостворена машинно-тракторна станція. Помітні зрушення сталися в медичному обслуговуванні, культурно-освітньому житті трудящих Заложців. Відкрилися поліклініка, лікарня на 25 ліжок. Лікування було безплатним. За новою програмою почала працювати семирічна школа, яку відвідувало 200 учнів, працювало 18 учителів. Викладання в школі велося рідною мовою.

Нове життя, що розквітло на західноукраїнських землях, було перерване віроломним нападом німецько-фашистських орд на СРСР. 9 липня 1941 року гітлерівці окупували Заложці. Вони принесли з собою терор, грабежі, знущання. Фашисти примусово вивезли на каторжні роботи до Німеччини близько 150 юнаків і дівчат. Трудящі саботували накази окупаційних властей, переховували від ворогів продовольство, одяг. З нетерпінням чекали вони визволення. 7 березня 1944 року після запеклого бою сюди вступив партизанський загін М. І. Шукаєва. 9 березня в околицях Заложців стався 20-годинний бій партизанів проти есесівців, протягом якого народні месники знищили 300 фашистських солдатів і офіцерів[2]. Але сили були нерівні і партизани змушені були відступити. Визволили Заложці від німецько-фашистських окупантів 23 березня 1944 року частини 60-ї армії 1-го Українського фронту. 104 місцеві жителі мужньо билися проти ворога в лавах Червоної Армії до переможного закінчення Великої Вітчизняної війни. 55 з них загинуло смертю хоробрих, 24 нагороджено орденами й медалями.

Фашисти завдали Заложцям величезних збитків. Вони зруйнували адміністративні й житлові будинки, господарські приміщення. З перших днів визволення трудящі активно взялися за відбудову господарства. Вже в квітні 1944 року почали працювати новостворені промисловий і харчовий комбінати. Розгорнули роботу лікарня, поліклініка. У 1945 році було пущено в дію спиртозавод. Відновили роботу середня школа, реорганізована з семирічної, бібліотека, культурно-освітні заклади. В 1944/45 навчальному році школу відвідувало 227 дітей, навчання вели 12 учителів[3]. У першій половині 1946 року в селі знову почав працювати радіовузол. Відбудова господарства в основному завершилася до 1950 року.

В лютому 1948 року 49 селянських господарств об'єдналися в сільськогосподарську артіль ім. Т. Г. Шевченка. За нею закріпили 335 га орної землі, виділили реманент колишніх куркульських господарств. Артіль мала 22 коней, 15 возів, 16 плугів, 20 борін. Колгосп з кожним роком зростав, міцнів. 1 червня 1950 року він об'єднував 233 селянські господарства, в його користуванні було 1168 га землі. Широко розгорнулося серед трудівників соціалістичне змагання за високі врожаї, виконання планових завдань. Очолювали боротьбу трудящих за розвиток господарства правління артілі, первинна партійна організація, створена ще в березні 1948 року[4].

В 1953 році артіль об'єдналася з колгоспом ім. Будьонного сусіднього села Чистопадів, а в січні 1970 — з господарством злився колгосп ім. Фрунзе (с. Ренів).

---

[1] Газ. «Прапор волі», 22 жовтня 1939 р.

[2] Тернопільський облпартархів, ф. 17, оп. 1, спр. 3, арк. 59; Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 24, арк. 59.

[3] Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 290, арк. 10.

[4] Тернопільський облпартархів, ф. 65, оп. 1, спр. 93, арк. 2, 71; Тернопільський облдержархів, ф. Р-2, оп. 2, спр. 500, арк. 144; ф. Р-1833, оп. 2, спр. 2114, арк. 1.

За колгоспом ім. Шевченка, центральна садиба якого розміщена в Заложцях, закріплено 3,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,4 тис. га орної землі. Добре розвинуті рослинництво й м'ясо-молочне тваринництво. Пересічна врожайність озимої пшениці у восьмій п'ятирічці становила 23,5 цнт з га, цукрових буряків — 450. З новими досягненнями вступили трудівники в третій, вирішальний рік дев'ятої п'ятирічки. 1972 року вони зібрали озимої пшениці по 29,4 цнт, цукрових буряків по 468 цнт з кожного гектара. Господарські успіхи — наслідок самовідданої праці трудівників, умілого керівництва правління колгоспу й партійної організації, широкого впровадження механізації виробничих процесів. Колгосп має потужну технічну базу — 23 трактори, 10 комбайнів, 13 культиваторів, 13 вантажних автомашин.

Скиртування соломи в Заложцівському колгоспі ім. Шевченка. 1971 р.

В господарстві працює численний загін передовиків виробництва. Багатьох із них відзначено високими урядовими нагородами. 1971 року орденом Жовтневої Революції нагороджено керівника комплексної бригади М. П. Стеця. Ордени Трудового Червоного Прапора і «Знак Пошани» вручено ланковій-буряківниці О. П. Лакомській. Всього ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно 4, ордена «Знак Пошани» — теж 4 трудівників колгоспних ланів. 22 колгоспники відзначені ювілейними медалями «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

У післявоєнні роки швидкими темпами розвивається промисловість. 1960 року спиртозавод, який освоїв випуск м'ясних та овочевих консервів, перетворився на спирто-консервний комбінат. Уже завершено його реконструкцію. На 1 січня 1971 року тут працювало 93 робітники та інженерно-технічні працівники. Значних успіхів колектив комбінату досяг у восьмій п'ятирічці. Продуктивність праці за цей час зросла на 9,5 проц. Успішно виконуються завдання дев'ятого п'ятирічного плану. 1971 року комбінат випустив продукції на суму 211 тис. крб.— це майже вдвічі більше від запланованого. За п'ятиріччя намічається збільшити випуск валової продукції на 46 проц. Цього буде досягнуто завдяки дальшій механізації виробничих процесів, удосконаленню процесу виробництва, зростанню продуктивності праці. Значний економічний ефект дає впровадження раціоналізаторських пропозицій. Широко розгорнулося соціалістичне змагання серед робітників підприємства. Колектив успішно виконав підвищені зобов'язання, взяті на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна.

В 1963 році на базі райпромкомбінату створено галантерейну (з 1966 року — шкіргалантерейну) фабрику. Основна її продукція — дорожні і жіночі сумки, яких виготовляється за добу 2000—2200 штук. Для підприємства було добудовано приміщення. Більшість виробничих процесів механізовано. Високих показників колектив фабрики досяг у змаганні на честь 50-річчя Радянської влади, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, що дало змогу достроково виконати план восьмої п'ятирічки й додатково виробити продукції на 524 тис. крб. У першому році дев'ятої п'ятирічки виготовлено продукції на 2,2 млн. крб. На 1 січня 1972 року колектив фабрики налічував 280 робітників, інженерно-технічних працівників і службовців, 41 робітник удостоєний звання ударника комуністичної праці.

В Заложцях працює цегельний завод. Значним підприємством стало відділення «Сільгосптехніки». Воно обслуговує 17 колгоспів Зборівського району. Відділення

У цеху шкіргалантерейної фабрики смт Заложців. 1972 р.

має значну кількість техніки — автомашин, комбайнів, тракторів,— яка надходить сюди з РРФСР, Білоруської, Узбецької, Грузинської республік. Є в селищі велике державне рибне господарство. 1971 року вилов риби становив 540 тонн, в останньому році дев'ятої п'ятирічки його намічається довести до 1410 тонн.

Добре налагоджена робота торговельної мережі. Працюють універмаг, 8 спеціалізованих магазинів, 6 підприємств громадського харчування. До послуг жителів є майстерні — кравецька, шевська, для ремонту годинників.

Значна частина передовиків виробництва Заложців удостоєна високих урядових нагород. Орден Трудового Червоного Прапора вручено рибалці рибгоспу Р. П. Магдію, директорові універмагу Г. Ю. Очколаз. Орденом «Знак Пошани» нагороджено директора спирто-консервного комбінату В. А. Садлія, апаратницю цього підприємства М. І. Ляшонку, завідуючого дільницею рибгоспу І. А. Рарока. 66 трудівників удостоєні ювілейною ленінською медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Про піднесення добробуту трудящих свідчить зростання їхньої купівельної спроможності. 1972 року в особистій власності жителів було 15 легкових автомашин, 138 мотоциклів, 372 телевізори, 718 радіоприймачів, 206 холодильників та ін. Люди похилого віку забезпечені пенсіями.

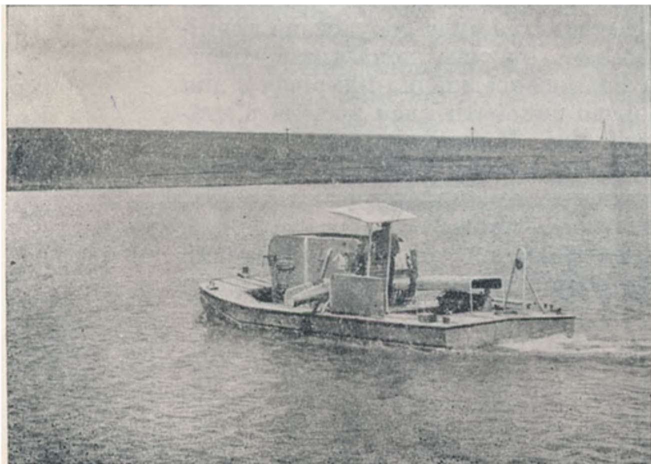
Велика робота провадиться щодо впорядкування селища (до розряду селищ міського типу Заложці переведено 1961 року). Вулиці освітлені, вздовж них висаджено багато дерев. Заложці повністю електрифіковані та радіофіковані. Широко розгорнулося громадське й житлове будівництво. Протягом 1960—1971 рр. споруджено приміщення шкіргалантерейної фабрики, відділення «Сільгосптехніки», харчокомбінату, електростанції, «Міжколгоспбуду», а також універмаг, їдальню, відділення зв'язку, ветеринарну лікарню; збудовано 6 багатоквартирних, 185 індивідуальних житлових будинків.

У новому двоповерховому приміщенні працює лікарня на 100 ліжок з поліклінічним відділенням, яке має добре обладнані кабінети для діагностики захворювань. Діють амбулаторія, аптека. В цих закладах працює 17 лікарів і 68 чоловік з середньою медичною освітою. Діти дошкільного віку відвідують дитячі садок і ясла.

Докорінні зміни сталися в розвитку освіти, культури. Середню школу в 1971/72 навчальному році відвідувало 520 учнів, у ній працювало 36 педагогів, з них 3 відмінники народної освіти. У школі створено всі умови для успішного навчання — хороше приміщення, добре обладнані кабінети, майстерні, спортивний зал. Діє філіал Зборівської музичної школи, де 32 учні навчаються по класу скрипки, фортепіано та баяна. За 1947—1972 рр. 864 юнаків і дівчат Заложців здобули середню освіту, 540 закінчили вузи й технікуми. На підприємствах і в установах селища працює 60 спеціалістів з вищою і 200 — з середньою спеціальною освітою.

Значну культурно-масову роботу провадять працівники будинку культури, який має зал на 250 місць. У кількох гуртках

Механізована роздача кормів рибі в Заложцівському рибгоспі. 1970 р.

художньої самодіяльності беруть участь понад 100 чоловік. Працюють у селищі дві бібліотеки з книжковим фондом 52,3 тис. томів. Є в Заложцях кінотеатр.

Керівну роль у громадсько-політичному й економічному житті селища відіграють комуністи. На початок 1973 року 12 первинних партійних організацій об'єднували 192 члени і кандидати у члени КПРС. Надійними помічниками комуністів виступають 440 комсомольців селища. Добре працює комсомольська організація шкіргалантерейної фабрики. Включившись у соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення СРСР, комсомольці цього підприємства звернулися до всіх молодих виробничників району із закликом виконати план другого року 9-ї п'ятирічки за одинадцять місяців. Річні виробничі завдання молодь фабрики виконала до 25 листопада 1972 року.

Серед 55 депутатів селищної Ради — 28 робітників, 10 колгоспників. 26 депутатів — члени КПРС, 9 — комсомольці, 25 — жінки. Бюджет селищної Ради депутатів трудящих на 1972 рік становив 100,4 тис. крб., з них на освіту витрачено 28,6 тис., на охорону здоров'я — 13,5 тис. крб. Крім того, з районного бюджету на розвиток народної освіти виділено 99,1 тис. крб., на медичне обслуговування — 259,5 тис. крб. При Раді діє 7 постійних комісій. З ініціативи комуністів, комсомольців, депутатів селищної Ради жителі включилися у змагання за впорядкування селища.

Розквітають давні Заложці, зростають його люди — чесні трудівники, ковалі свого щастя, які в братній сім'ї багатомільйонного радянського народу успішно здійснюють грандіозні накреслення партії щодо дальшого розвитку промисловості, сільського господарства, культури.

Р. П. РОСТИКУС

ОЗЕ́РНА

Озерна — село, центр сільської Ради. Розташована за 14 км від районного центру. До однойменної залізничної станції на лінії Київ—Львів 2 км. Через Озерну проходить автошлях Львів—Тернопіль. Дворів — 975. Населення — 2967 чоловік.

Перші письмові згадки про село в історичних документах зустрічаються в 1469 і 1472 роках[1]. Наприкінці XV — на початку XVI ст. населення не раз зазнавало спустошливих татарських нападів. Ховаючись від чужинців, жителі переселялися у надійне місце — на західний берег озера. Поступово старе поселення, яке називали Малою Озерною, перетворилося на руїни, а нове — Заозерна, Велика Озерна (згодом Озерна) — розрослося. З оборонною метою жителі обнесли валом незахищену частину поселення. Одна з вулиць сучасного села й досі називається Валами.

Село швидко зростало. Населення його займалося хліборобством, скотарством, а також гончарством, шевством та іншими ремеслами. В документах за 1542 і 1545 рр. Озерна згадувалася вже як містечко. Тоді вона належала Я. Тарновському, а з 1615 року — Я. Собеському. В містечку було споруджено замок. Центром окатоличення українського населення став костьол.

В першій половині XVII ст. селяни Озерної відробляли панщину, працювали на спорудженні гребель, мостів, укріплень. Вони сплачували й державні податки — подимне — по півзлотого з диму, а з 1640 року — по злотому, ланове — по 30 грошей від лану (понад 20 га), чопове — за виготовлення і продаж спиртних напоїв, що був удвічі більший від ланового. На користь католицької церкви селяни давали по 2 корці (корець — 96 кг) жита, 2 корці вівса й десятину від інших прибутків[2].

Селяни Озерної брали активну участь у визвольній війні українського народу

---

[1] P. Dąbkowski. Podział administracyjny województwa Ruskiego i Bełzkiego w XV wieku, t. 5, стор. 65.

[2] Є. Яцкевич. Визвольні походи Богдана Хмельницького на західні землі України, стор. 8.

середини XVII ст. 1648 року через містечко проходили селянсько-козацькі війська на чолі з Богданом Хмельницьким, що прямували до Львова. В листопаді 1655 року, повертаючись з-під Львова, під Озерною зупинилося козацьке військо. Тут відбулася зустріч Богдана Хмельницького з татарським ханом, який намагався схилити гетьмана на війну з Росією. Богдан Хмельницький та козаки рішуче відкинули підступну вимогу хана[1].

Велике лихо спіткало Озерну в 1672 році, коли, йдучи походом на Польщу, султан Магомет IV зі своїм військом вступив до містечка. Турки спалили його, а жителів пограбували, багатьох забрали в полон. Напад повторився 1675 року[2]. Після цього довгі роки на місці Озерної було згарище, поросле бур'янами. Відомо, що в середині XVIII ст. містечко належало феодалам Радзівіллам. Коли 1772 року Австрія загарбала частину західноукраїнських земель, Озерна теж підпала під її владу.

Містечко входило до Бродівського, з 1788 року — до Золочівського округів. 1787 року тут налічувалося 312 будинків. За Озерною числилося 9,7 тис. моргів сільськогосподарських угідь і 419 моргів лісу. Найбільшими земельними угіддями володіли власник Озерної граф Стаженський (він мав 1344 морги польової землі, 517 моргів ставів, багато лісів, сіножатей), католицька й уніатська церкви. Частина населення займалася ремеслами і торгувала, головним чином худобою[3].

За переписом 1880 року в Озерній проживало 4713 чоловік, у т. ч. 1900 українців, 1386 поляків. Селянам належало 6102 морги орної землі, 971 морг лук та городів, 110 моргів пасовиськ, 16 моргів лісу. Земля між ними розподілялася нерівномірно. Більшість господарств мала по 3—4 морги. Щоб прогодуватися, вони змушені були вдаватися до оренди, потрапляючи таким чином у кабалу. У володінні поміщика перебували 2132 морги орної землі, 560 моргів лук, пасовиськ і лісу[4].

Землеробство залишалося основним заняттям жителів Озерної і на початку XX ст. Промисловість розвивалася дуже слабо. Діяла гуральня, працювала невелика кількість ремісників. Незначна частина населення була зайнята на залізничній станції, яку побудували 1870 року, коли за 2 км від містечка пролягла залізниця Тернопіль—Львів.

Злидні, політичне безправ'я, постійні утиски, що їх зазнавало трудове населення, викликали невдоволення, штовхали його на боротьбу за поліпшення умов життя. Боротьба трудящих з особливою силою розгорілася під впливом першої російської революції 1905—1907 рр. Вони відмовлялися працювати в панському маєтку, спалили кілька скирт хліба.

Мало уваги власті приділяли охороні здоров'я трудящих. За даними на 1885 рік, населення обслуговували лише приватний лікар і акушерка. Часті епідемії, що спалахували в містечку, призводили до високої смертності, особливо серед дітей. Так, 1909 року з кожних 100 дітей віком до 5 років умирало 58,5 проц.[5]. В містечку діяла двокласна школа.

В роки першої світової війни Озерна не раз опинялася в зоні воєнних дій. У серпні 1914 року до села вступили російські частини. Влітку 1915 року його захопили австро-німецькі війська. Вони грабували населення, забирали худобу. В червні 1916 року російські війська знову оволоділи Озерною, але на початку липня наступного року вони відступили, містечко знову опинилося в руках австрійських частин. Багато місцевих жителів, мобілізованих до австро-угорської армії, не бажаючи воювати проти своїх російських братів, добровільно здалися в полон. Повернув-

---

[1] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 153; Є. Яцкевич. Визвольні походи Богдана Хмельницького на західні землі України, стор. 32, 33.

[2] А. С. Петрушевич. Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год, стор. 486, 520.

[3] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 19, оп. 18, спр. 84, арк. 2—55; ф. 146, оп. 87, спр. 177.

[4] Słownik geograficzny, t. 3, стор. 570.

[5] Sprawozdanie o stosunkach zdrowotnych w Galicyi w roku 1908 i 1909. Lwów, 1912, стор. 17.

шись додому в 1918—1920 рр., вони багато розповідали про життя в Росії без поміщиків і капіталістів.

Після розпаду Австро-Угорської імперії в листопаді 1918 року Озерна в складі Східної Галичини підпала під владу буржуазно-націоналістичного уряду т. зв. Західноукраїнської народної республіки, а в липні 1919 року її окупували війська буржуазно-поміщицької Польщі.

В середині липня 1920 року частини 130-ї бригади 60-ї дивізії Червоної Армії визволили Озерну[1]. Жителі з величезною радістю зустріли своїх визволителів. Вони палко вітали проголошення Радянської влади в Східній Галичині. На початку серпня в селі було створено революційний комітет. Під його керівництвом здійснено конфіскацію поміщицької землі, майна, худоби, почався розподіл їх серед сільської бідноти. Але у вересні 1920 року землі Східної Галичини знову окупували війська буржуазно-поміщицької Польщі. Разом з частинами Червоної Армії село залишили кілька місцевих активістів, членів ревкому[2]. Окупанти відновили старі порядки, вчинили жорстоку розправу над активними учасниками радянського будівництва.

На 1921 рік у містечку налічувалося 1033 будинки, проживало 5,6 тис. жителів. За Озерною було закріплено 9162 морги землі, значна частина її перебувала в руках багатіїв. Панської землі було 1572 морги. Лише одному з поміщиків належало 728 моргів[3]. Більшість же селянських господарств володіла земельними наділами, що не перевищували 3—5 моргів. З тієї землі ледве можна було прогодувати родину. Деякі селяни зовсім не мали землі. Основною їжею в селянській хаті були картопля, капуста й хліб. У пошуках заробітку біднота мусила залишати рідні домівки, шукати роботи в містах або ж виїжджати на чужину. Лише з 1922 по 1939 рік в США, Канаду, Латинську Америку виїхало понад 40 місцевих жителів. Промисловість майже не розвивалася. В 1930 році в містечку діяли 2 млини, цегельня, каменоломня — все це невеликі підприємства, де працювало по 5—10 робітників. Було також 25 ремісників.

Жодних робіт щодо впорядкування Озерної не провадилося. В дощову погоду по заболочених вуличках неможливо було пройти, в спеку ж містечко потопало в куряві. Біднота тулилася в низеньких, критих соломою хатках з невеликими вікнами. Вся родина, звичайно, жила в одній кімнаті, в приміщенні через стіну тримали худобу. Злидні, постійне недоїдання, антисанітарія призводили до частих епідемічних захворювань.

Медичне обслуговування населення здійснювали 3 приватні лікарі й акушерка, але їхніми послугами користувалися лише заможні жителі, бо плата за лікування була високою. Діяла приватна аптека. В семирічній школі, де спочатку викладання велося польською й українською мовами, працювало 11 учителів. 1925/26 навчального року її відвідувало 284 учні — 30 проц. загальної кількості дітей шкільного віку. Провадячи політику полонізації на окупованих українських землях, власті до 1932 року перевели навчання в школі виключно на польську мову. Водночас різко зменшилася кількість учнів-українців.

На 1930 рік діяло три невеликі бібліотеки. Дві з них були платними. Незначна кількість зосереджених тут книжок була переважно польською мовою.

Визволення прийшло до трудящих Озерної у незабутні вересневі дні 1939 року. Хлібом-сіллю зустрічали вони воїнів Червоної Армії. Дорогою, встеленою квітами, проходили червоноармійці. На початку жовтня в Озерній відбувся двохтисячний мітинг, учасники якого надіслали вітання ЦК ВКП(б) і Радянському урядові[4]. Було обрано селянський комітет.

---

[1] ЦДАРА, ф. 245, оп. 3, спр. 325, арк. 87.

[2] Тернопільський облдержархів, ф. 274, оп. 4, спр. 5, арк. 104, 105.

[3] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 108, арк. 28—32; Księga adresowa Polski dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa, стор. 1672.

[4] Газ. «Прапор волі», 15 жовтня 1939 р.

Після того як 1 листопада 1939 року позачергова п'ята сесія Верховної Ради СРСР прийняла закон про включення Західної України до складу СРСР з возз'єднанням її з Українською РСР, в Озерній з цієї нагоди відбувся багатолюдний мітинг, учасники якого, вітаючи закон, заявили: «Коли хтось посміє повернути нас знову до жахливого життя, в якому ми жили 20 років, ми всі як один грудьми станемо на захист нашої соціалістичної Батьківщини»[1].

Селянський комітет розгорнув активну роботу щодо розподілу панської та церковної земель. Родинам бідняків надавалася матеріальна допомога. За рішенням загальних зборів селян 24 такі господарства одержали корів з поміщицької ферми. Коли у двір бідняка С. Сидоренка привели корову, назустріч вибігла вся родина і з сльозами на очах прийняла дарунок Радянської влади. Вона ніколи раніше не мала корови. Серед незаможних селян розподілили 310 цнт насіння озимої пшениці, а дітям-школярам виділили 70 пар взуття[2].

Почала працювати середня школа з українською мовою викладання. Наприкінці грудня 1939 року відкрилася поліклініка, а в березні наступного — пологовий будинок. Трудящі вперше одержали безплатну медичну допомогу. У січні 1940 року Озерна — центр сільської Ради — увійшла до Зборівського району.

З великим піднесенням будували селяни нове життя. Вони організовано провели польові роботи 1940 року, виростили добрий урожай. Ще більший врожай сподівалися зібрати в 1941 році. Але напад фашистської Німеччини на Радянський Союз на кілька років перервав мирну працю трудящих. Німецько-фашистські загарбники окупували село 2 липня 1941 року. Терор, знущання, розстріли принесли вони населенню. Вони знищили 18 селян Озерної, які вийшли косити конюшину для власних потреб. Чудом залишився живим лише один — Г. С. Січкоріз. Поранений у голову, він знепритомнів. Згодом йому вдалося доповзти до села (1944 року, після визволення села, Г. С. Січкоріз став бійцем Червоної Армії, був поранений. Нині проживає в селі). Жорстоких знущань зазнавали воїни Червоної Армії, які потрапляли до табору військовополонених, розміщеному в Озерній. Понад 200 юнаків і дівчат окупанти примусово вивезли на каторжні роботи до Німеччини. Багато їх загинуло на чужині.

Визволили село від фашистських окупантів 18 липня 1944 року війська 1-го Українського фронту, зокрема танкісти 4-го гвардійського Кантемирівського танкового Червонопрапорного корпусу, що входив до складу 4-ї танкової армії[3]. Близько 400 відважних радянських воїнів — представників багатьох братніх народів СРСР — віддали своє життя за визволення українського села. На сільському кладовищі, де поховані загиблі герої, встановлено пам'ятник. Свій вклад у розгром гітлерівських окупантів внесли й жителі Озерної. Понад 120 вихідців з села воювали на фронтах війни, з них 48 чоловік віддали своє життя в ім'я перемоги, 43 нагороджені орденами й медалями.

Німецько-фашистські загарбники завдали селу величезних втрат. Лише житлових будинків було спалено понад 500 із загальної кількості 1636. Трудящі доклали багато зусиль, щоб якнайшвидше відбудувати зруйноване село. Вже в 1944/45 навчальному році почала працювати початкова школа, яку відвідувало 172 учні, навчання провадили 8 учителів[4]. У 1948 році відкрилася бібліотека, яка на той час мала 520 книжок. За п'ять наступних років її фонди зросли до 4032 томів. Відкрився клуб, з 1953 року при ньому діяла стаціонарна кіноустановка.

На перешкоді будівництва нового життя стали українські буржуазні націоналісти. Особливо велику лють викликав у них колгоспний рух. Погрози, вбивства

---

[1] Газ. «Прапор волі», 4 листопада 1939 р.

[2] В. Л. Варецький. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР, стор. 117; газ. «Прапор волі», 26 листопада 1939 р.

[3] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 1, арк. 35; Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 428.

[4] Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 290, арк. 116.

були звичайними методами розправи над працівниками радянських установ, колгоспними активістами. 1949 року вони замордували голову сільської Ради депутатів трудящих В. С. Якушева, секретаря сільради Т. В. Карпинського, фінагента І. С. Лемішка.

Але нове життя перемагало. У вересні 1948 року в селі організувався перший колгосп, який було названо іменем Т. Г. Шевченка. В ньому об'єдналося 45 селянських господарств. Держава передала артілі 310 га землі[1]. Значні труднощі довелося переборювати колгоспникам у перші роки господарювання. Не вистачало техніки, робочої худоби, не було господарських приміщень. Але на допомогу артілі прийшла держава, яка надала довгострокові грошові кредити, насіннєву позичку. З багатьох міст Радянського Союзу до Озерної надходила техніка. І справи в господарстві пішли на краще. В січні 1949 року виникли ще два колективні господарства.

У переході до колективного господарювання велику роль відіграла сільська партійна організація, яку створено в грудні 1948 року. Об'єднувала вона спочатку 4 комуністи[2]. Постійне піклування про розвиток господарства, поліпшення добробуту колгоспників сприяло піднесенню авторитету партійної організації, зростанню її рядів. 16 січня 1951 року на базі територіальної партійної організації було створено дві колгоспні. Найпершим своїм завданням вони поставили економічне зміцнення артілей, надання правлінням дійової допомоги. В жовтні 1951 року з ініціативи комуністів колгоспу «Шлях Леніна» відбувся недільник підготовки тваринницьких приміщень до зими[3]. Комуністи та члени правлінь колгоспів розглядали й вирішували питання розгортання соціалістичного змагання в ланках, бригадах, на фермах, поліпшення організації праці, механізації трудомістких процесів, дальшого розвитку громадського тваринництва. Ще в червні 1945 року створено комсомольську організацію. Комсомольці стали надійними помічниками комуністів, зокрема виступали ініціаторами впорядкування й озеленення села. Восени 1953 року молодь посадила парк біля школи, а також фруктові й декоративні дерева обабіч шляху[4].

В наступні роки озернянські артілі досягли в своєму розвиткові помітних успіхів. Внаслідок об'єднань, здійснених до 1954 року, їх у селі стало дві — ім. Шевченка і «Шлях Леніна». Значні зрушення сталися в селі після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Колгоспи перебудували сівозміни, більше уваги почали приділяти зерновим і технічним культурам. 1957 року трудівники артілі ім. Шевченка виробили по 92 цнт молока і 17,3 цнт м'яса на кожні 100 га сільськогосподарських угідь. Прибутки господарства за 1954—1957 рр. зросли вдвічі і становили 1,8 тис. крб. Добре трудилися й колгоспники артілі «Шлях Леніна». 1958 року вони зібрали з кожного га по 22 цнт зернових, по 80,8 цнт кукурудзи, 315 цнт цукрових буряків. Велику допомогу колгоспникам в обробітку полів і збиранні врожаю подала МТС.

Рік у рік міцніли колгоспи Озерної. Трудівники дбали про краще використання техніки, взялися за глибоке вивчення й практичне застосування досвіду передовиків виробництва. Змінювалася структура посівних площ — розширилися ділянки під цукровими буряками, кормовими культурами. В широких масштабах почали застосовувати місцеві й мінеральні добрива. Майже всі польові роботи було механізовано, чимало машин і механізмів застосовувалося і в тваринництві. Все це допомогло колгоспникам значно збільшити виробництво й продаж державі хліба, картоплі, м'яса, молока та інших сільськогосподарських продуктів. Відповідно зростали й доходи артілей: у колгоспі «Шлях Леніна» за 10 років вони збільшилися в 5 разів порівняно з 1954 роком; кожен гектар землі в колгоспі ім. Шевченка 1964 року приніс прибутку 257 карбованців.

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-1833, оп. 1, спр. 1214, арк. 40—42.
[2] Там же, ф. Р-2, оп. 2, спр. 499, арк. 118, 127.
[3] Тернопільський облпартархів, ф. 1170, оп. 1, спр. 9, арк. 5, 6, 26.
[4] Там же, ф. 78, оп. 1, спр. 18, арк. 15; газ. «Прапор соціалізму», 13 травня 1954 р.

Зміцнення економіки артілей сприяло збільшенню оплати праці колгоспників, зростанню їхнього добробуту. В 1963 році вони одержали на трудодень по 1 крб. 14 коп., крім натуральної оплати хлібом, картоплею та іншими сільськогосподарськими продуктами.

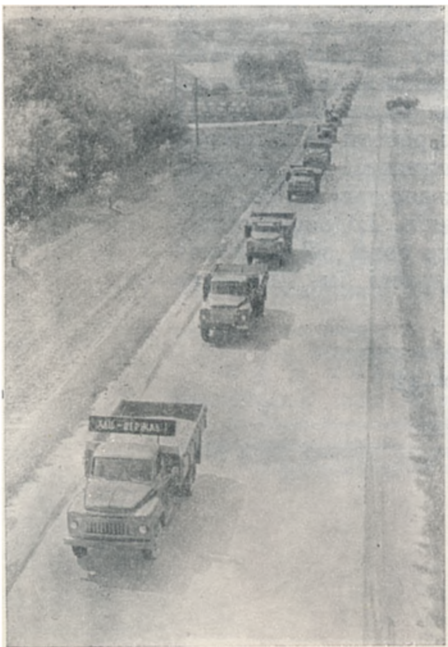
В 1967 році дві озернянські артілі об'єдналися в одне господарство, назване ім'ям В. І. Леніна. За колгоспом закріпили 4206 га орної землі. Значно зріс машинний парк господарства, який налічує 44 трактори, 26 різних комбайнів, 10 буряконавантажувачів, 6 картоплекопачів, 53 автомашини тощо. Внаслідок умілої організації праці, високої технічної оснащеності колгосп ім. Леніна став передовим господарством області, трудівники якого рік у рік вирощують багаті врожаї, добиваються високої продуктивності тваринництва. В 1967—1969 рр. колгосп був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР. Його тричі удостоєно диплому 1-го ступеня за досягнення в розвитку рослинництва, тваринництва та за високі урожаї пшениці.

Колгоспники успішно виконали завдання восьмої п'ятирічки. План виробництва зерна виконано на 132 проц., цукрових буряків — на 118, молока — на 144 проц., м'яса — на 134 проц. Добре працювали вони у перші два роки дев'ятої п'ятирічки. Розгорнувши соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення СРСР, колгоспники перевиконали взяті зобов'язання, виростили зернових по 35 цнт, у т. ч. озимої пшениці — 38,8 цнт з га, картоплі — 124 цнт з кожного гектара. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 99 цнт м'яса, 420 цнт молока. Грошові прибутки господарства становили 1,98 млн. крб., оплата людино-дня — 4 крб. 10 копійок.

Радянський уряд достойно оцінив натхненну працю хліборобів Озерної. Високої нагороди — ордена Леніна — удостоєно сільських механізаторів М. М. Козюпу, Й. С. Стеця. Понад 20 років очолює рільничу бригаду П. Д. Побер, який своєю сумлінною працею заслужив повагу односельців. Груди його прикрашають ордени Трудового Червоного Прапора і «Знак Пошани». Ланка під керівництвом М. Д. Гадєвич у восьмій п'ятирічці щороку збирала цукрових буряків понад 500 цнт з га. Ланкову нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Всього цієї нагороди удостоєно 9 працівників, орденом «Знак Пошани» відзначено 5 колгоспників.

Міцна дружба зв'язує колгоспників Озерної з трудівниками кооперативу села Кортен Слівенського округу Народної Республіки Болгарії. Налагоджено дійовий обмін досвідом роботи. 1969 року делегація колгоспників Озерної побувала в болгарському селі. В свою чергу, болгарські друзі приїздили на Україну у вересні 1971 року.

Валка хліба з Озернянського колгоспу ім. Леніна. 1971 р.

Заможно й культурно живуть нині озернянці. Протягом 1956 — 1971 рр. половина родин села справила новосілля. Будинки здебільшого зводять з цегли чи каменю, покривають черепицею, шифером, бляхою. Вони мають звичайно 3—4 кімнати, обставлені сучасними меблями. В кожному другому будинку світиться голубий екран телевізора, в багатьох є газобалонні установки, холодильники, пральні машини. Лише за 1971 рік жителі придбали в місцевих магазинах промислових товарів на суму понад 200 тис. карбованців. Усього в Озерній відкрито 9 магазинів. Є їдальня, кравецька та шевська майстерні.

Велике й красиве село Озерна. Воно щороку розширюється, забудовується, з'являються нові вулиці. Всі вони добре впорядковані, озеленені. Садок є майже в кожній садибі. В селі встановлено пам'ятник В. І. Леніну, а також пам'ятник Т. Г. Шевченкові. В 1968 році, після 45-річної розлуки, гостював у своїх братів колишній житель села А. С. Демків, який на початку 20-х років виїхав за кордон шукати кра-

щої долі. Прощаючись з радянською Озерною, він сказав: «А моїм землякам, видно, далась у руки жар-птиця. Вони, бачу, щасливі. Що не хата — то повна чаша. Що не родина — то культурний осередок»[1].

Кафе «Колосок» у с. Озерній. 1972 р.

На сторожі здоров'я населення 6 лікарів і 19 працівників з середньою медичною освітою. Діють лікарня на 35 ліжок з поліклінічним відділенням, пологовий будинок, аптека. Медичні заклади обладнані сучасним устаткуванням, що сприяє успішній боротьбі проти різних захворювань, дає змогу робити на місці складні операції.

Найбільшим піклуванням оточені діти. Для середньої школи, яку відвідує 735 учнів, ще 1951 року споруджено нове приміщення. Педагогічний колектив школи налічує 40 чоловік. Створено всі умови для успішного навчання і культурного зростання — просторі світлі класи, майстерні, кілька кабінетів. Працюють гуртки — предметні та художньої самодіяльності. Учні підтримують дружні стосунки з школярами братніх республік Союзу РСР і Німецької Демократичної Республіки. Працює школа сільської молоді. Давно вже забули в Озерній про неписьменність. Протягом 1946—1972 рр. 1288 жителів здобули середню, 150 — вищу освіту. Багато випускників школи трудиться в рідному селі.

До 50-річчя СРСР у центрі села на кошти колгоспу завершено спорудження будинку культури із залом на 650 місць. Понад 100 жителів Озерної — активні учасники гуртків художньої самодіяльності. Особливо популярні виступи жіночого вокального ансамблю «Струмочок», танцювального гуртка. Під час огляду-конкурсу самодіяльних драматичних колективів, присвяченого півстолітньому ювілею Союзу РСР, вистава «Трибунал» за п'єсою білоруського драматурга А. Макайонка, поставлена аматорами сцени з Озерної, була відзначена жюрі республіканського фестивалю мистецтв, а драматичному колективові рішенням жюрі присвоєно звання самодіяльного народного. У селі працює кінотеатр. Одержати цікаву книжку, прочитати нові журнали й газети можна в 4 бібліотеках, в яких налічується 35 тис. книжок. Читачами бібліотек є переважна більшість жителів села.

Успіхи, досягнуті в розвитку господарства, в піднесенні економічного й культурного рівня значною мірою є результатом великої керівної та організаторської діяльності партійної організації колгоспу. На початок 1971 року вона об'єднувала 51 комуніста. На фермі, в тракторній бригаді та конторі колгоспу створено партійні групи. Більшість комуністів працює безпосередньо на виробництві, особистим прикладом запалюючи трудівників села на нові звершення. Комуністи приділяють велику увагу питанням розвитку виробництва, розгортанню соціалістичного змагання, ідеологічній роботі. Активними пропагандистами рішень з'їздів і пленумів партії, насамперед XXIV з'їзду КПРС, виступають члени первинної організації товариства «Знання» у складі 35 чоловік, 70 політінформаторів і агітаторів. На початку січня 1973 року в Озерній відбулася теоретична конференція по матеріалах Спільного урочистого засідання ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР та Верховної Ради РРФСР, присвяченого 50-річчю утворення Союзу РСР.

Колгоспна комсомольська організація об'єднує 82 юнаків і дівчат. Ударно, з натхненням трудяться члени комсомольсько-молодіжної тракторної бригади,

[1] Газ. «Вільне життя», 14 вересня 1968 р.

досвід роботи якої популяризувався серед механізаторів району та області. Секретаря комсомольської організації бригади ударника комуністичної праці П. В. Берестецького за першість у соціалістичному змаганні нагороджено значком ЦК ВЛКСМ, а комсомольській організації бригади вручено Червоний вимпел ЦК ВЛКСМ.

Важливу роль у громадському житті села відіграє сільська Рада, до якої обрано 54 депутати. Це передові люди села, які глибоко вникають у повсякденне життя колгоспу, постійно дбають про дальший розвиток народної освіти, охорони здоров'я, культури, поліпшення побутових умов односельців. Серед депутатів сільської Ради 36 колгоспників, 6 робітників, 24 члени КПРС, 8 комсомольців. Щорічно зростає бюджет сільської Ради. 1965 року він становив 8 тис. крб., а 1972 — вже 122,4 тис. крб., з них на охорону здоров'я виділено 86,9 тис. крб., на розвиток освіти й культури — 30,1 тис. крб. При Раді працюють 7 постійних комісій, до роботи в яких залучено понад сто сільських активістів. Діють товариський суд, дві добровільні народні дружини, жіноча рада, 12 вуличних комітетів та 14 депутатських постів. Усі вони виконують велику громадську роботу. Добровільні народні дружини підтримують у селі громадський порядок, бережуть народне добро. Жіноча рада дбає про залучення жінок до суспільно корисної діяльності, виховання підростаючого покоління. Вуличні комітети слідкують за впорядковуванням села, його озелененням, санітарно-гігієнічним станом. 1972 року обласне відділення товариства охорони природи відзначило Озернянську сільську Раду депутатів трудящих заохочувальною премією. За участю депутатів сільської Ради в селі впроваджуються нові обряди. Традиційними стали урочиста реєстрація шлюбів і новонароджених, проводи до Радянської Армії, на пенсію.

Невпізнанно змінилася Озерна за роки Радянської влади. Змінилися і виросли люди, щасливе, повнокровне життя прийшло в кожну оселю.

Б. Й. МУДРИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЗБОРІВСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРИ́МІВЦІ — село, центр сільської Ради. Розкинулись на березі Стрипи, за 12 км від районного центру й за 8 км від залізничної станції Зборів на лінії Львів—Київ. Дворів — 115. Населення — 388 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кудинівці, Монилівка, Ярославичі.

В Беримівцях міститься бригада колгоспу ім. Калініна (центральна садиба в селі Ярославичах), що спеціалізується на відгодівлі свиней, вирощує озиму пшеницю, цукрові буряки. Ланкову колгоспу К. П. Скрипець нагороджено в 1971 році орденом Трудового Червоного Прапора.

Є початкова школа, будинок культури, бібліотека; працює фельдшерсько-акушерський пункт, 2 магазини, відділення зв'язку. В селі працюють 9 комуністів і 21 комсомолець.

Беримівці відомі з 1785 року. У липні—вересні 1920 р. встановлена влада Рад. На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися проти фашистів 47 місцевих жителів, з них 22 загинуло в боях, 25 чоловік за виявлені відвагу й мужність нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

На колективний шлях ведення сільського господарства селяни Беримівців стали у 1948 році.

БІЛОГОЛО́ВИ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Лопушанки, за 22 км від районного центру. До залізничної станції Зборів — 18 км. Дворів — 334. Населення — 1156 чоловік. Сільраді підпорядковані села Комунарка (стара назва Бзовиця) та Нетерпинці.

На території Білоголовів розміщена центральна садиба колгоспу «Комунар», що користується 2,6 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,3 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові й технічні культури, розводить м'ясо-молочну худобу, птицю.

За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, орденом Трудового Червоного Прапора в 1971 році нагороджені голова колгоспу А. Ф. Блищак і тракторист М. І. Чайковський.

Є восьмирічна школа, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, відділення зв'язку. За післявоєнні роки тут споруджено 250 житлових будинків. У селі працюють 24 комуністи й 80 комсомольців.

Білоголови відомі з 1785 року. У липні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. В роки Великої Вітчизняної війни 163 місцеві жителі були бійцями Червоної Армії, 63 загинули, 97 фронтовиків за бойові подвиги нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

У селі народився український радянський актор В. С. Шагайда (Шагадин, 1896—1938).

БОГДА́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 23 км від районного центру. До залізничної станції Озерна на лінії Львів—Київ — 5 км. Дворів — 104. Населення — 349 чоловік. Сільраді підпорядковані села Білківці, Кліщинівка й Сировари.

На території Богданівки міститься центральна садиба колгоспу «Росія». В його користуванні 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,5 тис. га орної землі. Провідне місце в господарстві посідає виробництво зерна, молока й м'яса.

За успіхи у виконанні восьмого п'ятирічного плану доярку колгоспу М. М. Довгань нагороджено в 1971 році орденом Трудового Червоного Прапора.

У Богданівці — восьмирічна школа, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, магазин, їдальня.

В селі працюють 25 комуністів і 80 комсомольців.

Богданівка вперше згадується в документах за 1785 рік.

У липні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада.

У 1941 році організовано колгосп, який відновив діяльність 1949 року. В роки Великої Вітчизняної війни проти фашистських загарбників билися 90 мешканців, 32 загинуло. За бойові подвиги 50 чоловік відзначено урядовими нагородами. Відступаючи під натиском Червоної Армії, німецько-фашистські загарбники зруйнували близько 90 проц. селянських жител. За післявоєнний час село повністю відбудоване.

ВИ́СИПІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Нестерівки (права притока Серету), за 25 км від районного центру, за 13 км від залізничної станції Великий Глибочок на лінії Львів—Київ. Дворів — 130. Населення — 510 чоловік. Сільраді підпорядковані села Воробіївка, Кокутківці, Нестерівці.

У Висипівцях міститься центральна садиба колгоспу «Маяк», у користуванні якого 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,1 тис. га орної землі. Основна галузь виробництва — зернові й технічні культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Є цегельний завод потужністю 2 млн. штук цегли на рік, критий тік, ремонтна майстерня.

За досягнення в розвитку сільськогосподарського виробництва в 1958 році звання Героя Соціалістичої Праці удостоєно свинарку М. А. Сопель; знатного механізатора В. П. Хомина нагороджено орденом Леніна та орденом Трудового Червоного Прапора. Орденом Трудового Червоного Прапора відзначено механізаторів колгоспу В. К. Драбовського, Я. А. Нищоту, свинарку Є. М. Музику.

В селі є початкова школа, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, магазин, їдальня, майстерня побутового обслуговування населення. В партійній організації (створена 1955 року) на об-

ліку 48 чоловік, у комсомольській — 90 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1785 р. У липні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. Діяв сільський ревком. Селяни Висиплвців стали на шлях колективного господарювання в 1940 році. Господарство відновило діяльність у 1950 році. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистів билися 132 жителі, з них 31 загинув. За бойові подвиги 129 фронтовиків нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. На честь воїнів-односельців, полеглих у боях за Батьківщину, в селі споруджено пам'ятник.

Поблизу с. Висиповець виявлено курганний могильник часів Київської Русі.

ВО́ВЧКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру й за 10 км від залізничної станції Зборів. Дворів — 188. Населення — 617 чоловік. Сільраді підпорядковані села Івачів, Корчунок і Нище.

У Вовчківцях міститься центральна садиба колгоспу «Мир», за яким закріплено 2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. Провідними галузями виробництва є рільництво й м'ясо-молочне тваринництво. У 1970 році 45 передовиків відзначено Ленінською ювілейною медаллю.

В селі є восьмирічна школа, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, магазин. Тут працюють 15 комуністів і 52 комсомольці. Колгоспна партійна організація створена 1953, комсомольська — 1951 року.

Вовчківці вперше згадуються в документах за 1785 рік. У липні—вересні 1920 р. встановлена влада Рад. Під час окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею тут в 30-х роках існував осередок КПЗУ.

Серед 39 учасників Великої Вітчизняної війни, що билися на фронтах проти фашистських окупантів, 9 загинуло, 8 удостоєно урядових нагород.

Колгосп у Вовчківцях організовано 1948 року.

ГАЇ́-РОЗТО́ЦЬКІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 34 км від районного центру й за 31 км від залізничної станції Зборів. Дворів — 371. Населення — 1295 чоловік. Сільраді підпорядковане село Гаї за Рудою.

В Гаях-Розтоцьких міститься центральна садиба багатогалузевого колгоспу ім. Котовського, за яким закріплено 3,1 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,9 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — рільництво й м'ясо-молочне тваринництво.

Допоміжні підприємства — пилорама, відкрито кам'яний кар'єр. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва доярку колгоспу К. Д. Насланець нагороджено орденами Леніна, Жовтневої Революції і Трудового Червоного Прапора, ланкових М. П. Кільбович, О. Г. Древняк і голову колгоспу Й. А. Ясинського — орденом Леніна; свинарку А. А. Назарчук, тракториста Я. Ф. Хроновича, бригадира С. М. Павлишина — орденом Трудового Червоного Прапора.

В середній школі — 27 учителів і 432 учні, є будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, три магазини. До послуг трудящих — кравецька майстерня, фотоательє. За 1962—1972 рр. понад 150 сімей справили новосілля. З народних промислів у селі розвинуте килимарство й вишивання. Тут живе й працює майстер художнього ткацтва (орнаментальні килими за народними мотивами) колгоспник І. П. Покиданець, учасник обласних виставок з 1948 року.

Колгоспна партійна організація, створена 1952 року, об'єднує 29 комуністів, комсомольська — 214 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1785 року. У липні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. 89 місцевих жителів у роки Великої Вітчизняної війни боролися проти фашистів, 21 чоловік загинув, 31 за мужність і відвагу, виявлені в боях, нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

Селяни Гаїв-Розтоцьких стали на шлях колективного господарювання в січні 1949 року.

ГАРБУ́ЗІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 20 км від районного центру й за 15 км від залізничної станції Зборів. Дворів — 145. Населення — 525 чоловік. Сільраді підпорядковані села Манаїв і Перепельники.

У Гарбузові міститься центральна садиба колгоспу «Прогрес», що на площі 3,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,6 тис. га орної землі, вирощує зернові культури, цукрові буряки, розводить м'ясо-молочну худобу. Тут працює цегельний завод. За трудові досягнення в роки дев'ятої п'ятирічки ланкова Г. І. Грегус і бригадир Г. В. Кирич нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є початкова школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт. В партійній організації (виникла 1954 року) 32 комуністи, в комсомольській (створена 1947 року) — 30 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1694 року. В серпні—вересні 1920 р. встановлена влада Рад. 22 жителі були учасниками Великої Вітчизняної війни, 5 загинуло, 4 чоловіка відзначено урядовими нагородами. Селяни Гарбузова стали на шлях колективного господарювання в березні 1947 року.

В Гарбузові народився український філолог В. Домбровський (1883—1925), автор посібників «Українська стилістика і ритміка» (1923), «Українська поетика» (1924).

ГО́ДІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Зварича, за 18 км від районного центру. До залізничної станції Зборів — 21 км. Дворів — 381. Населення — 1295 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Йосипівка й Розгадів.

Тут розташована центральна садиба колгоспу ім. Суворова. За господарством закріплено 2,6 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 2,3 тис. га орної землі. Розвинуті рослинництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму, успішно розвивається вівчарство. Діє ветеринарний пункт.

У восьмирічній школі 13 учителів навчають 186 учнів, є школа сільської молоді, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок; 3 магазини, відділення зв'язку. За післявоєнні роки споруджено 217 нових будинків. Тут працюють 19 членів КПРС та 39 комсомольців. Колгоспна партійна організація створена 1955, сільська комсомольська — 1948 року.

Село відоме з 1463 року. У серпні—вересні 1920 р. встановлена влада Рад. Під час окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею діяла місцева організація «Сельроб-єдності». У серпні 1929 року в селі відбувся великий страйк сільськогосподарських робітників. Уперше колгосп у Годові організувався в 1940 році. Відновив він свою діяльність 1947 року. 47 жителів брало участь у боях на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 19 загинуло. За мужність і відвагу 24 чоловіка нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Поблизу села Розгадова виявлено поховання доби пізньої бронзи.

ГОРОДИ́ЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Серету, за 25 км від районного центру й за 14 км від залізничної станції Великий Глибочок. Дворів — 115. Населення — 336 чоловік. Сільраді підпорядковане село Носівці.

В Городищі міститься центральна садиба колгоспу ім. Енгельса, що користується 1,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1 тис. га орної землі. Напрям господарства — виробництво зернових культур, м'ясо-молочної продукції.

Тут працює початкова школа, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, магазин. У Городищі — 14 комуністів та 19 комсомольців. Колгоспна партійна організація виникла 1955 року.

Село відоме з 1564 року. У липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада. Колгосп виник в березні 1940 року, відновив роботу в січні 1950 року. В роки Великої Вітчизняної війни 82 жителі села билися проти німецько-фашистських загарбників, з них 46 загинуло, 130 учасників війни нагороджено орденами й медалями Союзу РСР

Біля села збереглися рештки давньоруського городища XII—XIII століть.

ГУ́КАЛІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру. Дворів — 167. Населення — 607 чоловік. Сільраді підпорядковане село Лопушани.

В Гукалівцях міститься центральна садиба колгоспу ім. Жданова. За ним закріплено 1,2 тис. га переважно орної землі. Напрям господарства — зерно-буряко-тваринницький.

Є початкова школа, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, магазин. Колгоспна партійна організація, створена 1955 року, налічує 20 комуністів, комсомольська — 18 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1598 року. У серпні—вересні 1920 р. встановлена влада Рад. В роки Великої Вітчизняної війни 41 місцевий житель бився проти гітлерівців, 9 загинуло, 9 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Споруджено обеліск Слави на честь воїнів-односельців, полеглих у боях.

Колгосп заснований у листопаді 1949 року.

ЗАГІ́Р'Я — село, центр сільської Ради, розташоване за 38 км від районного центру та за 34 км від залізничної станції Зборів. Дворів — 133. Населення — 508 чоловік.

Місцевий колгосп ім. Свердлова на площі 1,9 тис. га земельних угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі, вирощує зернові й технічні культури, займається м'ясо-молочним тваринництвом. З допоміжних підприємств є млин, пилорама, кам'яний кар'єр. У ювілейному, 1972 році, колгосп виростив по 607—661 цнт цукрових буряків з гектара. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, бригадира колгоспу О. І. Слотюка нагороджено орденом Жовтневої Революції, голову колгоспу І. О. Камінецького, ланкову буряківницю О. В. Козлу, колгоспницю С. Й. Лукасевич — орденом Трудового Червоного Прапора.

В Загір'ї — восьмирічна школа, в якій 20 учителів навчають і виховують 312 учнів, школа сільської молоді, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, два магазини, кравецька й шевська майстерні. За 1962—1972 рр. споруджено понад 150 індивідуальних житлових будинків. Тут працюють 18 комуністів і 106 комсомольців.

Загір'я відоме з 1570 року. У липні — вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. Колгосп заснований 1940 року, відновив діяльність 1947 року. Учасниками Великої Вітчизняної війни було 186 чоловік, 26 загинуло, 58 жителів удостоєно урядових нагород. Є пам'ятник воїнам-односельцям, які загинули в боротьбі за свободу і незалежність Вітчизни.

У Загір'ї народився М. К. Івасюта, доктор історичних наук, професор.

ЗАРУ́ДДЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру й за 10 км від залізничної станції Зборів. Дворів — 288. Населення — 922 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Коршилів і Травотолоки.

В Зарудді розміщена центральна садиба колгоспу ім. Кутузова. Площа сільськогосподарських угідь становить 2,3 тис. га, в т. ч. 2,1 тис. га орної землі. Основна галузь виробництва — зернові й технічні культури, відгодівля м'ясомолочної худоби. З допоміжних підприємств працює пилорама. Включившись у ювілейне соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення СРСР, буряківники зібрали з га по 550—620 цнт цукрових буряків. Трактористка Г. О. Бендина нагороджена орденом Леніна, комбайнер З. Д. Стецюк, ланковий М. Ф. Чорнописький, ланкова Є. О. Будна, голова колгоспу І. Д. Карплюк — орденом Трудового Червоного Прапора.

Є середня школа, в якій 21 учитель навчає 313 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі садок і ясла, відділення зв'язку, універмаг, кравецька й

шевська майстерня. У 1962—1972 рр. тут споруджено 85 житлових будинків.

В селі працюють 10 комуністів, 130 комсомольців.

Партійна організація створена в травні 1953 року, комсомольська — в квітні 1945.

Село відоме з 1570 року. У серпні — вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. Протягом двох місяців діяв сільський ревком. Під час Великої Вітчизняної війни 65 мешканців боролися проти фашистських окупантів, 20 полягли в боях. 33 учасники війни відзначені урядовими нагородами. В центрі села споруджено обеліск Слави на честь загиблих воїнів-односельців. Колгосп в Заруддi організовано 1941, відновлено у жовтні 1949 року.

І. Скочиляс — один з керівників партизанського руху в Зборівському районі в 1922—1923 рр.

КА́БАРІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Стрипи, за 7 км від районного центру й за 3 км від залізничної станції Зборів. Дворів — 185. Населення — 621 чоловік. Сільраді підпорядковане село Метенів.

У Кабарівцях міститься бригада колгоспу «Дружба» (центральна садиба в с. Млинівцях). В бригаді розвинуто рослинництво й м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено доярку М. М. Довгань, ланкову О. П. Світлик.

У Кабарівцях є восьмирічна школа, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, магазин. За 1962—1972 рр. споруджено 90 житлових будинків. У селі працюють 20 комуністів та 27 комсомольців. Партійна організація створена 1957 року.

Перша письмова згадка про село належить до 1598 року. У липні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 29 чоловік. За бойові заслуги 19 учасників війни нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. 5 чоловік загинуло в боях. На їх честь в селі споруджено обеліск Слави.

Місцевий колгосп заснований у березні 1949 року.

В с. Метенові народився І. Скочиляс — один з керівників партизанського руху в Зборівському районі, розстріляний польськими окупантами в 1923 році.

КАЛИ́НІВКА (до 1964 року — Цецова) — село, центр сільської Ради, розташоване біля річки Стрипи, за 5 км від районного центру, за 9 км від залізничної станції Зборів. Дворів — 117. Населення — 448 чоловік. Сільраді підпорядковані села Красне й Погрібці.

У Калинівці міститься рільнича бригада колгоспу ім. Богдана Хмельницького.

Є початкова школа, клуб із залом на 200 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок. Відкрито кравецьку майстерню. Тут працюють 16 комуністів і 30 комсомольців. Колгоспна партійна організація створена 1957 року, сільська комсомольська — наприкінці 1946 року.

Цецова відома з 1620 року. У липні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. Колгосп організовано 1940 року, відновив діяльність у 1949 році. 32 жителі села били фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 5 загинуло, 27 за бойові подвиги удостоєно урядових нагород.

КАЛЬНЕ́ — село, центр сільської Ради. До районного центру 16 км, до залізничної станції Зборів — 18 км. Дворів — 180. Населення — 725 чоловік. Сільраді підпорядковане село Жабиня.

У Кальному міститься рільнича бригада колгоспу ім. XIX з'їзду КП України (центральна садиба в Жабині). Колгосп вирощує зернові культури, цукрові буряки.

Є восьмирічна школа, клуб із залом на 255 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, два магазини. За 1962—1972 рр. 98 колгоспних родин справили новосілля. В селі працюють 19 комуністів та 47 комсомольців.

Кальне відоме з 1570 року. У серпні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. Під час Великої Вітчизняної війни 28 жителів Кального були учасниками боїв проти гітлерівських загарбників, 6 загинуло, 18 фронтовиків нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

В с. Жабині зберігся пам'ятник архітектури — церква 1650 року.

КОБЗАРІ́ВКА (стара назва — Заруддя) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Серету, за 30 км від районного центру. До залізничної станції Великий Глибочок — 11 км. Дворів — 210. Населення — 695 чоловік.

Тут міститься рільнича бригада колгоспу «Жовтнева революція».

В середній школі 28 учителів навчають 388 учнів. До послуг жителів — клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 2 магазини. В селі працюють 12 комуністів і 170 комсомольців.

Уперше Заруддя згадується в 1463 році. У липні—вересні 1920 р. тут встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком. 93 жителі села билися проти гітлерівців на фронтах Великої Вітчизняної війни, 14 загинуло. За мужність і відвагу, виявлені в боях проти ворога, 79 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. На братській могилі воїнів, що загинули за визволення села, споруджено пам'ятник.

КУРІВЦІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Нестерівки (притока Серету), за 35 км від районного центру й за 5 км від залізничної станції Великий

Глибочок. Дворів — 248. Населення — 939 чоловік.

На території села розміщена рільнича бригада колгоспу «Зоря».

У восьмирічній школі працюють 11 учителів і вчаться 156 учнів. Директор школи Г. І. Юрченко — заслужений вчитель Української РСР. Відкрито клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотеку; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 2 магазини.

В селі працюють 29 комуністів, 68 комсомольців.

Село відоме з 1785 року. У липні—вересні 1920 року встановлена влада Рад, діяв ревком. У 1930 році, за польської окупації, в Курівцях відбувся селянський страйк. Для придушення виступу до села вдерлася каральна експедиція, яка жорстоко розправилася з страйкуючими. В роки Великої Вітчизняної війни проти фашистських окупантів боролися 106 жителів. Бойові подвиги 60 учасників війни відзначені урядовими нагородами. В селі споруджено обеліск Слави на честь 36 воїнів-односельців, які полягли в боях за Батьківщину, та пам'ятник Т. Г. Шевченку.

В Курівцях народився український актор і режисер Микола Бенцаль (1891—1938).

МА́ЛАШІВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на лівому березі Серету, за 30 км від районного центру й за 9 км від залізничної станції Великий Глибочок. Дворів — 159. Населення — 447 чоловік. Сільраді підпорядковане село Іванківці.

На території села розміщена комплексна бригада колгоспу ім. 17 вересня (центральна садиба в селі Іванківцях), що спеціалізується на вирощуванні зернових культур.

У Малашівцях є восьмирічна школа, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека; дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, дитячий садок, два магазини. У селі працюють 8 комуністів та 46 комсомольців.

Село відоме з 1529 року. У липні—вересні 1920 р. встановлена влада Рад, діяв сільський ревком. У квітні 1925 року, під час окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею, в Малашівцях виник осередок КПЗУ в складі 5 чоловік. Учасниками Великої Вітчизняної війни були 65 місцевих жителів, з них 39 полягли в боях. За мужність і відвагу, виявлені в боях проти фашистів, 49 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. В селі споруджено пам'ятник воїнам-односельцям, що загинули в боротьбі з ворогом.

Біля Малашівців збереглися залишки двох пізньопалеолітичних стоянок та поселення черняхівської культури.

МИ́ЛЬНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру й за 31 км від залізничної станції Зборів. Дворів — 324. Населення — 1378 чоловік. Сільраді підпорядковані села Буданівка та Вертелка.

На території Мильного розташована центральна садиба колгоспу «Правда». Це велике багатогалузеве господарство з розвинутими рільництвом і тваринництвом, у користуванні якого 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3 тис. га орної землі. З допоміжних підприємств працює кам'яний кар'єр. За трудові успіхи в роки дев'ятої п'ятирічки ланкову колгоспу М. П. Дармограй нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, 2 чоловіка — орденом «Знак Пошани».

У восьмирічній школі 19 учителів навчають 261 учня; є будинок культури, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 3 магазини, відділення зв'язку. За 1962—1972 рр. 102 родини справили новосілля. Партійна організація (створена 1954 року) має на обліку 26 комуністів, комсомольська (виникла 1950 року) — 95 членів ВЛКСМ.

Село відоме з XVI ст. У липні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. В роки Великої Вітчизняної війни проти фашистських окупантів билися 307 мешканців села, 86 загинули в боях. За мужність і відвагу 230 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Колгосп заснований 1949 року.

В селі споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

МЛИНІВЦІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване по обох берегах Стрипи, за 4 км від районного центру. В селі розміщена залізнична станція Зборів. Дворів — 290. Населення — 1245 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кудобинці, Присівці, Тустоголови.

У Млинівцях розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 4,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,8 тис. га орної землі. Основною зерновою культурою є озима пшениця, а технічною — цукрові буряки. Спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. На території Млинівців міститься районне об'єднання «Сільгосптехніки», комбікормовий завод. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, в 1971 році ордена Жовтневої Революції удостоєно бригадира колгоспу М. М. Бартоша, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено ланкову М. І. Мелех і колгоспницю Е. П. Миць.

Тут є восьмирічна й початкова школи та школа сільської молоді. Працюють клуб, бібліотека; медичний пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, три магазини, їдальня. За 1962—1972 рр. збудовано 89 житлових будинків. У селі працюють 43 комуністи та 53 комсомольці.

Млинівці відомі з 1598 року. У серпні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком. 1923 року, за буржуазно-поміщицької Польщі, місцеві селяни підпалили панський фільварок.

Колгосп заснований 1940, відновив діяльність 1945 року. Під час Великої Вітчизняної війни 40 місцевих жителів брало активну участь у боротьбі проти фашистських загарбників. За бойові подвиги 26 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

МШАНЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Верховинки, за 35 км від районного центру й за 16 км від залізничної станції Великий Глибочок. Дворів —207. Населення— 748 чоловік. Сільраді підпорядковані села Дітківці, Хомівка.

В Мшанці міститься центральна садиба колгоспу «Жовтнева революція» рослинницько-тваринницького напряму. За ним закріплено 3 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,6 тис. га орної землі. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва механізатори О. А. Буярський у 1966 році, М. Д. Редьква в 1972 році нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

Тут є восьмирічна школа, в якій 13 вчителів навчають 199 учнів, будинок культури, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 3 магазини, відділення зв'язку. За 1962—1972 рр. споруджено 105 індивідуальних житлових будинків. У селі працюють 20 комуністів, 51 комсомолець. Партійна організація створена 1955 року.

Мшанець відомий з 1463 року. У липні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком. Колгосп засновано 1940 року. 150 жителів села билися проти фашистських окупантів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 56 чоловік загинули. За мужність і відвагу, виявлені в боях, 105 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Воїнам-односельцям, що загинули в боях, споруджено пам'ятник.

ОЛІ́ЇВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру. До залізничної станції Зборів — 16 км. Дворів — 358. Населення — 1232 чоловіка.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Це велике господарство, що користується 2,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,4 тис. га орної землі. Провідний напрям господарства — рослинницько-тваринницький. З допоміжних підприємств діє цегельний завод. Є ветеринарна лікарня. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва бригадири колгоспу В. І. Гладун і А. І. Дяків у 1971 році нагороджені орденом Жовтневої Революції, голова колгоспу С. А. Волянський, ланкові О. Г. Бацько, Г. І. Коваль, механізатори З. Й. Жук, Й. Т. Чапайло — орденом Трудового Червоного Прапора.

В середній школі 29 учителів навчають 544 учнів. Є клуб, бібліотека; дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, дитячі ясла, відділення зв'язку, будинок побуту, 4 магазини. Тут працюють 30 комуністів і 211 комсомольців. Колгоспна партійна організація виникла 1955 року, сільська комсомольська — в 1946 році.

Село відоме з 1532 року. У липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком. На шлях колективного господарювання селяни Олієва стали у 1940 році; колгосп відновив діяльність у листопаді 1949 року. 135 жителів Олієва билися проти гітлерівців на фронтах Великої Вітчизняної війни. 115 фронтовиків нагороджено орденами і медалями Союзу РСР. В селі встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

В селі проживає Й. М. Здоровега, колишній член КПЗУ, депутат Народних Зборів Західної України, його син В. Й. Здоровега — доктор філологічних наук, професор Львівського державного університету ім. Ів. Франка.

Поблизу села Олієва збереглися залишки городища часів Київської Русі.

ОСТА́ШІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Восушки (притока Стрипи). До районного центру — 18 км, залізничної станції Озерна на лінії Львів-Київ — 5 км. Дворів — 273. Населення — 911 чоловік. Сільраді підпорядковане село Данилівці.

В Осташівцях міститься центральна садиба колгоспу «Більшовик», у користуванні якого 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,5 тис. га орної землі. Провідними галузями господарства є рільництво й м'ясо-молочне тваринництво. Працює пилорама.

У восьмирічній школі 13 учителів навчають 197 учнів; є клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, 2 магазини. За післявоєнні роки 182 колгоспні родини справили новосілля.

Колгоспна партійна організація, створена в 1957 році, налічує 20 комуністів, сільська комсомольська — 43 комсомольці.

Село відоме з 1784 року. У липні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. В роки Великої Вітчизняної війни 80 жителів брало участь у боях проти фашистів, з них 17 загинуло. За бойові подвиги 76 удостоєно урядових нагород.

ПАНА́СІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від районного центру й за 36 км від залізничної станції Зборів. Дворів — 158. Населення — 563 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Чорний Ліс.

У Панасівці міститься центральна садиба колгоспу «Україна». В його користуванні 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь. Розвинуті рільництво й тваринництво. З допоміжних підприємств діє цегельний завод.

Тут є початкова школа, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, магазин. За післявоєнний час колгоспники побудували 97 індивідуальних житлових будинків. У партійній організації (створена 1955 року) — 12 членів КПРС, в комсомольській (виникла 1948 року) — 14 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1785 року. У липні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. В роки Великої Вітчизняної війни 39 мешканців були учасниками боїв проти фашистів, 17 загинуло. В селі споруджено пам'ятник на честь воїнів-односельців, які полягли в боях за Батьківщину. На колективний шлях господарювання селяни Панасівки стали в 1948 році.

ПЛІСНЯ́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру й за 13 км від залізничної станції Зборів. Дворів — 176. Населення — 793 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Вірлів, Славна, Храбузна.

В Пліснянах міститься центральна садиба колгоспу «Золотий колос». В його користуванні 2,6 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 2,4 тис. га орної землі. В господарстві вирощують пшеницю, горох, кукурудзу, цукрові буряки, картоплю. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. 1972 року колгоспники зібрали зернових по 34 цнт з гектара. За успіхи в розвитку виробництва голову колгоспу І. О. Пономаренка в 1965 році нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, а в 1971 році —

орденом Жовтневої Революції. Бригадира колгоспу М. Р. Пероса в 1971 році нагороджено орденом «Знак Пошани».

Тут є восьмирічна школа, клуб із залом на 320 місць із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, магазин. У партійній організації на обліку 24 комуністи, в комсомольській — 71 член ВЛКСМ.

Село відоме з 1684 року. У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада. Колгосп організовано 1941 року, відновив діяльність 1949 року. Під час Великої Вітчизняної війни 40 жителів села брало участь у боях проти гітлерівських окупантів, 9 загинуло. За бойові подвиги 18 мешканців нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

РА́ТИЩІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на лівому березі Серету, за 25 км від районного центру й за 21 км від залізничної станції Зборів. Дворів —73. Населення — 265 чоловік. Сільраді підпорядковане село Піщане (до 1964 — Гнидава).

В Ратищах розміщена бригада колгоспу ім. Чапаєва (центральна садиба в Піщаному).

Є восьмирічна школа, клуб із стаціонарною кіноустановкою; бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт. В селі працюють 17 членів КПРС, 67 членів ВЛКСМ.

Ратищі відомі з 1785 року.

У серпні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. В роки Великої Вітчизняної війни 47 чоловік били фашистів на фронтах війни, 14 полягли в боях за Батьківщину. 21 чоловіка нагороджено орденами і медалями Союзу РСР.

СЕРЕТЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Серету, за 36 км від районного центру й за 32 км від залізничної станції Зборів. Дворів — 162. Населення — 647 чоловік. Сільраді підпорядковане село Підберізці.

В Серетці міститься рільнича бригада колгоспу ім. Котовського (центральна садиба в селі Гаях-Розтоцьких).

Тут є восьмирічна школа (11 учителів, 163 учні), клуб, який має стаціонарну кіноустановку, бібліотека. Працюють фельдшерсько-акушерський пункт, магазин. За 1962—1972 рр. 140 сімей справили новосілля. В селі працюють 10 комуністів та 52 комсомольці.

Серетець відомий з 1785 року. У серпні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада, діяв ревком. У роки Великої Вітчизняної війни 40 мешканців були учасниками боїв проти фашистських загарбників, 17 загинули. Бойові подвиги 31 фронтовика відзначені урядовими нагородами.

ТРОСТЯНЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру й за 16 км від залізничної станції Зборів. Дворів — 89. Населення — 349 чоловік. Сільраді підпорядковане село Білокриниця.

В Тростянці міститься комплексна бригада колгоспу ім. 100-річчя з дня народження В. І. Леніна (центральна садиба в Олієві).

Є початкова школа, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, магазин. В селі працюють 9 комуністів і 12 комсомольців. Колгоспна партійна й комсомольська організації створені 1954 року.

Село відоме з 1785 року. У липні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистів билися 36 мешканців, 14 загинуло. За бойові подвиги понад 20 чоловік нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. В селі є пам'ятник загиблим воїнам-визволителям.

ЦЕ́БРІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 24 км від районного центру. Залізнична станція на лінії Львів—Київ. Дворів — 291. Населення — 901 чоловік.

На території села розміщений колгосп «Зоря», що користується 2,6 тис. га земельних угідь, у т. ч. орної землі — 2,4 тис. га. В господарстві розвинуті рослинництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва в 1971 році ордена Леніна удостоєні зоотехнік Л. К. Брилинська, механізатор В. Д. Зорило, бригадир колгоспу В. Г. Перейма, голова колгоспу Р. М. Семинишин, ордена Трудового Червоного Прапора — механізатор Я. В. Дідик, свинарка Г. С. Тешля, комбайнер М. І.Перкій.

В Цеброві є восьмирічна школа, в якій працюють 13 учителів і вчаться 165 учнів. За успіхи в навчанні і комуністичному вихованні учнів у 1971 році вчительку О. Т. Буряк нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Є клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 2 магазини. У партійній організації, що створена 1950 року, на обліку перебуває 64 члени КПРС, в комсомольській — 52 члени ВЛКСМ.

Цебрів відомий з 1546 року. У липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада. Місцевий колгосп організовано 1940 року. Під час Великої Вітчизняної війни 150 жителів села билося на фронтах проти фашистів, з них 38 загинуло. За мужність і відвагу, виявлені в боях, 112 чоловік нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. В селі споруджено пам'ятник на честь воїнів-односельців, які полягли в боях за Батьківщину.

Поблизу Цеброва збереглися рештки поселення трипільської культури.

ЧЕ́РНИХІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Серету. Віддаль до районного центру — 33 км, до залізничної станції Великий Глибочок — 14 км. Дворів — 255. Населення — 788 чоловік. Сільраді підпорядковане село Глядки.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Світанок», за яким закріплено 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,1 тис. га орної землі. Господарство займається рільництвом, розводить м'ясо-молочну худобу. З допоміжних підприємств є цегельний завод.

У восьмирічній школі 14 учителів навчають і виховують 194 учнів; є клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-аку-

шерський пункт, дитячі ясла, пологовий будинок, магазин. Партійна організація, що виникла 1954 року, має на обліку 12 комуністів, комсомольська — 89 членів ВЛКСМ.

Перша згадка про Чернихів датується 1463 роком. У липні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком. На фронтах Великої Вітчизняної війни 87 чоловік боролися проти німецько-фашистських загарбників, 51 чоловік загинув. За мужність і відвагу, виявлені в боях з ворогом, 82 учасники боїв нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. Полеглим за свободу й незалежність Батьківщини воїнам-односельцям встановлено обеліск.

Біля сіл Глядок і Чернихова виявлено рештки 2 пізньопалеолітичних стоянок і залишки давньоруського поселення.

ЯРЧІВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 7 км від районного центру. Залізнична станція на лінії Львів—Київ. Дворів — 167. Населення — 511 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вільшанка, Жуківці, Мшана, Підгайчики.

В Ярчівцях міститься центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, за яким закріплено 3,4 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 3 тис. га орної землі. Спеціалізується на відгодівлі свиней, виробив 1972 р. 132 цнт м'яса і 387 цнт молока на 100 га сільськогосподарських угідь. Є пилорама. В 1963 році колгосп був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР, на якій отримав диплом I ступеня, а ряд колгоспників — золоті та срібні медалі. Включившись у соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення Союзу РСР, трудівники виростили по 32 цнт зернових, 517 цнт цукрових буряків та по 140 цнт картоплі з га. Трудові здобутки хліборобів відзначені Почесним Дипломом Тернопільського обкому КП України, виконкому обласної Ради депутатів трудящих, обласної Ради профспілки.

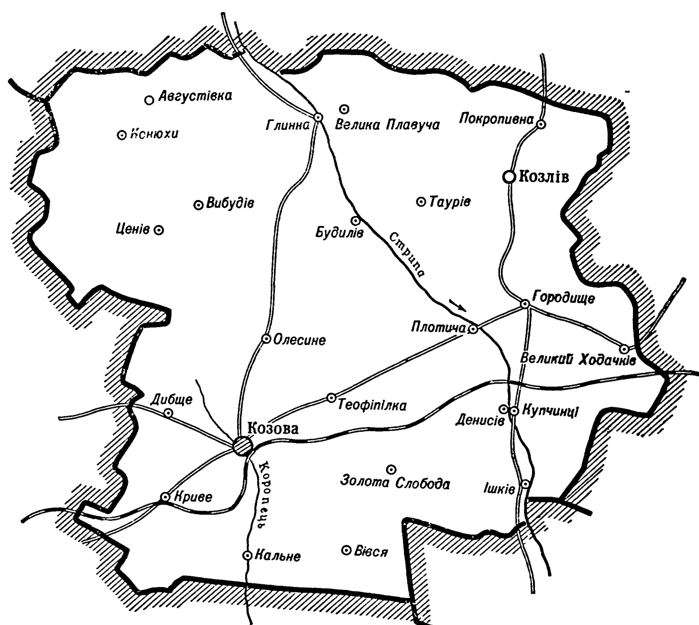
За високі надої молока в 1948 році доярку колгоспу Г. А. Іловську нагороджено орденом Леніна. 1966 року ордена Леніна удостоєно комбайнера О. Й. Балика. Орденом Жовтневої Революції нагороджений бригадир колгоспу С. Д. Явнич; орденом Трудового Червоного Прапора — ланкові М. Й. Ждан, І. К. Яремус, механізатори М. Є. Дейнега, Є. Я. Березюк, свинар П. Ф. Мишталь.

У восьмирічній школі 14 учителів навчають 195 учнів, є клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі садок і ясла, магазин, відділення зв'язку. Відкрито кравецьку майстерню. За 1962—1972 рр. тут зведено 165 житлових будинків.

В селі працюють 25 членів КПРС і 57 членів ВЛКСМ. Колгоспна партійна організація створена 1953, сільська комсомольська — 1945 року.

Село відоме з 1785 року. У серпні-вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. Колгосп організовано 1940, відновив діяльність 1944 року. На фронтах Великої Вітчизняної війни билося проти фашистів 20 жителів, 9 загинуло. За мужність і відвагу, виявлені в боях проти ворога, 19 фронтовиків нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

КОЗІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 694 кв. км. Населення 52 тис. чоловік, у т. ч. сільського 42,7 тис. (82,1 проц.). Пересічна густота населення 75 чоловік на кв. км. Двом селищним та 21 сільській Радам депутатів трудящих підпорядковано 85 населених пунктів. У районі 53 первинні партійні, 88 комсомольських і 103 профспілкові організації. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. За радгоспом, 20 колгоспами закріплено 53,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 51,2 тис. га орної землі. В районі 10 промислових підприємств. Населення обслуговують 60 медичних закладів. У 48 загальноосвітніх школах, у т. ч. 7 середніх, навчаються 9232 учні. Культурно-освітню роботу провадять 43 будинки культури і клуби, 42 бібліотеки; є 24 стаціонарні кіноустановки. В районі 4 пам'ятники В. І. Леніну, 12 пам'ятників радянським воїнам-визволителям і воїнам-односельцям, які загинули у роки Великої Вітчизняної війни.

КОЗОВА́

Козова — селище міського типу, центр району, розташоване на хвилястій рівнині Волино-Подільської височини, по обох берегах річки Коропця, притоки Дністра. Відстань до обласного центру 36 км. Залізнична станція на лінії Тернопіль—Ходорів. Через селище проходить автошлях Тернопіль—Дрогобич. Населення — 7 тис. чоловік.

Уперше Козова згадується в письмових джерелах за 1440 рік[1]. Перебуваючи під владою Польщі, вона входила до складу Руського воєводства. Село належало магнатам Потоцьким, які в XVI ст. на кошти, здобуті від експлуатації залежного населення, збудували тут замок. Він мав боронити їх володіння від турків і татар. Та жителі Козови продовжували терпіти від нападів турецько-татарських орд. Жахливих спустошень зазнало село в 1515, 1575 і 1589 роках. У серпні 1617 року в зв'язку

[1] Akta grodzkie i ziemskie, t. 14, стор. 15.

з загрозою нового нападу на Руське воєводство біля Козови зібралося шляхетське ополчення. Однак, ставши в селі на постій, ці «оборонці» спустошили його не менше, ніж татари. У 1621 і 1626 роках татарські загони знов пограбували і спалили Козову. Через часті напади село зростало повільно. 1635 року в ньому налічувалося всього 38 селянських господарств[1]. Селяни зазнавали тяжкого феодального гноблення, що дедалі посилювалося. Якщо в XV ст. серед феодальних повинностей переважали данини й чинш, то в XVI ст. основною повинністю стала панщина, яка досягла 2—4 днів на тиждень, а в першій чверті XVII ст. — вже 5—6 днів на тиждень[2].

Пригноблені селяни вели боротьбу проти феодального гніту. Особливої гостроти вона набула під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. У 1648 році, коли через Козову проходили загони селянсько-козацького війська під проводом Богдана Хмельницького, до них приєдналося багато місцевих жителів. Разом з козаками вони громили фільварки польської шляхти. Населення Козови не бажало жити під владою шляхетської Польщі, відмовлялося коритися панові, сплачувати державні податки. Так, у 1650 році, посилаючись на великі руйнування і розорення, жителі не сплатили подимний податок[3] У реєстрі того року Козову названо вже містечком, за яким закріплено 22 лани землі. Йому надано право на проведення двох щорічних ярмарків і щотижневих торгів, що сприяло розвиткові ремесла і торгівлі. В другій половині XVII ст. у Козові працювали бондарі, кушніри, теслярі, шевці, ткачі. Ремісничі вироби мали збут серед місцевого наеслення, частково продавалися на ярмарках, де торгували переважно збіжжям і худобою. В містечку було багато незаможного населення: комірників, городників, а також т. зв. гультяїв — найбіднішого люду, позбавленого будь-якого майна.

З другої половини XVII століття у Козові існувало самоврядування, але власники містечка Потоцькі, проводячи політику національної дискримінації українського населення, стежили, щоб посади в органах самоврядування займали тільки католики. З допомогою костьолу, спорудженого в 60-х роках XVII ст., серед жителів української національності силою насаджувався католицизм.

У 1667 році під час нападу турків і татар на Козову її було спалено, а замок зруйновано, після чого він вже не відбудовувався. До нашого часу частково збереглися підземні ходи, якими замок з'єднувався з містечком. У 1772 році, коли Козова підпала під владу Австрії, це було вже досить велике містечко, в якому налічувалося 263 будинки. В його центральній частині, т. зв. Старому місті, розміщувалися ринок, ратуша, тут же мешкали урядовці, купці, заможні ремісники. До центру примикали 3 передмістя: Руське, Недбайлівка і Мазурівка. Перші два в основному заселяло українське населення, третє — поляки[4]. В містечку проживали також вірмени, які займалися переважно торгівлею і ремеслом. У Козові було чимало ремісників, зокрема 10 ткачів, 6 шевців. Існували ремісничі цехи — кушнірський, ковальський, гончарний, бондарський.

В складі Австрії Козова зберегла статус містечка, але війта було замінено на бурмистра. До органу місцевого самоврядування входили радники, возний, скарбовий, представник губернатора й ряд інших чиновників, обраних чи призначених із заможних верств польського населення та австрійців. Права місцевого самоврядування дещо розширилися внаслідок обмеження влади феодала над містечком. Формально було обмежено і феодальні повинності селян та деяких категорій міщан, але фактично їх соціально-економічне й правове становище лишилося майже без змін. Селяни поділялися на т. зв. ланових, півланових, четвертинників, халупників і комірників. За інвентарем 1772 року ланові мали відробляти на рік

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 17. Теребовлянський гродський суд, кн. 2, стор. 1103.
[2] І. Д. Б о й к о. Селянство України в другій половині XVI — першій половині XVII ст., стор. 141.
[3] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 9, кн. 357, стор. 507.
[4] Там же, ф. 146, оп. 16, спр. 486, арк. 1—7.

по 133 дні панщини та 12 шарваркових днів, сплачувати 23 злотих чиншу за худобу й 8 злотих за повозові дні. Півланові мусили відбувати по 81 дню панщини та 12 днів шарваркових; хто мав своє тягло, платив 1 злотий чиншу та 4 злотих за повозові повинності. Четвертинники й халупники відробляли по 52 дні панщини, комірники — 12 днів. Всі категорії селян давали панському двору данину натурою, сплачували різні десятини — бджільну, рогову та інші[1]. Міщани теж виконували по 12 днів на рік шарваркових робіт — лагодили греблі, мости, млини; вони сплачували чинш за будинки, корчми, шинки, а також пічковий, мостовий, яловичний та інші податки. У 1772 році феодал одержав від них різних платежів на 3,8 тис. злотих[2].

За інвентарем 1820 року річна панщина 270 селянських господарств Козови мала становити зі своїм тяглом 13 220, піша — 5460 днів[3]. Але в гонитві за прибутками і сам феодал і орендарі його землі — мандатори самочинно збільшували панщину, запроваджували різні додаткові відробітки. Так, у 1846 році Козівська громада скаржилася бережанському старості, що мандатор примушував їх виконувати надмірну панщину, що з денним «уроком» можуть впоратися лише 3 чоловіки, а один має його відробляти три дні. У скарзі зазначалося, що громада мусить виходити на роботу зі сходом сонця. Але чимало жителів мешкають далеко, і за несвоєчасний вихід на панщину їх жорстоко карають. Орендар не дозволяв селянам брати дрова з Божиківського лісу, відібрав у них пасовище. На утиски мандатора громада Козови не раз скаржилася також окружним та крайовим властям[4].

Після скасування в 1848 році кріпацтва громада Козови почала вперту боротьбу з поміщицькою економією за право користуватися лісом і пасовищами. Так, у квітні 1860 року селяни зажадали від поміщика права випасати худобу на двірських грунтах, брати ліс на дрова та будівництво, «як це було з незапам'ятних часів». Одержавши відмову, селяни поскаржилися галицькому губернаторові, який підтримав поміщика. Громада Козови апелювала до міністерства внутрішніх справ, але й там нічого не вирішили на її користь[5].

У складі імперії Габсбургів містечко занепадало. Щоправда, з 1857 по 1867 рік, коли Козова була повітовим центром, тут дещо пожвавилася торгівля. На ярмарках торгували худобою, хлібом, хмелем. Однак уже в 70—80-х роках почався спад в економічному житті. Майже не розвивалася промисловість — працювали лише гуральня, млин. Швидкими темпами йшов процес обезземелення селян. Якщо в 80-х роках XIX ст їм належало 3062 морги орної землі, то 1914 року — лише 2728 моргів, хоч населення Козови за той час збільшилося з 3640 до 5152 чоловік[6].

З кінця XIX ст. в Козові починає зростати селянський рух. На своїх вічах, мітингах трудящі ухвалювали резолюції, які нерідко мали політичний характер. Так, 25 квітня 1902 року 600 селян і наймитів містечка та навколишніх сіл, зібравшись на віче, заявили, що буде ліпше, якщо трудящі не емігруватимуть за кордон, а включаться у боротьбу за покращання свого економічного й політичного становища. Вони зажадали запровадження загального й рівного виборчого права, відкриття українського університету у Львові, розширення мережі навчальних закладів, засудили урядову політику полонізації шкіл. Напередодні першої імперіалістичної війни в Козові існувала всього одна трикласна школа на 240 учнів.

Коли почалася світова війна, населення містечка з нетерпінням чекало приходу російських військ, сподіваючись, що вони принесуть з собою визволення від

---

1 ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 16, спр. 486, арк. 1—16; оп. 18, спр. 140, арк. 1, 2.
2 Там же, оп. 1, спр. 27, арк. 4, 5; оп. 16, спр. 986, арк. 1—5.
3 Там же, оп. 19, спр. 100, арк. 1—10; спр. 101, арк. 1—11; спр. 102, арк. 2—10.
4 Там же, оп. 16, спр. 140, арк. 40, 58; оп. 64, спр. 190, арк. 50.
5 Там же, оп. 46, спр. 191, арк. 1—92; оп. 64, спр. 192, арк. 24, 80—91.
6 Тернопільський облдержархів, ф. 322, оп. 1, спр. 7, арк. 62—65; Słownik geograficzny, t. 4, стор. 573.

австрійського гніту. Наприкінці серпня 1914 року до Козови вступили російські військові частини. Протягом 1915—1916 і першої половини 1917 року містечко кілька разів переходило з рук у руки. В липні 1917 року його знову захопили австро-німецькі війська, які нещадно розправилися з населенням за його симпатії до росіян. За роки війни в австрійських катівнях і на фронтах загинуло понад 200 місцевих жителів.

Навесні 1918 року до містечка з російського полону почали повертатися солдати, які розповідали землякам про Велику Жовтневу соціалістичну революцію, про те, що Радянська влада безплатно передала селянам поміщицьку й церковну землю. Натхнені прикладом трудящих Росії, селяни Козови вимагали ліквідації великої земельної власності, розподілу землі між тими, хто на ній працює. Перший час після створення в листопаді 1918 року т. зв. Західноукраїнської народної республіки трудящі селяни сподівалися, що вони одержать землю, але буржуазно-націоналістичний уряд, крім нових податків, голоду і злиднів, їм нічого не дав. У липні 1919 року Козову захопили війська буржуазно-поміщицької Польщі. Понад рік безчинствували тут загарбники. 20 серпня 1920 року, відступаючи під навальним натиском Червоної Армії, вони залишили містечко.

Як рідних братів зустріло трудяще населення червоноармійців. Того ж дня було створено революційний комітет з 5 чоловік[1]. Найбідніші селяни активно допомагали ревкомові розподіляти поміщицьку землю, збирали продовольство та фураж для Червоної Армії. Створена в містечку народна міліція вела боротьбу проти контрреволюційних елементів і спекулянтів. Селяни з допомогою бійців частин 14-ї армії зібрали врожай на своїх і поміщицьких землях.

У середині вересня 1920 р. будівництво нового життя було перерване наступом військ буржуазно-поміщицької Польщі. 17 вересня вони вдерлися до Козови. На окупованих землях загарбники встановили жорстокий режим колоніального гноблення, проти якого рішуче виступали робітники і селяни. У 1922—1923 рр. в багатьох повітах Тернопільського воєводства, зокрема в Бережанському, до якого входила й Козова, розпочалася партизанська боротьба. Газета «Беднота» у 1922 році писала: «Повстання у Східній Галичині проти польських властей розростається. На захід від Тернополя, біля Козови, йде справжній бій. Повстанці мають багато зброї. Поляки тікають з великих маєтків і містечок»[2].

І в наступні роки трудящі не припиняли боротьби за соціальне й національне визволення. Очолював її місцевий осередок КПЗУ, створений наприкінці 20-х років[3]. Під керівництвом комуністів у Козові проходили мітинги, учасники яких вимагали поліпшення умов життя, політичних прав. Великий мітинг відбувся 5 лютого 1928 року. Виступаючи на ньому, комуністи закликали трудящих до боротьби за возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. 15 квітня і 19 липня 1930 року в містечку були розповсюджені листівки ЦК КПЗУ польською і українською мовами, в яких викривалася фашистська диктатура. 15 червня 1931 року на дорогах до Козови і в самому містечку жителями було знайдено багато листівок із закликом до страйків[4].

На початку 30-х років активну революційну роботу в Козові, а також навколишніх селах проводив член Комуністичної партії Західної України кравець Вільгельм Райхенберг. Наприкінці грудня 1933 року він очолив створений в містечку підпільний комітет КПЗУ, який підтримував тісні зв'язки з комуністами сіл Нараєва, Плотичі та міста Бережан. Комітет проводив широку агітаційну роботу серед трудящих[5].

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 46, арк. 5.
[2] 40 років Великого Жовтня. Львів, 1957, стор. 177, 178.
[3] Тернопільський облдержархів, ф. 7, оп. 1, спр. 1990, арк. 3.
[4] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 205, оп. 1, спр. 833, арк. 44.
[5] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 1990, арк. 9.

Польський буржуазно-поміщицький уряд застосовував проти народних мас і особливо комуністів жорстокий терор. Криваву розправу над жителями Козови поліцейські каральні загони вчинили 28 вересня і 12 листопада 1930 року[1]. Багато людей було побито, заарештовано й кинуто до місцевої в'язниці. Помічниками польських окупантів у їхніх чорних справах були українські буржуазні націоналісти. В боротьбі проти комуністів вони вдавалися до провокацій, залякування, вбивств. Та ніякий терор не міг придушити боротьбу трудящих проти голоду, злиднів, проти колонізаторської політики буржуазно-поміщицької Польщі. Українські селяни-бідняки, які становили більшість населення, ледве животіли на своїх клаптиках землі, тоді як у руках польського поміщика й осадників зосереджувалися великі земельні масиви.

Населення Козови урочисто зустрічає своїх визволителів — бійців і командирів Червоної Армії. 17 вересня 1939 р.

В господарському житті Козови панував застій. Напередодні визволення в містечку було майже стільки ж напівкустарних підприємств, скільки й на початку 20-х років — цегельня, каменоломня, три млини, кілька невеликих кустарних майстерень, що випускали будівельні матеріали, глиняні, шкіряні і тютюнові вироби. Але й ці підприємства ледве працювали через слабкий попит на їх продукцію. 1935 року в Козові було 56 безробітних, а через два роки — вже 80[2].

Переважна більшість жителів залишалася неписьменною. Єдину в містечку семирічну школу в 1938/39 навчальному році відвідувало всього 230 учнів, працювало 4 вчителі.

У вересні 1939 року сталися докорінні зміни в житті трудящих Козови. Селяни й робітники з великою радістю зустріли Червону Армію. Другого дня, 18 вересня, в містечку було створено селянський комітет, який очолив колишній член КПЗУ Вільгельм Райхенберг. Комітет негайно встановив контроль над виробництвом і торгівлею, вживав заходів до ліквідації безробіття. Для підтримання порядку було організовано робітничо-селянську міліцію. З величезним піднесенням трудящі Козови взяли участь у виборах до Народних Зборів Західної України, щиро вітали проголошення Радянської влади на західноукраїнських землях, возз'єднання їх з УРСР в складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

З січня 1940 року, коли Козова стала районним центром, райком КП(б)У та райвиконком приступили до здійснення заходів, спрямованих на піднесення господарства, освіти й культури. Трудящі селяни одержали 1100 га поміщицької і осадницької землі. Неподалік від села, у Геленках, було створено машинно-тракторну станцію, яка допомагала селянським господарствам у проведенні сільськогосподарських робіт. Із східних областей УРСР до Козови прибули спеціалісти — учителі, агрономи, лікарі. Було відкрито лікарню, клуб, бібліотеку, кінотеатр. У 1940/41 навчальному році середню школу з рідною мовою викладання відвідувало 630 учнів[3]. 15 грудня 1940 року трудящі Козови обрали районну й сільську Ради депутатів трудящих, які разом з райкомом партії очолили дальше розгортання соціалістичного будівництва.

Успішний процес соціалістичної перебудови економіки та громадсько-політичного життя перервав віроломний напад на СРСР німецько-фашистських загарбни-

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 282, оп. 1, спр. 1055, арк. 10.
[2] Там же, ф. 231, оп. 1, спр. 3244, арк. 8.
[3] Там же, ф. Р-18, оп. 1, спр. 463, арк. 19.

ків. 3 липня 1941 року Козова була окупована гітлерівцями. Ще до загарбання села в ньому з'явилися озброєні групи оунівців, які з-за рогу вбивали партійних, радянських працівників, командирів і бійців Червоної Армії, обстрілювали військові автомашини[1]. Вони допомагали своїм хазяям — фашистам чинити насильства над мирним населенням. У перші дні окупації був по-звірячому забитий Вільгельм Райхенберг. Гітлерівці розстріляли й замордували понад 5,8 тис. місцевих жителів, а також пригнаних до Козови з навколишніх сіл, силоміць вивезли на каторжні роботи до Німеччини 778 юнаків і дівчат[2]. Однак населення не скорилося ворогові, не втратило надії на визволення від фашистського ярма.

20 липня 1944 року частини 1-ї гвардійської армії, якою командував генерал-полковник А. А. Гречко, вибили гітлерівців з Козови. Відступаючи, вороги зруйнували промислові підприємства, 38 житлових і громадських будинків, висадили в повітря міст через річку Коропець. У бою за село загинуло 486 радянських бійців і офіцерів. Їх поховано в братській могилі, яку населення дбайливо доглядає. На могилі споруджено пам'ятник-меморіал.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників боролося понад 100 жителів Козови. За виявлену в боях мужність і відвагу 75 чоловік відзначено урядовими нагородами. П'ятьма бойовими орденами та багатьма медалями нагороджено мешканця Козови М. А. Щербакова. Орден Леніна він одержав за подвиг, здійснений під час боїв за село Котіне, що поблизу Ленінграда. Як повідомлялося в зведенні Радянського інформбюро від 23 серпня 1941 року, 30 німецьких танків атакувало позиції радянських артилеристів. Командир взводу старшина М. А. Щербаков викотив гармату на вогневий рубіж і, стріляючи прямою наводкою, знищив 12 танків ворога, а решта повернула назад.

Після вигнання окупантів у Козові розгорнулася відбудова господарства. Очолювала її районна партійна організація, яка 24 липня відновила роботу в складі 29 комуністів[3]. Долаючи численні труднощі, трудящі ремонтували або зводили заново приміщення промислових підприємств, культурно-освітніх закладів, житлові будинки тощо. Наприкінці 1944 року став до ладу промкомбінат, відновила діяльність Геленківська МТС. Було відкрито лікарню, школу, бібліотеку. 10 квітня 1945 року вийшов перший номер районної газети «Радянське слово». Після закінчення війни держава змогла виділити більше коштів, будівельних матеріалів, машин для відродження села Було повністю відбудовано житлові й громадські будинки. 1946 року вступив у дію харчокомбінат. Докорінні соціалістичні перетворення сталися в сільському господарстві. У травні 1946 року 32 бідняцькі родини об'єдналися в колгосп, що дістав назву «Перше травня»[4]. В березні 1949 року створено ще одну артіль — ім. Шевченка. На кінець того року колективізацію одноосібних селянських господарств було завершено.

Соціалістичне будівництво проходило в умовах гострої класової боротьби. Бандерівці, вдаючись до наклепів, терору, диверсій, намагалися перешкодити трудящим будувати нове життя. В боротьбі проти українських буржуазних націоналістів загинули перший секретар райкому КП(б)У А. С. Конюх, партійні й радянські працівники В. М. Мельников, О. І. Саламатов та інші. Але народні маси змели з свого шляху буржуазно-націоналістичні покидьки й активно включилися в боротьбу за дальший розвиток соціалістичної економіки й культури.

В Козові, яку 1958 року віднесено до розряду селищ міського типу, одне за одним зростали промислові підприємства. 1959 року здано в експлуатацію цукровий завод, споруджений в основному силами комсомольців і молоді області.

---

[1] В. Чередниченко. Націоналізм проти нації. К., 1970, стор. 86.

[2] Тернопільський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 12, арк. 24; Тернопільський облдержархів, ф. Р-274, оп. 1, спр. 123, арк. 18.

[3] Тернопільський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 3, арк. 11.

[4] Там же, ф. 6, оп. 1, спр. 3, арк. 1; ф. 7, оп. 6, спр. 6, арк. 28; Тернопільський облдержархів, ф. Р-2, оп. 2, спр. 524, арк. 277.

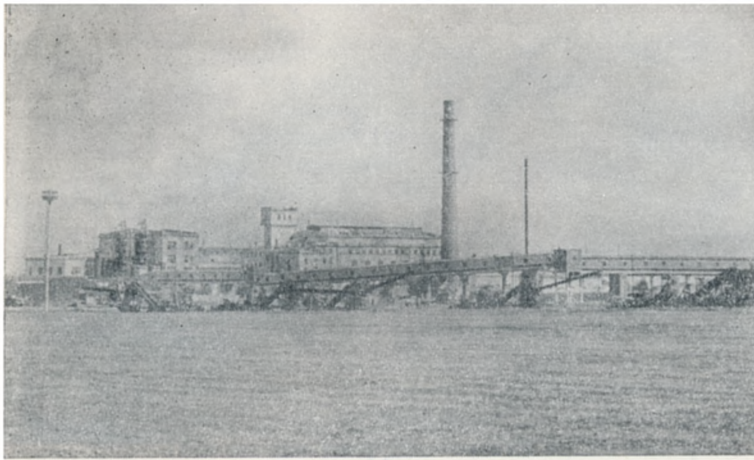
Торговий комплекс у смт Козові. 1972 р.

Ринок у Козові. 1913 р.

На його будівництво держава витратила 8,5 млн. крб. Велику допомогу кадрами спеціалістів, устаткуванням подали трудящі братньої РРФСР. Звідти надійшли дифузійні і вакуумні апарати, турбіна тощо. Завод виконав завдання восьмого п'ятирічного плану на 103,3 проц. У 1971 році на підприємстві було введено в дію автоматичні лінії, внаслідок чого значно зросла продуктивність праці. У рік піввікового ювілею СРСР завод дав державі 240,9 тис. цнт цукру-піску. Включившись у змагання за відзначення новими трудовими успіхами третього, вирішального року п'ятирічки, заводський колектив, що складається з 740 робітників і 46 інженерно-технічних працівників, взяв зобов'язання виробити 382 тис. цнт цукру. План першого півріччя виконано на 102 проц. Перед у змаганні ведуть 87 комуністів підприємства. На 130 проц. виконує планові завдання апаратниця комуністка Л. А. Ватраль, нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора і орденом «Знак Пошани». Вона успішно поєднує виробничу роботу з громадською. Л. А. Ватраль — член обкому і райкому КП України. За перевиконання завдань восьмої п'ятирічки орденом Жовтневої Революції нагороджено начальника ТЕЦ заводу А. А. Костура. А всього на заводі працюють 8 орденоносців.

Другим великим підприємством Козови є завод господарських товарів, який став до ладу 1963 року. Він випускає тенісні столи, меблі тощо. У 1972 році вироблено продукції на 914 тис. крб. Підприємству підпорядкований цегельний завод. В селищі діє «Міжколгоспбуд». Його колектив, що складається з 564 чоловік, у другому році дев'ятої п'ятирічки виконав будівельно-монтажних робіт майже на 1,4 млн. крб., виробив продукції більше ніж на півмільйона крб. У Козові працю-

Козівський цукровий завод. 1968 р.

ють також ремонтна будівельна дільниця, філіал Бережанського маслозаводу, цегельний завод Козлівського заводоуправління будівельних матеріалів, районне об'єднання «Сільгосптехніки». 1972 року відкрито філіал Тернопільського головного підприємства промислово-виробничого об'єднання «Ватра», що випускає електрообладнання.

Непоганих результатів у розвитку сільськогосподарського виробництва досягли колгоспники Козови. В 1955 році артілі «Перше травня» та ім. Шевченка об'єдналися. Тепер колгосп, який на знак сердечної дружби з російським народом названо російською мовою «Родина», є великим багатогалузевим господарством тваринницько-рослинницького напряму. Держава закріпила за ним 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі, озброїла потужною технікою. В колгоспі споруджено велике тваринницьке містечко з добротними фермами та господарськими приміщеннями. Правління і партійна організація, яка об'єднує 22 комуністів, постійно мобілізують зусилля колгоспників на інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва, дальше підвищення продуктивності праці, зниження собівартості продукції. Це великою мірою сприяє піднесенню економіки колгоспу. За роки восьмої п'ятирічки середньорічна врожайність зернових становила 28,2 цнт, цукрових буряків — 418 цнт з га. У другому році дев'ятої п'ятирічки зібрано пересічно по 31,9 цнт озимої пшениці і по 560 цнт цукрових буряків з га. Значно зросло виробництво тваринницької продукції: на 100 га угідь вироблено 191 цнт м'яса. За самовіддану працю в роки восьмої п'ятирічки орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено доярку Г. І. Бурило, ланкову С. П. Перцак, орденом «Знак Пошани» — 2 чоловік. В 1972 році орденами і медалями відзначено 5 передовиків колгоспу.

Значних успіхів в розвитку промислового і сільськогосподарського виробництва досягнуто завдяки наполегливій праці трудівників селища, широкому розвитку соціалістичного змагання, великій допомозі держави, трудящих братніх республік. Тільки у 1972 році із Російської Федерації надійшло нове устаткування для цукрового заводу, 16 комбайнів, 30 автомашин, понад 1500 кубометрів лісоматеріалів. З Білорусії одержано 23 трактори, з прибалтійських республік — мінеральні добрива, радіотовари, лісоматеріали.

Рік у рік зростає добробут трудящих Козови. Так, порівняно з останнім передвоєнним роком доходи на душу населення у 1972 році збільшилися в 5 разів, реальна заробітна плата робітників і службовців — вчетверо. Основою поліпшення добробуту колгоспників є всебічний розвиток громадського господарства, неухильне зростання неподільних фондів колгоспу. Протягом 1960—1970 рр. вони збільшились у п'ять разів, оплата праці — в три рази. 1972 року трудівники господарства одержали на людино-день пересічно по 3,4 карбованця. Свідченням підвищення життєвого рівня населення є широкий розмах житлового будівництва. Тільки за 1960—1972 рр. індивідуальні забудовники спорудили 800 будинків. Зведено також 5 багатоповерхових комунальних житлових будинків.

Чималі кошти витрачаються на впорядкування Козови. Тільки за один 1972 рік селищна Рада асигнувала на благоустрій, а також капітальний ремонт житлового фонду понад 126 тис. крб. Селище електрифіковано, завершується його газифікація. Центральні вулиці заасфальтовані, інші забруковані. На місці пустирів розбито сквери й парки. Комсомольці та молодь озеленили вулиці, центральну площу,

на якій 18 вересня 1955 року урочисто відкрито пам'ятник В. І. Леніну. Учні середньої школи № 2 заклали дендропарк, що налічує понад 370 порід дерев.

Потреби населення в товарах широкого вжитку забезпечують 53 торговельні підприємства. У 1971 році їх товарооборот становив понад вісім млн. крб. До послуг жителів 24 підприємства громадського харчування й побутового обслуговування, серед них — будинок побуту. Споруджено торговий комплекс.

Докорінні зміни сталися в галузі охорони здоров'я населення. До возз'єднання в Козові був лише один приватний лікар. Тепер є районна лікарня на 150 ліжок з пологовим, хірургічним, терапевтичним, неврологічним та інфекційним відділеннями, поліклініка, два фельдшерські пункти. В них працюють 35 лікарів і близько ста медичних працівників з середньою спеціальною освітою. Лише в 1972 році на охорону здоров'я трудящих селища держава асигнувала 256 тис. крб. Відкрито два дитячі комбінати.

Повсякденною увагою Радянська держава оточує дітей, молодь, дбає про їхнє виховання, освіту. В Козові працюють дві середні школи, які протягом 1960—1972 рр. закінчили 927 учнів. Працююча молодь здобуває середню освіту у вечірній та заочній школах. У 1972 році в усіх школах селища 128 педагогів навчали й виховували 2,7 тис. учнів. За самовіддану працю по вихованню молодого покоління директор школи № 2 А. К. Мельник нагороджений орденом Жовтневої Революції, викладачці хімії С. В. Прядко присвоєно звання заслуженої вчительки УРСР. У 1965 році в селищі відкрито філіал Бережанської дитячої музичної школи, який тепер перетворено на Козівську дитячу музичну школу. В ній по класу фортепіано, скрипки, баяна, бандури вчиться понад 200 учнів.

Широкого розвитку набуло самодіяльне мистецтво. Заслуженим успіхом у населення користуються хори районного будинку культури, працівників лікарні, цукрового заводу, духовий та естрадний оркестри. У вересні 1972 року жителі Козови палко аплодували самодіяльним митцям Пензенської області РРФСР, які виступили на сцені районного будинку культури з великим концертом. Є в селищі самодіяльні композитори, поети, художники. В Козові і селах району працює багато талановитих умільців, які зберігають і розвивають традиції народного мистецтва. Їх вироби демонструються на районних виставках, що влаштовуються в селищі. На виставці 1957 року було експоновано понад 500 виробів народних митців — різьблення на дереві, аплікації з соломи, художня вишивка й живопис, килими, національний одяг тощо.

В селищі діють два кінотеатри, один з яких широкоекранний, 10 бібліотек. Постійна увага приділяється розвиткові фізкультури та спорту: споруджено два стадіони, два спортивні зали, діють 14 фізкультурних колективів, у лавах яких налічується півтори тис. спортсменів, з них дванадцять першорозрядників.

Господарське й культурне будівництво трудящі здійснюють під керівництвом 25 партійних організацій, які об'єднують 496 членів і кандидатів у члени КПРС, а також селищної Ради. Серед 93 її депутатів 65 робітників і колгоспників, 28 представників інтелігенції. Велику роботу серед молоді проводять 27 комсомольських організацій, що налічують в своїх рядах близько 1,3 тис. членів ВЛКСМ.

На власному досвіді жителі Козови переконалися у величезній перетворюючій силі дружби народів СРСР, яка вивела їх на широкий і світлий шлях будівництва комунізму.

В. В. ГРАБОВЕЦЬКИЙ, В. І. МАСЛОВСЬКИЙ, Д. П. ФЕДИК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КОЗІВСЬКОГО РАЙОНУ

БУДИ́ЛІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Стрипи, за 17 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Козова на лінії Тернопіль — Ходорів. Дворів — 308. Населення — 1165 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Медова.

На території Будилова розміщена центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, за яким закріплено 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,3 тис. га орної землі. Провідними галузями господарства є рільництво й тваринництво. Розвинуте городництво. Високі врожаї дають пшениця, цукрові буряки, картопля. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено механізаторів С. І. Бурого, Я. В. Рибака, орденом «Знак Пошани» — 2 чоловіка.

У селі є восьмирічна школа, в якій 17 учителів навчають і виховують 266 учнів, школа сільської молоді, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, продовольчий та промтоварний магазини, відділення зв'язку, кравецька майстерня. За 1962—1972 рр. тут збудовано 117 житлових будинків.

Колгоспна партійна організація (утворена в травні 1953 року) об'єднує 24 комуністів, комсомольська (виникла в червні 1945 року) — 74 члени ВЛКСМ.

Перша письмова згадка про Будилів належить до 1450 року. У серпні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. За буржуазно-поміщицької Польщі трудящі села не раз піднімалися проти своїх гнобителів. У 1938 році вони захопили поміщицьку землю та поділили між собою. Заворушення селян було придушене, його організаторів ув'язнено.

У роки Великої Вітчизняної війни понад 130 мешканців села брали участь у боях проти фашистських загарбників. За мужність і відвагу 40 фронтовиків нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. На честь 20 полеглих воїнів-односельців встановлено обеліск Слави.

ВЕЛИ́КА ПЛАВУ́ЧА — село, центр сільської Ради, розташоване за 26 км від районного центру й за 9 км від залізничної станції Ярчівці на лінії Тернопіль — Львів. Дворів — 439. Населення — 1288 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Цицори.

Колгосп ім. Шевченка — багатогалузеве господарство, що користується 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,3 тис. га орної землі. Спеціалізується на відгодівлі м'ясо-молочної худоби. В господарстві вирощують зернові культури, зокрема озиму пшеницю, ячмінь і цукрові буряки. Інтенсивно розвивається городництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджена свинарка Я. М. Завітій.

Є середня школа, де вчаться 262 учні і працюють 17 учителів, клуб із залом на 220 місць із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека: фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, магазини продовольчих і промислових товарів, відділення зв'язку. Відкрито кравецьку майстерню. В селі працюють 32 комуністи й 94 комсомольці. Партійна організація створена у жовтні 1953 року, комсомольська — у червні 1945 року.

Село відоме з 1785 року. В серпні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. В роки окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею, у вересні 1929 року, трудящі провели страйк, вимагаючи у власника цукрових плантацій збільшення заробітної плати й поліпшення умов праці. Страйком керував обраний селянами комітет. Поліція жорстоко придушила виступ.

Під час тимчасової окупації гітлерівці спалили двоповерхову школу, багато житлових будинків, розстріляли 18 мирних жителів, а 182 юнаків і дівчат вивезли на каторжні роботи до Німеччини. За післявоєнний час село повністю відбудоване.

В боротьбі проти фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни брали участь 56 жителів села, 12 з них загинули, 18 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Колгосп створено в 1948 році.

У селі споруджено пам'ятник Т. Г. Шевченкові.

На околицях Великої Плавучі виявлено курганне поховання доби ранньої бронзи. Розкопано 3 давньоруські поховання.

ВЕЛИ́КИЙ ХОДА́ЧКІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру. Залізнична станція на лінії Тернопіль—Ходорів. Дворів — 343. Населення — 1119 чоловік.

Колгосп ім. Пархоменка користується 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові й технічні культури, розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За високі показники в роботі ордена Леніна у 1971 році удостоєно буряківницю Є. І. Гаталу. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено М. С. Хом'яка, М. В. Вариху, Л. П. Качмарчик, Г. І. Зелінську, С. Г. Вандзеляка, М. О. Халупу.

В селі розміщена пересувна механізована колона № 2.

В середній школі вчаться 283 учні, працюють 19 учителів, є клуб, бібліотека, народний музей; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку, 2 магазини, їдальня, кравецька майстерня. Село газифіковане. У ньому з давніх часів розвинуте виробництво художньої кераміки. Тут працюють 47 комуністів та 38 комсомольців. Партійна організація створена в 1954 році, комсомольська — в квітні 1945 року.

Село відоме з 1758 року. В серпні—вересні 1920 року у Великому Ходачкові встановлена Радянська влада.

Під час Великої Вітчизняної війни село було майже повністю зруйноване. За виявлену мужність у визвольних боях за Великий Ходачків радянським воїнам В. О. Чалдаєву і М. Г. Карпенкові присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Учасниками Великої Вітчизняної війни були 75 місцевих жителів, 20 з них загинуло, 25 відзначені урядовими нагородами.

Колгосп організовано в 1949 році.

З 1904 по 1935 рік у селі жив і працював український письменник Т. Г. Бордуляк (1863—1936).

У Великому Ходачкові споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

ВИ́БУДІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру й залізничної станції Козова. Дворів — 226. Населення — 834 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане село Вимислівка.

Колгосп «Здобуток Жовтня» користується 2 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1,8 тис. га орної землі. Вирощує озиму пшеницю, кукурудзу, цукрові буряки, картоплю, відгодовує м'ясо-молочну худобу. За трудові досягнення у роки дев'ятої п'ятирічки ланкову М. М. Сверлюк відзначено орденом Трудового Червоного Прапора.

У Вибудові є початкова школа, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, магазин.

Партійна організація (створена в липні 1956 року) об'єднує 28 комуністів, комсомольська — 65 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1785 року.

У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада.

На колективний шлях господарювання селяни Вибудова стали у 1940 році. Колгосп відновив діяльність 1949 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни в боях проти гітлерівців брали участь 26 жителів села. Всі учасники війни відзначені урядовими нагородами. 5 мешканців загинули в боях.

ВІ́ВСЯ — село, центр сільської Ради. Розташована за 7 км від районного центру й залізничної станції Козова. Дворів — 387. Населення — 1285 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Москва», за яким закріплено 1,4 тис. га сільськогосподарських угідь, переважно орної землі. Розвинуті рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств є цегельний завод.

У восьмирічній школі вчаться 196 учнів і працюють 13 учителів, є клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, продовольчий і промтоварний магазини, кравецька майстерня. За післявоєнні роки у Вівсі зведено 140 житлових будинків, 10 виробничих приміщень. Тут працюють 19 комуністів та 80 комсомольців. Партійна організація створена в 1953 році, комсомольська — в 1947 році.

Село згадується в історичних документах за 1785 рік. У серпні—вересні 1920 р. у Вівсі встановлена Радянська влада, діяв ревком. У роки Великої Вітчизняної війни 75 чоловік билися проти фашистів, 15 за бойову доблесть відзначені урядовими нагородами. У селі споруджено пам'ятник 22 воїнам-односельцям, які загинули, захищаючи Радянську Батьківщину.

Колективне господарство створене 1949 року.

ГЛИ́ННА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Стрипи, за 20 км від районного центру. До залізничної станції Зборів на лінії Київ—Львів — 15 км. Дворів — 271. Населення — 1020 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Хоростець.

Колгосп ім. XXI з'їзду КПРС — велике багатогалузеве господарство, у користуванні якого 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,1 тис. га орної землі. Спеціалізується на вирощуванні озимої пшениці, цукрових буряків та відгодівлі худоби. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва комбайнера Є. О. Буряка нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, орденом «Знак Пошани» — 2 чоловіка.

Є початкова школа, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, кравецька майстерня, 4 магазини. У 1962—1972 рр. 95 колгоспних родин справили новосілля.

У колгоспній партійній організації, створеній у 1955 році,— 32 комуністи, в комсомольській — 121 член ВЛКСМ.

Вперше село згадується в історичних документах за 1502 рік. У серпні—вересні 1920 року в Глинній встановлена Радянська влада.

В роки Великої Вітчизняної війни 112 жителів села брали участь у боях проти фашистських загарбників, 70 з них за мужність і відвагу були нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Селяни Глинної на шлях колективного господарювання стали в 1947 році.

ГОРОДИ́ЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Восушки (притока Стрипи), за 16 км від районного центру та за 4 км від залізничної станції Денисів-Купчинці на лінії Тернопіль — Ходорів. Дворів — 274. Населення — 869 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Славне (стара назва — Слобідка).

За Городищенським колгоспом закріплено 2,6 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,3 тис. га орної землі. Із провідних галузей розвинуті — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. За післявоєнний час в колгоспі споруджено 21 громадське та понад 15 виробничих приміщень, критий тік, ремонтну майстерню, два будинки спеціалістів. Колгосп 1962 року названо іменем комуніста Олександри Кириченко, колишньої голови його, агронома, що загинула на трудовому посту. Біля контори колгоспу їй споруджено пам'ятник.

В ювілейному, 1972 році, хлібороби колгоспу виростили по 31 цнт зернових на гектарі. За високі врожаї цукрових буряків орденом Трудо-

Пам'ятник голові колгоспу О. У. Кириченко, с. Городище. 1971 р.

вого Червоного Прапора нагороджені ланкові Р. М. Кривокульська, М. А. Дашкевич, бригадир Ф. П. Пушкар. Орденом Жовтневої Революції — бригадир тракторної бригади Р. В. Андрухів. 75 чоловік відзначені Ленінською ювілейною медаллю.

У селі є восьмирічна школа, в якій вчаться 264 учні і працюють 20 учителів, школа сільської молоді, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, кравецька майстерня, продовольчий і промтоварний магазини. За 1962—1972 рр. споруджено понад 100 житлових будинків. У партійній організації, створеній 1953 року, 35 комуністів, у комсомольській (виникла 1948 року) 61 член ВЛКСМ.

Село відоме з 1467 року. В 1905 році під впливом першої російської буржуазно-демократичної революції в Городищі відбувся селянський страйк. У серпні—вересні 1920 р. в селі встановлена Радянська влада. У 1930 році, під час окупації буржуазно-поміщицькою Польщею, відбувся багатолюдний мітинг, присвячений пам'яті І. Я. Франка. Поліція вчинила жорстоку розправу над його учасниками. У 1931 році селяни Городища провели першотравневу демонстрацію. У березні 1939 року в селі відбулася кривава сутичка між селянами і поліцією.

Колгосп створено у 1940 році, відновив діяльність 1949 року.

Під час фашистської окупації (1941—1944 рр.) гітлерівці по-звірячому вбили 200 чоловік місцевих жителів, спалили і зруйнували близько 600 селянських хат, насильно вивезли до Німеччини 146 юнаків і дівчат. 38 мешканців Городища билися проти фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, 22 з них загинули, 8 нагороджені орденами і медалями Союзу РСР. Воїнам, що полягли в боях, захищаючи свободу й незалежність Радянської Батьківщини, в селі встановлено обеліск Слави.

ДЕНИ́СІВ — село, центр сільської Ради. Розташований на правому березі річки Стрипи, за 23 км від районного центру. До залізничної станції Денисів-Купчинці — 1,5 км. Дворів — 343. Населення — 1256 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Веснівка.

Колгосп «Росія» — багатогалузеве господарство, за яким закріплено 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,2 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові й технічні культури, спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. За високі трудові показники ланкову-буряківницю М. І. Тусевич та колгоспницю І. М. Кобильник нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Є восьмирічна школа, в якій 15 учителів навчають і виховують 239 учнів, будинок культури, при якому працюють 10 гуртків художньої самодіяльності, в т. ч. 2 хорові, драматичний, оркестр духових інструментів; бібліотека, дільнична лікарня, аптека, продовольчий і промтоварний магазини.

Тут працюють 42 комуністи й 62 комсомольці. Партійна організація створена 1949 року, комсомольська — 1945 року.

Село відоме з 1785 року. В серпні—вересні 1920 року встановлена влада Рад, діяв сільський ревком. Колгосп створено 1940 року.

70 жителів Денисова бились проти фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 53 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, На честь 46 полеглих односельців встановили обеліск Слави. В Денисові є пам'ятник Т. Г. Шевченкові.

Село здавна славиться мистецькими традиціями. У 1870—1900 рр. тут працював уславлений чоловічий стоголосий народний хор під керівництвом О. Вітошинського. Діяльність хору який виступав у Тернополі, Львові та інших містах Західної України, високо оцінював І. Франко.

У Денисові народилася народна поетеса, член Спілки письменників УРСР І. О. Блажкевич.

Біля Веснівки виявлено поховання доби ранньої бронзи (кінець III — початок II тисячоліття до нашої ери).

ДИ́БЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 4 км від районного центру. Дворів — 280. Населення — 1013 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Козівка.

У Дибщому розміщена комплексна бригада колгоспу ім. XX з'їзду КП України (центральна садиба в селі Козівці). Вирощуються зернові, технічні, городні культури. Розводять велику рогату худобу.

В восьмирічній школі вчаться 206 учнів, працюють 14 учителів, є клуб, бібліотека; фельд-

шерсько-акушерський пункт, 2 магазини, кравецька і шевська майстерні. За 1962—1972 рр. у селі побудовано 47 житлових будинків. У Дибщому працюють 8 комуністів та 41 член ВЛКСМ.

Дибще вперше згадується в історичних документах за 1447 рік. У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада. За часів окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею селяни Дибщого активно боролися за свої права. У вересні 1930 року тут відбувся великий виступ, на придушення якого прибула каральна експедиція. Багатьох селян було покарано, керівників страйку ув'язнено.

У роки Великої Вітчизняної війни 69 місцевих жителів брали участь у боях проти німецько-фашистських загарбників. На полях битв смертю мужніх полягло 20 чоловік. 47 воїнів, що відзначилися в боях, нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

ЗОЛОТА́ СЛОБОДА́ — село, центр сільської Ради. Розташована на березі річки Тудинки, за 5 км від районного центру та залізничної станції Козова. Дворів — 424. Населення — 1253 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. XI з'їзду ВЛКСМ. В його користуванні — 4,1 тис. га орної землі. Колгосп вирощує зернові й технічні культури, розвиває м'ясо-молочне тваринництво. За досягнуті успіхи в сільськогосподарському виробництві ордена Леніна та Трудового Червоного Прапора удостоєно колишнього голову колгоспу І. О. Кривого, ордена Леніна — доярку С. С. Солому. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені Р. Г. Гарасівка, Я. П. Туніс, С. А. Баран, О. К. Кельман, Н. П. Березюк, О. С. Глов'як.

За післявоєнний час колгосп побудував 11 тваринницьких приміщень, 2 зерносховища, ремонтну майстерню, контору колгоспу, 8-квартирний житловий будинок, дитячі ясла, будинок культури.

Є восьмирічна школа, в якій вчаться 176 учнів, працюють 13 учителів, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 2 магазини, відділення зв'язку.

В селі працюють 13 членів КПРС і 42 комсомольці. Партійна організація виникла в 1951 році, комсомольська — у 1946.

Село відоме з 1785 року.

Під впливом російської буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. в Золотій Слободі відбулися заворушення селян, які поряд з економічними ставили й політичні вимоги. У липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада. В 30-х роках за часів окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею тут діяв районний комітет КПЗУ.

39 жителів села билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, 8 з них загинуло, 31 фронтовик нагороджений орденами й медалями.

Колгосп засновано 1949 року.

В Золотій Слободі встановлено пам'ятник голові колгоспу І. А. Бонковському, який загинув в боротьбі проти бандерівців.

І́ШКІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Стрипи, за 35 км від районного центру й за 9 км від залізничної станції Денисів-Купчинці. Дворів — 243. Населення — 845 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Росуховатець.

В Ішкові розміщена комплексна бригада колгоспу ім. XI з'їзду ВЛКСМ (центральна садиба в селі Золотій Слободі).

Є восьмирічна школа, в якій вчаться 278 учнів і працює 21 учитель, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, магазини продовольчих і промислових товарів, кравецька майстерня.

В селі працюють 14 комуністів, 45 комсомольців. Партійна організація створена 1952 року.

Село відоме з 1785 року. В серпні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. За часів окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею у 1931 році відбувся селянський виступ, на придушення якого прибув каральний загін.

У роки Великої Вітчизняної війни фашистські окупанти вщент пограбували село (забрали весь хліб, 600 голів великої рогатої худоби, 900 свиней), спалили 160 селянських хат і майже всі громадські будівлі. Понад 100 жителів брали участь у боях проти гітлерівців на фронтах Великої Вітчизняної війни. За бойові подвиги 34 чоловіка нагороджені орденами і медалями Союзу РСР. На вшанування пам'яті 42 загиблих воїнів-односельців споруджено пам'ятник.

КАЛЬНЕ́ — село, центр сільської Ради. Розташоване на березі річки Коропця, за 8 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Криве на лінії Тернопіль—Ходорів. Дворів — 345. Населення — 1339 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Щепанів.

На території Кального розміщена центральна садиба колгоспу ім. К. Маркса, що має у користуванні 4 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких орної землі—3,8 тис. га. Провідними галузями господарства є рільництво й тваринництво. Добре розвинуте городництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 3 передовиків нагороджено орденом «Знак Пошани».

У Кальному є восьмирічна школа, в якій 20 учителів навчають і виховують 293 учнів, будинок культури із залом на 300 місць та стаціонарною кіноустановкою, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, магазини продовольчих та промислових товарів. За 1962—1972 рр. тут споруджено 97 житлових будинків.

В селі працюють 39 комуністів, 127 комсомольців. У 1954 році була створена партійна організація.

Уперше в історичних джерелах Кальне згадується в 1473 році. Навесні 1906 року тут відбувся селянський страйк. У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада.

В роки Великої Вітчизняної війни 42 мешканці села билися у лавах Червоної Армії проти фашистів, з них 8 загинуло, 10 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Колгосп засновано 1949 року.

КОЗЛІ́В — селище міського типу (з 1940 по 1962 рік — районний центр), центр селищної Ради. Розташований на березі річки Восушки, за 35 км від районного центру. До залізничної станції Денисів-Купчинці — 14 км. Населення — 2300 чоловік. Селищній Раді підпорядковане село Дмухівці.

У Козлові міститься центральна садиба багатогалузевого колгоспу «Зірка», за яким закріплено 3,5 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 3,3 тис. га орної землі. Виробничий напрям — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. З промислових підприємств діють заводи спиртовий та будівельних матеріалів. За трудові успіхи доярка Ю. М. Чомко удостоєна ордена Леніна; бригадир С. Й. Бубенчик і тракторист М. Д. Дідилівський — ордена Трудового Червоного Прапора.

В селищі є середня школа, в якій вчаться 570 учнів та працюють 35 учителів, будинок культури із залом на 460 місць, кінотеатр, дві бібліотеки, районна лікарня на 75 ліжок, де працюють 12 лікарів, аптека, дитячий садок. До послуг жителів селища — 12 магазинів. За 1960—1972 рр. трудящі Козлова спорудили понад 300 індивідуальних житлових будинків.

В селищі працюють 112 комуністів, 140 комсомольців.

Перша письмова згадка про Козлів належить до 1467 року. У період визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. місцеві жителі, піднявшись всією громадою, не дали шляхтичам знищити великі продовольчі та фуражні запаси, зосереджені в містечку, й передали їх селянсько-козацькому війську. Після Зборівської битви Козлів зазнав руйнувань від татарських загонів.

У серпні—вересні 1920 року в Козлові встановлена Радянська влада, діяв ревком. У роки Великої Вітчизняної війни під час відступу з селища фашисти зруйнували й спалили всі адміністративні приміщення, культурно-освітні заклади, лікарню, електростанцію, понад тисячу житлових будинків. 135 жителів Козлова були учасниками боїв з ворогом. В центрі селища встановлено обеліск Слави воїнам-односельцям, що загинули в боротьбі за свободу й незалежність Радянської Батьківщини. Споруджено пам'ятник радянським воїнам-визволителям, які загинули, визволяючи селище від гітлерівських загарбників.

В селищі споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

КОНЮ́ХИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 22 км від районного центру й за 15 км від залізничної станції Бережани. Дворів — 872. Населення — 3303 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Августівка, Заберізки.

В Конюхах розташована центральна садиба колгоспу ім. Щорса, який спеціалізується на відгодівлі свиней. У його користуванні 4 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 3,8 тис. га орної землі. З допоміжних підприємств працюють цех безалкогольних напоїв, вапняний та цегельний заводи. За високі показники в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені М. Р. Дзяйло і М. І. Гуменна, орденом Жовтневої Революції та орденом «Знак Пошани» — заступник голови колгоспу Г. О. Галан.

В селі — середня та восьмирічна школи, в яких 38 учителів навчають 653 учнів, є клуб, бібліотека, дільнична лікарня, аптека. Діють кравецька і шевська майстерні, 5 магазинів, відділення зв'язку. За 1962—1972 рр. тут побудовано 198 індивідуальних житлових будинків.

В селі працюють 41 комуніст та 139 членів ВЛКСМ. Партійна організація створена в 1953 році, комсомольська — у 1947.

Перша письмова згадка про Конюхи датується 1462 роком. У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. 33 жителі Конюхів билися проти фашистських окупантів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 11 з них загинуло. На їх честь у селі встановлено обеліск Слави.

Поблизу с. Августівки виявлено давньоруський могильник.

КРИВЕ́ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 6 км від районного центру. Залізнична станція на лінії Тернопіль—Ходорів. Дворів — 391. Населення — 1476 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Йосипівка.

На території Кривого розміщена бригада колгоспу ім. К. Маркса (центральна садиба в селі Кальному).

У селі є восьмирічна школа, де вчаться 265 учнів, працюють 18 учителів, клуб, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, 3 магазини, кравецька і шевська майстерні. Тут працюють 17 комуністів та 33 комсомольці. Партійна організація створена у 1953, комсомольська — у 1947 році.

Перша згадка про село належить до XV століття. У травні 1906 року страйкували місцеві селяни. У серпні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада.

34 жителі Кривого боролися проти німецько-фашистських окупантів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 13 з них загинули, за бойову доблесть 21 воїна нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

КУ́ПЧИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Стрипи, за 23 км від районного центру. До залізничної станції Денисів-Купчинці на лінії Тернопіль—Ходорів — 2 км. Дворів — 493. Населення — 1702 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Драгоманівка й Яструбове.

В Купчинцях розміщена центральна садиба колгоспу ім. Леніна. За багатогалузевим господарством, що займається вирощуванням зернових і технічних культур, тваринництвом і овочівництвом, закріплено 3 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 2,8 тис. га орної землі. З допоміжних підприємств діє цегельний завод. В 1972 році в колгоспі було зібрано по 570 цнт з га цукрових буряків, а ланки С. С. Косар та Г. І. Цьопик виростили по 650—689 цнт. Доярка М. І. Процак одержала по 3,3 тис. кг молока від корови. За успіхи в сільськогосподарському виробництві ордена Леніна 1958 року удостоєні

І. А. Краківський, Б. П. Мазурик, орденом Жовтневої Революції в 1971 році й орденом Леніна в 1972 році нагороджена бригадир М. П. Богуцька. Орденом Трудового Червоного Прапора 1972 року нагороджені тракторист М. М. Рудий, ланкові С. С. Косар, С. М. Чорна.

У середній школі 32 вчителі навчають 498 учнів; є клуб на 280 місць, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, кравецька майстерня, відділення зв'язку, 2 продовольчі, 2 промтоварні, господарський і меблевий магазини, їдальня. За 1962—1972 рр. тут зведено 96 індивідуальних житлових будинків.

В селі працюють 45 комуністів і 91 комсомолець. Партійна організація створена в 1952 році, комсомольська — 1946.

Купчинці відомі з 1564 року. В серпні—вересні 1920 року встановлена влада Рад, діяв сільський ревком. 127 жителів села бились проти фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 88 з них загинуло в боях. Воїнам, що загинули в боротьбі за свободу й незалежність Вітчизни, встановлено пам'ятник. Споруджено пам'ятники В. І. Леніну та І. Я. Франкові.

У Купчинцях народився український поет П. А. Думка (1854—1918). У своїх творах він показав тяжке становище трудящих, особливо жінки-трудівниці.

На околицях села Купчинців виявлено залишки давньоруського городища XI—XIII століть.

ОЛЕ́СИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру й за 8 км від залізничної станції Козова. Дворів — 200. Населення — 710 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Геленки та Уритва.

На території Олесиного розміщена центральна садиба колгоспу ім. Горького, за яким закріплено 2,4 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові культури, цукрові буряки, виробляє м'ясо-молочну продукцію. Працює колгоспний цегельний завод. За високі показники в роботі орденом Трудового Червоного Прапора нагороджений тракторист І. І. Сливка, 4 трудівників колгоспу відзначено орденом «Знак Пошани».

У селі є восьмирічна школа, в якій 18 учителів вчать 316 учнів, будинок культури, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, продовольчий і промтоварний магазини. В селі працюють 22 комуністи, 93 комсомольці.

Олесине відоме з 1785 року. У серпні—вересні 1920 року встановлена влада Рад, діяв ревком.

У роки Великої Вітчизняної війни 45 місцевих жителів бились проти фашистів у лавах Діючої армії. За героїзм, виявлений у боях, 18 фронтовиків відзначені урядовими нагородами. Полеглим 8 воїнам-односельцям у селі встановлено обеліск Слави.

Місцевий колгосп створено 1944 року.

ПЛОТИ́ЧА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Стрипи, за 13 км від районного центру і залізничної станції Козова. Дворів — 238. Населення — 787 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Жданова, за яким закріплено 1,1 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 965 га орної землі. Розвинуте рільництво й м'ясо-молочне тваринництво. З зернових культур переважає озима пшениця. Трудівники колгоспу ім. Жданова в 1972 році зібрали по 29 цнт зернових з га, в т. ч. пшениці по 43, ячменю — 35, цукрових буряків — 460 і картоплі — 150 цнт з га, та виробили на 100 га сільськогосподарських угідь 449 цнт молока й 122 цнт м'яса. За високі показники в розвитку тваринництва ордена Трудового Червоного Прапора удостоєні зоотехнік колгоспу О. І. Білик і доярка О. І. Щеглова та голова колгоспу Я. Д. Гнатюк; орденом «Знак Пошани» нагороджено 3 колгоспників.

Біля села в озері, що належить рибгоспу, щороку виловлюють понад 500 тонн риби.

У Плотичі — восьмирічна школа, консультаційний пункт Козівської заочної середньої школи, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, магазини промислових і продовольчих товарів, кравецька майстерня, відділення зв'язку. Тут працюють 14 комуністів, 39 комсомольців.

Перша письмова згадка про Плотичу датується 1456 роком. У серпні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. За часів окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею діяв районний комітет КПЗУ. Під час Великої Вітчизняної війни 38 місцевих жителів билися проти німецько-фашистських окупантів, 20 з них загинули, 18 за мужність і відвагу, виявлені в боях, відзначені урядовими нагородами.

Селяни Плотичі на шлях колективного господарювання стали в 1948 році.

ПОКРОПИ́ВНА — село, центр сільської Ради. Розташована на березі річки Восушки, за 38 км від районного центру. До залізничної станції Озерна на лінії Київ—Львів — 8 км. Дворів — 216. Населення — 862 чоловіка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «За мир». Це багатогалузеве господарство, що користується 1,3 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1 тис. га орної землі. Провідними галузями господарства є рільництво й тваринництво. Значні посівні площі займають зернові культури та цукрові буряки. На фермах колгоспу відгодовується м'ясо-молочна худоба. 1971 року в колгоспі зібрано по 34 цнт зернових, у т. ч. по 47 цнт озимої пшениці, 36 цнт ячменю з га, одержано по 528 цнт молока на 100 га сільськогосподарських угідь. 1972, ювілейного року, за високі показники в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя утворення Союзу РСР колгосп нагороджений Почесним дипломом обласного комітету КП України, облвиконкому та облпрофради. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Жовтневої Революції нагороджений бригадир колгоспу В. В. Гураль, орденом Трудового Червоного Прапора — ланковий І. П. Гарасимів та тракторист М. М. Калиновський. 2 чоловіка нагороджено орденом «Знак Пошани».

У Покропивній є восьмирічна школа, школа сільської молоді, клуб із залом на 240 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, продовольчий магазин.

Нині в селі працюють 17 комуністів і 28 комсомольців. Партійна організація створена 1952 року.

Перша письмова згадка про село належить до 1467 року. В серпні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком. У роки Великої Вітчизняної війни брали участь у боях проти гітлерівців 54 жителі села. 29 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

На вшанування 25 загиблих воїнів-односельців у селі встановлено обеліск Слави. Споруджено пам'ятники Т. Г. Шевченкові та І. Я. Франкові.

Колективне господарство створено 1949 року.

ТА́УРІВ — село, центр сільської Ради. Розташований на березі річки Стрипи, за 25 км від районного центру і 35 км від обласного центру. До залізничної станції Денисів-Купчинці — 15 км. Дворів — 369. Населення — 1377 чоловік.

У Таурові розміщена центральна садиба колгоспу ім. 17 вересня, за яким закріплено 2,5 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,4 тис. га орної землі. Господарство займається виробництвом зерна й м'ясо-молочної продукції. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені механізатори колгоспу Л. А. Козак, Я. М. Рудяк, бригадир К. А. Губиш.

У восьмирічній школі 14 учителів навчають і виховують 235 учнів, діють будинок культури із залом на 360 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок на 120 місць, відділення зв'язку, 3 магазини. За 1962—1972 рр. 110 колгоспних родин справили новосілля. Тут працюють 18 комуністів і 56 комсомольців. Партійна організація створена в березні 1953 року, комсомольська — в березні 1948.

Вперше Таурів згадується в документах за 1467 рік. У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада. Під час тимчасової окупації гітлерівці знищили третину житлових будинків і вивезли на каторжні роботи до Німеччини 120 юнаків і дівчат. На фронтах війни билися проти фашистських загарбників 24 місцеві жителі, 8 з них загинули. Всі воїни-односельці нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Полеглим у боротьбі за свободу і незалежність Батьківщини в селі встановлено обеліск Слави.

На шлях колективного ведення господарства селяни Таурова стали у квітні 1945 року.

ТЕОФІ́ПІЛКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від районного центру й залізничної станції Козова. Дворів — 240. Населення — 702 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Вікторівка й Плоске.

У Теофіпілці розміщена центральна садиба радгоспу ім. Мічуріна, за яким закріплено 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі. Вирощує насіння зернових культур, цукрові буряки, картоплю та інші культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. 1972, ювілейного року, в радгоспі ім. Мічуріна з кожного гектара землі одержано по 30 цнт пшениці та по 552 цнт цукрових буряків. За високі виробничі показники ордена Леніна удостоєно ланкову М. С. Хань, бригадира Р. С. Сказка, орденом Жовтневої Революції нагороджена ланкова радгоспу М. Т. Пида. Тракторист радгоспу В. Г. Тимчишин, бригадир А. М. Грубий відзначені орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі є восьмирічна школа, фельдшерсько-акушерський пункт, продовольчий і промтоварний магазини, відділення зв'язку, шевська майстерня. Село газифіковане. За післявоєнні роки тут споруджено 120 житлових будинків.

Тут працюють 43 комуністи та 70 комсомольців.

Село відоме з 1785 року. В серпні—вересні 1920 р. встановлена влада Рад, діяв сільський ревком. У 30-х роках в Теофіпілці містився повітовий комітет КПЗУ.

Учасниками Великої Вітчизняної війни були 45 уродженців села, з них 17 чоловік загинуло. За бойові подвиги 39 фронтовиків нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

ЦЕ́НІВ — село, центр сільської Ради. Розташований по обох берегах річки Ценіївки, за 11 км від районного центру і залізничної станції Козова. Дворів — 449. Населення — 1770 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Бишки, Потік і Сеньків.

На території Ценева розміщена центральна садиба колгоспу «Золотий колос», за яким закріплено 3,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,2 тис. га орної землі. Провідними галузями виробництва є рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств господарство має цегельний завод. За успішне виконання виробничих завдань орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено зоотехніка колгоспу М. О. Барткова, бригадира Й. В. Кучерявого та свинарку С. М. Петришину. 3 колгоспники відзначені орденом «Знак Пошани», 89 передовиків колгоспного виробництва нагороджені Ленінською ювілейною медаллю.

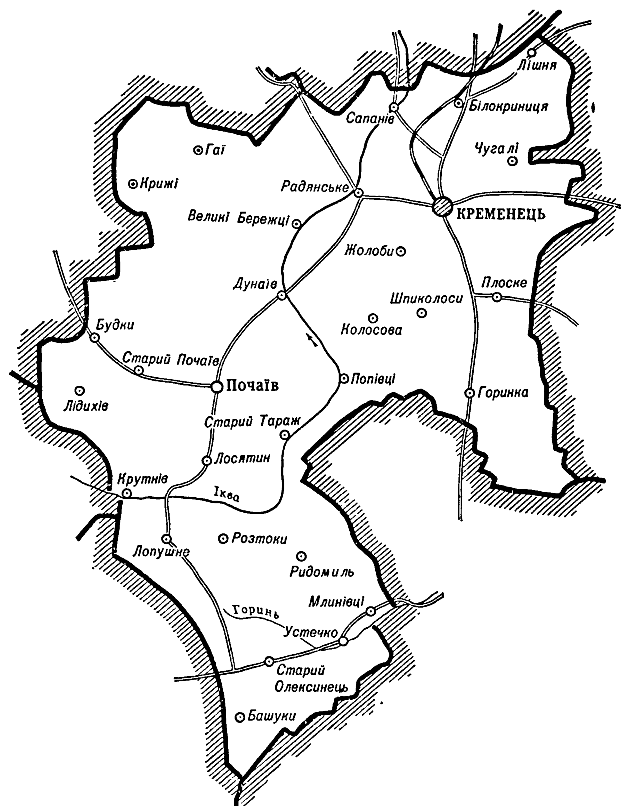
У Ценеві є восьмирічна школа, в якій 20 учителів навчають і виховують 370 учнів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, відділення зв'язку, кравецька майстерня, 3 магазини. За 1962—1972 рр. 150 колгоспних родин справили новосілля.

Партійна організація (створена в лютому 1953 року) має на обліку 23 члени КПРС, комсомольська — 198 членів ВЛКСМ.

Перша письмова згадка про село датується 1437 роком. У серпні—вересні 1920 року в Ценеві встановлена влада Рад. В роки Великої Вітчизняної війни в боях проти гітлерівських загарбників брали участь 37 місцевих жителів, 5 з них загинули. За бойові подвиги 28 фронтовиків нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Колгосп засновано в 1949 році.

КРЕМЕНЕЦЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 0,9 тис. кв. км, населення — 79,6 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 51,8 тис. (65 проц.). Пересічна густота населення — 88,4 чоловіка на кв. км. З корисних копалин є буре вугілля, торф, крейда, будівельні матеріали. Міській, селищній і 27 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 62 населені пункти. На підприємствах, у радгоспі, колгоспах, установах діє 98 первинних партійних, 136 комсомольських, 186 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. За радгоспом і 22 колгоспами закріплено 75,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 50,2 тис. га орної землі, 4,8 тис. га лісів, тисячу га садів, 7 тис. га лук і 605 га ставків. В районі є 17 промислових підприємств. Населення обслуговують 68 медичних закладів. У 64 загальноосвітніх школах, у т. ч. 13 середніх, 29 восьмирічних, 22 початкових, 2 школах-інтернатах, музичній школі навчається 12,7 тис. учнів. Культурно-освітню роботу провадять 21 будинок культури, 35 сільських клубів, 54 бібліотеки, 5 кінотеатрів. Є 55 стаціонарних кіноустановок. В районі встановлено 8 пам'ятників В. І. Леніну, 16 пам'ятників воїнам, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

КРЕ́МЕНЕЦЬ

Кременець — місто районного підпорядкування, центр району, розміщене в північній частині області, біля підніжжя Замкової гори, в долині річки Ікви. Відстань до обласного центру — 75 км. Є залізнична станція. Населення — 20,5 тис. чоловік.

Територія, де розкинулося місто, заселялася з давніх часів, про що свідчать виявлені тут залишки 4 поселень доби пізнього палеоліту. Під час розкопок двох з них, що існували 30—25 тис. років тому, досліджено залишки житла, рештки вогнищ та вісім місць обробки кременю, понад 80 тисяч виробів з кременю й кістки. Виявлено також поховання доби міді, поселення доби пізньої бронзи, залишки двох жител і кількох господарських споруд VII—III ст. до н. е. Знайдено

залишки поселення черняхівської культури III—VI ст.[1], на Замковій горі — городища часів Київської Русі.

Перша письмова згадка про Кременець є в Іпатіївському літопису: 1226 року під його стінами руські війська розгромили об'єднані сили угорських та польських військ під командуванням угорського королевича Андрія[2]. Кременець входив до Галицько-Волинського князівства. В 1241 році сюди підступив зі своїми ордами хан Батий. Після неодноразових і безуспішних спроб оволодіти укріпленням на Замковій горі він зняв облогу й рушив далі на захід. У 1255 році під стінами Кременця в бою проти війська Данила Галицького зазнав поразки татарський воєвода Куремса. Розоривши околиці міста, він відступив[3]. Але через кілька років у межі Галицько-Волинського князівства вторглася величезна орда на чолі з Бурундаєм, який 1261 року примусив руських князів знищити укріплення кількох міст, у т. ч. й Кременця[4].

У 1349 році спалахнула війна між Литвою і Польщею за Галицько-Волинські землі. Перемогло Литовське князівство. За мирним договором жодна в сторін не добилася виключного права власності на Кременець. Спірне місто передали в тимчасове володіння литовському князю Юрію Наримонтовичу з умовою не відбудовувати замок. 1366 року місто відійшло до Литви. Наприкінці XIV ст. почалася відбудова замку, її завершили за князювання Вітовта. У 1438 році Кременцю було надано магдебурзьке право. Ремісникам дозволялося об'єднуватися в цехи, торговцям — будувати крамниці й вільно торгувати ремісничими виробами та продуктами харчування, мельникам — споруджувати млини на річці Ікві[5].

Розвиток міста гальмувався частими нападами татарських орд. Особливо великих спустошень вони завдали в 1497 і 1500 роках. Татари пограбували та зруйнували місто, багато людей забрали в полон. Про трагічні події тих часів нагадують Дівочі Скелі неподалік Кременця, звідки, як розповідає легенда, зв'язавшись косами, кинулася вниз група дівчат, обравши смерть, а не ганебний полон і наругу.

В першій половині XVI ст. до замку приписали 18 сіл і хуторів, жителі яких відробляли повинності на користь власників міста. Вони, зокрема, «три дні кожного року орють на ярий хліб, а восени три дні на озимий, а виоравши, повинні все зерном замковим засіяти, вижати, скласти і звезти з поля». Панщина в другій половині XVI ст. ще не стала головною повинністю селян. Більшість з них сплачувала оброк. Лише городники повинні були відробляти в маєтку два дні на тиждень[6].

Протягом XV — першої половини XVII ст. Кременець став важливим ремісничо-торговельним центром Волині. 1563 року в ньому налічувалося 737 будинків, а 1629 — вже 1224, кількість населення на той час становила близько 6,7 тис. чоловік. Усіма справами міста керував т. зв. уряд, який складався з війта, бурмистрів, райців і лавників. Керівні позиції в міському уряді зайняли міщани-поляки й шляхта. Міське самоврядування поширювалося далеко не на всіх міщан. Окремі феодали мали двори в Кременці. В цих частинах міста, які називалися «юридиками», жителі займалися і ремеслом, і торгівлею, і землеробством; усі вони підлягали лише своєму власникові. Міському магістратові підпорядковувалося 35,6 проц. загальної кількості будинків[7]. Значного поширення в Кременці набула торгівля

[1] Археологические открытия 1968 года. М., 1969, стор. 263.
[2] Полное собрание русских летописей, т. 2. СПб., 1843, стор. 749.
[3] П. А. Иванов. Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до конца XIV века. Одесса, 1895, стор. 171.
[4] П. Н. Батюшков. Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края. СПб., 1888, стор. 46, 47.
[5] Архив Юго-Западной России, ч. 5, т. 1. К., 1869, стор. 3.
[6] Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, т. 4, отд. 1. К., 1859, стор. 216, 218, 219, 222.
[7] А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII в. М., 1959, стор. 72, 101.

пивом, медом, горілкою. Ще в другій половині XVI ст. тут діяло 70 крамниць. Міщани 1563 року одержали дозвіл на посередницьку торгівлю. Вони могли їздити по волості, скуповувати товари й продавати їх у Кременці та в інших містах. З 1572 року в місті відбувалося 2 ярмарки на рік. Тут розміщувався найбільший на Волині склад білої солі, яку звозили з соляних розробок Галичини. Основна частина жителів займалася землеробством. 1569 року місто платило податок з 277 ланів. У Кременці було також 70 городників, 19 комірників і халупників[1].

Після Люблінської унії 1569 року Кременець увійшов до складу Речі Посполитої. Польська шляхта посилила політику ополячення й окатоличення українського населення. Оплотом католицизму в Кременці став костьол, збудований ще в першій половині XVI ст. 1636 року споруджено костьол для францісканського монастиря (після польського повстання 1830—1831 рр. приміщення костьолу передали православній церкві. Після реконструкції він став називатися Миколаївським собором). В місті було відкрито польсько-католицьку школу[2]. 1630 року споруджено кам'яну уніатську церкву, а в 1633 році—православний Богоявленський монастир, при ньому шпиталь і школу вищого типу. Прогресивну роль в історії Кременця відіграло братство, створене при монастирі. 1637 року київський митрополит Петро Могила дав Кременецькому братству ставропігію, тобто звільнив його від місцевої духовної влади, безпосередньо підпорядкувавши собі. Школа ж підпорядковувалася Київській братській колегії. При братстві засновано слов'яно-руську друкарню, яка існувала до 1650 року. Тут була надрукована «Граматика, или письменниця языка словенскаго тщанием вкратце издана в Кременцы року 1638» та інші книжки[3].

Кременецький замок став оплотом феодалів у нещадному визиску трудящих мас. У його стінах ув'язнювали й катували непокірних, звідсіля виїздили каральні загони для придушення антифеодальних виступів. Напередодні визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Кременецький замок був однією з наймогутніших фортець Речі Посполитої. Коли селянсько-козацькі війська вступили на західноукраїнські землі, перелякана польська шляхта з Волині, Поділля й Галичини почала тікати під захист кременецьких укріплень.

Після переможної битви під Пилявцями у вересні 1648 року Максим Кривоніс на чолі 7-тисячного війська, підсиленого згодом повстанським загоном Колодки, підійшовши до Кременця, обложив замок. Шість тижнів тривали запеклі бої з польсько-шляхетськими військами. Нарешті в жовтні 1648 року неприступна фортеця була здобута і зруйнована. До рук селянсько-козацького війська потрапила величезна воєнна здобич. Усі документи про феодальні повинності, захоплені в замку, були спалені[4]. Після цього замок більше не відбудовувався. Від Кременецької твердині залишилося дві вежі з боку гори Черчі та з боку міста, а також рештки бічних мурів.

За Андрусівським перемир'ям 1667 року Кременець залишився в складі Речі Посполитої. В XVII—XVIII ст. він став одним з найбільших на Волині осередків виробництва сукна. Кременець славився також своїми гончарними та ювелірними виробами. Вони мали попит далеко за межами Волині. Місцеві гончарі, зокрема, виготовляли чудові кахлі, оздоблені рослинними чи сюжетними рельєфами або яскравими барвами поливи. На 1635 рік у місті було 6 цехів, які об'єднували 131 ремісника[5].

---

[1] І. Д. Бойко. Селянство України в другій половині XVI — першій половині XVII ст., стор. 90, 91.

[2] М. І. Марченко. Історія української культури. З найдавніших часів до середини XVII ст. К., 1961, стор. 113.

[3] «Волынские епархиальные ведомости», 1867, № 8, стор. 121; М. І. Марченко. Історія української культури. З найдавніших часів до середини XVII ст., стор. 274.

[4] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 153; «Волынские епархиальные ведомости», 1874, № 12, стор. 468—470.

[5] А. И. Баранович. Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в., стор. 12.

В ті часи відбулося дальше посилення феодально-кріпосницького гноблення. Збільшилися й національно-релігійні утиски. В 1701 році кременецький староста Я.—А. Вишневецький запросив у місто єзуїтів. Спочатку вони заволоділи уніатською церквою, а потім захопили Богоявленський собор. У 1743 році, спираючись на активну підтримку польських магнатів, єзуїти завершили будівництво великого комплексу монументальних споруд з костьолом (1731—1743 рр.) і організували при ньому колегіум, який став оплотом полонізації і окатоличення населення. Єзуїти були ще й великими лихварями. Так, спадкоємці князя Вишневецького заборгувалися їм 34 тис. злотих, шляхтичі Мнішеки позичили в них 22 тис., а почаївські василіани — 200 тис. злотих[1].

Боротьба проти феодально-кріпосницького й національно-релігійного гніту з особливою силою розгорілася під час гайдамацьких повстань XVIII ст. 1734 року під Кременцем відбулася сутичка між гайдамацьким загоном під керівництвом Верлана і польсько-шляхетським військом[2].

Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною у складі Росії (1793 рік) місто 1795 року стало центром повіту Волинського намісництва. Возз'єднання сприяло дальшому економічному розвиткові міста, зміцненню господарських і культурних зв'язків з центральними районами Російської держави. В Кременці у XIX ст. вже діяло кілька підприємств, зокрема на 1845 рік були цегельний, свічковий і миловарний заводи.

На початку XIX ст. Кременець перетворився і на один з найбільших освітніх центрів Волині. У корпусах колишнього Кременецького єзуїтського колегіуму 1805 року на кошти приватних пожертвувань відкрито Вищу Волинську гімназію. В 1807 році при ній працювали школи землемірів, садівників і семінарія для підготовки сільських учителів. У 1819 році гімназію перейменували на ліцей. Це був вищий навчальний заклад, що за програмою прирівнювався до Віленського університету. Польські магнати хотіли зробити його осередком полонізації краю. Ліцей мав багату бібліотеку, де налічувалося 50 тис. томів, у т. ч. понад 1500 цінних інкунабул (перші книги, надруковані до 1500 р.). Ботанічний сад ліцею був одним з кращих у Росії. В 1832 році колекція саду налічувала 12 тис. видів і форм рослин[3]. У ліцеї працювали польський історик і громадсько-політичний діяч Й. Лелевель, українські природознавці А. Л. Анджейовський і В. Бессер, викладач літератури і риторики професор Е. Словацький, батько відомого польського поета Юліуша Словацького, який народився в Кременці 4 вересня 1809 року.

Після придушення польського повстання 1830—1831 рр., яке підтримала більшість ліцеїстів, Кременецький ліцей 1831 року закрили, а обладнання та бібліотеку передали створеному 1834 року Київському університетові. Приміщення ліцею в 1836 році перейшло до духовної семінарії, яка проіснувала в місті до 1901 року. Під час роботи в археографічній комісії в жовтні—листопаді 1846 року Кременець відвідав Т. Г. Шевченко. Він оглянув Замкову гору, будинок колишнього ліцею та інші історичні й архітектурні пам'ятки міста[4].

Економічний розвиток Кременця дещо пожвавився після проведення селянської реформи 1861 року. 1896 року до міста проклали залізницю. Наступного року в ньому проживало 17,7 тис. чоловік, з них ремеслами займалося 588 чоловік. Працювали пивоварний завод, споруджений 1881 року, свічковий завод, 10 столярних і меблевих майстерень, 2 красильні, 3 лісопильні, 2 маслоробні, 4 слюсарно-механічні майстерні. Роздрібну торгівлю вели численні крамниці[5]. На початку XX ст.

---

[1] А. И. Баранович. Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в., стор. 155, 156.
[2] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 53.
[3] Бюллетень Главного ботанического сада АН СССР, вып. 30. М., 1958, стор. 7, 8.
[4] Є. П. Кирилюк, Є. С. Шабліовський, В. Є. Шубравський. Т. Г. Шевченко. Біографія, стор. 191; Т. Шевченко. Повне зібрання творів, т. 3. К., 1963, стор. 440.
[5] Słownik geograficzny, t. 4, стор. 776—780; Памятная книжка Волынской губернии на 1917 год. Житомир, 1916, стор. 50.

виникло кілька невеликих підприємств — чавуноливарний завод, сірникова фабрика, цегельний завод, чотири друкарні; діяли й ремісничі майстерні. До 1911 року Кременець був другим містом на Волині (після Житомира) щодо виробництва меблів. Цим займалося понад 200 робітників. Найбільш кваліфікований робітник заробляв 15—16 крб. на місяць при тривалості робочого дня 12—14 годин. Цих грошей йому ледве вистачало, щоб прогодувати родину з трьох чоловік.

Пам'ятка архітектури XIX ст. Колишній Кременецький ліцей (нині педагогічне училище). Фото 1968 р.

Політичне безправ'я, тяжке економічне становище викликали в трудящих рішучий протест. Вони піднімалися на боротьбу проти поневолення, яка особливо посилилася під час першої російської революції 1905—1907 рр. Тоді страйкували робітники чавуноливарного заводу, шевці та столяри.

М. М. Пржевальський, видатний російський мандрівник і географ, який у 1860—1861 рр. служив у розквартированому тут Полоцькому полку і залишив цінні відомості про Кременець і його околиці, писав: «Хоч саме місто бідне і брудне, зате околиці його мимоволі вражають своєю красою. Гори утворюють чудові ландшафти, якими можна милуватися на кожному кроці. Саме місто з усіх боків оточене горами, так що, під'їжджаючи до нього, за дві версти ще нічого не бачиш. Ніби воно хоче заховатися від допитливих поглядів, ніби боїться виявити свою непоказність»[1].

На початку XX ст. у Кременці діяли земська повітова лікарня на 20 ліжок і невелика приватна лікарня, в якій було два лікарі. Переважна більшість трудового населення залишалася без медичної допомоги.

В місті працювало кілька навчальних закладів. 1901 року сюди перевели з Житомира жіноче єпархіальне училище, де готували вчительок для церковнопарафіяльних шкіл (існувало до 1921 року). Крім того, були приватна жіноча гімназія, комерційне, духовне чоловіче й двокласне міське училища, 6 початкових шкіл.

Багато лиха завдала жителям перша світова війна. Велике невдоволення викликали окопні роботи, на які притягалося все доросле населення, швидке зростання цін на товари першої потреби. Так, у 1915 році ціна на сіль у Кременці зросла порівняно з 1913 роком з 60 копійок до 2 крб. за пуд[2]. Становище набагато погіршилося, коли фронт наблизився до міста. Влітку 1915 року російська армія зупинила наступ австро-німецьких військ під Кременцем. У ході тривалих боїв він зазнав великих руйнувань. Лише влітку 1916 року російська армія відкинула звідси ворожі війська.

Перемога Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року сприяла піднесенню революційної боротьби. Частими стали мітинги солдатів і трудящих, на яких вимагалося припинення війни, розподілу поміщицьких земель[3]. У Кременці розміщувався штаб 11-ї армії. 15 квітня 1917 року в місті зібралися делегати 11-ї армії для обрання армійського комітету. Головою комітету обрали більшовика М. В. Криленка, згодом Верховного Головнокомандуючого і наркома у військових справах. Він дав рішучу відсіч угодовцям, які закликали підтримати Тим-

[1] Известия Всесоюзного географического общества, вып. 4—5. М., 1940, стор. 468.
[2] Анкета о дороговизне и борьбе с ней в губерниях Киевской, Подольской, Волынской, Полтавской и Черниговской. К., 1915, стор. 10.
[3] Волинський облдержархів, ф. 201, оп. 1, спр. 117, арк. 19.

часовий уряд і продовжувати війну. Восени 1917 року солдати разом з селянами повіту самовільно рубали поміщицькі ліси, розбирали будівлі фільварків[1].

Трудящі Кременця радісно вітали перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Активну підтримку їм у боротьбі за Радянську владу подавали солдати 11-ї армії. 3—4 грудня 1917 року тут відбувся з'їзд армійських депутатів цієї армії. Більшовицька фракція з'їзду закликала солдатів усіма силами підтримувати Радянську владу. Більшовики відкинули спроби українських буржуазних націоналістів виправдати контрреволюційну політику Центральної ради. З'їзд ухвалив більшовицьку резолюцію про визнання влади Ради Народних Комісарів, затвердив положення про демократизацію армії, постановив обрати постійний військово-революційний комітет 11-ї армії, створити ревкоми в усіх частинах[2].

У лютому 1918 року Кременець окупували німецькі війська. Вже 28 лютого начальник дивізії, розміщеної в Кременці, видав наказ про запровадження смертної кари за виступи проти німецьких військ. «За кожного вбитого, — говорилося в наказі,— або пораненого німецького чи польського солдата будуть негайно розстріляні перші-ліпші десять російських солдатів або жителів»[3]. Незважаючи на терор і репресії, боротьба проти окупантів у Кременці й повіті наростала з кожним днем. У місті відбулася першотравнева демонстрація, в якій взяло участь понад 2 тис. чоловік. Партизанські загони, що діяли в повіті, чинили напади на німецькі військові частини. Один з таких нападів стався на шляху між Кременцем і Почаєвом. Боротьба трудящих проти окупантів особливо розгорілася влітку 1918 року, коли відбувалося повстання в Таращанському й Звенигородському повітах. Селянські виступи сталися тоді й у Кременецькому повіті. На боротьбу з ними окупанти кинули значні сили, в т. ч. й артилерію. Тоді повстанці перейшли до дій невеликими партизанськими загонами, боротися з якими загарбники були безсилі[4].

В листопаді 1918 року владу в місті захопили петлюрівці, а на початку 1919 — його окупували війська буржуазно-поміщицької Польщі. Боротьбу трудящих проти загарбників очолив підпільний повітовий ревком. 5 червня 1919 року після упертих боїв 5-й полк Таращанської бригади під командуванням В. Н. Боженка визволив Кременець від польських військ і петлюрівців, захопивши на залізничній станції 18 ешелонів зі зброєю та військовим спорядженням[5]. У місті був створений повітовий ревком, який з допомогою армійських політпрацівників провів велику роботу щодо зміцнення Радянської влади. Делегати першого повітового з'їзду Рад, що відбувся того місяця, одностайно ухвалили постачати Червону Армію продовольством, фуражем і кіньми, провести заготівлю хліба для трудящих Петрограда[6]. Але Радянська влада проіснувала тоді в Кременці недовго. В липні війська буржуазно-поміщицької Польщі знову захопили його. Незважаючи на масові розстріли й насильства, населення міста чинило героїчний опір загарбникам. Керував боротьбою підпільний ревком. У жовтні 1919 року в повіті вибухнуло велике повстання проти окупантів. Партизанські загони об'єднували тисячі трудящих. Був

Будинок, в якому відбувалися засідання Кременецького повітревкому в 1919 і 1920 роках. Фото 1969 р.

[1] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов в 3-х томах, т. 1. К., 1957, стор. 852; М. Н. Симонян. Жизнь для революции. М., 1962, стор. 30.

[2] П. Голуб. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов, стор. 197, 198.

[3] Гражданская война на Украине. 1918—1920. Сборник документов и материалов в трех томах, четырех книгах, т. 1. кн. 1. К., 1967, стор. 11.

[4] М. І. Супруненко. Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни (1918—1920 рр.). К., 1951, стор. 29, 31, 65.

[5] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 4, спр. 10, арк. 55, 56; ЦДАРА, ф. 103, оп. 1, спр. 5, арк. 166—168; КПЗУ — організатор революційної боротьби, стор. 37.

[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 1738, оп. 1, спр. 92, арк. 47.

створений підпільний повстанський штаб. Повстанці мали велику кількість зброї, в тому числі кулемети. Вони розгромили значні сили загарбників. У ході боїв Кременець двічі переходив з рук у руки. Після придушення повстання почався нещадний білий терор. Багато молоді повіту потрапило до концентраційних таборів. Але боротьба не припинялася. Організація комуністичної молоді Кременця налагодила міцні зв'язки з комсомольськими організаціями багатьох міст Волині, працювала під керівництвом комуністів і ні на хвилину не припиняла боротьби проти польських загарбників[1].

І. Я. Руденко-Моргун — секретар Кременецького повітревкому в 1920 році. Фото 1959 р.

Переслідуючи відступаючі польські війська, Перша Кінна армія, наступові якої сприяли 45-а стрілецька дивізія під командуванням Й. Е. Якіра, 17-а кавалерійська дивізія на чолі з Г. І. Котовським та інші військові частини, 12 липня 1920 року зав'язала бої в районі Дубна—Кременця. Польське командування підтягло на цю ділянку значні сили. Після запеклих боїв 135-й бригаді 45-ї дивізії вдалося ввійти до Кременця, але, не діставши підкріплень, після жорстоких вуличних боїв бійці відступили. Лише надвечір 21 липня підрозділи 45-ї стрілецької дивізії та кавалерійської групи під командуванням О. М. Осадчого оволоділи Кременцем[2]. Радо вітали трудящі визволителів—воїнів Червоної Армії. Багато з них добровільно вступило до лав армії. Розгорнув діяльність ревком. Його очолив В. П. Рикун, колишній командир одного з партизанських загонів, що влився до Червоної Армії. Секретарем повітревкому став І. Я. Руденко-Моргун. До кінця липня в усьому повіті були створені волосні і сільські ревкоми. Вони провадили облікування та зрівняльний розподіл нетрудових земель серед незаможного селянства. Розгорнули роботу навчальні заклади.

Радянська влада в Кременці проіснувала до вересня 1920 року, коли його майже на двадцять років окупували війська буржуазно-поміщицької Польщі. Польський уряд створив у кількох містах, у т. ч. й Кременці, спеціальні петлюрівські військові штаби, стягував до кордону численні українські буржуазно-націоналістичні банди, щоб використати їх для боротьби проти Радянської Росії та Радянської України[3].

За часів окупації економіка міста розвивалася надзвичайно повільно. На 1925 рік у Кременці та його передмістях проживало 24,6 тис. чоловік. Основними заняттями більшості населення були кустарні промисли, торгівля, робота по найму. З промислових підприємств діяли пивоварний і крейдяний заводи, маслоробня, лісопильні, кілька невеликих напівкустарних підприємств для переробки сільськогосподарської продукції. 1936 року споруджено ватну фабрику, а через два роки — тютюнову фабрику. Рівень технічного оснащення всіх підприємств був низьким, кількість продукції, що випускалася, — дуже незначною.

Переважала ручна праця, робітників було зовсім мало. Значна частина жителів не могла знайти собі роботи в місті, до того ж лави безробітних поповнювали розорені селяни з навколишніх сіл. За неповними даними, в січні 1933 року кількість безробітних у Кременці становила 484 чоловіка, а в березні 1935 — вже 665. Низький життєвий рівень, безробіття змушували бідноту шукати кращої долі за океаном — у Канаді, США, Бразилії, Аргентіні. Тільки протягом 1931—1937 рр. з Кременця виїхало за кордон 253 чоловіка[4]. Але й там на них чекали злидні та поневіряння.

---

[1] Гражданская война на Украине, т. 2. К., 1967, стор. 531; «Український історичний журнал», 1965, № 8, стор. 116.

[2] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 3, стор. 305, 306.

[3] К. К. Шиян. Боротьба робітничого класу України за відбудову промисловості (1921—1925 рр.). К., 1959, стор. 19.

[4] Тернопільський облдержархів, ф. 2, оп. 3, спр. 428а, арк. 10, 13; ф. 134, оп. 1, спр. 863, арк. 2; спр. 1091, арк. 97; Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 9, спр. 1972, арк. 13, 14.

Жорстоко експлуатуючи робітників, власники підприємств зовсім не дбали про створення нормальних умов для праці. Підприємства перебували в антисанітарному стані, не вживалося ніяких заходів щодо безпеки праці. Тому великих розмірів набули професійні захворювання, виробничий травматизм і каліцтва. Медичне обслуговування трудящих перебувало на низькому рівні. Щоб одержати медичну допомогу, робітники систематично відраховували частину своєї зарплати до т. зв. каси хворих. У Кременці діяли дві лікарні — повітова на 50 і приватна на 30 ліжок. Усього лікарів у місті (разом з приватними) працювало 9. Дуже дорого коштували ліки в аптеках, які теж були приватними.

Крім соціального, трудящі зазнавали тяжкого національного гніту. Ідеологічним центром полонізації краю і боротьби проти комуністичного руху став Кременецький ліцей, діяльність якого уряд панської Польщі відновив у 1921 році. Йому повернули всі маєтності, якими ліцей володів до 1831 року — 2,8 тис. га орної землі, 38,5 тис. га лісу, передали багато худоби, реманенту, деревообробне підприємство, кілька тартаків тощо. Кременецький ліцей був, по суті, комплексом навчальних закладів, куди входили гімназія, загальноосвітній ліцей, педагогічна школа, ліцей сільського і лісового господарства, кооперативна гімназія, ремісниче училище, школа садівників та ін.[1]. Крім того, в Кременці діяли духовна семінарія, 6 початкових шкіл. На 1938 рік не було жодного навчального закладу з українською мовою викладання. Ще 1937 року пілсудчики закрили українську приватну гімназію. На початок 1939 року поза школою залишалося 366 дітей.

Незважаючи на жорстокі репресії, боротьба трудящих проти окупаційного режиму почалася з перших днів поневолення. Протягом 1921—1925 рр. у Кременецькому повіті діяло кілька партизанських загонів. Партизанська боротьба з особливою силою розгорнулася 1924 року. Один із загонів наприкінці року чинив напади на поміщиків і польських осадників. Це викликало занепокоєння польського уряду, який надіслав кавалерійські частини, готував запровадження надзвичайного стану, мілітаризацію поліції[2].

Боротьба трудящих Кременця проходила під безпосереднім керівництвом членів Комуністичної партії Західної України. Повітовий комітет КПЗУ виник 1927 року. 8 березня 1931 року відбулася районна, а 14 квітня — повітова конференції КПЗУ. Активну діяльність розгорнув створений у травні 1931 року Кременецький окружний комітет КПЗУ, до складу якого входили О. М. Платонова, А. О. Корнійчук, К. І. Ончик та інші[3].

Широкого розмаху набула страйкова боротьба робітників. Улітку 1923 року металісти Кременця взяли участь в загальному страйку пролетаріату Волині. Влітку 1928 року відбувся страйк робітників шевських майстерень, які вимагали підвищення заробітної плати на 50 проц.[4]. Боротьба не припинялася і в 30-і роки. Протягом 1931—1932 рр. у місті відбувалися заворушення безробітних. У 1937—1939 рр. знову страйкували металісти, робітники меблевих, кравецьких і шевських майстерень, які виступали за возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною, а також вимагали поліпшення умов праці, підвищення заробітної плати. Велику організаційну й агітаційно-пропагандистську роботу серед молоді провадили створені 1928 року повітовий і міський комітети КСМЗУ[5]. В Кременці була зосереджена значна кількість навчальних закладів, тому боротьба в галузі освіти набула тут особливо гострого характеру. Активно працював комсомольський осере-

[1] Liceum Krzemieniecki. Krzemieniec, 1935, стор. 18—20.
[2] Газ. «Комуніст», 12 серпня 1924 р.
[3] Ровенський облдержархів, ф. 33, оп. 1, спр. 57/27, арк. 74; ф. 231, оп. 1, спр. 1536, арк. 9; Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 241.
[4] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною (1921—1939 рр.). Збірник документів і матеріалів, ч. 1. Луцьк. 1957, стор. 62, 75, 230.
[5] Ровенський облдержархів, ф. 23, оп. 1, спр. 59/20, арк. 287.

док, заснований 1929 року в українській гімназії. Одна з відозв до учнівської молоді, що поширювалася в місті, закликала до перебудови школи, до боротьби проти підпорядкування її класовим інтересам поміщиків і капіталістів[1].

О. М. Платонова — член Кременецького окружкому КПЗУ. Фото 1930 р.

Реакційний уряд буржуазно-поміщицької Польщі вдавався до жорстоких репресій проти членів КПЗУ. В цьому його активно підтримували українські буржуазні націоналісти й церковники. В 30-х роках було проведено кілька показових процесів над комуністами. Один з них — над 24 членами КПЗУ — проходив 22 — 27 листопада 1932 року в Кременці. Підсудні поводилися надзвичайно мужньо, в своїх промовах викривали антинародний характер окупаційного режиму. Всіх їх було засуджено до тюремного ув'язнення строком від 2 до 7 років[2].

Хвилю протестів викликав Луцький процес над 54 комуністами, що проходив 19 лютого — 14 квітня 1934 року. В числі підсудних була уродженка Кременця О. М. Платонова, член КПЗУ з 1923 року, член Кременецького окружкому КПЗУ, з вересня 1929 року — працівник апарату ЦК КПЗУ. В катівнях дефензиви вона зазнала нелюдських тортур. Процес над комуністами перетворився на суд над окупаційним режимом. На процесі О. М. Платонова розповіла жахливу правду про фашистський терор окупантів. Співом «Інтернаціоналу» зустріли вирок політв'язні. Ольгу Платонову було засуджено до 7 років тюремного ув'язнення, але під тиском широкого народного протесту її звільнили. Навесні 1936 року О. М. Платонова виїхала до Києва й стала громадянкою СРСР. Але здоров'я її було непоправно підірване, і 1937 року життя полум'яної революціонерки обірвалося[3]. В п'ятдесяту річницю Великого Жовтня одну з вулиць Кременця названо ім'ям О. М. Платонової.

В 1934 році по повіту прокотилася ще одна хвиля масових арештів. Було ув'язнено 63 комуністи, їх засудили до різних строків позбавлення волі і ув'язнення в Березі Картузькій. 1938 року в Кременці знову відбувся судовий процес над 25 комуністами. Але ні жорстокі репресії, ні терор не могли припинити рішучу боротьбу трудящих Кременця проти окупаційного режиму, за возз'єднання всіх споконвічно українських земель — Східної Галичини й Західної Волині — з Радянською Україною.

У вересневі дні 1939 року Червона Армія, перейшовши Збруч, взяла під свій захист населення Західної України. Нове життя почалося на визволених землях. Владу в місті здійснювало тимчасове управління. Від Кременецького повіту депутатами історичних Народних Зборів Західної України, які проголосили Радянську владу, ухвалили декларацію про возз'єднання Західної України з Українською РСР у складі Союзу РСР, було обрано місцевих жителів — активних борців проти влади буржуазно-поміщицької Польщі — О. Х. Костюка, Е. М. Лерер.

У січні 1940 року Кременець став центром району, містом обласного підпорядкування (з 1948 року Кременець—місто районного підпорядкування). Розгорнули активну роботу районний і міський комітети партії, районний і міський виконкоми та інші радянські установи й організації.

Величезні зміни сталися в економіці міста. Було запроваджено восьмигодинний робочий день, забезпечено роботою всіх працездатних, збільшено заробітну плату. 1940 року в промисловості й на будовах було зайнято понад 4 тис. чоловік. Широко розгорнулося змагання трудящих за перевиконання планових завдань, випуск високоякісної продукції. Успішно трудилися колективи шахти бурого вугілля

---

[1] Львівський облдержархів, ф. 139, оп. 9, спр. 110, арк. 20; Ровенський облдержархів, ф. 23, оп. 1, спр. 59/20, арк. 287.

[2] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 244.

[3] За волю народну. Біографічні нариси про видатних діячів революційного руху в Західній Україні. Львів, 1959, стор. 142—153.

(за часів окупації шахта не діяла), ватної фабрики. Державний план випуску валової продукції 1940 року промисловість міста виконала на 121,7 процента[1].

Вже в перші місяці після визволення органи Радянської влади багато зробили для налагодження медичного обслуговування трудящих. У кінці 1939 — на початку 1940 року розгорнули роботу поліклініка, лікарня, тубдиспансер, санепідстанція, будинок для людей похилого віку. Створено три дошкільні дитячі заклади, дитячий будинок.

У квітні 1940 року в Кременці відкрився учительський інститут, що розмістився в приміщенні колишнього ліцею. Велику кількість обладнання, навчальної літератури інститут одержав від Ленінградського, Київського, Одеського університетів і педагогічних інститутів. Першого року на його 4 факультети — історичний, мовно-літературний, фізико-математичний і природничо-географічний — було зараховано 1,2 тис. студентів. Почали працювати 5 середніх і 3 семирічні школи, які 1940/41 навчального року відвідувало 3,2 тис. учнів. Організовано музичну школу, палац піонерів. У передмісті Кременця відкрився сільськогосподарський технікум з відділом лісівників. Почалося навчання у професійно-технічному училищі. В навчальних закладах активно працювали комсомольські організації. Всього в місті на 1 вересня 1940 року було понад 700 членів ВЛКСМ.

Розв'язана фашистською Німеччиною війна проти СРСР перервала мирну працю трудящих. 27 червня 1941 року гітлерівські війська підійшли до міста. Сім днів на підступах до нього точилися жорстокі бої. 3 липня 1941 року війська Червоної Армії під натиском переважаючих сил ворога залишили Кременець[2].

Фашистські загарбники перетворили центр міста на концентраційний табір, в якому мучилося понад 13 тис. радянських громадян. За роки окупації гітлерівці знищили понад 14 тис. жителів міста й району. В їх числі було чимало викладачів і студентів учительського інституту, вчителів. На примусові роботи до Німеччини з міста вивезено близько 2 тис. юнаків і дівчат.

Кривавий терор не міг зламати опору населення, яке саботувало накази окупаційних властей, переховувало радянських бійців і командирів, які тікали з полону, відмовлялося здавати продовольство. За відмову від здачі хліба 14 липня 1943 року фашисти вчинили звірячу розправу над жителями приміського села Шпиколосів — знищили 22 жителів, у т. ч. 8 стариків і 6 дітей. Окупанти спалили 240 будинків, забрали 113 коней, 497 корів, 80 овець, 46 свиней[3]. Фашистські окупанти завдали місту величезних збитків. Вони вивели з ладу шахту бурого вугілля, електростанцію, пограбували майно учительського інституту, шкіл, фонди бібліотек, знищили понад 600 будинків[4].

В околицях міста в 1943 році діяли партизанські з'єднання О. Ф. Федорова і С. А. Ковпака. Довгождане визволення прийшло до трудящих Кременця у березні 1944 року. Бої за місто вели підрозділи 107-ї, 287-ї, 350-ї стрілецьких дивізій, що входили до складу 24-го корпусу 13-ї армії 1-го Українського фронту; їм активно допомагали партизани, які в районі Бужої гори (за 13 км від Кременця) знищили колону німецько-фашистських військ. Пробитися до міста, що являло собою природний оборонний рубіж, було важко, до того ж фашисти сильно укріпили цей район. Тому радянське командування здійснило обхідний маневр, загрожуючи гітлерівцям оточенням. Під навальним натиском радянських військ ворог поспішно відступив, залишивши на залізничній станції кілька ешелонів з награбованим майном. 19 березня трудящі Кременця радо вітали своїх визволителів[5]. З нагоди визволення міста Москва салютувала 12 артилерійськими залпами з 124 гармат[6].

---

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 1а, спр. 1, арк. 23; ф. 31, оп. 1, спр. 6, арк. 52.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 24, арк. 72.
[3] Там же, ф. Р-274, оп. 1, спр. 123, арк. 16.
[4] Тернопільський облпартархів, ф. 21, оп. 1, спр. 6, арк. 52.
[5] А. Н. Грылев. Днепр—Карпаты—Крым, стор. 140.
[6] Газ. «Правда», 20 березня 1944 р.

Вид на місто Кременець з Замкової гори. 1972 р.

Один з краєвидів Подільських Товтрів (Медоборів). 1972 р.

Трудящі робили все, щоб наблизити давно очікувану перемогу. 2039 жителів поповнило лави Червоної Армії. 76,1 тис. крб. внесло населення на побудову танкової колони «Селянин Тернопільщини». Комсомольці та молодь надіслали радянським воїнам 3 тис. подарунків[1].

Відбудовні роботи в місті розгорнулися відразу після визволення. Комсомольці, молодь, усе населення доклали багато зусиль для відродження міста, насамперед його центральної частини, перетвореної фашистами на суцільні руїни. Так, лише на розчистці руїн на вулиці Леніна 1945 року жителі відпрацювали 5 тис. людино-днів. На вулицях насаджували багато декоративних дерев і кущів. Провадили ремонт житлової площі, лагодили шляхи. Влітку 1944 року відновили роботу шахта бурого вугілля, крейдяний та пивоварний заводи, тютюнова і ватна фабрики, електростанція, кілька промислових артілей, харчокомбінат. Відкрилося кілька крамниць. Такі швидкі темпи відбудови стали можливими завдяки величезній допомозі держави, братніх республік. З багатьох місць Радянського Союзу до Кременця прибували обладнання, устаткування для підприємств і навчальних закладів, техніка, будівельні матеріали, насіння, продовольство.

Одним із першочергових завдань, на розв'язання якого міський комітет партії та міськвиконком спрямували свої зусилля, було налагодження медичного обслуговування населення. Вже на кінець 1944 року працювали лікарня на 100 ліжок, поліклініка, пологовий будинок, 2 аптеки. Краще пішли справи після закінчення війни. 1947 року на охорону здоров'я трудящих було асигновано 4,3 млн. крб. У Кременці діяли також медичні пункти на підприємствах, у навчальних закладах. Працювало 22 лікарі[2]. Діти дошкільного віку виховувалися в трьох дитячих садках.

Улітку 1944 року було проведено ремонт шкільних приміщень, виготовлено парти, обліковано дітей шкільного віку. На курсах, які працювали в Кременці у липні, пройшло підготовку близько 800 учителів області. Першого вересня відчинилися двері чотирьох шкіл. В жовтні почалося навчання в фельдшерській школі, перших учнів прийняла музична школа, згодом відкрилися ще дві початкові школи: всі ці учбові заклади 1947/48 навчального року охоплювали 2,1 тис. учнів. 1944 року відновили роботу будинок культури, краєзнавчий музей, 2 бібліотеки, палац піонерів[3]. Почала виходити районна газета «Прапор перемоги». З першого вересня 1944 року в учительському інституті приступило до занять 268 студентів. У липні наступного року відбувся перший випуск. Державні екзамени склало 40 студентів. 1947/48 навчального року в інституті, а також у лісотехнічному технікумі, в педагогічному й медичному училищах вчилося понад тисячу юнаків і дівчат[4].

За роки післявоєнних п'ятирічок Кременець перетворився на один із значних промислових центрів області. Тут працюють численні підприємства, частина з них споруджена в останні роки. Ті ж, що існували раніше, розширені, реконструйовані. На початок 1973 року в місті діяли заводи — цукровий, будівельних матеріалів, пивоварний, тютюново-ферментаційний, цегельний; фабрики — ватна, господарських товарів, меблева; комбінати — громадського харчування, побутового обслуговування, комунальних підприємств, хлібо- і птахокомбінати, пекарня. На 1 січня 1973 року в Кременці працювало близько 4 тис. робітників. Частина жителів трудиться в бригаді колгоспу ім. Леніна села Шпиколосів.

Найбільшим підприємством є цукровий завод, спорудження якого почалося 1962 року. Першу продукцію він дав через три роки. Підприємство обладнане сучасною технікою, виготовленою на заводах багатьох братніх республік, за кордоном. Щодоби на ньому переробляється 50 тис. цнт цукрової сировини. Тут діє міцна і згуртована партійна організація, яка 1972 року об'єднувала 110 комуністів. Пере-

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 31, оп. 1, спр. 3, арк. 36, 136.
[2] Там же, арк. 17, 72; спр. 332, арк. 50.
[3] Там же, арк. 20, 31, 51, 92, 112, 116, 126.
[4] Там же, арк. 57, 87; спр. 34, арк. 197; спр. 332, арк. 51.

Силоси для безтарного зберігання цукру на Кременецькому цукровому заводі. 1968 р.

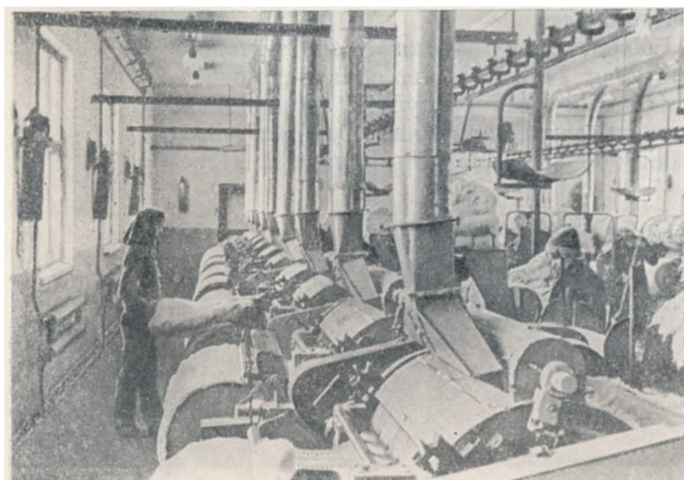
важна більшість їх зайнята безпосередньо на виробництві. Комсомольці заводу, загін яких налічує 116 чоловік, працюють під лозунгом: кожен робочий день третього, вирішального року дев'ятої п'ятирічки перетворити на день ударної праці.

На заводі багато раціоналізаторів, передовиків виробництва; 26 робітникам надано звання ударника комуністичної праці. Постійно дбають на підприємстві про підвищення ідейно-політичного і фахового рівня робітників та інженерно-технічних працівників. 1971 року на заводі діяло 16 гуртків вивчення передового досвіду, в них навчалося 470 чоловік. Трудівникам підприємства створено всі умови для успішної праці й хорошого відпочинку. Цехи заводу просторі, світлі, територія добре впорядкована, розбито квітники, газони. Неподалік підприємства виросло справжнє містечко цукровиків. Тут є середня школа, зубопротезна поліклініка, два дошкільні дитячі заклади, їдальня, магазини — продовольчих та промислових товарів. Багато цукровиків одержали квартири в чотириповерхових житлових будинках, збудовано кілька гуртожитків[1].

Значних успіхів домоглися колективи промислових підприємств Кременця у восьмій п'ятирічці. За цей час обсяг промислового виробництва зріс у 2,7 раза. Добре працювали трудівники ватної фабрики, які виконали завдання п'ятирічки за 3 роки і 10 місяців, а план ленінського ювілейного, 1970 року, за 9 місяців. З великим натхненням трудящі приступили до виконання дев'ятого п'ятирічного плану. Широко розгорнулося змагання за гідну зустріч 50-річчя Союзу РСР. Робітничі колективи виконали державний план 1972 року до 25 грудня, в день свята вони працювали на заощадженій сировині. Цукровому заводові присвоєно звання ім. 50-річчя СРСР. Всі трудівники міста включилися в соціалістичне змагання за дострокове виконання виробничої програми третього, вирішального року дев'ятої п'ятирічки. Вони зобов'язалися виконати річний план до 25 грудня 1973 року.

Широким фронтом провадиться будівництво, впорядкування міста. Протягом 1961—1969 рр. споруджено торговельний комплекс, де розміщено кафе «Іква», універмаг, продовольчий і меблевий магазини, а також будинок культури, широкоекранний кінотеатр, школу-інтернат, дитячий садок тощо. В роки дев'ятої п'ятирічки буде завершено будівництво хлібозаводу та великої фабрики бавовняного ватину. Розгорнулося житлове будівництво. За 1965—1970 рр. за рахунок державних коштів споруджено 13 тис. кв. метрів житлової площі, крім того, зведено близько 700 індивідуальних житлових будинків.

В чесальному цеху Кременецької ватної фабрики. 1972 р.

Славиться Кременець своїми трудівниками, передовиками виробництва. Багатьох відзначено високими урядовими нагородами. Це робітниця заводоуправління будівельних матеріалів П. М. Шевчук і

[1] Газ. «Прапор перемоги» (Кременець), 27 січня 1970 р.

Містечко цукровиків у Кременці. 1970 р.

водій автоколони М. А. Дубчак, яких нагороджено орденом Леніна. Колгоспниця Р. В. Парадовська двічі удостоєна цієї нагороди. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено чесальницю ватної фабрики Т. О. Захарчук, робітника цукрового заводу М. Д. Загоруйка, маляра-штукатура ремонтно-будівельної дільниці З. В. Хертель та інших—усього 16 чоловік. Орден «Знак Пошани» вручено 23 передовикам виробництва. 1056 трудівників міста удостоєні ювілейної ленінської медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Місто одержує електроенергію від Добротвірської ДРЕС. 1957 року розпочалося спорудження водогону, першу чергу його вже того року було введено в дію. Більшість вулиць розширено і заасфальтовано, обсаджено деревами й кущами. В центрі Кременця розкинувся красивий парк ім. Ленінського комсомолу. В місті встановлено пам'ятники великим вождям трудящих Карлу Марксу і В. І. Леніну, а також О. М. Горькому, Богдану Хмельницькому. Є пам'ятник радянським воїнам, які полягли в боях за Кременець у роки Великої Вітчизняної війни. Збереглися руїни фортеці на Замковій горі (XIII—XVI ст.), архітектурні пам'ятки — Миколаївський собор (XVII ст.), Богоявленський монастир (XVII ст.), житлові будинки XVII—XVIII століть.

За роки Радянської влади піклування про людину, її здоров'я і довголіття стало головним завданням медичних працівників. Розширилася мережа лікувальних закладів. У Кременці діють районна лікарня на 280 ліжок з поліклінічним відділенням, протитуберкульозні диспансер, лікарня і дитячий санаторій, 9 медичних пунктів, 6 аптек. У цих закладах працюють 402 фахівці-медики, у т. ч. 89 лікарів. Багато років життя віддала справі організації охорони здоров'я в місті Е. М. Лерер, якій було присвоєно звання заслуженого лікаря УРСР. У Кременці діють 6 дошкільних дитячих закладів.

Справжню культурну революцію здійснено за післявоєнні роки. 1950 року Кременецький учительський інститут реорганізовано в педагогічний. Протягом 1945—1969 рр. інститут закінчило 7,8 тис. студентів. 1969 року тут було

Виступ М. Т. Рильського у м. Кременці на ювілейній науковій сесії, присвяченій 150-річчю з дня народження великого польського поета Юліуша Словацького. 1959 р.

13 кафедр, на яких працювало 120 викладачів, у т. ч. 24 доценти й кандидати наук. Того року інститут перевели до Тернополя. У 1971/72 навчальному році в сільськогосподарському технікумі, медичному й педагогічному училищах навчалося близько 2 тис. юнаків і дівчат. Діє професійно-технічне училище. Понад 3 тис. учнів відвідують 5 середніх шкіл міста, дві школи-інтернати. Працює музична школа. Всі ці навчальні заклади охоплюють понад 6 тис. учнів. Педагогічний колектив міста налічує 467 чоловік. Ордена Леніна удостоєно заслужену вчительку УРСР, нині пенсіонерку А. Т. Суд-Злочевську, яка віддала вихованню молоді 50 років життя.

Центром культурно-масової роботи став будинок культури, розміщений в чудовому приміщенні. Тут відкрито кімнати В. І. Леніна, атеїзму. Успішно працюють хоровий і танцювальний гуртки, капела бандуристів, ансамбль гуслярів та інші самодіяльні художні колективи. 7 з них були лауреатами республіканського фестивалю художньої самодіяльності, присвяченого 50-річчю утворення Союзу РСР. Драматичному колективу надано звання самодіяльного народного театру. Він не раз виступав у сусідніх районах, у Тернополі, Львові, Києві. 1973 року рішенням Міністерства культури Української РСР звання самодіяльного народного присвоєно танцювальному колективу будинку культури.

В місті є краєзнавчий музей, заснований ще 1937 року при ліцеї. Музей має відділи природи, історії дорадянського часу, історії радянського суспільства, літературний — «Т. Г. Шевченко на Кременеччині» та літературно-меморіальний — «Ю. Словацький». Діють 3 клуби, 4 кінотеатри. Книжковий фонд 2 районних, 2 міських і 24 відомчих бібліотек становить 465,8 тис. томів. При районній газеті «Прапор перемоги» є літературне об'єднання.

Значною подією в культурному житті Кременця стало відзначення 150-річчя з дня народження видатного польського поета Юліуша Словацького. В ювілейних торжествах, що відбулися 5 вересня 1959 року, взяли участь письменники й літературознавці Радянського Союзу і братньої Польської Народної Республіки, зокрема видатний поет академік М. Т. Рильський, професор Варшавського університету Є. Савримович. 1969 року відкрито пам'ятник Ю. Словацькому.

Уродженцями Кременця є український радянський композитор і диригент М. І. Верикївський, польський поет, критик і перекладач Ч. Ястшембець-Козловський (1894—1956), російський і український фольклорист, історик літератури та літературний критик М. І. Коробка (1872—1921), російський геолог і географ, дослідник Східного Сибіру О. Л. Чекановський (1832—1876).

Велика роль у піднесенні економіки і культури міста належить партійним, комсомольським, профспілковим організаціям. 1972 року в Кременці працювала 61 партійна організація, що об'єднувала понад тисячу комуністів, і 60 комсомольських організацій, до складу яких входило 4,9 тис. членів ВЛКСМ. Усі сфери життя міста охоплює міська Рада депутатів трудящих. У її складі 72 депутати. Бюджет міськради на 1973 рік становить 639,2 тис. крб., з них на впорядкування міста виділено 204 тис. крб., на капітальний ремонт житлового фонду — 129,7 тис., на дошкільні дитячі заклади — 210,6 тис. карбованців.

Росте і квітне оновлений Кременець. Зігріті батьківським піклуванням Комуністичної партії, життєдайним сонцем Радянської влади, трудящі впевнено дивляться вперед, твердим кроком ідуть до вершини людського щастя — комунізму.

В. П. АНДРІЄВСЬКИЙ

ПОЧА́ЇВ

Почаїв — селище міського типу, розташоване на одній з височин Кременецьких гір, за 25 км від районного центру й залізничної станції Кременець. Населення — 7345 чоловік. Селищній Раді підпорядковане село Затишшя.

Про заселення території Почаєва ще з давніх часів свідчать археологічні знахідки — крем'яні знаряддя праці доби неоліту та городище часів Київської Русі.

В письмових джерелах Почаїв уперше згадується 1450 року. Згодом село належало Кременецькому замкові, а з 1527 — шляхтичам Гойським. На 1583 рік у Почаєві налічувалося 67 будинків, жило 335 чоловік. Після Люблінської унії 1569 року село в складі Кременецького повіту Волинського воєводства відійшло до Польщі.

В XVI ст. в письмових джерелах уже згадується Почаївський православний монастир. Власниця села Гойська подарувала йому 10 волок орної землі, сінокоси й ліси, а 1579 року на її кошти було збудовано кам'яну церкву. На користь монастиря з кожного свого маєтку вона випускала щорічно по 30 кіп литовських грошів, а почаївських селян зобов'язувала віддавати йому десяту частину врожаю[1]. Жорстоко експлуатуючи селян, одержуючи численні пожертвування магнатів, монастир швидко багатів. У середині XVII ст. йому вже належали землі не лише в Почаєві, але й в багатьох навколишніх селах.

На початку XVII ст. в Почаєві засновано друкарню — одну з найстаріших на Західній Україні. У 1618 році тут вийшла перша книга «Зерцало богословія» К. Ставровецького, спрямована проти уніатів. Згодом друкарня припинила діяльність.

Постійні утиски, що їх чинив монастир, викликали ненависть до нього селянства. Під час визвольної війни українського народу, у вересні 1648 року, повстанські загони місцевих селян розгромили монастирські маєтки, розподілили між собою майно, худобу, хліб[2]. У ті роки монастир знайшов собі покровителя в особі Я. Вишневецького, лютого ворога визвольної боротьби українського народу і возз'єднання України з Росією, який у липні 1651 року видав монастиреві охоронний універсал і взяв його під захист польського війська[3]. За таким охоронним універсалом почаївські ченці звернулися й до польського короля.

За Андрусівським перемир'ям 1667 року Почаїв залишився у складі Речі Посполитої. В другій половині XVII ст. населення Почаєва не раз терпіло від турецько-татарських нападів. У липні 1675 року три дні хазяйнувала тут татарська орда, якій так і не вдалося оволодіти монастирем. Відступаючи, татари спалили багато жител, пограбували селян, забрали в неволю сотні чоловіків, жінок і дітей[4]. Напади повторювалися і в наступні роки.

Почаївський монастир продовжував жорстоко експлуатувати селян. Піддані монастиря відробляли велику панщину, платили грошову ренту. За найменшу провину чи вияв протесту їх кидали у темні і сирі монастирські підвали, нещадно карали.

Боротьба між православним і уніатським духівництвом, яка протягом XVII ст. тривала в Почаєві, завершилася перемогою уніатів — 1721 року чернечий орден василіанів захопив Почаївський монастир[5]. У володінні монастиря були численні майстерні, велика кількість землі. Значних розмірів набуло виготовлення і продаж гонту, що призводило до хижацького знищення навколишніх лісів. Через це з 1756 року монастиреві дозволялося виготовляти гонт лише для власних потреб.

Величезні прибутки монастир мав від лихварства. В січні 1720 року власник маєтків у селах Вербі й Носовиці віддав їх монастиреві під заставу 16 тис. злотих.

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 8, т. 3. К., 1909, стор. 305—308; Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, т. 4, отд. 1, стор. 44—46.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 4. К., 1914, стор. 396; Визвольна війна 1648—1654 рр. і возз'єднання України з Росією, стор. 104.

[3] Журн. «Życie Krzemienieckie», 1932, № 4, стор. 11—17.

[4] Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси. К., 1888, стор. 204, 205.

[5] Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, т. 4, отд. 1, стор. 56—62.

25 років тривала тяжба власника фільварків у Почаєві та навколишніх селах графа Тарновського з монастирем у справі невчасного повернення графом великої суми грошей, позичених у ченців. Два села взяв монастир під заставу 1767 року, позичивши їхньому власникові 200 тис. злотих. Монастир так само, як і світські феодали, визискував і переслідував кріпаків. Він, зокрема, не раз вимагав через Кременецький суд від князя Сангушка повернення збіглих селян[1].

Значні земельні володіння в Почаєві й навколо нього мали також графи Тарновські. В їхніх фільварках у XVIII ст. переважала відробіткова рента. Так, в в 1762 році феодальна земельна рента в чотирьох фільварках Почаївського ключа оцінювалася в 4,5 тис. злотих, з них на грошову ренту припадало 723 злоті, продуктову (в переводі на гроші) — 116 злотих, а на відробіткову — 3,6 тис. злотих, що становило 81 проц. від загальної суми[2].

Основна частина доходів від цього ключа надходила від передачі в оренду феодальних монополій, причому доходи були найбільшими саме в Почаївському фільфарку. Пояснювалося це значним розвитком торгівлі в Почаєві та великою кількістю прийшлого люду, насамперед богомольців. У зв'язку із зростанням ролі Почаєва як торговельного центру 1778 року його переведено до категорії містечок[3]. Прибутковими були виробництво і продаж спиртних напоїв[4].

Всі величезні багатства феодалів створювалися тяжкою працею кріпаків, які виконували численні повинності на користь власника фільварку. Особливо обтяжливою для селян була панщина, яка набагато зросла у XVIII ст. Під час сільськогосподарських робіт кріпак відробляв у маєтку вдвоє більше днів на тиждень, ніж протягом решти 30 тижнів року. Крім того, селяни мусили віддавати феодалові значну кількість продуктів, а також платити подушну подать.

Після возз'єднання Волині з Росією, 1795 року Почаїв увійшов до складу Кременецького повіту Волинського намісництва. Царський уряд залишив Почаївський монастир у руках уніатського духовенства. Але після поразки польського повстання 1830—1831 рр., учасникам якого ченці активно допомагали, монастир було відібрано в уніатів і передано православній церкві. 1833 року його перейменували на Почаївську лавру. Як і в попередні роки, лавра володіла величезними багатствами, наживаючи їх на жорстокій експлуатації трудящих, вдаючись до лихварства, торгівлі, різних махінацій. Щоб збільшити своє землеволодіння, лавра не гребувала нічим, прибираючи до рук і мізерні селянські наділи. Так, 1853 року ченці забрали в селян пасовище в урочищі неподалік Почаєва. Маєтків на 1832 рік було закладено на суму 18,2 тис. крб. сріблом; крім того, лавра надала 76,1 тис. крб. позички під великі проценти[5]. Значні прибутки лавра мала і від цегельного заводу, який працював до 1854 року, коли він згорів, а також від передачі в оренду 18 крамниць і корчем.

Почаїв і в першій половині XIX ст. залишався значним торговельним центром півдня Волині. Періодично в містечку відбувалися ярмарки, на які з'їжджалося багато купців, у т. ч. з центральних російських губерній. 1856 року тут побували австрійські купці, які закуповували сільськогосподарську продукцію[6].

Селянські господарства Почаєва здебільшого були безземельні або малоземельні, дуже погано забезпечені робочою худобою. Низький життєвий рівень, злидні, хвороби — в таких умовах жила почаївська біднота. Житла селян — це убогі мазанки під соломою, з тонкими стінами без фундаментів. Харчувалися селяни

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 258, оп. 1, спр. 11, арк. 1, 2; спр. 12, арк. 1—9; спр. 14, арк. 1; спр. 41, арк. 1; А. И. Баранович. Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в., стор. 104, 155, 156.

[2] А. И. Баранович. Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в., стор. 37.

[3] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 4. СПб., 1873, стор. 199.

[4] Тернопільський облдержархів, ф. 258, оп. 1, спр. 133, арк. 1, 2.

[5] Там же, спр. 393, арк. 42, 44, 74—85; спр. 405, арк. 17; спр. 683, арк. 1—3.

[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 1, спр. 11297, арк. 438; оп. 33, спр. 1578, арк. 219—242; Тернопільський облдержархів, ф. 258, оп. 1, спр. 393, арк. 44; спр. 453, арк. 5, 6; спр. 571, арк. 2.

переважно житнім хлібом, картоплею, ячною або гречаною кашею, борщем.

У XVIII—XIX ст. Почаїв був одним із значних культурних осередків Волині. В першій половині XVIII ст. відновила роботу друкарня. В ній видавалися книги релігійного змісту церковно-слов'янською, українською, російською, польською та латинською мовами, а також художня та інша світська література. Друкарня діяла до 1917 року, але найбільше значення має перший період її історії (XVIII — початок XIX ст.). Видання відзначали високим технічним і художнім рівнем. Вони прикрашені гравюрами Й. Гочемського, А. Гочемського, Ф. Охрімовського, Ф. Стрельбицького та інших митців. У почаївській друкарні видавалася значна кількість книг українською літературною мовою, наближеною до розмовної[1].

Т. Г. Шевченко.«Почаївська лавра з півдня». Акварель. 1846 р. Київський державний музей Т. Г. Шевченка.

У 1846 році за дорученням Київської археографічної комісії в Почаєві побував Т. Г. Шевченко. Він зробив тут чотири акварельні малюнки, в т. ч. «Вид на околиці з тераси Почаївської лаври». Перебуваючи в Почаєві, Т. Г. Шевченко записав кілька народних пісень[2].

Під час селянської реформи 1861 року Почаїв за розміром землеволодіння було віднесено до 5-ї місцевості, де піший наділ становив 6—7 десятин. Сума викупу за землю значно перевищувала ринкову ціну її, до того ж колишні кріпаки одержали гірші землі. Обурені селяни протестували проти такої «реформи». Так, у вересні—грудні 1862 року в Почаєві було арештовано селян Я. Тислюка і Д. Ковальчука. Їх звинувачували в підбурюванні односельців до відмови підписати уставну грамоту[3].

В 1862 році в Почаєві жило 58 державних селян[4]. Їх перевели на викуп лише після 1885 року. Після реформи переважна більшість селян і далі працювала в поміщицькому маєтку або на землях, що належали лаврі.

Наприкінці 1861 року Почаїв став центром волості. В 90-х роках XIX ст. в ньому налічувалося 1228 жителів, було 346 дворів. Крім землеробства, населення займалося ремеслами (1870 року тут проживало 19 ремісників), незначна частина його працювала на невеликих підприємствах — для випалювання вапна, свічковому заводі, цегельні. Діяло 15 крамничок[5]. Масове розорення селянства після реформи викликало еміграцію населення. Продаючи за безцінь свої наділи, жителі поодинці та цілими родинами вирушали за океан у пошуках кращої долі. Але й там їх теж чекали безробіття й злидні. Лавра та місцеві куркулі в ті роки значно збільшили свої земельні володіння за рахунок селянських наділів.

Під час першої російської революції 1905—1907 рр. у Почаївській волості сталися селянські виступи. В селах поширювалися листівки, подекуди селяни підпалювали поміщицькі економії, скирти хліба. Налякані розмахом селянської боротьби, ченці добилися розквартирування в лаврі роти солдатів 42-го Якутського

---

[1] Книга і друкарство на Україні. К., 1965, стор. 68.

[2] Є. П. Кирилюк, Є. С. Шабліовський, В. Є. Шубравський. Т. Г. Шевченко. Біографія, стор. 190, 191.

[3] Тернопільський облдержархів, ф. 132, оп. 3, спр. 31, арк. 5—7, 32—37; спр. 45, арк. 1—46; Отмена крепостного права на Украине, стор. 168, 199.

[4] Тернопільський облдержархів, ф. 258, оп. 2, спр. 850, арк. 25—29.

[5] Календарь Юго-Западного края на 1873 год. К., 1872, стор. 187, 239, 431.

полку. З ініціативи «святих отців» у Почаєві було створено відділення чорносотенної організації «Союз руського народу». Реакційний журнал «Почаевский листок», який видавався в лаврі з 1887 року, став органом чорносотенців. З сторінок журналу лунали відверті заклики до жорстокого придушення революції. Такого ж напряму статті друкував інший орган лаври — газета «Почаевские известия». Цю діяльність Почаївської лаври царський уряд всіляко підтримував. Так, у травні 1905 року їй було виділено на релігійно-пропагандистські потреби 1,5 тис. карбованців[1].

У роки столипінщини лавра — один з головних центрів реакції на Україні — активно підтримувала заходи царизму щодо насадження куркульських господарств. У 1911 році для надання позичок куркулям було створено «Товариство почаєволаврського кредиту». Столипінська аграрна реформа сприяла дальшому розшаруванню селянства. 1910 року в Почаївській волості налічувалося 2604 селянські двори, з них 566 мали лише садибу. З 1992 господарств, що мали орну землю, 6,3 проц. володіли наділом менше десятини кожен, 49,4 проц.— до 3 десятин, 2,2 проц. мали до 10 десятин. Земельні володіння 36 куркульських господарств становили 25—50 і більше десятин, вони широко застосовували найману робочу силу. Саме ці господарства зосереджували основну частину робочої та продуктивної худоби і сільськогосподарських знарядь. Більшість селянських дворів обробляла землю сохою[2]. Виснажлива і малопродуктивна праця, нестача землі, злидні, наче зашморгом, душили трудовий люд.

Велика кількість богомольців, яка постійно прибувала до Почаєва, жила в жахливих антисанітарних умовах. Дерев'яні бараки брудні, територія навколо одного з готелів була завалена покидьками, які розповсюджували нестерпний сморід. Другий готель не мав вигрібної ями, помиї тут виливали прямо на подвір'ї. Джерело питної води в Старому Почаєві було єдиним на сім верстов навкруги. Богомольці використовували для пиття й приготування їжі дощову воду, яку зберігали в цистернах. Внаслідок великого скупчення богомольців та антисанітарних умов, в яких вони перебували, в Почаєві часто спалахували епідемії черевного тифу, холери та інших хвороб. В лікарні на 16 ліжок працював лише фельдшер. Лікар почав працювати тут тільки з 1901 року[3].

З навчальних закладів у другій половині XIX ст. в Почаєві працювала церковнопарафіяльна школа. Займала вона половину невеликого будинку, в другій частині його жив церковний сторож. 1900/01 навчального року школу відвідував 91 учень, працювало 3 вчителі. Крім того, була ще школа грамоти, де один учитель навчав 13 хлопчиків і 25 дівчаток[4].

З перших днів імперіалістичної війни Почаїв опинився у прифронтовій смузі, а згодом і в зоні воєнних дій. Багато чоловіків було мобілізовано до армії; для потреб фронту в жителів реквізували коней, фураж, продовольство, через що селянські господарства ще більше занепали. 24 серпня 1915 року, після тривалих жорстоких боїв, австро-німецькі війська захопили Почаїв. Улітку 1916 року, в ході успішного наступу, російські війська знову зайняли містечко. В роки війни лавра стала вогнищем поширення шовінізму та національної ворожнечі. На сторінках «Почаевского листка» друкувалися статті із закликом продовжувати імперіалістичну війну[5]. В час окупації містечка австро-німецькими військами, в 1915—1916 рр., лавра тимчасово припинила діяльність, ще з більшою активністю розгорнувши її після вступу 1916 року до Почаєва російських військ. Селянство, беручи

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 258, оп. 1, спр. 4543, арк. 2.

[2] Материалы подворной переписи Волынской губернии 1910 года. Житомир. 1914, стор. 156, 157, 160. 161, 165, 169.

[3] Тернопільський облдержархів, ф. 258, оп. 2, спр. 1313, арк. 1—4; спр. 1510, арк. 14, 15; спр. 1584, арк. 31.

[4] Там же, спр. 1584, арк. 25.

[5] Там же, оп. 1, спр. 4909, арк. 5, 6.

під високий процент позички в «Товаристві почаєво-лаврського кредиту», потрапляло в невилазну кабалу.

Лютнева буржуазно-демократична революція 1917 року, внаслідок якої було повалено царизм, не виправдала сподівань трудового люду на порятунок від злиднів, закінчення війни. Тому вже влітку посилився селянський рух, учасники якого вимагали розподілу нетрудових земель, потай розбирали хліб з необмолочених скирт. Невдоволення поширювалося і серед солдатів. Так, 24 жовтня 1917 року єпископ скаржився головнокомандуючому Південно-Західним фронтом на солдатів 1-ї гвардійської кавалерійської дивізії, які виявляли зневагу до лаврських «святинь»[1].

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції, ленінські декрети про мир і землю активізували революційну боротьбу трудящих Почаєва. Селяни приступили до зрівняльного розподілу поміщицьких і монастирських земель. Учасники мітингу, який відбувся в січні 1918 року в Новому Почаєві, ухвалили відібрати в Почаївської лаври землі та ліси[2].

В лютому 1918 року Почаїв захопили німецькі війська. В більшості сіл Кременецького повіту трудящі, піднявшись на боротьбу проти окупантів, створювали партизанські загони. Навесні один з загонів народних месників учинив напад на німецький батальйон на шляху між Почаєвом і Кременцем, майже повністю розгромивши його[3]. Наприкінці 1918 року німецькі війська залишили Почаїв, але владу в ньому захопили петлюрівці.

На початку червня 1919 року червоноармійські частини визволили Почаїв. У містечку була встановлена Радянська влада. Почав діяти революційний комітет. Розгорнулася підготовка до розподілу між селянами колишніх нетрудових земель. Населенню Почаївської та інших волостей, які потерпіли від воєнних дій, у першу чергу надавали лісоматеріали[4]. Але здійсненню заходів Радянської влади перешкодив наступ військ буржуазно-поміщицької Польщі, який розпочався в липні.

Для боротьби проти окупантів населення створило загін самооборони, який чинив упертий опір ворогові, допомагав загонам сусідніх сіл[5]. Але польські війська розгромили ці погано озброєні й не досить організовані загони й захопили Почаїв. Близько 10 місяців хазяйнували тут окупанти. 12 липня 1920 року, здійснюючи рейд по глибоких тилах ворога, до Почаєва вступили бійці 17-ї кавалерійської дивізії під командуванням легендарного полководця Г. І. Котовського. Польський гарнізон без бою здав містечко. Населення, зібравшись на мітинг, радісно вітало червоноармійців. Перед трудящими виступив Г. І. Котовський[6]. Через кілька годин під натиском переважаючих сил ворога бійці відступили до Кременця.

Котовці визволили містечко від військ буржуазно-поміщицької Польщі 26 липня. В першій половині серпня почав працювати ревком[7], який розгорнув підготовкудо р озподілу нетрудових земель, організував допомогу Червоній Армії, постачання її продовольством і фуражем.

Але 8 вересня 1920 року польські загарбники знову захопили Почаїв. Вони відновили жорстокий окупаційний режим, який тривав близько 20 років. Розвиток економіки проходив надзвичайно повільно. На 1931 рік у містечку проживало 2249 чоловік. Незначна кількість населення працювала в кустарних майстернях, де виготовлявся церковний інвентар, і на кількох невеликих підприємствах для переробки сільськогосподарської продукції. Чимало жителів займалося торгівлею— в містечку діяло 257 дрібних крамничок. Основним заняттям почаївців залишалося

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 245, оп. 1, спр. 2, арк. 22.
[2] Там же, ф. 241, оп. 1, спр. 15, арк. 7, 14.
[3] М. І. Супруненко. Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни, стор. 28.
[4] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 43.
[5] Ровенський облдержархів, ф. 33, оп. 1, спр. 1691, арк. 19; ф. 215, оп. 1, спр. 3, арк. 19.
[6] Кременецький краєзнавчий музей, фонди, інв. № 13, арк. 14—16.
[7] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 72.

землеробство. Велося воно примітивно, на невеликих клаптиках землі. Селянська біднота, не маючи змоги прогодуватися, йшла в найми, насамперед до лаври. Їй належало 1082 десятини землі, а також млин, електростанція, велика пасіка[1].

Постійними супутниками бідноти були хвороби. В містечку діяла лише приватна лікарня на 25 ліжок, де працювало 2 лікарі. Через високу плату за лікування більшість населення не могла користуватися її послугами.

На 1 серпня 1931 року понад 60 проц. жителів Почаєва не вміло ні читати, ні писати. В двох семирічних школах вчилося близько 200 учнів. В одній з них навчання велося польською мовою, в іншій — польською і українською.

Боротьба трудящих проти окупаційного режиму, встановленого буржуазно-поміщицькою Польщею, розпочалася з перших днів після загарбання Почаєва польськими військами. В 1921—1923 рр. в районі Почаєва—Підкаменя діяв партизанський загін, до складу якого входили місцеві жителі[2]. На чолі боротьби населення стали комуністи.

Осередок КПЗУ в Почаєві було організовано наприкінці 1924 року. Спочатку він складався з трьох чоловік. Протягом наступних років осередок кількісно зріс, зміцнів. У 1929 році в ньому було 12 комуністів. Активну роботу провадили комуністи П. У. Андріюк, І. П. Барчишин, В. М. Шашков, В. С. Стельмащук та інші.

На початку 1928 року розгорнув діяльність Почаївський підпільний районний комітет КПЗУ, секретарем якого обрали І. П. Барчишина[3]. З ініціативи райкому КПЗУ партійні осередки виникли в багатьох навколишніх селах. Комуністи організовували селян і наймитів на боротьбу проти експлуататорів, провадили велику агітаційно-пропагандистську роботу серед трудящих, викривали реакційну роль лаври, поширювали нелегальну літературу, зокрема восени 1924 року — брошуру «П'ята конференція Комуністичної партії Західної України про селянську справу»[4]. Не минало жодного революційного свята, щоб на вулицях Почаєва не з'являлися листівки.

В 1926 році при активному сприянні комуністів організовано комсомольський осередок, члени якого провадили агітаційну роботу серед населення, поширювали нелегальну літературу. Після створення Почаївського райкому КПЗУ при ньому організували секцію комсомолу. Наступного року виник районний комітет КСМЗУ, секретарем якого обрано К. Г. Борковського[5]. Не залишалися осторонь боротьби й учні Почаївської семирічної школи. Вони, зокрема, доглядали могили червоноармійців, які загинули в боях за визволення Почаєва в роки громадянської війни. А коли учні встановили на могилах загиблих таращанців п'ятикутні зірки й емблеми серпа і молота, кількох юних патріотів заарештували; почалася навіть судова справа[6]. Широку діяльність комуністи розгорнули через осередки товариства «Сельроб-єдність», МОДРу.

Комуністи й комсомольці зазнавали жорстокого переслідування. В день святкування річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, 7 листопада 1931 року, поліція заарештувала П. У. Андріюка та І. П. Барчишина. 1932 року до в'язниці було кинуто велику групу почаївських комуністів[7]. Але в містечку й далі з'являлися

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 148, оп. 2, спр. 10, арк. 6, 9; ф. 221, оп. 1, спр. 1294, арк. 17, 21, 25.

[2] Кременецький краєзнавчий музей, фонди, інв. № 7, арк. 8.

[3] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 35, спр. 3, арк. 8, 9; спр. 16, арк. 17; Ровенський облдержархів, ф. 33, оп. 1, спр. 59/20, арк. 226.

[4] Ровенський облдержархів, ф. 33, оп. 1, спр. 59/20, арк. 226; спр. 880, арк. 1—6.

[5] Там же, спр. 57/24, арк. 75; спр. 59/20, арк. 287; Кременецький краєзнавчий музей, фонди, інв. № 17, арк. 9.

[6] Кременецький краєзнавчий музей, фонди, інв. № 5, арк. 3, 4; № 17, арк. 9.

[7] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 35, спр. 3, арк. 9; спр. 17, арк. 3; Кременецький краєзнавчий музей, фонди, інв. № 7, арк. 11—13.

листівки за підписами районного та окружного комітетів КПЗУ. Так, листівка, поширена в серпні 1932 року, закликала до боротьби за соціальне й національне визволення і возз'єднання з Радянською Україною, а також проти збільшення податків. Осередки КПЗУ й КСМЗУ організували населення на боротьбу за українську школу[1].

Довгождане визволення прийшло до трудящих Почаєва 17 вересня 1939 року. Зустрічати радянських воїнів вийшло все трудове населення містечка. Влада перейшла до рук тимчасового управління. Наприкінці року розгорнули роботу партійна й комсомольська організації.

Одним з перших заходів органів Радянської влади була конфіскація землі та майна у великих землевласників, підприємців і торговців. У лаври було відібрано 400 га орної землі, підприємства, 120 коней, 100 корів, сільськогосподарський інвентар. Проведено також націоналізацію торговельних підприємств[2].

На початку 1940 року Почаїв, де проживало 4373 чоловіка, перевели до категорії селищ міського типу. Селище стало центром району (існував до грудня 1962 року). Почали працювати районний комітет партії, райвиконком. Створено Почаївську МТС. На базі колишніх майстерень лаври було відкрито райпромкомбінат. Розгорталася державна й кооперативна торгівля; в листопаді 1939 року організовано споживче товариство.

Навесні 1940 року 116 селянських господарств селища об'єдналися в колгосп, названий ім'ям А. О. Жданова.

В селищі відкрили районну лікарню на 40 ліжок. Розгорнули роботу середня школа, яку відвідувало понад тисячу учнів, клуб, бібліотека. На початку 1940 року вийшов перший номер районної газети «Почаївська правда».

Будівництво нового життя перервав напад фашистської Німеччини на Радянський Союз. Окупанти захопили Почаїв 30 червня 1941 року. Вони розстріляли перших комуністів П. Ф. Магдиша та В. С. Стельмащука. Від рук оунівців 1943 року загинула уродженка селища Г. К. Шатківська, колишній депутат Народних Зборів Західної України від Розтоцького виборчого округу. Всього за роки окупації гітлерівці знищили понад 2,5 тис. жителів, вивезли на каторжні роботи до Німеччини 1,1 тис. чоловік з району[3]. В усіх чорних злодіяннях фашистам допомагали українські буржуазні націоналісти, ченці Почаївського монастиря[4].

Звірства окупантів не зламали волю радянських людей. Трудящі селища чинили опір фашистам — переховували продовольство, худобу, ухилялися від відправки до Німеччини. Радо вітали вони партизанів із з'єднання С. А. Ковпака, які пройшли з боями поблизу Почаєва восени 1943 року. Жителі виділили народним месникам значну кількість продовольства. В січні наступного року через район здійснювали рейди партизани з 2-го Молдавського з'єднання під командуванням Я. П. Шкрябача та з загону Я. О. Мухіна, а в лютому—березні — зі з'єднання М. І. Шукаєва.

Визволили селище воїни 287-ї стрілецької дивізії 13-ї армії 1-го Українського фронту. Багато почаївців поповнило лави Червоної Армії. За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 148 бійців — уродженців Почаєва удостоєні бойових нагород.

Під час тимчасової окупації німецько-фашистські загарбники завдали селищу великих збитків: зруйнували або спалили багато житлових будинків, більшість адміністративних приміщень, майстерні МТС, пограбували її майно. З усієї наявної перед війною техніки залишилося лише два трактори, плуг-лущильник, молотарка, комбайн і два дизельні мотори, але й вони потребували ремонту[5].

---

[1] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 135, 163, 183—185.
[2] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 1а, спр. 1, арк. 23.
[3] Там же, оп. 2, спр. 13, арк. 31.
[4] В. П. Андрієвський. Про Почаївську лавру. К., 1960, стор. 35.
[5] Тернопільський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 9, арк. 2, 3.

Під керівництвом райкому і райвиконкому, які відновили діяльність у перші дні після визволення, трудящі робили все, щоб прискорити перемогу над ненависним ворогом, швидше відбудувати зруйноване війною господарство. Жителі району здали до фонду Червоної Армії 88 тис. пудів хліба, 18 тис. пудів м'яса, 17 тис. пудів картоплі, внесли на побудову танкової колони «Селянин Тернопільщини» 500 тис. крб. Тяжко доводилося почаївцям у перший після визволення час. Скрізь лежали руїни, не було навіть найбільш необхідного — будівельних матеріалів, насіння, техніки. Але на допомогу прийшла держава, яка виділила довгострокові кредити, посівний матеріал, сільськогосподарські машини. В травні 1944 року в листі на ім'я Голови Раднаркому СРСР трудящі Почаєва писали: «Ніколи не забудемо ми, не забудуть й майбутні наші покоління великої допомоги, наданої нам всіма братніми народами нашої Батьківщини»[1]. Вони інформували про виконання державного плану сівби на 135 процентів.

До кінця 1944 року відновили роботу лікарня, клуб. Середню школу в 1944/45 навчальному році відвідувало 275 учнів. Тут працювало 15 учителів. Налагоджено роботу друкарні, 3 листопада 1944 року вийшов перший після визволення номер «Почаївської правди». Систематично друкувалися листівки з повідомленнями Радянського інформбюро. На квартирах трудящих встановлювалися радіоточки. Багато було зроблено для відбудови селища. Протягом 1946—1952 рр. споруджено понад 2 тис. кв. метрів житлової площі. Забезпечували житлом насамперед родини фронтовиків, їм виділялася також грошова допомога[2].

В той час у районі Почаєва безчинствувала націоналістична банда. Тривожним було життя селища. Оунівці вдавалися до диверсійних актів, убивств. Всебічну підтримку їм надавав монастир — виділяв кошти, переховував бандитів. В ньому зберігалося багато зброї. Оунівці й ченці, зв'язані з ними, понесли заслужену кару за тяжкі злочини перед народом[3].

Трудящі Почаєва успішно долали перешкоди на шляху відбудови господарства, дальшого розвитку економіки. Селяни, дедалі більше переконуючись у невигідності одноосібного господарювання, почали переходити до колективного. Восени 1948 року перші артілі виникли в Новому Почаєві та Юридиці. Через два роки вони об'єдналися в одне господарство[4].

Відбудова господарства селища в основному завершилася до 1950 року. За час післявоєнних п'ятирічок у Почаєві швидко розвивалася промисловість. У 1951—1952 рр. відкрито районний промкомбінат, електростанцію. В грудні 1957 року почав працювати великий плодоовочевий консервно-сушильний завод. У 1964 році стали до ладу фабрика господарсько-побутових товарів, 1966 — взуттєва фабрика, ремонтно-будівельна і міжколгоспна будівельна дільниці. Є майстерні райоб'єднання «Сільгосптехніки», побутовий комбінат, пересувна механізована колона, яка здійснює механізацію тваринницьких ферм на території 4 районів. Продукція консервно-сушильного заводу — плодоовочеві й м'ясні консерви, пюре і соки — має великий попит у різних районах нашої країни і за кордоном.

На потоковій лінії Почаївської взуттєвої фабрики. 1972 р.

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 8, оп. 1, спр. 9, арк. 56.

[2] Там же, ф. 1, оп. 1, спр. 13, арк. 26; ф. 8, оп. 1, спр. 9, арк. 15, 17; Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 290, арк. 23.

[3] Тернопільський облпартархів, ф. 8, оп. 1, спр. 9, арк. 43; В. П. Андрієвський. Про Почаївську лавру, стор. 35, 36.

[4] Газ. «Почаївська правда», 12 вересня, 14 жовтня, 4 листопада 1948 р.; газ. «Більшовицька правда» (Почаїв), 26 листопада 1950 р.

Вокальний ансамбль народного хору Почаївського будинку культури. 1971 р.

З року в рік зростають виробничі потужності підприємств Почаєва. За восьму п'ятирічку випуск продукції консервного заводу збільшився в 1,9 раза; здійснення п'ятирічної програми було завершено до 26 серпня 1970 року. Достроково виконав восьму п'ятирічку й колектив фабрики господарсько-побутових товарів, виготовивши надпланової продукції на 1,1 млн. карбованців.

Широко розгорнулося соціалістичне змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. За успіхи в змаганні колектив консервно-сушильного заводу відзначений ювілейною грамотою облспоживспілки та обкому профспілки працівників місцевої промисловості. 136 працівників промислових підприємств нагороджено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Трудівники плодоовочевого консервно-сушильного заводу виступили ініціаторами змагання споріднених підприємств області за дострокове виконання завдань першого року дев'ятої п'ятирічки. Свого слова вони дотримали: виконання річного плану завершено 25 листопада 1971 року, надпланової продукції виготовлено на 659 тис. крб. Колектив заводу зобов'язався виконати дев'ятий п'ятирічний план за 4 роки й 4 місяці.

Високими трудовими досягненнями зустріли почаївці 50-річчя утворення СРСР. У дні свята на підприємствах, в установах, закладах селища пройшли урочисті збори. Переможцям соціалістичного змагання на честь 50-річчя Союзу РСР — колективам фабрики господарсько-побутових товарів, магазину продовольчих товарів, середньої школи і первинній комсомольській організації взуттєвої фабрики вручено Пам'ятні дипломи райкому КП України та виконкому районної Ради депутатів трудящих.

Значна частина населення селища трудиться в колгоспі ім. Жданова, центральна садиба якого міститься в Почаєві. За господарством закріплено 1884 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1629 га орної землі. Успішно працювали тваринники в роки восьмої п'ятирічки. За цей час поголів'я корів збільшилося на 11 проц. і становило 335 голів; виробництво молока зросло в 2,3 раза. Більшість виробничих процесів у тваринництві й рільництві механізовано. 1971 року господарство мало 16 тракторів, 11 різних комбайнів, 11 вантажних автомашин та іншу техніку. Загін колгоспних механізаторів об'єднує 90 чоловік. 1972 року трудівники зібрали по 23,2 цнт зернових з кожного га, виробили на 100 га сільськогосподарських угідь 374 цнт молока.

В селищі діє 31 торговельне підприємство, де працює близько 200 чоловік. 1967 року завершено спорудження великого двоповерхового універмагу. В особистій власності жителів — 26 легкових автомобілів, 718 мотоциклів, 528 холодильників, 702 пральні машини, 825 телевізорів. Багато родин мають газобалонні установки. Про постійне зростання добробуту трудящих свідчить збільшення їхніх грошових заощаджень.

Велику роль у господарському й культурному житті Почаєва відіграють 11 первинних партійних організацій у складі 242 комуністів, селищна Рада депутатів трудящих. Серед її 88 депутатів — 49 робітників, 14 колгоспників, 25 службовців. 40 народних обранців — комуністи. Активно працюють 8 постійних комісій Ради. В центрі уваги депутатів — розвиток економіки й культури селища, поліпшення житлово-побутових умов трудящих, правопорядок, упорядкування селища. 1972 року бюджет селищної Ради становив 169,9 тис. крб., з них на розвиток освіти витрачено 115,8 тис. крб., на культурно-освітні установи — 35,3 тис. крб. На охо-

В Почаївському музеї атеїзму. 1972 р.

рону здоров'я трудящих 1973 року з обласного і районного бюджетів виділено понад 1 млн. крб. Активними помічниками комуністів, депутатів Ради виступають 1200 комсомольців Почаєва.

Почаїв — населений пункт з давньою історією. Колись звідусіль сюди сходилися богомольці до лаври, яка була центром всього життя містечка. Навколо монастиря тулилися невеликі сільські хатки. Оновилося селище за роки Радянської влади. Виросли красиві вулиці, нові житлові та адміністративні будинки. Де не так давно була окраїна, починалося поле — виросли корпуси фабрик — взуттєвої та господарсько-побутових товарів, консервно-сушильного заводу. Проведено нове планування селища, здійснюється забудова. Центр його прикрашають нещодавно зведені будинок культури із залом на 550 місць, середня школа, кінотеатр. Широко провадиться житлове будівництво. За післявоєнні роки трудящі спорудили 800 житлових будинків загальною площею 27 тис. кв. метрів. У селищі багато зелені: більшість житлових будинків оточена садками, дерева й кущі висаджено й на вулицях. У центрі пишно розрісся парк, посаджений після Великої Вітчизняної війни. 1953 року тут споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

Давно забули почаївці про ті страшні часи, коли епідемічні захворювання забирали з собою багато людських життів. Медичну допомогу трудящим нині подають 32 лікарі і 165 чоловік з середньою медичною освітою. Діють районна лікарня № 2 на 150 ліжок з поліклінічним відділенням і обласна психоневрологічна лікарня на 520 ліжок.

До 1939 року вища і навіть середня освіта була недоступною для трудящих. За післявоєнні роки вищі навчальні заклади закінчило близько 500 жителів Почаєва. 5 з них стали докторами і кандидатами наук. За цей час середню освіту здобуло понад 1,5 тис. почаївців. Діти шкільного віку вчаться в середній та двох початкових школах. Понад 2,5 тис. трактористів-машиністів широкого профілю, електриків для сільського господарства, майстрів-наладчиків підготувало Почаївське професійно-технічне училище за час діяльності з 1963 року. В третьому році дев'ятої п'ятирічки почалося будівництво кількох навчальних і житлових корпусів для училища. В школах і профтехучилищі працюють 111 учителів і вихователів, учаться 1798 учнів.

Понад 250 самодіяльних митців беруть участь у гуртках художньої самодіяльності при Почаївському будинку культури. З успіхом виступає народний хор, який 1970 року став лауреатом республіканського фестивалю самодіяльного мистецтва, присвяченого 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, і нагороджений бронзовою медаллю фестивалю. Учасники художньої самодіяльності виступали з концертами в багатьох населених пунктах району і області. В селищі працюють дві стаціонарні та дві пересувні кіноустановки. Понад 6 тис. читачів відвідують 3 бібліотеки, книжковий фонд яких налічує 50 тис. томів.

На території Почаєва розміщена відома архітектурна й історична пам'ятка— Почаївська лавра. Це комплекс споруд, до якого входить 16 церков. Найвідоміші з них — Успенський і Троїцький собори. Успенський собор споруджували протягом 1771—1782 рр. за проектом архітектора Г. Гофмана. З 1775 року будівництвом керували архітектори Ф. К. Кульчицький та М. і П. Полейовські. В давньоруському стилі споруджено Троїцький собор (початок XX ст.) за проектом архітектора О. В. Щусєва. Цікавими є мозаїчні зображення при вході до собору. Своєю грандіоз-

ністю й легкістю форм вражає дзвіниця лаври, споруджена 1876 року. Найбільший з її численних дзвонів важить 720 пудів.

Широку популярність в області й далеко за її межами здобув Почаївський музей атеїзму, створений 1959 року. Одним із засновників і першим директором його став місцевий старожил, активний атеїст А. В. Андріюк. Музей веде велику природничо-наукову й антирелігійну роботу. Цікава експозиція його викриває облудність релігійного світогляду й моралі, хижацьке обличчя Почаївської лаври як ідеологічного захисника інтересів експлуататорських класів, на конкретних прикладах показує прірву між лицемірними проповідями й реальним життям ченців і служителів монастиря. Експонати висвітлюють досягнення трудящих Почаєва за роки Радянської влади. Працівники музею та широкий актив, згуртований навколо нього, провадять значну й плідну роботу. Під впливом атеїстичної пропаганди багато віруючих порвали з релігією, в т. ч. понад 60 ченців Почаївського монастиря. Переймати досвід роботи музею приїздять з багатьох областей України. Щороку його відвідують 15—17 тис. чоловік.

Уродженцем с. Юридики (нині злилося з смт Почаєвом) є український радянський художник І. Ф. Хворостецький (1888—1958). Його пензлю належить багато жанрових картин і пейзажів, у т. ч. «Комсомольці на селі», «Пралі», за які художник 1928 року одержав премію на міжнародній виставці в Венеції, «Озеро в Тернополі», «Замкова гора в Кременці», «Почаївський мотив» та інші.

Щасливе, заможне і радісне життя прийшло до почаївців, які успішно трудяться, щоб колосилися колгоспні ниви, щоб квітла наша радянська земля.

М. І. ГОНТАР, *А. В. САВЕНКО*

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КРЕМЕНЕЦЬКОГО РАЙОНУ

БАШУКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 55 км від районного центру. До залізничної станції Збараж на лінії Тернопіль—Шепетівка — 25 км. Дворів — 398. Населення — 1297 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Новий Олексинець.

У Башуках міститься центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, за яким закріплено 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. В 1962—1972 рр. колгосп побудував 17 громадських і виробничих приміщень.

У Башуках є восьмирічна школа, де 14 учителів навчають 204 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, два магазини, кравецька майстерня. У 1962—1972 рр. колгоспники спорудили 109 індивідуальних житлових будинків. Тут працюють 19 комуністів і 63 комсомольці.

Село відоме з 1811 року.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Понад 200 місцевих жителів билися проти гітлерівців під час Великої Вітчизняної війни, 89 з них удостоєні урядових нагород, 103 загинули смертю хоробрих. На їх честь в селі споруджено монумент Слави.

БІЛОКРИНИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована за 5 км від районного центру й залізничної станції Кременець. Дворів — 338. Населення — 1608 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Андруга, Веселівка, Лішня.

В Білокриниці розміщена центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, який користується 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєно завідуючу свинофермою О. А. Поліщук, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено голову колгоспу І. Ю. Сосюру й ланкових Л. С. Шевчук та Є. М. Гаврилюк.

У селі є середня школа, де 26 учителів навчають 385 учнів, Кременецький лісотехнічний технікум, заснований 1892 року, в якому вчаться 403 учні, будинок культури, три бібліотеки, медичний пункт, дитячий садок, чотири магазини, їдальня, комбінат побутового обслуговування населення, поштове відділення.

В Білокриниці працюють 66 комуністів і 575 членів ВЛКСМ. Колгоспна партійна організація створена 1952, комсомольська — 1945 року.

Село відоме з 1438 року.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. В червні—липні 1919, липні— вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з гітлерівцями 57 жителів села, 27 з них загинуло. На їх честь у селі споруджено пам'ятник. 28 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. В селі встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Поблизу села виявлено залишки поселення доби бронзи.

БУ́ДКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 32 км від районного центру. До залізничної станції Радзивілів на лінії Львів—Київ — 20 км. Дворів — 308. Населення — 1046 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Валигори й Комарівка.

У Будках розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 3 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,8 тис. га орної землі. Основний напрям господарства — рільництво й тваринництво. Колгосп веде інтенсивне будівництво. У 1962—1972 рр. він збудував 27 громадських і виробничих приміщень. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ланкових колгоспу М. Й. Лецько, Р. Д. Валігуру й тракториста В. В. Валігуру нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, де 14 учителів навчають 198 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, зубопротезний кабінет, дитячий садок, відділення зв'язку, шевська майстерня, магазин. У 1962—1972 рр. зведено 107 індивідуальних житлових будинків. Тут працюють 46 комуністів і 63 комсомольці.

Село відоме з першої половини XVI ст.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво. 112 місцевих жителів були в рядах Червоної Армії під час Великої Вітчизняної війни, 21 з них загинув, 38 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. У селі встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Біля Комарівки виявлено давньоруське городище (IX—XIII століть).

ВЕЛИ́КІ БЕРЕ́ЖЦІ — село, центр сільської Ради, розкинулось на березі Ікви, за 12 км від районного центру й залізничної станції Кременець. Дворів — 287. Населення — 824 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Малі Бережці та Хотівка.

У Великих Бережцях міститься центральна садиба колгоспу ім. Радянської Армії. Це велике багатогалузеве господарство, що користується 3,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,5 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — рільництво й тваринництво. За післявоєнний час колгосп спорудив 17 громадських виробничих приміщень. З допоміжних підприємств діють млин, пилорама, консервний завод. Будується завод, що вироблятиме силікатну цеглу. В селі розміщене районне об'єднання

«Сільгосптехніки». За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєно голову колгоспу М. К. Никитюка, а головного агронома Т. І. Крисевича і скотарку З. І. Шишко нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа (16 учителів, 219 учнів), будинок культури на 400 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 35 ліжок, аптека, дитячі ясла-садок, ветеринарний пункт, відділення зв'язку, 4 магазини, їдальня, шевська й кравецька майстерні. У 1962—1972 рр. колгоспники звели 120 індивідуальних житлових будинків. Тут працюють 82 комуністи й 142 комсомольці. Партійна організація створена 1955, комсомольська — 1948 року.

Бережці вперше згадуються в документах за 1545 рік.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво. У 30-х роках, за часів панування буржуазно-поміщицької Польщі, у Великих Бережцях діяв районний комітет КПЗУ. 1940 року тут було створено колгосп. У роки Великої Вітчизняної війни понад 30 місцевих жителів брали участь у боях проти фашистів. На фронтах війни і у боротьбі проти українських буржуазних націоналістів загинуло 26 чоловік. На їх честь у селі споруджено обеліск Слави. За героїзм, виявлений у боях, близько 20 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР.

На околицях та поблизу Великих Бережців виявлено поселення доби мезоліту, трипільської культури, 2 поселення доби бронзи й давньоруське поховання.

ГАЇ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру й залізничної станції Кременець. Дворів — 47. Населення — 164 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Града, Діброва, Кімнатка.

На території Гаїв розміщена центральна садиба колгоспу «40-річчя Жовтня». Це велике господарство, за яким закріплено 3,4 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 3,3 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво й тваринництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва голову колгоспу О. С. Зозулю удостоєно орденів Леніна й Жовтневої Революції. Свинарку К. В. Мидлик нагороджено орденом Жовтневої Революції, агронома З. М. Лісничука, тракториста С. П. Трачука та бригадира В. П. Антонюка — орденом Трудового Червоного Прапора.

В Гаях є восьмирічна школа, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, магазин, дитячі ясла. В 1962—1972 роках споруджено 120 індивідуальних житлових будинків. Тут працюють 32 комуністи й 121 комсомолець.

Село відоме з 1785 року.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися в боях проти ворога 21 місцевий житель, 7 з них

Краєвид поблизу с. Жолобів. 1958 р.

загинуло, 11 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. В селі споруджено пам'ятник воїнам-односельцям, які віддали життя за свободу й незалежність Радянської Батьківщини.

ГО́РИНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру і залізничної станції Кременець. Дворів — 370. Населення — 1210 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Духів і Кушлин.

У Горинці міститься центральна садиба радгоспу ім. Котовського, що має в користуванні 3,7 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 3,1 тис. га орної землі. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За одержання високого приплоду поросят свинарку радгоспу М. Є. Лукащук удостоєно ордена Леніна. Ланкову Н. Г. Ляшевич нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є середня школа, де 18 учителів навчають 250 учнів, будинок культури на 240 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла-садок, 4 магазини, чайна, поштове відділення, кравецька майстерня. У 1962—1972 рр. тут споруджено 110 індивідуальних житлових будинків. У селі працюють 39 комуністів, 120 комсомольців.

Уперше Горинка згадується в історичних джерелах за 1545 рік. У 1905 році тут відбувся великий страйк. Царське військо вчинило тоді жорстоку розправу над селянами.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні — липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти гітлерівців 325 місцевих жителів, 118 з них полягло в боях, 285 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Для увічнення пам'яті полеглих у селі споруджено монумент Слави та обеліск на честь перемоги бригади Г. І. Котовського над польськими окупантами в 1920 році.

На околиці Горинки виявлено залишки стоянки доби пізнього палеоліту та двох ранньослов'янських поселень: черняхівської культури та VII—IX століть.

ДУ́НАЇВ — село, центр сільської Ради. Розташований на лівому березі Ікви, за 16 км від районного центру й залізничної станції Кременець. Дворів — 166. Населення — 542 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Богданівка, Куликів, Савчиці.

В Дунаєві міститься центральна садиба колгоспу «Заповіт Ілліча». За ним закріплено 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,2 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — рільництво й тваринництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва доярку Н. В. Файфор і колгоспницю М. П. Плетюк нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Тут є середня школа, де 16 учителів навчають 288 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, медичний пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, 3 магазини, чайна, кравецька й шевська майстерні. В селі працюють 22 комуністи й 148 комсомольців. Колгоспна партійна організація створена 1952, комсомольська — 1948 року.

Вперше Дунаїв згадується в документах за 1545 рік.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

63 місцеві жителі брали участь у боях з фашистами на фронтах Великої Вітчизняної війни, 25 з них загинуло, 38 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

У селі споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

На околицях с. Куликова виявлено пізньопалеолітичну стоянку, могильник IX—VIII ст. до н. е. та давньоруське городище.

ЖОЛОБИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру й залізничної станції Кременець. Дворів — 389. Населення — 1191 чоловік.

У селі розміщена комплексна бригада ордена Трудового Червоного Прапора колгоспу ім. Леніна (центральна садиба в с. Колосовій).

Тут є восьмирічна школа, де 16 учителів навчають 198 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, 3 магазини. У 1962—1972 рр. споруджено 137 індивідуальних житлових будинків.

В селі працюють 6 комуністів і 78 членів ВЛКСМ. Колгоспна партійна організація діє з 1954, сільська комсомольська — з 1948 року.

Перша письмова згадка про Жолоби датована 1545 роком.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

У боротьбі проти фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни брали участь 58 місцевих жителів, 56 чоловік загинуло, 14 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

КОЛОСОВА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру й залізничної станції Кременець та за 2 км від автошляху Тернопіль—Кременець. Дворів — 164. Населення — 478 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Двірець і Рудка.

У Колосовій міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна. За ним закріплено 5,8 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 5,3 тис. га орної землі. Виробничий напрям — рільництво й тваринництво. За післявоєнний час в селі зведено 190 виробничих, громадських і житлових будівель. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва голову колгоспу І. І. Пожидаєва й ланкову Г. А. Петрук удостоєно ордена Леніна, а бригадира В. В. Савчука, доярку В. О. Федоринчик, помічника бригадира В. С. Якубовського і комбайнера Д. А. Пташнюка — ордена Трудового Червоного Прапора. В 1971 році за досягнення у виробництві сільськогосподарської продукції колгосп нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В Колосовій є початкова школа, будинок культури на 450 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, магазин, кравецька майстерня. Тут працюють 21 комуніст, 24 комсомольці.

Колосова вперше згадується в документах за 1545 рік.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

Місцевий колгосп організований 1940 року. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти гітлерівців 47 жителів, 22 з них загинуло, 41 фронтовика нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

На околицях села Рудки виявлено поселення VIII—VI ст. до н. е., поселення та багате поховання черняхівської культури.

КРИЖІ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 25 км від районного центру й за 20 км від найближчої залізничної станції Радзивілів. Дворів — 41. Населення — 149 чоловік. Сільраді підпорядковане село Мисики.

На території Крижів міститься центральна садиба колгоспу ім. Пархоменка, за яким закріплено 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,4 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — рільництво й тваринництво. В 1962—1972 рр. у Крижах зведено 147 виробничих, громадських і житлових будівель. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено колишнього голову колгоспу К. С. Неприцького і зоотехніка М. Р. Краєвську.

В селі є восьмирічна школа, будинок культури на 250 місць, бібліотека, медичний пункт, дитячі ясла, два магазини. Тут працюють 15 комуністів і 60 комсомольців. Крижі відомі з першої половини XVI століття.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

18 місцевих жителів брали участь у боротьбі з фашизмом на фронтах Великої Вітчизняної війни, 7 з них загинуло, 13 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

КРУ́ТНІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах Ікви, за 36 км від ра-

йонного центру й залізничної станції Кременець. Дворів — 156. Населення — 622 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане село Раславка.

У Крутневі розміщена комплексна бригада колгоспу «Україна» (центральна садиба в селі Лопушному), в користуванні якої 900 га сільськогосподарських угідь, з них 778 га орної землі.

В селі розташовані початкова школа, клуб на 280 місць, бібліотека, медичний пункт, два магазини. У 1962—1972 рр. тут зведено 179 громадських і житлових будівель. У селі працюють 6 комуністів і 16 комсомольців.

Уперше Крутнів згадується в документах за 1545 рік.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

41 місцевий житель брав участь у боротьбі з фашизмом на фронтах Великої Вітчизняної війни. 13 чоловік полягли в боях, 28 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. Односельцям, які загинули на фронтах війни та в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів, споруджено монумент Слави. 1948 року тут організовано колгосп.

Біля Крутнева виявлено залишки ранньослов'янського поселення VIII—IX століть.

ЛІ́ДИХІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 34 км від районного центру й залізничної станції Кременець. Дворів — 626. Населення — 2199 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Ілліча. Це велике багатогалузеве господарство, що має в користуванні 2,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,3 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За післявоєнний час колгосп побудував 26 виробничих і громадських приміщень. З допоміжних підприємств діє млин, цегельний завод, вапнярня. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва тракториста колгоспу М. К. Берпацького та ланкового І. І. Собчука нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі — середня школа, де 23 вчителі навчають 523 учнів, будинок культури на 450 місць, бібліотека, медичний пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку, чотири магазини, майстерня для пошиття й ремонту одягу. Тут працюють 44 комуністи й 228 комсомольців. Сільська партійна організація виникла 1946 року.

Перша письмова згадка про Лідихів датована 1545 роком.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

У 1937 році, за часів панування буржуазно-поміщицької Польщі, тут відбувся селянський виступ. Під час Великої Вітчизняної війни проти гітлерівців билися 417 чоловік, 147 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, 225 полягли в боях. На їх честь у селі споруджено пам'ятник. В центрі села також встановлено пам'ятник першому секретарю комсомольської організації Д. П. Бондарю, який загинув у боротьбі проти українських буржуазних націоналістів.

ЛОПУ́ШНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 36 км від районного центру й залізничної станції Кременець. Дворів — 207. Населення — 755 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Велика Горянка, Волиця, Мала Горянка.

В Лопушному міститься центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 3,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,9 тис. га орної землі. Розвинуті рослинництво й тваринництво. За післявоєнний час колгосп спорудив 15 виробничих і громадських приміщень. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва голову колгоспу Г. М. Сороку удостоєно ордена Жовтневої Революції. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено коваля П. В. Собчука, ланкових М. В. Левицьку і Ф. І. Дурко, комбайнера П. М. Гончарука.

У Лопушному є восьмирічна школа, де працюють 11 учителів, навчаються 192 учні, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, 2 магазини, відділення зв'язку, майстерня для пошиття й ремонту одягу. В 1962—1972 рр. у селі зведено 107 індивідуальних житлових будинків. Тут працюють 22 комуністи й 88 комсомольців. Колгоспна партійна організація створена 1954, сільська комсомольська — 1946 року.

Лопушне відоме з 1512 року.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

Місцевий колгосп створено 1940, відновив роботу 1947 року. 103 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні в лавах Червоної Армії. 69 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, 36 чоловік загинуло.

На околицях села Малої Горянки виявлено поселення доби бронзи, знайдено скарб римських монет II—IV століть та давньоруське городище.

ЛОСЯ́ТИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру й залізничної станції Кременець. Дворів — 400. Населення — 1403 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане село Борщівка.

На території Лосятина розміщена центральна садиба колгоспу «Перше травня», за яким закріплено 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі. Провідний напрям господарства — рільництво й тваринництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва тракториста Ф. В. Василюка нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

У Лосятині є восьмирічна школа (15 учителів, 204 учні), бібліотека, медичний пункт, дитячі ясла, два магазини. У 1962—1972 рр. тут зведено 149 індивідуальних житлових будинків. У селі працюють 25 комуністів і 80 комсомольців.

Лосятин згадується вперше в документах за 1545 рік. 1906 року тут сталося селянське повстання, придушене силою зброї.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

Догляд за цукровими буряками в колгоспі «Перше травня», с. Лосятин. 1969 р.

134 жителі села громили фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 54 з них загинули, 75 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Поблизу села Борщівки знайдено крем'яний наконечник списа доби бронзи, виявлено давньоруське городище.

МЛИ́НІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Горині, за 40 км від районного центру й за 30 км від найближчої залізничної станції Збараж. Дворів — 156. Населення — 604 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Бакоти, Хотовиця.

У Млинівцях розміщена центральна садиба колгоспу ім. Шевченка. За ним закріплено 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Жовтневої Революції нагороджено бригадира колгоспу В. І. Гунька, орденом Трудового Червоного Прапора — тракториста І. Д. Панасюка, ланкову Г. Д. Болтик.

У селі є початкова школа, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, два магазини, майстерня для пошиття та ремонту взуття. З допомогою колгоспу жителі села спорудили 94 індивідуальні житлові будинки. У Млинівцях працюють 16 комуністів і 36 комсомольців.

Перша письмова згадка про село датована 1545 роком.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

Місцевий колгосп створено 1940, відновив діяльність 1948 року. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти ворога 105 жителів, 75 з них нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, 36 загинуло в боях. На їх честь у селі споруджено пам'ятник.

В с. Бакотах народився український радянський історик, заслужений діяч науки УРСР М. В. Бречкевич (1870—1963).

На околицях Млинівців виявлено поселення доби пізнього палеоліту, ранньої бронзи та періоду Київської Русі.

ПЛО́СКЕ (до 1946 року — Великі Фільварки) — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру й залізничної станції Кременець. Дворів — 166. Населення — 518 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Підлісне.

В селі розміщена комплексна бригада колгоспу ім. Мануїльського, центральна садиба якого в передмісті Кременця — Бонівці.

У Плоскому — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, медичний пункт, магазин. Тут працюють 6 комуністів і 30 комсомольців.

Село відоме з першої половини XVI ст.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти гітлерівців 52 місцеві жителі, 22 з них нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, 30 чоловік загинули смертю хоробрих. На їх честь у селі споруджено пам'ятник.

ПОПІ́ВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Ікви, за 22 км від районного центру й залізничної станції Кременець. Дворів — 164. Населення — 601 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Весела й Кокорів.

У Попівцях розташована центральна садиба колгоспу «17 вересня». Це багатогалузеве господарство користується 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств діє млин, пилорама, цегельний завод. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєно доярку Н. Ф. Голуб, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено голову колгоспу С. О. Остапчука, трактористів І. В. Чуха та Г. Д. Салія, ланкову Н. С. Мороз.

Тут є початкова школа, будинок культури на 450 місць, бібліотека, два медичні пункти, дитячі ясла, 6 магазинів, філія зв'язку, кравецька майстерня. В селі працюють 28 комуністів і 76 комсомольців. Колгоспна партійна організація створена 1952, комсомольська — 1948 року.

Перша письмова згадка про село датована 1630 роком.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

Колгосп організовано 1940, відновив роботу 1946 року. 73 місцеві жителі громили фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 22 з них загинули, 44 нагороджені орденами й медалями.

Поблизу Попівців виявлено поселення доби пізнього палеоліту, поховання доби бронзи та поселення черняхівської культури.

РАДЯ́НСЬКЕ (до 1964 року — Млинівці) — село, центр сільської Ради, розташоване вздовж правого берега Ікви, за 6 км від районного центру й залізничної станції Кременець. Дворів — 205. Населення — 737 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Підлісці.

На території Радянського розміщена центральна садиба колгоспу «Нове життя», за яким закріплено 917 га сільськогосподарських угідь, з них 757 га орної землі. Розвинуті рослинництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва комбайнера колгоспу А. О. Григор'єва удостоєно ордена Леніна, тракториста С. П. Тернового нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є початкова школа, клуб, бібліотека, медичний пункт, магазин, майстерня для пошиття й ремонту взуття. У Радянському працюють 11 комуністів і 20 комсомольців.

Перша письмова згадка про село датована 1482 роком.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

Під час Великої Вітчизняної війни 61 місцевий житель бився з фашистами, 50 з них нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, 38 чоловік загинуло в боях.

Поблизу села виявлено стоянку доби мезоліту (понад 8 тисяч років тому).

РИ́ДОМИЛЬ — село, центр сільської Ради, розташоване у верхів'ях Ікви, за 30 км від районного центру й залізничної станції Кременець. Дворів — 721. Населення — 2790 чоловік.

Місцевий колгосп «Більшовик» використовує 2,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,6 тис. га орної землі. Провідний напрям — рільництво й тваринництво. Допоміжні підприємства — електростанція, млин. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєно колишнього голову колгоспу П. В. Рєзника й ланкову П. К. Борушок, ордена Жовтневої Революції — бригадира М. С. Цибульського.

В селі є середня школа, де 25 учителів навчають 587 учнів, будинок культури, бібліотека, дільнична лікарня, дитячий садок, п'ять магазинів, побутовий комбінат, відділення зв'язку. Тут працюють 33 комуністи й 210 комсомольців.

Ридомиль згадується вперше в історичних документах за 1430 рік.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

У боях проти фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни брало участь понад 500 місцевих жителів. 81 фронтовика нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, 112 чоловік загинуло. У 1948 році в селі було створено колгосп.

На околиці Ридомиля виявлено поховання доби міді.

РОЗТО́КИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру й залізничної станції Кременець та за 1 км від автошляху Кременець — Тернопіль. Дворів — 340. Населення — 1174 чоловіка.

Місцевий колгосп «Зоря комунізму» користується 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1,9 тис. га орної землі. Напрям господарства — рільництво й тваринництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва доярку колгоспу Г. В. Фендич нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа (13 учителів, 189 учнів), клуб, бібліотека, медичний пункт, чотири магазини, шевська майстерня. З допомогою колгоспу жителі села збудували 159 індивідуальних житлових будинків. У Розтоках працюють 37 комуністів і 92 комсомольці. Колгоспна партійна організація виникла 1948 року.

Перша письмова згадка про село датована 1545 роком.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

227 місцевих жителів громили фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 49 з них полягли в боях, 69 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Радянським воїнам-односельцям, які віддали життя за Батьківщину, в селі споруджено пам'ятник. Також встановлено пам'ятник воїнам, що загинули в боях за визволення села від німецько-фашистських загарбників, та погруддя сільського активіста Х. С. Кравця, який поліг у боротьбі проти бандерівців. У 1947 році в Розтоках було організовано колгосп.

СА́ПАНІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від районного центру й залізничної станції Кременець, на лівому березі Ікви. Дворів — 355. Населення — 1315 чоловік.

У селі розміщена комплексна рільнича бригада колгоспу ім. Радянської Армії (центральна садиба в с. Великих Бережцях), яка користується 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,1 тис. га орної землі. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва тракториста В. Р. Костюка удостоєно ордена Жовтневої Революції.

У Сапанові — восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 229 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, медичний пункт, дитячі ясла, два магазини. У 1962—1972 рр. тут споруджено 93 індивідуальні житлові будинки та 19 громадських і виробничих приміщень. В Сапанові працюють 11 комуністів і 88 комсомольців.

Перша письмова згадка про село датована 1545 роком.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

158 місцевих жителів боролися проти гітлерівців на фронтах Великої Вітчизняної війни, 77 з них загинуло, 56 нагороджено орденами і медалями Союзу РСР.

Поблизу Сапанова виявлено поселення доби мезоліту й неоліту.

СТАРИ́Й ОЛЕ́КСИНЕЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Збараж — 28 км. Дворів — 393. Населення — 1190 чоловік. Сільраді підпорядковане село Івання.

У Старому Олексинці розташована центральна садиба колгоспу «Прапор перемоги». За ним закріплено 2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. Розвинуті рослинництво й тваринництво. За післявоєнний час колгосп спорудив 18 громадських і виробничих приміщень. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва свинарку колгоспу Ф. Ф. Цісарук і ланкову О. П. Крохмалюк

нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є середня школа, де 24 вчителі навчають 353 учнів, будинок культури на 260 місць, бібліотека, амбулаторія, пологовий будинок, дитячий садок, аптека, ветеринарний пункт, відділення зв'язку, чотири магазини, їдальня, кравецька й шевська майстерні. За післявоєнний час зведено 298 житлових будинків. Працюють 32 комуністи й 174 комсомольці.

Старий Олексинець вперше згадується в документах 1463 року. У 1918—1920 роках селяни Старого Олексинця брали активну участь у боротьбі проти польських окупантів і петлюрівців. Організований у селі бойовий загін з 200 добровольців у жовтні 1919 року кілька разів вступав у бій з загонами ворога.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

105 місцевих жителів громили фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни. 57 чоловік за героїзм, виявлений у боях, нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, 40 загинуло. На їх честь у селі споруджено пам'ятник. На шлях колективного господарювання жителі Старого Олексинця стали 1948 року.

СТАРИ́Й ПОЧА́ЇВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру й залізничної станції Кременець. Дворів — 436. Населення — 1433 чоловіка.

У Старому Почаєві міститься комплексна бригада колгоспу ім. Жданова (центральна садиба в Почаєві). З допоміжних підприємств діють цегельний завод і 2 вапнярні.

У селі є восьмирічна школа (15 учителів і 220 учнів), будинок культури на 250 місць, бібліотека, медичний пункт, дитячі ясла, три магазини. В Старому Почаєві працюють 36 комуністів і 54 комсомольці.

Село відоме з першої половини XV століття.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

За часів панування буржуазно-поміщицької Польщі тут діяв підпільний райком КПЗУ. У 1940 році організовано колгосп. 179 місцевих жителів билися проти ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни, 53 з них загинуло, 78 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

СТАРИ́Й ТА́РАЖ — село, центр сільської Ради, розкинулось на лівому березі Ікви, за 34 км від районного центру й залізничної станції Кременець. Дворів — 167. Населення — 908 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Комарин.

У Старому Таражі міститься центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна. За ним закріплені 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,3 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За післявоєнний час колгосп спорудив 18 громадських і виробничих приміщень. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ланкову колгоспу М. М. Лотоцьку нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. З передовиків відзначено орденом «Знак Пошани».

В селі є восьмирічна школа, де 19 учителів навчають 322 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медпункт, дитячі ясла, два магазини. В 1962—1972 рр. тут зведено 107 індивідуальних житлових будинків. У Старому Таражі працюють 22 комуністи й 94 комсомольці. Партійна організація колгоспу створена 1951, комсомольська — 1948 року.

Перша письмова згадка про Старий Тараж датована 1463 роком.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

130 місцевих жителів билися проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, 62 з них загинуло, 51 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. На шлях колективного господарювання жителі села стали 1948 року.

У́СТЕЧКО — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Горині, за 41 км від районного центру та за 23 км від найближчої залізничної станції Збараж. Дворів — 246. Населення — 702 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане село Очеретне.

В Устечку розміщена центральна садиба колгоспу ім. Калініна, за яким закріплено 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,8 тис. га орної землі. Розвинуті рослинництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств діють два водяні млини, олійня. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєно ланкову колгоспу Н. С. Кулину, тракториста В. Г. Волянюка, ордена Жовтневої Революції — бригадира М. В. Веренжака. Ланкову Л. О. Королюк і свинаря М. Ф. Тебенка нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, медичний пункт, поштове відділення, два магазини, кравецька майстерня, дитячий садок. У післявоєнний час споруджено 115 індивідуальних житлових будинків. В Устечку працюють 31 комуніст і 96 комсомольців.

Село відоме з 1649 року.

У серпні 1649 року тут перебували загони селянсько-козацького війська під проводом Івана Богуна. В 1917—1918 роках населення разом із солдатами дислокованого тут російського армійського корпусу виступило за встановлення Радянської влади, поділило панську землю між безземельними й малоземельними селянами. Восени 1919 року місцеві жителі брали участь у повстанні проти польських окупантів, яке було жорстоко придушене.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

Під час Великої Вітчизняної війни в боях проти фашистських загарбників брали участь 98 місцевих жителів, 48 з них загинуло. 37 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. 1948 року в селі Устечку організувався колгосп.

На західній околиці села Очеретного було ви-

явлено залишки поселення черняхівської культури (III—VI століття).

ЧУГАЛІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру і залізничної станції Кременець. Дворів — 136. Населення — 385 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Бонівка й Зеблози.

На території Чугалів розташована комплексна бригада колгоспу ім. Мануїльського (центральна садиба в с. Бонівці), яка має в користуванні 982 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 710 га орної землі. Виробничий напрям — рільництво й тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, медичний пункт, дитячі ясла, магазин. В Чугалях працюють 3 комуністи і 18 комсомольців.

Село відоме з першої половини XVI століття.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти гітлерівців 44 місцеві жителі, 18 з них загинуло, 11 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Біля села Зеблозів виявлено залишки пізньопалеолітичної стоянки.

ШПИ́КОЛОСИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру й залізничної станції Кременець. Дворів — 166. Населення — 516 чоловік.

У Шпиколосах міститься комплексна бригада ордена Трудового Червоного Прапора колгоспу ім. Леніна, за якою закріплено 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1 тис. га орної землі. Виробничий напрям — рільництво й тваринництво. Діє міжколгоспний цегельний завод.

У селі є восьмирічна школа, будинок культури на 300 місць, бібліотека, медичний пункт, два магазини, майстерня побутового обслуговування населення. Тут працюють 9 комуністів і 30 комсомольців.

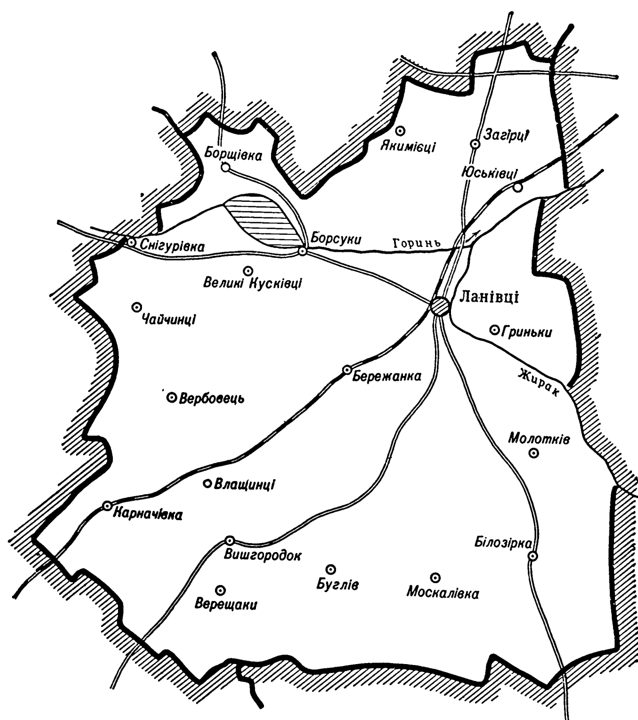
Село згадується вперше в історичних документах за 1545 рік.

У грудні 1917 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

48 місцевих жителів билися проти ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни, 21 з них загинув, 17 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

На околиці села виявлено залишки пізньопалеолітичної стоянки й три кургани з похованнями часів Київської Русі.

ЛАНОВЕЦЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 632 кв. км. Населення — 42,3 тис., у т. ч. сільського 34,8 тис. (82,3 проц.). Середня густота населення — 67 чоловік на 1 кв. км. Селищній і 18 сільським Радам підпорядковано 42 населені пункти. На підприємствах, у колгоспах та в установах працюють 61 первинна партійна, 78 комсомольських, 108 профспілкових організацій. Напрям економіки району — сільськогосподарський. За 24 колгоспами закріплено 60 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 44,8 тис. га орної землі. Промисловість представлена 8 підприємствами. Населення обслуговують 45 медичних закладів. У 44 загальноосвітніх школах, у т. ч. 8 середніх, вчаться 6478 учнів, трудяться 512 учителів. Мережу культосвітніх закладів становлять 11 будинків культури, 38 клубів, 44 бібліотеки, 44 кіноустановки. В населених пунктах району споруджено 2 пам'ятники В. І. Леніну, 17 пам'ятників та обелісків Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни.

ЛАНІВЦІ

Ланівці — селище міського типу (з 1956 р.), центр однойменного району, розташоване на широкій рівнині при впадінні Буглівки і Жерді в Жирак (притока Горині), за 65 км від обласного центру, з яким зв'язане залізницею та автошляхом. Залізнична станція. Населення — 7527 чоловік. Селищній Раді підпорядковане село Оришківці.

Територія, де розташоване селище, була заселена здавна. Поблизу Ланівців, в урочищі Леваді, виявлено поселення трипільської культури, знайдено бронзовий меч доби пізньої бронзи та римські монети II століття.

Час виникнення поселення невідомий. В історичних документах Ланівці як одне з великих поселень Волині вперше згадуються під 1444 роком, а в описі Кременецького замку за 1545 рік — як приватне містечко.

Перебуваючи у власності різних магнатів, селяни спочатку платили переважно данину натурою й грішми. З XVI ст. більшого поширення набула панщина, яка становила 2—3 дні на тиждень з лану.

Крім феодального гніту, що важким тягарем лягав на плечі трудового люду, селяни Ланівців багато терпіли від міжусобної боротьби, яка постійно точилася

між феодалами. Протягом 1558—1564 рр. князям Вишневецьким вдалося заснувати на лановецьких землях кілька сіл. У червні 1565 року селяни скаржилися повітовому старості, що князі захоплюють общинні землі і передають іншим поселенням. Проте їхня скарга лишилася без відповіді. Міжусобиці супроводилися пограбуваннями, насильством і руйнуваннями. В один з таких набігів, що його вчинив на Ланівці у 1565 році загін дворових слуг князя О. Вишневецького, багато жителів було скалічено і вбито, а їхнє майно пограбовано[1]. Селяни чинили опір сваволі феодалів. Так, у 60-х роках XVI ст. вони відмовилися платити панові грошову ренту, відробляти повинності тощо[2].

Загальний вид смт Ланівців. 1971 р.

Населення Ланівців зазнавало багато лиха й від частих нападів турецько-татарських орд. Восени 1618 року татари, вторгшись на Поділля, пограбували й спустошили Ланівці та навколишні села, більшість населення захопили в полон[3].

З початком визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. під керівництвом Богдана Хмельцького селяни й міщани почали організовуватися в загони й нападати на шляхту, орендарів, ксьондзів. Багато жителів містечка взяло участь у битві проти польсько-шляхетського війська під Збаражем.

Після Андрусівського перемир'я (1667 р.) Ланівці залишилися під владою Польщі. В 1793 році у складі Правобережної України містечко возз'єдналося з Росією і стало волосним центром Кременецького повіту Волинської губернії. Тут проживало 650 чоловік, налічувалося 170 будинків. За користування мізерними ділянками землі піші господарства відбували 2 чоловічі та один жіночий, тяглові — 3 чоловічі й 1 жіночий дні панщини на тиждень. Крім панщини, всі селяни повинні були відробляти т. зв. літні й зимові дні, а також будівельні за плату, встановлену губернатором, по черзі нести нічну варту. Поміщик широко застосовував урочну систему: він давав таку денну норму, що її ледве можна було виконати за 2—3 дні.

Не внесла суттєвих змін в економічне становище селян реформа 1861 року. Краща земля, як і раніше, лишилася у поміщика. Селянські наділи не перевищували 4,5 десятини на двір. За кожну десятину землі селяни повинні були внести до казни втричі більше існуючої на той час ціни на землю.

Селяни терпіли від малоземелля. Для сплати викупних платежів незаможні вдавалися до позичок і врешті решт змушені були віддавати свою землю поміщику чи заможним селянам за борги. За даними 1870 року, в містечку проживало 623 чоловіка, налічувався 201 двір. Тут діяв млин, було 5 магазинів, 40 ремісників[4]. Тричі на рік відбувалися ярмарки, де торгували місцеві і приїжджі купці, збували свою продукцію ремісники. Однак основним заняттям населення було землеробство. Матеріальні нестатки, постійна нужда змушували селян за мізерну плату працювати в поміщицьких маєтках, штовхали їх на шлях класової боротьби, яка особливо загострилася під час революції 1905—1907 рр. У цей період у Ланівцях відбулися заворушення. Безземельні й малоземельні селяни виступали за розподіл землі поміщиків, боролися за користування лісами й пасовищами, а наймити вимагали підвищення заробітної плати. Місцеві власті намагалися придушити селянські заворушення. Їм допомагали церковники. На початку липня 1905 року вони влаштували

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 1. К., 1876, стор. 52, 53; Н. И. Теодорович. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии, т. 3, стор. 260, 278, 279.

[2] Л. Крушинский. Исторический очерк Волыни. Житомир, 1867, стор. 113, 173.

[3] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 1, стор. 413.

[4] Słownik geograficzny, t. 5, стор. 585.

молебінь, на якому священики проклинали «бунтівників». Після молебня почали збір пожертвувань. Місцеві купці, куркулі, поміщики щедро вносили гроші для боротьби з повсталими селянами[1].

Тяжке становище жителів Ланівців ще більше погіршувалося внаслідок їх політичного безправ'я, неписьменності, незадовільного медичного обслуговування. В селі часто спалахували інфекційні хвороби: скарлатина, тиф та інші. Однокласне народне училище тут відкрито лише в 1874 році.

В роки першої світової війни значну кількість працездатного населення було відправлено на окопні й шляхові роботи, 50 чоловіків мобілізовано до діючої армії. Згубно відбилися на економіці містечка реквізиції. На потреби війни забирали коней, фураж, продовольство. Внаслідок нестачі робочої худоби, зерна, реманенту, браку робочих рук великі масиви землі лишилися незасіяними. Тривалий час в містечку розміщувалися тилові частини 11-ї російської армії, а з завершенням будівництва залізничної лінії (1915 р.), що з'єднала Шепетівку з Тернополем, і воєннопольової залізниці Ланівці—Заложці — 19-й залізничний військовий батальйон та агрономічний відділ 11-ї армії. Чимало революційно настроєних солдатів цих військових частин, спілкуючись з селянами, роз'яснювали їм імперіалістичний характер війни, розповідали про ставлення до неї більшовиків, закликали до боротьби з самодержавством.

Повалення царату в результаті Лютневої буржуазно-демократичної революції активізувало боротьбу населення за землю і політичні свободи. Під впливом російських солдатів і спільно з ними селяни збирали врожай з поміщицьких полів, громили економії. Солдати відмовлялися виконувати накази свого командування по охороні поміщицьких маєтків та лісів[2].

Радо зустріли трудящі маси Ланівців перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, перші декрети Радянського уряду. Збираючись на сходки, вони вимагали конфіскації та розподілу поміщицької і куркульської землі. У грудні запроваджено контроль за роботою приватного млина. На початку січня 1918 року в містечку було встановлено Радянську владу. Волосний революційний комітет очолив селянин П. П. Бейзим[3]. Ревкомівці провели облік майна та землі великих землевласників, приступили до її поділу між малоземельними та безземельними селянами. Однак 20 лютого 1918 року Ланівці захопили австро-німецькі війська, які встановили тут жорстокий окупаційний режим. Для охорони майна місцевих багатіїв у містечку розквартирувалося близько 200 чоловік кінного загону т. зв. гайдамаків, які одночасно здійснювали каральні функції. У травні вони вчинили дику розправу над членом ревкому П. Лазебнюком та іншими активістами[4]. Проти загарбників розгорталася народна боротьба. В квітні 1918 року на залізничній станції було знищено склад боєприпасів. Три дні лунали вибухи, високо в небо підносилися стовпи диму. В листопаді утворився партизанський загін на чолі з вчителем з села Синівців В. П. Чабаєм. Через деякий час до нього приєднався загін революційних селян з Ямпільської волості. Об'єднаний загін дістав назву Лановецько-Ямпільського[5]. Центром його діяльності стала відбита у ворога залізнична станція Ланівці. Партизани перешкоджали просуванню військових ешелонів, виводили з ладу комунікації, здійснювали напади на невеликі ворожі гарнізони. Кожний, навіть незначний успіх бійців загону радував селян, запалював їх на боротьбу за своє визволення, за встановлення Радянської влади. Селянська молодь масово вступала до загону. В листопаді—грудні 1918 року загін взяв активну участь у вигнанні німецьких окупантів та гайдамаків з Кременецького повіту.

---

[1] Кременецький краєзнавчий музей, фонди, інв. № 74952, 9181/2.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. 246, оп. 1, спр. 5, арк. 136, 138, 143.
[3] Там же, ф. Р-2804, оп. 1, спр. 6, арк. 83, 84.
[4] Там же, ф. 245, оп. 1, спр. 3, арк. 10.
[5] КПЗУ — організатор революційної боротьби, стор. 35, 36.

Однак на зміну німецьким інтервентам прийшли петлюрівці. На початку червня 1919 року частини Таращанської бригади визволили Ланівці. Було створено ревком, а для забезпечення революційного порядку — міліцію. Ревком організував допомогу продовольством Червоній Армії, конфіскував надлишки землі у місцевих багатіїв. Та дальшому будівництву нового життя перешкодила навала польської вояччини, яка у вересні 1919 року захопила Ланівці. Окупанти заарештували жителів, які підтримували Радянську владу[1]. Знову насаджувалися старі порядки, у селян відібрали землю і майно. Незважаючи на переслідування, трудящі продовжували вести боротьбу.

У липні 1920 року внаслідок наступальних операцій червоні частини 14-ї армії визволили містечко[2]. В другій половині липня тут було обрано ревком. Очолив його З. К. Пилипончук[3]. Ревком приступив до розподілу конфіскованих у куркулів надлишків землі, обліку млинів, взявся за наведення санітарного порядку в містечку, відкрив бібліотеку[4].

Та недовго тривало радянське будівництво. 20 вересня 1920 року Ланівці знову захопили війська буржуазно-поміщицької Польщі[5]. Було відновлено старі порядки, встановлено жорстокий окупаційний режим. Ланівці стали центром гміни. Оскільки вони були прикордонним містечком, тут розмістився гарнізон. Після комендантської години без спеціальної перепустки жителям заборонялося ходити по вулицях.

За даними на 1931 рік, в Ланівцях проживало 2667 жителів, було 270 будинків, 325 господарств, з них 313 бідняцьких. Дві третини землі належали 2 поміщицьким і 10 осадницьким господарствам. 105 бідняцьких господарств зовсім не мали польової землі. Значним землевласником була уніатська церква, якій належав 41 га. Священик мав 34 га землі[6].

Промисловість у містечку не розвивалася. Діяли лише цегельня, 2 млини, чесальня вовни, на яких працювало понад 50 робітників. Робочий день тривав 12—14 годин. Біднота тулилася в маленьких хатинах, на занедбаних, не освітлюваних, весною й восени майже непроїжджих вулицях.

У Ланівцях виникли різні контори для закупівлі сільськогосподарських продуктів. Не маючи можливості збувати продукцію своєї праці в іншому місці, селяни за безцінь продавали її скупникам. У 1931 році існувало близько 80 приватних дрібних і великих торговельних контор[7]. Місцеві багатії орендували поміщицьку землю і з половини врожаю здавали селянам, зобов'язуючи їх щороку вирощувати ті самі технічні культури — цукрові буряки, тютюн, картоплю. Внаслідок цього земля виснажувалась і давала дедалі менші врожаї, що гостро позначалося на матеріальному становищі основної маси населення. Навіть у тих селян, що мали польові наділи, не вистачало хліба до нового врожаю. Голод, недоїдання, злидні були постійними супутниками селянської бідноти.

Медичну допомогу населенню Ланівців за плату подавали лікар, фельдшер і акушерка. Бідняцькі маси, не маючи змоги платити за лікування, вдавалися до баб-шептух.

В містечку діяла семирічна (до 1936 року п'ятикласна) школа. Важкі умови життя більшості родин позначилися й на тому, що на початку 1939 року з 483 дітей шкільного віку 207 не мали змоги відвідувати школу. Польські власті закрили всі українські культурно-освітні заклади[8].

---

[1] Кременецький краєзнавчий музей, фонди, інв. № 7481, 9167.
[2] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 3, стор. 306.
[3] ЦДАРА, ф. 199, оп. 2, спр. 206, арк. 156—158.
[4] Революційна боротьба на Тернопільщині, стор. 72.
[5] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 3, стор. 604.
[6] Тернопільський облдержархів, ф. 148, оп. 2, спр. 16, арк. 69; ф. 221, оп. 1, спр. 1294, арк. 8.
[7] Там же, ф. 221, оп. 1, спр. 1294, арк. 8.
[8] Там же, ф. 2, оп. 2, спр. 462, арк. 1.

За дорученням Кременецького окружного комітету КПЗУ в Ланівцях нелегальну агітаційну роботу серед трудящих проводили комуністи з сусідніх сіл Білозірки та Борщівки. Вони роз'яснювали робітникам і селянам антинародну реакційну суть політики польського буржуазно-поміщицького уряду, знайомили їх з успіхами соціалістичного будівництва на Радянській Україні, розповсюджували комуністичні листівки. Під впливом комуністів-підпільників у 1932 році селяни відмовилися продавати продукцію сільського господарства й купувати промислові товари у місцевих торговців, вимагаючи зниження цін на них і підвищення цін на продукцію свого виробництва. Трудящі виступали проти антинародної конституції, бойкотували вибори до сейму, вели боротьбу за соціальне й національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною.

Справжнє щастя прийшло до трудящих Ланівців золотої осені 1939 року. 17 вересня в містечко вступили частини Червоної Армії. Хлібом-сіллю зустрічало населення радянських воїнів. Цього дня тут відбувся багатолюдний мітинг, на якому трудящі висловили сердечну подяку Комуністичній партії та Радянському урядові за принесену волю.

Зразу ж після визволення в Ланівцях утворився селянський комітет, який очолив селянин-бідняк С. К. Печенюк. Було створено народну міліцію. Народна влада запровадила революційний порядок. Згодом відкрилася школа з рідною мовою викладання, навчання в якій здійснювалося за новою програмою.

Вперше за всю історію Ланівців трудяще населення у жовтні 1939 року взяло участь у вирішенні важливих державних справ. На підставі декларацій, прийнятих Народними Зборами Західної України, було націоналізовано промислові підприємства, конфісковано поміщицьку та церковну землю і розподілено її між бідняцькими селянськими господарствами.

У січні 1940 року за новим адміністративним поділом Ланівці стали районним центром. З утворенням районних установ, організацій і підприємств сюди приїхали зі східних областей УРСР вчителі, досвідчені партійні й радянські працівники. Водночас на партійну, радянську й господарську роботу висувались кадри з місцевого населення. Так, колишній член КПЗУ М. Ф. Лисак очолив відділ комунального господарства райвиконкому.

Райком партії, районний виконавчий комітет спрямували свою діяльність на розвиток соціалістичної промисловості, сільського господарства, освіти, культури, охорони здоров'я. Вже у першій половині 1940 року почали працювати райпромкомбінат, дві промислові артілі, п'ять магазинів державної торгівлі, їдальня, ряд побутових закладів. Відкрилися клуб, бібліотека. Значну допомогу селянським господарствам надала новостворена машинно-тракторна станція. Частку своєї праці вклали у перші соціалістичні перетворення комуністи й комсомольці (комсомольська організація створена в січні 1940 року). У березні 1940 року з великим політичним і трудовим піднесенням пройшли вибори до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради Української РСР. За кандидатів блоку комуністів і безпартійних проголосувало 98 проц. виборців села[1].

Радянське будівництво перервав напад на СРСР гітлерівської Німеччини. В перші дні війни понад 40 комуністів, комсомольців, радянських активістів добровільно пішли на фронт. 3 липня 1941 року гітлерівці окупували Ланівці. Вже на другий день окупації вони стратили групу комсомольців, у т. ч. члена бюро Лановецького районного комітету комсомолу М. Сєдова. У липні 1942 року біля цегельного заводу окупанти і їхні поплічники — українські буржуазні націоналісти — розстріляли 2535 радянських громадян з районного центру та інших населених пунктів[2]. Часто без будь-яких причин, прямо на вулиці окупанти вбивали зустрічних жінок, стариків і дітей. Гітлерівці створили тут гетто, де було зни-

[1] Радянська Тернопільщина, стор. 74.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. Р-274, оп. 2, спр. 60, арк. 60, 61.

щено близько 5 тис. радянських громадян[1]. Вивезли на каторжні роботи до Німеччини 99 юнаків і дівчат. Під час відступу вони зруйнували і спалили 122 житлові та інші будинки.

Трудящі Ланівців чинили опір загарбникам і їхнім наймитам — українським буржуазним націоналістам — саботували розпорядження місцевих окупаційних властей, зривали відправку населення на каторжні роботи до Німеччини, допомагали партизанам. Коли в березні 1943 року до Шумського району прибув партизанський загін ім. Михайлова під командуванням А. З. Одухи, в Ланівці був направлений В. М. Рузавін, який очолив тут рух опору проти окупантів[2]. Багато жителів села вступило до партизанського загону.

5 липня 1943 року недалеко від Ланівців пройшло бойовим рейдом Сумське партизанське з'єднання під командуванням С. А. Ковпака, а в лютому—березні 1944 року — 1-е і 2-е Молдавські з'єднання і партизанський загін під командуванням Я. О. Мухіна[3]. Партизанські рейди активізували антифашистську боротьбу, вселили надію на швидке визволення.

6 березня 1944 року війська 60-ї армії 1-го Українського фронту визволили Ланівці від німецько-фашистських окупантів. У перші дні вільного життя 479 жителів Ланівців влилося до Червоної Армії. 363 з них нагороджено орденами й медалями СРСР, 61 загинув на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Разом з радянськими військами до Ланівців прибула оперативна група обкому партії на чолі з першим секретарем І. Д. Компанцем і перебувала тут протягом місяця, до переїзду в Збараж. Одночасно відновили свою діяльність райком партії, райвиконком і райком комсомолу, сільська Рада. Вони доклали багато зусиль для мобілізації трудящих на відбудову та дальший розвиток господарства, нормалізації життя в селі. Переборюючи повоєнні труднощі, ведучи боротьбу з українськими буржуазними націоналістами, трудящі своєчасно провели весняну посівну кампанію 1944 року, працювали на відбудові села, подавали всіляку допомогу фронтові. До 22 серпня 1944 року на танкову колону «Селянин Тернопільщини» в районі було зібрано понад 1 млн. крб. Танк, збудований на кошти, зібрані трудящими Лановецького району, брав участь у боях за визволення Польщі, Чехословаччини, за взяття Берліна[4].

Населення одержувало допомогу від держави. Вже у перші місяці після визволення в село стали надходити будівельні матеріали — ліс, цемент, цегла, що дало змогу в короткі строки провести першочергові ремонтні роботи. Наприкінці 1944 року почали працювати промкомбінат, маслозавод, промартіль «Червоний швець», ряд підприємств громадського харчування, поліклініка, лікарня, аптека. Відкрилися бібліотеки й клуб. З квітня 1945 року розпочалося навчання в семирічній школі, яку відвідувало 277 учнів. Їх навчало 13 вчителів. Цього року з державного бюджету на фінансування сільськогосподарських заходів, шляхового й комунального господарства району виділено 163 500 крб., на освіту — 1 519 700 крб., на охорону здоров'я — 366 600 карбованців[5].

У перші післявоєнні роки ще гостро відчувалася нестача техніки, посівного матеріалу, робочих рук. У плуги доводилося впрягати корів, хоч їх залишилося після німецьких загарбників небагато. Нерідко волочили ріллю ручними граблями. Проте посівну кампанію 1946 і 1947 років було завершено вчасно.

На початку січня 1948 року в Ланівцях за ініціативою бідняцького активу організовано колгосп ім. Жданова, в якому об'єдналося 80 селянських господарств.

---

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 3, спр. 23, арк. 7.

[2] АІІП ЦК КП України, ф. 96, оп. 1, спр. 1, арк. 120.

[3] Там же, ф. 89, оп. 1, спр. 1, арк. 90; ф. 90, оп. 1, спр. 63; ф. 91, оп. 1, спр. 1, арк. 6.

[4] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 3, спр. 23, арк. 85; Газ. «Вільне життя», 14 жовтня 1964 р.

[5] Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 290, арк. 158; Газ. «Більшовицька зброя» (Ланівці), 26 липня 1945 р.

Вони усуспільнили 197 га землі, 26 робочих коней, 19 плугів, 31 рало і 18 возів[1]. Згодом утворився ще один колгосп — ім. Мічуріна. Для проведення сільськогосподарських робіт колгоспам, в яких було мало свого тягла, значну підтримку подала Борсуківська МТС. Вже перші роки колективного господарювання переконали селян у його вигідності. В 1950 році колгоспи об'єдналися в одне господарство — ім. Жданова.

Велику допомогу дістав колгосп від трудящих східних областей республіки. Держава забезпечувала артіль сортовим насінням, технікою, надавала кредити. У 1950 році до колгоспу ім. Жданова приєдналися артіль ім. XIV з'їзду ВЛКСМ села Волиці і колгосп села Малих Куськівців, а в 1955 році — колгосп села Оришківців. Господарство мало 3418 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2825 га орної землі.

Важливе значення для дальшого зміцнення господарства мали рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Правління колгоспу, територіальна первинна партійна організація (створена 1948 року) переглянули структуру посівних площ, взяли курс на впровадження високоврожайних культур, поліпшення маточного поголів'я худоби, механізацію трудомістких процесів. Помітних успіхів колгоспники досягли в наступні роки і, зокрема, протягом восьмої п'ятирічки. Якщо в 1965 році вони зібрали по 19,5 цнт зернових і 346 цнт цукрових буряків з гектара, то середньорічна врожайність зернових за 8-му п'ятирічку становила 24 цнт, а цукрових буряків — 360 цнт з га. В Ланівцях споруджено міжколгоспну станцію птахівництва та інкубації на 32 тис. курей, пущено першу чергу міжколгоспного комплексу для відгодівлі свиней на 10 тис. голів.

Поряд із зростанням господарства росли й міцніли колгоспні кадри, з'явилися передовики виробництва. Повагою серед колгоспників користується один з організаторів колгоспу, нині пенсіонер, почесний колгоспник П. І. Прокопчук. За вирощення високих урожаїв зернових і технічних культур у 1958 році його нагороджено орденом «Знак Пошани». За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, орденом Леніна нагороджено комбайнера М. З. Адамчука, орденом Жовтневої Революції — бригадира рільничої бригади М. Ф. Голобородька, орденом Трудового Червоного Прапора — ланкову К. І. Бардадин.

Включившись у змагання на честь 50-річчя утворення СРСР, колгоспні трудівники взяли підвищені зобов'язання на 1972 рік і успішно їх виконали. Вони зібрали в середньому по 26,3 цнт зернових і по 422 цнт цукрових буряків з га, виробили на 100 га сільськогосподарських угідь по 88 цнт м'яса й по 297 цнт молока. На початку 1973 року на громадських фермах утримувалося 1810 голів великої рогатої худоби, 927 свиней, 580 овець. Колгосп має 25 тракторів, 15 різних комбайнів, багато іншої сільськогосподарської техніки, 15 автомашин, що дає змогу механізувати 80 проц. усіх польових робіт. За виявлену трудову доблесть на збиранні врожаю 1972 року орденом «Знак Пошани» нагороджено тракториста Є. С. Бойчука.

Вивантаження продукції на Лановецькому заводі залізобетонних конструкцій. 1972 р.

З великим патріотичним ентузіазмом працюють колгоспники у третьому році дев'ятої п'ятирічки. За ініціативою партійної організації колгоспу на початку року було укладено договори на соціалістичне змагання між окремими тваринниками, ланками, бригадами. Бурякосійні ланки зобов'язалися в 1973 році зібрати по 500 цнт цукрових буряків з кожного гектара.

---

[1] Газ. «Більшовицька зброя» (Ланівці), 7 листопада 1948 р.

Із збільшенням площ посіву цукрових буряків у колгоспах району і зростанням їх врожайності 1955 року в Ланівцях почалося будівництво цукрового заводу. Тернопільський обком ЛКСМУ оголосив будову ударною комсомольською. Сюди приїхало понад 250 комсомольців і молодих будівельників з усіх районів області. За 4 роки ударної праці було зведено всі корпуси заводу, споруджено ціле промислове містечко. Восени 1959 року завод потужністю 25 тис. цнт переробки сировини на добу став до ладу. З кожним роком зростало виробництво цукру. Якщо спочатку тут виробляли 11—15 тис. тонн цукру-піску щороку, то в 1965 році — 25 тис. тонн. З введенням у дію заводу почала працювати ТЕЦ, що дало можливість електрифікувати ряд колгоспів Лановецького й сусіднього Шумського районів. У 1968 році заводську ТЕЦ і місто підключили до Добротвірської ДРЕС.

Ансамбль юних бандуристок Лановецької музичної школи. 1970 р.

На заводі працює понад 1200 робітників, у т. ч. 140 комуністів і комсомольців, які йдуть в авангарді боротьби за піднесення продуктивності праці, поліпшення якості продукції. Сумлінну працю машиніста паровоза транспортного цеху комуніста П. Є. Швалинського відзначено орденом Трудового Червоного Прапора. Високе довір'я трудящі виявили слюсарю заводу А. А. Кутраню, обравши його депутатом Верховної Ради Української РСР восьмого скликання. 158 заводських винахідників і раціоналізаторів об'єднані в первинній організації Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів. Протягом 1966—1972 рр. вони внесли 528 пропозицій, від впровадження яких завод одержав 462 тис. крб. економії.

З 1958 року в Ланівцях діє цегельний завод потужністю 4 млн. штук цегли на рік. 1962 року на базі приміщень депо станції створено завод залізобетонних конструкцій, який виробляє залізобетонні блоки, плити, перекладини, стовпи для господарського й житлового будівництва, в 1963 році — фабрику гумових іграшок, продукція якої йде в усі кінці країни. У селищі є також районне об'єднання «Сільгосптехніки», хлібний і маслоробний заводи. Тут розміщена пересувна механізована колона 154, яка займається осушенням земель й обслуговує шість районів області.

Промислові підприємства Ланівців успішно завершили восьму п'ятирічку. Випуск продукції, порівняно з попередньою п'ятирічкою, зріс майже у 1,5 раза, продуктивність праці підвищилася на 50 процентів.

Помітних успіхів досягли промислові підприємства селища в першому році дев'ятої п'ятирічки. Валової продукції було вироблено на 15 654 тис. крб. Значно перевиконав планове завдання 1971 року цукровий завод, виробивши 32,4 тис. тонн цукру-піску. Високих виробничих показників робітничі колективи селища добилися в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя утворення СРСР. Порівняно з 1971 роком виробництво промислової продукції зросло на 10 проц., продуктивність праці підвищилася на 11 проц. Цукровий завод виконав план 1972 року на 102 проц., 10 грудня завершив виконання річного завдання завод залізобетонних конструкцій, 19 грудня — фабрика гумових іграшок.

Натхненні здобутими успіхами, колективи промислових підприємств селища, включившись у всесоюзне соціалістичне змагання, визначили нові рубежі на третій рік п'ятирічки. Вони зобов'язалися достроково завершити планові завдання 1973 року, значно поліпшити економічні показники. Колектив хлібозаводу дав слово державний план 1973 року по випуску й реалізації продукції завершити до 20 грудня, підвищити продуктивність праці на 2,8 проц., знизити собівартість продукції на 3 проц., освоїти п'ять нових видів продукції, впровадити у виробництво

десять раціоналізаторських пропозицій. Цукровий завод виробить промислової продукції більш як на 12 млн. крб. Над виконанням взятих зобов'язань тут поряд з українцями самовіддано працюють росіянин С. О. Зирянов, білорус В. Є. Транзенок, башкир Л. Ф. Гарифулін, поляк С. Т. Гепке та представники інших національностей. Лановецькі підприємства одержують обладнання з Москви, Ленінграда, Липецька, Горького, Ульяновська, Мінська, Риги, Ашхабада. Продукція місцевих заводів іде в міста Української РСР, Російської Федерації, Білоруської РСР, прибалтійських республік.

З дальшим розширенням виробничих площ, удосконаленням виробництва й підвищенням продуктивності праці на кінець дев'ятої п'ятирічки випуск валової продукції проти 1970 року зросте на 40 проц. У третьому, вирішальному році п'ятирічки стануть до ладу асфальтовий та комбікормовий заводи.

За післявоєнні роки невпізнанно змінився загальний вигляд Ланівців, які 1956 року віднесено до категорії селищ міського типу. Поблизу цукрового заводу виросло робітниче селище. Тут збудовано багатоквартирні будинки, приміщення, де розмістилися медпункт, аптека, дитячий комбінат, їдальня, продовольчі та промтоварні магазини, будинок культури. В центрі селища споруджено торговельний центр, лікарню, побутовий комбінат тощо.

Особливо широкого розмаху набрало житлове будівництво. Лише в роки восьмої п'ятирічки зведено 200 індивідуальних будинків. У багатьох квартирах встановлено газові плити. Центральні вулиці й тротуари заасфальтовано, розбито новий сквер, прокладено водопровід. У центрі селища височить пам'ятник В. І. Леніну. Свято шанують трудящі пам'ять радянських воїнів, які полягли в боях за визволення Ланівців. На їх честь споруджено пам'ятник Слави.

Необхідні промислові, продовольчі та інші товари мешканці можуть придбати в селищі, де працює 16 магазинів. 1972 року в особистому користуванні робітників, колгоспників і службовців Ланівців налічувалося 15 легкових автомашин, 135 мотоциклів, в багатьох квартирах є телевізор, радіоприймач, холодильник, пральна машина. З підприємств громадського харчування діють 5 їдалень, ресторан, кілька буфетів.

Значно поліпшилося медичне обслуговування населення. В селищі на варті охорони здоров'я трудящих стоять поліклініка, райлікарня на 200 ліжок з хірургічним, терапевтичним, пологовим, дитячим та інфекційним відділеннями, протитуберкульозний диспансер на 185 ліжок, санітарно-епідеміологічна станція, два здоровпункти. У 1972 році в медичних закладах селища працювало 36 лікарів, 156 чоловік з середньою медичною освітою. Значні зміни за післявоєнні роки сталися і в галузі народної освіти. Якщо до визволення у вересні 1939 року в семирічній школі навчалося 250 учнів, працювало 9 учителів[1], то у 1971/72 навчальному році в селищі діяли дві середні загальноосвітні та районна заочна школи, в яких вчилося 1567 учнів, працювало 92 вчителі. Школи мають добру матеріальну базу: предметні кабінети, спортивні й географічні майданчики, майстерні. Лановецькі піонери створили клуб інтернаціональної дружби. Вони листуються з піонерами шкіл Москви, Ленінграда, Шушенського, Узбецької РСР, Якутської АРСР, провели кілька усних журналів на тему «П'ятнадцять республік-сестер». Два колишні випускники шкіл стали кандидатами наук. За успіхи в комуністичному вихованні підростаючого покоління вчительці середньої школи № 1 Н. А. Федотовій у 1967 році присвоєно звання заслуженого вчителя Української РСР, а вчительку Н. П. Байду нагороджено орденом «Знак Пошани». З 1965 року в селищі працює семирічна музична школа, яку відвідує 120 учнів. 235 дітей дошкільного віку виховуються у двох дитячих комбінатах.

До послуг трудящих Ланівців — районний будинок культури, два робітничі клуби з стаціонарними кіноустановками, п'ять червоних куточків на підприємствах.

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 2, спр. 601а, арк. 20.

При будинку культури й робітничих клубах працюють хорові, драматичні, танцювальні та інші гуртки, вокальний, інструментальний та естрадний ансамблі. Жіночий вокальний ансамбль «Ланівчанку» на республіканському фестивалі, присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, було нагороджено дипломом 2-го ступеня, а естрадний ансамбль — дипломом 3-го ступеня. В будинку культури часто виступають артисти з Києва, Тернополя. У дні підготовки до 50-річчя СРСР тут побували артисти з Бреста, Мінська й міст Естонії.

В селищі працюють дві районні бібліотеки — для дорослих і дітей, бібліотеки є на цукровому заводі, в лікарні, двох середніх школах. У їхніх фондах налічується 85 тис. книжок. Бібліотеки влаштовують читацькі конференції, літературні вечори та інші масові заходи. З 1963 року в Ланівцях діє широкоекранний кінотеатр на 320 місць.

У величних перетвореннях, що сталися в селищі, провідне місце належить 33 партійним організаціям, які об'єднують 525 комуністів. Близько 80 проц. з них зайняті безпосередньо на виробництві. Скрізь, де б не працювали комуністи, вони виступають ініціаторами нового, передового. Чимало комуністів працюють пропагандистами, агітаторами, лекторами, політінформаторами, несуть у маси правдиве слово партії.

Велику громадську роботу провадить 61 комсомольська організація селища, в якій налічується 728 членів ВЛКСМ. Комсомольські організації виступають надійними помічниками комуністів щодо патріотичного й інтернаціонального виховання молоді, залучення її до оборонно-масової та спортивної роботи. Багато комсомольців беруть участь у діяльності народних дружин, спортивних і оборонного товариств тощо.

Багатогранну роботу проводить селищна Рада, до складу якої обрано 109 робітників, колгоспників і службовців, та її постійні комісії. Серед депутатів — 66 комуністів і комсомольців. Селищна Рада постійно здійснює контроль за діяльністю підприємств, турбується про дальше поліпшення торгівлі, охорони здоров'я, збільшення виробництва промислової і сільськогосподарської продукції. В 1972 році з бюджету селищної Ради було використано 540,2 тис. крб., у т. ч. на розвиток освіти 335,4 тис. карбованців.

Зростають, красивішають Ланівці завдяки наполегливості його невтомних трудівників, які вносять посильний вклад у загальнонародну справу — побудову комунізму.

В. М. ГОЛУБЄВ, І. Г. ТИЩЕНКО, П. М. ХОЛЯВА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЛАНОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕЖА́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру, залізнична станція на лінії Тернопіль — Шепетівка. Дворів — 345. Населення — 1031 чоловік. Сільраді підпорядковане село Жуківці.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Леніна, що має в користуванні 2,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,2 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі свиней та вирощуванні зернових і технічних культур.

У Бережанці є восьмирічна школа, в якій 18 учителів навчають 165 учнів, будинок культури із залом на 250 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку, шевська майстерня, продовольчий і промтоварний магазини. За 1962—1972 рр. в селі побудовано 100 житлових будинків та 7 громадських і виробничих приміщень. Тут працюють 31 комуніст і 45 комсомольців.

Уперше Бережанка згадується в історичних джерелах за 1515 рік. На знак протесту проти експлуатації в 1917 році селяни Бережанки виступили проти місцевого поміщика й лісопромисловця.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Колгосп створено в 1940 році, відновив діяльність 1949 року.

У роки Великої Вітчизняної війни учасниками боїв проти фашистських загарбників були 268 мешканців села, з них орденами й медалями нагороджено 69 чоловік. 54 фронтовики полягли в боях за свободу й незалежність Радянської Батьківщини.

На околиці Бережанки знайдено скарб римських монет II ст., досліджено поселення та могильник черняхівської культури.

БІЛОЗІ́РКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру й залізничної станції Ланівці. Дворів — 817. Населення — 2280 чоловік.

Місцевий колгосп ім. Толбухіна користується 4,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4,1 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур і насіння кормових буряків. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств є млин, деревообробні майстерні, цегельний завод. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено голову колгоспу І. В. Брегу, секретаря партійної організації колгоспу С. Д. Жаловську, орденом «Знак Пошани» — свинарку Г. М. Мельничук, телятницю М. П. Гудзюм, тракториста колгоспу ім. Толбухіна Г. С. Друзюка.

У селі є середня школа, в якій 22 вчителі навчають 303 учні, бібліотека, клуб із стаціонарною кіноустановкою; дільнична лікарня на 50 ліжок, аптека, дитячі ясла, кравецька майстерня, відділення зв'язку. За 1962—1972 рр. споруджено 151 житловий будинок та 13 приміщень громадсько-виробничого призначення. Тут працюють 33 комуністи та 91 комсомолець.

Білозірка відома з 1545 року. В 1917 році селяни двічі громили маєтки місцевих поміщиків.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Селяни організували сільськогосподарський кооператив. Колгосп створено 1940, відновив діяльність 1949 року. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 296 чоловік. 156 з них за бойові подвиги нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. 82 чоловіка полягли в боях за Радянську Батьківщину та в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів.

Хор с. Білозірки. 1972 р.

БОРСУКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Горині, за 8 км від районного центру та залізничної станції Ланівці. Дворів — 397. Населення — 1173 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Нападівка й Синівці.

У Борсуках розміщена центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, за яким закріплено 2,6 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,1 тис. га орної землі. Колгосп спеціалізується на вирощуванні пшениці, ячменю, цукрових буряків, картоплі, кукурудзи, круп'яних культур. Розвинуті м'ясо-молочне тваринництво і вівчарство. На території села міститься рибне господарство, яке має понад 480 га ставків. Працює колгоспний млин. За успіхи, досягнуті в сільськогосподарському виробництві, орденом Леніна нагороджено доярку колгоспу Г. П. Гривас і працівника ферми Р. А. Гродську, ланкову Л. Ю. Федорук (раніше нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора). Голова колгоспу Ф. Я. Плисюк удостоєний ордена Жовтневої Революції. Орденом Трудового Червоного Прапора відзначено свинарку колгоспу О. О. Волохату, зоотехніка О. Д. Петросюка та колгоспників І. Х. Кирею, П. І. Ситарчука, механізаторів В. І. Басюка, Д. П. Дементюка.

В селі є восьмирічна школа, в якій 13 учи-

телів навчають 200 учнів, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, продовольчий і промтоварний магазини. За післявоєнний час у селі зведено 167 житлових будинків, у т. ч. 102 — за роки восьмої п'ятирічки. В Борсуках працюють 59 членів КПРС та 143 члени Ленінського комсомолу.

Перша письмова згадка про село датується 1463 роком.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Колгосп організований у 1940, відновив діяльність у 1948 році. У роки Великої Вітчизняної війни понад 140 жителів вступили до лав Червоної Армії. За бойові подвиги 81 чоловік нагороджений орденами й медалями Союзу РСР. В центрі села споруджено пам'ятник 37 воїнам-односельцям, які загинули в боях за свободу й незалежність Радянської Вітчизни.

Біля Борсуків виявлено залишки трьох поселень черняхівської культури (III—VI ст. н. е.). На околиці села Нападівки знайдено золоті прикраси (дві лунниці) часів Київської Русі.

БОРЩІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Горині, за 10 км від районного центру й залізничної станції Ланівці. Дворів — 587. Населення — 1693 чоловіка.

У Борщівці міститься центральна садиба колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС, що має в користуванні 1,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,2 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — зернові культури, цукрові буряки, м'ясо-молочна продукція. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва бригадира тракторної бригади Ф. І. Сергійчука удостоєно ордена Леніна. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені голова колгоспу Д. І. Магдич, токар М. В. Кушнірук і колгоспник П. С. Друзь, 2 механізаторів відзначено орденом «Знак Пошани».

У селі є середня школа, в якій 25 учителів навчають та виховують 320 учнів. Заслужений учитель УРСР П. Я. Сергійчук (нині пенсіонер) нагороджений орденом Леніна. Працюють будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок на 80 місць, відділення зв'язку, сільський універмаг, продовольчий і промтоварний магазини, їдальня.

За післявоєнні роки в Борщівці справили новосілля 186 колгоспних родин.

В селі працюють 29 комуністів та 74 комсомольці. Партійна організація створена в листопаді 1948 року.

Село відоме з 1430 року.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Колгосп ім. 17 вересня організовано 1940 року, поновив діяльність у 1946 році.

В роки Великої Вітчизняної війни 244 жителі села брали участь у боях проти гітлерівських

Герой Соціалістичної Праці, бригадир тракторної бригади колгоспу ім. Фрунзе Ф. О. Данилюк разом з комбайнерами перевіряє план-маршрут збирання зернових культур, с. Буглів. 1972 р.

загарбників. 137 за бойові подвиги нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. 103 загинули. На честь полеглих воїнів у селі побудовано пам'ятник.

На території села знайдені рештки давньоруського городища.

БУ́ГЛІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Буглівки, за 15 км від районного центру та залізничної станції 17 км. Дворів — 382. Населення — 1192 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Ванжулів, Коростова, Кутиска, Печірна.

В Буглові розміщена центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, що має в користуванні 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі. Колгосп спеціалізується на вирощуванні пшениці, ячменю, цукрових буряків, картоплі, кукурудзи на силос, гречки тощо. Розвивається м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств діють олійня, млин; за післявоєнний час споруджено 14 виробничих приміщень. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва ордена Леніна удостоєно комбайнера С. І. Мельника, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено голову колгоспу І. М. Пукаса. Бригадиру тракторної бригади Ф. О. Данилюкові в 1971 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. За успішну багаторічну роботу по вихованню підростаючого покоління орденом Леніна нагороджена вчителька с. Печірної М. В. Третяк.

У селі є середня школа, в якій вчаться 282 учні та викладають 23 вчителі, клуб із залом на 200 місць та стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, 3 магазини, кравецька майстерня та інші підприємства побутового призначення.

В селі працюють 20 комуністів та 46 комсомольців. Партійна організація створена на початку 1950 року.

Уперше Буглів згадується в історичних джерелах за 1463 рік. У 1905—1907 рр. під впливом російської буржуазно-демократичної революції в Буглові та навколишніх селах відбувалися

революційні виступи селян проти поміщиків. Селяни громили поміщицькі маєтки й у 1917 році.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво. В роки Великої Вітчизняної війни 165 чоловік брали участь у боях проти фашистів, 101 з них нагороджений орденами й медалями, 64 воїнам-односельцям, полеглим у боротьбі за Радянську Батьківщину, споруджено пам'ятник. Улітку 1943 року селом проходили частини партизанського з'єднання С. А. Ковпака. До партизанів приєдналося чимало місцевих жителів.

Поблизу сіл Буглова й Печірної виявлено залишки 2 поселень доби пізнього палеоліту, курганне поховання доби ранньої бронзи та залишки поселення черняхівської культури III—V ст. нашої ери.

ВЕЛИ́КІ КУ́СКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру й залізничної станції Ланівці. Дворів — 338. Населення — 957 чоловік.

У Великих Кусківцях розміщена центральна садиба колгоспу ім. М. Островського, за яким закріплено 1,2 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,1 тис. га орної землі. Провідне місце в господарстві посідають виробництво зерна, м'ясо-молочної продукції. Колгосп також вирощує цукрові буряки, картоплю. З допоміжних підприємств діє млин та пилорама. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом «Знак Пошани» нагороджено 3 чоловік. У селі є восьмирічна школа, в якій вчаться 136 учнів і викладають 10 учителів, клуб із залом на 200 місць, бібліотека; продовольчий і промтоварний магазини, дитячі ясла, фельдшерсько-акушерський пункт. Тут працюють 23 члени КПРС та 34 члени ВЛКСМ. Партійна організація в колгоспі створена у 1954 році, сільська комсомольська організація — в 1945 році.

Село відоме з 1785 року.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Понад 120 жителів брали участь у боях проти гітлерівських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни. 50 фронтовиків нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. На честь 69 полеглих у боях за Вітчизну в селі збудовано пам'ятник.

ВЕ́РБОВЕЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру та за 4 км від залізничної станції Карначівка на лінії Тернопіль—Шепетівка. Дворів — 543. Населення — 1587 чоловік. Сільраді підпорядковані села Велика Білка, Влащинці, Мала Білка, Мартишківці.

Колгосп ім. Кутузова, центральна садиба якого розташована у Вербовці, користується 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2 тис. га орної землі, спеціалізується на вирощуванні зернових та просапних культур. Відгодовує м'ясо-молочну худобу. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено бригадира тракторної бригади І. В. Кухарука, тракториста В. Й. Хом'яка, колгоспницю М. М. Загурську.

В селі є середня школа, в якій 33 вчителі навчають 409 учнів, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, 5 магазинів, відділення зв'язку, їдальня. За післявоєнні роки справили новосілля понад 250 колгоспних сімей.

В селі працюють 21 комуніст і 61 комсомолець.

Колгоспна партійна організація створена у 1954 році, сільська комсомольська — в 1947 році.

Вербовець відомий з 1643 року. Під впливом першої буржуазно-демократичної революції в Росії 1907 року в селі відбувся страйк сільськогосподарських робітників. У 1917 році жителі разом з солдатами 413-го Порховського полку розгромили колісний завод і маєток місцевого лісопромисловця, захопили його землю й ліси.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво. У 30-х роках, за часів окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею, існував осередок КПЗУ.

Колгосп створено в 1940, відновив діяльність у 1949 році. В роки Великої Вітчизняної війни в лавах Червоної Армії билося проти фашистів 480 чоловік, з яких 320 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. У селі споруджено пам'ятник 94 радянським воїнам-односельцям, що загинули в боях за Радянську Батьківщину.

ВЕРЕЩАКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 23 км від районного центру та за 12 км від залізничної станції Карначівка. Дворів — 333. Населення — 1071 чоловік. Сільраді підпорядковане село Коржківці.

На території Верещаків розміщена центральна садиба колгоспу «Жовтень» — багатогалузевого господарства, за яким закріплено 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2 тис. га орної землі. У колгоспі інтенсивно розвивається рільництво й м'ясо-молочне тваринництво. Високі врожаї дають пшениця, ячмінь, горох, цукрові буряки, картопля. В 1972 році в колгоспі зібрано по 30 цнт зернових, тваринники виробили по 414 цнт молока та 113 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь. За високі показники в розвитку колгоспного виробництва орденом «Знак Пошани» нагороджено 4 чол.

У Верещаках є середня школа, в якій вчаться 230 учнів і викладають 20 учителів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, продовольчий і промтоварний магазини. Відкрито шевську й кравецьку майстерні. За 1962—1972 рр. в селі зведено 98 житлових будинків. У Верещаках здавна розвинуто вишивання.

В селі працюють 27 комуністів та 41 комсомолець.

Вперше село згадується в документах за 1601 рік, коли Верещаки були спустошені татаро-турецькими загарбниками. Під впливом революційних подій у Росії в 1905, 1917 рр. в селі відбулися виступи селян проти поміщика.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Колгосп організовано у 1940 році, відновив діяльність у 1948 році. На фронтах Великої Вітчизняної війни брали участь у боях проти фашистів 275 місцевих жителів, 94 з них нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. 70 мешканців віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини.

Жителі села шанують пам'ять про членів ревкому, розстріляних польськими окупантами у 1920 році, та секретаря комсомольської організації А. Г. Харчишина, який загинув у боротьбі проти українських буржуазних націоналістів.

ВИ́ШГОРОДОК — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру й залізничної станції Ланівці. Дворів — 458. Населення — 1504 чоловіка.

У селі розташований колгосп ім. Ватутіна — багатогалузеве господарство, за яким закріплено 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч.— 1,4 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерно-буряковий з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. Працює дільнична ветлікарня. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено ланкових Н. Л. Вознюк і О. І. Яблонську.

У Вишгородку є середня школа, в якій 18 учителів навчають 247 учнів, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, аптека, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, універмаг, продовольчий і господарський магазини, їдальня, павільйон побутового обслуговування з кравецькою і шевською майстернями, фотоательє і приймальним пунктом хімчистки. За 1962—1972 рр. споруджено 163 житлові будинки. Жителі села здавна займаються вишиванням і килимарством.

Тут працюють 19 комуністів і 47 комсомольців. Партійна організація створена у серпні 1953 року.

Уперше Вишгородок згадується в історичних джерелах за 1152 рік під назвою Вигошев. Під впливом революційних подій 1917 року селяни Вишгородка разом із солдатами 413-го Порховського полку в листопаді розгромили поміщицький маєток.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Місцевий колгосп створено в 1940, відновив діяльність у 1949 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 149 місцевих жителів. За мужність і відвагу, виявлені в боях проти ворога, 77 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. 66 односельцям-фронтовикам, які віддали життя за свободу й незалежність Радянської Вітчизни, в селі Вишгородку споруджено пам'ятник.

ГРИНЬКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км від районного центру й залізничної станції Ланівці. Дворів — 134. Населення — 362 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Грибова й Козачки.

У Гриньках розміщена центральна садиба колгоспу ім. Чкалова. Це багатогалузеве господарство на площі 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,1 тис. га орної землі, вирощує зернові культури, цукрові буряки, відгодовує м'ясо-молочну худобу. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Жовтневої Революції нагороджений колишній голова колгоспу Ф. П. Якобчук, орденом Трудового Червоного Прапора бригадир Г. Г. Гаврилюк, орденом «Знак Пошани» — ланкова колгоспу ім. Чкалова А. Д. Герасимчук, доярка К. Ф. Полянко.

Є початкова школа, бібліотека, клуб, фельдшерсько-акушерський пункт. В селі працюють 29 комуністів і 38 комсомольців.

Гриньки відомі з 1807 року.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистів билися 60 чоловік, 58 з них удостоєні урядових нагород.

До 50-річчя Великого Жовтня в центрі Гриньків споруджено пам'ятник-обеліск 26 воїнам-односельцям, які загинули в боротьбі за свободу й незалежність Вітчизни. Колгосп засновано в 1948 році.

ЗАГІ́РЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру й залізничної станції Ланівці. Дворів — 391. Населення — 1302 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Росія», за яким закріплено 1,8 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,6 тис. га орної землі. Тут успішно розвивається рільництво й тваринництво. Колгосп має млин, пилораму, два зарибнені ставки. За післявоєнний час тут споруджено 160 громадських, виробничих і житлових приміщень. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено комбайнера З. Б. Черкавського, бригадира П. Н. Кравчука, колгоспницю Г. А. Маглюк, чабана Т. П. Матевощука, ланкову Є. І. Цембрій. Орденом «Знак Пошани» нагороджений голова сільської Ради Ф. Н. Колесник.

У Загірцях є восьмирічна школа, в якій 14 учителів навчають 202 учні, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, кравецька майстерня, продовольчий і промтоварний магазини.

Тут працюють 29 комуністів та 58 комсомольців. Партійна організація створена у червні 1952 року.

Село відоме з 1785 року. У 1917 році місцеві селяни виступали проти поміщика.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво. У роки Великої Вітчизняної війни брали участь у боротьбі проти фашистських загарбників 128 чоловік, з них 67 загинуло. За бойові подвиги 82 фронтовики нагороджені орденами й

медалями Радянського Союзу. Колгосп організовано у грудні 1948 року.

Поблизу Загірців виявлені залишки поселення черняхівської культури.

КАРНАЧІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру. В селі — залізнична станція. Дворів — 318. Населення — 1049 чоловік. Сільраді підпорядковані села Лопушне і Пахиня.

У Карначівці розташована центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна. На площі 1,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1 тис. га орної землі, вирощують зернові й технічні культури; також займаються м'ясо-молочним тваринництвом. За післявоєнні роки побудовано 132 громадські, виробничі та житлові приміщення. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено свинарку колгоспу Г. А. Горощук, шофера К. І. Мусулу.

Працює восьмирічна і початкова школи, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, дитячі ясла, продовольчий і промтоварний магазини, шевська майстерня.

В селі — 13 комуністів та 36 комсомольців.

Партійна організація створена в 1949 році, комсомольська — в 1945 році.

Село відоме з 1785 р.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

Учасниками Великої Вітчизняної війни були 86 жителів села, 26 загинули в боях за Батьківщину, 18 удостоєно урядових нагород Радянського Союзу. Місцевий колгосп організовано в 1948 році.

Біля села Пахині виявлено залишки поселення перших століть нашої ери.

МОЛО́ТКІВ — село, центр сільської Ради, розкинулося на березі Жерді, за 10 км від районного центру й залізничної станції Ланівці. Дворів — 336. Населення — 991 чоловік. Сільраді підпорядковане село Іванківці (до 1956 року — Янківці).

На території Молоткова розміщена центральна садиба колгоспу ім. Пархоменка, за яким закріплено 1,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі. В господарстві вирощують пшеницю, гречку, цукрові буряки, картоплю, кукурудзу, виробляють м'ясо-молочну продукцію. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Леніна нагороджено завідуючого фермою колгоспу І. С. Скакуна, орденом Трудового Червоного Прапора — голову колгоспу А. С. Гаврилюка. 3-х передових колгоспників відзначено орденом «Знак Пошани».

У Молоткові є восьмирічна школа, в якій вчаться 140 учнів, викладають 11 учителів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, профілакторій, дитячі ясла, відділення зв'язку, продовольчий і промтоварний магазини. За 1962—1972 рр. тут споруджено 141 житловий будинок.

В селі працюють 21 комуніст і 52 комсомольці.

Партійна організація колгоспу створена у 1954 році, комсомольська — в 1946 році.

Молотків відомий з 1777 року. Навесні 1917 року місцеві селяни розгромили навколишні поміщицькі маєтки.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Під час Великої Вітчизняної війни 29 квітня 1943 року до села вдерся каральний загін гітлерівців, які майже повністю спалили його, розстріляли 617 мирних жителів. Бійцями Червоної Армії були 87 місцевих жителів, з них 67 полягли в боях за Батьківщину. За бойові подвиги в боротьбі проти фашистських загарбників 49 учасників війни нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. До 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції в центрі села споруджено обеліск Слави на честь односельців, які загинули на фронтах війни, під час фашистської окупації та в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів.

МОСКАЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру й залізничної станції Ланівці. Дворів — 278. Населення — 818 чоловік. Сільраді підпорядковані села Зелена Криниця та Плиска.

На території Москалівки міститься центральна садиба колгоспу «Заповіт Ілліча». В його користуванні є 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,3 тис. га орної землі. Провідне місце в господарстві посідають виробництво зерна, молока і м'яса. За післявоєнний час у селі побудовано 228 житлових та виробничих приміщень. За високі показники в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Леніна нагороджено колишню ланкову колгоспу Р. М. Приймак. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені бригадир колгоспу М. Л. Бадьора і Я. С. Іліжук (нині пенсіонер). Орденом «Знак Пошани» відзначені працівники ферми Г. А. Софіюк, голова сільської Ради С. П. Максимлюк, комбайнер І. Т. Врублевський та бригадир колгоспу «Заповіт Ілліча» А. Ф. Мельник.

У Москалівці є восьмирічна школа, в якій 18 учителів навчають 150 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, магазини продовольчих і промислових товарів, відділення зв'язку. В селі працюють 28 комуністів і 51 комсомолець. Партійна організація створена в листопаді 1954 року.

Перша документальна згадка про Москалівку належить до 1582 р. В 1917 році селяни виступили проти місцевих поміщиків, захопили їхні землі та розгромили маєтки.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Колгосп організовано 1941 року. У післявоєнний час він відновив свою діяльність у 1949 році.

202 мешканці Москалівки були бійцями Червоної Армії в роки Великої Вітчизняної війни,

104 з них полягли в боях за Батьківщину. За бойові подвиги на фронтах війни 95 жителів села нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

СНІГУРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру й залізничної станції Ланівці. Дворів — 445. Населення — 1489 чоловік. Сільраді підпорядковане село Передмірка.

У Снігурівці міститься центральна садиба колгоспу «Більшовик», що має в користуванні 2,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,3 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби та вирощує пшеницю, цукрові буряки, тютюн, кукурудзу. З допоміжних підприємств діє млин, цегельний завод і підприємство, що виробляє вапно. В 1972 році у відгодівельних групах колгоспної ферми тваринники добилися по 600—800 грамів щодобового приросту ваги, на 100 га сільськогосподарських угідь продано державі по 200 центнерів м'яса. За високі показники в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєно доярку колгоспу Н. Д. Бельму та колгоспницю О. К. Цимбровську; ордена Жовтневої Революції — зоотехніка колгоспу П. Л. Черчика, ордена Трудового Червоного Прапора — доярок Ф. Т. Собко і Н. К. Драпчук. 3 колгоспників відзначено орденом «Знак Пошани».

У селі діє восьмирічна школа, в якій вчиться 201 учень, працюють 14 учителів, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, відділення зв'язку, магазини промислових і продовольчих товарів. У Снігурівці — 54 члени КПРС та 147 комсомольців.

Село відоме з 1785 року.

У березні 1917 року селяни Снігурівки та солдати 401-го полку розгромили поміщицький маєток.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

На фронтах Великої Вітчизняної війни у боротьбі проти фашистів брали участь 214 жителів села, 36 з них за бойові подвиги нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. У центрі села споруджено пам'ятник 27 воїнам-односельцям, які загинули в боротьбі за Радянську Батьківщину.

ЧА́ЙЧИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 23 км від районного центру, за 8 км від залізничної станції Карначівка. Дворів — 241. Населення — 892 чоловіка.

У Чайчинцях розміщена центральна садиба колгоспу «Героїчна праця». У господарстві, що має в користуванні 1,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,1 тис. га орної землі, розвинуто рільництво та м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Жовтневої Революції та двічі орденом «Знак Пошани» нагороджений голова колгоспу Г. Ю. Васючка. Доярка В. Я. Дармонюк відзначена орденом «Знак Пошани».

В селі є восьмирічна школа, в якій 12 учителів навчають 144 учні, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, промтоварний і продовольчий магазини. За післявоєнний час 95 колгоспних родин справили новосілля.

В Чайчинцях працюють 19 комуністів і 43 комсомольці. Колгоспна партійна організація створена в лютому 1957 року, сільська комсомольська — в 1947 році.

Чайчинці засновані в 1645 році. У грудні 1917 року трудящі селяни разом із солдатами 401-го полку розгромили поміщицький маєток.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво. У роки Великої Вітчизняної війни бійцями Червоної Армії були 125 мешканців села. За бойові подвиги в боях проти фашистів 68 фронтовиків нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. 36 бійцям, що віддали життя за свободу й незалежність Радянської Батьківщини, споруджено пам'ятник.

Ю́СЬКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Горині, за 6 км від районного центру й залізничної станції Ланівці. Дворів — 483. Населення — 1356 чоловік. Сільраді підпорядковане село Краснолука.

На території Юськівців розміщена центральна садиба колгоспу «Нове життя». За багатогалузевим господарством закріплено 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,4 тис. га орної землі. Високі врожаї дають пшениця, цукрові буряки, картопля та інші культури. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено доярку колгоспу Є. С. Стрілець, ланкову Н. К. Слободюк, тракториста колгоспу «Нове життя» С. В. Романського.

В Юськівцях є восьмирічна школа, в якій 14 учителів навчають 180 учнів, будинок культури із залом на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, продовольчий і промтоварний магазини, відділення зв'язку, кравецька майстерня. За 1962—1972 рр. споруджено 91 житловий будинок.

В селі працюють 24 комуністи і 118 комсомольців.

Колгоспна партійна організація створена в 1949 році.

Село відоме з 1545 року. В 1917 році селяни захопили поміщицьку землю та ліс, що належав монастиреві.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Колгосп організовано 1940 року, відновив діяльність 1948 року. 199 жителів були бійцями Червоної Армії у роки Великої Вітчизняної війни, 49 фронтовиків відзначені урядовими нагородами. 74 чоловіка полягли в боях за Батьківщину. У центрі села на їх честь встановлено обеліск Слави.

Біля села Юськівців знайдено ювелірні прикраси (лунниці, браслети, персні) XI—XIII століть.

ЯКИ́МІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Гориньки, за 10 км від районного центру й залізничної станції Ланівці. Дворів — 388. Населення — 1210 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», за яким закріплено 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,5 тис. га орної землі. Успішно розвиваються рільництво й тваринництво. Основні культури — пшениця і цукрові буряки. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств є млин та пилорама. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено комбайнера І. Т. Ковальчука, орденом «Знак Пошани» — 2 колгоспників.

Є восьмирічна школа, в якій 15 учителів навчають 188 учнів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, магазин, відділення зв'язку, кравецька майстерня. За 1962—1972 рр. тут побудовано 121 житловий будинок і 10 виробничих приміщень.

У селі 20 членів КПРС і 39 комсомольців.

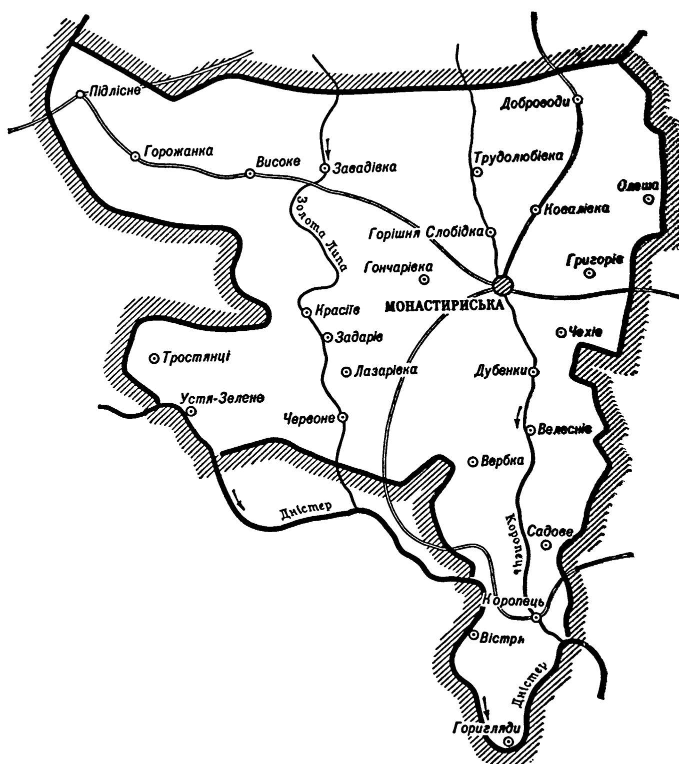
Перша згадка про Якимівці належить до 1566 року. В жовтні 1917 року під впливом Жовтневої революції селяни виступали проти місцевого поміщика.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво.

Учасниками Великої Вітчизняної війни були 155 жителів Якимівців, 88 з них за мужність і відвагу на фронтах війни одержали урядові нагороди. 85 односельцям, які полягли в боях, споруджено обеліск.

Поблизу Якимівців виявлено залишки поселення і могильник черняхівської культури III — VI століть.

МОНАСТИРИСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 0,6 тис. кв. км, населення — 44,6 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 39,5 тис. (88,5 проц.). Пересічна густота населення — 74 чоловіка на кв. км. Міській і 24 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 51 населений пункт. На підприємствах, у колгоспах, установах діє 49 первинних партійних, 83 комсомольські і 87 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. За 18 колгоспами закріплено 32,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 27,3 тис. га орної землі. В районі 8 промислових підприємств. Населення обслуговують 68 медичних закладів. У 51 загальноосвітній школі, у т. ч. 7 середніх, 18 восьмирічних, 26 початкових, школі-інтернаті вчиться 8 тис. учнів. Культурно-освітню роботу провадять 15 будинків культури, 37 клубів, 42 бібліотеки, етнографічно-меморіальний музей В. М. Гнатюка. Є 2 кінотеатри, 46 кіноустановок. В районі споруджено 2 пам'ятники В. І. Леніну, 14 пам'ятників і обелісків воїнам, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

МОНАСТИРИСЬКА

Монастириська — місто районного підпорядкування, центр району, розташоване на лівому березі річки Коропця, притоки Дністра, за 90 км від обласного центру та за 18 км від залізничної станції Бучач. Через місто пролягає автошлях Тернопіль—Івано-Франківськ. Населення — 5100 чоловік.

Археологічні дослідження свідчать, що територія Монастириськ заселялася здавна. В околицях міста виявлено могильники II—III ст. та залишки городища й поселення Київської Русі[1].

Письмові згадки про Монастириська зустрічаються в документах з 1454 року[2]. Основним заняттям населення було землеробство. Селяни дедалі більше потрапляли в залежність від феодалів. Вони повинні були працювати на жнивах, громадити сіно, ремонтувати мости, дороги тощо. В XV — першій половині XVI ст. по-

[1] Археологічні пам'ятки УРСР. (Короткий список), стор. 321, 325.
[2] P. Dąbkowski. Podział administracyjny województwa Ruskiego i Bełzkiego w XV wieku, t. 5, стор. 30.

жвавився розвиток ремесла і торгівлі. Цьому сприяв торговий шлях, який проходив через Монастириська і вів з Поділля до Галича і далі на Львів. Значного розвитку торгівля набула після 1552—1557 рр., коли місто дістало право на проведення щотижневого торгу та двох ярмарків на рік.

Жителі зазнавали багато лиха від грабіжницьких нападів турецько-татарських орд. 1578 року вони вщент зруйнували і спалили місто. В оборонних цілях тут 1600 року завершили спорудження замку. Під його стінами в жовтні 1629 року було завдано удару військам кримського хана, який повертався з чергового походу[1].

З 1630 року Монастириська перейшли у власність магната Потоцького, який спорудив тут палац. Основною формою експлуатації селян була панщина, яка в першій половині XVII ст. становила 5—6 днів на тиждень. Крім того, кріпаки виконували інші численні повинності, зокрема працювали на будівництві панського палацу, ремонтували огорожі тощо. Часто до виконання робіт для панського двору залучалися міщани. Вони також сплачували податок від будинків, за користування дорогами, що пролягали через панське поле.

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. в Монастириськах кілька разів побували селянсько-козацькі війська, до яких приєдналося чимало місцевих жителів. Під час походу на західноукраїнські землі, в 1655 році російські війська та українські козацькі полки визволили Монастириська[2]. За Андрусівським перемир'ям 1667 року місто залишилося в складі Речі Посполитої. У другій половині XVII ст. частими були напади турецько-татарських орд, які підривали господарство міста. Під час одного з них, 1672 року, воно було зруйноване, а спалений нападниками монастир (у документах згадується з XVI ст.) більше не відбудовувався.

Посилився наступ католицької церкви на українське населення. Щоб навернути жителів у католицтво, 1702 року засновано римсько-католицьку парафію.

В 1772 році місто загарбала Австрія. Згідно з «Йосифинською метрикою» в Монастириськах 1787 року існував панський фільварок, до якого входило 568 моргів поля, 125 моргів лук, 422 — лісу, 97 — ставу, 238 моргів городу. На той час тут діяли поміщицька цегельня та два млини. На початку XIX ст. стали до ладу паперова і тютюнова фабрики[3]. Крім земельного податку на користь держави, селяни сплачували натуральний податок, платили чинш. Напередодні реформи 1848 року їхні кріпосні повинності становили пересічно 70 проц. суми доходів їхніх господарств[4].

У 1848 році цісарський уряд скасував кріпосне право. Згідно з законом, у власність селян перейшли земельні наділи, якими вони користувалися до реформи. Поміщикові повністю компенсували вартість панщини й інших кріпосних повинностей. Капіталізована рента за один морг землі становила 12 флоринів. Наскільки це була велика сума, свідчить той факт, що чистий річний доход від морга селянської польової землі становив приблизно 1,3 флорина[5]. Селян позбавили права користуватися сіножатями, пасовищами, лісами. Їм заборонили навіть збирати в лісі хмиз на паливо. 1848 року громада Монастириськ скаржилася в Станіславське окружне управління, що поміщики не лише карають селян за користування лісом, але й захоплюють громадські сіножаті. Протягом одинадцяти років громада добивалася права на користування луками, пасовищами, лісом. Нерідко доходило до кривавих сутичок[6]. Один із сучасників, проїжджаючи через Монастириська в 1851 році,

---

[1] Słownik geograficzny, t. 6, стор. 658.

[2] В. В. Грабовецький. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648—1654 рр., стор. 179.

[3] Słownik geograficzny, t. 6, стор. 659; М. П. Герасименко. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства, стор. 195.

[4] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 20, оп. 6, спр. 116, арк. 9; ф. 146, оп. 4, спр. 733, арк. 71, 72.

[5] М. П. Герасименко. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства, стор. 295.

[6] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 86, спр. 44, арк. 1—18; ф. 180, оп. 1, спр. 9, арк. 122.

так описував становище селян: «Хати стоять без садів, без дерев, без огорож. Вони викликають у проїжджих гіркі думки про нещастя цих жителів. Вживання м'яса належить до надзвичайної події, котра трапляється раз чи два на рік. Їхня їжа — картопля і прокисла у задушливій хаті капуста»[1].

В 1867 році місто, в якому проживало 3453 чоловіка, увійшло до складу Бучацького повіту. Одним з найбільших підприємств Галичини стала Монастириська тютюнова фабрика. В 70-х роках тут працювало 500 робітників. Щоденно на підприємстві переароблялося 150 цнт сировини. 1867 року тютюн доставляли 7686 господарств, вирощували його на площі 1042 морги. Але економічна криза, що охопила тоді Галичину, призвела до різкого скорочення виробництва, розорення селян. Вже 1870 року тютюн постачали фабриці лише 4290 господарств, площа посіву під цією культурою становила 519 моргів. На підприємстві широко застосовувалася жіноча і дитяча праця. До 80-х років XIX ст. у місті діяла паперова фабрика. 1884 року через Монастириська пролягла залізниця, що зв'язала їх з Станіславом і Чортковом. 1906 року почав працювати невеликий лісопильний завод.

Монастириська наприкінці XIX — на початку XX ст. були захаращеним, брудним провінціальним населеним пунктом. В дощову погоду тут неможливо було пройти, болото стояло по коліна. 1904 року виникла пожежа, яка частково знищила місто та передмістя Березівку і Підгороднє. Втративши домівки, чимало людей почали шукати пристановища і заробітків в інших місцях.

Біднота тулилася в низьких, темних хатинах. Як правило, родина займала одну кімнату. Тут же розміщувалися худоба, птиця. Це призводило до частих епідемічних захворювань. Високою була смертність, особливо серед дітей. Лише від інфекційних хвороб у 1890 році померло 21,9 проц. тих, що захворіли, а 1898 року в повіті з 5181 новонародженого померло 3478[2]. Медичного закладу в Монастириськах, за винятком невеликої платної лікарні для робітників тютюнової фабрики, не було. Практикувало лише 2 приватні лікарі та 3 акушерки. Діяла аптека. В 1871 році в місті існувала однокласна школа. Її 1886 року реорганізували в двокласну. Навчання тут велося польською мовою. В школі працювало два вчителі. Значна частина населення залишалася неграмотною.

Незабаром після початку першої світової війни, в другій половині серпня 1914 року, до міста вступили російські війська, які перебували тут протягом року. Російська адміністрація провела облікування населення, земель і майна. Згідно з цими даними на 1 січня 1915 року в Монастириськах проживало 4372 чоловіка. Місцевий поміщик мав 1716 моргів орної землі, 108 моргів лісу, 4,5 морги сінокосу. Селянам належало 842 морги землі[3].

Наприкінці липня 1915 року Монастириська захопили австрійські війська. Було проведено евакуацію на захід майже всього населення, а також вивезено устаткування тютюнової фабрики. Внаслідок успішного наступу в червні 1916 року російські війська знову зайняли місто і утримували його до кінця червня 1917 року, коли ним удруге оволоділи австро-німецькі війська. Перехід Монастириськ з рук в руки, важкі бої вкрай розорили місто. Повернувшись з евакуації до рідних домівок, жителі застали лише руїни й згарища.

Після розпаду Австро-Угорської імперії в листопаді 1918 року Монастириська потрапили під владу буржуазно-націоналістичного уряду ЗУНР, який почав насильницьку мобілізацію до свого війська. Ухиляючись від мобілізації, чимало жителів тікало в ліси, переховувалося по сусідніх селах. У липні 1919 року місто захопили війська буржуазно-поміщицької Польщі, які безчинствували тут до літа 1920 року.

В липні на землі Західної України вступила Червона Армія. 19 серпня

[1] Aus Galizien. Leipzig, 1851, стор. 270.

[2] Sprawozdanie o stosunkach zdrowotnych w Galicyi w roku 1898. Lwów, 1900, стор. 12, 13; Skorowidz przemysłowo-handlowy Królestwa Galicyi, стор. 53, 189, 196, 218, 228, 243.

[3] Тернопільський облдержархів, ф. 322, оп. 1, спр. 7, арк. 115; спр. 59, арк. 49, 50.

1920 року бійці 123-ї бригади 41-ї стрілецької дивізії під командуванням Ж. Д. Зонберга визволили Монастириська[1]. Радості трудящих не було меж. Армійські агітатори виступали перед населенням з розповідями про Радянську владу, її цілі і завдання, про мету приходу Червоної Армії до Галичини. Незабаром після визволення створено революційний комітет. Ревком узяв на облік нетрудові землі і майно, організував збирання врожаю з панських ланів. Трудящі маси активно підтримували і допомагали втілювати в життя заходи ревкому. Менше місяця проіснувала Радянська влада в Монастириськах. 18 вересня 1920 року місто знову окупували польські загарбники.

За даними перепису 1921 року, тут проживало 2967 чоловік. Різке зменшення кількості населення сталося в роки війни, зокрема під час евакуації на захід. Наприкінці 20-х років відновила роботу тютюнова фабрика, стали до ладу цегельний завод, гуральня, відкрито кілька ремісничих майстерень[2]. Після економічної кризи 1929—1933 рр. промисловість довгий час була в стані занепаду. Виробництво тютюну різко скоротилося. На вулицю було викинуто десятки робітників. Якщо 1929 року на тютюновій фабриці працювало 750 чоловік, то 1938 — лише 500[3]. Різко впали ціни на сільськогосподарську продукцію, а на промислові товари зросли. Занепадало й сільське господарство. Лише протягом 1929—1931 рр. розорилося 112 бідняцьких і середняцьких господарств[4].

Медичного закладу в Монастириськах не було відкрито й за часів польської окупації. На 1930 рік практикувало три приватні лікарі та три акушерки. Діяла приватна аптека. В 1925/26 навчальному році працювало дві школи, які охоплювали 403 учнів. 1932 року були семирічні чоловіча й жіноча школи, викладання в них велося польською мовою[5]. В 30-х роках діяло 3 невеликі бібліотеки різних товариств. Дві з них були платні.

Середина 30-х років була періодом найвищого піднесення революційної боротьби трудящих. Очолив цю боротьбу міський осередок КПЗУ. Комуністи поширювали листівки, вели велику роз'яснювальну роботу серед населення. В одній з комуністичних листівок від 31 липня 1935 року засуджувалося приготування до війни, викривалася антинародна політика польського уряду. Особливим авторитетом серед трудящих міста користувався столяр, комуніст С. Суроневич, який був організатором багатьох протиурядових виступів, активно поширював марксистську літературу[6]. У відповідь на нове зниження цін на продукти сільського господарства в серпні 1937 року в місті вибухнув страйк-бойкот. На придушення страйку уряд кинув війська, польову жандармерію і поліцію. Понад 300 учасників страйку було заарештовано, багатьох з них засуджено до тюремного ув'язнення на різні строки[7].

Вересень 1939 року став для трудящих Монастириськ справжнім святом визволення. Як рідних братів зустріло населення радянських воїнів-визволителів. З робітників і найбідніших селян було створено тимчасовий комітет, народну міліцію.

Того місяця розпочала роботу тютюнова фабрика. В січні наступного року на підприємстві працювало 1,5 тис. робітників. По-ударному працювали трудівники підприємства. В грудні 1939 року молода робітниця К. Г. Гнатів стала ініціатором руху за перевиконання норм виробітку. Замість 14 ящиків тютюну за зміну вона стала пакувати 20. Її почин широко підхопили інші робітники. Колектив виконав виробничий план 1940 року на 133,7 процента[8].

---

1 ЦДАРА, ф. 245, оп. 1, спр. 325, арк. 92.
2 Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 108, арк. 40.
3 З історії Української РСР, вип. 8, стор. 36, 37.
4 Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 108, арк. 40.
5 Там же, ф. 274, оп. 1, спр. 2012, арк. 21.
6 Там же, ф. 231, оп. 1, спр. 2325, арк. 136; «Український історичний журнал», 1959, № 4, стор. 67.
7 Тернопільський облдержархів, ф. 288, оп. 1, спр. 159, арк. 13.
8 Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 1а, спр. 46, арк. 28.

Вже з перших днів встановлення Радянської влади держава подбала про охорону здоров'я трудящих. Почала працювати районна лікарня. За новою програмою почалося навчання в створеній середній школі. Викладання велося рідною мовою. В школі працювали 16 учителів, більшість з яких прибула зі східних районів України. За парти сіло 509 дітей. На початку 1940 року відкрилися районний будинок культури, 2 бібліотеки, кінотеатр. Вийшов перший номер районної газети «Ленінський промінь».

У січні 1940 року Монастириська стали центром району (в 1962—1966 рр. вони входили до Бучацького району). Почали діяти районний комітет КП(б)У, райвиконком. Міськвиконком очолив І. П. Малко. Наступного року Монастириська перевели до розряду міст районного підпорядкування.

24 березня 1940 року відбулися вибори до Верховних Рад СРСР і УРСР. Для трудящих Монастириськ цей день став радісним святом. Вони обрали до вищого органу державної влади — Верховної Ради УРСР — робітницю тютюнової фабрики К. Г. Гнатів.

Але напад німецько-фашистських загарбників на СРСР перервав мирну працю трудящих. 4 липня 1941 року гітлерівські окупанти захопили місто. За період тимчасової окупації фашисти пограбували й зруйнували тютюнову фабрику, школу, лікарню, багато житлових будинків. Збитки, заподіяні місту, становили 150 млн. крб.[1]. Трудящі не мирилися з режимом терору й грабувань, який встановили фашисти. Вони саботували накази окупантів, ухилялися від примусових робіт. Молодь уникала відправки до Німеччини. 14 липня 1943 року, здійснюючи Карпатський рейд, поблизу Монастириськ пройшло партизанське з'єднання С. А. Ковпака. Ще за кілька днів перед цим, дізнавшись про наближення партизанів, окупанти та їхні прислужники в паніці втекли з міста[2].

25 березня 1944 року частини 280-ї стрілецької дивізії 1-ї гвардійської армії прорвали укріплену лінію німецької оборони, проникли далеко в тил ворога і 26 березня визволили місто. До 4 квітня 1944 року радянські воїни стримували натиск переважаючих сил противника, а потім за наказом командування залишили Монастириська[3]. Три з половиною місяці місто ще перебувало під владою окупантів. У ніч з 21 на 22 липня 1944 року частини 30-ї стрілецької дивізії під командуванням полковника В. П. Янковського остаточно визволили місто. Під час боїв загинуло 260 солдатів і офіцерів Червоної Армії. Серед них — росіяни Н. Т. Калмичок, М. В. Печорін, українці М. Н. Попович, І. Г. Романенко, татари А. П. Бурмат, С. В. Курганов та інші. Після війни на могилі воїнів-визволителів встановлено пам'ятник. 249 місцевих жителів влилися до лав Червоної Армії і мужньо боролися на фронтах Великої Вітчизняної війни. 74 з них загинуло, 160 відзначено бойовими нагородами.

Ще недалеко від міста гриміли бої, а вже відновили роботу районний комітет партії, виконком районної Ради депутатів трудящих та інші установи й організації. Комуністи, міський актив наполегливо взялися за відбудову господарства, піднесення культури, поліпшення добробуту населення. Вже на початку серпня 1944 року працювала тютюнова фабрика, колектив її почав займатися ферментацією місцевих сортів тютюну. На початку 1945 року свою першу продукцію видали промисловий комбінат і хлібопекарня. В лютому відновила роботу районна лікарня на 50 ліжок, де було 15 медичних працівників з вищою та середньою спеціальною освітою. 1944/45 навчального року дві середні школи відвідувало 725 учнів. В них працювало 28 учителів[4]. Почали діяти будинок культури, бібліотека, кінотеатр, вийшов перший після визволення номер районної газети.

---

[1] Газ. «Ленінський промінь (Монастириська), 25 березня 1945 р.
[2] В. О. Войцехович. Сто днів звитяги, стор. 81.
[3] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 26, арк. 22.
[4] Там же, ф. Р-18, оп. 1, спр. 290, арк. 18, 19.

Така швидка відбудова економіки й культури міста була б неможлива без тієї величезної допомоги, яку подали трудящим Монастириськ держава, радянські народи-брати. Лише на відбудову промисловості району 1945 року виділено 98,8 тис. крб., 1946 року ця сума становила 83,6 тис., а 1947 — 107,6 тис. крб. На розвиток народної освіти 1944 року було витрачено 443,5 тис. крб., а в 1948 році — 1,7 млн. карбованців[1].

Українські буржуазні націоналісти намагалися зірвати соціалістичне будівництво, залякати населення. В боротьбі проти них загинули голова виконкому районної Ради депутатів трудящих І. М. Мусієнко, завідуючий організаційно-інструкторським відділом райкому партії М. П. Кнуренко. Трудящі піднялися на рішучу боротьбу з бандитами. З числа активістів, комуністів і комсомольців створювалися винищувальні загони. Районні партійна та комсомольська організації провадили велику роз'яснювальну роботу щодо викриття антинародної суті українського буржуазного націоналізму. При активній підтримці місцевого населення з оунівським підпіллям було назавжди покінчено.

Протягом післявоєнних п'ятирічок у Монастириськах було відбудовано і заново споруджено 6 промислових підприємств, де в 1972 році працювало 1077 робітників, інженерно-технічних працівників і службовців. Одним з передових підприємств міста є тютюново-ферментаційний завод. Це вже не примітивна фабрика виробництва цигарок, де переважала ручна праця, а велике високомеханізоване підприємство. В його оснащенні брали участь радянські й зарубіжні підприємства, зокрема Народної Республіки Болгарії, які поставили заводу нове обладнання для переробки тютюну. Широка механізація основних виробничих процесів дала можливість з року в рік збільшувати випуск продукції. Якщо в 1965 році на підприємстві виготовлено продукції на 1,4 млн. крб., то в 1972 році — на 4,3 млн. карбованців.

У 1962 році на базі промислового комбінату створено завод будівельних матеріалів. Його продукція — цегла, кахлі, гіпсоблоки, облицювальна плитка — має великий попит у населення. На підприємстві трудяться близько 300 робітників, інженерно-технічних працівників і службовців, з них 47 — ударники комуністичної праці. План восьмої п'ятирічки завод виконав протягом 4 років 11 місяців. Директора заводоуправління В. С. Корчового нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, орденом «Знак Пошани» — робітницю кахельного цеху Ф. І. Капелюх.

Тютюнова плантація Монастириського колгоспу ім. Суворова. 1972 р.

Наймолодше підприємство міста — фабрика господарсько-побутових товарів, яка стала до ладу у квітні 1971 року. Тут працюють два цехи для виготовлення ковдр, рукавиць та шапок. У 1973 році завершено будівництво ще одного корпусу. Всі виробничі процеси механізовано. Значне місце в економіці міста належить районному об'єднанню «Сільгосптехніки». В розпорядженні його є значна кількість техніки. У майстернях і автоколоні зайнято понад 200 робітників. 1971 року введено в експлуатацію адміністративний будинок, автогараж, склад. Великою пошаною в колективі користується бульдозерист К. Д. Таратута, який досяг високих показників у праці. Він був делегатом XXIV з'їзду КП України. Його відзначено орденом Жовтневої Революції. До послуг населення — комбінат побутового обслуговування. В 22 майстернях його працюють 169 фахівців різного профілю.

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-290, оп. 5, спр. 8, арк. 171; спр. 41, арк. 156, 160; спр. 65, арк. 129, 160; спр. 102, арк. 13; ф. Р-717, оп. 1, спр. 39, арк. 17.

На початку 1948 року трудящі селяни передмість Монастириськ — Березівки і Підгороднього створили дві артілі — ім. Леніна та ім. Суворова. Протягом 1955—1960 рр. до колгоспу ім. Суворова приєдналися господарства сіл Горішньої Слобідки та Нової Гути, а до артілі ім. Леніна — сіл Чехова й Гончарівки. Це господарство з 1965 року назване ім'ям А. П. Чехова. За ним закріплено 2,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі. За колгоспом ім. Суворова закріплено 2,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,45 тис. га орної землі. В обох колгоспах добре розвинуті зернове господарство, буряківництво, м'ясо-молочне тваринництво. Високих виробничих показників домоглися господарства за роки восьмої та в перші два роки дев'ятої п'ятирічок. Урожайність зернових у колгоспі ім. Суворова становила пересічно 24,3 цнт з га, в т. ч. озимої пшениці 26,8 цнт, цукрових буряків — 576 цнт з га, картоплі — 113,5 центнера.

Загальний вид м. Монастириськ. 1971 р.

Зростання грошових прибутків колгоспів дало змогу збільшити обсяг будівельних робіт. За 1965—1970 рр. в колгоспі ім. Чехова споруджено два типові корівники, два свинарники, цегельний завод. Чимало господарських приміщень — чотирирядний корівник, типовий свинарник, вівчарник, зерносклад, автогараж, кузню та інше — побудував колгосп ім. Суворова.

Багато передовиків колгоспних ланів Монастириськ удостоєно високих урядових нагород. Орденом Леніна нагороджено бригадира колгоспу ім. Суворова М. І. Старика, ланкову колгоспу ім. Чехова С. М. Луців, яка виростила по 537 цнт цукрових буряків з кожного гектара. Орденом Жовтневої Революції нагороджено бригадира Є. С. Головача. Двома орденами Трудового Червоного Прапора відзначено голову колгоспу ім. Суворова Б. Д. Левкуна, який очолює колгосп з 1953 року. Цієї ж високої урядової нагороди удостоєно ланкового П. Н. Андрусова, колгоспницю Є. М. Зень, доярок М. М. Громосяк і С. Т. Уску, ланкову П. М. Парубочу, яка на площі 15 га зібрала по 67 цнт кукурудзи з кожного гектара. Орден «Знак Пошани» вручено заступникові голови колгоспу ім. Суворова С. В. Рижику, комбайнерові С. П. Цвіріньку. 176 робітників, службовців і колгоспників міста удостоєні ювілейної медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Рік у рік змінюється зовнішній вигляд, прикрашаються вулиці міста. Повністю реконструйовано центральну частину його. Протягом 1960—1970 рр. тут споруджено районний будинок культури, кінотеатр, універмаг, поліклініку, дитячий садок і ясла, два корпуси середньої школи, адміністративний будинок, готель, стадіон, кілька багатоповерхових житлових будинків загальною площею 1780 кв. метрів та 163 індивідуальні будинки. Прокладено водопровід, реконструйовано радіотрансляційну й електричну мережі. Значна увага приділяється озелененню міста. За восьме п'ятиріччя трудящі розбили парк площею 3 га, висадили 24 тис. фруктових і декоративних дерев. Зростає матеріальний рівень життя трудящих. Жителі Монастириськ мають 45 легкових автомашин, 103 мотоцикли, 250 холодильників, 140 пральних машин, 850 телевізорів. У 482 квартирах встановлено газобалонні установки.

Величезні перетворення сталися і в медичному обслуговуванні трудящих, освіті й культурі. 1971 року на сторожі здоров'я трудящих Монастириськ стояло 42 лі-

карі і 104 працівники з середньою медичною освітою. Діють лікарня на 200 ліжок з поліклінічним відділенням, пологовий будинок на 25 ліжок, жіноча та дитяча консультації, протитуберкульозний диспансер. Заслуженою повагою у жителів міста користуються головний лікар районної лікарні П. В. Цюпко, нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора та «Знак Пошани», і лікар-педіатр А. А. Панченко, якій присвоєно звання заслуженого лікаря УРСР.

У місті працюють середня, дві початкові школи та школа робітничої молоді. 1971/72 навчального року в них вчилося 1205 учнів. Педагогічний колектив налічує 87 учителів. Протягом 1947—1971 рр. 1340 жителів Монастириськ здобули середню освіту, 457 — вищу. На підприємствах та в установах працюють 340 чоловік з вищою і понад 2 тис. чоловік з середньою і середньою спеціальною освітою. В місті створено музичну школу. 1972/73 навчального року її відвідувало 170 учнів, тут працювало 17 викладачів.

Є де відпочити і провести своє дозвілля жителям Монастириськ. Велику культурно-масову роботу ведуть будинок культури із залом на 350 місць, два клуби, кінотеатр. Понад 200 аматорів зайнято в гуртках художньої самодіяльності при будинку культури. Успішно виступає перед населенням хоровий колектив, якому в 1970 році присвоєно звання народного. Він став лауреатом республіканського огляду-конкурсу художньої самодіяльності на честь 50-річчя утворення Союзу РСР і нагороджений Великою бронзовою медаллю.

Жителі міста не можуть уявити собі життя без книг, газет, журналів. Культурно-освітню роботу ведуть дві бібліотеки, книжковий фонд яких становить 63,3 тис. томів, та дві профспілкові бібліотеки на підприємствах.

У Монастириськах з 1946 року жив і працював лемківський різьбяр А. Т. Фігель. Найкращими його роботами є горельєф — голови трьох гуралів, що експонувався 1951 року на декаді українського мистецтва і літератури в Москві, погруддя Т. Г. Шевченка та горельєф трьох радянських воїнів. У місті встановлено пам'ятники В. І. Леніну і Т. Г. Шевченкові.

До складу міської Ради депутатів трудящих входить 50 депутатів. У центрі уваги міськради — питання розвитку промисловості, сільського господарства, соціально-культурне будівництво. Депутати, спираючись на широкий актив трудящих, дбають про охорону громадського порядку, прав громадянина. Активно працюють 8 постійних комісій. 1972 року бюджет міськради становив 252,5 тис. крб., з них на впорядкування міста витрачено 97,5 тис., на охорону здоров'я — 61,7 тис., на освіту — 69,4 тис. карбованців.

У всіх досягнутих успіхах є значний внесок первинних партійних організацій, які об'єднують 327 комуністів. Під їхнім керівництвом трудящі міста широко розгорнули соціалістичне змагання. Самовідданою працею відзначили вони славний 100-річний ювілей В. І. Леніна, 50-річчя утворення Союзу РСР. Гідними помічниками партійних організацій є 589 комсомольців Монастириськ, об'єднаних у 25 первинних організаціях. Вони виступають організаторами соціалістичного змагання, нових починань.

Традиційними в місті стали свята зими, весни, обжинок, посвячення в робітники і колгоспники, проводи до лав Радянської Армії, урочисті заручини, шлюби, звіздини.

Трудящі Монастириськ щиро вдячні Комуністичній партії та Радянському урядові за вільне, щасливе і радісне життя. Вони з натхненням трудяться, борючись за досягнення нових успіхів у господарському й культурному будівництві.

Т. І. БОДНАР, Б. В. БОЦЮРКО, С. О. КУКУШКІН

КОРОПЕ́ЦЬ

Коропець — село, центр сільської Ради, розташоване у гирлі річки Коропця, притоки Дністра, за 35 км від районного центру. Дворів — 1095. Населення — 4474 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Світле і Стигла.

Про заселення території села з давніх часів свідчать виявлені в околицях Коропця залишки пізньопалеолітичної стоянки, поселення трипільської культури та двох городищ часів Київської Русі[1].

Вперше село згадується в історичних джерелах за 1421 рік. У гродських і земських актах, датованих 1453 роком, вказано, що власник містечка М. Бучацький дозволив посесорові розбудовувати його й заселяти новими мешканцями. Того року поселенню було надано магдебурзьке право. Основними заняттями жителів було землеробство, а також тваринництво та бджільництво. Розвивалися й ремесла.

Коропець зазнав значних руйнувань від нападів турецько-татарських орд. Особливо руйнівним був напад 1607 року. Татари зрівняли містечко з землею.

Поступово втрачаючи своє попереднє значення, Коропець у документах за 1664 рік уже згадувався як село. Того року тут налічувалося 119 господарств, працювало 7 ремісників. Багато дворів стояло пустими. Діяло два млини. Руйнівні польсько-турецькі війни другої половини XVII ст., постійні напади турків і татар, реквізиції та постої польських військ вкрай розорили село. В квітні 1666 року польські жовніри забрали в жителів багато худоби, фуражу, грошей. Щоб зібрати гіберну (військовий податок), селян навіть били костурами[2]. 1672 року Коропець пограбувало й спалило турецько-татарське військо. Великого лиха завдавали селянам і посесори, які збільшували панщину, платежі. Село розорювалося, пустіло. Щоб забезпечити приплив населення, власники його на кілька років звільняли поселенців від податків, повинностей. Наприкінці XVII — в першій половині XVIII ст. сюди прибули селяни з Самбірщини, Мазовії, а найбільше — з гірських сіл Солотвинського староства[3]. За переписом 1724 року, в Коропці налічувалося 70 тяглових господарств, з них 7 мали по 1 волові, 55 — по 2, 7 дворів — по 4 воли. Крім того, було 11 піших господарств. Тяглові та піші господарства повинні були відробляти на користь фільварку по 2 дні панщини на тиждень від півланового наділу, три толоки, зажинки, обжинки, заорки, оборки, закоски та обкоски[4]. Селяни ремонтували дороги й греблі, відбували по черзі нічну і денну сторожі, вносили податки натурою. Незначна частина населення займалася ремеслами, торгівлею. В селі працювало 12 ремісників, у т. ч. 5 ткачів, 4 мельники, коваль, гончар, кушнір. Вони платили великий чинш, відбували повинності для фільварку.

Після загарбання в 1772 році частини західноукраїнських земель Австрією Коропець увійшов до Станіславського повіту (з 1867 — до Бучацького повіту). За «Йосифинською метрикою» в 1787 році за селом числилося 2199 моргів орної землі, 2360 моргів городів, сіножатей і пасовищ та 3964 морги лісів. Середня врожайність становила 11,1 корця з морга[5]. Частина селян зовсім не мала землі, наділи більшості господарств були мізерними. Згідно з «Францисканською метрикою» 1820 року в Коропці проживало 1748 жителів, було 307 господарств. З цієї кількості 11 дворів користувалися польовими наділами понад 20 моргів кожний, 104 — по 10—20 моргів, 146 господарств — від 5 до 10 моргів землі. 21 родина мала лише по кілька сажнів городу[6]. Селяни, як і раніше, відбували панщину, платили непомірно високі податки. Через неправильну класифікацію грунтів селяни, які мали

---

[1] Материалы и исследования по археологии СССР, № 81, стор. 128.
[2] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 5, оп. 1, спр. 156, арк. 162, 163; спр. 163, арк. 1084, 1085.
[3] Там же, арк. 162, 163; спр. 173, арк. 697—699; спр. 222, арк. 517—520; ЛНБ АН УРСР, відділ рукописів, ф. Яблоновських, інв. № 70/1.
[4] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 5, оп. 1, спр. 222, арк. 517—520.
[5] Там же, ф. 19, оп. 6, спр. 100, арк. 14—20.
[6] Там же, ф. 20, оп. 6, спр. 80, арк. 150—165.

землі гіршої якості, сплачували більший земельний податок, ніж поміщик. На початку XIX ст. вони вносили земельного податку 704 ринські золоті, а поміщик — 681. Великим експлуататором селянства була й церква. Костьолові, спорудженому ще 1421 року, належали сусідні села Дельова, Суходол і Тупали. Значною кількістю землі володіли й дві коропецькі православні церкви. Багато збитків завдавали стихійні лиха, особливо часті повені Дністра і Коропця. В 1819—1820 рр. від повені потерпіло понад 80 дворів села[1].

Реформу 1848 року австрійський уряд провів насамперед в інтересах поміщиків. Селяни повинні були сплатити на їх користь 20-кратну вартість усіх річних кріпосних повинностей, на колишніх кріпаків лягав і головний тягар викупу за «визволення». Реформа спричинилася до дальшого розшарування селянства, обезземелення його. Основна частина орної землі, а також ліси, пасовища та інші угіддя залишилися в руках поміщиків. Через тяжкі економічні умови, безземелля селяни знову потрапляли в кабалу до поміщика.

Події першої російської революції 1905—1907 рр. сприяли посиленню революційно-визвольної боротьби, зростанню політичної свідомості селян. У березні 1906 року в Коропці спалахнув страйк сільськогосподарських робітників. Керував боротьбою страйковий комітет. На початку 1908 року селяни Коропця виступили проти кандидатури графа Бадені, який балотувався до сейму[2]. В день виборів до села прибули жандарми, які вчинили розправу над селянами. Від їхніх рук загинув один з організаторів страйкового комітету місцевий житель Марко Каганець.

Постійні нестатки, голод, хвороби були супутниками життя більшості селян. Хліба з власного поля ледве вистачало на 3—4 місяці. Основним продуктом харчування селян була картопля. Медичної допомоги жителям одержати було нізвідки: жоден лікар чи фельдшер у Коропці не працював. Парафіяльна школа почала діяти з кінця 20-х років XIX ст. 1856 року в мішаній двокласній школі, що була в селі, з 559 дітей шкільного віку вчилася лише незначна частина їх. Коли в другій половині XIX ст. виникла необхідність у будівництві нового приміщення для школи, громада, не маючи коштів і землі, звернулася по допомогу до поміщика, але той поставив вимогу, щоб навчання в школі провадилося виключно польською мовою. Селяни навідріз відмовилися від такої «щедрості».

Незабаром після початку першої світової війни, в середині серпня 1914 року до Коропця вступили російські війська. Через рік село захопили австро-угорські війська[3], які перебували тут аж до листопада 1918 року — часу розпаду Австро-Угорської імперії.

В листопаді 1918 року Коропець увійшов до т. зв. ЗУНР, контрреволюційний уряд якої захищав інтереси капіталістів і поміщиків, боровся проти революційного руху. В липні наступного року його окупували війська буржуазно-поміщицької Польщі. Воєнні дії в Східній Галичині, що тривали з листопада 1918 по липень 1919 року, призвели до великих руйнувань, а грабіжницькі реквізиції, які весь час провадили і зунрівці, і польські окупанти, вкрай розорили сільське господарство, що викликало масовий голод.

Внаслідок успішних бойових дій Червоної Армії проти окупантів частина західноукраїнських земель була визволена в серпні 1920 року. Трудящі Коропця радо вітали воїнів 41-ї дивізії 14-ї армії, які вступили до села. В перші дні визволення було створено революційний комітет — перший орган Радянської влади, який енергійно взявся за будівництво нового життя. 50 жителів Коропця влилося до лав Червоної Армії, щоб захищати здобутки Великого Жовтня[4].

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 20, оп. 6, спр. 80, арк. 3, 4, 6, 8—10, 17, 19—27, 136—147.
[2] Торжество історичної справедливості, стор. 274.
[3] Журн. «Война и революция», 1930, № 2, стор. 100, 101.
[4] Тернопільський облпартархів, ф. 319, оп. 1, спр. 96, арк. 118.

Наприкінці вересня 1920 року війська буржуазно-поміщицької Польщі знову захопили Коропець. Настали чорні дні жорстокого соціального і національного гноблення. Економічний стан села протягом двадцяти років окупації фактично залишався без змін. Пересічна врожайність основних зернових культур — жита, пшениці та ячменю не перевищувала 10 корців. За селом числилося 5143 га землі. Переважна частина її — 2606 га орних угідь і 913 га лісу — належала поміщикові та польським колоністам-осадникам. Решта землі припадала на селянські господарства, більшість яких обробляла наділи менше як 2 га землі. Селяни й далі від зорі до зорі гнули спини на поміщика і куркулів, одержуючи за це мізерну платню. Повільно зростала кількість населення. Промислових підприємств не було. Тут налічувалося лише 39 ремісників. Працювали 9 невеликих приватних крамничок, 4 корчми. Частина селян, розорившись, поповнювала лави безробітних (їх у березні 1937 року, наприклад, налічувалося 55) або емігрувала.

Великою була смертність населення. Лише за першу половину 1937 року в Коропці померло 170 людей, з них 99 дітей. У селі працював один фельдшер, послуги якого коштували дуже дорого. Далеко не всі діти шкільного віку могли вчитися: потрібно було вносити щороку по 40 злотих, до того ж підручники коштували 5—8 злотих. Викладання велося польською мовою. На початку 20-х років у Коропці діяла початкова школа,згодом її перетворили на шестикласну. Раз на тиждень працювала бібліотека католицької ліги. В ній налічувалося близько 130 книжок.

Нестерпне становище трудящих посилювало їхні революційні настрої. Селяни піднімалися на боротьбу проти гнобителів. Вони взяли активну участь у сільськогосподарському страйку, який спалахнув улітку 1937 року в Бучацькому повіті. Страйк був придушений, а організаторів його засуджено до тюремного ув'язнення[1]. Великий вплив на зростання революційної свідомості селянства мала нелегальна література, що поширювалася в селі. Трудящі дедалі більше переконувалися, що єдиним шляхом визволення з-під гніту експлуататорів є возз'єднання з Радянською Україною. З надією звертали селяни свої погляди на схід, де радянські люди будували нове, вільне і справедливе суспільство.

Мрія про возз'єднання здійснилася 17 вересня 1939 року, коли Червона Армія, перейшовши Збруч, визволила трудящих від поневолення. Хлібом-сіллю зустрічали жителі Коропця своїх визволителів — воїнів Червоної Армії. Наступного дня було створено селянський комітет. З величезним піднесенням пройшли вибори депутатів до Народних Зборів Західної України. Радянська влада наділила трудове селянство землею, передала йому частину майна, худоби і сільськогосподарського інвентаря колишніх нетрудових елементів. Через торговельну мережу держава забезпечила трудящих предметами першої потреби.

Вперше населення одержало безплатну медичну допомогу. В селі почав діяти фельдшерський пункт. Широко розгорнулася робота щодо ліквідації неписьменності. Була створена семирічна школа з рідною мовою навчання. Чимало вчителів прибуло сюди зі східних районів України. При клубі, відкритому в Коропці, працювали гуртки художньої самодіяльності. Систематично демонструвалися кінофільми. Розгорнула роботу бібліотека.

Коропець у червні 1940 року став центром району (він існував до 1962 року, коли село увійшло до Монастириського району). Почали діяти партійні та радянські установи й організації. В грудні відбулися вибори до сільської Ради депутатів трудящих. Депутати Ради, активісти, місцеві бідняки розгорнули діяльну підготовку до створення колгоспу. На початку 1941 року в селі засновано артіль, яка об'єднала 100 бідняцьких господарств. У користування артілі держава передала 405 га землі, 15 коней й деякий сільськогосподарський інвентар[2].

Віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз перервав мирну

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 288, оп. 1, спр. 159, арк. 13.
[2] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 5, спр. 421, арк. 158.

працю трудящих Коропця. 8 липня 1941 року гітлерівські загарбники окупували його. Фашисти встановили в селі кривавий режим терору й грабежів. Вони відбирали в населення продовольство, худобу. Одна за одною влаштовувалися облави на людей. За роки тимчасової окупації гітлерівці силоміць вивезли на каторжні роботи до Німеччини 240 жителів Коропця, знищили 29 чоловік[1]. Окупанти вирубали парк, закрили школу.

Звірства гітлерівців та їхніх прислужників — українських буржуазних націоналістів — не залякали трудящих. Вони саботували заходи окупантів, переховували худобу, зерно, продовольство, допомагали тим, кого переслідували фашисти. Коли околицями Коропця наприкінці липня 1943 року проходили партизани із з'єднання С. А. Ковпака, їхніми провідниками стали жителі села С. М. Вовк, С. В. Мороз та інші.

22 липня 1944 року Коропець був визволений Червоною Армією[2]. Цей день став справжнім святом для жителів. На мітингу з нагоди визволення трудівники заявили, що не пошкодують сил і енергії для остаточного розгрому фашистів і швидкої відбудови зруйнованого окупантами господарства. У перші дні визволення 125 місцевих жителів поповнили лави Червоної Армії. 44 з них загинули в боротьбі за свободу й незалежність Батьківщини. За мужність і відвагу, виявлені в роки Великої Вітчизняної війни, 88 чоловік — вихідців з Коропця — відзначено нагородами. На знак безмежної вдячності визволителям у Коропці встановлено пам'ятник Невідомому солдату, а також пам'ятники Героям Радянського Союзу — уродженцям сіл Коропецького району Плужного і Гориглядів — А. Т. Кживонь та І. І. Дворському.

З перших днів після визволення трудящі Коропця взялися за відродження села, піднесення сільського господарства. Очолювали відбудову комуністи, депутати сільської Ради, якою керував колишній коваль С. М. Куриляк. Рада організувала допомогу Червоній Армії. Серед безземельних і малоземельних селян було розподілено 2345 га землі, сільськогосподарський інвентар.

Здійсненню соціалістичних перетворень намагалися перешкодити українські буржуазні націоналісти, які терором і звірствами залякували трудящих. Восени 1946 року вони замордували С. М. Куриляка та сільського активіста М. М. Чемного. Але затримати будівництво нового життя вони не могли. За активною участю місцевого населення з оунівським підпіллям було покінчено.

В перші післявоєнні роки було створено земельну громаду, яка вирішувала питання про використання лісів, пасовиськ, ставків, сіножатей, про ремонт шляхів і мостів, допомогу родинам воїнів тощо. 20 липня 1947 року відновив роботу колгосп, організований у 1941 році. Протягом 1948—1949 рр. в селі створено ще три колективні господарства — «30 років Радянської Армії», «Червона зірка» та ім. Леніна[3]. Вони об'єднали переважну більшість селянських господарств Коропця. Велику допомогу артілям подала держава, яка 1948 року виділила довгостроковий кредит на суму 68,4 тис. крб.[4]. На поля прийшла техніка МТС, створеної в сусідньому селі Вичулках. 1954 року всі чотири колгоспи об'єдналися в одну сільськогосподарську артіль ім. Мічуріна. В березні 1964 року до неї приєднався колгосп села Гориглядів. Господарство назвали іменем уродженця цього села Героя Радянського Союзу І. І. Дворського. Дві рільничі бригади господарства носять імена С. М. Куриляка та М. М. Чемного.

Колгосп ім. Дворського — велике, багатогалузеве, високомеханізоване господарство. За ним закріплено 4,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,5 тис. га орної землі. За роки восьмої п'ятирічки внаслідок підвищення продуктивності

---

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 2, спр. 1, арк. 85.
[2] Там же, спр. 3, арк. 38.
[3] Тернопільський облдержархів, ф. Р-1833, оп. 2, спр. 2112, арк. 21, 23.
[4] Там же, ф. Р-231, оп. 1, спр. 3244, арк. 10.

Герой Соціалістичної Праці П. І. Дворська серед молоді, с. Коропець. 1970 р.

праці і впровадження наукових методів землеробства зросли врожайність зернових і технічних культур, виробництво продукції тваринництва. 1971 року на кожному гектарі посіву вирощено зернових культур по 29,7 цнт, картоплі — по 151,5 цнт. Колгоспні тваринники виробили на 100 га угідь по 400,3 цнт молока та по 102 цнт м'яса. Нині на колгоспних ланах працює 28 тракторів, 13 різних комбайнів, 20 автомашин і багато іншої техніки.

З кожним роком зростають прибутки господарства. 1971 року вони становили 1,7 млн. крб. проти 1,1 млн. у 1965 році. Протягом 1965—1971 років побудовано два корівники, два свинарники, телятник, пташники, ремонтні майстерні. На кошти колгоспу споруджено будинок тваринника, будинок культури. Працює цегельний завод. У третьому році дев'ятої п'ятирічки заплановано ввести в дію консервний завод, який буде переробляти овочі, фрукти, м'ясо. Широкого розмаху в Коропці набуло соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення СРСР.

Радянський уряд високо оцінив трудові успіхи колгоспників Коропця. 1966 року ланка під керівництвом П. І. Дворської зібрала цукрових буряків по 400 цнт з га, кукурудзи — по 81 цнт. Ланковій присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Ордена Леніна удостоєно колишнього голову колгоспу Г. О. Петришину, нинішнього керівника господарства С. Г. Кудринського. 5 колгоспників відзначено орденом Трудового Червоного Прапора. 167 трудівників нагороджено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

В селі діє лісництво. 1971 року почала працювати фабрика господарських товарів, на якій зайнято понад 100 робітників, інженерно-технічних працівників і службовців. Працює бригада Монастириської міжколгоспної будівельної організації. До послуг населення — 13 майстерень побутового комбінату.

В авангарді господарських і культурних перетворень Коропця йдуть комуністи. Їх у селі 215. Вони ведуть перед у соціалістичному змаганні, працюють на найвідповідальніших ділянках виробництва. Провідне місце належить партійній організації колгоспу ім. Дворського. Первинні партійні організації є в кожній з п'яти польових бригад, в тракторній бригаді і на тваринницькій фермі. Безпосередньо на виробництві працюють 96 комуністів, які показують приклад в роботі, мобілізують трудівників на успішне виконання рішень XXIV з'їзду КПРС, перевиконання планових завдань дев'ятої п'ятирічки. Надійним помічником партійних організацій виступають понад 800 комсомольців села. Переважна більшість з них працює в колгоспі, де створено 3 комсомольсько-молодіжні ланки; багато комсомольців зайнято в тваринництві.

За роки Радянської влади докорінно змінилося життя мешканців Коропця. Протягом 1954—1970 рр. тут побудовано 775 житлових будинків. Міцно ввійшли в побут електрика й радіо. Є телефонна станція. До послуг трудящих сільмаг, культмаг, магазини взуття, готового одягу, книжковий, чайна, буфет. Роздрібний товарооборот у 1971 році становив 1,9 млн. карбованців.

Великі зміни сталися в медичному обслу-

Коропецька середня школа-інтернат. 1971 р.

говуванні трудящих. У Коропці працюють дільнична лікарня на 50 ліжок з поліклінічним відділенням, пологовий будинок, 2 медичні пункти, аптека. На сторожі здоров'я трудящих 6 лікарів і 33 працівники з середньою медичною освітою.

Зріс культурно-освітній рівень трудящих села. У 1971/72 навчальному році 1206 учнів вчилися в середній, вечірній школах сільської молоді та школі-інтернаті. Тут працюють 111 учителів. Добру славу має Коропецька школа-інтернат, відкрита 1959 року. Переймати передовий досвід роботи сюди приїздять вчителі й з інших областей республіки. Методи педагогічної і виховної роботи школи-інтернату застосовуються також у багатьох школах братніх соціалістичних республік. У червні 1973 року школу-інтернат відвідала група вчителів-математиків із Слівенського округу Народної Республіки Болгарії. Директор школи — досвідчений педагог І. П. Ксеник — удостоєний ордена Трудового Червоного Прапора і медалі А. С. Макаренка. Близько 300 жителів Коропця здобули вищу освіту і стали вчителями, інженерами, агрономами, зоотехніками.

Є де відпочити населенню, провести своє дозвілля. В селі діють будинок культури із залом на 650 місць, 4 клуби, кінотеатр. Понад 300 аматорів беруть участь у хоровому, драматичному, танцювальному та інших гуртках художньої самодіяльності. Самодіяльний ансамбль пісні й танцю нагороджено дипломом 1-го ступеня та грамотами ЦК ВЛКСМ і Міністерства культури УРСР. При будинку культури в травні 1972 року відкрито краєзнавчий музей та кімнату трудової слави, експонати яких розповідають про ті зміни, які сталися в селі за роки Радянської влади. Щороку збагачуються новинками наукової, політичної і художньої літератури 2 бібліотеки села, книжковий фонд яких становить понад 36 тис. томів.

Молодь Коропця поєднує працю із спортом. В її розпорядженні — стадіон, спортивний зал, волейбольні та баскетбольні майданчики, гандбольне поле. Діють спортивні гуртки і секції. Успішно виступає на обласних і республіканських змаганнях жіноча волейбольна команда.

Велику роль у господарському і культурному будівництві відіграє сільська Рада депутатів трудящих. Серед її 78 депутатів — 40 комуністів, 12 комсомольців. Зростає бюджет Ради, який на 1972 рік становив 175,8 тис. крб. З них 123,3 тис. крб. асигновано на медичне обслуговування, 25,5 тис. крб.— на народну освіту, 10,1 тис. крб.— на культурне будівництво.

Успіхи, досягнуті в розвитку економіки і культури села, стали можливими лише за Радянської влади. Завдяки соціалістичним перетворенням забезпечено необхідні умови для щасливого і заможного життя трудящих.

І. С. БОНДАРЕНКО, С. О. НАКОНЕЧНА, Б. М. ПАНЬКІВ

У́СТЯ-ЗЕЛЕ́НЕ

Устя-Зелене — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 38 км від залізничної станції Бучач. Захищене від холодних північних вітрів невисокими горами, що поросли лісом, село лежить наче у зеленій чаші, яку навпіл розділяє невеличка річка Горожанка, ліва притока Дністра. Через село проходить автошлях Тернопіль—Івано-Франківськ. Дворів — 339. Населення — 1214 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Лука і Межигір'я.

Територія сучасного Устя-Зеленого була заселена ще в давні часи. Про це свідчить відкрита біля села палеолітична стоянка[1].

Перша згадка про Устя-Зелене належить до XIII ст. На той час воно входило до складу Галицько-Волинського князівства. На родючих землях Устя-Зеленого розвивалось скотарство і землеробство. Досить поширеними були рибальство і мисливство. Чимале місце посідало ремесло — гончарне, бондарне, ткацьке.

---

[1] Материалы и исследования по археологии СССР, № 81, стор. 128.

Нова вулиця в с. Усті-Зеленому. 1972 р.

У 1349 році Устя-Зелене підпало під владу шляхетської Польщі. Протягом XV—XVI ст. воно належало різним магнатам — Бучацьким, Синявським, Язловецьким, Милецьким, які нещадно експлуатували населення.

З метою пожвавлення торгівлі, розвитку ремесла та збільшення прибутків польський король Сигізмунд II Август у 1548 році надав Устю-Зеленому магдебурзьке право[1]. Були дозволені щотижневі торги та щорічний ярмарок.

Переведенню Устя-Зеленого до розряду містечок сприяли й оборонні цілі, зокрема потреба створити в краї ряд укріплених місць для захисту від нападів татаро-турецьких орд, які весь час чинили грабіжницькі наскоки. Особливо спустошливими вони були в 1620, 1626, 1629 роках.

Чимало жителів Устя-Зеленого були активними учасниками Хотинської війни (1620—1621 рр.) проти турецько-татарських завойовників. Вони брали участь у битві під Хотином 1621 року, коли 40-тисячне козацьке військо разом з польським військом розбило турків і татар.

Часті напади кримських татар і турецьких яничар, реквізиції королівських військ затримували економічний і культурний розвиток Устя-Зеленого. Наприкінці XVI — на початку XVII ст. Устя-Зелене (друга назва Устя-Горожане) було невеликим містечком, заселеним ремісничим та землеробським населенням. Був розвинений гончарний промисел.

На початку XVII століття третина жителів містечка займалася ремеслом, дві третини — сільським господарством. Ремісники об'єднувалися в цехи. Найбільшими з них були шевський, кушнірський, різницький. Чимало жителів працювало в панському дворі, де виробляли пиво, розводили рибу, бджіл. Панові належали млини, цегельний і скляний заводи.

Польська шляхта пригнічувала і прагнула ополячити місцеве українське населення. В цій справі провідна роль відводилась костьолу, побудованому у XVII ст. Заборонялося обирати українців до магістрату, їм не дозволялося займатися торгівлею.

Міщан примушували виконувати різні повинності: шарварки, тяглові роботи, сплачувати податки: від будинків, грунтів, свійських тварин та ін. Земельний податок від лану становив 40 грошів. Якщо зважити, що за 15—16 грошів у той час купували найкращого барана чи вівцю, то сума ця для бідняків була значною. Панщина становила 1—2 дні щотижня на полях власника містечка. Крім того, селяни відробляли 6 днів на рік на т. зв. сезонних роботах — на збиранні врожаю, під час сінокосу тощо. Всі церковні й костьольні землі теж обробляли селяни в примусовому порядку.

На кінець XVII ст. Устецький ключ, до якого входило 12 навколишніх сіл, приносив власнику щорічний прибуток 27 353 злотих, а саме містечко — 6838 злотих[2].

Тяжке економічне становище, соціальний і національний гніт штовхали жителів Устя-Зеленого на боротьбу проти гнобителів. Особливо ця боротьба посилилась у період визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Восени 1648 року, з наближенням селянсько-козацьких військ, селяни Устя-Зеленого і сусіднього села Луки напали на шляхтичів і купців, що тікали під ударами повстанців, і забрали у них награбоване добро. Після Бучацького мирного

---

[1] Журн. «Архіви України», 1968, № 1, стор. 40.

[2] Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego, cz. 2. Kraków, 1956, стор. 142, 143.

договору (1672 р.) польський полководець Ян Собеський виступив проти турків. Вирішивши переправити свої війська на правий берег Дністра, він почав наводити міст через річку біля Устя-Зеленого. Тягар будівництва ліг головним чином на плечі населення містечка — усіх їх мобілізували на тяжкі земляні роботи.

Після 1772 року Устя-Зелене відійшло до Австрії. У 1785 році воно входило до Заліщицького, а пізніше — Станіславського циркулу. Переважна більшість жителів займалася сільським господарством. За даними 1787 року, містечку належало 1300 моргів орної землі, 1618 моргів городів, пасовиськ, лук та 493 морги лісу. З цих земельних угідь поміщик володів усім лісом, ставком (42 морги), 948 моргами лук, пасовиськами, городами та 71 моргом орної землі[1].

На початку XIX ст. землями містечка і поблизу нього заволодів граф Брунковський. Панщина тоді доходила до 3—4 днів на тиждень. Селяни повинні були працювати також на цегельному заводі, що належав пану. За користування пасовиськами чи луками або збирання хмизу в лісі селяни мусили відробляти в маєтку. Загалом грошовий, натуральний чинш та відробіткова рента становили 65 проц. всього доходу селянського господарства.

Економічне становище трудящих Устя-Зеленого не поліпшилось і після скасування панщини в 1848 році. Звільнившись від особистої залежності від поміщика, селяни повинні були сплатити викуп, який дорівнював двадцятикратній вартості щорічних селянських платежів пану. Селянам дісталися малородючі землі, розташовані далеко від місця проживання. До того ж після реформи селян позбавили права користуватися пасовиськами, лісом тощо. Гмінні та повітові установи на скарги про це відповідали відмовою, затягували розгляд заяв на багато років.

За даними 1914 року в Усті-Зеленому проживало 2634 чоловіка. Їм належало 1100 моргів орної землі, лісу, сіножатей, городів, у т. ч. 150 моргів землі малопридатної для обробітку. В той час місцеві поміщики Альдштетер і Грос мали 837 моргів землі[2].

1794 року в містечку було відкрито початкову школу, де працював один учитель. У 1880 році почала діяти державна однокласна школа, навчання в якій велося польською мовою[3]. Відвідували її переважно діти заможної верхівки.

В родині усте-зеленського церковного маляра 1863 року народився український художник Ю. І. Панкевич (псевдонім Простен-Добромисл), який закінчив місцеву школу (пізніше навчався в Бережанській гімназії). Він є автором портретів Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, пейзажів і книжкових ілюстрацій.

Важким тягарем на плечі трудящих лягла перша світова війна. До австрійської армії мобілізували багато жителів Устя-Зеленого. Село кілька разів переходило з рук у руки і дуже потерпіло від воєнних дій. Але перебування тут російських військ мало й позитивне значення. Революційно настроєні солдати відверто засуджували війну, царизм, експлуататорський лад, і їх настрої знаходили жвавий відгук серед трудящих містечка.

В листопаді 1918 року, після розпаду Австро-Угорської імперії, Устя-Зелене потрапило під владу буржуазно-націоналістичного «уряду» т. зв. Західноукраїнської народної республіки (ЗУНР).

У липні 1919 року буржуазно-поміщицька Польща знову окупувала землі Східної Галичини. Встановився жорстокий окупаційний режим, якому трудящі чинили опір: відмовлялися виконувати військову повинність, бойкотували постанови польського уряду, не виконували розпоряджень місцевих властей.

Визволення трудящим принесла Червона Армія, яка в липні 1920 року вступила на західноукраїнські землі. 21 серпня жителі Устя-Зеленого радісно зустрічали бійців 122-ї бригади 41-ї стрілецької дивізії. Наступного дня у містечку було

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 19, оп. 6, спр. 155, арк. 125.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. 322, оп. 1, спр. 7, арк. 146; спр. 59, арк. 85, 86.
[3] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 8, спр. 1917, арк. 67—70.

створено революційний комітет — перший орган Радянської влади — в складі п'яти чоловік[1]. Згідно з декретом Галревкому про розподіл панської і церковної землі між безземельними та малоземельними селянами було розподілено поміщицьке майно і худобу. Провадилась підготовка до початку навчання в школі.

Але у вересні 1920 року польські окупанти, підтримані міжнародним імперіалізмом, знову загарбали західноукраїнські землі. Для трудящих Устя-Зеленого настав період жорстокої експлуатації, національного гноблення й політичного безправ'я. Почалося переслідування активних борців за Радянську владу. Кращі землі, ліси, сінокоси знову стали власністю панів Гроса, Гольдерта, куркулів, церкви. За даними перепису 1921 року, в Усті-Зеленому було 442 двори з 523 будинками, в яких проживало 2224 чоловіка. Місцеве населення займалося в основному сільським господарством, частково ремеслом та торгівлею. Жителям належало 3424 морги земельних угідь. На долю дрібних селянських господарств припадали переважно малородючі та малопридатні для хліборобства ділянки. Майже третина селянських дворів зовсім не мала ні землі, ні тяглової сили. У користуванні 483 господарств було 239 коней й 599 голів великої рогатої худоби[2]. Малоземельні селяни гнули спину в наймах у куркулів. Селяни сплачували безліч різних податків — шляховий, місцевий, поземельний, за корову, собаку, на утримання сажотруса та інші.

Злидні були постійними супутниками бідняцького життя. З року в рік в Усті-Зеленому зростало безробіття. На кінець грудня 1936 року тут налічувалося 147 безробітних[3]. Шукаючи кращої долі, бідняки кидали рідні місця і їхали за океан. З 1920 по 1939 рік з Устя-Зеленого виїхало до Канади, США та Бразілії понад 300 чоловік[4].

Населення весь час терпіло від різних хвороб, бо в Усті-Зеленому ніяких медичних закладів не було. Хоч у 1930 році тут проживало 2 приватні лікарі і 3 акушерки, але їхніми послугами користувалися дуже мало, бо за лікування вони брали велику плату. Не випадково серед населення, особливо дітей, була висока смертність.

На низькому рівні перебувала освіта. Грамотність серед населення була низькою. В середині 20-х років в селі працювала початкова школа, де 5 учителів навчало 197 учнів. Навчання велося польською мовою. З 1932 року школа стала семикласною. Її відвідували діти багатіїв, торговців, лихварів. За переписом 1931 року 65 проц. жителів села не вміли ні читати, ні писати. Ще більший процент неписьменних був серед українського населення Устя Зеленого[5]. В містечку діяла невелика бібліотека. У 1931 році в ній налічувалося 248 книжок.

Трудящі містечка прагнули до возз'єднання з Радянською Україною. Їх боротьбою керував осередок КПЗУ, який було створено в 1926 році. До його складу входили І. І. Гусак, М. С. Беднаровський (1944 року він загинув від рук оунівців), В. Й. Дида та інші жителі містечка. Члени осередку розповсюджували серед населення нелегальну літературу, розповідали про життя і досягнення трудящих Радянської України, підтримували зв'язок з Львівським і Станіславським комітетами КПЗУ. Звідти вони одержували комуністичні листівки[6]. Велика кількість листівок була розповсюджена у містечку в 1934 році, напередодні 17-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції.

У вересні 1939 року для трудящих Устя-Зеленого настали щасливі дні. Визволяючи своїх єдинокровних братів, бійці Червоної Армії вступили в село. Радісно зустріло населення своїх визволителів. Було створено тимчасовий селянський комітет, до якого ввійшли селяни-бідняки. У власність держави перейшли два

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2827, оп. 1, спр. 11, арк. 20.
[2] Там же, ф. 231, оп. 1, спр. 108, арк. 42.
[3] Там же, спр. 3244, арк. 10.
[4] Газ. «Перемога», 9 вересня 1965 р.
[5] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 1985, арк. 10.
[6] Газ. «Перемога», 9 вересня 1965 р.

млини, які раніше належали лихварям, між бідняками були розподілені панське майно, худоба, сільськогосподарський інвентар. В числі перших землю одержали і 30 сімей, що переселилися в село з-під румунського кордону[1].

З січня по червень 1940 року Устя-Зелене було районним центром (у червні райцентр було переведено в Коропець).

1940 року 40 бідняцьких господарств об'єдналися в колгосп «Комінтерн». Головою правління хлібороби обрали місцевого селянина К. Куриляка, ветеринара за фахом. Колгоспу виділили понад 100 га землі, держава видала допомогу: посівний матеріал, кредити на будівництво тваринницьких приміщень, два трактори, сільськогосподарський інвентар. Успішно пройшла перша колгоспна весна.

Через рік після визволення було відкрито лікарню на 35 ліжок, де працювало 3 лікарі. Трудящі вперше одержали змогу безплатно лікуватися.

Вже в перші місяці Радянської влади відбулися великі зміни і в галузі народної освіти та культури. З січня 1940 року за новою програмою розпочала роботу семирічна школа, в якій навчання велося рідною мовою. Її відвідували всі діти шкільного віку. При школі виникла піонерська організація. Однією з перших в її ряди вступила дочка колишнього члена КПЗУ Женя Гусак. Того ж року вона загинула від рук українських буржуазних націоналістів. В селі виникли курси для ліквідації неписьменності серед дорослих, гостинно відкрились двері клубу, бібліотеки.

Коли на Країну Рад напали гітлерівські орди, для трудящих Устя-Зеленого знову настали важкі дні. 6 липня 1941 року фашисти окупували містечко[2]. Вони пограбували колгосп, закрили школу, клуб, бібліотеку, лікарню, переслідували сільських активістів.

За роки тимчасової окупації гітлерівці разом з українськими буржуазними націоналістами вивезли до Німеччини 110 юнаків і дівчат. У селян було відібрано 240 корів, понад 100 свиней, багато продуктів.

Трудящі Устя-Зеленого переховували поранених червоноармійців, саботували заходи фашистських властей, ховали худобу, зерно тощо.

Уродженець села І. А. Павелко (загинув 23 квітня 1944 року в концтаборі Грос-Розен) входив до ініціативної групи по створенню підпільної партизанської організації «Народна гвардія імені Івана Франка». Завдання організації виконували жителі Устя-Зеленого І. І. Гусак, якого потім схопили фашисти, С. І. Імнель, С. Штир. Від підпільників Станіслава вони одержували газети, листівки й поширювали їх серед місцевого населення[3]. 14 липня 1943 року через село проходили загони партизанського з'єднання С. А. Ковпака. Населення допомагало народним месникам продуктами харчування, у переправі через Дністер тощо.

22 липня 1944 року частини 1-го Українського фронту визволили Устя-Зелене від німецько-фашистських загарбників[4]. У боях за село і під час форсування Дністра в цьому місці загинуло багато радянських воїнів. Трудівники Устя-Зеленого свято шанують пам'ять загиблих. Жителі села ретельно доглядають братську могилу, тут не в'януть живі квіти.

Після визволення села від гітлерівських окупантів у ряди Червоної Армії влився 71 місцевий житель. Багато воїнів за бойові подвиги удостоєні урядових нагород. У боях за Радянську Батьківщину і за визволення від фашизму країн Східної Європи полягли 32 односельці, серед них 5 чоловік, які в 1941 році добровільно пішли на фронт.

Вшановуючи пам'ять воїнів-односельців і тих, хто віддав своє життя за свободу і незалежність Радянської Батьківщини, трудящі Устя-Зеленого напередодні 48-ї

---

[1] Газ. «Перемога», 9 вересня 1965 р.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 24, арк. 134.
[3] В. Варягіна, Г. Вакуленко. Народна гвардія імені І. Франка, стор. 82, 266.
[4] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 24, арк. 134.

річниці Великого Жовтня в центрі села спорудили пам'ятник. Тут викарбувано прізвища односельців, що полягли в боях на фронтах Великої Вітчизняної війни та в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів.

Зразу після визволення села від німецько-фашистських загарбників відновила роботу сільська Рада, було створено земельний комітет, який подавав допомогу найбіднішим селянським господарствам. За короткий час селяни відбудували громадське господарство, у тяжких умовах провели збирання врожаю та осінню сівбу зернових. На перешкоді будівництва нового життя стали вороги народу — українські буржуазні націоналісти, які тероризували мирних жителів, по-звірячому вбивали сільських активістів. Для боротьби із залишками банд в кінці 1944 року було створено місцевий загін самооборони у складі 17 чоловік. Відбулось немало збройних сутичок між бійцями загону і оунівцями.

У 1944/45 навчальному році відновила роботу семирічна школа. В ній навчалося 219 учнів, працювало 8 учителів[1]. З 1948 року вона стала середньою. Розгорнули роботу сільський клуб, бібліотека.

Трудове селянство Устя-Зеленого рішуче ставало на шлях нового життя. У 1950 році в селі відновив роботу колгосп. До нього вступило 75 проц. селянських господарств. Головою правління артілі став місцевий житель-бідняк В. П. Надорожний. За колгоспом держава закріпила 906 га земельних угідь, з них 518 га орної землі. До березня 1951 року село було повністю колективізоване. Господарство вирощувало зернові культури, розвивало м'ясо-молочне тваринництво.

В перші післявоєнні роки в господарстві переважала ручна праця. Колгосп мав лише одну автомашину та 95 коней. Не вистачало реманенту, добрив. Все це негативно позначалося на врожайності і продуктивності тваринництва. У 1953 році, наприклад, було зібрано лише по 9,1 цнт пшениці, а на фуражну корову надоєно 1227 кг молока.

Партійна організація колгоспу, яка була створена у 1950 році, колгоспні активісти вихід з такого становища знаходили у широкому застосуванні передової агрономічної науки, досвіду передовиків. На початку 1956 року устє-зеленський колгосп об'єднався з колгоспом села Межигір'я. У користування артілі ім. Чапаєва стало 1642 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 907 га орної землі, 15 га саду, 81 га лісу і 145 га лук.

Держава подала велику допомогу сортовим насінням, добривами тощо. Основні ділянки виробництва були забезпечені кваліфікованими кадрами. Все це дало позитивні наслідки. Вже 1956 року колгосп засіяв великі масиви землі високоврожайним сортовим насінням. Зібрано більший урожай, порівняно з попередніми роками. Кожен гектар посіву пшениці дав по 17,6 цнт зерна, цукрових буряків — по 313 цнт, картоплі — по 90,4 центнера.

На тваринницьких фермах у 1957 році вже було 222 голови великої рогатої худоби, 286 свиней. Прибутки колгоспу того року становили понад 1,5 млн. крб.[2], що дало змогу ширше розгорнути будівництво. В 1958 році стала до ладу колгоспна електростанція потужністю 80 кіловат. Було електрифіковано ряд трудомістких процесів, насамперед у тваринництві.

Перехід техніки 1958 року у власність колгоспу значно поліпшив її використання, і це помітно позначилося на дальшій механізації робіт. Зростаючі прибутки дали змогу колгоспу виділяти значні суми на придбання техніки і капітальне будівництво. Він спорудив кормокухню, вівчарню, пилораму, корівник.

В січні 1966 року до колгоспу ім. Чапаєва приєднався колгосп ім. І. Франка села Луки, а в березні 1970 року — ще одне господарство — «Зірка» села Тростянців. Об'єднаний колгосп одержав ім'я В. І. Леніна. Було створено чотири рільничі, одну тракторну та городню бригади, також 4 тваринницькі ферми і тваринницький

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 290, арк. 149.
[2] Там же, ф. Р-2194, оп. 2, спр. 67, арк. 8, 12.

Пасіка колгоспу ім. Леніна, с. Устя-Зелене. 1972 р.

комплекс для відгодівлі свиней. Центральна садиба колгоспу розміщена в Усті-Зеленому. Колгосп ім. Леніна — багатогалузеве господарство з розвинутим рослинництвом, м'ясо-молочним тваринництвом і свинарством. За ним закріплено 3658 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2238 га орної землі. У 1972 році неподільний фонд колгоспу становив понад 2 млн. крб., валовий доход — понад 1 млн. крб.

Партійна організація і правління колгоспу дбали про зміцнення господарства, дальшу механізацію виробничих процесів, раціональне використання кадрів. Колгоспні поля стали краще удобрюватись органічними та мінеральними добривами, поліпшилась агротехніка. На початок 1972 року господарство мало 30 тракторів, 12 комбайнів, 22 вантажні та 7 автомашин спеціального призначення, в т. ч. 4 легкові. На тваринницьких фермах, токах та інших ділянках колгоспного виробництва використовується 156 електромоторів. У колгоспі виросли прекрасні кадри механізаторів та спеціалістів сільського господарства. Нині тут працюють 107 механізаторів широкого профілю, 35 шоферів, 26 агрономів, зоотехніків, економістів та інших спеціалістів.

Запровадження механізації, піднесення культури і агротехніки у колгоспному виробництві, невтомна праця трудівників колгоспних ланів дали плідні наслідки. Якщо в 1963 році колгосп збирав по 21,3 цнт зернових з гектара, то в 1971 році — 28,1 цнт з га, в т. ч. 33,1 цнт озимої пшениці. Буряківники колгоспу в першому році дев'ятої п'ятирічки виростили по 486 цнт цукрових буряків з гектара, що майже у півтора раза перевищує врожайність 1963 року.

Успішно розвивається тваринництво. На початок 1972 року в колгоспі налічувалося 1132 голови великої рогатої худоби, в т. ч. 409 корів, та 3940 свиней. У 1970 році введено в дію типовий комплекс для утримання і відгодівлі 3 тис. свиней з дворазовим виходом. Завершується спорудження комбікормового цеху потужністю 17 тонн трав'яного борошна на добу. На одному з заводів Латвійської РСР виготовлено для колгоспу агрегат АВМ-04. Після повного завершення комплексу колгосп спеціалізуватиметься на виробництві м'яса. Вже 1971 року на 100 га орної землі колгоспники виробили 105 цнт м'яса і 348,4 цнт молока.

В Усті-Зеленому є водяний млин, маслозавод, дві столярні майстерні, кузня, пилорама, цегельно-черепичний завод, який випускає 1380 тис. штук цегли на рік.

Економічне та ідейно-політичне життя спрямовує партійна організація, що об'єднує 54 члени і 2 кандидати в члени КПРС. Працюють 3 бригадні партгрупи. Великою пошаною в селі користується бригадир рільничої бригади комуніст М. Д. Саїк. Під його керівництвом у роки восьмої п'ятирічки колгоспники зібрали з кожного гектара по 404 цнт цукрових буряків і по 25,5 цнт зернових. Добре працюють комсомольці, яких у колгоспі 128. Створено 3 комсомольсько-молодіжні ланки для вирощування цукрових буряків та комсомольсько-молодіжну тракторну бригаду, очолювану делегатом 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників Я. Поясником. За відмінну роботу його нагороджено медаллю ЦК ВЛКСМ «Золотий колос». Самовіддану працю трудівників села відзначено урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєно свинарку П. М. Святківську. Орденом Жовтневої Революції нагороджено бригадира М. Д. Саїка. Двома орденами Трудового Червоного Прапора і трьома медалями «За трудову доблесть» нагороджено талановитого організатора колгоспного виробництва, який незмінно очолював колгосп понад 18 років, І. М. Сахненка, орденом Трудового Червоного Прапора — доярку М. М. Тимків, ланкову Ф. Д. Подлецьку, головного бухгалтера Р. І. Шеленко.

Зустрічаючи 50-річний ювілей Союзу РСР, колгоспники Устя-Зеленого добились значних успіхів. У 1972 році вони зібрали з гектара по 31 цнт зернових, 484 цнт цукрових буряків. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 166 цнт м'яса, 383,3 цнт молока, на одну корову надоєно по 2784 кг молока. Колгоспу ім. Леніна вручено почесний диплом Тернопільського обкому КП України, виконкому обласної Ради депутатів трудящих та обласної Ради профспілок.

В селі діє розгалужена торговельна мережа. Тут є продовольчий, промтоварний, молочний, меблевий, комісійний, взуттєвий, книжковий та інші магазини. Працюють ковбасний цех, пекарня, чайна.

З кожним роком упорядковується Устя-Зелене. За 1960—1970 роки тут споруджено понад 120 індивідуальних житлових будинків, покритих черепицею та бляхою. В селі з'явились нові вулиці, водогін.

Жителів Устя-Зеленого і навколишніх сіл обслуговує дільнична лікарня на 50 ліжок. З 1967 року вона розміщена в новому приміщенні, побудованому на кошти колгоспу. Діє тут і амбулаторія. Про здоров'я трудівників турбуються 6 лікарів і 28 працівників з середньою медичною освітою.

Великі зміни сталися і в культурному житті села. Нині тут є середня школа, в якій навчається близько 500 учнів, працює 35 учителів.

Місцем культурного відпочинку хліборобів є будинок культури, де працюють 6 гуртків художньої самодіяльності: хоровий, духових інструментів, танцювальний, драматичний, струнних і народних інструментів, художнього слова. Часто з концертами перед колгоспниками в полі і на фермах виступає агіткультбригада. В будинку культури є стаціонарна кіноустановка. Напередодні і в дні відзначення 50-річчя утворення СРСР у будинку культури читався цикл лекцій: «В дружбі народів — наша сила», діяв кінолекторій на тему: «В сузір'ї радянських республік-сестер». Широко відзначалися декади союзних республік, проводились тематичні вечори. У дні декади Російської Федерації в Усті-Зеленому відбулась зустріч з московськими поетами. Чимала роль у комуністичному вихованні трудівників села належить бібліотеці, в якій є 18,5 тис. книжок, її послугами користується понад 900 чоловік.

Виробничим і культурним життям Устя-Зеленого керує сільська Рада. До її складу обрано 43 депутати. Серед них — 28 колгоспників та 15 робітників і службовців. При сільраді діє 7 постійних комісій: сільськогосподарська, планово-бюджетна, торгово-побутова, соціалістичної законності, шляхово-будівельна, благоустрою та соціально-культурна. Бюджет сільської Ради в 1972 році становив 44 394 крб., у т. ч. на культурно-освітні потреби було відпущено 13 861 крб. У своїй роботі сільська Рада спирається на численні громадські організації — сільські комітети у Луці і Межигір'ї, товариський суд, жіночу раду, батьківські комітети, клубні ради тощо. В Усті-Зеленому діє комісія впровадження нових обрядів — зорин, весілля, урочистих проводів до Радянської Армії, вшанування ветеранів праці і передових людей колгоспного виробництва. В районному соціалістичному змаганні сільських Рад за 1972 рік Устє-Зеленську сільську Раду визнано переможцем. Їй вручено перехідний Червоний прапор райвиконкому та райкому профспілки державних установ.

Під керівництвом партійної організації, сільської Ради трудівники села успішно виконують рішення XXIV з'їзду КПРС, плани дев'ятої п'ятирічки.

М. П. ГЛИНСЬКИЙ, Ю. М. ТРОФИМ'ЯК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД МОНАСТИРИСЬКОГО РАЙОНУ

ВЕ́ЛЕСНІВ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Коропця, за 10 км від районного центру й за 18 км від найближчої залізничної станції Бучач. Дворів — 164. Населення — 571 чоловік. Сільраді підпорядковане село Залісся.

У Велесневі розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба» (створеного наприкінці 1947 року), за яким закріплено 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. Основний напрям господарства — рослинництво й тваринництво.

З допоміжних підприємств є цегельний завод, цех для виробництва черепиці, пилорама, млин.

Працюють восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 211 учнів, будинок культури із залом на 250 місць із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, магазин.

У первинній партійній організації, створеній 1955 року, на обліку 24 комуністи, в комсомольській — 96 членів ВЛКСМ.

Велеснів відомий з 1454 року. У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада.

Під час окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею мешканці його брали активну участь у страйку сільськогосподарських робітників у 1934 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися проти фашистів 34 чоловіка, 10 з них загинуло, 24 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

У Велесневі народився український фольклорист, етнограф і громадський діяч демократичного напряму, член-кореспондент Петербурзької Академії наук (з 1902 р.), академік АН УРСР (з 1924 року) В. М. Гнатюк.

1969 року тут відкрито меморіальний музей В. М. Гнатюка і встановлено йому пам'ятник.

На південь від села Залісся в урочищі Спас збереглися залишки давньоруського городища.

ВЕ́РБКА — село, центр сільської Ради, розкинулося в межиріччі Дністра й Коропця, за 28 км від районного центру й за 48 км від найближчої залізничної станції Бучач. Дворів — 186. Населення — 665 чоловік.

У Вербці розміщена комплексна бригада колгоспу «Прогрес», центральна садиба якого в селі Вістрі.

Тут є початкова й восьмирічна школи, будинок культури, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

У селі працюють 5 комуністів, 94 комсомольці.

Село відоме з 1864 року.

В серпні—вересні 1920 р. у Вербці встановлена Радянська влада. 1940 року в селі створено колгосп.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистів билися 18 чоловік. З з них загинуло, 15 удостоєно урядових нагород.

ВИСО́КЕ (до 1965 року — Товстобаби) — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру й за 36 км від найближчої залізничної станції Бучач. Через село проходить автошлях Монастириська — Галич (Івано-Франківської області). Дворів — 422. Населення — 1617 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря», заснованого 1940 року. За господарством закріплено 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі. Основні галузі господарства — рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. Діє колгоспний цегельний завод. За високі показники у праці орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено бригадира колгоспу С. Р. Білинського та комбайнера Д. М. Сичика.

Працює середня школа, де 22 вчителі навчають 352 учнів. Є будинок культури із залом на 250 місць, дільнична лікарня на 35 ліжок, аптека, дитячий садок, відділення зв'язку, 4 магазини, їдальня.

В селі 20 комуністів, 206 комсомольців. Первинна партійна організація створена у квітні 1952 року.

Село відоме з 1785 року. 1906 року відбувся селянський страйк.

У серпні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти гітлерівських загарбників понад 60 місцевих жителів. 20 з них загинуло, 45 відзначені бойовими нагородами.

У селі споруджено пам'ятник воїнам-односельцям, які полягли в боротьбі з фашистами.

ВІ́СТРЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Дністра, за 33 км від районного центру й за 53 км від найближчої залізничної станції Бучач. Дворів — 300. Населення — 1081 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Діброва, Левентова, Прогрес, Теребіж, Ямне.

У Вістрі розміщена центральна садиба колгоспу «Прогрес» (заснованого 1949 року), за яким закріплено 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі. Основні галузі виробництва — рослинництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За високі показники в праці орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено бригадира колгоспу М. І. Куриляка, ланкову Г. В. Стельмах і тракториста В. Я. Садівського.

Працюють восьмирічна школа, в якій 12 учителів навчають 202 учнів, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 2 магазини,

шевська майстерня. З 1960 року тут споруджено 148 житлових будинків.

Партійна організація, створена у травні 1955 року, налічує 21 комуніста, дві комсомольські — 46 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1785 року.

В серпні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада.

Під час Великої Вітчизняної війни з фашистами билися 112 місцевих жителів, з яких 27 загинуло, 63 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

В селі споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

ГОНЧАРІ́ВКА (стара назва Вичулки) — село, центр сільської Ради, розташоване в межиріччі Золотої Липи й Коропця, за 24 км від найближчої залізничної станції Бучач. За 2 км від села проходить автошлях Івано-Франківськ—Бучач — Тернопіль. Дворів — 331. Населення — 1227 чоловік.

В селі міститься комплексна бригада колгоспу ім. Чехова (центральна садиба в Монастириськах).

Є восьмирічна школа, в якій 12 учителів навчають 229 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, 2 магазини. Діє цегельний завод. За післявоєнні роки у селі споруджено 112 житлових будинків.

У селі працюють 11 комуністів і 51 комсомолець.

Село відоме з 1785 року.

У серпні—вересні 1920 року в Гончарівці встановлена влада Рад. Під час окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею влітку 1932 року відбувся страйк робітників, які працювали на розробці вапняку.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися проти ворога 38 чоловік, 8 з них загинуло, 30 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. В 1943 році через село проходило партизанське з'єднання С. А. Ковпака.

В 1948 році створено колгосп.

ГОРИГЛЯ́ДИ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Дністра, за 42 км від районного центру й за 35 км від найближчої залізничної станції Бучач. Дворів — 466. Населення — 1562 чоловіка.

В селі міститься комплексна бригада колгоспу ім. Дворського (центральна садиба в Коропці).

Тут працюють восьмирічна школа, де 18 учителів навчають 240 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, 2 магазини, кравецька майстерня тощо. З допоміжних підприємств є новозбудований цегельний завод. За післявоєнний час в селі споруджено 161 житловий будинок.

У Гориглядах працюють 22 комуністи, 90 комсомольців.

Село відоме з 1785 року.

У серпні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 20 жителів села, з них 9 загинуло, 9 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Уродженцем села є Герой Радянського Союзу І. І. Дворський. 1966 року в Гориглядах встановлено його погруддя.

ГОРІ́ШНЯ СЛОБІ́ДКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 4 км від районного центру і за 32 км від найближчої залізничної станції Бучач. Дворів — 262. Населення — 884 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Нова Гута й Рідколісся.

У Горішній Слобідці міститься рільнича бригада колгоспу ім. Суворова, центральна садиба якого у Монастириськах.

Працюють початкова школа, будинок культури, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, магазини продовольчих і промислових товарів, кравецька майстерня та майстерня для ремонту побутової техніки.

Село відоме з 1710 року.

В серпні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада.

В Горішній Слобідці працюють 7 комуністів і 22 члени ВЛКСМ.

Поблизу села Нової Гути збереглися залишки давньоруського городища XI—XIII століть.

ГОРОЖА́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Горожанки, за 22 км від районного центру та за 18 км від найближчої залізничної станції Галич на лінії Івано-Франківськ — Львів. Через село проходить автошлях Монастириська—Галич—Івано-Франківськ. Дворів — 455. Населення — 1324 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Підлісне і Саджівка.

За колгоспом «Перше травня», організованим у серпні 1947 року, закріплено 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,5 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За високі показники в праці орденом Леніна нагороджено телятницю колгоспу В. В. Озьмінську, орденом Жовтневої Революції — голову колгоспу С. П. Драпатого, орденом Трудового Червоного Прапора — тракториста Г. М. Перепелюка, бригадира Д. А. Грабара та комбайнера В. М. Лабана.

Тут працюють середня школа, в якій 25 учителів навчають 325 учнів, будинок культури із залом на 250 місць із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, 3 магазини, їдальня, дитячий садок, кравецька й шевська майстерні, майстерня для ремонту годинників, ветеринарний пункт. З 1960 року побудовано 10 громадських приміщень і 120 житлових будинків.

Партійна організація (створена 1953 року) налічує 50 членів КПРС, а дві комсомольські організації — 150 членів ВЛКСМ.

Вперше Горожанка згадується в документах як с. Рожана 1445 року. В серпні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада, діяв ревком.

38 жителів у роки Великої Вітчизняної війни були бійцями Червоної Армії, 18 з них заги-

нуло, 20 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

У центрі села споруджено пам'ятник воїнам-односельцям, які загинули, захищаючи Батьківщину від фашистської навали.

ГРИ́ГОРІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км від районного центру та за 15 км від найближчої залізничної станції Бучач. Дворів — 253. Населення — 813 чоловік. Сільраді підпорядковане село Бертники.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «40-річчя Жовтня», створеного в лютому 1948 року. За господарством закріплено 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,2 тис. га орної землі. Провідні галузі господарства — рослинництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За високі виробничі показники колгоспниця М. Ю. Заболоцька, тракторист П. Ю. Дмитрів та ланкова С. М. Кріль нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

Тут є восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 201 учня, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок на 50 місць. З 1962 по 1972 рік побудовано 104 житлові будинки.

У селі працюють 23 комуністи й 61 комсомолець. Первинна партійна організація створена 29 вересня 1955 року.

Село відоме з 1454 року. Під час визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького селяни с. Бертників брали участь у розгромі маєтку в с. Живачові.

У серпні—вересні 1920 р. в селі встановлена Радянська влада. В 1937 році, за окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею, відбувся великий страйк сільськогосподарських робітників.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистів боролося 19 чоловік, загинуло 4, 11 відзначено урядовими нагородами. Улітку 1943 року через село проходило партизанське з'єднання С. А. Ковпака. В селі встановлено обеліск односельцям, які загинули в боротьбі за Радянську владу.

На околицях села виявлено залишки давньоруського городища.

ДОБРОВО́ДИ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Добровідці, за 8 км від районного центру й за 26 км від найближчої залізничної станції Бучач. Дворів — 255. Населення — 920 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, організованого в лютому 1948 року. За ним закріплено 1,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,1 тис. га орної землі. Основні галузі господарства — рослинництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За високі виробничі показники бригадира колгоспу В. А. Хомецького нагороджено орденом Леніна, ланкову С. І. Вартовник і бригадира М. Ф. Островського за сумлінну працю відзначено орденом Трудового Червоного Прапора.

У восьмирічній школі 14 учителів навчають 173 учні. Є клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок на 50 місць, промтоварний і продовольчий магазини. З 1960 року в селі споруджено 146 житлових будинків.

У Добороводах працюють 18 комуністів, 92 комсомольці. Первинна партійна організація створена 16 квітня 1957 року.

Село відоме з 1785 року.

У серпні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 53 чоловіка, з них 40 загинуло. 13 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

ДУБЕ́НКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від районного центру й за 25 км від найближчої залізничної станції Бучач. Дворів — 204. Населення — 715 чоловік.

У селі розміщена комплексна бригада колгоспу «Дружба» (центральна садиба в с. Велесневі). За сумлінну працю та високі виробничі показники ланкових К. Й. Стасів та Ю. І. Гриньків відзначено орденом Трудового Червоного Прапора.

Є восьмирічна школа, в якій вчаться 122 учні і працюють 13 учителів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, кравецька майстерня, промтоварний і продовольчий магазини.

У селі працюють 7 комуністів, 57 комсомольців.

Село відоме з 1785 року.

У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися проти фашистів 17 чоловік, з них 8 загинуло, 9 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

ЗАВА́ДІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Золотої Липи, за 10 км від районного центру і за 32 км від найближчої залізничної станції Галич на лінії Івано-Франківськ — Львів. Дворів — 502. Населення — 1646 чоловік. Сільраді підпорядковані села Коржова й Маркова.

На території Завадівки розміщена комплексна бригада колгоспу «Комсомолець», центральна садиба якого в селі Марковій. З допоміжних підприємств діє цегельний завод і пилорама. За самовіддану працю орденом Леніна нагороджено ланкову Р. В. Балацьку, а орденом Трудового Червоного Прапора відзначено свинарок А. З. Купич, Т. В. Калявську й тракториста Й. М. Пігурського.

В селі є восьмирічна школа, в якій працюють 14 учителів і вчаться 206 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, промтоварний і продовольчий магазини, відділення зв'язку.

В Завадівці — 19 комуністів, 43 комсомольці. Первинна партійна організація створена в червні 1953 року.

Село відоме з 1785 року.

В серпні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з фашистами 25 чоловік, з них 8 загинуло, 17 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Влітку 1943 року через село проходило з'єднання С. А. Ковпака.

В селі Коржовій народився український актор, режисер і драматург К. О. Підвисоцький.

На території села Маркова виявлено залізний наконечник списа, орнаментований візерунками. Його відносять до пам'яток пшеворської культури перших століть нашої ери.

ЗАДА́РІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Золотої Липи, за 14 км від районного центру і за 32 км від найближчої залізничної станції Бучач. Дворів — 327. Населення — 1364 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Коростятин.

У Задарові розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», за яким закріплено 1,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 928 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств діє цегельний завод, пилорама, млин. У селі Коростятині розміщене відділення «Сільгосптехніки».

Є середня школа, в якій вчаться 442 учні і працюють 25 учителів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, магазин, відділення зв'язку. З 1962 по 1972 рік побудовано 151 житловий будинок.

В селі працюють 29 комуністів, 192 комсомольці. Первинна партійна організація створена у вересні 1952 року.

Задарів відомий з 1437 року. Влітку 1906 року тут проходив великий страйк батраків. У серпні—вересні 1920 р. встановлена влада Рад. За окупації буржуазно-поміщицькою Польщею тут існував осередок КПЗУ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни бився з ворогом 51 житель села, 23 з них загинули, 22 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Тут споруджено пам'ятник воїнам-односельцям, що полягли захищаючи Батьківщину.

Біля села Задарова знайдено скарб римських монет перших століть нашої ери.

КОВАЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру й за 22 км від найближчої залізничної станції Бучач. Через село проходить автошлях Бучач — Монастириська — Підгайці. Дворів — 353. Населення — 1252 чоловіка.

В користуванні колгоспу «Червона зірка», створеного в серпні 1948 року, 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі. Добре розвинуті рослинництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. На території села діють спиртовий завод і млин. За високі виробничі показники орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено доярку колгоспу К. М. Піх.

У Ковалівці є восьмирічна школа, в якій 21 учитель навчає і виховує 240 учнів. Працюють будинок культури із залом на 360 місць, бібліотека, дитячий садок, пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт, кравецька майстерня, відділення зв'язку, 3 магазини. З 1962 по 1972 рік побудовано 82 житлові будинки та 17 приміщень громадського призначення.

У селі працюють 13 комуністів і 83 комсомольці.

Первинна партійна організація створена в грудні 1951 року.

Ковалівка відома з 1785 року.

У серпні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада.

Під час окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею у 1937—1938 рр. жителі брали участь у великих селянських страйках.

78 ковалівців билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни, 8 з них загинуло, 70 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

КРАСІ́ЇВ — село, центр сільської Ради, розташоване в нижній течії річки Золотої Липи, за 15 км від районного центру й за 33 км від найближчої залізничної станції Бучач. Дворів — 248. Населення — 1084 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Гранітне (до 1964 року — Баранів), Сеньків та Яргорів.

Тут розміщена центральна садиба колгоспу «Іскра», створеного 1940 року. Колгосп користується 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі. Господарство — зерно-технічне з розвинутим тваринництвом м'ясо-молочного напряму та городництвом. З допоміжних підприємств діє цегельний завод і млин. За високі показники у праці орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено В. Г. Воронюка, С. Г. Янковського, Г. І. Дріворіз.

У Красієві є початкова школа, будинок культури з залом на 300 місць, бібліотека, продовольчий і промтоварний магазини, фельдшерсько-акушерський пункт, кравецька майстерня. З 1962 по 1972 рік у селі побудовано понад 25 громадських приміщень і 180 житлових будинків.

У селі працюють 34 комуністи, 52 комсомольці. Первинна партійна організація створена в листопаді 1957 року.

Перша письмова згадка про Красіїв датується 1464 роком. В селі 1906 року відбувся селянський страйк.

У серпні — вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада.

На фронтах Великої Вітчизняної війни в боях з фашистами брали участь 20 місцевих жителів, 4 з них загинуло, 8 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Воїнам-односельцям, які загинули, захищаючи Батьківщину, споруджено пам'ятник.

Поблизу Красієва знайдено великий скарб — понад 2,2 тис. римських монет I—II століть.

ЛА́ЗАРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру й за 22 км від залізничної станції Бучач. Дворів — 165. Населення — 645 чоловік. Сільраді підпоряд-

коване село Барвінкове (до 1964 року — Низьколизи).

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «8 Березня», створеного 1948 року. В його користуванні 964 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 767 га орної землі. Провідні галузі господарства — рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму.

В Лазарівці є восьмирічна школа, в якій вчаться 176 учнів і працюють 10 учителів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, дитячий садок, фельдшерсько-акушерський пункт, продовольчий і промтоварний магазини.

У селі працюють 24 комуністи, 68 комсомольців. Партійна організація створена 1952 року.

Село відоме з 1785 року. Навесні 1906 року страйкували місцеві селяни. У серпні—вересні 1920 року встановлена влада Рад.

На фронтах Великої Вітчизняної війни в боях з фашистами брали участь 27 місцевих жителів, 5 з них загинуло, а 23 відзначені урядовими нагородами. Споруджено пам'ятник воїнам-односельцям, які загинули, захищаючи Батьківщину.

ОЛЕ́ША — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру та за 12 км від найближчої залізничної станції Бучач. Дворів — 124. Населення — 449 чоловік. Сільраді підпорядковане село Савелівка.

На території Олеші розміщена центральна садиба колгоспу «Більшовик» (заснований у 1940 році), який 1950 року злився з колгоспом села Савелівки. Господарство користується 997 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 863 га орної землі. Провідні галузі господарства — рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. Розвинуті городництво й ставкове рибництво.

За високі показники в праці орденом Трудового Червоного Прапора відзначено доярку М. В. Колодницьку, бригадира Д. І. Махна та голову колгоспу М. Я. Бабина.

В селі є восьмирічна школа, в якій вчаться 100 учнів і працюють 10 учителів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, магазин.

В Олеші працюють 15 комуністів, 72 комсомольці. Первинна партійна організація створена в травні 1957 року.

Село відоме з 1448 року.

У серпні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада.

На фронтах Великої Вітчизняної війни в боях з фашистами брав участь 21 місцевий житель, 8 з них загинуло, 8 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

САДОВЕ́ (до 1964 року — Новосілка) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Коропця, за 16 км від районного центру й за 21 км від найближчої залізничної станції Бучач. Дворів — 96. Населення — 297 чоловік.

На території села розміщена бригада колгоспу ім. Дворського (центральна садиба в селі Коропці).

Тут є початкова школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, магазин. З 1963 року діє водопровід.

В Садовому працюють 7 комуністів і 13 комсомольців.

Село відоме з 1786 року.

У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада.

26 жителів села брали участь у боях з фашистами на фронтах Великої Вітчизняної війни, 9 з них загинуло, 17 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

У селі свято шанують пам'ять землячки А. Т. Кживонь, що народилася на хуторі, недалеко від села. 12 жовтня 1943 року вона загинула під селом Ніколенки-Леніно Могилівської області БРСР, рятуючи людей і важливі військові документи. Їй посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ТРОСТЯНЦІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі р. Дністра, за 29 км від районного центру й за 22 км від найближчої залізничної станції Дубівці. Дворів — 289. Населення — 972 чоловіка.

У селі розміщена бригада колгоспу ім. Леніна (центральна садиба в селі Усті-Зеленому). З допоміжних підприємств діє цегельний завод потужністю 2 млн. штук цегли на рік.

У Тростянцях є восьмирічна школа, в якій вчаться 177 учнів і працюють 12 учителів, будинок культури із залом на 250 місць, бібліотека, дитячий садок, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, 2 магазини.

У селі працює 14 комуністів, 66 комсомольців.

Село відоме з 1785 р. 1906 року відбувся селянський страйк.

У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада.

На фронтах Великої Вітчизняної війни в боях з фашистами брали участь понад 70 місцевих жителів, 11 з них загинуло, 61 — нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Воїнам-односельцям, які загинули в боротьбі за Радянську Батьківщину, в селі споруджено пам'ятник.

ТРУДОЛЮ́БІВКА (до 1964 року — Швейків) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Коропці, за 7 км від районного центру й за 27 км від найближчої залізничної станції Бучач. Дворів — 351. Населення — 1206 чоловік. Сільраді підпорядковане село Заставці.

На території Трудолюбівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Гагаріна, що організувався тут улітку 1948 року. За господарством закріплено 2,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,2 тис. га орної землі. Провідні галузі господарства — рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств діє цегельний завод потужністю 1 млн. штук цегли на рік і пилорама. За високі показники в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено свинарку колгоспу С. П. Шинківську.

В Трудолюбівці є восьмирічна школа, де 18

учителів навчають 261 учня. Діє будинок культури із залом на 250 місць із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, 3 торговельні заклади. З 1962 по 1972 рік у селі споруджено 148 житлових будинків та 12 громадських приміщень.

Партійна організація, створена 1957 року, налічує 21 комуніста, комсомольців у селі 84.

Село відоме з 1448 року.

В серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада.

Учасниками Великої Вітчизняної війни були 64 місцеві жителі, 31 з них загинув, 34 — нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

У центрі села споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

ЧЕРВО́НЕ (до 1963 року — Лядське) — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Золотої Липи, за 16 км від районного центру й за 36 км від найближчої залізничної станції Бучач. Дворів — 224. Населення — 891 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Бобрівники і Комарівка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Шляхом Леніна», що був заснований у 1940 році. Господарство обробляє 1,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,2 тис. га орної землі. Основні галузі виробництва — зерново-технічне рільництво й розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За високі виробничі показники й доблесну працю орденом Жовтневої Революції нагороджено свинарку колгоспу С. О. Романчук, орденом Трудового Червоного Прапора — ланкового С. О. Красинського.

У Червоному є восьмирічна школа, в якій вчаться 183 учні і працюють 13 учителів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, магазин. Тут працюють 34 комуністи, 58 комсомольців. Первинна партійна організація створена 11 вересня 1953 року.

Село відоме з 1785 р. В лютому 1906 року в селі відбувся великий страйк сільськогосподарських робітників і селян. У серпні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. На фронтах Великої Вітчизняної війни в боях з фашистами брали участь 72 місцеві жителі, з них 32 загинули, 26 чоловік нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Біля села Бобрівників збереглися залишки поселення трипільської культури III тисячоліття до нашої ери.

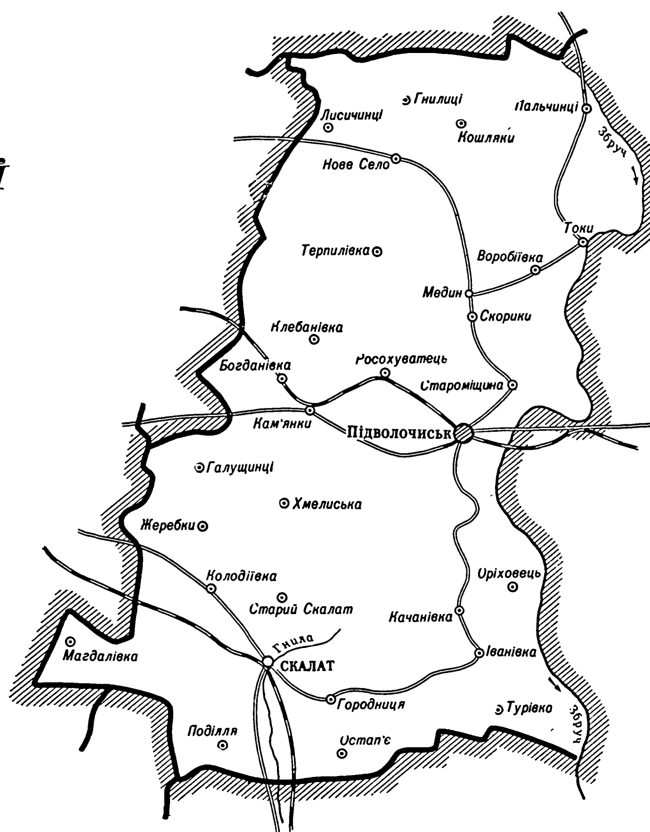
ЧЕ́ХІВ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Григорівки (притока Коропця), за 2 км від районного центру і за 18 км від найближчої залізничної станції Бучач. Дворів — 152. Населення — 456 чоловік.

В селі міститься комплексна бригада колгоспу ім. Чехова (центральна садиба розташована в м. Монастириськах).

Є початкова школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, магазин. У Чехові працюють 13 комуністів, 3 комсомольці.

Село відоме з 1454 року. У серпні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. 38 місцевих жителів брали участь у боях проти фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 4 з них загинули. 35 чоловік за мужність і відвагу у боротьбі проти ворога нагороджено орденами і медалями Союзу РСР.

ПІДВОЛОЧИСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 0,8 тис. кв. км. Населення — 58,4 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 46,9 тис. (80,3 проц.). Пересічна густота населення — 73 чоловіка на кв. км. Міській, селищній та 27 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 58 населених пунктів. На підприємствах, у колгоспах та установах діє 82 первинні партійні, 117 комсомольських і 157 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. За радгоспом і 25 колгоспами закріплено 69,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 64,1 тис. га орної землі. В районі є 11 промислових підприємств. Населення обслуговують 77 медичних закладів. У 62 загальноосвітніх школах, у т. ч. 11 середніх, 25 восьмирічних і 26 початкових, навчається 9838 учнів і працює 764 учителі. Культурно-освітню роботу провадять 24 будинки культури, 33 клуби, 56 бібліотек. Є 61 кіноустановка. В районі споруджено 2 пам'ятники В. І. Леніну, 16 пам'ятників радянським воїнам-визволителям, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни, 2 пам'ятники Богданові Хмельницькому, 3 — Т. Г. Шевченкові, а також пам'ятники М. Горькому, І. Я. Франкові, С. М. Кірову, А. С. Макаренку, піонерці Вірі Савич, яка 1946 року загинула від рук українських буржуазних націоналістів.

ПІДВОЛОЧИ́СЬК

ідволочиськ — селище міського типу, центр району, розташоване на правому березі річки Збруча, за 42 км від Тернополя. Залізнична станція. Через селище пролягає автошлях Київ—Львів. Населення — 7257 чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Заднишівка й Мислова.

Територія Підволочиська була заселена ще в давнину. Про це свідчать могильник і поселення черняхівської культури III—VI ст., виявлені в східній частині населеного пункту[1].

[1] Материалы и исследования по археологии СССР, № 82, стор. 48.

Вулиця Леніна в смт Підволочиську. 1972 р.

З давніх часів через цю місцевість проходив торговий шлях, що перетинав річку Збруч. На цьому шляху на обох берегах Збруча виникло два поселення з однаковою назвою Волочище. Перша письмова згадка про одне з них, розміщене на правому березі річки, зустрічається в акті від 9 липня 1463 року, коли воно дісталося В. Збаразькому. З середини XVII ст. це поселення називали вже Підволочиськом, а розташоване на лівому березі — Волочиськом[1].

Основу експлуатації селян Підволочиська, який входив до Теребовлянського повіту, становила відробіткова рента. В другій половині XVI ст. розміри панщини зросли до 4—6 днів на тиждень від півланового господарства, а в першій половині XVII — і від чвертьланового. Крім цієї основної повинності, селяни під час жнив виходили на толоки, виконували різні роботи у фільварку, давали підводи для перевезення хліба на ярмарки, возили дрова до панського двору. Вони сплачували також грошовий оброк (чинш) і натуральний — хлібом, медом, десятину з овець, свиней, несли панові певну кількість гусей, курей, яєць. Кріпаки виконували й державні повинності: платили стацію — на утримання війська й подимний податок. На користь церкви сплачували десятину. Населення Підволочиська терпіло й від національного та релігійного гніту. Крім землеробства, яке було основним заняттям жителів, певного розвитку набули ремесла — ткацтво, гончарство[2].

Населення, не мирячись з тяжким економічним становищем, політичним і національним безправ'ям, піднімалося на боротьбу проти експлуататорів. Ця боротьба активізувалася під час визвольної війни українського народу в 1648—1654 рр. Біднота поповнювала лави селянсько-козацького війська під проводом Богдана Хмельницького. Повстанські загони після перемоги під Пилявцями у вересні 1648 року діяли в районі Підволочиська. Весною наступного року польсько-шляхетські війська, захопивши село, вчинили жорстоку розправу над населенням. У червні 1650 року селянсько-козацькі війська знову визволили край. В 1653 році село спустошили татарські орди[3].

За Андрусівським перемир'ям 1667 року Підволочиськ залишився у складі Речі Посполитої. В другій половині XVII ст. він зазнав спустошливих набігів татарських орд. Після цього потрібні були десятиліття, щоб господарство його відродилося. В 1772 році Підволочиськ загарбала Австрія. 1786 року було прокладено шосейну дорогу між Тернополем і Підволочиськом[4]. Це дещо сприяло розвиткові населеного пункту.

Протягом 1810—1815 рр. Підволочиськ входив до складу Росії. Становище населення дещо поліпшилося — зменшено податки, обмежено феодальні повинності. Але з 1815 року ця територія знову підпала під владу Австрії. Дальше посилення гноблення викликало зростання незадоволення трудящих, розгортання революційної боротьби. Австрійський уряд змушений був 1848 року скасувати кріпосне право. Селяни сплатили поміщикам двадцятикратну вартість усіх річних крі-

[1] Кременецький земський суд. Описи актових книг. XVI—XVII ст., вип. 3, кн. № 23—35. К., 1965, стор. 176, 229, 230; Н. И. Теодорович. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии, т. 3, стор. 176.

[2] В. И. Легкий. Крестьянство Украины в начальный период освободительной войны 1648—1654 гг., стор. 20.

[3] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 153, 163; Визвольна війна 1648—1654 рр. і возз'єднання України з Росією, стор. 184, 195.

[4] Słownik geograficzny, t. 1, стор. 312.

посних повинностей. Не маючи пасовищ, лісів та інших вигод, не в змозі прогодуватися з свого наділу, селяни залишилися фактично залежними від поміщика.

До середини XIX ст. Підволочиськ входив до Староміщинської гміни Тернопільського циркулу. В 1857 році його перевели до розряду гмінних міст, хоч відповідних установ тут не було. З 60-х років XIX ст. Підволочиськ — містечко Скалатського повіту[1], тут діяли вже гмінні установи. Серед будівель містечка виділялися будинки — мурований панський та кількох урядовців. Навколо них тулилися невеликі селянські хатки під солом'яними стріхами.

Розвиток містечка дещо прискорився в другій половині XIX ст. Цьому сприяло насамперед будівництво 1870 року залізниці, що сполучила Тернопіль з Волочиськом. Спорудження залізничної станції та оборотного локомотивного депо завершено 1881 року. На той час у містечку проживало 1874 чоловіка, в т. ч. понад 150 ремісників і торговців. Працювали дві фабрики, де з природної сировини одержували альбуміни (прості білки), дві цегельні, пекарня. Відбувалися два річні ярмарки, діяло кілька торговельних контор. Підволочиськ був значним прикордонним торговельним пунктом між Росією та Австро-Угорщиною. Провадилася торгівля хлібом, насамперед пшеницею, килимами, які вироблялися в окрузі, та іншим[2].

Жодного медичного закладу в Підволочиську не було. Практикувало лише 4 приватні лікарі. Діяла початкова школа, в якій працювало два вчителі. Відвідувала її незначна частина дітей шкільного віку.

Основним заняттям жителів залишалося землеробство. Кілька багатіїв володіли понад 1,3 тис. моргів землі. Селянським господарствам належало 1,6 тис. моргів, причому 15 проц. селян не мали землі. 25 проц. дворів були безкінними. Селяни сплачували великі, часто непосильні податки, до того ж закон був таким, що селяни, землі яких відносили до вищої категорії, платили в 2—4 рази більше, ніж поміщики. За таким принципом сплачували й інші податки. За хату з однієї кімнати біднота платила більше, ніж заможний господар за свої будинки з 2—3 кімнат[3]. Не маючи змоги прогодуватися з землі, бідняки йшли в найми до поміщицького маєтку чи куркулів або вирушали шукати щастя в США, Канаду, Аргентіну. Але й там їх чекали злидні, поневіряння.

Крім економічного гноблення, населення терпіло від політичного й національного безправ'я. І. Я. Франко, вперше відвідавши Підволочиськ в жовтні 1883 року, був вражений тяжким становищем селян. Поет написав тут два вірші, об'єднані одним заголовком «Журавлі», в яких є такі рядки:

Селища бідні, непошиті
Хатки, обдерті і пусті стодоли,
Люд темний, сумовитий, голий [4].

У Підволочиську І. Я. Франко написав також вірш «Беркут». В образі гірського орла поет показав хижака-експлуататора, розуміючи під ним цісарський уряд. І. Я. Франко побував у містечку і в 1897, 1898, 1913 роках[5].

Підволочиськ був одним з пунктів транспортування «Искры» та іншої нелегальної літератури на початку XX ст. І. Я. Франко, який мав безпосередні зв'язки з агентами «Искры», брав участь у транспортуванні нелегальної літератури, залучивши до цієї справи М. Павлика та кількох студентів Львівського університету.

---

[1] ЦДІА у Львові, ф. 146, оп. 7, спр. 4044, арк. 1—7.
[2] Słownik geograficzny, t. 8, стор. 480—483.
[3] З історії Української РСР, вип. 6—7, стор. 83, 85.
[4] І. Я. Франко. Твори, т. 10. К., 1954, стор. 20, 21.
[5] П. К. Медведик, І. С. Михайлюк. Іван Франко і літературна Тернопільщина, стор. 74, 75.

Інколи окремі номери газети ховали між подвійними вікнами вагонів і ті таким чином потрапляли до Росії[1].

Трудящі активно включилися в революційну боротьбу. Ще 1896 року селяни Староміщини організували страйк. Учасники його вимагали збільшення оплати праці на жнивах — працювати за шостий, а не десятий сніп. Страйк тривав протягом тижня[2]. 21 липня 1902 року відбувся страйк сільськогосподарських робітників, учасники якого теж вимагали збільшення заробітної плати, поліпшення умов праці та побуту. Боротьба особливо активізувалася в 1905—1906 pp. під впливом першої російської революції. В червні 1905 року в містечку проходив страйк робітників підприємств для виробництва котлів і малярних майстерень. Страйкарі вимагали підвищення заробітної плати, восьмигодинного робочого дня, поліпшення умов праці[3].

Напередодні першої світової війни Підволочиськ був значним центром торгівлі живою птицею. Сюди її звозили з багатьох навколишніх сіл, з містечка відправляли в країни Західної Європи. Розвивалися й кустарні промисли, зокрема гончарство й килимарство[4]. 1910 року створено дві шестикласні школи — чоловічу й жіночу.

З початком імперіалістичної війни Підволочиськ потрапив у прифронтову смугу. Тут зосереджувалися австро-угорські війська, а після прориву фронту російською армією 6 серпня 1914 року — тилові частини 11-ї армії, 6 польових госпіталів. У липні 1917 року містечком знову оволоділи австрійські війська[5]. Війна принесла страждання, розорення, злидні трудовому народові. Понад 200 чоловіків було мобілізовано до австро-угорської армії, їхні родини, залишившись без годувальників, не могли звести кінці з кінцями. На початку війни для потреб армії австро-угорські власті реквізували в селян коней, худобу, фураж, продукти харчування. Так, напередодні війни жителі Підволочиська мали 75 коней, 50 голів великої рогатої худоби, 40 свиней; у грудні ж 1915 року числилося лише 30 коней, 20 голів великої рогатої худоби, 20 свиней[6]. Населення й далі сплачувало численні податки— поземельний, прибутковий, загальнопромисловий, від будинків тощо. Все життя у містечку підпорядковувалося суворим законам воєнного часу. Обліковувалися запаси продовольства, робоча й продуктивна худоба, посіви.

Населення Підволочиська за ті роки дещо зросло, насамперед за рахунок евакуйованих з фронтових районів жителів: з 2,8 тис. у 1914 році до 3,5 тис. в 1916 році. В Підволочиській гміні 6 землевласникам належало понад 40 проц. земельних угідь, велика кількість продуктивної та робочої худоби, реманенту[7].

З радістю зустріли трудящі Підволочиська перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Повернувшись з російського полону, колишні солдати австрійської армії — жителі Підволочиська розповідали, що в Росії селяни безплатно одержали панську й церковну землю, що там встановилася влада трудящих. У другій половині 1918 року, в умовах розпаду Австро-Угорської імперії, відбулися виступи солдатів австрійських частин, що перебували на українських землях. У Підволочиську, зокрема, вони передавали зброю російським військовополоненим, а їх тут налічувалося кілька тисяч, і селянам, які вчиняли напади на поміщицькі економії[8].

---

[1] С. О. Ктитарев. Ленінська «Искра» і піднесення революційного руху на Україні. К., 1959, стор. 79; Л. А. Суярко. Осяяні «Искрой». К., 1967, стор. 79.

[2] З історії Української РСР, вип. 8, стор. 19.

[3] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 3780, арк. 200, 251.

[4] І. Гургула. Народне мистецтво західних областей України, стор. 35.

[5] Тернопільський облдержархів, ф. 306, оп. 1, спр. 59, арк. 88; П. Голуб. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов, стор. 80, 81 (карта).

[6] Тернопільський облдержархів, ф. 306, оп. 1, спр. 57, арк. 2.

[7] Там же, ф. 231, оп. 1, спр. 108, арк. 15; ф. 306, оп. 1, спр. 5, арк. 9; спр. 57, арк. 11 77, 152; спр. 59, арк. 5, 52, 67, 72, 170; ф. 322, оп. 1, спр. 5, арк. 9.

[8] Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 — грудень 1920 р.). Документи й матеріали. Вінниця, 1959, стор. 112.

В листопаді 1918 року Підволочиськ увійшов до так званої Західноукраїнської народної республіки. Політика «уряду» ЗУНР, спрямована на захист інтересів експлуататорської верхівки, жорстокий режим, грабежі, насильства, викликали глибоке незадоволення трудящих мас, посилення революційної боротьби. Насильно мобілізовані зунрівцями до війська, селяни вже на другий день поверталися додому. З нетерпінням чекали трудящі Червону Армію, в якій вони вбачали свою визволительку. Навесні 1919 року відбулося посилення революційного руху, лише нестача зброї утримувала селян від повстання[1].

Але надії на визволення тоді не здійснилися — в середині липня 1919 року Підволочиськ окупували війська буржуазно-поміщицької Польщі. Трудящі не припиняли боротьби за визволення, проти окупаційного режиму. В березні 1920 року район Підволочиська охопило селянське повстання. Один із повстанських загонів підірвав залізничну колію, внаслідок чого польський військовий ешелон зазнав катастрофи[2].

Довгождане визволення прийшло до трудящих в липневі дні 1920 року. 18 липня підрозділи 8-ї кавалерійської дивізії Червоного козацтва під командуванням В. М. Примакова вступили до містечка, але під натиском переважаючих сил ворога червоні бійці змушені були залишити містечко. Підволочиськ визволила 180-а бригада 60-ї стрілецької дивізії 14-ї армії 24 липня[3]. Трудящі Підволочиська радо вітали своїх визволителів, подавали їм всіляку допомогу. В резолюції загальних зборів залізничники станції Підволочиськ заявляли: «Ми... клянемося всіма силами допомагати Червоній Армії, яка увільнила нас з-під ярма капіталу. Докажемо, що так, як вона вміє боротися на фронті проти буржуазії, так ми зуміємо боротися на фронті економічної розрухи»[4].

Розгорнув діяльність ревком, який очолив боротьбу трудящих за відбудову господарства. Крім того, діяв ревком на залізничній станції. На початку вересня 1920 року було завершено відбудову залізниці Волочиськ—Тернопіль. 10 вересня через Підволочиськ пройшов перший поїзд[5].

Під керівництвом ревкому здійснювалися декрети Галревкому, зокрема, проведено конфіскацію майна та земель у поміщиків і церкви. Було здійснено розподіл нетрудових земель серед біднішого селянства. Розгорнулася підготовка шкіл до навчального року. Почала працювати бібліотека. На залізничній станції відкрито клуб.

Соціалістичні перетворення були перервані наступом військ буржуазно-поміщицької Польщі, які 21 вересня 1920 року знову окупували Підволочиськ. Разом з ними повернулися капіталісти, купці, великі землевласники. В районі Підволочиська зосереджувалася значна кількість петлюрівських банд. 24 листопада 1920 року до Підволочиська прибув Г. І. Котовський, який від імені радянського командування поставив вимогу про роззброєння петлюрівців, які групувалися на Тернопільщині та грабували населення. Протягом двадцяти років у містечку панував жорстокий окупаційний режим.

В 1921 році в Підволочиську проживало 3670 чоловік. З них 10 проц. було зайнято в промисловості, на транспорті, в торгівлі. Діяла залізнична станція, а також цегельний завод, приватна пекарня, три ремісничі майстерні. В роки окупації містечка буржуазно-поміщицькою Польщею промисловість тут, як і раніше, майже не розвивалася.

Основна маса населення займалася землеробством. Чверть дворів зовсім не мала землі, половина господарств володіла наділами до 5 моргів. 15 куркулів мали

---

[1] Під прапором Жовтня, стор. 132.
[2] У боротьбі за Радянську владу і соціалізм, стор. 7.
[3] ЦДАРА, ф. 102, оп. 3, спр. 612, арк. 233; Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 385.
[4] У боротьбі за Радянську владу і соціалізм, стор. 17.
[5] Під прапором Жовтня, стор. 448; Наукові записки Інституту історії України, т. 4. К., 1952—53, стор. 50.

по 20—25 моргів землі, понад третину всіх земельних угідь містечка — 1,5 тис. моргів — належало двом місцевим багатіям[1]. Бідніше селянство не могло прогодуватися з мізерних земельних наділів. У Підволочиську з його нечисленними підприємствами знайти роботу було дуже важко. Тому з року в рік зростало безробіття. На кінець березня 1935 року безробітних було 115 чоловік, а через два роки їх уже налічувалося 330. В пошуках заробітків протягом 1924—1931 рр. за кордон виїхало понад 20 проц. жителів-українців, переважно бідняків[2]. Українське населення терпіло й від політичних і національних утисків. Його фактично позбавили права працювати в державних установах, на залізниці. В Підволочиську як прикордонному населеному пункті було встановлено комендантську годину, панував особливо жорстокий поліцейський режим.

Трудящі дедалі частіше звертали свої погляди на схід, де їхні брати будували щасливе, вільне життя. Вони піднімалися на боротьбу за визволення, за возз'єднання з Радянською Україною. На сприятливий грунт падала революційна агітація, яку вели в Підволочиську члени Скалатського повітового комітету КПЗУ. Одного з комуністів 19 липня 1936 року було заарештовано, коли він закликав поденних робітників, які будували дорогу, до організації страйку.

За часів окупації в Підволочиську не діяв жодний медичний заклад. Практикувало 6 приватних лікарів і 6 акушерок. Послуги їхні коштували дуже дорого, тому трудовому людові вони були недоступні. В містечку діяло дві шестикласні школи — чоловіча й жіноча, які 1934/35 навчального року відвідувало 733 учні. 1935 року тут залишалася лише одна школа — семирічна, її 1938/39 навчального року відвідувало 180 учнів. Викладання велося польською мовою[3].

Сонце нового життя засяяло над Підволочиськом у вересневі дні 1939 року, коли частини Червоної Армії, перейшовши Збруч, вступили на землі Західної України. З перших днів створено селянський комітет, який забезпечив охорону народного майна, подавав допомогу бідноті, підтримував революційний порядок. З великим піднесенням трудящі взяли участь у виборах до Народних Зборів Західної України. В січні 1940 року Підволочиськ став селищем міського типу, центром району. На той час у ньому проживало 3,9 тис. чоловік. Розгорнули роботу районні й селищні установи та організації.

Велика увага приділялася розвиткові економіки Підволочиська. На новій, соціалістичній основі почали працювати підприємства — макаронна фабрика, цегельний завод, пекарня. 1940 року відкрито лікеро-горілчаний завод, створено Підволочиську МТС. Ремісники об'єдналися в промислову шевсько-кравецьку артіль. Розпочалися роботи щодо перешивання залізничного полотна з західноєвропейської вузької колії на широку. На дільниці Підволочиськ—Красне раніше ходили поїзди вагою не більше 700 тонн. Тому кожен поїзд, що прибував із східних областей, доводилося розподіляти на 2—3 состави. На відбудову й розвиток транспорту в західних областях Української РСР Радянський уряд 1940 року асигнував понад 50 млн. карбованців[4].

Докорінні зміни сталися в сільському господарстві. Вже наприкінці 1939 року органи Радянської влади здійснили конфіскацію поміщицьких і церковних земель, які перейшли в безплатне користування трудового селянства. Почали створюватися й перші колективні господарства. В березні 1940 року 35 бідняцьких дворів села Мислової, підпорядкованого Підволочиській селищній Раді депутатів трудящих, об'єдналися в артіль, назвавши її ім'ям В. І. Леніна. Колгосп створено і в селі Заднишівці. Було налагоджено роботу державних і кооперативних торговельних

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 196, оп. 1, спр. 135, арк. 13; ф. 306, оп. 1, спр. 59, арк. 170.

[2] Там же, ф. 196, оп. 1, спр. 135. арк. 13; ф. 231. оп. 1. спр. 1985. арк. 13; спр. 2196, арк. 33; спр. 3244, арк. 26.

[3] Там же, ф. Р-18, оп. 1, спр. 463, арк. 23; ф. Р-52, оп. 1. спр. 62, арк. 89 92.

[4] В. Л. Варецький. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР, стор. 203 204.

закладів. У магазинах жителі мали можливість придбати товари першої потреби — тканини, взуття, сіль, мило, цукор, сірники та ін. Вперше за багаторічну історію Підволочиська населення почало одержувати безплатну медичну допомогу. Відкрилися лікарня на 30 ліжок, поліклініка, жіноча й дитяча консультації. Держава подала допомогу кадрами — до Підволочиська зі східних областей України прибули лікарі, які провадили значну профілактичну роботу.

Зі східних областей прибула і більшість з 35 учителів селища. Новостворену семирічну школу в 1940/41 навчальному році відвідувало понад 600 учнів. Навчання провадилося за новою програмою, рідною мовою. До шкільної бібліотеки надійшло багато книжок, надісланих учнями Хмельницької, Вінницької та інших областей України. З 1940 року в школі діяли піонерська та комсомольська організації. Того року почав працювати клуб, в якому демонструвалися кінофільми, працювали хоровий і драматичний гуртки.

На багатолюдному мітингу, який відбувся в селищі в день, коли почалася Велика Вітчизняна війна, трудящі висловили свою глибоку ненависть до фашизму, заявили про готовність зі зброєю в руках захищати Країну Рад. З наближенням фронту жителі евакуювали матеріальні цінності в глиб країни, причому деякі ешелони підволочиські залізничники вивели вже під обстрілом ворога. 5 липня 1941 року гітлерівці вдерлися до Підволочиська[1]. Чорні дні терору й насильств принесли трудящим селища німецько-фашистські загарбники. За період тимчасової окупації вони знищили 3,6 тис. жителів району. 90 юнаків і дівчат з Підволочиська фашисти вивезли на примусові роботи до Німеччини. Окупанти зруйнували чи пограбували залізничну станцію, підприємства, МТС, зерносклади, державні установи, культурно-освітні заклади, забирали майно, хліб і худобу в населення, спалили 97 житлових будинків[2].

Трудящі Підволочиська не скорилися ворогові. Вони ухилялися від робіт на окупантів, переховували зерно, продовольство, худобу. Молодь уникала відправки на каторжні роботи до Німеччини. Селище входило в зону діяльності Проскурівської окружної підпільної організації, члени якої, зокрема, поширювали тут листівки[3]. Населення підтримувало партизанів із з'єднань, які проходили рейдами в районі Підволочиська. В липні 1943 року тут пройшли народні месники із з'єднання С. А. Ковпака, в лютому—березні наступного року — 1-е та 2-е молдавські з'єднання й партизанський загін на чолі з Я. О. Мухіним. Протягом 1943 — початку 1944 рр. в районі селища діяли розвідувальні та диверсійні групи із партизанського з'єднання С. А. Олексенка[4].

Бої на підступах до Підволочиська розпочалися 7 березня 1944 року. Вони тривали протягом двох тижнів. 21 березня частини 60-ї армії 1-го Українського фронту визволили селище від окупантів[5]. У боях за селище смертю хоробрих полягли солдати й офіцери — представники багатьох братніх народів Союзу РСР. На військовому кладовищі в Підволочиську похований син татарського народу Герой Радянського Союзу рядовий В. І. Осипов. Вічний вогонь, що палає на кладовищі — символ невмирущої пам'яті народної про тих, хто віддав життя за свободу й незалежність Батьківщини. Сюди приходять юнаки перед призовом до лав Радянської Армії, тут відзначають свято Перемоги, приймають до піонерів, вручають комсомольські квитки. 335 жителів Підволочиська поповнили лави Червоної Армії. 106 з них загинуло на фронтах Великої Вітчизняної війни, 168 удостоєно бойових нагород.

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 1, арк. 13.

[2] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 2, спр. 1, арк. 93; спр. 1, арк. 93.

[3] Поділля у Великій Вітчизняній війні, стор. 209.

[4] АІІП ЦК КП України, ф. 89, оп. 1, спр. 1, арк. 80—184; ф. 90, оп. 1, спр. 1, арк. 62—65; ф. 91, оп. 1, спр. 1, арк. 6; ф. 97, оп. 1, спр. 1, арк. 120, 146; В. О. Войцехович. Сто днів звитяги, стор. 67.

[5] Радянська Тернопільщина, стор. 123, 124.

Жителі визволеного селища робили все для того, щоб наблизити день перемоги над ненависним ворогом. Вони допомогли в організації та обслуговуванні військово-польового госпіталю. Успішно пройшла передплата 3-ї державної воєнної позики. Населення району внесло до фонду оборони понад 300 тис. крб., на будівництво танкової колони «Селянин Тернопільщини» — понад 100 тис. карбованців[1].

Меморіальний комплекс на честь радянських воїнів, загиблих у роки Великої Вітчизняної війни. Підволочиськ. 1972 р.

У тяжких умовах доводилося розпочинати відродження селища. Скрізь лежали руїни, жодне підприємство не працювало. До того в районі Підволочиська діяли буржуазно-націоналістичні банди, які провадили підривну антирадянську діяльність, вдавалися до диверсій і вбивств. Від їхніх рук загинуло 30 партійних і радянських працівників, військовослужбовців, у т. ч. перший секретар райкому партії І. А. Багрянцев, жінорг М. С. Свєтцова. Трудящі селища, давши рішучу відсіч оунівцям, розгорнули відбудовні роботи. Навесні 1944 року в селищі створено перші комсомольські осередки. В жовтні 1944 вже діяло 20 комсомольських організацій, які об'єднували 300 членів ВЛКСМ. Усі вони брали активну участь у відбудові народного господарства, ліквідації націоналістичних банд[2].

Добре працювали залізничники. Вони швидко відбудували господарство станції. Робітники вагонного депо виготовили багато різного інструменту, запчастин, якими поділилися з вагонниками Тернополя і Коломиї. Наприкінці травня 1944 року стали до ладу електростанція, МТС, спиртозавод, макаронна фабрика, пекарня, розгорнули роботу 5 промислових артілей, 5 млинів. Почали працювати районні установи й організації, підприємства громадського харчування. Відновили діяльність лікарня, поліклініка. Почалися заняття в семирічній школі. Діяли радіовузол, бібліотека, клуб[3].

Успіхи у відбудові економіки стали можливими завдяки самовідданій праці трудящих, піклуванню держави, яка подала значну допомогу селищу. Шпали й рейки для залізничного полотна надходили до Підволочиська з Уралу, насіння — з Кубані, будівельні матеріали — з Вінницької, Хмельницької та інших областей. До кінця четвертої п'ятирічки господарство селища досягло довоєнного рівня.

Значного розвитку за роки післявоєнних п'ятирічок набула в Підволочиську промисловість. На велике, технічно оснащене підприємство перетворилося вагонне депо, де здійснюється ремонт залізничних контейнерів. У депо діють механічний, компресорний, електрозварювальний, ковальський, деревообробний цехи. Для забезпечення потреб залізничного транспорту кваліфікованими робітниками в 1945—1952 рр. у селищі діяло училище союзного значення з дворічним терміном навчання, в якому готували слюсарів, лінійних бригадирів, чергових станцій та інших спеціалістів. До 1967 року було завершено реконструкцію депо. Робітники його достроково завершили виконання восьмої п'ятирічки, відремонтувавши понад план 454 контейнери. Активно працюють партійна організація депо у складі 24 комуністів і комсомольська, яка об'єднує 16 членів ВЛКСМ. Більшість їх зайнята безпосередньо на виробництві. Комуністи й комсомольці виступають ініціаторами соціалістичного змагання серед робітників підприємства. Взявши підвищені зобов'язання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, колектив виконав чотиримісячний план капітального ремонту контейнерів до 22 квітня 1970 року. Широко

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 29, оп. 1, спр. 8, арк. 7; спр. 9, арк. 107.
[2] Там же, ф. 48, оп. 1, спр. 9, арк. 4; спр. 38, арк. 1, 38.
[3] Там же, ф. 29, оп. 1, спр. 2, арк. 5; спр. 3, арк. 20, 26; Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 5, арк. 179.

розгорнувся раціоналізаторський рух. За роки восьмої п'ятирічки у виробництво було впроваджено 96 раціоналізаторських пропозицій з річним економічним ефектом понад 15 тис. крб. Радянський уряд високо оцінив працю робітників депо і станції Підволочиськ, нагородивши багатьох орденами й медалями. Найвищої урядової нагороди — ордена Леніна — удостоїлися стрілочник станції П. О. Лазарєв, начальник оборотного депо Є. І. Романов, черговий цього депо Г. Я. Скибін, складач поїздів П. І. Васнєв, начальник паровозного депо М. І. Кочерга.

Великим підприємством стало районне об'єднання «Сільгосптехніки», створене 1961 року. 1972 року підприємство мало 80 тракторів, 64 вантажні автомашини тощо. Об'єднання одержує трактори з Харкова, Мінська, комбайни з Ростова-на-Дону, Таганрога, Гомеля, Дніпропетровська, зерноочисні машини з Воронежа, різну апаратуру з Естонської РСР, Московської області. Колектив його об'єднує 418 робітників, службовців та інженерно-технічних працівників, з них 62 комуністи й 57 комсомольців. Працівники об'єднання досягли високих виробничих успіхів. У другому році дев'ятої п'ятирічки підприємству вручено перехідний Червоний прапор Всесоюзного об'єднання «Сільгосптехніки», його нагороджено пам'ятним дипломом обкому партії, виконкому обласної Ради депутатів трудящих і облпрофради. Шліфувальник Ф. М. Стасишин відзначений орденом Жовтневої Революції, 3 працівникам вручено орден Трудового Червоного Прапора, одному — «Знак Пошани».

З 1963 року в селищі діє фабрика пластмасових виробів, яка працює на привозній сировині і виготовляє речі побутового призначення. Зростають виробничі потужності підприємства. В рік заснування було вироблено продукції на 39 тис. крб., 1972 — вже на 1,9 млн. крб. Колектив підприємства налічує 300 чоловік, з них 46 комуністів і 57 комсомольців. Протягом дев'ятої п'ятирічки завершиться реконструкція та розширення фабрики. В селищі працюють маслозавод, хлібокомбінат, автопідприємство, цегельний завод, міжколгоспна будівельна організація. 1970 року вступила в дію машинно-лічильна станція.

Нових успіхів промисловість селища досягла в 1972 році. Широко розгорнувши соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення СРСР, колективи підприємств виконали річний виробничий план на 102,3 проц., підвищивши продуктивність праці порівняно з 1971 роком на 8,5 процента.

У післявоєнні роки неухильно розвивалося сільське господарство селища. Навесні 1948 року відновлено колгоспи в селах Мисловій та Заднишивці, підпорядкованих Підволочиській селищній Раді депутатів трудящих. Частина селян Підволочиська теж вступила до Заднишівського колгоспу. Щоб допомогти господарствам зміцнитися, держава виділила їм довготермінові кредити на придбання інвентаря, худоби, насіння, добрив. Протягом 1949—1951 рр. в артілях розгорнули діяльність партійні та комсомольські організації. 1952 року ці два господарства об'єдналися в колгосп ім. Леніна. Центральна садиба його міститься в селі Мисловій. Первинна партійна організація артілі того року об'єднувала 5 комуністів[1]. У господарстві вирощують зернові культури і цукрові буряки, розвинуто м'ясо-молочне тваринництво. За ним закріплено 1722 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1453 га орної землі. 1973 року колгосп мав 15 тракторів, 15 різних комбайнів та іншу сільськогосподарську техніку, 14 автомашин. Пересічна врожайність зернових культур за роки восьмої п'ятирічки становила 25 цнт з га, цукрових буряків — 400 цнт. У 1972 році доходи колгоспу ім. Леніна становили 1,2 млн. карбованців. У всіх господарських здобутках колгоспу велика роль належить партійній і комсомольській організаціям, які об'єднують відповідно 22 комуністи й 17 членів ВЛКСМ. За високі трудові успіхи у вирощуванні цукрових буряків ланкових Н. І. Балицьку, Б. І. Гурин, М. М. Козловську удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора.

---

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 48, оп. 3, спр. 9, арк. 6; спр. 10, арк. 5; ф. 1640, оп. 1, спр. 3, арк. 1; ф. 3176, оп. 1, спр. 3, арк. 1.

Добре розвинута торговельна мережа Підволочиська. В 1972 році трудящих обслуговували 32 торговельні підприємства, з них 18 — громадського харчування, 14 спеціалізованих магазинів, товарооборот яких становив 5,6 млн. крб. До послуг трудящих є 3 майстерні пошиття й ремонту одягу та взуття, ремонту меблів, речей побутового вжитку, хімчистка та інші підприємства побутового обслуговування населення.

Універмаг у смт Підволочиську. 1972 р.

Широко провадиться будівництво. Лише за роки восьмої п'ятирічки в селищі споруджено адміністративний будинок, районний будинок зв'язку, будинок культури, готель, лікарня, критий колгоспний ринок, гастроном, 7 багатоповерхових комунальних будинків. Протягом 1960—1970 рр. у селищі споруджено 240 індивідуальних житлових будинків. Великі плани будівництва здійснюються в дев'ятій п'ятирічці. В 1971 році здано в експлуатацію ще один виробничий корпус фабрики пластмасових виробів, торговельний комплекс, гуртожиток профтехучилища та ін. До кінця п'ятирічки буде введено в дію заводи для виробництва плодово-ягідних вин, сухого знежиреного молока, спортивний комплекс.

Багато зроблено й щодо благоустрою селища: розширено й озеленено вулиці, розбито нові сквери, закладено парк, впорядковано міський пляж, площу водного дзеркала озера збільшено до 8 га. З 1960 року в Підволочиську діють водогін, каналізація. До 1972 року близько 70 проц. приміщень було газифіковано, завершення газифікації планується на кінець дев'ятої п'ятирічки.

Батьківське піклування виявляють Комуністична партія та Радянський уряд про охорону здоров'я трудящих Підволочиська. Діють районна лікарня на 235 ліжок з поліклінічним відділенням, стоматологічна поліклініка, жіноча й дитяча консультації, санітарно-епідеміологічна станція, аптека, 6 медичних пунктів, 2 дошкільні дитячі заклади на 250 місць. У цих закладах працюють 52 лікарі, 183 працівники з середньою медичною освітою. Вони провадять велику роботу щодо профілактики й лікування захворювань, поліпшення санітарного стану селища. В Підволочиську працює заслужений лікар Української РСР, колишня партизанка, завідуюча пологовим відділенням, акушер-гінеколог В. С. Подлєсна. Її обирали депутатом Верховної Ради УРСР сьомого скликання. В. С. Подлєсну відзначено трьома урядовими нагородами.

Величезні зміни сталися в галузі освіти й культури. До 1950 року в селищі було в основному ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. 1944 року семирічну школу реорганізували в середню[1]. В 1972/73 навчальному році її відвідувало 939 учнів, тут працювало 68 учителів. За заслуги у вихованні підростаючого покоління вчительку Є. П. Гуменюк нагороджено орденом «Знак Пошани». Школа має добре обладнані майстерні, кабінети. Протягом 1950—1972 рр. середню освіту здобуло 1312 юнаків і дівчат Підволочиська, середню спеціальну — 520, вищу освіту — 321. Працюють будинок піонерів, клуб старшокласників, станція юних натуралістів. Діють також середні школи — заочна та робітничої й сільської молоді, семирічна музична школа.

Наприкінці 1967 року було відкрито професійно-технічне училище для підготовки спеціалістів будівельного профілю. Училище випустило 852 кваліфікованих робітників для Тернопільського облміжколгоспбуду. Тут є 13 викладачів і 15 майстрів. У дев'ятій п'ятирічці в училищі буде введено трирічний строк навчання,

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 5, арк. 179.

В читальному залі Підволочиської районної бібліотеки. 1972 р.

тоді його учні матимуть можливість одночасно з фахом будівельника здобути й загальну середню освіту.

Значну культурно-освітню роботу провадить районний будинок культури із залом на 600 місць. При ньому працюють 8 колективів художньої самодіяльності, виступи самодіяльних митців мають успіх у трудящих селища й району. Драматичному і танцювальному колективам присвоєно звання народних. Ансамбль танцю брав участь у святі «Дружба народів СРСР», яке відбулося восени 1972 року в м. Шауляй Литовської РСР на честь 50-річчя утворення Союзу РСР. Діють також кінотеатр, клуб, червоні кутки на підприємствах. У фондах двох районних бібліотек — дитячої та для дорослих — 1972 року налічувалося 67 тис. книжок. Є 7 відомчих бібліотек. Працівники бібліотек регулярно провадять читацькі конференції, літературні вечори, виставки, бесіди.

В авангарді боротьби трудящих за побудову нового життя, за дальший розвиток усіх галузей господарства, освіти, культури йдуть 685 комуністів Підволочиська, об'єднаних у 40 первинних партійних організаціях. 42 комуністи — депутати селищної Ради, 5 з них очолюють постійні комісії Ради. Активними помічниками комуністів виступають 1077 комсомольців Підволочиська, які перебувають на обліку в 30 первинних організаціях. Понад 70 проц. членів ВЛКСМ працюють на виробництві, 16 комсомольців є депутатами селищної Ради.

Всебічною є діяльність селищної Ради депутатів трудящих. У центрі уваги 101 її депутата — питання виробництва, культурно-масової роботи, житлового й комунального будівництва, впорядкування селища тощо. Голову виконкому селищної Ради депутатів трудящих Є. К. Бондарчук 1971 року нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. В 1972 році з бюджету Ради на впорядкування селища витрачено 85 тис. крб., на освіту — 79 тис., охорону здоров'я — 11 тис., ремонт житлового фонду — 79 тис. крб. Порівняно з 1970 роком бюджет Ради зріс на 12 процентів.

По-новому, щасливо живуть трудящі в братній сім'ї народів Союзу РСР. Самовіддано трудяться вони на благо соціалістичної Вітчизни. 557 жителів селища нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Трудящі Підволочиська разом з усім радянським народом впевнено будують нове життя.

Ф. В. ГОЛОВАЧ, М. І. ШЕВЧУК

НОВЕ́ СЕЛО́

Нове Село — село, центр сільської Ради, розміщене на Авратинській височині, на берегах річки Самця, правої притоки Збруча. Відстань до районного центру і залізничної станції Підволочиськ на лінії Київ—Львів 18 км. Дворів — 420. Населення — 1587 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Гнилички й Козярі.

Під час одного з перших нападів на українські землі 1452 року кримські татари зруйнували поселення Вегерів Окіп[1]. Жителі його почали будуватися за кілометр

---

[1] Н. И. Теодорович. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии, т. 1. Почаев, 1888, стор. 10.

від зруйнованого населеного пункту на березі річки Самця. Це поселення стали називати Новим Селом. Тривалий час воно фактично було невеликим хутором. Перша згадка про Нове Село датується 1463 роком, коли воно за актом від 9 липня стало власністю В. Збаразького[1].

В добу феодалізму основною формою експлуатації селян була натуральна та грошова рента. В кінці XVI ст. панщина становила 2—3 дні на тиждень з лану, а в першій чверті XVII ст. досягала 5—6 днів на тиждень від півланового господарства[2]. Крім того, селяни виконували й інші численні повинності на користь панського двору.

Селянство, яке терпіло тяжкий економічний гніт, національні та релігійні утиски з боку польських магнатів і шляхти, вело активну боротьбу проти поневолювачів. Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. багато жителів Нового Села поповнювали лави селянсько-козацького війська під проводом Богдана Хмельницького, брали участь у штурмі Збаразької фортеці[3].

За Андрусівським перемир'ям 1667 року Нове Село, що входило до Теребовлянського повіту, залишилося в складі Польщі. Наприкінці XVII ст. воно стало власністю шляхтичів Йорданів, які володіли ним близько століття. Вони заснували фільварок, ще більше посилили феодальний гніт. Населення терпіло від постійних нападів турецько-татарських орд. Лише протягом XVI — першої половини XVII ст. татари 18 разів нападали на цей край й кожного разу спустошували його, багатьох людей забирали в полон[4].

У 1772 році Нове Село відійшло до Австрії. Всі реформи, що їх провів австрійський уряд у перше десятиліття після захоплення частини українських земель, фактично мало що змінили в становищі селян: вони, як і раніше, залишалися кріпаками, змушені були відробляти численні феодальні повинності. В 1786 році, за «Йосифинською метрикою», в Новому Селі налічувалося 47 селянських господарств, були панський будинок, корчма, винокурня. При церкві існувала початкова школа. За селом числилося 1357 моргів орної землі, з них фільварковi належало 750 моргів, церкві — 44, в користуванні селян було 563 морги землі[5]. Кріпаки залежно від розміру земельних наділів повинні були відробляти панщини 1—3 дні на тиждень, крім того, вносити грошовий чинш, платити за випас худоби на панській землі; великою була й данина натурою. Селянам доводилося утримувати ще й дяка[6].

За Шенбрунським перемир'ям Нове Село в складі Тернопільського краю в 1810 році перейшло до Росії. Сам акт переходу до Росії жителі сприйняли позитивно. Дещо поліпшилося становище селян, зменшилися панщина й податки. У 1815 році Нове Село знову підпало під владу Австрії. Відразу збільшилася панщина, введено нові податки. В 1820 році жителі Нового Села виконували чи сплачували 16 різних грошових і натуральних повинностей[7].

Після скасування кріпосного права в 1848 році селяни хоч і зберегли земельні наділи, якими вони користувалися до реформи, але за великий викуп. До того ж наділи були мізерними. Половина господарств села мала землі до 4 моргів, третина — до двох. Колишніх кріпаків позбавили права користуватися панськими лі-

---

[1] С. М. Каретников. Волынская губерния, стор. 8.
[2] І. Д. Бойко. Селянство України в другій половині XVI — першій половині XVII ст., стор. 112. 141.
[3] В. И. Легкий. Крестьянство Украины в начальный период освободительной войны 1648—1654 гг., стор. 114.
[4] Н. И. Теодорович. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии, т. 1, стор. 10.
[5] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 19, оп. 17, спр. 80, арк. 3, 4, 30 38; М. П. Герасименко. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства, стор. 131, 139, 141, 142.
[6] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 18, спр. 4457, арк. 14, 15.
[7] Там же, ф. 20, оп. 17, спр. 135, арк. 3, 29, 74—77.

сами, пасовиськами, вигонами[1]. Довго в селі точилися суперечки між поміщиком і селянами за право користуватися пасовиськами, напувати худобу в річці. Навіть коли збаразький суд вирішив справу на користь селян, поміщик не дозволив переганяти худобу на водопій через свої землі, а примусив селян прорити дорогу через пагорб, який вважався громадською власністю.

У 1885 році Нове Село стало центром гміни, що входила до Збаразького повіту. У 80-х роках XIX ст. в селі проживало 505 чоловік, селянам належало 815 моргів орної землі, поміщикові й церкві — 552 морги. Діяли 2 вітряки, гуральня[2].

Трудящі все активніше піднімалися на революційну боротьбу проти експлуататорів. 1899 року в селі вперше побував І. Я. Франко. Виступ видатного письменника-революціонера перед трудящими, його палкі слова про необхідність ширше розгортати боротьбу проти панів за кращу долю робочого люду глибоко запали у душу селян. 1—2 травня 1902 року І. Я. Франко вдруге приїхав у Нове Село. 2 травня на околиці села відбулося віче, на якому виступаючі закликали селян до боротьби проти несправедливості, за переділ панської землі. 1903 року трудящі Нового Села святкували Перше травня[3].

Великий вплив на піднесення політичної свідомості трудящих села мала перша російська революція 1905—1907 рр. 1 Травня 1906 року жителі Нового Села разом з робітниками, прибулими з Тернополя і Збаража, вдруге відзначили міжнародне свято солідарності трудящих[4].

Жодного медичного закладу в селі не було. Практикували приватні лікар і акушерка. Користуватися їхніми послугами могла лише заможна частина населення. Наприкінці XIX ст. діяла трикласна школа, яку відвідувало близько 60 учнів.

Значно погіршилося становище трудового населення в роки першої світової війни. Частину чоловіків мобілізували до австро-угорської армії, їхні господарства, залишившись без основних робочих рук, занепадали. На початку серпня 1914 року до села вступили підрозділи російської армії. Довгий час тут стояли її тилові частини. Згідно з переписом, проведеним російською адміністрацією, в Новому Селі на кінець 1914 року налічувалося 752 жителі. На селянське господарство припадало в середньому трохи більше морга землі. 50 дворів зовсім не мали польових наділів. Поміщикові належало понад 400 моргів землі[5].

Наприкінці вересня 1917 року до Нового Села, яке ще в липні стало прифронтовим населеним пунктом, вступили австро-угорські війська. Вони перебували тут до листопада 1918 року. Жорстокий окупаційний режим, грабежі та реквізиції худоби і продовольства для армії викликали різке незадоволення населення. Між жителями і жандармерією відбувалися сутички. Під час однієї з таких сутичок, яка сталася 2 серпня 1918 року, жандарми були роззброєні[6].

З кінця 1918 року Нове Село підпало під владу буржуазно-націоналістичного уряду ЗУНР. Значна частина чоловіків, мобілізованих зунрівцями до війська, дезертирувала, переходила до Червоної Армії. Місцевий бідняк П. О. Бабій воював у складі 8-ї червонокозачої дивізії, брав участь у боях проти денікінців, врангелівців, визволяв Східну Галичину від військ буржуазно-поміщицької Польщі.

В середині липня 1919 року Нове Село захопили війська буржуазно-поміщицької Польщі, які встановили тут жорстокий окупаційний режим. 24 липня 1920 року, перейшовши Збруч, частини 60-ї стрілецької дивізії 14-ї армії визволили Нове Село[7].

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 488, оп. 1, спр. 685; М. П. Герасименко. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства, стор. 291.

[2] Słownik geograficzny, t. 7, стор. 233.

[3] Газ. «Naprzód», 5 червня 1902 р.; П. К. Медведик, І. С. Михайлюк. Іван Франко і літературна Тернопільщина, стор. 71.

[4] Газ. «Naprzód», 3 травня 1906 р.

[5] Тернопільський облдержархів, ф. 322, оп. 1, спр. 59, арк. 282.

[6] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 7166, арк. 46; Під прапором Жовтня, стор. 86.

[7] ЦДАРА, ф. 199, оп. 1, спр. 53, арк. 7.

Через кілька днів почав працювати революційний комітет, на чолі якого став місцевий житель — бідняк М. С. Рогодзинський. Ревком розгорнув енергійну діяльність щодо здійснення революційних перетворень в селі. Було конфісковано млини, організовано збирання врожаю на колишніх поміщицьких ланах. Частину зібраного хліба ревком передав Червоній Армії, решту розподілив між бідното́ю. Ревком провів облік земельного фонду — орної землі числився 881 морг, з них колишньої поміщицької — 224 морги, церковної — 39. Одне селянське господарство мало понад 20 моргів землі, 10 — понад 10 моргів, 31 двір — понад 5. 66 господарств володіли наділами до 5 моргів, безземельних було 54 двори[1]. Революційний комітет приступив до здійснення зрівняльного розподілу нетрудових земель. Але довести до кінця революційні перетворення тоді не вдалося. 21 вересня 1920 року Нове Село знову захопили війська буржуазно-поміщицької Польщі. Окупація села тривала до вересня 1939 року. Кращі землі перейшли у власність польських колоністів—осадників, а переважна більшість селян, як і раніше, жорстоко страждала від безземелля й малоземелля. У 1921 році в Новому Селі проживало 740 чоловік, налічувалося 164 господарства. В руках поміщиків і осадників було 700 моргів кращої землі. Злидні примушували бідноту найматися за мізерну плату до осадників і куркулів або шукати роботи в містах. Значна частина жителів у пошуках заробітків емігрувала[2].

Трудове українське населення терпіло й від національного гноблення. Лише польською мовою провадилося викладання в початковій школі. Відвідували її переважно діти з заможних родин. 1938/39 навчального року до школи ходило 43 учні.

У вересні 1939 року Червона Армія, перейшовши Збруч, визволила територію Західної України від польських окупантів. Біднота Нового Села радісно вітала радянських бійців. Зібравшись на багатолюдний мітинг, який відбувся 17 вересня, селяни палко дякували Радянському урядові та Червоній Армії за визволення з-під ярма експлуатації і за можливість будувати нове життя. Того дня було створено селянський комітет, очолив його П. І. Москалюк. Для охорони громадського порядку в селі створено групу самооборони. Члени селянського комітету облікували будинки, майно й землі куркулів, осадників, церкви[3]. Через торговельну мережу селян забезпечили всім необхідним, у т. ч. бідноту — безплатно гасом і паливом на зиму. 22 жовтня, під час виборів до Народних Зборів Західної України, трудящі Нового Села одностайно обрали депутатом місцеву жительку, колишню батрачку Є. С. Гудиму[4]. А 7 листопада жителі святкували річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Вперше вони вільно пройшли вулицями села з червоними прапорами.

В січні 1940 року село стало центром району (існував до березня 1959 року, коли Нове Село увійшло до Підволочиського району). Створено районні установи й організації. Активно діяли партійна й комсомольська організації. Велика увага приділялася розвиткові промисловості, сільського господарства. 1940 року почали діяти промкомбінат, пекарня, кілька підприємств громадського харчування, споруджено електростанцію. Почалося будівництво цегельного заводу. Навесні між безземельними і малоземельними селянськими господарствами району було розподілено 5,5 тис. га землі, 750 коней, 800 голів великої рогатої худоби, 300 свиней, сільськогосподарський реманент, посівний матеріал, конфісковані в куркулів і осадників[5]. Дедалі більше селяни переконувалися в перевагах колективного ведення господарства. Велику організаційну та пропагандистську роботу провадила створена ініціативна група. До весни 1941 року в районі було організовано 18 колгоспів[6].

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2367, оп. 1, спр. 34, арк. 71.
[2] Там же, ф. 231, оп. 1, спр. 108, арк. 35; спр. 985, арк. 67.
[3] Тернопільський облпартархів, ф. 27, оп. 1, спр. 6, арк. 20.
[4] Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 2, спр. 603, арк. 5; газ. «Вільне життя», 27 жовтня 1939 р.
[5] Тернопільський облпартархів, ф. 27, оп. 1а, спр. 161, арк. 11.
[6] Там же, оп. 1, спр. 63, арк. 2.

Багато було зроблено для налагодження медичного обслуговування населення. 1940 року розгорнули роботу лікарня на 25 ліжок, амбулаторія, аптека. В цих закладах працювало 3 лікарі. Корінні зміни сталися і в галузі освіти й культури. До навчання залучили всіх дітей шкільного віку. Вони відвідували створену 1939 року семирічну школу, де навчання велося рідною мовою. Навесні наступного року почалося будівництво двоповерхового приміщення школи. Споруджено клуб, при якому працювало 8 гуртків художньої самодіяльності, стаціонарна кіноустановка, бібліотека.

Будівництво нового життя перервав напад на Радянський Союз фашистської Німеччини. З початком Великої Вітчизняної війни понад 50 жителів пішло до лав Червоної Армії. Гітлерівські загарбники вдерлися до Нового Села на світанку 4 липня 1941 року. Лютий терор, грабежі, переслідування принесли з собою окупанти. Їм допомагали прислужники — українські буржуазні націоналісти. Було створено поліцейську дільницю. Селян виганяли на примусові роботи до т. зв. державних господарств.

Окупанти забирали в населення продукти, одяг. Вони вивезли на каторжні роботи до Німеччини близько 50 юнаків і дівчат з села. Населення подавало активну допомогу партизанам загону ім. Михайлова, який з весни 1943 року діяв і на території Тернопільської області. Воно, зокрема, допомагало партизанським розвідникам із з'єднання С. А. Ковпака під час рейду через північну частину області у липневі дні 1943 року, а також 1-го молдавського партизанського з'єднання під керівництвом В. А. Андрєєва, яке діяло в районі на початку 1944 року[1].

Визволили Нове Село 6 березня 1944 року бійці 4-го гвардійського танкового корпусу і 15-го стрілецького корпусу 60-ї армії 1-го Українського фронту. Радо вітали жителі радянських воїнів. Через кілька днів у селі розмістився один з польових госпіталів 60-ї армії. Населення допомагало доглядати поранених. Протягом березня—квітня тут лікувалося понад 2 тис. воїнів, частина з них розміщувалася в селянських хатах.

Після визволення 102 жителі поповнили лави Червоної Армії. 53 з них удостоєні бойових нагород, 17 загинуло на фронтах Великої Вітчизняної війни. Після війни в селі встановлено пам'ятник на честь загиблих воїнів-визволителів, упорядковано військове кладовище.

Трудящі докладали всіх зусиль, щоб наблизити перемогу над ненависним ворогом. Протягом кількох місяців 1944 року селяни здали до фонду оборони 214 цнт хліба, багато інших продуктів. На будівництво танкової колони «Селянин Тернопільщини» вони внесли 30 тис. карбованців[2].

За період тимчасової окупації гітлерівські окупанти завдали великої шкоди господарству — зруйнували чи пограбували державні установи, нафтобазу, електростанцію, МТС, культурно-освітні установи, медичні заклади. Загальна сума збитків становила 1,4 млн. крб. Згідно з даними на 30 червня 1944 року в селі проживало 600 чоловік, лише третина господарств мала тяглову силу[3]. Навесні 1944 року відновили роботу районні установи й організації, сільська Рада депутатів трудящих. Під їх керівництвом, переборюючи величезні труднощі, жителі приступили до відбудови зруйнованого фашистами господарства. 1945 року почали працювати маслозавод, майстерні промкомбінату. Такі успіхи у відбудові господарства стали можливими завдяки допомозі держави, трудящих братніх республік. З Російської Федерації до села було направлено худобу, продовольство. На початку 1945 року 198 господарств села мали 142 голови робочої худоби, 291 корову, 186 овець,

---

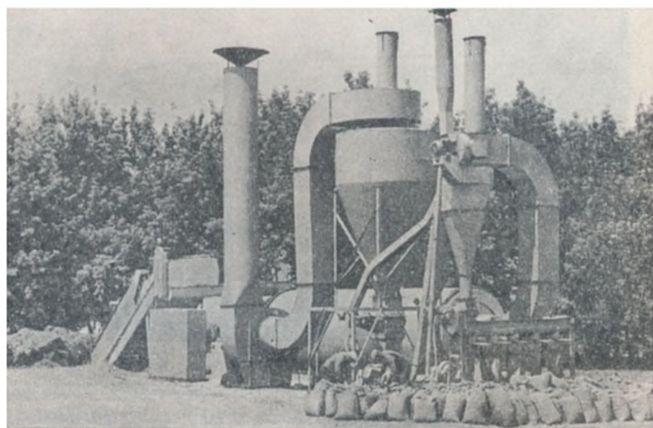
[1] АІІП ЦК КП України, ф. 63, оп. 1, спр. 1, арк. 40; ф. 89, оп. 1, спр. 1, арк. 177; ф. 96, оп. 1, спр. 1, арк. 150; ф. 97, оп. 1, спр. 1, арк. 260.

[2] Тернопільський облпартархів, ф. 27, оп. 1а, спр. 141, арк. 6, 8, 12.

[3] Тернопільський облдержархів, ф. Р-274, оп. 1, спр. 80, арк. 29; ф. Р-657, оп. 1, спр. 3, арк, 36.

40 свиней[1]. Жителі одержали довготермінові кредити та будівельні матеріали для спорудження житлових будинків.

Відновили роботу лікарня, поліклініка, аптека, клуб, бібліотека, радіовузол. 1 вересня 1944 року гостинно відчинилися двері середньої школи. Її відвідувало 130 учнів, працювало 9 учителів. Незабаром виникли шкільні комсомольська й піонерська організації. Однією з перших піонерок Нового Села стала учениця 5-го класу Віра Савич. 1946 року вона загинула від рук оунівців. У січні 1948 року в селі створено територіальну первинну партійну організацію[2]. Сільська комсомольська організація почала діяльність ще 1945 року.

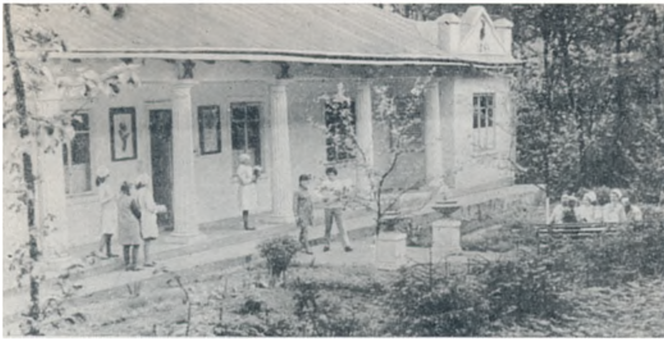
Виготовлення трав'яного борошна в Новосільському колгоспі «Шлях Ілліча». 1972 р.

Переконавшись у перевагах колективного господарювання, 30 господарств Нового Села в грудні 1947 року об'єдналися в колгосп, названий ім'ям Т. Г. Шевченка. За артіллю держава закріпила 724 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 633 га орної землі[3]. Спочатку колгоспникам бракувало досвіду, не вистачало сільськогосподарської техніки, транспортних засобів. Молодому колективу подала велику допомогу держава. На колгоспні поля прийшла техніка Великогнилицької МТС. Члени артілі навчалися в агрономічних гуртках. Уже 1948 року колгоспники зібрали по 8 цнт зернових культур, по 50 цнт картоплі і 290 цнт цукрових буряків з га. На 1 жовтня 1949 року 93 проц. господарств Нового Села вступило до колгоспу[4]. Наступного року колективізацію було завершено повністю.

Правління артілі, партійна і комсомольська організації спрямували всі зусилля на неухильне піднесення господарства. 1950 року колгосп вже мав ферму великої рогатої худоби, птахівничу, вівце- і свиноферми. Було споруджено 20 різних господарських будівель. Але невеликі розміри господарства перешкоджали широкому застосуванню техніки, досягнень передової агротехнічної науки. Тому 1955 року артіль ім. Шевченка об'єдналася з колгоспом ім. Лесі Українки сусіднього с. Сухівців (тепер злилося з Новим Селом). Об'єднане господарство дістало назву «Шлях Ілліча». В жовтні 1956 року в колгоспі створено партійну організацію, комсомольська діяла ще з 1950 року[5]. В 1959 році до колгоспу «Шлях Ілліча» приєдналася артіль «30-річчя Жовтня» села Гниличок, а в 1973 році — колгосп ім. Ватутіна сусіднього села Лисичинців. За об'єднаним колгоспом «Шлях Ілліча» закріплено 4796 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 3992 га орної землі. Розширення господарства дало можливість раціональніше використовувати матеріально-технічну базу, збільшити обсяг будівництва, господарювати на рівні сучасних вимог науки і техніки. Протягом восьмої й перших двох років дев'ятої п'ятирічок у господарстві споруджено 14 тваринницьких приміщень, 2 механічні майстерні, автогараж, 3 зерносховища, засолювальний пункт та ін. 1972 року колгосп мав 14 автомашин, 28 тракторів, 14 комбайнів та іншу техніку. Основні виробничі процеси механізовано. За восьму п'ятирічку продуктивність праці в тваринництві зросла в 1,3 раза, в рільництві — в 1,4 раза. 1972 року колгоспники зібрали по 24,3 цнт зернових з кожного га. Щорік збільшуються прибутки господарства. Так, 1965 року вони становили близько 0,5 млн. крб., а 1970 — 1,8 млн. карбованців.

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-657, оп. 1, спр. 13, арк. 4.
[2] Тернопільський облпартархів, ф. 52, оп. 1, спр. 63, арк. 14, 15; ф. 747, оп. 1, спр. 2, арк. 31.
[3] Там же, ф. 27, оп. 1, спр. 252, арк. 12.
[4] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2, оп. 2, спр. 502, арк. 185.
[5] Тернопільський облпартархів, ф. 27, оп. 1, спр. 439, арк. 81; ф. 2109, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

Новосільська лікарня. 1972 р.

В успіхах, досягнутих в розвитку економіки, значна роль належить колгоспній партійній організації, яка об'єднує 24 комуністи. Переважна більшість їх працює безпосередньо на виробництві. Створено дві партійні групи — на тваринницьких фермах і в тракторній бригаді. Бойовим помічником комуністів виступає колгоспна комсомольська організація, до складу якої входить 25 членів ВЛКСМ. По 380—400 цнт цукрових буряків з кожного га збирають члени чотирьох комсомольсько-молодіжних ланок колгоспу. В організації соціалістичного змагання між бригадами, ланками, окремими колгоспниками велику роль відіграє колгоспна профспілкова організація, створена 1962 року.

Люди найрізноманітніших спеціальностей працюють у колгоспі. Це трактористи і комбайнери, електрики, інженери-механіки, економісти та ін. В господарстві трудиться чимало передовиків виробництва, ударників праці. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено керівника рільничої бригади Є. Г. Ващука, бригадира трактористів Б. І. Білоуса, орденом «Знак Пошани» — ланкову М. І. Шкробу. 15 передовим колгоспникам вручено ювілейну медаль «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

В Новому Селі діють цегельний завод, споруджений 1957 року, побутовий комбінат, який об'єднує 7 майстерень. У них працює 26 кваліфікованих працівників. За роки Радянської влади докорінно поліпшився добробут трудящих, зросла їхня матеріальна забезпеченість. Оплата людино-дня колгоспників за 1965—1970 рр. збільшилася з 1,53 до 3,24 крб. Зростає товарооборот торговельних підприємств, яких у селі налічується 10. 1970 року продано товарів населенню на 42,6 проц. більше, ніж 1965. Майже кожна родина має телевізор, у багатьох є мотоцикли, холодильники, пральні машини.

Красивішає і впорядковується Нове Село. Протягом 1960—1970 рр. заново забудовано його центральну частину. Зведено кілька нових приміщень для торговельних підприємств, будинок побутового обслуговування населення. Споруджено 75 індивідуальних житлових будинків. Заасфальтовано частину вулиць і тротуарів.

Добре налагоджено медичне обслуговування трудящих. Діють лікарня на 75 ліжок з поліклінічним відділенням, медичний пункт, аптека. В цих закладах працюють 7 лікарів, 9 працівників з середньою медичною освітою. Є 2 дошкільні дитячі заклади.

Назавжди покінчено з неписьменністю в Новому Селі. В середній школі, для якої споруджено нове двоповерхове приміщення, створено всі умови для успішного навчання і виховання дітей — просторі класи, кабінети, майстерні. Силами учнів обладнано ленінську кімнату, краєзнавчий музей, кімнату атеїзму. Учні захоплюються історико-краєзнавчою роботою. Вони здійснили похід по слідах героїчного рейду партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака, відвідали Брестську фортецю, музей М. Островського в Шепетівці, побували в багатьох колгоспах району й області. 1972/73 навчального року школу відвідувало 500 учнів, працювало 45 учителів. Школу закінчило понад тисячу юнаків і дівчат. Більшість з них залишилася працювати в рідному колгоспі. З села вийшло 7 кандидатів наук. З 1960 року в Новому Селі діє школа-інтернат. В ній налічується 325 учнів, працює 32 вчителі. Школа міститься в новому чотириповерховому будинку, має спальний корпус, їдальню, побутові приміщення. З 1970 року працює музична школа. Чудові майстри педагогічної справи працюють у школах Нового Села. Понад 25 років трудилася в середній школі вчителька Є. О. Зяблицева. Радянський уряд високо оцінив її заслуги на ниві виховання підростаючого покоління, відзначивши трьома урядовими нагоро-

дами, в т. ч. орденом Леніна. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено вчительку математики Н. Є. Михайлову, орденом «Знак Пошани» — вчительку російської мови і літератури М. П. Цимбалісту. О. В. Глушці присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР.

Змістовну й різноманітну роботу провадить будинок культури. Він має зал на 250 місць, стаціонарну кіноустановку. При ньому діє кілька гуртків художньої самодіяльності. Понад 25 років у селі існує драматичний гурток. 250—300 слухачів щороку відвідують університет культури. Він має 5 факультетів — комуністичного виховання, пропаганди сільськогосподарських знань, літератури і мистецтва, молодіжний, пропаганди педагогічних знань. У 1970 році на республіканському огляді народних університетів Новосільський університет культури був нагороджений дипломом 1-го ступеня. Велику допомогу в роботі університету подають сільське відділення товариства «Знання», кабінет політичної освіти на громадських засадах. Книжковий фонд бібліотек, яких у селі 4, перевищує 50 тис. томів. Створено народний історико-краєзнавчий музей.

В центрі уваги сільської Ради депутатів трудящих питання розвитку економіки, розгортання соціалістичного змагання, впорядкування села, поліпшення добробуту трудящих. До її складу обрано 37 депутатів — передових виробничників, інтелігенції. Бюджет Ради на 1972 рік становив 53,9 тис. крб., з них на культурно-освітні заклади виділялося 25 тис., на охорону здоров'я, дошкільні дитячі заклади — 15,3 тис. карбованців.

Заможно, культурно і радісно живуть нині трудящі Нового Села. Вони невтомно трудяться, докладають усіх зусиль, щоб успішно перетворити в життя величні накреслення дев'ятого п'ятирічного плану.

Ф. В. ГОЛОВАЧ, С. Я. ШКІЛЬНЯК

СКАЛА́Т

Скалат — місто районного підпорядкування, центр міської Ради. Розташований на березі річки Гнилої, правої притоки Збруча, за 20 км від районного центру. Залізнична станція на лінії Тернопіль—Гримайлів. Населення 4262 чоловіка. Міській Раді підпорядковані села Криве і Поплави.

Перші згадки про Скалат зустрічаються в письмових джерелах, датованих 1564 роком, коли він входив до Теребовлянського повіту Руського воєводства. У 1600 році Скалат вже вважався містом.

Основним заняттям населення було землеробство. 1628 року місту належало сім ланів землі. Селяни-кріпаки мусили відробляти на користь феодала 3—4 дні панщини на тиждень від півланового господарства. Крім того, сплачувався грошовий чинш, а також податок натурою.

Населення Скалата зазнавало жорстокого економічного і національного гноблення з боку польської шляхти. Незадоволення трудового люду переростало у відкриті виступи проти експлуататорів. Так, 1602 року «робітні» люди — Лукаш та його помічники Андрій і Матвій вночі підпалили загороду і ратушу. За це їх ув'язнили[1]. 1630 року власники міста спорудили замок. 1632 року засновано римсько-католицьку парафію.

Селяни і міщани Скалата взяли активну участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. На початку вересня 1648 року великий загін повстанців за активною підтримкою місцевого населення оволодів Скалатським замком. Селян-

[1] В. В. Грабовецький. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648—1654 рр., стор. 40.

сько-козацькі війська вступали до міста в 1649 і 1651 роках. В ході боїв замок було зруйновано[1].

В другій половині XVII ст. становище трудового населення Скалата, який залишився під владою польсько-шляхетського уряду, значно погіршилося. Зросла панщина. Посилилася залежність міщан від феодала, зокрема обмежувалися їхні права на торгівлю. Поступово місто перетворювалося на придаток фільварку, що негативно відбивалося на його розвиткові.

Великого лиха завдавали жителям часті напади турецько-татарських орд. 1672 року вони зруйнували Скалат. Місто зазнавало збитків і від наскоків військових загонів феодалів. Так, 1687 року населення пограбував загін власника сусідніх маєтків Баворовського, який забрав зерна і сіна на суму 500 злотих. Напади повторювалися в 1714, а також в 1716 році, коли місту завдали збитків на 7,5 тис. злотих. Жорстоким експлуататором трудящих виступала католицька церква. 1728 року жителі на знак протесту розкопали греблі ставу, що належав костьолові[2]. З 30-х років XVIII ст. дещо пожвавилося економічне життя міста. Зросла кількість населення. Почали працювати млин, кілька торговельних закладів[3].

У 1772 році Скалат підпав під владу Австрії. За «Йосифинською метрикою» 1786 року поміщикові належав 2251 морг орної землі, 8 моргів городу, 624 морги лук і пасовиськ, 24 — ставу і 720 — лісу. Ще два місцеві пани мали 160 моргів орної землі, 9 моргів лук і городів. У селянському користуванні було 1146 моргів орної землі, 426 моргів лук і пасовиськ[4].

Скалат у складі Тернопільського краю 1810 року перейшов до Росії. Російський уряд знизив податки, зменшив панщину. В 1815 році, коли Тернопільщина знову потрапила під владу Австрії, було відновлено старі порядки.

В 1817 році засновано фабрику для переробки тютюну. З ростом товаризації поміщицького господарства посилився процес захоплення поміщиком селянських земель. Наділи відбиралися після смерті господаря і в родин рекрутів під тим приводом, що нікому відбувати панщину. В селян часто забирали кращі землі, відводячи їм гірші. У Скалатській домінії за рахунок селянських земель у середині XIX ст. було створено два нові фільварки площею 1600 моргів[5].

Після скасування кріпосного права в Галичині 1848 року селяни були позбавлені права користуватися лісами, пасовиськами, луками, які залишилися у власності поміщика. Колишні кріпаки повинні були відшкодувати на користь поміщика 20-кратну вартість усіх річних кріпосних повинностей. Сума цих платежів власникам Скалата графам Понятовським становила 16,5 тис. флоринів[6].

Основна частина населення займалася землеробством. Селяни обробляли 2207 моргів землі. Власники фільварку мали 1459 моргів[7]. У фільварку працювало близько 200 найманих робітників, більшість селянських господарств залишилася в залежності від поміщика. Селяни змушені були відробляти за користування луками, пасовиськами, лісами, а також за борги. В Скалаті за випас однієї голови худоби селянин мусив відбути 12 річних піших днів або 3 тяглі[8]. На початку 80-х років у місті працювало 180 ремісників.

У 1897 році Скалат зв'язали залізницею з Тернополем. Це сприяло дальшому розвиткові міста. Наприкінці XIX — на початку XX ст. почали діяти нові підприємства — винокурний, пивоварний, цегельний, гіпсовий заводи, водяний і паровий

---

[1] В. И. Легкий. Крестьянство Украины в начальный период освободительной войны 1648—1654 гг., стор. 106.

[2] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 5, оп. 1, спр. 208, арк. 277; ф. 17, оп. 1. спр. 145, арк. 1300, 1301; спр. 155, арк. 630; спр. 175, арк. 2802.

[3] Там же, ф. 5, оп. 1, спр. 182, арк. 392.

[4] Там же, ф. 19, оп. 17, спр. 105, арк. 91, 92.

[5] Там же, ф. 146, оп. 4, спр. 740, арк. 48; оп. 80, спр. 98, арк. 5—7.

[6] Там же, оп. 30, спр. 3937, арк. 95.

[7] Słownik geograficzny, t. 10, stor. 644.

[8] В. Будзиновський. Хлопська посілість. Львів, 1901, стор. 177.

млини. Розвиток економіки зумовив зростання кількості населення. Якщо 1866 року населення міста становило 4247 чоловік, то 1910 — 6228[1].

Тяжке економічне становище, політичне й національне безправ'я викликали піднесення революційної боротьби трудящих. Улітку 1902 року хвиля страйкового руху охопила весь Скалатський повіт. 25 сільськогосподарських робітників Скалата взяли участь в аграрному страйку. Вони вимагали збільшення заробітної плати, скорочення робочого дня, права користуватися поміщицькими лісами, луками, пасовиськами. У вересні на боротьбу піднялися робітники швейних підприємств. Незабаром страйк поширився не лише на Скалат, але й на навколишні села. 25 липня галицький намісник доповідав про страйк прем'єр-міністрові Австро-Угорщини, зазначивши, що селяни відмовляються працювати на жнивах, не допускають до роботи штрейкбрехерів[2].

Австрійський уряд за допомогою зброї та судового терору розправився з учасниками селянського руху 1902 року. Активну участь у придушенні виступів взяли католицька й уніатська церкви. Ксьондзи й попи закликали до припинення боротьби, загрожуючи селянам усіма карами божими. В Скалаті ксьондз говорив з амвона, що той з селян, хто не вийде на роботу до поміщика, обов'язково потрапить у пекло[3].

Дальшого розмаху боротьба трудящих Скалата набула під впливом першої російської революції 1905—1907 рр. Збираючись на численні віча, селяни вимагали підвищення плати за роботу на поміщицьких землях, скасування шляхових повинностей, введення загального виборчого права, свободи слова. Староста Скалатського повіту дістав наказ посилити репресії, виселити всіх підозрілих осіб, насамперед переселенців з-за Збруча. Але всі ці заходи не дали бажаних наслідків, боротьба тривала. В квітні 1906 року в місті відбувся великий селянський страйк під лозунгом «Ми підемо в Галичині російським шляхом!»[4].

З 1867 року Скалат став повітовим центром. Місто залишалося занедбаним, брудним. Небруковані вулиці в негоду потопали в багнюці, влітку вкривалися пилом. Лише кілька з 563 будинків були зведені з каменю, решта — це звичайні селянські хати з глини, під солом'яними стріхами. В багатьох з них тулилося по кілька родин. У 1896 році в місті сталася велика пожежа, під час якої згоріло багато будинків.

В місті діяла лікарня на 40 ліжок, практикувало 4 приватні лікарі та 4 акушерки, була аптека[5]. Але через високу вартість лікування до них зверталася головним чином заможна частина населення. Біднота Скалата та багатьох навколишніх сіл «лікувалася» в знахарів і шептух.

В навчальних закладах викладання велося польською мовою. 1829 року організовано чотирикласну чоловічу школу. В 1901 році її реорганізували, створивши дві п'ятикласні — чоловічу й жіночу (з 1910 — шестикласні) школи. 1901 року відкрито приватну реальну гімназію, її відвідувало понад 100 учнів. У навчальних закладах училися переважно діти з заможних родин. Біднота не те що вчити, ледве прогодувати своїх дітей могла. Тому не дивно, що 1910 року 45,6 проц. населення було неписьменним[6].

Незважаючи на несприятливі умови, розвивалася народна культура, зокрема прикладне мистецтво. Скалат славився своїми гончарними виробами і художньою

---

[1] Powieszchnia miast i miasteczek powiatowych, стор. 59.

[2] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 1, стор. 680; журн. «Летопись революции», 1928, № 3, стор 131, 132; З історії західноукраїнських земель, вип. 3, стор. 67.

[3] І. І. Компанієць Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст., стор. 124, 125, 131.

[4] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 8, спр. 430, арк. 1—3; І. Довгаль. Вплив російської революції 1905 року на розвиток революційного руху в Галичині, стор. 60.

[5] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 5853, арк. 35, 36.

[6] Там же, ф. 165, оп. 2, спр. 2097, арк. 11, 16; Тернопільський облдержархів, ф. 306, оп 1, спр. 119, арк. 209; ф. 457, оп. 1, спр. 1, арк. 41, 42, 56; спр. 2, арк. 2—12.

керамікою. Високі глечики з вузькими шийками, бочілки, глеки з широкими розхилами, куманці, миски, свічники, дитячі іграшки виконувалися з великою майстерністю[1].

В перші дні після початку імперіалістичної війни понад 300 чоловіків — жителів Скалата було мобілізовано до австро-угорської армії. 6 серпня 1914 року до міста вступили частини 11-ї російської армії. Тут розмістилися штаби 419-ї Подільської та 430-ї Полтавської піхотних дружин, 16-а й 18-а робочі роти, конвойна команда, 130-й, 239-й, 240-й польові запасні госпіталі, евакопункт. Російська адміністрація призначила новий склад суду, але керувався він австрійськими законами. Лишилася без змін і податкова політика, за якою населення міста платило 8 прямих і декілька непрямих податків[2].

Під час війни місто довгий час перебувало в тилу російської армії. Тому тут зосередилося багато переселенців з населених пунктів, які опинились у прифронтовій смузі. Якщо наприкінці 1914 року в Скалаті проживало 5,6 тис. жителів, то в квітні 1916 — 7500. В середині липня 1917 року фронт знову наблизився до міста, незабаром його захопили австро-угорські війська[3].

Про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції й революційні перетворення в Росії трудящі Скалата дізналися від місцевих жителів — солдатів австрійської армії, які поверталися з російського полону. Вони розповідали, що в Росії влада перейшла до трудящих, селян безплатно наділяють землею. Надією сповнилися серця скалатської бідноти. Але сподіванням їхнім у той час не довелося здійснитися: після розпаду Австро-Угорської імперії, з середини листопада 1918 року до середини липня 1919 року Скалат підпав під владу буржуазно-націоналістичного уряду ЗУНР, антинародна політика якого викликала гостре незадоволення і протест трудящих міста. В травні 1919 року, коли Червона Армія наблизилася до Збруча, боротьба в місті особливо загострилася. Трудящі з нетерпінням чекали приходу Червоної Армії, готувалися до збройного виступу. «Уряд» ЗУНР оголосив у місті стан облоги, жорстоко переслідував тих, хто висловлював невдоволення його політикою.

В середині липня 1919 року Скалат окупували війська буржуазно-поміщицької Польщі. Протягом року загарбники тероризували населення, грабували його, придушували найменші прояви невдоволення, протесту. Всі ці заходи не могли припинити боротьбу трудящих, яка набирала все більшої сили. В жовтні 1919 року революційний рух охопив увесь Скалатський повіт[4].

В кінці липня наступного року червоноармійські частини 60-ї дивізії 14-ї армії, форсувавши Збруч, визволили Скалат від польських окупантів. Радянську владу в місті встановлено на початку серпня 1920 року. Розгорнув роботу повітовий ревком, головою якого став місцевий бідняк К. Матковський. Невдовзі було створено повітовий партійний комітет[5].

Ревком та повітпартком КПСГ провели велику роботу щодо здійснення декретів Галревкому, налагодження господарського життя в місті й повіті, встановленню революційного порядку. На основі декрету Галревкому від 1 серпня 1920 року в повіті проведено конфіскацію поміщицьких і церковних земель, почався розподіл їх серед безземельного та малоземельного селянства[6]. В повіті виникло дві сільськогосподарські комуни. 18 серпня 1920 року в Скалаті організовано спілку молоді

---

[1] І. Гургула. Народне мистецтво західних областей України, стор. 64, 65.

[2] Тернопільський облдержархів, ф. 306, оп. 1, спр. 57, арк. 66; спр. 59, арк. 67, 68, 89.

[3] Там же, ф. 306, оп. 1, спр. 119, арк. 161, 162; ф. 322, оп. 1, спр. 5, арк. 10; П. Голуб. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов, стор. 80, 81 (карта).

[4] Під прапором Жовтня, стор. 132, 133, 199.

[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 489, оп. 1, спр. 20, арк. 2; спр. 46, арк. 6; Б. Й. Тищик. Галицька Соціалістична Радянська Республіка, стор. 180.

[6] І. Богодист. Боротьба трудящих Галичини за Радянську владу в 1918—1920 рр. Львів, 1952, стор. 113.

в складі 7 членів і 15 кандидатів. Комсомольці були в числі перших серед молоді повіту, яка в ті серпневі дні добровільно вступала до лав Червоної Армії. Вітання армії-визволительці надіслали учасники повітової конференції селян, яка проходила в серпні за участю 130 делегатів — представників 60 населених пунктів повіту. На повітовому з'їзді вчителів, який відбувся 19 серпня, створено вчительську спілку[1].

Але радянське будівництво було на довгий час перерване окупацією міста у вересні 1920 року буржуазно-поміщицькою Польщею. В час окупації Скалат залишався порівняно невеликим містом з слаборозвинутою промисловістю. 1930 року в ньому жило 5,9 тис. чоловік. Діяло 3 цегельні, млин, друкарня, три пекарні, цех безалкогольних напоїв. У них працювала зовсім незначна кількість робітників. Знайти роботу було дуже тяжко. Загін безробітних до того ж поповнювався розореними селянами навколишніх сіл. У грудні 1934 року в Скалаті зареєстрували 305 безробітних[2].

Населення Скалата й багатьох навколишніх сіл обслуговувала невелика лікарня, діяла аптека. 1930 року працювало 8 приватних лікарів і 4 акушерки. Провадячи колонізаторську політику на загарбаних західноукраїнських землях, польський уряд гальмував розвиток української культури, намагався полонізувати українське населення. В двох шестикласних школах, реорганізованих 1935 року на семикласні, навчання велося польською мовою. Діяла приватна реальна чотирикласна гімназія. Доступ трудящих до освіти був обмеженим. За час польської окупації середню освіту здобуло 6 українців — жителів Скалата, вищу — 5[3]. Кожна з кількох невеликих платних бібліотек, де загалом налічувалося близько двох тисяч книг, працювала лише кілька годин на тиждень.

Боротьба проти соціального й національного гноблення не припинялася протягом усього часу окупації міста буржуазно-поміщицькою Польщею. Організаторами й керівниками боротьби трудящих мас виступали комуністи. Уже в грудні 1920 року в Скалаті була поширена листівка, випущена під гаслом: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», в якій надрукували т. зв. пролетарські заповіді[4]. 1923 року організовано міський осередок КПЗУ. Члени КПЗУ провадили велику роботу серед трудящих через профспілки, створені в 1924—1925 рр., осередки «Сельробу». Вплив комуністів на маси зростав. 1927 року, під час виборів до місцевого самоуправління, незважаючи на терор і залякування, комуністи дістали 401 голос, а всі угодовські партії — 600[5].

Під керівництвом комуністів проходили всі революційні виступи трудящих. 26 серпня 1926 року учасники загальноміського страйку засудили сваволю польських окупантів, закликали до боротьби проти них. 5 травня 1929 року страйкували робітники цегельних заводів, а через рік — сезонні сільськогосподарські робітники фільварку. В січні 1931 року виступили робітники пекарень. Вони вимагали збільшення заробітної плати[6], закликали трудящих боротися за возз'єднання в єдиній Українській Радянській державі. В донесенні повітового старости від 5 березня 1934 року повідомлялося про те, що в Скалаті було знайдено комуністичні листівки з закликом страйкувати на знак протесту проти арештуГеоргія Димитрова. Під керівництвом комуністів у місті відбувалися першотравневі маніфестації, які проходили під лозунгами: «Геть окупантів і безробіття!», «Геть фашистську диктатуру Пілсудського!», «Ні одного гроша на податки!», «Хай живе КПЗУ!»[7].

---

[1] Під прапором Жовтня, стор. 447, 476, 566.
[2] Księga adresowa Polski dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa, стор. 1704, 1705.
[3] Тернопільський облдержархів, ф. 52, оп. 1, спр. 62, арк. 106—108; ф. Р-18, оп. 2, спр. 601а, арк. 30.
[4] 40 років Великого Жовтня, стор. 169.
[5] КПЗУ — організатор революційної боротьби, стор. 142, 144.
[6] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 205, оп. 1, спр. 831, арк. 38; Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 1359, арк. 1—12.
[7] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 1802, арк. 49, 104.

Переслідування, арешти, гоніння чекали на тих, хто зв'язував свою долю з Комуністичною партією Західної України. Так, обшуки на квартирах комуністів поліція провела в серпні, вересні 1932, квітні 1933 років, масові арешти відбулися в квітні 1925 року, в 1930, 1932 і 1934 роках, у квітні 1936. Але все більше трудящих переконувалося, що справа, за яку борються комуністи, переможе. Лави КПЗУ зростали. В другій половині 1933 року тут діяли повітовий комітет КПЗУ, який об'єднував 40 комуністів, районний комітет (близько 20 членів КПЗУ), міський осередок. Діяли також повітовий комітет КСМЗУ, що об'єднував близько 30 членів, міський комітет і 3 осередки КСМЗУ, до яких входило 20 комсомольців. Розгорнув роботу повітовий комітет МОДРу[1].

Боротьба трудящих за возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною посилювалася, набирала дедалі більшого розмаху. Радісною для трудящих краю перемогою закінчилася вона 17 вересня 1939 року, коли Червона Армія, перейшовши Збруч, взяла під свій захист населення Західної України. Влада в місті перейшла до створеного в перші дні визволення тимчасового управління. Очолив його місцевий житель бідняк М. В. Дем'янчук. 22 жовтня 1939 року в місті з величезним політичним піднесенням пройшли вибори до Народних Зборів Західної України. Високе довір'я виявили трудящі міста М. В. Дем'янчукові, обравши його депутатом Зборів.

У січні 1940 року Скалат став містом районного підпорядкування, центром району (Скалатський район існував до грудня 1962 року, коли місто увійшло до Підволочиського району). Працювали райком партії, районний і міський виконкоми та інші районні та міські установи й організації. Зусиллями партійних і радянських органів, усіх трудящих, за допомогою держави швидко налагоджувалося господарське життя. Почали діяти кілька промислових артілей, розгорнулася державна й кооперативна торгівля. Безробітні дістали роботу. 581 незаможній родині міста виділено допомогу грішми й продуктами харчування. Було здійснено конфіскацію майна та земель нетрудових господарств, церкви. Серед безземельних і малоземельних господарств міста розподілили 500 га землі. На початку 1940 року в місті було створено МТС. В лютому наступного року частина селян Скалата об'єдналася в сільськогосподарську артіль ім. Ворошилова. Очолив господарство колишній селянин-бідняк Й. Д. Савич[2]. Організовано пройшла в колгоспі весняна посівна кампанія. До Скалата зі східних областей України прибули лікарі, вчителі, досвідчені партійні та радянські працівники. Розгорнулася підготовка спеціалістів з числа місцевих жителів. Відкрилася поліклініка і лікарня, в яких працювало 9 лікарів. Почав діяти будинок для безпритульних дітей. Розпочалося навчання в семирічній школі, яку відвідувало 118 учнів. У вересні 1940 року створено середню школу, яка працювала за новою програмою. Викладання провадилося рідною мовою. В ній вчилися 780 учнів, було 32 вчителі. В школі діти бідноти одержували безплатні сніданки. В жовтні 1939 року вийшов перший номер газети «Червоний Скалат». Велику культурно-масову роботу серед населення провадили будинок культури, кінотеатр, дві бібліотеки.

На перешкоді будівництва нового життя став напад німецько-фашистських загарбників на Радянський Союз. 7 липня 1941 року гітлерівські окупанти захопили Скалат. Тридцять три місяці хазяйнували фашистські головорізи в місті. Вершити чорні справи їм допомагали українські буржуазні націоналісти. За час тимчасової окупації міста гітлерівці зруйнували 125 житлових будинків. На каторжні роботи до Німеччини вони вивезли з району 723 юнаків і дівчат, розстріляли 3500 мирних жителів Скалата і навколишніх сіл[3].

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 6, оп. 2, спр. 76, арк. 27; спр. 175, арк. 27; Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 1990, арк. 11; спр. 3203, арк. 106, 107.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. Р-187, оп. 1, спр. 3, арк. 8.
[3] Там же, ф. Р-274, оп. 1, спр. 123, арк. 17, 19.

Трудящі міста не мирилися з окупаційним режимом, вони саботували розпорядження фашистських військових властей, зривали відправку молоді до Німеччини, переховували радянських військовополонених. Радо вітало населення партизанів із з'єднання С. А. Ковпака, які, здійснюючи Карпатський рейд, у ніч з 7 на 8 липня 1943 року зав'язали бій за Скалат. Партизани сміливо атакували фашистський гарнізон і у вуличних боях знищили близько 100 фашистів і поліцаїв. Частину здобутих трофеїв, у т. ч. сіль, цукор, борошно партизани роздали місцевому населенню. Серед народних месників, які визволили тоді Скалат, був і П. М. Воронько, згодом відомий український радянський поет. Про бій ковпаківців за місто він розповів у своїй «Скалатській баладі»[1]. Дехто з жителів приєднався до партизанів і в їхніх лавах зі зброєю в руках мужньо боровся проти фашистів[2].

Німецько-фашистські окупанти жорстоко помстилися населенню Скалата за подану партизанам підтримку й допомогу. До гестапівських катівень було кинуто десятки жителів міста. Та залякати трудящих репресіями їм не вдалося: коли в лютому—березні 1944 року в районі Скалата проходило рейдом 1-е Молдавське партизанське з'єднання, жителі міста знову активно допомагали партизанам[3].

Бої за Скалат зав'язалися 11 березня 1944 року. Десять днів тривали вони. 22 березня частини 60-ї армії 1-го Українського фронту назавжди визволили місто від фашистських окупантів. У післявоєнні роки в центрі Скалата виріс невеликий скверик. Молоді клени задумливо похилили віти над священими могилами. На гранітних плитах увіковічнені імена старших лейтенантів С. Д. Владикіна та І. І. Сичанова, лейтенантів Ф. Є. Макарова, Н. І. Корєєва, О. Н. Самиякіна, сержанта Ф. С. Смикала, єфрейтора І. М. Шиянова, рядового Н. Є. Денисова та інших, які віддали своє життя за визволення Скалата. У братській могилі поховано 305 радянських воїнів. Жителі міста свято шанують пам'ять загиблих.

Протягом першого місяця після визволення до лав Червоної Армії пішло 389 місцевих жителів. 75 з них загинули на фронтах війни. За мужність і відвагу 123 воїнів нагороджено орденами і медалями Союзу РСР.

Тяжко доводилося у перший після визволення час. Скрізь лежали руїни. Підприємства не діяли. Серед населення поширювалися хвороби. Але на допомогу трудящим визволеного міста прийшла Радянська держава, народи братніх республік. З багатьох районів країни до Скалата надходили устаткування для підприємств, сільськогосподарські машини, будівельні матеріали, насіння, товари першої потреби. Допомогла держава й кадрами.

У Скалаті відновили роботу партійні й радянські районні та міські установи і організації. До літа 1944 року почали працювати промислові артілі, підприємства громадського харчування, торгівлі. Селяни вчасно провели весняну посівну кампанію 1944 року. Успішно виконувалися плани поставок державі сільськогосподарської продукції. 1945 року розгорнула роботу МТС.

Невідкладним завданням органів охорони здоров'я була боротьба з епідемією тифу. Медичні працівники лише за перші три дні після визволення виявили понад 200 хворих на висипний тиф. Їх розміщували й лікували в лікарні й спеціально створених інфекційних бараках[4]. До кінця 1944 року відновили роботу поліклініка, аптека, наступного року — районна лікарня на 85 ліжок.

Навчання в середній школі почалося ще в квітні 1944 року. Її відвідувало 687 учнів, працював 31 учитель[5]. Розгорнув роботу будинок культури.

На новій, соціалістичній основі розвивалося сільське господарство. В жовтні 1947 року створено колгосп «Перемога». За ним закріпили 1,6 тис. га землі. Госпо-

---

[1] П. Воронько. Моя Гуцульщина. Львів, 1956, стор. 85, 86.
[2] В. О. Войцехович. Сто днів звитяги, стор. 68, 73, 74.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 89, оп. 1, спр. 1, арк. 113.
[4] О. Г. Рябишенко. Охорона здоров'я населення західних областей України, стор. 61.
[5] Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 2, спр. 5, арк. 25, 26; ф. Р-2366, оп. 1, спр. 25, арк. 61.

Скалатський комбікормовий завод. 1972 р.

дарство мало 119 голів великої рогатої худоби, 210 коней, 133 свині, 100 овець. Уже першого року колективного господарювання артіль досягла значних успіхів. Колгоспники зібрали по 14,7 цнт зернових і по 198 цнт цукрових буряків з кожного га. В одноосібних господарствах такого врожаю не знали.

Трудящі під керівництвом партійної організації успішно завершували відбудову господарства. В 1947 році стали до ладу промисловий комбінат з меблевим, черепичним, кахельним і вапняним цехами, шевська й кравецька майстерні. 1950 року Скалат повністю електрифіковано та радіофіковано. Того року в місті не залишилося жодного одноосібного господарства, а промислове виробництво перевищило рівень 1940 року.

За роки наступних п'ятирічок у Скалаті добре розвинулася промисловість. 1954 року став до ладу харчокомбінат, на якому виготовлялися хлібобулочні й кондитерські вироби, соки, безалкогольні напої. В 1963 році після реконструкції та розширення його перетворено на хлібокомбінат. З 1960 року в місті діє хлібоприймальний пункт. На велике підприємство перетворилося Скалатське відділення Підволочиського районного об'єднання «Сільгосптехніки», створене 1961 року на базі Колодіївської ремонтно-тракторної станції. Підприємство має хороші виробничі приміщення, сучасне обладнання, що дає змогу провадити найскладніший ремонт сільськогосподарської техніки на промисловій основі. В 1972 році відділення мало 102 автомашини і 45 тракторів, які обслуговували дев'ять навколишніх колгоспів. Тут працювало 282 робітники, інженерно-технічні працівники й службовці. 1963 року на базі промислового комбінату засновано фабрику побутової хімії.

Великі зміни сталися в промисловому розвиткові Скалата за роки восьмої п'ятирічки. За цей час одним з найбільших підприємств міста стала фабрика побутової хімії. Після докорінної реконструкції, здійсненої протягом 1969—1970 рр., фабрика значно розширила асортимент продукції. Тепер вона випускає миючі засоби, пасту для підлоги, машинне масло, крем для взуття тощо. Колектив підприємства достроково — за три роки і дев'ять місяців — виконав план восьмої п'ятирічки, виготовивши надпланової продукції на 2,8 млн. крб. Робітники хлібокомбінату рапортували про виконання завдань п'ятирічки 13 грудня 1970 року, а до кінця року виготовили понад план продукції на 155 тис. карбованців.

У травні 1971 року став до ладу комбікормовий завод — первенець дев'ятої п'ятирічки. На підприємстві щодоби виготовляється 60 тонн комбікорму, щороку— тисяча тонн вітамінізованого борошна. Протягом п'ятиріччя передбачається збільшити випуск валової продукції на хлібокомбінаті на 37 проц., фабриці побутової хімії — на 24 проц. Цього буде досягнуто завдяки дальшій модернізації обладнання, підвищенню продуктивності й поліпшенню організації праці.

Загін робітників міста 1972 року налічував 859 чоловік. Великого поширення набули соціалістичне змагання, раціоналізаторський рух. Лише 1971 року від запровадження раціоналізаторських пропозицій на хлібокомбінаті одержано 5,5 тис. крб. економії. Широко розгорнулося соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення Союзу РСР. На 104 проц. виконали річну виробничу програму робітники Скалатської фабрики побутової хімії. Порівняно з 1971 роком продуктивність праці на фабриці підвищилася на 7,6 проц. Бригада цього підприємства, яку очолює депутат міськради, комсомолець В. Ю. Юрик, виконала річні виробничі норми на 136 проц. Високої урядової нагороди — ордена Трудового Червоного Прапора— удостоєні передові робітники відділення «Сільгосптехніки» — електрозварювальник

В. І. Гринюк і бульдозерист В. С. Миськів. 252 трудівникам Скалата вручено ювілейну ленінську медаль «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Голова колгоспу ім. Пархоменка Герой Соціалістичної Праці Л. І. Якушкіна разом з агрономом М. М. Кивилюк оглядають масив пшениці. 1972 р.

Хороших успіхів домоглися працівники сільського господарства Скалата. 1950 року до колгоспу «Перемога» приєдналася артіль «Зоря» сусіднього села Поплавів. Значний вклад у піднесення артільного господарства, його організаційне зміцнення внесла створена 1953 року колгоспна партійна організація. Комуністи подбали про добір і розстановку кадрів, їхнє навчання, розгортання змагання серед ланок і бригад. Того року колгоспники одержали високий урожай зернових, що дало можливість видати на трудодень по 3 кг зерна і 3 крб. грішми. Артіль одна з перших у районі одержала мільйонний прибуток. 1954 року колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки, де його преміювали легковою і вантажною автомашинами. Ланкову М. І. Довгань нагородили орденом Трудового Червоного Прапора.

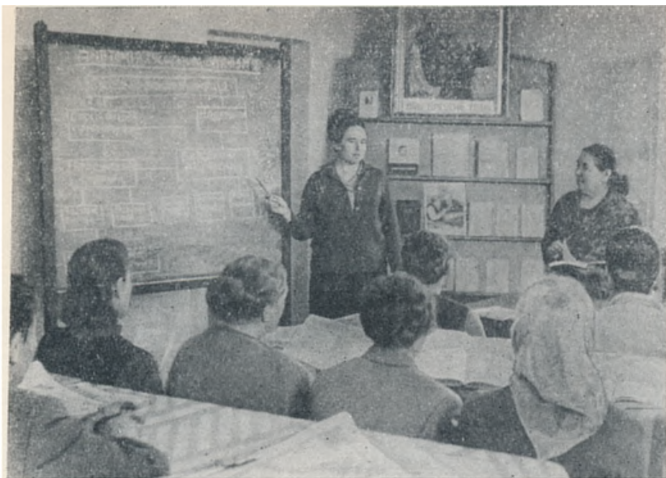
В 1959 році до колгоспу «Перемога» приєдналася артіль ім. 8 березня села Городниці. 1963 року господарство названо ім'ям О. Я. Пархоменка. За ним закріплено 2680 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2379 га орної землі. Колгосп спеціалізується на виробництві зерна і цукрових буряків, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Більшість виробничих процесів у колгоспі механізовано. Наприкінці 1972 року він мав 33 трактори, 22 різні комбайни, 40 вантажних автомашин, 22 тракторні сівалки та іншу техніку. Високих показників домоглися трудівники за восьму та перші роки дев'ятої п'ятирічок. 1972 року вони зібрали 34,5 цнт зернових з кожного га, 645 цнт цукрових буряків, 208 цнт картоплі, 289 цнт овочів. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 516 цнт молока, 125 цнт м'яса, 92 кг вовни. Щорік зростають грошові доходи господарства, що дає змогу збільшувати оплату людино-дня, розгортати будівництво. Лише за восьме п'ятиріччя колгосп спорудив 15 виробничих і господарських приміщень.

За високі виробничі показники, здобуті в соціалістичному змаганні, 1969 року колгосп удостоївся перехідного Червоного прапора ЦК КП України, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради. Наступного року його нагородили Ленінською ювілейною Почесною Грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС. Розгорнувши соціалістичне змагання до 50-річчя утворення Союзу РСР, колгоспники добилися значних виробничих успіхів. Господарству вручено Ювілейний Почесний знак ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС.

Комуністична партія і Радянський уряд гідно оцінили працю передовиків колгоспного виробництва, відзначивши їх високими урядовими нагородами. Звання Героя Соціалістичної Праці удостоєно голову колгоспу Л. І. Якушкіну, яка також двічі нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора (в червні 1973 року її обрано головою виконкому районної Ради депутатів трудящих).

Центральна вулиця у м. Скалаті. 1972 р.

На заняттях політшколи у відділенні «Сільгосптехніки», м. Скалат. 1972 р.

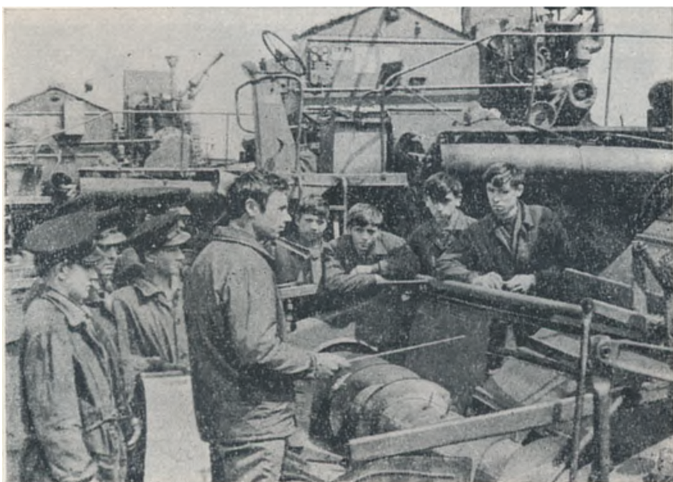
Орденом Леніна відзначені колишній голова колгоспу В. А. Цетнар, колгоспниця І. О. Різничок, орденом Жовтневої Революції — керівник городньої бригади Г. В. Щебивовк (удостоєна також ордена Трудового Червоного Прапора) і бригадир рільничої бригади М. А. Макоїд. Керівникові рільничої бригади П. І. Параховському вручено два ордени — Трудового Червоного Прапора і «Знак Пошани». Усього урядовими нагородами відзначено 34 колгоспники. 30 трудівників удостоєно ювілейної медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Значна увага приділяється поліпшенню побутових і житлових умов трудящих. У місті діє 37 торговельних підприємств, у т. ч. 16 спеціалізованих магазинів, 13 підприємств громадського харчування. В торговельній мережі Скалата зайнято 259 працівників. Широко застосовуються такі методи торгівлі, як відкрита викладка товарів, продаж харчових продуктів у розфасованому вигляді, доставка товарів додому. До послуг жителів є комбінат побутового обслуговування, на якому зайнято 78 працівників. Розгорнулося житлове будівництво. Протягом 1966—1972 рр. споруджено 347 будинків. Прокладено 3,5 км водопроводу. Встановлено близько 250 газобалонних установок.

Добре поставлена охорона здоров'я трудящих. У місті працює лікарня на 125 ліжок з поліклінічним відділенням, жіноча та дитяча консультації, протитуберкульозний диспансер обласного значення на 50 ліжок, 4 фельдшерсько-акушерські пункти, аптека. Діє дошкільний дитячий заклад. У медичних закладах міста працюють 15 лікарів і 70 працівників з середньою медичною освітою. Вони провадять велику профілактичну роботу — систематичні огляди трудящих, контроль за санітарним станом дворів, вулиць, громадських місць, виступають з доповідями й лекціями.

Протягом 1945—1972 рр. середню освіту здобуло 700 жителів Скалата. В школі вчиться 883 учні, працюють 52 вчителі. З 1945 року діє школа робітничої молоді, яку відвідує 120—150 юнаків і дівчат. 14 досвідчених педагогів вчать 150 учнів у музичній школі (філіал Тернопільської). Діє професійно-технічне училище, яке з часу заснування, протягом 1963—1971 рр. підготувало 3 тис. трактористів, машиністів, слюсарів, електро- і газозварювальників.

Навчальний полігон Скалатського училища механізації сільського господарства. 1972 р.

Центром культурно-масової роботи стали міський і колгоспний будинки культури. Популярні серед населення виступи учасників художньої самодіяльності, які беруть участь у гуртках — вокальному, хоровому, танцювальному, драматичному та ін. Є в місті два кінотеатри. В фондах двох бібліотек — для дорослих і дітей та юнацтва — налічується близько 60 тис. книжок.

Велика роль у житті міста належить 19 партійним і 16 комсомольським організаціям, які об'єднують відповідно 138 і 1123 чоловіка. Більшість з 50 депутатів міськради — комуністи й комсомольці.

Бюджет Ради на 1972 рік становив 164,7 тис. крб., з них на розвиток народного господарства витрачено 100,9 тис., на дошкільні дитячі заклади — 44,5 тис. крб. Крім того, з районного бюджету на охорону здоров'я виділено 276,8 тис. крб., на розвиток освіти — 112,1 тис. крб. При Раді створено 7 постійних депутатських комісій, 15 депутатських груп і постів, які своєю діяльністю охоплюють всі сфери виробничого і культурного життя міста. Так, сільськогосподарська комісія підготувала і винесла на розгляд сесії міськради питання про підвищення ефективності використання засобів механізації в колгоспі ім. Пархоменка. Депутати, відвідуючи семінарські заняття, мають можливість обмінятися досвідом роботи. Практикується проведення «Дня депутата», під час якого відбувається обмін думками, вирішення практичних питань роботи з виборцями.

Депутати Ради виступають ініціаторами впорядкування міста. Лише 1972 року проведено 4 суботники, під час яких упорядковано 2 скалатські парки, посаджено понад 15 тис. фруктових і декоративних дерев. Все ширшого розмаху набуває робота на громадських засадах. В місті діють групи сприяння органам громадського порядку, кабінет політичної освіти, шкільний методичний кабінет, групи і пости сприяння органам народного контролю, громадські інспектори та інструктори, консультанти, лектори, пропагандисти, агітатори.

Невпізнанно змінилося обличчя Скалата. Вулиці міста прикрасили нові будинки, сквери. В центрі його височить пам'ятник В. І. Леніну, відкритий 22 січня 1949 року. В дні святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією споруджено пам'ятник Богдану Хмельницькому.

Багата подіями історія Скалата. Але найзначніші сторінки її написані за Радянської влади. Трудящі міста сповнені рішимості й далі прославляти рідне місто новими трудовими звершеннями в ім'я торжества комунізму.

Ф. В. ГОЛОВАЧ, А. Д. ДЕРЕШ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ПІДВОЛОЧИСЬКОГО РАЙОНУ

БОГДА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру. Залізнична станція на лінії Львів — Київ. За 3 км на південь пролягає автошлях Київ — Львів. Дворів — 535. Населення — 1659 чоловік.

За багатогалузевим господарством «Перемога» закріплено 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1,8 тис. га орної землі. Основні площі в колгоспі займають озима пшениця та цукрові буряки. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджена свинарка М. С. Бомба.

У селі є середня школа, в якій 20 учителів навчають 243 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, медичний пункт, пологовий будинок, дитячий садок, магазин, відділення зв'язку. В 1962—1972 рр. тут справили новосілля 189 колгоспних родин. В селі працюють 23 комуністи й 92 комсомольці. Колгоспна партійна організація створена 1948, комсомольська — 1950 року.

Село відоме з 1785 року. В липні — вересні 1920 року в Богданівці встановлена влада Рад. На шлях колективного ведення господарства селяни Богданівки стали в 1940 році. 1948 року колгосп відновив свою діяльність. 207 місцевих жителів брали участь у боях проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, 54 з них віддали життя за Батьківщину, 47 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

ВОРОБІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру й залізничної станції Підволочиськ на лінії Львів—Київ, недалеко від Збруча. Дворів — 119. Населення — 429 чоловік. Сільраді підпорядковані села Пеньківці та Просівці.

У Воробіївці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Матросова, за яким закріплено 1,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — рільництво (провідні культури — озима пшениця, цукрові буряки) й м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєно доярку колгоспу Я. В. Бойко, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено тракториста Я. Т. Копача та комбайнера С. М. Олексишина.

Тут є початкова школа, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, магазин. У селі працюють 22 комуністи і 32 комсомольці. Партійна організація колгоспу створена 1957, сільська комсомольська — 1946 року.

Село відоме з 1785 року. В липні — вересні 1920 року у Воробіївці встановлена влада Рад, діяв ревком. 46 місцевих жителів брали участь у боях проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни. Всі вони нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, 23 чоловіка загинуло смертю хоробрих. На їх честь у селі споруджено пам'ятник. Колгосп організовано 1948 року.

Поблизу Пеньківців знайдено поховання перших століть нашої ери.

ГАЛУ́ЩИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру й залізничної станції Підволочиськ. Дворів — 277. Населення — 921 чоловік.

У Галущинцях розміщена центральна садиба колгоспу ім. Енгельса, який користується 2,9 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2,7 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво (провідні культури — озима пшениця, цукрові буряки, картопля) і тваринництво м'ясо-молочного напряму. Діє колгоспний кам'яний кар'єр. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено колгоспницю М. П. Сову.

В селі є восьмирічна школа, будинок культури на 250 місць, бібліотека, медичний пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 2 магазини, їдальня, відділення зв'язку, кравецька й шевська майстерні.

Тут працюють 15 комуністів і 29 комсомольців. Партійна організація колгоспу створена 1950, сільська комсомольська — 1946 року.

Село відоме з 1785 року. У липні—вересні 1920 р. в Галущинцях встановлена Радянська влада. Колгосп створено в 1940, відновив свою діяльність у 1948 році. У боях проти гітлерівських окупантів на фронтах Великої Вітчизняної війни брали участь 90 місцевих жителів, 21 воїна нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, 45 чоловік загинуло. На їх честь у селі споруджено пам'ятник.

На території Галущинців знайдено римські монети II століття.

ГНИЛИ́ЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 24 км від районного центру й залізничної станції Підволочиськ. Дворів — 407. Населення — 1229 чоловік.

Місцевий колгосп ім. Ярослава Галана користується 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2 тис. га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєна бригадир колгоспу Я. Й. Смола.

В селі є восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 185 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 2 магазини, їдальня, майстерні — шевська та ремонтна. Тут працюють 22 комуністи й 53 комсомольці. Колгоспна партійна організація створена 1952, сільська комсомольська — 1946 року.

Одна з вулиць села Кам'янок Підволочиського району. 1972 р.

Колгоспне стадо на літньому випасі. Село Острів Тернопільського району. 1972 р.

Збирання пшениці у колгоспі «Радянська Армія». Село Великі Бережці Кременецького району. 1972 р.

На ланах колгоспу ім. Кірова. Село Бариш Бучацького району. 1972 р.

Гнилиці відомі з 1463 року. У 1905 році в селі відбувся великий страйк сільськогосподарських робітників, придушений силою зброї. У 1918 році тут спалахнуло повстання проти режиму буржуазно-націоналістичного уряду ЗУНР, яке придушили каральні загони. В липні—вересні 1920 р. в Гнилицях встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком. Колгосп створено 1940 року, відновив діяльність у 1948 році. В боях проти гітлерівських окупантів на фронтах Великої Вітчизняної війни брали участь 192 місцеві жителі, 98 з них нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, 63 воїни загинули смертю хоробрих. На їх честь у селі споруджено пам'ятник.

ГОРОДНИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована за 23 км від районного центру й за 3 км від залізничної станції Скалат (відгалуження від лінії Львів — Київ). Дворів — 328. Населення — 1320 чоловік.

Тут розміщена рільнича бригада колгоспу ім. Пархоменка (центральна садиба в м. Скалаті).

У селі є восьмирічна школа, в якій 17 учителів навчають 225 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, медичний пункт, пологовий будинок, дитячий садок, магазин, шевська майстерня. В 1962—1972 рр. споруджено 175 індивідуальних житлових будинків. Тут працюють 17 комуністів і 177 комсомольців.

Городниця відома з 1784 року. В липні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. Колгосп виник на початку 1941, відновив діяльність 1950 року. Під час Великої Вітчизняної війни 102 місцеві жителі били фашистів у лавах Червоної Армії, 51 з них удостоєний урядових нагород, 42 загинуло смертю хоробрих.

ЖЕРЕБКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру й за 12 км від найближчої залізничної станції Скалат. Дворів — 362. Населення — 1033 чоловіка.

У селі розміщена бригада колгоспу ім. Енгельса (центральна садиба в Галущинцях).

Є восьмирічна школа, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медичний пункт, пологовий будинок, два магазини. Тут працюють 18 комуністів і 62 комсомольці.

Село відоме з 1776 року. В липні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. 73 місцеві жителі билися проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, 39 з них удостоєні урядових нагород, 35 воїнів загинули в боях. На їх честь у селі споруджено пам'ятник.

На околицях Жеребків знайдено римські монети II століття.

ІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру й залізничної станції Підволочиськ. Дворів — 436. Населення — 1610 чоловік. Сільраді підпорядковане село Рожиськ.

В Іванівці розміщена бригада колгоспу ім. 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників.

У селі — восьмирічна школа, в якій 17 учителів навчають 254 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, медичний пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 3 магазини, відділення зв'язку, кравецька й шевська майстерні. У 1962—1972 рр. споруджено 123 індивідуальні житлові будинки. Тут працюють 25 комуністів і 45 комсомольців.

Село відоме з 1785 року. В липні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали проти фашистів 146 місцевих жителів. 74 з них за мужність і героїзм, виявлені в боях, удостоєно урядових нагород, 72 загинули смертю хоробрих. На їх честь у селі споруджено пам'ятник. Колгосп організовано 1947 року.

Поблизу Рожиська виявлено залишки поселення трипільської культури, поселення та поховання часів Київської Русі.

КАМ'ЯНКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру й за 3 км від найближчої залізничної станції Богданівка. Дворів — 435. Населення — 1504 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Мовчанівка.

Місцевий колгосп «Радянська Україна» — велике багатогалузеве господарство, що користується 4 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 3,9 тис. га орної землі. Основний виробничий напрям — буряко-зерновий і м'ясо-молочний. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєно бригадира тракторної бригади С. І. Мазура, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено тракториста П. Г. Закалюка.

В селі є середня школа, в якій 22 вчителі навчають 298 учнів, будинок культури на 500 місць, бібліотека, медичний пункт, дитячий садок, 2 магазини, їдальня. Тут працюють 26 комуністів і 74 члени ВЛКСМ. Колгоспна партійна організація створена 1950, сільська комсомольська — 1947 року.

Село відоме з 1564 року. В липні—вересні 1920 року в Кам'янках встановлена влада Рад. Селяни Кам'янок об'єдналися для колективного ведення господарства на початку 1941 року. Колгосп відновив свою діяльність у 1948 році. В роки Великої Вітчизняної війни в боях проти фашистських загарбників брали участь 58 місцевих жителів, 24 з них загинули, 34 — нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

КАЧАНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру й залізничної станції Підволочиськ. Дворів — 588. Населення — 1803 чоловіка.

На території Качанівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників, за яким закріплено 3,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,3 тис. га орної землі. Основний напрям господарства — виробництво свинини. Діє спиртовий завод, який виробляє спирт та кормові дріжджі. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Жовтневої Революції удостоєний бригадир колгоспу А. І. Юзва, орденом Трудового Чер-

воного Прапора нагороджені бригадир М. П. Лагудза, ланкова М. І. Угрин, комбайнери П. Г. Окаринський, Й. М. Копчак.

Тут є середня школа, в якій 28 учителів навчають 380 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, аптека, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, 4 магазини, їдальня, кравецька й шевська майстерні. В 1962—1972 рр. колгоспниками споруджено понад 200 індивідуальних житлових будинків. У селі працюють 21 комуніст і 193 комсомольці.

Село відоме з 1785 року. В липні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. Колгосп організований 1941, відновив діяльність 1947 року. 170 місцевих жителів громили ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни, 20 з них загинули. За мужність і героїзм, виявлені в боях, 150 чоловік (з них 12 посмертно) нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. На честь загиблих воїнів-односельців у селі споруджено пам'ятник.

Поблизу села Качанівки виявлено поселення трипільської культури та поховання доби ранньої бронзи. Розкопано курганне поховання ранньоскіфського періоду (VII—VI ст. до нашої ери).

КЛЕБА́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розкинулась на березі річки Самця (притока Збруча), за 18 км від районного центру та за 6 км від залізничної станції Богданівка. Дворів — 285. Населення — 844 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Шевченкове (стара назва Яцівці).

За місцевим колгоспом ім. Чапаєва закріплено 2,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,4 тис. га орної землі. Провідні галузі господарства — рільництво зерно-бурякового напряму й молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, будинок культури на 500 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 3 магазини, будинок побуту, відділення зв'язку. Тут працюють 15 комуністів і 46 комсомольців. Партійна організація колгоспу створена 1950, сільська комсомольська — 1946 року.

Перша письмова згадка про село датована 1463 роком. У липні — вересні 1920 року в Клебанівці встановлена влада Рад, діяв ревком, який поділив панську землю між безземельними і малоземельними селянами. В роки Великої Вітчизняної війни 122 місцеві жителі брали участь у боях проти гітлерівських загарбників у лавах Червоної Армії, 37 з них загинули на фронтах, 85 воїнів удостоєні урядових нагород. Колгосп виник 1948 року.

КОЛОДІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км від районного центру й за 9 км від найближчої залізничної станції Скалат. Дворів — 412. Населення — 1293 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Панасівка.

Місцевий колгосп ім. Свердлова користується 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 1,7 тис. га орної землі. Спеціалізується на відгодівлі свиней. Всі ферми механізовані. На території села з 1944 року міститься також радгосп «Поділля», який вирощує насіння цукрових буряків та виробляє м'ясо й молоко. Він користується 1,2 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1 тис. га орної землі.

В середній школі 27 учителів навчають 317 учнів, є клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, аптека, пологовий будинок, дитячий садок, кравецька й шевська майстерні, відділення зв'язку, 5 магазинів.Тут працюють 32 комуністи й 182 комсомольці.

Село відоме з 1581 року. В липні — вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. На шлях колективного господарювання колодіївські селяни стали навесні 1940 року. Колгосп відновив діяльність 1947 року. Під час Великої Вітчизняної війни 83 місцеві жителі билися на фронтах проти фашистських загарбників, 65 з них нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, 18 чоловік загинули. На їх честь споруджено пам'ятник.

КОШЛЯ́КИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру й залізничної станції Підволочиськ. Дворів — 510. Населення — 1608 чоловік. Сільраді підпорядковане село Голотки.

Багатогалузеве й високомеханізоване господарство «Перше травня» користується 3,3 тис. га земельних угідь, з яких 3 тис. га орної землі. Виробничий напрям — зерно-буряковий і м'ясо-молочний. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєно заступника голови колгоспу П. І. Бойка, бригадира городньої бригади П. С. Паламаря, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено ланкову О. К. Бородавчук і доярку М. Т. Флінту.

У селі є середня школа, де 24 вчителі навчають 327 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, медичний пункт, профілакторій, дитячі ясла, 4 магазини, кравецька й шевська майстерні. Тут працюють 23 комуністи й 135 комсомольців. Сільська партійна організація створена 1951 року.

Село відоме з 1785 року. У квітні 1906 року тут відбувся селянський страйк. У липні — вересні 1920 р. в Кошляках встановлена Радянська влада, діяв ревком. Колгосп створений в 1940, відновив діяльність в 1948 році. На фронтах Великої Вітчизняної війни в боях проти фашистських загарбників брали участь 289 місцевих жителів, 144 з них удостоєні бойових нагород, 92 чоловіка загинули смертю хоробрих. На їх честь в селі споруджено пам'ятник.

ЛИСИ́ЧИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру і залізничної станції Підволочиськ. Дворів — 192. Населення — 651 чоловік. Сільраді підпорядковане село Шельпаки.

В Лисичинцях розміщена бригада колгоспу «Шлях Ілліча» (центральна садиба в Новому Селі), яка користується 1,8 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,7 тис. га орної землі. Провідні галузі господарства — рільництво зерно-бурякового і тваринництво м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств діють плодоконсервний завод, кам'яний кар'єр. За ус-

піхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено ланкову А. І. Бабій.

У селі є восьмирічна школа, будинок культури на 260 місць, бібліотека, медичний пункт, дитячий садок, магазин, відділення зв'язку. Тут працюють 18 комуністів і 68 комсомольців. Колгоспна партійна організація створена в 1951, сільська комсомольська — в 1945 році.

Село відоме з 1785 року. В липні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. На фронтах Великої Вітчизняної війни брали участь у боях проти фашистів 72 місцеві жителі, 55 з них нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, 18 чоловік загинули смертю хоробрих. На увічнення їх пам'яті односельці встановили пам'ятник. Колгосп у Лисичинцях організований 1948 року.

В селі Шельпаках споруджено пам'ятник Т. Г. Шевченкові.

Біля Лисичинців виявлено курганні поховання доби ранньої бронзи (кінця III — початку II тисячоліття до нашої ери).

МАГДАЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 38 км від районного центру й за 12 км від найближчої залізничної станції Скалат. Дворів — 248. Населення — 790 чоловік. Сільраді підпорядковані села Митниця і Теклівка.

Місцевий колгосп ім. Богдана Хмельницького має в користуванні 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі. Основні галузі — рільництво й м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджений свинар колгоспу М. Р. Біда.

У восьмирічній школі 13 учителів навчають 190 учнів, є клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, магазин. Тут працюють 18 комуністів і 82 комсомольці. Колгоспна партійна організація створена в 1952, комсомольська — в 1949 році.

Село відоме з 1785 року. В липні—вересні 1920 р. в Магдалівці встановлена Радянська влада. Колгосп організовано в березні 1941, відновив діяльність 1949 року. 45 місцевих жителів брали участь у боях проти гітлерівських окупантів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 22 з них загинули, 27 — нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. У селі споруджено пам'ятник воїнам-односельцям, які віддали життя в боях за свободу й незалежність Батьківщини.

ОРІ́ХОВЕЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Збруча, за 9 км від районного центру й залізничної станції Підволочиськ. Дворів — 434. Населення — 1608 чоловік.

В Оріховці розміщена бригада колгоспу ім. 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників (центральна садиба в Качанівці).

У селі є восьмирічна школа, де 16 учителів навчають 118 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, 2 магазини, кравецька й шевська майстерні, відділення зв'язку. Тут працюють 21 комуніст і 47 комсомольців.

Герой Соціалістичної Праці П. Г. Макаров, с. Остап'є. 1971 р.

Оріховець уперше згадується як місто в 1581 році. У липні — вересні 1920 року встановлена Радянська влада та засновано комуну, в якій об'єдналося 50 господарств. На фронтах Великої Вітчизняної війни громили ворога 200 місцевих жителів, 59 з них нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, 64 воїни загинули смертю хоробрих. На їх честь встановлено обеліск Слави. Колгосп створений у березні 1946 року.

ОСТА́П'Є — село, центр сільської Ради, розташоване за 37 км від районного центру й за 12 км від найближчої залізничної станції Скалат. Дворів — 658. Населення — 2291 чоловік. Сільраді підпорядковане село Зарубинці.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Комуніст». За цим великим багатогалузевим господарством закріплено 4,8 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 4,4 тис. га орної землі. Напрям виробництва — зерново-буряковий і м'ясо-молочний. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва голові колгоспу П. Г. Макарову присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Ланкова Б. М. Шквира удостоєна ордена Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені заслужений агроном УРСР Я. І. Дацків, ланкові М. В. Василенко, О. В. Дроботій, бригадир Р. В. Козак і доярка Г. С. Макоїд; 3 виробничників відзначено орденом «Знак Пошани».

В Остапйому є середня школа, в якій 30 учителів навчають 499 учнів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, медичний пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, 2 магазини, кравецька майстерня. Тут працюють 32 комуністи й 103 комсомольці.

Село відоме з 1581 року. У липні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. У Великій Вітчизняній війні брали участь у лавах Червоної Армії 223 місцеві жителі, 135 з них загинули, 88 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. Воїнам-односельцям, які віддали життя за свободу Батьківщини, споруджено пам'ятник. Колгосп створено в 1948 році.

На околиці села розкопано підкурганне поховання доби ранньої бронзи та поховання часів Київської Русі із залишками золототканої парчі та ювелірними прикрасами.

ПА́ЛЬЧИНЦІ — село, центр сільської Ради, розкинулося на правому березі Збруча, за 24 км від районного центру і залізничної станції Підволочиськ. Дворів — 234. Населення — 750 чоловік. Сільраді підпорядковане село Щаснівка.

За місцевим колгоспом «Правда» закріплено 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,2 тис. га орної землі. Основні галузі господарства — рільництво (зернові й технічні культури) та тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєний бригадир рільничої бригади Б. Т. Ткачук.

Є восьмирічна школа, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 2 магазини, кравецька майстерня, відділення зв'язку. В 1962—1972 рр. колгоспниками споруджено 99 індивідуальних житлових будинків. Тут працюють 11 комуністів і 46 комсомольців.

Село відоме з 1785 року. У липні—вересні 1920 року в Пальчинцях встановлена влада Рад, діяв ревком, створено сільськогосподарський кооператив. Колгосп у Пальчинцях виник 1940, відновив діяльність 1947 року. На фронтах Великої Вітчизняної війни бився проти фашистських загарбників 151 житель, 15 чоловік нагороджені орденами і медалями Союзу РСР, 67 воїнів полягли смертю хоробрих. На їх честь у селі поставлено пам'ятник.

ПОДІ́ЛЛЯ (до 1959 року — Пізнанка) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 30 км від районного центру й за 4 км від найближчої залізничної станції Скалат. Дворів — 221. Населення — 696 чоловік. Сільраді підпорядковане село Хоптянка.

В Поділлі розміщене відділення колгоспу «Комуніст» (центральна садиба в селі Остапйому).

Є восьмирічна школа, будинок культури на 300 місць, медичний пункт, колгоспний профілакторій, дитячий садок і ясла, кравецька майстерня, майстерня для ремонту побутової техніки, відділення зв'язку, магазин. Тут працюють 15 комуністів і 25 комсомольців.

Село відоме з 1785 року. У липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком. На фронтах Великої Вітчизняної війни в боях проти німецько-фашистських загарбників брали участь 130 місцевих жителів, 83 з них нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, 47 чоловік загинули. На їх честь споруджено пам'ятник.

РОСОХУВА́ТЕЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру. Залізнична станція на лінії Львів — Київ. Дворів — 161. Населення — 502 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Коршилівка й Супранівка.

В Росохуватці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, який користується 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,1 тис. га орної землі. Напрям господарства — зерно-буряковий. Розвинуте тваринництво.

Є початкова школа, будинок культури на 250 місць, бібліотека, медичний пункт, пологовий будинок, дитячий садок, магазин. В Росохуватці працюють 13 комуністів і 18 комсомольців.

Село відоме з 1785 року. У липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. На фронтах Великої Вітчизняної війни у боях проти гітлерівських загарбників брали участь 19 місцевих жителів, 7 з них загинули, 15 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. Колгосп створено 1948 року.

У с. Коршилівці народився І. Г. Цепко (1899—1922 рр.) — один з керівників партизанської групи «Червона дванадцятка», що діяла на Тернопільщині 1922 року.

СКО́РИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру і залізничної станції Підволочиськ. Дворів — 256. Населення — 776 чоловік. Сільраді підпорядковане село Медин.

У Скориках розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», що користується 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 3,2 тис. га орної землі. Напрям господарства — зерно-буряковий, розвинуте тваринництво.

Є восьмирічна школа, будинок культури на 280 місць, бібліотека, медичний пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 3 магазини, кравецька майстерня, відділення зв'язку. Тут працюють 30 комуністів і 64 комсомольці. Колгоспна партійна організація створена в 1954, сільська комсомольська — в 1946 році.

Село засноване у другій половині XVI ст. У липні—вересні 1920 р. встановлена влада Рад, створено сільськогосподарський кооператив, діяв ревком. Колгосп у Скориках виник 1940, відновив діяльність 1948 року. В боях проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни брали участь 153 місцеві жителі, 43 з них нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, 37 чоловік загинули. На їх честь у селі споруджено пам'ятник.

У Скориках встановлено пам'ятник Богданові Хмельницькому, який на чолі селянсько-козацького війська побував у селі 1648 року.

СТАРИ́Й СКА́ЛАТ — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру й за 5 км від найближчої залізничної станції Скалат. Дворів — 428. Населення — 1604 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Новосілка й Полупанівка.

На території Старого Скалата розміщена центральна садиба колгоспу ім. Горького. За цим великим багатогалузевим господарством закріплено 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,3 тис. га орної землі. Провідне місце належить рільництву (основні культури — озима пшениця та цукрові буряки), розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені ланкові колгоспу С. С. Гайдамаха, Г. В. Леськів.

У селі є середня школа, де 22 вчителі навчають 331 учня, будинок культури на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, відділення зв'язку, 2 магазини. Тут працюють 29 комуністів і 132 комсомольці.

Село відоме з першої половини XVI ст. В липні—вересні 1920 року в Старому Скалаті встановлена влада Рад. В роки Великої Вітчизняної

війни в лавах Червоної Армії громили фашистів 120 чоловік, 57 з них нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, 63 воїни загинули смертю хоробрих. На їх честь у селі споруджено пам'ятник. Колгосп організовано 1948 року.

В Старому Скалаті народився видатний український радянський режисер і актор Лесь Курбас (О. С. Курбас, 1887—1942).

На околицях села Новосілок розкопано курганні поховання скіфського періоду (VII—VI ст. до нашої ери).

СТАРОМІ́ЩИНА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Збруча, за 3 км від районного центру й залізничної станції Підволочиськ. Дворів — 313. Населення — 1048 чоловік. Сільраді підпорядковане село Дорофіївка.

Тут розміщена центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, за яким закріплено 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво і тваринництво. В післявоєнний час колгосп спорудив 14 тваринницьких приміщень, авторемонтну майстерню. З допоміжних підприємств діє млин. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено бригадира колгоспу О. А. Яциківську, орденом «Знак Пошани» — агронома В. І. Жуковську і птахівницю С. І. Рибак.

У селі є восьмирічна школа, будинок культури на 450 місць, бібліотека, медичний пункт, дитячий садок, магазин. Тут працюють 31 комуніст і 55 комсомольців. Колгоспна партійна організація створена в 1948, сільська комсомольська — в 1946 році.

Село відоме з 1785 року. У липні—вересні 1920 р. в Староміщині встановлена влада Рад. Місцевий колгосп організований 1940, відновив діяльність 1948 року. В боях проти гітлерівців на фронтах Великої Вітчизняної війни брали участь 56 місцевих жителів, 26 з них загинули, 11 чоловік нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. Радянським воїнам-односельцям, які віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини, споруджено пам'ятник.

ТЕРПИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру й за 9 км від залізничної станції Богданівка. Дворів — 171. Населення — 473 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Климківці, Лозівка.

На території Терпилівки розміщена бригада колгоспу «Жовтень» (центральна садиба в с. Лозівці), за якою закріплено 1,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,1 тис. га орної землі.

В селі є початкова школа, вчительку якої М. М. Комаровську удостоєно ордена Леніна, будинок культури на 250 місць, бібліотека, дитячий садок, медичний пункт, пологовий будинок, відділення зв'язку, шевська майстерня, магазин. В Терпилівці працюють 12 комуністів і 14 комсомольців.

Село відоме з першої половини XVI століття. У липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком. 58 місцевих

Пам'ятка архітектури XVII ст. Михайлівська дерев'яна церква, с. Скорики. 1971 р.

жителів під час Великої Вітчизняної війни були в лавах Червоної Армії, 26 з них удостоєні урядових нагород, 22 воїни загинули в боях. На їх честь споруджено пам'ятник. На шлях колективного ведення господарства жителі села стали у квітні 1948 року.

У Терпилівці народився Я. Т. Геляс — народний артист УРСР, головний режисер Тернопільського обласного українського музично-драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка. В Ободівці (нині злилося з Лозівкою) 1900 року народився український художник П. П. Обаль.

Біля села Климківців виявлено курганне поховання доби ранньої бронзи (II тис. до н. е.) а біля Терпилівки — поховання черняхівської культури III—VI століть.

ТОКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Збруча, за 22 км від районного центру і залізничної станції Підволочиськ. Дворів — 560. Населення — 1755 чоловік.

Місцевий колгосп ім. Калініна користується 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких

2 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. Великі площі займають зернові (озима пшениця, ячмінь, кукурудза) і технічні (цукрові буряки, картопля) культури. В післявоєнний час колгосп збудував 6 тваринницьких приміщень, кормоцех, 2 зерносховища, тракторну майстерню, а з допоміжних підприємств — цегельний завод. За досягнення високих показників у виробництві сільськогосподарської продукції ордена Леніна удостоєні голова колгоспу Г. І. Живчик (помер 1973 р.) і ланкова М. О. Паздрій, орденом Трудового Червоного Прапора — комбайнер М. Я. Хорошко.

Тут є середня школа, в якій працює 31 учитель, навчається 389 учнів, будинок культури на 520 місць, бібліотека, дитячий садок, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, відділення зв'язку, 5 магазинів, їдальня, кравецька й шевська майстерні, майстерня ремонту побутової техніки. В 1962—1972 рр. близько 300 колгоспних сімей спорудили нові будинки. Тут працюють 30 комуністів і 184 комсомольці. Сільська партійна організація створена 1948, комсомольська — 1955 року.

Село відоме з 1573 року. У XIX — на початку XX ст. Токи були значним осередком килимарства. У липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, створено сільськогосподарський кооператив, діяв ревком. На шлях колективного ведення господарства селяни Токів стали 1940 року. Колгосп відновив діяльність у 1948 році. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти гітлерівців 480 місцевих жителів, 185 з них нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, 88 чоловік загинули. На їх честь споруджено пам'ятник.

ТУ́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км від районного центру й залізничної станції Підволочиськ. Дворів — 357. Населення — 1196 чоловік. Сільраді підпорядковані села Тарноруда й Фащівка.

На території Турівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Лесі Українки, за яким закріплено 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,6 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — рільництво (зернові й технічні культури), м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники у виробництві тваринницької продукції ордена Леніна удостоєно доярку колгоспу А. І. Олійник. Доярку А. М. Скальську, комбайнера І. Г. Косика й ланкову Є. В. Височан нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа (12 учителів, 191 учень), будинок культури на 265 місць, бібліотека, медичний пункт, пологовий будинок, 3 магазини, відділення зв'язку, кравецька й шевська майстерні. В селі працюють 25 комуністів і 76 членів ВЛКСМ. Колгоспна партійна організація створена в жовтні 1952, комсомольська — в квітні 1949 року.

Село відоме з 1581 року. У липні — вересні 1920 р. в Турівці встановлена Радянська влада. В боях проти фашистських окупантів на фронтах Великої Вітчизняної війни брали участь 63 місцеві жителі, 27 з них удостоєні урядових нагород, 23 воїни загинули смертю хоробрих. На їх честь споруджено пам'ятник. Колгосп у Турівці створено в жовтні 1948 року.

Біля села Тарноруди знайдено поховання черняхівської культури.

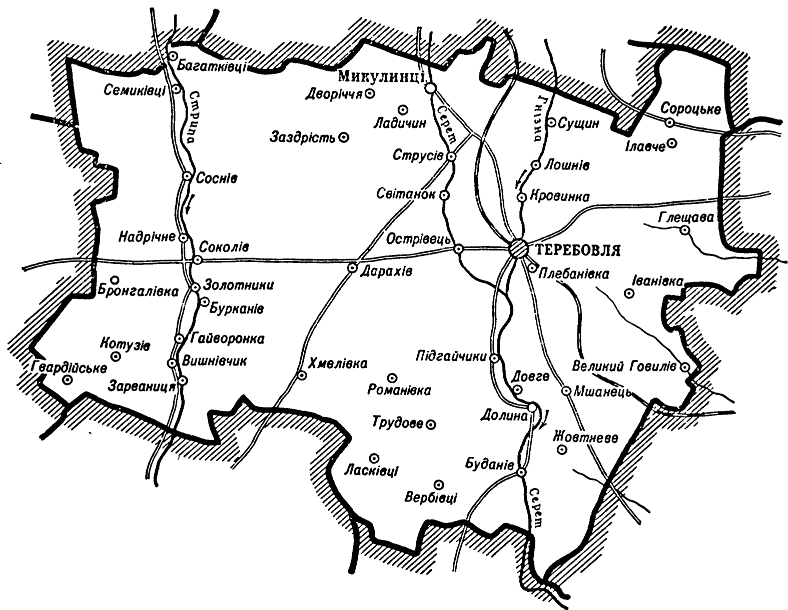
ХМЕЛИ́СЬКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру й за 5 км від найближчої залізничної станції Богданівка. Дворів — 321. Населення — 989 чоловік.

У селі розміщена бригада колгоспу «Радянська Україна» (центральна садиба в с. Кам'янках). Діє цегельний завод. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено бригадира колгоспу М. І. Бориса.

У восьмирічній школі 13 учителів навчають 160 учнів, є клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медичний пункт, відділення зв'язку, 2 магазини. Тут працюють 18 комуністів і 49 комсомольців.

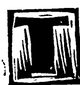
Село відоме з 1785 року. У липні — вересні 1920 р. в Хмелиській встановлена Радянська влада. В роки Великої Вітчизняної війни через село проходили рейдом партизанські загони С. А. Ковпака. У лавах Червоної Армії билися проти фашистських загарбників 86 місцевих жителів, 42 з них загинули, 44 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. У селі споруджено обеліск полеглим в боях односельцям.

ТЕРЕБОВЛЯНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1149,8 кв. км. Населення — 90,8 тис., у т. ч. сільського 77,4 тис. (85,2 проц.). Середня густота населення — 78,1 чоловіка на 1 кв. км. Міській, селищній і 39 сільським Радам підпорядковано 77 населених пунктів. На підприємствах, у колгоспах та установах працює 109 первинних партійних, 161 комсомольська, 184 профспілкові організації. З корисних копалин на території району є червоний пісковик, будівельна глина, вапняки. Напрям економіки району — зерно-буряко-тваринницький. За 2 радгоспами і 31 колгоспом закріплено 90 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 82,3 тис. га орної землі. Промисловість представлена 17 підприємствами. Населення обслуговують 110 медичних закладів. У 77 загальноосвітніх школах, у т. ч. 15 середніх, навчаються 16 748 учнів, трудяться 1146 вчителів. З культурно-освітніх закладів є 75 клубів і будинків культури, 68 бібліотек. Діє 68 кіноустановок, 5 музеїв на громадських засадах. У районі споруджено 7 пам'ятників В. І. Леніну, в 27 населених пунктах — пам'ятники та обеліски Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни.

ТЕРЕБО́ВЛЯ

еребовля — місто районного підпорядкування, центр однойменного району, розташоване в долині річки Гнізни, притоки Серету, за 32 км від обласного центру. Залізнична станція на лінії Тернопіль — Чернівці. Населення — 10,7 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковане село Боричівка.

Територія міста заселена з давніх часів. На його околицях досліджено поселення, курганні поховання та безкурганний могильник доби бронзи. Знайдено бронзовий посуд, наконечники стріл скіфського періоду VII—VI ст. до н. е., а також грецькі та римські монети II ст. н. е. Виявлено також поселення і могильник черняхівської культури[1].

Вперше Теребовля згадується в Іпатіївському літопису під 1097 роком[2]. Тоді вона містилася на мисі при злитті рік Серету й Гнізни, де пізніше виникло село Зеленче (1958 року приєднане до села Семенова)[3]. Знаходячись на схрещенні важ-

---

[1] Материалы и исследования по археологии СССР, вып. 82, стор. 48.

[2] Полное собрание русских летописей, т. 2. М., 1962, стор. 231.

[3] Існує думка деяких учених, що в середині XIV ст. Теребовлю перенесли на нове місце, де вона знаходиться і тепер. (Материалы и исследования по археологии СССР, № 140. Л., 1967, стор. 24, 25, 103).

Зерновик черняхівської культури, виявлений під час розкопок у м. Теребовлі. 1972 р.

ливих торгових шляхів, Теребовля швидко зростала й перетворилася у значний ремісничий і торговий центр. Знайдені на території городища формочки для відливки ювелірних виробів, бронзові штампи, а також два скарби (по кілька сот кольорових скляних браслетів у кожному) свідчать про те, що в місті існували ювелірні й склоробні майстерні[1].

Наприкінці XI ст. місто стало центром удільного Теребовльського князівства (виникло не раніше 1084 р.), до складу якого входили землі південно-східної Галичини, Буковини, Поділля. Першим його князем вважають Василька Ростиславича. Боячись політичного зростання Теребовльського князівства, київський князь Святополк Ізяславич пішов на змову з володимиро-волинським князем Давидом Ігоревичем, який 1097 року в Звенигороді поблизу Києва підступно осліпив Василька Ростиславича.

1124 року князівство перейшло до синів Василька Ростиславича Івана та Григорія. В 1144 році на чолі князівства став Володимирко, їхній двоюрідний брат, який об'єднав під своєю владою Перемишлянсько-Звенигородське й Теребовльське князівства, утворивши Галицьке князівство з столицею у Галичі[2]. В 1199 році володимиро-волинський князь Роман Мстиславич за допомогою бояр об'єднав Галицьке князівство з Володимиро-Волинським в єдине Галицько-Волинське князівство. В 1211 році теребовльським князем на короткий час став Ізяслав, син сіверського князя Володимира Ігоревича[3]. Разом з батьком та його братами, які в той час володіли Галичем, Перемишлем і Звенигородом, він намагався зміцнити свою владу. Але бояри організували проти Ігоревичів похід угорських і польських військ. Того самого 1211 року в ряді битв, одна з яких відбулася під Теребовлею, Ігоревичі були розбиті, захоплені в полон і страчені. У 1241 році разом з іншими галицькими містами монголо-татари вщент зруйнували Теребовлю[4].

В 1349 році Теребовля була загарбана шляхетською Польщею і стала королівською власністю. У 1366 році споруджено мурований замок. З того часу Теребовля стає однією з прикордонних фортець польських володінь на Україні. В 1389 році польський король Ягайло надав Теребовлі магдебурзьке право. З утворенням у 1434 році Руського воєводства Теребовля стала повітовим містом[5], де влаштовувалися великі ярмарки. Після спустошливих нападів татарських орд у 1498, 1508, 1515, 1516 рр. Теребовля на деякий час занепала, скоротилися ремесло, торгівля.

Друга половина XVI — початок XVII ст. були роками пожвавлення економічного життя Теребовлі. У 1565 році тут проживало близько 1400 чоловік, з них 237 господарів і 51 комірник[6]. За люстрацією 1572 року, налічувалося 248 будинків. В 1578 році виникли цехи — кушнірський і шевський. Протягом 1590—1648 рр. існувало 25 видів ремесел. Серед ремісників були мечники, муляри, гончарі, бондарі, ткачі, шевці, пивовари, медовари, золотники, кушніри, воскобійники, дьогтярі та інші. У 1617 році в Теребовлі виник кравецький, а в 40-х роках XVII ст.— ткацький і різницький цехи. Щороку відбувалося по кілька ярмарків. Тільки протягом літа й осені 1607 року через Теребовлю з Поділля та Брацлавщини на ярмар-

---

[1] О. О. Ратич. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР, стор. 64, 69; Материалы по археологии Северного Причерноморья, вып. 4. Одесса, 1962, стор. 246—259.

[2] Д. Зубрицкий. История древнего Галицко-Русского княжества, ч. 2. Львов, 1852, стор. 56, 57.

[3] В. Т. Пашуто. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. М., 1950, стор. 197.

[4] M. Baliński i T. Lipiński. Starożytna Polska, t. 2, cz. 2, стор. 726.

[5] Журн. «Архіви України», 1968, № 1, стор. 35.

[6] А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII в., стор. 180.

ки було прогнано 6 тис. волів. На ярмарках у Теребовлі продавалися й іноземні товари.

Розвиток міста сприяв швидкому збільшенню населення, яке до середини XVII ст. зросло майже до 3 тис. чоловік. Соціальний склад населення був строкатим. Верхівку складали багаті купці, власники млинів, гуралень, броварень, солодовень, шляхтичі, що жили в місті; до середнього прошарку належали цехові майстри, торговці, власники будинків і грунтів; до бідноти — малоземельні, збіглі селяни, ремісники-партачі (не члени цеху), комірники, халупники, жебраки та інші.

Мешканці міста, крім старости, католицького духовенства, міських урядовців, слуг, обкладалися численними податками. Вони платили податок на користь держави (побор), який іноді збирався кілька разів на рік (у 1613 році — три рази, у 1620 — 8 разів, у 1628 році — 12 разів). З 1629 року в Польщі було запроваджено подимний податок (по 2—3 злоті від будинку). На користь міста стягувалася плата за житлові будинки та грунтовий податок від ланів і лісів. Існувало ряд непрямих податків.

Серед повинностей на користь держави були підводна та стаційна — обов'язок перевозити королівських слуг і гінців, чужоземних послів, утримувати їх під час перебування в місті. Однією з найтяжчих для населення повинностей було утримання військ узимку. Витрати на це у кілька раз перевищували вартість інших податків і платежів. Війська, розквартировані в місті, грабували населення, чинили різні насильства, у зв'язку з чим жителі вступали з ними в збройні сутички. В Теребовлі сутички населення з військом відбулися в 1602, 1618 і 1619 роках. Не раз виникали збройні конфлікти між міщанами і шляхтичами, які, осівши в навколишніх селах, грабували на дорогах купців, завдавали шкоди господарствам міщан, силою повертали селян, що втекли, до міста. Кілька разів міщани відбивали наскоки шляхтичів у 1631—1633 і в 1646 роках. Захищаючи інтереси багатої шляхти, королівські старости й війти перекладали податковий тягар і повинності на бідніші верстви населення міста. Проти старости й міської аристократії спільно виступало українське й польське населення. 1606 року міщани відмовилися сплачувати податки, у 1609 році не виконували розпоряджень міських властей, у 1611 році не допустили обрання на бургомістра Бубльовича, якого підтримував війт. І в наступні роки міщани не раз відмовлялися від сплати податків та виконання робіт у замку, яких вимагав староста. У 1616 році, зібравшись таємно, жителі Теребовлі вирішили не визнавати влади старости. Для розправи з непокірними король надіслав до Теребовлі комісію. Учасників виступу Каліша Щуцького та міщанина Данила засудили до страти, кількох чоловік кинули на 6 тижнів до в'язниці, після чого їх позбавили права жити в місті. Інших учасників руху було засуджено на піврічне ув'язнення з відбуванням покарання у Теребовлянському замку[1].

Проте виступи жителів міста продовжувалися. Зокрема, в 1631 році після великої пожежі, яка майже знищила Теребовлю, міщани відмовилися від сплати податків та відбування повинностей. У відповідь староста посилив утиски, змушуючи населення до безплатних робіт на будівництві замку та в своєму господарстві, конфіскував майно жителів, відбирав навіть печений хліб і тісто. Непокірних кидали у в'язницю, піддавали тортурам.

Однією з форм поневолення українського населення були релігійні утиски. У відповідь на посилення наступу католицизму після Брестської унії 1569 року прокотилася хвиля антиуніатських виступів. У 1614 році українське населення Теребовлі захопило церкву, де правив уніатський піп, побило його й кинуло на три дні до льоху.

Особливо активізувалася боротьба жителів міста проти шляхти під час визвольної війни 1648—1654 рр. У липні — серпні 1648 року народні виступи пере-

---

[1] E. H o r n o w a. Stosunki ekonomiczno-społeczne, стор. 153, 178, 216, 262, 265, 266,270, 282—286.

росли у повстання. Теребовля стала одним з центрів народно-визвольного руху на Галицькому Поділлі, поблизу неї зосередилося кілька тисяч повстанців.

Після Пилявецької битви перелякана шляхта втекла з міста. Скориставшись цим, на початку жовтня міщани організували півтисячний загін, розбили його на сотні, обрали старшину. Керівництво повсталими очолили сотники Федір Бориславський, Яцко Великий, Іван Рудий, Кипріян Швець й осавул Василь[1]. Повстанці напали на старостинський замок, захопили майно, знищили костьол і з активною допомогою козацьких загонів повністю оволоділи містом.

До теребовлянських міщан почали приєднуватися й селяни з навколишніх сіл. Зрослий чисельно повстанський загін здобув поблизу Теребовлі двори шляхтичів Рачинського й Чарнецького, потім рушив у похід на села Підгайчики, Кровинку. Після поразки повстанців у березні 1649 року було заарештовано керівників та багато учасників повстання.

Антифеодальна боротьба продовжувалася і після визвольної війни. Теребовлянський повіт став центром опришківського руху на Поділлі. В 1656 році опришки навіть зробили спробу здобути Теребовлянський замок. Шляхта, неспроможна придушити цей рух власними силами, покликала на допомогу шляхту Галицького і Коломийського повітів. Король наказав їм «тих опришків, де лише можна, громити і нищити»[2]. Особливо активно діяли опришки в 1657 році. Безчинства шляхти, голод, епідемії призвели до значних руйнувань і зменшення населення Теребовлі. За люстрацією 1664 року, у Новому місті з 127 будинків уціліло тільки 17, на валу з 161 залишилося 7, у Старому місті налічувалося лише 107 будинків. У місті не працювали крамниці, пекарні, занепало ремесло[3].

Великого лиха зазнало населення під час турецько-польських війн. Так, 1675 року турецько-татарські війська дощенту зруйнували Теребовлю і навколишні села. Лише замок витримав облогу, що тривала з 29 вересня до 6 жовтня[4]. На той час Теребовлянський замок, збудований на місці старого замку в 1631 році, був значною оборонною спорудою. Його подвір'я оточували муровані стіни завтовшки 4 м з велетенською баштою на краю гори і двома баштами з напільного боку, перед якими були викопані глибокі рови.

Для того щоб прискорити відбудову Теребовлі, польський уряд у 1676 році звільнив її жителів від усіх податків на 10 років, але це нічого не дало, бо напади турецько-татарських орд не припинялися. У 1688 році місто зазнало нового руйнівного нападу, під час якого воно було спалене, а багато жителів забрано в неволю. Вщент зруйнований замок більше не відбудовувався.

Спустошливі війни другої половини XVII ст. значною мірою затримали економічний і культурний розвиток міста. До того ж, жителі Теребовлі терпіли й від різних епідемій та частих неврожаїв. На початку XVIII ст. економічне життя дещо пожвавилось. У 1722 році тут були шевський, кушнірський та кравецький цехи. Торгівлею займалися також вірмени, які проживали в місті.

В 1772 році Теребовля потрапила під владу Австрії і стала повітовим містом Тернопільського округу. 1778 року в місті налічувалося 395 будинків, 420 сімей або 2110 мешканців[5]. Були винокурня, 3 млини, школа. З 4802 моргів орної землі та інших угідь 3833 морги належали міщанам, 829 моргів — духовенству, домінії та місту[6].

З 1810 по 1815 рік Теребовля входила до складу Росії. В цей час вона була

---

[1] В. В. Грабовецький. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648—1654 рр., стор. 57, 58, 80.

[2] З історії західноукраїнських земель, вип. 2, стор. 54.

[3] M. Baliński i T. Lipiński. Starożytna Polska, t. 2, cz. 2, стор. 730.

[4] J. Zagorski. Dzieje Polskie chronologicznie ułożone. Warszawa, 1901, стор. 194.

[5] J. A. Bayger. Powiat Trembowelski. Szkic geograficzno-historyczny i etnograficzny. Lwów, 1892, стор. 214, 215, 220.

[6] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 19, оп. 17, спр. 209, арк. 22, 25, 42, 99.

центром однойменного округу. Російський уряд скасував феодальні повинності міщан, дещо зменшив повинності селян. У Теребовлі за державні кошти було збудовано два адміністративні будинки. Після того як Теребовля знову підпала під владу Австрії, були повністю ліквідовані навіть й ті незначні привілеї, які надала населенню російська адміністрація.

Після реформи 1848 року швидко йшов процес класового розшарування. В місто хлинула маса селян навколишніх сіл, які, розорюючись, поповнювали ряди міської бідноти, перетворюючись у наймитів. У 60-х роках XIX ст. великим підприємством вважалася каменоломня, де добували камінь для виготовлення млинових жорен. Тут працювало від 100 до 150 робітників. Діяло 5 млинів. З ремесел найбільш поширеними були гончарство, бондарство, виробництво цегли, кошиків, сукна. Існувало чотири цехи — шевський, різницький, ткацький, хутровий[1].

Трудящі міста терпіли тяжкий економічний і соціальний гніт. Хоч у 1885 році робітники домоглися від австрійського уряду встановлення 11-годинного робочого дня, він, як правило, тривав набагато більше. Робітникам, що були зайняті на будівництві залізниці Тернопіль—Копичинці, яка пройшла через Теребовлю (стала до ладу 1896 року), або на дрібних підприємствах — цегельні, млині, пекарні, доводилося працювати до 16 годин на добу. Від ранку до пізнього вечора працювали наймити на поміщицьких і куркульських полях. За довгий робочий день робітники одержували настільки низьку заробітну плату, що її не вистачало навіть на напівголодне існування. Шукаючи виходу з тяжкого становища, чимало бідняків емігрувало за кордон. Лише протягом 1895—1898 рр. з міста виїхала 41 родина[2].

Під впливом революційної боротьби робітників Росії відбулися заворушення і в Теребовлі. Значного розміру набрала боротьба селян за сервітути.

Влітку 1902 року в Теребовлянському повіті спалахнув страйк сільськогосподарських робітників, які працювали в поміщицьких господарствах. Характерною рисою його було те, що проти панського визиску єдиним фронтом виступали українські і польські селяни. Страйкарі відмовилися збирати урожай на умовах, що їм пропонували поміщики, вимагали права користування луками тощо[3].

Власті майже не приділяли уваги поліпшенню медичного обслуговування населення. Наприкінці XIX ст. в Теребовлянському повіті один лікар припадав більш як на 14 тис. чоловік, а одна аптека — майже на 24 тис. жителів. Серед трудящих поширювалися віспа, скарлатина, тиф, дифтерія, холера та інші хвороби, від яких вмирало близько 43 проц. дітей до 6-річного віку.

Мало дбали тут про освіту населення. В 1890 році 70,6 проц. жителів Теребовлянського повіту не знало грамоти. В місті діяли п'ятикласні чоловіча й жіноча та народна школи. Трудящі маси через скрутне матеріальне становище майже не мали змоги вчити своїх дітей грамоти.

Ще більше погіршила становище трудящих перша світова війна. В серпні 1914 року Теребовлю зайняли російські війська, й вона до липня 1917 року була тиловим містом російської армії. Війна завдала населенню міста великих збитків. Набагато скоротилася кількість коней, корів, не було чим обробити й засіяти поле. У 1915 році в Теребовлянському повіті через нестачу робочих рук і тягла залишилися необробленими 20 424 морги.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії мала величезний вплив на розгортання революційного руху в Галичині. В січні 1918 року на заклик Львівського страйкового комітету робітники Теребовлі взяли участь у страйку, спрямованому проти загарбницьких вимог, пред'явлених німецькими імперіалістами Радянській Росії у Бресті[4].

---

[1] Statystyka miast i miasteczek powiatowych według nowej organizacji kraju. 1866, стор. 57.

[2] J. A. B a y g e r. Powiat Trembowelski, стор. 155.

[3] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 1, стор. 680, 681.

[4] Звітно-наукова конференція Кременецького педагогічного інституту. Кременець, 1967, стор. 4.

Аграрний рух в цей час був спрямований проти т. зв. нової панщини — примусової, безплатної роботи в панському господарстві, введеної під час війни. 31 січня 1918 року було видано нове розпорядження міністерства рільництва про примусову працю, яке було ще більш жорстоким, ніж попереднє. Селяни вимагали скасування примусових робіт.

Після розпаду в листопаді 1918 року Австро-Угорщини владу в Східній Галичині захопила українська буржуазія. Трудящі не визнавали уряду ЗУНР, який захищав інтереси буржуазії і поміщиків.

В липні 1919 року Теребовлю загарбала буржуазно-поміщицька Польща. Трудяще населення зазнало ще більших поневірянь. Щоб купити хліба, жителі Теребовлі мали заздалегідь подавати прохання старості. Посилився поміщицький гніт. Трудящі міста змушені були за мізерну плату йти працювати в сусідні фільварки. Власниця фільварку Кобилянська за роботу в полі платила сіллю. За три дні роботи жінка одержувала 3 кг солі, а чоловік за день роботи — 1,5 кг. Коли селяни відмовилися працювати, поміщиця звернулася до повітового етапного командування з проханням примусити їх силою виконувати польові роботи у фільварку[1].

27 липня 1920 року радянські частини вступили в Теребовлю[2]. На початку серпня були створені повітовий ревком, партійний комітет. З перших днів своєї роботи вони розгорнули активну діяльність для налагодження нового життя. На кінець серпня — початок вересня Теребовлянський повітовий ревком виробив норми розподілу поміщицької землі серед селян[3]. Був установлений робітничий контроль за роботою підприємств, магазинів, введено 8-годинний робочий день. Для сиріт, інвалідів та бідняків відкрито їдальню. Почали працювати клуб ім. К. Маркса, бібліотека. З метою підготовки до навчального року проведено перепис дітей шкільного віку, реєстрацію вчителів. 2 вересня в Теребовлі відбулася конференція вчителів, у якій взяли участь голова Галревкому В. П. Затонський та його заступник М. Л. Баран[4]. Коли становище на фронті ускладнилося, захищати Радянську владу з Теребовлянського повіту добровільно пішло 150 чоловік. Після відступу Червоної Армії 19 вересня 1920 року місто захопила польська вояччина.

В роки окупації Теребовля залишалася відсталим в економічному й культурно-освітньому відношеннях містом. Діяли лише дрібні кустарні майстерні, каменоломня, цегельний завод, на яких разом працювало 354 робітники. Робочий день тривав 12—14 годин. Про охорону праці ніхто не дбав, тому часто траплялися нещасні випадки. Низьким був і заробіток. Зростало безробіття. У березні 1937 року в Теребовлі налічувалося 314 безробітних.

В місті та повіті не припинялася гостра класова боротьба. Польські власті нерідко вдавалися до т. зв. пацифікації — втихомирення. Поліція проводила серед населення обшуки, арешти, жорстоко розправлялася з тими, хто висловлював хоч найменше невдоволення політикою уряду. В 1930 році власті почали репресії проти жителів Теребовлі, які відмовилися підписатися під декларацією про розпуск українських читалень[5]. У вересні того ж року загін уланів, що стояв у Теребовлі, здійснив каральний наїзд на ряд навколишніх сіл, де знищив кооперативні крамниці, розгромив читальні, при цьому багатьох селян було побито. Незважаючи на переслідування, трудящі активно виступали проти соціального й національного гніту. З середини 20-х років цю боротьбу вони вели під керівництвом комуністів. У 30-х роках у місті діяли осередок і міський комітет КПЗУ[6]. Вони провадили агітаційну роботу в масах, поширювали листівки революційного змісту. 6 жовтня

---

[1] Під прапором Жовтня, стор. 187, 188.
[2] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 234.
[3] І. І. Компанієць. Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня, стор. 101.
[4] Під прапором Жовтня, стор. 536, 537.
[5] Тернопільський облдержархів, ф. 3, оп. 2, спр. 209, арк. 84.
[6] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 218, 219.

Загальний вид м. Теребовлі. 1972 р.

1932 року, напередодні 15-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, на вулицях міста було вивішено транспаранти з комуністичними лозунгами. 24—28 жовтня з'явились листівки з закликом до солдатів вести рішучу боротьбу проти фашизму[1].

Під керівництвом комуністів неодноразово відбувалися масові страйки робітників міста. Так, 13 квітня 1934 року застрайкували будівельники, вимагаючи збільшення заробітку на 50 проц. Страйкували вони і наступного року. Страйк тривав з 16 до 30 квітня, поки робітники не домоглися підвищення заробітної плати[2].

Репресії польських властей завдавали відчутних втрат комуністам Теребовлі. У квітні 1939 року поліція провела обшуки, заарештувала в місті 16 чоловік[3].

Не піклуючись про благоустрій міста, медичну справу та освіту, уряд всіляко зміцнював адміністративний апарат гноблення. У місті були суд, староство, поліцейські відділки, військовий гарнізон, на утримання яких витрачалися значні кошти. В 1938 році на весь Теребовлянський повіт налічувалося лише 5 лікарів. Проводячи колонізаторську політику, польський уряд переслідував українську мову і культуру, забороняв українські школи і читальні. Хоч у місті були гімназія та дві семирічні школи — чоловіча й жіноча, але викладання велося польською мовою, до того ж за навчання бралася велика плата. Трудящі Теребовлі завжди тягнулися до знань, освіти. Та лише одиницям вдавалося здобути її, особливо дітям бідняків. Більшість населення була неписьменною.

Свободу й щастя трудящим Теребовлі приніс вересень 1939 року. Урочисто зустріли трудящі радянських воїнів-визволителів, уважно слухали розповіді командирів і червоноармійців про щасливе життя робітників і селян у Країні Рад. У перші ж дні в місті було створено тимчасові повітове і міське управління — народні органи влади. Населення взяло активну участь у виборах депутатів до Народних Зборів Західної України, які відбулися у жовтні 1939 року.

У січні 1940 року Теребовля стала районним центром. Утворилися районний виконавчий комітет, райком партії, райком комсомолу. З перших кроків своєї діяльності місцеві партійні та радянські органи велику увагу приділяли розвитку промисловості. Протягом 1940 року відновили роботу всі підприємства й майстерні, що існували тут до 1939 року, було створено кравецьку, шевську, деревообробну та кондитерську артілі. В обробітку полів та збиранні врожаю значну допомогу індивідуальним селянським господарствам подала створена в Теребовлі машинно-тракторна станція.

Радянський уряд подбав і про забезпечення підприємств, установ та організацій кваліфікованими спеціалістами. На роботу до міста прибули фахівці із східних областей України, які передавали свої знання, багатий досвід місцевим кадрам. У соціалістичних перетвореннях активну участь взяла й міська інтелігенція.

[1] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр. стор. 244.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. 287, оп. 1, спр. 179, арк. 49.
[3] Там же ф. 231, оп. 1, спр. 1990, арк. 13; ф. 275, оп. 1, спр. 703, арк. 95, 96.

Вже в перший рік вільної творчої праці трудящі міста домоглися значних успіхів у вирішенні найважливіших питань господарського й культурного будівництва. Було встановлено восьмигодинний робочий день, повністю ліквідовано безробіття.

Значні кошти держава виділила на охорону здоров'я, розвиток освіти і культури. Лише на 1940 рік для Теребовлянського району було виділено 2876 тис. крб[1]. В Теребовлі відкрилися лікарня на 65 ліжок, поліклініка, де хворих лікували безплатно, а також санітарно-епідеміологічна станція, дитячий садок. Розпочалося навчання у середній та неповній середній школах. Щоб усі діти мали змогу відвідувати їх, виділялась матеріальна допомога тим, хто цього потребував. Доросле населення відвідувало гуртки лікнепу. Працювали також будинок культури та бібліотека, на промислових підприємствах — червоні кутки.

Великі перспективи для розвитку економіки й культури міста відкривалися в наступні роки. Але здійснення їх було тимчасово перерване віроломним нападом фашистської Німеччини на Радянський Союз. 8 липня 1941 року гітлерівські загарбники окупували Теребовлю. Тяжкі дні настали для жителів міста. Фашистські окупанти запровадили режим жорстоких репресій. Спільно з українськими буржуазними націоналістами вони за час окупації замордували в районі 2119 чоловік, 1012 юнаків і дівчат вивезли на каторжні роботи до Німеччини.

Трудящі міста не корились окупантам, усіма засобами боролися проти них, вдавалися до саботажу. Селяни передмість відмовлялися працювати на панських землях, зменшували посіви хліба, приховували продукти харчування, щоб не здавати їх гітлерівцям.

На початку березня 1944 року війська 1-го Українського фронту розгорнули наступальні операції на ділянці Тернопіль — Проскурів, у ході яких 23 березня 1944 року частини 60-ї армії визволили Теребовлю. В боях, що точилися на підступах до міста, загинуло 110 радянських воїнів.

Зразу ж після визволення 740 жителів міста влилося до лав Червоної Армії, багато з них пішли добровольцями. 182 чоловіка загинуло на фронтах війни, 219 нагороджено орденами і медалями.

Окупанти завдали місту великих збитків, вони повністю або частково зруйнували 110 різних приміщень[2]. З перших днів після визволення трудящі міста під керівництвом партійних і радянських органів взялися до відбудови зруйнованого господарства. В цьому їм велику допомогу надала держава. Були відпущені значні кошти на ремонт житлового фонду, адміністративних і виробничих приміщень, культосвітніх закладів. До міста почали надходити будівельні матеріали, різне обладнання, машини для відновленої МТС. Наприкінці 1944 року вже працювали цегельний і маслоробний заводи, промисловий та харчовий комбінати, взуттєва, кравецька й столярна майстерні, 3 млини. Відкрилися районна лікарня на 100 ліжок, поліклініка, жіноча консультація, санітарно-епідеміологічна станція. Населення обслуговували 44 медичні працівники, в т. ч. 13 лікарів. Для дошкільнят відкрили дитсадок.

Пам'ятник Т. Г. Шевченкові, м. Теребовля. 1972 р.

Почали працювати технікум політосвіти (1945 року реорганізований в училище культурно-освітньої роботи), 2 середні школи, в яких навчалося 630 учнів, будинок культури із залом на 250 місць, кінотеатр, районна бібліотека.

Одночасно з відбудовою господарства трудящі міста подавали посильну допомогу фронтові. Вони збирали кошти на будівництво танкових колон «Селя-

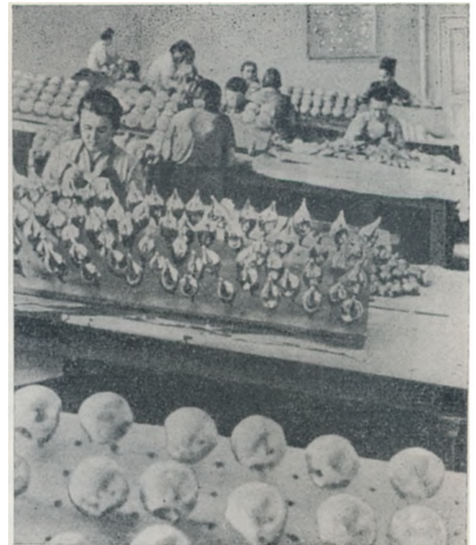
[1] Місцеві бюджети Тернопільської області на 1940 рік. Тернопіль, 1940, стор. 3.

[2] Тернопільський облдержархів, ф. 2098, оп. 1, спр. 1, арк. 166.

нин Тернопільщини» й «Молодь Тернопільщини». Лише в 1944 році молодь міста внесла понад 60 тис. карбованців[1].

Велику роботу проводили первинні партійні організації міста, в яких на початок 1945 року перебувало на обліку 55 членів і кандидатів у члени партії. Комуністи очолили найважливіші ділянки господарського й культурного будівництва, згуртовували навколо себе безпартійних. Активними помічниками комуністів були 94 комсомольці міста.

Протягом 1946—1950 рр. на промкомбінаті відкрилися нові цехи — обробки шкіри, миловарний, лимарний, випалювання вапна та інші. Стала до ладу швейно-взуттєва фабрика (з 1949 року — державна взуттєва фабрика № 37). До 1950 року всі промислові підприємства Теребовлі було реконструйовано, капітально відремонтовано житлові та адміністративні будинки.

На Теребовлянській фабриці ялинкових прикрас. 1972 р.

В наступні роки трудящі під керівництвом партійних і радянських органів домоглися значних успіхів у розвитку промисловості. Одним з найбільших підприємств міста стала фабрика ялинкових прикрас, утворена в 1964 році на базі одного з цехів промкомбінату. Її продукція — штучні ялинки і ялинкові прикраси — відома далеко за межами області. 1965 року на виставці дитячих іграшок у Москві фабрика одержала диплом 2-го ступеня, наступного року на виставці в Києві — диплом 1-го ступеня. У 1966 році за високі виробничі показники кращу робітницю фабрики склодува І. І. Гамрацей було нагороджено орденом Леніна. Високих виробничих показників колектив фабрики домігся у восьмій п'ятирічці, яку завершив достроково — за 4 роки 9 місяців. За високі виробничі показники у восьмій п'ятирічці орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені склодуви С. Н. Біла, Л. П. Ковалишин, майстер цеху А. О. Галаган, робітниця С. І. Федірко, директор фабрики М. М. Савченко. Підвищені зобов'язання колектив підприємства взяв і на дев'яту п'ятирічку. Протягом 1971—1975 рр. фабрика має видати продукції на 8,2 млн. крб. більше, ніж у попередній п'ятирічці. Взяті зобов'язання виконуються — перевиконано виробничі плани першого і другого років дев'ятої п'ятирічки.

Колектив підприємства підтримує тісні шефські зв'язки з колгоспом «Комуніст» сусіднього села Сороцького. Робітники подають допомогу колгоспникам у польових роботах; допомогли спорудити цегельню, обладнати піонерський табір. Організовуються спільні голубі вогники, культпоходи на перегляд вистав тощо.

Значне місце в економіці міста належить взуттєвій фабриці, що в 1961 році стала філіалом Львівської взуттєвої фірми «Прогрес». У новому виробничому корпусі, спорудженому в 1958 році, встановлено дві конвейєрні лінії для пошиття дитячого взуття. Колектив фабрики успішно виконав план восьмої п'ятирічки, випустивши понад завдання 187 тис. пар взуття. 8 передовиків виробництва було відзначено урядовими нагородами. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоїлися робітники Г. С. Іванюк, В. А. Копій та інші.

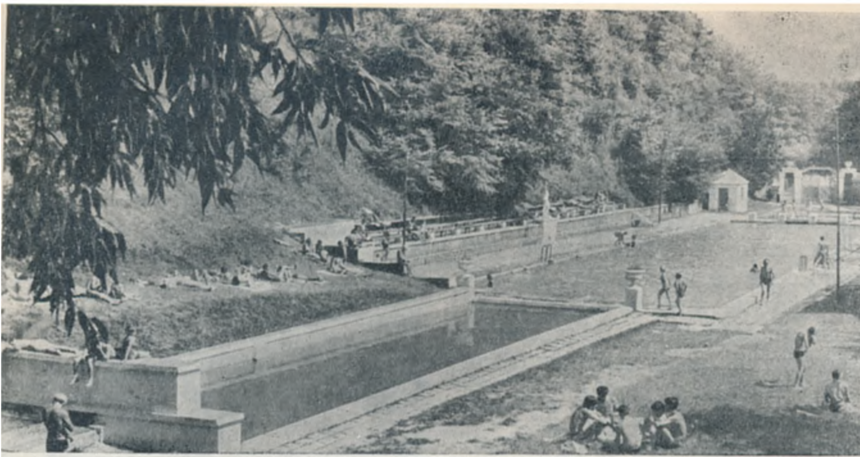
З хорошими виробничими показниками завершили восьму п'ятирічку інші підприємства, зокрема маслоробний завод, комбінат побутового обслуговування, районне об'єднання «Сільгосптехніки».

Втілюючи в життя рішення XXIV з'їзду КПРС, самовіддано працюють колективи підприємств у роки дев'ятої п'ятирічки. Змагаючись за гідну зустріч 50-річчя утворення Союзу РСР, підприємства міста достроково виконали план 1972 року.

Змінило місто свій зовнішній вигляд, зросло, прикрасилось новими вулицями і сучасними будівлями. За післявоєнний час тільки індивідуальними забудовниками

---

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 2, оп. 2, спр. 20, арк. 95.

Плавальний басейн у м. Теребовлі. 1972 р.

зведено 1100 житлових будинків. У роки восьмої п'ятирічки для робітників і службовців споруджено 20 житлових будинків на 575 квартир. У новобудовах розмістилися універмаг, гастроном, 5 підприємств громадського харчування, хірургічне відділення районної лікарні.

За роки дев'ятої п'ятирічки в Теребовлі споруджено завод сухого знежиреного молока, прокладено 5 км водогону, здійснено реконструкцію фабрики ялинкових прикрас. До кінця п'ятирічки передбачається спорудити приміщення для районної лікарні на 320 ліжок, хлібозавод, дитячий комбінат на 140 місць, гуртожиток для робітників філії взуттєвої фірми «Прогрес» на 180 чоловік, 40-квартирний житловий будинок тощо.

Зросла торговельна мережа. У 1972 році в місті працювало 100 магазинів і підприємств громадського харчування, оборот яких становив 11,7 млн. крб. Лише того року трудящі придбали 50 легкових автомобілів, 61 мотоцикл, 480 телевізорів, 508 радіоприймачів, 124 холодильники, 242 пральні машини.

За роки Радянської влади докорінні зміни сталися в галузі охорони здоров'я трудящих. У 1972 році в Теребовлі працювали лікарня на 175 ліжок, стоматологічна поліклініка, протитуберкульозний диспансер, жіноча консультація, санітарно-епідеміологічна станція. Кваліфіковану медичну допомогу трудящим міста подають 35 лікарів та 137 працівників з середньою медичною освітою.

Значних успіхів досягнуто в галузі народної освіти й культури. У 1972/73 навчальному році в Теребовлі працювало 2 середні та 3 восьмирічні школи, в т. ч. школа-інтернат. У них навчалося 2240 учнів і працювало 200 вчителів. Крім того, в місті є заочна, вечірня, а також школа глухих дітей. Вчительку А. Я. Дерев'янченко нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. 85 викладачів працюють в культурно-освітньому училищі з стаціонарним і заочним відділеннями. Стаціонарне відділення готує керівників хорів, оркестрів народних і духових інструментів, драматичних і хореографічних колективів, бібліотечних працівників; заочне — бібліотекарів та клубних працівників.

У місті діють районна й дитяча бібліотеки, в яких налічується понад 80 тис. примірників книжок. Є бібліотеки в школах, на підприємствах. Багато сімей мають власні бібліотеки.

Населення міста проводить своє дозвілля в будинку культури, кінотеатрі, бібліотеках. При будинку культури працюють хоровий, художнього читання, драматичний і танцювальний гуртки, самодіяльний театр мініатюр, два вокально-інструментальні колективи, дитячі студії — музична, циркова й образотворчого мистецтва, агіткультбригада.

Художні самодіяльні колективи виступають у сусідніх районах, в обласному центрі, брали участь в обласних і республіканських оглядах художньої самодіяльності. В 1967 році агіткультбригаду будинку культури нагороджено дипломом

Зразки народного мистецтва Тернопільської області. XIX ст.

На мальовничих берегах Золотої Липи. 1972 р.

Вклейка надрукована на
Книжковій фабриці «Комуніст»

1-го ступеня з врученням золотої медалі, в 1969 році учасників художньої самодіяльності удостоєно звання лауреатів Всесоюзного фестивалю, нагороджено золотою медаллю та двома почесними грамотами ЦК ВЛКСМ.

У грудні 1964 року в Теребовлі відкрито кінотеатр на 400 місць, працює також дитячий кінотеатр.

Масовими в Теребовлі стали фізкультура й спорт. У місті є стадіон та басейн з підігрівом води. Любителі спорту об'єднані в 19 низових колективах.

Велику роль в житті міста відіграють 40 партійних організацій, в яких налічується 757 комуністів. Бойовим помічником партійних організацій є великий загін комсомольців — 996 чоловік, об'єднаних у 26 комсомольських організаціях.

Усіма питаннями господарського й культурного будівництва займається міська Рада депутатів трудящих. В її складі 50 депутатів — 33 робітники і 17 представників інтелігенції. Серед депутатів 34 члени КПРС і комсомольці. При міській Раді створено 9 постійних комісій.

В центрі міста встановлено пам'ятник В. І. Леніну — вождеві пролетаріату, творцеві Країни Рад. Біля нього завжди квіти. Їх приносять жителі Теребовлі з почуттям глибокої вдячності за щасливе, радісне життя. У місті споруджено пам'ятник великому українському народному поету Т. Г. Шевченку. Встановлено погруддя голови Теребовлянського райвиконкому Ф. А. Мірошниченка, який загинув у 1945 році від рук українських буржуазних націоналістів. Його ім'ям названа районна бібліотека. Споруджено також пам'ятник на братській могилі воїнів, полеглих в боях за визволення Теребовлі від німецько-фашистських окупантів.

У місті збереглися рештки замку XVII ст. (мури і три башти), костьол і монастир кармелітів XVII ст., Миколаївська церква XVI—XVII століть.

У Теребовлі народилася артистка українського театру «Руська бесіда» у Львові Юлія Миколаєнко (справжнє прізвище Здерківна; 1865—1899).

Щороку кращає стародавня Теребовля. За роки Радянської влади вона перетворилася на квітуче місто, один з культурних центрів Тернопільщини.

А. М. ВІЛЬКЕВИЧ, М. П. СМАЛИГА,
І. Й. СНІТОВСЬКИЙ, М. Б. СТЕФАНКЕВИЧ

БУДА́НІВ

Буданів (до 1945 року — Будзанів) — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Серету, за 22 км від районного центру, за 57 км від Тернополя і за 16 км від залізничної станції Деренівка на лінії Тернопіль—Чернівці. Населення — 3582 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане село Папірня.

Поблизу Буданова виявлено поселення трипільської культури, знайдено римські монети II ст. нашої ери.

Перша згадка про Буданів датується 1549 роком, коли він дістав права міста. З часом було збудовано дерев'яний замок, а саме місто обнесено валами (залишки їх збереглися до наших днів). У місті селилися ремісники, купці, селяни з навколишніх сіл. Проте часті напади татар, під час яких місто зазнавало великих руйнувань, гальмували його зростання. Один з нападів стався у 1575 році. Жителі міста мужньо оборонялися. Оволодівши замком, татари спалили його, потім вдерлися до міста, частину жителів убили, а дітей, дівчат, молодих жінок і ремісників забрали в полон. Врятувалося лише кілька десятків чоловік[1].

Після спустошливого нападу місто довго лежало в руїнах. Лише з часом воно знову відродилося. Щоб збільшити кількість населення, тодішній власник Будзанова Вільчек переселив сюди частину своїх селян з Мазовії. 1614 року в місті

---

[1] J. A. B a y g e r. Powiat Trembowelski, стор. 176, 177, 231, 232, 271.

було 37 господарств, що мали коней, 41 городник, 91 халупник та 1 комірник. З 32 жителів, що займалися ремеслом, тільки 4 вважалися заможними — мали коней і обробляли невеликі ділянки землі. 9 ремісників належали до городників, тобто користувалися городом, 19 — до категорії халупників і комірників. Усі ремісники виконували феодальні повинності. Ті, що мали коней, відробляли три дні панщини на тиждень, городники — два дні, халупники й комірник платили грошовий чинш. Ремісники, які мали мізерну кількість землі, не відробляли панщини, вони виконували певні роботи в місті, зокрема, ремонтували панські будівлі, замок, дороги, мости тощо, влітку працювали на збиранні врожаю, сіна. 1624 року татари знову вчинили напад, місто пограбували, багатьох жителів забрали у неволю. У 1648—1649 рр. тут було 179 будинків, проживало 1074 жителі[1].

Під час визвольної війни 1648—1654 рр. населення активно боролося проти своїх гнобителів. Восени 1648 року жителі міста взяли участь у великому повстанні, що спалахнуло на Теребовлянщині. Коли до міста підійшли селянсько-козацькі війська, до них приєдналися повстанці із Хоросткова та навколишніх сіл.

Будзанів зазнавав нападів турецько-татарських військ і в другій половині XVII ст. У 1672 році, коли турки підступили до Будзанова, захисники його відмовилися здатися. Ворогові не вдалося здобути замок і після штурму. Розлючений султан послав підкріплення. Лише через три дні турки оволоділи містом; багатьох захисників його було вбито або забрано в полон. Великих утрат зазнало місто внаслідок чергового нападу турків у 1675 році. Турки пограбували і спалили Будзанів.

На початку XVIII ст. місто почало відроджуватися. У 1705 році тодішній власник міста А. Щука переселив сюди частину ремісників із свого Білгорайського маєтку. Ремісники об'єдналися в цехи — шевський, гончарський, різницький, кушнірський, ситярський[2]. Щороку відбувалося 12 ярмарків, де ремісники збували свої вироби.

Однак і в цей період розвиток міста гальмувався залежністю від феодала, стихійними лихами та пошесними хворобами. У 1771 році від холери загинуло кількасот жителів Будзанова, а через деякий час велика пожежа знищила майже половину будинків.

1772 року Будзанів потрапив під владу Австрії і був включений до Тернопільського округу. Посилився соціальний гніт, зокрема зросли податки, збільшилася кількість різних повинностей. У 80-х роках XVIII ст. з 5561 морга усієї землі, записаної за містом, 3590 моргів належало Потоцькому, 56 моргів — церкві й костьолу. Рештою землі графа (1911 моргів) користувалися селяни і міщани. Це була найгірша земля. Їх поля знаходилися переважно на горбах або у долинах, де посіви часто вимокали або ж замулювалися водами Серету, що утруднювало обробіток, призводило до низьких урожаїв[3].

За майновим станом, характером і розміром феодальних повинностей населення міста поділялося на парових, поєдинкових, піших, халупників, комірників, чиншовиків. Парові відробляли щороку 157 днів панщини, давали на користь феодала 2 корці вівса, 2 каплуни, 2 курки, 20 яєць, бджільну десятину, десяту вівцю, сплачували 3 крейцери 12 грошів від кожної голови худоби і 6 грошів — від кожної голови молодняка, садове — від кожної десятої яблуні. Поєдинкові відбували щорічно по 52 дні панщини своїм тяглом, давали данину натурою по 1—2 каплуни, яйця, десятину від бджіл, пряли по 2 мітки пряжі. Чиншовики платили чинш залежно від площі землі (від 6 до 8 флоринів), давали по одному каплуну, пряли по 2 мітки пряжі. Хто мав пасіку, давав бджільну десятину. Піші відбували ту кількість днів, що й парові, але без тягла. Данина для них курми, каплунами становила половину

[1] E. H o r n o w a. Stosunki ekonomiczno-społeczne, стор. 45, 89, 101, 102, 115.
[2] A. C z o ł o w s k i. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej. Lwów, 1892, стор. 12.
[3] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 19, оп. 17, спр. 235, арк. 130, 164—166.

норми парового селянина. Халупники, якщо вони, крім хати, користувалися городами, відбували звичайної панщини один день на тиждень або 52 дні у рік. Комірники поділялися на осілих і неосілих. Осілі відбували 12 днів панщини[1].

Селяни були зобов'язані виконувати й інші повинності, зокрема влітку косити, відробляти за дерево, яке вони брали з панського лісу, платили готівкою за збирання хмизу на паливо, випас худоби у панському лісі й на пасовищах. Кожний селянин відробляв також 12 шарваркових днів. Тяглові селяни виконували ще «повіз» на користь пана.

79 жителів займалися ремеслом і торгівлею. Вони не відбували панщини, а платили чинш по 3 флорини 13 крейцерів кожний. За користування землею під городи платили чинш залежно від розмірів ділянок[2].

У 1810 році Будзанів відійшов до Росії. За адміністративним поділом місто спочатку входило до Тернопільського, а пізніше до Теребовлянського округу. Хоч російський уряд і зберіг усі види податків, запроваджених австрійськими властями, але дещо зменшив їх. До певної міри обмежувалося свавілля шляхти над селянами. Селянам для обробітку своїх ділянок лишалося не менше трьох днів на тиждень. Після того як у 1815 році Будзанів знову відійшов до Австрії, ці незначні полегшення були ліквідовані.

Експлуатація та різні утиски жителів Будзанова ще більше посилювалися, коли місто переходило від одного власника до іншого. Так, новий власник міста М. Бобровський примушував міщан виконувати різні додаткові повинності. Ремісників, що мали земельні наділи, зобов'язували тепер виконувати ті ж повинності, що й селян, платити за випас худоби.

У 1821 році нові власники Будзанова відібрали у громади пасовища. Селянам заборонили збирати в лісі дрова, випасати худобу. Порушників цих заборон карали штрафами: 6 днів панщини від селян, 0,5 флорина за кожну голову худоби від міщан[3].

Кількість панщинних днів всіляко збільшувалася. Якщо раніше селяни в рахунок панщини відбували щотижня 3 дні шарварків біля панського млина, 2—3 дні в гуральні, то тепер ці дні до панщини не зараховувалися. Пан вимагав від селян працювати за окрему плату понад встановлену норму. Селяни з сумом говорили, що робили, скільки пану заманеться. Так, у 1838 році 35 тяглових селян відробили наднормово по 10—30 і навіть більше днів панщини, а близько 100 піших селян — по 10—50 днів. Як зазначалося в скарзі селян 1838 року, вони працювали «від темного ранку до пізньої ночі, панські слуги не дозволяли їм з'їсти під час роботи кусок хліба або випити води, і через те багато людей слабнуло і мусило відходити додому». За прояв непокори або навіть невдоволення жорстоко карали. У 1839 році за наказом власниці маєтку селян скликали у двір, загнали до стайні, потім по одному виводили, били києм[4].

Революція 1848 року, наростання антифеодального руху примусили Габсбургів скасувати панщину. Реформа 1848 року забезпечувала в першу чергу інтереси поміщиків. За звільнення від панщини селянам довелося сплатити великий викуп, що дорівнював 20-річній вартості повинностей. Юридично вони стали вільними, але, втративши значну частину кращої землі, яку раніше обробляли, опинилися в повній економічній залежності. Більшість лісів, пасовищ також залишилася в руках поміщиків. Не маючи можливості прожити з одержаних наділів, більшість селян змушена була орендувати землю за велику плату.

Поміщик заборонив будзанівським міщанам і селянам випасати худобу в лісах, забрав деякі пасовища, якими користувалися селяни, а також частину орної землі т. зв. пусток, які з різних причин не використовувалися селянами.

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 18, спр. 4333, арк. 2, 3, 22—31.
[2] Там же, арк. 32—36, 45, 46.
[3] Там же, оп.64б, спр. 5247, арк. 34, 36, 95.
[4] Там же арк. 13—17, 34, 36, 37, 65.

Протягом другої половини XIX — на початку XX ст. в Будзанові помітно розвивалося ремесло, зокрема гончарство. Посуд місцевих гончарів мав широкий збут в усіх навколишніх містах і селах. Особливо славився своїми виробами майстер Т. Залеський[1]. Значного розвитку досягло ситярство, що мало тут давні традиції. Вироби ситярів збувалися не лише на місцевому ринку, але й у Росії. У 1898 році було засновано ткацьку школу, в якій учнів навчали майстерності виготовлення лляних тканин та вовняних килимів. Були в місті й шевці, об'єднані у свій цех, ковалі, каменярі. 1900 року в Будзанові проживав 5601 чоловік, було дві школи — початкова і чотирикласна.

Проте малоземелля і безземелля, відсутність достатньої кількості робочої худоби, примітивна техніка обробітку землі робили становище трудящих нестерпним. Вони потрапляли в поміщицьку і куркульську кабалу або змушені були емігрувати.

У роки першої світової війни Будзанів опинився в зоні воєнних дій. Восени 1915 року тут проходила лінія фронту.

Від російських солдатів жителі міста дізналися про Лютневу революцію в Росії. Протягом кількох днів революційно настроєні солдати влаштовували мітинги, демонстрації. В липні 1917 року Будзанів зайняли австрійські війська. Часті грабежі, конфіскація майна у селян, пожежі посилили зубожіння трудящих. В листопаді 1918 року Будзанів підпав під владу т. зв. Західноукраїнської народної республіки. Ця влада нічого не дала трудящому народу. Внутрішню політику уряд ЗУНР проводив в інтересах капіталістів і поміщиків. Для придушення революційного руху зунрівці створили жандармерію, а в своїй зовнішній політиці орієнтувалися на імперіалістів Антанти, які намагалися задушити Радянську владу в Росії і на Україні. Солдати, що поверталися з австрійської армії, не хотіли знову воювати за чужі їм інтереси. Трудящі виступали проти контрреволюційного уряду ЗУНР, вимагали ліквідації поміщицького землеволодіння, вдавалися до страйків. У березні 1919 року під час одного із страйків селяни підпалили маєток поміщика. В липні того ж року місто окупували війська буржуазно-поміщицької Польщі.

27 липня 1920 року частини Червоної Армії, переслідуючи відступаючого ворога, визволили Будзанів[2]. Була встановлена Радянська влада, діяли ревком, народна міліція. Виконуючи декрети Галревкому, будзанівський ревком розподілив поміщицьку землю серед безземельних і малоземельних селян. Та недовго тривали радісні дні. Наприкінці вересня 1920 року Червона Армія змушена була залишити західноукраїнські землі. Настали важкі часи панування буржуазно-поміщицької Польщі. Окупанти переслідували тих, хто допомагав Радянській владі, Червоній Армії. Були ув'язнені колишні міліціонери Н. Г. Лакомий, Й. І. Драбик та інші.

В роки окупації економіка в Будзанові не розвивалася, занепали ремесла, скоротилася торгівля. Діяла лише каменоломня, де працювало 10 робітників. За даними 1921 року, у місті проживало 4443 чоловіка. Переважна більшість населення займалася сільським господарством. Важким тягарем для селян, ремісників та дрібних торговців були різні податки й штрафи, які накладалися з будь-якого приводу. Наприклад, виїхав селянин до міста возом, на якому немає бірки, — мусив заплатити штраф, проїхав не тим боком вулиці — теж карався штрафом. Штрафи накладалися за непобілений димар, за кущик тютюну, виявлений на городі, тощо.

Зростала кількість безробітних, значно погіршало економічне становище трудящих мас. Навіть в офіціальних документах зазначалося про «нестатки через відсутність роботи», про те, що бідні люди «живуть у крайній нужді»[3]. На початку

---

[1] Матеріали з етнографії та художнього промислу, вип. 1, стор. 25.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. 241, оп. 1, спр. 17, арк. 15.
[3] Там же, ф. 231, оп. 1, спр. 108, арк. 12; ф. 277. оп. 1, спр. 152, арк. 4; спр. 189, арк. 64.

грудня 1934 року в місті було зареєстровано 246 безробітних, але фактична кількість їх доходила до 450 чоловік. Основну кількість безробітних становили ремісники та безземельні селяни. Позбавлені можливості знайти будь-яку роботу, не маючи ніяких засобів до життя, вони залишали рідні місця і в пошуках заробітку емігрували за океан — до Канади, США, Аргентіни[1].

Трудящі маси були позбавлені й медичної допомоги. До приватного лікаря, що жив у місті, міг звернутися далеко не кожен, бо за прийом треба було платити від 5 до 8 злотих.

На низькому рівні перебувала освіта трудящих. У семирічній школі навчання велося польською мовою. 1938/39 навчального року в ній вчилося лише 96 дітей. Три бібліотеки мали 1650 книжок, за користування якими доводилося платити.

Тяжке економічне становище, політичне безправ'я, національний гніт викликали дедалі більше обурення трудящих міста. Одним із проявів невдоволення існуючими порядками був підпал скирт у Будзанівському фільварку влітку 1922 року. На піднесення революційних настроїв серед населення певний вплив мали прогресивна газета «Світло»[2], комітет організації «Селянський союз», який стояв на засадах боротьби за соціалізм і діяв під керівництвом КПЗУ. Його членами були близько 400 чоловік — українців та поляків. Спільна селянська недоля, про яку говорилося на вічах, що відбувалися у липні, серпні та жовтні 1926 року, все більше єднала трудящих селян-українців з селянами-поляками.

В наступні роки в Будзанові значну революційну діяльність проводили члени «Сельроб-єдності». Дехто з них одержував газету «Сель-Роб». Особливо активізувалася діяльність «Сельроб-єдності» в 1928 році, коли розгорнулася кампанія у зв'язку з виборами до сейму. В лютому 1928 року сельробівці провели віче, незважаючи на заборону поліції.

На початку 30-х років посилився вплив КПЗУ. Тоді місто входило до другого району КПЗУ з центром у Янові (тепер село Долина), де містилися нелегальні повіткоми КПЗУ та КСМЗУ[3]. Комуністи розповсюджували серед селян прогресивну літературу, газети, журнали, листівки, розповідали про Радянський Союз, викривали ворожу суть українського буржуазного націоналізму.

У вересні 1939 року розпочалася нова сторінка в історії Будзанова. Коли частини Червоної Армії вступили до міста, радість трудящих була безмежна. Вони зустрічали визволителів з хлібом-сіллю, квітами. Кожний, хто прийшов на зустріч, намагався поговорити з червоноармійцями, розпитати про життя радянських людей, порадитись, з чого починати нове життя. Було створено тимчасовий комітет, головою якого став А. І. Базар, а пізніше селянин-бідняк О. А. Кобильник. Комітет передав місцевій бідноті поміщицькі землі, худобу, зерно. Багато селян уперше в житті привели додому корову, коня.

Жителі міста взяли активну участь у виборах депутатів до Народних Зборів Західної України. В січні 1940 року Будзанів став районним центром. Були утворені райком партії, райвиконком. У грудні відбулися вибори до місцевих Рад депутатів трудящих.

Радянська держава подбала про організацію медичної допомоги трудящим, налагодження навчання дітей і дорослого населення міста. Зразу ж після визволення було відкрито лікарню, де хворим подавалася безплатна медична допомога. Діти шкільного віку пішли до середньої школи, викладання в якій велося рідною мовою. Її відвідувало 640 дівчаток і хлопчиків. Почали роботу клуб, бібліотека. Комсомольці активно включилися в похід за ліквідацію неписьменності, провадили культурно-освітню роботу.

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 277, оп. 1, спр. 160, арк. 2, 3; спр. 189, арк. 17, 35.
[2] Там же, спр. 52, арк. 33; ф. 348, оп. 1, спр. 1330, арк. 5.
[3] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 205, оп. 1, спр. 762, арк. 5, 6.

Вже першого року після визволення значні зміни сталися в сільському господарстві. Селяни розуміли: хоч вони тепер і вільні, але поодинці їм із злиднів не вийти, тому краще й легше буде працювати спільно. Навесні 1940 року делегація селян побувала у східних областях України, де ознайомилася з досвідом ведення колективного господарства. Повернувшись до села, селяни утворили ініціативну групу для організації колгоспу. Того ж року виникли артілі ім. Будьонного, ім. Тимошенка, ім. Шевченка. Держава подала колгоспам велику допомогу — довготермінові кредити, позику зерном, необхідну техніку. Праця на колгоспних ланах принесла достаток у хати колишніх селян-одноосібників, де раніше панували злидні.

Перед трудівниками Будзанова відкривалися великі перспективи економічного й культурного розвитку. Та їх здійснення перервав напад на Країну Рад фашистської Німеччини. 2 липня 1941 року гітлерівці вдерлися в село. Окупанти спільно з українськими буржуазними націоналістами хапали людей, знущались з них, били. Вже у перші дні вони замучили голову райспоживспілки Дмитра Родзоного, зігнали і розстріляли в околицях села 1200 мирних жителів. Гітлерівці та їх бандерівські прихвосні зруйнували і пограбували колгоспи, багато селянських господарств, особливо сімей активістів, накладали на них непосильні податки зерном, худобою тощо, запровадили примусові роботи. Відступаючи, окупанти зруйнували електростанцію, МТС, меблевий комбінат, млини, державні установи, школу, лікарню, багато селянських будівель. Гітлерівці вивезли з сіл району в Німеччину 3061 голову худоби, 9192 тонни зерна та 10 282 тонни інших сільськогосподарських продуктів. Фашистські окупанти вбили в Будзанівському районі 1895 чоловік, відправили на каторжні роботи до гітлерівської Німеччини 1382 юнаки і дівчини[1].

Населення не мирилося з окупаційним режимом — саботувало розпорядження німецьких властей, приховувало продовольство, ухилялось від примусових робіт.

23 березня 1944 року частини 60-ї армії 1-го Українського фронту визволили Будзанів від німецько-фашистських загарбників. На честь радянських воїнів, що полягли в боях за визволення села, споруджено пам'ятник.

Після визволення села 325 місцевих жителів пішли в Червону Армію. За мужність, проявлену в боях, 125 буданівців нагороджені орденами й медалями. Та не всі повернулися додому. 96 жителів загинули смертю хоробрих. На їх честь у центрі села встановлено обеліск Слави, на кам'яній плиті якого викарбувані імена. Навколо нього квітник, який доглядають учні середньої школи.

Зразу ж після визволення відновили свою роботу партійні, радянські та інші громадські організації. Першим секретарем райкому партії обрано М. К. Яцька, головою райвиконкому — І. Т. Ківера, було створено три первинні партійні організації, до яких входило 13 членів і 4 кандидати в члени ВКП(б)[2], 4 комсомольські організації.

Партійні і радянські органи розгорнули роботу, спрямовану на відбудову господарства, налагодження роботи закладів охорони здоров'я, клубів, шкіл. Вже першого повоєнного року почав працювати промкомбінат, до якого входили млини, ковальські і гончарні майстерні, майстерні виготовлення й ремонту сільськогосподарського реманенту, цехи виготовлення шкіри, цегельний завод, стала до ладу електростанція. В селі були взяті на облік безкінні господарства — для надання їм допомоги через МТС в збиранні й молотьбі, організовувалися громадські токи. Були укладені договори з селянами на молотьбу врожаю машинами МТС. При МТС почали працювати курси трактористів, на яких в 1945 році навчалося 36 чоловік. Відновили роботу лікарня, аптека. Почали працювати школа, в якій навчалося 326 дітей, клуб, бібліотека.

---

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 32, оп. 1, спр. 6, арк. 2.
[2] Там же, спр. 3, арк. 1—3, 16, 23, 28.

Загальний вид с. Буданова. 1972 р.

Комуністи й комсомольці виступали активними пропагандистами колективізації, проводили широку роз'яснювальну роботу серед населення. Селяни все більше переконувалися в перевагах колгоспного ладу. На початку 1948 року 25 селянських господарств об'єдналися в сільськогосподарську артіль ім. Будьонного. Наступного року в селі виникло ще два колгоспи — ім. Тимошенка та ім. Лесі Українки. У 1950 році колгоспи ім. Лесі Українки та ім. Будьонного об'єдналися в один колгосп — ім. Будьонного.

Велику допомогу артілі подала держава — сільськогосподарською технікою, кредитами, мінеральними добривами. Збільшилося поголів'я громадської худоби, зросла її продуктивність, підвищилися врожаї зернових і технічних культур. Якщо у 1950 році в колгоспі ім. Будьонного середня врожайність зернових становила 7 цнт з га, то у 1953 році 12,3 цнт. Були збудовані добротні тваринницькі приміщення, склади для зерна, криті токи тощо. У 1961 році колгоспи об'єдналися в одне господарство, що одержало назву «Україна».

1959 року після ліквідації району Буданів увійшов до Теребовлянського району.

Колгосп «Україна» спеціалізується на вирощуванні зернових культур, розводить і відгодовує велику рогату худобу, свиней. За господарством держава навічно закріпила 2156 га землі, в т. ч. 1607 га орної. Сільськогосподарське виробництво зосереджено в 3 рільничих й одній тракторній бригадах, 4 тваринницьких фермах. На початку 1972 року в колгоспі налічувалося 804 голови великої рогатої худоби, 574 свині, 500 овець, 1180 штук птиці. Для утримання худоби і птиці в колгоспі збудовано 11 приміщень. На фермах механізовано подачу води, доставку й роздачу кормів, очистку приміщень. Крім того, колгосп побудував будинок спеціаліста сільського господарства, пункт технічного обслуговування тракторів та інші приміщення. Розширенню будівництва в колгоспі сприяють допоміжні підприємства — кам'яний кар'єр, де видобувають бутовий камінь, цегельний завод.

Відрадних успіхів домоглися колгоспники в роки восьмої п'ятирічки. Якщо у 1966 році врожайність зернових становила в середньому 19,8 цнт з га, то у 1970 році — 24,1 цнт, у т. ч. пшениці 22,8 цнт з га. За ці роки надій молока на одну фуражну корову зріс на 20 проц., виробництво м'яса — на 81 проц. Прибутки колгоспу зросли за п'ятиріччя з 393,3 тис. до 500,7 тис. крб., а оплата праці — майже в 2 рази. Ріст прибутків дав можливість придбати нові сільськогосподарські машини. Зараз колгосп має 8 тракторів, 12 комбайнів, 6 автомашин.

За високі показники в роботі 62 колгоспників відзначено високими урядовими нагородами, у т. ч. 58 чоловік ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Ордена «Знак Пошани» удостоєні тютюнник М. Д. Медецький, тракторист С. А. Гиба, ланкова-буряківниця Г. М. Медецька.

Великі завдання стоять перед трудівниками колгоспу у дев'ятій п'ятирічці. Вони повинні одержати за п'ятиріччя по 26 цнт зернових з кожного гектара,

Буданівське сільське професійно-технічне училище. 1972 р.

по 403 цнт цукрових буряків, побудувати корівник, профілакторій для молодняка великої рогатої худоби, завершити будівництво типової майстерні ремонту сільськогосподарської техніки, контори, дитячого комбінату.

З великим трудовим піднесенням працювали колгоспники у другому році п'ятирічки. Прагнучи гідно відзначити 50-річчя утворення Союзу РСР, вони з честю виконали взяті зобов'язання. Нині трудівники полів докладають усіх зусиль для успішного виконання планів 1973 року — вирішального року дев'ятої п'ятирічки.

За роки Радянської влади змінився зовнішній вигляд Буданова, поліпшилося життя його трудівників. Сільська Рада депутатів трудящих докладає багато зусиль, витрачає значні кошти на благоустрій села. Центральна вулиця заасфальтована, вечорами тут засвічуються люмінесцентні лампи. На багатьох вулицях — бруківка. Село утопає в зелені, його вулиці прикрашають дерева й декоративні кущі, майже біля кожної оселі — фруктовий садок. Культурно і заможно живуть мешканці села. Вони мають 12 власних легкових автомобілів, 470 мотоциклів, сотні велосипедів, телевізорів, радіоприймачів. Працю жінок у домашньому господарстві полегшує різноманітна техніка — пральні машини, пилососи, холодильники тощо. Яскравим проявом турботи партії та уряду є забезпечення старості людей. У 1972 році в Буданові налічувалося 594 пенсіонери. Свідченням неухильного поліпшення життя трудящих є ріст товарообороту магазинів. За восьму п'ятирічку він зріс на 31 проц. Населення обслуговують 22 торговельні точки.

В Буданові працюють також побутові підприємства — майстерні пошиття і ремонту одягу, ремонту взуття, телевізорів і радіоприймачів, лазня, перукарня.

З кожним роком поліпшується медичне обслуговування населення. У селі діють поліклініка, дільнична лікарня на 50 ліжок, обласна психоневрологічна лікарня, пологовий будинок. Про здоров'я жителів дбають 16 лікарів, 117 працівників з середньою медичною освітою. Медичні працівники ведуть також профілактичну роботу серед населення, проводять бесіди, виступають з лекціями. В селі працюють дитячі ясла і садок, в яких виховуються 86 дітей.

У післявоєнний час дальшого розквіту набули народна освіта і культура. 1973 року в Буданівській середній школі навчалося 516 учнів, працювало 32 учителі. З 1945 по 1972 рік школу закінчило 1352 учні, які працюють у різних галузях народного господарства. Серед колишніх випускників школи — лікарі, вчителі, інженери, керівники підприємств і установ, вчені. Багато з них трудяться у рідному селі. 1972 року в Буданові налічувалося 52 чоловіка з вищою та 368 чоловік з середньою освітою. 90 чоловік дорослого населення здобувають середню освіту у вечірній школі.

З 1959 року в Буданові існує сільське професійно-технічне училище, яке готує трактористів, комбайнерів, механізаторів тваринницьких ферм, електриків, слюсарів по ремонту сільськогосподарських машин, майстрів-наладчиків. 60 викладачів та майстрів виробничого навчання передають свої знання учням. Для практичних занять училище має 35 тракторів, 8 комбайнів, багато іншої техніки. Є 112 га землі, свиноферма. В роки восьмої п'ятирічки значно зміцніла матеріально-технічна база училища. Тут побудовано навчальний корпус на 600 чоловік, корпус для практичних занять на 240 чоловік, їдальню, гараж та інші приміщення. За час свого існування училище дало сільському господарству 6802 спеціалісти.

Своє дозвілля трудящі Буданова проводять у двоповерховому будинку культури, де демонструються нові кінофільми, працюють гуртки художньої самодіяльності — хоровий, танцювальний, драматичний, художнього слова, бібліотека, в якій налічується 34 тис. томів політичної, технічної та художньої літератури. До 1939 року в селі газети одержували лише кілька чоловік, а на 1973 рік мешканці села передплатили 5500 примірників газет і журналів.

Зросла кількість комуністів села. Нині в селі є 6 первинних партійних організацій, в яких налічується 90 комуністів. Надійними помічниками комуністів є 703 комсомольці села.

Велику роль у політичному, культурному й господарському житті Буданова відіграє сільська Рада. Серед 55 її депутатів — 33 колгоспники, 6 робітників. 22 депутати — жінки, 26 — члени і кандидати в члени КПРС, 7 — комсомольці. При Раді працюють сім постійних комісій: соціального забезпечення, шляхового будівництва та благоустрою, культурно-освітня, торгівлі, побутова та інші. З кожним роком зростає бюджет сільської Ради. Із загальної суми бюджету 1971 року 53,2 тис. крб. було витрачено на утримання дитячих садків і ясел 26 тис. крб., культосвітніх закладів — 12 тис. карбованців. За активною участю виконкому сільської Ради й широких кіл громадськості розроблено план дальшої забудови села.

В період розвинутого соціалізму щасливо живуть трудящі Буданова. Натхнені історичними рішеннями XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, вони докладають усіх зусиль, щоб достроково виконати план дев'ятої п'ятирічки.

М. М. ДРАК, С. Х. ЗВЕРШХАНОВСЬКИЙ, Г. Я. ФАРАНЧУК

ЗОЛОТНИКИ́

Золотники — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Стрипи (ліва притока Дністра), за 25 км від районного центру, за 28 км від залізничної станції Микулинці-Струсів. Дворів — 702. Населення — 2406 чоловік.

Золотники — давнє поселення. Перша письмова згадка про нього датується 1459 роком[1]. Село тоді входило до Теребовлянського повіту Руського воєводства. 1485 року Золотникам надано права міста. Але вони й далі лишалися містечком з невеликою кількістю торговців та ремісників — ковалів, бондарів, кравців, кушнірів, теслярів, шевців. Наприкінці XV — на початку XVI ст. збудовано кам'яний замок. У центрі містечка була торгова площа, де стояли будинки багатих міщан та крамниці. Через Золотники пролягав торговий шлях, який вів з Прикарпаття і Західного Поділля на схід.

Основну частину жителів містечка становили селяни, які мусили відбувати панщину, відробляти різні толоки, шарварки тощо. Крім цих повинностей, вони давали феодалові данину натурою та платили чинш грішми. В XVI ст. панщина досягла 2—3 днів на тиждень. Обтяжливими були для населення постої шляхетських військ. Селян примушували постачати жовнірам продукти, фураж, давати коней. Жителі Золотників не раз скаржилися на насильства і грабежі, що їх чинили жовніри[2].

Терпіли селяни й від частих нападів татарських орд. Вони грабували селян, забирали їх у полон, палили будівлі. Особливо великих спустошень зазнали Золотники під час нападу татар 1624 року.

Соціально-економічний та національно-релігійний гніт зумовлював загострення антифеодальної боротьби. Коли селянсько-козацькі полки, очолені Богданом Хмельницьким, восени 1648 року вступили до Галичини, багато місцевих жителів приєдналися до них. За їх участю селянсько-козацьке військо оволоділо досить укріпленим замком у Золотниках.

Народні маси Золотників брали участь і в русі опришків, центром якого в цей час став Теребовлянський повіт. Як зазначалося в документі 1657 року, опришки повіту так активізували свою діяльність, що жоден шляхтич не мав «безпечного переїзду від села до села»[3].

---

[1] Akta grodzkie i ziemskie, t. 6, стор. 160, 161.
[2] E. Hornowa. Stosunki ekonomiczno-społeczne, стор. 69.
[3] З історії західноукраїнских земель, вип. 1, стор. 40, 41.

Після придушення народних виступів ще більше посилився кріпосницький гніт. Зросли панщина, натуральні побори й грошова рента. Селянські господарства поділялися на кілька груп, залежно від кількості землі і наявності тягла. Парові відробляли влітку 4 дні панщини на тиждень, поєдинки — 2, піші — 2 дні влітку та один день взимку. Крім того, парові й поєдинки відбували гужову повинність або сплачували 6 злотих. Кожне господарство мусило давати на панський двір курей, яйця, кілька мітків пряжі.

1772 року Золотники підпали під владу австрійської монархії і входили до Підгаєцького повіту. Місцеві поміщики жорстоко визискували трудящих. Наприкінці XVIII ст. з 358 селянських дворів 261 мав менше 1 морга землі, 102 двори були безкінними. Залежно від категорії, до якої належало господарство, доводилося відробляти від 56 до 133 днів панщини. Великим тягарем були додаткові дні панщини, численні повинності і побори.

У 1810 році село в складі Тернопільського краю відійшло до Росії. Російська адміністрація дещо зменшила повинності селян, обмежила сваволю поміщиків. Місцеве населення прихильно ставилося до російських військ, допомагало їм охороняти шляхи і переправи через річку Стрипу, оскільки Золотники були прикордонним пунктом. У 1815 році містечко знову потрапило до Австрії.

Внаслідок важкого соціально-економічного становища, в якому перебували трудящі маси, зростала антифеодальна боротьба. Революція 1848 року змусила Габсбургів скасувати панщину. Значна частина землі залишилася в руках місцевого поміщика Серватовського. В його маєтку було 2064 морги орної землі, 352 морги лук і городів, 27 моргів пасовищ, 358 моргів лісу. В той же час 400 селянським господарствам належало 3047 моргів орної землі, 206 моргів лук і городів, 59 моргів пасовищ[1]. Земля між ними розподілялася нерівномірно. 15 куркульським господарствам належало близько 750 моргів орної землі, майже всі пасовища, більшість лук. Ділянки селянської бідноти здебільшого знаходились у малородючій заболоченій місцевості. Значна частина селян мала лише присадибні ділянки або взагалі була безземельною. Позбавлені землі, вони змушені були на кабальних умовах орендувати її у місцевого поміщика, наймитувати за мізерну плату в панському фільварку чи у куркулів. Безземелля і малоземелля значної частини селян змушувало їх іти на заробітки в міста, емігрувати за океан. Землі розорених селян потрапляли до поміщика або куркулів. На початку XX ст. кількість орної землі у Серватовського зросла до 2769 моргів[2]. Йому також належали гуральня і млин.

Під впливом буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. в Росії посилилася революційна боротьба безземельного й малоземельного селянства Золотників. У 1906 році сільськогосподарські робітники, які працювали у панському фільварку, відмовились косити хліб, вимагаючи збільшення плати. Серватовський звернувся до властей по військову допомогу. Виступ було придушено.

Селяни терпіли не лише від малоземелля і безземелля, але й від непосильних податків, особливо земельного, що встановлювався адміністрацією в залежності від можливого прибутку. Часто на догоду поміщикові зменшувався розмір прибутку від панської землі та завищувалися прибутки від селянської. Так, у 1912 році земельний податок з гектара панської землі становив 0,76 крони, а з селянської — 1,34 крони. За таким же принципом селяни платили і будинковий, церковний та інші податки. Зубожіння селян зростало й через постійне підвищення цін на предмети першого вжитку — гас, сірники, сіль та інше[3].

Власті не дбали про народну освіту. Однокласна школа в селі відкрилася лише в першій половині XIX ст., в 90-х роках вона була перетворена на двокласну, а в 1911 році — на чотирикласну.

---

[1] Akta grodzkie i ziemskie, t. 6, стор. 123.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. 322, оп. 1, спр. 7, арк. 20.
[3] З історії Української РСР, вип. 6—7, стор. 83—85.

В роки першої світової війни понад 150 чоловіків було мобілізовано до австрійської армії. Багато селянських господарств втратило працездатних чоловіків.

У серпні 1914 року в село вступили російські війська. У червні 1915 року село захопили частини австрійської армії. В результаті запеклих боїв у червні наступного року селом знову оволоділи російські війська і перебували тут до липня 1917 року. Під час боїв було зруйновано близько 100 будинків, млин, винокурню.

Заподіяні руйнування, конфіскації, свавілля австрійських військ погіршили становище трудящих. Настав голод, поширювалися різні епідемії. Все це призвело до зменшення кількості населення, якого в 1918 році налічувалося 2157 чоловік[1]. У квітні 1918 року відбулася демонстрація протесту голодуючого населення проти антинародної політики австрійських властей.

Після розпаду австро-угорської монархії в листопаді 1918 року Золотники увійшли до складу т. зв. Західноукраїнської народної республіки. Трудящі вимагали ліквідації поміщицького землеволодіння, виступали за возз'єднання з Радянською Україною. Але зунрівці захищали інтереси багатіїв. У липні 1919 року село загарбали війська буржуазно-поміщицької Польщі.

У серпні 1920 року червоноармійські частини 60-ї дивізії, що входили до складу 14-ї армії, переслідуючи ворога, вступили до Золотників[2]. Зразу ж було створено ревком, головою якого став В. Гоца[3]. Для підтримання порядку ревком організував загін міліції в складі 10 чоловік, провів облік панської землі, розгорнув підготовку до її поділу між малоземельними та безземельними селянами, оголосив запис добровольців до Червоної Армії.

Проте радість нового життя була недовгочасною. 18 вересня 1920 року радянські частини відступили за Збруч. Золотники знову захопили польські війська. Почалися переслідування, арешти. Окупанти вбили сільських активістів В. Олійника і Т. Якименка, кинули до в'язниці колишніх червоноармійців В. М. Забояка, В. Д. Гонту, що повернулися з фронту пораненими. відібрали у селян землю, одержану в результаті революційних перетворень, і повернули її поміщикові. Значну частину землі, яку селяни орендували, було передано осадникам. Для боротьби з революційним і національно-визвольним рухом польські власті розмістили в Золотниках поліцейську дільницю.

У 20—30-х роках у Золотниках діяло кілька дрібних промислових підприємств: водяний млин, каменоломня, цегельня та кустарні майстерні — шевська й кравецька. Основна маса населення займалася сільським господарством. За даними перепису 1921 року, з 3928 моргів усієї землі поміщикові належало 2404 морги кращих угідь[4]. Використовуючи дешеву робочу силу, місцеві багатії спеціалізували свої господарства на розведенні великої рогатої худоби, свиней, збільшували посіви пшениці. Низька оплата праці, зубожіння народних мас, яке дедалі посилювалося, призводили до вимушеної еміграції за кордон. Селянська біднота, шукаючи заробітків, йшла також до Тернополя, Станіслава та інших міст, де дуже часто не знаходила роботи і поповнювала лави безробітних.

Соціально-економічний гніт доповнювався ще національним. Переслідувалася українська мова й культура. Українське населення Золотників, становлячи абсолютну більшість, не мало своєї школи.

Трудящі маси не мирилися з тяжким соціально-економічним гнітом, боролися за встановлення Радянської влади, за возз'єднання з Радянською Україною. Хоч у Золотниках не було місцевого осередку КПЗУ, але революційні ідеї поширювались серед селян членами осередків, які активно діяли в сусідніх селах — Раковці, Соснові, Гайворонці, Вишнівчику й позитивно впливали на піднесення революційної

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 7, арк. 20.
[2] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 235.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 20, арк. 3.
[4] Тернопільський облдержархів, ф. 322. оп. 1, спр. 7. арк. 23.

боротьби[1]. Так, у березні 1930 року під час обшуку в одного з жителів села поліція знайшла відозву організації «Сельроб-єдність». У ній закликалося провести страйк проти наступу фашизму. Під впливом комуністичної пропаганди розгорнулася страйкова боротьба. У вересні 1934 року страйкували сільськогосподарські робітники місцевого фільварку. Страйкарі вимагали повернення на роботу звільненого робітника. Вони також домоглися виплати заробітної плати за час страйку[2].

В 1935 році українське населення села бойкотувало святкування ювілею Пілсудського, на вулицях було розкидано листівки із закликом створити єдиний антифашистський фронт.

Трудящі Золотників вірили, що вони доб'ються щастя і свободи. І цей час настав. Руку братерської допомоги їм подала Червона Армія у вересневі дні 1939 року. Як рідних братів зустрічали жителі села своїх визволителів. Зразу ж було створено селянський комітет. Народна влада, спираючись на підтримку трудящих, за короткий час встановила твердий революційний порядок. У жовтні 1939 року трудящі Золотників взяли активну участь у виборах до Народних Зборів Західної України.

Селянський комітет конфіскував 2685 моргів поміщицької, церковної та куркульської землі, сільськогосподарський реманент і передав їх незаможним селянам.

На початку січня 1940 року Золотники стали центром району. Почали працювати райвиконком, райком партії. Невдовзі утворилися первинні партійні і комсомольські організації.

Радянська держава подала велику допомогу трудящим села для перебудови господарства і життя на соціалістичних засадах. З багатьох місць країни сюди надходили будівельний ліс, покрівельні матеріали, сільськогосподарський реманент. Було створено МТС. Із східних областей України приїхали фахівці для роботи в медичних закладах, школах, бібліотеках. Було покінчено з безробіттям. Восени 1940 року відкрилася лікарня. В 1939 році розпочалося навчання в семирічній школі, де викладання велося рідною мовою. Було відкрито клуб, бібліотеку.

Цього року в селі утворився колгосп «Перше травня», головою якого було обрано місцевого селянина-бідняка, колишнього бійця Першої Кінної армії В. М. Забояка[3]. До колгоспу вступило 57 селянських родин. Вже у першому році колективного господарювання селяни одержали значно вищий урожай, ніж раніше.

Чудові перспективи відкривалися перед жителями села на майбутнє, але здійсненню їх перешкодив напад гітлерівської Німеччини на Радянську країну. З відходом частин Червоної Армії багато жителів села евакуювалося на схід. 5 липня 1941 року фашисти захопили Золотники. Тяжкими були роки окупації. Гітлерівці вбили 22 місцевих жителів, вивезли на примусові роботи у Німеччину 117 юнаків і дівчат[4].

У 1944 році, коли радянські війська переслідували відступаючого ворога, Золотники опинилися в зоні запеклих боїв, які тривали тут з 23 березня по 21 липня. В цих боях відзначився 4-й гвардійський танковий корпус під командуванням генерал-лейтенанта П. П. Полубоярова. Особливо жорстокі бої точилися 5—7 квітня 1944 року. Під час одного з боїв на вузькій ділянці фронту Вага—Золотники ворог кинув у контратаку 36 танків, 3 самохідні гармати й 4 батальйони піхоти[5]. Радянські воїни відбили ворожу контратаку. У цьому бою загинув Герой Радянського Союзу єфрейтор М. М. Мокрий, який разом з іншими бійцями знищив 4 ворожі танки[6].

21 липня 1944 року Золотники були остаточно визволені частинами 23-го стрілецького корпусу 60-ї армії. В боях за визволення села полягло 540 радянських

---

[1] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 217.

[2] Тернопільський облдержархів, ф. 282, оп. 1, спр. 404, арк. 9; спр. 1058, арк. 4.

[3] Тернопільський облпартархів, ф. 62, оп. 5, спр. 3, арк. 39.

[4] Там же, ф. 1, оп. 2, спр. 1, арк. 82; Тернопільський облдержархів, ф. Р-274, оп. 1, спр. 129, арк. 17.

[5] Поділля у Великій Вітчизняній війні, стор. 296; газ. «Вільне життя», 11 жовтня 1964 р.

[6] Газ. «За комуністичну працю» (Теребовля), 14 квітня 1964 р.

воїнів, синів багатьох радянських народів. У центрі Золотників встановлено пам'ятник Герою Радянського Союзу М. М. Мокрому.

Зразу ж після визволення села 70 місцевих жителів пішли до лав Червоної Армії і мужньо билися за рідну землю. 29 з них віддали життя в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників.

Окупанти завдали Золотникам великих руйнувань. З 700 будинків уціліло лише 17. Було пограбовано майно, худобу. Довелося докласти великих зусиль, щоб у найкоротший строк залікувати рани, заподіяні війною. Велику допомогу в цьому надала держава. Жителі одержали будівельні матеріали, одяг, взуття, в село прибуло багато спеціалістів, насамперед, лікарі, вчителі. З 15 тис. кубометрів ділової деревини, відпущеної в грудні 1944 року районам області для відбудови та будівництва господарських і культурно-освітніх приміщень і житлового фонду, Золотниківський район одержав 1 тис. кубометрів[1].

Наприкінці 1944 року в селі вже працювали лікарня, початкова школа, бібліотека, було налагоджено випічку хліба, відкрито ковбасний цех. Набирало розмаху індивідуальне будівництво. До травня 1945 року закінчено організацію земельних громад у районі. Відновила роботу машинно-тракторна станція.

Однак фашистські прислужники — оунівські бандити й місцеві куркулі — ще довго намагалися перешкоджати відбудові народного господарства, затримати процес колективізації. Щоб залякати населення, бандити вдавалися до терору. Вони вбили чотирьох селян-активістів, у лютому 1946 року підпалили приміщення районного відділення зв'язку. Партійні та радянські органи, згуртувавши трудящих села, повели боротьбу проти бандерівців[2]. До 1949 року з бандитизмом було покінчено.

Комуністи спрямували зусилля на те, щоб швидше відродити колгосп, роз'яснювали селянам переваги колективного господарювання над індивідуальним. У січні 1949 року в селі організувалася сільськогосподарська артіль ім. XVI з'їзду КП(б)У, яку очолив В. М. Забояк, наступного місяця — колгосп «Перше травня». У 1950 році колгоспи злилися в один. В ньому об'єдналися 362 селянські господарства. Незважаючи на труднощі перших років існування, колгосп поступово міцнів. Краще використовувалася земля, більше вносилося мінеральних добрив. В обробітку землі, збиранні та обмолоті зернових значну допомогу подавала Золотниківська МТС.

Розгорталося й будівництво. Було споруджено ряд господарських приміщень. З'явилися перші передовики виробництва. 1953 року ланка І. В. Пекельної зібрала по 350 цнт цукрових буряків з га. Певних успіхів було досягнуто і в тваринництві. У 1957 році свинарка Г. В. Вівсяна одержала від кожної свиноматки по 21 поросяті. 1958 року її удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора[3].

Протягом наступних років урожайність зернових зростала і в 1963 році становила 20,6 цнт, кукурудзи — 38 цнт з га. Цього року колгосп одержав нову назву «Дніпро».

Хорошими виробничими показниками завершили трудівники артілі восьму п'ятирічку. Врожайність зернових у 1970 році становила в середньому 25 цнт з га, озимої пшениці — 32 цнт з га. На 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено по 200 цнт молока й 63 цнт м'яса. Зростання громадського господарства дало змогу широко вести господарське будівництво. Лише за 1966—1971 рр. у колгоспі побудовано 8 тваринницьких та інших господарських приміщень, у т. ч. майстерню ремонту техніки, типовий тракторний стан, гараж. Для спеціалістів сільського господарства споруджено багатоквартирний житловий будинок. Тільки на житлове будівництво у 1970—1971 рр. колгосп витратив 37 тис. карбованців.

Яскравим показником зростання економіки колгоспу є неухильне підвищення оплати праці його трудівників. У 1960 році вартість одного людино-дня дорівню-

---

[1] Радянська Тернопільщина, стор. 165.
[2] Тернопільський облпартархів, ф. 62, оп. 1, спр. 133, арк. 1.
[3] Газ. «Ленінська зірка» (Золотники), 20 вересня 1953 р., 5 січня і 13 березня 1958 р.

Тістомісильний цех хлібопекарні в с. Золотниках. 1972 р.

вала 2,14 крб., а в 1970 році — 4,12 крб. Неподільні фонди артілі зросли за 1960—1970 рр. з 39,5 тис. крб. до 724,5 тис. карбованців.

Золотим фондом колгоспу є його люди, які своєю невтомною працею множать громадське багатство. З часу організації колгоспу за високі виробничі показники 44 колгоспники удостоєні урядових нагород, у т. ч. 23 чоловіка — ювілейної медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». За успіхи, досягнуті в роки восьмої п'ятирічки, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено колгоспницю буряківничої ланки О. Є. Богуш, орденом «Знак Пошани» — голову колгоспу Г. М. Сенькова, тракториста М. В. Коваля. Урядовими нагородами відзначено 6 передовиків соціалістичного змагання на честь 50-річчя утворення Союзу РСР, серед них орденом Трудового Червоного Прапора — тракториста М. В. Коваля, орденом «Знак Пошани» — ланкового Є. Г. Раковського.

1963 року був ліквідований Золотниківський район, село стало центром сільської Ради і ввійшло до складу Теребовлянського району.

З 1961 року в Золотниках працюють міжколгоспна будівельна організація, відділення «Сільгосптехніки», яке в 1969 році стало спеціалізованим підприємством ремонту зернових комбайнів для колгоспів трьох районів області — Теребовлянського, Козівського та Бережанського. Керуючого відділенням П. Ф. Здорованя нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. 1972 року йому присвоєно звання заслуженого працівника сільського господарства УРСР. В ювілейному ленінському році за перевиконання виробничих завдань 29 передовиків відділення були відзначені урядовими нагородами.

Працюють у селі також цехи сільського споживчого товариства — ковбасний та безалкогольних напоїв, хлібопекарня, фабрика господарських товарів, цегельний завод. У 1972 році на підприємствах села було зайнято 572 робітники.

Колективи підприємств, змагаючись за дострокове виконання планів дев'ятої п'ятирічки, з честю виконали зобов'язання, взяті на честь 50-річчя утворення СРСР. Достроково, до 20 грудня, підприємства завершили виробничі плани 1972 року. На 108,2 проц. виконав завдання другого року дев'ятої п'ятирічки колектив фабрики господарських товарів. Понад план було вироблено продукції на 170 тис. крб. Продуктивність праці порівняно з 1971 роком зросла на 4,5 проц. Найкращих показників в роботі домігся ударник комуністичної праці, токар відділення «Сільгосптехніки» В. Г. Мацала. За два роки дев'ятої п'ятирічки він виконав трирічне завдання. Урочисто відзначивши 50-річчя утворення СРСР, колективи «Міжколгоспбуду», фабрики господарських товарів, відділення «Сільгосптехніки» зобов'язалися план третього року дев'ятої п'ятирічки виконати до 15 грудня 1973 року.

У трудових досягненнях золотниківців провідну роль відіграли партійні організації, сільська Рада. На кінець 1972 року в селі налічувалося 107 комуністів, переважна більшість яких працює в сфері матеріального виробництва. Під їхнім керівництвом велику роботу проводять первинні комсомольські організації, які об'єднують 356 юнаків і дівчат. У складі сільської Ради 35 депутатів — робітників, колгоспників, службовців. Всі депутати, а також актив села входять до 7 постійних комісій. З ініціативи комісії шляхового будівництва та благоустрою впорядковано вулиці, закладено парк культури й відпочинку ім. М. М. Мокрого, введено в дію водопровід.

Значне місце в громадському житті села посідають профспілки, які об'єднують

1512 чоловік. В селі діють також 5 добровільних народних дружин, товариські суди, вуличні комітети, групи народного контролю.

Докорінно змінився побут жителів села, зріс їх матеріальний і культурний рівень. Майже в кожній хаті і квартирі — газ, холодильники, пральні машини, телевізори. 28 сімей мають власні автомобілі. Широкого розмаху набрало житлове будівництво. За післявоєнні роки споруджено 773 будинки індивідуальними забудовниками, 25 будинків зведено на державні кошти.

Жителі с. Золотників одержують книги в сільській бібліотеці. 1972 р.

З кожним роком розширюється торговельна мережа. В 1972 році в Золотниках працювали 8 магазинів, 2 їдальні. Їхній річний товарооборот досяг майже 3,5 млн. крб. Населення широко користується послугами побутового комбінату. В магазинах застосовуються нові форми торгівлі, шириться рух за високу культуру обслуговування населення. Ряд працівників торгівлі за зразкову роботу відзначено урядовими нагородами, а голову ССТ Б. С. Левка нагороджено орденом «Знак Пошани».

До 1939 року в селі не було жодного лікувального закладу. Тепер тут працюють лікарня на 105 ліжок, пологовий будинок, амбулаторія, аптека, дитячі ясла-садок на 70 місць, сезонні колгоспні ясла на 50 місць. Про здоров'я трудящих дбають 60 медичних працівників, у т. ч. 18 лікарів. Завдяки кваліфікованому обслуговуванню та профілактичним заходам в селі за останні роки значно зменшилася смертність серед дітей та дорослого населення, ліквідовано інфекційні захворювання. Кращу акушерку села Є. О. Фаріон у 1966 році нагороджено орденом Леніна.

Велике піклування виявляють Радянський уряд і Комуністична партія про людей, які перебувають на заслуженому відпочинку, а також про багатодітних матерів. Тільки в 1972 році держава виплатила пенсіонерам і багатодітним матерям понад 130 тис. карбованців.

Радянська влада відкрила трудящим Золотників широкий шлях до освіти. Колись про освіту селяни могли лише мріяти, тепер у селі немає жодної неписьменної людини, всі діти шкільного віку вчаться. Працюють середня школа (з 1948 року) й кілька класів вечірньої школи сільської молоді. У 1972/73 навчальному році в загальноосвітній школі навчалося 623 учні, працювало 37 учителів. 135 випускників школи здобули вищу освіту, працюють вчителями, лікарями, інженерами, агрономами тощо.

Педагогічний колектив, комсомольська та піонерська організації школи приділяють багато уваги інтернаціональному вихованню. З цією метою організовуються походи по місцях бойової слави, учні листуються з учасниками визволення Тернопільщини і села від німецьких окупантів. Зібраний матеріал дав можливість створити шкільний ленінський зал, кімнату дружби народів. Встановлено зв'язок з ленінськими музеями Москви, Ленінграда, Шушенського, а також міст Тампере, Праги, Варшави. На запрошення білоруських школярів група учнів села відвідала Брестську фортецю, побувала в школах міста. Вже протягом кількох років піонери підтримують зв'язки з своїми ровесниками з болгарського міста Варни та німецького міста Лейпцига.

З 1951 року діє будинок культури з залом на 250 місць, при якому працюють сім гуртків художньої самодіяльності: 3 хорові, танцювальний, драматичний, худож-

ного читання, духових інструментів. Є кінотеатр на 255 місць. Значну культурно-освітню роботу проводять бібліотеки для дорослих і дітей,у фондах яких 1972 року налічувалося понад 40 тис. книжок. Піонери допомогли створити у бібліотеці кімнату бойової слави, де експонуються матеріали про участь жителів села у Великій Вітчизняній війні.

Бібліотека широко пропагує книгу, створила пересувний книжковий фонд і обслуговує трудящих безпосередньо на тваринницьких фермах, тракторному стані, підприємствах. В селі немає жодної сім'ї, яка б не передплачувала періодичних видань. У 1972 році на тисячу жителів припадало 1250 примірників газет і журналів.

Лекційно-пропагандистську роботу серед населення веде сільська первинна організація товариства «Знання», в якій налічується 59 лекторів. З 1969 року в селі працює народний університет педагогічних знань, яким керує вчитель комуніст К. І. Ковальчук.

Міцно входять у побут населення нові звичаї і свята. В селі щороку відзначають свята врожаю, «Серпа й Молота», День тваринника, вшановують ветеранів праці. Відбуваються також свята дружби, які свідчать про незламну братерську єдність народів Радянської держави. Реєстрація шлюбів та новонароджених проводиться в урочистій обстановці в кімнаті щастя.

В Золотниках народився Й. О. Купранець (1900—1953) — учасник революційного руху на Західній Україні, секретар Львівського окружного комітету КПЗУ в 1930 році, активний борець з фашизмом, автор ряду статей з історії революційного руху на Західній Україні.

За своє повнокровне, радісне життя трудящі Золотників дякують рідній Комуністичній партії та Радянському урядові, які ведуть радянський народ до комуністичного майбутнього.

В. В. ГРАБОВЕЦЬКИЙ, М. П. ТОПЧІЙ, В. І. ШЕВЧУК, В. О. ЩЕСЮК

МИКУ́ЛИНЦІ

Микулинці — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на річці Сереті (притоці Дністра), за 4 км від залізничної станції Микулинці-Струсів і за 13 км від районного центру. Населення — 2768 чоловік. Селищній Раді підпорядковані селище Дружба та села Воля, Конопківка, Кривки.

Першу згадку про Микулинці як давньоруське поселення Микулин зустрічаємо в «Повчанні» Володимира Мономаха своїм дітям під 1096 роком[1]. Про Микулин є також згадки під 1144 роком у Лаврентіївському літопису в зв'язку з князівськими міжусобицями[2]. У другій половині XI ст. Микулин входив до Теребовльського удільного князівства, з 40-х років XII ст.— до Галицького, а з 1199 року — до Галицько-Волинського князівства. На той час Микулин був значним населеним пунктом, через який проходив торговий шлях з Галича до Києва, водночас являв собою ніби заставу від нападу зовнішніх ворогів.

1387 року Микулин у складі Галицької землі підпав під владу феодальної Польщі[3]. (Село стало називатися Микулинцями).

Наприкінці XV — в першій половині XVI ст. почастішали спустошливі напади татарських орд. Для захисту від ворогів власниця Микулинців Йорданова 1550 року побудувала мурований замок-фортецю, що в поєднанні з вигідним географічним положенням сприяло зростанню поселення, збільшенню кількості населення. 1595 року Микулинці дістали статус міста[4]. Їм було надано право на проведення трьох ярмарків щороку і кожного вівторка торгів. Жителі міста звільнялися від податків на 6 років,

[1] Повесть временных лет по Лаврентьевской летописи. М.—Л., 1950, стор. 159.
[2] Полное собрание русских летописей, т. 1. Л., 1927, стор. 311.
[3] Торжество історичної справедливості, стор. 77—79.
[4] Журн. «Архіви України», 1968, № 1, стор. 39.

приїжджим купцям дозволялося вести безмитну торгівлю. Хоча Микулинцям й надали самоврядування, але мешканці його лишалися залежними від місцевих магнатів Зборовських та Конецпольських[1]. Власники на свій розсуд збільшували натуральні та грошові повинності. Панщина в першій чверті XVII ст. досягла 5—6 днів на тиждень ланового від господарства. Дедалі більше зростала кількість безземельних і малоземельних селянських господарств.

Погіршення економічного становища, політичне безправ'я міщан і селян Микулинців, в якому вони перебували, зумовили їхню участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. Селяни вливалися до повстанських загонів, що зосередилися поблизу Теребовлі, захоплювали й руйнували поміщицькі маєтки, забирали панське майно. У 1656—1657 рр. в околицях Микулинців діяли загони опришків. Налякана місцева шляхта тікала під захист замкових укріплень.

У 1672 році після 15-денної облоги замку Микулинці захопили війська султанської Туреччини. Турки перебили всіх чоловіків, а жінок, дітей та ремісників забрали в полон[2].

Протягом першої половини XVIII ст. Микулинці належали магнатам Синявським, Любарським, а з другої половини століття стали власністю магнатів Потоцьких.

1772 року Микулинці відійшли до Австрії. Але й після цього польська шляхта продовжувала займати панівне становище у житті міста. Населення поділялося на міщан-ремісників, торговців, жителів передмістя. Ремісники, яких у місті було 139[3], об'єднувалися у 5 цехів: ткацький, кравецько-кушнірський, шевсько-грабарський, гончарний, різницький. Коли ремісників якогось фаху було мало, то вони входили до іншого цеху. До ткацького цеху належали ремісники, що виготовляли решета, мотузки, килими, а до цеху гончарів—ковалі, ювеліри, бляхарі, стельмахи, бондарі, муляри та інші[4]. Кожен підмайстер, щоб стати майстром, повинен був внести грішми 24 золоті, 8 фунтів воску, 4 кварти горілки, бочку пива, а також влаштувати вечерю для всіх майстрів цеху[5]. Не маючи на це коштів, більшість з них на все життя лишалася підмайстрами.

Цехи цілком залежали від місцевого феодала. Цехові ремісники виконували різні роботи на його користь. Кушніри вичиняли баранячі шкіри й шили кожухи, шевці шили чоботи для двірської челяді, різники різали худобу й птицю для панської кухні. Подібні повинності виконували й інші цехи. Члени цехів платили грошовий податок на користь держави та місцевої адміністрації.

За інвентарем Микулинецького ключа, 1773 року в місті налічувалося 104 жителі передмість, які займалися сільським господарством і, по суті, нічим не відрізнялися від селян-кріпаків. Вони користувалися надільною землею, ці наділи були вдвічі менші за наділи селян Микулинецького ключа, виконували тяглові й піші панщинні повинності, платили данину й чинші[6]. Зведений перелік прибутків населення Микулинців, зроблений у 1784 році, дає яскраве уявлення про класове розшарування й економічне становище жителів міста. На той час тут проживало 160 міщан, 67 жителів передмістя, 11 халупників, 7 комірників, 3 мельники та 5 шляхтичів. Міщанські двори поділялися на дві категорії, з них 44 мали польову землю, платили грошовий чинш по 2 золоті ринські за дім і город і по 3 золоті з поля, але панщини не відробляли; 116 не мали польової землі і платили чинш за дім і город від 20 крейцерів до 2 золотих ринських та данину курми. Тяглові жителі передмість відбували панщину по три дні на тиждень, виконували різні повинності на користь панського двору, давали данину курми. Халупники, комірники, мельники відбували пішу

[1] E. H o r n o w a. Stosunki ekonomiczno-społeczne, стор. 37.
[2] Rocznik kółka naukowego Tarnopolskiego za rok 1893. II. Tarnopol, 1894, стор. 5.
[3] З історії західноукраїнських земель, вип. 2, стор. 102, 103.
[4] ЛНБ АН УРСР, відділ рукописів, ф. Баворовського, № 1621.
[5] Rocznik kółka naukowego Tarnopolskiego za rok 1893. II, стор. 30.
[6] З історії західноукраїнських земель, вип. 2, стор. 103.

панщину й виконували різну роботу на користь пана. Шляхта платила по 3—6 золотих ринських чиншу й виконувала за помірну плату деякі роботи на пана. Магнатам Потоцьким, у володінні яких на той час перебували Микулинці, належало 3616 моргів землі, церкві і костьолу — 130, а всі інші жителі користувалися 1221 моргом землі. Потоцькі мали цегельню, водяний млин. На північній околиці міста на узвишші стояли панський палац[1], костьол, який зберігся до наших днів та охороняється державою як архітектурна пам'ятка.

З 1810 по 1815 рік Микулинці в складі Тернопільського краю перебували під владою Росії. В цей період трохи поліпшилося становище населення. Російські власті зменшили податки, ліквідували повинності для міщан, дещо обмежили свавілля польської шляхти щодо селян.

Після того, як у 1815 році Микулинці знову підпали під владу Австрії, власником міста і навколишніх земель став барон Конопка. В замку-фортеці він згодом відкрив суконну фабрику, а на місці природних сірчаних джерел, виявлених недалеко від Микулинців, побудував грязьову лікарню з пансіонатом, де лікувалася знатна шляхта. Проте незабаром суконну фабрику, яка не витримувала конкуренції австрійських мануфактур, власникові довелося закрити, а після того, як на Прикарпатті було відкрито нові мінеральні джерела, лікарня втратила свою популярність, бо містилася далеко від центральних районів Австрійської імперії.

В 30-х роках XIX ст. фільварок перейшов у володіння графа Рея. Нові власники ще більше експлуатували трудящих. Селяни відробляли панщину по чотири дні на тиждень, улітку жали, косили й своїм тяглом перевозили поміщицький хліб. У відповідь на тяжкий гніт вони не раз відмовлялися виконувати різні повинності. Так сталося і під час жнив у 1846 році, коли селяни не вийшли збирати врожай. Микулинецькій домінії довелося найняти на жнива 200 солдатів[2].

Під впливом революції 1848 року австрійський уряд змушений був скасувати кріпосне право в Галичині. Внаслідок реформи становище селянської бідноти не поліпшилося. Кращі орні землі, ліси й пасовиська залишилися в руках багатіїв та поміщика. За наділи землі, якими користувалися до цього, селян зобов'язали компенсувати поміщикові 20-кратну вартість всіх річних кріпацьких повинностей. Сума викупних платежів по Микулинцях на 1859 рік становила 2789 флоринів 15 крейцерів[3].

Великі викупні платежі призвели до швидкого розорення селянських господарств, до зосередження землі в руках невеликої купки селян-багатіїв. У 1880 році в Микулинцях до панського фільварку входило 867 моргів орної землі, 175 моргів лук, 65 моргів пасовищ, 588 моргів лісу. На 3642 жителі міста припадало 1288 моргів землі, 233 морги лук, 171 морг пасовищ[4].

1885 року в Микулинцях побував І. Я. Франко. Він виступив перед селянами з розповіддю про те, як почалася і як скінчилася панщина в Галицькій Русі[5].

Залишки кріпацтва гальмували розвиток промисловості. 1883 року в Микулинцях діяв лише паровий млин. У наступні роки засновані броварня і винокурня, цегельня, два млини, розпочалося випалення вапна. На початку XX ст. в Микулинцях вже працювали невелика ткацька фабрика, що виробляла оксамит, рушники й бавовняні хустки, каменоломня, кар'єр для видобутку гравію, майстерня, де виготовляли чавунні казани. Праця на цих підприємствах була важкою. Робочий день, як правило, не регламентувався і тривав 12—14 годин. Про безпеку праці ніхто не дбав, тому часто траплялися нещасні випадки.

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 19, оп. 18, спр. 195, арк. 76; ф. 146, оп. 18, спр. 4495, арк. 1—27.

[2] Ф. І. Стеблій. Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту в першій половині XIX ст., стор. 172.

[3] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 30, спр. 3914, арк. 53; М. П. Герасименко. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства, стор. 295.

[4] Słownik geograficzny, t. 6, стор. 412—414.

[5] П. К. Медведик, І. С. Михайлюк. Іван Франко і літературна Тернопільщина, стор. 44—46.

Значного розвитку набуло ремесло. У Микулинцях налічувалося 163 ремісники 17 спеціальностей (гончарі, шевці, кравці, кушніри та ін.). В кінці XIX — на початку XX ст. добре відомими були гарно оздоблені глечики з вузькими шийками, глеки з широкими розхилами, персневидні куманці, миски, свічники та інші вироби микулинецьких гончарів.

Трудящі маси жили в злиднях, темряві, не мали змоги користуватися медичною допомогою, здобути освіту. В Микулинцях не було державних лікувальних закладів. У 90-х роках XIX ст. працювали 3 приватні лікарі і 2 акушерки, діяла аптека. У 1848 році існувала однокласна школа; викладали в ній польською мовою. 1886 року відкрили трикласну. Та через нестатки з 702 дітей шкільного віку відвідували її лише 375. Близько 60 проц. дорослого населення не знало грамоти, а з 4079 жителів міста читати вміли тільки 77 чоловік.

Під час першої світової війни у Микулинцях стояли частини російської 8-ї армії, що вступили сюди на початку серпня 1914 року. В ході бойових дій, а також внаслідок пересування військових частин загинули посіви на значних площах. Населення голодувало.

На початку вересня 1915 року австро-німецька армія перейшла в наступ, російські війська змушені були залишити свої позиції на Стрипі та зайняти оборону по Серету. До середини липня 1917 року Микулинці лишалися фронтовим містом, після чого їх захопили австрійські війська. Вони грабували у населення зерно, борошно, солому, сіно тощо. Селянські господарства убожіли, не мали чим засіяти свої поля. Все це призвело до різкого скорочення посівів.

Після розпаду Австро-Угорської імперії, у листопаді 1918 року Микулинці підпали під владу буржуазно-націоналістичного уряду ЗУНР, проти контрреволюційної політики якого трудящі вели боротьбу. У середині липня 1919 року місто окупували польські війська. Уряд буржуазно-поміщицької Польщі провадив антинародну політику, спрямовану на захист інтересів експлуататорських класів. Становище селян залишалося таким же тяжким і злиденним.

Влітку 1920 року Червона Армія, відбиваючи атаки польських військ, що вторглися на територію Країни Рад, прорвала їхню оборону й перейшла в загальний наступ. 31 липня частини 60-ї стрілецької дивізії визволили Микулинці[1]. 2 серпня відбувся мітинг трудящих. У місті було встановлено Радянську владу, обрано міський ревком. Для наведення революційного порядку і здійснення декретів Галревкому міський ревком створив народну міліцію й комітет бідноти[2]. Під керівництвом ревкому трудящі націоналізували усі підприємства, конфіскували поміщицьку й церковну землю, сільськогосподарський реманент багатіїв, взяли під контроль виробництво й розподіл продукції.

З перших же днів після приходу Червоної Армії між червоноармійцями і місцевими жителями встановлюються дружні стосунки. Червоноармійці всіляко допомагали населенню, зокрема, влаштувавши дводенний суботник, намолотили для селян 400 пудів пшениці, звезли 150 підвід снопів[3].

Але Радянська влада на Тернопільщині існувала недовго. 19 вересня 1920 року частини 60-ї стрілецької дивізії змушені були залишити Микулинці. Разом з ними евакуювалась і частина жителів міста, дехто з юнаків вступив до лав Червоної Армії. Польська буржуазно-поміщицька влада позбавила трудящих усіх здобутків, здійснених за Радянської влади. Відновилися старі порядки.

Микулинці ввійшли до Тернопільського повіту, їх віднесли до категорії містечок. У 1921 році тут проживало 3277 чоловік. Центральна вулиця мала бруківку, була забудована невеликими одно- і двоповерховими будинками. На інших вулицях тулилися похилі мазанки, криті соломою.

---

[1] ЦДАРА, ф. 245, оп. 1, спр. 325 арк. 53.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2369, оп. 1, спр. 26, арк. 101, 102.
[3] Під прапором Жовтня, стор. 538.

Під час окупації Микулинці залишалися містечком дрібних підприємств з невеликою кількістю робітників. У 1930 році діяли пивоварний і спиртовий заводи, оцтова фабрика, цегельня, 2 водяні млини. Робочий день робітників тривав 12—14 годин. У містечку проживало 40 ремісників, 85 торговців[1]. Значна частина населення, зокрема жителі околиць, займалася сільським господарством. З 1846 моргів усієї землі поміщикам та сім'ям заможних селян належало 1645 моргів. Більшість господарств мала по 1—2,5 морга. Через малоземелля селяни змушені були шукати будь-яких заробітків або емігрувати за океан. У роки світової економічної кризи (1929—1933 рр.) мало кому вдавалося знайти роботу. 1937 року в Микулинцях налічувалося понад 500 безробітних[2].

Уряд буржуазно-поміщицької Польщі не дбав про розвиток охорони здоров'я, освіти, культури. У 1930 році в містечку були приватний лікар, дві акушерки, аптека, але через високу плату за медичну допомогу бідне населення нею не користувалося.

Українське населення зазнавало не лише соціального, а й національного гноблення. Польська влада переслідувала українську мову, культуру, намагалася насильно покатоличити українців. Навчання в чотирикласній школі, реорганізованій 1933 року в семикласну, велося польською мовою. Діти трудящих, сім'ї яких перебували у скрутному матеріальному становищі, не мали змоги відвідувати школу. Малодоступною для трудівників була і єдина на все містечко бібліотека з фондом 362 книжки польською мовою, за користування якими вносилася плата.

Трудящі Микулинців не мирилися з соціальним і національним гнітом, усіма силами намагалися протистояти утискам, що їх чинили експлуататори й місцеві власті, боролися за воз'єднання з Радянською Україною.

Організаторами й керівниками боротьби трудящих були комуністи, що 1926 року об'єдналися в осередок КПЗУ. У травні 1927 року відбувся перший великий страйк сільськогосподарських робітників. Вони вимагали встановлення 8-годинного робочого дня, поліпшення умов праці. Не припинялася страйкова боротьба і в наступні роки. У квітні 1934 року застрайкували різники, які вимагали підвищення заробітної плати на 50 проц.[3]. У 1937 році не вийшли на роботу робітники пивоварні, вимагаючи підвищити заробітну плату. З такою самою вимогою 15 червня 1938 року виступили робітники, зайняті на будівництві дороги. Страйк тривав до 7 липня. Їхні вимоги були частково задоволені[4].

Місцеві органи влади всіляко переслідували членів КПЗУ й тих, хто їм співчував. Наприкінці літа 1930 року, коли визвольна боротьба особливо посилилася, в західноукраїнські села вирушили каральні поліцейські та військові загони. 30 вересня 1930 року каральні загони, увійшовши в село, розбили погруддя Т. Г. Шевченка, розгромили читальню, завдали великої шкоди населенню. Пацифікатори закатували багато селян з Микулинців[5].

Справжнє щастя для трудящих містечка прийшло золотої осені 1939 року, коли, перейшовши Збруч, Червона Армія ступила на землі Західної України. Населення радо вітало воїнів-визволителів. У Микулинцях було створено селянський комітет, до якого перейшла вся повнота влади. 7 жовтня 1939 року з величезним піднесенням тут пройшов масовий мітинг, на якому було зачитано відозву Львівського тимчасового управління про скликання Народних Зборів Західної України.

У січні 1940 року Микулинці стали селищем міського типу, районним центром. Було утворено райком КП(б)У, виконавчі комітети районної та селищної Рад. Місцеві органи Радянської влади розгорнули велику роботу в усіх галузях господарського, політичного й культурного будівництва. Допомогу в обробітку землі першим

[1] Księga adresowa Polski dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa, стор. 1685, 1686.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, арк. 108, арк. 7.
[3] Там же, ф. 287, оп. 1, спр. 179, арк. 49.
[4] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 249, 250.
[5] Г. Сизоненко. «Сельроб» у боротьбі за воз'єднання, стор. 133, 136.

І. С. Охота — один з керівників підпільної антифашистської групи, яка діяла в смт Микулинцях у 1941—1943 рр. Фото 1967 р.

колгоспам, що створювалися у районі, та селянським господарствам подавала організована у квітні 1940 року МТС. Було проведено націоналізацію приватних підприємств, конфісковано панську землю та майно і передано в користування трудящих.

Подих нового життя, про яке довгі роки мріяли трудящі західноукраїнських земель, зробив небачене досі й у галузі охорони здоров'я, освіти та культури. Селяни стали користуватися безплатною медичною допомогою. В Микулинцях працювали лікарня, поліклініка, аптека. Діти трударів пішли до школи, де навчання велося рідною мовою, за програмою радянських шкіл. Відкрилися будинок культури, бібліотека.

Перших успіхів було досягнуто завдяки допомозі братніх народів Радянського Союзу. До Микулинців із східних областей України приїхали вчителі, лікарі, спеціалісти сільського господарства, які допомагали налагоджувати нове життя. Робітники Харкова й Сталінграда надіслали трактори та різний сільськогосподарський реманент.

Трудящі селища жили великими планами на майбутнє. Та розбійницький напад фашистської Німеччини на СРСР зірвав їх. 5 липня 1941 року гітлерівці захопили Микулинці. Вже у перші дні вони разом з українськими буржуазними націоналістами жорстоко розправилися з місцевим населенням, особливо з активістами. В липні 1941 року в урочищі Стромках (околиця Микулинців) окупанти вбили 42 мирні жителі. Усього за роки окупації гітлерівці розстріляли в Микулинцях та селах району 1855 громадян, вивезли на примусові роботи до Німеччини 394 юнаки і дівчини.

Населення чинило рішучий опір окупантам: саботувало розпорядження окупаційних властей, ховало хліб, худобу. Активну боротьбу проти окупантів на території району вели підпільна патріотична організація «Вуйко» та підпільна група ОРТ (керівник групи І. С. Охота), організовані у вересні 1941 року колишнім головою виконкому Микулинецької районної Ради депутатів трудящих Я. А. Кравченком. Придбавши радіоприймач і друкарську машинку, підпільники розповсюджували серед населення зведення Радянського інформбюро, листівки та інші матеріали. Вони писали відозви до населення, в яких закликали до боротьби проти окупантів. Одночасно підпільники допомагали сім'ям військовослужбовців і радянських активістів продуктами, паливом, одягом; надавали притулок військовополоненим, що втікали з ворожого табору, тим, що виходили з оточення. Патріотична організація «Вуйко» і підпільна група користувалися підтримкою населення і до середини березня 1943 року виросли до 30 чоловік[1]. Організація встановила зв'язок з партизанським загоном, що діяв на території Польщі.

У березні 1943 року під час облави в селі Настасові в сутичці з гітлерівцями й поліцаями Я. А. Кравченко разом з своїм найближчим помічником І. І. Курицею загинули. Більшість членів організації «Вуйко» було заарештовано, а згодом знищено в таборах смерті[2]. Трудящі Микулинців свято шанують пам'ять Я. А. Кравченка. В центрі селища йому споруджено пам'ятник, урочисто відкритий 5 листопада 1965 року.

23 березня 1944 року частини 60-ї дивізії 1-го Українського фронту визволили Микулинці від німецько-фашистських загарбників. У боях за селище полягли сини багатьох народів нашої Батьківщини. На їхніх могилах ніколи не в'януть квіти. У дні свят сюди приходять трудящі, щоб вклонитися тим, хто віддав життя у боротьбі проти фашизму. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти гітлерівців билося понад 300 жителів Микулинців. З них 214 загинуло, 56 відзначено урядовими нагородами.

З перших днів після визволення у селищі відновили роботу партійні та радян-

[1] Радянська Тернопільщина, стор. 134, 135.
[2] Там же, стор. 134—136.

ські установи й організації. Вони спрямовували зусилля трудящих на відбудову промислових підприємств, медичних і культурно-освітніх закладів, торговельної мережі, житлового фонду тощо. Жителі селища розчищали від завалів вулиці, ремонтували житлові й адміністративні будинки. Завдяки великій безкорисливій допомозі держави і братніх народів Радянського Союзу вже до кінця 1944 року стали до ладу спиртовий і пивоварний заводи, дала струм електростанція, відновила роботу МТС, почали працювати підприємства громадського харчування. Допомогу хворим подавали поліклініка і районна лікарня. Відкрилися школа, бібліотека, будинок культури. 10 січня 1945 року вийшов перший номер районної газети «Ленінський клич», на сторінках якої висвітлювались успіхи трудящих Микулинців на трудовому й культурному фронті.

Значні зміни сталися і в сільському господарстві. Відчутну допомогу селянам у проведенні польових робіт подавала Микулинецька МТС, яка мала 7 тракторів, плуги, молотарки, жатки, косарки тощо. Кращий обробіток землі сприяв підвищенню врожайності. Якщо в 1946 році одноосібні господарства зібрали по 7,6 цнт жита і 6,5 цнт ячменю з га, то вже наступного року врожайність зросла більш як у 2 рази.

На власному досвіді селяни переконувалися, що тільки спільними зусиллями, об'єднавшись в артілі, вони зможуть досягти щасливого, заможного життя. У лютому 1948 року в підпорядкованих Микулинецькій селищній Раді селах організувалися колгоспи ім. 30-річчя Радянської Армії в селі Конопківці та «Перше травня» в селі Кривках, а наступного року виник колгосп «Комсомолець» у селі Волі.

У післявоєнні роки в Микулинцях почали працювати промкомбінат, хлібопекарня, з 1956 року — побутовий комбінат. На сучасне, високомеханізоване підприємство перетворився Микулинецький пивзавод. Після реконструкції, проведеної в 1958 році, значно збільшився випуск його продукції. В 1970 році підприємство виробило 600 тис. декалітрів пива. Багатьох передовиків виробництва за високі трудові досягнення в роки восьмої п'ятирічки було відзначено урядовими нагородами. Ордена «Знак Пошани» в 1970 році удостоєно механіка заводу К. В. Гречину, а 13 робітників та інженерно-технічних працівників — медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

З 1963 року на заводі працює раціоналізаторське бюро, яке за 10 років виросло до 24 чоловік. Від впровадження раціоналізаторських пропозицій завод одержує значний економічний ефект. У 1971—1972 рр. було одержано 21,2 тис. крб. економії.

Значним підприємством стала фабрика господарських виробів, створена у 1963 році на базі промкомбінату. Майже 70 проц. виробничих процесів на фабриці механізовано, що дало змогу збільшити випуск продукції, піднести продуктивність праці. Достроково, до 1 листопада 1970 року, фабрика виконала план восьмої п'ятирічки. 14 робітників були нагороджені Ленінською ювілейною медаллю.

Самовіддано працює колектив фабрики в роки дев'ятої п'ятирічки. До 5 грудня 1971 року фабрика виконала план першого року п'ятирічки.

Відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки» — одне з передових підприємств селища. Ще в 1957 році тут було споруджено типову майстерню для ремонту тракторів і сільськогосподарських машин, адміністративний корпус, гуртожиток, допоміжні приміщення. У наступні роки стали до ладу ливарний цех потужністю 200 тонн чавунного литва на рік, механічний та електроцех, де проводиться ремонт електродвигунів і генераторів для господарств області.

За 1966—1970 рр. освоєно понад 16 нових видів робіт, 80 проц. різних деталей для ремонту машин виготовлено власними силами. Двічі, у 1968 і 1971 роках, на базі Микулинецького відділення «Сільгосптехніки» відбувалися Всесоюзні семінари обміну передовим досвідом. Тут працює дружний і згуртований колектив, у складі якого

В цеху художньої вишивки і різьби по дереву Микулинецької фабрики господарських виробів. 1971 р.

налічується 60 раціоналізаторів. Тільки за 1970 рік від впроваджених раціоналізаторських пропозицій економічний ефект становив 60 тис. карбованців. За високі виробничі показники, досягнуті в роки восьмої п'ятирічки, орденами Трудового Червоного Прапора нагороджено керуючого відділенням Б. О. Старенького, головного інженера В. О. Громика, слюсаря Т. В. Озерянця. 42 передовики виробництва відзначені ювілейними медалями «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Колектив працівників відділення вже не перший рік змагається з ремонтниками Хвалинського районного об'єднання «Сільгосптехніки» Саратовської області. Обидва колективи повідомляють одні одним про свої успіхи, обмінюються набутим досвідом.

З 1956 року в селищі працює хлібозавод, створений на базі хлібопекарні. Його потужність — 24 тонни хлібобулочних виробів на добу. В 1971 році пущено цехи для виготовлення кукурудзяних паличок і кондитерський.

У Микулинецькому лісництві. 1971 р.

1971 року в Микулинцях стали до ладу плодоконсервний завод потужністю 20 тис. умовних банок на рік і завод залізобетонних конструкцій потужністю 40—50 тис. кубометрів різних виробів.

Колективи промислових підприємств селища успішно виконали і перевиконали виробничі плани другого року дев'ятої п'ятирічки, зокрема фабрика господарських виробів річний план 1972 року виконала на 107,7 проц., харчкомбінат — на 108,4 проц., плодоконсервний завод — на 171,5 процента. За перші два роки дев'ятої п'ятирічки працівники Микулинецького лісництва (утворене 1944 року) посадили 87 га лісу.

Частина жителів селища працює в колгоспі «За комунізм», який виник у результаті об'єднання 1958 року артілей «Комсомолець», ім. 30-річчя Радянської Армії та «Перше травня». Центральна садиба колгоспу міститься в селі Волі.

З року в рік колгосп добивався росту врожайності, підвищення продуктивності худоби. Хорошими показниками завершили хлібороби восьму п'ятирічку. За досягнуті успіхи у виконанні планів восьмої п'ятирічки 4 колгоспники удостоєні урядових нагород, зокрема ордена Леніна — голова колгоспу В. П. Запорожець та бригадир рільничої бригади Б. М. Клюс, ордена Трудового Червоного Прапора — доярка К. М. Ковальчук.

Гідним трудовим дарунком рідній Вітчизні увінчали колгоспники другий рік дев'ятої п'ятирічки. На 100 га сільськогосподарських угідь вони виробили понад 500 цнт молока і по 152 цнт м'яса; одержали по 43,5 цнт зернових, 530 цнт цукрових буряків, 257 цнт овочів, 175 цнт картоплі з гектара.

У грудні 1972 року колгосп «За комунізм» за досягнення високих результатів у Всесоюзному соціалістичному змаганні на відзнаку 50-річчя утворення СРСР нагороджено Ювілейним Почесним знаком ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. 8 трудівників колгоспних ланів відзначено урядовими нагородами, в т. ч. ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно бригадира М. І. Дзюбака, головного агронома колгоспу П. В. Штельму, тракториста З. М. Яриша, комбайнера М. П. Пастуха.

Трудящих селища в їхній наполегливій боротьбі за перетворення в життя завдань дев'ятої п'ятирічки очолюють 13 первинних партійних організацій, які на кінець 1972 року об'єднували 171 комуніста. Переважна більшість з них працює на вирішальних ділянках матеріального виробництва. Під їхнім керівництвом велику роботу проводять первинні комсомольські організації, що налічують 345 юнаків і дівчат. Уся увага трудівників спрямована на те, щоб успішно виконати завдання третього року п'ятирічки.

Багатогранну роботу провадить селищна Рада, до якої обрано 67 депутатів, у т. ч. 34 робітники, 12 колгоспників. Депутати, а також актив працюють у семи постійних комісіях. Вони дбають про розвиток економіки і культури, впорядкування селища, поліпшення побутових умов населення. У 1962 році після ліквідації району Микулинці увійшли до складу Теребовлянського району. Селище за роки Радянської влади невпізнанно змінилося. У побут трудящих дедалі більше входять пральні машини, холодильники, телевізори. Тільки протягом 1971—1972 рр. жителі Микулинців придбали 27 легкових автомашин, 105 холодильників, 213 пральних машин, 548 телевізорів.

Широко розгорнулося житлове будівництво. Тільки за 1960 —1971 рр. індивідуальними забудовниками споруджено 160 будинків. З'явилися нові вулиці — Комсомольська, Піонерська, Богдана Хмельницького, Семена Руднєва, Олега Кошового та інші. Ряд вулиць забруковано, а центральні — покрито асфальтом. Селище потопає в зелені. У центрі споруджено пам'ятник В. І. Леніну. Є також монумент жертвам фашизму і тим, хто загинув від рук українських буржуазних націоналістів.

З кожним роком розширюється торговельна мережа. У 1970 році в селищі було 11 магазинів, чайна, кафе, 2 їдальні.

Великі зміни сталися в галузі охорони здоров'я. Тут працюють лікарня на 85 ліжок, поліклініка, жіноча й дитяча консультації, медичний пункт при відділенні «Сільгосптехніки». У 1960 році поблизу села Конопківки було відкрито джерело сірчаних вод. З червня 1967 року в Микулинцях працює обласна водо-грязелікарня з стаціонарним відділенням на 50 ліжок. Після добудови й реконструкції приміщення в 1970 році, на що держава асигнувала 569 тис. крб., лікарня одночасно обслуговує 120—150 хворих. Тут лікують захворювання шкіри, нервової системи, серцево-судинні. На сторожі здоров'я трудящих стоять 74 медичні працівники, у т. ч. 6 лікарів. За сумлінну роботу на ниві охорони здоров'я та активну участь у громадсько-корисній роботі лікаря І. Г. Мажару у 1970 році нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, а 12 медичних працівників відзначено ювілейними медалями «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Є в селищі дитячий садок і ясла, під час шкільних канікул працює міжколгоспний оздоровчий піонерський табір.

В середній школі, для якої в 1966 році споруджено нове приміщення, навчається 720 дітей, працює 42 вчителі. Для практичних занять є навчальні кабінети, 2 майстерні. Учні обладнали Ленінську кімнату. Молодь, яка працює, відвідує вечірню школу.

В 1963 році будинок культури розмістився в новобудові. При ньому працюють гуртки художньої самодіяльності, філіал Тернопільської музичної школи, художня студія. Крім цього, в селищі є 2 робітничі та 4 сільські клуби, 12 червоних кутків. В 1964 році став до ладу новий широкоекранний кінотеатр.

Велику роботу провадить бібліотека, книжковий фонд якої в 1970 році становив 36 тис. томів політичної, художньої й технічної літератури. У 1972 році жителі селища одержували 6830 примірників газет і журналів.

В Микулинцях жив і працював місцевий художник М. І. Гончарук (помер у 1969 році). Його пейзажі не раз експонувалися на виставках у Тернополі, Києві. Картина «І. Франко в Микулинцях» (1956 р.), в якій відображений епізод приїзду

І. Франка до Микулинців у 1885 році, знаходиться в Тернопільському краєзнавчому музеї.

Соціалістичні перетворення, що відбулися в економічному і культурному житті Микулинців, є яскравим свідченням торжества ленінської національної політики. Всіма своїми успіхами трудящі завдячують Комуністичній партії, Радянському урядові і самовідданою працею прагнуть успішно завершити дев'яту п'ятирічку.

А. М. БІЛЬКЕВИЧ, О. М. ІЛЬЧЕНКО, М. Г. МЕЛЬНИЧУК

СТРУ́СІВ

Струсів — село, центр сільської Ради, розкинулось на правому березі річки Серету, за 12 км від райцентру і за 4 км від залізничної станції Микулинці-Струсів на лінії Тернопіль — Чернівці. Дворів — 531. Населення — 1750 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Варваринці та Налужжя.

На території сучасного села люди селилися з давніх часів. Про це свідчать залишки давньоруського городища XI—XIII століть[1].

Коли в 1434 році польські феодали загарбали частину Поділля, село під назвою Підбогородиче (Підбогородичин) згадувалося в тогочасних документах як власність якогось Януша з Оринина[2]. На початку XVI ст. воно стало називатися Струсовим (від прізвища його тодішніх власників). В цей період над урочищем Чортовою Деброю було побудовано укріплений замок. У 1610 році власник села одержав королівський привілей на проведення двох ярмарків на рік і кожного вівторка базарів[3], що сприяло розвиткові торгівлі й ремесла. Наприкінці XVI — на початку XVII ст. найбільшого поширення набули мулярство і теслярство. 1635 року в місті було 153 будинки, 4 лани землі. Всі мешканці Струсова, що мали земельні наділи, виконували на користь феодала різні повинності — жали, косили хліб, складали його в стоги, ремонтували мости, дороги тощо.

Жителі Струсова багато терпіли не лише від феодалів і церкви, а й від грабіжницьких нападів татар. Феодально-кріпосницький і національно-релігійний гніт, що важким тягарем лягав на селян і міщан, нерідко призводив до відкритих виступів проти поневолювачів. Під час визвольної війни 1648—1654 рр. селянсько-козацьке військо, вступивши на Теребовлянщину, здобуло Струсівський замок. Жителі Струсова разом з селянами навколишніх сіл розгромили поміщицькі маєтки в Соснові та Соколові[4]. У роки війни польські війська й татарські орди зруйнували в Струсові понад 140 будинків.

Містечко повільно піднімалося з руїн. У 1718 році ще нечисленні ремісники Струсова об'єдналися в цехи. 1747 року було затверджено статут цеху столярів, римарів, колодіїв, бондарів, слюсарів, ковалів, котлярів і гончарів, який об'єднав також ремісників цих професій з навколишніх сіл. Цехові дозволили брати «ярмаркове» з приїжджих ремісників за продаж їхніх виробів у Струсові. Статут нормував права та обов'язки членів цеху, умови переведення учнів у підмайстри. Ремісники звільнялися від сплати податків[5].

Після загарбання Східної Галичини Австрією у 1772 році Струсів перебував по 1—2 роки в оренді різних осіб, які нещадно експлуатували місцеве населення. У 1787 році в містечку налічувалося 196 будинків, було 2 заїжджі двори, кілька

---

[1] О. О. Ратич. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР, стор. 81.

[2] P. Dąbkowski. Podział administracyjny województwa Ruskiego i Bełzkiego w XV wieku, стор. 74.

[3] J. A. Bayger. Powiat Trembowelski, стор. 185.

[4] В. В. Грабовецький. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648—1654 рр. стор. 82.

[5] I. A. Bayger. Powiat Trembowelski, стор. 185—190.

Річка Серет на околиці с. Струсова. 1968 р.

невеликих крамниць, що стояли навколо ринкової площі. Діяло 2 водяні млини та броварня, які належали поміщикові. Ремісники сплачували панському дворові грошовий чинш у розмірі від 1 флорина 7 крейцерів до 10 флоринів з двору, чиншові шляхтичі давали разом 42 флорини 7 крейцерів (вони ж виконували роль гінців), торговці платили від 1,5 до 3 флоринів. Мельники були зобов'язані, крім чиншу, працювати на ремонті панських будинків. Із загальної кількості 9014 моргів угідь поміщикові належало понад 6 тис. моргів, церкві й костьолу — 128 моргів. У користуванні селян було 2697 моргів землі.

Селяни з земельними наділами відробляли панщину, давали данину натурою та сплачували чинш грішми. 6 парових дворів відробляли по 104 дні панщини на рік, давали данину натурою і грішми, 9 поєдинкових дворів — 81 день панщини і половинну норму данини і чиншу, 36 дворів піших — 52 дні панщини, 2 курки, 9 крейцерів грішми. Крім того, кожне господарство мусило напрясти кілька міткiв з панського волокна. Халупники відробляли 12 днів панщини під час сінокосу й жнив. Хто тримав пасіку, давав бджільну десятину, а якщо вуликів було менше, то платив грішми. Міщани давали також овечу десятину, «жорнове» від жорен та «жирове» від свиней[1].

У 90-х роках XVIII ст.— на початку XIX ст. орендар Струсівського ключа, перерозподіливши міщанські землі, зменшив їхні наділи, збільшив чинш.

Дальше посилення експлуатації зумовило нове піднесення антифеодальної боротьби. У селах Струсівського ключа селянські заворушення набули значних розмірів. У листопаді 1803 року селяни збирали гроші для написання скарги на поміщика і ведення судового процесу проти нього. Одночасно вони відмовлялися виконувати повинності. У січні 1804 року після невдалих спроб втихомирити громади, орендар звернувся до Тернопільського окружного старости з проханням в разі продовження опору селян вислати проти них військову команду[2]. Селяни кілька разів підпалювали панську гуральню. Не маючи змоги купити робочу худобу, селяни 1823 року вимагали перевести їх з тяглових наділів на піші[3].

У зв'язку з селянським повстанням в західних округах Галичини у лютому 1846 року виникли заворушення і в Струсові. Влітку того ж року селяни відмовилися виконувати панщину в розмірах, визначених поміщиком, погодившись відробляти лише половину. Окружний комісар кілька днів «умовляв» селян стати до роботи, але не зміг нічого вдіяти.

На час реформи 1848 року більшість жителів Струсова не мала землі і терпіла нестатки. А оскільки під час реформи вони одержали тільки ту землю, якою користувалися раніше, то земельний голод тримав їх у лещатах і після 1848 року. До того ж викуп з кріпацтва коштував міщанам великої суми грошей, яку вони сплачували майже до кінця XIX ст. У 1860 році місцевому поміщикові Баворовському належало 4190 моргів земельних угідь, у т. ч. 718 моргів орної землі і 3396 моргів лісу. 200 господарств міщан і жителів передмістя, які налічували майже 2 тис.

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 18, спр. 4494, арк. 1—29.

[2] Ф. І. Стеблій. Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту в першій половині XIX ст., стор. 104, 105.

[3] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 181, оп. 1, спр. 3536, арк. 47; Філіал Львівського облдержархіву у Самборі, ф. 493, оп. 1, спр. 28, арк. 31.

чоловік, мали 1463 морги орної землі, 82 морги лук та городів, 171 морг пасовиськ[1]. Лісу вони не мали зовсім. Їхні земельні ділянки здебільшого не перевищували 2—2,5 морга. Міщани і далі мусили відробляти в панському маєтку або платити гроші за користування лісом, пасовищами.

З розвитком капіталізму в містечку виникло ряд підприємств. Наприкінці XIX ст. найбільшим з них був паровий вальцьовий млин, на якому працювало 40 робітників, діяла невелика крупорушка. З кустарних промислів значного поширення набуло гончарне виробництво. У містечку працювало близько 20 гончарів, які виробляли переважно чорний неполив'яний посуд, високі глечики з вузькими шийками, горщики, глеки з широкими розхилами, перснеподібні куманці, миски, тигельки, свічники, дитячі іграшки тощо. Вироби гончарів відзначалися старанним моделюванням форм. Їх збували у Струсові, а також у навколишніх селах та містечках. На початку XX ст., не витримуючи конкуренції фабричних виробів, гончарство почало поступово занепадати. Частина знедолених, не знаходячи роботи ні в Струсові, ні в навколишніх містах, залишала рідний край і виїжджала до Канади, Аргентіни та інших країн.

У 1900 році в містечку працювало 2 приватні лікарі, 3 акушерки, діяла аптека (з 1892 р.). Проте через високу плату за лікування бідне населення не могло користуватися кваліфікованою медичною допомогою. Тому тут часто спалахували епідемії, зокрема холери.

До середини XIX ст. в містечку не було жодного навчального закладу. Лише в 1845 році відкрилася початкова школа. На початку XX ст. діяла чотирикласна народна школа, викладання в ній велося польською мовою.

1873 року у Струсові відкрито народну читальню — першу в Теребовлянському повіті бібліотеку, яка налічувала 275 книжок, організовано драматичний і бджолярсько-садівничий гуртки. Спочатку читальня містилася в громадській канцелярії, а згодом у місцевій школі. Коли ж наприкінці XIX ст. дирекція польської школи відмовила читальні в притулку, книги перенесли в домівки читачів.

Тяжкі випробування випали на долю жителів містечка в роки першої світової війни. До австрійської армії було забрано більшість чоловіків. Військові власті реквізували у населення коней, підводи, фураж. У районі містечка точилися жорстокі бої між австрійськими й російськими військами, під час яких було зруйновано й спалено багато будинків.

На початку липня 1917 року, внаслідок прориву російського фронту під Тернополем, Струсів знову захопили австрійські війська[2]. У листопаді 1918 року на території Східної Галичини після розпаду Австро-Угорської імперії було створено т. зв. Західноукраїнську народну республіку, під владу якої на короткий час підпав і Струсів. Уряд ЗУНР нічого не зробив для поліпшення становища трудящих. Натхнені перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції, встановленням Радянської влади на Україні, трудящі виступали проти політики контрреволюційного уряду ЗУНР.

У липні 1919 року Струсів окупували війська буржуазно-поміщицької Польщі, які встановили тут режим жорстокого соціального та національного гноблення.

Наприкінці липня 1920 року Червона Армія, під час наступальних боїв проти польської армії після її вигнання з території Радянської України, визволила Струсів. Населення радо зустрічало червоноармійців, які принесли визволення від соціального і національного гніту. Створений у містечку в перші дні визволення ревком, взявши владу в свої руки, насамперед створив міліцію, подбав про бідняків. З реквізованих у поміщика та інших багатіїв запасів їм було видано хліб, одяг. Ревкомівці приступили до розподілу панської землі, провели заходи щодо налагодження навчання в школі тощо. Для дитячого будинку на 200 дітей був підготовлений

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 181, оп. 1, спр. 3496, арк. 13.
[2] ЦДВІА СРСР, ф. 2003, оп. 1, спр. 131, арк. 113.

палац графа Голуховського. Кілька жителів містечка вступило до лав Червоної Армії.

Після відступу Червоної Армії у вересні 1920 року Струсів знову захопили польські окупанти. 1921 року в містечку налічувалося 432 будинки, проживало 2559 чоловік. Польські власті штучно гальмували розвиток містечка. На гуральні, невеличкій електростанції, збудованій у 1918 році, 3 водяних млинах і у каменярсько-різьбярській майстерні було зайнято лише 36 робітників. Заробіток цілком залежав від власників і становив менше як злотий за 10—12 годин виснажливої праці. Жінки одержували меншу плату, ніж чоловіки. Струсів залишався містечком дрібних кустарних промислів. У 1930 році тут діяло близько 20 невеличких майстерень, де працювало понад 40 робітників. Значна частина жителів трудилась у сільському господарстві, маючи невеличкі ділянки землі — від 0,5 до 2 га. З 3468 га угідь, записаних за містечком Струсовим, графині Барковській та церкві належало 1817 гектарів.

Постійні злидні гнали трудящих Струсова на заробітки до поміщицького фільварку та місцевих багатіїв. Частина струсівської бідноти йшла до Тернополя, Львова та інших міст, де поповнювала лави безробітних. У пошуках засобів до існування селяни нерідко залишали рідну землю і від'їжджали в США, Канаду, Аргентіну, що призвело до зменшення кількості населення Струсова.

Під час польської окупації Струсів мав убогий вигляд. Переважали глинобитні хати, вкриті соломою. Серед них виділялися будинки місцевих багатіїв, вражав своєю розкішшю поміщицький палац. У містечку розміщалася поліцейська дільниця, була корчма, торгувало кілька невеликих крамниць. Через нестатки більшість жителів Струсова з настанням весни аж до холодів ходила босоніж, одяг шили з домотканого полотна. Харчувалися здебільшого картоплею, кислою капустою, рідко з з олією; м'ясо вживали тільки на великі свята.

У містечку працювало лише 2 приватні лікарі та 2 акушерки. За нескладну операцію треба було платити 100—150 злотих. Висока плата за лікування позбавляла трудящих можливості користуватись послугами лікарів. Все це сприяло поширенню серед трудящого населення різних інфекційних хвороб, особливо туберкульозу, призводило до великої смертності.

Соціальний гніт доповнювався національним. Польські власті переслідували українську мову, звичаї, намагалися насильно полонізувати й окатоличити українське населення. У місцевій школі викладання велося польською мовою. У 1938/39 навчальному році школу відвідувало лише 120 дітей, переважно із заможних сімей. За роки панування на західноукраїнських землях буржуазно-поміщицької Польщі жоден житель містечка не здобув вищої освіти[1]. Значна частина мешканців Струсова була неписьменною та малописьменною.

Трудящі маси Струсова не мирилися з польсько-шляхетською окупацією. Революційну пропаганду серед жителів вели члени організації «Сельроб-єдність», до якої входило й 7 місцевих жителів[2]. Молодь ухилялася від військової служби. Ширився страйковий рух. Зокрема, у липні 1937 і 1939 років страйкували сільськогосподарські робітники в поміщицькому фільварку, вимагаючи збільшити заробітну плату[3].

Соціальне й національне визволення трудящих Струсова настало у вересневі дні 1939 року. Жителі з радістю зустрічали Червону Армію-визволительку. Почалося нове життя. Створений зразу ж після визволення селянський комітет взяв на облік і організував охорону колишнього поміщицького майна. Значною подією в житті трудящих мас були вибори депутатів до Народних Зборів Західної України, які відбулися в жовтні 1939 року у Львові.

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 463, арк. 31.
[2] Там же, ф. 277, оп. 1, спр. 231, арк. 34, 40.
[3] Там же, ф. 10, оп. 2, спр. 238, арк. 1—7; ф. 288, оп. 1, спр. 179, акр. 57, 59.

Радянська влада звільнила селян від орендної плати за землю, від податків і сплати колишніх кабальних боргів експлуататорам, подала допомогу біднякам зерном, кредитами для придбання худоби. Було ліквідовано безробіття, на підприємствах запроваджено 8-годинний робочий день та охорону праці.

Важливі заходи здійснювалися для розвитку охорони здоров'я, освіти й культури. Наприкінці 1939 року в Струсові вже діяли поліклініка, лікарня, аптека. Вперше за багатовікову історію існування села його мешканці дістали можливість безплатно користуватись медичною допомогою. У січні 1940 року Струсів став районним центром. Було утворено райком партії, виконавчий комітет районної Ради, райком комсомолу.

Відкрилася семирічна школа з українською мовою навчання. 1940/41 навчального року її відвідувало 212 учнів, працювало 13 учителів. Викладання велося за новими програмою і підручниками. Одночасно проводилась робота щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення.

У клубі читали лекції, демонстрували кінофільми, працювали гуртки художньої самодіяльності. Відкрилася бібліотека.

Трудящі Струсова на власному досвіді переконувалися, що радянський лад — запорука їхнього щасливого, заможного й культурного життя.

Дальший процес соціалістичної перебудови села був перерваний нападом на Радянську країну фашистської Німеччини. 6 липня 1941 року німецькі окупанти захопили село. Гітлерівські загарбники й українські буржуазні націоналісти почали розправу над радянськими людьми. Вони знищували тих, хто в свій час вітав перемогу Радянської влади та брав активну участь у соціалістичних перетвореннях. Протягом 1941—1944 рр. у селах Струсівського району фашисти й українські буржуазно-націоналістичні бандити розстріляли 1269 мирних жителів, у т. ч. 546 мешканців Струсова[1].

Проте ні терор, ні знущання не могли знищити того нового, що з'явилося у свідомості трудящих Струсова у перші роки соціалістичного будівництва. Вони не мирились з окупацією, всіляко боролися проти загарбників: саботували заходи фашистських властей, відмовлялися здавати сільськогосподарські продукти, ухилялися від насильного вивезення на роботу до Німеччини, допомагали підпільній партизанській організації, яка діяла в Струсівському й сусідньому Микулинецькому районах[2].

Війська 1-го Українського фронту 23 березня 1944 року визволили село. У боях за нього загинув 91 радянський воїн — росіяни, білоруси, українці, представники інших національностей. Трудящі Струсова свято шанують пам'ять полеглих воїнів. У центрі села їм споруджено пам'ятник. Після визволення Струсова 89 мешканців пішло до Червоної Армії, з них 56 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Окупанти завдали селу значної матеріальної шкоди, зруйнували 50 житлових будинків, пограбували у селян худобу, зерно тощо.

Відразу ж після визволення від фашистської неволі відновили діяльність місцеві органи Радянської влади. 1946 року сільську Раду депутатів трудящих очолював молодий комуніст С. С. Дзюма, який повернувся з Червоної Армії. Районна партійна організація, в якій на обліку перебувало у 1944 році 16 членів і кандидатів у члени партії, спрямувала боротьбу трудящих села на відбудову зруйнованого фашистами народного господарства. До кінця 1944 року були відбудовані та почали діяти два млини, електростанція, їдальня, хлібопекарня, відкрилися шевська й кравецька майстерні. На базі колишньої гуральні запрацював спиртовий завод.

Поряд з відбудовою промислових підприємств налагоджувалася робота лікувальних закладів. Було відкрито поліклініку, лікарню, пологовий будинок, аптеку.

---

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 7, арк. 20, 25, 85, 89.

[2] Радянська Тернопільщина, стор. 132, 133.

Для дітей-сиріт влаштували дитячий будинок. У вересні 1944 року розпочалися заняття в семирічній школі. 1944/45 навчального року її відвідувало 243 учні. Виходила районна газета «Червоні зорі», яка відіграла велику роль у мобілізації населення на відбудову і дальший розвиток господарства села. Трудящі Струсова й району подавали допомогу Червоній Армії. До липня 1944 року вони внесли у фонд оборони 616,2 тис. карбованців[1].

Надійним помічником партійної організації в усіх справах стали комсомольці. В 1944 році комсомольці району зібрали 163 тис. крб. на будівництво танкової колони «Молодь Тернопільщини». Комсомольці і піонери взяли шефство над пораненими радянськими бійцями й офіцерами, які лікувалися в госпіталях, розташованих на території району: відвідували їх, зібрали й передали пораненим 975 комплектів подарунків[2].

Трудящі села відразу після визволення приступили до відродження зруйнованого господарства. Велику допомогу селянам подавала держава, вона забезпечила їх насінням для посіву, мінеральними добривами, технікою для обробітку полів через МТС, створену ще 1944 року. Все це стало передумовою для здійснення колективізації. На початку 1950 року 146 сімей села об'єдналися в колгосп ім. Кірова. Господарство мало у користуванні 380 га землі, 25 робочих коней, інвентар. Того року почала діяти колгоспна партійна організація.Вже перший рік колективного господарювання наочно переконав селян у його перевагах.

У 1951 році колгосп ім. Кірова об'єднався з артіллю села Варваринців. Господарство дістало назву «Паризька Комуна». Головою правління обрали місцевого жителя, колишнього бідняка Я. Ф. Ногаса. Партійна організація, яка налічувала спочатку 5 комуністів, разом з правлінням колгоспу повела рішучу боротьбу за зміцнення господарства. Налагодили агротехнічне навчання, мобілізували трудівників на боротьбу за підвищення врожайності. Серед колгоспників ширилося соціалістичне змагання. У 1955 році в господарстві вже зібрали в середньому по 18 цнт пшениці, 322 цнт цукрових буряків і по 105 цнт картоплі з га. Значну увагу приділяли піднесенню громадського тваринництва. Було організовано навчання серед доярок, телятниць. Одночасно велося будівництво тваринницьких приміщень, було закуплено продуктивну худобу. 1955 року в господарстві налічувалося вже понад 330 голів великої рогатої худоби, 635 свиней, 290 овець. Надій молока на фуражну корову становив 1842 кілограми. На 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено 104,5 цнт молока та 10,9 цнт м'яса. У 1959 році до колгоспу «Паризька Комуна» приєдналася артіль сусіднього села Налужжя. Цього року було ліквідовано Струсівський район, його територія ввійшла до складу Теребовлянського району.

Значних показників у розвитку сільськогосподарського виробництва колгосп добився в роки восьмої п'ятирічки. Понад п'ятирічне завдання було продано державі 8450 цнт зерна, 139 230 цнт цукрових буряків, 5800 цнт молока, 740 цнт м'яса. Урожайність основних сільськогосподарських культур за п'ятирічку становила: зернових — 27,2 цнт з га, цукрових буряків — 398, картоплі — 100 цнт з гектара.

За колгоспом закріплено 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь. Щоб обробити землю, засіяти, зібрати врожай, він має потрібну техніку. Основні виробничі процеси у колгоспі механізовано, поліпшився обробіток землі, скоротились строки збирання врожаю, значно полегшилася праця трудівників. Господарство забезпечене такими спеціалістами, як агрономи, зоотехніки, економісти-плановики.

Важливою галуззю є тваринництво. Колгосп має дві ферми великої рогатої худоби, свиноферму, вівце- й птахоферми. У 1972 році в господарстві утримувалося 1338 голів великої рогатої худоби, понад 1 тис. голів свиней, 635 овець. У 1971 році на 100 га ріллі вироблено 100 цнт м'яса, 453 цнт молока. Грошові доходи від продажу

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 6, арк. 22, 23.
[2] Там же, арк. 21.

тільки тваринницької продукції становили 328,1 тис. карбованців.

Значні виробничі успіхи колгоспу, зниження собівартості продукції обумовили збільшення його прибутків, завдяки чому стала краще оплачуватися і праця колгоспників. Порівняно з 1961 роком, у 1971 році вона зросла майже в 2 рази.

Село Струсів. 1972 р.

Авангардна роль у зміцненні колгоспу належить комуністам. Партійна організація колгоспу в 1972 році налічувала 30 чоловік. Комуністи очолюють найвідповідальніші ділянки колгоспного будівництва, особистим прикладом, палким словом мобілізують трудівників на виконання завдань, поставлених перед трудящими села дев'ятим п'ятирічним планом. Бойовим помічником партійної організації є комсомольська, в якій об'єднано 57 чоловік.

Кращих колгоспників нагороджено орденами й медалями. Двічі (у 1966 і і 1971 рр.) удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора колишнього голову артілі Я. Ф. Ногаса, колгоспного організатора й керівника, який очолював артіль близько 20 років. Орденом Трудового Червоного прапора нагороджено свинарку Ю. А. Великанович, орденом «Знак Пошани» — завідуючого тваринницькою фермою Й. Ю. Ворону і бригадира рільничої бригади, нині пенсіонера В. І. Бєлінського.

Хороших виробничих показників колгоспники добиваються у дев'ятій п'ятирічці. 1972 року одержано з кожного гектара 35,9 цнт зернових, 142 цнт картоплі. План продажу державі зерна виконано на 114 проц., овочів — на 132,7 проц., цукрових буряків — на 119,4 проц. За успіхи, досягнуті в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя утворення СРСР, ланкову колгоспу «Паризька комуна» С. І. Ванюсів нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, головного агронома О. Є. Чорну — орденом «Знак Пошани».

Соціалістичні перетворення в Струсові не вичерпуються лише тими змінами, що відбулися в сільському господарстві. Частина мешканців працює на спирто-горілчаному комбінаті (до 1970 року — спиртозавод) та у міжколгоспній будівельній організації. Колективи цих підприємств достроково завершили восьму п'ятирічку. За п'ять років робітники «Міжколгоспбуду» спорудили і ввели в дію у населених пунктах Теребовлянського району 11 дитячих садків, 2 магазини, 2 клуби, гуртожиток, а також понад 20 приміщень господарського призначення. Включившись у соціалістичне змагання за виконання соціалістичних зобов'язань на честь 50-річчя утворення СРСР, будівельники успішно виконали план будівельно-монтажних робіт 1972 року.

Ці успіхи є результатом творчих пошуків і зусиль робітників та інженерно-технічних працівників, спрямованих на використання резервів, застосування передових методів праці, вдосконалення існуючого та введення в дію нового обладнання. На спирто-горілчаному комбінаті трудиться 34 ударники комуністичної праці. За успішне виконання виробничих завдань, сумлінну працю 31 робітника та інженерно-технічного працівника «Міжколгоспбуду» та спирто-горілчаного комбінату удостоєно медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна», а газозварювальницю Т. Г. Петровську — ордена «Знак Пошани».

В усіх перетвореннях, що відбулися в економіці, побуті й культурі, керівна роль належить 130 комуністам села. 250 чоловік налічує комсомольська організація. З 30 комуністів колгоспної парторганізації 25 чоловік працюють безпосередньо на виробництві. Комуністи і комсомольці села були ініціаторами та брали безпосеред-

Заняття у фізичному кабінеті Струсівської середньої школи-інтернату. 1971 р.

ню участь у спорудженні восьмирічної школи, будинку культури, дитячих ясел, колгоспного профілакторію тощо.

У післявоєнні роки в селі широко розгорнулося індивідуальне будівництво. Лише протягом восьмої п'ятирічки споруджено 46 добротних мурованих будинків, критих листовим залізом, черепицею, шифером. Забудовникам колгосп допомагає будівельним матеріалом, транспортом. Кращим трудівникам, які довгі роки сумлінно працювали, колгосп споруджує будинки своїм коштом або в кредит.

Значно зросла за післявоєнний час торговельна мережа. Нині в селі є 12 магазинів, 2 їдальні. У 1972 році населенню продано різних товарів більше як на 1,5 млн. крб. У побут трудящих міцно ввійшли телевізори, радіоприймачі, пральні й швейні машини та інші предмети культурно-побутового призначення. Так, тільки в 1972 році через торговельну мережу було продано 134 телевізори, 60 радіоприймачів, 150 пральних машин, 73 холодильники, 8 легкових автомобілів, 22 мотоцикли. Значно зріс попит на ювелірні вироби, піаніно, меблі, годинники, фотоапарати, готовий одяг тощо.

Все це незаперечно свідчить про те, що завдяки докорінним соціально-економічним перетворенням, які відбулися в Струсові за роки Радянської влади, старий побут поступився місцем новому, соціалістичному. В цьому — яскравий прояв сили нового соціального ладу, який ліквідував експлуатацію людини людиною та всякі форми соціального гніту.

Великі зміни сталися в медичному обслуговуванні трудящих Струсова. Тут працюють лікарня на 50 ліжок з пунктом швидкої допомоги, пологовий будинок, поліклініка, аптека. При спирто-горілчаному комбінаті та міжколгоспній будівельній організації функціонують медичні пункти. У розпорядженні лікарів — новітня апаратура та обладнання, що допомагає успішно здійснювати профілактику і лікування захворювань. Медичний колектив села, що налічує 7 лікарів і 32 працівники з середньою медичною освітою, проводить велику санітарно-освітню роботу серед населення, виступає активним пропагандистом медичних знань. Радянський уряд гідно оцінив сумлінну працю лікаря К. С. Махненко, нагородивши її орденом Жовтневої Революції. 8 медпрацівників удостоєно ювілейних медалей «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

За роки Радянської влади у Струсові відбулася справжня культурна революція. Сталися значні зміни в освітньому рівні населення. У 1972/73 навчальному році працювали середня школа, школа сільської молоді та школа-інтернат. Їх відвідувало близько тисячі учнів. Школи мають міцну навчально-матеріальну базу — добре обладнані кабінети, майстерні, бібліотеку тощо. З 1112 випускників 315 здобули вищу освіту. Серед педагогічного колективу, який налічує 75 учителів, 6 відмінників народної освіти. За бездоганну та багаторічну роботу вчителя Я. П. Рутецького в в 1971 році відзначено орденом «Знак Пошани», 12 чоловік удостоєно ювілейної медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

У Струсові працюють дитячий садок на 75 місць та дитячі ясла на 25 місць.

Велику культурно-освітню роботу проводить будинок культури, де читаються лекції, відбуваються бесіди на суспільно-політичні, природознавчі, атеїстичні, медичні, педагогічні та інші теми. При будинку культури працюють хоровий, драматичний, хореографічний та інші гуртки, в роботі яких беруть участь 150 любителів хорового співу, народних танців і самодіяльної сцени.

Широку популярність здобула струсівська чоловіча заслужена капела бандуристів УРСР, створена 1957 року. Капела відома далеко за межами Тернопільщини. Протягом 1957—1971 рр. вона дала понад 700 концертів. Її не раз слухали жителі не тільки Тернопільщини, а й Львівської, Івано-Франківської та Закарпатської областей, вона виступала в Москві, Ленінграді, Києві, Литовській РСР, а також у Народній Республіці Болгарії. Виступи капели передавалися по радіо, транслювалися по телебаченню, їх було відтворено на кіноплівці, в грамзапису. За високу виконавську майстерність капелі у 1962 році присвоєно звання народної самодіяльної капели бандуристів, а в 1969 році — почесне звання заслуженої капели бандуристів УРСР. У квітні 1971 року капела бандуристів виступала в Москві на концерті для учасників XXIV з'їзду КПРС. Художнього керівника струсівського будинку культури В. В. Обухівського за сумлінну багаторічну працю та досягнуті успіхи у розвитку художньої самодіяльності 1971 року нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Помітну роль у культурному житті Струсова відіграє бібліотека, у фондах якої налічується 36 тис. книжок. Тут проводять читацькі конференції, літературні вечори, влаштовують книжкові виставки, бібліографічні огляди.

Майже кожна сім'я передплачує кілька примірників газет і журналів, у багатьох трудівників є передплатні видання.

У кінозалі при будинку культури жителі села мають змогу переглянути новий кінофільм.

Постійно зростає громадсько-політична активність мешканців Струсова. Кращих, найактивніших колгоспників, робітників, представників інтелігенції обирають депутатами до сільської Ради. Зокрема, на виборах, які відбулися в червні 1973 року, до Струсівської сільради було обрано 57 депутатів, серед них 37 колгоспників, 5 робітників, 15 службовців, серед народних обранців 26 жінок. 27 депутатів — комуністи, 8 — комсомольці. Депутати й постійні комісії сільради (планово-бюджетна, соціально-культурна, комісія по торгівлі і побуту, комісія по промисловості, сільськогосподарська, адміністративна, соціально-культурна та ін.), спираючись на актив, вирішують різноманітні питання політико-виховного, культурного та господарського значення.

Значні кошти виділяє сільська Рада на розвиток села. У 1972 році бюджет сільської Ради становив 209 482 крб., з яких 33 817 крб. було відведено на освіту, 33 645 — на культуру, 135 302 крб.— на медичне обслуговування. Крім того, держава додатково асигнує щорічно на середню школу та школу-інтернат 470 тис. крб.

Доброю традицією в селі стало брати шлюб в урочистій обстановці в будинку культури, відзначати революційні свята, знаменні дати. Кожного разу на них збираються сотні жителів села.

Струсів є батьківщиною поета С. Ф. Будного (1934—1958 рр.), українського революційного письменника А. М. Іванчука (1903—1951). За ініціативою парторганізації та активу села тут у 1962 році створено літературні музеї С. Ф. Будного та А. М. Іванчука.

Щасливо, радісно й заможно живуть трудящі Струсова. Впевнено крокують вони у своє щасливе завтра, до світлої мети людства — комунізму.

Б. Д. ЛАНОВИК, Я. С. ЛЯЛЬКА, Ф. І. СТЕБЛІЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ТЕРЕБОВЛЯНСЬКОГО РАЙОНУ

БАГА́ТКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Стрипи, за 40 км від районного центру. До залізничної станції Денисів—Купчинці на лінії Тернопіль—Козова — 18 км. Дворів — 359. Населення — 1064 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Бенева.

На території Багатківців розміщена центральна садиба колгоспу «Іскра», в користуванні якого 3,1 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2,9 тис. га орної землі. Це багатогалузеве господарство з розвинутим рільництвом і м'ясомолочним тваринництвом. Спеціалізується також на вирощуванні птиці.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено голову колгоспу А. Д. Сельського. Ордена Леніна удостоєна завідуюча медпунктом Є. Й. Приходько, а директор школи К. А. Гураль — ордена Жовтневої Революції.

Тут є восьмирічна школа, в якій 12 учителів навчають 197 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, магазини промислових і продовольчих товарів, шевська майстерня. За 1962—1972 рр. 154 родини справили новосілля.

В селі працюють 20 комуністів та 47 комсомольців. Партійна організація створена 1954, комсомольська — 1945 року.

Село відоме з 1581 року. У серпні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. На шлях колективного господарювання багатківські селяни стали в 1940 році. У роки Великої Вітчизняної війни 115 жителів села були бійцями Червоної Армії, на фронтах загинуло 48 чоловік. За відвагу й героїзм, виявлені в боях проти фашистів, 67 фронтовиків нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

У селі споруджено пам'ятник воїнам-односельцям, які віддали життя за Радянську Батьківщину.

БУРКА́НІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Стрипи, за 28 км від районного центру й за 35 км від залізничної станції Микулинці—Струсів на лінії Тернопіль—Заліщики. Дворів — 359. Населення — 1164 чоловіка.

Місцевий колгосп «Вільне життя» має в користуванні 3,8 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 3,5 тис. га орної землі. Провідними галузями господарства є рільництво і тваринництво м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств діє цегельний завод. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено коваля колгоспу Д. І. Мончака та водія Б. М. Тирбана.

В селі є восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 225 учнів, будинок культури із залом на 400 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, магазини промислових і продовольчих товарів, кравецька майстерня. У Бурканові працюють 22 комуністи й 24 комсомольці. Партійна організація створена 1952, комсомольська — 1945 року.

Село відоме з 1564 р. У травні 1906 року страйкували місцеві селяни. У серпні — вересні 1920 року в селі встановлена влада Рад, діяв сільський ревком. Понад 50 мешканців брали участь у боях проти гітлерівців на фронтах Великої Вітчизняної війни, 16 загинуло, 34 нагороджені орденами й медалями СРСР. Воїнам-односельцям, які полягли в боях за Радянську Батьківщину, споруджено пам'ятник.

На околицях села знайдено меч доби пізньої бронзи.

ВЕЛИ́КИЙ ГОВИ́ЛІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Тайни (притока Збруча), за 18 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Хоростків на лінії Тернопіль—Заліщики. Дворів — 442. Населення — 1312 чоловік. Сільраді підпорядковане село Малий Говилів.

На території Великого Говилова розташована центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму». Колгосп користується 4,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4,2 тис. га орної землі, і спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби, вирощує також цукрові буряки й зернові культури. Тут діє цегельний завод, млин, плодоконсервний завод. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва та виконанні п'ятирічного плану орденом Леніна нагороджена доярка колгоспу А. А. Газдюк. Орденом Трудового Червоного Прапора відзначено головного агронома А. І. Білика, комбайнера В. І. Свистуна.

Є восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 273 учнів, будинок культури із залом на 500 місць, бібліотека, історико-краєзнавчий музей на громадських засадах, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок-ясла, 3 магазини, відділення зв'язку. За 1962—1972 рр. споруджено 135 житлових будинків. В селі працюють 56 комуністів, 167 комсомольців. Партійна організація утворена в квітні 1951, комсомольська — в липні 1947 року.

Село відоме з 1564 року. У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. Місцевий колгосп організовано в березні 1941 року. 198 жителів боролися проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, 61 загинув, 135 фронтовиків нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

В селі споруджено пам'ятники В. І. Леніну і загиблим воїнам-односельцям.

ВЕРБІ́ВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Звиняч (притока Серету), за 21 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Деренівка на лінії Тернопіль — Заліщики. Дворів — 502. Населення — 1572 чоловіка.

У селі розміщено 2 бригади колгоспу «Заповіт Ілліча» (центральна садиба в Трудовому). За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені бригадир колгоспу М. Г. Орнага і доярка М. В. Дригуш.

У Вербівцях є восьмирічна школа, в якій 17 учителів навчають 262 учні, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 2 магазини, відділення зв'язку, шевська майстерня. У Вербівцях працюють 13 комуністів і 42 комсомольці. Партійна організація створена в жовтні 1950, комсомольська — в грудні 1946 року.

Вперше село згадується в історичних документах за 1557 рік. У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 88 жителів, з них 56 чоловік загинули, 32 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

ВИШНІ́ВЧИК — село, центр сільської Ради, розкинулось у долині річки Стрипи, за 45 км від районного центру й за 20 км від залізничної станції Бучач на лінії Чортків—Бучач. Дворів — 284. Населення — 887 чоловік. Сільраді підпорядковане село Вишеньки.

На території Вишнівчика розміщена центральна садиба колгоспу «Правда». В його користуванні 3,8 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 3,1 тис. га орної землі. Провідне місце в господарстві посідають виробництво зерна, молока й м'яса. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджений комбайнер М. М. Кошитар.

В селі є середня школа, де 18 учителів навчають 300 учнів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, аптека, пологовий будинок, дитячі ясла, відділення зв'язку, 5 магазинів, у т. ч. книжковий, кравецька майстерня. Партійна й комсомольська організації створені в 1950 році. У селі працюють 24 члени КПРС та 51 комсомолець.

Село відоме з 1564 року. У серпні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. В 30-х роках, за часів окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею, тут діяв осередок КПЗУ. Колгосп засновано у 1940 році, відновив діяльність у 1946 році. Понад 40 жителів билися проти фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 18 нагороджені орденами й медалями СРСР. В центрі села споруджено пам'ятник 24 односельцям, які загинули в боротьбі за свободу й незалежність Батьківщини.

ГА́ЙВОРОНКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Стрипи, за 37 км від районного центру. До залізничної станції Микулинці-Струсів — 34 км. Дворів — 297. Населення — 869 чоловік.

У селі розміщена бригада колгоспу «Вільне життя» (центральна садиба у Бурканові). З допоміжних підприємств є цех для випалювання вапна.

У Гайворонці — восьмирічна школа, в якій 11 учителів навчають 176 учнів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, магазини промислових і продовольчих товарів, шевська й кравецька майстерні. З 1962 по 1972 рр. побудовано 95 індивідуальних житлових будинків.

Тут працюють 21 комуніст і 8 комсомольців. Партійна організація створена в грудні 1949 року.

Село відоме з 1785 року. У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. Під час окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею діяв осередок КПЗУ. На фронтах Великої Вітчизняної війни 70 жителів боролись проти фашистських загарбників, 32 — загинули, 17 чоловік за бойові подвиги нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. На честь полеглих у боях за Батьківщину збудовано монумент Слави.

Поблизу села виявлено скарб римських монет (II століття).

ГВАРДІ́ЙСЬКЕ (до 1965 року—Гниловоди)— село, центр сільської Ради, розташоване на річці Мозолівці, за 45 км від районного центру, за 50 км від залізничної станції Микулинці — Струсів. Дворів — 217. Населення — 832 чоловіка.

Місцевий колгосп «Молода гвардія» має в користуванні 1 тис. га сільськогосподарських угідь, переважно орної землі. Провідні галузі господарства рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств діє цегельний завод.

У селі є восьмирічна школа, в якій 15 учителів навчають 170 учнів, будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, магазини промислових і продовольчих товарів.

В селі працюють 14 комуністів та 29 комсомольців.

Партійна організація створена в червні 1954 року, комсомольська — у 1946 році.

Гниловоди відомі з 1785 року. У серпні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада, діяв ревком.

Із 45 жителів села, що брали участь в боях проти гітлерівців на фронтах Великої Вітчизняної війни, 21 чоловік загинув, 14 нагороджені орденами і медалями Союзу РСР. Тут споруджено пам'ятник воїнам-односельцям, які полягли в боротьбі за свободу й незалежність Радянської Батьківщини.

ГЛЕЩАВА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру й за 14 км від залізничної станції Теребовля на лінії Тернопіль—Заліщики. Дворів — 411. Населення — 2219 чоловік.

За місцевим колгоспом «Перемога» закріплено 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,5 тис. га орної землі. Добре розвинуті рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Леніна нагороджено комбайнера колгоспу В. В. Смільського, орденом Трудового Червоного Прапора — зоотехніка В. М. Стечишина, тракториста В. С. Пакоша, колгоспницю Ю. А. Сидор.

Тваринницьке містечко колгоспу «Червоний прапор», с. Дарахів. 1971 р.

У Глещаві є восьмирічна школа, будинок культури із залом на 250 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 3 магазини. В Глещаві працюють 25 комуністів і 30 комсомольців. Партійна організація створена в 1941 році, відновила діяльність у 1954 році, комсомольська організація діє з 1946 року.

Село відоме з 1581 року. У серпні—вересні 1920 року тут встановлена Радянська влада, діяв ревком. Колгосп засновано в 1940, відновив діяльність у 1949 році. Під час Великої Вітчизняної війни в лавах Червоної Армії перебувало 210 чоловік, 52 загинуло в боях, 42 фронтовики нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Поблизу села розкопано курганне поховання в кам'яній гробниці, де знайдено скляний посуд II—III століть.

ДА́РАХІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км від районного центру. До залізничної станції Микулинці—Струсів—12 км. Дворів — 837. Населення — 3049 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кам'янка й Тютьків.

У Дарахові розміщена центральна садиба колгоспу «Червоний прапор». За господарством рослинницько-тваринницького напряму закріплено 3,5 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 3,1 тис. га орної землі. Ланки Є. С. Струс, О. Г. Пухальської, Я. П. Марчак, Я. Д. Гудими, Г. І. Ланик, М. А. Пелехатої одержали 1972 року по 580—620 цнт з гектара цукрових буряків. З промислових підприємств працюють цегельний завод та кам'яний кар'єр. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєні телятниця колгоспу С. І. Меленчук, колгоспниця Г. В. Бляхарська, бригадир будівельної бригади П. Д. Копчак, комбайнер Є. М. Скибинський. Орденом Жовтневої Революції нагороджено ланкову колгоспу Г. І. Ланик, орденом Трудового Червоного Прапора — тракториста М. М. Бодняря, голову колгоспу В. С. Легкого, ланкову О. Г. Пухальську, колгоспника М. А. Трача і доярку О. О. Сипень.

В селі є середня школа, в якій 40 учителів навчають 640 учнів, працює будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, аптека, дитячі ясла-садок, 7 магазинів, в т. ч. книжковий, їдальня, відділення зв'язку, кравецька та шевська майстерні. У післявоєнний час колгосп спорудив понад 40 громадських і виробничих приміщень, три будинки для спеціалістів. За 1962—1972 рр. 260 колгоспних сімей справили новосілля. В селі працюють 21 комуніст і 42 комсомольці. Партійна організація створена в грудні 1949 року, комсомольська — в 1945 році.

Село відоме з 1564 року. Восени 1648 року селяни Дарахова громили місцеві панські маєтки, за що шляхта зруйнувала село. У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком. У вересні 1930 року, за часів окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею, каральний загін вчинив розправу над жителями за революційні виступи.

Місцевий колгосп організовано в 1940 році, відновив діяльність у 1948 році. Понад 100 чоловік билися проти ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни. 55 чоловік загинули, 65 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

ДВОРІ́ЧЧЯ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 26 км від районного центру. До залізничної станції Микулинці—Струсів 15 км. Дворів — 198. Населення — 703 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Веселівка.

У Дворіччі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, у користуванні якого 1,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі. Провідні галузі господарства — рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму.

Є початкова школа, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, магазини продовольчих і промислових товарів, кравецька майстерня. В селі працюють 19 комуністів і 14 комсомольців. Партійна організація створена 1953, комсомольська — 1947 року.

Дворіччя відоме з 1785 року. У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада. Колгосп засновано у 1940 році. Учасниками Великої Вітчизняної війни був 71 житель села, 16 чоловік загинуло в боях. За бойові подвиги 43 фронтовики нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

ДО́ВГЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Серету, за 9 км від районного центру й за 6 км від залізничної станції Деренівка. Дворів — 220. Населення — 883 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Деренівка.

На території Довгого розміщена комплексна бригада колгоспу ім. Кірова (центральна садиба в селі Плебанівці).

У селі є восьмирічна школа, в якій 14 учителів навчають 227 учнів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, магазини продовольчих і промислових товарів. Тут працюють 10 комуністів і 41 комсомолець. Партійна організація створена у 1951 році, комсомольська — 1950 року.

Довге відоме з 1556 року. Селяни Деренівки брали участь у розгромі панських маєтків восени 1648 року. У липні — вересні 1920 року встановлена Радянська влада. За часів окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею діяв осе-

редок КПЗУ. Понад 150 чоловік були бійцями Червоної Армії в роки Великої Вітчизняної війни. 87 загинуло. 50 чоловік нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. У Довгому похований український художник і письменник К. М. Устиянович (1839—1903).

Біля села виявлено поховання доби міді (кінець III — початок II тисячоліття до н. ери).

ДОЛИ́НА (до 1960 року — Янів) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Серету, за 15 км від районного центру, до залізничної станції Деренівка — 7 км. Дворів — 413. Населення — 1332 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Слобідка.

У Долині розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму». На площі 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі колгосп вирощує зернові і технічні культури, виробляє м'ясо-молочну продукцію. 1972 ювілейного року на полях колгоспу було зібрано по 565—580 цнт цукрових буряків. У селі працює гідроелектростанція потужністю 572 квт., млин, кам'яний кар'єр, пилорама. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено голову колгоспу С. Ф. Базара, головного агронома Ф. В. Петрончака, бригадира В. М. Руту.

У селі є восьмирічна школа, в якій вчаться 282 учні й працює 21 учитель, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, аптека, дитячий садок, відділення зв'язку, 5 магазинів, у т. ч. книжковий, кравецька й дві шевські майстерні. В партійній організації (створена 1947 року) на обліку 28 членів КПРС, у комсомольській — 73 члени ВЛКСМ.

Долина відома з кінця XV ст. На початку XVII ст. тут була збудована фортеця, яку турки зруйнували в 1675 році. Населення містечка брало участь у визвольній війні українського народу (1648—1654 рр.) проти шляхетської Польщі. Під впливом російської буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. у Долині 1907 р. відбувся великий селянський страйк, керівники якого були заарештовані. У серпні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада, діяв ревком. За окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею працював підпільний районний комітет КПЗУ. Комуністи поширювали серед населення революційні листівки, керували страйками. Колгосп заснований в 1940, відновив діяльність у 1944 році. Понад 150 жителів були учасниками боїв проти фашистських окупантів у роки Великої Вітчизняної війни. За подвиги на фронтах 60 чоловік нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. 80 воїнам-односельцям, які віддали життя за Батьківщину, споруджено пам'ятник.

Біля села Слобідки знайдено крем'яне знаряддя праці доби міді.

ЖОВТНЕ́ВЕ (до 1964 року — Кобиловолоки) — село, центр сільської Ради, розташоване за 2 км від автомагістралі Луцьк—Чернівці, за 18 км від районного центру й за 11 км від залізничної станції Деренівка. Дворів — 706. Населення — 2174 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Млиниська.

У Жовтневому розміщена центральна садиба колгоспу «Росія», за яким закріплено 2,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,7 тис. га орної землі. Рільництво має буряко-зерновий напрям, тваринництво — м'ясо-молочне. На території села міститься спирто-консервний комбінат. За високі показники в праці бригадира П. М. Афінця нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Тут є середня школа, в якій 30 учителів навчають 437 учнів, будинок культури із залом на 256 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, магазини продовольчих і промислових товарів, кравецька й шевська майстерні. В селі працюють 47 комуністів, 96 комсомольців. Партійна організація створена в лютому 1951, комсомольська — в 1946 році.

Село відоме з 1564 р. В 1648 році селяни брали участь у розгромі маєтків польських магнатів. У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 520 чоловік, з них 97 загинуло, 110 фронтовиків за героїзм, виявлений у боях, нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. Серед них В. А. Дисевич — учасник оборони Ленінграда, нагороджений орденом Леніна. Воїнам-односельцям, що загинули у боях за Радянську Батьківщину, споруджено пам'ятник.

Тут народився С. В. Стояновський, доктор ветеринарних наук, професор, ректор Львівського зооветеринарного інституту.

На території Жовтневого виявлено залишки поселення та поховання перших століть н. е. Біля с. Млиниської знайдена золота римська монета початку IV століття.

ЗА́ЗДРІСТЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км від районного центру, за 13 км від залізничної станції Микулинці — Струсів. Дворів — 384. Населення — 1220 чоловік.

Тут розміщена центральна садиба колгоспу «Прогрес». В його користуванні — 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, з них — 2 тис. га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, цукрові буряки, виробляють молочну продукцію. З допомогою держави трудівники колгоспу в останні роки осушили близько тисячі гектарів заболочених земель.

У селі є восьмирічна школа, в якій 11 учителів навчають 208 учнів, будинок культури, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, магазини промислових і продовольчих товарів. За 1962—1972 рр. 198 колгоспних родин справили новосілля.

Працюють 23 комуністи і 20 комсомольців.

Партійна організація створена в квітні 1954 року, комсомольська — в 1945 році.

Село відоме з 1785 року. У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. 128 жителів були учасниками Великої Вітчизняної війни, за подвиги на фронтах війни 42 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. 43 полеглим у боях за Батьківщину воїнам-односельцям споруджено пам'ятник. Місцевий колгосп організовано в 1948 році.

Неподалік села розкопано кілька курганів скіфських часів (VII—VI ст. до н. е.) та знайдено кам'яний стовп з рунічними знаками на ньому (II—III століття).

ЗАРВАНИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Стрипи, за 40 км від районного центру й за 24 км від залізничної станції Бучач. Дворів — 217. Населення — 642 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Сапова.

Тут розміщена бригада колгоспу «Правда» (центральна садиба у Вишнівчику). З допоміжних підприємств працює млин. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено тракториста С. Ф. Вітряка.

У селі є восьмирічна школа, в якій 12 учителів навчають 172 учнів, клуб, бібліотека, пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, магазини продовольчих і промислових товарів.

В селі працюють 7 комуністів і 5 комсомольців.

Вперше село згадується в історичних джерелах за 1458 рік. В серпні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. У 30-х роках, за буржуазно-поміщицької Польщі, існував осередок КПЗУ. В роки Великої Вітчизняної війни 30 чоловік брали участь у боях проти фашистських загарбників, 17 одержали урядові нагороди.

У Зарваниці народився Євген Мандичевський (літ. псевд. Фр. Улянович, 1873 — р. см. невід.) — український письменник.

На околицях Зарваниці виявлено залишки поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.), розкопано 2 поховання доби міді і два поховання скіфського часу (VII—VI ст. до н. е.), де знайдено зброю і прикраси.

ІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру і залізничної станції Теребовля. Дворів — 589. Населення — 2102 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Лозівка.

В Іванівці розміщена бригада колгоспу «Зоря комунізму» (центральна садиба у Великому Говилові). Працює млин. За досягнуті успіхи у сільськогосподарському виробництві орденом Леніна нагороджено бригадира І. С. Буля.

Є середня школа, в якій 22 вчителі навчають 480 учнів, будинок культури із залом на 500 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, 4 магазини, кравецька майстерня. За 1962—1972 рр. 128 колгоспних сімей справили новосілля. Тут працюють 22 комуністи й 66 комсомольців.

Село відоме з 1785 року. У липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада. За час окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею діяла організація КПЗУ, серед населення розповсюджувалися листівки. 162 жителі села брали безпосередню участь у Великій Вітчизняній війні, 90 чоловік загинули, за мужність і відвагу, виявлені в боях, 72 фронтовики нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

У селі встановлено пам'ятник В. І. Леніну й 2 пам'ятники воїнам, полеглим на фронтах Великої Вітчизняної війни і в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів.

В околицях Іванівки знайдено кістки мамонта та знаряддя праці доби середнього палеоліту (приблизно 50 тис. років тому).

ІЛА́ВЧЕ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Сороцької, за 18 км від районного центру й залізничної станції Теребовля. Дворів — 823. Населення — 2355 чоловік.

За колгоспом «Більшовик» закріплено 3,5 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,9 тис. га орної землі. Господарство зерно-бурякового напряму з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом. За післявоєнний час на кошти колгоспу споруджено 20 виробничих приміщень, 253 сім'ї спорудили житлові будинки. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Леніна удостоєно колгоспницю Г. М. Копчак. Свинарка Т. М. Греськів і ланкова Ю. О. Греськів нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

В Ілавчому є середня школа, в якій 28 учителів навчають 474 учні, клуб, бібліотека; дільнична лікарня, аптека, амбулаторія, 6 магазинів, дитячий садок, відділення зв'язку. В селі працюють 28 комуністів і 48 комсомольців. Партійна організація створена в лютому 1951 року.

Село відоме з 1785 року. В липні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада, діяв ревком.

Колгосп заснований у 1940, відновив діяльність у 1949 році. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистів билися 315 жителів, 242 фронтовиків нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, 65 загиблим воїнам споруджено пам'ятник.

КОТУ́ЗІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 43 км від районного центру, за 20 км від залізничної станції Бучач. Дворів — 300. Населення — 937 чоловік. Сільраді підпорядковане село Михайлівка.

Місцевий колгосп ім. Кутузова користується 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,1 тис. га орної землі. Провідними галузями господарства є рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. Працює цегельний завод.

У Котузові є восьмирічна школа, в якій вчаться 175 учнів і працюють 12 учителів, будинок культури, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, магазини промислових і продовольчих товарів, кравецька майстерня. У партійній організації (створена 1955 року) на обліку 19 комуністів, у комсомольській — 37 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1581 року.

У серпні—вересні 1920 року в Котузові встановлена влада Рад, діяв ревком. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти німецько-фашистських окупантів 37 жителів, 19 з них загинуло, 17 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Колгосп організовано у 1949 році.

У селі народився В. А. Навроцький (1847—1882 рр.), український публіцист, економіст-статистик.

КРОВИ́НКА — село, центр сільської Ради. Розташована по обох берегах Гнізни (притока Серету), за 3 км від районного центру й за 4 км від залізничної станції Микулинці—Струсів. Дворів — 380. Населення — 1440 чоловік.

У селі розміщена комплексна бригада колгоспу «50-річчя Жовтня» (центральна садиба в Лошневі). За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва колгоспника В. Г. Боровця удостоєно ордена Леніна.

В Кровинці є восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 208 учнів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, магазини промислових і продовольчих товарів, відділення зв'язку, кравецька й шевська майстерні. В селі працюють 16 комуністів і 17 комсомольців.

В історичних джерелах село згадується в 1567 році. У липні—вересні 1920 р. встановлена влада Рад. 117 місцевих жителів громили фашистських окупантів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 17 із них загинуло. За виявлені в боях мужність і відвагу 79 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Під час окупації фашисти розстріляли 18 мирних жителів.

ЛАДИ́ЧИН — село, центр сільської Ради. Розташований за 15 км від районного центру, за 7 км від залізничної станції Микулинці—Струсів. Дворів — 493. Населення — 1710 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Жовтень», який користується 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2 тис. га орної землі. Провідними галузями господарства є виробництво зерна, м'яса й молока. Працюють допоміжні підприємства — цегельний завод, кам'яний кар'єр, млин. Діє ветеринарний пункт. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєні свинарка Е. М. Голда і доярка М. О. Ірха, ордена Жовтневої Революції — технік колгоспу В. Ф. Мацьопа. Бригадир колгоспу М. П. Сирник, ланкова А. П. Полійовська і колгоспниці Ю. А. Гриб та М. С. Задирайко нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

У Ладичині є восьмирічна школа, в якій 26 учителів навчають 373 учнів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, 3 магазини, шевська й кравецька майстерні.

В селі працюють 18 комуністів і 82 комсомольці. Партійна організація створена в 1957, комсомольська — в 1946 році.

Село відоме з 1564 року.

Влітку 1902 року селяни оголосили страйк, вимагаючи збільшення оплати праці. В серпні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. Влітку 1928 р. під час окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею на панському фільварку страйкували сільськогосподарські робітники.

У вересневі дні 1939 року в Ладичині організувався селянський комітет. Місцевий колгосп створено в 1940 році. Понад 450 жителів села воювали проти фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 68 фронтовиків нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. У селі побудовано пам'ятник 56 воїнам, які загинули в боротьбі за свободу й незалежність Радянської Батьківщини.

Поблизу Ладичина розкопано 2 кургани скіфського часу, де виявлено зброю та прикраси, й кілька давньоруських поховань.

ЛА́СКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Звинячі (притока Серету), за 22 км від районного центру і залізничної станції Теребовля. Дворів — 943. Населення — 2697 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Щорса. Господарство користується 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,5 тис. га орної землі, вирощує зернові й технічні культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств є цегельний завод, ремонтна майстерня. За трудові успіхи в сільськогосподарському виробництві тракторист Д. В. Левенець нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

У Ласківцях є середня школа, в якій 32 вчителі навчають 594 учні, клуб із залом на 260 місць, бібліотека; дільнична лікарня, аптека, дитячий комбінат, відділення зв'язку, універмаг, магазини продовольчих і господарських товарів, кравецька майстерня. За 1962—1972 рр. тут побудовано 250 житлових будинків і 13 громадських приміщень. В селі працюють 22 члени КПРС та 142 комсомольці. Партійна організація створена в 1953, комсомольська — в 1946 році.

В документах Ласківці вперше згадуються в 1448 році. Восени 1648 року селяни брали участь у розгромі маєтку місцевого пана.

В серпні — вересні 1920 р. встановлена Радянська влада, діяв ревком. Близько 200 жителів села боролися зі зброєю в руках проти фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, 128 загинуло смертю хоробрих. У селі на їх честь побудовано пам'ятник. 67 фронтовиків нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

ЛО́ШНІВ — село, центр сільської Ради. Розташований на лівому березі Гнізни, за 10 км від районного центру, за 6 км від залізничної станції Микулинці—Струсів. Дворів — 661. Населення — 2219 чоловік.

Місцевий колгосп «50-річчя Жовтня» — рослинницько-тваринницького напряму, за ним закріплено 4,6 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 3,9 тис. га орної землі. В 1972 році одержано з га по 586 цнт цукрових буряків. Діє цегельний завод. За визначні успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ланкову колгоспу М. С. Гутей і ланкового механізованої ланки Й. І. Шаварського удостоєно високого звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Леніна нагороджені агроном колгоспу Я. В. Во-

доставський, бригадир Р. А. Колтко й колгоспниця С. А. Дмитроца. Телятницю колгоспу З. Л. Федчишину нагороджено орденом Жовтневої Революції. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєні голова колгоспу В. А. Крет, колгоспники І. Й. Годлевський, Л. Л. Годлевський, комбайнер М. Д. Буртак, ланкова М. І. Кобза, Н. С. Окальська, Г. Й. Міщук.

У Лошневі є середня школа, в якій 22 вчителі навчають 408 учнів, школа сільської молоді, будинок культури із залом на 250 місць, при якому працює Лемківський народний хор, бібліотека; дільнична лікарня, аптека, дитячий садок, відділення зв'язку, їдальня, кравецька майстерня. В селі працюють 40 членів КПРС, 56 комсомольців. Партійна організація створена 1949, комсомольська — 1945 року.

Лошнів відомий з 1564 року. В 1914 році, відзначаючи 100-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка, селянська громада на зібрані кошти спорудила пам'ятник поетові. У липні—вересні 1920 року в Лошневі встановлена влада Рад, діяв ревком. Колгосп заснований у 1940 році і відновив діяльність у липні 1944 року. Понад 100 чоловік зі зброєю в руках громили ворога в роки Великої Вітчизняної війни, 64 — нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. 50 уродженців села загинули в боях за Вітчизну.

МШАНЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради, розкинулось обабіч автошляху Брест—Луцьк—Чернівці, за 10 км від районного центру й за 1,5 км від залізничної станції Деренівка. Дворів — 376. Населення — 1056 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба бурякорадгоспу «Мшанецький», за яким закріплено 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,1 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні насіння цукрових буряків, яке постачає колгоспам Тернопільської та ряду сусідніх областей. Зернове господарство й тваринництво мають допоміжне значення. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Леніна нагороджено доярку радгоспу М. І. Криворуку, орденом Трудового Червоного Прапора — керуючого відділком В. І. Трача, доярку Г. М. Чорну, ланкову М. П. Лопатинську.

Є восьмирічна школа, клуб із залом на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, промтоварний і продовольчий магазини, їдальня, шевська майстерня. В селі працюють 27 комуністів і 39 комсомольців. Партійна організація створена 1951, комсомольська — 1944 року.

Село відоме з 1785 року. У липні—вересні 1920 року встановлена влада Рад, діяв ревком. Під час Великої Вітчизняної війни 185 жителів були бійцями Червоної Армії, загинуло 52 чоловіка, 53 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

НАДРІ́ЧНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на правому березі Стрипи, за 25 км від районного центру. До залізничної станції Микулинці — Струсів — 24 км. Дворів — 232. Населення — 796 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бронгалівка й Вага.

У Надрічному розташована центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса, за яким закріплено 2 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,8 тис. га орної землі. Господарство зернового напряму, розвинуте тваринництво. В останні роки колгосп спеціалізується також на вирощуванні картоплі.

Є початкова школа, будинок культури із залом на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, магазин продовольчих товарів. В селі працюють 22 комуністи і 28 комсомольців. Партійна і комсомольська організації створені 1954 року.

Село відоме з 1785 року. У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада. Колгосп організовано в 1940 році, відновив діяльність 1949 року.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 20 жителів, 6 з них нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, 6 загинули в боях за Вітчизну.

ОСТРІВЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради, розкинулось на правому березі Серету, за 6 км від районного центру й залізничної станції Теребовля. Дворів — 107. Населення — 559 чоловік. Сільраді підпорядковане село Гумниська.

В Острівці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Івана Франка, за яким закріплено 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,4 тис. га орної землі. Основний напрям — рільництво й тваринництво. Допоміжною галуззю господарства є садівництво. Працює млин, розробляються два кам'яні кар'єри.

1972 року колгосп одержав по 626—635 цнт цукрових буряків з гектара. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєно секретаря партійної організації колгоспу Л. І. Терлецьку, ланкову С. І. Ліщинську (до цього нагороджену орденом Трудового Червоного Прапора), ордена Жовтневої Революції — голову колгоспу М. В. Коновалова. Головний зоотехнік Г. М. Фейда і тракторист М. А. Гаргура нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

В Острівці є восьмирічна школа, в якій 12 учителів навчають 154 учнів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, магазин продовольчих і промислових товарів, відділення зв'язку. За 1962—1972 рр. за допомогою колгоспу жителі спорудили 103 житлові будинки.

В селі працюють 18 комуністів та 24 комсомольці.

Партійна й комсомольська організації створені у 1949 році.

Перша письмова згадка про село датується 1471 роком. У серпні—вересні 1920 р. в Острівці встановлена Радянська влада, діяв ревком. У 20—30-х роках, за часів панування буржуазно-поміщицької Польщі, в селі працював підпільний районний комітет КПЗУ. Комуністи поширювали листівки, керували страйковою боротьбою.

Колгосп створено в 1941 році, відновив діяльність у 1948 році. Понад 100 жителів боро-

лися проти фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, 57 уродженців нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. На честь загиблих воїнів-односельців у селі споруджено пам'ятник.

В Острівці народилися В. З. Гжицький — український радянський письменник; С. З. Гжицький — український радянський біохімік, член-кореспондент АН УРСР, заслужений діяч науки УРСР; Р. М. Лубківський — український радянський поет.

ПІДГА́ЙЧИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Серету, за 7 км від районного центру, залізничної станції Теребовля. Дворів — 275. Населення — 1039 чоловік. Сільраді підпорядковані села Малів і Семенів.

Колгосп ім. Жданова має в користуванні 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,1 тис. га орної землі. Це — багатогалузеве господарство буряко-зернового напряму, розвинуте тваринництво. За визначні успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва звання Героя Соціалістичної Праці удостоєні колишній голова колгоспу П. М. Гачек та доярка колгоспу К. В. Колцун. Орденом Леніна нагороджені доярка К. С. Кузьо, тваринниця Г. М. Манько, доярка М. М. Гетьман, орденом Трудового Червоного Прапора — зоотехнік колгоспу С. В. Турковський, голова сільської Ради В. І. Главацький, комбайнер М. М. Дедьо.

В Підгайчиках є восьмирічна школа, в якій 14 учителів навчають 186 учнів, будинок культури із залом на 450 місць, бібліотека; дільнична лікарня на 35 ліжок, аптека, дитячі ясла, відділення зв'язку, три магазини.

В селі працюють 30 комуністів і 98 комсомольців. Партійна організація створена в 1948, комсомольська — в 1945 році.

Підгайчики відомі з 1508 року. У липні — вересні 1920 року встановлена влада Рад.

У роки Великої Вітчизняної війни 123 жителі воювали проти фашистських загарбників, 35 загинуло, 97 відзначено урядовими нагородами.

Тут споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

На околицях та поблизу сіл Підгайчиків і Семенова виявлено залишки пізньопалеолітичної стоянки, 2 поселень трипільської культури, поховання доби міді, поселення доби бронзи, могильник та поселення черняхівської культури, а також курганний могильник і рештки 2-х городищ часів Київської Русі з залишками ювелірного й склоробного виробництва.

ПЛЕБА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Гнізни, за 2 км від районного центру й за 2 км від залізничної станції Теребовля. Дворів — 333. Населення — 1165 чоловік. Сільраді підпорядковане село Залав'є.

У Плебанівці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Кірова. Господарство на площі 3,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2.9 тис. га орної землі вирощує зернові й технічні культури; спеціалізується на відгодівлі свиней. Очолює колгосп Герой Соціалістичної Праці Р. Й. Попчук. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Леніна нагороджені бригадир колгоспу Є. Г. Летняк і свинарка М. Д. Куцло, орденом Трудового Червоного Прапора — бригадир О. П. Піган.

Міжколгоспний піонерський табір «Промінь» поблизу села Долини. 1972 р.

У селі є восьмирічна школа, в якій 14 учителів навчають 186 учнів; будинок культури із залом на 350 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, магазини продовольчих і промислових товарів. В Плебанівці працюють 15 членів КПРС і 21 комсомолець. Партійна організація створена 1951, комсомольська — 1947 року.

Село відоме з початку XV століття. У липні— вересні 1920 року встановлена Радянська влада. Місцевий колгосп створений у 1940 році, відновив діяльність у 1949 році. В роки Великої Вітчизняної війни 48 жителів були бійцями Червоної Армії, з них 30 загинуло, 28 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

На околицях Залавйого виявлено залишки поселення доби неоліту, знайдено зброю часів Київської Русі.

РОМА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру й за 19 км від залізничної станції Теребовля. Дворів — 527. Населення — 1511 чоловік.

У селі розташовані 2 бригади колгоспу «Заповіт Ілліча» (центральна садиба в Трудовому). За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено свинарку М. Т. Рольську.

В Романівці є восьмирічна школа, в якій 16 учителів навчають 288 учнів, клуб із залом на 160 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, 4 магазини.

В селі працюють 13 комуністів і 19 комсомольців.

Партійна організація створена в 1951, комсомольська — в 1948 році.

Романівка згадується у документах за 1471 рік. У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком. 1936 року, за буржуазно-поміщицької Польщі, страйкували сільськогосподарські робітники. Під час Великої

Вітчизняної війни бійцями Червоної Армії стали 115 жителів, за мужність і героїзм 30 чоловік нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. 74 полеглим у боях воїнам-односельцям в селі споруджено монумент Слави.

СВІТА́НОК (до 1964 року — Різдв'яни) — село, центр сільської Ради, розкинулося по обох берегах Серету, за 9 км від районного центру й за 5 км від залізничної станції Микулинці—Струсів. Дворів — 278. Населення — 906 чоловік. Сільраді підпорядковані села Зубів і Лощинівка.

У Світанку розміщена центральна садиба колгоспу «Радянська Україна». За ним закріплено 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,1 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові й технічні культури, розводить м'ясо-молочну худобу. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Жовтневої Революції нагороджено ланкову І. М. Франкевич, орденом Трудового Червоного Прапора— тракториста А. О. Дударя, бригадира Я. Й. Паславського.

В селі є восьмирічна школа, в якій вчаться 168 учнів і працюють 12 учителів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, магазини продовольчих і промислових товарів, кравецька майстерня. В партійній організації (створена 1954 року) на обліку 11 комуністів, у комсомольській — 28 членів ВЛКСМ.

Різдв'яни відомі з 1564 року. У липні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. В 30-х роках, за часів панування буржуазно-поміщицької Польщі, тут діяв осередок КПЗУ. У роки Великої Вітчизняної війни 87 чоловік були учасниками боїв проти фашистів, 58 фронтовиків нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

СЕМИ́КІВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на правому березі Стрипи, за 50 км від районного центру й за 12 км від залізничної станції Денисів—Купчинці. Дворів — 118. Населення — 356 чоловік. Сільраді підпорядковані села Маловоди й Підруда.

В Семиківцях розміщена центральна садиба колгоспу ім. Котовського, в користуванні якого 2 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,9 тис. га орної землі. Провідні галузі господарства — рільництво й м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено тракториста С. І. Дороша.

Є початкова школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, магазини продовольчих і промислових товарів. В селі працюють 14 комуністів і 8 комсомольців. Партійна організація створена 1951 року.

Село відоме з 1675 року. В серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 52 жителі, загинуло 22 чоловіка, 11 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

СОКОЛІ́В — село, центр сільської Ради. Розташований на лівому березі Стрипи, за 24 км від районного центру. Через село проходить автошлях Сатанів—Галич. До залізничної станції Микулинці—Струсів — 25 км. Дворів — 179. Населення — 632 чоловіка.

У Соколові — центральна садиба колгоспу «8 Березня», за яким закріплено 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,6 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства— тваринництво, розвинуте птахівництво. Діють колгоспна ГЕС, млин, ремонтна майстерня. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва ордена Леніна удостоєний комбайнер С. М. Жеребний. Орденом Жовтневої Революції нагороджений тракторист В. Я. Подвірний, орденом Трудового Червоного Прапора — головний агроном Д. С. Гандзюк. Трудящі села за 1962—1972 рр. спорудили 154 житлові будинки. Є восьмирічна школа, в якій 20 учителів навчають 333 учнів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, магазини промислових і продовольчих товарів. У селі працюють 21 комуніст і 26 комсомольців. Партійна організація створена в 1952 році, комсомольська — у травні 1945 року.

Вперше Соколів згадується в документах за 1487 рік. У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. В середині 30-х років, за часів буржуазно-поміщицької Польщі, у Соколові існував осередок КПЗУ. 1936 року відбувся страйк робітників, зайнятих на будівництві дороги.

На колективний шлях господарювання селяни стали в 1940 році. Колгосп відновив діяльність 1949 року. Учасниками Великої Вітчизняної війни були 53 жителі села, з них 14 загинуло, 30 фронтовиків нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. За час окупації фашисти знищили майже все село, живцем спалили жителів М. Януша, М. Панасюка, В. Сливинського. В селі споруджено пам'ятник односельцям, які загинули в боях за Радянську Вітчизну.

СОРО́ЦЬКЕ — село, центр сільської Ради. Розкинулося в долині річки Сороцької, за 21 км від районного центру й за 11 км від залізничної станції Скалат на лінії Тернопіль—Гримайлів. Дворів — 529. Населення — 1714 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Комуніст». За господарством рослинницько-тваринницького напряму закріплено 1,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі. В 1972 році колгоспники виростили по 655 цнт цукрових буряків з га посівної площі. Колгосп має цегельний завод, млин, ремонтну майстерню.

Тут є восьмирічна школа, в якій 17 учителів, навчають 323 учні, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 4 магазини, шевська майстерня, відділення зв'язку.

В селі працюють 25 комуністів і 60 членів ВЛКСМ.

Партійна організація створена в 1948, комсомольська — в 1947 році.

Сороцьке згадується в документах за 1478 рік. У липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. Колгосп засновано в 1940 році, відновив діяльність 1944 року. На фрон-

тах Великої Вітчизняної війни боролися з фашистами 250 чоловік, з них 91 — загинув. За мужність і відвагу в боях 53 воїни нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. У селі є пам'ятник односельцям, які віддали життя за Радянську Батьківщину, пам'ятник голові колгоспу В. С. Фіньковському, який загинув в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів.

Тут жив і помер український композитор Є. І. Купчинський (1867—1938).

У Сороцькому народився В. І. Свистун (1893—1964) — діяч української прогресивної еміграції в Канаді.

СОСНІ́В — село, центр сільської Ради, розкинулося на правому березі Стрипи, за 40 км від районного центру й за 16 км від залізничної станції Денисів—Купчинці. Дворів — 312. Населення — 1145 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гончарки й Раковець.

За колгоспом «9 Січня» закріплено 2,9 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 2,5 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові й технічні культури, розводить м'ясо-молочну худобу. З промислових підприємств діють цегельні заводи колгоспу та Золотниківської міжколгоспної будівельної організації, працює ветеринарний пункт.

В Соснові є восьмирічна школа, в якій 19 учителів навчають 302 учнів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, магазини промислових і продовольчих товарів, шевська й кравецька майстерні. За 1962—1972 рр в селі споруджено 165 індивідуальних житлових будинків. У партійній організації (створена 1954 року) на обліку 25 членів КПРС, в комсомольській — 24 комсомольці.

Уперше Соснів згадується в історичних документах за 1472 рік. Восени 1648 року селяни розгромили панський маєток. У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. У середині 30-х років XX ст., під час окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею, тут діяли нелегальні організації КПЗУ та КСМЗУ. 1940 року організовано колгосп. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти гітлерівських окупантів 138 чоловік. 41 — загинув, 41 — нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

СУЩИ́Н — село, центр сільської Ради, розкинулось на лівому березі Гнізни, за 12 км від районного центру й за 5 км від залізничної станції Прошова на лінії Тернопіль — Заліщики. Дворів — 270. Населення — 904 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Остальці й Теофілівка.

На території Сущина розміщена комплексна бригада колгоспу «50-річчя Жовтня» (центральна садиба в Лошневі).

Є восьмирічна школа, в якій вчаться 214 учнів, працюють 11 учителів, клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, магазини промислових і продовольчих товарів, шевська й кравецька майстерні. За 1962—1972 рр. побудовано 122 індивідуальні будинки. В партійній організації (виникла 1954 року) на обліку 16 комуністів, у комсомольській — 47 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1564 року. У липні—вересні 1920 року у Сущині встановлена влада Рад, діяв ревком. На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися з фашистами 97 чоловік, 34 загинуло, 79 фронтовиків нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Поблизу села Сущина розкопано кілька поховань черняхівської культури (II—VI ст.), на яких знайдено прикраси та глиняну римську амфору (III століття).

ТРУДОВЕ́ (до 1964 року — Могильниця) — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Гнилої Рудки, за 15 км від районного центру й залізничної станції Теребовля. Дворів — 895. Населення — 2465 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Заповіт Ілліча», за яким закріплено 6,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 6,3 тис. га орної землі. Колгосп спеціалізується на відгодівлі свиней. Тут завершено будівництво тваринницького комплексу на 12 тис. свиней. За післявоєнний час збудовано 13 громадських і виробничих приміщень, 98 житлових будинків. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені заступник голови колгоспу І. В. Кушнір, доярка Є. Г. Глинська і колгоспниця Є. Й. Войтович.

У Трудовому є восьмирічна школа, в якій 21 учитель навчає 296 учнів, консультаційний пункт Теребовлянської середньої заочної школи, клуб із залом на 250 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, магазини продовольчих, промислових, господарських товарів.

Працюють 19 комуністів і 15 комсомольців.

Партійна організація створена в 1954 році, комсомольська — в серпні 1949 року.

Село відоме з 1564 року. У жовтні 1648 року місцеві селяни розгромили поміщицький маєток. У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. За часів окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею в 30-х роках XX ст. тут діяв осередок КПЗУ, серед населення поширювалися революційні листівки. Понад 80 жителів у пошуках роботи залишили село.

Під час Великої Вітчизняної війни 648 чоловік стали бійцями Червоної Армії. За бойові подвиги 42 — нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. У селі споруджено пам'ятник 72 фронтовикам, які загинули в боротьбі за свободу й незалежність Батьківщини.

У селі народилися діяч прогресивної української еміграції та робітничого руху в Канаді І. П. Бойчук, український радянський математик професор М. О. Зарицький.

На околиці Трудового збереглися залишки поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.), знайдено знаряддя праці кінця доби бронзи, бронзову культову статуетку (II—III ст.) й римські монети. Досліджено кілька поховань XI—XIII століть.

ХМЕЛІ́ВКА (до 1947 року — Винявка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру. Дворів — 399. Населення — 1112 чоловік. Сільраді підпорядковані села Нова Брикуля й Стара Брикуля.

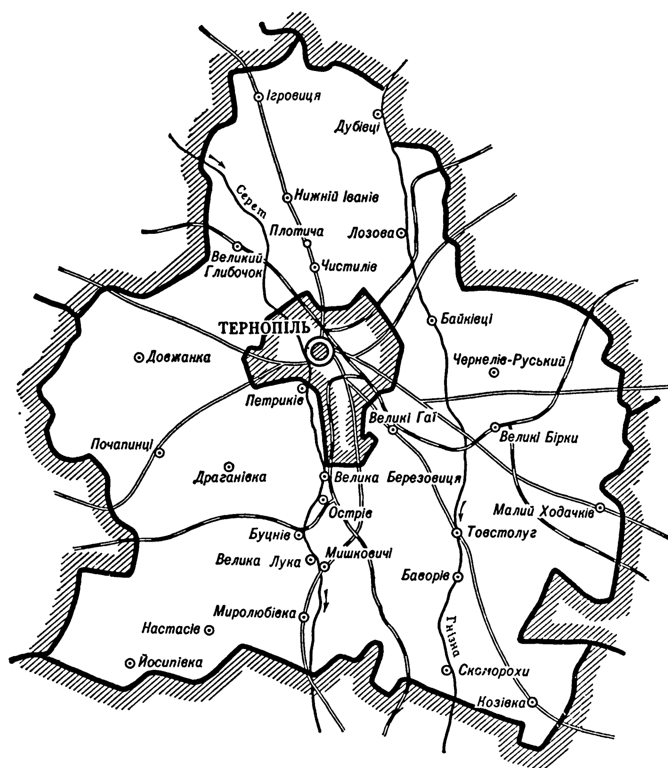
У Хмелівці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,1 тис. га орної землі. Це одне з передових господарств району з добре розвинутим рільництвом і тваринництвом. 1972, ювілейного, року в колгоспі виростили по 540 цнт цукрових буряків з га, надоїли від корови по 3,2 тис. кг молока. Діє цегельний завод, пилорама. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені інженер колгоспу Д. С. Стець, бригадир Р. П. Сигін, шофер В. Г. Водовіз, колгоспники Ф. І. Бойчук, Л. П. Водовіз, М. М. Заверуха.

У Хмелівці є восьмирічна школа, в якій вчаться 196 учнів, працюють 10 учителів, будинок культури із залом на 500 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, магазини продовольчих і промислових товарів, відділення зв'язку, шевська майстерня. За 1962—1972 рр. понад 240 колгоспних сімей справили новосілля. У партійній організації (створена 1952 року) — 28 комуністів, у комсомольській (виникла 1947 року) — 59 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1581 року. У серпні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада, діяв ревком. Колгосп в Хмелівці організовано у 1940 році, відновив діяльність 1944 року. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 95 жителів, з них 35 загинуло, 56 фронтовиків нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

В Хмелівці працює краєзнавчий музей на громадських засадах. Встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 773 кв. км. Населення — 62,1 тис. чоловік (без м. Тернополя). Пересічна густота — 80 чоловік на кв. км. 27 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 53 населені пункти. В радгоспі, колгоспах і установах — 59 первинних партійних, 91 комсомольська і 113 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. За 27 колгоспами закріплено 58,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 53,4 тис. га орної землі. В районі — 9 промислових підприємств, на яких зайнято 2,1 тис. робітників. Населення обслуговують 54 медичні заклади, де працюють 71 лікар та 346 чоловік середнього медичного персоналу. У 55 загальноосвітніх школах, серед яких 6 середніх, 29 восьмирічних і 20 початкових, здобувають освіту 9635 учнів. Їх навчають і виховують 730 учителів. Культурно-освітню роботу ведуть 13 будинків культури, 42 клуби, 53 бібліотеки; є 52 кіноустановки. У районі споруджено 4 пам'ятники В. І. Леніну, 13 пам'ятників воїнам, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

ВЕЛИ́КИЙ ГЛИБО́ЧОК

Великий Глибочок (давніша назва Глибочок) — село, центр сільської Ради. Розташований на пагорбах Товтрового кряжу, на обох берегах невеликої річки Нестерівки, правої притоки Серету. Віддаль до м. Тернополя — 10 км. Залізнична станція. Населення — 2414 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Пронятин.

Територія Великого Глибочка заселена здавна. На околицях села виявлено залишки пізньопалеолітичної стоянки, поселення доби пізньої бронзи, могильник і поселення періоду раннього заліза. Розкопано три кургани періоду Київської Русі[1].

Перша письмова згадка про село Глибочок датується 1529 роком. Про нього згадується в описі Черниxівського замку[2].

---

[1] Матеріали третьої Подільської історико-краєзнавчої конференції. Львів, 1970, стор. 152.
[2] J. B a u e r. Z przeszłości osiedli województwa Tarnopolskiego, cz. 1, стор. 17.

Назва села пов'язана з його географічним розташуванням у двох глибоких долинах Нестерівки і Серету. Друга частина назви «Великий» відома з XVIII століття[1].

На початку XVI ст. Глибочок разом з іншими селами на деякий час підпав під владу Литви. В цей час почав швидко зростати Тернопіль. У 1546 році його власник Ян Тарновський загарбав сім сіл, у т. ч. й Глибочок, що належали Б. Острозькій. Вельможа Тарновський захопив і громадські землі, пасовиська, ліси, що викликало численні скарги[2].

Великий Глибочок, як і розташовані поблизу нього населені пункти, не раз зазнавав спустошливих нападів іноземних загарбників. Особливо великих руйнувань завдали татарські набіги, зокрема в 1544, 1575, 1629 і 1653 роках. Востаннє татари напали на Великий Глибочок у 1694 році. Щоб не потрапити до татарського полону, його жителі втікали в ліси, ховалися в заростях на берегах Серету й Нестерівки, в спеціально споруджених сховищах на неприступних скелях.

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 років селяни вели розвідку в тилу військ польської шляхти й передавали відомості про розташування їх козацькому командуванню, допомагали селянсько-козацьким військам тяглом, продовольством. Немало жителів села вступило тоді в загони М. Кривоноса, які в 1649 році діяли в цій місцевості[3].

Після закінчення визвольної війни Великий Глибочок залишився під владою шляхетської Польщі. Більшість селян відробляла панщину на феодала, якому в 1740 році належало 685 моргів тільки орної землі, а також пасовиська, ліси, ставки — понад чверть усіх земельних угідь села[4]. Частина жителів працювала в каменоломнях, випалювала вапно й доставляла вантажі до Тернополя.

В 1772 році Великий Глибочок відійшов до Австрії. Після цього становище населення дещо погіршилося. Злидні, голод з кожним роком зростали. В 1789 році у Великому Глибочку налічувалося 163 селянські двори, що користувалися землею, у 17 селянських господарств був тільки город. Крім того, проживало 14 халупників і 3 комірники. Селяни, які користувалися трьома четвертями лану, відробляли два дні тяглої панщини на тиждень, зимою — один день, щорічно вносили панові натуральну ренту та сплачували грошовий податок. Безземельні селяни відробляли пішу панщину й теж вносили натуральний податок. За користування пасовиськом селянин мав платити грішми або відробити певну кількість днів. У 1789 році лише за користування землею та луками селяни Великого Глибочка заплатили 8205 ринських 28 крейцерів[5].

У 1810—1815 роках Великий Глибочок у складі Тернопільського краю входив до Росії. В цей час дещо поліпшилося економічне й правове становище населення — було зменшено податки та феодальні повинності, обмежено сваволя шляхти, посилились зв'язки місцевого населення з Східною Україною та Росією. Чимало жителів виїхало на землі Волині.

У 1815 році Великий Глибочок, що входив до Тернопільського краю, знову відійшов до Австрії. Було проведено додаткове оподаткування селян, молодь мобілізовано в цісарську армію. Грошові й натуральні податки залишилися без змін. Більше того, збільшено норму здачі прядива і пряжі з конопель і льону для панського двору, шарварки тощо. Посилення феодального гніту, зокрема запровадження у 1820 році земельного кадастру і нових інвентарів з переліком повинностей, спричинили у Великому Глибочку і сусідніх селах втечу частини населення в Росію, зокрема Бессарабію[6].

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 19, оп. 17, спр. 26, арк. 149.
[2] W. Satke. Powiat Tarnopolski pod wzgledem geograficzno-statystycznym, стор. 85—86.
[3] О. П. Лола. Данило Нечай, стор. 24—30; Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов, т. 1, отд. 3. К., 1845, стор. 433—437.
[4] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 19, оп. 17, спр. 26, арк. 149.
[5] Там же, ф. 146, оп. 18, спр. 152, арк. 2—10.
[6] Dodatek do «Gazety Lwowskiej», № 39, 31 березня 1836 р.

Скасування кріпацтва в 1848 році не поліпшило економічного становища селян. За даними комісії на відшкодування збитків при скасуванні кріпосного права від 22 липня 1854 року власниця Великого Глибочка Жураковська мала одержати 10 050 флоринів та за відміну натуральних податків — десятини від зерна, худоби, бджіл, чиншу і панщинних робіт — 2167 флоринів і 3 крейцери[1]. У 1880 році власниці села належало 1468 моргів землі, а на 2060 жителів припадало всього 3119 моргів[2]. Крім того, за панським маєтком числилось 185 моргів лук, 158 моргів лісу, 49 моргів пасовиськ. Після скасування панщини 1848 року великоглибочецькі селяни залишилися без лук і пасовиськ. У другій половині XIX ст. посилилось класове розшарування, почастішали т. зв. ліцитації (прилюдний продаж майна зубожілих селянських сімей за борги). Безземельні та малоземельні селяни змушені були йти в найми до поміщика.

Тривалий час в селі не було школи. Наприкінці XVIII — на початку XIX ст. грамоті в селі навчав дяк, за що брав плату натурою — зерном, борошном, медом та іншими продуктами. Лише в 1824 році у Великому Глибочку було відкрито школу. У 1879 році її реорганізовано на двокласну школу, у 1895 році введено ще один клас, а з 1 вересня 1910 року вона стала чотирикласною[3]. Школу відвідували переважно діти заможних селян, тому в 1895 році у Великому Глибочку не вміли читати й писати 703 чоловіки й 886 жінок.

У другій половині XIX ст. в економічному розвиткові Великого Глибочка почалось деяке пожвавлення. 1870 року через село прокладено залізницю, що з'єднала його зі Львовом і Тернополем. Будівництво залізниці сприяло розвиткові окремих галузей місцевої промисловості. Так, 1880 року в селі виникла фабрика, на якій вироблявся цикорій, розпочалися роботи на каменоломнях, де випалювали вапно, розширилося горілчане виробництво. З 1895 року на панських ланах збільшуються посіви цукрових буряків.

Наявність тут резерву робочої сили давала змогу підприємцям жорстоко експлуатувати трудящих. Зубожілі селяни поповнювали ряди пролетаріату. Близько 30 безземельних селян працювали на залізниці, 14 сімей емігрувало до Бразілії та Північної Америки.

Пригноблені трудящі піднімалися на боротьбу за свої соціальні й національні права. Боротьба особливо загострилася в 1897—1898 роках під час підготовки виборів до австрійського парламенту. Селяни Великого Глибочка відмовлялись брати участь у виборах до парламенту, підтримували прогресивних кандидатів. 18 травня 1898 року в селі побували Іван Франко та Лесь Мартович.

Початок XX ст. на західноукраїнських землях характеризується дальшим піднесенням революційно-визвольної боротьби трудящих. У червні — липні 1902 року у Великому Глибочку відбувся страйк 54-х поденників і дворових робітників. Вони вимагали підвищення плати за поденну роботу та безплатного випасу худоби під час жнив на панському пасовищі. Поміщик звернувся по допомогу до Тернопільського староства, яке спішно повідомило про це галицького намісника і просило вжити відповідних заходів[4]. Страйк було придушено силою зброї. Особливо великий вплив на посилення страйкової боротьби мала перша російська революція 1905—1907 рр. Серед робітників каменоломні у Великому Глибочку розгорнувся страйковий рух. Страйкуючі вимагали підвищення заробітної плати, скорочення робочого дня, поліпшення умов праці.

На початку першої світової війни, в серпні 1914 року, Великий Глибочок зайняли російські війська. Місцеве населення постачало російській армії продукти, фураж, допомагало доставляти до бойових позицій боєприпаси, медикаменти. В приміщенні школи розташувався військовий госпіталь. На початку 1915 року росій-

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 30, спр. 3881, арк. 19, 31.
[2] Słownik geograficzny, t. 3, стор. 77.
[3] Rocznik kołka naukowego Tarnopolskiego za rok 1895. III, стор. 149—151.
[4] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 3779.

ська адміністрація провела перепис населення, облік майна. На 6 лютого 1915 року у Великому Глибочку проживало 2562 чоловіка. За селом числилося 4728 моргів землі, з яких поміщику належало 1419 моргів[1].

Російські війська перебували у Великому Глибочку до середини 1917 року. Під час боїв гинуло і мирне населення. Було також знищено частину посівів. У селі почався голод. Бракувало мила, гасу, солі та інших потрібних товарів.

У листопаді 1918 року Великий Глибочок у складі Східної Галичини підпав під владу буржуазно-націоналістичного уряду т. зв. Західноукраїнської Народної Республіки, а в липні 1919 року його окупували польські війська.

Трудящі Великого Глибочка разом з робітниками й селянами західноукраїнських земель боролися проти соціального й національного гноблення та за возз'єднання з Радянською Україною. Коли 27 липня 1920 року у Великий Глибочок вступили частини Червоної Армії, жителі села, мов рідних братів, зустріли своїх визволителів. На початку серпня 1920 року в селі відбувся мітинг, на якому селяни вітали встановлення Радянської влади на землях Східної Галичини. Учасники мітингу висловили щиру вдячність Червоній Армії за своє визволення і обіцяли всіма силами підтримувати заходи Радянської влади[2]. 15 серпня 1920 року у Великому Глибочку було обрано сільський ревком. В резолюції, прийнятій на мітингу 19 серпня, трудящі зобов'язалися допомагати Червоній Армії у священній боротьбі за визволення Галичини. Вже в перші дні своєї діяльності ревком здійснив ряд невідкладних заходів. Між селянами-бідняками було розподілено поміщицьку худобу й майно, підготовлено списки для наділення безземельних і малоземельних селян землею. Через ревком надавалась допомога місцевому населенню тяглом і продуктами харчування.

У другій половині вересня 1920 року Великий Глибочок знову поневолила буржуазно-поміщицька Польща. На селян, які брали участь у розподілі поміщицької землі, було накладено великий штраф на користь пана. 18 бідняцьких сімей зовсім не мали землі. За даними 1921 року, у Великому Глибочку проживало 2259 чоловік населення, але громаді належало тільки 4760 моргів землі[3]. Майже з перших років свого панування польський буржуазний уряд почав заселяти село осадниками. Найродючіші землі були виділені під хутір Анастасівку, де оселилося 65 колоністів-осадників, кожен з яких одержав по 12—20 га кращої родючої землі. Щоб якось прожити, трудящі наймались до поміщика, за копійки працювали на каменоломні. Виходу з тяжкого становища селяни шукали в еміграції. У 1928—1929 рр. 40 чоловік емігрувало в США, Канаду, Бразілію. Окремі селяни спродали своє убоге майно і виїхали сім'ями.

В тяжких умовах окупації трудящі західноукраїнських земель не припиняли боротьби проти соціального і національного гніту, за возз'єднання з Радянською Україною. У Великому Глибочку цю боротьбу очолив осередок КПЗУ, що виник у 1925 році. До нього входило кілька чоловік. З роками ряди комуністів зростали. На кінець грудня 1933 року в селі вже існували два комуністичні осередки, які об'єднували 12 членів КПЗУ[4]. Члени КПЗУ провадили значну агітаційну й організаційну роботу серед населення, були організаторами революційних виступів трудящих проти експлуататорів. 24 березня 1928 року комуністичні листівки з закликом до страйкової боротьби було знайдено на залізничній станції Великий Глибочок. Їх видав окружний комітет КПЗУ в Тернополі. 31 липня 1933 року листівки такого ж змісту були розкидані на вулицях села.

У період світової економічної кризи 1929—1933 та 1937—1938 років особливо загострились соціальні суперечності. 6 липня 1935 року оголосили загальний страйк поденні сільськогосподарські робітники, які працювали у місцевого багатія

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 322, оп. 1, спр. 5, арк. 39, 40.
[2] Під прапором Жовтня, стор. 565.
[3] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 108, арк. 8.
[4] Там же, спр. 935, арк. 13, 53.

Плятера. Вони вимагали виплати заборгованості за минулий час, підвищення заробітної плати. Проти страйкарів було вислано наряд поліції, який провів обшуки в організаторів страйку. Було заарештовано членів КПЗУ Дмитра Довбуша, Стефанію Горбату та інших[1].

В питаннях освіти політика окупантів була спрямована на ліквідацію української школи. У 1920/21 навчальному році у Великому Глибочку, де проживало понад 2 тис. чоловік, працювала лише початкова школа. Після прийняття в 1924 році закону про перетворення більшості українських шкіл на двомовні, де викладання основних предметів велося польською мовою, в селі, починаючи з 1925 року, працювала п'ятикласна двомовна школа. У 1925/26 навчальному році її відвідувало 205 учнів[2].

Своє визволення від соціального й національного гніту трудящі Великого Глибочка пов'язували з возз'єднанням з УРСР. Вересневі дні 1939 року стали днями довгожданного визволення.

З сльозами радості на очах зустріли трудящі Великого Глибочка воїнів Червоної Армії, які 17 вересня ввійшли в село. Люди обіймали своїх визволителів, підносили їм хліб-сіль, дарували квіти.

З величезним ентузіазмом приступили трудящі до будівництва нового життя. Було створено тимчасовий селянський комітет, до якого ввійшли селяни-бідняки. Організувався загін народної міліції. Селянський комітет розділив серед безземельних і малоземельних селян поміщицьку землю, майно, худобу[3]. З великим політичним піднесенням пройшли вибори до Народних Зборів Західної України. Своїм депутатом жителі Великого Глибочка обрали робітника каменоломні П. К. Сердюка. Разом з іншими посланцями трудящих визволених земель він голосував за возз'єднання Західної України з Радянською Україною в складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

У січні 1940 року згідно з запровадженим адміністративним поділом Глибочок став районним центром. Були створені райком КП(б)У та райвиконком. У березні 1940 року у Великому Глибочку виникла комсомольська організація. Вона стала бойовим помічником районної партійної організації у здійсненні соціалістичних перетворень. Розгорнулося широке соціалістичне будівництво. В державну власність перейшли каменоломні, два млини — водяний і механічний. У лютому 1940 року в селі організувався колгосп «Перше травня», до якого вступило 50 селянських господарств. Колгоспу було передано 206 га орної землі, 40 коней, 4 молотарки та інший сільськогосподарський реманент. Господарство артілі розмістилося в колишньому поміщицькому маєтку.

Після визволення з-під капіталістичного ярма трудящі Великого Глибочка відчули батьківське піклування про себе Радянської влади. У 1940 році в селі розгорнули роботу лікарня і поліклініка. Для простого трудівника відкрився шлях до всебічного культурного зростання. Ще в 1939 році в селі відкрилася семирічна школа з навчанням рідною мовою. Розгорнув роботу сільський клуб. Було вжито заходів до якнайшвидшої ліквідації неписьменності та малописьменності серед дорослого населення.

Економічне й культурне піднесення Великого Глибочка перервала чорна навала німецько-фашистських орд у червні 1941 року на Радянський Союз. 30 червня 1941 року вони окупували село. Потяглися тяжкі дні фашистської неволі. Багато лиха завдали окупанти мирному населенню Великого Глибочка. Вони пограбували колгоспне майно, зруйнували господарські будівлі колгоспу, адміністративні будинки, в яких розміщалися районні організації, знищили книжковий фонд сільської бібліотеки, шкільне обладнання. З серпня 1941 року околицю села обплутав колю-

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 274, оп. 4, спр. 228, арк. 18, 22, 39.
[2] Там же, ф. 52, оп. 1, спр. 15, арк. 38.
[3] Газ. «Комуніст», 27 вересня 1939 р.

чий дріт концентраційного табору, де було близько 2 тис. радянських військовополонених. У 1943 році звідси було відправлено в інший табір лише 15—20 чоловік. Решта була знищена в таборі[1]. Спільно з гестапівцями діяли українські буржуазні націоналісти. В липні 1941 року поліцаї заарештували 18 жителів села й після катувань розстріляли в Янковецькому лісі. В парку й за селом, у долині Серету, в 1945 році комісія по розслідуванню злодіянь фашистських окупантів розкрила 46 ровів, в яких виявлено останки 5 тис. закатованих людей[2].

Жителі Великого Глибочка, ризикуючи життям, боролися проти гітлерівських варварів, саботували здачу хліба й продовольства фашистським військам, не виконували розпоряджень німецьких властей. Люди переховували військовополонених, допомагали їм утікати з таборів, всіляко ухилялися від примусового вивезення на каторжні роботи до фашистської Німеччини.

В результаті навального наступу Червоної Армії 23 березня 1944 року Великий Глибочок був визволений з-під фашистського ярма. У визволенні села брали участь сини великого російського народу та інших народів нашої країни. У братській могилі поховані 33 воїни Червоної Армії, які полягли в боях за визволення села. Серед них — капітан Є. В. Костарний, капітан М. А. Айзанов, старший лейтенант І. А. Єгоров, старшина С. І. Демидов, сержант А. П. Ануркін. Жителі села свято шанують пам'ять полеглих, доглядають могилу, приносять сюди квіти, вінки.

Під керівництвом партійних і радянських організацій жителі села енергійно взялися за відбудову зруйнованого війною і окупацією господарства. Населення в усьому допомагало наступаючим частинам Червоної Армії. В селі розташувались три військові госпіталі, де 70 місцевих жителів допомагали доглядати поранених. Населення взяло активну участь у збиранні коштів на танкову колону «Селянин Тернопільщини». 122 чоловіка стали бійцями Червоної Армії.

Партійні і радянські організації багато уваги приділяли відбудові сільського господарства. Відразу ж після визволення проведено перерозподіл землі. Найбідніші селяни знову одержали поміщицьку землю. В куркулів було відібрано частину землі, що перевищувала встановлену норму і передано 50 малоземельним селянським господарствам[3]. Держава надавала всебічну допомогу населенню. У Великий Глибочок прибули сільськогосподарські знаряддя, фахівці — агрономи, зоотехніки, інженери й механізатори. У серпні 1947 року в селі відновив свою діяльність колгосп «Перше травня»[4].

В 1944 році відновили роботу лікувальні заклади, в березні 1945 року в селі відкрилися дитячі ясла на 25 місць. У вересні 1944 року почала працювати семирічна школа, в якій навчалося тоді 190 учнів. Того ж року почав діяти стаціонарний радіовузол. Відновили роботу будинок культури, бібліотека.

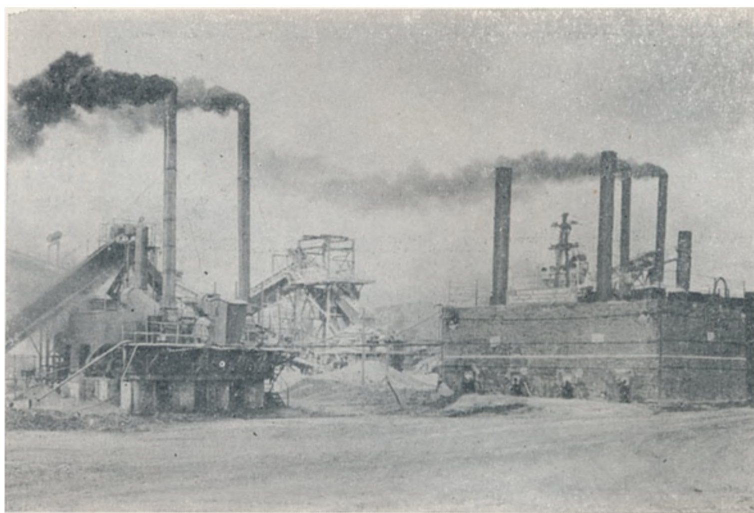
Партійні організації та сільська Рада очолили відбудову зруйнованого господарства. У 1944 році в селі утворилося чотири партійні організації — при райкомі партії і райвиконкомі, на залізничній станції та в райвідділі міліції, які об'єднували 16 комуністів.

Стали до ладу промислові підприємства. Одним з найбільших був завод холодного асфальтобетону, будівництво якого закінчилося в 1952 році. Це високомеханізоване сучасне підприємство, потужність якого на

Пам'ятник воїнам, які загинули, захищаючи Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни, с. Великий Глибочок. 1969 р.

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-274, оп. 1, спр. 123, арк. 17—19.
[2] Тернопільський облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 35, арк. 1, 2; оп. 1, спр. 55, арк. 19.
[3] Там же, спр. 38, арк. 3.
[4] Газ. «Радянське село», 31 серпня 1947 р.

Завод асфальтобетону в с. Великому Глибочку. 1972 р.

рік — 100 тис. тонн асфальтобетону, 130 тис. тонн чорного щебеню, 370 тис. кубометрів білого щебеню. В 1972 році на заводі працювали 273 робітники й 47 інженерно-технічних працівників. Колектив заводу успішно виконав завдання восьмої п'ятирічки. Він видав продукції понад план на 554,4 тис. крб. За визначні показники в роботі, дострокове виконання завдань восьмої п'ятирічки орденом Трудового Червоного Прапора відзначено передових робітників заводу — екскаваторників Б. В. Богатюка і П. Ф. Мартинюка. В усіх трудових успіхах колективу заводу провідна роль належить первинній партійній організації, що в 1972 році об'єднувала 27 комуністів. На підприємстві широко розгорнулося соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення СРСР. Соціалістичні зобов'язання робітничий колектив виконав достроково.

Постійне піклування про культурно-побутові умови робітників виявляють профспілкова організація і адміністрація заводу. Для робітників споруджено 12 житлових будинків, відкрито їдальню тощо.

У Великому Глибочку з 1956 року працюють два цегельні заводи потужністю 4 млн. штук цегли на рік, завод випалювання вапна. Продукція великоглибочецьких підприємств використовується для асфальтування доріг, благоустрою міст і сіл, спорудження промислових об'єктів і житлових будинків. У зв'язку з новим адміністративним поділом, що відбувся в січні 1963 року, Великий Глибочок став центром сільської Ради і ввійшов спочатку до Зборівського, а з 1 січня 1967 року — до Тернопільського району.

Великі зміни сталися в галузі сільського господарства. За місцевим колгоспом «Перше травня» навічно закріплено 2194 га землі, в т. ч. 1625 га орної. Механізація трудомістких виробничих процесів полегшила працю трудівників, значно підвищила її продуктивність. Помітних успіхів колгоспники досягли в роки восьмої п'ятирічки. За 1966—1970 роки в колгоспі значно зросла врожайність сільськогосподарських культур. Якщо в 1966 році врожай зернових становив 17,8 цнт з 1 га, то в 1970 році — 24,2 цнт. З кожним роком збільшується поголів'я громадської худоби, підвищується її продуктивність.

Зростання врожайності сільськогосподарських культур та продуктивності громадського тваринництва сприяли значному збільшенню грошових прибутків і неподільних фондів колгоспу. В 1970 році прибутки колгоспу досягли 890 450 крб., а неподільний фонд — 988 225 крб. Зростання прибутків дало змогу колгоспові розгорнути будівництво громадських споруд. Тільки за роки восьмої п'ятирічки було споруджено корівник на 200 голів, зерносховище, упорядковано тракторний стан. Також побудовано будинок спеціалістів, побутові приміщення тощо. Великі кошти виділено на придбання сільськогосподарської техніки. В 1972 році колгосп мав 15 тракторів, 10 комбайнів різних марок, 12 вантажних і спеціальних автомашин.

Ще кращих показників колгоспники Великого Глибочка досягли за два роки дев'ятої п'ятирічки. Здійснюючи накреслення XXIV з'їзду КПРС, вони значно підвищили врожайність усіх культур та продуктивність громадського тваринництва. У 1971 році, першому році дев'ятої п'ятирічки, з кожного гектара посіву колгосп зібрав 27,2 цнт зернових у тому числі озимої пшениці — по 32,4 цнт, ячменю — по 37 цнт. Це дало можливість план продажу державі зерна перевиконати вдвічі,

У сільській аптеці с. Великого Глибочка. 1971 р.

повністю забезпечити колгосп насінням, закласти фуражний і страховий фонди. На кінець 1971 року на колгоспних фермах було 285 корів, 803 голови молодняка великої рогатої худоби, 684 голови свиней. На цей же час неподільні фонди колгоспу перевищили мільйон крб. У 1972 році, готуючись до відзначення 50-річчя утворення СРСР, трудівники колгоспу «Перше травня» з великою енергією трудилися над виконанням народногосподарських планів. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено тракториста М. С. Зварича, орденом «Знак Пошани» — тракториста М. П. Голду.

Комуністи колгоспу (партійна організація створена тут у 1949 році) — передові люди села. Більшість їх працює безпосередньо на виробництві. Вони виступають ініціаторами нових починань, ведуть перед у змаганні. Серед комуністів-передовиків колгоспного виробництва комбайнер Ф. М. Гарцула, якого за високі показники в роботі у 1971 році занесено до обласної «Книги пошани», доярка Г. В. Мізьолик, член Тернопільського райкому КП України та інші. У 1972 році партійна організація налічувала 20 комуністів.

Велику увагу приділяє держава охороні здоров'я трудящих. У Великому Глибочку є поліклініка й лікарня. До 1968 року вона мала 100 ліжок, а з 1969 року — 150 ліжок. Крім того, в селі є медичний пункт, пологовий будинок, аптека, санітарно-епідеміологічна станція. У 1972 році в медичних установах села працювало 33 лікарі та 76 працівників з середньою медичною освітою. Повагою односельчан користується лікар-невропатолог, кандидат медичних наук З. Ф. Волотовська, лікар-педіатр О. Г. Волотовський, нагороджений у 1971 році орденом «Знак Пошани». В селі відкрито садок-ясла, де дітей обслуговує 11 чоловік, у т. ч. чотири — з середньою медичною та педагогічною освітою.

Жителі Великого Глибочка мають широкі можливості здобувати освіту, збагачувати свої знання. З 1958 року в селі працює середня школа. У 1971/72 навчальному році тут було 525 учнів. У школі створені всі умови для проведення навчального процесу й трудового виховання учнів — обладнано навчальні кабінети, виробничі майстерні, спортивний зал тощо. У 1972 році навчання і виховання дітей здійснювали 32 вчителі, з них 24 з вищою педагогічною освітою. Серед учителів — шість вихідців з Великого Глибочка. Якщо за весь час до 1939 року вищу освіту з великими труднощами змогли здобути лише три місцеві жителі, то за 30 радянських літ її здобули 135 чоловік. Серед них лікарі, вчителі, інженери, агрономи та фахівці інших спеціальностей.

Трудящі мають змогу задовольняти свої естетичні запити, розвивати творчі здібності і таланти. В 1960 році село прикрасилося новим приміщенням будинку культури з залом на 350 місць. Тут кімнати для роботи гуртків художньої самодіяльності, які об'єднують понад 150 чоловік. На сцені будинку культури часто виступають самодіяльні митці, мистецькі колективи з Тернополя та інших міст України. Колективи художньої самодіяльності Великого Глибочка — неодноразові учасники обласних та республіканських оглядів художньої самодіяльності. Драматичному гуртку у березні 1972 року присвоєно звання самодіяльного народного драматичного театру.

З 1971 року при будинку культури працює народний університет дружби народів, який відвідує 90 чоловік. Тут періодично відбуваються вечори, читацькі конференції, лекції з демонструванням кінофільмів про розквіт економіки, освіти,

культури в союзних республіках. З нагоди 50-річчя утворення СРСР університет дружби народів провів у 1972 році вечори-зустрічі з вченими, культурними діячами і робітниками Білорусії, Естонії, Латвії і Литви. Члени клубу відвідали Брестську фортецю, побували з дружнім візитом у працівників освіти й культури міста Кишинева.

В селі є три бібліотеки, у фондах яких налічується 40 тис. книжок. Великоглибочецька бібліотека для дорослих — одна з кращих у районі. Їй присвоєно звання культурно-освітньої установи відмінної роботи. В будинку культури постійно влаштовуються виставки творів образотворчого мистецтва. Не раз самодіяльні майстри живопису, різьби по дереву, вишивки брали участь в обласних виставках.

Люблять жителі Великого Глибочка фізкультуру і спорт. Тут є стадіон, де проходять футбольні матчі між місцевими командами, змагання з баскетболу, волейболу та інших видів спорту. Чимало сільської молоді здобуло спортивні розряди.

Заможно й культурно живуть трудящі Великого Глибочка, незмірно зріс їхній матеріальний рівень. Яскравим показником поліпшення добробуту населення є розмах комунального та індивідуального житлового будівництва. На місці глиняних, критих соломою хатинок, що по вікна вросли в землю, височать гарні будинки нової архітектури. Кожна оселя—на 3—5 кімнат, з великими вікнами, верандою. З 1960 по 1970 рік колгоспники, робітники та службовці села спорудили 160 будинків. У 1971—1972 роках новосілля справило ще 20 родин.

Докорінно змінився побут населення. Серед речей домашнього вжитку — холодильники, пральні машини, пилососи, плити з газовою установкою. Майже в кожній хаті — радіоприймачі, телевізори. Чистота, охайність, добротні меблі в кожній оселі трудівника.

Велика роль у господарському й культурному житті села належить сільській Раді. Серед 44 депутатів — 17 колгоспників, 7 робітників і 20 службовців. При сільській Раді діють 5 постійних депутатських комісій: сільськогосподарська, плановобюджетна, житлового будівництва і благоустрою, соціалістичної законності та соціально-культурна. За багаторічну й сумлінну працю на ниві радянського будівництва голову виконкому Великоглибочецької сільської Ради депутатів трудящих В. А. Кривого в 1971 році нагороджено орденом «Знак Пошани».

Росте, оновлюється Великий Глибочок, з кожним роком кращає його вигляд. В центрі села будинок культури, триповерхове приміщення середньої школи, адміністративні будівлі, торговельні заклади — універмаг, магазини промислових, продовольчих та господарчих товарів, взуття, культтоварів. У післявоєнний час в селі з'явилися нові вулиці — Надрічна, Миру, Шкільна, Нова. На околиці виникло добре впорядковане робітниче селище з належними культурно-побутовими закладами. Окрасою села є розкішний парк, закладений у 1953—1955 роках на площі 6 га. У 1969 році у Великому Глибочку відкрито пам'ятник воїнам Радянської Армії, які віддали своє життя за свободу й незалежність Вітчизни. В центрі села — монументальна скульптура жінки-трудівниці, в якій втілено риси нової людини, нашого сучасника, щастя якому принесла рідна Радянська влада, Комуністична партія.

П. К. МЕДВЕДИК

ВЕЛИ́КІ БІ́РКИ

Великі Бірки — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного та обласного центрів, по обох берегах річки Гнізни — лівої притоки Серету. Залізнична станція на лінії Київ — Львів. Населення — 2392 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Романівка.

Місцевість, де розташовані сучасні Великі Бірки, була заселена в ранньозалізний період. На околицях села виявлено могильник VIII—VI ст. до нашої ери.

Свою назву село дістало від місцевості, багатої на соснові ліси — бори.

Перша письмова згадка про Бірки (Борки, Борек) належить до 1410 року. У XV—XVI ст. Бірки разом з чотирма навколишніми селами входили до Теребовлянського староства.

Польський король Сигізмунд II Август 15 червня 1530 року надав Біркам статус міста й магдебурзьке право. Проте в ряді пізніших документів Бірки називалися містечком. 1533 року за королівським дозволом його купив галицький підкоморій М. Синявський.

З 1565 року містечко разом з сусідніми населеними пунктами стало власністю магната М. Потоцького, рід якого нещадно гнобив селян понад 100 років. На цей час тут було 79 селянських дворів, де проживало 550 чоловік, які обробляли по лану землі, та 20 халупників, що мали лише хату й город. Селяни сплачували на користь Потоцького грошову й натуральну ренти, халупники платили грошовий чинш. Протягом XVI—XVIII ст. у Бірках були поширені домашні промисли. Місцеві селяни виготовляли полотно, сукно, сільськогосподарські знаряддя. На той час у Бірках були водяний млин на два камені, гуральня, що належала магнатам Потоцьким, солодильня та ставок, які здавалися в оренду.

Населення містечка, яке складалося переважно з українців, терпіло тяжкий соціальний і національний гніт з боку польської шляхти та місцевих багатіїв. На його становище згубно впливали часті наскоки турків і татар. Лише за 1612—1624 роки Теребовлянське староство, куди входило містечко Бірки, 19 разів зазнало жорстоких татарських нападів.

Під час визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького населення містечка брало участь у виступах проти польської шляхти. Восени 1648 року, коли через містечко проходили селянсько-козацькі війська, та наступного року, коли вони громили шляхетські полки під Збаражем, жителі Бірок активно допомагали їм[1]. Повстанці знищували феодальні фільварки.

Після Андрусівського перемир'я Бірки залишилися під владою шляхетської Польщі. Власник містечка з метою збагачення примушував селян працювати від зорі до зорі, дедалі посилював панщину. Селянство бідніло й розорялося. За даними 1749 року, у Бірках налічувалось 85 господарств, які обробляли землю. Вони поділялися на шнурові, півшнурові і безземельні. Господарств з одним шнуром землі було 21, вони відробляли панщини два дні на тиждень і платили натуральні податки. Півшнурових підданих було 57. Вони відбували 1 день панщини на тиждень і віддавали панові натуральний податок. В містечку проживали 8 вільних сімей, які не відробляли панщини, а виконували різні роботи у фільварку, та 3 ремісники-ткачі. З роками кількість населення збільшилася. У 1763 році на землях фільварку вже працювало 139 сімей. Кріпаки відробляли певну кількість панщини, водночас платили натуральну або грошову повинність. Крім того, населення мусило додатково мочити й тіпати коноплі та льон, молотити збіжжя, товкти просо[2], сплачувати десятину від бджіл, худоби.

1772 року Бірки у складі Теребовлянського староства були загарбані Австрією. В 1776 році вони були продані у довічне володіння каштеляну В. Залеському, який через 20 років перепродав село графу Статинському. Пізніше містечком володіли інші поміщики. Селяни, як і раніше, були прикріплені до земельних наділів, за користування якими мусили відробляти панщину, віддавати поміщикові данину натурою, а також сплачувати податки. Незабаром Бірки стають другорядним містечком, а з 1785 року вони значилися в розряді сіл. У 1786 році розпочалося будівництво шосейної, т. з. купецької, дороги з Тернополя до Підволочиська, яка пролягла поблизу Бірок. Селян, крім панщини, примушували додатково працювати на будівництві дороги. За даними 1787 року, місцевий поміщик володів 1491 моргом

[1] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 153, 163.
[2] ЛНБ АН УРСР, відділ рукописів, ф. Баворовського 1620 (III), арк. 3, 4.

орної землі, 352 моргами лук і пасовищ та лісом (98 моргів). Селяни, які проживали у 145 дворах, обробляли 2337 моргів землі, користувалися 331 моргом лук, городів та пасовищ[1].

З 1810 по 1815 рік Бірки у складі Тернопільського краю входили до Росії. Ці роки позитивно позначились на загальному розвитку села. Під час Вітчизняної війни 1812 року населення Бірок надавало допомогу російським військам продовольством.

З 1815 року Бірки знову опинилися під владою Австрії у складі Тернопільського округу, а потім повіту.

Внаслідок реформи 1848 року селяни Бірок одержали у власність ті самі мізерні клаптики землі, якими користувалися до цього. Переважна більшість землі, пасовиськ, лісу залишилася в поміщика. Щорічна плата за «волю», що становила 2398 флоринів[2], перевищувала річні доходи селян. За переписом 1875 року в селі проживало 1424 чоловіка.

На 70-і роки XIX ст. припадає будівництво залізниці від Тернополя до Підволочиська, а пізніше до Гримайлова, яка проходила через село. Тут споруджено станцію.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. посилилося класове розшарування серед населення. Переважна більшість селян Великих Бірок володіла злиденними клаптями землі. 203 господарства мали від 1 до 3 моргів землі, 100 родинам належало по 4 і більше морги, 15 селянських господарств взагалі не мали землі. Водночас зростав куркульський прошарок. 30 господарств мали від 15 до 25 і більше моргів землі. Місцевій поміщиці Ф. Баворовській належало близько половини всіх земельних угідь.

Земельний голод прирікав більшість селян Великих Бірок на постійну нужду. Щоб утримати сім'ю та сплатити податки, бідняки змушені були йти на заробітки до панської гуральні, млина, цегельні чи фільварку або наймитувати у місцевих куркулів. Недоїдання, хвороби, злидні були постійними супутниками бідняцьких родин. В селі не існувало закладів охорони здоров'я, а перший навчальний заклад — народну однокласну школу — відкрили у 1849 році. Цю школу в 1874 році реорганізували в двокласну. Її відвідувало всього 59 учнів[3]. Це були здебільшого діти заможної верхівки, бідняки не мали змоги вчити своїх дітей. У 1890 році багато дітей шкільного віку (близько 70) не відвідувало школу.

Соціальний гніт тісно переплітався з національним. Австро-Угорська монархія, спираючись у своїй політиці на польських поміщиків, узаконила в 1868 році політику полонізації українських шкіл у Галичині. Католицький костьол і уніатська церква докладали всіх зусиль, щоб тримати маси в покорі, допомагали поміщикам експлуатувати селян.

Безпросвітні злидні, постійні утиски викликали серед селян Великих Бірок невдоволення, призводили до стихійних виступів, які посилились у 1902—1905 роках під впливом революційного руху в Росії. Неодноразово вибухали страйки 1902 року під час весняних робіт у Тернопільському повіті, куди входили Великі Бірки. Страйкуючі вимагали підвищення заробітної плати з 20—30 гелерів до 40—50[4]. Стійкість і солідарність селян і сільськогосподарських робітників змусили поміщиків піти на поступки.

Тяжким лихоліттям для Великих Бірок стала перша світова імперіалістична війна, коли село довгий час перебувало в районі воєнних дій. Чимало селян було мобілізовано в австрійську армію і загинуло на фронтах. Майже всіх жителів виселили вглиб Австрії, а їхні хати згоріли.

В листопаді 1918 року, після розпаду австро-угорської імперії, Великі Бірки разом з іншими населеними пунктами підпали під владу буржуазно-націоналістич-

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 19, оп. 17, спр. 127, арк. 2—17, 106, 110.
[2] Там же, ф. 488, оп. 1, спр. 519.
[3] Там же, ф. 178, оп. 2, спр. 331, арк. 2, 15.
[4] Журн. «Радянський Львів», 1949, № 7, стор. 66.

ного уряду ЗУНР, який продовжував експлуатувати й гнобити трудовий народ. В середині липня 1919 року село загарбала буржуазно-поміщицька Польща.

Влітку 1920 року війська Червоної Армії розгорнули наступ проти польських окупантів. На річці Збруч кілька днів точилися жорстокі бої. Ворог відступав. 26 липня частини 60-ї стрілецької дивізії 14-ї армії визволили Великі Бірки[1]. Селяни з великою радістю зустріли своїх визволителів і з їхньою допомогою встановили Радянську владу. 15 серпня 1920 року відбулися багатолюдні збори селян. Учасники їх прослухали доповідь військового комісара лазарету 180-ї бригади 60-ї стрілецької дивізії Соколова «Для чого Червона Армія прийшла в Галичину». Пройняті глибоким патріотичним почуттям, селяни надіслали телеграму-привітання вождеві всесвітнього пролетаріату В. І. Леніну, в якій обіцяли виконувати всі розпорядження Радянського уряду, завжди допомагати своїй визволительці — Червоній Армії. Тоді ж було обрано сільський ревком у складі 7 чоловік, який очолив місцевий селянин К. М. Дудар[2]. Через кілька днів у селі почав діяти земельний комітет.

Незважаючи на великі труднощі (близькість фронту, великі руйнування), ревком здійснив чимало заходів, спрямованих на поліпшення життя трудового селянства. Між бідняками розподілили панську землю, худобу, сільськогосподарський реманент, було забезпечено збирання врожаю та його обмолот.

Значну роботу провели члени ревкому по підготовці до нового навчального року: взяли на облік всіх дітей шкільного віку, вчителів, впорядкували шкільне приміщення. Вживались заходи і щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Жителі села водночас допомагали Червоній Армії: передали червоноармійцям білизну, продукти харчування, молодь добровільно вступала до лав червоних бійців. Серед багатьох добровольців був і С. В. Жидек, пізніше учасник Великої Вітчизняної війни. Зараз він генерал-майор запасу.

21 вересня 1920 року війська буржуазно-поміщицької Польщі окупували Великі Бірки. В селі відновилися старі порядки, повернувся поміщик, який відібрав у селян наділену ревкомом землю. Ще гіршим стало становище бідняків. У 30-х роках лише половина селян мала у своєму користуванні від 1 до 5 моргів землі. Найбільшим землевласником був місцевий поміщик Федорович. Він мав близько 2 тис. моргів кращої орної землі, в нього постійно працювало понад 100 наймитів[3].

З кожним роком зростала кількість напівпролетарських господарств, позбавлених засобів до існування. 1935 року в селі проживало 50 таких напівпролетарів[4].

Гостре безземелля, постійні злидні примушували багатьох жителів Великих Бірок у пошуках кращої долі емігрувати за океан — у США, Канаду, Аргентіну. З 1920 по 1939 рік з села виїхало 40 чоловік[5], але і в еміграції їх сподівання не здійснилися.

В селі не було жодного медичного закладу. Практикував лише приватний лікар, який за надання медичної допомоги брав плату від 3-х до 5-ти злотих.

У 30-х роках в селі була семирічна школа, де навчання велося польською мовою. Її відвідувало 150 дітей, переважно заможних родин.

Довгождана воля для трудящих Великих Бірок прийшла 17 вересня 1939 року, коли Червона Армія подала руку допомоги населенню західноукраїнських земель. Як рідних братів зустрічали вони воїнів-визволителів. Ще до вступу в село червоноармійських частин молодь Великих Бірок, очолювана селянином П. П. Заморою, брала участь у роззброєнні поліцейських[6].

З натхненням і ентузіазмом трудове селянство взялося за будівництво нового життя. Вже другого дня у Великих Бірках було створено тимчасовий селянський

---

[1] ЦДАРА, ф. 245, оп. 1, спр. 325, арк. 51.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2369, оп. 1, спр. 26, стор. 16, 17.
[3] Газ. «Зоря» (Великі Бірки), 15 вересня 1949 р.
[4] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 2196, арк. 35.
[5] В. О. Загородній. Імені Леніна. Львів, 1960, стор. 5.
[6] Торжество історичної справедливості, стор. 573.

комітет, почала діяти сільська дружина, що несла охорону громадського майна. 22 жовтня 1939 року жителі Великих Бірок взяли участь у виборах депутатів до Народних Зборів Західної України.

Виконуючи Декларацію Народних Зборів про конфіскацію поміщицьких земель, селянський комітет розподілив поміщицьку землю, худобу та сільськогосподарський інвентар між бідняками. Радянська влада звільнила селян від численних податків і сплати кабальних боргів поміщику та лихварям. Організовувалась допомога бідняцько-середняцьким господарствам у проведенні сівби, їм видавали насіння, тягло. Працівники радянських органів, селянські активісти розгорнули широку роз'яснювальну роботу серед населення про переваги соціалістичної форми господарювання над індивідуальною. У грудні 1939 року селяни Великих Бірок побували в гостях у колгоспників Волочиського району Кам'янець-Подільської області, а в лютому 1940 року група селян була на республіканській нараді передовиків сільського господарства в Києві. Незабаром у селі організувався колгосп «17 Вересня», правління якого очолив колишній наймит М. Зюла. Колгосп одержав від держави насіння, інвентар, трактор.

Після нового районування, проведеного в січні 1940 року в західних областях, Великі Бірки стали районним центром. 18 січня того ж року почали працювати райком КП(б)У та райвиконком. Новостворені партійні й радянські органи широко розгорнули підготовку до виборів у Верховну Раду СРСР, Верховну Раду УРСР та місцеві Ради. Селяни висунули своїм кандидатом у депутати до Верховної Ради УРСР сільську активістку, колишню батрачку Т. Я. Лящинську.

Докорінні зміни відбулися в галузі освіти. Навчання стало безплатним. Вперше на уроках вільно залунала рідна мова. З січня 1940 року новостворена семирічна школа почала працювати за радянськими програмами і підручниками. В ній навчалось 250 учнів, працювало 11 учителів[1]. В селі діяли курси ліквідації неписьменності серед дорослих, відкрились бібліотека, клуб, де селяни вперше побачили радянські кінофільми. Жителі почали одержувати безплатну медичну допомогу.

Економічні й культурні заходи, здійснені у Великих Бірках протягом 1939—1940 років, заклали міцний фундамент для розвитку нового економічного і суспільно-політичного життя. Трудящі села на власному досвіді переконувалися, що радянський лад і соціалізм — запорука їх щасливого, заможного й культурного життя.

Та недовго усміхалося їм щастя. Мирне соціалістичне будівництво перервали фашисти. 2 липня 1941 року вони тимчасово окупували село, ліквідували колгосп і відібрали у селян-бідняків передану їм Радянською владою землю. Окупанти переслідували радянських активістів, розстріляли 189 чоловік, серед них колишнього голову ревкому К. М. Дударя. Протягом 1941—1944 років на околицях села було розстріляно 2970 мирних жителів з району та 1900 військовополонених, що знаходились у концтаборі[2].

Гітлерівці пограбували у селян худобу, зерно, одяг тощо. Вони вивезли на каторжні роботи до Німеччини понад 60 юнаків і дівчат. Фашистам допомагали люті вороги народу — українські буржуазні націоналісти, що служили в поліції.

Місцеве населення не мирилося з окупаційним режимом. Воно саботувало розпорядження німецьких властей, приховувало хліб, худобу, не з'являлося на пункти для відправки до Німеччини.

Влітку 1943 року в районі села діяли групи партизанського з'єднання С. А. Ковпака. Біля станції Великі Бірки народні месники підірвали залізничний міст, що затримало перекидання ворожих військ на фронт. Жителі села подавали партизанам всіляку допомогу.

На початку березня 1944 року населення Великих Бірок почуло артилерійську канонаду, яка ставала дедалі гучнішою. В ніч з 8 на 9 березня підрозділи 15-го стрі-

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 463, арк. 9.
[2] Там же, ф. Р-274, оп. 1, спр. 123, арк. 17, 19.

лецького корпусу 60-ї армії визволили село від фашистських загарбників[1]. Але ворог підтягнув свіжі сили і вранці 14 березня перейшов у контрнаступ. Майже три доби точилися кровопролитні бої. Під тиском переважаючих фашистських сил радянські частини залишили Великі Бірки і закріпились на рубежі села Романівки. Вранці 21 березня вони розпочали наступ і після запеклого бою оволоділи селом. У боях за визволення Романівки героїзм і відвагу виявив росіянин гвардії рядовий М. Г. Пігорєв, який повторив подвиг Олександра Матросова, закривши власним тілом амбразуру ворожого дзота. Безстрашному патріоту посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Під час визволення Великих Бірок загинуло 85 воїнів Червоної Армії. Серед них сини російського народу майор М. П. Єрьомін, капітан М. М. Сціблєєв, молодший лейтенант М. Л. Марков, старший сержант В. А. Танков, українці лейтенанти І. В. Стасюк, А. А. Мітюк, вірменин Оноп'ян, татарин Шахацєв та інші. Всього в селі поховано 717 радянських воїнів, що полягли в боях на цій ділянці фронту або померли від ран у військовому госпіталі. В 1948 році жителі села спорудили пам'ятник радянським воїнам-визволителям. Після визволення села понад 200 жителів влилось до лав Червоної Армії.

З величезним ентузіазмом розпочали відбудову зруйнованого господарства жителі села. На кінець 1944 року були перевиконані зобов'язання по поставках державі м'яса, молока, хліба та інших сільськогосподарських продуктів. Протягом 1944 року селянам району повернуто 4495 га землі, за допомогою держави відбудовано 237 хат[2].

У вересні 1944 року у Великих Бірках почали працювати хлібопекарня, торговельні підприємства, кравецька і шевська майстерні. 1 вересня почався новий навчальний рік у семирічній школі. Її відвідували всі діти шкільного віку — 298 учнів. Їх навчали й виховували 14 учителів.

Мирному будівництву намагалися всіляко шкодити українські буржуазні націоналісти. Вони тероризували населення, партійних і радянських працівників. 22 вересня 1944 року бандити по-звірячому вбили першого секретаря Великобірківського райкому партії В. Я. Білоконя[3]. Для боротьби з бандитизмом у Великих Бірках організувався загін самооборони, куди входило понад 50 жителів села, головним чином молоді. Боротьбу з оунівським охвістям очолили партійні і комсомольські організації. В січні 1945 року у Великих Бірках діяли 5 партійних організацій та одна партійно-комсомольська група, які налічували 36 комуністів[4].

Поступово селяни все більше й більше переконувалися в перевагах колективного господарювання. В березні 1947 року у Великих Бірках відновив діяльність колгосп «17 Вересня», влітку організувалася нова артіль — ім. Леніна. За першим колгоспом було закріплено 300 га орної землі і 100 га сіножатей, він мав 26 коней, 15 плугів, 30 борін. Головою правління колгоспу обрано місцевого селянина С. П. Балабана.

1949 року у Великих Бірках вже діяла середня школа, яку відвідувало 426 учнів. Розгорнули роботу клуб, бібліотека.

Трудящі села й району в 1947—1948 роках брали активну участь у спорудженні лінії газопроводу Дашава—Київ, що пролягла поблизу Великих Бірок. Завдяки цьому були газифіковані колгоспні ферми і приміщення МТС та близько половини осель колгоспників, робітників і службовців. З 1950 року в хатах колгоспників спалахнули лампочки Ілліча.

У Великих Бірках з 1956 року працює «Міжколгоспбуд». Він має виконробівські дільниці і підприємства будівельних матеріалів, зокрема цегельний завод у Острові, кар'єри у Застінці тощо. Тут діють бетонний, пилорамний, столярний цехи, кузня. «Міжколгоспбуд» має 28 автомашин, багато тракторів, бульдозерів.

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 24, арк. 74, 144.
[2] Тернопільський облпартархів, ф. 12, оп. 1, спр. 15, арк. 17.
[3] Там же, ф. 1, оп. 4, спр. 38, арк. 17.
[4] Там же, ф. 44, оп. 1, спр. 4, арк. 6—16.

Тут працює понад 200 робітників, 35 службовців та інженерно-технічних працівників.

На території села з квітня 1964 року міститься центральна садиба Тернопільського райвідділення «Сільгосптехніки». Це велике підприємство з сучасним устаткуванням, де зайнято 340 робітників, у т. ч. 65 інженерно-технічних працівників та службовців. На початку 1972 року в механізованому загоні відділення налічувалось 63 автомашини різних марок, 32 трактори, бульдозери, екскаватори тощо. Основою «Сільгосптехніки» є ремонтна майстерня, яка має два цехи.

З кожним роком підприємство нарощує виробничі потужності. Лише в другому році дев'ятої п'ятирічки тут вироблено валової продукції на 1195 тис. крб., в колгоспах споруджено 5 кормоцехів. На підприємстві багато передових робітників, працює 20 ударників комуністичної праці, серед них — слюсар-електрик, комуніст В. О. Кумпаненко, що виконує річні завдання на 120—125 проц. Його обрано членом обкому КП України, депутатом районної Ради депутатів трудящих. Високої продуктивності праці досягли слюсар П. М. Завадовський, токарі Є. М. Цимбалюк і М. Ф. Мудрий, слюсар-монтажник В. П. Кеналь та багато інших. Парторганізація райвідділення «Сільгосптехніки» налічує 23 чоловіка. Всі вони працюють безпосередньо на виробництві. Комсомольська організація об'єднує 70 членів ВЛКСМ. Її очолює кращий виробничник Г. І. Митко.

За успішне виконання завдань восьмої п'ятирічки орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено колишнього керуючого відділенням І. В. Горошанського та слюсаря майстерні Я. А. Заблоцького. 39 робітників та інженерно-технічних працівників відзначено Ленінською ювілейною медаллю.

В липні 1970 року у Великих Бірках стала до ладу фабрика господарських виробів. Вона виготовляє швейні і галантерейні вироби. На фабриці зайнято 290 робітників та інженерно-технічних працівників, переважно молоді. Комсомольська організація об'єднує 86 чоловік. Багато з них виконує виробничі завдання на 120—130 проц. Приклад у праці показують бригадир С. Махінко, швачки Л. Харченко і Г. Мацелюх, апаратниці І. Тимик та Н. Гуйда. План 1972 року підприємство виконало ще 25 грудня, давши понадпланових виробів на 120 тис. карбованців.

Невпинно розвивається сільськогосподарське виробництво. В 1950 році дві великобірківські артілі об'єдналися в один колгосп ім. Леніна. Це дало можливість ширше використовувати техніку, місцеві ресурси, добиватися кращих виробничих показників.

Швидшому розвитку сільського господарства сприяли рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Під керівництвом партійної організації трудівники села розгорнули боротьбу за дальше зміцнення всіх галузей господарства. В 1955 році з кожного гектара колгоспники зібрали по 344 цнт цукрових буряків. Зростало поголів'я громадського тваринництва. Якщо в 1953 році колгосп мав 284 голови великої рогатої худоби, то в 1958 році кількість її майже потроїлась. За цей же період середньорічний надій молока на корову збільшився з 740 до 2265 кілограмів. Майже втроє зросли прибутки колгоспу. За виробничі успіхи групу колгоспників було відзначено урядовими нагородами. Орденом Леніна були нагороджені голова артілі О. Г. Шаповалов, бригадир рільничої бригади М. М. Чубко та бригадир тракторної бригади А. Й. Чорний. Орден Трудового Червоного Прапора одержали доярка І. А. Струс, ланкова Т. Є. Заболотна[1].

Значні кошти колгосп виділяв на капітальне будівництво. Були споруджені три типові корівники, два телятники, два свинарники, пташник, зерносховище, кормокухня, ремонтна майстерня, гараж, склад для зберігання мінеральних добрив тощо.

В 1962 році, після об'єднання районів, Великі Бірки стали центром сільської Ради Тернопільського району. Великобірківська артіль дістала назву «Росія»,

---

[1] В. О. Загородній. Імені Леніна, стор. 12.

Колгоспна теплиця, с. Великі Бірки. 1970 р.

За 1966—1970 роки середньорічна врожайність зернових культур становила 25,8 цнт з га, цукрових буряків — 385 центнерів.

Новими успіхами в колгоспному виробництві відзначили трудівники Великих Бірок перші роки дев'ятої п'ятирічки. 1971 року середня врожайність зернових досягла 29,3 цнт з га, а озимої пшениці і ячменю — пересічно 31,7 цнт. Із 100-гектарної площі зібрано 2433 цнт гороху. На кінець року колгосп мав близько 100 електродвигунів, 19 тракторів, 10 комбайнів, 10 вантажних автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки.

Трудівники колгоспу з честю виконали зобов'язання, взяті на честь 50-річчя утворення Союзу РСР. Незважаючи на несприятливі погодні умови, в 1972 році вони виростили по 32,4 цнт зернових, у т. ч. 35,4 цнт пшениці, 500 цнт буряків.

В авангарді боротьби за піднесення колгоспного виробництва йдуть комуністи й комсомольці. Партійна організація колгоспу «Росія» налічує 25 комуністів, комсомольська — 25 членів ВЛКСМ. Тракторну бригаду, якій присвоєно звання бригади комуністичної праці, очолює комуніст А. Й. Чорний. За успішне виконання завдань восьмої п'ятирічки він нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Ордена «Знак Пошани» удостоєна член партії ланкова С. Г. Бакалик.

За роки Радянської влади змінився соціальний склад населення Великих Бірок, зросла культура, поліпшився добробут людей. Населення обслуговують пекарня, дві їдальні, чайна, майстерні для пошиття одягу, ремонту взуття, годинників, промтоварний і продуктовий магазини. Дедалі розширюється індивідуальне будівництво. За 1960—1970 рр., зокрема, споруджено 255 добротних житлових будинків, вкритих черепицею, шифером чи залізом. Кожен будинок має дві—три кімнати, кухню та допоміжні приміщення. За післявоєнний час в селі з'явилося понад 10 нових вулиць.

Істотні зміни сталися в охороні здоров'я трудящих. Якщо до 1939 року у Великих Бірках був лише один приватний лікар, то зараз у селі є лікарня на 75 ліжок з загальним, дитячим та пологовим відділеннями, санітарно-епідемічний відділ, бактеріологічна лабораторія, поліклініка, зубопротезний і рентгенкабінети, аптека. Населення обслуговує 13 лікарів і 40 чоловік з середньою медичною освітою, діє дитячий садок-комбінат на 80 місць.

На належний рівень поставлена народна освіта. У 1970/71 навчальному році середню школу, яка розміщена в перебудованому приміщенні, відвідувало 615 дітей колгоспників, робітників та службовців. Їх навчало й виховувало 40 учителів, серед них заслужена вчителька УРСР Г. Я. Длугопольська. За успіхи в навчанні й комуністичному вихованні дітей вчительку Л. С. Букеду нагороджено орденом «Знак Пошани». За післявоєнні роки середню освіту здобуло понад 800 чоловік. Багато з них вже закінчили вищі навчальні заклади і працюють агрономами, вчителями, лікарями, інженерами. В селі діє будинок піонерів, де діти розвивають свої здібності в різних гуртках — музичних, хорових, танцювальних, технічних, краєзнавчих. Радіо, книга, газети ввійшли в кожну хату. В 1972 році на 1000 чоловік населення припадало 1547 примірників періодичних видань. Працюють міжколгоспний радіовузол, дві бібліотеки, у яких налічується 48 тис. книжок. У будинку культури часто організовуються концерти художньої самодіяльності, виступають і приїжджі артисти, демонструються кінофільми. При будинку культури працюють музична студія і ляльковий театр. У селі закладено парк відпочинку, де в 1955 році встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Молодь і дорослі захоплюються спортом. У селі працює п'ять колективів фізичної культури, є стадіон, волейбольний і баскетбольний майданчики.

Жителі села підтримують дружні зв'язки з трудящими братніх радянських республік та соціалістичних країн. Колективи фабрики господарських виробів та колгоспу «Росія» листуються з трудящими Слівенського округу НРБ. В 1972 році вони приймали друзів з братньої Болгарії. Недавно колгосп «Росія» одержав з Мінська трактори, з Горького й Ульяновська — вантажні автомашини, з Ростова-на-Дону — зернові комбайни, з Естонії — мінеральні добрива.

Багатогранну діяльність трудящих села спрямовує сільська Рада. Вона займається всіма галузями економічного й духовного життя, дбає про дальший розвиток культури й добробуту населення. До сільради обрано 46 депутатів, серед них 20 жінок. Більшість депутатів — комуністи й комсомольці. Значну роботу провадять постійні комісії — сільськогосподарська, фінансово-бюджетна, культурно-освітня, торгівлі, благоустрою тощо. Депутати регулярно звітують перед виборцями про свою роботу. У Великих Бірках діє 20 громадських організацій — товариські суди, жіночі ради, депутатські пости, вуличні комітети та ін. Багато уваги приділяється благоустрою села. Крім завершення повної газифікації, у дев'ятій п'ятирічці буде споруджено водопровід, зведено нові житлові й службові будинки.

У побут трудящих села все більше входять нові звичаї й обряди. Тепер молоді беруть шлюб в урочистій обстановці в кімнаті щастя, яка обладнана в новому будинку культури. Тут же провадиться реєстрація новонароджених. Щороку 31 грудня, напередодні Нового року, правління колгоспу поздоровляє кращих трудівників села. Стало традицією в урочистій обстановці проводити на пенсію літніх колгоспників, вшановувати працю кращих. Для ветеранів праці, передових людей велика честь бути занесеним до Книги почесних громадян села.

Трудівники села шанують пам'ять тих, хто загинув на фронтах Великої Вітчизняної війни та в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів. На відзначення 50-річчя Радянської влади в центрі села споруджено пам'ятник воїнам-односельцям, а в 1955 році — монумент радянським воїнам, які віддали своє життя, визволяючи село від фашистського поневолення.

Разом з усією країною трудящі Великих Бірок живуть вільним щасливим життям, вони користуються всіма благами, які дає людині соціалістичне суспільство.

М. П. ГЛИНСЬКИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ

БА́ВОРІВ — село, центр сільської Ради. Розташований на березі річки Гнізни, за 20 км від міста Тернополя. До найближчої залізничної станції Прошова на лінії Тернопіль—Чортків— 3 км. Дворів — 395. Населення — 1507 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Білоскірка та Грабовець.

На території Баворова розміщена центральна садиба колгоспу «Маяк». У його користуванні 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,5 тис. га орної землі. Напрям господарства — рільництво й тваринництво. Діє державний млин, кам'яний кар'єр, ветеринарна дільниця.

У селі є середня школа, де 21 учитель навчає 335 учнів, клуб, бібліотека, дільнична лікарня, поштове відділення, дитячий садок, 4 магазини. В 1962—1972 рр. тут зведено 114 індивідуальних житлових будинків. У селі працюють 23 комуністи й 232 комсомольці.

Перша письмова згадка про Баворів датована 1522 роком. В липні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада, діяв ревком. У 1933 році, за часів буржуазно-поміщицької Польщі, тут відбувся селянський виступ. Під час Великої Вітчизняної війни 107 жителів били фашистів у лавах Червоної Армії, 44 з них загинуло на фронтах, 48 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Місцевий колгосп організовано 1947 року.

У Баворові народився польський природознавець, почесний доктор філософії Львівського університету Маріан Ломницький (1845—1915 рр.).

На околиці села розкопано два поховання доби міді.

БА́ЙКІВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на лівому березі Гнізни, за 10 км від міста Тернополя. Дворів — 376. Населення — 1470 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Смиківці.

В Байківцях розташована центральна садиба колгоспу «Заповіт Ілліча», за яким закріплено 2,4 тис. га орної землі. Напрям господарства — буряково-зерновий, розвинуте тваринництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені скотар колгоспу С. В. Лукашів, ланкова К. І. Башняк.

У селі є восьмирічна школа, де працює 15 учителів, навчається 226 учнів, клуб, бібліотека, два медичні пункти, дитячий садок-ясла, відділення зв'язку, 4 магазини. В 1962—1972 рр. тут зведено 188 індивідуальних житлових будинків. В Байківцях працюють 28 комуністів і 86 комсомольців.

Село відоме з 1653 року. У липні—вересні 1920 року встановлена влада Рад, діяв ревком. У 1921 році, за буржуазно-поміщицької Польщі, відбувся селянський страйк. Під час Великої Вітчизняної війни 46 місцевих жителів брали участь у боях проти гітлерівських загарбників, 21 з них поліг смертю хоробрих, 19 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Поблизу села Смиківців виявлено поселення та поховання VIII—VI ст. до нашої ери.

БУЦНІ́В — село, центр сільської Ради. Розташований на правому березі Серету, за 8 км від міста Тернополя. Дворів — 442. Населення — 1611 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Серединки.

У Буцневі розміщена комплексна бригада колгоспу ім. XXIII з'їзду КПРС (центральна садиба в с. Великій Луці).

В селі є середня школа (29 учителів, 363 учні), будинок культури з залом на 250 місць, бібліотека, медичний пункт, магазин. В 1962—1972 рр. 105 родин справили новосілля. В Буцневі працюють 14 комуністів і 135 комсомольців.

Перша письмова згадка про село датована 1504 роком. У липні — вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. З 1923 року, за часів буржуазно-поміщицької Польщі, діяв осередок КПЗУ. У 1939 році відбувся страйк сільськогосподарських робітників. 1940 року в селі виник колгосп, який відновив роботу в 1948 році. Під час Великої Вітчизняної війни у лавах Червоної Армії билися проти фашистів 67 жителів, 19 з них загинуло, 15 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

На території с. Серединок виявлено поховання VIII—VII ст. до нашої ери. Розкопано шість курганів часів Київської Русі.

ВЕЛИ́КА БЕРЕЗОВИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, розташована на річці Сереті, за 7 км від міста Тернополя. Залізнична станція Березовиця-Острів на лінії Тернопіль— Чортків. Через село пролягає автошлях Тернопіль—Чернівці. Дворів — 849. Населення — 3358 чоловік.

У Великій Березовиці розміщена центральна садиба колгоспу «Поділля», за яким закріплено 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі. Провідна галузь господарства — зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєно голову колгоспу М. П. Куземську, бригадира С. Г. Близинського, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено трактористів А. Г. Буляка, П. Д. Кобасу.

В селі — початкова школа, будинок культури, бібліотека, медичний пункт, поштове відділення, кілька магазинів, воно газифіковане. В 1962—1972 рр. у селі споруджено 340 індивідуальних житлових будинків. Тут працюють 30 комуністів і 51 комсомолець.

Перша письмова згадка про Велику Березовицю датована 1474 роком. У липні—вересні 1920 року встановлена влада Рад, діяв ревком. За часів буржуазно-поміщицької Польщі тут діяв

осередок КПЗУ. У 1936—1937рр. в селі відбувся страйк робітників, зайнятих на будівництві цукрозаводу. 70 місцевих жителів боролися проти гітлерівців на фронтах Великої Вітчизняної війни, 27 з них загинули, 23 нагороджено орденами й медалями СРСР.

В селі збереглися залишки стоянки доби мезоліту, близько 10—9 тис. років тому.

ВЕЛИ́КА ЛУ́КА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі Серету, за 14 км від міста Тернополя і за 7 км від найближчої залізничної станції Березовиця—Острів на лінії Тернопіль—Ходорів. Дворів — 371. Населення — 1281 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Хатки.

У Великій Луці розміщена центральна садиба колгоспу ім. XXIII з'їзду КПРС, за яким закріплено 3,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,5 тис. га орної землі. Провідні галузі господарства — рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєно бригадира колгоспу М. М. Тіцького, ордена Жовтневої Революції — завідуючу фермою Г. П. Рогату.

В селі є восьмирічна школа (15 учителів, 229 учнів), клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, два магазини. В 1962—1972 рр. тут споруджено 94 індивідуальні житлові будинки. В селі працюють 27 комуністів і 70 комсомольців.

Село згадується вперше в історичних документах, датованих 1473 роком, під назвою Довга Долина. У липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. У 1929 році, за часів панування буржуазно-поміщицької Польщі, відбувся страйк сільськогосподарських робітників. Колгосп у Великій Луці виник 1940 року. Під час Великої Вітчизняної війни проти гітлерівців у лавах Червоної Армії билися 100 місцевих жителів, 5 з них загинуло, 68 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

ВЕЛИ́КІ ГАЇ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 4 км від міста Тернополя. Дворів — 717. Населення — 2547 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «40-річчя Великого Жовтня». За ним закріплено 1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 990 га орної землі. Головний напрям господарства — рільництво та м'ясне тваринництво. Діє пилорама, деревообробна майстерня, кузня. За визначні успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва дояровi колгоспу В. Я. Давидовичу присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Ордена Жовтневої Революції удостоєні голова колгоспу В. І. Дмитренко і бригадир П. П. Кохман, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджений комбайнер І. П. Чулик.

У селі є восьмирічна школа, де 18 учителів навчають 315 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медичний пункт, два магазини. В 1962—1972 рр. тут споруджено 267 індивідуальних житлових будинків. У Великих Гаях працюють 43 комуністи і 55 комсомольців.

Село відоме з 1785 року. У липні — вересні 1920 року встановлена Радянська влада. Під час Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 35 місцевих жителів, 18 з них нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, 8 чоловік загинуло. На їх честь у селі споруджено пам'ятник.

Герой Соціалістичної Праці В. Я. Давидович, с. Великі Гаї. 1972 р.

ДОВЖА́НКА — село, центр сільської Ради. Лежить уздовж берегів невеличкої річки Рудки,за 10 км від міста Тернополя. Дворів — 355. Населення — 1175 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Домаморич.

У Довжанці розміщена центральна садиба колгоспу ім. 40-річчя КП України. В його користуванні 1,8 тис. га орної землі. Виробничий напрям господарства — рільництво й тваринництво. За післявоєнний час колгосп спорудив 12 виробничих і громадських приміщень. Діє державний млин. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджена доярка колгоспу О. О. Гнатів.

У селі є восьмирічна школа, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, 2 магазини. В 1962—1972 рр. зведений 131 індивідуальний житловий будинок. Тут працюють 14 комуністів і 82 комсомольці.

Перші відомості про Довжанку датуються 1473 роком. У липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. Місцевий колгосп виник 1940, відновив роботу 1947 року. На фронтах Великої Вітчизняної війни громили ворога понад 200 жителів, 193 з них нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, 42 загинуло. На їх честь у селі споруджено пам'ятник.

В околицях Довжанки знайдено римські монети II ст. Виявлено залишки поселення XI—XIII століть.

ДРАГАНІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 7 км від міста Тернополя. Дворів — 370. Населення — 1101 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Підгородне.

На території Драганівки міститься центральна садиба колгоспу ім. Димитрова. За ним закріплено 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1,6 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєні бригадир колгоспу А. І. Пашко і завідуючий фермою М. П. Стельмах, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені комбайнери П. І. Левицький, Я. В. Демків.

У селі є восьмирічна школа, де 17 учителів

навчають 215 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медичний пункт, дитячі ясла, два магазини. В 1962—1972 рр. у Драганівці споруджено 146 житлових будинків. Тут працюють 38 комуністів і 49 комсомольців.

Село згадується вперше в документах, датованих 1758 роком. У липні — вересні 1920 року в Драганівці встановлена Радянська влада. 1940 року в селі виник колгосп, який відновив діяльність 1947 року. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 37 місцевих жителів, 14 з них загинули в боях, 23 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

Поблизу села Підгородного виявлено поселення трипільської культури, могильники II—III ст. і давньоруське городище, на якому знайдено ювелірні прикраси.

ДУБІВЦІ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані на березі Гнізни, за 20 км від міста Тернополя та за 11 км від найближчої залізничної станції Збараж на лінії Тернопіль—Шепетівка. Дворів — 262. Населення — 1149 чоловік.

На території села розміщений колгосп ім. Шевченка. За ним закріплено 1,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств діє млин. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені голова колгоспу М. М. Олексів, механізатори А. І. Уніят, С. А. Войцеховський.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, медичний пункт, дитячі ясла, два магазини. В 1962—1972 рр. тут споруджено 127 індивідуальних житлових будинків.

В Дубівцях працюють 17 комуністів та 64 комсомольці.

Село відоме з 1785 року. У липні — вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. У 1940 році тут оргнізувався колгосп. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти ворога 105 місцевих жителів, з них 67 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, 38 полягли в боях. На їх честь в селі споруджено пам'ятник.

І́ГРОВИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташована за 17 км від міста Тернополя і за 11 км від найближчої залізничної станції Великий Глибочок на лінії Київ—Львів. Дворів — 433. Населення — 1539 чоловік.

В селі розташована центральна садиба колгоспу «Радянський хлібороб». За ним закріплено 1,8 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1,7 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За час існування колгоспу збудовано 10 громадських і виробничих приміщень, у т. ч. будинок спеціалістів, зерносклад, ремонтну майстерню. Діє цегельний завод. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєний голова колгоспу П. Д. Русол, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено доярку Є. А. Жук.

У селі є восьмирічна школа, де 21 вчитель навчає 274 учнів, будинок культури на 350 місць, бібліотека, аптека, дитячий садок, відділення зв'язку, автоматична телефонна станція, два магазини, кравецька й шевська майстерні. В 1962—1972 рр. тут зведено 138 індивідуальних житлових будинків. В Ігровиці працюють 33 комуністи й 98 комсомольців.

Село відоме з 1785 року. У липні—вересні 1920 року встановлена влада Рад. За часів буржуазно-поміщицької Польщі тут діяв осередок КПЗУ. Місцевий колгосп виник 1940 року. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 119 жителів, 55 з них нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, 55 чоловік загинуло. На їх честь у селі встановлено обеліск Слави.

Поблизу Ігровиці знайдено бронзові знаряддя праці доби пізньої бронзи.

ЙОСИПІ́ВКА (до 1946 року — Юзівка) — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км від міста Тернополя та за 10 км від найближчої залізничної станції Великий Ходачків на лінії Тернопіль—Ходорів. Дворів — 198. Населення — 776 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Мар'янівка.

У Йосипівці розміщена бригада колгоспу «Колос» (центральна садиба в с. Настасові).

У селі є восьмирічна школа, будинок культури на 260 місць, бібліотека, медичний пункт, 2 магазини. Тут працюють 11 комуністів і 49 комсомольців.

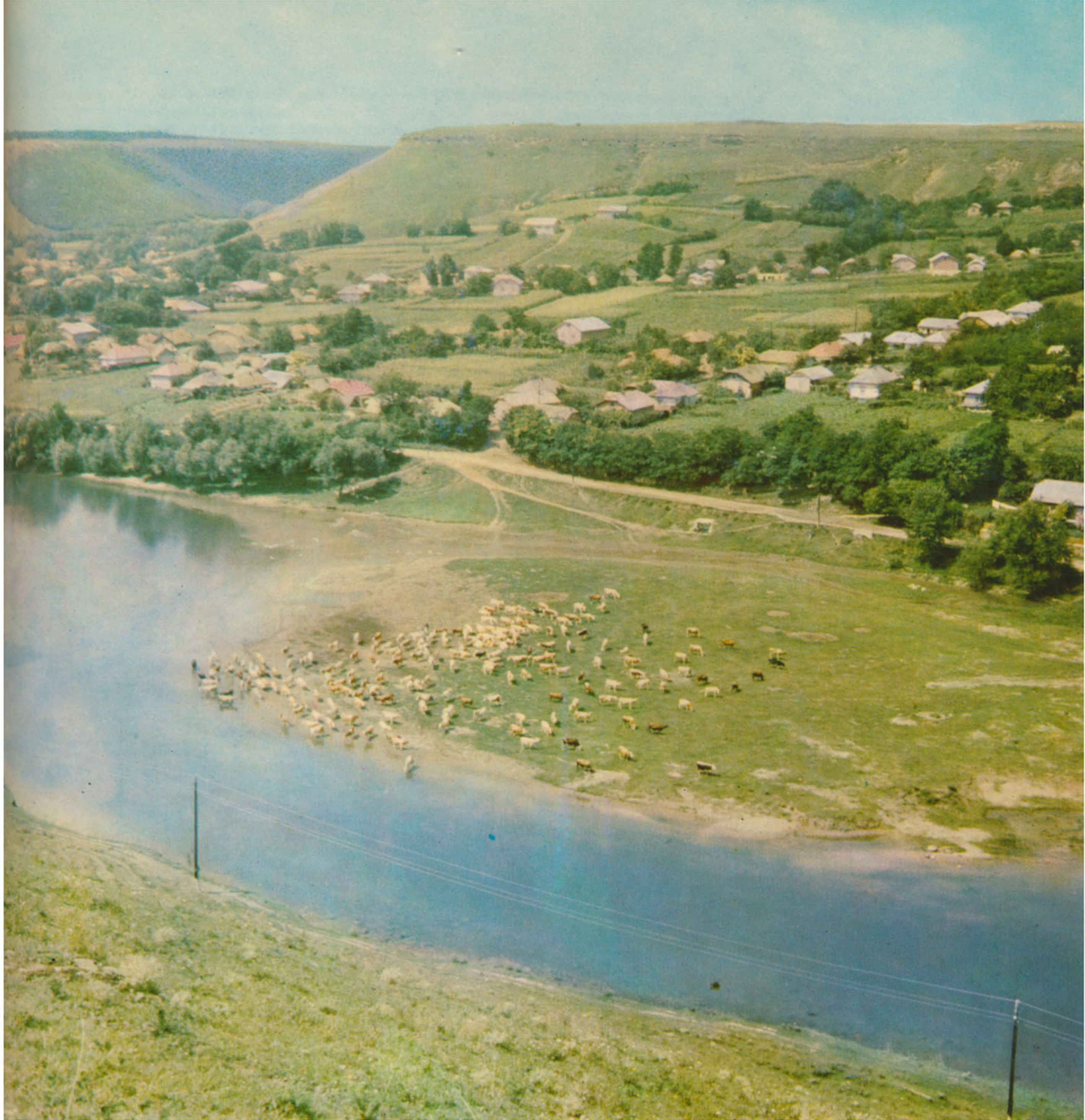
Село відоме з 1785 року. У липні—вересні 1920 року встановлена влада Рад, діяв ревком. Місцевий колгосп організовано 1940 року. 111 жителів села брало участь у боях проти фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 50 з них загинуло, 30 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Біля Йосипівки знайдено бронзові лунниці та браслети часів Київської Русі.

КОЗІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на березі Гнізни, за 30 км від міста Тернополя та за 8 км від найближчої залізничної станції Прошова. Дворів — 404. Населення — 1388 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Котовського, що має в користуванні 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,6 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. Допоміжні підприємства — млин, цегельний завод. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєно бригадира колгоспу С. І. Кобеля. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено доярку Г. М. Олійник, ланкову Є. М. Бунт.

У селі є восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 211 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, медичний пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку, два магазини, майстерня побутового обслуговування населення. У 1962—1972 рр. в Козівці зведено 108 індивідуальних житлових будинків. Тут працюють 22 комуністи й 61 комсомолець.

Річка Серет у нижній течії. 1972 р.

Ратуша в м. Бучачі (1751 р.). Фото 1972 р.

Площа В. І. Леніна у м. Чорткові. 1972 р.

Село відоме з 1564 р. У липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти ворога 209 місцевих жителів, 48 з них загинуло. Всіх учасників війни нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Односельцям, які віддали життя за Радянську Батьківщину, споруджено пам'ятник.

У Козівці встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

ЛОЗОВА́ — село, центр сільської Ради. Розташована на березі річки Гніздечної, за 5 км від міста Тернополя. Дворів — 198. Населення — 845 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Гніздичка, Курники, Стегниківці.

У Лозовій міститься бригада колгоспу ім. Петровського (центральна садиба в Гніздичці), яка має в користуванні 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,2 тис. га орної землі. Провідні галузі господарства — рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За післявоєнний час колгосп спорудив 7 тваринницьких приміщень, зерносклад, бензосховище, будинок спеціаліста.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, медичний пункт, магазин. В Лозовій працюють 11 комуністів і 74 комсомольці.

Перша письмова згадка про село датована 1463 роком. У липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. Під час Великої Вітчизняної війни в лавах Червоної Армії перебували 16 місцевих жителів. Усі вони нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

МАЛИ́Й ХОДА́ЧКІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 23 км від міста Тернополя і за 7 км від найближчої залізничної станції Великі Бірки на лінії Тернопіль—Хмельницький. Дворів — 518. Населення — 1607 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Костянтинівка.

На території Малого Ходачкова розміщена центральна садиба колгоспу ім. Ів. Франка, за яким закріплено 2,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,2 тис. га орної землі. Провідні галузі господарства — рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. Діє міжколгоспний цегельний завод.

У селі є восьмирічна школа, де 19 учителів навчають 275 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медичний пункт, пологовий будинок, дитячий садок на 150 місць, два магазини, відділення зв'язку.

Тут працюють 20 комуністів і 88 комсомольців.

Перша письмова згадка про село датована 1464 роком. У липні—вересні 1920 року в Малому Ходачкові встановлена влада Рад. У 1928 році, за буржуазно-поміщицької Польщі, тут відбувся страйк сільськогосподарських робітників. 175 місцевих жителів билися проти гітлерівців на фронтах Великої Вітчизняної війни, 81 з них загинув, 130 удостоєно орденів і медалей Союзу РСР. У селі споруджено пам'ятник радянським воїнам-односельцям, які полягли в боях за Батьківщину. У 1948 році жителі Малого Ходачкова стали на шлях колективного господарювання.

МИРОЛЮ́БІВКА (до 1964 року — Чортория) — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Сереті, за 18 км від міста Тернополя. До найближчої залізничної станції Микулинці—Струсів на лінії Тернопіль—Чортків — 6 км. Селом проходить автошлях Тернопіль—Чернівці. Дворів — 256. Населення — 800 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Лучка.

В Миролюбівці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Лесі Українки. У користуванні господарства — 1,1 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. Діє державний млин. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєні доярка Є. С. Шевчук, ланкова М. Я. Мельник, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджений голова колгоспу Б. В. Дубчак.

У селі є початкова школа, якою керує Г. М. Петренко, нагороджена орденом Леніна; клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медичний пункт, дитячий садок, магазин. У Миролюбівці працюють 15 комуністів і 36 комсомольців.

Перша письмова згадка про село датована 1785 роком. У липні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада, діяв ревком, який розподілив між біднішим селянством панські та церковні землі. Колгосп виник 1940 року. 102 місцеві жителі брали участь у боях з фашистами на фронтах Великої Вітчизняної війни, 27 з них загинуло, 30 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Поблизу села Лучки виявлено поховання перших ст. нашої ери.

МИШКОВИ́ЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Серету, за 12 км від міста Тернополя та за 7 км від найближчої залізничної станції Березовиця—Острів. Селом проходить автошлях Тернопіль—Чернівці. Дворів — 522. Населення — 1818 чоловік.

У Мишковичах розміщена центральна садиба колгоспу «Заповіт Леніна», за яким закріплено 2,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,6 тис. га орної землі. В післявоєнний час колгосп збудував 15 тваринницьких приміщень. У селі діє спиртовий завод. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєно голову колгоспу М. П. Бакальця, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено свинарку П. М. Сирник, ланкову Я. І. Чорну, ланкову Г. П. Блош, шофера Є. І. Мурана.

В селі є восьмирічна школа, де 18 учителів навчають 324 учнів, будинок культури, бібліотека, протитуберкульозний диспансер, пологовий будинок, дитячі ясла, 4 магазини. В 1962—1972 рр. зведено 204 індивідуальні житлові будинки. Тут працюють 47 комуністів і 108 комсомольців.

Село відоме з 1564 року. У липні—вересні 1920 року в Мишковичах встановлена влада Рад, діяв ревком. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти гітлерівців 78 місцевих жителів, 22 з них нагороджено орденами й медалями

Союзу РСР, 15 чоловік загинуло смертю хоробрих.

В селі проживає колишній депутат Народних Зборів Західної України М. І. Іванюта.

НАСТА́СІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 19 км від міста Тернополя й за 9 км від найближчої залізничної станції Великий Ходачків. Дворів — 818. Населення — 2543 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Колос», за яким закріплено 4,8 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 4,5 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво й тваринництво (господарство спеціалізується на відгодівлі свиней). За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва бригадира колгоспу І. Г. Ворожбита нагороджено орденом Леніна, а доярку І. І. Гомель та ланкову Є. Ю. Павлик — орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є середня школа, де 28 учителів навчають 485 учнів, будинок культури, бібліотека, лікарня, пологовий будинок, аптека, дитячий садок, універмаг, кілька магазинів, комбінат побутового обслуговування. Тут працюють 38 комуністів і 244 комсомольці.

Село відоме з 1581 року. В липні — вересні 1920 р. в Настасові встановлена Радянська влада, діяв ревком. На початку 30-х років, за часів панування буржуазно-поміщицької Польщі, тут діяв районний комітет КПЗУ. У 1940 році в селі виник колгосп, який відновив роботу 1947 року.

395 місцевих жителів брали участь у боях з фашистами на фронтах Великої Вітчизняної війни, 47 з них загинули, 75 чоловік нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

У селі споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

НИ́ЖНІЙ ІВА́НІВ — село, центр сільської Ради. Розташований на березі Серету, за 12 км від міста Тернополя і за 4 км від найближчої залізничної станції Великий Глибочок. Дворів — 178. Населення — 626 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Верхній Іванів.

Тут розміщена рільнича бригада (центральна садиба в Чистилові) колгоспу ім. Леніна, що користується 1,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,3 тис. га орної землі. Провідні галузі господарства — рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств діє млин.

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека, медичний пункт, дитячий садок, два магазини. Тут працюють 31 комуніст і 19 комсомольців.

Перша письмова згадка про село датована 1463 роком. У липні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. В 1925 році, за часів окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею, у Нижньому Іванові було організовано місцевий осередок КПЗУ. В 1931 році тут діяв районний комітет КПЗУ. На фронтах Великої Вітчизняної війни громили ворога 92 місцеві жителі, 32 з них нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, 37 чоловік загинуло. На їх честь в селі споруджено пам'ятник. Колгосп організовано у 1948 році.

Поблизу села виявлено залишки пізньопалеолітичної стоянки, поселення доби мезоліту, скіфського періоду та 2 ранньослов'янські: черняхівської культури і VI—VII століть.

О́СТРІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Серету, за 10 км від міста Тернополя та за 2 км від найближчої залізничної станції Березовиця-Острів. Дворів — 483. Населення — 1532 чоловіка.

Тут розміщена рільнича бригада колгоспу «Заповіт Леніна» (центральна садиба в с. Мишковичах). Діють цегельно-черепичний завод, державний млин, цех Великоглибочецького заводу асфальтобетону.

В селі є восьмирічна школа (15 учителів, 248 учнів), клуб, бібліотека, медичний пункт, магазин. Воно газифіковане. Тут працюють 11 комуністів і 59 комсомольців.

Село відоме з 1578 р. У липні—вересні 1920 року в Острові встановлена влада Рад, діяв ревком. У 1927 році, за буржуазно-поміщицької Польщі, тут відбувся страйк робітників-будівельників. У 1928—1933 рр. в селі діяв районний комітет КПЗУ. 42 місцеві жителі билися проти ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни, 13 з них загинуло, 24 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

ПЕ́ТРИКІВ — село, центр сільської Ради. Розташований на правому березі Серету, за 3 км від міста Тернополя. Дворів — 616. Населення — 2784 чоловіка.

У селі міститься комплексна бригада колгоспу «Поділля» (центральна садиба в с. Великій Березовиці), що має в користуванні 842 га сільськогосподарських угідь, з яких 780 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряковий. Розвинуте тваринництво. Тут розміщені Тернопільський цегельний завод і Тернопільський лісгоспзаг.

У селі є восьмирічна школа, де 16 учителів навчають 241 учня, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медичний пункт, магазин. Воно газифіковане. В 1962—1972 рр. у Петрикові зведено 165 житлових будинків. У селі працюють 13 комуністів і 49 комсомольців.

Петриків відомий з 1458 року. В липні — вересні 1920 р. встановлена Радянська влада, діяв ревком. У 1927 й 1929 рр., за буржуазно-поміщицької Польщі, відбулися страйки робітників цегельного заводу. У 1933 році в селі був осередок КПЗУ. На фронтах Великої Вітчизняної війни брали участь у боях з ворогом 27 місцевих жителів, 7 з них загинуло, 13 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Біля села на правому березі Серету збереглися залишки пізньопалеолітичної стоянки (15 тисяч років тому).

ПОЧА́ПИНЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 10 км від міста Тернополя та за 5 км від найближчої залізничної станції Великий Ходачків. Через село проходить автошлях Тернопіль—Бережани. Дворів — 146. Населення — 621 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Забойки.

В Почапинцях розміщена рільнича бригада колгоспу «Слава» (центральна садиба в селі Забойках).

У селі є початкова школа, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медичний пункт, дитячий садок, магазин, відділення зв'язку. Тут працюють 9 комуністів і 6 комсомольців.

Село згадується вперше під назвою Тенятинці в письмових джерелах 1473 року. В липні—вересні 1920 р. в Почапинцях встановлена Радянська влада, діяв ревком. На фронтах Великої Вітчизняної війни 21 місцевий житель брав участь у боях з гітлерівцями. 11 чоловік нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, 10 загинули. На околиці села є братська могила радянських воїнів, які полягли в боях за визволення Батьківщини.

Поблизу Почапинців виявлено поховання черняхівської культури III—VI століть.

СКОМОРО́ХИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на правому березі Гнізни, за 22 км від міста Тернополя та за 3 км від найближчої залізничної станції Прошова. Дворів — 233. Населення — 806 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Прошова й Смолянка.

На території Скоморохів розміщена центральна садиба колгоспу «Іскра», за яким закріплено 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,1 тис. га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби, добре розвинуте рільництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені скотар колгоспу М. М. Бойко, комбайнер П. П. Бадовський, ланкова Я. Д. Задирайко.

В селі є восьмирічна школа, де 19 учителів навчають 240 учнів, клуб, бібліотека, медичний пункт, магазин. Тут працюють 30 комуністів і 97 комсомольців.

Село згадується вперше в історичних джерелах за 1450 рік. У липні — вересні 1920 року в Скоморохах встановлена Радянська влада, діяв ревком. Під час Великої Вітчизняної війни 32 жителі села брали участь у боях проти фашистів у лавах Червоної Армії, 11 з них загинуло, 17 удостоєні урядових нагород.

На околиці села виявлено поселення трипільської культури та поховання часів Київської Русі.

ТОВСТОЛУ́Г — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Гнізні, за 12 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Великі Бірки — 8 км. Дворів — 424. Населення — 1380 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Дичків, Кип'ячка, Красівка.

В Товстолузі розміщена центральна садиба колгоспу «Москва», що користується 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі. Спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур, головним чином озимої пшениці та цукрових буряків, розводить м'ясо-молочну худобу. За роки восьмої п'ятирічки в господарстві збудовано 29 виробничих приміщень, пилораму. Діють державні кам'яні кар'єри. За вирощення високих урожаїв буряків ланкову колгоспу О. Є. Гаврилюк удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Жовтневої Революції нагороджений бригадир М. М. Гасій, орденом Трудового Червоного Прапора — свинарка Я. А. Паньків.

Герой Соціалістичної Праці О. Є. Гаврилюк, с. Товстолуг. 1972 р.

У селі є восьмирічна школа, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медичний пункт, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, два магазини. У Товстолузі працюють 31 комуніст і 54 комсомольці.

Село згадується вперше в історичних документах за 1482 рік. У липні—вересні 1920 року в селі встановлена Радянська влада. У 1936 році, за буржуазно-поміщицької Польщі, тут відбувся страйк сільськогосподарських робітників. В 1940 році виник колгосп, який відновив роботу 1944 року. 109 місцевих жителів боролися проти ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни, 60 з них удостоєні урядових нагород, 45 загинуло. На їх честь в селі споруджено пам'ятник.

На околицях Товстолуга виявлено поховання доби міді, курганний та без насипів могильники часів Київської Русі. Поблизу села Дичкова знайдено римські монети II століття. У с. Кип'ячці народився К. Й. Студинський (1868—1941) — український радянський літературознавець, академік АН УРСР.

ЧЕРНЕ́ЛІВ-РУ́СЬКИЙ — село, центр сільської Ради. Розташований за 8 км від міста Тернополя та за 4 км від найближчої залізничної станції Великі Бірки. Дворів — 276. Населення — 880 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Жовтневе й Ступки.

На території Чернелова-Руського міститься рільнича бригада колгоспу «Зоря» (центральна садиба в с. Жовтневому).

Тут є початкова школа, клуб, бібліотека, медичний пункт, відділення зв'язку, магазин. В 1962—1972 рр. колгоспниками зведено 112 індивідуальних житлових будинків.

У селі працюють 12 комуністів і 12 комсомольців.

Перша письмова згадка про Чернелів-Руський датована 1431 роком. У липні — вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. На фронтах Великої Вітчизняної війни в боях з гітлерівцями брали участь 49 місцевих жителів, 27 з них загинуло, 20 фронтовиків за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

Поблизу села Ступок знайдено крем'яні знаряддя доби пізньої бронзи, а в Чернелові-Руському розкопано 7 давньоруських курганів. При похованнях знайдено ювелірні вироби.

ЧИСТИ́ЛІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 6 км від міста Тернополя і за 3 км від найближчої залізничної станції Великий Глибочок. Дворів — 272. Населення — 998 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Біла, Плотича.

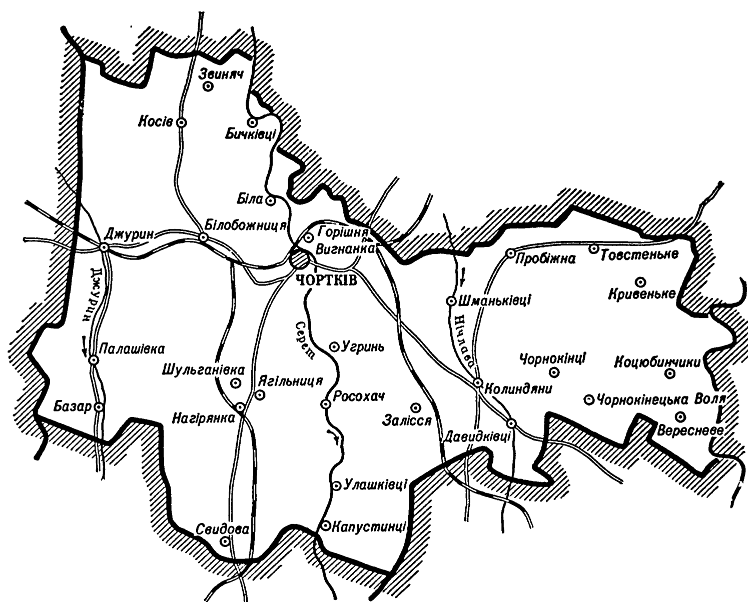
На території Чистилова розміщена центральна садиба колгоспу ім. В. І. Леніна, за яким закріплено 4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3,7 тис. га орної землі. Основні галузі господарства — рільництво й тваринництво (відгодівля свиней). За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва доярку колгоспу М. Й. Зварич нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є початкова школа, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медичний пункт, майстерня побутового обслуговування населення, магазин. В Чистилові працюють 41 комуніст і 56 комсомольців.

Село відоме з 1581 р. У липні — вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. У кінці 20-х років, за часів панування буржуазно-поміщицької Польщі, в Чистилові діяв осередок КПЗУ. В боях проти фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни брали участь 52 місцеві жителі, 27 з них загинуло, 25 чоловік нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. Колгосп створений 1946 року.

Поблизу села Плотичі виявлено залишки пізньопалеолітичної стоянки, а на території Чистилова — рештки поселення VIII—VII ст. до н. е., могильник черняхівської культури.

ЧОРТКІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 903,4 кв. км. Населення — 87,2 тис. чоловіка, у т. ч. міського 20,5 тис. (23,5 проц.). Середня густота населення — 90,6 чоловіка на 1 кв. км. Міській і 29 сільським Радам підпорядковано 52 населені пункти. На підприємствах, у колгоспах та установах працює 116 первинних партійних, 139 комсомольських і 200 профспілкових організацій. Напрям економіки району — сільськогосподарський. На території району 29 колгоспів, радгосп, племінна станція. За ними закріплено 65,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 61,1 тис. га орної землі. Промисловість представлена 22 підприємствами. Населення обслуговують 89 медичних закладів. У 66 загальноосвітніх школах, у т. ч. 13 середніх, 29 восьмирічних, 24 початкових навчається 14 509 учнів, трудиться 1077 вчителів. Є також вечірня і районна заочна школи, музична, спортивна, сільськогосподарська школи, медичне й педагогічне училища. Мережу культосвітніх закладів становлять 16 будинків культури, 43 клуби, 62 бібліотеки, 61 кіноустановка. В населених пунктах встановлено 24 пам'ятники та обеліски Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни.

ЧО́РТКІВ

Чортків — місто районного підпорядкування, центр однойменного району, розташоване в долині річки Серету, за 76 км від Тернополя. Залізнична станція. Через місто проходять автошляхи Тернопіль—Чернівці, Івано-Франківськ—Кам'янець-Подільський. Населення — 20 500 чоловік.

Уперше Чортків згадується як приватне село в документах 1522 року, коли воно дістало самоврядування за магдебурзьким правом, а також дозвіл на організацію цехів. Місто підпорядковувалося Теребовлянському старостcovу Руського воєводства. Господарськими й адміністративними справами міста відав магістрат на чолі з бургомістром, судові функції здійснювала судова лава, очолювана війтом. Феодали постійно втручалися в самоврядування, зводячи його нанівець. Під їх тиском до магістратської ради обирали осіб, угодних феодалам, посаду війта обіймали переважно шляхтичі. У середині XVI століття в Чорткові налічувалося близько 200 будинків, проживала приблизно 1 тис. чоловік. Поступово розвивалося ремесло. Наприкінці XVI — початку XVII ст. в місті налічувалося 12 різних ремесел. Серед ремісників були слюсарі, мечники, бондарі, гончарі, кушніри, шевці, римарі, воскобійники та інші. З розвитком ремесла виникали цехи. У найбільших

Вулиця Леніна у м. Чорткові. 1972 р.

з них — кушнірському і шевському — об'єднувалося по 24—30 майстрів. Існували також невеликі цехи, ремісники яких займалися виготовленням полотна, глиняного посуду, цегли, черепиці. У XVII ст. ремісники становили близько 28 проц. населення міста. Крім ремесла, одним з головних занять жителів було землеробство, яким займалося понад 40 проц. міщан[1]. Після одержання у 1604 році права на проведення двох ярмарків на рік і тижневих торгів, Чортків перетворився на значний торговий центр, де йшла жвава торгівля вівцями, ремісничими виробами, сільськогосподарською продукцією. Міщани на користь феодала сплачували грошовий чинш від житлових будинків, орних грунтів, відбували ряд повинностей на користь держави, найважчою з яких було утримання військ взимку, сплачували податок церкві.

Українське населення міста, крім соціального гніту, зазнавало національно-релігійних утисків від магнатів, шляхти й католицького духовенства, які особливо посилилися після Брестської унії 1596 року. 1600 року в Чорткові збудовано домініканський костьол, а в 1604 році — домініканський монастир, які стали опорою католицизму, використовувалися як засіб покатоличення українського населення. У 1610 році на місці дерев'яного збудовано мурований замок[2].

Великим лихом для населення Чорткова були напади турецько-татарських орд. Особливо руїнницькими були вони в 1534, 1549 роках. Місцеві жителі страждали також від пограбувань шляхти, яка осіла в навколишніх селах, міщанам не раз доводилося давати збройну відсіч. Так, 1647 року сталася сутичка між міщанами Чорткова і загоном челяді шляхтича Петриковського[3].

У роки визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Чортків був одним з центрів повстання, яке восени 1648 року охопило територію Західного Поділля, Прикарпаття і Львівщини. Озброєні повстанці нападали на феодалів, польську шляхту, їх слуг, орендарів, руйнували панські двори, костьоли. У жовтні 1648 року чортківські міщани й селяни з Білої вирушили походом на Бучач. Влітку 1649 року після Збаразької і Зборівської битв сюди прибули окремі загони козаків. Вони розходилися в різні сторони для нищення шляхти та допомоги повсталим селянам і міщанам. Цього року один із загонів побував у Чорткові. Восени 1655 року російські війська й українські козацькі полки, які зайняли в цей час велику територію західноукраїнських земель, здобули Чортків, взяли в полон брацлавського воєводу Потоцького, який із своїм загоном тримав тут оборону[4].

Протягом 1672—1683 рр. місто перебувало під владою Туреччини, а чортківський замок був резиденцією турецького субпаші Подільського пашалику. У 1683 році польські війська витіснили турецький гарнізон з Чорткова, а в 1699 році, за умовами Карловицького миру, Чортків перейшов до Польщі.

У 1772 році Чортків загарбала Австрія. Місто ввійшло до складу Заліщицького (пізніше Чортківського) округу. До 1779 року Чортківський замок був резиденцією

[1] E. Hornowa. Stosunki ekonomiczno-społeczne, стор. 101, 197.
[2] Г. Н. Логвин. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки, стор. 304,
[3] E. Hornowa. Stosunki ekonomiczno-społeczne, стор. 92, 142, 280, 283.
[4] В. В. Грабовецький. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648—1654 рр., стор. 82, 83, 127, 140, 179.

магнатів Потоцьких, а потім Садовських. Пізніше його орендував австрійський уряд, використовуючи під склади і як тюрму. Як і багато інших міст Галичини, Чортків протягом XVIII ст. переживав занепад. У ньому ледь жевріли ремесла й торгівля. Населення займалося переважно землеробством, сплачуючи чинш феодалам. 1784 року в місті налічувалося 527 будинків, 2892 жителі. Наприкінці XVIII ст. за згодою австрійського уряду власник міста магнат Садовський перевів громаду Чорткова на панщину. У його залежності перебували 354 двори, двом монастирям належало 27 дворів. Селянські господарства сплачували на користь феодала чинш і відробляли панщину, яка досягла 5—6 днів на тиждень. 109 халупників відбували по 3 дні панщини на рік та сплачували 223 золоті ринські чиншу, 49 комірників і господарства, що належали монастирям,— 12 днів панщини і 210 золотих ринських чиншу[1].

Через місто проходив шлях від Кам'янця-Подільського на Львів і далі в Сілезію, що сприяло пожвавленню торгівлі. Для торгів сюди прибували купці з різних міст.

У 1810—1815 рр. Чортків входив до складу Росії як одне з міст Чортківського округу Тернопільського краю. Російська влада дещо зменшила податки, мита та інші грошові збори. 1815 року місто знову відійшло до Австрійської імперії. У першій половині XIX ст. відбувалося дальше посилення соціально-економічного гніту. Феодали різними методами збільшували панщину, запроваджували додаткові повинності за користування угіддями, вимагали виконання великої кількості додаткових робіт. Панщина досягла 6 днів на тиждень. У зв'язку з цим почастішали втечі селян, антифеодальні заворушення. За період з 1817 по 1848 рік з Чортківського округу втекло 275 чоловік. Частина з них перебралась на Наддніпрянську Україну, Буковину, в Молдавію й Польщу. У 1809 році селянськими виступами проти кріпацтва була охоплена значна частина сіл Чортківського округу. Масові виступи селян проти феодальних повинностей повторилися тут і в 1817, 1822, 1838 роках. Заворушення 1838 року було одним з найбільших антифеодальних виступів селян Східної Галичини[2].

Антифеодальна боротьба, революція 1848 року змусили Габсбургів скасувати панщину в Галичині. Реформа хоч і ліквідувала кріпосне право, але залишила в руках поміщиків майже половину всієї землі. Селяни втратили значну частину орної землі і пасовища, які раніше були у їх користуванні. У 1880 році поміщикам і шляхті належало 448 моргів орної землі, 1215 моргів городів, лук, пасовиськ і лісів, селянським господарствам — 3162 морги орної землі, 1543 морги городів, лук, пасовиськ і лісів.

Після того як 1867 року Чортків став повітовим центром, тут перебували повітові установи, пошта і телеграф. Населення перевищувало 4 тис. чоловік, у місті налічувалося 350 будинків. У 1870 році введено міське виборне самоврядування, за основу якого правив майновий ценз. Переважна більшість трудящих, яка не володіла землею та іншим нерухомим майном, була позбавлена права обирати членів міського управління.

У другій половині XIX ст. відбулося деяке пожвавлення в розвитку промисловості. 1880 року в Чорткові вже працювали цегельний завод, водяний млин, олійня, фабрика сільськогосподарських знарядь, фабрика рому й лікерів[3]. Розвитку промисловості і торгівлі сприяло завершення будівництва у 1897 році залізниці Тернопіль—Станіслав, що пройшла через місто. Робітникам доводилося працювати по 12 годин на добу, за нелегку працю отримувати низьку заробітну плату, відчуваючи постійну загрозу безробіття, жити в антисанітарних умовах, що спричинялося до різних інфекційних хвороб. Лікарні в місті не було. Працювало лише 4 лікарі, які займалися приватною практикою, діяла аптека.

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 18, спр. 1406, арк. 2.

[2] Ф. І. Стеблій. Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту в першій половині XIX ст., стор. 58, 59, 71, 106, 149, 150.

[3] Słownik geograficzny, t. 1, стор. 873.

Наприкінці XIX ст. у Чорткові працювала чотирирічна школа, де викладало 4 вчителі. Через нестатки понад 50 проц. дітей шкільного віку не відвідувало школу.

Тяжке соціально-економічне становище, національні утиски викликали невдоволення, сприяли зростанню революційних настроїв. Велике значення в поширенні революційних ідей серед трудящих міста мала ленінська газета «Искра», яка транспортувалася в Росію через Чортків. Частина її примірників залишалась і поширювалась серед трудящих міста[1], що сприяло зростанню революційної свідомості робітників, які все рішучіше піднімалися на боротьбу проти австро-угорської монархії, проти гніту підприємців. У 1904 році в Чорткові відбувся страйк залізничників.

У період першої російської революції посилився визвольний рух. Трудящі Чорткова влаштовували маніфестації, збори, мітинги, де відкрито виступали на підтримку російського пролетаріату. Разом з робітниками у мітингах брали участь селяни. Велика маніфестація відбулася у Чорткові в січні 1906 року, в річницю розстрілу петербурзьких робітників. У ній взяло участь близько 20 тис. чоловік з міста і навколишніх сіл.

Готуючись до війни з Росією, австро-угорський уряд побудував у Чорткові великі казарми, проклав стратегічну залізничну колію на Мельницю-Подільську з відгалуженням на Скалу-Подільську. В місті стояли військові частини. Промисловість перейшла на випуск продукції переважно для потреб армії. Посилився податковий гніт. Лише місцеві податки зросли на 34 тис. крон[2].

Вже на початку першої світової війни Чортків опинився в зоні воєнних дій. 22 серпня 1914 року російські війська вступили до Чорткова й перебували тут до липня 1917 року.

Мобілізація чоловіків до австрійської армії напередодні і на початку війни, воєнні дії, мобілізація царськими властями значної кількості працездатного населення на окопні, шляхові та інші роботи, реквізиції худоби, продовольства і фуражу в селах повіту дуже підірвали економіку міста, призвели до господарської розрухи. Промислові підприємства міста майже повністю припинили роботу. У селян Чортківського повіту за півтора року війни кількість коней і корів зменшилася у три рази. На стані сільського господарства повіту дуже відбилася велика нестача посівного матеріалу. У 1915 році в Чортківському повіті залишилися необробленими 13 115 моргів землі[3].

Повалення царату в ході Лютневої революції вселило в серця трудящих надію на звільнення від соціального гніту, на закінчення війни. Проте з відступом у липні 1917 року російських військ місто зайняли австро-угорські війська.

Великий вплив на піднесення революційної боротьби трудящих справила звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. У листопаді — на початку грудня 1917 року в місті відбулися демонстрації, які проходили під лозунгами «Хай живе російська революція!», «Вся влада Радам!». У січні 1918 року робітники Чорткова на заклик пролетаріату Львова припинили роботу, протестуючи проти загарбницьких вимог німецьких імперіалістів до молодої Радянської республіки на мирних переговорах у Бресті.

В листопаді 1918 року після розпаду Австро-Угорщини владу в Східній Галичині захопив буржуазно-націоналістичний уряд ЗУНР, який нічого не зробив для поліпшення економічного й політичного становища трудящих. У середині липня 1919 року Чортків загарбала буржуазно-поміщицька Польща, яка запровадила жорстокий окупаційний режим.

Польські власті заборонили приймати українців на роботу на залізницю, в

---

[1] В. І. Богайчук. Боротьба трудящих Тернопільщини проти соціального і національного гніту за возз'єднання з УРСР, стор. 15.

[2] Тернопільський облдержархів, ф. 322, оп. 1, спр. 7, арк. 48, 49.

[3] І. І. Компанієць. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст., стор. 215, 217.

школи. В прикордонних містах Бродах і Чорткові створили пункти поліцейської перевірки осіб, що поверталися з Росії. За ними встановлювався таємний нагляд. Проте ці заходи жаданих наслідків не дали. Багато колишніх полонених, які поверталися з Росії, проводили революційну пропаганду. Під впливом їх агітації населення не виконувало розпоряджень місцевих властей, розгортало активну боротьбу за соціальне і національне визволення.

28 липня 1920 року частини 41-ї стрілецької дивізії визволили Чортків від польських загарбників. Того ж дня у місті відбувся мітинг трудящих. Його учасники висловили глибоку вдячність Радянській владі за своє визволення[1]. Вже у перші дні після визволення міста тут було створено повітовий революційний комітет, організовано міліцію[2]. За короткий строк ревком провів у життя ряд декретів Галицького ревкому, що мали велике значення для розв'язання аграрного, національного та інших питань, конфіскував приватні підприємства, панську землю, встановив на підприємствах восьмигодинний робочий день. Багатьом біднякам поліпшили житлові умови, безробітних забезпечили роботою. Було взято на облік магазини, кредитні установи, встановлено контроль над їх діяльністю[3]. Велике піклування виявив повітовий ревком про вчителів. 22 серпня 1920 року він дав вказівку місцевим ревкомам видавати кожному вчителеві відповідну кількість продуктів, дров, по літру молока кожного дня[4]. Щоб допомогти бідним селянам засіяти свою землю, 7 вересня повітовий ревком наказав сільським ревкомам провести «примусову позичку» в багатих селян.

На міських партійних зборах, що відбулися 30 серпня, було прийнято рішення розділити поміщицьку і церковну землю між селянами. У цей час у місті було створено комсомольський осередок.

Проте здійснити ці заходи не вдалося. У вересні після відступу Червоної Армії в місті встановився довготривалий жорстокий окупаційний режим буржуазно-поміщицької Польщі. Польські власті ліквідували завоювання Радянської влади, вони всіляко мстилися трудящим. Було ув'язнено 114 чоловік — активних учасників встановлення Радянської влади в місті й повіті[5]. У лютому 1921 року за «зраду й підбурювання до непослуху властям, за симпатії до соціалізму» до чортківської тюрми було кинуто українського письменника Осипа Маковея[6]. В листопаді 1922 року за вироком військового суду в Чорткові стратили керівників «Червоної дванадцятки» С. О. Мельничука й П. М. Шеремету[7]. 1959 року на могилі загиблих героїв встановлено пам'ятник.

У роки перебування під владою буржуазно-поміщицької Польщі Чортків залишався містом дрібних напівкустарних підприємств. Діяли невеликі фабрики: будівельних матеріалів, виробництва килимів, взуття, миловарня, цегельня. В 1929—1933 рр. промислове виробництво різко скоротилося. Припинили роботу цегельня, фабрика будівельних матеріалів та деякі інші підприємства. Зросла кількість безробітних. Якщо у 1926 році роботи не мав 121 чоловік, то 1931 року безробітних було 530[8].

Уряд буржуазно-поміщицької Польщі майже не дбав про поліпшення медичної справи. Весь повіт обслуговувала одна лікарня на 60 ліжок. У місті проживало

---

[1] Газ. «Красное знамя», 16 серпня 1920 р.

[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 25, арк. 43; Тернопільський облдержархів, ф. 14, оп. 2, спр. 3, арк. 39.

[3] І. І. Компанієць. Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня, стор. 96, 104.

[4] Під прапором Жовтня, стор. 417.

[5] АІІП ЦК КП України, ф. 9, оп. 1, спр. 32, арк. 3—5.

[6] Б. Ельгорт, С. Нечай, М. Приходько. Тернопільщина. Путівник. Львів, 1968, стор. 75.

[7] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 113, 114.

[8] Тернопільський облдержархів, ф. 3, оп. 2, спр. 277, арк. 5; ф. 231, оп. 4, спр. 3320, арк. 57, 58.

12 лікарів, 5 акушерок, які займалися приватною практикою. Висока плата за медичну допомогу не давала можливості трудящим користуватися нею. Тільки за прийом до лікаря доводилося платити 2—3 злоті.

Проводячи колонізаторську політику, польські власті переслідували українську мову, культуру, звичаї, всілякими обіцянками, а здебільшого погрозами намагалися покатоличити, ополячити українське населення. 1932 року в місті було кілька навчальних закладів, зокрема восьмикласна гімназія, жіноча й чоловіча учительські семінарії, приватна торговельна школа, три початкові школи, в яких викладали лише польською мовою. Існувала в місті семикласна українська гімназія. Проте в гімназіях навчалися переважно діти підприємців, торговців, поміщиків, куркулів, початкові школи відвідували діти бідноти. Та через нестатки далеко не всім щастило вчитись, ще менше дітей трудящих закінчувало школу.

Незважаючи на те, що в місті існувало кілька платних бібліотек різних товариств, їх послугами трудящі користувалися мало, бо значна частина дорослого населення не знала грамоти, до того ж бібліотеки були платними.

Постійне зростання безробіття, різке погіршення матеріального становища трудящих викликали нову хвилю революційного руху. Виступи трудящих спрямовував повітовий комітет КПЗУ, який почав діяти нелегально з 1927 року. Значну роль в ідейному загартуванні трудящих відіграв Степан Тудор (1892—1941), який у 1926—1927 рр. працював учителем чортківської української гімназії. Письменник-комуніст, літературознавець і громадський діяч, активний учасник революційного підпілля, Степан Тудор різко засуджував реакційну політику польського буржуазного уряду. Українські буржуазні націоналісти, які фактично орудували в гімназії, в контакті з властями звільнили з роботи молодого вчителя як небезпечного комуністичного агітатора[1]. 1927 року в місті було розповсюджено велику кількість комуністичних листівок. У складних нелегальних умовах працювали комуністи напередодні виборів до сейму 1928 року. Трудящі проголосували за кандидатів, підтримуваних комуністами. У відповідь поліція провела масові арешти членів КПЗУ і тих, хто їм співчував. У жовтні 1930 року було заарештовано майже весь склад повітового комітету КПЗУ.

У 1931 році виникла комсомольська організація, утворився повітовий комітет Комуністичної спілки молоді[2] Наступного року комсомольці розкидали багато листівок напередодні 1 Травня, вивісили транспаранти[3] У 1936 році широкого розмаху набув страйковий рух. 20 квітня трудящі міста на знак солідарності з страйкуючими робітниками Львова провели одноденний страйк. У червні страйкували будівельники, робітники цегельні. Поліція заарештувала активних учасників страйку, звинувативши їх у пропаганді комуністичних ідей. У липні 1936 року за приналежність до КПЗУ було заарештовано в Чорткові та селах повіту 26 чоловік. Проте боротьба трудящих тривала. До кінця 1936 року в місті відбулося ще кілька страйків. Особливо тривалим був страйк робітників млинів (з 13 листопада до 9 грудня), які вимагали підвищити заробітну плату, поновити на роботі керівника страйку. Страйкарі обрали комітет, який виробив вимоги до власників млинів. Виступ завершився перемогою[4]. 1938 року в місті відбувся першотравневий мітинг, на який зібралося понад 200 чоловік[5].

У незабутні вересневі дні 1939 року революційний рух мас злився з визвольним походом Червоної Армії. 17 вересня 1939 року частини Червоної Армії визволили Чортків. Серед визволителів був відомий російський поет С. П. Щипачов. Він присвятив цій події вірш «Вступление в Чортков», в якому писав:

---

[1] Ю. Мельничук. Слово про письменників. Львів, 1958, стор. 278, 279.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. 3, оп. 2, спр. 274, арк. 1, 3.
[3] Там же, ф. 231, оп. 1, спр. 939, арк. 14.
[4] Там же, ф. 283, оп. 1, спр. 153, арк. 2, 25, 165; спр. 166, арк. 19—25.
[5] Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр., стор. 250.

Мы входим в город; с тротуарных плит
сбегает шумная вода; цветами
встречают нас, и радуга над нами,
как арка триумфальная, стоит.

Над вольною землей вознесена,
над городом, над шляхом, над бойцами,
и где-то за зелеными лесами
в Карпаты упирается она[1].

На мітингу, що відбувся наступного дня, трудящі одностайно висловили гарячу подяку Радянському урядові, Комуністичній партії, бійцям Червоної Армії за братню допомогу і надіслали їм вітальні листи. В листі на ім'я Радянського уряду було сказано: «Після всього того, що ми одержали з приходом Червоної Армії, ми для себе не шукаємо іншого шляху, крім радянського. Ми хочемо бути в єдиній сім'ї з нашими братами, які щасливо живуть в Радянській Україні. Ми висловлюємо своє бажання перед Урядом СРСР влитись всією Західною Україною в єдину сім'ю трудящих Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Така воля трудящих Західної України»[2].

Через кілька днів було створено міський комітет — орган народної влади, до якого ввійшли представники робітників та прогресивної інтелігенції. У жовтні трудящі міста обрали депутатів до Народних Зборів Західної України, які разом з іншими депутатами проголосували за встановлення Радянської влади і возз'єднання Західної України з Радянською Україною у складі СРСР, за конфіскацію поміщицької землі, націоналізацію банків і промисловості.

У січні 1940 року почали працювати райком КП(б)У, виконавчий комітет районної Ради депутатів трудящих. У ці дні чимало робітників вступило в партію. На підприємствах і в установах створювалися комсомольські й профспілкові організації. Було націоналізовано цегельний завод, 2 млини, електростанцію, друкарню, аптеку. На підприємствах впроваджено соціалістичні методи управління з найширшою участю робітників у керівництві виробництвом; створено комітети робітничого контролю. Розгорнулася державна торгівля різними промисловими та продовольчими товарами[3].

Незабаром після визволення відкрилися медичні заклади: поліклініка, лікарня, пологовий будинок, санепідемстанція. Всі медичні заклади забезпечено кваліфікованими кадрами, присланими із східних областей України, обладнано новим устаткуванням. На охорону здоров'я трудящих міста у 1940 році уряд Радянського Союзу асигнував 953,9 тис. карбованців.

Почалися заняття в 7 загальноосвітніх школах, у т. ч. в 4 середніх. Майже всіх дітей шкільного віку було охоплено навчанням, яке здійснювалося рідною мовою, за програмою радянських шкіл. Педагогічний колектив налічував 132 чоловіка. Почали працювати педагогічна й музична школи. На потреби освіти й ліквідацію неписьменності держава асигнувала 1015 тис. карбованців.

Розгорнули роботу будинок культури, 2 бібліотеки, кінотеатр.

Як свято торжества демократії пройшли вибори до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР 24 березня 1940 року, вибори до місцевих Рад депутатів трудящих у грудні цього року.

Мирне творче життя було перерване нападом фашистської Німеччини на Радянський Союз. 6 липня 1941 року гітлерівські війська окупували Чортків. У перші дні свого перебування фашисти разом з українськими буржуазними націоналістами створили в районі міського базару концентраційний табір. За колючий дріт було загнано першу партію приречених — 380 мирних жителів. Спочатку фашисти розстрі-

---

[1] Степан Щипачев. На поверке. Стихотворения и поэмы. М., 1973, стор. 23.

[2] Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі (1939—1940 рр.). Збірник документів і матеріалів. К., 1949, стор. 33.

[3] Газ. «Вільне життя», 15 квітня 1940 р.

ляли кілька десятків чоловік, над іншими нечувано знущалися, багатьох живими закопали в землю. До Чортківського табору фашисти звозили людей з навколишніх сіл та інших областей. За роки окупації тут загинуло 13 тис. чоловік[1]. 1143 юнаки та дівчини міста і сіл району фашисти вивезли на каторжні роботи до Німеччини. Трудящі міста боролися проти фашистського режиму — саботували розпорядження окупаційних властей, ухилялися від примусових робіт, сплати податків, ховали сільськогосподарські продукти тощо.

23 березня 1944 року війська 1-го Українського фронту визволили Чортків від фашистських загарбників. У боях за місто відзначилася 1-а гвардійська танкова бригада, їй було присвоєно найменування Чортківської[2]. Серед радянських воїнів, що загинули в боях за місто, був танкіст О. М. Дегтярьов. Смертельно поранений, він записав у своєму комсомольському квитку: «Гину смертю хоробрих за визволення Батьківщини» [3]. На честь полеглих у місті споруджено пам'ятник.

Фашистські загарбники завдали великої шкоди господарству міста — зруйнували всі промислові підприємства, культурно-освітні заклади, 173 житлові будинки, 250 будинків пошкодили[4].

Зразу ж після визволення до лав Червоної Армії влилося 600 жителів міста, з них 135 загинуло на фронтах.

У зв'язку з тим, що Тернопіль внаслідок запеклих боїв був майже повністю зруйнований, у Чорткові протягом 1944—1946 рр. перебували обком партії, облвиконком та інші обласні установи. Комуністи міста очолили боротьбу трудящих за відбудову зруйнованого господарства, за надання допомоги фронту. Для забезпечення перевезень військових та народногосподарських вантажів насамперед приступили до відновлення роботи залізничного транспорту. В термінові строки було відремонтовано пошкоджені ділянки колії, налагоджено станційну службу. Проводився збір коштів на будівництво танкових колон «Селянин Тернопільщини» і «Молодь Тернопільщини». За короткий час жителі міста внесли 300 тис. крб. Замовлення фронту виконували кравецькі та шевські майстерні. Трудящі міста працювали під лозунгом «Все для фронту, все для перемоги!».

В ці дні на залізничній станції виникли комсомольські бригади, які розгорнули змагання за звання фронтових. На 139 проц. виконувала денні виробничі норми комсомольсько-молодіжна бригада В. М. Брика, а окремі робітники — на 180—200 проц. У вересні 1944 року бригада завоювала перехідний Червоний прапор Чортківського міськкому комсомолу[5].

Велику допомогу у відбудові міста подали держава, трудящі інших міст і республік. З Донбасу сюди надходили вугілля, рейки, з Горького — автомашини, з Ленінграда — верстати, Подольська Московської області — швейні машини. Завдяки безкорисній братній допомозі в 1944—1945 рр. було відбудовано й відновлено роботу багатьох підприємств, зокрема ливарного заводу, кондитерської фабрики, електростанції, водопроводу. 1946 року на базі швейної і взуттєвої майстерень створено швейну фабрику.

Партійні й радянські органи велику увагу приділяли відбудові шкіл, культосвітніх і лікувальних закладів. Почали працювати міська лікарня на 45 ліжок, поліклініка, дві аптеки. У вересні 1944 року в місті було відкрито дві середні й дві початкові школи, педучилище, у 1946 році — медичне училище. 1948 року відкрився технікум землевпорядкування. В стислі строки відновили роботу культурно-освітні заклади. З початку 1945 року діяли будинок культури, бібліотеки для дорослих і ді-

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-274, оп. 1, спр. 123, арк. 18.

[2] Радянська Тернопільщина, стор. 118, 119.

[3] Говорят погибшие герои. Предсмертные письма советских борцов против немецко-фашистских захватчиков (1941—1945 гг.). М., 1963, стор. 406.

[4] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2098, оп. 1, спр. 1, арк. 191.

[5] Тернопільський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 20, арк. 87; спр. 23, арк. 64.

тей, кінотеатр, радіовузол. На кінець 1950 року було радіофіковано 75 проц. квартир трудящих.

Водночас здійснювалася реконструкція діючих підприємств. Трудящі міста успішно виконали п'ятирічний план відбудови і дальшого розвитку народного господарства. Вже до 1949 року було перевершено довоєнний рівень промислового виробництва. Збільшився асортимент виробів, зокрема кондитерська фабрика стала випускати продукцію 38 найменувань. Потужність фабрики порівняно з 1946 роком зросла в 5,4 раза. Колектив депо станції Чортків за перевиконання планових завдань було занесено на Дошку пошани Львівської залізниці. Новаторів і передовиків виробництва удостоювали звання кращого робітника за професією.

1958 року стала до ладу міжрайонна майстерня капітального ремонту автомобільних моторів, устаткування для якої прибуло з різних міст, зокрема з Горького, Майкопа, Новосибірська, Мелітополя. Робітники Уралу надіслали пневматичний молот. Дизель для районної електростанції виготовили в ЧССР.

Зразки готової продукції кондитерської фабрики, м. Чортків. 1972 р.

У 1964 році на околиці Чорткова було завершено будівництво м'ясокомбінату. За роки восьмої п'ятирічки він перетворився на потужне підприємство, де виробляють 50 тонн м'яса, 5 тонн ковбаси і 5 тонн переробленої птиці за зміну. Продукція м'ясокомбінату відправляється до багатьох населених пунктів Радянської країни.

З року в рік підприємство перевиконує виробничі плани. План восьмої п'ятирічки колектив комбінату виконав достроково, випустивши понад план продукції на суму 1957 тис. карбованців.

Достроково завершили план восьмої п'ятирічки й інші підприємства міста. Завдання восьмої п'ятирічки по загальному обсягу виробництва було виконано до 20 грудня 1970 року. За виробничі успіхи 1217 передовиків промислових, транспортних і будівельних організацій відзначено медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Орденом Леніна нагороджено швачку швейної фабрики С. І. Шадрухіну, орденом Жовтневої Революції — старшого майстра М. В. Оліщука, орденом Трудового Червоного Прапора майстра М. М. Гевко.

Перетворюючи в життя рішення XXIV з'їзду КПРС, трудівники промисловості докладають усіх зусиль для виконання планів дев'ятої п'ятирічки. Промисловість міста достроково завершила план другого року п'ятирічки. Обсяг промислового виробництва порівняно з 1970 роком зріс на 28,6 проц., а проти 1951 року — у 4,2 раза. Найкращих показників добилися колективи м'ясокомбінату і хлібокомбінату. За успіхи, досягнуті у всесоюзному змаганні на честь 50-річчя утворення Союзу РСР, колектив м'ясокомбінату відзначено Ювілейною Почесною Грамотою ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради.

Чортківський хлібокомбінат план 1972 року виконав до 20 грудня, давши надпланової продукції на 62 тис. карбованців. Значно зріс обсяг робіт транспортних підприємств. Успішно виконали план двох років п'ятирічки колективи локомотивного депо, автотранспортного підприємства.

За повоєнні роки місто дуже зросло, з'явилося багато нових вулиць, забудованих житловими будинками, сучасними спорудами промислового і культурного призначення. Введено в дію 27 тис. кв. м житлової площі, 298 індивідуальних будинків,

В цеху Чортківської швейної фабрики. 1972 р.

5 робітничих і студентських гуртожитків, фабрику хімчистки, автозаправочну станцію, будинок торгівлі, готель, школу-інтернат, дитячий комбінат, відділення кінопрокату, широкоекранний кінотеатр та багато приміщень для установ і закладів, водопровід протяжністю 2,9 км. Кожного року на вулицях міста висаджується багато декоративних дерев і кущів, встановлено ртутні світильники, реконструйовано центральну площу, на якій встановлено пам'ятник В. І. Леніну. Закладено кілька нових скверів, а на правому березі річки Серету — Комсомольський парк площею 15 гектарів.

Широким фронтом розгорнулося будівництво в роки дев'ятої п'ятирічки. В 1972 році розпочалося спорудження трьох 40-квартирних житлових будинків (два з них стали до ладу в липні 1973 року), нової лінії водопроводу, яка забезпечить безперебійне постачання міста водою, середньої загальноосвітньої школи на 1100 місць, адміністративного будинку райкому партії та райвиконкому. Заплановано спорудження цукрового заводу потужністю 60 тис. тонн переробки буряків на добу. Далі вестимуться роботи по газифікації міста (газифіковано вже понад 3 тис. квартир), ремонту жител, доріг тощо. Лише на житлово-комунальне будівництво в 1973 році виділено 434 400 карбованців.

Зросла торговельна мережа. У 1972 році налічувалося понад 40 магазинів і підприємств громадського харчування. Через торговельні заклади трудящі міста придбали 286 легкових автомашин, 1640 мотоциклів і моторолерів, сотні телевізорів, холодильників, пральних машин.

Багато зроблено у місті для поліпшення медичного обслуговування. 1972 року в лікарні, пологовому будинку та шкірно-венерологічному диспансері налічувалося 865 ліжок. Лікарня має 14 відділень і кабінетів, у т. ч. кабінети реанімації, функціональної діагностики, флюорографічний і лікувальної фізкультури. З 1966 року діє стоматологічна поліклініка. В усіх лікувальних закладах міста працює 128 лікарів та 554 працівники з середньою медичною освітою, серед них заслужений лікар УРСР З. І. Довгалюк — кавалер орденів Трудового Червоного Прапора, Жовтневої Революції, «Знак Пошани».

Великі зміни сталися за післявоєнні роки в галузі освіти й культури. У 1972/73 навчальному році в місті працювали 6 загальноосвітніх шкіл (у т. ч. 4 середні), в яких навчалося понад 4 тис. дітей, вечірня й заочна середні школи, медичне й педагогічне училища, однорічна сільськогосподарська школа. В усіх навчальних закладах трудиться 240 викладачів. За роки Радянської влади понад 9 тис. юнаків та дівчат здобули середню освіту, 18 випускників стали кандидатами наук. За сумлінну багаторічну працю у вихованні підростаючого покоління 63 вчителів міста нагороджено орденами й медалями. Вчительку середньої школи № 2 А. П. Колобкову удостоєно ордена Леніна, завідуючого Чортківським райвно С. Ф. Пугача й заступника директора середньої школи № 1 по навчальній роботі О. Я. Вінника — орденом Трудового Червоного Прапора. Директору педагогічного училища П. І. Назаренку, інспектору райвно Я. Л. Топольницькому, директору палацу піонерів Л. М. Ліщуку присвоєно почесне звання заслуженого вчителя УРСР.

При районному будинку культури працює 16 гуртків, у т. ч. 10 художньої самодіяльності. Трьом художнім колективам будинку культури присвоєно почесне звання народних. Це самодіяльний народний ансамбль танцю ім. 50-річчя ВЛКСМ, самодіяльний народний театр, самодіяльна капела бандуристів «Мрія». Аматори будинку культури виступають не лише в своєму місті, а й у Москві, Києві, виїжджали на гастролі до Болгарії і Чехословаччини. Вони одержали багато дипломів, почесних грамот, медалей, сувенірів.

До послуг жителів міста 4 бібліотеки для дорослих і дітей, книжковий фонд яких становить 150 тис. примірників. Працюють бібліотеки в навчальних закладах, на підприємствах, в установах. На 1973 рік жителі міста передплатили 43 044 примірники газет і журналів. У 1970 році збудовано широкоформатний кінотеатр на 600 місць. Активно діє міська організація товариства «Знання», у складі якої 300 лекторів.

Багатогранне життя трудящих міста скеровують 69 первинних партійних організацій, в яких налічується 955 комуністів. Їх бойовими помічниками є 3249 комсомольців, об'єднаних у 53 первинних комсомольських організаціях. Комуністи й комсомольці завжди йдуть в авангарді соціалістичного змагання за успішне виконання народногосподарських планів, особистим прикладом запалюють трудящих на трудові звершення в усіх галузях господарства, освіти і культури.

Велику роботу проводить міська Рада депутатів трудящих, до складу якої обрано 68 кращих робітників і службовців, у т. ч. 34 комуністи. Депутати та постійні комісії дбають про розвиток промисловості, освіти і культури, дальше поліпшення медичного обслуговування трудящих, розширення мережі торговельних підприємств, впорядкування міста.

У Чорткові збереглися пам'ятки архітектури, що охороняються державою. Серед них залишки замку XVII ст. з палацом, в якому є рештки фресок на світські теми (полювання), Успенська дерев'яна церква XVII ст., Вознесенська дерев'яна церква (1717 р.), комплекс споруд монастиря кармелітів (1635 р.).

Росте й розвивається стародавній Чортків. За роки Радянської влади він перетворився в квітуче місто з розвинутою промисловістю, став одним з культурних центрів Радянської Тернопільщини.

М. П. ГЛИНСЬКИЙ, М. С. ГОРДІЙ, Я. Л. ТОПОЛЬНИЦЬКИЙ

ЯГІЛЬНИЦЯ

Ягільниця — село, центр сільської Ради, розкинулось на березі річки Черкаски (права притока Серету), за 10 км від районного центру, за 2 км від залізничної станції Ягільниця. Через село проходить автошлях Тернопіль—Чернівці. Дворів — 708. Населення — 2085 чоловік.

Територія сучасного села була заселена ще в III тис. до н. е., про що свідчить виявлене тут поховання доби міді.

Ягільниця — одне з давніх поселень Поділля. Перші письмові згадки про неї датуються 1448 і 1454 роками. На той час вона входила до складу Галицької землі Руського воєводства. Наприкінці XV — на початку XVI ст. Ягільниця лежала на жвавому торговому шляху, що вів з Галичини на Поділля. 1518 року вона стала містечком, одержала дозвіл на проведення одного ярмарку щороку та торгів щоп'ятниці. 1578 року тут було 157 будинків, 785 жителів. Населення займалося переважно землеробством, незначна частина — ремеслом. Ті, хто мав наділи, відбували чотириденну панщину і сплачували грошовий чинш[1]. У містечку діяло 2 млини.

Коли в 1581 році Ягільниця перейшла у володіння Лянцкоронського, він на місці старого замку збудував новий — мурований, який вважався одним з найміцніших на Західному Поділлі.

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Ягільниця була ареною запеклих боїв. У 1648 році, коли селянсько-козацьке військо обложило замок, йому допомагали селяни Ягільниці та навколишніх сіл. Але оскільки повстанське військо рухалося на захід, тоді замок взяти не вдалося. У 1655 році російське військо й українські козацькі полки, здобувши місто Чортків, рушили на Ягільницю і вдруге обложили замок. Місцеві селяни перебили шляхту, а під час штурму відкрили браму, чим допомогли здобути замок. Гарнізон у кількості 200 чоловік здався[2]. Серед різних трофеїв, що їх здобули переможці, було 87 гармат.

Після Андрусівського перемир'я 1667 року містечко залишилося у складі Польщі. За Бучацьким мирним договором 1672 року воно підпало під владу султан-

---

[1] Źródła dziejowe, t. 19, стор. 23, 63, 161.

[2] В. В. Грабовецький. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648—1654 рр., стор. 179.

ської Туреччини. Протягом 1672—1683 рр. в містечку та навколо нього точилися жорстокі бої між турками й поляками. Після Хотинської битви 1673 року замок здобуло польське військо й утримувало його протягом трьох років. Далі замок і містечко знову захопили турки. За ці роки містечко зазнало значних руйнувань, зменшилася кількість його мешканців — багатьох жителів турки знищили або забрали в полон. В 1683 році Ягільниця відійшла до Речі Посполитої.

Повернувшись у свої володіння, магнати Лянцкоронські зробили Ягільницький замок місцем свого перебування. Щоб відшкодувати збитки, вони посилили визиск жителів. Населення відбувало панщину, давало данину натурою — хлібом, худобою, птицею, платило подушне і подимне.

У 1772 році Ягільницю в складі Східної Галичини загарбала цісарська Австрія. Містечко ввійшло до Заліщицького округу.

На той час власникові містечка Лянцкоронському належала 81 селянська родина і 10 халупників. Протягом року селяни відробляли по 6 днів пішої панщини, крім того, залежно від земельного наділу, сплачували грошовий чинш — від 3 золотих ринських 30 крейцерів до 10 золотих ринських. Халупники, що користувалися лише присадибними ділянками, відробляли 6 днів панщини й платили по 1 золотому ринському чиншу. Всі піддані давали ще т. зв. рогове — по 15 крейцерів від кожного вола, коня та корови, по 7,5 від молодняка, по 3 від вівці та по 1,5 крейцера від ягняти. Ті, що мали пасіку, від кожного вулика платили по 3 крейцери або давали десятий вулик.

12 родин містечка були кріпаками костьолу. Ті селяни, що користувалися понад 5 моргами землі, відробляли 81 день тяглової панщини та давали міток пряжі на рік. Ті, що не мали тяглової худоби, а користувались 2 моргами землі, відробляли 52 дні пішої панщини і давали міток пряжі. Халупники відробляли 12 днів панщини.

Місцевий магнат як повновладний господар своїх підданих поступово збільшував панщину, розширяв свої землі, захоплюючи громадські пасовища, луки й сіножаті, а також ділянки сімей рекрутів, мотивуючи тим, що вони неспроможні обробити їх. У 1795 році дружина рекрута Василя Гордієва Євдокія скаржилася: «Мене із власної халупи, поставленої руками мого чоловіка, який третій рік вже служить в рекрутах, пан посесор виганяє; я від різдва до паски за цю халупу повинна була голодна, майже роздягнута, відбувати панщину, бо посесор каже, що відбере сердак, якщо не відроблю 15 днів річної панщини, а тепер наказує постійно виганяти мене на панщину і бити невідомо за що»[1]. На такі й подібні скарги представники влади відповідали: «сидить в халупі з надільним городом, а тому згідно з патентом від 16 червня 1786 року панщину відбувати повинна»[2]. Тяжке становище селян призводило до частих втеч. У 1805 році в селі Чернятині Коломийського округу було спіймано втікача з Ягільниці Василя Кучерського[3].

З 1810 по 1815 рік Ягільниця у складі Тернопільського краю входила до Росії. Російська адміністрація дещо поліпшила становище селян, трохи зменшивши розміри податків. У 1812 році було заборонено брати базарний збір від тих людей, які привозять місцеві продукти.

Під час Вітчизняної війни 1812 року селяни разом з російськими солдатами охороняли містечко і дороги, що вели до нього. Вони також добровільно йшли до російської армії. Так, з Ягільницького ключа для обслуговування російської армії було направлено їздовими 53 чоловіка[4]. У 1815 році Ягільниця знову відійшла до Австрії.

В містечку поступово розвивається кустарна промисловість, виникають дрібні майстерні. З розвитком тютюнництва на півдні Поділля австрійський уряд за-

---

[1] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 181, оп. 1, спр. 1330, арк. 34.

[2] М. П. Герасименко. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства, стор. 217, 218.

[3] Ф. І. Стеблій. Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту в першій половині XIX ст., стор. 69.

[4] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 181, оп. 1, спр. 1322, арк. 114, 115.

провадив державну монополію на вирощування та переробку тютюну. В 1817 році Лянцкоронський продав австрійському урядові свій Ягільницький замок. Його згодом частково перебудували та влаштували сушарню для тютюнового листя, збудували складське приміщення. Звідси листя надсилалося на тютюнові фабрики Австрії. Згодом було знесено замкову браму, засипано рів. Збереглася лише північна сторона замку. Ягільниця стала центром одного з округів переробки тютюну[1]. Для власників містечка тютюн був однією з найбільш прибуткових культур, тому під нього відводили великі площі. Для збільшення врожайності тютюну 1844 року в Ягільниці заснували фабрику поташу[2].

Експлуатація селян, збільшення панщини та інших феодальних повинностей посилили боротьбу селян. Найпоширенішими формами її були подання скарг на феодала, підпали, втечі, ухиляння від виконання панщини. Ще в 1819 році селяни спалили дві гуральні в Ягільниці. В 1819—1825 рр. селяни Ягільниці кілька разів відмовлялись сплачувати державні податки, а під час сінокосу 1823 року перестали відробляти три дні панщини на тиждень[3].

Мало змінилося життя трудящих і після скасування кріпосного права у 1848 році. Селянин став особисто вільним, а за наділ мусив був заплатити викуп, сума якого дорівнювала вартості повинностей за 20 років. Селян позбавили права користуватися лісами й пасовиськами. Тому вони багато років змушені були добиватися прав на громадські угіддя, внаслідок чого громаді виділили незначну частину пасовиськ.

Серед численних відробітків, що їх доводилося селянам виконувати на користь місцевого поміщика та держави, особливо дошкуляв т. зв. дорожній закон, за яким кожне господарство зобов'язане було додатково безплатно відробити 6 днів на ремонті чи будівництві доріг. 1886 року, зібравшись в Ягільниці, представники 20 селянських громад постановили надіслати до намісництва депутатів, які мали домагатися скасування цього закону. Проте результатів не досягли.

З дальшим розширенням тютюнового виробництва в 70-х роках XIX ст. сушарню тютюнового листя в Ягільниці було перетворено на фабрику[4]. Напередодні першої світової війни тут працювало понад 500 робітників. Робочий день тривав 12 годин. За свою виснажливу працю робітники одержували 50—60 крейцерів. Праця жінок оцінювалася ще дешевше — їм платили 35 — 40 крейцерів за день (у 1890 — 1900 рр. 1 кг м'яса коштував 76,7 крейцера, 1 м сукна — 83,4 крейцера). За найменшу провину, зокрема спізнення на роботу, робітника позбавляли заробітку за півдня[5].

Австрійські власті не дбали про розвиток медичної справи, освіти. Наприкінці XIX ст. в Ягільниці майже на 3 тис. жителів були один лікар і чотири акушерки. За лікування доводилося платити. Однокласну школу тут відкрили в 1852 році. В 1885 році заснували сільськогосподарську школу. В ній навчалося близько 30 учнів.

У роки першої світової імперіалістичної війни чоловіків мобілізували до австрійської армії, у населення відібрали худобу, коней. На початку жовтня 1914 року російські війська зайняли Ягільницю, яка ще довгий час перебувала у прифронтовій зоні. У липні 1917 року, коли російські частини, внаслідок прориву фронту під Тернополем, змушені були відступити, містечко захопили австро-угорські війська. В листопаді 1918 року, після розпаду Австро-Угорської імперії, Ягільниця опинилася під владою буржуазно-націоналістичного уряду ЗУНР. В липні 1919 року містечко загарбала буржуазно-поміщицька Польща. Іноземні визискувачі разом з місцевими багатіями прибрали до своїх рук всі підприємства. Ще гіршим стало життя трудового

---

[1] Zakład upraw tytoniu w Jagielnicy. Warszawa, 1938, стор. 18.
[2] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 80, спр. 98, арк. 224, 225.
[3] Там же, ф. 181, оп. 1, спр. 1799, арк. 1.
[4] З історії західноукраїнських земель, вип. 3, стор. 17.
[5] Sprawozdanie o stosunkach zdrowotnych w Galicyi w roku 1908 i 1909. Lwów, 1912, стор. 100.

населення. Працювати доводилося в поганих виробничих приміщеннях, не було техніки безпеки, що часто призводило до нещасних випадків. Польські власті проводили політику національного гноблення — забороняли українську мову, вдавалися до полонізації населення.

Радо зустріли трудящі Ягільниці 2 серпня 1920 року воїнів Червоної Армії, які принесли їм визволення від одвічного гноблення. В селі негайно було створено революційний комітет[1]. За короткий час існування Радянської влади ревком здійснив ряд важливих заходів для трудящих, зокрема було конфісковано тютюнову фабрику, селянам передано 1343 морги поміщицької та церковної землі[2]. Ревкомівці проводили велику агітаційно-масову роботу серед населення. Вони роз'яснювали жителям декрети й розпорядження Галицького ревкому, закликали підтримувати Радянську владу, яка несе трудящим масам щасливе, вільне життя.

Коли у вересні 1920 року Ягільницю знову захопили війська буржуазно-поміщицької Польщі, робітники й трудяще селянство не примирилися з окупацією. То тут, то там на околицях Ягільниці та в навколишніх селах спалахували панські скирти хліба, горіли фільварки[3]. Час польської окупації для Ягільниці позначився застоєм її економіки. У 1921 році населення становило 2702 чоловіка, серед них 50 ремісників. Тут діяли тютюнова фабрика, олійниця, два млини, на яких працювала незначна кількість робітників.

Переважна більшість населення займалася землеробством, маючи у своєму користуванні по 1—1,5 морга землі. Як і раніше, найкращими землями володіли поміщик, куркулі, церква. Селянські наділи, складаючись часто з 7 і навіть 15 невеличких ділянок, знаходилися за 6 і більше кілометрів від села[4]. Нестача реманенту, відсутність тяглової худоби зумовлювали низьку продуктивність селянських господарств, а черезсмужжя породжувало великі труднощі під час обробітку землі. Не маючи можливості прожити з свого господарства, селяни займалися ще домашнім промислом — ткацтвом, різьбярством, бондарством. Багатьом доводилося шукати заробітку поза межами Ягільниці.

Перебуваючи у складі буржуазно-поміщицької Польщі, Ягільниця лишалася убогим, відсталим містечком. Тут жили приватний лікар, дві акушерки, діяла аптека. Візит до лікаря коштував 2—3 злоті, які не кожен мешканець міг заплатити. Тому серед населення часто виникали різні інфекційні хвороби. Особливо хворіли на віспу, тиф, скарлатину, кір, що призводило до великої дитячої смертності.

Польський буржуазний уряд мало дбав про освіту трудящих. У 1925/26 навчальному році в Ягільниці діяли семирічна та мішана двокласна школи. Їх відвідувало 290 дітей. Навчання велося польською мовою. Через відсутність одягу, взуття, книжок багато селянських дітей залишало школу, навіть не провчившись року. За мізерну плату вони йшли пасти поміщицьку худобу.

У двох невеличких бібліотеках налічувалося лише 600 книжок. За користування ними треба було платити[5].

Осередок КПЗУ в Ягільниці почав діяти з грудня 1933 року. До нього входило 3 чоловіка. Члени КПЗУ і КСМЗУ (комсомольський осередок виник у 1932 році) роз'яснювали населенню антинародну суть політики буржуазно-поміщицького уряду, поширювали комуністичну літературу, розповсюджували листівки[6]. Члени осередку КПЗУ очолили страйковий рух. Робітники й селяни відмовлялись від роботи, вимагаючи поліпшення умов праці й підвищення заробітної плати.

Трудящі Ягільниці не втрачали надії на своє визволення і возз'єднання з Ра-

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 14, оп. 2, спр. 10, арк. 7.
[2] Там же, ф. Р-2309, оп. 14, спр. 15, арк. 2, 7, 11, 13.
[3] Там же, ф. 231, оп. 1, спр. 7, арк. 18.
[4] Газ. «Громадський голос», 11 вересня 1926 р.
[5] Biblioteki oświatowe, стор. 236.
[6] Тернопільський облдержархів, ф. 3, оп. 2, спр. 274, арк. 2; ф. 231, оп. 1, спр. 1990, арк. 10; спр. 2231, арк. 6; ф. 283, оп. 1, спр. 149, арк. 3.

дянською Україною. Їх споконвічна мрія здійснилася у вересні 1939 року. Жителі радо вітали свою визволительку — Червону Армію.

З перших днів визволення завирувало нове життя. Було обрано селянський комітет, головою якого став місцевий житель бідняк І. Я. Гуцул. У жовтні 1939 року з величезним патріотичним піднесенням тут пройшли вибори до Народних Зборів Західної України. Своїм депутатом сільські трударі обрали робітницю тютюнової фабрики С. І. Туркевич[1]. Згідно з декретом Народних Зборів Західної України селянський комітет конфіскував поміщицьку і куркульську землю та розподілив їх серед малоземельних і безземельних селян. З рук Радянської влади бідняки одержали 500 га землі, 90 корів, 30 коней, різний сільськогосподарський реманент. Було націоналізовано тютюнову фабрику, встановлено восьмигодинний робочий день, підвищено заробітну плату робітникам. Ремісники об'єдналися в шевську та кравецьку артілі.

У січні 1940 року Ягільницю переведено до розряду сіл, вона увійшла до складу Чортківському району.

За неповні два довоєнні роки багато було зроблено щодо налагодження медичної справи, розвитку освіти, культури. Вперше у селі відкрили лікарню, де трудящі могли дістати безплатну лікарську допомогу. Почали працювати 3 школи з викладанням рідною мовою. Всі діти шкільного віку одержали змогу вчитися. Відкрилися клуб і бібліотека, до яких охоче йшли жителі села.

У п'яти державних магазинах можна було купити промислові товари та продукти.

Розбійницький напад фашистської Німеччини на Радянську країну перервав дальше будівництво нового, щасливого життя. 6 липня 1941 року село захопили гітлерівці. Окупанти разом з українськими буржуазними націоналістами знищили в Ягільниці понад тисячу чоловік[2], 40 юнаків і дівчат насильно вивезли на примусові роботи до Німеччини. В роки окупації та під час відступу фашисти частково зруйнували тютюнову фабрику, спалили усі складські приміщення, ряд адміністративних, 120 житлових будинків.

24 березня 1944 року танкісти 69-го гвардійського полку 21-ї гвардійської Червонопрапорної механізованої бригади обхідним маневром оволоділи Ягільницею[3]. Проте під тиском переважаючих сил ворога вони змушені були залишити село. Остаточно Ягільницю визволили 10 квітня 1944 року бійці 316-ї стрілецької дивізії 1-го Українського фронту[4]. В боях за село загинуло 76 воїнів Червоної Армії, серед них грузин майор В. К. Гургенідзе, росіянин старший лейтенант Д. Ф. Даневський та багато інших. Їх поховано в братській могилі в місті Чорткові. Мужність і героїзм у боях за село виявив командир танка Т-34 лейтенант О. Я. Ботурлов. Його екіпаж знищив кілька ворожих танків і загинув у нерівному бою в палаючому танку. Після війни на братській могилі в Чорткові, де поховано воїнів екіпажу, встановлено обеліск.

Відразу після визволення 106 жителів села влилися до лав Червоної Армії. В боях з ворогом загинуло 29 чоловік, 51 відзначено орденами й медалями Союзу РСР.

Трудящі Ягільниці приступили до ліквідації заподіяних гітлерівцями руйнувань, відновлення господарства, насамперед тютюнової фабрики. В цьому їм велику допомогу надали держава, трудящі братніх радянських республік, надіславши необхідні будівельні матеріали, обладнання. Держава на відбудову тютюнової фабрики виділила 100 тис. крб. З завершенням відбудовчих робіт фабрику перетворили на тютюново-ферментаційний завод. Наприкінці 1944 року він дав першу продукцію.

[1] Газ. «Вільне життя», 27 жовтня 1939 р.
[2] Газ. «Вільне життя», 27 квітня 1968 р.
[3] Газ. «Вільне життя», 10 березня 1973 р.
[4] А. Н. Грылев. Днепр—Карпаты—Крым, стор. 322; Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 24, арк. 148, 149.

Сівба ярих культур у колгоспі ім. Димитрова, с. Ягільниця. 1970 р.

Поступово відроджувалося і сільське господарство. Комуністи, комсомольці, депутати й активісти села проводили серед селян широку роз'яснювальну роботу, розповідали про незаперечні переваги колективного господарювання. З селян-бідняків було створено ініціативну групу для організації колгоспу. В лютому 1948 року 167 селянських господарств об'єдналися в колгосп ім. 30-річчя Радянської Армії. Через два роки до нього приєдналася сільськогосподарська артіль з сусіднього села Салівки. А вже наступного року трудівники колгоспу зібрали по 13,8 цнт зернових, 229 цнт цукрових буряків з гектара.

Незабаром після визволення відновили роботу торговельні підприємства, медичні та культурно-освітні заклади. Для малят відкрили дитячий садок. Як справжнє свято, жителі села відзначили початок навчального року в школі. 1 вересня 1944 року сюди прийшли й батьки. Діти підготували і дали концерт художньої самодіяльності. У 1944/45 навчальному році школу відвідувало 144 учні. 1946 року почав працювати клуб із залом на 300 місць. При ньому організували хоровий та музичний гуртки, тут демонструвалися кінофільми.

Водночас нарощував свою потужність Ягільницький тютюново-ферментаційний завод. За роки післявоєнних п'ятирічок він перетворився на високомеханізоване, оснащене новою технікою підприємство. Якщо у 1950 році тут виготовили 285 тонн ферментаційного тютюну, то у 1960 році 2478 тонн. Особливо зросло виробництво продукції в роки восьмої п'ятирічки. За п'ять років колектив заводу випустив 15 721 тонну тютюну, значно перевищивши планові завдання. За високі виробничі показники 22 працівників заводу удостоєно урядових нагород, у т. ч. 19 чоловік медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено робітниць заводу О. Ф. Ясинську і Г. М. Побуринну.

Більш як у півтора раза виконав план восьмої п'ятирічки колектив промкомбінату, що має цегельний завод, столярний і галантерейний цехи.

Перетворюючи у життя рішення XXIV з'їзду КПРС, колективи підприємств докладають усіх зусиль, щоб достроково завершити виробничі завдання дев'ятої п'ятирічки. Серйозним внеском у цю справу є перевиконання планів 1971 і 1972 років.

Завдяки допомозі держави та самовідданій праці хліборобів колгосп ім. Димитрова (до 1963 року — ім. 30-річчя Радянської Армії) перетворився на високомеханізоване багатогалузеве господарство. Внаслідок поліпшення обробітку полів, внесення органічних і мінеральних добрив 1960 року врожайність зернових, порівняно з 1951 роком, зросла в 2,1 раза, цукрових буряків — у 1,4 раза. Добре працювали трудівники колгоспних ланів в роки восьмої п'ятирічки. Середньорічна врожайність зернових з гектара становила 26 цнт. У 1970 році на кожному з 140 га посіву цукрових буряків зібрано по 535 цнт. Відчутні зрушення сталися і в тваринництві. В останньому році восьмої п'ятирічки колгоспні тваринники виробили по 455,4 цнт молока і 112,8 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь.

Ще кращих виробничих показників добилися колгоспники в першому і другому роках дев'ятої п'ятирічки. В 1972 році рільники виростили в середньому на гектарі по 29,2 цнт зернових, а озимої пшениці по 34,6 цнт, по 550 цнт цукрових буряків на площі 160 га. По виробництву тваринницької продукції в районі колгосп ім. Димитрова здобув перемогу у соціалістичному змаганні на честь 50-річчя утворення СРСР, виробивши на 100 га сільськогосподарських угідь по 612 цнт молока, 113 цнт м'яса. Собівартість продукції — нижча планової[1].

[1] Газ. «Вільне життя», 13 січня 1973 р.

З ростом врожайності, підвищенням продуктивності громадського тваринництва помітно зросли й прибутки колгоспу. Якщо в 1970 році вони становили 594 тис. крб., то в 1971 році — 630 тис. крб. Великі прибутки дали змогу широко розгорнути будівництво. Колгосп спорудив три корівники, два свинарники, телятник, вівчарник, конюшню, критий тік, склад для мінеральних добрив, гараж. У 1972 році побудовано нове приміщення контори. До кінця дев'ятої п'ятирічки на кошти колгоспу буде споруджено типове приміщення середньої школи на 560 учнів.

У продовольчому відділі будинку торгівлі, с. Ягільниця. 1972 р.

Радянський уряд гідно відзначив сумлінну працю колгоспників. У 1971 році орденом Леніна нагороджено ланкову С. Є. Петришину. 1970 року її ланка на площі 40 га зібрала по 600 цнт цукрових буряків з гектара. За високі врожаї зернових культур орденом Трудового Червоного Прапора відзначено бригадира рільничої бригади І. О. Губ'яка. Почесного звання заслуженого агронома Української РСР удостоїлась голова колгоспу К. А. Копейкіна. 33 колгоспники нагороджені медалями «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

За роки восьмої п'ятирічки значно зріс житловий фонд села. Лише за період з 1965 по 1970 рік індивідуальними забудовниками споруджено 145 будинків. Зведено двоповерховий будинок торгівлі. Є пошта, ощадна каса. В особистій власності жителів села 6 легкових автомашин, 75 мотоциклів, 172 телевізори, 345 радіоприймачів, 270 пральних машин, 125 холодильників та багато інших речей культурно-побутового призначення.

З кожним роком збільшується кількість торговельних закладів, поліпшується побутове обслуговування населення. В селі працюють будинок торгівлі, книжковий магазин, культмаг, магазини хлібний, господарських товарів, їдальня. В 1971 році трудящі Ягільниці через торговельну мережу села придбали різних товарів на 1090 тис. крб. До послуг населення кравецька й шевська майстерні.

Поліпшилося медичне обслуговування населення. Працюють лікарня на 35 ліжок, поліклініка, колгоспний пологовий будинок. Про охорону здоров'я трудящих дбають 6 лікарів і 14 середніх медичних працівників. У селі відкрито також дитячий садок і ясла, де виховується близько 100 дітей.

Корінні зміни сталися в галузі народної освіти. В селі працює середня школа. В 1971/72 навчальному році її відвідувало 526 дітей, яких навчало 40 учителів, у т. ч. 27 з вищою освітою. За вміле керівництво навчально-виховним процесом і високу успішність директора школи Є. І. Греська у 1966 році нагороджено орденом «Знак Пошани». За післявоєнні роки середню освіту в селі здобуло 900, вищу — 88 чоловік. Багато з них працюють лікарями, вчителями, агрономами, інженерами.

Учні місцевої школи листуються з школярами Білорусії, Латвії, Грузії, Узбекистану. Їм пишуть ветерани Великої Вітчизняної війни, учасники визволення села, що живуть у Ленінграді, Москві, Ростові-на-Дону,

Піонери Ягільницької середньої школи читають листа від своїх ровесників з НДР. 1972 р.

Мінську та інших містах і населених пунктах нашої багатонаціональної країни, піонери НДР. Під керівництвом учителів діти здійснюють походи по місцях революційної, бойової та трудової слави.

Значну роботу по вихованню трудящих ведуть культурно-освітні заклади — будинок культури на 300 місць, дві бібліотеки. В будинку культури для трудящих систематично читаються лекції, проводяться тематичні вечори, концерти, демонструються кінофільми, працюють гуртки художньої самодіяльності. У бібліотеках 1972 року налічувалося 25 тис. книжок. Кожен третій житель села — постійний читач.

В усіх здобутках і звершеннях, що відбулися в селі за післявоєнний час, значна частка праці комуністів і комсомольців села. Нині в 4 первинних партійних організаціях села налічується 48 комуністів, в 5 комсомольських — 232 члени ВЛКСМ. Переважна більшість комуністів і всі комсомольці колгоспу ім. Димитрова працюють безпосередньо на виробництві.

Велику роль в економічному та культурному житті села відіграє сільська Рада депутатів трудящих. У 1973 році до її складу було обрано 35 депутатів, у т. ч. 19 колгоспників, 10 робітників і 6 службовців. При сільській Раді діють постійні депутатські комісії. До роботи в них залучено 38 сільських активістів. Активну участь у роботі сільської Ради беруть жінки-депутати, яких тут 18. У 1972 році з бюджету сільської Ради на потреби народної освіти витрачено 97 465 крб., на охорону здоров'я — 93 623 крб. До 50-річчя Радянської влади біля сільського будинку культури було закладено парк, де висаджено близько 2 тис. декоративних дерев.

Самовідданою працею трудящі Ягільниці вносять свій вклад у дострокове завершення дев'ятої п'ятирічки.

Т. І. БОДНАР, В. М. КОВАЛЬЧУК, Б. Й. МУДРИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЧОРТКІВСЬКОГО РАЙОНУ

БАЗА́Р — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Джурину, за 28 км від районного центру та за 12 км від залізничної станції Джурин на лінії Чортків—Бучач. Дворів — 471. Населення — 1549 чоловік.

За колгоспом ім. Калініна, який міститься тут, закріплено 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво й тваринництво. Допоміжні підприємства — млин, цегельний завод. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, голову колгоспу М. М. Мотузишина нагороджено орденами Жовтневої Революції та Трудового Червоного Прапора; орденом Леніна — комбайнера П. В. Бариського, орденом Трудового Червоного Прапора — бригадира рільничої бригади Г. В. Храпка, тютюнника Г. М. Смеречинського, трактористів М. В. Будного та Д. І. Ваврика. В селі ведеться інтенсивне будівництво. За післявоєнний час тут споруджено 13 виробничих, 7 громадських приміщень і 158 індивідуальних житлових будинків.

У селі є середня школа, де 20 учителів навчають 243 учнів, бібліотека, будинок культури на 500 місць, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, відділення зв'язку, шевська й кравецька майстерні, 4 магазини. Тут працюють 22 комуністи й 116 членів ВЛКСМ. Колгоспна партійна організація створена в 1952 році.

Село відоме з 1785 р. В липні—вересні 1920 року встановлена влада Рад, діяв ревком. Колгосп, створений 1940, відновив свою діяльність 1948 року. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистів воювали 175 чоловік, 84 з них загинуло, 86 нагороджено орденами й медалями СРСР.

БИ́ЧКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Серету, за 20 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Білобожниця на лінії Чортків—Бучач—12 км. Дворів — 290. Населення — 1096 чоловік. Сільраді підпорядковане село Скородинці.

В Бичківцях розміщена центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе. За ним закріплено 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,5 тис. га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Бичківцях є восьмирічна школа, де 12 учителів навчають 164 учнів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, 2 магазини, кравецька майстерня. У 1962—1972 рр. у Бичківцях споруджено понад 100 індивідуальних житлових будинків. У селі працюють 21 комуніст і 101 комсомолець.

Перша письмова згадка про Бичківці датована 1442 роком. У липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. 272 жителі брали участь у боях з фашистами на фронтах Великої Вітчизняної війни, 70 з них загинуло. За мужність і героїзм 73 чоловіка нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

БІ́ЛА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Серету, за 3 км від районного центру й залізничної станції Чортків на лінії Тернопіль—Чернівці. Дворів — 1085. Населення — 3748 чоловік.

Місцевий колгосп ім. Пархоменка користується 2,9 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 2,7 тис. га орної землі. Спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Є цегельний завод. За досягнення високих показників у колгоспному виробництві тютюнника З. І. Поліщука, доярку М. В. Кульбу, тракториста М. М. Скрипника, ланкових О. П. Черемшинську, С. Є. Провальну, водія С. П. Кулія нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є середня школа, де 38 учителів навчають 692 учнів, будинок культури, дві бібліотеки, 2 фельдшерсько-акушерські пункти, дитячий комбінат, 5 магазинів, відділення зв'язку, кравецька майстерня. В Білій працюють 38 комуністів і 265 комсомольців.

Уперше село згадується в документах 1442 року як Біле Велике. У липні—вересні 1920 року встановлена влада Рад, діяв ревком. У 1941 році організовано колгосп. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти ворога 593 жителі. За мужність і героїзм, виявлені в боях, 254 чоловіка нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. 94 воїни загинуло смертю хоробрих. На їх честь у селі споруджено пам'ятник.

На околицях с. Білої виявлено поселення трипільської культури та 3 городища часів Київської Русі.

БІЛО́БОЖНИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру. Залізнична станція. Дворів — 494. Населення — 1630 чоловік. Сільраді підпорядковані села Білий Потік, Калинівщина, Ридодуби, Семаківці.

В Білобожниці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Лесі Українки, за яким закріплено 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,3 тис. га орної землі. Провідними галузями є рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. Допоміжні підприємства — цегельний завод і завод переробки олійних культур. В селі розміщені районна міжколгоспна будівельна організація, хлібоприймальний пункт, хлібопекарня. За досягнуті успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва головного зоотехніка Г. І. Савчина, доярку І. С. Назар нагороджено орденами Леніна й Трудового Червоного Прапора, ланкову С. С. Іванів — орденом Леніна, голову колгоспу І. М. Маланича, агронома М. В. Ковцуна, ланкову Б. І. Гонорську й комбайнера Ю. І. Боренка — орденом Трудового Червоного Прапора.

В Білобожниці є середня школа, де 39 учителів навчають 546 учнів, будинок культури, бібліотека, дільнична лікарня, поліклініка, аптека, дитячий садок, 9 магазинів, їдальня, відділення зв'язку, кравецька майстерня. У 1962—1972 рр. у Білобожниці споруджено 180 індивідуальних житлових будинків. Тут працюють 101 комуніст і 390 комсомольців.

Білобожниця відома з 1581 року. В липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада. Діяв ревком. Після визволення села у квітні 1944 року 375 його жителів влилося в ряди Червоної Армії і брали участь у боях проти гітлерівських окупантів. На фронтах війни загинуло 75 чоловік, 138 були нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. В селі поховані Герої Радянського Союзу М. І. Собко та С. Ф. Сингаєвський, які загинули за його визволення.

Поблизу с. Білого Потоку виявлено залишки поселення трипільської культури та могильник доби бронзи.

ВЕРЕСНЕ́ВЕ (до 1964 року — Босири) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 47 км від районного центру й за 8 км від залізничної станції Гусятин на лінії Чортків—Гусятин. Дворів — 161. Населення — 442 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Сокиринці.

У Вересневому розміщена комплексна бригада колгоспу ім. Кірова (центральна садиба в с. Коцюбинчиках). За бригадою закріплено 779 га сільськогосподарських угідь, з яких 730 га орної землі. Розвинуті рільництво і тваринництво, діє млин.

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, 2 магазини, дитячий садок. Тут працюють 7 комуністів і 20 комсомольців. Партійна організація Вересневого створена 1949, комсомольська — 1948 року.

Село відоме з 1785 року. У липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада. Діяв ревком. На шлях колективного ведення господарства жителі Босирів стали навесні 1940 року. В січні 1948 року колгосп відновив свою діяльність. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 47 місцевих жителів, 12 з них загинуло, 23 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

На околицях Сокиринців виявлено рештки поселень трипільської культури (III тисячоліття до н. е.), перших століть н. е. та XI—XIII ст. У с. Вересневому знайдено римські монети II—III століть.

ГОРІ́ШНЯ ВИ́ГНАНКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 3 км від районного центру й залізничної станції Чортків. Дворів—339. Населення — 1038 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Пастуше, Переходи, Швайківці.

В Горішній Вигнанці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 2 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1,8 тис. га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури, розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. Господарство спеціалізується на відгодівлі свиней. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєно завідуючого свинофермою колгоспу О. В. Савостіна, доярку М. Н. Скурницьку й ланкову Л. В. Кінащук. Бригадира Л. І. Плецана нагороджено орденами Жовтневої Революції і Трудового Червоного Прапора, ланкову К. Т. Бабицьку — орденом Трудового Червоного Прапора.

У Горішній Вигнанці є восьмирічна школа, де 13 вчителів навчають 234 учнів, будинок культури, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 2 магазини. В селі працюють 53 комуністи і 85 комсомольців. Колгоспна партійна організація створена 1947, сільська комсомольська — в березні 1946 року.

Село відоме з 1581 р. У липні—вересні 1920 року в Горішній Вигнанці встановлена Радянська влада, діяв сільський ревком. Колгосп організований 1941, відновив діяльність 1947 року. В боях проти гітлерівців брали участь 62 жителі, 19 з них загинуло, 43 чоловіка нагороджено орденами й медалями СРСР.

У селі споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

Поблизу села Горішньої Вигнанки виявлено залишки поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.) та поховання перших ст. н. е., біля села Швайківців — рештки поселення XI—XIII століть.

ДАВИ́ДКІВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на лівому березі річки Нічлави (притока Дністра), за 18 км від районного центру й за 10 км від найближчої залізничної станції Озеряни на лінії Чортків—Іване-Пусте. Дворів — 332. Населення — 1084 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Тарнавка.

У Давидківцях міститься центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,8 тис. га орної землі. Розвинуті рослинництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено механізаторів колгоспу Г. М. Будняка та І. Й. Струтинського.

У Давидківцях є восьмирічна школа, в якій 15 учителів навчають 272 учнів, клуб, бібліотека, медичний пункт, дитячий садок, 2 магазини. В селі працюють 35 комуністів і 89 комсомольців. Колгоспна парторганізація створена 1952, комсомольська — 1947 року.

Давидківці відомі з 1785 року. У липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. У 1931 році, за часів панування буржуазно-поміщицької Польщі, в селі відбувся страйк сільськогосподарських робітників. Колгосп виник 1941, відновив свою діяльність 1944 року. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти ворога 176 жителів села, 78 з них загинуло, 101 чоловіка нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

ДЖУРИ́Н — село, центр сільської Ради. Розташований на правому березі Джурину (притоки Дністра), за 23 км від районного центру. Залізнична станція. Дворів — 440. Населення — 1584 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Полівці й Слобідка Джуринська.

На бурякових плантаціях колгоспу «Перше травня». Село Угринь Чортківського району. 1972 р.

У лабораторії Обласної державної сільськогосподарської дослідної станції. 1972 р.

На колгоспному току. Село Більче-Золоте Борщівського району. 1972 р.

Вклейка надрукована на Книжковій фабриці «Комуніст»

В Джурині розміщена центральна садиба колгоспу «Прогрес», за яким закріплено 4,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4,3 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво й тваринництво, зокрема свинарство. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва голову колгоспу С. П. Майноша нагороджено орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора, ордена Леніна (двічі) удостоєно ланкову колгоспу М. В. Гузик, ордена Трудового Червоного Прапора — комбайнера В. М. Цепенду, бригадира Й. М. Урбанського, ланкову В. К. Березовську.

В Джурині є середня школа, в якій 28 учителів навчають 350 дітей, будинок культури на 600 місць, бібліотека, медичний пункт, дитячий садок, 4 магазини, кравецька майстерня, відділення зв'язку. З допоміжних підприємств діє цегельний завод, млин, пилорама. Тут працюють 65 комуністів і 326 комсомольців.

Село відоме з 1785 року. У липні—вересні 1920 року встановлена влада Рад, діяв ревком. Під час Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 147 жителів, 83 з них загинуло. На їх честь у селі споруджено пам'ятник. Урядовими нагородами відзначено 77 чоловік.

У селі встановлено пам'ятник піонеру І. М. Жовтівському, який загинув у боротьбі проти українських буржуазних націоналістів.

ЗАЛІ́ССЯ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 11 км від районного центру. До залізничної станції Озеряни — 5 км. Дворів — 462. Населення — 1459 чоловік.

За колгоспом «Червона зірка» закріплено 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1,5 тис. га орної землі. Він вирощує зернові й технічні культури; має розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За час існування колгоспу споруджено понад 20 громадських та виробничих приміщень, а з допоміжних підприємств — столярну майстерню, пилораму, млин, цегельний завод. За високі показники в праці ордена Леніна удостоєно доярку колгоспу М. М. Бартко, комбайнера В. Г. Ворка, ордена Трудового Червоного Прапора — тракториста Я. Ю. Довбуша.

В Заліссі є восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 267 учнів, консультпункт Чортківської середньої заочної школи, два клуби, бібліотека, медичний пункт, дитячий садок, 3 магазини, кравецька майстерня. В 1962—1972 рр. у селі було зведено 120 індивідуальних будинків. У Заліссі працюють 19 комуністів і 127 комсомольців. Колгоспна парторганізація створена 1952, комсомольська — 1947 року.

Село відоме з 1785 року. У серпні — вересні 1920 року встановлена влада Рад. У 1930 році, за буржуазно-поміщицької Польщі, тут відбувся страйк сільськогосподарських робітників. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти ворога 182 жителі, 69 з них загинули, 107 чоловік удостоєно урядових нагород. Колгосп організовано у вересні 1948 року.

На території Залісся знайдено скарб срібних прикрас X—XI століть.

ЗВИ́НЯЧ — село, центр сільської Ради. Розташований за 27 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Білобожниця — 15 км. Дворів — 486. Населення — 1595 чоловік. Сільраді підпорядковане село Скоморoше.

У Звинячі розміщена центральна садиба колгоспу «Правда», за яким закріплено 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,1 тис. га орної землі. Провідні галузі — рільництво (зернові й технічні культури), тваринництво м'ясомолочного напряму. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено механізаторів колгоспу І. П. Федика, С. М. Сироту.

У Звинячі є восьмирічна школа, де 18 учителів навчають 290 учнів, будинок культури із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медичний пункт, дитячий садок, шевська, кравецька майстерні, відділення зв'язку, магазин. 1962—1972 рр. споруджено 238 індивідуальних будинків. У селі працюють 27 комуністів і 93 комсомольці.

Перша письмова згадка про Звиняч датована 1549 роком. У липні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада, діяв ревком. Колгосп організовано 1940 року. На фронтах Великої Вітчизняної війни в рядах Червоної Армії боролися проти фашистів 292 жителі, 141 з них відзначено урядовими нагородами, 68 чоловік загинуло. На їх честь споруджено пам'ятник.

Біля Звиняча збереглися залишки поселень трипільської культури (III тисячоліття до н. е.) та ранньослов'янського (VI—VII ст.), розкопано поховання давньоруських часів (X—XI ст.), в якому знайдено колт із зображенням птаха.

КАПУ́СТИНЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на лівому березі Серету, за 25 км від районного центру. До залізничної станції Ягільниця на лінії Тернопіль—Чернівці — 15 км. Дворів — 236. Населення — 688 чоловік. Сільраді підпорядковане село Милівці.

В Капустинцях розміщено дві комплексні бригади колгоспу ім. Суворова (центральна садиба в с. Улашківцях). За високі досягнення в праці свинарку колгоспу Р. І. Микиташ удостоєно ордена Леніна.

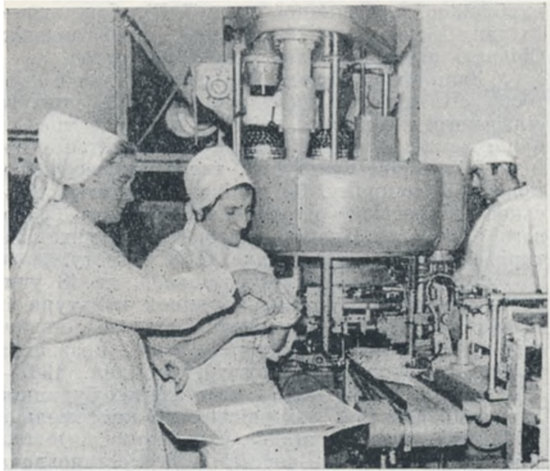
В Капустинцях є початкова школа, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, 2 магазини. В 1962—1972 роках тут споруджено 192 індивідуальні житлові будинки. В селі працюють 6 комуністів і 24 комсомольці.

Перша письмова згадка про село датована 1785 роком. У серпні—вересні 1920 року в Капустинцях встановлена влада Рад, діяв ревком. Під час Великої Вітчизняної війни билися проти ворога 150 місцевих жителів, 61 з них загинув, Урядових нагород удостоєно 42 чоловіка.

Поблизу Капустинців збереглися залишки давньоруського городища XI—XIII століть.

КОЛИНДЯ́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Нічлави, за 18 км від районного центру й за 3 км від залізничної станції Озеряни. Дворів — 561. Населення — 1917 чоловік.

На території села розміщений колгосп ім. Горького, за яким закріплено 1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 960 га орної землі. Основні галузі — рільництво й тваринництво.

Автоматична лінія концентратно-дріжджового комбінату, с. Колиндяни. 1972 р.

В селі діє концентратно-дріжджовий комбінат. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Жовтневої Революції нагороджено бригадира М. В. Стахова, орденом Трудового Червоного Прапора — голову колгоспу С. А. Сороку (двічі), ланкових О. І. Кіпрак, Г. М. Козак, О. М. Шемлей. Ордена Леніна удостоєно працівників комбінату Г. Ф. Пшеничну і А. Я. Сороку.

В селі є середня школа, де 30 учителів навчають 453 учнів, 2 клуби, 2 бібліотеки, дільнична лікарня на 50 ліжок, амбулаторія (з рентгенівським і стоматологічним кабінетами), медичний і ветеринарний пункти, 4 магазини, 2 чайні, два дитячі садки, відділення зв'язку, кравецька й шевська майстерні. За післявоєнні роки в селі зведено 289 індивідуальних житлових будинків, на громадських засадах збудовано стадіон на 450 місць. В колгоспі та на комбінаті працюють 125 комуністів і 431 комсомолець.

До XVIII ст. Колиндяни називалися Райгородом. Перша згадка про Райгород як місто належить до 1444 року, 1785 р. згадується як село.

В липні — вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. У 1934 році, за буржуазно-поміщицької Польщі, в селі відбувся страйк сільськогосподарських робітників. Під час Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 287 чоловік, 53 з них загинули, 95 удостоєно урядових нагород. Воїнам-односельцям, які полягли в боях за свободу Батьківщини, споруджено пам'ятник.

У Колиндянах народився, жив і працював Д. Ґ. Білинський (1874—1941) — український народний майстер-різьбяр. Відома його робота — погруддя Т. Г. Шевченка.

На околицях села виявлено залишки двох давньоруських городищ XI—XIII століть.

КО́СІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Білобожниця—7 км. Дворів — 565. Населення — 1886 чоловік. Сільраді підпорядковане село Ромашівка.

В Косові розміщена садиба колгоспу ім. Дзержинського, а в Ромашівці — ім. Свердлова. За колгоспом ім. Дзержинського закріплено 2,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,1 тис. га орної землі. Колгосп ім. Свердлова має в користуванні 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1,4 тис. га орної землі. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. На території Косова розташоване відділення «Сільгосптехніки», що обслуговує навколишні колгоспи. З допоміжних підприємств функціонує млин. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва бригадира тракторної бригади колгоспу ім. Дзержинського П. В. Велигана удостоєно ордена Леніна, а буряківника М. П. Титину, тракториста Ф. М. Підгірного нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. В 1962—1972 рр. колгоспники спорудили 385 індивідуальних житлових будинків.

У селі є восьмирічна школа, де 22 вчителі навчають 330 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медична амбулаторія, поштове відділення, дільнична ветеринарна лікарня, кравецька й шевська майстерні, магазин. Тут працюють 40 комуністів і 112 комсомольців.

Перша письмова згадка про Косів датована 1450 роком. У липні—вересні 1920 року тут встановлена влада Рад, діяв ревком. В 30-х роках, під час панування буржуазно-поміщицької Польщі, в селі діяв осередок КПЗУ. Колгосп створено 1940, відновив діяльність 1946 року. В боях проти фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни брали участь 185 місцевих жителів, 69 з них загинуло. За мужність і героїзм 96 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

КОЦЮБИ́НЧИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване недалеко від Збруча, за 43 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Гадинківці на лінії Тернопіль—Чернівці — 22 км. Дворів — 314. Населення — 966 чоловік. Сільраді підпорядковане село Зелена.

За колгоспом ім. Кірова закріплено 2,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,7 тис. га орної землі. Провідні галузі — рільництво й тваринництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєно головного агронома Г. К. Буєвського, ордена Жовтневої Революції — голову колгоспу Г. П. Кошкалду, ордена Трудового Червоного Прапора — головного зоотехніка М. В. Бойка, свинаря М. П. Фугу, трактористів І. М. Чоп'яка, І. І. Богачека, ланкову Л. П. Перевозник.

У Коцюбинчиках є восьмирічна школа (14 учителів, 199 учнів), будинок культури на 250 місць, бібліотека, медичний пункт, пологовий будинок, дитячий садок, ветеринарна лікарня, 4 магазини, їдальня, відділення зв'язку, шевська майстерня. В 1962—1972 рр. колгоспники спорудили 110 житлових будинків. Тут працюють 45 комуністів і 86 комсомольців.

Перша письмова згадка про село датована 1785 роком. У липні—вересні 1920 року в Коцюбинчиках встановлена Радянська влада, діяв ревком. У 1940 році в селі виник колгосп, який від-

новив діяльність 1948 року. 120 місцевих жителів боролися проти фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 42 з них удостоєні урядових нагород, 54 — полягли в боях. На їх честь у центрі села споруджено обеліск Слави.

На території Коцюбинчиків розкопано поховання доби міді, знайдено бронзові та кам'яні знаряддя праці доби бронзи, бронзові прикраси та римські монети III ст., виявлено залишки давньоруського городища.

КРИВЕ́НЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 37 км від районного центру й за 12 км від залізничної станції Гадинківці. Дворів — 259. Населення — 720 чоловік. Сільраді підпорядковане село Васильків.

У Кривенькому розміщена центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, за яким закріплено 2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі. Це багатогалузеве господарство з розвинутим рільництвом і тваринництвом. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва доярку М. К. Дудку удостоєно ордена Жовтневої Революції. Орденом Трудового Червоного Прапора в роки дев'ятої п'ятирічки нагороджено трактористів С. І. Юзву, А. С. Середу, І. С. Байдака, ланкову Я. Д. Венгерчук.

У селі є восьмирічна школа, де 9 учителів навчають 177 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 3 магазини, кравецька майстерня. Створено сільський музей на громадських засадах. У Кривенькому працюють 27 комуністів і 60 комсомольців. Партійна організація створена 1948 року.

Село відоме з 1785 року. У липні — вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти гітлерівців 68 місцевих жителів, з них 34 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, 13 чоловік загинуло. На їх честь споруджено пам'ятник. У 1947 році в селі було організовано колгосп.

Біля с. Кривенького виявлено поховання в урні з римською монетою II століття.

НАГІ́РЯНКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 13 км від районного центру. В селі—залізнична станція Ягільниця. Дворів—761. Населення — 2370 чоловік.

Місцевий колгосп «Радянська Армія» користується 1,1 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові культури, цукрові буряки, картоплю, розвиває тваринництво. На території села розміщені кінний і спиртовий заводи. За трудові успіхи в розвитку колгоспного виробництва ланкову О. П. Моткалюк в роки дев'ятої п'ятирічки удостоєно ордена Леніна.

В селі є восьмирічна школа, де 12 вчителів, в т. ч. заслужений учитель УРСР М. М. Федірко, навчають 195 учнів, три клуби із стаціонарними кіноустановками, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, 3 магазини, їдальня, майстерня побутового обслуговування тощо. В Нагірянці працюють 25 комуністів і 93 комсомольці. Парторганізація спиртового заводу створена 1949 року, сільська комсомольська організація виникла 1946, колгоспна—1949 року.

Село згадується вперше у 1785 році. В серпні—вересні 1920 року в Нагірянці встановлена влада Рад, діяв ревком. За часів панування буржуазно-поміщицької Польщі у 30-х роках тут діяв осередок КПЗУ, члени якого поширювали комуністичні листівки, керували страйковою боротьбою. В 1933, 1937, 1939 роках відбулися страйки сільськогосподарських робітників. Понад 190 місцевих жителів брало участь у розгромі фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 89 з них удостоєні урядових нагород, 45 чоловік загинуло смертю хоробрих. У селі споруджено пам'ятник на могилі воїнів-визволителів. У 1948 році було створено колгосп.

Біля села Нагірянки збереглися залишки поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.). Виявлено поселення та поховання часів Київської Русі (XI—XIII століття).

ПАЛАШІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Джурину (притока Дністра), за 29 км від районного центру та за 10 км від залізничної станції Джурин. Дворів — 381. Населення —1218 чоловік. Сільраді підпорядковане село Криволука.

На території Палашівки розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря», за яким закріплено 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1,9 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові й технічні культури, спеціалізується на птахівництві. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. Діє цегельний завод. В колгоспі «Зоря» працює Герой Соціалістичної Праці М. П. Гошуляк, удостоєна цього звання за одержання високих урожаїв цукрових буряків. Буряківника М. П. Грабчака нагороджено орденом Леніна, а ланкових Є. М. Іваськів, І. М. Дідюк і М. П. Логуш — орденом Трудового Червоного Прапора.

В Палашівці є восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 225 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медичний пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 2 магазини, відділення зв'язку. У 1962—1972 рр. тут споруджено 119 індивідуальних житлових будинків. У селі працюють 26 комуністів і 76 комсомольців.

Перша письмова згадка про Палашівку датована 1785 роком. У серпні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. У 1933 році, за часів панування буржуазно-поміщицької Польщі, у Криволуці виник осередок КПЗУ. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти гітлерівців 132 жителі села, 48 з них загинули, 92 нагороджені орденами та медалями СРСР.

На території Палашівки розкопано два кургани, кілька безкурганних поховань давньоруських часів (XI—XIII століть).

ПРОБІ́ЖНА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Гадинківці — 7 км. Дворів — 893. Населення — 3026 чоловік. Сільраді підпорядковане село Гринківці.

У Пробіжній розміщена центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса, за яким закріплено 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,8 тис. га орної землі. Основні галузі господарства — рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За післявоєнний час у селі збудовано 20 громадських і виробничих приміщень. На території Пробіжної розміщені завод крохмаловиробів, філіал Чортківського райоб'єднання «Сільгосптехніки», хлібозавод. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено ланкових С. Й. Батюк, М. А. Радчук, доярку П. Я. Гриджук, тракториста А. М. Середу.

У селі є середня школа, в якій 30 учителів навчають 519 учнів, будинок культури, клуб, дві бібліотеки, кінотеатр, дільнична лікарня на 50 ліжок, поліклініка, аптека, молочна дитяча кухня, дитячий садок. До послуг жителів — будинок торгівлі, 4 магазини, їдальня, кравецька й шевська майстерні, відділення зв'язку. В 1962—1972 рр. 230 родин справили новосілля. В Пробіжній працюють 56 комуністів і 76 комсомольців.

Село відоме з 1785 року. У липні—вересні 1920 року встановлена Радянська влада, діяв ревком. У роки Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 195 жителів, з них 54 загинуло на фронтах, 141 чоловіка удостоєно урядових нагород. Радянським воїнам-односельцям, що віддали життя за Батьківщину, споруджено обеліск Слави, пам'ятник — Герою Радянського Союзу В. М. Вітвинському. Колгосп створено 1947 року.

РОСО́ХАЧ — село, центр сільської Ради, розкинулося по обох берегах Серету, за 15 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Ягільниця — 5 км. Дворів — 561. Населення — 2150 чоловік.

За колгоспом ім. Павла Безпалька закріплено 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких орної землі — 1,4 тис. га. Виробничий напрям — рільництво й тваринництво. Допоміжні підприємства — млин, цегельний завод. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, голову колгоспу Є. С. Воробця удостоєно ордена Леніна, агронома В. Г. Чубкова, бригадира П. І. Батрина, тракториста І. О. Олішевського нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В Росохачі є восьмирічна школа, де 20 учителів навчають 401 учня, філіал Чортківської заочної середньої школи, будинок культури на 500 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, пологовий будинок, 4 магазини, будинок торгівлі, відділення зв'язку, шевська й кравецька майстерні. За післявоєнний час з допомогою колгоспу жителі спорудили 300 індивідуальних житлових будинків. У селі працюють 16 комуністів і 92 комсомольці. Партійна організація колгоспу створена 1955 року, сільська комсомольська виникла 1947, а колгоспна — 1949 року.

Перша письмова згадка про Росохач датована 1785 роком. У серпні—вересні 1920 року тут встановлена влада Рад, створено ревком. У 1940 році в селі організувався колгосп, який відновив свою діяльність 1948 року. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти гітлерівців 360 чоловік, з них 108 загинуло, 250 удостоєно урядових нагород. У центрі села споруджено пам'ятник радянським воїнам-односельцям, які віддали життя за Батьківщину. Біля колгоспної контори встановлено пам'ятник колишньому голові колгоспу П. Д. Безпальку, який загинув у боротьбі проти українських буржуазних націоналістів.

На околицях Росохача виявлено залишки поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.), де знайдено крем'яні знаряддя праці та мідну мотику.

СВИДОВА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Товсте на лінії Тернопіль—Чернівці — 3 км. Через село проходить автошлях Тернопіль—Чернівці. Дворів — 516. Населення — 1405 чоловік. Сільраді підпорядковані села Антонів і Мухівка.

На території Свидової розташована центральна садиба колгоспу ім. Олега Кошового, за яким закріплено 2,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,4 тис. га орної землі. Основні галузі — рільництво й тваринництво. За час існування колгоспу споруджено понад 40 громадських і виробничих приміщень, з допоміжних підприємств діє млин. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, орденом Жовтневої Революції нагороджено доярку колгоспу А. С. Слободян, орденом Трудового Червоного Прапора—трактористів В. Й. Берицького, І. Г. Божаківського, С. М. Неру, ланкову М. І. Міх, секретаря партійної організації колгоспу І. В. Мельника.

В Свидовій є восьмирічна школа, де 14 учителів навчають 235 учнів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, 3 дитячі садки, відділення зв'язку, кравецька і шевська майстерні, 2 магазини, їдальня. В 1962—1972 рр. колгоспники спорудили 185 індивідуальних житлових будинків. Тут працюють 30 комуністів і 130 комсомольців. Колгоспна парторганізація створена 1951, сільська комсомольська — 1946 року.

Перша письмова згадка про Свидову датована 1469 роком. У серпні—вересні 1920 року в селі встановлена влада Рад, діяв ревком. На фронтах Великої Вітчизняної війни брали участь у боротьбі з гітлерівцями 183 місцеві жителі, 73 з них одержали бойові нагороди, 54 загинули. На їх честь в селі встановлено обеліск Слави.

ТОВСТЕ́НЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру і за 10 км від найближчої залізничної станції Гадинківці. Дворів — 471. Населення — 1460 чоловік.

Колгосп «Золотий колос» має в користуванні 1,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі. Добре розвинуті рільництво й тваринництво. Колишню ланкову колгоспу М. І. Слотюк за високі врожаї цукрових буряків удостоєно ордена Леніна. Свинарку колгоспу С. В. Залецьку нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа (11 учителів, 220 учнів), будинок культури на 330 місць, бібліо-

тека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 2 магазини, відділення зв'язку, кравецька майстерня. У 1962—1972 рр. понад 160 колгоспних сімей справили новосілля. Тут працюють 39 комуністів і 64 комсомольці. Партійна організація створена 1951, сільська комсомольська — 1945 року.

Село згадується вперше в документах за 1785 рік. У липні—вересні 1920 року існувала Радянська влада, діяв ревком. У 1940 році в Товстенькому організувався колгосп, який відновив діяльність 1944 року. На фронтах Великої Вітчизняної війни у боях з фашизмом брало участь 230 чоловік. 111 з них удостоєно урядових нагород, 62 загинули. На їх честь у центрі села споруджено обеліск Слави.

УГРИ́НЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Серету, за 12 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Чортків — 12 км. Дворів — 483. Населення — 1468 чоловік. Сільраді підпорядковане село Синякове.

За колгоспом «Перше травня» закріплено 1,7 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,6 тис. га орної землі. Провідні галузі — рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств діє цегельний завод. За високі врожаї овочевих культур бригадира овочевої бригади Н. М. Жураківську удостоєно орденів Трудового Червоного Прапора й Жовтневої Революції. Свинарку колгоспу С. Я. Щепанську, ланкову Е. В. Липову нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа (12 учителів, 212 учнів), клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, 2 дитячі садки, магазин, відділення зв'язку, приймальний пункт хімчистки. У 1962—1972 рр. тут збудовано 243 індивідуальні житлові будинки. В Угрині працюють 20 комуністів і 72 комсомольці. Колгоспна партійна організація виникла 1950, сільська комсомольська діє з березня 1946 року.

Село вперше згадується у документах за 1675 рік. У липні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада, діяв ревком. За часів панування буржуазно-поміщицької Польщі, у 30-х роках в Угрині діяв осередок КПЗУ. В 1940 році тут створено колгосп, який відновив діяльність 1947 року. 312 жителів села громили ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни, 68 чоловік загинуло, 47 — нагороджено орденами й медалями СРСР.

УЛА́ШКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Серету, за 17 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Ягільниця — 6 км. Дворів —712. Населення— 2382 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Сосулівка.

В Улашківцях міститься центральна садиба колгоспу ім. Суворова. За цим великим багатогалузевим господарством закріплено 3,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,9 тис. га орної землі. Розвинуті рослинництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За вирощення високих урожаїв тютюну ордена Леніна удостоєно бригадира-тютюнника М. Б. Ладана, колгоспницю Т. С. Флекей, бригадира І. О. Стефанишина. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено зоотехніка колгоспу В. В. Мельника, ланкову О. М. Андрусишину, тракториста К. А. Федоровича.

Нова школа в с. Улашківцях. 1971 р.

В Улашківцях є середня школа, в якій 21 учитель навчає 359 учнів, будинок культури, бібліотека, амбулаторія з пологовим відділенням, дитячий садок, відділення зв'язку, майстерні кравецька та для ремонту побутової техніки, 4 магазини, їдальня. В 1962—1972 рр. понад 280 колгоспних сімей справили новосілля. В селі працюють 35 комуністів і 120 комсомольців. Колгоспна парторганізація виникла 1955, комсомольська — у жовтні 1949 року.

Улашківці вперше згадуються в документах за 1464 рік. У серпні—вересні 1920 року в селі встановлена влада Рад, діяв ревком. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти гітлерівців 400 місцевих жителів, 80 з них загинуло, 180 чоловік удостоєно урядових нагород. У селі Сосулівці споруджено обеліск воїнам-односельцям, які віддали життя за Батьківщину.

Неподалік Сосулівки збереглися залишки поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.). Поблизу Улашківців розкопано поховання в кам'яній гробниці доби міді, знайдено скарб бронзових виробів доби пізньої бронзи.

ЧОРНОКІНЕ́ЦЬКА ВО́ЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Гадинківці — 20 км. Дворів — 210. Населення — 772 чоловіка.

У селі розміщена бригада колгоспу ім. 50-річчя СРСР (центральна садиба в селі Чорнокінцях).

В селі є восьмирічна школа, будинок культури на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, магазин. Тут працюють 6 комуністів і 35 комсомольців.

Вперше Чорнокінецька Воля згадується в документах за 1785 рік. У липні—вересні 1920 року тут встановлена влада Рад. 110 місцевих жителів брало участь у боях з гітлерівцями на фронтах Великої Вітчизняної війни, 19 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, 26 чоло-

вік загинуло. На їх честь в центрі села споруджено обеліск Слави.

ЧОРНОКІ́НЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 30 км від районного центру й за 15 км від найближчої залізничної станції Гадинківці. Дворів — 847. Населення — 3030 чоловік.

У селі два колгоспи — ім. Котовського та ім. 50-річчя СРСР. За першим закріплено 1,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,1 тис. га орної землі; за другим — 3,9 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 3,1 тис. га орної землі. В обох колгоспах розвинуті рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За післявоєнний час у селі споруджено 40 громадських і виробничих приміщень. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено бригадира колгоспу ім. Котовського І. М. Сліпенького, ланкову Г. П. Петрунів, доярку колгоспу ім. 50-річчя СРСР М. І. Бабій та механізаторів цього ж господарства П. І. Галушку, М. Й. Мушія, І. О. Кушпира.

У Чорнокінцях є середня школа, де 27 учителів навчають 518 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, дві бібліотеки, дільнична лікарня, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, два дитячі садки, шевська й кравецька майстерні, відділення зв'язку, шість магазинів. У 1962—1972 рр. 286 колгоспних сімей спорудили нові житлові будинки. В Чорнокінцях працюють 16 комуністів і 173 комсомольці.

Перша письмова згадка про село датована 1785 роком. 1905 року тут відбулося селянське віче. У липні—вересні 1920 р. встановлена Радянська влада. У боях з фашистами на фронтах Великої Вітчизняної війни брали участь 454 місцеві жителі, з них 152 загинуло, 183 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. На території сільради споруджено 2 обеліски радянським воїнам-односельцям, які віддали життя за Батьківщину. На шлях колективного ведення господарства жителі Чорнокінців стали 1947 року.

Поблизу села розкопано поховання доби міді (кінець III — початок II тисячоліття до нашої ери).

ШМА́НЬКІВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на правому березі Нічлави, за 18 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Озеряни. Дворів — 338. Населення — 1141 чоловік. Сільраді підпорядковане село Шманьківчики.

В Шманьківцях розташована центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 1,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1 тис. га орної землі. Господарство вирощує зернові й технічні культури, розводить м'ясо-молочну худобу. В селі Шманьківцях розміщена обласна станція штучного запліднення тварин. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва комбайнера М. І. Прокопенка удостоєно ордена Леніна, бригадира І. М. Когута — ордена Жовтневої Революції, ланкову І. П. Павлинську нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В Шманьківцях є восьмирічна школа, де 13 учителів навчають 198 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медичний пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 2 магазини. В селі працюють 20 комуністів і 42 комсомольці. Колгоспна партійна організація створена у квітні 1952, сільська комсомольська — в березні 1946 року.

Перша письмова згадка про село датована 1785 роком. У липні—вересні 1920 року тут встановлена Радянська влада, діяв ревком. Колгосп організовано 1940, відновив роботу 1948 року. 169 жителів брали участь у боях з фашистами на фронтах Великої Вітчизняної війни, 79 з них одержали урядові нагороди, 44 загинуло. На їх честь в центрі села споруджено обеліск Слави.

У селі Шманьківцях народився і провів дитячі роки український поет І. М. Грабович (літ. псевд. Квасний; 1856—1903).

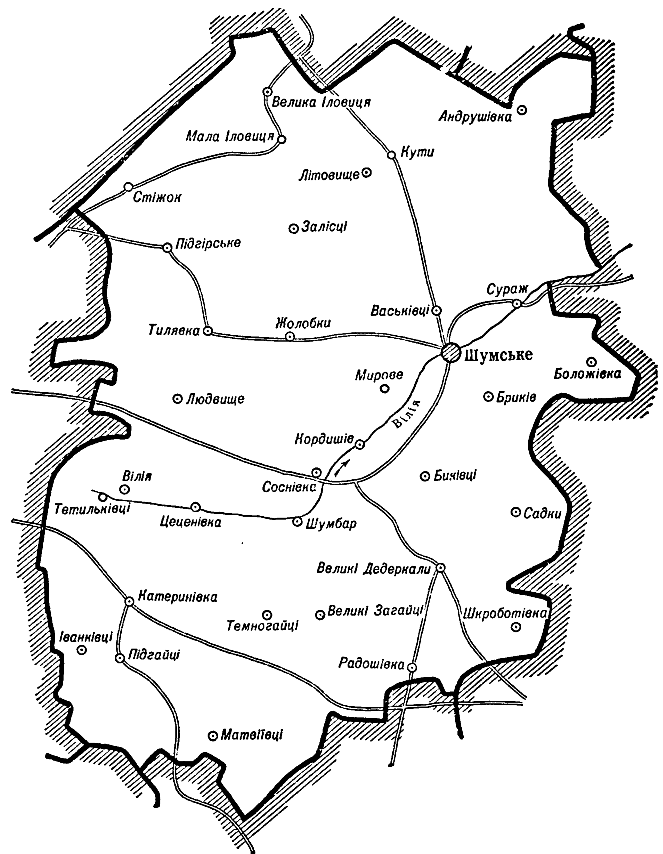
ШУЛЬГА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розкинулося на обох берегах річки Черкаски (притока Серету), за 14 км від районного центру і за 3 км від найближчої залізничної станції Ягільниця. Дворів — 321. Населення — 912 чоловік. Сільраді підпорядковані села Стара Ягільниця і Черкавщина.

На території Шульганівки розташована центральна садиба колгоспу «Радянська Україна». В його користуванні — 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 3,2 тис. га орної землі. Розвинуті рослинництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств діє пилорама, цегельний завод. За високі показники у колгоспному виробництві бригадира-насінника М. П. Герасимова, ланкову Є. П. Галат та бригадира М. О. Савинського нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медичний пункт, дитячий садок, магазин. У 1962—1972 рр. тут збудовано 116 індивідуальних житлових будинків. У Шульганівці працюють 30 комуністів і 81 комсомолець. Колгоспна партійна організація створена 1955, комсомольська — 1949 року.

Перша письмова згадка про село датована 1785 роком. У серпні—вересні 1920 року тут встановлена Радянська влада, діяв ревком. 285 жителів боролися проти ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни, 100 загинуло, 79 удостоєні урядових нагород.

ШУМСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 0,9 тис. кв. км. Населення — 45,3 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 42,6 тис. (91,8 проц.). Пересічна густота населення 50,3 чоловіка на кв. км. З корисних копалин є торф, каолін, будівельний камінь. Селищній та 29 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 62 населені пункти. На підприємствах, у радгоспі, колгоспах, установах діє 50 первинних партійних, 94 комсомольські і 104 профспілкові організації. В економіці провідне місце належить сільському господарству. За радгоспом і 21 колгоспом закріплено 55,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 44,5 тис. га орної землі. В районі є 7 промислових підприємств, 2 будівельні організації. Населення обслуговують 72 медичні заклади. В 57 загальноосвітніх школах, у т. ч. 7 середніх, 24 восьмирічних, 26 початкових, заочній і в школі робітничої молоді навчається 8,8 тис. учнів. Культурно-освітню роботу провадять 14 будинків культури, 44 клуби, 51 бібліотека. Є 51 кіноустановка. У районі споруджено 2 пам'ятники В. І. Леніну, а також 23 пам'ятники воїнам, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

ШУ́МСЬКЕ

Шумське (до середини XVI ст.— Шумськ, до 1939 року — Шумськ і Шумське) — селище міського типу, центр району, розташоване на правому березі річки Вілії, притоки Горині, за 105 км на північний схід від Тернополя. Через селище проходить автошлях, що зв'язує Тернопіль з Шепетівкою. До найближчої залізничної станції Лепесівка на лінії Тернопіль — Шепетівка 32 км. Населення 3700 чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Залужжя та Рохманів.

Людські поселення на цій території виникли здавна. Поблизу села Рохманова виявлено поселення черняхівської культури, а в околицях Шумського — давньо-

руське городище[1]. Шумськ був значним населеним пунктом уже за часів Київської Русі. Перша письмова згадка про нього зустрічається в Іпатіївському літопису під 1149 роком[2].

Внаслідок міжусобної боротьби в Київській Русі в 1150 році галицький князь Володимирко захопив Шумськ, який до цього належав київському князеві[3]. 1157 року місто стало центром одного з невеликих удільних князівств, залежних від Володимиро-Волинського князівства, 1170 року перейшло у володіння дорогобузького князя, а 1208 — луцького.

У XII—XIII ст. Шумськ став одним із великих міст Волині. Він був обнесений валами, до яких з півночі та сходу прилягав великий став. Укріплена частина міста займала площу 2,7 га. Річку Вілію перетинали міст та гребля, нижче якої були два водяні млини[4]. Населення займалося орним землеробством, а також скотарством, полюванням, рибальством, бортництвом, ремеслами. Жителі сплачували князеві данину.

Міжусобиці, напади зовнішніх ворогів завдавали шкоди Шумську й протягом наступних століть. Населення терпіло від неодноразових нападів угорців, які, скориставшись міжусобицями, прагнули захопити галицько-волинські землі. Та найбільших руйнувань завдали Шумську 1241 року монголо-татарські завойовники, які, захопивши місто, спалили його, а населення, яке не встигло сховатися в навколишніх лісах, знищили або ж полонили. Напади монголо-татар повторювалися і в наступні роки.

В середині XIV ст. литовські князі, скориставшись роздробленістю руських земель і ослабленням їх внаслідок монголо-татарської навали, посилили наступ на Волинь. Шумськ, як і вся Волинь, підпав під владу феодальної Литви. На початку XV ст., у зв'язку з ліквідацією удільних князівств, місто втратило значення адміністративного й економічного центру і перейшло під владу окремих феодалів. У 1513 році литовський князь видав грамоту на володіння Шумськом старості Кременецького замку, українському бояринові Іванові Богушу[5]. Після його смерті в 1527 році сини і внуки поділили місто на дві частини — власне Шумськ з замком (споруджено десь у XIII ст.) і Пігаси, розміщені на лівому березі річки Вілії. 1580 року Пігаси виділилися в самостійний населений пункт під назвою Рохманів. Близько 70 років точилася боротьба спадкоємців, внаслідок чого Шумськ далі занепадав і перетворився на невелике містечко. Характерним для того часу було дальше закріпачення селян, посилення експлуатації, насамперед зростання панщини. 1557 року було введено «Уставу на волоки». Волочна поміра частково руйнувала сільську общину, посилювала феодальну залежність селян і зменшувала площу земель, що були в їхньому спільному користуванні — пасовищ, лісів та ін. За люстрацією Кременецького староства 1563 року одиницею відбування селянських повинностей визначалося волочне господарство. Селяни виконували й окремі роботи для замку — косили й звозили сіно тощо. Частина селян, здебільшого городники, відбувала й панщину, що становила два дні на тиждень. Волочний спосіб господарства, який дедалі поширювався, супроводився збільшенням панщини — на початку 70-х років XVI ст. вона вже доходила до 3 днів на тиждень з волоки[6]. Селяни становили переважну більшість населення Шумська. В XVI ст. кількість ремісників у містечку не перевищувала 10—15 проц. від загального числа жителів, у XVII —

---

[1] Материалы и исследования по археологии СССР, № 82, стор. 48; Труды одиннадцатого археологического съезда в Киеве. 1899, т. 1. М., 1901, стор. 148—153.

[2] А. Н. Насонов. «Русская земля» и образование территории древне-русского государства. М., 1951, стор. 130; Полное собрание русских летописей, т. 25. М.-Л., 1949, стор. 46.

[3] И. Шараневич. История Галицко-Володимирской Руси от найдавнейших времен до року 1453. Львов, 1863, стор. 40.

[4] Материалы для исследования Волынской губернии, вып. 2. Житомир, 1869, стор. 11.

[5] Історія України в документах і матеріалах, т. 1. К., 1939, стор. 175; Н. И. Теодорович. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии, т. 3. стор. 359, 360.

[6] Історія Української РСР, т. 1, стор. 130.

15—20 проц. Міщани, зокрема ремісники, теж повинні були виконувати повинності на користь феодала.

Після Люблінської унії 1569 року Шумськ у складі Волині потрапив під владу шляхетської Польщі. У XVII ст. він перейшов до волинського воєводи М. Малинського (спадкоємці його володіли містечком до середини XVIII століття).

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 років багато жителів Шумська поповнювало лави селянсько-козацького війська, зокрема, загони під командуванням полковника Колодки, які перебували в містечку наприкінці вересня 1648 року[1].

В другій половині XVII ст. Шумськ, який залишився у складі Польщі, зазнавав неодноразових нападів турецько-татарських орд. Значних руйнувань завдали вони містечку й сусідньому селу Рохманову в 1674 і 1676 роках. Українське населення Шумська зазнавало великих національних і релігійних утисків. Власник містечка 1637 року заснував василіанський уніатський монастир. Йому передали колишню православну церкву, що існувала з XIV ст. 1676 року монастир перейшов до францісканців. З цього часу він став центром насадження католицизму в окрузі. В 1715 році збудовано костьол[2]. Багато лиха завдала Шумську пожежа, що сталася 1761 року. Вогонь знищив третину будівель містечка, чимало родин лишилося без майна й жител[3].

Після возз'єднання 1793 року Волині з Лівобережною Україною в складі Росії Шумськ став волосним центром Кременецького повіту Волинського намісництва (з 1797 року — губернії). На 1861 рік у містечку проживало 1642 чоловіка, в т. ч. 195 ремісників. Переважна більшість населення займалася сільським господарством. Незначна частина його працювала на скляному заводі, заснованому 1848 року[4]. Після скасування кріпосного права в 1861 році селяни до вересня 1863 року перебували в стані тимчасовозобов'язаних. Протягом того часу вони мусили відробляти на користь поміщика 20 чоловічих піших днів на рік або сплачувати оброк. За розміром землеволодіння, що не перевищувало 4,5 десятини на двір, Шумськ віднесли до другої категорії. Після введення уставної грамоти селяни мали протягом 49 років сплачувати обов'язковий викуп, що значно перевищував ринкову вартість землі[5].

В післяреформений період більш інтенсивно відбувався розвиток промисловості в містечку. На 1868 рік тут працювали винокурний, цегельний, пивоварний, 3 шкіряні заводи, 2 невеликі ткацькі фабрики, де виготовлялося полотно. Найбільшим підприємством був винокурний завод. Пожвавлення економічного розвитку привело до зростання населення містечка — у 80-х роках XIX ст. тут проживало близько 2,3 тис. чоловік[6].

Медичне обслуговування населення здійснювала лікарня, відкрита 1874 року, де працювали лікар і акушерка. Була аптека. В 1871 році створено однокласне народне училище. Біднякам, навіть якщо вони поступали до училища, не завжди вдавалося закінчити навчання через матеріальні нестатки. У 1898 році училище було перетворене на двокласне сільське, де працювало 6 учителів, відвідувало його 189 учнів[7].

Напередодні першої світової війни більшість населення Шумська й далі займалася сільським господарством. Основну масу господарств становили бідняцькі, земельні наділи яких не перевищували 2—4 десятин. Водночас поміщики Рогузькі, Блудови, куркулі Порайські та інші мали по 60 і більше десятин. Великим земле-

---

[1] Б. Ельгорт, С. Нечай, М. Приходько. Тернопільщина, стор. 153.

[2] Н. И. Теодорович. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии, т. 3, стор. 358—362.

[3] Słownik geograficzny, t. 3, стор. 77, 78.

[4] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1. К., 1959, стор. 454.

[5] Отмена крепостного права на Украине, стор. 166, 168, 169, 284—286.

[6] Słownik geograficzny, t. 3, стор. 77.

[7] Н. И. Теодорович. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии, т. 3, стор. 368; Памятная книжка дирекции народных училищ Волынской губернии на 1913 г. Житомир, 1913, стор. 228.

власником була й церква[1]. Селянські господарства в роки війни розорювалися, занепадали. Для потреб фронту в селян не раз реквізували тягло, продовольство, фураж.

У Шумській волості широко розгорнувся аграрний і антивоєнний рух, який особливо посилився незабаром після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції.

Радісно зустріли трудящі перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді і перші декрети Радянської влади про мир і землю. Наприкінці 1917 року в містечку було створено волосний революційний комітет. Ревком вживав заходів щодо встановлення революційного порядку. Було реорганізовано початкову школу на семирічну, відкрито бібліотеку[2]. Проте на шляху цих перетворень, зокрема вирішення земельного питання, стали місцеві органи буржуазно-націоналістичної Центральної ради. Обурені селяни почали самочинно захоплювати землі, реманент у багатіїв. Так, у грудні 1917 року селяни Шумська разом з жителями сусіднього села Брикова забрали інвентар у поміщика, в січні наступного року разом з селянами Рохманова захопили поміщицький млин[3].

19 лютого 1918 року Шумськ окупували австро-німецькі війська. Вони ліквідували ревком, відновили старі порядки. Грабежі, терор, репресії принесли окупанти трудящим. Наприкінці 1918 року австро-німецькі війська відступили. Але владу захопили петлюрівці, які стягнули з селян контрибуцію[4].

Визволили містечко від петлюрівців бійці station таращанської бригади під командуванням В. Н. Боженка в травні 1919 року. Незабаром після визволення було створено волревком, який розгорнув активну діяльність, зокрема розпочав підготовку до розподілу нетрудових земель серед незаможного селянства[5].

Проте на початку липня 1919 року Шумськ захопили війська буржуазно-поміщицької Польщі. В партизансько-повстанському русі, що розгортався в тилу ворога, вже в серпні—вересні активну участь брали й трудящі Шумської волості. Майже в кожному селі було створено невеликий повстанський загін, який боровся проти окупантів. У жовтні повстання охопило весь Кременецький повіт. Для придушення його польське командування кинуло кілька військових частин, які, розмістившись у повіті, почали обстріл багатьох населених пунктів — вогнищ повстання. Численні військові сили інтервентів зосередилися і в районі Шумська—Вишнівця. Бої тривали 3 дні. У доповідній записці Волинського Зафронтбюро в ЦК КП(б)У зазначалося: «У жовтні було масове повстання селянства. Причому місто (Шумськ) переходило з рук в руки двічі. Повстанцями були розгромлені значні польські сили. Після придушення повстання почався нещадний білий терор, що ще більше обурило селянство»[6].

Влітку 1920 року, громлячи польських окупантів, Червона Армія підійшла до Збруча. Визволили Шумськ 12 липня бійці 135-ї бригади 45-ї стрілецької дивізії. Армійські політпрацівники подали велику допомогу волосному ревкомові, що виник одразу після визволення. В числі членів революційного комітету був С. М. Залійський, активний борець за встановлення Радянської влади в Шумській волості. Ревком виступив ініціатором створення органів Радянської влади в селах волості, організовував збирання врожаю на панських землях, здачу продовольства для потреб Червоної Армії. На заклик волревкому 109 місцевих жителів добровільно вступили до лав Червоної Армії[7]. Але 20 вересня 1920 року Червона Армія змушена

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 221, оп. 1, спр. 1299, арк. 35; ф. 241, оп. 1, спр. 28, арк. 21; ф. 2804, оп. 1, спр. 6, арк. 128.
[2] Кременецький краєзнавчий музей, фонди, інв. № 1561.
[3] Тернопільський облдержархів, ф. 244, оп. 1, спр. 1, арк. 43; ф. 245, оп. 1, спр. 3, арк. 10; спр. 19, арк. 2.
[4] Там же, ф. Р-2804, оп. 1, спр. 6, арк. 128.
[5] Кременецький краєзнавчий музей, фонди, інв. № 1560.
[6] Під прапором Жовтня, стор. 182; «Український історичний журнал», 1965, № 8, стор. 116.
[7] Тернопільський обласний краєзнавчий музей, фонди, інв. № 9339.

Комендантська команда штабу 135-ї бригади 45-ї стрілецької дивізії, Шумськ, 1920 р.

була залишити Шумськ. Разом з нею пішли і всі ревкомівці. Війська буржуазно-поміщицької Польщі окупували містечко, на цей раз майже на двадцять років.

Польська окупація принесла Шумську занепад і розорення. Кілька невеликих підприємств, що існували до війни, були зруйновані або ж не діяли. 1921 року тут працювало лише два приватні водяні млини. Основна маса населення займалася сільським господарством, причому переважна більшість жителів мала невеликі ділянки землі, площа яких не перевищувала 2—3 га. Тимчасом кожному з дев'ятьох великих землевласників належало понад 50 га, церкві — 77 га землі[2]. Терплячи від безземелля, бідняки змушені були йти в найми до багатіїв, орендувати землю у великих землевласників. Розорені селяни поповнювали лави безробітних або ж виїжджали за кордон, де теж далеко не завжди їх чекало краще життя. В кінці 1937 року в містечку налічувалося 40 безробітних, а в березні наступного року їх кількість зросла до 50[3]. У 30-х роках у Шумську проживало понад 2 тис. чоловік. Власті не дбали про поліпшення побутових умов населення, впорядкування містечка. Медичне обслуговування жителів Шумська і навколишніх сіл здійснювали лише лікар і акушерка. Лікування було платне.

Тяжко позначався на становищі трудящих і національний гніт. В єдиному навчальному закладі — семирічній школі — викладання велося польською мовою. 1938/39 навчального року її відвідувало 342 учні — 42 проц. загальної кількості дітей шкільного віку.

Трудящі вели боротьбу проти окупаційного режиму. Як повідомляв поліцейський чиновник міністерство внутрішніх справ, 8 серпня 1924 року партизанський загін вчинив напад на маєток у селі Верхівцях Шумської гміни[3].

Справжнє щастя до трудящих Шумська прийшло у вересневі дні 1939 року. 17 вересня жителі як на найбільше свято йшли зустрічати радянських воїнів-визволителів. У перші дні вільного життя було створено селянський комітет, який очолив Д. О. Столяр. Важливим заходом селянського комітету була організація торгівлі, забезпечення населення продуктами й товарами першої потреби. 22 жовтня 1939 року жителі з великим патріотичним піднесенням взяли участь у виборах до Народних Зборів Західної України. Своїми представниками на народний форум трудящі Шумського виборчого округу обрали місцевого бідняка Д. О. Столяра та вчителя О. Ф. Костюка.

Шумське, яке мало населення 2335 чоловік, у січні 1940 року стало центром району. Розгорнули роботу районний комітет партії, районий виконавчий комітет

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 148, оп. 2, спр. 16, арк. 77; ф. 241, оп. 1, спр. 28, арк. 20, 21.

[2] Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною (1929—1939 рр.). Збірник документів і матеріалів, ч. 2. Львів, 1965, стор. 352.

[3] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною, ч. I, стор. 61, 62.

та інші районні установи й організації. Почалася значна робота щодо розвитку економіки, культури, освіти, охорони здоров'я трудящих. 1940 року працювали кілька нових підприємств — для розробки торфу, лісу, добування вапняку та ін. Відновили роботу два млини. За рік вони дали продукції на суму 520 тис. крб.[1]. У березні 1940 року з ініціативи селян-бідняків Д. О. Столяра, М. І. Міткевича та інших у селі створено сільськогосподарську артіль «Вільне життя». Того року було створено МТС. Протягом 1940 — першої половини 1941 року провадився зрівняльний розподіл земель — селяни одержали по 10 га на двір, їм виділили також частину конфіскованого у багатіїв інвентаря, майна[2].

Почала працювати новостворена школа, навчанням в якій було охоплено всіх дітей шкільного віку. Створено курси ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Відкрилися районний клуб, бібліотека, а також поліклініка і лікарня. Новими трудовими успіхами зустрічали трудящі Шумського новий, 1941 рік.

Та велике лихо — війна — перервало мирну працю трудящих: 22 червня 1941 року війська фашистської Німеччини напали на Радянський Союз. 38 жителів Шумського поповнили лави Червоної Армії, щоб зі зброєю в руках захищати Вітчизну від фашистських полчищ. Окупанти вдерлися до села 3 липня 1941 року[3]. Почалися страшні дні знущань, масових вбивств, грабувань. За час тимчасової окупації фашисти вбили 2732 громадян — жителів Шумського й району, насильно вивезли на каторжні роботи до Німеччини понад 150 юнаків і дівчат[4].

Трудящі не мирилися з ненависним ворогом. Вони активно допомагали підпільно-партизанським групам, що створювалися в районі. Одну з таких груп, що виникла в липні 1942 року, очолили радянські офіцери В. Г. Бєляєв і О. М. Артамонов. Невдовзі виникла ще одна група, якою керував З. І. Бондарук,— до війни він був головою сільради й секретарем комсомольської організації в селі Літовищі. На рахунку підпільників ряд бойових операцій. Вони нападали на німецькі гарнізони, підривали мости, роззброювали і знищували окупантів, вели боротьбу проти українських буржуазних націоналістів, зривали вивезення на каторжні роботи до Німеччини радянських громадян, відбирали у фашистів награбовані худобу, продукти, теплий одяг[5].

Шумське та його околиці не раз ставали місцем боїв партизанів проти німецько-фашистських загарбників. На початку березня 1943 року в район Шумського з Кам'янець-Подільської області перебазувався загін ім. Ф. М. Михайлова під командуванням А. З. Одухи, до якого влилися і місцеві підпільники. 9 березня партизани розгромили загін районної поліції, а через місяць, непомітно підійшовши до села, майже без бою оволоділи ним. Фашисти втекли, залишивши партизанам 15 продовольчих складів. Частину продуктів і медикаменти народні месники забрали з собою, решту роздали місцевому населенню. Перед поверненням на базу партизани спалили приміщення поліцейської комендатури та зерносклади[6].

Населення всіляко допомагало партизанам із з'єднань, які рейдом проходили через район. Влітку та восени 1943 року через територію району двічі пройшло партизанське з'єднання під командуванням С. А. Ковпака, яке здійснювало свій бойовий Карпатський рейд. У лютому—березні 1944 року територією району пройшли з'єднання під командуванням П. І. Цвєткова, М. І. Шукаєва, 1-е і 2-е молдавські з'єднання на чолі з В. А. Андрєєвим, Я. П. Шкрябачем[7].

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 37, арк. 17.
[2] Радянська Тернопільщина, стор. 98.
[3] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 1, арк. 20.
[4] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 2, спр. 1, арк. 11.
[5] Там же, ф. 1, оп. 42, спр. 64, арк. 47, 48, 75—77.
[6] Там же, оп. 2, спр. 1, арк. 172—174, 184—186.
[7] АІІП ЦК КП України, ф. 71, оп. 1, спр. 1, арк. 56, 57; ф. 81, оп. 1, спр. 1, арк. 3—40, 52—60; ф. 89, оп. 1, спр. 1, арк. 2—7; ф. 90, оп. 1, спр. 1, арк. 60—63.

Пам'ятник Васі Шишковському. Шумське. 1972 р.

26 лютого 1944 року в околицях Шумського стався бій між невеликою групою партизанів-розвідників з партизанського з'єднання ім. Будьонного і загоном фашистів та поліцаїв. Півтори години тривав нерівний кровопролитний бій, під час якого смертю хоробрих полягли юні партизанки комсомолки З. Пивоварова і Т. Большесольська[1]. Дівчата-розвідниці поховані в Шумському. В парку над їхньою могилою встановлено пам'ятник, імена розвідниць носять піонерські загони.

Визволили Шумське від німецько-фашистських окупантів у ніч на 5 березня 1944 року частини 287-ї стрілецької дивізії 13-ї армії 1-го Українського фронту. В боях за село відзначилися воїни 868-го і 870-го стрілецьких полків, а також 728-го винищувального авіаційного, якому було присвоєно найменування Шумсько-Кременецького. 287-му стрілецьку дивізію нагороджено орденом Червоного Прапора[2].

Фашистські загарбники завдали селу великої шкоди. Вони пограбували МТС, зруйнували значну кількість адміністративних і житлових будинків, знищили весь книжковий фонд районної бібліотеки. Загальна сума збитків, заподіяних селу гітлерівцями за роки тимчасової окупації, становила 17,5 млн. карбованців[3].

Трудящі визволеного Шумського організували активну допомогу фронтові. 208 жителів поповнили лави Червоної Армії, з них 95 відзначено бойовими нагородами, 80 чоловік загинуло. Населення внесло кошти на будівництво танкової колони «Селянин Тернопільщини», здавало до фонду оборони країни продукти сільського господарства, своєчасно виконувало плани державних поставок[4].

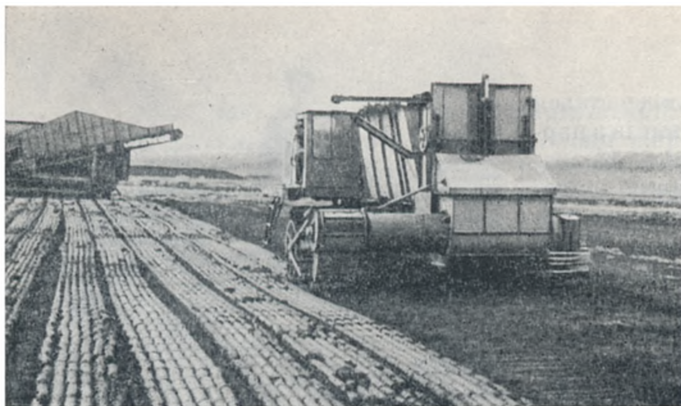
З перших днів визволення розгорнулися відбудовні роботи. В другій половині 1944 року почали працювати цегельня, хлібопекарня, млин, маслозавод, промкомбінат, кілька майстерень, електростанція, МТС. До кінця року відновили роботу бібліотека, клуб, а також поліклініка, лікарня, аптека. Було відкрито жіночу й дитячу консультацію, дитячі ясла. З 1 квітня відновилися заняття в неповній середній школі. У вересні 1945 року її було реорганізовано на середню. 1945/46 навчального року її відвідувало 312 учнів, працювало 12 вчителів. З ініціативи комсомольців розгорнулися роботи щодо впорядкування села. Протягом 1944 року вони провели 21 суботник. Під час одного з них, напередодні 1 Травня, було очищено й озеленено вулиці, насаджено багато дерев у парку, скверах, упорядковано братські могили.

Труднощі перших післявоєнних років ускладнювалися ворожою діяльністю українських буржуазних націоналістів, які всіма засобами намагалися перешкодити соціалістичному будівництву. Їхніми методами були залякування, вбивства, диверсії. Від рук підлих убивць у Шумському загинуло понад 30 активістів і військовослужбовців, у т. ч. заступник голови райвиконкому, колишній партизан З. І. Бондарук. Бандити замучили одного з перших піонерів села —

Піонери з м. Костроми біля могили партизанок Т. Большесольської і З. Пивоварової, смт Шумське. 1967 р.

[1] Газ. «Ровесник», 14 червня 1967 р.
[2] Архів МО СРСР, ф. 361, оп. 6079, спр. 286, арк. 101—104; Тернопільський облдержархів, ф. Р-2204, оп. 1, спр. 20, арк. 1.
[3] Тернопільський облпартархів, ф. 1, оп. 2, спр. 5, арк. 34; оп. 3, спр. 18, арк. 172, 173.
[4] Там же, ф. 24, оп. 1, спр. 5, арк. 10.

На Шумському торфобрикетному підприємстві. 1972 р.

Васю Шишковського: підпаливши його хату, живцем кинули пораненого хлопчика в полум'я[1]. 1959 року на кошти, зібрані піонерами й учнями України, йому встановлено пам'ятник. Ім'я Васі Шишковського носять Шумська середня школа, численні піонерські дружини й загони країни. В парку, де поховані радянські патріоти, які полягли в боротьбі проти фашистів і оунівців, створено меморіальний комплекс.

В центрі уваги партійних, радянських органів, усіх трудящих було піднесення сільського господарства. Учасники першої районної наради працівників сільського господарства, що відбулася 13 березня 1946 року в Шумському, обговорили питання про підготовку до весняних польових робіт, намітили заходи щодо підвищення врожайності та шляхи колективізації сільського господарства[2]. Навесні 1946 року 130 дворів районного центру об'єдналися в колективне господарство, 1950 року воно влилося до артілі «Вільне життя» с. Брикова. Через два роки до господарства приєднався колгосп сусіднього села Онишківців. Організаторами боротьби трудівників за дальший розвиток економіки стали колгоспні партійна й комсомольська організації, створені відповідно в 1952 і 1947 роках. Близько двадцяти років колгосп «Вільне життя» очолював здібний організатор комуніст Д. О. Столяр. За господарством закріплено 5,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4,3 тис. га орної землі. На його 15 фермах є 2880 голів великої рогатої худоби, 5316 свиней. 1972 року колгосп мав 1,8 млн. крб. прибутку. Частина жителів Щумського працює в першому відділку радгоспу «Зоря комунізму», організованому 1960 року на базі колгоспів сіл Рохманова, Залужжя та ін. Центральна садиба його — у с. Рохманові. Радгосп м'ясо-молочного напряму з добре розвинутими іншими галузями сільськогосподарського виробництва. 1972 року на 100 га сільськогосподарських угідь тут виробили 440 цнт молока, 107 цнт м'яса. Радгосп має 40 тракторів, 34 вантажні автомашини, 12 різних комбайнів.

Добре розвивалася й промисловість. 1958 року Шумську МТС було реорганізовано в ремонтно-технічну станцію, а 1961 року — в районне об'єднання «Сільгосптехніки». Тепер це сучасне високомеханізоване підприємство з численними майстернями і службами. На підприємстві 360 чоловік, з них 56 комуністів, 75 комсомольців, переважна більшість яких працює безпосередньо на виробництві.

З 1965 року в селищі* діє фабрика культурно-побутових товарів, створена на базі колишнього промкомбінату. Продукція підприємства — ватні ковдри, шапки, меблі тощо. За восьму п'ятирічку випуск валової продукції зріс майже в п'ять разів. 1966 року розпочало роботу торфопідприємство республіканського значення, де добувається кусково-пластовий торф для опалення та торфокришка для удобрювання ланів. Підприємство видає продукції пересічно на 200 тис. крб. за рік. У Шумському міститься міжколгоспна будівельна організація, яка має цехи цегельний, черепичний, деревообробний, залізобетонних виробів. З інших підприємств діють маслозавод, хлібозавод, друкарня, побутовий комбінат. Робітничі колективи промислових підприємств виконали план восьмої п'ятирічки по валовому випуску й реалізації продукції до 7 листопада 1970 року. Продуктивність праці за п'ятиріччя зросла на 24 проц. У першому році дев'ятої п'ятирічки підприємства Шум-

[1] Діти-герої. Збірник. К., 1960, стор. 474.
[2] Газ. «Ленінська правда» (Шумське), 21 березня 1946 р.
* До розряду селищ міського типу Шумське переведено в червні 1960 року.

ського видали продукції понад план на 66 тис. карбованців. Готуючись до гідної зустрічі 50-річного ювілею Союзу РСР, трудящі активно включилися у соціалістичне змагання на честь свята. Підвищені зобов'язання, взяті робітничими колективами, успішно виконані. Підсумки змагання були підведені 5 грудня 1972 року. Трудящі селища вітали переможців — робітників маслозаводу та фабрики культурно-побутових товарів.

Діють 37 торговельних підприємств, у т. ч. 12 — громадського харчування. В сфері торгівлі трудиться 142 чоловіка. За багаторічну сумлінну працю продавця магазину господарчих товарів А. М. Козака відзначено орденом Трудового Червоного Прапора. Зростає купівельна спроможність трудящих. Лише за 1971 рік жителі придбали 6 легкових автомашин, 40 мотоциклів, 608 телевізорів, 205 радіоприймачів, 76 холодильників, 156 пральних машин.

Шумське радіофіковане й електрифіковане з 1950 року. В селищі прокладено водопровід. Вулиці широкі, добре озеленені, мають тверде покриття загальною довжиною 4,5 км. На головній вулиці — Радянській — розміщені районні установи, школа, будинок культури та інші заклади. В центрі розкинувся парк площею 3,3 га, є кілька скверів. Широко розгорнулося будівництво. Протягом 1960—1972 рр. споруджено торговельний комплекс, авторемонтну майстерню, приміщення «Сільгосптехніки», побутового комбінату, поліклініки, адміністративний будинок, середню школу, дошкільний дитячий заклад, 14 комунальних і 160 індивідуальних житлових будинків.

На сторожі здоров'я трудящих селища стоять 25 лікарів і 89 працівників з середньою медичною освітою. Вони працюють у лікарні на 175 ліжок, поліклініці, санітарно-епідеміологічній станції, пологовому будинку, 5 медичних пунктах, аптеці. Діє дошкільний дитячий заклад на 150 місць. 37 медичних працівників відзначено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Трудящі назавжди покінчили з неписьменністю. З 1945 року діє середня загальноосвітня школа, в якій 1971/72 навчального року 76 вчителів вчили 1063 учнів. 383 випускники школи за післявоєнні роки здобули вищу освіту. Працюють середня школа робітничої молоді, музична школа. Серед учительського колективу багато досвідчених педагогів, умілих вихователів підростаючого покоління. З повагою тут називають ім'я вчительки-пенсіонерки П. О. Костюк. За багаторічну педагогічну діяльність вона виховала сотні юнаків і дівчат. Радянський уряд високо оцінив її благородну працю, нагородивши в 1954 році орденом Леніна. За сумлінну та багаторічну працю на ниві народної освіти в 1960 році ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно завуча школи Я. Г. Антонюка. Серед учителів Шумського — 8 відмінників народної освіти, 5 відзначені Ленінською ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Учні Шумської середньої школи підтримують дружні зв'язки з моряками теплохода «Вася Шишковський». Влітку 1970 року учнівська делегація селища побувала на теплоході в Мурманську, наступного року в Шумському гостювали моряки. Учні листуються з московськими школярами, з земляками розвідниці З. Пивоварової — уродженки м. Костроми.

Створено всі умови для культурного відпочинку трудящих. Працюють районний будинок культури із залом на 400 місць, кінотеатр на 300 місць. При будинку культури діють народний самодіяльний драматичний театр, народна хорова академічна капела, оркестри — естрадний і духових інструментів. У гуртках художньої самодіяльності беруть участь 319 чоловік. У квітні 1963 року самодіяльному театрові присвоєно звання народного. В наступному році на республіканському огляді художньої самодіяльності за виставу «Оптимістична трагедія» В. Вишневського театр нагороджено дипломом 1-го ступеня і Почесною Грамотою Президії Верховної Ради Української РСР. У 1967 році на республіканському огляді самодіяльного мистецтва, присвяченому 50-річчю Великого Жовтня, він був відзначений бронзо-

вою медаллю, а режисер театру Г. Д. Шмигель удостоєна звання лауреата. Велику культурну й виховну роботу серед населення ведуть районна бібліотека для дорослих та районна дитяча бібліотека, у фондах яких налічується 62,3 тис. книжок.

У розвитку економіки, культури, піднесенні добробуту трудящих селища провідну роль відіграють партійні й комсомольські організації. Понад 100 комуністів і 300 комсомольців Шумського трудяться безпосередньо на виробництві. Саме вони виступають застрільниками соціалістичного змагання, показують зразки комуністичного ставлення до праці. 28 з 60 депутатів селищної Ради є членами КПРС. Комуністи очолюють усі 10 постійних комісій селищної Ради депутатів трудящих. Активно працюють 15 вуличних комітетів, 11 народних дружин. 1972 року бюджет Ради становив 211,4 тис. крб., з них на впорядкування селища виділено 44,1 тис. крб., на капітальний ремонт — 45,8 тис., на культурно-освітні заклади — 16,6 тис. крб., медичне обслуговування і дошкільні дитячі заклади — 91,4 тис. карбованців.

Уродженцем Шумського є К. Г. Ігельстром, один з керівників «Товариства військових друзів», що в грудні 1825 року очолило виступ солдатів Окремого литовського корпусу, які відмовилися присягати Миколі I. Тут народився художник С. М. Борейко, який працює в галузі станкового, монументального живопису та графіки. Основні його твори — «Сім'я Ульянових», ліногравюри «Два покоління», «Т. Г. Шевченко».

Трудящі Шумського докладають усіх зусиль, щоб домогтися нових успіхів і внести посильний вклад у справу побудови комунізму в нашій країні.

Ф. В. ГОЛОВАЧ, Н. О. ХАЛУПА

ВЕЛИ́КІ ДЕДЕРКА́ЛИ

Великі Дедеркали — село, центр сільської Ради, розміщене на берегах річки Куми — притоки Вілії. Відстань до районного центру — 20 км, до залізничної станції Лепесівка на лінії Тернопіль — Шепетівка — 12 км. Дворів — 409. Населення — 1424 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Вовківці та Малі Дедеркали.

Територія сучасного села заселялася з давніх часів, про що свідчать виявлені тут залишки двох поселень черняхівської культури (III—VI ст.)[1]. Перша письмова згадка про Великі Дедеркали є в актових книгах Кременецького замку за 1545 рік, де вони згадуються як володіння родини Дедеркало-Волковських[2]. У другій половині XVI ст. поселення було невеликим: тут налічувалося всього 10—15 дворів.

Головною формою експлуатації покріпаченого селянства була панщина, яка особливо зросла в першій половині XVII ст. Численні непосильні повинності, національне й релігійне гноблення з боку польської шляхти викликали розгортання антифеодальної боротьби, яка посилилася в ході визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Селянсько-козацькі загони активно діяли в районі Великих Дедеркалів після Пилявецької битви у вересні 1648 року. Тоді багато жителів села поповнило лави повстанського війська.

За Андрусівським перемир'ям 1667 року Великі Дедеркали залишилися в складі Речі Посполитої. Польська шляхта посилила боротьбу проти антифеодального й національно-визвольного руху. В цій боротьбі винятково реакційна роль належала католицькій церкві. 1735 року власник Великих Дедеркалів А. Вишпольський запросив до села ченців-францісканців, тут було споруджено дерев'яні костьол і монастир. У 1772 році в селі збудовано католицький монастир, оточений кам'я-

---

[1] Материалы и исследования по археологии СССР, № 82, стор. 46.

[2] Н. И. Теодорович. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии, т. 3, стор. 323—325; Кременецький земський суд. Описи актових книг XVI—XVII ст., вип. 1, кн. 1—11. К., 1959, стор. 70, 71, 80, 82.

ним муром з вежами[1]. На посилення експлуатації селяни-кріпаки відповідали масовими втечами. Так, 6 квітня 1713 року возний Кременецького повіту повідомляв повітовому старості про арешт кріпаків-утікачів — жителів Великих Дедеркалів. Тогочасні документи розповідають про неодноразові втечі селян від феодалів, про розправи над тими, кого вдалося впіймати[2].

У Великих Дедеркалах народився і деякий час жив польський прогресивний громадський діяч, просвітитель і філософ другої половини XVIII ст. Гуго Коллонтай (1750—1812)[3].

Після возз'єднання Правобережної України з Лівобережною в складі Росії 1793 року Великі Дедеркали як центр волості увійшли до Кременецького повіту Волинської губернії. Возз'єднання позитивно відбилося на розвиткові краю. Однак феодально-кріпосницькі відносини залишилися незмінними. Царський уряд підтвердив великим землевласникам усі їхні попередні привілеї. З урахуванням інтересів поміщиків провадилася й селянська реформа 1861 року. За розмірами землеволодіння і для визначення повинностей на користь поміщика Великодедеркальську волость зарахували до 2-ї місцевості. Перебуваючи в стані тимчасовозобов'язаних, селяни повинні були платити за користування кожною десятиною землі або ж відробляти 20 робочих днів на рік. Коли селян перевели на викуп, розмір його набагато перевищував ринкову ціну землі.

Реформа не ліквідувала селянського малоземелля, злиднів. На 1890 рік у Великодедеркальській волості було 20,6 тис. десятин землі, з них близько 9,6 тис. десятин належало 16 поміщикам, понад 2,1 тис. — церкві, а на 1459 селянських дворів припадало 8860 десятин землі, до того ж гіршої якості[4]. Пограбована реформою 1861 року, пригнічена тягарем викупних платежів і різних повинностей та поборів, більшість селян Великих Дедеркалів потрапила в економічну залежність від дворян-землевласників Чесновських, яким у другій половині XIX ст. належала більшість земельних угідь у волості.

В другій половині XIX ст. побудовано водяний млин, крупорушку і олійню, діяли 3 ремісничі майстерні, кілька невеликих торговельних підприємств. Але основним заняттям населення, як і раніше, залишалося землеробство. З 880 жителів 1891 року селян налічувалося 844 чоловіка і лише 36 чоловік займалися торгівлею та ремеслом[5].

Під час першої російської буржуазно-демократичної революції, восени 1905 року селянський рух охопив майже весь Кременецький повіт, у т. ч. і Великодедеркальську волость. Найпоширенішими формами селянського руху були страйки сільськогосподарських робітників, боротьба селянської бідноти за право користуватися поміщицькими пасовищами, лісами, вигонами[6].

У 1893 році до Великих Дедеркалів з Острога було переведено вчительську семінарію (1915 року, під час першої світової війни, її евакуювали до м. Бахмута). З 1871 року у Великих Дедеркалах діяло однокласне училище, перетворене наприкінці століття на двокласне (існувало до 1919 року). Відвідувала його незначна кількість дітей шкільного віку.

Багато лиха і страждань принесла трудящим перша світова війна. Великі Дедеркали, які з середини 1915 року перебували в прифронтовій смузі, не раз зазнавали артилерійського обстрілу. Крім загальної військової мобілізації, населення мусило виконувати окопні роботи, будувати дороги тощо. Негативно позначилися

---

[1] С. М. Каретников. Волынская губерния, стор. 50; П. Н. Батюшков. Волынь, стор. 221.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 2. К., 1870, стор. 29, 30.

[3] Rocznik Wołyński, t. 1. Kówno, 1930, стор. 80.

[4] Труды общества исследователей Волыни, т. 13. К., 1915, стор. 94, 104.

[5] Н. И. Теодорович. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии, т. 3, стор. 325.

[6] Ф. Є. Лось. Революція 1905—1907 років на Україні. К., 1955, стор. 245, 246.

на становищі бідняцько-середняцьких господарств часті реквізиції коней для потреб фронту.

Аграрний і антивоєнний рух, який розгорнувся під час першої світової війни, особливо посилився після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року. Протягом вересня—жовтня селяни Великодедеркальської волості брали участь у масових порубках поміщицьких лісів, потравах посівів, захопленні поміщицьких маєтків, млинів і ставків[1].

Палку підтримку трудящих села знайшли ідеї Великого Жовтня. В грудні 1917 року селяни Великих Дедеркалів прогнали поміщика Чесновського, а його землі, худобу та майно вирішили розділити між собою. На багатолюдній сходці, яка відбулася 21 січня 1918 року, було обрано спеціальну комісію (народний комітет), якій доручили організацію і контроль за проведенням справедливого розподілу землі та майна серед найбіднішої частини населення. Народний комітет, що діяв у Великих Дедеркалах до лютого 1918 року, здійснював також заходи щодо наведення революційного порядку, зокрема, організував загін самооборони. Було проведено конфіскацію дефіцитних товарів у спекулянтів, подано матеріальну допомогу родинам фронтовиків, сиротам, інвалідам та біженцям, вжито заходів для запобігання епідемічним захворюванням[2].

Та 19 лютого 1918 року село окупували австро-німецькі війська. Окупаційні власті реставрували дореволюційні порядки, відновили поміщицьке землеволодіння. 24 березня Кременецька повітова земельна управа своїм розпорядженням взяла під «охорону» маєток Чесновських у Великих Дедеркалах. Було дано наказ щодо повернення власникам земель і майна, розподілених між селянами. Конфіскованих народним комітетом у поміщика коней відібрали й передали в розпорядження повітової міліції. В селян вимагали відшкодування «збитків», завданих поміщикові. На населення було накладено контрибуцію, почалися судові переслідування та арешти членів народного комітету й активістів[3].

Трудящі не мирилися з жорстоким окупаційним режимом. Улітку і восени 1918 року, незважаючи на репресії, відбувалися масові виступи селян Великих Дедеркалів проти окупантів та їх ставлеників[4]. Боротьба не припинилася і після вигнання австро-німецьких окупантів, коли село захопили петлюрівці (листопад 1918 — травень 1919 року).

Наприкінці травня 1919 року червоноармійці Таращанської бригади, розгромивши петлюрівців, форсували річку Горинь і на початку червня визволили більшу частину Кременецького повіту, в т. ч. і Великі Дедеркали. В селі було відновлено Радянську владу. Розгорнув роботу волосний ревком. Але діяльність його перервав наступ військ буржуазно-поміщицької Польщі, які на початку липня 1919 року захопили село.

Окупанти відновили поміщицьку власність на землю, встановили режим терору, насильств. Боротьба проти загарбників стала дійсно всенародною. Восени 1919 року в районі Великих Дедеркалів діяв Лановецько-Ямпільський партизанський загін, який налагодив зв'язки з іншими загонами, створеними на території Кременецького повіту. Партизанський рух набрав такого розмаху, що в жовтні польське командування провело каральну експедицію на Волині, визначивши один з напрямів наступу на Великі Дедеркали[5].

Визволили село від польських окупантів бійці з кавалерійської бригади Г. І. Котовського, які 11 липня 1920 року прорвали фронт на цій ділянці. Активну допомогу червоноармійцям подало місцеве населення. Озброєна група селян з Ве-

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 241, оп. 1, спр. 3, арк. 32; спр. 39, арк. 4; Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 1. К., 1967, стор. 159.
[2] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2804, оп. 1, спр. 14а, арк. 17, 18.
[3] Там же, ф. 241, оп. 1, спр. 43, арк. 31—35; ф. Р-2804, оп. 1, спр. 13а, арк. 7—29.
[4] Там же, спр. 71, арк. 17.
[5] Під прапором Жовтня, стор. 194.

ликих Дедеркалів на чолі з Н. Шевчуком і А. К. Кабаном напала на польський загін, розміщений в сусідньому селі Вовківцях. Невдовзі група молоді на чолі з А. К. Кабаном добровільно поповнила лави Червоної Армії.

В перші дні після визволення в селі відновилася Радянська влада, було створено волосний ревком. Очолив його Н. Шевчук. Ревком приступив до облікування і розподілу нетрудових земель серед безземельних і малоземельних селян. Провадилася робота щодо ремонту шляхів, упорядкування села. Відкрито школу з українською мовою викладання.

Соціалістичне будівництво у Великих Дедеркалах тривало до вересня 1920 року, коли село майже на двадцять років окупували війська буржуазно-поміщицької Польщі. З того часу запанував жорстокий режим соціального і національного гноблення, безправ'я і визиску трудящих. В особливо тяжке становище потрапило трудове селянство, яке в умовах окупаційного режиму остаточно розорювалося. Так, на 1931 рік у Великих Дедеркалах із загальної кількості 1318 га сільськогосподарських угідь поміщику Чесновському належало 552 га, церкві — 86 га, повітовим чиновникам і купцям — 110 га, а на 132 селянські господарства села припадало 570 га земель, у т. ч. 26 господарств мали земельні наділи менше 2 га, 41 господарство — до 3 га, 56 дворів — до 5 га і лише кожне з решти 9 господарств мало близько 10 га землі. На всі двори припадало 3 кінні молотарки і 85 коней[1]. В селі, відрізаному штучним кордоном від Житомира та інших економічних центрів Волині, завмерла торгівля, зовсім занепали кустарні промисли. На 1931 рік існували лише невелика електростанція, що обслуговувала фільварок і панський млин, дві цегельні та 2—3 дрібні крамнички.

Надмірна, виснажлива праця, скрутні матеріально-побутові умови життя, відсутність кваліфікованої медичної допомоги спричинялося до поширення інфекційних хвороб та високої смертності населення. Це було однією з причин того, що з кінця XIX ст. і до 30-х років XX ст. населення Великих Дедеркалів, по суті, не зростало і 1931 року становило 802 чоловіка[2]. За часів польської окупації на території волості не було жодного медичного закладу. Приватну практику мали лише лікар і два фельдшери.

Тяжке економічне становище трудящих доповнювалося жорстоким національним гнобленням. Особливо послідовно запроваджувалася колонізаторська політика на території, що межувала з Радянською Україною. Польська реакція боялася впливу революційних ідей і тому робила все, щоб придушити класову і національну боротьбу трудящих цього прикордонного краю. Внаслідок запровадження політики полонізації в галузі освіти у Великих Дедеркалах на початку 1939 року залишилася лише початкова школа другого ступеня з польською мовою навчання, в якій працювало 4 вчителі. З 285 дітей шкільного віку вчилося 191[3].

Трудящі не припиняли боротьби за своє визволення та возз'єднання з Радянською Україною. 1924 року партизанський загін, який діяв на території Великодедеркальської волості, спалив панські двори у Вовківцях, Оборах, Цеценівці та інших селах[4]. Організатором боротьби трудящих став осередок КПЗУ, створений у 1926 році. Секретарем осередку був С. Я. Скибинецький. Активну роботу провадили члени КПЗУ — місцеві жителі П. О. Шевчук, М. І. Шевчук, К. С. Нестерук, К. В. Фурман, І. С. Ковальчук та інші. Під безпосереднім керівництвом комуністів діяв осередок масової легальної організації «Сельроб-єдність», до якого 1931 року входило 79 жителів волості[5].

Через осередок «Сельроб-єдність» комуністи поширювали революційну неле-

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. 2, оп. 4, спр. 17, арк. 6, 7, 18; ф. 22, оп. 1, спр. 1293, арк. 61—63.
[2] Там же, ф. 221, оп. 1, спр. 1293, арк. 64.
[3] Там же, ф. 222, оп. 1, спр. 1385, арк. 1.
[4] З історії західноукраїнських земель, вип. 2, стор. 220.
[5] Тернопільський облдержархів, ф. 231, оп. 1, спр. 1536, арк. 11 12.

гальну літературу, провадили роз'яснювальну роботу серед трудящих, виховуючи їх у дусі непримиримості до окупаційного режиму, закликали до боротьби за возз'єднання з Радянською Україною, керували страйковим рухом. Так, страйк сільськогосподарських робітників, який спалахнув улітку 1929 року, охопив багато сіл Кременецького повіту, в т. ч. Великі Дедеркали. Страйкуючі, зокрема, вимагали створення робітничо-селянського уряду в Польщі, самовизначення Західної України і возз'єднання її з УРСР, наділення селян землею без викупу.

Фашистський уряд Польщі жорстоко придушував революційні виступи трудящих. В листопаді 1932 року діяльність усіх осередків «Сельроб-єдності», в т. ч. і Великодедеркальського, була заборонена, а їхні керівники заарештовані й ув'язнені[1].

Але трудящі не припиняли боротьби за своє соціальне і національне визволення, яка особливо посилилася в останні роки окупації краю буржуазно-поміщицькою Польщею. В своїй боротьбі трудящі завжди сподівалися на допомогу братів з Радянського Союзу. Ця допомога прийшла у вересневі дні 1939 року. Трудове населення Великих Дедеркалів радо зустріло Червону Армію, яка принесла з собою довгождане визволення від кайданів соціального і національного рабства.

На мітингах і зборах, які відбулися протягом вересня—жовтня, селяни висловлювали бажання влитися у вільну сім'ю радянських народів. Розгорнув діяльність селянський комітет, який, спираючись на підтримку мас, встановив твердий революційний порядок, взяв під контроль панську землю, худобу і сільськогосподарський інвентар, націоналізував електростанцію, млин, дві цегельні. Внаслідок ліквідації поміщицького, церковного і осадницького землеволодіння безземельні й малоземельні селяни одержали від Радянської влади 565 га землі, велику кількість худоби і реманенту. Переконавшись у перевагах колективного господарювання над індивідуальним, група селян Великих і Малих Дедеркалів, Вовківців у квітні 1941 року об'єдналася в артіль. Центральна садиба господарства розмістилася у Вовківцях. Велику допомогу колгоспникам подала МТС, створена 1940 року[2].

У січні 1940 року Великі Дедеркали увійшли до Катербурзького району. В жовтні центр району було переведено до Великих Дедеркалів (район існував до грудня 1961 року, коли село увійшло до Шумського району). Вже в перші місяці після встановлення Радянської влади почали працювати лікарня, амбулаторія, пологовий будинок, дошкільний дитячий заклад. Учні навчалися в новоствореній семирічній школі. Викладання в ній велося рідною мовою, більшість учителів прибула зі східних районів України. Відкрилися клуб, бібліотека.

Та почалася Велика Вітчизняна війна. Гітлерівці захопили Великі Дедеркали 3 липня 1941 року[3]. За період тимчасової окупації німецько-фашистські загарбники знищили 124 жителі села, вивезли на каторжні роботи до Німеччини 180 чоловік. В кожному злочині, заподіяному гітлерівськими окупантами мирному населенню, в кожній краплині крові невинних жертв є велика вина найлютіших ворогів українського народу — буржуазних націоналістів. Це вони замордували сільських активістів К. С. Нестерука, І. І. Шкляра, М. Ф. Шкляр, С. Д. Шаповала, М. І. Шаповала з родиною, В. С. Шевчука з родиною та інших радянських людей.

Незважаючи на терор і облудну націоналістичну пропаганду, трудящі села боролися проти гітлерівських загарбників та їхніх прислужників. Вони саботували накази окупантів, активно допомагали партизанам, поповнювали лави їхніх загонів. У березні 1943 року в районі Великих Дедеркалів діяв партизанський загін ім. Михайлова із з'єднання А. З. Одухи. Партизани знищили поліцейські пости в районному центрі та навколишніх селах, здійснили кілька диверсій на залізниці Шепетівка—Тернопіль. На початку липня повз село проходили загони з партизанського з'єднання С. А. Ковпака, до яких приєдналася група молоді з Великих

---

[1] З історії західноукраїнських земель, вип. 3, стор. 118, 119.
[2] Тернопільський облпартархів, ф. 66, оп. 1, спр. 20, арк. 1, 29.
[3] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 24, арк. 48.

Дедеркалів. Для придушення партизанського руху в квітні та липні 1943 року окупанти посилали в район Великих Дедеркалів каральні загони, які в боях проти партизанів зазнали значних втрат[1].

Пам'ятник радянським воїнам, полеглим у боях за визволення с. Великих Дедеркалів у роки Великої Вітчизняної війни. 1972 р.

Бойові операції партизанів злилися з могутнім наступом Червоної Армії. 27 лютого 1944 року народні месники 1-го Молдавського партизанського з'єднання визволили Великі Дедеркали, а 5 березня до села вступили передові частини Червоної Армії[2]. Лави армії поповнили 103 жителі села, з них бойових нагород удостоєно 76 чоловік. 27 воїнів віддали своє життя за свободу й незалежність Батьківщини. Для увічнення пам'яті про них у центрі села після війни споруджено пам'ятник.

Ті, що залишилися у визволеному селі, робили все, щоб наблизити перемогу над фашистами. Понад 750 жителів працювали навесні та влітку 1944 року на будівництві оборонних споруд. Лише протягом березня селяни здали до фонду оборони 672 цнт зерна, близько 300 цнт картоплі й багато іншої сільськогосподарської продукції, внесли на будівництво танкової колони «Селянин Тернопільщини» понад 68 тис. карбованців.

У складних умовах розпочали трудящі відбудову господарства. За роки тимчасової окупації фашисти завдали селу великої шкоди. Вони пограбували колгосп, зруйнували електростанцію, МТС, приміщення лікарні, амбулаторії, школи, клубу, бібліотеки. Загальна сума збитків, завданих окупантами господарству села, становила близько 19 млн. карбованців[3].

Всіляко намагалися перешкодити будівництву нового життя вороги народу — українські буржуазні націоналісти. Вони залякували, тероризували населення, вдавалися до вбивств. Від рук бандитів загинули комуністи М. В. Вітряченко, Д. Ю. Драпалюк, О. С. Коваленко, М. І. Попов, Г. І. Сенюк, С. М. Чередниченко та інші. Трудящі Великих Дедеркалів розгорнули активну боротьбу проти націоналістичних банд. На початку 1945 року було створено групу самооборони й винищувальний загін, які подали велику допомогу органам Радянської влади в ліквідації бандитизму. В запеклій боротьбі проти українських буржуазних націоналістів зростав і гартувався актив, який став опорою районної партійної організації в справі соціалістичної перебудови народного господарства.

Трудящі Великих Дедеркалів уже в 1944—1945 рр. провели значну роботу щодо відбудови села. Розгорнули діяльність партійні й радянські районні організації та установи. В квітні 1944 року відновила роботу сільська Рада депутатів трудящих. У лютому 1945 року створено сільську комсомольську організацію, що об'єднувала 9 членів ВЛКСМ. Ще до кінця 1944 року почали працювати маслозавод, друкарня, шевська й кравецька майстерні, їдальня. Відчинилися двері школи. 1945 року почали діяти клуб, бібліотека, а також медичний пункт.

Особливо велика увага приділялася відродженню сільського господарства, пограбованого та зруйнованого в роки тимчасової окупації села німецько-фашистськими загарбниками. В перші після визволення дні 160 селянських господарств Великих Дедеркалів мали всього 68 коней, 46 плугів, 63 борони, 9 сівалок. Більше половини дворів не мали корів, майже повністю було знищено поголів'я свиней,

---

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 26, арк. 11—19, 22, 23; В. О. Войцехович. Сто днів звитяги, стор. 48—52.

[2] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2004, оп. 1, спр. 4, арк. 56.

[3] Тернопільський облпартархів, ф. 66, оп. 1, спр. 18, арк. 1, 2, 4, 28; спр. 20, арк. 1.

овець, домашньої птиці[1]. В травні 1944 року на околиці села відновила діяльність МТС, яка протягом першого року допомогла обробити землю 82 господарствам села. Радянська влада повернула селянам землю, якою їх наділили ще у 1939—1940 роках[2].

Важливим заходом у боротьбі за відбудову сільського господарства в перші після визволення роки було створення земельних громад. У Великих Дедеркалах таку громаду організували влітку 1945 року. Обробіток земель у супрязі давав більш ефективні наслідки у веденні господарства. В травні 1947 року у Великих Дедеркалах організовано колгосп. Спочатку господарство було дрібним і економічно слабким. 1948 року воно об'єднувало лише 60 селянських дворів (38 проц. загальної кількості) із земельною площею 319 га (37 проц. всієї орної землі). Колгосп мав 50 коней, 21 голову великої рогатої худоби, 13 свиней, 13 овець і невелику кількість реманенту[3]. Організаційно-господарське зміцнення артілі забезпечувалося насамперед значною матеріально-технічною та фінансовою допомогою держави. Так, протягом 1948—1950 рр. колгоспи Великих і Малих Дедеркалів і Вовківців одержали 58 коней, 76 голів великої рогатої худоби, 30 свиней, велику кількість сільськогосподарського інвентаря, будівельних матеріалів та мінеральних добрив, понад 1,8 тис. цнт сортового насіння. В 1949—1950 рр. Великодедеркальська МТС поповнилася 12 тракторами, 4 комбайнами та іншими сільськогосподарськими машинами.

Допомогла держава й кадрами. Лише в 1948—1950 роках на районних і обласних курсах з місцевих жителів було підготовлено 16 механізаторів, 3 зоотехніки і 9 будівельників. На постійну роботу до Великих Дедеркалів прибуло 8 учителів, 6 спеціалістів сільського господарства, 2 лікарі, 9 працівників з середньою медичною освітою.

Завдяки організаційно-господарському зміцненню господарства, налагодженню трудової дисципліни, впровадженню передової агротехніки артіль уже на кінець четвертої п'ятирічки домоглася успіхів: 1950 року колгоспники зібрали урожай вищий, ніж був у одноосібних господарствах, успішно справилися з усіма сільськогосподарськими роботами, своєчасно виконали зобов'язання перед державою, створили насіннєві і фуражні фонди. Того року вони одержали на трудодень пересічно по 1,6 кг зерна, 1 кг картоплі, 2,2 карбованця[4]. Навесні 1950 року Великі Дедеркали стали селом суцільної колективізації. Водночас було проведено об'єднання артілей, внаслідок чого на території сільської Ради створено два колгоспи: ім. Лесі Українки (с. Великі Дедеркали і с. Вовківці) та ім. 30-річчя Жовтня (с. Малі Дедеркали), які об'єднали 535 господарств (98,2 проц. загальної кількості їх). За артілями закріпили понад 2 тис. га сільськогосподарських угідь.

У лютому 1950 року розгорнула роботу територіальна партійна організація в складі трьох членів і двох кандидатів у члени партії. В жовтні 1952 року партійно-кандидатська група з 4 комуністів була створена в колгоспі ім. Лесі Українки. Комуністи очолили боротьбу за організаційно-господарське зміцнення колгоспів, згуртували навколо себе безпартійний актив. Під їхнім безпосереднім керівництвом значно активізувала діяльність сільська комсомольська організація, яка на початку 1953 року об'єднувала 26 юнаків і дівчат.

З року в рік змінювалися Великі Дедеркали. У 1950 році на базі кустарних артілей створено промкомбінат. Наступного року вступили в дію хлібопекарня, електростанція і цегельно-черепичний завод. Село забудовувалося — наприкінці 1949 року споруджено типове приміщення середньої школи з гуртожитком для дітей з віддалених сіл. У 1951—1953 рр. обладнано лікарню на 100 ліжок, два ме-

---

[1] Тернопільський облпартархів, ф. 66, оп. 1, спр. 38, арк. 19.
[2] Там же, спр. 3, арк. 2.
[3] Тернопільський облдержархів, ф. Р-1833, оп. 1, спр. 1213, арк. 185—187.
[4] Там же, ф. 2, оп. 2, спр. 83, арк. 90, 91, 102, 121.

дичні пункти, створено 2 дошкільні дитячі заклади. Відкрито ветеринарну лікарню. Збудовано кілька нових магазинів, кінотеатр[1].

На час завершення колективізації культура землеробства залишалася загалом на низькому рівні. Врожайність основних сільськогосподарських культур, зокрема зернових, не перевищувала 8—9 цнт з га. Низькою була й продуктивність тваринництва: 1953 року надій на фуражну корову становив близько 1050 кг. Ще відчувалася гостра нестача кваліфікованих кадрів — спеціалістів сільського господарства: в селі не було жодного агронома чи зоотехніка з вищою освітою, не вистачало механізаторів, економістів, ветеринарних працівників. На подолання труднощів і дальше розгортання соціалістичного будівництва й була спрямована діяльність партійних організацій і всієї громадськості Великих Дедеркалів у наступні роки.

Втілюючи в життя заходи, розроблені вересневим (1953 р.) і наступними Пленумами ЦК КПРС, а також XX з'їздом КПРС, трудящі протягом 1953—1958 рр. домоглися значних успіхів у піднесенні сільськогосподарського виробництва. Зростала кількісно первинна партійна організація, підвищувалася її роль у дальшому піднесенні колгоспного виробництва. В 1958 році вона об'єднувала 12 комуністів, з яких 10 працювали безпосередньо в колгоспному виробництві. Значно зросла в ті роки й партійна організація машинно-тракторної станції. Після реорганізації МТС у 1958 році частина комуністів влилася у первинні колгоспні організації. Комуністи контролювали господарську діяльність артілей, провадили велику роботу щодо організації соціалістичного змагання, боролися за перевиконання виробничих завдань. Важливе значення для розвитку колгоспів мало зміцнення їх керівними кадрами й спеціалістами. До села на постійну роботу прибули 3 агрономи, 4 зоотехніки, ветлікар, 2 ветфельдшери, 2 техніки-механіки.

Колгосп розвивався, міцнів. Грошові доходи його з 1950 по 1959 рік зросли з 56 тис. крб. до 323 тис. крб., що дало змогу збільшити неподільні фонди колгоспу, виділити великі кошти на капітальне будівництво. Протягом 1956—1960 рр. колгоспники спорудили корівник, свинарник, зерносховище, гараж, силосну башту та ін. Під час реорганізації МТС колгосп ім. Лесі Українки придбав 8 тракторів, 5 комбайнів, 3 автомашини та іншу техніку.

Успіхи, досягнуті в ході соціалістичної перебудови села у післявоєнний час, насамперед наприкінці 60-х років, стали передумовою дальшого розвитку економіки і культури в наступні роки, зокрема в роки восьмої п'ятирічки. З ініціативи первинних партійних організацій в селі розгорнулося соціалістичне змагання між виробничими колективами, цехами, бригадами, ланками за високе звання колективів комуністичної праці, за виконання п'ятирічного плану за чотири роки. Боротьба за успішне виконання взятих зобов'язань проходила в умовах великого трудового і політичного піднесення, викликаного підготовкою до відзначення 50-річчя Великого Жовтня і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. За роки восьмої п'ятирічки, завдяки наполегливій праці трудящих, було досягнуто великих успіхів у всіх галузях економічного і культурного життя села.

Широко застосовуючи техніку, досягнення агрономічної науки і досвіду передовиків, колгоспи домоглися швидкого зростання виробництва усіх видів сільськогосподарської продукції, внаслідок чого взяті на п'ятирічку зобов'язання були перевиконані. Середньорічна врожайність зернових у 1966—1970 рр. зросла до 22,2 цнт з кожного га, овочів — з 104 цнт до 141 цнт з га. Підвищилася продуктивність тваринництва. 1970 року на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 374 цнт молока, 116 цнт м'яса.

За роки п'ятирічки збільшилися доходи господарства й колгоспників. Загальний прибуток колгоспу в останньому році п'ятирічки становив 431,4 тис. крб. Зростання громадських багатств дало можливість запровадити гарантовану оплату

[1] Тернопільський облдержархів, ф. Р-2371, оп. 1, спр. 164, арк. 2.

праці колгоспників. Збільшення прибутків і неподільних фондів колгоспів дозволило розгорнути велике за обсягом будівництво громадсько-виробничих та культурно-побутових приміщень. За п'ятирічку господарство спорудило 8 фундаментальних господарсько-виробничих будівель, клуб із залом на 200 місць. За рахунок місцевого бюджету в селі побудовано 2 комунальні будинки на 16 квартир і дитячий садок на 50 місць.

У 1971 році до господарства ім. Лесі Українки приєднався колгосп ім. 30-річчя Жовтня села Малих Дедеркалів, а наступного року — колгосп «Зоря» села Шкроботівки. Об'єднання мало не лише господарське, але й організаційне значення: краще стали використовуватися кадри, техніка. За колгоспом ім. Лесі Українки — великим багатогалузевим господарством зернового напряму з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом — закріплено 2570 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1824 га орної землі, 97 га лісу, 10 га ставків. 1971 року тут працювало 18 тракторів, 12 різних комбайнів, 16 автомашин та багато іншої техніки. Велику допомогу в механізації колгоспного виробництва подає Великодедеркальське відділення «Сільгосптехніки», де працює 230 робітників, інженерно-технічних працівників і службовців.

Новий етап в економічному і культурному розвиткові села почався після XXIV з'їзду КПРС. Включившись у соціалістичне змагання за дострокове виконання завдань дев'ятої п'ятирічки, колгоспники, робітники і службовці села взяли на себе підвищені зобов'язання щодо збільшення виробництва сільськогосподарської продукції і промислових товарів, поліпшення добробуту та культурно-побутового обслуговування населення. 1971 року колгоспники виростили урожай зернових культур пересічно по 27,8 цнт з га. Успішно виконані зобов'язання, взяті на честь 50-річчя утворення Союзу РСР. Урожай цукрових буряків 1972 року становив 513 цнт, овочів — 157 цнт з гектара.

Одночасно із зростанням сільськогосподарського виробництва у Великих Дедеркалах за останні роки значного розвитку набула місцева промисловість. Колектив міжколгоспної ради комунального обслуговування об'єднує цехи черепичний, столярний, вапняного виробництва, розпилювальний, цегельний завод і автопарк. Виробничі завдання 1972 року колектив підприємства виконав на 107 проц. У філіалі Шумської фабрики культурно-побутових товарів працює 180 робітників, інженерно-технічних працівників і службовців. З 1971 року тут освоєно виробництво ковдр і зимових шапок. Завдання 1972 року робітники виконали на 105,1 проц. Достроково завершили план першого року дев'ятої п'ятирічки працівники хлібопекарні, інкубаторної станції, майстерні побутового обслуговування та інших підприємств села.

Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили самовіддану працю трудівників села, нагородивши 134 з них орденами і медалями Союзу РСР. 1971 року ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно керівника механізованої бригади Т. Н. Нестерука за вирощення урожаю зернових культур по 30 цнт з га на площі 600 гектарів, свинарку О. А. Бегебу, ордена «Знак Пошани» — голову колгоспу Д. А. Пелешка, бригадира рільничої бригади К. Д. Сисюка, ланкову-буряківницю І. Ф. Кравець. Ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна» нагороджено 86 трудівників.

Організатором соціалістичного змагання за своєчасне і якісне виконання виробничих завдань дев'ятої п'ятирічки стали первинні партійні організації села у складі 130 комуністів. Колгоспна партійна організація об'єднує 58 членів КПРС. Партійні групи створено в чотирьох комплексних бригадах і на фермах.

Дедалі ширше залучає трудящих до безпосередньої участі у вирішенні питань господарського і культурного будівництва сільська Рада депутатів трудящих. До її складу входить 35 депутатів. Бюджет Ради на 1973 рік становить 87,9 тис. крб., з них на впорядкування села заплановано виділити 22 тис. крб., на розвиток освіти й культури — 22,6 тис., на охорону здоров'я — 6,4 тис. крб. Крім того, на

розвиток освіти й медичне обслуговування значні кошти надходять з бюджету районної Ради депутатів трудящих.

Активно працюють комсомольські організації села, які 1971 року об'єднували 111 юнаків і дівчат. Більшість комсомольців працює безпосередньо на виробництві, в т. ч. 79 — у колгоспі. Комсомольці здійснюють шефство над громадським тваринництвом, зразково працюють на заготівлі і вивезенні місцевих добрив, беруть активну участь у культурно-масовій роботі.

Вулиця в с. Великих Дедеркалах. 1970 р.

Неухильний розвиток економіки, зростання громадських багатств створили сприятливі умови для поліпшення життєвого рівня трудящих. Яскравим свідченням цього є зростання роздрібного товарообороту, який за восьму п'ятирічку збільшився на 33,9 проц. Широко розгорнулося житлове будівництво. За восьму п'ятирічку 209 родин справили новосілля. Колгосп щороку збільшує асигнування на забезпечення людей похилого віку. Пенсії одержують 366 колгоспників.

Великих успіхів за роки Радянської влади досягнуто в галузі охорони здоров'я трудящих. У Великих Дедеркалах є лікарня на 100 ліжок з поліклінічним відділенням, в якій працюють 18 лікарів і 55 чоловік з середньою медичною освітою, протитуберкульозний диспансер. Є два дошкільні дитячі заклади.

Давно забули жителі про неписьменність. Усі діти шкільного віку охоплені навчанням. Середню школу відвідують 536 учнів, у ній працює 42 вчителі. Протягом 1950—1970 рр. середню освіту здобуло 858 чоловік, вищу — 253. Нині у селі працюють 85 спеціалістів з вищою, 182 — з середньою спеціальною освітою.

Діють будинок культури, при якому створено гуртки художньої самодіяльності, університет здоров'я, спортивні секції; кінотеатр, бібліотека з книжковим фондом понад 37 тис. томів.

Невпізнанними стали за роки Радянської влади Великі Дедеркали. Це фактично нове, повністю електрифіковане і радіофіковане село з вкритими асфальтом вулицями, з тротуарами, скверами, центральною площею, забудованою новими одної й двоповерховими кам'яними будинками. Але з усіх соціалістичних перетворень, які сталися за роки Радянської влади, найважливішим є формування нової людини, духовне зростання її — свідомого будівника комунізму.

Трудящі на власному досвіді переконалися в животворній силі ідей марксизму-ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму і дружби народів СРСР. Адже успіхи у розвитку економіки, культури села стали можливими лише завдяки братерській допомозі усіх радянських народів. Тому 50-річчя утворення Союзу РСР відзначалося усіма трудящими села як велике всенародне свято.

Жителі Великих Дедеркалів, багатьох навколишніх сіл зібралися 29 травня 1972 року на мітинг, присвячений пам'яті воїнів, які загинули в боях за визволення села від німецько-фашистських загарбників. З далекої Тюмені приїхали до українського села дружина й дочка старшини А. Д. Орлова, який загинув 5 березня 1944 року в бою за Великі Дедеркали й похований на центральній площі села. Учасники мітингу поклялися перед священними могилами в тому, що ратний подвиг воїнів, які визволили рідну землю від фашистської навали, житиме у віках.

Трудівники Великих Дедеркалів докладають усіх зусиль, щоб, виходячи з рішень XXIV з'їзду КПРС, на вищий щабель піднести економіку й культуру, домогтися нових успіхів у праці на благо Радянської Батьківщини.

І. Я. ЗАБОКРИЦЬКИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ШУМСЬКОГО РАЙОНУ

АНДРУШІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 18 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Мізоч (відгалуження від лінії Ровно—Львів) — 27 км. Дворів — 177. Населення — 586 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кутянка, Переморівка, Руська Гута.

В Андрушівці міститься центральна садиба колгоспу «Радянська Україна», що має в користуванні 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 747 га орної землі. Головні галузі господарства — рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму.

В селі є восьмирічна школа, в якій 13 учителів навчають 158 учнів, будинок культури на 350 місць, бібліотека, медичний пункт, 2 магазини, кравецька майстерня, відділення зв'язку. Тут працюють 9 комуністів і 32 комсомольці. Партійна організація створена в 1953 році.

Село відоме з другої половини XVI ст.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні —липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Колгосп в Андрушівці створено 1944 року. В боях з гітлерівськими окупантами на фронтах Великої Вітчизняної війни брали участь 32 місцеві жителі, 5 з них загинуло, 19 — нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

БИ́КІВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 5 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Лепесівка на лінії Шепетівка—Тернопіль — 19 км. Дворів — 250. Населення — 835 чоловік. Сільській Раді підпорядковане село Потуторів.

В Биківцях розміщена бригада колгоспу «Вільне життя» (центральна садиба в селі Брикові).

В селі є восьмирічна школа, в якій 18 учителів навчають 193 учнів, клуб на 200 місць із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медичний пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 2 магазини, кравецька й шевська майстерні. У 1962—1972 рр. тут побудовано 122 житлові будинки. В селі працюють 10 комуністів і 37 комсомольців.

Село вперше згадується в історичних джерелах 1703 року.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні — липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Колгосп у Биківцях організовано 1940 року. 220 місцевих жителів були безпосередніми учасниками Великої Вітчизняної війни, 140 з них загинули в боях з фашистськими окупантами, 78 чоловік нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. Полеглим у боях за Батьківщину в центрі села споруджено пам'ятник.

БОЛОЖІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Суховоля на лінії Шепетівка—Тернопіль — 20 км. Дворів — 199. Населення — 690 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Маяк», що має в користуванні 1,4 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1,1 тис. га орної землі. Провідні галузі господарства — рільництво та м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств є млин, олійня, пилорама. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено бригадирів колгоспу А. С. Дорощука, П. І. Стадника, ланкову Л. К. Руденьку.

У селі є восьмирічна школа, в якій 15 учителів навчають 150 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медичний пункт, дитячі ясла, пологовий будинок, відділення зв'язку, 2 магазини, кравецька майстерня. Споруджено будинок культури на 400 місць. Тут працюють 36 комуністів та 66 комсомольців.

Село відоме з 1446 року.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні — липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. 126 жителів брали участь у боротьбі з гітлерівськими окупантами на фронтах Великої Вітчизняної війни, 46 з них загинули. За мужність, виявлену в боях, 28 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Колгосп у Боложівці створений 1949 року.

БРИ́КІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 3 км від районного центру на березі невеликої річки Куми. До найближчої залізничної станції Лепесівка — 23 км. Дворів — 290. Населення — 966 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Коновиця та Онишківці.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Вільне життя». Це багатогалузеве господарство з розвинутим рільництвом і тваринництвом має в користуванні 5,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4,2 тис. га орної землі. Спеціалізується на виробництві свинини. За успіхи в розвитку господарства голову колгоспу Д. О. Столяра (помер у 1966 році) було нагороджено орденом Леніна й орденом Трудового Червоного Прапора, свинарку Г. Ф. Климчук, комбайнера П. А. Пилип'юка, ланкову Г. І. Швець удостоєно ордена Леніна, бригадира Г. С. Грицаюка — ордена Жовтневої Революції, бригадира І. М. Бондарчука та ланкову Г. М. Моцпан нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

У Брикові є початкова школа, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, профілакторій, дитячий садок, пологовий будинок, кравецька й шевська майстерні, 2 магазини. В селі працюють 33 комуністи і 65 комсомольців. Партійну організацію створено 1951 року.

Перша письмова згадка про село належить до 1566 року.

У січні 1918 року в селі проголошено Ра-

дянську владу. У червні — липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Навесні 1940 року організовано колгосп «Вільне життя». 162 місцеві жителі брали участь у боях проти фашистських окупантів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 53 з них загинули, 95 удостоєно нагород. На честь загиблих воїнів-односельців споруджено пам'ятник.

У селі встановлено пам'ятники В. І. Леніну, Т. Г. Шевченкові.

В селах Брикові та Онишківцях збереглися залишки 2 пізньопалеолітичних стоянок, поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.), виявлено бронзові наконечники стріл скіфського часу (VII—VI ст. до н. е.) та скарб римських монет II ст. н. е., залишки 2 городищ і курганний могильник (розкопано 12 курганів) часів Київської Русі.

ВА́СЬКІВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 1,5 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Лепесівка — 35 км. Дворів — 249. Населення — 778 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кути та Малі Садки.

У Васьківцях розміщена центральна садиба колгоспу «Здобуток Жовтня», що має в користуванні 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,4 тис. га орної землі. Це багатогалузеве господарство з розвинутим рільництвом і тваринництвом м'ясо-молочного напряму.

В селі є початкова школа, клуб, бібліотека, медичний пункт, дитячі ясла, магазин. В 1962—1972 роках тут побудовано 145 індивідуальних житлових будинків, 7 тваринницьких приміщень, бібліотеку, медпункт. У селі працюють 17 комуністів і 60 комсомольців. Партійна організація діє з 1954, комсомольська — з 1949 року.

В історичних документах село вперше згадується в 1704 році.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні —липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Колгосп у Васьківцях було створено у 1940 році. Під час окупації фашистські загарбники майже повністю спалили село, силоміць вигнали на каторжні роботи до Німеччини 60 юнаків і дівчат. У роки Великої Вітчизняної війни 145 місцевих жителів були в лавах Червоної Армії, 33 з них полягло смертю хоробрих. За мужність, виявлену в боротьбі проти фашистських окупантів, 112 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

На околицях сіл Васьківців і Кутів виявлено залишки пізньопалеолітичної стоянки, поселення доби неоліту, трипільської культури, поховання доби ранньої бронзи, рештки поселення черняхівської культури та 2 давньоруські городища, на яких знайдено залізну зброю, бронзові прикраси тощо.

ВЕЛИ́КА ІЛОВИ́ЦЯ — село, центр Іловицької сільської Ради. Розташована за 15 км від районного центру та за 24 км від залізничної станції Кременець. Дворів — 68. Населення — 240 чоловік. Сільраді підпорядковане село Мала Іловиця.

У Великій Іловиці міститься відділок радгоспу «Зоря комунізму» (центральна садиба в селі Рохманові), що має в користуванні 753 га сільськогосподарських угідь, з яких 486 га орної землі. Виробничий напрям — рільництво й тваринництво.

В селі є початкова школа, клуб, бібліотека, медичний пункт, 2 магазини. У Великій Іловиці працюють 16 комуністів і 42 комсомольці.

Село відоме з другої половини XVI ст.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні —липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистів билися 24 місцеві жителі, 13 з них загинуло, 7 чоловік нагороджено орденами й медалями.

На околицях Великої Іловиці виявлено залишки 4 пізньопалеолітичних стоянок та поселення VIII—VI ст. до нашої ери.

ВЕЛИ́КІ ЗАГА́ЙЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 18 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Лепесівка — 20 км. Дворів — 538. Населення — 1478 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Малі Загайці, Тури.

На території Великих Загайців розміщена центральна садиба колгоспу «Світанок», що користується 3,4 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 2,9 тис. га орна земля. Розвинуті рільництво й тваринництво. За післявоєнні роки колгосп побудував 16 тваринницьких приміщень, 4 зерносховища. За досягнення в розвитку сільськогосподарського виробництва голова колгоспу А. Н. Якимчук удостоєний ордена Леніна та ордена Жовтневої Революції. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено бригадира М. П. Фаюру, ланкових Х. П. Аначевську, Є. П. Соколовську, тракториста Г. Н. Лавренюка, секретаря парткому колгоспу Ф. Т. Балбуса, комбайнера З. К. Ковпака.

У селі є середня школа, в якій 34 вчителі, в т. ч. заслужена вчителька УРСР Є. М. Судденко, навчають 403 учнів, будинок культури на 600 місць з кінозалом на 180 місць, бібліотека, краєзнавчий музей на громадських засадах, медичний пункт, пологовий будинок, типовий дитячий садок, 2 магазини, кравецька й шевська майстерні, відділення зв'язку. Тут працюють 63 комуністи та 83 комсомольці. Партійна організація створена 1950 року.

Село відоме з 1345 року.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні —липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Місцевий колгосп було організовано у 1941, відновлено у 1950 році. За час фашистської окупації гітлерівці розстріляли і закатували 210 жителів. Під час Великої Вітчизняної війни в боях проти фашистів брали активну участь 380 жителів села, 227 з них загинули, 128 удостоєні урядових нагород. На честь полеглих у боях воїнів-односельців споруджено пам'ятник.

Поблизу Малих Загайців виявлено залишки пізньопалеолітичної стоянки.

ВІ́ЛІЯ — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Вілії, за 20 км

Депутат Верховної Ради СРСР, ланкова колгоспу ім. І. Франка А. В. Заєць розглядає заяви трудящих, с. Вілія. 1971 р.

від районного центру. До найближчої залізничної станції Кременець (відгалуження від лінії Ровно—Львів) — 20 км. Дворів — 282. Населення — 840 чоловік. Сільраді підпорядковані села Новосілка, Тетильківці.

На території Вілії розміщена центральна садиба колгоспу ім. Ів. Франка. Це велике багатогалузеве господарство з розвинутим рільництвом і тваринництвом м'ясо-молочного напряму, що користується 2,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,3 тис. га орної землі. За успіхи, досягнуті в розвитку колгоспного виробництва, ланкову А. В. Заєць удостоєно ордена Леніна. Вона — депутат Верховної Ради СРСР 7-го і 8-го скликань. Орденом Жовтневої Революції нагороджено свинарку В. Ф. Левчук, орденом Трудового Червоного Прапора — тракториста А. І. Мінакова.

У Вілії є середня школа, в якій 25 учителів навчають 213 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медичний пункт, пологовий будинок, 2 магазини, відділення зв'язку. Тут працюють 11 комуністів і 32 комсомольці.

Село відоме з 1545 року. У січні 1918 року тут проголошено Радянську владу. Тоді місцеві селяни провели розподіл панського майна й землі. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Під час Великої Вітчизняної війни билися з фашистами 76 місцевих жителів, 27 з них загинуло, 42 — нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. Місцевий колгосп створено 1949 року.

Біля села Тетильківців виявлено поховання доби ранньої бронзи (III — початок II тисячоліть до нашої ери).

ЖОЛО́БКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Кременець — 25 км. Дворів — 218. Населення — 693 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Крупської, який має в користуванні 3,8 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,6 тис. га орної землі. Провідні галузі господарства — рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За післявоєнний час колгоспом збудовано 19 тваринницьких приміщень, кормокухня, 3 зерносховища, критий тік, дві водонапірні башти, гараж для тракторів і автомашин. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено колишнього голову колгоспу В. І. Яновського та бригадира Р. С. Виштикалюка.

В селі є середня школа, в якій 22 вчителі навчають 188 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, медичний пункт, дитячий садок, магазин, кравецька майстерня. У Жолобках працюють 33 комуністи та 34 комсомольці.

Вперше село згадується 1545 року.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні —липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. За роки окупації фашистські варвари зруйнували і спалили 150 хат, силоміць вивезли до Німеччини 30 юнаків і дівчат. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти ворога 62 місцеві жителі, 28 з них загинуло, 34 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. На честь полеглих у боях збудовано пам'ятник. Колгосп у Жолобках створений у 1948 році.

ЗАЛІ́СЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 15 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Кременець — 25 км. Дворів — 224. Населення — 769 чоловік. Сільраді підпорядковане село Забара.

На території Залісців розміщена бригада колгоспу ім. Крупської (центральна садиба в селі Жолобках).

В селі є восьмирічна школа, в якій 15 учителів навчають 168 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медичний пункт, пологовий будинок, відділення зв'язку, 2 магазини, кравецька й шевська майстерні. В Залісцях працюють 24 комуністи й 94 комсомольці.

Перша згадка про село в історичних документах належить до 1545 року.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні —липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. В 1943 році через село проходили молдавський партизанський загін під командуванням Я. П. Шкрябача та окремі загони партизанського з'єднання С. А. Ковпака. 34 місцеві жителі були в рядах Червоної Армії під час Великої Вітчизняної війни, 14 з них загинуло смертю хоробрих, 20 нагороджені орденами й медалями. Радянським воїнам-односельцям, що полягли в боях з фашистськими окупантами, споруджено пам'ятник.

ІВА́НКІВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 40 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Кременець — 20 км. Дворів — 160. Населення — 533 чоловіка.

На території села розміщена комплексна рільнича бригада колгоспу ім. Жовтневої революції (центральна садиба в с. Катеринівці). В її користуванні — 1,2 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 1,1 тис. га орної землі.

В селі є початкова школа, клуб, медичний пункт, бібліотека, магазин. З 1962-го по 1972 рік споруджено 97 індивідуальних житлових будинків. Тут працюють 5 комуністів і 10 комсомольців.

Село відоме з першої половини XVIII ст. під назвою Янківці.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні —липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти ворога 60 жителів, 23 з них загинуло, 32 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР.

КАТЕРИ́НІВКА (до 1944 року — Катербург) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру та за 25 км від найближчої залізничної станції Кременець. Дворів — 171. Населення — 489 чоловік. Сільраді підпорядковане село Рибча.

У Катеринівці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Жовтневої революції, що має в користуванні 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2 тис. га орної землі. Розвинуті рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджений тракторист колгоспу Д. П. Янчишин.

У Катеринівці є восьмирічна школа, в якій 16 учителів навчають 168 учнів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, дільнична лікарня з терапевтичним, хірургічним та пологовим відділеннями й зубопротезним кабінетом, аптека, відділення зв'язку, 4 магазини, їдальня, кравецька майстерня. В Катеринівці працюють 26 комуністів і 37 комсомольців.

Село відоме з першої половини XVI ст.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні —липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. У 30-х роках за панування буржуазно-поміщицької Польщі в Катеринівці існував осередок КПЗУ. За роки тимчасової окупації гітлерівці знищили 375 мирних жителів. Після визволення села 90 місцевих жителів влилося до лав Червоної Армії, 38 з них загинуло, 16 — нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. На честь воїнів-односельців, які полягли в боях за Батьківщину споруджено пам'ятник. Місцевий колгосп організовано 1949 року.

На околицях Катеринівки виявлено залишки пізньопалеотичної стоянки.

КО́РДИШІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Вілії, за 5 км від районного центру й за 22 км від залізничної станції Лепесівка. Дворів — 180. Населення — 678 чоловік. Сільраді підпорядковані села Круголець і Мирове.

На території Кордишева розміщена центральна садиба колгоспу «Червона зірка». Господарство має в користуванні 2 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1,3 тис. га орної землі. Спеціалізується на рослинництві і тваринництві м'ясо-молочного напряму. За час існування колгоспу побудовано 12 приміщень господарського та культурного призначення. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва в роки дев'ятої п'ятирічки орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені ланкова Г. І. Швець, агроном колгоспу М. В. Борщевський, комбайнер І. М. Дацюк, тракторист Г. Ф. Мельник.

У селі є восьмирічна школа, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, пологовий будинок, магазин, відділення зв'язку. Партійна організація колгоспу, створена 1952 року, налічує 17 комуністів, комсомольська, організована в 1949 році — 47 членів ВЛКСМ.

Село згадується вперше в історичних документах за 1703 рік.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні —липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти ворога 89 жителів, з них 41 загинув, 46 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Місцевий колгосп організовано в 1948 році.

Поблизу Мирового знайдено кам'яну форму для відливу скляних браслетів часів Київської Русі. Біля сіл Кордишева та Круголця виявлено залишки пізньопалеотичної стоянки та 2 давньоруських городищ.

ЛІ́ТОВИЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру й за 31 км від залізничної станції Кременець. Дворів — 128. Населення — 419 чоловік. Сільраді підпорядковані села Обич і Сошище.

У Літовищі міститься відділок радгоспу «Зоря комунізму» (центральна садиба в селі Рохманові), що має в користуванні 1,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1 тис. га орної землі. Розвинуті рослинництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму.

Тут є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, медичний пункт, магазин, відділення зв'язку. Партійна організація, створена в листопаді 1948 року, налічує 10 комуністів, комсомольська — 39 членів ВЛКСМ.

Село відоме з першої половини XVI століття.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні —липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. В 1943 році, здійснюючи Карпатський рейд, через село пройшли загони партизанського з'єднання С. А. Ковпака. Активну участь у партизанському русі брав місцевий житель, перший секретар комсомольської організації села З. І. Бондарук, нагороджений орденами Червоного Прапора та Червоної Зірки. У центрі села йому встановлено пам'ятник. 14 жителів билися на фронтах проти ворога під час Великої Вітчизняної війни, 8 з них загинули, 6 — нагороджені орденами і медалями Союзу РСР. Місцевий колгосп створено 1948 року.

На території Літовища знайдено крем'яні

Пам'ятник З. І. Бондаруку, керівникові підпільно-партизанської групи, яка діяла в Шумському районі в 1942—1944 рр., с. Літовище. 1970 р.

знаряддя доби бронзи. Поблизу Обича розкопано поховання доби міді, виявлено залишки давньоруського городища.

ЛЮДВИЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру й за 20 км від залізничної станції Кременець. Дворів — 305. Населення — 1000 чоловік.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Ювілейний». У його користуванні 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 2,6 тис. га орної землі. Розвинуті рослинництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, орденом Леніна й орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено голову колгоспу В. Д. Шура, орденом Трудового Червоного Прапора — ланкову Г. П. Павлюк.

У селі є восьмирічна школа, в якій 16 учителів навчають 136 учнів, вечірня школа сільської молоді, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 2 магазини, їдальня, кравецька майстерня, відділення зв'язку. Будується плодово-овочевий консервний завод. Партійна організація колгоспу, створена в липні 1948 року, налічує 35 комуністів, комсомольська (виникла в березні 1949 року) — 80 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1545 року. У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні — липні 1919 р. встановлена Радянська влада. В листопаді 1919 року тут вибухнуло повстання проти злодіянь польських окупантів, придушене силою зброї. Понад 120 селянських хат було спалено, 9 активних учасників повстання розстріляно. У липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Місцевий колгосп організовано 1940, відновлено 1948 року. Під час тимчасової окупації гітлерівці спалили частину села, знищили багато жителів. У боротьбі проти українських буржуазних націоналістів загинуло 56 чоловік. Участь у Великій Вітчизняній війні брало 85 жителів, з них 38 загинуло на фронті, 47 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

У селі встановлено пам'ятник Богдану Хмельницькому.

На околицях Людвища виявлено залишки поселення доби неоліту (IV тисячоліття до н. е.), знаряддя праці доби бронзи та розкопане давньоруське підкурганне поховання.

МАТВІЇВЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 30 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Лепесівка — 20 км. Дворів — 265. Населення — 946 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гриньківці та Піщатинці.

Місцевий колгосп «Перемога» — велике багатогалузеве господарство, що має в користуванні 2,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,9 тис. га орної землі. Він спеціалізується на виробництві яловичини. Розвинуте також рільництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Леніна нагороджено доярку Г. П. Михальчук, орденом Трудового Червоного Прапора — завідуючого фермою І. Є. Гринюка, ланкову М. К. Музику.

У Матвіївцях є середня школа, в якій навчається 299 учнів, працює 28 учителів, будинок культури на 350 місць, бібліотека, медичний пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 3 магазини, кравецька майстерня, відділення зв'язку. Колгоспна парторганізація, створена в 1951 році, налічує 28 комуністів, комсомольська — 30 членів ВЛКСМ.

Матвіївці відомі з першої половини XVI ст. У 1905 р. селяни розгромили горілчаний завод місцевого поміщика.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні — липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. За панування буржуазно-поміщицької Польщі в селі нелегально діяв осередок КПЗУ (з 1927 р.). З 1928 року тут перебував районний комітет КПЗУ. В липні 1929 року відбувся страйк сезонних сільськогосподарських робітників. Колгосп організований 1940, відновив свою роботу 1948 року. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 154 місцеві жителі, 53 з них нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, 67 загинуло. На їх честь споруджено пам'ятник.

Біля села Матвіївців знайдено рештки поселення черняхівської культури III—VI століття.

ПІДГАЙЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від районного центру і за 20 км від залізничної станції Кременець. Дворів — 184. Населення — 665 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вербиця і Кудлаївка.

Місцевий колгосп ім. Котовського має в користуванні 1,6 тис. га сільськогосподарських

угідь, з них 1,4 тис. га орної землі. Провідні галузі — рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За визначні успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва звання Героя Соціалістичної Праці удостоєно ланкову Н. С. Припотень, ордена Леніна — голову колгоспу І. М. Горідька та колишнього бригадира тракторної бригади П. С. Мацюка, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено агронома Р. М. Максим'юка, доярку Н. Г. Анішевську й тракториста Г. Н. Гудзя.

В селі є початкова школа, будинок культури на 500 місць, бібліотека, медичний пункт, дитячі ясла, 2 магазини, кравецька майстерня. У Підгайцях працюють 14 комуністів і 32 комсомольці.

Вперше село згадується в 1545 році.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні — липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Під час Великої Вітчизняної війни 127 чоловік билися на фронтах проти фашистських загарбників, 10 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. 42 загинули в боях. На їх честь у селі споруджено пам'ятник. Місцевий колгосп організовано у 1949 році.

Біля Кудлаївки знайдено залишки пізньопалеолітичної стоянки (17 тис. років тому).

ПІДГІ́РСЬКЕ (до 1940 року — Угорськ) — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру та за 15 км від найближчої залізничної станції Кременець. Дворів — 257. Населення — 864 чоловіка.

Місцевий колгосп «Дружба» має в користуванні 4,3 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 3,2 тис. га орної землі. Напрям господарства — рослинницько-тваринницький.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 126 учнів і працює 16 учителів, клуб, бібліотека, медичний пункт, дитячі ясла, 2 магазини, кравецька майстерня, відділення зв'язку. За післявоєнний час споруджено 10 громадських приміщень та 65 індивідуальних житлових будинків. Партійна організація налічує 16 комуністів (створена 1954 року), комсомольська, що виникла 1949 року,— 45 членів ВЛКСМ.

В письмових джерелах Угорськ вперше згадується в 1545 році.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні — липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Під час Великої Вітчизняної війни 94 жителі села були в рядах Червоної Армії, 32 з них полягли в боях проти гітлерівських загарбників, 57 чоловік нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Колгосп у Підгірському створено 1949 року.

Поблизу села на горі збереглися залишки давньоруського городища XI—XIII століть.

РА́ДОШІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Лепесівка — 15 км. Дворів — 150. Населення — 525 чоловік. Сільраді підпорядковане село Мізюринці.

На території Радошівки розміщена бригада колгоспу імені Щорса (центральна садиба в с. Мізюринцях).

Герой Соціалістичної Праці, ланкова колгоспу ім. Котовського Н. С. Припотень з членами своєї ланки на буряковій плантації, с. Кудлаївка. 1972 р.

В селі є початкова школа, клуб, бібліотека, медичний пункт, дитячі ясла, магазин, кравецька майстерня. З народних промислів у селі поширене вишивання. Тут працюють 10 комуністів і 11 комсомольців.

Вперше в історичних документах Радошівка згадується в 1520 році.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні — липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. На фронтах Великої Вітчизняної війни билося проти ворога 67 жителів села, 26 з них загинули в боях, 32 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

СА́ДКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру та за 19 км від залізничної станції Лепесівка. Дворів — 224. Населення — 816 чоловік.

На території села розміщена комплексна бригада колгоспу «Вільне життя» (центральна садиба в с. Брикові). В її користуванні — 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 930 га орної землі. Розвинуті рільництво й тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, будинок культури на 250 місць, бібліотека, медичний пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, шевська майстерня, два магазини. Партійна організація налічує 13 комуністів, комсомольська — 58 членів ВЛКСМ.

Перша письмова згадка про Садки належить до 1746 року.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні—липні 1919, липні—вересні 1920 року тривало радянське будівництво. На фронтах Великої Вітчизняної війни билося проти ворога 120 чоловік, 68 з них загинули, 63 нагороджені орденами й медалями Союзу РСР. Односельцям, які полягли в боях за Батьківщину, споруджено пам'ятник.

СОСНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розміщене на лівому березі Вілії, за 11 км від районного центру та за 21 км від найближчої за-

лізничної станції Кременець. Дворів — 384. Населення — 1343 чоловіка.

На території села містяться колгосп ім. Куйбишева, в користуванні якого 1,3 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 1 тис. га орної землі, провідні галузі — рільництво і тваринництво м'ясо-молочного напряму; бригада колгоспу «Ювілейний» (центральна садиба в с. Людвищі).

В селі є восьмирічна й початкова школи, в яких 21 учитель навчає 264 учнів, будинок культури на 250 місць, клуб, 2 бібліотеки, 2 медичні пункти, 2 дитячих ясел, 2 магазини. В Соснівці працюють 42 комуністи і 82 комсомольці.

Перша письмова згадка про село належить до 1545 року.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні — липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. 174 жителі Соснівки брали участь у Великій Вітчизняній війні в лавах Червоної Армії, 109 з них загинули, 68 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

В центрі села встановлено пам'ятник полеглим у боях воїнам-односельцям.

На території села виявлено бронзові й крем'яні знаряддя праці та зброю доби бронзи.

СТІЖО́К — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру та за 18 км від найближчої залізничної станції Кременець. Дворів — 168. Населення — 573 чоловіка.

На території села міститься рільнича бригада колгоспу «Дружба» (центральна садиба в с. Підгірському).

У Стіжку є восьмирічна школа, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медичний пункт, дитячі ясла, 2 магазини. В селі працюють 8 комуністів і 14 членів ВЛКСМ.

Село відоме з 1073 року.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні — липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. За допомогу, яку подали місцеві жителі партизанам з'єднання С. А. Ковпака, гітлерівці влітку 1943 року вщент спалили село. Під час Великої Вітчизняної війни билися проти ворога 30 чоловік, 11 з них загинули, 14 нагороджено орденами й медалями СРСР. В центрі села споруджено пам'ятник односельцям, які полягли в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників.

Поблизу Стіжка виявлено залишки поселення з майстернею крем'яних знарядь доби бронзи та двох городищ часів Київської Русі.

СУРА́Ж — село, центр сільської Ради. Розташований на березі Вілії, за 3 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Лепесівка — 35 км. Дворів — 546. Населення — 1914 чоловік.

У Суражі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Леніна, в користуванні якого 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,4 тис. га орної землі. За сумлінну працю бригадира тракторної бригади Я. В. Мельничука удостоєно ордена Леніна. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено голову колгоспу К. Ф. Півня, ланкових С. М. Николюк, Ф. А. Палій, доярку В. А. Красовську.

В селі є середня школа, в якій вчаться 450 учнів і працюють 36 учителів, будинок культури, клуб, бібліотека, медичний пункт, пологовий будинок, дитячі ясла, кравецька майстерня, відділення зв'язку, 5 магазинів, чайна. Партійна організація, створена 1951 року, налічує 25 комуністів, комсомольська, що виникла в 1948 році,— 143 члени ВЛКСМ.

Сураж відомий з 1390 року.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні — липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Місцевий колгосп створено у 1940, відновив роботу у 1948 році. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти ворога 156 чоловік, з них 51 загинув, 47 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Односельцям, які полягли в боротьбі за свободу Батьківщини, встановлено обеліск.

У центрі села споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

Поблизу Суража збереглися курганний могильник та залишки давньоруського городища XI—XIII століть, на якому знайдено кольчугу, зброю та ювелірні прикраси.

ТЕМНОГА́ЙЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 20 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Кременець — 28 км. Дворів — 278. Населення — 802 чоловіка.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Кірова, що має в користуванні 1,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,4 тис. га орної землі. Основний напрям господарства — рільництво й тваринництво. З допоміжних підприємств діє млин. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено доярку М. М. Дідик і ланкову А. Д. Колодій.

У селі є восьмирічна школа, клуб із стаціонарною кіноустановкою, дві бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 2 магазини, кравецька й шевська майстерні. Партійна організація (створена 1953 р.) налічує 17 комуністів, комсомольська, створена 1950 року,— 43 члени ВЛКСМ.

Темногайці відомі з 1657 року.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні — липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. У лютому 1944 року в селі базувався молдавський партизанський загін під командуванням Я. П. Шкрябача. У Великій Вітчизняній війні билися проти фашистських загарбників 125 чоловік, 57 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, 68 загинули. На їх честь в селі споруджено пам'ятник. Місцевий колгосп організовано в 1948 році.

ТИ́ЛЯВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 15 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Кременець — 15 км. Дворів — 260. Населення — 855 чоловік.

Сільраді підпорядковані села Башківці та Одерадівка.

У Тилявці розміщена бригада колгоспу «Дружба» (центральна садиба в Підгірському).

В селі є восьмирічна школа, в якій 26 учителів навчають 230 учнів, будинок культури на 450 місць, бібліотека, дільнична лікарня, аптека, 4 магазини, їдальня, кравецька й шевська майстерні. Тут працюють 36 комуністів і 61 член ВЛКСМ. Партійна організація створена в лютому 1952, комсомольська — в 1949 році.

Вперше село згадується 1545 року. У 1860 році в Тилявці побував і описав її чудові околиці відомий російський дослідник Азії М. М. Пржевальський.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні — липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Влітку 1943 року, здійснюючи Карпатський рейд, через Тилявку проходили загони партизанського з'єднання С. А. Ковпака. У роки Великої Вітчизняної війни билися проти ворога 157 чоловік, 62 з них загинуло, 67 нагороджено орденами й медалями СРСР.

На околицях Тилявки збереглися залишки пізньопалеолітичної стоянки (15 тис. років тому), майстерня крем'яних знарядь праці доби ранньої бронзи. Тут та біля Одерадівки виявлено рештки 2 давньоруських городищ (XI—XII ст.), одне з яких оточене трьома валами.

ЦЕЦЕНІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на березі Вілії за 20 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Кременець — 17 км. Дворів — 358. Населення — 1267 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, який має в користуванні 1,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,4 тис. га орної землі. Провідні галузі — рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств діє млин. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва ордена Леніна удостоєно ланкову А. К. Пелешок, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено голову колгоспу О. Є. Гуменюка, заступника голови Л. О. Рожелюка, ланкову Н. З. Пелешок.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 180 учнів і працює 16 учителів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медичний пункт, дитячі ясла, пологовий будинок, відділення зв'язку, кравецька й шевська майстерні, 2 магазини. В Цеценівці працюють 29 комуністів та 62 комсомольці.

Вперше село згадується в 1545 році.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні — липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти ворога 142 місцеві жителі, 66 з них нагороджено орденами й медалями СРСР, 76 загинуло в боях за Батьківщину. На їх честь в селі споруджено пам'ятник. Місцевий колгосп організовано 1948 року.

ШКРОБОТІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 27 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Лепесівка — 6 км. Дворів — 195. Населення — 674 чоловіка.

У селі розміщена комплексна бригада колгоспу ім. Лесі Українки (центральна садиба у Великих Дедеркалах), в користуванні якої 902 га сільськогосподарських угідь, з них 817 га орної землі. Основний виробничий напрям — рільництво й тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, кравецька майстерня, магазин. Тут працюють 25 комуністів і 27 комсомольців.

В документах, датованих 1583 роком, село згадується як Скороботівка.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні —липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Під час Великої Вітчизняної війни в рядах Червоної Армії воювали 52 місцеві жителі, 28 з них нагороджені орденами й медалями Союзу РСР, 24 загинуло. На їх честь в селі споруджено пам'ятник.

ШУМБА́Р — село, центр сільської Ради. Розташований за 14 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Лепесівка — 18 км. Дворів — 288. Населення — 1060 чоловік. Сільраді підпорядковане село Новостав.

У Шумбарі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса, який має в користуванні 2,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1,7 тис. га орної землі. Основні галузі — рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За час існування колгоспу споруджено 21 громадську будівлю.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва колишню доярку І. О. Фук і тракториста М. В. Ткачука нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, в якій 16 учителів навчають 140 учнів, клуб із стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, медичний пункт, дитячий садок, кравецька й шевська майстерні, 2 магазини. Тут працюють 20 комуністів і 43 комсомольці.

Шумбар уперше згадується в документах за 1513 рік.

У січні 1918 року в селі проголошено Радянську владу. У червні — липні 1919, липні — вересні 1920 року тривало радянське будівництво. Під час Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 285 жителів, 87 з них загинуло, 103 нагороджено орденами й медалями Союзу РСР. Місцевий колгосп організовано у вересні 1948 року.

Поблизу сіл Шумбара та Новостава збереглися залишки пізньопалеолітичної та мезолітичної стоянок (17—10 тис. років тому), поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.) та знайдено римські монети II ст. На території сільради розкопано слов'янське підкурганне поховання VIII—IX століть.

СЛОВНИК МІСЦЕВИХ ТА ІНШОМОВНИХ ТЕРМІНІВ, ЯКИМИ КОРИСТУВАЛИСЯ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

В

Воло́ка — поземельна міра в Польщі, Литві та на загарбаних ними українських і білоруських землях в XVI—XVII ст. Волока, що мала 30 моргів і була мірилом феодальних повинностей, офіційно запроваджена в литовських великокнязівських маєтках «Уставою на волоки» 1557 року. Величина волоки не була сталою. Литовська волока дорівнювала 21,3739 га, старохолмська — 16,818 га, новохолмська — 17,361 га, старопольська — 17,95499 га, новопольська — 16,79653 га тощо.

Г

Ге́лер новий — грошова одиниця, запроваджена 1892 року як 1/100 австро-угорської крони. Карбувався з неповноцінних металів: нікелю (20 і 10 грамів) та міді (2 і 1 грам). Поширювався як розмінна монета на території Австро-Угорщини та на загарбаних нею західноукраїнських землях.

Гмі́на — найменша адміністративна одиниця в Польщі та на Західній Україні до воз'єднання її з Радянською Україною.

Горо́дники — категорія феодально залежних селян на Україні в XIV—XIX ст. Мали лише присадибні ділянки (городи) і відбували на користь поміщика пішу панщину.

Гріш, грош — старовинна монета, що була поширена в багатьох країнах Європи. Відома з XII ст. На українських землях у XVI—XVIII ст. у значній кількості були в обігу литовські й польські гроші. З часом гріш перетворився на дрібну розмінну монету: на початку XIX ст.— вартістю 2 копійки, пізніше — вартістю $^1/_2$ копійки.

Д

Десяти́на — десята частина доходів, яку сплачувало феодально залежне населення церкві. Призначалася на утримання місцевих храмів, священиків та вищого духівництва і була одним із засобів феодальної експлуатації селянства.

Домініка́льні зе́млі — поміщицька, державна і церковна земельна власність у період феодалізму в Австрії та на загарбаних нею західноукраїнських землях. Переважна частина домінікальних земель належала поміщикам. Податки з цих земель, запроваджені лише з XVIII ст., були набагато менші, ніж з т. зв. рустикальних (селянських) земель.

Домі́нія — певна територія з містами й селами, що належала великому феодалові, церкві або державі. До складу великих магнатських доміній (маєтків) входили ціла система фільварків, «ключів» з кількох фільварків, волостей чи графств. Управління господарством домінії, якщо власник не вів його сам і не здавав в оренду чи посесію, було в руках довірених управителів (губернаторів) і економів.

З

Зло́тий — польська грошова одиниця. В XVI—XVIII ст. був поширений і на українських землях, загарбаних шляхетською Польщею. З 1493 року злотий (дукат) мав вартість 30 срібних грошів. З 1633 року почали карбувати срібну монету номіналом у злотий.

К

Када́стр — перепис, економічна оцінка й класифікація усіх земельних угідь. Перші поземельні кадастри — «Йосифинська» й «Францисканська» метрики — були проведені відповідно в 1785—1787 і 1819—1820 рр. австрійським урядом на території загарбаної ним Галичини. Матеріали кадастрів розкривають систему сільськогосподарського й промислового виробництва, економічно-фінансовий стан і суспільні відносини на західноукраїнських землях у період розкладу феодалізму і зародження капіталістичних відносин.

Ключ — територіально-економічна одиниця, яка об'єднувала групу фільварків. До нього входило також кілька сіл і містечок.

Комаса́ція — складова частина аграрної реформи в буржуазно-поміщицькій Польщі. Провадилася відповідно до закону від 28 грудня 1925 року «Про парцелярію, комасацію й осадництво», який зобов'язував поміщиків продавати при посередництві держави ділянки землі селянам (переважно куркулям) і осадникам. Комасація призвела до загострення класової боротьби на селі. На Тернопільщині протягом серпня—вересня 1930 року селяни спалили близько 160 поміщицьких, куркульських і осадницьких садиб.

Комі́рники (коморники) — категорія найбіднішого феодально залежного селянства і міщанства в Польщі, Литві та на загарбаних польською шляхтою українських землях у XV—XVIII ст. В селах комірниками називали безземельних селян, які наймитували і жили по чужих хатах (коморах); вони відбували пішу панщину або платили грошовий чинш. У містах комірниками називали позбавлених власності бідних міщан, залежних від заможної міської верхівки.

Коре́ць — старовинна одиниця виміру зерна, рідин на Україні, в Росії, Білорусії, Польщі, Литві в XV—XVII ст. Офіційно прийнятим у шляхетській Польщі був т. зв. варшавський корець місткістю близько 50 кг. На Україні ко-

рець був побутовою мірою збіжжя і являв собою мірку місткістю в 6 пудів (близько 100 кілограмів).

Королівщини — староства (округи), які король роздавав великим магнатам. Доходи від королівщин йшли на користь магнатів, право управляти староствами часто переходило у спадщину.

Крейцер — розмінна монета, що карбувалася із срібла, а згодом з міді в Німеччині (XV—XIX) та Австрійській імперії (XVII—XIX ст.). На українських землях, загарбаних Австрією, у XVIII—XIX ст. були в обігу мідні крейцери.

Крона — назва багатьох середньовічних європейських монет, а також монета й грошова одиниця деяких країн у новий і новітній час. Австро-угорська крона була в обігу протягом 1892—1918 рр. і дорівнювала 100 гелерам. Карбувалися золоті монети вартістю 20 і 10 крон і срібні вартістю 1, 2 і 5 крон. Випускалися також паперові крони. На території Галичини австрійські крони називали коронами.

Л

Лан — поземельна міра в шляхетській Польщі й феодальній Литві в XIV—XVIII ст. та на загарбаних ними українських землях. Основне мірило феодальних повинностей залежного селянства. Було два види: малий лан (фламандський, хелмський) дорівнював 30 моргам (близько 16,8 га) і великий лан (франконський) — 43,5 морга (близько 25 га). Залежно від розміру наділу селянські господарства поділялися на ланові, півланові та чвертьланові. Після запровадження 1557 року «Устави на волоки» лан почали називати волокою.

Ліцитація — продаж з аукціону конфіскованого майна за несплату боргів.

М

Морг — одиниця земельної площі в Польщі, Литві XVI—XVIII ст. та на загарбаних ними українських землях (застосувався до 1939 року). Найпоширенішим у Литві був морг, який дорівнював 0,7123 га, в Польщі були морг старий коронний (0,5985 га), новопольський (0,5609 га); 1919 року запроваджено морг, що дорівнював 0, 5599 га.

О

Осадники — польські колоністи на західноукраїнських і західнобілоруських землях, загарбаних у 1920 році буржуазно-поміщицькою Польщею. Селилися переважно в районах, що межували з СРСР. Осадники (в основному члени військових і напіввійськових фашистських організацій, активні учасники боротьби проти Країни Рад у 1920 році) одержали від держави кращі землі, їх забезпечували сільськогосподарським реманентом і кредитами. Осадники допомагали поліції придушувати революційний рух.

Осип — данина зерном, одна з форм натуральної ренти в королівських маєтках на Поділлі в першій половині XVII ст. Звичайно становив третину врожаю з кожного селянського двору.

Очкове — натуральна медова данина на Україні в XVI—XVII ст. Стягувалося з селян, які займалися бджільництвом. У різні часи становило від 25 до 50 проц. медозбору.

П

Парцеляція — роздрібнення селянських земельних наділів за капіталізму. Була поширена в Галичині, на Буковині та Закарпатській Україні під час перебування їх під гнітом Австро-Угорщини, а в 20—30-х роках XX ст.— на західноукраїнських землях, загарбаних буржуазно-поміщицькою Польщею, боярською Румунією та буржуазною Чехословаччиною. Роздрібнення селянських наділів на клаптикові парцели призводило до низьких урожаїв і злиднів селян.

«Пацифікація» (втихомирення) — придушення революційного і національно-визвольного руху в Західній Україні за допомогою каральних загонів, що їх посилав уряд буржуазно-поміщицької Польщі в 30-х роках XX століття.

Повоз — феодальна повинність, яка існувала з часів Київської Русі, полягала в обов'язкові селян доставляти сільськогосподарські продукти за розпорядженням феодала або давати «підводних коней» князеві та його представникам. З кінця XV ст. замість повозу з селян почали стягувати грошовий податок — «повозні гроші».

Поволовщина, воловщина — один з прямих феодальних податків на загарбаних феодальною Литвою і шляхетською Польщею українських землях у другій половині XIV — першій половині XVII ст. Сплачували його всі феодально залежні селяни в розмірі 4—60 і більше грошів залежно від майнового становища. Поволовщину ліквідовано на початку народно-визвольної війни 1648—1654 років.

Подимне, дим — одна з форм феодальної податі в Давній Русі та на українських землях, загарбаних феодальною Литвою і шляхетською Польщею. Назва походить від одиниці оподаткування — диму (будинку, двору). В XV—XVII ст. на Україні подимне сплачували на користь литовського великого князя і польського короля державні селяни-данники й почасти панські селяни зі своїх земельних ділянок натурою і частково грішми. З XVI ст. перетворився на звичайний натуральний та грошовий чинш.

Пропінація — монопольне (пропінаційне) право магнатів і шляхти на виробництво і продаж горілки в своїх маєтностях. Було поширене у шляхетській Польщі, феодальній Литві та на загарбаних ними українських і білоруських землях у XV—XVIII ст. У Галичині пропінацію скасовано 1889 року.

Р

Ринський, римський — на західноукраїнських землях, які перебували під владою Австрії, назва монети, що дорівнювала 1 австрійському гульденові. З 1857 року дорівнював $^{2}/_{3}$ талера або 20 срібним грошам, а з 1867 року, ставши австро-угорською грошовою одиницею,— 100 крейцерам.

Рустика́льні зе́млі — селянські земельні наділи у феодально-кріпосницькій Австрії та на загарбаних нею західноукраїнських землях, які перебували в спадковому користуванні. Юридичними власниками цих земель вважалися поміщики, держава, церква, на користь яких селяни були зобов'язані відбувати панщину, виконувати різноманітні натуральні й грошові повинності та сплачувати державі поземельні податки. Поділ земель на рустикальні й домінікальні втратив своє значення після реформи 1848 року.

С

Саже́нь — російська лінійна міра довжини (213,36 сантиметра).

«Сана́ція» — назва фашистського режиму, що існував у Польщі в 1926—1939 роках. Походить від демагогічного лозунга «санації» (оздоровлення) політичного та економічного життя країни, проголошеного фашистською клікою Пілсудського. «Санація» на західноукраїнських землях призвела до посилення соціального й національного гноблення трудящих.

Сервіту́т — в експлуататорському суспільстві обмежене право користуватися чужою річчю. Найбільшого поширення набули земельні сервітути, які полягали в праві власника земельного наділу користуватися певними вигодами сусіднього земельного наділу (дорогою, водоймищем, пасовиськом тощо).

Старо́ство — 1) Адміністративно-територіальна одиниця в державних володіннях у феодальній Польщі, Великому князівстві Литовському та на загарбаних ними українських і білоруських землях. До складу його входили одне і більше міст і містечок та кілька сіл. 2) На західноукраїнських землях, що з кінця XVIII ст. були під гнітом габсбурзької Австрії, а в 1920—1939 рр.— буржуазно-поміщицької Польщі,— повітове управління, очолюване старостою, яке здійснювало адміністративну владу на території повіту.

Т

Та́ляр — велика срібна високопробна монета багатьох європейських країн XVI—XIX ст. Спочатку важив близько 30 грамів, згодом — майже вдвічі менше. На українських землях таляри були в обігу в XVI—XVIII століттях.

Тя́глові селя́ни — частина феодально залежного селянства в шляхетській Польщі, феодальній Литві та на загарбаних ними українських землях у XIV—XVIII ст., а також на всій Правобережній Україні в дореформений період. Вони мали робочу худобу (коней, волів) — т. зв. тягло — і відбували тяглову панщину, обробляючи поміщицьку землю своєю худобою і сільськогосподарським інвентарем.

Ф

Фільва́рок — багатогалузеве господарство, яке феодал-поміщик вів, використовуючи дарову працю селян-кріпаків. Був поширений в Польщі, Литві, Білорусії та на Правобережній Україні в XIV — першій половині XIX століття.

Флори́н — 1) золота монета вагою 3,5—3,7 грама, яку карбували до XVI ст. у Флоренції, пізніше — назва срібної монети в європейських країнах, зокрема в Угорщині. Дорівнював австрійському гульденові. 2) Інша назва злотого, що трапляється в польських та українських писемних джерелах XVI—XVIII століть.

Х

Халу́пники — категорія феодально залежних селян і міської бідноти в шляхетській Польщі, феодальній Литві й на загарбаних ними українських землях у другій половині XVI—XVIII ст., на захоплених Австрією західноукраїнських землях до середини XIX ст., і в дореформений період на Україні, що входила до складу Росії. Халупники були безземельними, володіли лише хатами (халупами) та іноді невеликими садибами. З'явилися після видання 1557 року польсько-шляхетським урядом «Устави на волоки». Відбували пішу панщину та ряд інших повинностей.

Ц

Ци́ркул (округ) — адміністративна одиниця, введена на території Східної Галичини після загарбання її 1772 року Австрією. Поділ на циркули був ліквідований 1855 року.

Ч

Чинш — регулярний оброк грошима або натурою, який платили державі або феодалові особисто вільні, але позбавлені земельної власності чиншові селяни та міщани за користування орними та іншими земельними угіддями. Розмір чиншу, запровадженого на території західноукраїнських земель у XIX ст., визначався законом або звичаєм. Був неоднаковий не тільки в різний час і в різних місцевостях, але й в одному й тому самому маєткові, бо залежав від кількості землі, що її обробляли селяни, числа працівників у родині, наявності худоби тощо.

Чиншова шля́хта — збіднілі дрібні феодали, позбавлені земельної власності, які за користування землею магнатів чи держави платили податок — чинш і відбували різні додаткові повинності. Кількість чиншової шляхти особливо зросла в XVII—XVIII ст. Після 1831 року ті з них, хто не зміг довести свого шляхетського походження, були віднесені до категорій селян чи міщан.

Чопове́ — державний податок на виготовлення і продаж алкогольних напоїв у шляхетській Польщі та на загарбаних нею українських землях. Відоме з XV ст. Чопове брали з горілки, меду, пива, з 1629 року — й з вина. В XVI ст. становило $^{1}/_{18}$ вартості напою.

Ш

Шарва́рок (спільна робота) — додаткова феодальна повинність на спорудженні й ремонті шляхів, мостів, гребель, панських будівель у шляхетській Польщі та на загарбаних нею українських землях. Розмір шарварку не був сталим і становив до 24 робочих днів на рік з селянського двору.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Б

Прізвища, позначені зірочкою, в посиланнях подані російською або іноземною мовами.

В

Г

Д

Е

Є

Ж

З

І

Й

К

Н

О

П

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

Я

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Б

Д

Е

Є

Ж

З

Л

М

Н

О

П

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

Я

В доборі архівних документів, матеріалів, ілюстрацій, використаних у нарисах і довідках, що ввійшли до цього тому, подавали допомогу: Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади та органів державного управління СРСР, Центральний державний історичний архів СРСР, Центральний державний архів Радянської Армії, Центральний державний військово-історичний архів СРСР, Архів Інституту історії партії ЦК КП України, Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, Центральний державний історичний архів УРСР у Києві, Центральний державний історичний архів УРСР у Львові, Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР, Тернопільський обласний партійний архів, Тернопільський, Волинський, Житомирський, Івано-Франківський, Львівський, Ровенський, Чернівецький обласні державні архіви, районні державні архіви, Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна в Москві, Державна публічна бібліотека ім. М. Є. Салтикова-Щедріна в Ленінграді, Центральна наукова бібліотека Академії наук УРСР, Львівська наукова бібліотека Академії наук УРСР, Тернопільська державна обласна бібліотека ім. В. П. Затонського, Тернопільський і Кременецький краєзнавчі музеї.

Велику допомогу авторським колективам і редколегії тому в процесі роботи над нарисами подали: Інститут історії Академії наук УРСР, кафедри марксизму-ленінізму Тернопільського державного медичного інституту, Тернопільського фінансово-економічного інституту, Тернопільського педагогічного інституту, Тернопільського філіалу Львівського політехнічного інституту, Інституту суспільних наук АН УРСР.

У доборі й опрацюванні матеріалів авторам і редколегії тому допомагали працівники обласних організацій та установ: О. О. Биховець, Л. С. Бойцун, М. В. Дудар, В. П. Вихрущ, С. Г. Гненюк, М. І. Дядьо, Я. І. Ічанський, М. С. Капштик, Є. Д. Козяр, І. Г. Корнієнко, Л. І. Лелекова, В. П. Лопата, В. О. Луців, П. Й. Малік, Г. І. Миронова, Ю. М. Мелимука, Н. М. Половина, С. Я. Полонська, О. О. Попович, М. Д. Приходько, Л. Ф. Пустовідко, Ю. В. Семенов, О. Б. Сотник, С. Й. Софіянчук, А. Ф. Тринько, Г. В. Троцька, О. М. Харечко, М. С. Храмцов, Г. В. Швець, Г. А. Шепелюк.

У підготовці та зборі матеріалів до нарисів і довідок активну участь брали:

Бережанський район: Б. Р. Балдис, Г. В. Бойко, З. М. Бойко, З. І. Василечко, І. М. Думак, В. І. Ліщенюк, І. А. Студенний, Г. П. Цегельник, С. С. Чабан, О. З. Шехтер, В. І. Шишацька;

Борщівський район: М. І. Базікало, О. Г. Бояновська, С. М. Бялковський, О. В. Вільчинська, А. Л. Величко, М. Д. Голик, І. В. Заброцький, О. О. Кожан, Г. М. Підскальна, М. М. Титикало, І. А. Фургач;

Бучацький район: С. Г. Бедрій, Г. І. Боженко, В. І. Дзьоба, О. Д. Жолковський, М. С. Карпенко, П. І Климчук, І. А. Ружицький, В. Я. Січкар, Ю. П. Томачинський;

Гусятинський район: Г. А. Бакало, О. С. Бойко, А. Г. Капустинський, В. А. Комар, А. М. Лаврусевич, П. І. Лебедєв, Л. З. Посовський, О. І. Петров, Г. М. Романець, І. С. Собчук, М. І. Шибська;

Заліщицький район: Й. Ф. Будзишин, Р. Г. Безпалко, М. С. Добровольська, М. Ф. Дейнеко, К. П. Осадчук;

Збаразький район: М. Н. Бутенко, П. Д. Войтина, В. Х. Дорош, М. П. Калина, Г. П. Павлик, Є. М. Пашко, В. К. Потриденний;

Зборівський район: Т. Й. Бартош, З. М. Бутковський, В. М. Лукіянчук, П. А. Матлах, С. М. Мельник, В. І. Мулик, М. І. Пінь, П. П. Чернявський, І. П. Яковенко;

Козівський район: Г. В. Бессонов, І. В. Гуділов, Д. П. Кавка, Т. З. Котлярська, Р. М. Литвин, Б. М. Скопівський;

Кременецький район: А. В. Андріюк, П. М. Гутенюк, Ю. С. Легкобит;

Лановецький район: Л. С. Бобрівник, Н. М. Ванчосович, Т. К. Голубчик, В. Г. Овадь, І. Г. Цебак;

Монастириський район: І. А. Афтанас, І. І. Бурак, Р. В. Задорожний, І. З. Ковальчук, І. В. Макарчук, В. М. Рівний, І. О. Семенко, Я. П. Тривайло, Г. Т. Трійчук, С. І. Хрептик;

Підволочиський район: Б. І. Богун, М. А. Гудило, С. П. Парницький, Й. П. Перхалюк, А. П. Тлустий, М. В. Хрущ, І. К. Щепапський;

Теребовлянський район: Т. М. Баранова, М. М. Біньковський, С. Г. Бойко, В. Є. Віблий, М. С. Громик, І. Є. Леонов, С. П. Любченко, П. Д. Сокол, О. І. Стадник, М. В. Тимчук, П. І. Шквір;

Тернопільський район: І. В. Деркач, Л. М. Івахів, А. М. Ковель, С. О Костинський, В. А. Кривий, М. М. Лівінський, Є. Р. Мацелюх, І. Г. Павленко;

Чортківський район: Н. С. Андрухова, А. П. Баклицький, В. Й. Бойчак, Т. Ф. Вересюк, І. І. Резніченко;

Шумський район: В. М. Деркач, А. П. Глинянчук, М. Р. Голик, А. В. Іжицький, Л. Т. Лавренюк, О. С. Литвиненко, Л. М. Олійник, В. Г. Поліщук, В. І. Тимошек.

Матеріали з археології до нарисів і довідок опрацювали старший науковий співробітник Інституту суспільних наук АН УРСР В. С. Савич та старший науковий співробітник Інституту археології АН УРСР Є. В. Махно.

Науково-методичне керівництво підготовкою тому здійснювали наукові співробітники відділу історії міст і сіл УРСР Інституту історії АН УРСР В. М. Зайцев, А. А. Кондрацький, Ю. О. Курносов, О. П. Лола, Л. В. Олійник. Науково-методичну допомогу у виявленні матеріалів з питань культури подав науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. Рильського АН УРСР П. Д. Павлій.

Добір і підготовку ілюстрацій до тому здійснювали Б. С. Бешнов, В. О. Бурма, В. Т. Ганзуля, О. П. Каплун, В. П. Костюков, Г. Й. Крижанівський, С. І. Лукасевич, Я. І. Мельников, С. В. Осьмак, Л. С. Равлюк, І. П. Сачок, М. П. Скальський, Б. К. Теперович, З. Д. Черниш, М. А. Шульга.

ЗМІСТ

Козівський район

Кременецький район

Лановецький район

Монастириський район

Підволочиський район

Теребовлянський район

Тернопільський район

ИСТОРИЯ ГОРОДОВ И СЕЛ УССР

Тернопольская область
(на украинском языке)

Зав. редакцією «Історії міст і сіл УРСР» *В. М. Кулаковський*

Редактори: *Б. В. Гордієнко, Д. О. Дубенко, Н. П. Кот, Л. С. Некрасова, В. Б. Рибка* (керівник редакційної групи), *Л. А. Сухих*
Молодший редактор: *Т. Б. Щитківська*
Літературні редактори: *В. Ф. Кошик, П. П. Сірачов*
Бібліограф *О. П. Шовківська*
Оправа та титул художника: *В. І. Юрчишина*
Художній редактор: *Ю. С. Яхніс*
Технічні редактори: *М. Ф. Кравченко, Є. М. Соколов*
Редагування карт: *Є. В. Мержвінський, І. Е. Гудим-Левкович, Н. М. Добжанська*
Коректори: *С. Л. Брикліна, Т. Я. Михайловська, В. М. Чепиленко, К. Г. Шевченко*

В тексті вміщено 215 ілюстрацій, 23 карти, 12 кольорових вклейок. Том здано до набору 3.V. 1973 р., підписано до друку 3.IX. 1973 р. БФ 06339. Тираж 15 000. Формат 84×108/16. Фіз. друк. арк. 40+1,5 арк. вклейок. Умовно-друкованих арк. 69,72. Обліково-видавничих арк. 76,04. Замовлення 3-150. Ціна в оправі 4 крб. 60 коп.

Набрано і надруковано Харківською книжковою фабрикою ім. М. В. Фрунзе Республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Державного комітету Ради Міністрів УРСР у справах видавництв, поліграфії і книжкової торгівлі. Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.